20358

95

PEDAGOGIJSKA
ENCIKLOPEDIJA.

IZDAJE

HRVATSKI PEDAGOŠKO-KNJIŽEVNI ZBOR.

UREDILI

STJEPAN BASARIČEK, TOMISLAV IVKANEC, LJUDEVIT MODEC
I MILAN PEJNOVIĆ.

KNJIGA I.

ABAK—MUZEJI.

ZAGREB.

NAKLADA HRVATSKOGA PEDAGOŠKO-KNJIZEVNOG ZBORA.

TISAK C. ALBRECHTA (MARAVIĆ I DEČAK).

1895.—1906.

Sadržaj knjige.

Strana

Abak. M. P. 1
Abece, abeceda, abecavica. Lj. M. 2
Abecedar v. **Početnica.** 2
Afazija. Dr. Lobmayer. 2
Afekat. Dr Đ Turić. 3
Afektacija v. **Prenavljanje.** 5
Aforizam. K—f. 5
Afrika (Afričko školstvo). Lj. M. 5
Akademija. A—ć. 5
Akomodacija. Dr. Đ. T. 7
Akromatički i erotematički nastavni oblik v. **Nastavni oblik.** 8
Aktivitet. Lj. M 8
Aleksandrijska škola. Stj. Šmid. 8
Algebra. P—c. 9
Alumnat v. **Internat.** 10
Alternacija. K—f. 10
Alžir. (Alžirsko školstvo.) Lj. M. 12
Ambulantni učitelj v. **Putujući učitelj.** 12
Amerika. (Američko školstvo.) Lj. M. 12
Amerling Karel Slavomil. M. F. 13
Amnezija i hypermnezija. Lj. M. 14
Anemija. Dr. Lobmayer. 15
Analfabet. Lj. M. 15
Analiza i sinteza. S. B. 21
Analogija. S. B. 22
Anticipacija plaće v. **Plaća.** 23
Antika. Lj. M 23
Antipatija i simpatija v. **Sučuvstvo.** 23
Antolić Imbro. Lj. M. 23
Antologija. T. I—c. 24
Antropologija. M. P. 25
Apatija. Lj. M. 25
Apercepcija. Dr Đ. T. 26
Apsolutno i relativno. Lj. M. 27
Aprobacija v. **Osposobljenje.** 28
Aprobacija nastavnih knjiga v. **Odobrenje nast. knjiga.** 28
Apstrakcija i determinacija. S. B. 28
Apstraktan i konkretan. S. B. 29
Arabeska. Lj. M. 29
Argentina. (Argentinsko školstvo.). Lj M. 29
Aristotel. Dr. M. Šrepel. 30
Aritmetika v. **Računstvo.** 35
Arnold Toma. Lj. M. 35
Artikulacija obuke v. **Raščlanba obuke.** 35

Strana

Asocijacija v. **Združivanje.** 35
Astronomija. Lj. M. 35
Atlas Lj. M. 36
Augustin sveti. K. M. 37
Australija. (Australsko školstvo.) Lj. M. 38
Austrija. (Austrijsko školstvo.) K. Š. M 39
Automatske kretnje. Lj. M. 52
Autoritet. Lj. M. 52
Azija. (Azijatsko školstvo.) 54
Ažman Janez. Lj. T. 54

Babukić Vjekoslav. T. I—c. 55
Baco Franjo Verulamski. S. B. 56
Bačkora Josip. M. F. 57
Bačkora Stjepan. Lj. M 58
Badenska. (Badensko školstvo.) K—i. 58
Bahanti. Lj. M 60
Bahrdt Karlo Fridrik. Lj. M. 60
Bain Aeksander. Dr. Đ. A. 61
Bajka v. **Gatka.** 62
Bakotić Dragutin Ante. K—i. 62
Balenović Šime. Hc. 64
Barbarizmi pedagoški. Dr Đ T. 64
Basedov Ivan. S. B 65
Basna. T. I—c 68
Bavarska. (Bavarsko školstvo.) K—i. 70
Beauvais (Boveski) Vinko. S. B. 72
Belgija. (Školstvo belgijsko.) Lj. M. 73
Bell i Lancaster. Lj M. 76
Benediktovci. S. B. 79
Beneke Fridrik Eduard. J. G. 80
Biblija i biblijska povjest. D 87
Biologija. Dr. C—r 87
Birati, biranje. Lj. D—ć. 87
Blagohotnost. Dr. Đ. T. 89
Blaženost društva. Dr. Đ. T. 91
Bogobojazan. Dr. Đ. T. 92
Boja. Dr. Đ. T. 93
Bojažljivost. Lj. D—ć. 96
Bolesti dječje. Dr. Lobmayer 97
Bolivija. (Školstvo u Boliviji.) Lj. M. 102
Bosna i Hercegovina. (Školstvo u Bosni i Hercegovini.) Lj. M. 103
Bošković Josip Rugjer. Dr. F. M 107
Botanika. Dr. —z. 110

Strana

Botanika kao nastavni predmet u pučkoj školi v. **Prirodoznanstvena obuka.** 113
Braća školska v. **Lasalle.** 113
Braille Louis V. B 113
Brailleova slova v. **Obuka slijepaca.** 113
Braunschweig. (Školstvo u Braunschweigu.) Lj. M. 113
Brasilija. (Brasilijsko školstvo) Lj. M. 114
Bremen. (Školstvo u Bremenu.) Lj. M. 114
Britanija velika v. **Engleska.** 115
Britanska sjeverna Amerika. (Školstvo Britanske sjeverne Amerike.) Lj. M. 115
Broj. Dr. Đ. T. 115
Broz Dr. Ivan. T. I—c. 117
Bugarska. (Školstvo bugarsko.) J. Gudev. 118
Buzolić Stjepan. P. K. 123

Campe (Kampe) Joakim Henrik. S. B. 125
Centralizacija i decentralizacija u školstvu. Lj. M. 127
Chrestomatija. T I c. 128
Ciceron. Dr. M. Š. 128
Ciklička i rastavna raspoređba učiva. Lj. M. 130
Civilizacija, uljudba. Lj. D. 131
Comte August. Lj. D. 133
Cretinstvo. Lj. M. 134
Crna Gora. (Školstvo crnogorsko.) J. Lj. 134
Cugšvert Miroslav. K—i. 137

Časopisi pedagoški. Jos. Kirin. 138
Časopisi za mladež. K—i. 142
Častoljublje. A. V. 145
Čednost i poniznost. Š. Š—d. 147
Čitanka. S. B. 149
Čitanje v. **Obuka u čitanju.** 152
Čobić Dimitrije. I. J. K. 152
Čuvališta. A. V. 152
Čuvstvo. Dr. Đ. T. 155

Ćiril i Metod. J. K...f. 160
Ćud. Dr. Đ. T. 161
Ćudoredna sloboda. Dr. Đ. T. 16[illegible]

Strana

Ćudoredni uzgoj. Dr. Đ. T. · 166
Ćudorednost. Dr. Đ T. · · · · 168
Ćutjeti, ćućenja, ćud, prićut. Dr. Đ. T. · · · · · · · · · 170

Dadilja. Dr. Lobmayer. · · · 171
Dalmacija. (Dalmatinsko školstvo.) V. A—ć. · · · · · · 172
Daltonizam. Dr. Lobmayer. · 175
Daničić Đuro. T. I. · · · · · 176
Danska. E. Spindler. · · · · · 177
Dante v. **Humanizam.** · · · · 179
Darovitost v. **Nadarenost.** · · 179
De Amicis Edmundo. P. K. · 179
Dedukcija v. **Indukcija.** · · · 180
Definicija. Dr. Đ. A. · · · · · 180
Deklamacija. T. I · · · · · · 182
Denzel Bernardo. J. K. · · · 183
Denuncijacija v. Tužikanje. · 184
Determinacija v. **Apstrakcija.** 184
Didaktika v. **Nauka u obuci.** · 185
Diesterweg Fridrik. K . . . f. · 185
Dijagram. Jos. Kirin. · · · · 184
Dijalekat v. **Jezikoslovna obuka.** · · · · · · · · · · 188
Dijetetika. Dr. Lobmayer · · 188
Dilema. Dr. Đ. A. · · · · · · 188
Dinter Gustav. T. I. · · · · 190
Disciplina. Lj. D—ć · · · · · 191
Dispozicija. Dr. Đ. A. · · · · 193
Dittes Fridrik. M. J. · · · · 194
Divizija Dr. Đ. A. · · · · · 196
Dječak i djevojka. D. Trstenjak. 197
Dnevnik. J. K. · · · · · · · 200
Dobi djetinje. S. B. · · · · · 200
Dokaz. Dr. Đ. A. · · · · · · 203
Domaći učitelj. I. K. · · · · 206
Domaći uzgoj v. **Roditeljski uzgoj.** · · · · · · · · · · 208
Dominikovci v. **Samostanske škole** · · · · · · · · · · 208
Domoljublje. D. Trstenjak. · · 208
Domoslovlje v. **Nauka o zavičaju.** · · · · · · · · · 210
Dopuštanje i uskrata. Josip Kirin. · · · · · · · · · · 210
Dörpfeld Fridrik Vilim. Š. Š-d. 211
Dosada. Dr Đ Turić. · · · · 213
Dosljednost. K . . . f. · · · · 215
Dotacija v **Uzdržavanje škole.** 217
Dramsko prikazivanje u školi. T. I. · · · · · · · · · · 217
Drbal Amos Matija. T. I · · 219
Dresura v. Birati, biranje. · 220
Drskost. A. V. · · · · · · · 220
Društva učiteljska. K . . f · 221
Društvena svijest. Dr Đ. T. · 228
Društveni interes. Dr. Đ. T. · 228
Društveni razvitak. Dr. Đ. T. 229
Društvo. Davorin Trstenjak. · 232
Dualizam. Dr. Đ. A. · · · · · 236
Dubrovnik. V. A—ć. · · · · · 237
Duh i duša. Dr. Đ. A. · · · · 238
Dupanloup Feliks. J. Truhelka. 239
Đurdik Josip. M. F. · · · · · 240

Strana

Đurdik Petar. M. A. · · · · · 242
Duša i tijelo. Dr. Đ. A. · · · 242
Duševne bolesti. Dr Lobmayer. 243
Duševni razvitak. Dr Đ. T. · 244
Duševna sloboda. Dr. Đ. T. · 250
Duševna stanja. Dr Đ. T. · · 252
Dušoslovlje v **Psihologija.** · · 252
Dužnost i svijest za vršenje dužnosti. Dr. Đ. T · · · · 252

Egipat. J. K—n. · · · · · · · 253
Egoizam v. **Sebičnost.** · · · · 254
Egzaltacija. Dr. Lobmayer. · · 254
Einspieler Andrija. K. M. · · 255
Eklekticizam. Dr. Đ. T. · · · 256
Ekscentričnost u mišljenju i čuvstvovanju. Dr. Đ. T. · 256
Ekskurzija. S. Š—d. · · · · · 258
Eksperimenti v. **Pokusi.** · · · 261
Ekstaza. Dr. Đ. T. · · · · · 261
Elementarne predodžbe. Dr. Đ. T. · · · · · · · · · · · 262
Emancipacija. Lj. D—ć. · · · 263
Empirijski interes. Dr. Đ. T. 264
Empirijska psihologija v. **Psihologija.** · · · · · · · · · 265
Encikopedija pedagogije. T. I. 265
Encikopediste. T. I. · · · · · 266
Enržija v. **Volja.** · · · · · · 267
Engleska. M. A. Mihoļjević. · 267
Entimema. Dr. Đ. A · · · · 273
Epée (Chares Michel abbe de l'Epée.) J. M—d · · · · · 273
Epiherema. Dr. Đ. A. · · · · 273
Epilepsija. Dr. Lobmayer. · · 273
Erazmo Roterdamski S. B. · 274
Erotematički nastavni oblik v. **Nastavni oblik.** · · · · · 275
Ester Đuro. J. K—n. · · · · · 275
Estetika. Dr. Đ. T. · · · · · 276
Estetička čuvstva. — **Estet. uzgoj.** Dr Đ. T. · · · · · 276
Etika. Dr. Đ. T. · · · · · · 281
Etička čuvstva. Dr. Đ. T. · · 288
Evolucija. Lj. D—ć. · · · · · 289
Evropa · · · · · · · · · · 293

Fanatizam. Dr. Đ T. · · · · 294
Fantazija. Dr. Đ. T. · · · · · 295
Fatum. J. J. K. · · · · · · · 297
Felbiger Ivan Ignjat. S. B · 298
Fenelon Franjo. S B. · · · · 300
Ferijalne kolonije. Š. Frangeš. 303
Fichte Ivan Gottlieb. S. B. · 304
Filantropizam. S. B · · · · · 307
Filipović Ivan. T. I. · · · · 308
Filozofija. Dr J. Golik. · · · 312
Fizika. Dr Oton. Kučera. · · · 319
Fizijognomija. Dr. Julije Golik. 321
Fizijologija. Dr. Đ. Bugarski. · 322
Formalna i kvalitativna čuvstva. Dr. Đ. T. · · · · · · 325
Formalni stupnjevi. Dr. Đ. T 325
Formalno i materijalno obrazivanje. S. B. · · · · · · 328

Strana

Francke August Herman. S. B. 330
Francuska. M. Sabatič. · · · · 334
Frenologija. Dr. Julije Golik. · 340
Fröbel Fridrik. S. B. · · · · 340
Gaj Ljudevit. T. I. · · · · · 343
Gatka i priča. T. I. · · · · · 347
Genetička metoda. S. B. · · · 351
Genie, genijalan, genijalnost. Lj D—ć. · · · · · · · · · 353
Geometrija i nauka o geometr. oblicima. Dr. Oton Kučera. 355
Gimnastika. Dr. Franjo Bučar 357
Gimnazija. Dr. Julije Golik. · 365
Glasovni ustroji. V. N—k. · · 372
Glazba. F. Š. Kuhač. · · · · 378
Glazbena obuka. V. N—k · · 386
Glazbene škole. V. N—k. · · 392
Glob. Ivan Steklaša. · · · · · 393
Gluhonijemost. Josip Medved. 403
Gospodarske škole. O. Frangeš. 409
Gospodarstvo. Dr. Đ. T. · · · 411
Govor. Dr. Đ. T. · · · · · · 412
Gradske škole. S. B · · · · 415
Građanska (viša pučka) škola. Ivan Martinović. · · · · · 418
Gräfe Henrik. S. B. · · · · · 421
Grafična metoda. Dr. Đ. T. · 422
Grafologija. Lj. D—ć. · · · · 422
Graser Ivan. S. B. · · · · · 424
Grci stari. Dr. A. Bazala · · · 425
Grčka. (Grčko školstvo.) T I. · 429
Gučetić Nikola. S. B. · · · · 431
Guts-Muths Ivan. S. B. · · · 433

Habdelić Đuro. T. I. · · · · · 435
Hadžić Nikola. V. Dominković 436
Hajdinjak Andrija. T I · · · 437
Halucinacije. Dr. A. B. · · · 437
Hamilton Jakov. S. B. · · · · 438
Harnisch Vilim. S. B. · · · · 440
Hecker Ivan Julije. S. B. · · 441
Hegel Đuro. S. B. · · · · · · 442
Heinike Samuel S. B. · · · · 446
Herbart Ivan Fridrik. dr. Đ T. 446
Heder Ivan Gotfrid. S B. · · 446
Hesenska. S. B. · · · · · · · 458
Heuristika metoda v. **Nastavni obik.** · · · · · · · · · · 459
Higijena. Dr. L. · · · · · · · 459
Hipnotizam. M. Pejnović · · · 460
Hipoteza. Dr. A. Bazala. · · · 464
Histerija. Dr. Lobmayer. · · · 464
Hochman Franjo. T. I. · · · · 465
Holandija. (Holandijsko školstvo.) S. B. · · · · · · · · 466
Homer. Dr Đ. K. · · · · · · 468
Hrana. Lobmayer. · · · · · · 470
Hrvatska i Slavonija. Josip Kirin i Ivan Martinović. · · 470
Humanizam. Dr. A. Bazala. · · 490
Humor. Dr. Đuro Turić. · · · 492

Ideja. Dr. A. Bazala. · · · · 495
Idejal. Dr. A. Bazala. · · · · 496
Idejalizam. Dr. A. Bazala. · · 497

Strana

Idijot. Lj. D—ć. 499
Idijosinkrazija. Lj. D ć. . . 501
Igra. Milan Pejnović. 501
Iluzije. Dr. A. Bazala. 505
Indija. S. B. 506
Individualnost. Dr. Đ. T. . . 507
Indukcija i dedukcija, Dr. A. Bazala. 513
Instinkt. Lj. D—ć. 516
Intenzivnost obuke. Dr. Đ T. 518
Interes. Dr. Đ. T. 518
Internat. M. P. 521
Ispiti. M. P. 526
Istinitost. Lj. D-ć. 532
Isus Hrist F. Heffler. 533
Italija. S. B 537
Ivan Zlatousti Sveti. S. B. . . 537
Izvod. Dr A. Bazala 543

Jacotot (Žakoto) Josip. S. B. 347
Janković Ivanovski Mirijevski Teodor. M. N. 550
Japan. S B. 553
Javne i privatne škole. Iso Vlaisavljević 557
Jean Paul (v. Richter Fridrik.) 558
Jedinstvenost obuke. Dr. Đ T. 558
Jednorazredna škola (v. nerazdijeljena škola.) . . . 558
Jeronim sveti. S. B. 558
Jeronimovci v. samostanske škole. 561
Jezikolsovna obuka. Dr. Đ. T. 561
Jurković Janko. T I. 570

Kanizij Petar. S. B. 574
Kant Emanuel. S B. 574
Karadžić Štefanović Vuk. J. J. Knežević 581
Karlo Boromejski sveti. S. B. 584
Karlo Veliki. S B. 585
Katedralne škole. S. B. . . . 586
Kategorije. S. B. 587
Kateketa. F. Heffler 588
Kateketika. F. Heffler 590
Katekizam. F. Heffler 590
Kazna. Lj. D—ć. 591
Kehr Karlo. Stj. Šmid 595
Kellner Lovro. J. Klobučar . 596
Kemija. M. P. 601
Kindermann Ferdinand. S B. 603

Strana

Kitaj. S. B. 604
Klaić Franjo. Josip Kirin. . . 608
Klaić Miho. T. I 610
Klasifikacija. Lj. D—ć. . . . 611
Klupa školska. Mita Orlić . . 612
Književnost. Josip Milaković . 615
Knjižnica školska. K—f. . . 619
Kobali Milan. T. I. 623
Koedukacija. Dr. Julije Golik 624
Kolegija. Dr. A. B 628
Komenski Ivan Amos. S. B. . 629
Komunalna, interkonfesijska i konfesijska škola. Jos. Klobučar. 640
Koncentracija obuke. Dr Đ. T. 641
Koncentrična raspored ba učiva. Dr. Đ. T. 642
Konfesijska škola v. Komunalna, interkonfesijska i konfesijska škola. 643
Konkretan v. Apstraktan i konkretan. 643
Koral. V. N—k. 643
Koreja. S. B. 645
Krasnopis. Dragutin Šiler . . . 646
Kratkovidnost v. Očne bolesti. 654
Kućanstvo. Davorin Trstenjak. 654
Kukuljević Ivan Sakcinski. T. I. 655
Kulturno-historijski stupnjevi. Đ. T. 656
Kupanje. M. P 662
Kušanje. Dr. Paja R. Radosavljević 667
Kuten Đuro. S. Š—d. 673
Kvintilijan. Dr. J. Golik . . . 675

Lakoumnost. Lj. D ć 682
Lankaster (v. Bell.) 684
Lasalle Ivan v. Školska braća. 684
Laž. Lj. D—ć. 684
Liberalan i servilan uzgoj. Lj D—ć 687
Licej. Dr. Julije Golik 688
Liječnička služba u školi Dr. Đ. Cenkić 689
Lijenost i marljivost. Dav. Trstenjak 692
Lindner Gustav Adolf M. P. 693

Strana

Literatura v. književnost. . . 694
Locke John (Džon Lok.) Lj. D—ć. 694
Logika. Dr. A. Bazala 697
Lokacija. M. P. 690
Lüben August. M. P. 709
Ludžba v. Kemija. 700
Luter Martin. Dr. Đ. T . . . 701
Ljubav i mržnja. Lj D-ć. . 702

Majka. M. P. 708
Malaksanje v. Umor. . . . 711
Mane dječje. Lj. D—ć . . . 711
Manira obuke. M P. 714
Mapa (v. zemljovid.) 716
Marljivost v. lijenost. . . . 716
Marija Terezija. Dr. Đ. T. . 716
Maržik Vjenceslav Zaboj. T I. 717
Mašek Ivan. T. I. 718
Mašta v. Fantazija 719
Matematika. Ivan Martinović . 719
Materijalizam. Lj. D—ć. . . . 725
Materijalno obrazvanje v. formalno i materijalno obrazivanje 730
Matić Dimitrije. M. N. . . . 730
Mažuranić Antun. T. I. . . . 731
Mažuranić Ivan. T. I. 732
Melanehton Filip. Dr. Đ. T. . 733
Mekanizam u obuci. Lj. D—ć. 734
Mesić Matija. T. I. 736
Memorisanje v. Učenje napamet 737
Metafizika. Lj. D—ć 737
Metoda. Lj. D—ć. 737
Metodika. v. Nauka o obuci 740
Milde Viktor Eduard. F. Heffler 740
Mineralogija. v. Rudstvo. . . 741
Mirisanje. Dr. Paja R Radosavljević 741
Mišljenje. Lj. D-ć 746
Mnemonika. Lj D—ć. 749
Modec Ljudevit. T. I. 751
Molitva. F. Heffler 753
Monitor. Stj. Šmid 753
Monizam. S. B. 754
Montaigne Michel. Ivan Širola 755
Moral v. Ćudorednost 757
Motrenje pedagoško. M. P. . 757
Muzeji. Josip Medved. 758

Dosadašnji suradnici.

1. **Adamović Vicko,** ravnatelj građanske škole u Dubrovniku.
2. **Andrlić Franjo,** učitelj vježbaonice uz kr mušku učiteljsku školu u Zagrebu.
3. **Arnold Đuro,** dr., profesor kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu.
4. **Basariček Stjepan,** prof. kr. muške učiteljske škole u Zagrebu u m.
5. **Bazala Albert** dr., prof. kr. gimnazije u Zagrebu.
6. **Bek Vinko,** upravitelj društva „sv. Vida“ u Zagrebu.
7. **Bučar Franjo** dr., profesor kr. gimnazije u Zagrebu.
8. † **Bugarski Đuro** dr., profesor u učiteljskoj školi u Sarajevu.
9. **Car Lazar** dr., profesor kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu.
10. **Cenkić Juraj** dr., župnik u Kalniku.
11. **Dokša Martin,** župnik u Martinskoj vesi.
12. **Dominković Vjekoslav,** ravnatelj više djev. škole u Karlovcu.
13. **Dvorniković Ljudevit,** profesor u učiteljskoj školi u Sarajevu.
14. **Fapkovićka Marija,** učiteljica djevojačke škole u miru u Zagrebu.
15. **Frangeš Oton,** profesor na kr. šumarskoj akademiji u Zagrebu.
16. **Frangeš Simon,** umirovljeni profesor u Zagrebu.
17. **Glaser Josip,** umirovljeni profesor kr. učit. škole u Petrinji.
18. **Golik Julije** dr., profesor kr. gimnazije u Zagrebu.
19. **Gudëv Ilija,** učitelj u Slivnu u Bugarskoj.
20. **Heffler Ferdo,** vjeroučitelj u kr. muš. učiteljskoj školi u Zagrebu.
21. **Heinz Antun** dr., prof. kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu.
22. **Hirc Dragutin,** pristav kr. sveučilišne biblioteke u Zagrebu.
23. **Ivkanec Tomislav,** profesor kr. muške učiteljske škole u Zagrebu u m.
24. **Jambrišakova Marija,** ravnateljica više djevojačke škole u Zagrebu.
25. **Kempf Julije,** ravnajući učitelj pučke škole u Požegi.
26. **Kirin Josip,** učitelj vježbaonice uz kr. mušku učiteljsku školu u Zagrebu.
27. **Klobučar Josip,** umirovljen. rav. učitelj kaptolske pučke škole u Zagrebu.
28. **Knežević Jovan Janko,** profesor srpske učiteljske škole u Pakracu.
29. † **Kobali Milan,** učitelj vježbaonice uz kr mušku učiteljsku školu u Zagrebu.
30. **Körbler Đuro** dr., profesor kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu.
31. **Kučera Oton** dr., profesor u kr. šumarskoj akademiji u Zagrebu.
32. **Kuničić Petar,** učitelj u Blatu na otoku Hvaru u Dalmaciji.
33. **Kuhač Franjo Ž.,** profesor glazbe u Zagrebu.
34. **Ljepava Jovan,** sekretar ministarstva prosvjete i ravnatolj gimnazije u Cetinju.
35. † **Lobmayer Antun** dr., kr. zemaljski zdravstveni savjetnik, predstojnik kr. primaljskoga učilišta u Zagrebu.
36. **Marković Franjo** dr., profesor kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu.
37. **Martinović Ivan,** profesor kr. učiteljske škole u Zagrebu.
38. **Matica Karlo,** ravnatelj kr. muške učiteljske škole u Zagrebu.
39. **Medved Josip,** učitelj u zemaljskom zavodu gluhonijemih u Zagrebu.
40. **Miholjević A. Milan,** profesor kr. nautičke škole u Bakru.
41. **Milaković Josip,** profesor u učiteljskoj školi u Sarajevu.
42. † **Modec Ljudevit,** umirovljeni ravnatelj kr. učiteljske škole u Petrinji.
43. **Nešković Dimitar,** kr. županijski škol. nadzornik u Zagrebu.
44. † **Novak Vjenceslav,** umirovljeni profesor kr. učiteljske škole u Zagrebu.
45. **Orlić Mita,** kr. županijski nadzornik u Gospiću.
46. **Pejnović Milan,** učitelj vježbaonice uz kr. učiteljsku školu u Zagrebu
47. † **Petrović Mita,** profesor srpske učiteljske škole u Somboru.
48. **Prejac Đuro,** kr. županijski školski nadzornik u Zagrebu.
49. **Radosavljević Paja** dr., fellow pedag. fakulteta u New-Yorku.
50. **Sabatić M.,** sušef u ministarstvu prosvjete u Parizu.
51. **Spindler E.,** školski nadzornik u Kodnju.
52. **Steklasa Ivan,** profesor kr. realne gimnazije u Zagrebu.
53. **Šiler Dragutin,** učitelj pučke škole u Zagrebu.
54. **Širola Ivan,** profesor kr. nautičke škole u Bakru.
55. **Šmid Stjepan,** učitelj vježbaonice uz kr. mušku učiteljsku školu u Zagrebu.
56. † **Šrepel Milivoj** dr., profesor kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu.
57. † **Tomšić Ljudevit,** ravnajući učitelj pučke škole u Zagrebu.
58. **Trstenjak Davorin,** ravnatelj više djevojačke škole u Gospiću.
59. **Truhelka Jagoda,** upraviteljica više djevojačke škole u Banjoj Luci.
60. **Turić Đuro** dr., profesor kr. muške učiteljske škole u Petrinji.
61. **Vlaisavljević Isa,** kr. županijski škol. nadzornik u Zagrebu.
62. **Vuković Adolf,** kr. županijski školski nadzornik u Ogulinu.

A.

Abak *(Abacus)*. Prije nego što je u Evropu uveden arapski sustav brojaka, što se dogodilo istom početkom XIII. stoljeća, bijaše računanje poradi nespretnosti rimskih brojaka veoma težak posao. S toga bijahu nužna različna pomagala za računanje, a od tih najznatnija prsti i naročito a b a k. (Ova je riječ postala od imena prvih slova: *a, ba, ga,* a značila je u Egipćana abceda, ali također red brojaka.) Grčki i rimski je abak imao oblik ploče, a mogaše biti od drveta, kakve kovine ili ma od kog drugog gradiva, te je bila ili posuta pijeskom ili prašinom, po čem bi se crtali različni oblici, ili je pak bilo u njoj izdubljeno 8 žljebova iste dužine (na grčkom abaku 10) istosmjerno jedan do drugoga. U prvom žlijebu desno nalazilo se 5, u ostalih sedam po 4 kamečka, kocke a najviše puceta, koja su se dala pomicati. Gore nad istim žljebovima bilo je u istom smjeru u ploči izdubljeno 8 kraćih žljebova, i u svakom se nalazilo 1 pokretljivo puce (kamečak, kocka). Na prostoru između gornjih i donjih žljebova bjehu zabilježeni znaci, i to od desna na lijevo između prvog i drugoga žlijeba znak za unce, između svaka dva daljna žlijeba redom znaci za jedinice, desetice itd. do milijuna. Četiri puceta posljednjih 7 donjih žljebova prikazivahu 4 jedinke reda, kojega je znak stojao nad tim žlijebom, dakle od drugog počinjući redom 4 jedinice, 4 desetice itd.; ono pak jedno puce u svakom gornjem žlijebu vrijedilo je za 5, tako da na svakom mjestu bješe 9 jedinaka, kojima su se mogli označiti svi brojevi od 1 do 9 milijuna. Samo puce u gornjem žlijebu za unce (1. s desna) vrijedilo je 6 jedinaka i pošto u donjem žlijebu pod njim bijaše još 5 puceta, mogaše se prikazati 11 unca, a to je bilo dovoljno, jer 12 unca činjahu 1 as ili cijelo.

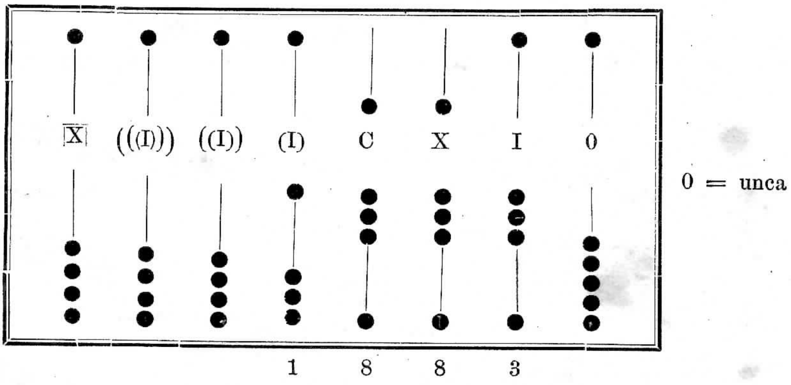

Rimski abak.

Kad se na abaku računalo, onda bi puceta pomicali na protivnu stranu od njihova običnoga položaja i mogahu se lako pregledati. — Nešto drukčije od rimskog abaka bijaše uređen abak, što se upotrebljavao u samostanskim školama u prvoj polovini srednjega vijeka. Boethij ga zove Pitagorinom pločicom ili tablicom. To je bila ploča okomitim crtama razdijeljena u kolumne, od kojih je prva od desna bila za jedinice, druga za desetice itd. Uza to bili su kamečci, na kojima bijahu brojke od jedan do 9. Kad je valjalo prikazati broj 1883, staviše u prvu kolumnu od desna kamečak s brojkom 3, u drugu kamečak s brojkom 8, u treću opet kamečak s

$\overline{MI}$	$\overline{C}$	$\overline{X}$	$\overline{I}$	C	X	I
			I	VIII	VIII	III
			1	8	8	3

Abak na kolumne ili Pitagorina ploča.

brojkom 8 i u četvrtu kamečak s brojkom 1. Ako je trebalo taj broj pomnožiti, stavili bi ga toliko puta, kolik je bio množac. — I rimski i samostanski abak osnivaju se na načelu, da vrijednost brojke stoji do mjesta, na kome se nalazi. Sve četiri osnovne računske radnje dale su se obaviti na abaku.

Pravila o tome učila su se iz knjiga, što su ih Beda i Boethij napisali. Kad su arapske brojke prihvaćene i počele se u opće upotrebljavati, postao je abak sve više izlišan, ali trag mu nalazimo još i danas u sadašnjim modernim računalima za prvu obuku u računstvu. *M. P.*

Abece, abeceda, abecavica. Kao što je u starodrevnih Grka nssljedujući Semite po redu prvih slova (alfa, beta) za sva slova postalo ime: alfabet, tako je na isti način i za slova latinska postalo ime: abece i abeceda, a za glagolska i ćirilska ime: azbuka. Abece znači dakle u prvom redu broj slova u latinskom, ali isto tako i broj slova u svim onim jezicima i to u svakom osebice, koji su latinska prihvatili (u jezicima: slavenskim, romanskim, germanskim i u madžarskom), te ih obično upotrebljavaju. Ali tom se riječju označuje i stalni onaj red, po kojem su ta slova poređana. Neki još razlikuju abecedu glasovnu, po kojoj se izgovaraju u koliko moguće čisti glasovi svaki osebice (*a, b', c', d'*), i abecedu slova (*a, be, ce, de, ef*). Do glasovne abecede došlo se postupnim raščlanjivanjem govora ljudskoga, naime rečenicâ u riječi, riječî u slogove, a ovih napokon u glasove. To raščlanjivanje govora ljudskoga u prvotne dijelove ili elemente svakako je jedna od najznamenitijih tekovina rada čovječjega duha. Tako je naime umijeći čitanja, a time i svemu daljnomu obrazivanju u velike protrven i olakšan put spram onoga načina primjerice u Kitajaca, koji nemaju znakova za pojedine glasove, nego tek za slogove i riječi. Misli se, da je ta velika tekovina potekla od semitskih naroda, a tako i samo poređanje slova, koja su od njih s nekim promjenama poprimili Grci i drugi evropski narodi, premda princip tomu poređanju ni danas još nije pravo razjašnjen. U Inda primjerice poređana su slova po organima, kojima se izgovaraju. Od najstarijeg do najnovijega doba poznato je oko 400 različnih takih poređaja slova; ali sada ih se gledom na neznatnu različitost u obliku upotrebljava tek oko 50. Broj slova u latinskoj abecedi u različnih naroda ravnao se dakako po ustrojstvu tih jezika, te su za pojedine osebujne glasove upotrebljavali i još upotrebljavaju ili kombinovana slova latinske abecede ili su načinjeni za take glasove posebni oblici, naime nova slova, primjerice za hrvatski jezik: č, ć, dž, đ, j, lj, nj, š, ž i tako izvorna latinska abeceda imade 25 glasova i prema tomu slova, a hrvatska 30. *Lj. M.*

Abecedar v. **Početnica.**

Afazija (riječ grčkoga podrijetla, znači bez riječi, bez besjede,) jest nemoć govorenja i znači osobitu neku bolest, s koje čovjek, akoprem ima inače zdrava govorila i zdrav um, ne može da govori ili je veoma manjkavo, što izgovara.

O toj bolesti ispitaše fizijolozi i liječnici u fizijološkom obziru na čovječji govor već štošta veoma zanimljiva. Pronađoše, da je sveza među organom za mišljenje i ćutilima, koja primaju i vode pojmove, afazijom tako prekinuta, da takav čovjek ne može govoriti, ili ne može pisati, ili ne može čitati; ali za cijelo da ne zna, što je pravilno napisao.

Pretraživaoci razdijeliše afaziju u četiri vrste: u prouzročnu afaziju, u nijemost u čitanju, u nijemost u riječima i u nijemost u pismu.

Prouzročna afazija nastaje, ako se siva tvar u lijevoj poluci moždana pokvari, pak poradi toga čovjek ne može da govori. Takovu je bolesniku govor poznat, ali se njim ne može da služi, jer se ne može sjećati i snaći, kako da upotrebi jezik i druga govorila.

2. Nijemost u čitanju (aleksija) je nemoć čitanja, t. j. bolesnik ne može čitati ni pisanih, ni tiskanih riječi. Za njega su pisane riječi onijemile, ali inače ima zdrav vid i um.

3. Nijemost u riječima afazija je u onom obliku, kad čovjek, makar i imao izvrstan sluh, ne razumije riječi, koje sluša, nego mu se riječi čine kao nekakav žamor neznanih jezika.

4. Afazija ukazuje se također kao nijemost u pismu ili agrafija, t. j. kad čovjek ne može da piše.

Afazijom dakle zovemo svaku fizijološku zapreku, koja sprečuje iskazivanje misli pogledom na spremanje misli ili kako se iskazuju u ovom ili onom obliku.

Spomenute četiri vrste afazije ne zavise jedna od druge, nego se pojavljuje svaka za se. Zato izvire naš govor upravo iz toliko zasebnih operacija, koje su jedna od drugih neodvisne.

Pošto te duševne i tjelesne operacije nijesu drugo, nego posljedica pojmova u spominjanju, slijedi, da čovjek mora također da ima četiri vrste živaca za svoj govor, koji su upravo prema tolikim samoupravnim operacijama u moždanima. Imamo dakle prouzročni živac govorenja, vidni ili optički živac, slušni ili akustički živac i pisaći ili grafički živac.

Zdrav čovjek, koji uči jezik i koji govori, upotrebljava sva četiri ova živca, a to biva na ovaj način. Dijete vidi n. pr. konja; u njegovoj duši stvori se slika te životinje, koju mu zatim majka imenuje, a ime sa predodžbom stopi mu se u pameti kao glas i združi u sliku te stvari. To je učinio slušni ili akustički živac.

Od sada će dijete uvijek očima tražiti konja, čim začuje to ime, pošto obnovi predodžbu toga predmeta i ne će dugo potrajati, pa će dijete pokušati također svojim slušnim živcem jednaki glas za tu predodžbu, dok mu napokon ne uspije, da ga pravilno izgovori. Do toga je dijete došlo prouzročnim živcem za govorenje, koji se što dulje, sve to više jača, množi i usavršuje. Tako počinje normalno razvito dijete govoriti s pomoću akustičkoga živca i onoga živca, koji uzrokuje artikulovanje ili govor.

Poslije u školi nauči đače pisati i čitati tako, da motri i da zapamti slike glasova i njihovo sastavljanje u slogove i riječi, te da ih rukom riše, odnosno piše, što sve učvrsti u njemu vidni ili optički i pisaći ili grafički živac. Govorenje je dakle harmonijsko djelovanje četiriju živaca, koji nam se ukazuju kao glas i artikulovanje, te kao opravilo očiju i ruku za čitanje i pisanje.

Ako ne služi jedan ili drugi od tih živaca, nastaje afazija i to: tko ima pogrješku u vidnom živcu, ne može da čita; tko ima pogrješku u slušnom živcu, ne čuje izgovorene riječi; tko ima pogrješku u pisaćem živcu, ne može pisati, a komu je pokvaren živac za artikulovanje, ne može govoriti.

Od afazije ponajviše će oboljeti oni, kojima su se moždani u svojoj tkanini promijenili, dakle kod apopleksije (kapi), kod različnih patvorina u moždanima (osobito sifilitične naravi). U takovim prilikama afatični su onda hemiphlegični, t. j. kljenuti na jednoj polovini tijela, ponajviše desnoj.

Afazija poslije teških bolesti, onda kod histeričnih i nervoznih osoba, lakše će se dati izliječiti, nego ona, koja postaje od različnih štetnih utjecaja u moždanima.

dr. Lobmayer.

Afekat. Naravno je duševno stanje stalno, ćud se naime ne mijenja, nego je čovjek na dulje vremena najednak: veseo ili žalostan, uzdignut i krepak ili strven, skrhan ili lagan. Misli teku jednako prema stanju ćudi brže ili laganije, no ni tu nema promjena, koje bi se oćutjele. To mirno duševno stanje može biti naglo i silno potreseno: u zabavnu razgovoru dobaci nam netko uvredljivu riječ i uzrokuje u nama srdžbu; čitamo nešto zanimljiva, začujemo povik da je požar, vidimo oganj u neposrednoj blizini i izgubimo glavu od silnoga straha; idemo cestom zamišljeni, pa se stresemo, oćutivši na ramenu ruku prijatelja, koji dolazi; u veselu društvu pane riječ, koja nas sjeti nemilosrdna čina, što smo ga odavno počinili i bol nas savlada; vijest o nesreći sasvim nas i u času poništi. Isto tako izgubimo glavu, kad na-

đemo dragocjenu stvar, koju smo držali izgubljenom, zabezeknemo se opazivši nešto čudna, recimo — neobičan pojav na nebu; usplamti nas do hrabrosti jedan pogled na pogibao mila i nemoćna. Takova i slična duševna stanja zovu se afekti. Afekat se pobudi nenadanom jakom vanjskom zamjedbom neke neobične i jake predodžbe. Neposredno za tim nenadanim i naglim zamjećivanjem izgube se one misli, koje su nas do tada zabavljale, te je svijest prazna, ne znamo ništa, niti se možemo poslije na išto sjetiti, da bi u onom času mislili; ili nam mune u času množina tamnih misli, te se poslije sjećamo, kako nam je u onom času došlo u svijest mnogo misli, koje su se u neredu i silnom brzinom u glavi motale. U obim zgodama izgubi se samosvijest i ne znamo za sebe. Mir stalne ćudi gubi se, a mjesto mira ćudi pojavi se oštro čuvstvo, što ga jasno ćutimo i što nas sasvim svladava. To čuvstvo pomiješano je i s osjetima tjelesnim, koji se također ćute, pa se jednog i drugoga oćuta i poslije sjećamo. — Ta nagla promjena svijesti opaža se i na tijelu. Kad se u svijesti uzroje mnoge misli, tada srce silno kuca, u glavi zašumi, mišice se napnu, često se šake stisnu, oko zasjaji, lice pocrveni, a afekat kano da raste sve više i sila se njegova tako ćuti, kano da je svijest, snaga duše, pa i samo tijelo preusko, pa će se rasprštiti, ne mogavši odoljeti sili. Kad se naprotiv u svijesti gube sve misli, kano da su od nagle i jake zamjedbe poplašene, onda srce prestaje kucati, lice poblijedi, često potamni pred očima, tijelo sve klone kao jednim mahom ubijeno, a afekat se sve više oćuti kao sila, koja se navalila na dušu i tijelo, pa sve guši, i to čestoput do nesvijesti. Ovakovi afekti djeluju kao teret, koji gnjeći, dok oni djeluju kao lagum, koji sve podiže i raspirši. Posljedica je jedne i druge vrste duševna slaboća.

Afekat nije čuvstvo, koje sve jače biva, dok ne svlada svijesti, nego je to čuvstvo, koje uvijek i to u svoj sili najednom postaje. Vanjska ili nutarnja zamjedba djeluje svojom snagom i potpunom oprekom s onim predodžbama, što ispunjavaju svijest tako, da ih sve u jednom mahu svlada i potisne iz svijesti. Ta opreka i napetost između nove intenzivne predodžbe, koja svojom intenzivnošću prevlađuje stalne predodžbe, koje su svojim sadržajem i vezom s ostalim predodžbama jače od one nove i tuđe predodžbe, ta opreka i napetost daje u svijesti jako čuvstvo. Zamjedba, što zameće afekat, nije uvijek sama po sebi jaka, nego ojača time, što za sobom povuče množinu predočaba posve oprečnih stalnim predodžbama. Riječ „nepoštenjak“, prišapnuta uglednu i odličnu čovjeku, rađa afekat, jer dovodi za sobom množinu spoznaja, koje su sve oprečne spoznajama, štono stalno ispunjavaju svijest poštenjakovu. Po tomu ili jaka zamjedba, ili slaba zamjedba ali ojačana, potamnjuje one spoznaje, koje u času, kada se afekat rađa, sačinjava samosvijest osobe. Nagla promjena i potamnjivanje stalnoga sadržaja svijesti djeluje na živčani sustav i to na osjetne dijelove kore velikih moždana najprije, a odavle se rasprostire i na osjetne živce (zacrni se pred očima, varnice skaču, zašumi u ušima, čovjek gori — plane); na dijelove moždanske kore, koji služe dotičnomu gibanju, a od ovud i na živce gibanja (nagli okreti, grčenje šake, napetost mišica, položaj tijela prema afektu i t. d.); na moždane i živce, koji upravljaju djelovanje organa probavnih te onih, koji odlučuju i izlučuju (pjena u ustima, klonulost mišica, suze, znoj i t. d.); osobito pak na vaso-motorijske živce t. j. one, koji upravljaju kolanjem krvi (srce naglije ili stalnije kuca, krv se slabije ili jače širi tijelom i prama moždanima)i

Ako zamjedba, koja uzrokuje afekat, djeluje na svijest tako, da poništuje i prazni svijest, opazit će se to djelovanje na živcima, kako razorava i smeta djelovanju živaca. Po tome će biti i oni živci, što upravljaju kolanjem krvi, pometeni u svom djelovanju; dakle će se izmjena krvi i u moždanima poremetiti i zaustaviti; to pak poremećenje zaustavljat će svijesne pojave još više i smanjivati sadržaj svijesti. Taj proces može uzrokovati i nesvijest. Ako je afekat tim uzrokovan, što zamjedba dovodi u svijest množinu novih oprečnih spoznaja, onda će ta promjena djelovati kao novi podražaj. Taj se podražaj širi na sve živce, s ovih prelazi i na organe, povećava kolanje krvi, što djeluje na moždane dižući i uvećavajući i njihovo djelovanje, a to se onda opaža i u svijesti time, što se množina spoznaja, a po tome i napetost, pak afekat povećava.

Afekat je po tome jako čuvstvo, koje postaje time, što jedna zamjedba stupi u opreku sa svom svijesti i potamnjuje one stalne spo-

znaje, koje sačinjavaju samosvijest, i daju stalnu ćud nekoj osobi. Ta se zamjedba drži u svijesti svojom intenzivnošću ili množinom potpora, koje dovodi u svijest.

Afekti se često javljaju kod ljudi slabih živaca, jer su živci za nutarnje utiske jako podražljivi; pojavljuju se i onda, ako u svijesti nijesu jake i uređene veze između spoznaja, ili ako nije duševno bogatstvo dosta razvijeno, dakle kod ljudi površnih i ograničenih. Posljedice afekata veoma su štetne po tjelesni i duševni život. Tjelesno jačanje, opsežni i sistematski razvitak duha brane čovjeka od afekata. Pogubno djelovanje afekta jošte je i u tome, što afekti priječe razboritu odluku prije izvršivanja nekoga rada.

Svi se afekti dijele na dvije glavne vrste: na afekte, koji iscrpljuju snagu, i na afekte, koji uništuju duševnu snagu. Među prve brojimo: iznenađenje, srdžbu, slijepu odvažnost, oduševljenje. Među druge se broji: nenadana žalost, plašljivost, klonulost, očaj.

Fizijološka psihologija drži afektom ono čuvstvo, koje djeluje na mišljenje i na čine. Jedna vrsta afekata t. j. oni, koji su postali od pozitivnih čuvstava, te iscrpljuju snagu, pospješuju mišljenje i gibanje. Drugi, koji postaju od negativnih čuvstava, koji uništuju duševnu snagu, sprečavaju mišljenje i gibanje. Prve je vrste bolest manija, druge melankolija. Manija je takova bolest, gdje je asocijacija predočaba prenagla i nije prema logičnim pravilima ni iskustvu; gibanje je također bescijeljno. Melankolija je pak bolest, u kojoj je asocijacija predočaba prepolagana, gibanje pak sasvim ili veoma prepriječeno. U obje su zgode afekti razlogom duševnomu stanju, koje se prenosi na tijelo.

dr. Đ. T.

Afektacija v. **Prenavljanje.**

Aforizam je riječ grčkoga podrijetla, a znači nešto omeđašena, izvađena, odijeljena. Aforizmi su odlomci iz povećih rasprava i spisa, koji ne moraju da su u savezu sa cijelošću. Mogu biti naprosto i rečenice, koje sadržavaju u sebi općenito priznate istine kojegod nauke. Bitnost je aforizama kratkoća sloga, a punoća sadržaja. Koliko se lijepim nevezanim slogom tumače i obrazlažu potanko istine različnih nauka, toliko aforizmima iskazujemo bez okolišanja, kratko i odsječeno gotove već istine. Prema tomu i aforistično pisanje ili aforistički slog. Takov se slog odlikuje osobitom odmjerenošću i kratkoćom. Aforizmi — ako su izvađeni iz spisa priznatih uglednika koje znanosti — mogu zgodno služiti kao dokaz u stručnom raspravljanju. S toga se učeni svijet u znanstvenom istraživanju mnogo služi aforizmima kao gotovim dokazima.

I znanost pedagogijska, koja se razvija kroz tolika stoljeća, zastupana je mnogim uglednim predstavnicima, koji su pedagogiju znatno unaprijedili. Čitave knjige aforizama mogu se sastaviti iz priznatih njihovih spisa. Pojedine pedagogijske književnosti imaju i takovih djela. I kod nas se je na tom polju radilo, no bez sustava. Množina aforizama rasijana je u našim stručnim i inim časopisima.

K . . . f.

Afrika. Afričko školstvo. U Africi (29,817.956 km² i 169,330.000 žiteljstva) uzgojne su i obrazovne prilike kao školske u pojedinim pokrajinama veoma različne. U opće se, u koliko je dosele poznato, sve uzgajanje sastoji tek u negativnom djelovanju, t. j. da se zabranjuje činiti ovo ili ono, u svem pak, što je potrebno da se znade za život, uče se djeca podražavajući čine roditelja i privikom. O školstvu samom raspravljeno je u člancima: Alžir, Egipat, Habeš, Kapska zemlja, Madagaskar, Maroko, Države oranske i transwaalske, Tripolis, Tunis i Zanzibar.

Lj. M.

Akademija zove se u opće zavod, kojemu je zadaća, da gojeći znanstvene i umjetničke nauke promiče i unapređuje znanosti i umjetnosti. U staro doba zvalo se akademija zemljište na sjevernoj strani stare Atene i to na spomen heroju Akademu. To je zemljište prije močvarno i nezdravo Cimon odvodnio i uredivši ga zasadio nasadima poput perivoja. Filozof Plato stanovaše u blizini na svome zaselku i običavaše u nasadima te akademije razvijati svojim slušaocima filozofske svoje sisteme, a po tome je i filozofija Platonova prozvana akademičkom, a slušaoci njegovi akademici.

To bijaše dakle prva ili Platonova akademija. Poslije nastadoše drugi smjerovi u filozofiji, pa tako i druge Akademije, kojih da je bilo pet, ali neki razlikuju strogo samo tri: staru, srednju i novu. To sijelo znanosti opstojaše i poslije nezgoda, kao što bijaše ona za vladanja Rimljana i to za Sulle, koji je dao stabla u nasadima posjeći i graditi od njih oružje, sve do Justinijana, koji ga

dokine, da bude mir među kršćanskim i neznabožačkim grčkim filozofima.

Ime akademija dolazi još u povjesti i to za Cicerona, koji je svoju vilu u Puteoliji nazvao akademija, pa i aleksandrijski muzej zvao se također tim imenom.

U novije doba zove se akademijom ili visoka znanstvena škola ili učeno društvo. U prvom je značenju akademija poput sveučilišta, a i samo sveučilište, pa zato se različne uredbe sveučilišne zovu akademičkima. Tako se slušaoci sveučilišni zovu akademički građani, koji uživaju kao i njihovi profesori akademičku slobodu, po kojoj mogu po volji naučati dotično slušati naučne predmete; akademička oblast (senat) upravlja sveučilištem po akademičkim zakonima, a poslije strogih ispita podjeljuju se akad. građanima akademičke časti.

No obično se zovu akademijama visoke škole za pojedine samo znanosti, pa tako ima teoloških akademija (u Würzburgu, Lyonu, Dijonu i dr.), pravničkih (takova opstojaše u Zagrebu prije nego što je osnovano sveučilište), vojničkih (u Bečkom Novom mjestu, Ludovicej u Budimpešti), rudarskih (u Šćavnici, u Freibergu), šumarskih (u Šćavnici, u Tharandu), gospodarskih (u Hohenheimu, Jeni), trgovačkih (u Beču i dr.).

Zatim imade akademija, u kojima se njeguju samo umjetnosti, kao akademija obrazovnih umjetnosti (u Beču, Pragu, Monakovu, Düsseldorfu); akademija za slikare, za risare, za pjevače, pjevačice.

Glazbena akademija je ili viša škola za glazbu, ili pak glazbeno prikazivanje umjetnika ili diletanata, da se ili promiče glazba u opće ili da se prikažu znameniti glazbotvori.

Kao prijelaz od srednjih škola na akademije jesu tako zvane akademičke gimnazije i liceji; to su gimnazije, s kojima su spojeni filozofsko-filološki tečajevi.

Akademiji kao učenomu društvu zadaća je da promiče, potpomaže i njeguje znanosti i umjetnosti. Svoj rad udešavaju take akademije po pravilima, pa imadu određen broj članova, koji su obično počasni, pravi i članovi dopisnici. Članstvom počašćuju akademije samo najodličnije naučenjake, pa radi toga je naslov akademika jedan od najčasnijih na polju znanosti. Takove akademije počeše se najprije osnivati u Italiji i to u Fiorenci, Napulju i Rimu. Kada su naime Turci zauzeli Carigrad, osjetila se potreba, da se naučenjaci udruže, da mogu bolje njegovati znanosti, i prva akademija bude osnovana 1457. u Fiorenci na dvoru učenoga Kozme de Medici. Poslije osnivahu akademije po svim kulturnim zemljama Evrope, pa i u Americi i Australiji.

U Hrvatskoj je također osnovana takova akademija i to je „Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti“ u Zagrebu. Utemeljio ju je biskup Josip Juraj Strossmajer godine 1860. iznosom od 80.000 for. Potvrđena je 4. ožujka 1866., a svečano otvorena 28. srpnja 1867., kojom je prilikom imala već imutak od 285.644 for. Razdijeljena je na četiri razreda: 1. povjesno- i jezikoslovni, 2. mudro- i pravoslovni, 3. matem. i prirodoslovni i 4. umjetnički. Svake se godine obdržaje jedna svečana sjednica, a svakoga mjeseca po jedna ili više odborskih sjednica.

Jugosl. akademija ima pokrovitelja (biskup J. J. Strossmayer), 32 prava člana, predsjednika, dva tajnika, 16 počasnih i neodređen broj članova dopisnika. Prvi su njezini članovi bili: dr. Fr. Rački, V. Jagić S. Ljubić, Đ. Daničić, M. Mesić, dr. Jovan Subotić, M. Bogović, dr. P. Muhić, A. Veber, dr. M. Šuhaj, dr. J. Šloser, dr. J. Bleiveis, dr. B. Šulek, J. Torbar, Ljud. Vukotinović i Ž. Vukasović.

Odmah godine 1867. počne jugosl. akademija izdavati svoj „Rad jugosl. akademije znanosti i umjetnosti“, „Monumenta spectantia historiam Slav. meridionalium“ i „Starine“; osim toga izdaje „Stare pisce hrvatske“, „Rječnik hrvat ili srp. jezika“ itd. Jugoslavenska akademija imade bogatu knjižnicu, a upravlja i galerijom slika, što ju je pokrovitelj mecen biskup Strossmayer poklonio. Od g. 1874. Jugosl. akademija je u svojoj velelijepoj palači, koja je po osnovama čuvenoga arhitekta bečkoga Schmidta s troškom do 300.000 for. sagrađena.

U Biogradu utemelji Jovan Popović akademiju pod imenom „Društvo srpske slovesnosti 1842.“, koje je počelo god. 1847. izdavati „Glasnik“. God. 1850. razdijeli se društvo u pet razreda. Poslije pretvoreno je društvo u „kralj. srpsku akademiju“.

U Rusiji bijaše carska akademija nauka utemeljena g. 1724. Petrom Velikim u život

uvedena Katarinom I. i na novo uređena Aleksandrom I. (1803.). Ima tri odjela, te izdaje od godine 1727. svoj rad latinskim, ruskim i francuskim jezikom. S ovom je spojena carska ruska akademija utemeljena Katarinom II. za posebno njegovanje ruskoga jezika i literature. Akademija moskovska, utemeljena carem Feodorom, i kijevska, odlikuju se u učenom svijetu.

Kr. češko učeno društvo utemeljeno godine 1770. preustrojilo se g. 1790. u akademiju sa 4 razreda.

Madžarsku akademiju u Budimpešti utemeljio je g. 1826. grof St. Széchény.

U Beču je badava kušao Leibnitz da utemelji akademiju. Tek za cara Ferdinanda g. 1847. stupi u život bečka carska akademija znanosti s dva razreda.

Najglasovitija je „Académie française“, što ju je utemeljio u Parizu g. 1630. Richelieu za njegovanje francuskoga jezika, pa joj je najznamenitije djelo rječnik. God. 1663. utemelji Colbert drugi razred ove akademije za povjest, arkeolog. i klasičnu literaturu pod imenom: „Acad. des inscriptions et belles lettres“, koja izdaje „Histoire de la France“. Treći razred akademije francuske je „Académie des sciences“, koja se bavi naročito prirodnim znanostima i matematikom, a dijeli se na 11 odjela. Četvrti je razred „Académie des beaux arts“, ili akademija lijepih umjetnosti; ima 5 odjela. Peti je razred od god. 1832. „Académie des sciences morales et politiques“ za filozofiju, hist., pol. i jur. — narodno-gospodarsku nauku.

Svi ovi razredi sačinjavaju jednu cjelinu pod imenom „Institut de France“, koja je najveća akademija svijeta. Svaki razred izdaje svoj rad posebno.

U Njemačkoj je najveća kraljevska akademija berlinska utemeljena godine 1711. Fridrikom I. sa četiri sekcije, i ona je izdavala najprije svoj rad u franc. jeziku.

U Britaniji nema akademijâ u potpunom smislu riječi, ali zato ima više društava (Societies), koja njeguju pojedine grane znanosti i umjetnosti.

„Royal Societes“ u Londonu, Edinburgu i Dublinu najveća su društva ove vrsti.

Belgijska akademija opstoji u Bruselju. U Švedskoj je akademija u Stockholmu, u Upsali, u Gottenburgu, u Norveškoj u Drontheimu, u Danskoj je akademija u Kodanju.

U Italiji, pa i u Dalmaciji imade manjih književnih društava, koja se zovu akademijama. Takova akademija opstoji u Spljetu od godine 1767. do danas. U Dubrovniku bile su dvije akademije. „Concordia“ je njegovala literaturu, a „Oziosi“ kazalište, za koje je Palmotić pisao drame. Zlatarić i drugi naši odlični pjesnici bili su članovi ovih akademija. *A—ć.*

Akomodacija. Razlikuje se fizijološka i psihološka akomodacija Kad dijete promijeni način života, onda to djeluje osobito na njegov organizam. Opaža se to najbolje, kada stupi u školu. Sjeđenje u zatvorenu prostoru djeluje na organizam tako, da se funkcije različnih životnih organa ne obavljaju onako, kao prije. Tijelo i snaga tjelesna s toga slabi. S vremenom se opaža, da ta promjena više ne smeta i životne se funkcije opet obavljaju onako, kao i prije toga. Akomodacijom zovemo onu promjenu u radu organa, s koje organi u inim prilikama obavljaju svoj zadatak onako savršeno, kao što su ih obavljali i prije.

Akomodacija ima granice u brzini, kojom napreduje i u mjeri, u koliko se mogu mijenjati uvjeti. Ako se te granice prekorače, imat će zlih posljedica po dijete. Da se ne prekorače, brine se gimnastika i higijena.

Bitnost psihologijske akomodacije. Naravan tijek predočaba jest onaj mijenjanja, gdje jedna predodžba dolazi u svijest, a druga izilazi, tako da u isto doba ne ostaje u svijesti (potpunoj), nego jedna predodžba ili njih mali broj. U običnom duševnom životu uvijek je sadržaj svijesti određen vanjskim utiscima i onima, što ih vanjski utisci neposredno reprodukuju. Ti vanjski utisci mogu dolaziti iz tijela dječjega ili iz okolice. Duševno i tjelesno djelovanje djeteta upravlja se od naravi po ovom čisto subjektivnom sadržaju svijesti, t. j. dijete misli i radi uvijek ono, na što ga vanjski utisci i tjelesni podražaji navedu; oni ga u njegovu radu određuju. Uzgojni rad zahtijeva pak u sve tri točke promjenu. Mijenjanje predočaba u svijesti nije prepušteno samim predodžbama, nego se upravlja pojmovima, koji su obukom unaprijed određeni. Stvaranje nizova i skupnih predočaba nije više prepušteno slučaju i vanjskim slučajnim prilikama. Predodžbe se ne mijenjaju u svijesti neprestano, nego ih svijesna pažljivost za dulje vremena podržava i po više skupa radi, da se sljevaju i da se stvaraju sudovi. Pri-

vikavanje na ovakovo mijenjanje predočaba u svijesti, upravljano pojmovima, koji nijesu u neposrednoj i slučajnoj svezi s tim predodžbama, zove se akomodacija. Akomodacija se nadalje odnosi i na sam sadržaj svijesti. Uzgojnim radom naime nameću se djetetu u svijest one spoznaje, koje su prema svrsi uzgoja. Dijete se mora priviknuti na to, da se oni svijesni pojavi, koji u njemu izazivlju podražaje, mogu i moraju ukloniti iz svijesti i ustupiti mjesta inima, koje izazivlje nutarnja svijesna sila. Akomodacija se još proteže i na djelovanje djeteta. Dijete giblje tijelom poradi tjelesnih podražaja ili poradi vanjskih utisaka. Sve tjelesno djelovanje upravlja se spoznajama, štono su ih izazvali neposredni utisci; duševno djelovanje isto je tako pod utjecajem spoznaja, koje su slučajno u svijesti. Akomodacijom se privikava dijete na to, da se djelovanje upravlja po nečem, što je izvan samoga djelovanja i povoda tomu djelovanju; bilo to da se ravna po zapovijedi uzgajatelja ili po stalnim načelima ili po unaprijed promišljenoj svrsi. — Akomodacijom psihičnom može se dakle nazvati ono privikavanje, s kojega se ne upravljaju svijesni pojavi više onim vezama, koje su vanjskim utiscima određene, nego se upravlja svijesnim pojavima, koji nijesu neposredno u toj svezi. Akomodacijom se otimlje svijest dječja neograničenomu gospodstvu vanjskoga svijeta, pa se podvrgava svijesnim pojavima, koji su u svijesti (bilo jasnije ili tamnije), a mogu se utjeloviti dječjoj samosvijesti.

Pedagoški izvodi. I psihična akomodacija ograničena je vremenom i duševnom konštitucijom djeteta. Ne smije se dakle prenagliti ni pretjerati s akomodacijom. Ako bi se prekoračile granice, onda bi to djelovalo štetno na dijete. Prva i najglavnija šteta bila bi ta, što bi se ubijala djelatnost djeteta. Hotjevši naime djelatnost skučiti naglo i sasvim u neka pravila, koja nijesu u samoj djelatnosti, može se lako satrti sama djelatnost, što se u uzgoju jako često događa. Na taj se način uzgajaju nedjelatni ljudi; a i u uzgojnoj perijodi opaža se na neradu, da je radna snaga ubijena. Nerad i jest najbolji znak, da je akomodacija ili prenagla ili prejaka. Daljni je znak prejake akomodacije posvemašnje uzmicanje dječjih početnih i prvotnih svijesnih pojava: djetetu se ne rađaju misli ni volje, niti što opaža; ono se više ne akomodiše uzgojnim radom, nego ga je uzgojni rad duševno ubio. Nauke o apercepciji, individualnosti, stezi i upravljanju daju nam pravila, kojih se akomodacija treba da drži. *dr. Đ. T.*

Akroamatički i erotematički nastavni oblik v. **Nastavni oblik.**

Aktivitet učiteljski dužnost je i pravo, da za učiteljovanje osposobljena ličnost vrši učiteljsku službu. Aktivitet počinje onim danom, kojim je ta ličnost dekretom imenovana i službenu prisegu položila za stanovito mjesto ili u opće da vrši učiteljsku službu u kojoj zemlji, i traje do onoga dana, kad bude od službe otpuštena ili umirovljena. Aktivitet ne prekida bolest ni dopust, te je s njim spojeno pravo na beriva, koja su sa službom skopčana. Vidi: Plaća. *Lj. M.*

Aleksandrijska škola. Aleksandrijskom školom zovemo brižno nastojanje Ptolemejevaca oko uskrsnuća i raširenja grčke znanosti i obrazovanosti u Aleksandriji. Ptolemejevci su naime htjeli da imadu u Aleksandriji Atenu i da im se njihova država među inima odlikuje onako, kao što se odlikovala atenska među grčkima. Poznavajući i cijeneći silu znanosti činili su sve moguće za znanost; zato su u Aleksandriju doveli mnogo učenjaka i utemeljili najveću i najdragocjeniju knjižnicu staroga vijeka. Već za Ptolemeja Lagida brojila je ta knjižnica 100.000, a za Cezara 700.000 knjiga. S knjižnicom bio je spojen muzej; no nije to bio muzej u današnjem znamenovanju riječi, nego ono, što danas zovemo akademijom. To je naime bio skup učenih ljudi, koji su bili razređeni po disciplinama ili filozofskim školama na pojedine odjele sa zajedničkim blagovanjem. Svaki odjel imao je svoga predstojnika, a svi predstojnici sačinjavali su upravno vijeće. Ti učenjaci imali su stan i hranu besplatno. I Rimljani su potpomagali taj zavod, kad su gospodovali Misirom. Ove učene glave predavale su ne samo mladeži, nego i odraslima, pa i kralju u zgradama i po drvoredima. Osobito je napredovala zemljopisna struka, anatomija, mekanika, statika, zvjezdoznanstvo i gramatika. Gramatika nije opsezala samo poznavanje jezika, nego i stvarne nauke. Do konca drugoga stoljeća poslije Hrista bila je aleksandrijska škola prva na svijetu. S kršćanstvom stade propadati neznabožačko-grčka kultura, no pravo rasulo nastade u trećem stoljeću, kada je rimski

car Karakala dokinuo bogato fundirani muzej i obustavio potpore učenjacima. Posljednji ostanci stare knjižnice i grčke obrazovanosti propadoše, kad su Arapi za kalifa Omara osvojili i razorili Aleksandriju.

Kršćanstvo stvorilo je kako u drugim mjestima, tako i u Aleksandriji prvu vrstu kršćanskih škola pod imenom katehumenati, u kojima su se pripravljali za sv. krst oni, koji su htjeli da prijeđu na kršćanstvo.

Pošto su pak židovski, neznabožački i heretički učenjaci svom snagom svoje mudrosti stali napadati na temeljne nauke kršćanstva, nastade potreba da se osnuju visoke škole, u kojima će se kršćanska mladež upoznati ne samo s kršćanskom naukom, nego i s onim znanostima, koje su potrebne, da se s naučnoga stanovišta uzmogu što odrješitije i temeljitije suzbijati protivničke navale. Tako su nastale koncem drugoga stoljeća katehetske škole. U tim školama učila se ne samo teologija, nego i svjetske znanosti, navlastito pak filozofija, retorika, gramatika, matematika, fizika, astronomija i t. d.

Prva i najznamenitija katehetska škola bila je u Aleksandriji, koju je utemeljio glasoviti filozof Panten. Ta je škola cvala u polovici trećega stoljeća, a u petom stoljeću stala je propadati radi dogmatičkih prepiraka. Panten je vrlo mnogo pisao, no od njegovih spisa sačuvalo se samo nekoliko odlomaka. Poslije njega upravljao je katehetskom školom Kliment aleksandrijski, koji je bio učenik Pantenov. Kliment aleksandrijski spada među najznamenitije crkvene učitelje. Za mlada je u školama i putovanjem pribrao opsežno znanje o grčkoj poeziji i filozofiji, no postao je istom onda zadovoljan, kad ga je Panten predobio za kršćanstvo. Kao kršćanin znao je dobro upotrebiti načela grčkih filozofa, da njima utvrdi i obrazloži kršćansku nauku. Napisao je među ostalim i vrlo zanimljivo djelo: Paidagogos (uzgajatelj). Prognan od Septimija Severa ode u Palestinu, gdje je umr'o godine 220.

Početkom trećega stoljeća bio je Origen upraviteljem i učiteljem aleksandrijske katehetske škole. To je bio jedan od najdarovitijih i najučenijih ljudi svoga doba. Pokrstivši se upotrebio je svoje veliko znanje u obranu kršćanstva. Pisao je vrlo mnogo. Neki vele, da je napisao do 6000 velikih svezaka. Poslije je stala propadati ta škola, no još se jednom proslavi za slijepoga Didima (335.—395.), koji je u petoj svojoj godini oslijepio, ali se ipak s pomoću mjedenih slova i slika naučio čitati, računati itd., te se poslije odlikovao svojim znanjem u dialektici, gramatici, retorici, poetici, astronomiji i muzici, kao što i svojom pobožnošću.

Vrlo bi nas zanimalo, kad bismo mogli saznati, kojom su metodom ti učitelji obučavali, ali žalibože o tom imamo vrlo malo vijesti. Grgur Taumaturg, vršnjak Origenov, crta nam način obuke toga velikog učitelja ovako: Prije nego što bi Origen započeo samu obuku, ispitivao bi svoje učenike, da vidi, što znaju i otklanjao bi nedostatke, koje bi u njih opazio. Iza toga bi predavao svojim učenicima dijalektiku, da im uvježba sud, ali ne onu dijalektiku, koju su predavali obični učitelji, već onu, koja je bila potrebna svjema: i Grcima i barbarima, i obrazovanima i neobrazovanima, u kratko: svakomu čovjeku, makar na kakav način života da se oda. S dijalektikom spajao je i prirodnu nauku tako, da je svako pojedino biće tumačio, razlikovao i razumljivim razlaganjem svodio na njezina počela. — Dalje je dolazila geometrija, kao najtvrđi temelj za druge nauke i astronomija, koja izučavajući ono što je na visini podiže čovjeka k onomu, što je uzvišeno i nebesko. Poslije tih pripravnih nauka upoznavao se učenik s etikom, a pri tom je Origen sam na sebi pokazivao zlatno lice kreposti i pobožnosti. On se osobito starao, da um učenikov uputi na unutarnje poznavanje samoga sebe i da ga navikne brinuti se ponajprije o svojem duhovnom savršenstvu i da traži sreću u Boga. Poslije toga bi Origen čitao s učenikom djela starih filozofa i pjesnika osim samo onih, koji nijesu pripoznavali Boga. — Trebalo je, da se učenik upozna sa svjema filozofskim pravcima. Sam je učitelj vodio svoje učenike i pružao im vazda ruku pomoćnicu, kada bi se namjerili na svom putu na štogod lažna ili prijevarna. Obuka Origenova završivala se tumačenjem sv. pisma, s kojim se vezivala kršćanska gnostika, t. j. više spoznavanje istina sv. vjere. *Stj. Šmid.*

Algebra. Ime „algebra“, koje u prvom redu obuhvata nauku o razrješavanju jednačaba, postalo je od arapske riječi „al gebr“. Arapski matematičar Mohamed ben Musa najprije je upotrebljavao izraze „al gebr“ i „wal mokâbalah“. „Al gebr“ (restitutio) znači premjestiti neki negativni član jednadžbe na

drugu stranu, da tako postane pozitivnim. N. pr. x—6 = 8, x = 8 + 6, t. j. x = 14. „Wal mokâbalah“ ili „al mokâbalah“ (oppositio) znači po našemu na obje strane ispustiti jednake članove, n. pr. x + a = b + a, x = b, jer jednaki članovi „a“ i „a“ otpadnu na obje strane.

Po ovim operacijama nazivahu nauku o jednadžbama „znanost gebr i mokâbalah“.

U 16. stoljeću nije se više upotrebljavao drugi dio toga imena, već je ostao samo prvi dio, od kojega se razvilo ime „algebra“.

Kad je Francuz Vieta (1540—1603.) u računu počeo upotrebljavati slova, pa ih upotrebljavao i u jednadžbama, stali su imenom „algebra“ nazivati ne samo prvobitnu nauku o jednadžbama, već u opće nauku o računanju slovima, koja prikazuju opće brojeve.

Tako danas „algebra“ znači računanje s općim brojevima (opća aritmetika).

Opći broj, t. j. neko slovo ne znači stalnu, određenu količinu jedinica, već znači kakovu god količinu jedinica, ali je ta stalna samo za onaj račun. Tako „a“ može značiti 1, 5, 10, $^1/_2$, $^1/_3$, $^2/_5$ i t. d.

„Algebra“ u općem ili širem svom sadašnjem znamenovanju obuhvata operacije: zbrajanja, odbijanja, množenja, dijeljenja općih i posebnih brojeva, zatim uzmnažanje (potenciranje), pak protivno tomu vađenje korijena ili radiciranje i logaritmovanje; napokon jednadžbe, postupnice i sastavbe.

U našim se školama počinje s naukom u algebri već u višim razredima niže realke i gimnazije, pa se nastavlja do konca najviših razreda. *P—c.*

Alumnat v. **Internat.**

Alternacija. (Alter, alternus, alternatio = zamjenjivanje.) U pedagogijskom smislu znači alternacija prijelaz učitelja sa svojim učenicima u više razrede. Ta riječ — u koliko se danas u pedagogiji uobičajila — naznačuje promjenu razredâ, u kojima učitelj obučava, a misli se tim, da učenici ne mijenjaju svake godine učitelja.

Glede toga pedagoškoga principa bilo je dosta raspravljano, osobito otkada je novija znanstvena pedagogija podigla uzgojni rad pučke škole na stalan temelj, na kojem se može blagotvorno razvijati. Psihologija kao glavna grana pedagogije valja da nam i u tom stručnom pitanju odredi pravac, kojega nam se držati kod prosuđivanja pitanja o izmjeničnom prijelazu učitelja sa svojim učenicima u više razrede. Psihologijski razlozi prvi su, koji traže, da učitelj kao uzgajatelj dobro upozna objekat svoga uzgajanja — a to je učenik sa svim svojim bićem, i tjelesno i duševno. Ispitivanje individualnosti učenikove prvi je i najglavniji uvjet daljnomu uzgojnomu djelovanju.

Za taj znameniti posao nije učitelju-uzgajatelju dovoljno tek kratko odmjereno vrijeme od kakovih 180 školskih dana jedne godine. Što više, on mora da se u taj posao uživi i da mu posveti sve svoje najbolje sile dotle, dok ne isteče uzgajaniku vrijeme uzgajanja u jednom zavodu. Samo s tako postupnim izučavanjem naravi uzgajanikove moći će učitelj prema priznatim psihologijskim načelima apercepcije da udešava i razvija svoj uzgojno-obučni rad.

Iz tih razloga posve nam se lako pridružiti tolikoputa priznatomu načelu i uzgojne znanosti i prakse, da je bolje, da jedan učitelj uzgaja dijete, t. j. da djeca ne mijenjaju često učitelja. „Mnogo je naprednìji uzgoj kod onih, koje uzgaja dugo vremena samo jedna osoba, pred kojom su oni otvoreni. No tu se upravo radi o tome, da se daljni novi uzgoj strogo veže na prijašnje znanje i tako nema skokova.“ (Herbart) Radi se tu najprije o prijelazu učitelja sa svojim učenicima na takovim školama, gdje ima za svaki razred po jedan učitelj; u prvom redu na višerazrednim školama u većim mjestima. Na školama, gdje su po dva učitelja, ili gdje u jednoj školskoj sobi jedan učitelj obučava, ondje je i onako načelu alternacije manje ili više zadovoljeno. Ipak se u pedagoškim krugovima pojavilo razloga i za alternaciju i protiv nje. Ima i zagovornika djelomične alternacije.

Za alternaciju vojuju mnogi znameniti razlozi: 1. Kako psihologija otvora vrata učitelju do nutarnjosti učenikove, valja da učitelj najprije proučava narav (individualnost) svojih učenika. Do toga stoji dobar napredak obuke i uzgoja. „Počinji obuku“ — veli Diesterweg — „s pravoga duševnoga stanovišta učenika. Pronađi prije početka nove obuke to stanovište. Razdijeli i ređaj gradivo tako, da kod novoga dolazi uvijek prijašnje.“ Tim je riječima Diesterweg jasno pokazao na današnji pedagogijski proces apercepcije ili sljubljivanja novih krugova misli, novoga znanja sa starim. Ali baš poradi toga sve-

stranog proučanja duševnosti pojedinoga djeteta nije dobro, da se učitelji često mijenjaju. Pogotovo je štetno, ako djeca mijenjaju učitelja svake godine, kako to biva ondje, gdje je uveden sustav razrednih učitelja. U takovim prilikama ne samo da je uzgajatelju svake godine na novo ispitivati narav i duševni kapital novih uzgajanika, već ih — tek što ih je upoznao — doskora gubi, da do godine na isti način, istom mukom eksperimentuje. A što tek da reknemo o vremenu, što se u to potroši? Uspjesi, što se u takovim prilikama postizavaju, ne vjerujemo da bi mogli uvijek biti najsolidniji, ma da se za to i hoće dvostruke požrtvovnosti i dvostruke učiteljeve djelatnosti. Nema sumnje, da se godimičnim novim upoznavanjem osebnosti i učenikove s jedne i učiteljeve s druge strane znatno sprečava a i prekida tijek obuke. „Premještanje učitelja u različne razrede prekida nit obuke upravo tolikoput, koliko je puta učenik premješten drugomu učitelju.“ (Herbart.) — 2. Ako igdje, a ono u uzgoju treba privrženosti, odanosti i međusobne ljubavi učitelja i djece. Ta se privrženost i ljubav ne stječe na brzo i možda tek slučajno. Ona se stječe baš duljom privikom, koja je nikla iz spoznanja dječje duševnosti i prilika, u kojima su pojedina djeca. Te su prilike preraznovrsne i uz to odlučno djeluju na domaći i školski život djece. S toga treba učitelju dovoljno vremena, da ih može proučiti i spram njih uspješno udesiti svoj uzgojni rad. Tako stvorenom privrženosti i ljubavi dobiva i cijela škola pravi uzgojni duh, koji se razvija pod vedrim suncem učiteljeve okretnosti, živahnosti i veselosti. — 3. Učitelj sam stječe iskustva i oduševljenja, a njegova obuka bolje napreduje, kad prati učenike kroz sve razrede. Stupajući svake godine u viši razred obogaćuje time znatno svoje uzgajateljske sposobnosti; učvršćuje i usavršuje nastavni put, oblik, način i svu metodu. On uživa zajednički u svakom napretku djece, a očevidni uspjeh ispunjava njegovu dušu sa zadovoljstvom i oduševljenjem. Tim se osigurava napredak u obuci, a odgovornost za uzgojni uspjeh nuka učitelja na najsavjesnije izvršivanje dužnosti. Taj napredak osjećaju dobro i sami uzgajanici u zanimljivosti obuke i u svakom kretu svojega višegodišnjeg vođa — rekli bismo oca. A tko treba više duševne radosti i veselosti od učitelja? Ta to je baš ona jedina plaća, koja mu može da nagradi mukotrpno djelovanje. Pa ta nagrada otimlje mu se nealternacijom, jer kad je dotjerao dotle, da ga uzgajanici ljube i da mu svaki čas uzrokuju radosti i uživanja, eto već ih mora da ostavi i preda u druge ruke. — 4. Školskomu uzgoju treba da pruža i dom svoju ruku pomoćnicu. Kad učitelj prati kroz više godina svoje učenike, upoznao se je tim više ili manje i s njihovim roditeljima, a to je veoma znamenito. Tim se mnogo toga popunja u školskom uzgoju, na što se inače ne bi nikada došlo. I roditelji vole da upoznaju i poštuju rad jedne osobe oko uzgoja svoje djece, a ne da im djeca prolaze iz ruke u ruku. Ta i najvještijemu je učitelju prva godina u novom razredu uvijek neka vrsta kušnje.

Ima još i drugih razloga, koji govore za alternaciju. Te će razloge lako svaki čitalac izvesti iz onoga, što smo već napomenuli i poradi česa treba da budemo za potpunu, a gdje nikako drukčije nije moguće, bar za djelomičnu alternaciju.

A kakve razloge navode protivnici alternacije?

Glavni je razlog, koji najodlučnije posijeca alternaciju, u tome, da ima i manje vještih učitelja. Redovita obuka i uzgoj u rukama takovih uzgajatelja da mnogo trpi i da je u prilikama alternacije jednostrana i nedostatna. Jedan dio mladeži jedne škole da u vještim uzgajateljskim rukama napreduje sasvim povoljno, a drugi u manje vještim rukama da rđa i da loše svršava zavod. Nitko ne će poreći, da mogu istinite biti gornje tvrdnje. No napredak i čast uzgajateljskoga zvanja i velika odgovornost učiteljeva rada, nad kojim toliko očiju i željno i kritično gleda, — nuka nas na pomisao i razmatranje, kako da bude što manje navedenih prilika. Pa zar ih u istinu ima toliko, da bi se njima za volju napustiti moglo bezuvjetno priznato načelo alternacije? Jakost tog osnovanoga inače razloga ipak se znatno oslabljuje, kad se pomisli na krug vještijih učitelja, s kojima taj nevješti ili manje vješti službuje; na kolegijalne stručne razgovore prije i poslije obuke; na učiteljske sjednice, učiteljska društva, knjižnice i napokon na dobar broj stručnih nadzornih organa. A opet dodajemo, da ne možemo dopustiti, da imade danas zakonito osposobljenih učitelja tako loših, a da ne bi uz stečene stručne sposob-

nosti i uz malo prije navedene prilike postigli željenu vještinu za uspješnu obuku u svjema razredima: — da ne bi mogli i uz alternaciju blagotvorno i uspješno djelovati. Ta ostavljati slabijega učitelja uvijek u jednom razredu znači učiniti od njega još slabijega. Uzgojni sustav ne smije radi malih razloga djelomičnih nedostataka da poseže za preoštrim lijekom, koji bi katkada mogao prijati više nazatku nego razvitku na bolje. Nosioci uzgoja i obuke narodnje moraju se mnogostranim radom krijepiti, jačiti, oduševljavati, a ne jednoličnim dugotrajnim radom u pojedinim razredima slabiti i zaustavljati u oduševljenju i u zvaničnom pregnuću. Gdje budu sasvim zle prilike, tamo i onako opravdana oštrina zakona lako donosi lijeka.

Omjerimo li ove glavne razloge za alternaciju i protiv nje, ostati nam je svakako uz prvi naravniji i istinitiji princip, da je po obuku i uzgoj u pučkoj školi korisnije i u redovitim prilikama uspješnije, da jedan učitelj obučava i prati do najvišega razreda svoje učenike. Za to vojuju znatni i općenito priznati razlozi današnje znanstvene pedagogije, koja se postupno razvija na psihologijskom temelju, a ti razlozi treba da su za nas najodlučniji.

Govori za to i dosadašnja praksa u mnogim našim običnim i uzornim školama, gdje su se kroz godine postizavali alternacijom lijepi uspjesi. Za to nam govori i to, što se i u srednjim školama, gdje se nauke tumače po strukama i gdje obučava po više učitelja, upravo nastoji, gdje je to ikako moguće, da jedan učitelj pojedine struke prati učenike kroz sve razrede. *K . . . f.*

Alžir. Alžirsko školstvo. U Alžiru, najznamenitoj toj francuskoj naseobini u Africi sa 4,174.732 žitelja (g. 1895.) na 797.770 km², otpočinje se školstvo tek od godine 1830., kad je naime Francuska tu pokrajinu osvojila. Pučkih škola na evropsku uređenih bijaše ondje 1848. godine 115 i 10 čuvališta djece, a polazilo je sve oko 5000 djece. God. 1878. bijaše već u Alžiru 591 puč. škola i 151 čuvalište sa 41.447 djece, od koje je bilo skoro polovina francuske. Godine 1887. iskazano je već 912 škola sa 80.000 djece.

Od djece domaćega žiteljstva (Berbera, Arapa) ima u pučkim školama mnogo više učenika nego učenica, jerbo muslomanske djevojčice uz veoma neznatne iznimke ostaju bez svake školske obrazovanosti.

Pošto je Alžir godine 1848. posvema osvojen i francuskoj vlasti podčinjen, uređeno je ondje za školske poslove zemaljsko škol. vijeće, a podčinjeno francuskomu ministru javne nastave. Dekretom od g. 1875. uređena su i vijeća departementska, a upravlja se školama po zakonima, što vrijede i u Francuskoj, samo škole arapsko-francuske na vojnoj granici i škole muslomanske ostadoše pod vrhovnom upravom guvernerovom.

Nastava je u Alžiru besplatna.

Muslomanske pučke škole podižu se obično uz džamije. Samo dječaci uče u njima čitati, pisati i računati. Čita se jedino koran.

Arapsko-francuske škole opstoje po glavnim mjestima, a uči se u njima arapski i francuski jezik i računstvo. Arapsko-francuskim školama upravljaju redovno francuski učitelji, a svakomu je kao pomoćnik (adjunkt) pridijeljen jedan musloman. Ima takih škola i za djevojčice. Ravnateljem na takim školama može biti samo onaj, koji je osposobljen i za obučavanje u arapskom jeziku. Učitelji, koji polože ispit iz arapskoga jezika, dobivaju po 200 do 500 fran. nagrade.

Francuske škole mogu polaziti djeca svih narodnosti, i te su izuzevši vjeronauk mješovite škole.

Među Kabylima osnivaju škole i misijonari, koji se osim obučavanja bave i liječenjem bolesnika.

Javni učitelji pučkih škola u Alžiru dijele se po plaći na četiri razreda i to s plaćom od 1500, 1700, 1900 i 2100 franaka. Pomoćnici (adjunkti) na arapsko-francuskim školama dobivaju 1000, 1200 i 1400 franaka. Učiteljice dobivaju 1200, 1300 i 1500 franaka, a pom. učitelji i učiteljice 1000 i 1100 franaka.

Učitelji se pripravljaju za svoje zvanje u tako zvanim „normalnim školama" (učit. školama). *Po S. P. Lj. M.*

Ambulantni učitelj v. **Putujući učitelj.**

Amerika. Američko školstvo. U Americi, koja zaprema 38,354.766 km², a žiteljstva ima 132,691.000 (1895), školstvo je u različnim državama i veoma različno, pa se pobliže opisuje u člancima: Argentina, Bolivija, Brazilija, Britska Amerika, Chile, Columbia, Mexiko, Peru, Sjeveroameričke savezne države, Uruguaj. *Lj. M.*

Amerling Karel Slavomil, * 18. 9. 1807. u Klatovima (Češka), † 2. 11. 1884. u Pragu. Gimnaziju je polazio u rodnom svom mjestu, a sveučilište u Beču i Pragu. Pošto je bio odgajateljem u odličnoj plem. kući, asistentom prof. Pressla, tajnikom i upraviteljem zbiraka grofa Gašp. Šternberga, osnova g. 1842. u Pragu prvu češku učiteljsku školu pod imenom „Budeč“. (Ima stara priča, da je škola pod tim imenom opstojala u drevna vremena Libuše i Přemysla, koji da su ju polazili.) Amerlingov „Budeč“ bijaše privatan zavod, što mu ga pomogoše osnovati prinosima češka vlastela (oko 65.000 for.), da se u njemu odgajaju u narodnom duhu narodni učitelji, obrtnici, vrsne domaćice i matere. Taj zavod bijaše osnovan u velike; bilo je u njemu osim dvorana za predavanja različnih kabineta s bogatim zbirkama, laboratorija kem., radionicâ, knjigotiskarna, hydropatsko lječilište, pače imao je i zvjezdarnicu i botanički vrt. Godine 1848. morao se Budeč napustiti zbog pomanjkanja novč. sredstava. Od g. 1848. do 1868. bijaše Amerling ravnateljem c. kr. češke uzorne škole (učit. škole), a od g. 1871. do 1884. ravnateljem i liječnikom zavoda za idijote u Pragu.

A. bijaše jedan od prvih pokretača u radu oko uskrisenja i širenja češke narodne ideje, češkoga narodnog uzgoja, češke knjige, a bijaše kao liječnik i promicatelj znanosti, utemeljivši češko fizijokratsko društvo (1869.) u Pragu. Već to, što mu se s tako obilatim sredstvima pripomoglo, da osnuje narodni zavod „Budeč“, dokazuje, koliko su ga u opće prvi češki narodni krugovi cijenili, a g. 1848. bijaše on jedan od prvih radnika u škol. sekciji „Narodnoga odbora“ i tu je razvijao svoje ideje o svrsi i uređenju narodne češke pučke škole, a osobito je zagogovarao harmonijsko odgojivanje mladeži. Stvarne je nauke pretpostavljao formalnima, a zagovarao je koncentraciju u obučavanju i spajanje svega naučnoga materijala. Isticao je, kako se treba obazirati i na mjesne i dobne prilike mladeži, dokazivao, kako je nedostatan domaći uzgoj, i kako potreban svestraniji nadzor u školama. On je već onda istakao i potrebu ručnih radnja u školi, a naglašivao, kako je potreban sklad među školama sviju kategorija, pa onda među školom i uredbama države.

Amerling se s velikom žilavošću trudio da pronađe sustav, po kojem bi valjalo urediti ponajprije pučke škole, pak dalje i druge, e da bi bila prava uzgajališta i obrazivališta narodnja. U početku (godina četrdesetih) dao se svom dušom i srcem svojim na to, kako da riješi teško to pitanje u prvom redu za svoj, češki narod, i osnovavši svoj „Budeč“, htjede da u njemu praktično to provede i da stvori pravi narodni uzgojni i obrazovni zavod prema zahtjevima novoga vremena, osobito glede prirodnih znanosti i u pogledu gospodarstvenom i obrtničkom. Premda nije u tome uspio po svojoj želji, pa je doživio dosta razočaranja, nije ipak svoje ideje napustio, već se dao na još teži posao, kako naime da pronađe uzgojni i obrazovni sustav, po kojem bi se ne samo češki, nego i drugi narodi svijeta preporoditi mogli. U tome je donekle slijedio stope Komenskoga, samo što je svoje osnove s vremenom mijenjao. Po prvoj svojoj osnovi dijelio je škole na školke (male škole), připravny (pripravne škole) i věcnice (stvarne škole). Mala škola sastojala se je opet od: Materinske škole (za 2—3 god. dj.) i čuvališta (za 3—5 god. dj.). Pripravne škole imale bi opet 2 odjela: Zornu školu (za 6 god.) i odlikovny (u kojima se rukama tvorilo, pačinjalo, za 7 god. dj.). Věcnice t. j. stvarne škole (pravo pučke škole) imale bi opet pojemovnu (za 8 god.), putovnu (za 9 god.), naukovnu (za 10 god.), průmyslovnu (obrtnu, za 11 g.), správovnu (prometnu, za 12 god.), i vědovnu (školu za znanje za 13—15 god. dj.). Poslije višegodišnjih filozof. študija osnova novi sustav, po kojem bi se sve uzgajanje i obrazivanje oslanjalo na ispravljanje i razvijanje 12 nagona čovječjih, a u predvečerje svoga života napokon nacrta sustav „essenciellni výchovy a učby“, po kojem je svaku nauku valjalo svesti u neki oblik esencije ili suštine, a kod svakoga uzgajanika valjalo bi da se ponovi isti onaj obrazovni tečaj, kojim se čovječanstvo samo razvilo do sadašnjega stupnja kulture. Po tome sustavu razvrstao je škole u: dnevne sa 4 reda pojmova, tjedne sa 7, mjesečne s 12, i napokon u godišnje. Za svaku školu uredio je posebne tabele, na kojima bijaše po posebnom sustavu poređano naučno gradivo i po tim tabelama razvijali bi se pojmovi, a to je nazvao diasofijskom metodom. Pod konac života bavio se Amerling

kao ravnatelj zavoda idijota samo još psihologijskim i patološkim študijama.

Književni je rad Amerlingov veoma obilan, te opseže osim pedagogijskih osobito mnogo radova na polju prirodnih znanosti, na polju gospodarstvenom, tehnologijskom, a vrlo je znamenito i njegovo nastojanje oko toga, da se proizvode i izdavaju valjana zorna učila za školu. On je pisao ne samo u prvi znanstveni češki list „Časopis češ. Musea", nego gotovo u sve suvremene beletrističke i stručne češke časopise, a napisao je i velik broj samostalnih djela, te priredio i izdao zornih učila za škole. Evo znamenitijih njegovih djela: „Květomluva" (1833.), „Přatelům štěpařstvi" (ilustr. tabla 1836.), „Knížka o hmyzech" (o kukcima, za djecu), „Pojednání o malbě" (rasprava o slikama, pret. iz „Čas. češ. Mus.), „Promyslový posel (obrtni vjesnik) u njemu pako: Lučba čili chemie řemeslní (obrt) s prilogom „Křímky čili rostliny na Alpách a Naučení pro lid domácí (puk) o domácích jedech i protijedech" (otrovi i protuotrovi); „Přehlední tabule: I. Lučby minerální, 2. Lučby rostlinné (1840.); Lučebné zkoumání na suché cestě (lučbeni pokusi na suho) (1846.); Nedělní listy pro řemeslníky (izdalo društvo za buđenje obrtništva u Češkoj 1847.); Příruční knížka pro sběratele přírodnin; Jedovaté rostliny (otrovne biline) v Čecháh, na Moravě, v Slezsku a na Slovensku (atlas sa slikama 1850.); Mapa přírodnická Čech (prva geognost. i mineral. 1850, druga s magnet. krivuljama i granicama biljka i životinja 1854); Navód k užívaní mapy přírodnické (1851); Přírodnina česká (Popis prirodnina čeških za učitelje); Promysl v Čecháh (Obrt u Češkoj 1851); Lučební základové hospodářství a řemeslnictví (za obrtne škole, dio I. Lučba mineralna 1851, dio II. Lučba organička 1854.) Orbis pictus (nastavak djela Komenskoga 1852.); Fauna čili zvířena česká (rukovět k vycházkám a sbírkám 1852.); Živočichové v obrazích k názornému vyučování (Životinje u slikama za zornu obuku) 30 tab. malovaných 1851); Rostliny v obrazích k nazornému vyučování (tabule malované 1852—1856); Třicet dílen řemeslnických k názornému vyučování (30 obrtnih radionica za zorno obučavanje 1857); Dvanáct měsíců v obrazích k názornému vyučování (100 malovaných tab. 1859, nové vydání od dr. Č. Kotala). Slike ove za zornu obuku prva su češka učila, te je Amerling upravo na tome polju za razvitak češkoga školstva stekao velikih zasluga. Sve što je Amerling napisao, i što je štampano i što je ostalo u rukopisu, dokazuje, kako je on nastojao, da svojim duhom obuhvati svesiono znanje svoga doba, te se u jednu ruku približavao pansofijskim težnjama Komenskoga, a u drugu velikomu prirodoznancu Purkyně-u. Amerling bijaše također jedan od najrevnijih promicatelja ideje uzajemnosti slavenske, što dokazuje njegovo dopisivanje s mnogim odličnim Slavenima i što se je pomno obazirao na osebujnosti prirode i naroda zemalja slavenskih u svjema svojim spisima.

Sveukupna djelatnost Amerlingova nije jošte dovoljno ocijenjena, književni i školski češki listovi donose jos uvijek rasprave o djelovanju njegovu. *Po S. P. M. F.*

Amnezija i hypermnezija, zaboravljivost t. j. slabost u pamćenju i vanredno, neprirodno pamćenje. Uzrok amneziji kao pojavi patologijskoj jest ili baštinjena dispozicija tjelesna, ili je pak abnormalnost, koja je nastala kasnijim životom. Prirođena je amnezija u nesretnika slaboumnih i tupoglavih, koja je posljedicom meke i izobličene tvari moždana nastale s nepravilnoga njihova razvitka. Takovi ljudi pamte malo, ili gotovo ništa. Amnezija, što je nastala poslije za života, može da bude posljedica tjelesnih bolesti na organima, što pomažu kod obnavljanja predočaba, a te su bolesti: upala, sušenje, umekšanje i potresenje moždana, bolesti epileptičke, tifozne i druge slične; zatim može da bude ta amnezija posljedica oslabljelosti u starosti, pak i svih pretjerivanja, kao što su afekti (gnjev, strah, uzrujanost), strasti (neobuzdanost nagona, uživanje omamljivih tvari); sve to sprečava, da se utisci u svijesti pravilno primaju i obnavljaju.

Ta se amnezija prikazuje na tri načina, i to kao amnezija: časovita, perijodična i progresivna.

A. Časovita amnezija nastaje ponajviše, kad se nesretnik pobije u padavici, te time potrese moždane. Poslije toga ne sjeća se, što se s njime zbilo prije nesretnoga časa, kad ga je padavica spopala, ni što se je zbilo poslije, kad ga je pustila.

B. Perijodična amnezija spopada ljude hipnotičke, histeričke, koji se podaju različnim strastima, i takovima se događa da budu u njima kao dvije naravi. U sta-

novitim prigodama misle, čuvstvuju i rade drukčije, pače i sasma protivno onomu, što čine u normalnim prilikama.

C. Progresivna amnezija nastaje polagano od starosti i kadšto i poslije teških bolesti kao naravna posljedica, jer moždani sve više slabe. Kod toga se zbiva neka desorganizacija bioloških tvorevina, pa po tako zvanom zakonu regresivnosti potamnjuju i gube se sasvim iz svijesti najnovije predodžbe, a starije usuprot ostaju jasne u svijesti. Tako se starac, koji znade živo pripovijedati različne zgode iz mladenačkog svog života, ne sjeća na zgode od prošle godine, a najčešće zaboravlja i ono, što se nedavno zbilo.

Časovita amnezija pojavlja se obično uz druge duševne slabosti i nemoći, kao što su afazija (časovita nesposobnost izreći misli riječima) i agrafija (časovita nesposobnost napisati, što bi inače napisati znao).

Amneziji je protivna hypermnezija, koja se sastoji u tome, da se obnavljaju utisci i onda, kad u običnim prilikama to ne bismo ni očekivali; tako n. p. kada se u koga u muževnoj dobi iznenada obnavljaju utisci, što ih je u prvim godinama svoga života primio. Obično nastaje hypermnezija u abnormalnom tjelesnom stanju (u vrućici, u smrtnoj borbi, kod uživanja opija) ili također ako netko hotično dugotrajno svu svoju duševnu snagu svraća samo jednim smjerom.

Po S. P. Lj. M.

Anemija, nestaja krvi, beskrvnost, zove se ono neuredno stanje, gdje je kolikoća krvi u tijelu manja, nego što bi moralo biti. Čovjek može postati anemičan izravnim gubitkom krvi, kao što to biva kod različnih ozleda, kod operacija, porođaja, preobilne mjesečnice, kod hrakanja ili bljuvanja krvi, kod šuljeva (hemoroida) ili kad mnogo krvi curi iz nosa; nadalje može nastati anemija, kad tijelo izgubi mnogo sokova, koji su za život potrebni i napokon ako se tijelo dovoljno ne hrani.

Koža je anemičnih ljudi prljavo-žuta ili blijeda, hladna je i uvehla; bolesnicima lako trnci prolaze, glava ih boli, u ušima im zuji, titraju im oči, srce silno lupa, pa ne mogu da obavljaju fizični rad, ili im je bar vrlo mučan. Ako je anemija u većem stupnju, onda im se štuca, pa se rado onesvješćuju. Lice problijedi, onda pomodri, nos je šiljast, a cijelo je tijelo hladno kao led. Ako je čovjek anemičan, što mu je lopila krv u velike, treba prije svega krv ustaviti (vidi krvotok). Položi bolesnika tako, da mu je glava sasvim niska; a to se čini zato, da se bolesnik ne bi još i onesvijestio, jer u moždanima biva sve manje krvi. Da bi se bolesnik oživio i osvježio, treba mu dati jakoga vina, cognaca, araka, ruma ili rakije. Čelo i slijepe oči protrljaj octom (sirčetom) ili čim drugim jako mirišljivim, cijelo tijelo umotaj u tople vunene marame, a noge ugrij grijalkom ili toplim crijepovima. Ako je pogibao minula, daj bolesniku krepke juhe (čorbe) ili staroga vina. Pazi osobito na želudac. Ovaj kod anemičnih ljudi obično ne može da probavlja veću množinu jela. Zato ćeš dobro činiti, budeš li bolesniku davao onakove stvari, koje ga potiču na jelo i probavu, dakle gorki čaj ili druge gorke stvari. Ako se probava popravila, onda treba činiti ono, kao kod bljedobolje (vidi bljedobolja) naime bolesniku davati duže vremena željeza. Za anemične ljude najprobitačniji su izvori u Franzensbadu, Schwalbachu, Teinachu, Imnau-Niedernau-u, Bocklet-u, Buziašu, Szliácsu itd.

U novije doba nazvali su bolest, kod koje su svi znakovi očite beskrvnosti, ali se nijedan ustroj u tijelu okriviti ne može, da je uzrokom te beskrvnosti, riječju „pogubne bezkrvnosti“, anaemia perniciosa. Bolesnici oboljeli od takove anemije, mršave i propadaju sve više i više i najposlije poginu od iznemoglosti. Od kud ta bolest, još se pravo ne zna, zato se ne može proti njoj ništa ni učiniti. *dr. Lobmayer.*

Analfabet, bezabecedac, zove se onaj, koji ne zna ni čitati ni pisati, polualfabet pak onaj, koji znade samo čitati. Pošto je čitanje i pisanje prvi uvjet obrazivanju, uzima se znanje i neznanje tih umijeća kao mjerilo obrazovanosti kako za pojedinca, tako za cijele narode. Ako se naime prikaže stanoviti postotak analfabeta u kojega naroda ili u kojoj zemlji, time se prikazuje, u koliko je narod ili zemlja zaostala u općoj obrazovanosti, a osobito se postocima analfabeta prikazuje stanje pučkoga školstva. Statistika analfabeta nije dosele još dotjerana u svim državama. Tek u novije doba počelo se kod popisa naroda i popisivanjem pismenih i nepismenih, dakle i analfabeta. Nadalje se i kod novačenja u vojsku ubilježuju analfabeti, a u nekim zemljama i vjerenici, kad stupaju u brak, i time se dobijaju po-

daci za statistiku obrazovanosti novaka, dotično vjerenika, pa tako dakako donekle samo i žiteljstva one zemlje, iz koje potječu.

U kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji dade se ustanoviti broj analfabeta tek po popisima pučanstva u zemljama krune sv. Stjepana od god. 1870., 1880. i 1890.

Po službenim podacima o tim popisima prikazuje se stanje analfabeta u zemljama krune sv. Stjepana u ovom prijegledu:

Analfabeta i poluanalfabeta u dobi preko 6 godina dolazi na 100 žitelja

	God. 1870		God. 1880		God. 1890		Umanjio se broj od g. 1870—1890	
	muš.	žen.	muš.	žen.	muš.	žen.	muš.	žen.
U Hrvatskoj i Slavoniji	71·54	84·96	68·49	81·45	60·64	74·75	10·90	10·21
Na Rijeci i teritoriju	46·19	59·67	42·51	56·94	25·81	40·82	20·38	18·85
U Ugarskoj	59·20	74·99	48·93	64·18	39·80	53·51	19·40	21·48
U zemljama krune sv. Stjepana	60·94	76·36	50·99	66·23	42·12	56·11	18·82	20·25

Ako se pak kod posljednjega popisa (1890) izluče još poluanalfabeti od analfabeta i ovi razluče po spolu, dobije se ova prijegledna slika.

Od 14,094.090 duša žiteljstva u dobi preko 6 godina ujedno i s vojskom bijaše u postocima

1. poluanalfabeta:

U Hrvatskoj i Slavoniji muš. 0.47, žen. 1·22

U gradu Rijeci i na teritoriju riječkom muš. 0·52, žen. 109.

U Ugarskoj muš. 1·90, žen. 6·61.

U c. i kr. vojsci, u kr. ugar. domobranstvu i oružništvu, te u kr. ug.-hrv. domobranstvu i oružništvu 0·72.

U zemljama krune sv. Stjepana u opće muš. 1·70, žen. 5·39.

2. analfabeta:

U Hrvatskoj i Slavoniji muš. 60·17, žen. 73·53.

U gradu Rijeci i na teritoriju riječkom muš. 25·29, žen. 39·73.

U Ugarskoj muš. 37·89, žen. 46·89.

U c. i kr. vojsci, u kr. ugar. domobr. i oružništvu i u kr. ug. hrv. domobranstvu i oružništvu 23·27.

U zemljama krune sv. Stjepana u svem muš. 40·42, žen. 50·18.

Iz ovih podataka od posljednjega popisa naroda god. 1890. vidi se, da ima u Hrvatskoj i Slavoniji više poluanalfabeta ženskih t. j. koji znadu samo čitati, nego muških, a u znatnijem još broju u Ugarskoj, dok je na Rijeci to obratno. Zanimljivo bi bilo, da se istraži, koji je tomu razlog. Da imade više potpunih analfabeta, razumije se, jer to slijedi već iz toga, što imade u opće manje djevojačkih škola i što se djevojčice poradi pomanjkanja prostora više opraštaju od polaska škole, da se tako može više uškolovati muške mladeži.

Po materinjem jeziku razređuju se analfabeti u Hrvatskoj i Slavoniji (bez Rijeke) ovako: Analfabeta ima u % Hrvata i Srba: **70·17** muš., **81·98** žen., a od ostalih narodnosti: Nijemaca: 40·47 muš., 49·13 ž.; Slovenaca: 54·94 m., 46·78 ž.; Madžara: 57·12 m., 70·61 ž.; Slovaka: 67·14 muš., 75·40 ž.; Rusina: 69·78 m., 80·10 ž.; Rumunja: 94·00 m., 97·36 ž.; inih: 43·09 m., 53·56 ž.

Kako se djelovanjem škole umanjuje broj analfabeta među narodom, prikazuje prijegledna slika, što slijedi, u kojoj su razvrstani postoci analfabeta po dobi popisanoga pučanstva. Pripominje se naročito, da su ovdje među analfabetima ubrojena i djeca u dobi i ispod 6 godina i da su prema tomu svotni brojevi drugojačiji.

Analfabeti g. 1890., razvrstani po godinama dobi u postocima.

	U Hrvatskoj i Slavoniji		U Ugarskoj	
	Muš.	Žen.	Muš.	Žen.
Ispod 6 godina	99·70	99·72	99·27	99·28
U dobi od 6—10 godina	67·28	74·43	49·45	53·55
„ „ „ 11—15 „	46·86	58·91	26·44	32·46
„ „ „ 16—20 „	49·64	62·45	29 48	38·47
„ „ „ 21—30 „	57·02	71·89	35·60	49·60
„ „ „ 31—40 „	57·58	77·49	38 50	56·99
„ „ „ 41—50 „	66·03	85·26	42·95	64·50
„ „ „ 51—60 „	73·50	89·42	49 03	71·25
preko 60 godina	78·00	90·52	53 98	74·84
nepoznate dobi	69·31	85·67	52·66	72·14
Ukupno u zemlji	66 40	79·57	47·74	61·30

Da se vidi, kako stoji s analfabetima i u drugim državama i zemljama evropskim i u sjeveroameričkim saveznim državama, evo nekoliko prijegleda po dr. Mischleru i po „Struč. slovníku paedag.“

Kod popisa naroda bijaše od popisanoga žiteljstva analfabeta u %

U	U opće			Od navršene 6. do 20. godine			U dobi preko 20 godina			U dobi od 6 godina		
	muš.	žen.	popriječno	muš.	žen.	popriječno	muš.	žen.	popriječno	muš.	žen.	popriječno
Austriji 1880	43·22	45·84	44·56	—	—	—	—	—	—	32·59	36·08	34·37
Ugarskoj 1880	53·70	60·47	57·14	43·27	48·77	46·13	45·09	55·26	50 22	44·45	52·88	48·75
Hrvatskoj i Slavoniji s gradom Rijekom 1880	73·27	83·11	78·21	62·75	72·09	67·47	70·43	84·07	77·26	67·62	79·63	73·65
Italiji 1881	61·03	73·52	67·26	55·99	61·40	48·67	53·89	72·93	63·45	54·56	69·32	61·94
Belgiji 1880	39·77	44·72	42·25	34·62	35 49	35·05	29·78	37·97	33·91	31 38	37·18	34 28
Irskoj 1881	32 6	34·4	33·5	20·8	18·7	19·7	23·1	28·9	26·1	22·2	25·2	23·7
Portugalskoj 1878	—	—	79·07	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Španjolskoj 1877	62·66	80·96	72·02	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Srbiji 1874	88·74	98 08	93·27	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	U dobi od navršene 10. do 15. godine			U dobi od 12—21. god.			U dobi preko 20 god.			U dobi preko 10 god.		
Francuskoj 1872	34·95	40·03	37·80	23·07	25·98	24·50	30·02	37 86	33·98	28·08	34·66	31·39
Pruskoj 1871	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2·13	1·68	1·90
Sjedinjenim državama sjeverne Amerike (bjelaca) 1880	12·98	10·71	11·87	7·76	6·47	7·24	7·82	10·99	9 35	8·59	10·22	9·39
Sjedinjenim državama sjeverne Amerike (crnaca) 1880	67·31	65·11	66·23	62·10	63·30	62·73	68·72	77·64	73·13	67·32	72·70	70·00
Popriječno	20·92	18·65	19·81	14·99	14·53	14·75	14·88	18·99	16·87	15·83	18·16	16·97

2

Među vjerenicima bijaše analfabeta (u postocima brakova)

Godine	u Engleskoj			u Francuskoj			U Badenskoj			u Italiji		
	od oba vjerenika	od mladoženja	od nevjesta	od oba vjerenika	od mladoženja	od nevjesta	od oba vjerenika	od mladoženja	od nevjesta	od oba vjerenika	od mladoženja	od nevjesta
1841	40·8	32·7	48·8	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1851	38·1	30·8	45·3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1861	29·7	24·6	34·7	36·72	29·27	44·16	—	—	—	—	—	—
1871	23·1	19·4	26·8	30·81	25·13	36·55	—	—	—	67·23	57·73	76·73
1881	15·6	13·5	17·7	19·41	15·46	23·33	0·04	0·03	0·05	59·07	48·24	69·90
1882	15·2	13·2	17·1	18·50	14·39	22·62	0·04	0·03	0·05	57·45	46·48	68·90
1883	14·1	12·6	15·5	—	—	—	0·01	0·04	0·01	56·67	45·78	67·56

Kod sklapanja ženidbenih ugovora u Engleskoj ne znadoše se potpisati

godinâ	ženika	nevjesta	popr.
1841—45	32·6%	48·9%	40·8%
1851—55	30·2%	42·6%	36·9%
1861—65	23·6%	32·9%	28·3%
1871—75	18·5%	25·2%	21·8%

Pisati nije znalo

godinâ			ženika	nevjesta
1839	kod 121.083	brakova	40.587	58.959
1868	„ 176.962	„	35.628	49.244
1878	„ 201.212	„	34.660	46.666

U Italiji bijaše među vjerenicima analfabeta

muš. g. 1866 59·96% g. 1876 52·35%
žen. g. 1866 78·97% g. 1876 72·95%

Broj analfabeta kod novaka ravna se obično po broju analfabeta u dobi od 6—20 godina.

Među novacima bijaše analfabeta postotaka*

Godine	u Austriji	Ugarskoj	Njemačkoj	Ruskoj	Francuskoj	Italiji	Švicarskoj	Belgiji	Nizozemskoj	Pruskoj	Srbiji	Švedskoj
1860	—	—	—	—	30·18	—	—	31·83	—	—	—	—
1865	—	—	—	—	25·74	—	—	29·80	18·2	5·55	—	—
1870	49·43	67·40	—	—	—	58·61	—	24·01	16·3	—	—	—
1875	41·40	56·90	—	79·88	16·50	51·80	4·00	19·24	12·3	—	81·90	1·00
1880	39·10	50·90	1·57	79·65	15·16	48·88	2·80	17·49	11·5	2·27	79·49	0·70
1881	38·90	50·80	1·59	79·04	14·91	47.74	2·50	15·99	10·4	2·33	79·31	0·39
1882	—	—	1·54	78·79	13·61	47·11	2·70	15·87	9·9	2·34	—	0·36
1883	—	—	1·32	—	13·10	47·96	2·30	15·38	9·8	2·00	—	0·27
1884	—	—	1·27	—	12·29	—	2·10	—	—	1·97	—	—

Glavni je uzrok velikim brojevima analfabeta osim tjelesnih i duševnih mana, koje smetaju uzgajanju i obrazivanju djece, i zanemarivanje kod uzgoja osobito siromašne i zapuštene djece u obitelji i u školi, a često i veliki nedostatak pučkih škola kao i nemaran polazak škola.

* Opaska. U Njemačkoj se broje analf. samo između unovačenih vojnika, a ne broje se dobrovoljci, koji svi čitati znadu. U Austriji ubrojeni su među analf. i oni, koji samo čitati znadu, a takovih ima 6—7% od broja iskazanih analf. — U Švicarskoj ubrojeni su među analf. i oni novaci, koji nijesu položili propisanoga ispita.

Od 1000 djece, što je bilo na polazak škole obvezano, polazilo je izbilja školu u godinama

	1860—61	1877—78
U Saksonskoj (polazila su školu dulje nego što bijahu dužna)	1002	1031
u Norveškoj	972	985
u Švedskoj	962	972
u Badenskoj	923	938
u Danskoj	911	922
u Bavarskoj	837	923
u Pruskoj	836	897
u Elzas-Lotaringiji	—	895
u Francuskoj	681	766
u Ugarskoj	670	753
u Austriji	612	729
u Španjolskoj	453	481
u Italiji	405	610
u Ruskoj	57	78

No samom statistikom polaska škole ne može se još konačno prosuditi stupanj obrazovanosti mladeži, koja ostavlja školu. Tako u Ugarskoj godine 1884. polazilo je pučke škole 1·8 mil. mladeži, a od njih je naučilo valjano čitati i pisati tek nešto preko 200.000. — U Francuskoj g. 1863. od 657.401 učenika(ca), što je ostavilo školu, znalo je 60% čitati i pisati, jerbo je preko godine po 6 mjeseci tek 34% upisane mladeži polazilo školu.

Analfabetstvu je međutim velikim uzrokom i sustavno zanemarivanje u obrazivanju mladeži na materinskom jeziku.

Godine 1880. bijaše analfabeta

	u kotarima slavenskim	u kotarima njemačkim
u Češkoj	6·90%	7·09%
u Moravskoj	10·49%	8·63%
u Šleskoj	17·45%	7·82%
u Štajerskoj	34·52%	20·90%
u Koruškoj	54·35%	34·12%

Neobrazovanost, kojoj su najočitiji javni (vanjski) znakovi razmjerni brojevi analfabeta, odista je i vrelom ne samo materijalnoj, nego i duševnoj bijedi i zločinstvima. To dovoljno dokazuje broj analfabeta među zločincima.

U Austriji bijaše u g. 1876—85. u 21 državnoj kaznionici poprijećno na godinu 5854 kažnjenika, a među njima bijaše 41·11% analfabeta. To dokazuje i broj analfabeta po spolu. Godine 1879. bijaše u austrijskim kaznionicama od kažnjenika 31·52% analfabeta muških i 49·77% analf. ženskih.

	g. 1881	g. 1885
Od 1000 odsuđenih zločinaca u Austriji nije znalo čitati i pisati	473	454
a znalo je čitati i pisati .	525	544
više su bili obrazovani . .	2	2

God. 1875. bijaše od 1000 odsuđenih zločinaca

	analfabeta	s element. obrazovanošću	s višom obrazovanošću
u Francuskoj	320	640	40
u Vel. Britaniji	334	665	1
u Belgiji	372	549	79
u Pruskoj	495	484	21
u Austriji	516	479	5
u Ugarskoj	564	424	12
u Italiji	700	240	60
u Ruskoj	717	363	20

U Francuskoj bijaše među odsuđenim zločincima g. 1827—28. 62%, g. 1870—71. 37%, a g. 1876. 31% analf. U berlinskoj kaznionici za mladenačke zločince bijaše ih g. 1876—80. 2144, a od njih 60% nije polazilo škole.

Statistika analfabeta po narodnosti, vjeroispovijesti i po zvanju otkrila bi mnoge uzroke socijalnim i gospodarskim ranama, i mnoge bi ona tajne i zagonetke javnoga života razjasnila, da nije dosele još tako zanemarena.

Analfabetstvo je velika zapreka svakomu razvitku kulturnomu i narodno-privrednomu u opće. Tako se primjerice pokazuju ubitačne posljedice analfabetstva u Galiciji, gdjeno god. 1874. bijaše među općinskim načelnicima 80·26%, a među općinskim zastupnicima 88·7% analfabeta. Kakova tu može biti općinska uprava i kakov napredak u kulturnom pogledu, ne treba tek ispitivati. Treba samo proći sela okružja bijalskoga, gdje je znala polovica općinskih zastupnika čitati i pisati, i onih 6 rusinskih okružja, gdje nije znao ni jedan općinski zastupnik ni čitati ni pisati, pa si vidio na kućama i oko kuća njihovih nepobitne dokaze ubitačne posljedice analfabetstva.

*

Napokon evo najveće prijegledne skrižaljke, što ju je sastavio o analfabetima dr. Mischler[1]) i to tako, da nema velikog razmaka u godinama (ponajviše 1880—1882), a po spolu najviše tiče se muškoga pučanstva u dobi od 6—12 godina.

Skupina	Države i zemlje	Procenat analfabeta	Godina	Vrsta pučanstva	Kako se procenat ustanovio
I.	Rumunjska	79·60	1882	muški	novačenjem
	Srbija	79·31	1882	„	„
	Rusija	78·8	1882	„	„
	Hrvatska i Slavonija	62·75	1880	„ (6 —20 g.)	popisom
	Sjev.-amer. savez. države (crnci)	62·10	1880	„ (15—21 g.)	„
II.	Španija	62·66	1877	muški	popisom
	Portugalska[2]	(79·07)	1878	pučanstva u opće	„
	Italija	47·74	1882	muški	novačenjem
	Ugarska	50·8	1881	„	„
	Austrija	38·90	1881	„	„
	Irska	20·80	1881	„ (6—20 g.)	popisom
	Belgija	15 99	1882	„	novačenjem
	Francuska	14·91	1882	„	„
III.	Engleska	13·20	1882	„	vjerenici
	Holandija	10·40	1882	„	novačenjem
	Sjev.-amer. savez. države (bjelaca)	7·76	1880	„ (15-21 g.)	popisom
	Škotska	6 85	1882	„	vjerenici
IV.	Švicarska	2·50	1882	muški	novačenjem
	Pruska	2·33	1882	„	„
	Elzas-Lotarinška	2·24	1882	„	„
	Finska	2·13	1880	„ (preko 10 g.)	popisom
	Njemačko carstvo	1·59	1882	„	novačenjem
	Švedska	0·39	1882	„	„
	Danska	0·36	1882	„	„
	Bavarska	0·29	1882	„	„
	Badenska	0·09	1882	„	„
	Virtemberška	0 02	1882	„	„

Kako se iz ove skrižaljke vidi, poređao je njezin sastavljač države i zemlje po množini analfabeta počevši s onima, koje ih imadu najviše, a svršivši s onom državom, u kojoj ih je najmanje. Sve je opet razvrstao u četiri skupine, koje bi se po većini naroda, što su u njima zastupani, mogle nazvati: I. slavenska, II. romansko-madžarska, III. romano-germanska i IV. čisto germanska.

Našu domovinu Hrvatsku i Slavoniju nalazimo žalibože u prvoj skupini, naime među onim državama i zemljama, gdje ima najviše analfabeta, i gdje stoji s općom obrazovanošću najgore. E. da bi žalosna ova prikaza probudila kao trublja sudnjega dana sve faktore, koji su na to pozvani, na odlučan rad, da se ta rak-rana u narodu našem izliječi, i da se domovina naša pomakne što prije među države i zemlje četvrte skupine, gdjeno je procenat analfabeta spao malo ne na ništicu.

Lj. M.

[1] Allgemeines statistisches Archiv. Herausgegeben von Dr. Georg v. Mayr. Tübingen 1894.

[2] Pošto je za Portugalsku poznat samo broj analfabeta u opće, te se tako ne mogu izlučiti djeca u dobi ispod 6 godina, čini se ovaj postotak nepovoljnim. Bit će Portugalska po svoj prilici u tom pogledu ravna Španiji.

Analiza i sinteza. Analizom zovemo rastavljanje sastavljene neke cijelosti u njezine dijelove. Cijelost, koja se rastavlja, može biti različna, i prema tomu imamo različne vrste analize. Ako je takova cijelost misao ili pojam, analiza se zove logičkom. Logička analiza prelazi od posebna k općenitu, naime od posljedica k razlogu, od slučajeva k zakonu, od primjerâ k pravilu, od predočaba k pojmu. U prvi se mah ne opaža, da je taj postupak analitičan; no kad se pobliže razmotri, onda je posve jasno, da se osniva na rastavljanju; jer ono, što je općenito, može postati od posebna samo apstrakcijom (v. t.), naime tako, da se nejednaki biljezi više istovrsnih pojmova odluče, i time ti pojmovi rastavljaju ili analizuju. Prema tomu istovijetna je logička analiza s regresijom i indukcijom (v. t.).

Analitički je postupak veoma shvatljiv i lahak, jer se slaže posve s prirodnim razvitkom. Priroda podaje naime vazda samo pojedino i konkretno, a iz toga onda čovjek umovanjem izvodi općenito i apstraktno. U znanosti je analizi izvojštio prvenstvo Baco Verulamski (v. t.), i ona je mnogo pomogla tomu, da se je u svem, a osobito u prirodnim naukama silno napredovalo. Pošto su analitičkom metodom odkrite mnoge veoma znamenite istine, to su je, naročito iza filozofa Descartesa, koji ju je osobito gojio, stali nazivati i heurističkom.

Ako je cijelost, koju valja rastaviti, stvar, analiza se zove stvarnom (realnom). Stvarna analiza može opet biti različna prema načinu, kojim se rastavlja stvarna cijelost. Ako se u stvar ne dira, nego se samo u misli dijeli u svoje prostorne ili vremene sastavine, da se tako lakše promotri, onda se takova analiza zove fizičkom. N. pr. kad se kod konja promatra redom: glava, vrat, trup i udovi, ili kod godine: proljeće, ljeto, jesen i zima. Ako se pak stvar rastavlja u dijelove tako, da se time razori prijašnji njezin ustroj, onda se takova analiza zove mekaničkom. N. pr. kad se kod cvijeta rastrgaju latice, ili kad se razreže sjemenka itd. Ako se napokon stvar rastavi u početne svoje sastavine, onda se takova analiza zove kemijskom. N. pr. ako se voda razdijeli u svoja počela, naime u kisik i vodik.

Ako se rastavlja neka jezična cijelost u svoje dijelove, n. pr. štivo u pojedine rečenice, a ove opet u riječi, i to glede njihova poredanja ili slaganja kao i oblika, u kom se javljaju, onda se takova analiza zove gramatičkom.

O primjeni analize kako logičke, tako i realne, u obuci pučke škole, govorit će se napose kod nastavnoga puta (v. t.). Za sada nam se osvrnuti samo na gramatičku analizu, o kojoj se i kod nas češće govori. Nekoć je gramatička analiza upravo gospodovala u školi. Vještina u određivanju riječi po različnim oblicima držala se mjerilom napretka u jeziku. S toga su se učitelji i bavili najviše razglabanjem štiva, gramatička analiza zadavala se pače često i kao pismena radnja. Tim se obuka izvrgavala u mekanizam, i ono, što bi trebalo da bude samo sredstvom, uzimalo se kao svrha. Danas se pusta gramatička analiza osuđuje. No ako se gramatička analiza ne smije upotrebljavati pretjerano, ona se ipak ne može ni posve zabaciti. Pošto su učenici stanovito gramatičko pravilo apstrahovali iz živa govora, naime iz prikladnih primjera, ne može biti od štete, nego pače od koristi, da na nj gramatičkom analizom primjenjuju odnosna mjesta štiva. Tim se stečeno znanje učvršćuje i razjašnjuje.

Analizom zovu napokon Herbartovci prvi formalni stupanj u obuci, komu je zadaća, da razjasni ono znanje učenika, štono su ga oni sebi pribavili iskustvom, općenjem ili prijašnjom obukom. Takovo je naime znanje često krivo, nejasno i neuređeno. Potrebno je dakle, da se prije svega dozove u svijest učenika, i tu razglobi, da se uzmože odlučiti krivo od prava, nebitno od bitna, a ovo posljednje tim jače uzdići i dovesti u izvjestan red (v. raščlanba obuke).

Sintezom zovemo sastavljanje dijelova u cijelost. I sinteza je logička i realna prema tomu, da li se od dijelova sastavlja samo misao (pojam), ili pak stvar. Logička sinteza prelazi od općenita k posebnu, naime od uzroka k učincima, od pravila k primjerima, od zakona k pojedinim slučajevima, od viših pojmova k nižima. Zove se pak taj postupak sastavljanjem s toga, što se od općenitih pojmova dobijaju posebni jedino na temelju determinacije (v. t.), naime pridavanjem ili sastavljanjem novih biljega. Sinteza je po tom istovijetna s progresijom i dedukcijom (v. t.).

Sintetički se postupak preporučuje tim, što brzo privodi k posljedcima, te znanje čini prijeglednim. Pošto je Euklid tu me-

todu upotrebljavao poglavito u svojim elementima geometrije, prozvali su je neki i geometrijskom. Pristaše tako zvane apsolutne filozofije u Njemačkoj (Fichte, Schelling, Hegel) nastojali su, da joj iza pada, koji su joj pribavili Baco i Descartes, izvojuju opet prvenstvo u znanosti. U tom su pak i pretjerivali, te zabrazdili, misleći da bi se mogao samo iz jednoga najopćenitijega pojma bez svakoga iskustva (a priori) razviti (konstruovati) cijeli sustav čovječje spoznaje. Prema tomu nazvali su tu metodu i konštrukcijonom metodom.

Danas se ni analizi ni sintezi ne priznaje isključivo gospodstvo u znanosti, nego se obojima daje prikladno mjesto. Postupa se mješovito. Pošto se naime analitičkim putem stvorilo načelo, nastoji se, da se empirijsko gradivo sintetičkim putem razvrsta u prijegledni red. Analiza i sinteza nerazdruživo su dakle spojene u znanosti. „One zajedno sačinjavaju“, kao što lijepo veli Göthe, „poput udisanja i izdisanja život znanosti.“ „One su skupa“, po riječima Magerovima, „kao noge, kad se hoda; ako se jedna makne, druga mora da to čvršće stoji.“

Stvarna sinteza slaže od sastavina stvarne cijelosti samu tu cijelost, n. pr. od pojedinih krajeva državu, od prizmatičkih boja dugu itd. I ona može biti bud fizička, bud mekanička. No gramatičke sinteze nema, barem ne kao opreke gramatičkoj analizi u onom znamenovanju te riječi, kao što smo je netom tumačili.

Kao što će se o porabi logičke i realne analize, tako će se i o porabi logičke i realne sinteze u obuci potanje govoriti tamo, gdje će se raspravljati o nastavnom putu (v. t.).

Sintezom zovu Herbartovci drugi formalni stupanj obuke, komu je zadaća, da dopuni ili raširi stečeno znanje učenika. Pošto su se naime spoznaje, što ih učenici imadu o stanovitoj stvari, dozvale u svijest, pa analizom razjasnile i uredile, podaju im se novi pojmovi ili novo znanje u manjem ili većem opsegu prema razvitku i shvaćanju njihovu. Na taj se način nove spoznaje združuju ili sastavljaju u svijesti sa starijima, te jedne drugima razjašnjuju i učvršćuju (v. raščlanba obuke). *S. B.*

Analogija je izražaj snošaja između dvije naličnе stvari. Opazimo li naime, da se neka stvar, koja nam još nije potpuno poznata, slaže s drugom poznatom nam stvari u mnogim biljezima, to izvodimo, da će se jamačno slagati s njom i u svjema barem bitnim biljezima. N. pr. zemlja je planet, jest okrugla, kreće se oko svoje osi, a i oko sunca u elepsi itd., i napokon je napučena. I kod Marsa se opažaju svi ti biljezi, osim posljednjega. S toga se izvodi, da mu po svoj prilici i taj pripada, t. j. da je valjda i on napučen. Na temelju analogije zaključujemo, da je grčkoga podrijetla neka vaza, koja se u mnogim biljezima slaže s grčkim umjetnim spomenicima, nadalje da je životinja, kojoj se fosilni ostanci slažu s okosnicom naših debelokožaca, imala s njima i jednake stanovite vanjske biljege. Lijepih primjera za analogiju podao nam je i Komensky u svojoj „velikoj didaktici“ prispodabljajući razvitak djeteta s razvitkom drveta, ptice itd., pak rad učitelja s radom vrtljara, zidara itd.

Zaključivanje po analogiji nije posve sigurno. Samo onda se možemo skroz osloniti na takove zaključke, kad je analogija potpuna, t. j. kad smo uvjereni, da su dvije stvari posve jednake ili istovijetne. No analogijski je zaključak ili dokaz to vjerojatniji, što su većma suglasne dvije stvari u poznatim jur biljezima, i što je uža ili nužnija sveza između biljega, koji se istražuju kod stvari, koja još nije posve poznata, s drugim biljezima one stvari, koja je jur dovoljno ispitana.

Analogija se razlikuje od indukcije tim, što nam kod nje valja prispodabljati samo dvije stvari, dok kod indukcije treba promotriti cijeli niz istovrsnih stvari Kod analogije se nadalje izvodi iz posebna posebno, a kod indukcije (v. t.) iz posebna općenito. No često se ta dva postupka u mišljenju združuju, jer put od posebnoga k posebnomu vodi ponajviše, barem kod svijesna mišljenja, preko općenitoga.

Analogija se ne upotrebljava samo u znanostima, nego često i u običnom mišljenju. Kod govora ravnamo se naime kod novih oblika i nehotice analogijom po onima, koji su nam jur poznati. Kao što smo se n. pr. naučili kod glagola čitati prošlo trajno vrijeme iskazivati oblikom „čitah“, tako ga poslije i kod glagola kopati, čuvati itd. izgovaramo oblicima „kopah, čuvah“ itd. U prvo doba djetinjstva uči se čovjek govoriti najviše po analogiji.

U obuci se analogijom razjašnjuje teško lakim, nepoznato poznatim, apstraktno konkretnim itd. Milde veli: „Između različnih vrsta dokazivanja, za koje dijete s vremenom postane sposobno, dakako iza prostijih o shvaćanju, dolaze najprije tako zvana dokazivanja moći sudilice, koja se oslanjaju na indukciju i analogiju.“ Naš pak učitelj ispod Srđa kaže: „Učitelj će posve zgodno postupati, bude li se služio analogijom u svakom slučaju, gdje je to nuždno, kao pri razjašnjivanju apstraktnih pojmova, i gdje je to moguće obzirom na iskustvo, što su ga učenici stekli u pojedinim predmetima, t. j. o broju predočaba, što su ih o njima sebi pribavili. Navlastito se ističe analogija pri tumačenju narodnih poslovica, priča i zagonetaka. — No osim poslovica i zagonetaka pruža se učitelju zgoda, da se posluži analogijom gotovo u svakoj struci osnovne obuke. Tako n. pr. u vjeronauku dotični učitelji u namjeri, da razmatranjem stvorenja uzdignu učenička srca do Stvoritelja, služe se obično analogijom, koja s kojega mu drago proizvoda ljudske obrtnosti (kao što jedne palače, ure itd.) vodi na zaključak, da mora biti kojigod zanatlija, koji ga je izumio i napravio. Isto tako postupa učitelj zemljopisa, kada hoće da uvjeri učenike o kretanju naše zemlje, premda se prividno sunce kreće, a mi stojimo nepomično, kao što se nama pričinja, da se sve stvari oko nas kreću, kad se hitro vozimo u željeznici ili u lađi.“

S. B.

Anticipacija plaće v. **Plaća.**

Antika (od lat. antiquus, star, drevan) znači sve, što se tiče obrazovanosti drevnih naroda spram obrazovanosti romantičko-sredovječne i moderne. — U užem smislu označuju se tom riječi predmeti umjetnički ili umjetnine, koje potječu iz doba klasične starine Grka i Rimljana. Osim većih i samostalnih radova kiparskih, slikarskih, graditeljskih itd., koji potječu iz onoga doba, ima i manjih i neznatnijih preostataka grčke i rimske umjetnosti, što ih još zovu a n t i c a g l i e, te su posebna vrsta antika. — U najužem smislu razumijevaju se pod riječju antika osobito obzirom na znatniju umjetničku vrijednost takih predmeta prikazbe životnoga, navlastito čovječjega tijela kiparskom umjetnošću, kao što su kipovi, reljefi, pa zbirke umjetnina, što no ih zovu: kabineti antika, zbirke antika, galerije antika.

Umjetnosti starodrevnih naroda bijaše vrelo priroda, te je uvijek ostala s prirodom u užem savezu, nego što je novovjeka umjetnost. Zato su oni i plastiku, koja je prirodnim tvorevinama najbliža vrsta umjetničkih proizvoda, najviše njegovali. Ali samo Grci dotjeraše u tom smjeru najdalje i popevši se do najvišeg stupnja, proizvedoše remek-djela u skulpturi, po kojima a n t i k a znači isto, kao i klasično, uzorno.

Dok Indi i Egipćani ne znadoše svladati tvari (građe) i uzdići se nad nju, te umješe duševnost prikazati samo ogromnošću, koja čovjeka reći bi ubija, ili je pak prikazati zagonetnom simbolikom, Grci umjedoše izvesti svoja djela tako, da se čini, kao da ih je rađala sama priroda. Njihovi se radovi prikazuju posmatraču u vanrednoj jednostavnosti, mirnoći i objektivnosti, u osobitoj dražesnoj bezazlenosti i naivnosti, i u određenim izrazitim ocrtima, ali opet u potpunoj ljepoti i nježnosti, kojom se ublažuje i svaka strast, što bi možda iz njih proviravala; nadalje su ti radovi u svim dijelovima izvedeni tako čisto i pravilno prema zakonima zornosti, da posmatrača uvjeravaju, da se umjetnost otela ropskomu podražavanju (oponašanju) prirode u pojedinostima, te se u prikazivanju podigla do višega stvaračkoga tipa, — od običnog prirodnoga oblika do zamišljenog idejala. Tako je jelinska umjetnost proslavila svojim plastičkim radovima osobito čovjeka, čiji je idejalni lik u Apolu belvederskom i u Veneri medicejskoj ovjekovečila.

Lj. M.

Antipatija i simpatija v. **Sućuvstvo.**

Antolić Imbro, * g. 1801. u Nevincu kod Bjelovara, † mjeseca studena 1853. u Petrinji. Bijaše seljački sin, pa kad je za školu prispio, uzeo ga k sebi ujak njegov Sabolović, župnik u Drnju, da ondje polazi postojavšu za onda c. kr. trivijalnu školu. Pošto ju je s veoma dobrim uspjehom svršio, pošalju ga u tako zvanu geometrijsku školu u Bjelovaru. Svršivši i tu postade vježbenikom (praktikantom) u glavnoj školi u Bjelovaru. Iza toga postade c. kr. pomoćnikom (Schulgehilfe) u Otočcu. Tu se oženio s učiteljicom, postao c. kr učitelj i službovao sve dotle, dok ne bi za zasluge kao dobar učitelj imenovan nadučiteljem u Rakovcu kod Karlovca. Kao nadučitelj opazio je Antolić, da bi mu trebalo još dubljega pedagoškoga i općega znanja i isposlovao, da ga je kra-

jiška oblast poslala na pedagogijski tečaj kod sv. Ane u Beču. Povrativši se iz Beča na svoje mjesto u Rakovac, postade učiteljem na ondješnjoj c. kr. realci, gdje je poslije bio i ravnateljem sve do g. 1849. Kadno je naime iste godine umro krajiški školski ravnatelj Fraas, postade on njegovim nasljednikom i ostade kao takov do g. 1851. u Karlovcu, a onda bi premješten u Petrinju, gdje je kao ravnatelj narodnih učionica u c. kr. bansko-varašdinskoj krajini službovao do svoje smrti.

Antolić je stekao kao pedagoški stručnjak za ono doba u Krajini lijep glas, a zaslužan je to više, što se spoznavši u kako je žalosnom stanju bilo hrvatsko školsko knjištvo, dao se sam na to, da tu po svojem znanju i iskustvu pripomogne i tako spada Antolić među osnivače školskoga knjištva u Hrvatskoj i Slavoniji. Već godine 1838. izda u Karlovcu „Mali němački-hèrvatski rěčnik“ (treće izdanje g. 1847. u Zagrebu). Zatim je izdao u Zagrebu: „Slovnicu němačkoga jezika“; a u Karlovcu (1847) „Male pripověsti za věžbanje u hrv. čitanju“ (prijevod s njemačkoga); g. 1848. ugleda svjetlo u Karlovcu njegov: „Mali katekizam za potrebu děce u elementarnih ili početnih školah senjske biskupije.“ Taj je katekizam bio uveden i u krajiške škole zagrebačke nadbiskupije, a znamenito je, što o njemu kaže ondašnja krajiška oblast, naime c. kr. gl. vojno zapovjedništvo u Zagrebu i to u otpisu od 13. ožujka 1852. br. 1946, ovako: Zagrebački duhovni stol pronašao je u izdanju Antolićeva katekizma od god. 1851. neke mane, ali se može upotrebljavati, samo treba da se učitelji kod tih mana drže upute dotičnih vjeroučitelja. Nadalje izdao je Antolić još: „Abecedař za potrěbu narodnih učionicah u Hèrvatskoj i Slavoniji, a napose za vojničku Krajinu“ Zagreb. 1851. i „Manja knjiga čtenja za potrebu začalnih učilištah i kèršćanski nauk.“ Beč. 1855. *Lj. M.*

Antologija (grčki) t. j. kita cvijeća, lat. Florilegium, jest zapravo natpis zbirke izabranih pjesama bud koje literature. Već su u staro doba sastavljali pojedini pjesnici ovakove antologije ili zbirke obično epigramatskih pjesama od različnih pjesnika, pa je u tom pogledu osobito poznata „grčka antologija“. Prvu je antologiju sastavio pjesnik Meleager iz Gadare u Siriji (oko 60. g. pr. I.). Poslije njega sastavljali su i popunjali takove zbirke Filip iz Tesalonika, Diogenijan iz Herakleje, Straton iz Sarda, a u šestom stoljeću p. I. Agatija. Sve se te starije zbirke, koje su poznate pod različnim imenima, izgubiše. Još su uščuvane dvije potonje zbirke, jedna od Kostantina Kefala iz 10. stoljeća, koji je mnogo upotrebljavao prijašnje, osobito Agatijevu zbirku; druga je od Maksima Planuda, carigradskoga monaka, u 14. stoljeću. Kasnije su se u srednjem vijeku mnogi pjesnici i pisci bavili istraživanjem i sakupljanjem tih starijih antologija, pa su nam tako sačuvali mnogi dragulj grčke poezije, te su bar donekle nadoknadili množinu izgubljenih grčkih pjesama. Rimska nam antologija iz starine nije poznata. Tek su noviji naučenjaci stali sastavljati iz bogate rimske poezije po uzoru grčke antologije slične zbirke. Skaliger je prvi sastavio rimsku antologiju: „Catalecta veterum poetarum“, a za njim se povedoše i drugi.

Literature azijskih kulturnih naroda vrlo su bogate različnim antologijama. Najstariju poznatu antologiju imadu Kitajci, pa se drži, da ju je napisao Konfucij. Sanskritska literatura imade u razmjerju malo antoloških djela, ali je tim bogatija arapska literatura pjesničkim zbirkama.

Mnogobrojne zbirke uzornih pjesama i odlomaka iz djelâ narodnih pjesnika i pisaca, kakovih ima u svih evropskih naroda, nazivlju se doduše također antologijama, ali se upotrebljavaju ponajviše u pedagogijske i popularno-historijske svrhe, pa su od manje literarne vrijednosti. Antologiji je srodna chrestomatija (v. t.).

U nas imade više antologija, a najglavnije su: „Antologija Slavjanska“, iz rukopisa dubrovačkih pjesnika XV. i XVI. stoljeća. U Beču 1844. Sastavio knez Orsat Pocić. Nadalje je sastavio hrvatsku antologiju Aug. Šenoa (Zagreb 1873.), te je kronološkim redom nanizao 125 pjesnika s 284 pjesme, od kojih je 56 narodnih. Zatim je sastavio Aug. Šenoa drugu hrvatsku antologiju god. 1876. s uvodom o poetici. Onda je priredio antologiju od samoga umjetnoga pjesništva starijega i novijega doba Hugo Badalić. Zagreb 1892. Izdanje „Matice hrvatske“. U toj se antologiji nalazi 79 pje-

snika sa 208 pjesama. God. 1894. izašla je u Beogradu: „Antologija dubrovačke lirike." Priredio Milan Rešetar. U ovim zbirkama nanizano je najdragocjenije i najljepše pjesniško cvijeće, što su nam ga namrli najbolji naši pjesnici.

Antologij (grč.) je u grčkoj crkvi bogoslužna knjiga, u kojoj su sadržane sve himne i molitve, što se čitaju kod službe božje, a razdijeljene su po mjesecima u godini.

T. I—c

Antropologija je riječ grčkoga podrijetla (od anthropos — čovjek i logos — nauka), a označava nauku o čovjeku. Položaj antropologije među drugim naukama bijaše vrlo dugo neodređen. U nju uvrštivahu sve, što se odnosi na čovjeka, tako da su držali najposlije skoro sve druge nauke ograncima nauke o čovjeku. Danas je u opće prihvaćena odredba Fridrika Müllera, po kojoj je predmet antropologije čovjek, homo, kao predstavnik zoološke vrste po svojim tjelesnim i duševnim naravnim osobinama. Sve, što je izvan toga kruga, dakle posmatranje čovještva kao cjeline i to s kulturnog, narodno-privrijednog, društvenog, političkog, umjetničkog i religijskoga stanovišta, kao što je to bio prije običaj, ne spada u antropologiju u današnjem smislu.

Antropologija je čista prirodna nauka, ali pošto čovjek ima dvije strane, tjelesnu (somatičnu), i duševnu (psihičnu), može se ona razlikovati kao somatična (tjeloslovlje) i kao psihična antropologija, koja je posljednja u glavnome to, što i psihologija (dušoslovlje).

Antropologija somatična ili somatologija opisuje razvitak, ustroj i rad pojedinih organa tijela kao cjeline; uči, kako se tijelo kao organizam održava i njeguje; ona ispituje najposlije podrijetlo čovječje. Po tome se u njoj razmatraju još i rase i koljena ljudska; ali ne više narodnosti, koje su predmet zasebne nauke, etnologije, etnografije ili narodoslovlja.

Antropologija pedagogijska jedna je od glavnih dijelova filozofske pedagogije, u kojoj se raspravlja o nerazvijenu čovjeku kao o uzgojnom objektu, kojino se razvija tjelesno po zakonima fiziologijskim, a duševno po zakonima psihologijskim. Na prvima se osniva pedagogijska dijetetika, a na potonjima pedagogijska psihologija, koje dvije nauke sačinjavaju opseg pedagogijske antropologije. Pedagogijskoj antropologiji znatno idu u prilog uspjesi psihogeneze, pa pretraživanja liječnička školske djece. (God. 1883. pretražena je u škol. mladeži u srednjoevropskim zemljama boja očiju, kose i brst kože.) Nadalje spadaju u opseg pedagogijske antropologije i opažanja u posebnim zgodama, n. pr. kod slaboumne djece i dr. U svake se ove glavne grane pedagogijske antropologije opet razlikuje dio općeniti, naime koji se bavi s pojavima, štono su kod svih uzgajanika zajednički, i dio posebni, koji se obazire na pojave, kojima se jedan uzgajanik od drugoga razlikuje i koji su promjenljivi. Ovi su posebni pojavi različiti gledom na dob i spol uzgajanika, a mogu biti i posljedice tjelesnih i duševnih mana i nedostataka.

O pedagogijskoj psihologiji v. Psihologija.

M. P.

Apatija, bezosjetnost, duševno je stanje, u kojem se ne osjećaju ili pojedini utisci, ili je osjećanje u opće oslabilo do neosjećanja. Razlikuje se pak apatija kod djece, koja je obično prirođena, te se zove tupost ili tupoglavost, i apatija kod odraslih, koja je duševna oslabljelost, bolest, koja nastaje s različnih uzroka.

Apatija kod djece pojavljuje se 1. kao tupost osjetila; 2. kao neka duševna smućenost; 3. kao plitkoumnost (protivno oštroumlju) i 4. kao slaboumnost. Tupost osjetila je u one djece, koja teško shvaćaju i razumijevaju poradi svakojakih mana kod apercepcije (v. t.). Ona je kadikad posljedica tjelesne koje mane, ali često i nije; pače kadikad se opaža samo u nekom dijelu duševnoga aparata, pa se može s vremenom i sasvim izgubiti. Neki stručnjaci zovu to stanje i indolencijom, koja potječe od toga, što se podražice ne prihvaćaju onako, kako bi trebalo; kadikad takova djeca ne osjećaju normalno ni tjelesnih bolova. U takove djece i ono, što bi im osjetila podražilo, teško postane zamjedbom, još se teže razvije do predodžbe, a kamo li do pojma. Takovo je tupoglavo dijete ravnodušno i ništa ga ne dira. Ni njegovi ni tuđi bolovi ga ne diraju, pa i njegova radost pokazuje se tek kao neko tupo časovito samo zadovoljstvo Pače se opaža, da u takove čeljadi nema ni djetinje veselosti, a to je, ako nije posljedicom prolazne tjelesne bolesti, tako nena-

ravno, da se već iz toga može zaključiti na tešku duševnu bolest. Pa to priznaju i liječnici umobolnih, da u koga djeteta nema veselja za igru, e je to već znak duševne abnormalnosti. U takove djece nema ni samoćuvstva, takova su djeca debele kože i lijena. Najneugodnije se opaža takova tupost u stvarima, što se tiču čistoće, pristojnosti i dobrih manira. Tupa djeca ne znaju, što je vika, prljavost, nered, prejako svjetlo, ružna boja, gadan vonj, pa i nesimetričnosti ma kakove bile niti im prijaju ni ne prijaju. Takova djeca lažu, varaju, muče životinje i dr.; s vremenom budu od njih pravi egoiste, materijaliste, dă i zločinci svake ruke.

Kako da se s takovom djecom postupa? Rijetko je kada čovječji duh sa sviju strana tako zatvoren ili reći bi zazidan, da baš ni s koje strane ne bi zračak svjetla do nj doprijeti mogao. Do uzgajatelja je dakle da pronađe takovu točku, kojom će moći prodrijeti do duše bilo slikom, zvukom ili brojem, — bilo zabavljanjem udova radom, gimnastičkim vježbama i dr. Najbolji je u tom pogledu način: Postupaj sasma individualno. — Ako pak cijeli razred zapane u takovu tupost, onda učitelj neka sam sebe upita, da li možda njegova obuka ne uspavljava djetinje duše i da li nije možda tomu kriva njegova tupost i tromost ili strogost i naglost, koja ih zastrašuje. — Ako je tupost posljedica tjelesnih mana, onda je najshodniji način za liječenje: Budi i s malim uspjesima zadovoljan, a u svojim zahtjevima dosljedan. O slaboumnosti raspravit će se u posebnom članku (v. t.).

Lj. M.

Apercepcija ili **sljubljivanje.** Opis. Tražimo li jednog čovjeka u velikom zboru ljudi, opazit ćemo ga između sve množine; tražeći ga nijesmo mogli zavirivati u svakoga pojedinca i prispodabljati ga s našim prijateljem, nego je očito, da je predodžba o prijatelju sama po sebi pomogla zamijetiti izmed velike množine osjeta onaj osjet, što od prijatelja dolazi. Ide neuk građanin s ukim čobanom u lješnike, čoban svaki čas nađe lješnika, građanin ih ne nađe, premda bi htio; ne može da razbere gronjice lješnika od lišća i ljeskovih grančica, a čoban razbira, jer je branjem dosadašnjim stekao mnogo predočaba, koje mu pomažu. Nekoji ljudi ne mogu naći „zemlje na oranju“, što se veli ljudima, koji poznaju neku biljku ili drugu kakovu stvar, kad im se pred oči donese, ali i tako ne mogu naći te iste stvari, kad je med drugima, pa makar je tražili na mjestu, gdje će drugi te stvari naći dosta. Njima ne pomaže predodžba pri traženju. Dođe seljak u kuhinju građanske kuće, pa gleda zatvoreno ognjište i ne razbira ništa; opazivši da se lonac pristavlja s vodom, razbira da je to ognjište, vidi odmah, gdje se vatra loži itd. Apercepcija je dakle onaj duševni rad, gdje nam neka starija predodžba pomaže zamijetiti novi osjet, koji izvana dolazi.

Postanak i vrste. S obzirom na međusobni utjecaj predočaba za apercepcije dijeli se apercepcija na pasivnu i aktivnu. Pri pasivnoj apercepciji stoji već predodžba u svijesti, ili barem odmah dođe u svijest, dok i osjet, koji će biti zamijećen. Ta se apercepcija u svijesti i ne opaža, mi niti je hoćemo ni ne ćemo, zato se zove pasivna. Sastavljena predodžba A stoji u svijesti (našega prijatelja koga tražimo, biljke itd.). Ta je predodžba prama sebi udesila i živčani sustav, koji njoj služi (jednu ili više ganglija moždane kore, putanje asocijacije, putanje vijenca od središnjih moždana prama kori itd.). Ako dođe podražica, koja je prema onoj predodžbi, ona će na živčanom putu naći spremne živce i ganglije do onih ganglija, gdje predodžba, što je u svijesti, već ima svoje materijalno sijelo. S toga će mjesto posebnoga osjeta, koji bi se tek utjecajem svijesti trebao da spoji s onom predodžbom, doći u svijest osjet, koji se već s predodžbom slio u istom momentu, kad je i došao u svijest. Ako je predodžba slaba tako, da joj pojedini dijelovi a ni ona veza nije jasna u svijesti, nego je druge svladaju, onda ne će ni odgovarajući dio živčanoga sustava biti spreman za podražicu, i podražica ili osjet, koji iz vana dolazi, gubit će se u množini ostalih, koji dolaze iz vanjskog svijeta. Ako li predodžba ne čeka u svijesti, no podražica nađe živčanu putanju, koja njoj odgovara (bit će, ako je isti utisak — glas prijateljev — više put djelovao na osjetilo, probudio podražicu, koja je prama sebi uobličila neku živčanu putanju i gangliju moždane kore), onda će podražica vanjska probuditi u isto doba i novi osjet i prvašnju predodžbu. Jednaki dijelovi od obje te spoznaje ojačaju i osjet je odmah u svezi sa svim ostalim predodžbama, s kojima je i stara predodžba u svezi. To je pasivna apercepcija.

Druga je vrsta aktivna apercepcija, ujedno bi se moglo nazvati i viša apercepcija. Vanjska podražica dade neki kompleks osjeta n. pr. jedne biljke. Predodžba o toj biljci jest u duši, no ne može doći u svijest. Pojedini elementarni osjeti probude elementarne predodžbe, jedino ne mogu probuditi prave veze. Tim se u svijesti pojavi više sastavljenih predočaba, koje se mjere o novi osjet. Jasnoća njihova nije jednaka i mijenja se. Taj odnošaj predočaba daje napetost, koja je u svijesti svijesna kao neko neugodno čuvstvo. To čuvstvo prelazi na nas, mi ga osjećamo, ali ujedno budi u nama volju, da mu se uklonimo Uklonit mu se možemo samo tim, da one napetosti nestane, a nje će nestati, ako se podigne u svijest ona predodžba, koja odgovara osjetu. Voljom svojom držimo sad predodžbe u svijesti i one se sve više poređavaju tako, da ona, koja odgovara osjetu, sve jačom postane, te savladavši ostale ostaje sama i slijeva se s vanjskim osjetom. Posljedica tomu je ugodno čuvstvo i uvrštenje osjeta u neki od odjela, u koje su razređene spoznaje duše.

Kriva apercepcija zove se iluzija. Idući u veče kući iz društva, u kom je bilo govora o strašilima, učini nam se od panja kraj ceste, da je čovjek; od ponjave, da je bijela žena. Osjeti doprvši do nas budu apercipovani od predočaba, koje su od pripovijedanja jasne u svijesti, i mjesto panja vidi se čovjek, mjesto ponjave djevojka. Na taj način vide se vile kraj potoka, sastavljene od ljeskanja vode, bjelila kamena, tamnoga zelenila mahovine i djelomične sunčane rasvjete.

Pedagoški izvodi. Apercepcija omogućuje zamjećivanje, a jedino zamjećivanjem može se savladati množina osjeta, koji dopiru u svijest. Pri pasivnoj apercepciji mogu služiti samo jake predodžbe, koje se lako dižu u svijest i koje su prama sebi uobličile onaj dio živčanog sustava, koji njima služi. Pri aktivnoj apercepciji ne mogu također služiti sve predodžbe, nego samo one, kojima su jasni dijelovi, od kojih su te sastavljene predodžbe složene. Jasnost tih dijelova t. j. elementarnih predočaba razlogom je, da se te predodžbe asociraju s mnogim drugim predodžbama, koje su također sastavljene od istih elementarnih predočaba. Ta mnogostrana asocijacija vodi beziznimno do razvitka čuvstava; čuvstva pak dovode uvijek volju, a s njom i osobu do aktivne apercepcije.

Spoznaje, koje ne mogu biti apercipovane, nemaju vrijednosti po razum. Dok su u svijesti, bude — buduć u opreci sa svim ostalim spoznajama — neugodna čuvstva. Iz svijesti ih nabrzo nestaje; ako se nanovo dignu u svijest, onda stoje uvijek o sebi, te su tuđe, jer nijesu uvrštene ni u jedan od razdjela, koje je stvorio razum; misliti se s njima i o njima ne može, dakle ne mogu poslužiti pri raspoznavanju, ni pri suđenju, ni pri stvaranju pojmova. Osim toga smetaju duševnomu životu, budeći neugodna čuvstva i potamnjujući gibljivi sadržaj duše. Duša mora imati nužnu množinu jasnih i jakih predočaba, koje su postale neposredno iz osjeta, i to će biti glavne i prve apercepcijske sile. Obuka ne smije dovesti u svijest ni jedne posve nove predodžbe, t. j. takve, koja ne bi u sebi imala barem neke dijelove, koji su u duši već apercipovani i uvršteni u neki duševni razdio. — Zemljopisne, povjesne i prirodopisne predodžbe mogu postati samo apercepcijom. Kao aperceptivne sile služe one predodžbe, koje se stječu u okolici neposrednim motrenjem i iskustvom. Riječi opisa i pripovijedanja, slike, modeli i druga pomagala tih disciplina dovode u svijest predodžbe, koje valja apercipovati, i ako se apercipuju, tek onda će postati od prilike prave predodžbe, koje će biti približno prema istini.

Prama općenitomu ritmu duševnog rada upravlja se i brzina apercepcije. Na tu brzinu mora se obzir uzeti, jer ako se vanjske zamjedbe ili nutarnje predodžbe prebrzo mijenjaju, ne će biti apercepcije.

dr. Đ. T.

Apsolutno i relativno. Apsolutno je ono, što nema ni početka ni konca, što nema granice ni međe; što postoji bezuvjetno, nezavisno; što se i ne razvija, niti se može razvijati, ali se i ne mijenja i ne može mijenjati, ni rastvoriti; što je uzvišeno nad prostor i vrijeme.

Relativno je ono, što ima granice, što postoji umjetno, zavisi od nečega drugoga, što se može mijenjati, razvijati, ali što se i rastvara i može rastvoriti: u opće što biva u vremenu i prostoru. Sve, što zamjećujemo, spoznajemo, jest relativno; što je pak apsolutno, ne može se ni zamijetiti, ni shvatiti.

K apsolutnomu se uzdižemo samo vjerom. No u običnom se životu zove apsolutnim i ono, što je relativno, u koliko je naime manje relativno od nečeg drugoga.

Apsolutna pedagogija jest nauka o tome, kako bi valjalo djecu uzgajati bez svakoga obzira na uzgojne zapreke.

Relativna pak pedagogija nauka je o tome, kako se djeca najbolje uzgajati mogu uz sve neprilike. Obje su nauke znamenite, ali potonja je znamenitija, jer je čovjek sam biće relativno. No dijete je još relativnije, nego zreo čovjek. Zato ne može da se dosta odsude nazori školskih birokrata, koji kažu: Dijete mora sve dobro shvaćati, što mu se podaje i kako se od njega zahtijeva; dijete ne smije da popusti u pažljivosti; dijete ne smije ništa da zaboravi, što je jednom naučilo; dijete ne smije da ima ikakovih ćudorednih mana; dijete mora da navikne svemu, čemu hoćemo da navikne (apsolutizam u uzgoju). Naprotiv toga istina je, da škola i obuka donekle sprečava dijete u tjelesnom razvijanju; da dijete ne može uvijek da shvaća onako, kako upravo uzgajatelj hoće; da nemamo toliko sredstava i ne znamo načina, da bismo mogli dijete bezuvjetno uzdržati u napetoj pažljivosti; da će dijete svakako od onoga, što je naučilo, nešto zaboraviti; da je obrazovnost u djeteta ograničena; da dijete ne može onako ispravno misliti, kao zreo čovjek; da će u djeteta i u najboljim prilikama biti još ćudorednih mana i nedostataka i da dijete ne možemo baš svemu naviknuti onako, kako bismo mi htjeli (relativizam u uzgoju).

Po S. P. Lj. M.

Aprobacija v. **Osposobljenje.**

Aprobacija nastavnih knjiga v. **Odobravanje nast. knjiga.**

Apstrakcija i determinacija oprečna su dva smjera u logičkom mišljenju. Apstrakcijom se zove odlučivanje biljega od sadržaja nekoga pojma. Već i sam pojam postaje apstrakcijom; jer se biljezi, koji se nalaze samo kod pojedinih predočaba iste vrste, odlučuju (apstrahuju), a zajednički se sabiru u jednu cijelost i sačinjavaju pojam. Zajednički takovi biljezi zovu se bitni biljezi. Ako u pojmu ima više biljega, jedan je od njih glavni ili temeljni, a ostali su uzgredni. N. pr. u pojmu čovjek glavni je biljeg biće, a uzgredni su osjetno i umno. I uzgredni se biljezi pojmova mogu odlučivati. Ako se to učini postupno, naime tako, da se najprije odluče oni, koji su najdalji, a za tim po redu oni, koji su bliži glavnomu biljegu, onda se tim dobiju sve to viši pojmovi, koji su sadržajem manji, ali opsegom veći. Neprekidnom apstrakcijom dobijamo n. pr. ovaj niz pojmova: pojedini konj, konj, kopitar, sisar, kralježnjak, životinja, ustrojna prirodnina, prirodnina, stvar, nešto. Apstrakcijom uzlazimo dakle od nižih i manje općenitih pojmova k višim i većma općenitim. Sadržaj se pojma apstrakcijom rastavlja u njegove sastavine. S toga se taj postupak u logici zove i analiza (v. t.). Pošto pak sadržaj pojma apstrakcijom udilj pada ili nazaduje, to se isti postupak zove također i regresija (nazadovanje). Apstrakcija je nadalje u savezu s indukcijom (v. t). Da se naime iz posebnoga dobije općenito, nije podnipošto dovoljno promotriti samo pojedini slučaj, nego treba navesti (indukovati) cijeli niz istovrsnih slučajeva, da se nakon izlučenja onoga, što je u njima različna, ujedno sabere kao općenito samo ono, što je svjema zajedničko.

Determinacija se zove pridavanje biljega k sadržaju nekoga pojma. Hoćemo li naime od višega ili općenitijega pojma dobiti niže i manje općenite, moramo mu postupno dodavati nove biljege. Sadržaj pojma, komu se pridaju novi biljezi, biva time sve više izvjestan ili određen. S toga se taj logički postupak i zove determinacija ili određivanje. Izvjesniji je naime pojam stvar, nego pojam nešto, a opet izvjesniji pojam prirodnina, nego pojam stvar itd. Determinacijom silazimo dakle od viših i općenitijih pojmova k nižima i manje općenitima. Sadržaj se pojma determinacijom uspostavlja ili s nova sastavlja. S toga se taj postupak u logici zove i sinteza (v. t.). Pošto pak sadržaj pojma determinacijom raste ili napreduje, to se taj postupak zove i progresija (napredovanje). Determinacija je u savezu i s dedukcijom (v. t.), jer se tu iz općega nekoga pojma izvode (dedukuju) oni posebni, što ih on opseže, ili koji su mu podređeni.

Pojmovi, koji su se apstrakcijom i determinacijom nanizali tako, da se jedan iz drugoga izvodi, sačinjavaju logički niz pojmova ili logičku ljestvicu. N. pr. biće, zemaljsko biće, živuće zemaljsko biće, čovjek, Grk, Sokrat. Više takovih sustavno poređanih logičkih ljestvica, koje polaze od raz-

ličnih osebnih (individualnih) pojmova, a svršuju se u istom najvišem pojmu, sačinjava logičku piramidu. *S. B.*

Apstraktan i konkretan. Odluči li se iz sadržaja sastavljenog nekoga pojma uzgredni koji biljeg, n. pr. tvrdoća od dragulja, sjaj od zlata itd., onda je pojam, što ga sačinjava takov biljeg, apstraktan. Prema tomu označuje apstraktan pojam stanje ili svojstvo, koje ne postoji, niti može postojati bez stvarî, ali ga mi pomišljamo odlučeno od njih, naime sama o sebi. — U apstraktne pojmove uvršćuju se nadalje i oni najviši pojmovi, koji su neprekidnom apstrakcijom izgubili skoro sav sadržaj, n. pr. nešto, uzrok itd. Apstraktni su po tom pojmovi vazda i jednostavni, jer nemaju drugih biljega, do li same sebe. Na tom temelju može se reći, da su pojmovi to apstraktniji, što su viši; jer im je i to manji sadržaj. Lindner odbija posljednje tumačenje, jer misli, da se tim zamjenjuje općenitost i apstraktnost. No pošto je ono tumačenje veoma rašireno, naročito u pedagogiji, to je svakako nužno, da se ovdje napomene.

Konkretan je pojam onaj, u kom smo shvatili više biljega takovih stvari, koje postoje ili bi mogle postojati same o sebi. N. pr. Bog, čovjek, zlato, vila itd. Konkretni su dakle pojmovi vazda sastavljeni, što im i sam naziv naznačuje. Konkretan znači naime srašten, a u sastavljenim je pojmovima u istinu više biljega sabrano ili srašteno. Što je dakle neki pojam niži, to je većma konkretan; jer mu je to veći sadržaj. Posebni su pojmovi najkonkretniji, no još su većma konkretne pojedine predodžbe, a najpače zorovi, jer sadržavaju svekolike ne samo bitne, nego i slučajne biljege.

Neko je vrijeme zavladalo bilo mnijenje, da u obuci pučke škole valja izbjegavati sve, što je apstraktno. To je mnijenje krivo. Djeca treba da prisvoje sebi i neke apstraktne pojmove; jer bi im bez toga znanje bilo nepregledno i nejasno. No obuka se ne smije započinjati takovim pojmovima, niti ih gotove podavati, nego mora nastojati, da ih učenici sami izvedu iz konkretnih pojmova, a ove opet iz samih zorova. Apstraktni pojmovi treba dakle da budu posljedak, a ne osnov ili početak obuke u pučkoj školi.

S. B.

Arabeska (moreska, groteska) je ukras, vrsta ornamenta, koja potječe od Arapa, a sastojala se prvobitno samo od slomljenih i različno isprepletenih pravaca. Takovim su arabeskama urešene krasne arapske građevine na Istoku, pa i na Jugu evropskom. Poslije se arabeska mijenjala najprije u tome, što se počele kombinovati arabeske i od krivulja, a s njima bi isprepleteni i biljevni i životinjski oblici, no tako da iz svega proviruje kao osnova više ili manje sastavljena krivulja.

Prve tragove ovakovim arabeskama u Evropi nalazimo već u Grka i to na uresima, što ih nazivahu anthemion, a danas ih zovu palmetski ornamenat, a uresivahu njime građevine dorskog i jonskog sloga. Poslije su mnogo upotrebljavali arabeske u južnoj Italiji, gdjeno se nalaze lijepi ostanci na razvalinama zasutih gradova Pompeja i Herkulanuma. Arabeska se i poslije sve to više upotrebljavala kod uresivanja na razne načine: bilo to da se isklesala od kamena, bilo lijevanjem od kovina, cizelovanjem, vajanjem, slikanjem i u opće svagdje, gdje se nijesu mogle upotrebiti strogo arhitektonske ukrase.

Modernim arabeskama uresivahu mnogo i monasi rukopise, a najviše im je utr'o put i usavršio ih Rafael u čuvenim loggiama vatikanskim. Poslije se s arabeskama podavajući se fantastičkoj bujnosti počelo pretjerivati, dok se nije napokon došlo do krajnosti — do francuskog baroka. Ako je arabeska i proizvod mašte, zato ipak i tu treba nekih granica, i za nju valja neko pravilo. Tako treba da se arabeska ravna prema prostoru, koji treba da se uresi, onda po gradivu, na kojem se izvodi, po položaju ploha i t. d. Glavno je pak pravilo, da se u njoj, ma i kako razvijena bila, vidi jedinstvo spram osnovnog oblika, da svaki dio bude na svom mjestu, a dražest različnosti da se prikazuje u različnosti kombinacije. Arabeska posmatraču ugađa upravo zato, što mu uz slobodu mišljenja ugodno zabavlja maštu; ona je poput bajke u poeziji, jer najnježnije misli spaja i nadovezuje bajnim nitima i razvija bajni život, za koji je svejedno, gdje počeo, a gdje se svršio.

U modernoj novelistici nazivlje se arabeskom kratka duhovito pisana crtica ili pripovječica šarovita sadržaja.

Lj. M.

Argentina. Argentinsko školstvo. Republika argentinska, koja zaprema

2,894.257 km², a ima 4,531.000 žiteljstva (1892), uredila je g. 1822. posebni ured za osnovne škole. Po podacima iz g. 1879. bijaše u Argentini 1830 osnovnih škola, g. 1875. bijaše ih 1896, g. 1876. do 1900, a sada ih ima oko 3.500. Polazak je škola obvezatan. God. 1885. bijaše u osnovnim školama 168.378 učenika. Učiteljske škole postoje u gradovima Parana i Tucumana.

Lj. M.

Aristotel, grčki filozof, osnivač najpotpunijega sistema grčke znanosti i otac peripatetične škole, rodio se g. 384 prije K. u Stagiri, macedonijskom gradu. Budući da mu je otac Nikomah bio liječnik, dolaze u Aristotelovim spisima često slike i poredbe iz ljekarstva, pa se njegovu utjecaju pripisuje, što se je njegov učenik Aleksandar Veliki rado bavio ljekarstvom. Aristotelu je otac rano umr'o, pa se je njegova uzgoja latio Proksen iz Atarneja (u Maloj Aziji), te je Proksenova sina Nikanora zahvalni Aristotel kasnije posinio i dao mu svoju kćer za ženu. Iz Male Azije dođe Aristotel u 18. godini u Atenu, u kojoj ostade dvadeset godina. Ovdje bješe učenik Platonov sve do njegove smrti, a svoga učitelja napominje s poštovanjem i onda, kad ga pobija. Kasniji pisci doduše govore, da se je među učiteljem i tobože nezahvalnim učenikom dogodio očit prijelom, ali se tomu protivi način, na koji govori Aristotel u svojim djelima o Platonu. Svakako je među učiteljem i učenikom bilo velike razlike: Platon je više pjesnik, a Aristotel više trijezan prirodnjak, Platonu je mišljenje izvor filozofije, a Aristotelu iskustvo. Goethe ispoređuje Aristotela s iskusnim i praktičnim graditeljem, koji postupice gradi piramidu, a Platona s obeliskom i plamenom, koji se dovija nebesâ. Suida zove Aristotela piscem prirode, koji svoje pero umače u duh. Poradi ove razlike Platon ga ne htjede imenovati svojim nasljednikom. Kažu, da je Platon isporedio Aristotela sa ždrebetom, koji nogom udara mater svoju, pa da se s toga Aristotelu hoće uzda, a Ksenokratu ostruga. Poslije Platonove smrti (347. prije K.) pozva ga zajedno s Ksenokratom suučenik i prijatelj Hermija u Atarnej u Maloj Aziji, gdje je Eubul Hermiju imenovao svojim nasljednikom. Perzijanci su se opirali samostalnosti ove državice, te pogubiše Hermiju. Aristotel je u njega probavio tri godine, pa mu u Delfima podigne kip za uspomenu, proslavi ga u svojim djelima i uzme njegovu rođaku Pitiju za ženu. S njom i sa Ksenokratom pobježe u Mitilenu. Ovdje dobi godine 343. krasno pismo od macedonskoga kralja Filipa II., koji ga pozva na svoj dvor, da bude nastavnik njegova sina Aleksandra. U pismu mu reče Filip: „Nijesam zato sretan, što mi se je sin rodio, već zato, što se je rodio u tvojem vijeku.“ Napomenute godine ode Aristotel kralju Filipu u Pelu, gdje je ostao gotovo 8 godina i bio Aleksandrovim uzgajateljem od njegove 13. do 16. godine, naime od godine 343—340. Kako je dobro uzgojio ovoga velikog vladara, posvjedoči sam Aleksandar rekavši, da mu je otac poklonio život, a Aristotel pokazao put do čestitoga života. Kad je Aleksandar krenuo na vojnu s Perzijom i Azijom, ode Aristotel u Atenu godine 334. i osnuje u Liceju školu, u kojoj je učio 12 do 13 godina. Pripovijeda se, da je izjutra poučavao naprednije učenike, a popodne početnike i druge obične slušatelje. Od šetanja po Liceju (grč. peripatein) ili od sjenatih trijemova (grč. peripatoi), pod kojima je predavao, dobi njegova škola ime „peripatetična“. S Aleksandrom ostade i u napredak u duševnoj svezi, od svoga učenika dobivaše iz Azije rijetke i nepoznate biline i životinje, pa je samo na takov način mogao Aristotel da postane otac prirodopisa. Kad je Aleksandar poslije bitke kod Isa među

Aristotel.

plijenom našao zlatnu posudu za pomast, spremio je u nju rukopis Homerove Ilijade, koji je ispravio Aristotel, pa ju je stavljao pod glavu, kad bi legao spavati. Aristotel uznoseći Aleksandra nad ostale ljude poradi neobičnih sposobnosti i uspjeha odobri tim njegovu novu monarhiju. Po smrti Aleksandrovoj podiže se Atena, pa je protumacedonska stranka nastojala Aristotela ukloniti iz grada, zato ga Demofil optuži, da vrijeđa vjeru; bila je to dakako samo izlika. To ponuka Aristotela, da ostavi Atenu, te ode u Halcidu na Eubeji za cijelo u namjeri, da se vrati u Atenu, kad se oluja stiša. Upravu svoje škole povjeri za to vrijeme Teofrastu. Ali se više ne vrati u Atenu, g. 332. umrije u Halcidi od želudačne bolesti — iste godine, kadno je poginuo i slavni govornik Demosten. Iz Aristotelovih se djela razbira, da je bio čovjek ozbiljan i plemenit, ali ga ipak nije poštedjela kleveta kao ni drugih starih filozofa.

Aristotel je osnivač znanosti u pravom smislu riječi, on je majstor među onima, koji znadu i umiju, kako veli Dante. Njegov utjecaj na potomstvo i znanosti bijaše silan. Gotovo dvije hiljade godina smatraše se njegova filozofija pravom.

Mnogobrojni spisi Aristotelovi obuhvaćaju gotovo cijelo područje tadašnjega znanja, koje je on u filozofijskom smjeru dublje proučio, doveo u sistem i na empirijski način pomnožao. Mnoga su njegova djela bila već za njegova života slabo poznata, a druga su mu opet kasnije podmetali, pa i koji su spisi sačuvani i doista njegovi, nijesu uvijek u dobru stanju. Osobito žalimo, što su se izgubili Aristotelovi spisi namijenjeni širim slojevima, a napisani na Platonov način ponajviše u dijaloškom obliku. Sačuvana djela nijesu vazda jednako stilistično obrađena, neka su od njih samo nacrti za predavanja.

Njegova se djela mogu podijeliti u četiri skupine prema njegovu sistemu: logično-propedeutična djela, metafizična i prirodoslovna, etična i napokon poetika i retorika. Djela prve skupine sakupili su Aristotelovi učenici pod imenom „Organum". Potpuno izdanje Aristotelovih djela priredila je berlinska akademija (u 5 svezaka, Berlin 1831—1870, gdje nahodimo izvornik, latinski prijevod, sholije i kazalo), a i Francuzi imadu potpuno izdanje od Didota (5 svezaka, Pariz 1848—74). Godine 1891. nađen je velik ulomak Aristotelovih „Politijâ", zbirke 158 starih državnih ustava, u britskom muzeju u Londonu sačuvana je gotovo potpuno i dobro knjiga o atenskom ustavu. Na hrvatski je preveo A. Pavić njegovu „Poetiku" (Zagreb 1869).

Filozofija je u Platona bila po obliku i sadržaju još narodna, po Aristotelu postaje univerzalna i gubi svoje helensko obilježje, Platonov se dijalog pretvara u suhu prozu, mjesto mita i pjesničke naprave nahodimo u njega trijezan način rasprave. Aristotel je pretežito empirik, njegova je filozofija opis činjenica, nastojeći da empiriju uhvati u njenoj cjelini, u sintezi. Odatle se lako razbira enciklopedijski značaj njegove filozofije, to je uzrok, da je Aristotel osnovao nove do tada nepoznate nauke, odavle proistječe njegovo nagnuće k fizici. S time je u svezi, što Aristotel prvi pokušava udariti temelje povjesti filozofije i što je njegova „Politika" prva kritična povjest različnih ustava i uredaba državnih.

Metoda je Aristotelova drukčija nego Platonova; Platon polazi od ideje, a Aristotel od činjenice; Aristotelova je metoda induktivna. Po tom njegova filozofija podaje često samo račun vjerojatnosti i ne nalaziš u nje traga Platonovim idealima. Aristotelu se ne sviđa pjesnički polet u filozofiji, to ga je i navelo, da uvede strogu terminologiju. S empirijskim je značajem u svezi rasječeni način njegovih spisa i često nestatak sistematične podjele. Uza sve golemo znanje Aristotel ipak nije mogao iznaći svega onoga, što je pošlo za rukom istom naučnim pomagalima i metodama našega stoljeća.

Aristotel dijeli filozofiju na teoretičnu, praktičnu i poetičnu.

Ime „metafizika" stvorili su komentatori Aristotelovi poradi toga, jer se metafizična djela u zbirci Aristotelovih radnja nalaze i z a fizikalnih; Platon je upotrebljavao riječ „dijalektika", a Aristotel je zvaše „prvom filozofijom", dok mu je fizika bila „druga filozofija". Znati — reći će poznavati uzrok predmeta, te je po tom znanost znanje uzrokâ. Ona znanost, koja ispituje najviše i posljednje uzroke, bit će prva, a to je metafizika (prva filozofija). A budući da je prvi uzrok bitka — bog, nazivlje Aristotel metafiziku kadikad i teologikom.

Aristotel je l o g i k u osnovao kao samostalnu nauku. Općeniti su elementi logičnoga

mišljenja: pojam, sud i zaključak; prva dva obrađuje Aristotel nepotpuno, najviše ga zanimaju zaključci, koje je obradio opširno i temeljito. Zaključci sastoje se od rečenica, a rečenice od pojmova. Aristotel pomišlja, da imade 10 vrsta izraza ili kategorijâ, a to su: biće, kolikoća, kakvoća, relacija, mjesto, vrijeme, položaj, stanje, činidba i trpljenje. Pod ove kategorije potpadaju svi naši pojmovi. Sadašnja je formalna logika napredovala u tom, što je Aristotelovu kategorijskomu zaključku pridodala hipotetski i disjunktivni, i što je k prvim trima figurama zaključka pridodala i četvrtu. Podjela Aristotelovih kategorija ne može se više održati poslije Kantova kategorijskoga sistema, jer je Aristotel postupao bez strogoga načela prislanjajući se ponajpače uz gramatične klase riječî. Bolja je Aristotelova teorija o dokaznom postupku, koja se u jezgri privija uz postupak Euklidove geometrije. Isto tako je još nedotjerana teorija o indukciji. Međutim valja pamtiti, da je on tek prvi počeo raditi u toj struci.

Od sviju Aristotelovih djela najmanje je suvisla „Metafizika". Aristotel se protivi Platonovoj nauci o idejama, pa to svagdje ističe. On se ne slaže s Platonovom naukom, da su ideje zasebna bića bez prostora i vremena, a pojedine stvari da su samo njihove slike, pa dokazuje, da općeniti pojmovi nisu supstancijalni i da nema bića izvan stvarî; upravo je obrnuto: općeniti pojmovi izražavaju samo neka svojstva supstancijâ. Premda Aristotel pobija Platonove ideje, ipak sam nastoji nauku o idejama u vjerojatnijoj teoriji sačuvati, te zajedno s Platonom uči, da predmetom znanja može biti samo ono, što je nužno i nepromjenljivo. Tako dolazi do toga, da razlikuje tvar (grč. hyle) i formu (grč. eidos, morphe). Cilj je postajanja postignut, kad tvar poprimi svoju formu, zato je forma svake stvari njena zbiljnost, te u opće forma je zbiljnost (grč. energeia, entelecheia); u drugu ruku: sama tvar kao takova još nije ono, što će istom po formi postati, ali je već sposobna, da to postane, pa zato je tvar mogućnost (grč. dynamis). No u Aristotela dobiva tvar i drugo šire značenje. Iz nje proistječe prirodna nužda i slučaj, koji ograničuje djelatnost prirode i čovjeka. Iz odnošaja tvari i forme izlazi kretnja ili da tako rečemo, promjena, kojoj je izvrgnuto sve u svijetu. Kretnja je naime ostvarenje mogućnosti (entelehije), a događa se tako, da forma pokreće tvar; gdje se sastanu forma i tvar, uvijek i nužno nastaje kretnja. Ova je kretnja bez početka i konca, a posljednji je uzrok svoj kretnji bog kao čist, savršen i po sili beskrajan duh, te njegova djelatnost može biti samo u mišljenju, jer svaka druga djelatnost imade svoju svrhu izvan sebe. Ovaj duh ne djeluje na svijet tako, da izlazi iz sebe, nego djeluje na nj samim bitkom svojim: ovo savršeno biće kao najveće dobro ujedno je posljednja svrha sviju stvari, ono, k čemu sve teži i kreće se; o njemu zavisi jedinstveni red, suvislost i život svijeta. Kako se vidi, Aristotelova se „forma" znatno primiče k Platonovoj „ideji", te Aristotel napokon dolazi do toga, da pomišlja transcendentna boga, u koga je mišljenje i pomišljeno sasvim isto, a taj pojam svojim poletom nadilazi sve, što je Platon smislio u carstvu idejâ.

Kako metafizika raspravlja o nepokrenutom i netjelesnom, tako fizika govori o pokrenutom i tjelesnom; Aristotel pomišlja, da je priroda uzrok kretnje i mira, ali nam ne veli pobliže, kako bismo taj uzrok pomišljali i u kakovu je odnošaju prema bogu. Aristotel nabraja četiri vrste kretnje: supstancijalnu (postajanje i propadanje), kvantitativnu, kvalitativnu i prostornu. Prostor je granica okolnoga predmeta prema okruženomu, a vrijeme je broj kretnje prema prije i kasnije, zato nema prostora ni vremena izvan svijeta, prazna prostora nema, a vrijeme kao svaki broj pretpostavlja dušu, koja broji. Cilj je svega postajanja, da se forma priljubi tvari, prema tomu Aristotel poput Platona tumačeći prirodu uznosi teleologijsko načelo nad fizikalno: u prirodi ne biva ništa bez svrhe, priroda teži na najbolje i stvara najljepše, ništa nije u prirodi zališno, sve se usavršuje. Svijet je neizmjerno prostran, od vijeka je i bit će do vijeka. Aristotel razlikuje u svemiru zemaljski svijet i nebeski. U sredini svijeta stoji nepomično obla zemlja. Počelnih stvari ima pet: eter, oganj, zrak, voda i zemlja. Eter ispunjava nebeski svijet, od njega su postale zvijezde i sfere; ostala četiri elementa pripadaju zemaljskomu svijetu, a razlikuju se među sobom po lakoći i težini, te po svojoj kombinaciji vrućine i hladnoće, suhoće i vlage; oni su posvuda pomiješani sa zemaljskim tjelesima. Aristotelova nauka o svemiru držala se sve

do Kopernika a priori dokazanom. Sredinu zaprema zemlja, njene šupljine napunja voda, oko nje se nalazi zrak i onda ognjeni krug, koji zajedno tvore atmosferu, nebo okružava sve i kreće se dnevice od istoka prema zapadu oko zemlje. Aristotelova teorija sferâ (kojih broji 56) srodna je Eudoksovoj, ali je zamršenija, nekako po srijedi između Eudoksove i Ptolemejeve. Zemaljski je svijet kraj nesavršenosti, a gore je sve apsolutna savršenost. Zvijezde su duhata, razumna, božanska bića. Svemir je zatvorena kruglja, a sva kretnja svemirska potječe od boga. Kretnjom nebeskih sfera poradi trvenja, osobito na mjestima pod suncem, nastaju svjetlo i toplina.

Velik dio svoje naučne radnje posvetio je Aristotel promatranju organičnoga svijeta, pa je u tom poslu znatno nadišao pređašnje radnike, poimence Demokrita; on je osnivač komparativne i sistematične zoologije kao i naučne botanike u Grkâ. Život stoji u sposobnosti, da se što samo po sebi kreće, a svaka kretnja pretpostavlja formu, koja kreće, i tvar, koja biva kretana. Ova je tvar tijelo, a forma joj je duša živoga bića. Zato je duša netjelesna; kao forma svoga tijela ona je ujedno njegovo pokretalo i njegova svrha. Duša je entelehija tijela, t. j. njegova forma, pokretalo i svrha. Aristotel pomišlja trojaku dušu: bilinska duša hrani, životinjska osjeća, a čovječja je razumna. Prema tomu su se živa bića i razvijala. Na najnižem su stupnju biline, koje se samo hrane i rasplođuju, na srednjem su stupnju životinje, koje još i osjećaju, a na najvišem je čovjek, koji je i razuman. Čovjeka razlikuje od ostalih organičnih bića duh (grč. nus), koji se u njega spaja sa životinjskom dušom, pa odatle izviru duševne djelatnosti, po kojima čovjek nadilazi životinju. Srce je Aristotelu središnji organ i mjesto osjećanja, dok moždani u njegovoj nauci manje vrijede. Vrijedan je Aristotelov pojam o općenitom osjećanju, kojemu se pripisuju one funkcije, štono nastaju iz kombinacije pojedinih oćutâ ili iz njihova odnošaja prema svijesti. Čovječja je duša mikrokozam (mali svijet), jer u sebi sjedinjuje sve sile ostalih živih bića. Aristotel pretpostavlja slobodnu volju u čovjeka. Vrijedi istaknuti, da Aristotel razlikuje u čovjeka trpni duh i djelatni duh; prvi je prolazan, konačan i propada s tijelom, a drugi je vječan, nerastavan od tijela. Samo ovaj drugi duh je pravi razum. Poradi ove dvojakosti duha nastala je beskrajna borba u povjesti filozofije, pa su mnogi Aristotelovci pomišljali, da je ljudski duh smrtan držeći, da je samo božanski duh čista netvarna energija.

U etici uči Aristotel kao i ostali grčki etici, da je svrha ljudske djelatnosti blaženost, koja se osniva na razumnom i kreposnom živovanju. Vrhunac je takova živovanja u uživanju, u slasti. Krepost je razborita i dragovoljna djelatnost, među etičnim krepostima najviša je pravednost. Najviše je u znanosti mudrost u apsolutnom smislu, a u umjetnosti mudrost u relativnom smislu. Tko živi samo u tjelesnim nasladama, živi životinjski; etično - politično živovanje je ljudsko, a znanstveno je živovanje — božansko. Moral je Aristotelov zapravo egocentričan, njegova etika ide samo za tim, da čovjek sâm bude dobar, a ne poznaje dobrote kao ideala. U nauci o ljubavi i prijateljstvu Aristotel već izražava svoju misao, da je čovjek druževno (politično) biće, a to je osnova njegove politične nauke.

Za postizavanje praktičnih životnih svrha čovjeku je potreban čovjek. Samo u državi može se riješiti moralna zadaća. Čovjek je od prirode politično biće, hoće mu se društva ne samo zato, da održi i usavrši svoj fizički bitak, nego i za to, jer samo u društvu može biti uzgoja i uređena života po pravu i zakonu. Država je postala radi života, a mora je biti poradi etičnoga života; s toga joj je glavna zadaća uzgoj mladeži i građanâ za moralnu vrlinu. Država je preča i viša nego pojedinac, kako je cjelina više od dijela ili svrha od sredstva. Prije države stvorile su se obitelji i općine, te se država osniva po porodičnoj zajednici. Tko umije samo slušati, a nema razuma, treba da je rob. Najprikladnija je državna forma ustav, sastavljen od demokratskih, aristokratskih i monarhijskih elemenata, no u svakom slučaju treba da se i oblik prilagodi okolnostima. Kraljevstvo, aristokracija i timokracija (bogataška vlada) mogu prema okolnostima biti dobri ustavi. Tiranija, oligarhija (vlada nekolicine) i demokracija su izopake, od kojih je najgora tiranija. Mjerilom je dobra ili rđava ustava cilj, za kojim ide vladar. Pravo je, da Heleni vladaju nad barbarima, jer su obrazovani. Aristotelova je idealna država po tom aristokratska, pa se

u osnovnoj misli približava Platonovoj. U toj državi povjerava Aristotel vas uzgoj državnoj upravi. Bez slobode nema moralnosti, a neznanje i sila raskidaju slobodu. Samo hrabar narod imade sposobnosti za slobodu, a opet samo obrazovan narod može održati prostranu i trajnu državnu zajednicu. Zakoni valja da su u skladu s ustavom. Zakon se mora osobito brinuti oko uzgoja mladeži. Najviša je svrha svih obrazovnih sredstava i zavodâ krepost. Mladež neka se uči i onim predmetima, koji su korisni vanjskomu cilju, samo to učenje neka ne ide za vanjskim dobitkom kao svrhom. Općenita su osnovna uzgojna sredstva: gramatika, gimnastika, muzika i risanje. Prijateljstvo dijeli Aristotel na ugodno, korisno i dobro, od kojih je zadnje najplemenitije i najtrajnije.

Osobito je vrijedna Aristotelova nauka o umjetnostima, poimence njegova „Retorika" i „Poetika". Od lijepih umjetnosti čini se da je Aristotel obradio samo poeziju, pa kako je njegova „Poetika" krnje sačuvana, ne može se razabrati sva teorija Aristotelova o umjetnostima. Aristotel kao i Platon ne govori o pojmu ljepote, koji je osnova novije spekulativne estetike. Aristotelu je umjetnost posljedovanje (grč. mimesis), a što umjetnost posljeduje, to je nutarnje biće stvari, ne ono što se je dogodilo, nego što se prema prirodi stvari mora dogoditi: njeni su likovi — tipovi općenitih zakona; zato je Aristotelu poezija vrednija i filozofiji bliža nego povjest. U tom i stoji velika moć poezije. Govoreći o muzici tvrdi Aristotel, da služi odmoru, moralnoj obrazovanosti, plemenitoj zabavi i očišćavanju (grč. katharsis); a čini se, da to po Aristotelu vrijedi u opće za umjetnost. Nema sumnje, da je Aristotel predaleko pošao, kad je ustvrdio, da je mimeza izvor umjetnosti, te se čini, da ga je na to ponukala u prvom redu analogija drame. Uza sve to njegova je „Poetika" još uvijek jedan od najvrednijih spisa poetične teorije, te je poimence dio o tragediji Lessing držao neoborivim.

O religiji govori Aristotel samo pripadom. Njegova je teologija apstraktan monoteizam; o odmazdi na drugom svijetu nema u Aristotela spomena. Njemu je bog zadnji uzrok svemira, ali sve pojedinosti u svemiru tumači iz prirode same; on se klanja bogu, ali ne traži, da mu se prinose osobite žrtve. U religiji svoga naroda nahodi istinu u opće samo poradi vjere u boga i u božansku prirodu neba i zvijezda, a ostalo mu je mitsko navijanje. U svojoj državi podržava vjeru, koja bijaše u običaju, ali ne traži, da se podvrgne reformi, kako to želi Platon.

Aristotelova je filozofija dugo vremena živjela u povjesti filozofije. U starini se njezin utjecaj ne javlja znamenito izvan peripatetične škole, istom Neoplatonizam, koji je učio identitet Aristotelove filozofije s Platonovom, podiže iznova ugled Aristotelov do velike visine i stade pomno proučavati njegova djela, kako su to već započeli Peripatetici. U isto doba vidimo, da i najstarija kršćanska filozofija prihvaća bar Aristotelov „Organum". Počevši od 8. stoljeća poslije H. bavila se oko Aristotela veoma mnogo arapska filozofija, a na čelu su ovomu arapskomu aristotelizmu Avicenna i Averrhöes, pa i židovska filozofija srednjega vijeka u svojem ortodoksnom smjeru osniva se gotovo više na Aristotelu nego na neoplatonizmu. Na kršćanskom zapadu raširio je i istumačio logičke spise Aristotelove Boetije; no zapad je u to doba u opće slabo poznavao Aristotela, dok se nije na koncu 12. stoljeću upoznao s arapskim priredbama Aristotelovih djela. Počevši od 13. stoljeća rimska je crkva priznala njegov autoritet u svim pitanjima svjetovnjačke nauke, te tako Aristotel osvoji sve područje; no ljudi su ga poznavali ponajpače u obliku, koji su mu dali Arapi. Najsavršeniju sintezu aristotelizma s crkvenom naukom izvede Toma Akvinski; njegov je sustav katolička crkva priznala za službenu filozofiju, te ga je rimska crkva za Lava XIII. u najnovije doba s ponovljenom energijom istakla na svoju zastavu. U vremena poslije Tome Akvinskoga došla je Aristotelova filozofija više puta u konflikat s crkvenom naukom, ali ipak održa svoju moć, pa je i renesanca, premda se žestoko borila sa skolastikom, obnovila peripatetičnu nauku proučavajući je iz samih grčkih izvora. Istom Galilei i Descartes istisnuše aristotelizam iz prirodnih nauka i slobodnije filozofije. Ipak je katolička crkva ostala vjerna skolastičnomu aristotelizmu, pa i Melanchton uvede u protestantskim sveučilištima njemačkim opet Aristotelovu nešto promijenjenu filozofiju. Još u 18. stoljeću moćno je utjecala njegova nauka na filozofiju Wolffovu, te je istom Kantu pošlo za rukom, da mu prekrati vlast u filozofiji. No uza sve to imade i izvan

katoličke restauracije još podosta ljudî, kojima je Aristotel prvi uglednik u filozofiji. Filologijski su obradili Aristotelova djela istom u 19. vijeku onako, kako to ištu zahtjevi stroge kritike, njemački učenjaci Brandis, Bonitz, Trendelenburg i Prantl. Ako i nije Aristotelov ugled onako moćan kao prije, ipak se i najljući protivnik mora diviti neobičnoj univerzalnosti njegova duha, po kojoj pripada među najznatnije ljude sviju vijekova. Obično se drži, da je helenski duh po Aristotelu dostigao najviši stupanj umnoga razvoja. Da je stari grčki narod imao samo dva umnika — Platona i Aristotela, bio bi već prvi narod u prosvjetnoj povjesti staroga svijeta. Bez Platona i Aristotela ne može se razumjeti razvoj evropske obrazovanosti.

dr. M. Šrepel.

Aritmetika v. **Računstvo.**

Arnold Toma, pedagog engleski, * 1795. u West-Cowesu na otoku Wightu, † 1842. u Rugby-u u Engleskoj. Oca izgubi već u šestoj godini, pa ga uzgajala tetka. U 17. godini stupi u sveučilište oxfordsko (god. 1811.), a kad bi god. 1818. zaređen za đakona, nastani se u Lalehamu. Ovdje se dade na svestrane pedagoške študije, a zatim na putovanje po Francuskoj, Italiji i Njemačkoj, da sabere što više iskustva. G. 1827. postane rektorom u Rugby-u i tu se započe, a i dovrši njegovo pedagoško djelovanje, jer kad bi g. 1842. pozvan za profesora novije povjesti u sveučilište oxfordsko, gdje je već i svoja predavanja započeo bio, umrije nakon kratke bolesti. Arnold odlikovao se svojim bogatim teologijskim, historijskim i pedagogijskim znanjem, ali još više svojom osobitom, rekli bismo, kršćansko-pedagoškom značajnošću. Njemu bijaše uzorom prava kršćanska muževnost i pošto je prema tomu udesio i svoje uzgojno djelovanje, urodilo je kod njegovih pitomaca poslije krasnim plodovima. Znao je duboko usaditi u srcima njihovim pravu kršćansku ćud i ljubav za sve, što je istinito, pravo i dobro, ali uza to gajio bi on u njima po načinu engleskom gimnastičkim vježbama i igrama englesko gentlemenstvo. Arnold je radio i na reformama u sveučilišnom naučanju, i to u smjeru, da bude svemu kršćanski osnov u jednu ruku, a u drugu, da se gaje više i moderne znanosti. Poradi toga stekao si je dosta hvale, ali i protivnika.

Od književnih radnja ugledale su svjetlo znamenite njegove propovijedi pitomcima, onda jedna edicija Thukydida, Rimska povjest (nepotpuna), Uvodna njegova predavanja iz novije povjesti i Različni spisi.

Lj. M.

Artikulacija obuke v. **Raščlanba obuke.**

Asocijacija v. **Združivanje.**

Astronomija, nauka o zvjezdama, o zvjezdanom nebu, uči o svjetskim tjelesima i o zakonima njihova kretanja u vasionom prostoru. Velika je razlika između običnoga posmatranja neba i temeljitoga znanja o svem, kako je vasiona izgrađena i uređena. Trebalo je točnih opažanja i duboka umovanja veleumâ sviju vijekova i sviju naroda, dok se došlo do razlikovanja između prividnoga i pravoga kretanja nebeskih tjelesa, do izmjere daljina u vasioni i brzine u kretanju nebeskih tjelesa i napokon do spoznaje principa sveopće gravitacije, po kojem se sve veličajne pojave u vasioni protumačiti mogu. Dà dugo je trebalo, dok je astronomija postala naukom, i prvi počeci njezini sasma su tamni, jer padaju u davnu drevnost od postanka ljudskoga roda.

Što je dosele poznato, Kitajci bijahu prvi narod, koji se bavio točnijim opažanjima snošaja između nebeskih tjelesa i zemlje i njihovih kretanja, jer u njih je poznavanje zakona o tome, naime astronomija, spadala na vjeru i državne zakone. Zatim bijahu drugi istočni narodi, naime Indi, Kaldejci i Egipćani, koji se bavljahu astronomskim opažanjima; od ovih poprimiše sakupljeno znanje Grci, a onda drugi evropski narodi. U Grka se njegovala astronomija osobito u čuvenoj aleksandrijskoj školi (v. t.). Najznamenitiji grčki astronom bijaše Ptolomej (u 2. stolj. p. H.), koji je sastavio potpuni sustav astronomije pod imenom „Amagest". Po tome se sustavu tumačilo kroz mnogo stoljeća kretanje sunca i planeta, makar i krivo, jer prividno, a to bijaše tako zvani Ptolomejski sustav svijeta.

Od Grka primiše astronomsku nauku Rimljani, a njihovu revnovanju u toj nauci osta slavan spomen u uređenju koledara za Julije Cezara. Kad je propalo zapadno rimsko carstvo, propade i astronomijska nauka, te se poslije više stoljeća, što je svijet čamio u barbarstvu i neznanstvu, moralo i opet uteći na istok i to k Arabima, u kojih se

gojile različne nauke, a osobito matematika i astronomija.

No u sviju ovih istočnjaka bijaše prava astronomijska nauka više manje pomiješana s krivom naukom, naime s tako zvanom astrologijom, t. j. umiježem, kojim da se iz položaja zvijezda može nagovijestiti budućnost, a osobito sudbina ljudi. Tu su astrologiju osobito gojili Egipćani, a od njih je poprimiše i Evropljani i dugo je trebalo, dok se dokazalo, da ta nauka nema nikakova temelja.

Najznamenitiji evropski astronomi bijahu: Roger Baco, Purbach i J. Müller, nazvan Regiomontanus (iz Königsberga † 1476), koji su dotadašnji astronomski sustav ispravljali, a sve natkrili slavni Kopernik (* 1543), koji obori Ptolomejev sustav i svu nauku na njegovu temelju sagradivši novu velebnu zgradu, naime svoj sustav. Kopernik dokaza nepobitno istinitost nove nauke, da se zemlja kreće oko sunca, a ne kao što držahu prije po nauci Ptolomejevoj, da se sunce kreće oko zemlje. Tycho de Brache († 1601.) bijaše doduše protivnik nauke Kopernikove, ali je kao i učenik njegov Keppler († 1631.), koji no je ustanovio zakone za kretanje planeta, stekao znamenite zasluge za unapređenje astronomije točnim svojim opažanjima, samo je za čudo, što su se obojica bavili još i s tajnim umiježem, naime s lažnom astrologijom. U isto doba pojavio se i velikan Galilei († 1642.) obretom zakona o padu i time posta osnivač novije mehanike, a dalekozorom, koji bi upravo u Holandiji obreten, mnogo je toga obreo na zvjezdanom nebu. Istom u drugoj polovici 17. stoljeća pojavio se nesmrtni Newton, koji obrete temeljni zakon svjema kretanjima nebeskih tjelesa, naime zakon gravitacije ili sveopće teže, i tako je on ono, što je Keppler opažanjima ustanovio, teorijski nepobitno dokazao. Poslije dograđivahu tu naučnu gradnju La Place (Mehanika neba), Gauss (Teorija kretanja nebeskih tjelesa), Flamsteed, Halley, Bradley, W. Herschl, Roger Bošković i mnogi drugi.

Astronomija je po vremenu dosegla i u škole, dakako ne kao stroga nauka, nego barem glavne tekovine astronomije trebalo je da spoznaju svi slojevi naroda, naime što se tiče kretanja zemlje s mjesecom i kretanja planeta, pak njihova snošaja spram sunca, da im se to po shvatljivosti njihovoj razjasni, da se tako rasprše umna čovjeka nedostojne a često i ubitačne predrasude. Tako u srednjem vijeku uvrstiše astronomiju među nastavne predmete na drugom stupnju naučanja, ona je naime spadala u tako zvani kvadrivij, a to bijahu: aritmetika, geometrija, astronomija i muzika. Osobito se za to zauzimao Komensky, jer je astronomiju uvrstio u sve nastavne zavode, pače i u najniže, naime u materinsku školu. Dakako da ga ne shvaćaju oni, koji drže, da je tu mislio Komensky astronomiju kao znanost. Njemu je bilo astronomijom u materinskoj školi, da se dijete upozna s time, što je sunce, mjesec, što su zvijezde, što je zora, jutro, dan, sumračje, mrak, večer, noć, gluho doba noći i što u to doba opažamo.

Po sadašnjem uređenju osnovnih škola u Hrvatskoj i Slavoniji, naime po nastavnim osnovama za više i niže pučke škole, upoznaju se također učenici s najglavnijim pojmovima iz matematičkoga ili astronomskoga zemljopisa, i to u višoj pučkoj školi upoznaju se s počecima matemat. ili astronomskoga zemljopisa: obzor, strane svijeta, oblik i veličina zemlje, zemaljska kruglja (uporednici, podnevnici, zemljopisna dužina i širina); kretanje zemlje oko svoje osi; dan i noć. Zatim gibanje zemlje oko sunca; postanak godišnjih doba; mjesec; pomrčine; karakteristika zemaljskih pojasa; sunčani sustav.

I u nižoj pučkoj školi upoznaju se djeca s oblikom i kretanjem zemlje, pak sa zemaljskim pojasima.

Kao nastavna sredstva pri toj obuci upotrebljavaju se: globus, telurij, gotovi nacrti, pak risanje na školskoj ploči.

Lj. M.

Atlas, po grčkoj mitologiji sin Jafeta i Chlymene, bijaše se urotio s titanima (treći naraštaj bogova), da sruše nebo. Zato ga Jupiter odsudi, da za kaznu nosi nebeski svod. On da je stajao na kraju zemlje (po ondašnjem poznavanju zemlje bijaše to u Grčkoj, onda u Italiji, a napokon u Africi kod Gibraltara) i pogled da mu dopiraše preko svega kopna, mora i neba kao nijednomu smrtniku. Prikazivahu ga zato poslije slikovno obično kao orijaša, koji na leđima drži zemaljsku kruglju. Za tim se opet pričalo, da bijaše Atlas silni kralj u Africi, koji da je bio osobito vješt u astro-

nomiji i da je prvi učio, da je zemlja okrugla. Poslije se i ta bajka mijenjala, dok se je napokon pod imenom atlas razumijevalo sve znanje o nebeskim tjelesima i o zemlji. Kadno je pak u 16. stoljeću glasoviti zemljopisac Mercator sastavio zbirku zemljovida, kojoj bijaše na prvom listu naslikan titan Atlas, prozvana bi i ta zbirka naprosto atlas. Od toga doba zovu se zbirke zemljovida i u opće karata zemljopisnih i astronomskih atlasima. No sada se zovu atlasima i zbirke slika prirodoznanstvenih, tehnologijskih i drugih. — Atlas se upotrebljava i kao učilo kod zemljopisne obuke. Za više i srednje škole upotrebljavaju se veći atlasi s mnogo karata: astronomskih, orografskih, hidrografskih, fizikalnih, topografskih i dr. Za osnovne škole u Hrvatskoj i Slavoniji dovoljan je atlas sa zemljovidima Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja, Austro-ugarske monarkije, Evrope i s planiglobima. *Lj. M.*

Augustin sveti, crkveni otac. Aurelije Augustin * 13. studenoga 353. godine u Tagastu, gradiću Numidije, nedaleko Hippa, u današnjem Algiru. Otac mu Patricij — do skoro pred svoju smrt neznabožac — brinuo se osobito za to, da mu veoma nadareni sin stupi na staze slavnoga života; majka je pak Monika nastojala revno oko spasa duše svojega sina. Već u njegovoj najnježnijoj dobi upisala ga je među katekumene i usađivala mu u srce temelje kršćanske vjere tako čvrsto, da ih ni zablude njegove mladosti nijesu mogle da razore. Kano dječaka morali su sv. Augustina kaznama siliti na učenje, ali se u nešto zrelijoj dobi pobudi u njemu živo zanimanje za nauku i on postiže ne samo veliku vještinu u govoru i prikazivanju, nego i lijepu formu. U 16. godini posla ga otac u nedaleko neznabožačko mjesto Madauru, da tamo uči govorništvo. Pred smrt pokrsti mu se otac, a nakon očeve smrti ode Augustin u Kartagu. Oba ova grada utjecala su zlo svojim neznabožačkim životom na vatrenoga mladića. Sa svojim drugovima provodio je on tu vrlo razuzdan život, što i sam kasnije bolno priznaje, kad veli: „tantillus puer et tantus peccator.“ Ali ni u toj buri zabluda mladosti nijesu mu iz srca iščupani korijeni lijepih nauka i nabožnosti, što ih je sv. Monika zasadila u srce svome sinu. On zače čitati sv. pismo, zađe u sektu Manihejaca, tražio je tu mir, ali ga ne nađe. Vrativši se kući djelovaše kano učitelj govorništva vrlo uspješno, te su ga svi u velike hvalili, ali majka njegova patila je mnogo žalosteći se poradi zabluda sina i molila je ustrajno Boga za milost, da joj ga obrati. Sam biskup tješio je tužnu majku riječima: „Nije moguće, da sin nakon tolikih suza bude izgubljen.“ U 29. godini svoga života vidje napokon Augustin, kako je jadno zavaravan po Manihejcima i ode u Rim — neodlučan, što će dalje da radi. Pol godine probavi u Rimu, kadno ga pozvaše za učitelja govorništva u Milan, gdje je tada bio biskupom sveti Ambrosije.

Propovijedi i rasprave svoga svetoga crkvenoga pastira, pa onda opomene i molbe majke, koja je pošla s njim u Milan, potresoše ga napokon tako, da se dao krstiti g. 387. i tim se otresao bludnja i postao svjetlom katoličke crkve.

U mnogim svojim spisima branjaše on crkvu protiv neprijatelja, naročito od Manihejaca, Donatista i Pelagijanaca. Povjest svojih zabluda prikaza on živo i vjerno u „Ispovijestima“. (Confessionum libri XIII.) Godine 391. morade se na općeno zahtijevanje puka u Hippu (u Algiru) zarediti po biskupu Valeriju za svećenika, a već godine 395. izabraše ga tamo za biskupa. Neumorno radeći resio je tu biskupsku stolicu sve do godine 430., kadno 28. kolovoza blago u Gospodu usnu našavši onaj mir, za koji sam reče, da ga čovjek samo u Gospodu naći može.

Svojom autobiografijom „Confessiones“ i drugim spisima stekao je sv. Augustin velikih zasluga i za pedagogiju, jer prikazujući sebe u različnim spisima pokazuje, kamo može da dovede dijete nevaljao uzgoj. U početku bilo mu je čitanje, pisanje i računanje skroz nemio posao, za to ga je učitelj tjelesno kaznio. On se molio Bogu, ali opet nije učio ništa, za to su ga i opet kaznili i rugali mu se: „Ja sam usrdno vapio k Tebi — veli on — dok bijah malen, da me očuvaš od batina. Ti me nijesi uslišao, samo da me ona kruta stega opameti; stariji ljudi, a i sami roditelji smijahu se mojim mukama, — ja sam dobivao batine, jer se rado igrah loptom i tako se zanemarih u učenju onih znanja, kojima ću se u kasnijim godinama odurnije igrati.“ Napokon zače napredovati, ali što su ga učili? Pripovijesti neznabožačkih pisaca, koje su

mu ugrijale maštu. „Takovo vino zabluda podavahu nam time opojeni učitelji. Nijesmo li ga pili, to su nas tukli, a mi ne mogosmo naći trijezna sudiju, koji bi nam pomogao.“

Što je on učio, bilo je eto pogubno, te zato i priznaje otvoreno: „Svakako su pogubne znanosti, ako nas od Boga odvraćaju; ako su pak spojene s vjerom, onda ih ne smijemo zabaciti.“

Pogubnim držaše uzgoj, u kom prevlađuje ljubav bez straha, ili obratno strah bez ljubavi: „Uzgoj stoji do ispravljanja (correctio) i poučavanja (instructio), gdje se prvo upotpunjuje strahom, a drugo ljubavlju.“ (De moribus ecclesiae) Augustin zahtijeva, da se djeca u nježnim godinama ne naprežu odviše. „Hrane li se u djetinjstvu prema svojim silama (obukom), to će rastući sve više da shvaćaju; dok će padati, a ne rasti, naprežu li se više, nego im dopuštaju sile.“ (De civit. Dei libr. XII.) Nužno je nasuprot, da u svako doba uče: „Ni u jedno doba života nije prekasno, da se uči ono, što je potrebno. Ako starci i više podučavaju, nego što treba da nauče, to ipak bolje dolikuje učiti, nego ostati neznalica.“ (Epis. ad Hieronym.)

Aurelije Augustin postao je nadalje svojom knjižicom „De catechisandis rudibus“ t. j. „o poučavanju onih, koji ne poznaju vjere“, osnivač katoličke pedagogije. Neki đakon iz Kartage, po imenu Deogratias, pitao je Augustina, kako valja poučavati katekumene u počecima kršćanske vjere. Augustin mu pokaza, kako da radi: Iznajprije je nužno, da katekumen nauči sve, što mu je potrebito za spasenje duše, a to uči najjednostavnije iz biblijske povjesti. On preporučuje ovaj put: Povjest stvaranja svijeta, stvorenje prvih ljudi i njihov pad i kaznu. Čovjek se dade svladati od sotone i postade njegovim robom. Božjom milosti može pobijediti sotonu i postati vrijednim vječne nagrade. Što su mnogi skloni na zlo, neka nas ne buni, jer ne će izbjeći kazni, kao što pokazuje opći potop. Noe i njegovi u arci predočuju one, koji su po tajni križa spaseni od propasti ovoga svijeta. Nakon potopa uze opet zloba ljudi mah tako, da su štovali djela svojih ruku. I onda je bilo pravednika, kao Abraham, koji bijaše otac vjernika i puka židovskoga, komu je objavljena tajna otkupljenja. Židovi, koji bijahu pralik crkve Hristove, dođoše po smrti Abrahamovoj u Egipat, gdje se s njima s početka blago postupalo, poslije ih pritisnuše i napokon se oslobodiše po mnogim čudesima. Prolaz puka kroz Crveno more pralik je krštenja, a vazmeni jaganjac pralik je Isusa Hrista.

Kroz pustinju, gdje su dobili zakon, odvedoše ih u obećanu zemlju. Oni sagradiše zemaljski Jerusalim, kao pralik nebeskoga, komu su stanovnici i građani sveci božji, a kralj toga nebeskoga Jerusalima je Hrist, komu je David pralikom. Židovi su imali mnoge kraljeve, pa ipak padoše napokon pod tuđe gospodstvo i u sužanjstvo. To je sužanjstvo pralik progona crkve za neznabožkih careva, kojima se ipak imadu kršćani pokoravati po nauci i primjeru svoga Učitelja. I crkva se nije samo oslobodila progona, nego su pače njeni neprijatelji postali joj prijatelji. Židovima je za kraljeva prorokovan jasno dolazak Mesije, a u sužanjstvu su imali svoje proroke, koje su progonili, da puk vidi, da još nije došao Spasitelj. Napokon dođe očekivani Mesija, njegov život i djela treba pripovijedati u kratko. Nadalje treba pripovijedati, kako su Apostoli, ojačani i nadahnuti Duhom Svetim, propovijedali Hrista, a vjeru u Njega širili su unatoč progonstvima čudesima, koja su tvorili u Njegovo ime. Konačno upućuje sv. Augustin na to, da će onda, kad se sve ispuni, doći Hrist po drugi put kao sudac i da bezbožnike čeka oganj vječni.

Treba dakle odabrati glavne stvari i znamenite događaje, koji mogu slušatelje zanimati, pa se kod njih dulje zadržati, a preko onoga, što je manje znatno, brže prijeći i preplesti s glavnim. Glavno je, da se sve udesi tako, da se podučava s veseljem.

K. M.

Australija. Australsko školstvo. Australija s Oceanijom zauzimajući 8,956.032 km^2 sa 5,807.000 žiteljstva, dijeli se na zemlje Velike Britanije ili Britski posjed, na Njemački posjed, Nizozemski posjed, Neodvisnu Oceaniju, Hawaii, Francuski posjed, Španjolski posjed, Somaosko otočje i Tongajsko otočje. Britski posjed na australskom kopnu dijeli se na pokrajine: Zapadnu Australiju, Južnu Australiju, Queensland, Novi Južni Wales i Victorija. Svaka od ovih naseobina imade svoju školsku upravu. Ži-

telji australski po narodnosti su: Englezi, Irci, Škoti, Nijemci i Kitajci. Po vjeroispovijesti su najviše protestanti, onda rimokatolici; ima još i neznabožaca domaćih i naseljenih (Kitajaca), i napokon ima i to najmanje muhamedovaca i židova.

Kadno g. 1788. dospješe na australsko kopno prvi evropski naseljenici, i to kao kažnjenici, dolažahu sve više i drugi doseljenici i nastaniše se trajno na rastresenim naseobama. U to doba obučavahu njihovu mladež putujući, skoro bi reći nomadski učitelji. No ni poslije nije se vlada tih pokrajina miješala u školske poslove, već ih povjeravala privatnim osobama i vjerskim sljedbama podjeljujući im jedino državne potpore. Misijonarske udruge šireći kršćansku vjeru među australskim narodima osnivahu škole misijonarske u svjema naseobinama, ali uspjeh njihova djelovanja nije prodirao među sve naseljenike. Vlade se započeše zauzimati za javno elementarno školstvo u Australiji tek g. 1872., a od onda učiniše u kratko doba lijep napredak, tako da je bilo g. 1881. u Viktoriji samo 3·5%, u Zapadnoj Australiji 9·93, a u Queenslandu 29·44 u svem 29·44% analfabeta. Da bi škole, što su ih osnovale vlade, mogla polaziti djeca sviju vjeroispovijesti, izlučen je nauk vjere između redovnih nastavnih predmeta, a određeno bi da se uči izvan škole. Ta je uredba pobudila veliki otpor nekih vjerskih sljedba, i to osobito poradi toga, što su sukromne škole osnovali pripadnici pojedinih vjeroispovijesti, a osobito katoličke. Predstojnikom školske uprave u australskim kolonijama jest guverner ili zastupnik ministarstva i školsko vijeće (Departement of public instruction). Polazak je škole obvezatan, a obučavanje ili besplatno, ili se plaća primjerena školarina. Dnevice se obučava četiri sata. U vanrednim satima obučava se u posebnim predmetima uz posebnu nagradu, koju dobiva učitelj povrh svoje plaće. Učenici državnih škola mogu dobiti na državnim željeznicama besplatnu vožnju. Dužnost polaska škole traje od 6. do 14. godine, u Viktoriji od 6. do 15. g., u Queenslandu od 7. do 13. godine. Svaki je učenik dužan da u četvrt godine polazi školu najmanje 30 dana. U pojedini razred prima se najviše 50 djece. Učitelji su državni činovnici, koje postavlja vlada. Guverner određuje školska okružja i imenuje školska vijeća. U okružjima, koja su rjeđe napučena, podiže država povremene škole.

Po posljednjem britskom godišnjaku (British Almanac and companion for 1890) ima u Queenslandu 387.643 žitelja i 500 osnovnih škola državnih i 100 privatnih; u Južnoj Australiji sa 313.065 žitelja ima 400 škola; u Victoriji sa 1,062.050 žitelja ima osim 1.900 državnih i mnogo privatnih škola. Učiteljstvo za osnovne škole uzgaja se bud u učiteljskim seminarima, bud privatno kod učitelja i učiteljica, kojima daje država po 10 do 20 fun. šterlinga nagrade za svakoga kandidata ili kandidatkinju, kad polože osposobni ispit. Oni, koji nijesu imali prilike da u mladosti polaze školu, mogu poslije polaziti večernje škole. Javna dnevna osnovna škola otvora se svagdje, gdje se prijavi najmanje 20 djece, a večernja škola, gdje se prijavi najmanje 10 djece.

Po S. P. Lj. M.

Austrija. Austrijsko školstvo.

I. Povjesni razvitak. Prva perijoda u razvitku austrijskoga školstva dopire sve do vladanja carice i kraljice Marije Terezije. U toj perijodi bijaše školstvo žalibože veoma zanemareno. Više škole bijahu u rukama kaptola i samostana. Država se nije za njih brinula misleći da je dovoljno, ako ničim ne zapređuje zaslužno inače djelovanje crkvenih redova (Isusovaca, Pijarista i dr.). Niže škole bile su veoma rijetke, pa i crkveni dostojanstvenici držahu, da puku ne treba škole. Tuj i tamo osnovale su škole gospoštije (dominiji) i veći gradovi, ali i te škole polazilo je veoma malo djece, pa i u samom Beču u to je vrijeme dobra polovina pučanstva rasla bez svake obuke i školskoga uzgoja. Pa i u ono škola, što ih je bilo, bijaše napredak veoma slab, jer su nastavne knjige bile loše i vrvile su obično od pogrješaka, učitelji niti su se razumjeli u metodu niti u stegu, pa su uz svoju kukavnu plaćicu bili upućeni na drugu nuzgrednu privrijedu. Tako je potrajalo još i prvih decenija vladanja Marije Terezije (1740—1770). No kad su se državni snošaji uredili, uze ona odlučno raditi oko unapređenja školstva u austrijskim zemljama. Došavši do uvjerenja, da „škola jest i ostaje politicum“, nastojaše da je učini cjelovitim dijelom državne uprave. Radi toga propisala je nastavne knjige i uvela državnu cenzuru, koja je za sve zemlje bila usredotočena u Beču.

Osim toga je podigla mnoge visoke zavode, kao Terezijsku vitešku akademiju u Beču za plemenite sinove sviju naroda monarhije, vitešku akademiju u Kremsmünsteru, vojničku akademiju u Bečkom Novom Mjestu, mjerničku akademiju u Gumpendorfu itd. U tom ju je revno potpomagao Gerard van Swieten, koji je velikih zasluga stekao za preobrazbu viših škola u Austriji.

I za razvitak osnovnoga (pučkoga) školstva pobrinula se plemenita carica i kraljica. Pasovski biskup Firmian razložio joj je (1769.) posebnom spomenicom, kako je potrebno, da se poprave osnovne škole. Na to je ona pozvala vladine organe, da joj podnesu shodne prijedloge o preustrojstvu osnovnoga školstva. Ravnatelj gradske škole kod sv. Stjepana u Beču Josip Mesmer predao je na to (g. 1770.) državnomu ministru barunu Gebleru svoje mnijenje o popravku osnovnih škola pod naslovom: „Unmassgebliche Gedanken zur Verbesserung der hiesigen deutschen Stadt- und Vorstadtschulen.“ U tome je podnesku Messmer predložio: 1. Metodu valja riješiti pukoga mekanizma. 2. Školu treba razdijeliti u razrede prema snazi i sposobnostima djece. 3. Dokinuti treba suvišne školske praznike. 4. Urediti valja školske kotare i svake godine točno popisati školske sposobnjake. 5. Treba osnovati školsku zakladu. 6. Osnovati valja normalnu školu, uz koju bi se mogli obrazivati pučki učitelji. 7. Treba urediti zemaljsko školsko povjerenstvo, kojemu da bude članom i ravnatelj normalne škole. — Messmerovi prijedlozi budu većim dijelom prihvaćeni. Školsko povjerenstvo bude naskoro sastavljeno, osnovana školska zaklada i otvorena (1771.) normalna škola kod sv. Stjepana u Beču, a Messmer imenovan njezinim ravnateljem. Zadaću i svrhu normalne škole opisao je sam Messmer ovako: Njezina je glavna svrha, da bude svjema ostalim školama u gradu i izvan njega, pa i onima po selima za uzor; da se njom probudi među učiteljima i učenicima revnovanje i red; da u njoj pribavljaju potrebnu sebi spremu duhovni i svjetski učitelji, koji će se odavle raspošiljati na sve strane da šire novu metodu.

Mnogo smjeliji bijahu prijedlozi državnoga ministra grofa Pergena. Putujući različnim zemljama sjeverne Njemačke upoznao se on s tamošnjim školskim uredbama, pa je nastojao, da ih prenese i u austrijske zemlje. S toga je nakon povratka svoga podnio (godine 1770.) carici i kraljici cijelu osnovu o popravku škola s natpisom: „Plan über die Verbesserung des Schul- und Erziehungswesens in den kaiserlichen Erblanden.“ U toj je osnovi predložio: 1. Valja osnovati opće trivijalne (seoske i gradske), realne i latinske škole. 2. U svjema školama neka se obučava njemačkim jezikom, pa neka se uče više stvari, nego riječi. 3. Treba osnovati djevojačke škole, i u njima osim trivija (čitanja, pisanja i računstva) učiti i prirodne nauke, crtanje, kućanstvo, žensko ručno djelo i dužnosti gospodarice, supruge i majke. 4. Nadzor i upravu sviju škola i uzgojnih zavoda treba da potpuno i stalno preuzme država, i da uvede valjane školske knjige. 5. Treba uvesti učiteljska sjemeništa, a učiteljske kandidate strogo ispitati prije, nego im se povjeri škola. 6. Uzgoj i obuku valja oduzeti redovnicima, a za učitelje imenovati jedino svjetovnjake ili svjetovne svećenike. Carica je te prijedloge dala ispitati u državnom ministarstvu. Ministri Kaunitz i Gebler bijahu im skloni, no grof Blümgen opiraše im se odlučno. Carica ih napokon zabaci, a poglavito radi toga, što su redovnicima posve odricali pravo na uzgoj i obuku mladeži.

I Hägelin, dvorski savjetnik i član doljnoaustrijskoga školskoga povjerenstva, bijaše osobiti prijatelj škole, pa je i on (g. 1772.) podnio carici i kraljici osnovu, kako da se uredi osnovno školstvo. Po njegovu mnijenju valjalo bi razlikovati: nužno, korisno i ugodno znanje. U seoskim školama valjalo bi učiti samo ono, što je nužno; u okružnim uz nužno i ono, što je korisno, a u školama u glavnim gradovima pokraj svega toga i ono, što je ugodno. No carica nije prihvatila ni te osnove.

Kad je g. 1773. dokinut red Isusovaca, koji su upravljali mnogim, osobito višim školama, trebalo je opet da se provedu neke promjene u školstvu. Sad je izradio dvorski savjetnik Martini nacrt osnove, koju je i carica i kraljica odobrila. Glavne ustanove te osnove jesu: 1. Svaki austrijski podanik treba da se obrazuje prema potrebama svoga staleža i zvanja. 2. Obuku valja podavati načinom, kojim se pobuđuje narodni duh. 3. Imetak Isusovaca neka se upotrebi na nastavne svrhe, odbivši prije ono, što je po-

trebno za uzdržavanje članova reda. 4. Valja se pobrinuti za obrazivanje valjanih učitelja. 5. Suvišne latinske škole neka se pretvore u normalne.

No nova ta osnova nije se mogla pravo provesti, jerbo ne bijaše za to sposobnih ljudi, pa ni Messmer nije pokazao, da bi bio tomu dorastao. Međutim pronio se glas o novom osobitom školskom stručnjaku i metodičaru u Saganu u pruskoj Šleskoj, a to bijaše Ivan Felbiger (v. t.). Marija Terezija pozva ga s toga u Austriju, da uredi ovdje školstvo. Dozvolom kralja pruskoga Fridrika II. dođe Felbiger (1. V. 1774.) u Beč, te mu carica uz naslov vrhovnoga ravnatelja škola povjeri cjelokupnu upravu osnovnoga pučkog školstva. Felbiger je u novom svojem zvanju nastojao prije svega da točno upozna učitelje sa svojom metodom i da učini red u normalnoj školi kod sv. Stjepana, koji se bio pod Messmerom poremetio. Nutarnju upravu zavoda povjeri svećeniku Stätteru, a samo ekonomičku ostavi Messmeru. U to je vrijeme i normalna škola preseljena od sv. Stjepana k sv. Ani u nekadašnji samostan Isusovaca.

Felbiger se lati ozbiljno zamašnoga posla i domala izradi osnovu, po kojoj je valjalo preurediti cjelokupno školstvo u nasljednim austrijskim zemljama. Tu je osnovu carica i kraljica odobrila i dala proglasiti (1774.) pod imenom: „Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämmtlichen k. k. Erbländern.“ Glavne ustanove tog školskoga reda jesu:

1. Uzgoj mladeži obojega spola najbitniji je osnov pravoj sreći naroda. — Niže i više, javne i privatne škole neka se za to preurede i podčine državnomu nadzoru.

2. U svakom manjem gradu, trgovištu i župi valja podići trivijalnu školu, u kojoj će se učiti vjeronauk, čitati, pisati i računati, a uza to još upućivati u ćudorednosti i u gospodarstvu.

3. U svakom okružnom gradu treba da je glavna škola, a u njoj neka se izim prije navedenih nastavnih predmeta uče i počeci latinskoga jezika, pismeni sastavci, crtanje, mjerstvo, glavna načela kućanstva, poljsko gospodarstvo i zemljopis s osobitim obzirom na domovinu.

4. U glavnom gradu svake pokrajine valja podići normalnu školu. Izim spomenutih jur nastavnih predmeta za trivijalne i glavne škole u toj će se normalnoj školi učiti još povjest umjetnosti i obrta, mehanika, prostoručno crtanje i crtanje šestilom i ravnalom. Sve osobe svjetovnoga i duhovnoga staleža, koje žele da se posvete učiteljstvu ili duhovnoj pastvi, moraju da polaze normalnu školu, gdje će se upućivati u dužnostima i o svojstvima valjana učitelja, u metodi obučavanja, pa kako se uzdržaje školska stega, vode katalozi itd.

5. Školska se dužnost počinje s navršenom šestom godinom i traje šest do osam godina. Na selima može se polazak škole za manju djecu ograničiti samo na ljeto, a za veću samo na zimu. — U gradovima će školske sposobnjake popisati gradsko poglavarstvo, a po selima učitelj. — Sve učenike valja prema njihovu znanju i sposobnostima podijeliti u razrede i odjele.

6. Obučavati se smije jedino po propisanoj metodi, a upotrebljavati se mogu samo dozvoljene školske knjige. — Obuka u vjeri stvar je svećenika. — Svake godine valja držati javni školski ispit, i marljivim učenicima dijeliti nagrade.

7. Trivijalne škole neposredno će nadzirati mjesni župnik i jedan svjetovni školski nadzornik, a normalne i glavne škole ravnatelj. Trivijalne škole cijeloga okružja nadzire okružni školski nadzornik (a to je bio ponajviše podarciđakon). Školstvo cijele pokrajine spada pod nadzor i upravu školskoga povjerenstva, u kom su tri savjetnika, punomoćnik biskupov, ravnatelj normalne škole i tajnik. Najviša uprava cijeloga školstva povjerava se vrhovnomu ravnateljstvu u Beču.

Pod osobnim utjecajem carice i kraljice napredovala je lijepo školska reforma. Školska povjerenstva i normalne škole budu u život privedene u svjema njemačkim i slavenskim pokrajinama; školske bi zaklade utemeljene, nemanje pristupilo se sastavljanju školskih knjiga. Normalne škole budu osnovane godine 1774. u Insbruku, Bijeloj Crkvi, Karlovcu, Petrinji, Pančevi, 1775. u Roveredu, Lavovu, Tropavi, Pragu, Lincu, Brnu, Gracu, Cjelovcu i Ljubljani. U Beču bjehu već godine 1775. osim normalne škole podignute 4 glavne škole i 14 trivijalnih škola, a godine preminuća velike carice (1780.) bilo je već u austrijskim zemljama (bez Ugarske) 6197 „njemačkih škola“, među ovima 3993, koje su bile po „školskom

redu“ uređene i to: 15 normalnih škola, 83 glavne škole, 47 djevojačkih učionica i 3848 trivijalnih škola, koje je polazilo 200.000 djece. Carica i kraljica je u osnivanju škola na svojim patrimonijalnim i kameralnim gospoštijama dično prednjačila, a za njezinim primjerom poveli su se mnogi crkveni dostojanstvenici, veleposjednici, mnogi gradovi dà i seoske općine naročito ondje, gdje se za to svećenstvo s osobitim marom zauzelo. Osobito se u Češkoj djelovanjem Kindermanovim (v. t.) podigla množina trivijalnih škola. Godine 1775. i 1776. izdao je Felbiger nove školske knjige, koje su ponajviše bile izrađene po uzoru šleskih knjiga; za ovima slijedile su mnogobrojna uputstva, rukovodi, kao i spisi apologetskoga sadržaja.

Car i kralj Josip II. živo je sudjelovao kod preustrojstva škole jur kao suvladar uz svoju majku. Poslije njezine smrti nastavljao je pak njezino blagosovno djelovanje s velikom pomnjom. On je izdao mnoge školske naredbe. Naložio je naime (1781), da se u svakoj župi osnuje škola, pa da župnici i mjesni suci, ma i prisilnim sredstvima, pritjeruju svu djecu od šeste do dvanaeste godine u školu. Sjetio je sve općine i gospoštije njihovih dužnosti, da naime podižu i uzdržavaju škole. Odredio je, da se interkalarni dohoci od duhovnih beneficija, dijelovi od suviška mogućnijih crkava i bratovština, prinosi od ostavština itd upotrebljavaju za uzdržavanje normalnih škola. Ustrojio je (1787.) patronate, pa ih je spojio s crkvenima tako, da su se uz crkvu morali brinuti i za uzdržavanje škole. Uredio je plaće učitelja, pa im je priznao i pravo na školarinu. Odredio je, da se namještaju samo ispitani učitelji, i da im namještenje bude stalno. Dopustio je i nekatolicima, da mogu podizati škole, pa se mnogo brinuo i za židovske škole. Uveo je uz to duhovne školske nadzornike u okružjima i svjetske školske povjerenike. Zahtijevao je, da se u školama njeguje osobito pjevanje i ručno djelo, a naložio je, da se u svjema gradovima, a ako je moguće i po selima, obučava njemačkim jezikom. No tom je naredbom uvrijedio i proti svojim inače u mnogom pogledu naprednim reformama izazvao mnoge narode nenjemačkih krunovina, navlastito pak Ugre i Hrvate.

K tomu je osobito nutarnje uređenje školstva zapinjalo i poradi toga, što poslije Felbigera ne bijaše dosta stručnjaka za ravnanje škola. Nasljednik njegov Gall nastojao je doduše, da u obuku školsku ulije duha i života, pa je mekaničko tabelarizovanje i monotono zajedničko čitanje dokinuo, a napisao je radi toga za učitelje „Anweisung für Lehrer“ i priredio za obuku knjige za njemački jezik i računstvo.

Kratko vladanje cara i kralja Leopolda II. (1790.—1792.) prođe bez promjena u pučkom školstvu, ali zato bijahu mnogo zamašnije promjene, što su uslijedile za dugog vladanja cara i kralja Franje I. (1792. do 1835.). Za njega naime započe reakcija. Njegov kancelar grof Rottenhan zazirao je od pučke prosvjete, pa je preporučivao, da se pučka obuka što većma ograniči i dovede u najužu svezu s duhovništvom. Uzgoj djevojaka da se posve prepusti samostanima, a učiteljska mjesta da se mogu povjeriti i zanatlijama. Gradske škole da se ponešto mogu razlikovati od seoskih. Prema tomu sastavilo je (1795.) revizijonalno školsko povjerenstvo osnovu za novi školski red, koji je car i kralj Franjo I. i odobrio, te ga izdao pod imenom: „Politische Schulverfassung der deutschen Volksschulen“, koji nije bio prema tomu, da se osnovno školstvo i pučka prosvjeta unaprijedi, već da se što više u svakom pogledu stegne. Glavne ustanove toga reda bijahu: U trivijalnim školama valja pobuđivati samo takove pojmove i osjećaje, koji su potrebni i korisni za pojedine staleže. Prije svega valja djelovati na volju, a pamet treba više vježbati, nego ostale sposobnosti duše. Za trivijalne je škole dovoljno, ako djeca uče čitati i razumjeti popularno sastavljene članke, te na tom osnovu i što napisati. Uza to neka se samo prigodice uči i jezik, četiri vrste računstva i dužnosti radničke klase. Religijsko je uzgajanje glavno, s toga treba da učitelji nastoje o tome, da djeca idu marljivo k službi božjoj, da se pravo služe svetotajstvima, i da bude valjana stega u školi. Religijsku obuku neka podjeljuju svećenici. Jednostavne obrtne radnje i vježbe u pjevanju mogu se po mogućnosti uvesti. Sokratizovanje i tabelarizovanje ne može se učiteljima preporučiti. Nepotrebna pravila valja ispustiti. Treba više čitati, i djecu ispitivati o onom, što su čitala, nego li opsežno tumačiti čitana štiva. Skupno čitanje treba dokinuti. Školska dužnost neka

traje od osme do dvanaeste godine. Uza to treba da svećenici učitelji na selu drže i opetovnu obuku. U svakom okružju valja osnovati četiri do šest glavnih škola, i to u onim gradovima, u kojima je potrebna opsežnija obrazovanost. Na takova će mjesta školsko nadravnateljstvo za odlikovanje promaknuti napredne učitelje. Najviše razrede za učenike, koji će se dati na obrt, valja urediti tako, da će se u njima učiti i nešto iz zemljopisa i prirodopisa. Tjelesnu kaznu valja štedljivo upotrebljavati, no ne valja suviše pobuđivati ni krivo častoljublje. Učitelji će se obrazivati i ispitivati u uzornoj školi okružja, zatim služiti dvije godine kao pomoćnici, pa treba da se odlikuju pouzdanim religijskim i političkim mišljenjem. Plaća pučkoga učitelja iznosi osim školarine 80 for., a podučitelja 30 for. u gotovu ili u prirodninama. Povrh toga uživa prvi njivu na 4—6 vagana žita, vrt, drva i pašnjak za dvije muzare, potonji pak dobiva hranu i opskrbu. — Kao nuzgredno zanimanje dopušta se učiteljima miran obrt bez huke i buke. Nemoćnici preporučuju se blagohotnosti poglavarstva i općina. U gradskoj školi imade prvi učitelj plaće najmanje 200 for. uz vrt, drugi 130 for., pomoćnik 80 for. Kao nuzgredna zaslužba stavlja im se u izgled mjesto u pisarnicama. Plaća ravnatelja u glavnim školama iznosi 300—400 for., učitelja 150—300 for. i pomoćnika 100 do 150 for. Gdje postoji veća dotacija, valja je pridržati. Neposredni nadzor škole pripada mjesnome župniku. U glavnim je školama predstojnik ravnatelj. U svakom je distriktu po jedan distriktualni nadzornik, ponajviše podarciđakon, a u svakom dijecezanskom gradu vrhovni školski nadzornik. Njega imenuje car na prijedlog biskupa. Političke se oblasti bave samo vanjskim odnošajima škole i podčinjene su u tom pogledu dvorskomu nastavnomu povjerenstvu.

Da se ničim ne povrijedi čistoća katoličke nauke u obuci, preporučila je vlada (1808.) nadbiskupima i biskupima, da s osobitom pomnjom nadziru škole.

Ovim političkim sustavom ustalio se apsolutistički sustav u osnovnom pučkom školstvu, koji trajaše sve do god. 1848., kad no se narodi prenuše iz dubokoga drijemeža; ali ipak bi po vremenu tuj i tamo uvedene neke preinake, kao: 1. Da se je ponešto položaj pučkoga učiteljstva popravio tim, što je bila plaća trivijalnih učitelja povišena na 100 do 150 for. Osigurana bijaše učiteljima služba zvonara i ravnatelja pjevališta. Školarina bude prema mjesnim prilikama preudešena. Ugled pučkih učitelja bude podignut tim, što ih je uvrstilo u „honoracije" i ustanovio čin (rang) u državnoj službi, i što se ponovno priznala pogodnost oprosta od vojničke dužnosti za učitelje, a dovremeno i za pomoćne učitelje; ali im bijaše zabranjeno svako obrtno zanimanje. Za slučaj umirovljenja učitelja glavnih škola i njihovih udova i djece bijaše u izgled stavljen povoljniji način. Poslije obuke slobodno su davali u normalnim i glavnim školama učenicima privatne satove. 2. Obrazivanje učiteljskih pripravnika bude prošireno tim, što se broj tečajeva na učiteljskim školama doduše umanjio, ali je zato trajanje nauka na šest mjeseci produljeno bilo; napokon bude g. 1840. određeno, da se otvori pedagoški tečaj za učiteljice. 3. Opetovna obuka bude uređena (16. rujna 1816.) tako, da je polazak bio obvezatan za mladež do navršene 15. godine, a za onu mladež, koja je prešla u zanate, dok joj obrtno naukovanje traje. Od te dužnosti bijahu oprošteni gimnazijalni i oni učenici, koji su svršili četiri razreda, zatim dječaci i djevojke boljih staleža. 4. Za uređenje konkurencijonalnih doprinosa, za upotrebu preostataka od crkvenoga dobra, za dotacije iz školske zaklade itd. izdane su mnogobrojne odredbe. 5. Sve privatne škole morale su tražiti oblasnu dozvolu od zemaljske upravne oblasti. Djelovanje političkog školskoga ustava proširilo se za onih četrdeset godina i u geografijskom pogledu tako, da mu je napokon valjanost priznana za sve austrijske pokrajine. Broj puč. škola podigao se u onih 40 godina od g. 1808. do 1848. svakako prema današnjemu razmjeru dosta slabo, pošto je u Dol. Austriji priraslo samo 5 glavnih škola (od 13 na 18) i 50 trivijalnih škola, dakle dolazi na godinu od prilike 1 škola! — U Češkoj naproti podiglo se 12 glavnih škola (od 31 do 43) i 1106 trivijalnih škola (od 2359 do 3465). — Školski polazak očevidno se popravio osobito u Austriji, Salcburžkoj, Tirolskoj, Češkoj, Moravskoj i Šleskoj. I narodni jezik sve se više udomljivao u pučkim školama, pošto su se nenjemačke narodnosti sve više budile. Tako je god. 1847. postojala kraj 5910 čisto njemačkih škola i

2821 češka, 491 poljačka, 741 rutenska, 459 poljačko-rutenskih, 64 slovenske i 58 srpskih. No kraj toga nije se pazilo ništa na način obučavanja, i za gospodovanja političkog školskoga ustava pretvori se ono konačno u mekanizam. Uz slabo obrazivanje u polugodišnjim preparandijalnim tečajevima i kraj kukavne plaće, što su je učitelji dobivali, nije se učiteljski stalež mogao podići. I tako u isto doba, dok se u Njemačkoj pučko školstvo nalazilo u najljepšem razvitku, u austrijskim zemljama ne bijaše nikakova napretka, nego je tek životarilo. Ovakovi snošaji trajahu i za vladanja cara i kralja Ferdinanda I.

Burna vremena od god. 1848. potresla su silno i Austrijom; sve državne uredbe pokrenuše se naprijed, pa tako i školstvo. Osnovano je naime posebno ministarstvo nastave, a na čelo mu bijaše postavljen barun Somaruga. On je pokazao dosta dobre volje, no nije dugo djelovao. Za provizorija, koji je iza njega slijedio, bijaše upraviteljem nastavnoga ministarstva barun Dobblhof, a njemu uz bok kao državni podsekretar bijaše poznati sastavitelj djela „Diätetik der Seele", plemeniti barun Feuchtersleben. Ovaj je sastavio nacrt za preustrojstvo sviju nastavnih zavoda, pa je u njemu proglasio pučku školu prvim i najznamenitijim članom u zglobu javne obuke. Zato je zahtijevao, da se pučke škole znatno umnože, da se raširi nastavno gradivo, da se učitelji shodnije obrazuju (U svakom glavnom gradu da se osnuje trogodišnji učiteljski seminar.) i da im se pribavi povoljniji položaj i poda razboritija uprava. (Učitelji da uživaju stalne plaće, kojima minimum određuju zemaljski sabori, da tako učitelji uzmogu sve svoje sile posvetiti jedino školi; u svakom gradu ili kotaru da se učitelji barem jedanput u godini sastaju u skupštini, u koje treba da i dušobrižnici dolaze; u svakoj zemlji da se izdaju jeftini školski časopisi i svaka škola da ima svoju knjižnicu i zbirku učila.) — Žalibože da je djelovanje toga toliko slavljenoga i u istinu filozofskim duhom prožetoga muža bilo tako kratkotrajno (samo 4 mjeseca), pa su bile provedene tek neke reforme (da se učenici obučavaju samo u materinskom jeziku, da učitelji mogu u školi po volji upotrebljavati metodu, da su uvedene učiteljske skupštine i preparandijalni tečajevi da bijahu za jednu godinu produljeni), a cijelo školstvo putem zakonodavstva u smislu novovjekom nije se ipak korjenito i svestrano preustrojilo ni u ovoj, ni u slijedećoj dvanaestgodišnjoj perijodi za Thun-Helfertove vlade (Od 19. studenoga 1848. do 20. listopada 1860. bijaše barun Helfert državni podsekretar, a od 18. rujna 1849. stajaše uz bok nastavnomu ministru grofu Leonu Thunu). Uzrok tomu ležaše u financijalnim pitanjima, što su se poslije rješenja podaničkih snošaja i školskog patronata iz Josipovih vremena još većma zamrsila. — Izdavale se doduše palijativne i administrativne odredbe, koje su u nekim stvarima urodile dobrim uspjehom; ali sve ono zlo, koje se zavriježilo u glavnim i trivijalnim školama, ne mogahu da iskorijene. Ustrojenjem zemaljske školske oblasti, koja je kao odsjek političke oblasti od 24. listop. 1849. djelovala, bude organizam školske uprave proširen, te se je sastojala od stručnjaka, koji su dobili naslov „školski savjetnici" za pedagogijsko-didaktičku struku i od upravnih činovnika sa zadaćom, da se brinu za vanjske školske snošaje. U toj je eri unapriješeno ipak školstvo u mnogom pogledu. Dokinuti bijahu naime tro- i šestmjesečni preparandijski tečaji i pretvoreni u godišnje i dvogodišnje; uređena bi služba školska i crkvena; naređeno bi, da se podižu djevojačke škole; kako valja djecu uškolavati, da se dokine poludnevna obuka, da se uvede prisilni polazak škole, da se osiguraju učiteljski dohoci. U to su doba još sastavljene i nove školske knjige, uvedene učiteljske konferencije, osnovane školske knjižnice itd.

Već za prvih godina ministarstva Thunova čuvao se pomno konfesijski značaj škole, te je u rukama crkvenih oblasti bio najveći dio školske uprave. Taj snošaj učvrstio se još više konkordatom, što ga je austrijska vlada (g. 1855.) sklopila s papinskom stolicom. Po njemu su biskupi dobili pravo, da upravljaju ne samo religijskim uzgojem mladeži, nego i cjelokupnom obukom škole. Oni su bili ovlašteni da paze, da se ne bi učilo ništa, što bi bilo ma u ičem proti katoličkoj vjeri ili ćudorednoj čistoći. Vjera i ćudorednost učitelja trebala je da bude bez svake ljage. Tko bi sašao s prave staze, valjalo ga otpustiti.

Kad je (god. 1860.) uveden u Austriji ustav, dokinuto je ministarstvo nastave, a poslovi školski dodijeljeni bi državnomu mi-

nistarstvu, uz koje su od najznamenitijih vještaka i stručnjaka u monarkiji sastavili nastavno vijeće kao organ za savjet. To se je vijeće brinulo za valjana učila i školske knjige, pa je potaknulo mnogu dobru misao.

Čim je uveden u monarkiji dualistički sustav (g. 1867.), uspostavljeno je opet ministarstvo nastave, a skoro za tim (g. 1869.) preustrojeno je pod ministrom Hasnerom i austrijsko školstvo u čisto novom duhu i to tako zvanim državnim zakonom o pučkom školstvu od 14. svibnja 1869.

II. Sadašnje uređenje školstva u austrijskim zemljama. Glavna načela austrijskoga državnoga zakona o pučkom školstvu (Reichsvolksschulgesetz) od 14. svibnja 1869., koji je djelomično promijenjen zakonom od 2. svibnja 1883., jesu ova: Svrha je pučkoj školi da djecu moralno-religijski uzgaja, da duševni rad djece razvija, potrebno joj znanje i umijenje podaje, te polaže temelj, kako bi se obrazivali od nje čestiti ljudi i članovi čovječje udružbe. Škole, što ih uzdržava država, zemlja ili mjesna općina, javni su zavodi i kao takovi pristupni svoj mladeži bez razlike vjeroispovijesti, a škole, što bi inače osnovane, privatne su škole. Pučke se škole dijele na opće pučke škole i građanske škole. U općoj se pučkoj školi uči uz vjeronauk, čitanje, pisanje i nastavni jezik račun s geometrijskim oblikoslovljem, zatim najshvatljivije i najznatnije iz prirodopisa, fizike, zemljopisa i povjesti s osobitim obzirom na domovinu i njezin ustav, pa onda još crtanje, pjevanje, ženski ručni rad za djevojke i gimnastika (samo za dječake). Opseg, u kojem se u ovim nastavnim predmetima obučava, udešava se prema broju učiteljskih lica, kao i to, da li se može uz spomenute predmete uvrstiti još koji nastavni predmet. Nastavne osnove, kao što i sve što spada u nutarnji red škole, određuje ministar bogočasti i nastave, a nauk vjere rukovode i nadziru crkvene oblasti; no učitelji vjere, crkvene oblasti i vjerske družbe moraju se ipak držati školskoga zakona i naredaba, koje su izdane na osnovu škol. zakona. I naredbe crkvenih oblasti u obuci u vjeri i o vršenju nabožnih dužnosti obznanjuju se upraviteljima škola samo preko c. kr. kotarskoga škol. nadzorničtva. Gdje nema svećenika, da redovito obučava u vjeri, može se učitelj s privolom crkvenih oblasti pridržati, da prema izdanim naredbama sudjeljuje kod te obuke i to samo za onu djecu, koja pripadaju njegovoj vjeroispovijesti. — O nastavnom jeziku i podučavanju u drugom kojem jeziku odlučuje prema zakonom zem. škol. oblast, nakon što je saslušala one, koji uzdržavaju školu. Nastavno se gradivo dijeli po mogućnosti na godišta i to tako, da na svako godište dođe po jedan stupanj obuke.

U građanskim školama obrazivanje nadilazi cijelj opće pučke škole i to osobito gledom na obrt i na ratarstvo. No u tim se školama može pripravljati mladež i za učiteljske i one stručne škole, u kojima nije potrebno ono predznanje, što se stječe u srednjim školama. U građanskim se školama obučava u istim nastavnim predmetima kao i u pučkim školama, samo temeljitije i samostalnije, a osim toga uči se u njima i knjigovodstvo, a s dozvolom zem. školske oblasti može se učiti i koji tuđi jezik. Građanske škole mogu biti samostalne i onda imadu tri razreda ili su spojene s općim pučkim školama, a onda imadu osam razreda. U njemačkim građ. školama uči se i njemački jezik, a kao neobvezni predmet može se učiti i drugi koji živi jezik, onda glasoviranje i guslanje.

U pučkim školama mladež se razvrstava u odjele ili razrede prema broju učenika i učitelja, a u krajnjoj potrebi može se udesiti i poludnevna obuka — Nastavne knjige i čitanke pripušta za porabu ministar bogočasti i nastave na prijedlog zem. šk. oblasti. Od knjiga, što su dopuštene da se mogu u škole uvesti, odabire c. kr. kotarsko šk. nadzorništvo na prijedlog kotarske učiteljske konferencije. — Broj nastavnih sati na tjedan u različnim godištima pučkih škola određuje se u osnovi nauka. — Broj učitelja u svakoj ravna se prema broju učenika. Ako bude u školi pri cjelodnevnoj obuci kroz tri godine izasepce 80 učenika, mora se bezuvjetno da namjesti i druga učitelj. osoba, a naraste li taj broj na 160, i treća i tako redom dalje. Ima li škola dva ili više učiteljskih mjesta, može se jedno ili dva pa i trećina učiteljskih mjesta popuniti i podučiteljima, a školom s više učitelja(ca) upravlja za to imenovani nadučitelj(ca).

Polazak je škole za svu mladež obvezatan od navršene šeste do navršene četrnaeste godine života, te može učenik(ca) istupiti iz škole samo onda, kad je prisvojio

sebi najpotrebnije znanje iz nauka vjere, pak čitanje, pisanje i računanje. Prije navršene četrnaeste godine može učenika(cu) otpustiti iz škole samo iz važnih razloga c. kr. škol. nadzorništvo, ako je dotični potpuno proučio nastavne predmete pučke škole. Nadalje oproštena su od polaska javne pučke škole ona djeca, koja polaze više kakovo učilište ili obrtnu ili ratarsku školu, onda djeca, koja su poradi kakove znatne tjelesne ili duševne mane za obuku i polazak škole nesposobna i napokon još djeca, koja se kod kuće ili u privatnim zavodima obučavaju. No u takim prilikama mora da se djeca poduče u predmetima pučke škole i to u onom opsegu, kakav je za nju propisan, a za to su odgovorni roditelji dotične djece. Školske knjige i učila dužni su djeci nabavljati roditelji ili njihovi zamjenici.

III. Obrazivanje i osposobljivanje učiteljstva. Za učiteljsku službu obrazuje se učiteljsko osoblje i to učitelji u muškim, a učiteljice u ženskim učiteljskim školama, uz koje su za praktično obrazivanje u učiteljevanju uređene vježbaonice, a uz ženske učiteljske škole još i zabavišta. Za uputu u gospodarskim radnjama određeno je shodno zemljište. U učiteljskim školama, koje imaju četiri godišta, uči se: nauk vjere, pedagogija s praktičnim vježbama, nastavni jezik, zemljopis, povjest s domaćim ustavom, matematika i geometr. crtanje, prirodopis, fizika, gospodarstvo s osobitim obzirom na domaće prilike, krasopis, crtanje, glazba s osobitim obzirom na crkvenu glazbu i gimnastika. Gdje ima za to prilike, upoznavaju se učit. pripravnici i s metodom, kako se obučavaju gluhonijemi i slijepi pa i uređenjem zabavišta i zavoda za ćudoredno zapuštenu djecu. U ženskim učiteljskim školama zahtjevi su iz matematike nešto manji, a mjesto gospodarstva uči se ženski ručni rad.

U učiteljske se škole primaju redovno zdravi mladići i djevojke s navršenom 15. godinom dobi i s potrebnim predznanjem (iz sviju nastavnih predmeta građanske škole), koje valja dokazati na strogom prijamnom ispitu. Po svršenom četvrtom godištu polažu učiteljski pripravnici(ce) iz sviju nastavnih predmeta ispit zrelosti, kojemu predsjeda izaslanik zemaljske školske oblasti, i po položenom ispitu dobivaju svjedodžbe zrelosti.

Učiteljsko osoblje učitelj. škola sastoji se od ravnatelja, koji ujedno upravlja i vježbaonicom, i od dva do četiri glavna učitelja, učitelja vjere i potrebnih pomoćnih učitelja. Ravnatelja i učitelj. osoblje imenuje ministar bogočasti i nastave. Pravni odnošaji toga učit. osoblja uređeni su posebnim zakonom, prema kojemu iznosi temeljna plaća glavnih učitelja državnih učit. škola 1000 for. (za Beč 1200 for.), ter su uvršteni u IX. nadnevni razred, a učiteljâ vježbaonicâ 800 f. (za Beč 1000 for.) s uvrštenjem u X. razred. Obuka je u učitelj. školama besplatna.

Svjedodžba zrelosti osposobljuje za privr. namještenje kao podučitelja ili učitelja. Sposobnost za stalao namještenje u pučkim školama stječe se posebnim ispitom, koji se može polagati nakon najmanje dvogodišnjega povoljnoga učiteljevanja na kojoj javnoj ili privatnoj školi s pravom javnosti. Ispit zrelosti mogu polagati i oni mladići, koji nijesu svršili učitelj. škole, ako su navršili 19. godinu dobi i ako dokažu, da su udovoljili svim zakonitim zahtjevima. Za stalno namještenje na građanskim školama potrebna je svjedodžba osposobnica za građanske škole, koja se stječe posebnim ispitom, položenim nakon najmanje trogodišnjega učiteljovanja u pučkim školama ili u drugim nastavnim zavodima. Ispitno povjerenstvo za osposobljivanje učitelja(ica) građanskih škola imenuje ministar bogočasti i nastave, i to u načelu ravnatelje i učitelje učiteljskih škola, školske nadzornike i vješte učitelje pučkih škola. — Da se pučki učitelji mogu opsežnije i temeljitije obrazivati i spremiti za učiteljsko zvanje, osobito u predmetima građanske škole, osnovani su posebni nastavni tečaji.

IV. Daljno obrazivanje puč. učiteljstva. Pedagoško i znanstveno daljno obrazivanje puč. učiteljstva unapređuju školski časopisi, učiteljske knjižnice, povremene konferencije i produžni tečaji. U svakom kotaru uređena je učiteljska knjižnica, kojom upravlja odbor, što ga je izabrala kotarska učiteljska konferencija. — U svakom se kotaru održava najmanje jedan put u godini učiteljska konferencija pod predsjedništvom kotarskoga škol. nadzornika, a u toj se konferenciji savjetuje i raspravlja o školskim stvarima, osobito o nastavnim predmetima pučke škole, o nastavnoj metodi, o nastavnim sredstvima, o nastavnim knjigama, što bi ih valjalo uvesti, o školskoj disciplini itd. U svakoj se zemlji svake treće

godine obdržava zemaljska učiteljska konferencija, kojoj su članovi odaslanici kotarskih učitelj. konferencija, a predsjednikom zem. školski nadzornik. — Produžni tečaji drže se u učiteljskim školama, i to obično u jesenskim praznicima.

V. Pravni snošaji učiteljstva. Učiteljska je služba na javnim školama pristupna svim državljanima, koji su za to zakonito osposobljeni, a kao upravitelji(ce) mogu biti samo one učit. osobe, koje su osposobljene, da mogu obučavati u vjeronauku one vjeroispovijesti, kojoj pripada većina djece dotične škole. Od učiteljske su službe isključeni svi oni, koji se radi sudbene kazne ne mogu birati u općinsko zastupstvo. Privr. učitelje na pučkim školama namješta c. kr. kotar. školsko nadzorništvo, a definitivne ravnatelje, učitelje i podučitelje zem. školska oblast uz sudjelovanje onih, koji uzdržavaju školu, naime da ovi imadu ili pravo prijedloga ili pravo prezentacije. Učitelji(ce) dužni su obučavati 30 sati na tjedan, a svaki sat preko toga mora se nagraditi. Učitelja(cu), kojemu se rad u školi pokazuje nedovoljnim, može školska oblast pozvati na ponovni ispit osposobljenja, a pokaže li se pri tome nedovoljan uspjeh, ukida se prije stečena svjedodžba osposobnica, i zemalj. školska oblast odlučuje, da se može takov učitelj upotrebiti u privremenom svojstvu. Proti učiteljima, koji ne vrše svojih dužnosti ili griješe u pogledu svoga ponašanja, postupa se disciplinarnim kaznama, koje su neovisne od kaznenoga zakona. Definitivno namještene učit. osobe mogu se otpustiti od službe samo na temelju pravilno provedenoga disciplinarnoga postupka. — Učiteljska beriva ustanovljuju zemaljski školski zakoni, i to po ovim načelima: 1. Minimalna beriva moraju iznositi toliko, da mogu učit. osobe s obitelju od njih živjeti, a da se ne moraju baviti drugom zaslužbom. 2. Učiteljsko osoblje podiže svoja beriva neposredno od škol. oblasti. 3. Škol. oblasti paze, da učit. osoblje dobiva beriva u redu i pravodobno. Sve definitivno namješteno učiteljsko osoblje (i udove i siročad) imade pravo na mirovinu. U tome pogledu vrijede za njih one iste norme, što i za državne činovnike, no u službu se uračunava i ono vrijeme, koje je sprovedeno u privremenom svojstvu u javnoj službi. Za mirovine osnovane su u kraljevinama i zemljama mirovinske zaklade, kojima upravljaju zem. školske oblasti, a sastavljaju se od prinosa učitelj. osoblja, općina i zemlje i od drugih dohodaka. Općine, koje se u potpunoj mjeri same skrbe za mirovinu svoga učitelj. osoblja, ne moraju ništa doprinositi u mirovinsku zakladu. Mirovine učiteljskoga osoblja na državnim zavodima namiruje država.

VI. Uređenje školstva u pojedinim kraljevinama i zemljama.

Državnim zakonom o pučkom školstvu od g. 1868. uređena je vrhovna uprava i nadzor uzgoja i nastave u austrijskim pokrajinama, a to vrši ministarstvo nastave. No kraljevine i zemlje u toj austrijskoj polovini monarkije uredile su u okviru toga državnoga zakona u potanje svoje školstvo svaka za sebe i to posebnim zakonima, što su ih stvorili sabori dotičnih kraljevina i zemalja.

Na te zemaljske uredbe školstva spada I. nadzor (mjesno školsko vijeće, kotarsko škol. vijeće). II. Podizanje i uzdržavanje škola. III. Pravni snošaji učiteljstva. IV. Građanske škole.

Mjesna školska vijeća nadziru sve javne škole, te ih uzdržaje bud država, bud zemlja, kotar, obćina osim vježbaonica uz državne učiteljske škole, što ih uzdržava država.

Mjesna školska vijeća sastavljena su što od članova virilaca, ali to nije u svjema pokrajinama jednako (u Dolnjoj Austriji virilci su upravitelj i župnik, ali potonji imade odlučujući glas samo u pitanjima vjerske obuke i uzgoja, a inače samo savjetujući, u Koruškoj, Gorici i Dalmaciji imadu upravitelj škole i župnik samo savjetujući glas, a u svim ostalim pokrajinama oni su virilci s odlučujućim glasom. Virilni glas imade u mjesnim škol. vijećima još načelnik općinski u: Gornjoj Austriji, Istri, Vorarlbergu, u Češkoj, Moravskoj i u Šleskoj, a i školski patron još u Solnogradskoj, Koruškoj, Kranjskoj, Gorici, Istri, Dalmaciji, Vorarlbergu, u Češkoj, Moravskoj, Šleskoj, Galiciji i Bukovini), što od biranih članova (2, 3, 5, 6 čl.), koje bira općinsko zastupstvo. Između svojih članova bira mjesno školsko vijeće mjesnoga škol. nadzornika u Dol Austriji; u ostalim pokrajinama imenuje mjesnoga školskoga nadzornika kotar. školsko vijeće, do u Koruškoj, Gorici, Istri i Dalmaciji, gdje nema mjesnih škol. nadzornika.

Mjesna škol. vijeća imadu gotovo u svjema pokrajinama istu zadaću, i to: 1. brinu se za to, da učitelji dobivaju na vrijeme svoja beriva; 2. upravljaju mjesnom školskom zakladom i drugim škol. zakladama; 3. nadziru u kakovu je stanju škol. zgrada i druga šk. imovina; 4. brinu se za nastavna pomagala siromašnoj djeci; 5. sastavljaju godišnje proračune i polažu račun o primljenom novcu; 6. brinu se, da se na vrijeme obavi popis škol. sposobnjaka i da se redovno škola polazi; 7. određuju vrijeme i trajanje obuke; 8. nadziru školsku obuku i disciplinu (u nekim pokrajinama i ponašanje učiteljevo izvan škole); 9. pomažu učiteljima u vođenju službenih poslova; 10. posreduju u razmiricama, što se porode između učiteljâ međusobno, i između učitelja i općinara; 11. podjeljuju dopust do tri dana; 12. izvješćuju o svojim školama predpostavljenim oblastima i općinskim zastupstvima; 13. sudjeluju kod namješćivanja učitelja i učiteljica; 14. ondje, gdje se plaća školarina, pobiru školarinu i opraštaju od plaćanja školarine. (U Češkoj mjesna škol. vijeća nadziru još zabavišta i tvorničke škole.)

K a k o s e m j e s n a š k o l. v i j e ć a k o n s t i t u i š u i k a k o u p r a v l j a j u. Ponajviše biraju mjesna školska vijeća sama sebi predsjednika i njegova zamjenika većinom glasova, a uza to opstoji gdje što još odredba (tako u Gor. Austriji i Galiciji), da zastupnici škole i crkve ne smiju primiti izbora.

U Istri i Češkoj predsjeda mjesnomu šk. vijeću općinski načelnik ili njegov zakoniti zamjenik.

Zaključuje se apsolutnom većinom glasova, no zaključke može predsjednik obustaviti, ako mu se čini, da su protuzakoniti, ali onda odlučuje o tom kotarsko škol. vijeće.

Utoke proti zaključcima mjes. šk. vijeća rješava kotar. škol. vijeće. U onim pokrajinama, gdje nema posebne odredbe glede izbora mjesnoga škol. nadzornika, bira ga mjes. škol. vijeće između sebe. Svaki član mj. šk. vijeća imade pravo da polazi školu poradi nadzora, ali nijedan nema prava, da za obučavanja ili pred učenicima učini kakove primjedbe ili opaske o samom obučavanju, ili u opće da što god u tom pogledu određuje; ali to pravo imade cijeli šk. odbor, dakako samo u svome djelokrugu.

K o t a r s k o š k o l s k o v i j e ć e vrši nadzor i to ne samo nad svjema javnim, nego i nad privatnim pučkim školama u svome području, pa i nad zabavištima. Kotarsko je školsko vijeće d r ž a v n a o b l a s t, pa zato joj predsjeda predstojnik političke oblasti naime c. k. kotarski kapetan, a u gradovima načelnik. U tim vijećima osim predsjednika i c. kr. kot. škol. nadzornika još su članovi: dva učitelja kao stručnjaka, od kojih kotar. učitelj. konferencije u Dol. Austriji, Kranjskoj i u Koruškoj biraju obojicu između sebe, a u ostalim pokrajinama po jednoga, a drugi je član stručnjak obično ravnatelj učiteljske škole, eventualno ravnatelj srednje škole ili građanske škole, onda zastupnici vjeroispovijestî, kojih u kotaru ima, i napokon birani članovi (2, 4 i više), koje biraju ili kotarska zastupstva, ili općinski načelnici kotara ili ih bira zemaljski odbor.

C. kr. kotar. vijećima je, kao državnim oblastima, djelovanje u pučkom školstvu veoma znamenito, jer na njih spada: 1. da paze da se školski zakon u svakom pogledu vrši; da naime vrše zakone općine, mjesni školski odbori i učitelji. (Ovamo spada osnivanje škola, škol. gradnje, škol. polazak, škol. obučavanje itd.); 2. da imenuju privremeno učitelje i učiteljice i da sudjeluju kod definitivnog imenovanja; da vrše disciplinarnu vlast nad učiteljima; 4. da se skrbe za beriva učiteljstva; 5. da nadziru školske zaklade; 6. da odredbe crkvenih oblasti u pogledu obuke u vjeri prosuđuju i proglasuju; 7. da nadziru privatne škole u kotaru. Osim tih najvažnijih točaka u djelokrugu škol. vijeća obavljaju još i druge poslove, tako podjeljuju dopuste učiteljima (učiteljicama), izdavaju svjedodžbe o njihovu radu, ustanovljuju praznike i dr. U Češkoj je još napose određeno i to, da kot. škol. vijeća zastupaju škol. kotare u pravnom pogledu u svim sudbenim i izvansudbenim poslovima. C. kr. kotarske školske nadzornike imenuje ministar nastave i to stručnjake (profesore srednjih i učiteljskih škola, pa učitelje građanskih i pučkih škola. Oni šk. nadzornici, koji su obavljali učitelj. službu, dobivaju za vrijeme nadzorničke službe (3 godine, u Štajerskoj 6 god.) dopust.

Z e m a l j s k o š k o l s k o v i j e ć e najviša je nadzorna oblast, koja nadzire i učiteljske, srednje i stručne škole. I zem. škol. vijeća

državne su oblasti kao odjeli dotičnih zemaljskih oblasti pa zato i zemaljski glavar (namjesnik) predsjeda zemaljskomu školsk. vijeću.

U zemaljskom školskom vijeću pojedine pokrajine članovi su osim predsjednika i njegova zakonitoga zamjenika jedan izvjestitelj za ekonomske i administrativne poslove, c. kr. zemaljski školski nadzornici, zastupnici konfesija, onda zastupnici zemaljskih odbora, a gdje što i glavnih gradova i napokon stručnjaci kao zastupnici učiteljskoga staleža. Broj zastupnika zemaljskog odbora i stručnjaka različan je, kao i način, kako se ti članovi biraju. U zemaljskom školskom vijeću u Dolj. Austriji tri su člana, koje bira bečko gradsko zastupstvo i tri stručnjaka, koje imenuje car; u Gornj. Austriji, u Solnogradskoj, Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj, Dalmaciji, Vorarlberškoj, Šleskoj i u Bukovini u tom su vijeću po dva člana kao zastupnici zemaljskoga odbora, jedan član izabran po zastupstvu dotičnoga glavnoga grada i dva člana kao zastupnici učiteljskoga staleža; u Gorici samo je jedan stručnjak, a taj je zemalj. školski nadzornik; u Istri su tri člana stručnjaci iz učiteljstva srednjih, građanskih i pučkih škola; u Češkoj su četiri člana kao zastupnici zem. odbora, osam zemalj. škol. nadzornika i tri člana kao zastupnici učiteljstva; u Moravskoj tri su člana kao zastupnici učiteljstva (i to po jedan gimnazijskoga, realnoga i pučkog); u Galiciji napokon sastavljeno je zemalj. škol. vijeće po posebnom štatutu, koji je izdan još prije, nego što su novi školski zakoni stupili u život, ali se ni to vijeće ne razlikuje bitno od onih u drugim pokrajinama. U Tirolskoj opstoji privremeno zemalj. škol. vijeće.

Zemaljska školska vijeća imaju istu zadaću u svjema pokrajinama, te pod vlast njihovu spadaju svi nastavni zavodi osim sveučilišta i onih, koji nijesu podređeni nastavnomu, već drugomu kojemu ministarstvu. Zemaljska školska vijeća nadziru podređene im školske oblasti, potvrđuju učitelje i učiteljice, koje su podređene oblasti imenovale; sudjeluju kod imenovanja učitelja za srednje i učiteljske škole; izdaju nastavne planove za pučke škole i podnose napokon svake godine nastavnomu ministarstvu godišnji izvještaj o sveukupnom školstvu u pokrajini.

Za neposredni nadzor pojedinih škola postavljeni su zemaljski školski nadzornici za pučke, srednje i stručne škole. Oni su stalno namješteni državni činovnici, pa se biraju iz stručnjačkih krugova. Izvjestitelj za administrativne i ekonomske poslove obično je koji savjetnik dotičnoga c. kr. namjesništva.

Beriva učiteljstva. *a)* Plaće. Plaće su razređene u četiri razreda, ali u pojedinim kraljevinama i zemljama različno. Tako je plaća:

		I. razred	II. razred	III. razred	IV. razred	Plaće učiteljica
		for.	for.	for.	for.	
u Dolj. Austriji izuzevši Beč	ravnat. i učit. građ.	1000	900	—	—	
	ravnateljice i uč. gr.	900	—	—	—	
	nadučitelji i uč. puč.	900	800	700	—	—
	nadučiteljice i uč. puč.	800	700	—	—	
	defin. podučitelji(ce)	600	500	—	—	
u Gor. Austriji	građ. ravnatelja · ·	1100	—	—	—	
	građ. učitelja · · · ·	1000 i 900	—	—	—	
	puč. učitelja · · · · ·	800	700	600	—	
	podučitelja · · · · ·	600	—	—	—	iste
		500	—	—	—	
	podučit. puč. škola	500	500	500	—	
		400	400	400	—	
u Solnogradskoj	građ. učitelja · · · ·	800	—	—	—	
	puč učitelja · · · · ·	800 i 600	500	450	400	80%
	podučitelja · · · · · ·	500 i 400	400	400	400	

		I. razred for.	II. razred for.	III. razred for.	IV. razred for.	Plaće učiteljica
u Štajerskoj	građ. učitelja ···· puč. učitelja ····· podučitelja ·······	1000 i 900 900 i 800 60—80%	800 700 60—80%	700 600 60—80%	— — —	iste
u Koruškoj	građ. učitelja ···· puč. učitelja ····· podučitelja ·······	800 700 400	700 600 400	— 540 400	— 480 —	80%
u Kranjskoj	građ. učitelja ···· puč. učitelja ····· podučitelja ·······	600 600 i 400 70%	— — —	— — —	— — —	80%
u Gorici	građ. učitelja ···· puč. učitelja ····· podučitelja ·······	600 600 60%	— 500 60%	— 400 60%	— 300 60%	80%
u Istri	građ. učitelja ···· puč. učitelja ····· podučitelja ·······	700 600 260	600 500 260	— 400 260	— — —	80%
u Dalmaciji	građ. učitelja ···· puč. učitelja ····· podučitelja ·······	550 400 320	— 350 280	— — —	— — —	80%
u Vorarlberškoj	građ. učitelja ···· puč. učitelja ····· podučitelja ·······	600 600 80%	— 400 80%	— 300 80%	— — —	80%
u Češkoj	građ. učitelja ···· puč. učitelja ····· podučitelja ·······	900 800 550	850 700 500	800 600 450	700 550 i 500 450 i 400	iste
u Moravskoj	građ. učitelja ···· puč. učitelja ····· podučitelja ·····	600 600 60%	— 500 60%	— 400 60%	— — —	80%
u Šleskoj	građ. učitelja ···· puč. učitelja ····· podučitelja ·····	600 600 60%	— 500 60%	— 400 60%	— 300 60%	iste
u Bukovini	građ. učitelja ···· puč. učitelja ····· podučitelja ·······	600 500 60%	— 400 60%	— 350 60%	— 300 60%	iste
u Galiciji	Plaće učitelja uređene su prema broju žiteljstva i to za građanske učitelje iznose u Lavovu i Krakovu 900 for., u ostalim mjestima po 800, 700 i 600 for.; za pučke učitelje u Lavovu i Krakovu 700 for., a u ostalim mjestima 600, 500, 450 i 300 for. Podučitelji dobivaju 60% od učitelj. plaće; plaće učiteljica iste su kao i one učitelja.					
u Tirolskoj	nema još zemaljskih školskih zakona, pa su zato beriva učitelja uređena po političkom ustavu škola. (Polit. Schulverfassung.)					

Primjedbe k ovoj skrižaljci.

a) U Dolj. Austriji: Privremeni podučitelji(ce) s učiteljskim osposobljenjem dobivaju remuneracije 450 for., a oni sa svjedodžbom zrelosti 400 for.

b) U Gor. Austriji: I ovdje su plaće podučiteljima tako uređene. Pučki učitelji, ako službuju u građanskim školama, dobivaju 900 for. plaće.

c) U Solnogradskoj: Samo puč. učitelji u Solnogradu i u Halleinu dobivaju 800 for. plaće, a tamošnji podučitelji 500 f.

d) U Štajerskoj: Učitelji u građ. školama u Gracu dobivaju 1000 for., a učitelji pučkih škola 900 for.

e) U Kranjskoj: Samo ljubljanski puč. učitelji dobivaju 600 for. plaće.

f) U Češkoj: 550 for. dobivaju samo podučitelji u građanskim školama. Stalno namješteni podučitelji dobivaju osim gore naznačene plaće i petgodišnje doplatke po 50 for. Privrem. podučitelji (s ispitom zrelosti) dobivaju adjutum godišnjih 360 for.

b) Funkcijoni doplaci upravitelja škola. Za obavljanje službenih poslova dobivaju upravitelji razdijeljenih (gdje što i nerazdijeljenih) škola, funkcijone doplatke, koji su u različnim zemljama dosta različni.

U Dolj. Austriji dobivaju ravnatelji(ce) građ. škola po 300 for., 250 for. i 200 for.; nadučitelji(ce) po 200 for., 150 for. i 100 f.; ravn. učitelji(ce) nerazdijelj. škola po 50 f.

U Gor. Austriji: Upravitelji u školama sa više od dvije učiteljske osobe dobivaju 100 for., ravnatelji osmorazr. građ. škola 200 for.

U Solnogradskoj dobivaju ravnatelji građ. škola I. i II. plać. razreda 300 for., III. i IV. plać. raz. 200 for.; nadučitelji u viša dva plać. razr. po 200 for., a oni u niža dva po 100 for.

U Štajerskoj dobivaju upravitelji (i nerazdijeljenih) pučkih škola u I. i II. plać. razr. po 100 for., u III. i IV. plać. razr. po 50 for., ravnatelji pak bez razlike po 200 for.

U Koruškoj dobivaju upravitelji po broju razreda, kojima upravljaju, po 30 fr. za svaki razred, ali ipak najviše 150 for., ravnatelji u osmorazr. građ. školama po 200 for., a u trorazrednima 150 for.

U Kranjskoj dobivaju nadučitelji doplatak od 100 for., a ravnatelji 200 for.

U Gorici dobivaju upravitelji u IV. plać. razr. po 50 for., u III. 100 for., u II. i I. razr. 200 for.; ravnatelji 300 for.

U Istri valja ista uredba, kao što u Koruškoj, samo što upravitelji pučkih škola mogu dobiti najviše 100 for.

U Dalmaciji dobivaju ravnatelji 200 f., upravitelji razdijeljenih škola I. plać. razr. po 100 for., II. razr. po 60 for.

U Vorarlberškoj dobivaju upravitelji po plaćev. razredima 200, 100 i 50 for., ravnatelji 300 for.

U Češkoj dobivaju upravitelji nerazdijeljenih škola po 80 for., nadučitelji u školama sa dvie učit. osobe 100 for., sa 3 po 125, sa 4 po 150, sa 5 i još više učitelj. osoba, kao i ravnatelji trorazr. građ. škola po 200 for., a ravnatelji osmorazred. građ. škola po 300 for.

U Moravskoj dobivaju nadučitelji I. i II. plać. razreda po 200 for., u III. razr. po 100 for., a ravnatelji po 300 for.

U Šleskoj dobivaju nadučitelji u IV. plać. raz. po 50 for., u III. po 100 for., u I. i u II. po 200 for., ravnatelji po 300 for.

U Galiciji dobivaju nadučitelji I. i II. plać. razreda kao i ravnatelji troraz. građ. škola po 100 for., nadučitelji drugih plać. razreda po 50 for., ravnatelji osmorazrednih građ. škola po 200 for.

U Bukovini dobivaju nadučitelji u I. i II. raz. po 150 for., u III. r. po 100 f., u IV. 50 for., a ravnatelji 200 for.

c) Doplaci učiteljima. U svjema su kraljevinama i zemljama uređeni petgodišnji doplaci ito sa 10% plaće u: Solnogradskoj, Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj, Gorici, Istri, Dalmaciji, Vorarlberškoj, Šleskoj i u Bukovini sa 50 for. doplatka; u Češkoj: 1., 5. i 6. doplatak puč. učiteljima iznosi 50 for., građ. učiteljima 80 for., 2., 3. i 4. doplatak po 100 for.; učiteljice dobivaju doplatke po 50 for.; u Dolj. Austriji ravnatelji i učitelji građ. šk. po 100 for.; ravnateljice i učiteljice građ. škola, kao i svi nadučitelji, učitelji i učiteljice puč. škola po 50 for.; u Gornjoj Austriji, u Galiciji u I. i II. plać. raz. sa 50 for., u III. sa 40 for., u IV. sa 30 for., a u V. sa 25 for. Samo u Štajerskoj isplaćuju se ti doplaci iz zemaljske zaklade, a u drugim pokrajinama iz školskih zaklada. *K. Š. M*

*

Automatske kretnje. Fizijolozi razlikuju kretnje ljudske na hotične i nehotične. Potonje opet razlikuju po tome, kako nastaju. Neke nehotične kretnje nastaju vanjskim utiscima. Tako kad se nešto dotakne oka, veđa trene, žmirkne. Takove se nehotične kretnje zovu refleksi. Druge opet nehotične kretnje nastaju podražicama u samome tijelu, kao što je kucanje srca, disanje i dr. Imade također kretnja, koje nastaju, kada se koja predodžba u nama pobudi ili se u svijest digne. Opazim n. pr. čovjeka i u to sjetim se, da je to moj prijatelj. U taj tren mašim se rukom za šešir, da ga pozdravim. Toj je dakle kretnji bila povod predodžba, koja se u meni pobudila. No imade i takovih kretnja, koje su donekle t. j. u početku barem hotične, a onda se nastavljaju nehotično poput refleksnih, ali opet s tom razlikom, što refleksna kretnja slijedi na jednu samo podražicu, a kod ovih potonjih nastavljaju se podražice neprestano se izmjenjujući, pa tako se i kretnja nastavlja. Silazim n. pr. stubama. Prvi je korak obično hotičan, jerbo sam naumio ili htio da silazim, ali daljno silaženje slijedi nehotično i to podražicama, što nastaju i prestaju, kako nogama sa stepenice na stepenicu stupam. To su kretnje automatske. Tako često čovjek prođe automatski i po koji komad puta.

Nekoje su automatske kretnje prirođene poput refleksa, kao n. pr. automatske kretnje ustima kod sisanja i kretnje u zjalu kod gutanja. Druge opet automatske kretnje naučimo postupice vježbanjem, kao: hodanje, trčanje, žvakanje. I kod toga je bio početak kretnje hotičan, a onda se nastavljala kretnja sve manje hotično, dok nije prešla u nehotičnu t. j. automatsku. Bez predočaba naime podražice su nastajale i prestajale i tako izmjenjujući se djelovale, da se kretnja nastavljala automatski. *Lj. M.*

Autoritet (Auctoritet, auctoritas) u opće je ugled osnovan na nekoj premoći, kojoj se ma i nehotice pokoravamo. Ta moć ugleda djeluje na čovjeka tako, da odlučuje upravo o njegovu mišljenju, čuvstvovanju, vjerovanju i o njegovoj volji. Rimljani nazivahu pravnu vlast i moć svojih magistrata autoritas. Pa i danas se drže oblasti, poglavarstva i pojedine osobe autoritetima, te je obični govor: ta oblast ili osoba ima ili nema autoriteta. Da pak jest i da bude u svijetu autoriteta, volja je božja, koja je najodlučnije izrečena četvrtom božjom zapovijedi. Njom se naime nalaže, da moramo poštovati oca i mater i time se podaje u obiteljskom životu osnov i oslon autoritetu, koji po analogiji prelazi i na one, koji zastupaju roditelje, kao što su skrbnici, štitnici, hranitelji, učitelji i dr., a nadalje prelazi i na one, koji su poput roditelja u velikoj obitelji narodâ, naime u državi, a to su oblasti i poglavarstva. Autoritet dakle, stožer taj u ljudskome udruženju, oslanja se o volju božju, a po tome vjerska je naša dužnost, da poštujemo autoritet. Ali osim vjerske dužnosti ima još nešto, radšta treba da poštujemo autoritet, a to jest naša dobrobit, jerbo autoritet zajamčuje poredak i mir u ljudskome društvu, do kojega stoji napredak, blagostanje i sreća njegova. Osobito je pak autoritet jedno od prvih uzgojnih sredstavâ, kojim se nezrela mladež vodi do zrelosti i samostalnosti. Iz toga pak slijedi, da autoritet u onih, kojima pripada, ne može da bude tek samovolja, nego da se mora upotrebljavati po božjim zakonima, jer ga je Bog ustanovio na dobrobit onih, koji su nam povjereni, da ih uzgajamo. Tko pak upotrebi u zlo taj ugled, griješi spram Boga, koji je autoritet odredio, i spram onih, za koje ga je odredio. A griješi se i onda, ako se autoritet napušta bud s nestašice srčanosti, bud s krivo shvaćenog liberalizma, jerbo autoritet valja čuvati kao dragocjenu baštinu, ali to se blago ne smije zakopati, kakono se u evanđelju kaže, nego ga treba korisno upotrebiti.

U prenesenom smislu pripada autoritet i uredbama ljudskim, naime zakonima u građanskome društvu, a u učenomu svijetu spisima priznatih stručnjaka. Ali može biti autoriteta i sasma osobne naravi, tako n. pr. kod suda izjava, svjedočanstvo pravična i razborita muža, koji je stekao objektivni autoritet svojim vrlinama ne gledeći na njegov socijalni položaj.

No ako je i autoritet božjega podrijetla i od tud mu krepost i moć, ipak treba za to, da bude djelovanje autoriteta uspješno, i subjektivne kvalifikacije. Mnogo stoji do osobnosti onoga, kojemu je autoritetom djelovati na druge; on treba da je ne samo u ćudorednom obziru koliko je moguće čovjek čist, nego treba da ga resi što više ćudorednih vrlina. Da možeš zahtijevati u koga počitanje, treba da si izbilja vrijedan poči-

tanja, jer četvrta zapovijed božja nalaže roditeljima, učiteljima i oblastima dužnosti isto tako, kao što ih jasno i odlučno zadaje djeci i podložnicima. Onaj dakle, koji zapovijeda, treba uvijek da je i kao uzor vrijedan da zapovijeda. Predočimo li sebi naime, kako autoritet djeluje, naći ćemo uvijek dva momenta i to: jedan, koji savladava, a drugi, koji podiže, privlači. U oba ta dva momenta zajedno stoji i njihova pedagogijska vrijednost, te jedan bez drugoga ne može uspješno da djeluje. Tako je u državnom životu, gdjeno inteligencija i jaka volja onih, koji vladaju, ostvaraju državnu misao i to u jednu ruku gušeći i odstranjujući ono, što je ubitačno, naime nered i protuzakonitost, a u drugu ruku zajedno i pobuđujući i unapređujući sve dobre elemente, što se opet bez ljubavi, oduševljenja i pravoga patrijotizma izvesti ne da. Pa tako je i u domu i u školi. I tu mora da uzgajanikova ćud osjeti snagu i premoć uzgajateljevu, ali tako, da se može uza nj kao uz uzor svoj podizati i uspinjati. Taj osjećaj duševne premoći u znanju i umijeću jest ono, što u začuđena djeteta podiže pouzdan pogled spram muža, koji ga uči prvim elementima ljudskoga znanja i ljudskog umijeća; što mladića pobuđuje da se divi majstoru svomu, koji ga u znanost uvodi, jest ono čuvstvo ćudoredne premoći, koja uzgajanika sili na poslušnost i budi u njemu ljubav i počitanje spram uzgajatelja. To, što privlači, stoji u jednu ruku već u tome slušanju i pokoravanju, pa u samome osjećanju duševne premoći i tako onaj: t r e b a l o b i d a b u d e . . . — postaje nehotice: m o r a d a b u d e . . ., te ga ujedno kao snaga udarca naprijed tjera; u drugu ruku pak stoji to do uzora, što ga uzgajaniku podaje individualnost učiteljeva, koja pobuđuje u učeniku mar i volju da podražujući učitelju napreduje u znanju i umijenju i da onda onaj prisilni: „m o r a š d a“ . . . — prijeđe u odlučni ali dobrovoljni: „h o ć u d a“ . . . Uzgajanje sastoji se dakle u tom dvojakom a zajedničkom radu: Pokori i privlači, pa uzdiži, da tako sva sabrana snaga uzgajanikove ćudi počne krepko raditi; da se zle sklonosti potisnu, a boljemu se ćud djetinja navraća. Do autoriteta uzgajateljeva dakle stoji dobrahan dio uspjeha, štono se od uzgajanja i obrazivanja iščekuje, pa i zato samo imade autoritet u uzgoju toliku pedagogijsku vrijednost.

No uza sve to ipak se ta pedagogijska vrijednost s neke strane niječe, jer joj se stavljaju znatni prigovori. Kaže se naime, da s autoritetom ulazi u djetinju ćud neki tuđi, mračni elemenat, koji priječi samostalnomu razvijanju djeteta, — da djeluje dakle protunaravno, individualitetu djeteta neprijatno, pa da čovjeka dovodi u pogibao, e će uvijek ostati u duševnoj ovisnosti od drugih. Rousseau je tu bojazan prvi istakao, pa je spram prijašnje autoritetske pedagogije postavio svoju teoriju samosvojnosti. On reče: „Uzgajanik znade to i ovo, ne zato, jerbo mu se to kazalo, nego zato, jer je to shvatio; on ne uči znanje, nego on ga pronalazi. Ako mu podajete autoritet mjesto razloga, onda ne će misliti samosvojno, nego će postati igračkom tuđega mišljenja.“ Nadalje: „Dijete ništa ne čini na riječ, njemu se sviđa samo ono, što je samo pronašlo za dobro. Vi mu tako usuprot radeći otimljete prirođenu domišljatost, vi ga privikavate na to, da uvijek traži vođa, da bude puki stroj u tuđim rukama. Privikavajući djecu na slijepo podražavanje, učite je da budu i kao odrasli ljudi lakovjerna i da se dadu voditi na konopcu. Ne pomaže kazati dječaku: Zapovijedam ti i nalažem samo za tvoje dobro, pa to će on kasnije i sam spoznati. To će reći pomagati vjetrenjacima, smušenjacima, šarlatanima i varalicama, koji će kasnije uhvatiti dječaka u svoje mreže.“

Tako Rousseau. U tom razlaganju imade doduše nešto istine, ali i dosta toga pretjerana. Ono, što naime valja iščekivati tek kao uspjeh uzgajanja i obrazivanja — naime individualnost i samosvojnost, to stavlja Rousseau na početak, a metodu kao nešta već gotova. Što je zabluda autoritetske pedagogije, naime duševno ropstvo, postavlja on kao glavno; što je potrebno da se izbjegne moralnim pogiblima odvisnosti, ispostavlja on kao psihološku nemogućnost, pa tako dolazi do zahtjeva, da svaki učenik mora upravo sve znanje sasvim sam da pronađe, i da svatko mora da bude dobar sam po sebi i od sebe bez svake stege i utjecaja tuđega autoriteta.

Ne stoji podnipošto, da autoritetom uzgajateljevim mora upravo nešto tuđega mračnoga elementa da uđe u ćud uzgajanikovu. Dà, usuprot treba da se autoritetom potištuje ono tuđe, što se po naravi u njemu nalazi, da se mračni osnov razbistri i time

individualitet zaštiti i očuva, jerbo čovjek upravo u sebi nosi najveće neprijatelje svojoj životnoj i razvojnoj slobodi, pa zato mu nije autoritet, ako se naime razborito upotrebljava, nešto tuđega, nego upravo privlačujući ga i ravnajući, pruža mu ono, što upravo njemu treba, i što mu prija; jer nema ništa, što bi tako pristajalo onomu, koji sazrijeva, koliko ono, što kod zreloga čovjeka štujemo i cijenimo. Da se spram onoga, koji još nije razborit u stvarima, kojih sam još prosuditi ne može ili ne će, pa se tako ni autoritetu pokoriti ne će, — moraju upotrebiti neka prisilna i osjetljiva sredstva i da treba da se upotrebljavaju s muževnom razboritošću, ozbiljnošću i s muževnom snagom, osnovano je na psihološkim zakonima čovječjega razvitka. Ali tu treba velikoga opreza, jer u takvim prilikama, ako se autoritet ne upotrebljava u pravoj mjeri, može između uzgajatelja i uzgajanika nastati nepromostiv jaz. Ako se pak autoritet upotrebljava u pravoj mjeri, ne samo da ne će doći do toga, nego će pače s vremenom od onoga snošaja između pretpostavljenoga i podčinjenoga nastati neki prijateljski snošaj, koji s dobi uzgajanika sve više raste, pa napokon budu između uzgajatelja i uzgajanika oni snošaji, koji nastaju između dobro uzgojenih sinova i poštenih otaca.

Ako se hoće nadalje, da autoritet uzgajateljev uspješno djeluje, treba da je on stalna i nepokolebiva značaja. Uzgajanik naime vrlo brzo opazi sve nedostatke i mane uzgajateljeve, moglo bi se pače ustvrditi, kao da uzgajanici upravo instinktivno traže, gdje bi što našli nedostatna u uzgajatelja. Osobnost dakle uzgajateljeva drugi je osnov autoritetu. Zato treba da uzgajatelj nastoji iz sviju sila, da bude na njemu što manje mana budi u kojem pogledu, dakako u koliko to do njega stoji. Da i tu krepak i lijep stas, krepak i muževan ali prijatan glas i čist izgovor — u opće vanjština osobnosti — mnogo čini, svatko priznaje, samo i tu ne smije da taština prevlada, jer i ta se brzo opazi. Glavno je pak, da uzgajateljev muževan duh u svemu prevlađuje, jer će se uzgajanici takovu duhu nehotice pokoravati, ma on govorio baš iz nelijepa tijela, pa će u zanosu svome brzo zaboraviti na tjelesne mane.

Što se tiče subjektivnoga autoriteta, valja još osobito istaći, da uspjeh stoji u velike do toga, da u uzgajatelja ne provaljuju nikakove strasti, jer one na brzo potkopaju i naruše njegov autoritet. Treba dakle da je u njega život u svakom pogledu strogo moralan.

Osim subjektivnoga autoriteta treba da u školskom uzgoju vlada još i objektivni autoritet, a taj se sastoji u tome, da se točno vrše školski zakoni i sve propisane odredbe pretpostavljenih oblasti, pa onda da se ne učini ništa, što bi poremetilo potrebno štovanje između učitelja istoga zavoda, ako ih više ima. Kao što se ne smiju otac i mati ponižavati pred djecom, ako ne će da im se autoritet potkopa i naruši, tako to ne smije da bude ni među učiteljima. Svi učitelji treba da čuvaju autoritet na zavodu kao zajedničko dobro. Isto tako treba da učitelj kao uzgajatelj čuva, da se ne okrnjava autoritet poglavarstva i oblasti i duhovnih i svjetovnih. Jer samo onda, ako se svi autoriteti među sobom čuvaju i njeguju, može njihovo djelovanje biti stalnije i uspješnije.

Lj. M.

Azija. Azijsko školstvo. U Aziji, koja ima na 44,257.218 km² površine 828,043.000 žiteljstva, u različnim se državama i zemljama životne prilike i snošaji veoma razlikuju, pa tako je i s obrazovnim prilikama. Zato će i školstvo azijsko biti raspravljeno u posebnim člancima i to: Indija, Japan, Kitaj, Perzija.

Ažman Janez, * u Kropi (gor. Kranjska) 17. VI. 1842., zaređen bi svećenikom godine 1865., a sada je župnikom u Gorju kod Bledskoga jezera. Na književnom polju pojavio se već kao gimnazijalac i to u časopisima „Novicama“ i „Danici“, a svoj je književni rad nastavio kao klerik i kao svećenik u časopisima (pjesme, životopisi, putopisi), a najviše na homeletičkom polju. No dao se i na pedagogijsko polje i napisao djelo: „Kršćanska izreja“ (kršćanski uzgoj), što ga je izdalo štampom g. 1873. „Katoličko društvo“ u Ljubljani.

Lj. T.

B.

Babukić Vjekoslav spada među najzaslužnije i najodličnije pregaoce u preporodu hrvatske knjige, te je bio u ilirskom pokretu duša svemu književnomu nastojanju i radu. Rodio se u Požezi 16. lipnja 1812. Škole što niže, što više polazio je u Požezi, Novoj Gradišci, Pečuhu, Segedinu (filozofiju) i u Zagrebu, gdje je filozofiju nastavio i prava svršio. U Zagrebu je prionuo odmah svom dušom uz mlade ljude, koji su utirali put ilirskomu pokretu. Babukić bijaše uz Ljud. Gaja, Ant. Mažuranića i Dragut. Rakovca, koji su sačinjavali najuži redakcijoni odbor, te bili prvi saradnici „Novina“ i „Danice“, prvi i najbolji poznavalac hrv. jezika, pa je već g. 1836. u „Danici“ izašla njegova prva „Slovnica ilirskoga jezika“, koju su mladi Iliri s velikim oduševljenjem pozdravili. Babukić je kao prvi gramatik ilirske dobe pisao sve s gledišta opće slavenske uzajamnosti braneći porabu starijih padežnih oblika i etimološki pravopis, pa je i osnovao tako zvanu zagrebačku školu, koje su se hrvatski pisci držali sve do novijega doba. Od god. 1838.—46. bijaše uz grofa Draškovića glavnim pokretačem i tajnikom u „Čitaonici“, iz koje se razvila redakcija mnogih spisa i knjiga, klub ilirski, knjižara ilirska, Matica ilirska, gospodarsko društvo, narodni muzej, narodno kazalište i opera, a najzad i „Narodni dom“. U „Matici“ nije obavljao samo tajničke poslove, nego je i uređivao, ispravljao, priređivao za štampu i otpremao sve knjige, što su onda izlazile, pa su ga nazivali njegovi savremenici s punim pravom „najtočnijim Ilirom“ i „suhim zlatom“. Od god. 1846. do 1850. bijaše prvim profesorom hrvatskoga jezika u akademiji. Sva se zemlja obradovala tomu znamenitomu događaju, gdje se prvi put uveo hrvat. jezik i u više učilište, pa je povrvljelo sa sviju strana mnogo rodoljuba u Zagreb, da uživaju osobitu slast

Babukić.

slušajući s katedre mile glasove svoga materinjeg jezika. Od g. 1850.—74. bijaše Babukić profesorom u zagrebačkoj gimnaziji, a 20. prosinca 1875. preminu, te počiva vječni sanak među svojim ilirskim drugovima u ilirskoj arkadi na centralnom groblju u Zagrebu. — Njegove su zasluge na književ. polju veoma znamenite po daljni razvoj hrv. jezika. Slovnicom svojom udario je Babukić znanstveni temelj današnjemu hrv. književnomu jeziku, a uz to je ona bila i njetilom za mlade Ilire, koji su htjeli pisati i kojih je bivalo tada svakim danom sve to više. Nadalje je obradio i popunio s Ant. Mažuranićem „Drobnićev rječnik hrvatsko-njemački-talijanski", dodavši mu svoju gramatiku, koja je prevedena na njemački i talijanski jezik. Radio je i oko izdavanja djela Palmotićevih i Đorđićevih, što ih je Matica izdala, s onom pomnjom i vještinom, kojom se odlikovao već i kod izdavanja Gundulićevih djela. U školskom odsjeku, osnovanu god. 1848., radio je oko sviju osnova o hrv. šk. knjigama, koje su trebale prije da steku njegovo odobrenje — osobito s jezične strane. Poslije je preradio skroz svoju: „Osnovu slovnice slavjanske, narječja ilirskoga" u „Veliku slovnicu ilirskoga jezika sa sintaksom" (godine 1855.). Osim toga napisao je više jezikoslovnih rasprava i članaka po novinama, časopisima, te je izdao djelce: „Mněnje o postanku glagolskih pismena" (godine 1859.) i predgovor o jeziku Jerolima Kavanjine (1861.), ali je kritika taj njegov predgovor nepovoljno ocijenila. Babukićev je rad i život opisao opširno Tade Smičiklas u programu gimnazije zagrebačke god. 1876. i u „Spomen-knjizi" Matice hrvatske g. 1892.

T. I—c.

Baco (Bekon) **Franjo Verulamski** (1561.—1626.) rodio se u Londonu za vladanja kraljice Jelisave. Već s navršenom trinaestom godinom stupio je u sveučilište u Cambridge, gdje je do navršene šesnaeste godine učio juridičke nauke i bavio se naročito proučavanjem Aristotela. Poslije toga boravio je u Parizu, gdje se pobliže upoznao s nazorima Petra Rama, koji je bio odlučan protivnik slijepoga podražavanja Aristotelu. To je u njemu utvrdilo nepovjerenje, koje se zarodilo bilo u njegovoj duši još za sveučilišnih nauka u Cambridgu.

Vrativši se u domovinu (1579.) bavio se marljivo knjigom i naukom. U parlamentu isticao se (od g. 1584.) kao govornik, ali nije mogao da svrati na sebe pažnju dvora. I sami njegovi rođaci ne bijahu mu skloni poradi slobodoumnih njegovih religijskih nazora i osobito razvitoga samočuvstva. S toga pristade uz njihova protivnika grofa Essexa, koji mu bude prijateljem i dobročincem, te mu pokloni jedno imanje. Ružnu sjenu baca na značaj Baconov, što je, kako se veli, zaveden slavohlepljem i lakomošću za novcem, ustao kao tužitelj proti grofu Essexu, kad ga optužiše radi veleizdaje.

Za kralja Jakova I. uspinjao se Baco od časti do časti, te napokon postao i kancelarom Engleske, pak barunom Verulamskim (1617.). No nije se znao uzdržati na vrhuncu te slave. Poradi primanja mita i tlačenja puka bude osuđen (1621.) na novčanu globu i zatvor, dok bude kraljeva volja. U zatvoru probavi samo tri dana, jer mu kralj oprosti kazan i podupiraše ga novcem, dok ne umrije g. 1626.

Baco je pisao vrlo mnogo naučnih djela. Najznamenitije i najveće je: „Instauratio magna." To je djelo bilo osnovano u šest dijela, od kojih su potpuno izašla samo dva dijela, naime: 1. „De dignitate et augmentis scientiarum" (O dostojanstvu i umnožavanju znanosti) i „Novum organum sive indicia vera de interpretatione naturae" (Novi organ ili pravi sudovi o tumačenju prirode). U tom je djelu Baco razvio svoje nazore o ustrojstvu i razdiobi znanosti kao i o metodi, kojom ih valja obrađivati.

Poput svojih predšasnika Rabelaisa, Rama i Montaignea bio je Baco protivnik formalizma, kako ga je njegovao humanizam, a donekle i školasticizam. Po njegovu mnijenju treba da se u središte sviju znanosti stave realne, naročito prirodne nauke. No da bude uspjeha u tim naukama, ne valja da se uče samo iz knjiga, nego i vlastitim motrenjem stvari i njihovih pojava.

Obični način proučavanja prirode — veli Baco — lakouman je i prenagljen, te podaje predsude, a ne razjašnjenja (interpretationem) prirode. Da se do njih dođe, valja se otresti idola, kao što su: a) idola tribus, koji potječu od poroda i društva čovječjega; b) idola specus, kojima je razlog u ograničenosti individuja; c) idola fori, koji imadu svoj izvor u okolišu čo-

vjeka, i d) idola theatri, koji dolaze sa školske katedre.

Izučavajući prirodu iz knjiga udaramo — veli nadalje Baco — na djela božja pečat našeg siromašnoga duha, mjesto da posmatramo i priznajemo onaj pečat, što im ga je dao Bog. — Valja da zaboravimo ono, što znamo i da se pretvorimo u malu djecu. S prirodnim je carstvom kao god i s nebeskim; valja postati dijete, pa da uđeš u njega. Tek neposrednim dodirom s prirodom, pažljivim razgledanjem djela i pojava njezinih, a ne s pomoću naučenih rečenica i predmnjeva treba da se uzdižemo k poznavanju reda i zakona, koji vladaju u njoj.

Protiv spekulativne filozofije školastičke hoće Baco da se u proučavanju prirode polazi od pokusâ (eksperimenata). — Prije svega treba ustanoviti činjenice i odrediti slučaj, te tako sabrati građu. Točnim poređenjem činjenica dobije se opći zakon, osnovno načelo i aksiom, po kome se upravlja priroda. Tako se uzdiže iskustvo od eksperimenta k aksiomu. To je put indukcije, koji je ujedno pravi ključ za prirodne nauke. — Uza sve to odvraća Baco od pukoga empirizma veleći: „Radnici u znanosti ili su empirici ili dogmatici. Empirici zgrću samo poput mravaca ono, što im treba. Racijonaliste (dogmatičari) predu poput pauka niti iz sebe. Pčela je u sredini; ona uzima građu iz vrtnoga i poljskog cvijeća, ali ga vlastitom snagom probavlja i pretvara. Prema tomu je i umjetna filozofska radnja. Ona ne proizlazi iz same djelatnosti duha, a opet na prosto u pameti ne gomila gradivo crpeno iz prirode i eksperimenata, nego ga razumom pretvara i upodablja.“

Bacon Verulamski.

Za obuku preporučuje Baco genetički put, t. j. on hoće da se učenici u nauku uvode onim putem, kojim je išao u nju i onaj, koji ju je otkrio. Nadalje opominje, da se obukom ne začinje prerano i da se onda, kada se začelo, odviše ne nagli. Dva su načina vježbe — veli Baco. Jedan ide za tim, da silom pojača snagu, a drugi hoće, da je pojača time, što olakšava prve korake. Oba načina valja mudro dovesti u sklad. Uzgajatelji treba da dobro poznadu uzgajanike, kako bi mogli roditeljima savjetovati, kad hoće da odaberu zvanje svojoj djeci. Naravne sposobnosti mogu se popraviti shodnom vježbom. No potrebno je, da se vježba u zgodno vrijeme prekine; jer se učenik privikavajući se na nešto dobra uvijek obikne i na nešto zla, i jer se sile pobuđuju tim, ako se prekinuta vježba opet s nova započne.

Baco je osobito hvalio isusovačke škole. „Što se tiče pedagogije“, veli on, „moglo bi se u kratko reći: Promatraj škole Isusovaca; jer nigdje se ne radi bolje od njih.“ Osobito mu se svíđalo kod isusovačkih kolegija, koje je upoznao u Francuskoj, što su pobuđivali uzgajanike na međusobno natjecanje. Hvalio je i prikazivanje igrokaza, koje je bilo u običaju u tim kolegijama. Time se — veli on — jača pamet, vježba glas, izgovor, kretnja, izraz lica itd.

Pošto je Baco vojevao za to, da se što više njeguju realne nauke na osnovu vlastitoga motrenja stvari, to ga drže začetnikom realizma u znanosti.

S. B.

Bačkora Josip, * 2. II. 1803. u Malinu u Češkoj, † 5. XII. 1876. u Pragu kao umirovljeni učitelj češke c. kr. uzorne glavne škole (učiteljske škole) praške. Glavnu školu i preparandiju svršio je u Kutnoj Gori, i pošto je kratko vrijeme učiteljovao kao pomoćni učitelj u Časlavi, pođe u Prag, gdje bijaše osposobljen za učitelja glavnih učionica. Zatim se bavio u Pragu privatnim

podučavanjem, slušao ujedno na sveučilištu praškom predavanja iz češkoga jezika čuvenoga prof. J. Nejedloga, a učio je i poljski i ruski. God. 1835. položio je na hradeckom pjestovalištu u Pragu, kojim je upravljao čuveni J. Svoboda, ispit za učitelja takovih zavoda, te bi god. 1837. i namješten kao učitelj na novoustrojenom malostranskom pjestovalištu u Pragu, gdje je djelovao do g. 1843., a onda se opet bavio privatnim obučavanjem. Znamenita bijaše i za nj godina 1848., jer bijaše s drugim odličnim muževima pozvan za učitelja na novoosnovanu češku uzornu glavnu školu (učiteljsku školu), gdje se je istaknuo kao vrstan učitelj češkoga jezika i kao metodičar u toj struci. Kadno bude god. 1868. iznenada zajedno s Amerlingom, Škodom i Tesařem (v. t.) umirovljen, pobudilo je to opće saučešće po svoj Češkoj. Sada se opet bavio privatnim podučavanjem, dok se g. 1874. za nj zauzela praška općina namjestivši ga opet učiteljem, ali ne bijaše mu suđeno da se bavi najmilijim tim svojim zanimanjem, jer skoro umrije. Smrt njegovu oglasi ravnatelj Zoubek ovako: Ostavio je vremeniti ovaj život srčan radnik na polju češke pučke prosvjete već u ono doba, kad je ta njiva bila još slabo uzorana, kojino se već onda stavio u red onih, koji su se najrevnije starali za uzveličanje i raširenje milog materinskoga jezika češkoga, a prije svega pak koji su nastojali o uzgoju češke mladeži, cvijeta i nade te budućnosti naroda. Dovršio je svoj život muž neumoran, u velike zaslužan, a od sviju poštenjaka veoma štovan dočekavši pod starost nezahvalnost i bijedu.

J. Bačkora bijaše i na književnom polju veoma radljiv; s početka je mnogo prevodio s ruskoga i to beletrističke stvari, no mnogo znamenitije bijahu njegove izvorne češke metodičke radnje, kao: „Počátky ve čtení“ (1848.), „Navodná proprava k mluvnici“ (Uvodna priprava za slovnicu 1850.), „Praktické navedení ke hláskování a čtení (1854. i 1880.) i druge stvari, a osim toga dosta je J. Bačkora pisao u različne češke časopise. *M. F.*

Bačkora Stjepan, * 2. VII. 1813. u Malinu, † 17. XII. 1887., ravnatelj gradske škole u Pragu kod Majke Božje Vitezne, brat Josipa Bačkore, polazio je nauke u Kutnoj Gori, zatim u Pragu, gdje je i osposobljen za učitelja pjestovališta i za učitelja glavnih škola. G. 1836. započe službovati u pjestovalištu hradeckom u Pragu (u početku besplatno, a poslije uz nagradu od 100 for., što je bila i onda velika rijetkost), g. 1850. postade podučiteljem u glav. školi kod sv. Hinka u Pragu, a g. 1860. ravnateljem onda novoosnovane škole, u kojoj je učiteljovao sve do smrti. Stjepan Bačkora od prvih je svojih godina bio osobiti rodoljub češki, odlučno se opirao uvođenju njemačkoga jezika u češke škole, pa zato ga osobito voljelo češko pučanstvo. On bijaše vrstan učitelj, neutrudljiv i osobito savjestan, ali on je i izvan škole neumorno radio u učiteljskim društvima, a znamenit je i njegov književni rad i to bijahu što spisi za mladež, što opet pedagoška djela, kao: „Čitanka“ (1848.), „Zpěvník pro mládež (1860.), „Praktické učení zeměpisu Čech (1863. i 1878.). Osobito je ovo posljednje djelo znamenito, jerbo je u njemu pisac pokazao, kako treba obučavanje prirodoznanstveno spajati sa zemljopisnim, a njegovi spisi za mladež pokazuju mnogo pedagoškoga takta. Premda je S. Bačkora uživao veliki ugled, a i odlikovan bio Nj. Veličanstvom zlatnim krstom za zasluge s krunom, bijaše uvijek veoma skroman ne spomenuvši nikada svojih zasluga, što ih je kao domoljub stekao, već bijaše u svem pravi lik staročeškoga solidnoga učitelja i pisca. *Lj. M.*

Badenska. Badensko školstvo. U velikoj vojvodini Badenskoj, koja ima na 15.001·1 km² 1,657 867 žitelja, počelo se pučko školstvo uređivati početkom ovoga stoljeća. Ponajprije je ustanovljena školska dužnost od 7.—14. godine, te određeno, da se mogu otpustiti iz škole samo ona djeca, koja nauče najpotrebnije. Na selu su bili župnici školski nadzornici, a ovim o bok bijaše školski predstojnik. G. 1810. izdana bi naredba, kojom su spojene male razdijeljene konfesijske škole naročito u selima, u kojima su stanovali luterani i reformovani, da se uzmogu poboljšati učiteljska mjesta, a to je unaprijedila unija, uvedena g. 1821. Godine 1824. uređeno bi u Karlsruhu učiteljsko sjemenište, pa su ga od god. 1829. svi učitelji morali polaziti.

Prava organizacija školstva uslijedila je god. 1834. i 1835. na osnovu, po kojem uprava školstva prelazi na državu, a pučke škole da se podrede državnim oblastima, i da se urede državnim zakonima. Ali to

ipak nije izvedeno. Tek naredbom zemaljske oblasti od 9. listopada 1860. ustanovljeno bi ovo: „Javnim školstvom upravlja država. Ostale nastavne i uzgojne zavode nadzire državna vlada.“ — „Obuku u vjeri preuzimaju i opskrbljuju crkve za svoje vjernike, ali ne na uštrb jedinstvenom nadzoru nastavnih i uzgojnih zavoda.“ Poslije bude imenovana centralna oblast, koja je upravljala školama i obukom. U toj oblasti bijahu 1 ravnatelj, 3 učitelja, 1 katolički i 1 evangelički svećenik, a ta oblast bila je neposredno podčinjena ministarstvu unutarnjih posala. Tu oblast zvahu „više školsko vijeće“. G. 1864. stupi u život zakon o nadzornim oblastima pučkih škola. Po tom zakonu bilo je 11 okružnih školskih vijeća, a svako je nadziralo 160 pučkih škola. Uvedena su i mjesna školska vijeća, a u vijeću za konfesijske pučke škole bio je mjesni župnik, načelnik ili njegov zastupnik, prvi učitelj dotičnih škola i do 5 članova; jednoga od ovih biralo je općinsko vijeće, a ostalu četvoricu oženjeni muževi i udovci školske općine. Župnik je imao pravo biti u škol. vijeću, a ostalima je to bila dužnost. — 15. ožujka 1868. stupi u život novi slobodoumni zakon o elementarnoj obuci, po kojem je bila dužnost roditeljima ili njihovim zastupnicima, da se brinu za elementarnu obuku djece, koja su povjerena njihovoj pažnji. Cijelj obuke u pučkoj školi označena bi ovako: „Obuka u pučkoj školi neka uzgoji djecu tako, da budu razumni, religijsko-moralni ljudi i jednoć čestiti članovi općina. Obuka obuhvatala je ove predmete: Vjeronauk, čitanje, pisanje, njemački jezik, računstvo, pjevanje, risanje, najvažnije iz geometrije, zemljopis, prirodopis, prirodoslovlje i povjest. Za dječake bila je uza to propisana tjelovježba, a za djevojčice ženski rad. U vjeronauku podučavahu svećenici dotičnih crkava i religijskih zajednica, koje i nadzirahu religijsku obuku. Namjestiti je valjalo toliko učitelja, da jedan učitelj nije morao trajno obučavati više nego 100 učenika; a svaki je učitelj bio dužan na tjedan obučavati 32 sata, izuzevši sate određene za tjelovježbu.“

U Badenskoj postoje od g. 1875. 3 učit. sjemeništa, 2 katolička, 1 evangeličko, a god. 1891. otvoreno bi u Karlsruhe četvrto konfesijsko mješovito. Ta učiteljska sjemeništa imadu tri tečaja. Ravnateljima tih sjemeništa mogu biti akademički obrazovani učitelji (profesori). Pitomci za učit. službu obrazuju se u predznanju u preparandijskim školama, koje imadu većinom po dva godišnja tečaja, a svaki, koji hoće da bude primljen u tu školu, mora se podvrći prijamnomu ispitu. U tečaju ne smije biti više od 30 učenika. U sjemenište primaju se oni pitomci, koji su iz preparandijske škole otpušteni sa svjedodžbom zrelosti. No mogu se primiti i oni mladići, koji su navršili 16. godinu, te imadu potrebno predznanje, pa se podvrgnu prijamnomu ispitu. Učiteljski kandidati III. tečaja polažu pismeni i usmeni ispit pred komisijom, u kojoj je zastupnik višeg školskoga vijeća, ravnatelj i učitelji sjemeništa, a zastupnik višeg školskoga vijeća predsjednik je toj komisiji. — Kako valja upotrebljavati učiteljice i koja su njihova prava, određuje zakon od 30. siječnja 1879. i 1. travnja 1880. — Pučki učitelji badenski plaćeni su najbolje u čitavoj Njemačkoj, a obzira vrijednim učiteljima može se doznačiti i remuneracija jedanput ili pak stalna. — Službe crkvenoga podvornika ili zvonara ne smije nijedan učitelj primiti. — Školski zakon od g. 1868. proteže se i na raširene pučke škole. Po tom zakonu mogu naime općine osim škola, što postoje, osnivati i druge škole ili ih raširivati, tako da može u njima obučavati i više učitelja, nego je to ovim zakonom određeno; vrijeme obuke mogu općine produljiti preko nastavne osnove i protegnuti zakonom propisano doba; a obučavati se može u predmetima, koji čine, da bude elementarna obuka potpuna. Od god. 1874. uvedene su produžne škole (Fortbildungsschulen). Godine 1872. stvoren je k školskomu zakonu ovaj dodatak: „Članovi religijskoga reda ili ovim sličnih kongregacija ne mogu biti učitelji u nastavnim i uzgojnim zavodima u velikoj vojvodini Badenskoj. — Državna vlada ovlaštena je, da to može ipak pojedinim licima tih redova dopustiti i to opozovno.“ Crkvenim kongregacijama dopušteno je na osnovu posebnoga zakona utemeljiti i urediti nastavne i uzgojne zavode. — U Badenskoj je god. 1891. bilo 1587 pučkih škola, u kojima su obučavala 3174 učitelja. Te škole polazilo je 245.000 djece, a popriječno dolazi na 1 školu 154 djece. Savez badenskih pučkih učitelja broji 2136 članova, a Pestalozzijev savez ima 1966 članova; imutak mu vrijedi 223.100 maraka.

K—i.

Bahanti zvahu se u drevno doba učesnici kod svečanosti priređenih bogu Baku; od 13. do 16. stoljeća pak zvahu se tako putujući ili pravo reći skitajući se đaci visokih škola. Kažu, da ime bahanti i potječe od riječi bacchari, skitati se, ili po nekima opet od becanus, beanus žutokljunac, mladi đak (njem. Fuchs). Bahanti putovahu od škole do škole tražeći gdje će biti bolje. Bijaše onda običaj, da mogućnici, građani i samostani potpomagahu bahante, u velikim paće gradovima bijahu za njih uređeni posebni konaci. Obično je više bahanta putovalo zajedno, pa sa sobom vođahu i mlađe đake, koji moradoše starije bahante posluživati, za njih prosjačiti milodare, u krajnoj pače potrebi i krasti. Na pojedinim školama boravili bi dulje ili kraće, kako bi im se svidjelo, nekoji slušahu kadikad i najučenije učitelje, te pribaviše sebi i lijepoga znanja. No većina ih bijahu proste, surove skitalice, koji jedva dotjeraše do razumijevanja lagljih latinskih autora. Najmanje je od njih svršilo potpunoma sveučilišne nauke, neki postadoše učitelji, neki glumci, čarobnjaci itd.

Lj. M.

Bahrdt Karlo Fridrik, * 25. VIII. 1741. u Bischofswerdi u Lužici, gdje mu onda otac bijaše đakonom, a poslije bi premješten kao profesor i superintendant u Lipsko. I mladi je Bahrdt polazio škole u Lipskom, zatim u Schulpforti, ali ovaj zavod morade poradi zla ponašanja ostaviti; nauke je svršio napokon u sveučilištu u Lipskom. U 20. godini postade doktorom filozofije i započe držati predavanja, a g. 1762. postade kateketom, adjunktom svoga oca i vanrednim profesorom duhovne filologije. S raskalašena života morade napustiti svoje mjesto u Lipskom, ali skoro postane profesorom biblijskih starina u Erfurtu. No i ovdje dođe skoro na rđav glas sa svoga života kao i radi novotarija u tumačenju vjerskih istina. Na pritužbu teologâ odgovorio je drsko i pošto mu je to još umnožalo protivnike, dobro mu dođe mjesto propovjednika i profesora u Giessenu. No ni tu ne osta dugo. Po zagovoru Basedova pozvan bi u Marschlin u Graubündtu, da ondje osnuje filantropin, ali već nakon godine dana preseli se na poziv grofa (a poslije kneza) leiningen-dachsburškoga kao generalni superintendant i prvi propovjednik u Dürkheim. Knez mu skoro na njegovu molbu ustupi zamak Heidesheim, da tu uredi uzorni filantropin, koji bi imao da natkrili isti Basedovov u Desavi. I zbilja osnova zavod uzgojni, spojen sa tvorničkim poduzećima, knjigotiskarnicom i knjigovežnicom, ali sve bez računa i tako morade sve propasti. Zato mu je valjalo i ostaviti Heidesheim i tako je mijenjao zvanja i mjesta na brzo i uvijek s istih razloga. Tako poradi polemičkih spisa svojih dođe pod istragu, te bi odsuđen, da ili opozove, ili da se seli iz zemalja njemačkoga carstva; no mjesto da opozove, objelodani sve svoje slobodoumnjačke nazore i preseli se u Halle, gdje mu pruske oblasti bijahu prijazne. Ovdje je neko vrijeme držao predavanja iz govorništva, logike, metafizike i morala, pa i o Tacitu i Juvenalu, ali doskora dade se opet na pustolovinu i otvori sa svojom služavkom gostionicu blizu grada Halle, koju su najviše polazili đaci, te je bila na vrlo rđavu glasu. Poradi toga odsuđen bi na zatvor, te probavi godinu dana u tamnici u Magdeburgu. Povrativši se iz zatvora nastavi svoj prijašnji život i umre nakon teške bolesti godine 1792.

Bahrdt došao je najviše na glas svojim filantropskim idejama i kao osnivač filantropinâ, s kojima već po naravi svojoj nije mogao da uspije. Za uređenje tih svojih filantropina, osobito za potonji, izradio je posebnu osnovu, koja je dakako u obećanjima natkrilila i istu Basedovovu, ali sve je to bila puka sljeparija. Bahrdt je doduše znao svoje misli zaodjeti u naučenjačko ruho i sve to okretno i prijatno prikazati, pa zato je i našao ljudi, koji mu u prvi mah povjerovaše. Njemu bijaše svrha uzgoja, da usreći čovjeka, a pošto je ljubav ono čuvstvo, koje nas najviše usrećiti može, zato po njegovu treba da se uzgoj osniva na ljubavi. Prema tomu uzgajanje treba da se udesi tako, da upriličimo sebi život što prijaznijim, da nalazimo zadovoljstvo u zgodnom radu, a ne samo u igri, kako je to Basedov učio. Njemu bijaše stalo i do toga, da pitomac privikne na poslušnost, da nauči poznavati sebe i ljude, da privikne na to, da trpi i bolove da podnosi, pa i do vanjskih manira mnogo je držao. Uza to je zagovarao, da se uzgojem privikava mladež na snosljivost (toleranciju), a svemu da bude kruna kosmopolitizam. U svom filantropskom nastojanju išao je i za tim, da se što više njeguje tijelo, pa za to

je preporučivao različne tjelesne vježbe, koje bi valjalo uvršćivati iza svakoga pol sata nauka. Zagovaraše i zornost u obučavanju i to osobito sokratizovanjem. Prije pisanja dao bi mnogo risati, a materinski jezik učio se prije tuđih jezika. Latinski i grčki učilo se empirički. Realije učile se opsežnije i temeljitije, nego što to bijaše u filantropinu Basedova u Desavi. Pa ako je i Basedovu spočitavao, da se u njega previše igra, učilo se i kod njega gotovo samo igrajući.

Za uzgoj sastavio je posebni zakonik filantropinski, po kojem da se može pitomac dovinuti do ćudorednoga idejala po njegovu. U tom je zakoniku bilo mnogo svakojakih propisa. Tako za marljivost bilježile bi se na „ploči marljivosti" točke, i kada bi pitomac imao zabilježeno 100 točaka, dobio bi odličan red (znak) marljivosti, s kojim bijahu skopčane različne pogodnosti, kao n. p. pitomac je smio taj znak na prsiju javno nositi, to bi se objelodanilo u javnim listovima, i onda bi dobivao na mjesec dvostruki novčani iznos za zabavu. Isto se tako bilježilo točkama ćudoredno vladanje na „ploči ćudorednosti". Svaki dobar čin zabilježio bi se točkom, a sa 100 točaka dobio se „red kreposti". Kad bi kod stanovitoga broja točaka (n. p. 40) u pitomca bila još koja mana, s koje nije napredovati mogao, onda bi mu po nedjeljnom sjedničkom zaključku učiteljskoga zbora sudrug, koji mu bijaše u kreposti najbliži, doviknuo: Brate, ohrabri se, pa svladaj i tu pogrješku! Kazne bijahu po Bahrdtovu zakoniku također neobične. Tjelesnu je kaznu zabacio, a uveo druge kazne, kao n. pr. neku vrstu klade, koja je sapinjala glavu i ruke, ali bez uštrba po zdravlje; onda da kažnjenik vozi tačke po dvorištu i to za veće prekršaje, a kod najvećih prekršaja razvikivao bi tako zvani „razvikač" (jedan dječak) kroz tri ili više dana u blagovalištu u jutru, o podne i na večer: N. N. počinio je taj i taj sramotni prekršaj! Pfui!

Neobičan bijaše i Bahrdtov vjerski uzgoj. Kod toga mu je služio simbolizam, do kojega je mnogo držao i koji je uveo u svojem posebnom filantropinskom bogoslužju. Na brijegu uz zgradu filantropina naumio je na terasama u raznoj visini sagraditi četiri hrama i to: 1. „hram povjesnih junaka", 2. „hram mudrosti"; 3. „hram kreposti" i 4. „hram Isusa Hrista". Prva tri hrama bile bi obične sjenice, a četvrti trebalo je da bude amfiteatralno sagrađen i oličen, a unutra u sredini da bude velikim zlatnim slovima napisano „Isus Hrist". No do gradnje tih hramova nije ipak došlo. Iz svega se vidi, da je Bahrdt uz prirođenu darovitost i lijepo znanje, što ga je stekao, bio pun mana, pa zato nije uspio ni s onim preduzećima, koja je u dobroj namjeri osnovao. Bahrdt je sam svoj život opisao u djelu od četiri sveska „Geschichte meines Lebens, meiner Meinungen und Schicksale" i to na svoj način s puno cinizma, pak u djelu „Geschichte und Tagebuch meines Gefängnisses nebst geheimen Urkunden und Aufschlüssen über deutsche Union". *Lj. M.*

Bain (Ben) **Aleksandar** rodio se g. 1818. od siromašnih roditelja u Aberdeenu u Škotskoj. U rodnom je gradu svršio svoje nauke i postao profesorom moralne filozofije i prirodnih znanosti u sveučilištu. Godine 1845. ode u Glasgow za profesora fizike u sveučilištu, a g. 1848. pođe u London za tajnika gradskog zdravstvenog vijeća i člana sveučilišnog ispitnog povjerenstva. Nakon dvije godine položio je te časti i živio sukromno nauci i knjizi. Na osnovu njegovih znatnih djela pozvalo ga godine 1860. opet u Aberdeen za profesora logike i engleske literature u sveučilištu. Godine 1881. izabralo ga potonje lord-rektorom, koju čast još i danas vrši.

Bain je napisao: The Senses and the Intelect (ćutila i razum), the Emotions and Will (čuvstvo i volja), on the Study of Character (studija o značaju), Logic inductive and deductive (induktivna i deduktivna logika), Mind and body (duh i tvar, njemački pod naslovom „Geist und Körper" kao 3. svezak internacijonalne znanstvene biblijoteke), Education as a Science (uzgoj kao znanost, njemački pod naslovom „Erziehung als Wissenschaft" kao 45. svezak internacionalne znanstvene biblioteke). Osim toga je napisao priručne knjige za astronomiju, elektricitet i meteorologiju; zatim jednu englesku gramatiku, retoriku i stilistiku, i napokon mnoštvo rasprava beletrističkih, zdravoslovnih i životopisnih.

Bain je donekle filozof, pedagog, prirodoslovac, filolog, literarni kritik, zdravoslovac i životopisac; no svakako je njegov rad na filozofskom, naročito pak na psihološkom polju najznatniji i najdublji. Kao psiholog čist je empirik i sljedbenik škotskih filozofa

18. stoljeća: samo što se u ispitivanju i utvrđivanju psihičkih činjenica ne pozivlje poput njih na zdrav razum (Common sense), nego primjenjujući trajno induktivnu metodu služi se svuda strogom kritikom i analizom. U povodu tih sredstava nastoji u djelu „the Senses and the Intelect“ pokazati, da su sva psihička stanja u uskoj svezi s fizijološkim pojavama; a u djelu „the Emotions and the Will“ da se volja razvija iz nehotičnog prvobitno djelovanja.

Na osnovu tih djela, od kojih je prvo izašlo godine 1855., a drugo godine 1859., napisao je Bain godine 1879. svoje pedagoško djelo „Education as a Science“, u kojem je izložio svoje misli o uzgoju u višim školama. Evo u kratko njegova sadržaja. Viši se uzgoj ne treba danas da osniva na učenju latinskoga i grčkoga jezika, pošto se s ljepotama starih pjesnika i pisaca možemo upoznati po prijevodima i pošto su vrline nasljedovanja vrijedne prešle davno u modernu evropsku literaturu. To dokazuju najočitije Oxford i Cambridge, gdje su oni dijelovi obuke baš najbolji, koji su od klasičkih jezika najodaljeniji, tako primjerice: pisanje dobrih engleskih rasprava (essaysa). Zato ne treba u opće da jezici sačinjavaju glavni dio obuke, nego jedino da pod posebnim prilikama služe kao pomagala. Naučna osnova višega uzgoja trebalo bi da se od početka do kraja kreće oko različnih grana stvarnoga znanja uključujući i jezik materinji; ali se pri tom ne bi smjelo smetnuti s uma, da je prenaporno za dječake od 10.—16. godine, da pet sati sprovode u školi, a tri sata da rade kod kuće.

Čitav tijek višega naukovanja pomišlja Bain ovako. Nakon razvijena i uvježbana shvaćanja elementarnog trebalo bi da slijede sistematički tečaji: I. za egzaktne znanosti, poimence za mineralogiju, botaniku, zoologiju, geologiju i geografiju — dakako u primjerenom opsegu; II. za humanističke nauke i to iznajprije za povjest i različne grane socijologije, primjerice za upravu, državne uredbe, narodnu ekonomiju i zakonoslovlje; zatim za jezične osebitosti i stilističke zahtjeve materinjega jezika uz prijegled svjetske književnosti i izvatke iz rimskih i grčkih pisaca u prijevodu. III. Za domaću literaturu i stilistiku, koja bi se mogla ili čitavom naučnom osnovom provlačiti ili pak uzeti prije prijegleda u svjetsku književnost.

Pošto bi uz takovu osnovu — po mnijenju Bainovu — preostalo jošte dosta vremena za posebne predmete, trebalo bi svakomu đaku savjetovati, da nauči koji strani jezik; no s takim učenjem niti je nužno niti korisno prerano početi. Jezik se najžurnije nauči, kad se uz predmete spomenu ujedno i riječi — kao što je to kod materinjega jezika. Takvim bi se riječima odmah i poslužili; jer je u biću naše predmetima podražene duše, da nastoji govorom dati oduška podražicama. — Uz tuđi bi se jezik moglo zahtijevati od đaka, da uči glazbu i crtanje, ako za te vještine imade dara. Glazba može čovjeka u prilikama blažiti, tješiti, oživljavati i oduševiti — ako i nije od trajnoga moralnoga dojma, kao što su to mislili Grci.

Prema svemu tomu — zaključuje Bain — trebalo bi da elementarna obuka traje do 10. godine, sistematički tečaji za prirodne i društvene nauke uz domaću literaturu i književne sastavke da traju do 13. godine, a onda bi te tečaje trebalo nastavljati koje 3—4 godine, što bi baš sačinjavalo višu obuku. Na taj bi način mogao svatko — dakle i budući radnik — steći toliko literarnog, fizikalnog i moralnog znanja, koliko mu treba, te bi se njime — prekinuo naukovanje kada mu drago — mogao odmah i poslužiti. *dr. Đ. A.*

Bajka v. **Gatka.**

Bakotić Dragutin Ante, * 4. XI. 1831. u Gomilici u kaštelanskom primorju u Dalmaciji, † 13. I. u Zadru. Pučku je školu polazio u obližnjem selu Kambelovcu, zatim u Šibeniku i u Spljetu, gdje je i gimnaziju izučio. G. 1857. pođe u Beč na sveučilišne nauke, da se pripravlja za učiteljstvo u srednjim školama i odabra za svoj študij matematiku i fiziku. Svršivši nauke i položivši ispit za učitelja u nižim razredima gimnazijskim, posta suplenat u gimnaziji spljetskoj. G. 1860. položi već u Beču s odlikom učiteljski ispit za višu gimnaziju, a slijedeće godine dođe u hrvatsku gimnaziju na Rijeci najprije kao suplenat, a naskoro postade profesorom matematike i fizike na tom zavodu. Kako je već za mlađih dana u spljetskoj gimnaziji u milom drugovanju s L. Botićem i M. Pavlinovićem uz klasične jezike osobito zavolio hrvatski i s njima se naslađivao proučavajući narodno blago u divnim narodnim pjesmama i pripovi-

jetkama, nastavi tu najmiliju zabavu i ovdje drugujući sa čuvenim rodoljubima i poznavaocima jezika hrvatskoga: Kurelcem, Trdinom i Kazalijem. To ga i za rana potače na književni rad, a osobito mu bijaše na srcu, da iz svoje omiljele mu prirodoznanstvene struke sastavi popularnih djela za puk. Ponajprije poče na tom polju raditi živom riječi, te je već g. 1864. i 1865. u zanatlijskom društvu, što se osnovalo njegovim poticanjem, držao predavanja o različnim zanatima i umjetnostima. G. 1864. izda također lijepo svoje djelo: „Pojavi u prirodi", u kojem puku na lak način, a jezgrovito razjašnjuje sve znamenitije prirodne pojave. Iste godine ugledaše svjetlo i različni njegovi članci iz te struke u zagrebačkom naučnom časopisu „Književniku".

Bakotić.

Kadno se u Zagrebu počelo raditi oko „Rječnika znanstvenoga nazivlja", pozvala je kr. hrv. zem. vlada i **Bakotića** kao stručnjaka i poznavaoca jezika hrvatskoga na sudjelovanje, te on radeći za taj rječnik u odboru za fiziku i kemiju probavi šest mjeseci u Zagrebu. Da narodu i u gospodarskoj struci pomogne, napisa i izda god. 1867. na Rijeci knjižicu „Vinarstvo", u kojem poučavaše, kako valja racijonalno postupati s vinom. God. 1869. pak ugleda svjetlo stručno njegovo djelo „Winterov električni stroj." Ovo je djelo plod njegova trogodišnjega rada na tom dijelu fizike.

Godine 1871. povrati se opet u Dalmaciju i to kao upravitelj realne gimnazije, a naskoro posta ravnateljem velike gimnazije u Spljetu. Svojom nepokolebivom voljom i ustrajnošću uspostavi u tom zavodu red i podiže ga do uzorne gimnazije, pa ga za posjeta Njeg. Veličanstva cara i kralja u Spljetu i zapade odlika viteškim redom Franje Josipa I. Za njegove uprave i njegovim nastojanjem započelo je i pohrvaćivanje spljetske gimnazije. G. 1874. štampan je u programu te gimnazije članak „Fizika neba" (popularno zvjezdarstvo), ulomak iz njegova omašnoga djela „Svijet i narav". Uz svoje zvanične poslove i znanstveni književni rad dospjevao je Bakotić i na to, da piše i popularne poučne članke za puk u „Dalmatinskom gospodarsk. listu". Na skoro mu se otvori novo polje djelatnosti upravo prema njegovoj naravi, postade naime zemaljskim školskim nadzornikom u Zadru. U tom svom novome zvanju razvi Bakotić svu svoju djelatnost za dobrobit i unapređenje pučkoga školstva u Dalmaciji, te si je za nj stekao velikih zasluga, jer ne samo da se je za njegova djelovanja broj pučkih škola znatno pomnožao, nego se je i râd u školama unaprijedio „naučnim osnovama", štono ih je on izdao. Bakotićevu nastojanju imade se zahvaliti i pohrvaćenje učiteljskih škola u Dalmaciji i osnovanje hrvatske pučke škole u Zadru. I na književnom polju radio je Bakotić sve do smrti svoje, te je posljednji rad njegov, plod putovanja po Bosni i Hercegovini, ugledao svjetlo tek poslije smrti njegove pod natpisom „Raja" — pripovijest iz bosanskoga života.

K—i.

Balenović Šime, * 21. X. 1835. u Kruščici kod Pazarišta u bivšoj otočkoj pukovniji, † 17. V. 1872. u Zagrebu. Svršivši pučku školu u Pazarištu dođe u Zagreb u gimnaziju, gdje je, pošto bijaše sin siromašnih seljačkih roditelja našao potpore u dobrotvora svoga jednoga kanonika. Nakon svršene bogoslovije bijaše zaređen godine 1859.

Kao klerik već u sjemeništu radio je i perom i to u kolu „Zbora duhovne mladeži", pa i pjevao prigodnice pjesme, tako pogrebnu pjesmu banu Jelačiću, koja je i štampana troškom grada Zagreba. Postavši svećenikom dođe namah k uredništvu „Kat. lista", kod kojega je za svega života radio, a poslije mu i urednikom bio. God. 1862. posta kateketom na uzornoj glavnoj školi uz kr. preparandiju u Zagrebu, a god. 1866. posta vjeroučiteljem i učiteljem pedagogije u toj preparandiji, koje je zvanje ostavio poradi slaboga zdravlja, a primio mjesto knjižničara u nadbiskupskoj knjižnici, na kojem osta uređujući ujedno „Kat. list" do svoje skore smrti. Kao učitelj u preparandiji stekao je osobito štovanje i ljubav mladeži, a isto tako svojih sudrugova-učitelja. Napisao je i izdao: „Liturgiju ili obredoslovicu" 1862. za školsku porabu, onda 1863. „Uspomenicu na prvu svetu pričest Sv. Alojzija", priredio je za štampu Novotnyevu „Učbu i gojitbu", a najznatnije mu je djelo „Hrvatska povjestnica za puk", što ju je izdalo književno društvo sv. Jeronima.

Hc.

Barbarizmi pedagoški. Krivi nazori u pedagogiji, napose u didaktici, zovu se barbarizmi. Barbarizmi potječu od krivog shvaćanja svrhe uzgojnoga ili obučnoga rada, ili iz krivog shvaćanja dječje naravi. Bilo ih je u svako doba, koji su katkad naukom i uzgojnim radom zavladali, ali ćemo se obazrijeti ovdje samo na današnje, glavnije barbarizme.

Prvi je intelektualizam. Sav uzgojni rad ide za tim, da se dijete obogati znanjem ne pitajući za razvitak osebnosti, moralnog značaja, interesa, samorada i t. d. Današnje nastavne osnove, osobito srednjih škola, boluju na intelektualizmu, koji se u škole uvukao pod pritiskom različnih struka znanosti, osobito njihovim omašnim razvitkom. Intelektualizam je to opasniji, što je raznovrsnije znanje, koje dijete stječe, i što su oprečniji (bilo prividno ili u istinu) nazori, jer se time gubi jedinstvo svijesti, ubija radna duševna snaga, sprečava razvitak stalnih uvjerenja i t. d.

Intelektualizam je još gori pod dojmom eudemonizma, t. j. onog pedagoškoga nazora, poradi koga se sav uzgojni pozitivni rad sastoji u tom, da se dijete uči korisnim znanjima i vještinama. Velika je šteta, koja iz toga nazora potječe, jer se uzgoj ne obazire na stupanj dječjega razvitka, nego samo na budući gospodarski rad i zanimanje. Budući da takovim radom štetuje sav razvitak, to štetuje i eudemonistička cijelj.

Mehanizam je vrsta barbarizma, po kome se kod sve obuke pazi na stručnu nauku, na znanstveni sistem i znanstvene svrhe, te se prema tomu obuka izvodi ne obazirući se nimalo na duševni život djeteta, na procese duševnoga razvitka djece. Ne držeći se psihičnih pojava i zakona, nego jedino logičnih sistema pojedine nauke, mora se beziznimo pasti u mehanizam, koji sprečava duševni razvitak.

Pedagoški libertinizam vrsta je slaboće. Ako se drži, da je razvitak djeteta uvjetovan samo naravlju i prirođenim svojstvima djeteta, onda se pedagoški utjecaj ne će osobito cijeniti, pače nikako. Taj barbarizam potječe iz krivoga shvaćanja ljudske naravi, pak iz toga, što se pripisuje mnogo toga naravi čovjeka, čemu u istinu narav nije uzrokom, nego tajni uzgajanici, koji se skrivaju oku motrioca, koji ne poznavajući ih pripisuje ih skrivenoj naravi djeteta. Krivo se shvaća narav, ako se misli, da je u njoj određeno, hoće li netko biti n. pr. umjeren ili proždrljiv. Naravlju je određeno, koja se vrsta duševnih pojava lakše i brže razvijati može, a to potječe iz utjecaja tijela na dušu. Različnost u razvitku tjelesnih organa, različnost u funkciji tih organa uzrokom su, da se jedna ili druga vrsta duševnih pojava brže razvija. Ako dakle tjelesna narav djeteta i odlučno utječe na razvitak djeteta, to je ipak pedagoški utjecaj moguć, i to tim više, što se više obazire na narav djeteta t. j. na ono, što narav u razvitku pomaže, a što prepričuje.

dr. Đ. T.

Ivan Basedov rodio se g. 1724. u Hamburgu. Svršivši gimnazijske nauke u rodnom gradu ode u Lipsko, da sluša teologiju. Tu je boravio do dvije godine, no slabo je pohađao predavanja, već se bavio čitanjem različnih knjiga i privatnim učenjem; bijaše dakle i on donekle samouk.

Ostavivši Lipsko bavio se Basedov neko vrijeme u Hamburgu kao kandidat, zatim je primio (g. 1748.) kod tajnoga savjetnika Qualena u Holštajnu mjesto kućnoga učitelja. Valjalo mu učiti dječaka od sedam godina. On je pri tom udario novim putovima. Često bi izvodio svoga učenika u prirodu, i tu bi razgovarao s njim o svem, što bi zaželio da znade. Stao je već sada ogledati i novu metodu u učenju jezikâ. Učeći naime svoga učenika latinskomu jeziku nije začinjao gramatikom, već kratkim latinskim rečenicama, koje bi s njim prevodio, dao mu ih prepisivati, pa ih je u razgovoru s njime upotrebljavao. On je sam na taj način naučio francuski od kućne uzgajateljice (gouvernante), koju je poslije i oženio. Načela svoje metode razvio je u posebnoj raspravici i podnio je filozofskomu fakultetu u Kielu, koji mu tim povodom podijeli čast doktora filozofije.

Basedov.

Doskora (g. 1753.) postade Basedov profesorom morala i lijepih nauka u viteškoj akademiji u Soroe-u. Tu je marljivo radio i učenici su mu bili skloni. Pedagoškim se stvarima nije bavio, nego je napisao nekoliko teoloških spisa, zbog kojih su na nj zamrzili teolozi, a i sam upravitelj akademije, pa s toga bude premješten u gimnaziju u Altoni (g. 1761.). No to je slabo koristilo, jer on je i nadalje pisao, kako je bio započeo. U različnim spisima, naročito u spisu, komu je dao natpis „Philalethia", osudio je dogmatičko stanovište religije i zauzimao se za naravnu religiju. Poradi toga umnožavali su se njegovi neprijatelji i isposlovali, da ga je crkvena općina izopćila iz svoje zajednice. Hamburški magistrat zaplijeni mu spise i zabrani, da se išta njegova tiska u gradu. Napokon bude vlada prisiljena, da ga umirovi.

Potaknut čitanjem Rousseauova „Emila" stade sada umovati o reformi cjelokupnoga školstva. Svoje misli izloži u spisu, komu je dao natpis: „Predstavka čovjekoljubima i imućnicima o školama, naukama i njihovu dojmu na javno blagostanje." U tom je spisu razvio osnovu za cijeli niz novih naučnih knjiga, istaknu potrebu učiteljskih škola kao i potrebu uzgojnog i naučnoga zbora, komu bi bila zadaća, da se pobrine za sve, što je potrebno, da se stvore povoljnije školske prilike. Po njegovu mnijenju valjalo bi osnovati: a) školu za djecu, koja se ne će dati na više nauke, i to „velike" za najviše razrede, i „male" za bolje građane; b) škole za one, koji se daju na više nauke, i to α) gimnazije (trorazredne za mladiće od 15. do 20. godine) i β) akademije ili visoke znanstvene škole. Napokon razlaže osnovu knjige, što ju je namjeravao izdati s natpisom: „Elementarno djelo čovječjega spoznanja."

S rečenim spisom spojio je Basedov molbu za pripomoć, da može provesti svoje pedagoške reforme i izdati osnovano djelo. Vrijeme bijaše povoljno za njegov pothvat, i on sabra doskora do 15.000 talira. Carevi i kraljevi, državni i crkveni dostojanstvenici šiljahu mu novac, a to je najboljim dokazom, koliko se u ono doba osjećala potreba, da se popravi javni uzgoj i obuka.

Kao uvod ili kao prvi dio svoje elementarne knjižnice izdade Basedov (g. 1770.) svoju „metodiku (Methodenbuch) za oceve i majke", zatim „elementarne knjige za mladež" prvi dio, iza koga je doskora slijedio drugi

i treći dio. Metodika je izišla poslije još u dva izdanja, a osim toga izdao je Basedov napose onaj dio metodike, u kom govori o uzgoju budućega vladara, i dao mu natpis: „Agathokrator“.

Spomenuti spisi primljeni su u cijelom obrazovanom svijetu vrlo povoljno. No bilo je i prigovora. Götinški profesor Schloezer nazvao je pače cijeli pothvat pedagoškoga novotara pustom novčanom spekulacijom. Basedov se branio, ali je priredio (g. 1774.) novo prerađeno izdanje svoga „elementarnoga djela“ ukrašeno sa sto slika od Chodovieckoga. To je djelo opsezalo sve znanje, što je po mnijenju Basedova potrebno i korisno. Govorilo se u njemu o čovjeku i duši, o općekorisnoj logici, religiji, moralu, staležima i zanimanju ljudi, počecima povjesti, prirodnim naukama i napokon o gramatici i govorništvu. Sve, o čem se govorilo, razjašnjivalo se slikama i po tome je to djelo bilo posve nalik na djelo „Svijet u slikama“ od Komenskoga; ali je za njim daleko zaostalo. U tom su složni svi pedagozi i drugi učeni ljudi. Glasoviti njemački pjesnik Göthe izrekao je o tom djelu ovaj zanimljivi sud: „Te slike rastresuju mnogo više, nego same stvari; jer u zbiljnom je svijetu vazda samo ono zajedno, što je moguće, dok se na tim slikama često zbog srodnosti pojmova prikazuje i ono, što se u svijetu nikad ne nalazi zajedno. Radi toga nema to djelo onih metodičkih vrlina, koje valja priznati sličnomu djelu Amosa Komenskoga.“

Međutim je anhalt-desavski knez Leopold Fridrik Franjo pozvao (g. 1771.) Basedova, da mu savjetom i djelom bude od pomoći kod osnivanja i preustrojavanja škola i sjemeništa. Basedov primi poziv i za tri godine (g. 1774.) otvori u Desavi zavod, komu nadjede ime filantropin. Valja priznati, da se Basedov bacio bio na rad s puno dobre volje; ali posao mu je slabo uspijevao. Za valjano uređenje zavoda nije imao dovoljno novaca, a ni sposobnosti. Pitomaca je bilo dosta malo; u početku su bila samo tri, a nikad ih nije bilo preko šezdeset. Izdavaše izvještaje o svom zavodu i pozivaše „ljudske dobrotvore i posvećene kosmopolite“, da šalju djecu u njegov zavod. „Pošaljite nam“ govoraše on, „učenika; oni su srećni u nas i uče se dobro. Sve se uči na prirodan način, bez muke i bez kazne: latinski, njemački i francuski jezik, prirodne nauke, tehnologija i matematika. Šest mjeseci treba u Desavi, pa da se nauči koji tuđi jezik, a drugih šest da se steče gramatička pravilnost. Naše metode u troje skraćuju učenje i u troje ga čine milijim. — Naš rad nije ni katolički, ni luteranski, ni reformovan, ali je kršćanski. Mi smo filantropi ili kozmopolite i hoćemo da obrazujemo ljude onako dobre i onako srećne, kako to može da bude. Za očinsku religiju svakoga uzgajanika skrbi se ovdješnje svećenstvo, a za naravnu religiju i etiku, koja je najodličniji dio filozofije, skrbimo se mi sami.“

Kad ništa nije pomoglo, zakani se Basedov držati svečani ispit i pozove na nj odlične i učene ljude (g. 1776.). Pozivu se odazvaše mnogi znameniti muževi i prisustvovahu ispitu. U glavnom ispade ispit dobro. Gotovo svi, što su mu prisustvovali, bili su s njim zadovoljni, a neki su ga i u velike hvalili. Kampea, koji je u ono doba bio vojni propovjednik u Potsdamu, toliko osvoji cijela stvar, da se još one godine pridružio Basedovu i stupio u njegov zavod kao suradnik. Sam Kant preporučivao je filantropin kao sjemenište, u kom se mogu uzgojiti valjani učitelji. No Herder mu nije bio prijateljem, pa ga je sasvim osudio kao i Basedova, o kom reče: „Ja, koji ga poznam u lice, ne bih mu dao ni teliće othranjivati, a kamo li ljude uzgajati.“ I Schummel, koji je u prvom svom spisu: „Fritzens Reise nach Dessau“ u glavnom pohvalio bio zavod, napisao je poslije satiru: „Spitzbart, eine tragikomische Geschichte für unser pädagogisches Jahrhundert.“ U njemu osuđuje mnoge osebitosti Basedovljeva uzgojnoga sustava, a motto mu je: „Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus“ (Uzvitlala se brda, rodi se malen miš).

Malo iza toga (g. 1776.), pošto je Kampe stupio u filantropin, položi Basodov svoju čast kao upravitelj (kurator) zavoda. Sad se stade zavod dizati. Broj učenika, koji je za ispita iznosio 23, naraste na 36, a za nekoliko godina na 55. I broj se učitelja umnožao. Basedov pridrža međutim i za Kampeove uprave neka prava, koja je vršio samovoljno. U opće bijaše Basedov čovjek opore naravi i nije trpio nikakva prigovora. On je umio za svoju stvar predobiti drugova i oko sebe ih sakupiti. Osim Kampea bijahu u različno doba učitelji u filantropinu: Wolke, Simon, Schweighäuser, Salzmann, Trapp,

Olivier itd. No zbog nesretne svoje ćudi nije ih umio trajno u svom zavodu uzdržati. Kampeu je u upravi pravio svakojakih neprilika tako, da je ozlovoljen (g. 1777.) ostavio zavod. Sada se Basedov opet stavio na čelo zavoda kao „upravitelj nauka"; ali je tu čast obnašao kratko vrijeme, jer je neprestano davao povoda smutnjama i neredu. Podnesenu njegovu ostavku (g. 1778.) primi knez sasvim spremno na veliko njegovo čudo. Uprava zavoda prelazila je sada iz ruku u ruke, dok napokon (g. 1793.) ne bude dokinut. Posljednje dane svoga života probavio je međutim Basedov u različnim njemačkim gradovima (Lipskom, Desavi, Halleu, Djevinu) i raspravljao opet svojim načinom teološka pitanja. Napisao je još i dva omanja spisa o obuci u čitanju, u kojima je potaknuo svakako čudnu ideju, da naime država podigne pekarnice, u kojima bi se pekla slova od tijesta i davala djeci u jutru za ručak, ne bi li tako na ugodan i lahak način naučila poznavati slova, pak i čitati. U Djevinu je neko vrijeme obučavao u djevojačkoj školi i umr'o g. 1790.

Da se bolje uzmože proniknuti uzgojni sustav Basedova kao i filantropista u opće, valja nam još s bližega promotriti rad u desavskom filantropinu i najznamenitija načela o uzgoju, što ih je Basedov razvio u svojim spisima.

Basedovljeve misli o uzgoju najvjernije su predočene u njegovoj metodici (Methodenbuchu). U njoj je razvio svoj pedagoški program i nacrtao osnovu, po kojoj je namjeravao preurediti školstvo.

Basedov se postavio na čisto utilitarno i eudajmonističko stanovište. Po njegovu valja „djecu pripraviti za o p ć e k o r i s t a n, p a t r i j o t s k i i s r e t a n život". U bitnosti je slijedio načela Rousseauova. I njemu je dijete od naravi dobro, pa se samo vanjskim dojmovima kvari. Propadanju sreće i ljudske moralnosti najviše su po njegovu mnijenju krivi učeni ljudi, koji „su, ili bi barem trebalo da budu moralna sol čovječanstva protiv truleži razuma i srca. To zlo potječe najviše iz sveučilišta".

Najveću je pažnju svraćao Basedov tjelesnomu uzgoju, i tu se vidi, da je slijedio načela, što ih je postavio Locke, a po njemu i Rousseau. Već u prvo doba djetinjstva valjalo je nastojati o tom, da se djeca malo po malo naviknu na hladno kupanje i lako odijelo, na tvrdu postelju i prostu hranu. U desavskom filantropinu izvodila su se dosljedno ta načela. Odijelo uzgajanika bijaše sve jednako, lako i prosto. Kosu su šišali na kratko, a vrata nijesu omatali ni zimi. Hranili su se sasvim prostom i više biljevnom nego životinjskom hranom. Svakoga su mjeseca jedan dan postili do dva sata poslije podne, a onda su do večere živjeli samo o suhu hljebu i o vodi, pak spavali u hladnoj sobi ili pod vedrim nebom na zemlji ili na slami. Tijelo su vježbali gimnastikom i ručnim radom, a često su i putovali pješke. Kod obuke nijesu sjedjeli, osim ako bi pisali, risali ili čitali, nego su stajali ili hodali. Igrali su se i različne igre.

U moralnom uzgoju odstupio je Basedov ponešto od Rousseau-a. On hoće, da se dijete do dvanaeste godine bezuvjetno pokorava. Uzgajatelj ne treba da obrazlaže zapovijedi; jer svako mudrovanje sprečava sigurnost posluha. Poslije treba da se zapovijedi promijene u savjete. Basedov se nije poput Rousseaua protivio svakoj umjetnoj kazni, nego je samo zahtijevao, da kazne budu rijetke. U desavskom se filantropinu kaznilo tako, da se ura za nauku pretvorila u uru za ručni rad, a ako to ne bi pomoglo, zatvorom u praznoj sobi, gdje su se pod prozorom, na koji se nije moglo gledati napolje, veselila i igrala djeca.

Častoljublje (natjecanje), što ga je Rousseau osudio kao „jednu od najopasnijih strasti, — koja najlakše može da pokvari dušu", znatno se njegovalo u desavskom filantropinu. Uvedena bijaše „ploča za zasluge" (Meritentafel), na kojoj bijahu popisana sva imena uzgajanika. Na lijevoj bi se strani metali uz imena mjedeni čavlići za dobro vladanje (signa diligentiae), a na desnoj gvozdeni čavlići za zlo vladanje (notae pigritiae). Kad bi tko imao pedeset mjedenih čavlića, zabila bi se kraj njegova imena zlatna zvijezda.

Prema načelu utilitarnosti (korisnosti) najviše je Basedov zagovarao one nauke, koje u životu mogu biti od materijalne koristi. „Ne mnogo, ali korisno znanje, koje se bez štete ne smije zaboraviti", veli on. Prema tomu stavio je u središte obuke stvarne nauke; jer „stvari su znamenitije od riječi". Jezična obuka treba da se osniva na stvarnoj. Mnogo se nastojalo u desavskom filantropinu o tom, da obuka bude laka i zorna.

Prije dvanaeste godine nije se ništa učilo naizust. Kod obuke u jezicima držali su se induktivne metode. Najprije su naime vježbali djecu u govoru, zatim su čitali i napokon učili gramatiku. Temeljem gramatičke obuke u opće bijaše poznavanje gramatike materinskoga jezika.

Obuka u religiji obazirala se samo na ono, što je zajedničko svjema konfesijama, sektama i partajama. U desavskom filantropinu bijaše jedan od učitelja „liturg", a služba se božja obavljala u posebnoj sobi, koja je bila na osobit način za to priređena. Strop joj je prikazivao nebo. Glavna boja zida bijaše pomiješana crnim prugama za znak, da ipak dobro prevlađuje zlo u zemaljskom životu. Nasred poda bijaše lijes kao znak smrti. Na najvišem mjestu iza liturgova sjedala stajaše kovčeg i u njemu zakonik i knjiga zavjetnica. Na unutarnjoj strani njegova pokrova bijaše ogledalo, da opominje ljude, kako treba da ispituju svoju savjest. Sa svake strane kovčega gorjela je svijeća, da se time pokaže, kako čovjek na dva načina spoznaje religiju, naime tuđom uputom i svojim iskustvom. — Iz etike učila su se samo opća pravila, koja i djeca mogu da razumiju, tako n. p.: 1. Traži blaženost. 2. Pazi na iskustvo i na savjet. 3. Ne traži kratkih radosti i ne plaši se kratkih zala. 4. Slušaj roditelje i nadziratelje itd.

U praksi nije Basedov ostao vjeran Rousseauovu načelu, koji uči, da su „svi ljudi jednaki", i da sve valja uzgojiti „za opći njihov poziv" naime, da budu ljudi. U desavskom filantropinu bijaše naime dvije vrste uzgajanika. Jedno su bili „penzijoniste", koji su plaćali 250 talira na godinu te su podučavani u svjema naucima, a drugo su bili siromašni uzgajanici zvani „famulanti", kojima je bila zadaća, da dvore penzijoniste, a uzgajali su ih tako, kako bi najbolji mogli postati pedagozi, t. j. učitelji u odličnim kućama i školama, srednji učiteljima na selu, a lošiji dobrim podvornicima u odličnim kućama. Pravo primjećuje na to Schlosser: „Za velik novac uzgajali su bogataše, da budu ljudi, a za mali novac siromahe, da budu učitelji."

Stvarajući konačni sud o Basedovljevu radu valja priznati, da je stekao dosta zasluga za bolji uzgoj čovječanstva. Znatna mu je zasluga bila već to, što je znao pobuditi opći interes za uzgojne reforme u svjema krugovima. I to je njegova zasluga, što se počelo bolje paziti na tjelesni uzgoj, i da je uvedena u škole gimnastika, igre i ručni rad. Nadalje valja upravo njemu zahvaliti, što je u škole prodr'o materinski jezik i stvarna obuka i što se nastojalo o tom, da bude obuka što ugodnija i zornija, premda te ideje nijesu njegove, a ni Rousseauove, od koga ih je on prihvatio, nego slavnoga Komenskoga. Što ipak Basedov nije uspio u svom radu, tomu bijaše mnogo kriva ne samo njegova nesretna narav, nego i krivi temelj, na kom je osnovao svoju pedagogiju. Odavši se Rousseauovu naturalizmu i racijonalizmu morao je zaći stranputice i uzgoju oduzeti onaj momenat, koji ga najviše oplemenjuje, naime vjeru u Boga i napredak čovječanstva.

S. B.

Basna (latinski fabula) zove se izmišljena pripovijetka o kakovu osobitom događaju, na kojem se zorno objašnjuje i prikazuje kakova općenita ideja, kakova zasada mudrosti i životnoga iskustva, ili kakav moralni zakon. Basna je po tom svojom sadržinom alegorijska, svojom svrhom didaktična, a svojim prikazivanjem epska. Basna je značajna i tijem, što događaj izmišlja i to tako, da u njoj govori prirodni svijet, što čovjeka okružuje, ponajpače životinje, ili druge beživotne stvari, kao: brda, drveće, lonci, oruđe i t. d., a da se njezina svrha kao takova unaprijed ne opazi, pripovijeda basna na kratko, prosto i naivno, kao da se istina u njoj izbija tek iz primjera, koji je ipak upravo samo radi nje načinjen. Didaktična svrha basne treba dakle da proizlazi neposredno iz pripovijesti same, a napose navoditi i izvoditi naumljenu nauku nije nužno. Gdje se nauka napose i naročito ističe, tuj ona slabi i umanjuje dojam ili je opet dokazom, da je činjenica slabo obrađena. U ostalom slaba natuknica u pojedinim zgođajima ne samo da je dopuštena, već i nužna, osobito obzirom na slabije u shvaćanju.

Basna je također dječijoj fantaziji sasvijem bliza, jer je ta navikla, da lako igrom prelazi s bud čega, što je čovjeku slično, k prividno čovječjemu i to sasvijem sama po sebi. Što je pak čovječno, to je opet u uskom srodstvu sa stvorovima prirode. Djeca se zanimaju — kako se to zna — u velike za životinje, pa nije čudo, da osobito životinjske basne njihovu pažnju na se svraćaju, a epimythion, t. j. pouka, posvema neopažena

ostaje. Svoju umjetničku vrijednost nema dakle pojedina basna po svojoj pouci, koju sadržaje, već po tom, kako je izmišljena, da li je događaj valjano i neprisiljeno nadovezan na prave i istinske pojave u prirodi i da li je životinjski karakter dobro prikazan.

Što se tiče pedagogijske vrijednosti basne u prošlosti i sada, to znamo, da su se basne upotrebljavale u obuci već u staro doba radi njihova poučnoga karaktera. Bijahu to naime ezopske basne, koje su se tako nazivale po svom početniku, Grku Ezopu, i koje su se u velike cijenile radi svoje pedagoške vrijednosti ne samo u svojoj grčkoj otadžbini, nego i u Rimu, a poslije i po ostalom svijetu. No ezopska basna nije došla do nas — kako to novija kritika drži — u svom prvobitnom obliku; ona se svojom upotrebom u obuci gdješto promijenila, jer su za svakom basnom stavljali suhoparnu i kadšto prisiljenu pouku, na koju se tada najviše pazilo i obaziralo. Ako su neki potonji pedagozi i smatrali glavnom zadaćom basne njenu moralnu pouku, ipak su zahtijevali, da basna bude što kraća, jer je kratkoća duša basne. Uz tu moralnu korist očekivahu valjanim i pravim postupkom i upotrebom basne i to, da se njom uzgajaju ljudi, koji umiju sami misliti svojom glavom. Ako se učenik dovede do toga, da se može uzdići isto tako lako od osebitoga do općenoga, kao što i spuštati od općenoga do osebitoga (vidi formalne stupnjeve), da mu se domišljatost duha budi i oštri: u tom su tada opažali „heurističku korist“ basne. Pa kao što se nadalje držalo, da basana ne bi smjelo manjkati ni u jednoj čestitoj kući i da bi ih trebalo uvrstiti među obligatne knjige u školama, to se opet u drugu ruku za čudo opaža, da se danas basne u obuci mladeži slabo cijene, da ih u čitankama samo gdješto nalaziš. Taj postupak nije opravdan.

Poznato je i staro iskustvo, da djeca rado slušaju i čitaju pripovijetke, a basne donose svoju pouku u ugodnu ruhu pripovijetke, pa nije li s toga zajamčen djetinji interes za basnu?

Ali ne samo što basna podaje pouku u zanimljivom ruhu, nego ona se može korisno upotrebiti i u praktičnom školskom životu. U basnama leži bogato vrelo životnoga iskustva, mudrosti i moralnih zakona. Mnogi biser moći će se iz njih crpsti, ako je basna udešena prama istinskomu događaju i ako je sam doživljaj kadar da pobudi interes djeteta. Da basna može, ako se nadoveže na prikladan istinski zgođaj, živo djelovati, dokazuje nam to u sv. pismu knjiga sudaca u 9. glavi, kao i iseoba naroda na sveto brdo. Pa ako je Ezop — kako se drži — izbilja većinu svojih basana izmislio na istinskim zgodama, te sličnost svojih izmišljenih pripovijesti morao razjasniti i dokazati s istim događajem, tada nas i to upućuje, da i mi istim putem djecu vodimo. Pjesniku ili pripovijedaču je neka zgoda samo kukuljica, iz koje je basna izišla kao šaren leptir, pa je tako i za nas basna tako dugo mrtva kukuljica, dok se za nju ne nađe analogna pripovijetka.

Uzme li se nadalje na um, da su te basne postale u djetinjoj dobi narodâ, da se u njima zrcali još naivni saobraćaj s prirodom, kako to i kod djece nalazimo, da su nadalje osnovane na najjednostavnijim društvenim prilikama, tada valja priznati, da su posvema prema duševnomu stanovištu djece. Dašto, da za to nijesu sve aesopske basne prikladne i da ih treba pomno izabirati.

Pošto se kadšto u aesopskim basnama crtaju oštroumno karakteristična svojstva životinja i njihove navike, to se može zgodno i obuka u prirodnim znanostima basnama zasladiti; jer dijete nalazi u pripovijeci potvrđenim ono, do čega je prijašnjim motrenjem do spoznaje došlo.

Basna je dakle kao uzgojno pomagalo imala vazda svojih zagovornika, ali je imala opet i protivnika, koji su nastojali dokazati, da se basnom — kao i gatkom — u djetetu gaji samo „neistinitost“, pa kao što je znano, i Rousseau nije dao Emilu otvoriti nijedne knjige, pače ni Lafontainovih basana, nego je dosadnom sofisterijom pretresao i rešetao poznatu basnu: „Gavran i lisica“ tvrdeći, da dijete basana ne razumije i da se njima ne može da okoristi. No te su tvrdnje neosnovane, jer ako se u životinjskoj basni vjerno držimo puke osebitosti životinje onako, kakova upravo jest, to dijete pjesničkim oživljajem mislî i govora, što se prenosi na životinju, nekim višim i upravo čovječjim načinom pronikne u životinjski svijet. Kao što je već spomenuto, zanima se također gotovo svako misaono dijete rado za „braću u šumi i polju“ i upoznaje u njoj mnogo više nego

li u biljevnom i rudskom svijetu svoj bližnji snošaj prama svojoj naravi. Što basna uči, to doduše pjesnik dodaje, ali djeca toga ne čitaju i ne paze na to, ali to ipak uče.

U umjetnoj poeziji uspijeva basna danas slabo. Oblikom svojim može biti pisana u vezanu ili nevezanu slogu, dijaloški ili pripovijedajući. Većina ih je pisana ipak u stihovima. I u našoj narodnoj poeziji ima vrlo lijepih basana, koje je Vuk Vrčević sabrao u lijepu kitu. Osim njega bavili su se što prevođenjem, što prerađivanjem basana Matija Relković, Dositej Obradović i drugi. Od stranih su pjesnika najznamenitiji: Grk Ezop, Rimljanin Faedro, Englez Gay, Rus Krilov, Nijemci: Gellert, Gleim, Pfeffel, Lessing. *T. I—c.*

Bavarska. B a v a r s k o š k o l s t v o. Kraljevina Bavarska ima na 75.864·7 km² 5,594.980 stanovnika. Pučko školstvo bijaše u Bavarskoj u početku kao i u drugim zemljama u rukama svećenstva. Najstarije bijahu škole samostanske reda Benediktovaca, ali uz nje su rano već osnivane po gradovima i gradske škole sa svjetskim učiteljima, i to meštrima (majstorima) i djetićima, kako je to onda običaj bio. Tako je u Monakovu već g. 1317. osnovana jedna gradska škola, a učitelji joj bijahu po ondašnjem obrtnom redu poređani među obrtnicima. To je stanje potrajalo do reformacije, a djelomice i poslije nje. Tek g. 1553. krenulo je i školstvo na bolje, kad je naime izrađen novi zemaljski red, po kojem se imadoše opet otvoriti latinske škole svagdje, gdje su prije postojale, pa je i za druge niže škole zavladao napredniji duh. No još odlučniji pokret na polju školskom nasta pod knezom izbornikom Maksimilijanom Josipom III. (1745.—1777.), koji je osnovao u Monakovu akademiju znanosti. On naime odredi, da se narod obrazuje na materinskom jeziku, dakle škole da budu njemačke, pak povjeri bivšemu Benediktovcu Henriku Braunu, da izradi u tom duhu „Školski red za njemačke ili trivijalne škole“. Po tome redu od g. 1770. bijahu podijeljene sve bavarske škole u šest razreda, uvedene su nove školske knjige, uvedena ispitna povjerenstva za osposobljivanje pučkih učitelja, pa je izdana i uputa, kako da se podigne ugled pučkih učitelja. Za obrazivanje učitelja osnovana bi u Monakovu normalna škola, pa su se s vremenom počele izvoditi i u Bavarskoj glasovite za onda Felbigerove školske reforme. Tako su uvedene realne i glavne škole za građanski stalež, pa onda obične gradske i seoske ili trivijalne škole.

Tako je u Bavarskoj školstvo sve više napredovalo; godine 1806. kralj Maksimilijan Josip VI. pretvori samostanske latinske škole u pučke škole, i namijeni im učila samostanskih škola. Godine 1803. i 1804. uređena bi posebna sekcija za javne školske i uzgojne zavode, koja je izdala za elementarne škole opsežni „školski plan“, kojim se zahtijevao postupni razvitak duševnih sposobnosti djeteta prema načelima: Bog, čovjek, priroda, umjetnost, jezik, broj i mjera. Iz toga se vidi, da su ideje Pestalozzijeve doprle i u Bavarsku i ondje se počele širiti, premda se protiva toga s neke strane živo radilo. Pučke se škole po tom nastavnom planu zovu j a v n i n a s t a v n i z a v o d i, u k o j i m a s e u č i o p ć e i s v a k o m u č o v j e k u p o t r e b n o z n a n j e. Premda se dakle u toj osnovi u načelu učivo u pučkim školama steže samo na opće znanje, što je svakomu staležu u životu potrebno, ipak bijaše u pojedinostima osnova opet tako rastegnuta, da se sve gradivo nije moglo valjano obraditi ni u gradskim, a kamo li u seoskim školama. Tako bijaše među nastavnim predmetima: dušoslovlje, povjest, zdravoslovlje, tehnologija i nauka o pristojnom ponašanju. Zato se je god. 1811. morao nastavni plan opet promijeniti i to tako, da su u pučkoj školi ostali samo elementarni predmeti: čitanje, pisanje i računanje. Taj promijenjeni nastavni plan, koji i danas vrijedi, određuje točno cijelj nastavnim predmetima za svaki od tri stupnja, pa čini razliku između znanja i vještina, između materijalne i formalne strane obuke. U tome je pogledu bio taj nastavni plan mnogo bolji nego austrijski tako zvani „politički školski ustav“.

U isto se vrijeme počelo i više brinuti za uzgajanje i obrazivanje boljega učiteljskoga naraštaja, pa bi osim seminara u Monakovu (od g. 1804.) osnovana još tri seminara: u Ambergu, Bambergu i Insbrucku, koji je grad za onda pripadao Bavarskoj, a god. 1809. osnovana bi opet dva seminara u Augsburgu i Nürnbergu. U tim se seminarima obrazivao učiteljski podmladak u naprednom duhu, pače je u njih uvedena onda upravo na glas izašla Pestalozzijeva metoda.

Godina tridesetih navraćalo se opet bavarsko školstvo više na smjer konfesijski, osobito god. 1837. pod ministarstvom Abelovim, ali to se opet promijenilo g. 1848., kad je zavladao duh liberalni i napredni.

Što se tiče vanjskoga položaja bavarske pučke škole, bijaše ona do g. 1836. državni zavod, a od onda smatraše je općinskim zavodom, pa je kao takova i zakonom od godine 1861. ostala.

G. 1857. zavladao je u Bavarskoj opet reakcijonarni duh u opće, pa tako i u školstvu. Osobito se nastojalo, da se obrazivanje učitelja u svojim ciljevima što više snizi. Poradi toga je nastala borba u javnom mnijenju, pak i među pučkim učiteljstvom, koja se borba svršila time, da je normativ od god. 1866. zamijenjen novim, naprednijim, kojim se je opet obrazivanje učitelja znatno podiglo. Tako bi osnovan znatan broj preparandskih škola (12 katoličkih i 11 protestantskih), koje su nadzirali seminarski nadzornici. Pače išlo se i dalje. Na predstavku „Bavarskog učiteljskoga saveza“ izradio je sabor novi školski zakon, ali taj ne bijaše proveden, pošto ga je zabacilo državno vijeće. No da u školstvu ne nastane stagnacija, nastojaše Lutzovo ministarstvo bogočasti, da se naredbenim putem poluči ono, što ne mogaše postići putem zakonodavnim. Odlučno branijaše ministar Lutz samostalnost države protiv zahtjeva klerikalaca, i nikada prije ni poslije nije se radilo tako izdašno o boljku pučke škole i pučkoga učiteljstva, kao što u sedamdesetih godina ovoga stoljeća.

Socijalni je položaj učiteljstva znatno poboljšan povišicom učiteljskih plaća i mirovina, povišenjem mirovina udovicama i siročadi, i uvedenjem doplataka po starosti (1872). Država je onda pružila u to ime iz državne blagajne oko $4^1/_2$ milijuna maraka. I zbilja nikad se još nije u Bavarskoj za pučku školu tako izdašno skrbilo, kao onda, jer su s vremenom povišene i minimalne plaće i doplaci po starosti.

No najznamenitiji korak u unapređenju pučkoga školstva bijaše u tome, što se nastojalo, da se osigura nutarnje stručno uređenje pučke škole. Počevši od god. 1868. birahu se okružni šolarhi (zavremeni škol. savjetnici pri okružnim vladama) iz staleža pučkoga učiteljstva, tako da su god. 1896. od 59 takovih šolarha 34, koji su u učiteljskim seminarima obrazovani. Od potonjih ih je 14 samostalnih okružnih školskih nadzornika s platom od 3600—5400 mar. Gradovima bi dopušteno, da mogu birati i namještati pučke učitelje kao gradske školske savjetnike, nadzornike i nadučitelje. Tako gradovi: Monakov, Nürnberg, Würzburg, Augsburg, Fürth, Kaiserslautern i Ludwigshafen imadu svoje školske savjetnike. Nadalje ima 200 tako zvanih kotarskih glavnih učitelja, kojima je povjereno, da vode mlade učitelje i da se skrbe za daljno njihovo obrazivanje. No kod toga je lijepoga početka i ostalo.

Po selima su još uvijek svećenici mjesni i okružni školski nadzornici, ali u gradovima imadu svećenici samo stručni nadzor nad obukom u vjeri.

U školskoj organizaciji napredovalo se znatno time, što su uvedeni bolji okružni nastavni planovi i što se pripuštaju u škole praktične školske knjige, što ih većim dijelom sastavljaju učitelji i što se uvode gospodarske i obrtne produžne škole.

Osobito je znamenita naredba od 29. kolovoza 1873., kojom se odustalo od toga, da valja školske općine sastavljati po konfesijama, pa se dopustilo općinama, da svoje škole po volji uređuju. To je dopuštenje upotrebila većina većih gradova, te si urediše ili pojedine simultanske škole ili pako odrediše, da im budu sve škole konfesijski mješovite, kao što u gradu Fürthu. Da bude pak i učitelja za simultanske škole, uređena bi g. 1873. u Bambergu simultanska učiteljska škola.

Pa i učitelji učiteljskih škola prođoše dobro pod ministarstvom Lutzovim, jer dok su prije nadzornici seminara i prefekti (prvi učitelji) bili isključivo svećenici, sada se povjeravahu te službe skoro samo u seminarima obrazovanim učiteljima; učitelji u seminarima i glavni učitelji u preparandskim školama dobiše pragmatička prava, pa im bijahu i plaće povišene.

Ali osamdesetih godina počelo se u tom napredovanju ne samo polako sustajati, nego se u bitnosti pače i nazadovalo. Nakon višegodišnje borbe klerikalaca pođe im za rukom, da je naredba od g. 1873., kojom bijaše dopušteno osnivanje simultanskih škola, g. 1883. promijenjena u toliko, da se mogu takove škole podizati samo ondje, gdje se dokaže takova potreba, da se tomu izbjeći

ne može, a siliti se može mladež na polazak takovih škola samo ondje, gdje se ne mogu osnovati konfesijske škole. Nadalje bi dopušteno, da u seminaru ili prefekat ili nadzornik bude svećenik.

Godine 1890. bude ministar Lutz umirovljen. Naslijedio ga je Müller i pod njime se namjeravalo da se uvedu neke poboljšice osobito glede obrazivanja učitelja, ali ništa nije provedeno. Godine 1895. umrije ministar Müller, a poslije njega pade i posljednje djelo iz doba reforma, simultanska naime učiteljska škola u Bambergu pretvorena bi opet u katoličku, a u Bayreuthu otvorena bi protestantska učiteljska škola.

Obrazivanje pučkih učitelja traje 5 godina, a za to opstoje (1896) 33 preparandske škole (2 izr.), 9 seminara (1 izr.) pak 4 muške i 3 ženske učiteljske škole. U preparandske škole primaju se obično bolji učenici iz pučke škole, pa se u njima pripravljaju preparandi za seminare. U njima se obučava u predmetima kao u srednjim školama osim tuđih jezika, ali zato se uče glazbu. U seminare dolaze svršeni preparandi i tu se obučavaju u nauci o uzgoju i nastavi, o općinskom pisarstvu i u crkvenoj službi. U petogodišnjim učiteljskim školama spojena je donekle preparandska škola sa seminarom. Od 1870. do 1880. godine bijaše polazak učiteljskih škola upravo ogroman, ali od onda je znatno pao. G. 1881. bijahu u svim zavodima 4262 učenika(ce), a g. 1895. bijaše ih 2917.

Svršeni seminaristi uživaju već od 1869. godine pravo na jednogodišnju vojničku službu.

Što se tiče učiteljskih plaća, nijesu minimalne plaće u svim okružjima jednake. U mjestima ispod 2500 duša iznosi plaća u većini okružja 910 mar., ali ima i manjih plaća za 100 i za 130 mar. U mjestima preko 2500 duša veća je plaća poprijeko za 90 mar. U većim gradovima veće su i plaće. Tako u Monakovu dobiva učitelj poslije 30 godina službovanja 2940 mar., u Nürnbergu i Augsburgu 2700, u Würzburgu 3000 m., u Fürthu 2600, a u Regensburgu 2260 m. Osim toga uživaju svi učitelji u gradovima i u selima doplatke po starosti za svega aktivnog službovanja. Na selima su učitelji u opće znatno slabije plaćeni od činovnika u istom činu. Pomoćni i namjesni učitelji dobivaju 630—720 mar. plaće i po 72 mar. doplatka po starosti, postaju pako pravim učiteljima tek nakon 8—10 godina službovanja.

I mirovine su u različnim okružjima različne i to najmanja iznosi 900 mar., a najveća 1400 m., udovica dobiva 480 mar., a djeca oko $^1/_3$ materine mirovine. Povišici nadaju se g. 1896.

U kraljevini Bavarskoj postoje (1896.) 5094 katol., 1909 prot., 133 simultanske i 89 židov. škola, u kojima obučava 11.574 učitelja i 920 učiteljica, ukupno 12.494.

Dužnost polaska škole traje 7 god.; u školu se primaju djeca po selima u svibnju, a u većim gradovima u rujnu. Najniža 3 razreda zovu se niži odio, slijedeća 2 srednji odio, a viša dva razreda viši odio. Obvezni su nastavni predmeti u pučkoj školi: nauk vjere, čitanje, kraso- i pravopis, pismeni sastavci, slovnica, računstvo, nauka o svijetu i pjevanje. Risanje i gimnastika na selima obučava se fakultativno, no u gradovima su to obvezni nastavni predmeti.

Obuka traje u selima zimi prije podne 3, a posl. podne 2 sata; ljeti samo 3 sata; u gradovima drži se obuka prije i poslije podne. Nedjeljna obuka (za učenike, koji su otpušteni iz pučke škole) traje $2^1/_2$—2 sata i mora se polaziti 3 godine. Od nedjeljnih škola mnogo su bolje produžne škole, gdje su uređene.

Školski izostaci mogu se ispričati samo bolešću učenika ili roditelja, zlim vremenom i neprehodnim putovima.

Uz 14 zavoda za gluhonijeme postoje 3 škole za slijepce i 1 škola za idijote. Popravilišta ima 80 sa 2800 pitomaca.

Kod ispitivanja na novačenju pronađeno je da ima novaka, koji nijesu dovoljno obrazovani, 1876. g. 1·79%, 1879. g. 0·56%, 1893. g. od 2638 samo 6 t. j. 0·023%.

K—i.

Beauvais (Boveski) Vinko († 1264.) bijaše Dominikovac i vrlo učen čovjek. O njegovu životu ima vrlo malo podataka. Ne zna se, ni gdje se rodio. Škole je izučio u Burgundu, a zatim postao redovnikom, te bio poslan u samostan Beauvais, pa mu otud i pridjevak. Ljudevit deveti (sveti) pozva ga u svoj dvor (Royaumont), gdje je boravio kao kraljev čitač, a po svoj prilici nadzirao je i uzgoj njegove djece.

O opsežnom znanju Beauvaisa svjedoči njegovo ogromno djelo „Speculum majus“,

koje je sadržavalo svekoliko znanje onoga doba, te bilo neke vrste enciklopedije. Pedagoške svoje misli razvio je u spisu: O uzgoju kraljevskih i plemićkih sinova (De institutione filiorum regiorum et nobilium). Taj spis nije podavao pedagoška načela sustavnim redom; ali je u njemu bilo nanizano sve, što su o uzgoju izrekli stari mudarci i crkveni oci. Građa bijaše razdijeljena u pedeset i jedan odsjek. Govorilo se najviše o uzgoju dječaka, ali bijaše naputaka i o uzgoju djevojaka.

Polazeći sa stanovišta da čovjek radi istočnoga grijeha donosi sa sobom neznanje i požudnost, postavlja Beauvais uzgoju dvojaku zadaću, naime obuku i stegu. Obukom valja odstraniti neznanje i rasvijetliti um, a stegom uništiti požude i volju upraviti na put dobrote. — Učitelj treba da je bistrouman, krepostan, učen i skroman, pa da ima dara govorničkoga i dara za obučavanje. Obučavati da može naime samo onaj, koji je sam učen, a bistroumnost hoće se od učitelja za to, da od mnogoga, što se može učiti, odabere ono, što je najbolje. Skroman treba da je učitelj, jer samo je onaj mudar, koji je skroman. K tomu treba da se pridruži govornički dar, jer mudrost bez govorničke vještine ne vrijedi mnogo. Potrebna je također spretnost i iskustvo u obučavanju (metoda). Predavanje treba da je jasno, kratko, zgodno, ugodno, istinito i odmjereno.

Da bude obuka uspješna, hoće se od učenika troje: dara, vježbanja i stege. Dara ima u onoga, koji ono, što je čuo, brzo shvati, i što je shvatio, upamti. Dar spaja dakle u sebi bistar razum i dobru pamet. Vježbanje se sastoji u tome, da se trudom i pomnjom obrazuju prirodni darovi. Vježbom se duh oštri, uglađuje i čuva da ne za'rđa. Stezi je napokon zadaća, da neprikornim vladanjem dovede u sklad život sa znanošću. Ona je potrebna, jer istina može da prodre samo u čisto srce. — Osim toga treba da učenika vodi k nauci čista ljubav k istini, skromno srce i mirna duševna djelatnost.

O redu, kojim da se podaju nauci uzgajaniku, hoće Beauvais, neka se pazi samo na to, da svaki čita ili uči ono, što je prema njegovoj dobi ili staležu. No svaka umjetnost i znanost treba da služi tomu, da spoznamo i ljubimo Boga. Samo onda, ako su druge znanosti podređene znanosti o Bogu, zaslužuju, da se zovu znanosti. Ako nam dospiju knjige čovječje mudrosti u ruke, onda treba da ono, što je korisna u njima, upotrebimo za svoju vjeru; a što je u njima o krivim bogovima, o ljubavi, o brizi za svjetske stvari, to treba da otklonimo. Neznabožački pjesnici nijesu dakle zgodni za obuku mladeži, jer u njima je mnogo putena i zla.

No radeći oko nauke ne treba zaboraviti na tijelo, da uzmože služiti duši. Valja razborito podijeliti vrijeme za učenje i za odmor, te se ne treba podavati spavanju, kad je vrijeme za nauk, ni učenju ili čitanju, kad bi trebalo spavati. Zapreke su učenju: lijenost, rastresenost, siromaštvo, bolešljivost i srce uznemireno strastima.

S razumom treba da se obrazuje i srce, jer znanje bez kreposti ne koristi, nego pače škodi. Sa znanjem združena krepost je mudrost. Valja dakle s obukom spojiti i stegu. Svrha je stezi, da oduči uzgajanika od zla i da ga navikne na dobro. Sredstvo je tomu kazna, koja može da bude ukor, prijetnja i tjelesna kazna. Kazniti valja ozbiljno, blago i oprezno; jedino iz ljubavi i s ljubavlju. Valja štedjeti častoljublje, i s toga neka se javno kazni dječak samo onda, kad je javno pogriješio.

I djevojke treba pomno uzgajati. Ne treba ih, naročito u srednjoj dobi, kad se probuđuju mnoge prirodne požude, voditi na ples, gozbu i na druga mjesta, gdje se može štošta vidjeti. Dobro je, da se uče korisne nauke i upućuju u ćudorednosti, jer kad se zabave korisnim poslom, onda im ne će pasti na um pogubne misli. Na troje valja u uzgoju djevojaka osobito paziti, naime na to, da budu stidljive i čiste, zatim da su skromne i šutljive i napokon oprezne u vladanju i kretnjama. Najviše ih treba čuvati pretjerane žudnje za kićenjem, jer odijelo otkriva dušu, ma da usta i šute. Nema ništa umiljatijega na zemlji od valjano uzgojene žene, a bolje je, da djevojka ne umije prozboriti ni riječi, nego da se njima razmeće. *S. B.*

Belgija. (Školstvo belgijsko.) Kraljevina Belgija ima na 29.457 km² površine 6,262.272 stanovnika i to gotovo samih rimokatolika (protestanata ima 15.000, a izraelićana 3000), od kojih 45·2% govore vlamski, 41% francuski, 0·5% njemački, a 13·2% po dva ili sva tri jezika.

Belgijsko se školstvo razvijalo kao i u drugim zemljama zapadne Evrope. Iz pred-

kršćanskoga doba spominje se, da su već Rimljani zavladavši onim pokrajinama osnovali po koju tako zvanu municipalnu školu, da njima prokrče put latinštini, a njom opet običajima i zakonima rimskoga carstva. U kršćansko doba osnivale se ondje škole katehetske, pa onda biskupske i presbiterske, od kojih se kasnije razviše škole župne i napokon općinske. Za vladanja Karla Velikoga počelo se i ondje školstvo nastojanjem države i crkve lijepo razvijati, a u srednjem vijeku podigla se opća obrazovanost u ondašnjoj Flandriji već tako, da je bilo i među seljacima malo njih, koji ne bi umjeli čitati i pisati. Za španjolske vlade zavladaše školama Dominikovci i upravljahu njima po načelima svoga reda, a kad je osnovan red isusovački, stao je on i u Belgiji podizati svoje kolegije. Po raštadskom miru (1714.), kad no je Belgija pripala Austriji, počele su se i u Belgiji širiti reformatorske ideje cara Josipa II. Red Isusovaca morade se iz zemlje iseliti, a iz vjerozakonskih zaklada, što bi stvorene od isusovačkih dobara, osnivane bi svjetske škole. Po francuskoj revoluciji jačao se u Belgiji sve više francuski živalj, koji je radio o tome, da dođe školstvo u ruke države. Kad je po pariskom miru (1814) Belgija spojena s Holandijom, nastadoše sporovi između južnih katoličkih i sjevernih protestantskih pokrajina, i to poradi uređenja školstva, u koliko bi naime imala utjecati u školstvo država, a u koliko crkva. Kad se revolucijom g. 1830. Belgija odcijepila od Holandije, proglašena bi u Belgiji po ustavu te kraljevine s l o b o d a o b u č a v a n j a. U toj eri utjecaj je klerikalaca na školstvo prevladao, broj škola strogo konfesijskih nadmašio je broj državnih interkonfesijskih škola, a u gradovima bijahu gotovo sve škole u rukama redovnika „Školske braće“. Nastadoše poradi toga i opet sporovi između političkih stranaka, te je trebalo da se utjecaj države i crkve na školu zakonom odredi. Dođe do zakona od g. 1842., kojim bi određena civilna i duhovna inšpekcija škola. U devet pokrajina, što su onda postojale, bijaše devet civilnih nastavnih, a isto toliko vjerskih nadzornika. Civilne je nadzornike imenovao i otpuštao sam kralj, i oni moradoše sve škole svake godine barem jedan put pregledati i svake se godine barem jedanput sastati u centralnu konferenciju. Pokrajinskim nadzornicima bijahu podređeni kantonski nadzornici, od kojih morade svaki škole, koje mu bijahu podređene, barem dva puta na godinu pregledati i s učiteljima svake četvrt godine držati sastanke, u kojima se vijećalo o školskim knjigama, što su se upotrebljavale, i o metodi. Crkveni nadzornici nadzirahu obuku u vjeri i u moralu, te imadoše pravo u svako doba doći u školu. Kod obuke u vjeri nije trebalo da prisustvuje mladež manjine druge vjeroispovijesti.

To je trajalo do g. 1879., kad no je liberalno ministarstvo prodrlo u obje komore s liberalnim školskim zakonom. Po tom zakonu bijaše obuka u vjeri iz redovite školske obuke isključena, te ostavljena brizi roditelja. No ako bi roditelji upravo željeli, da im se djeca u školi obučavaju u vjeri, odredila bi se posebna školska soba, u kojoj bi svećenik dotične vjeroispovijesti obučavao mladež u vjeri izvan redovnih školskih sati. Nadzor nad školama bijaše tim zakonom povjeren samo državnim školskim nadzornicima, a neposredni nadzor vršila su općinska poglavarstva s mjesnim školskim vijećima. Svaka općina bijaše dužna da osnuje i uzdržava javnu komunalnu školu, a siromašni roditelji nijesu trebali da plaćaju školarine. Školske knjige određivalo je mjesno školsko vijeće uz potvrdu općinskoga poglavarstva. Učitelje su imenovale općine, a učiteljem mogaše biti samo rođeni ili naturalizovani Belgijanac, koji bijaše redovno za učiteljstvo osposobljen. Nastavni predmeti u osnovnim školama (primarna obuka) bijahu: obuka u ćudorednosti, čitanje, pisanje, zorne vježbe, računanje brojevima, mjerama i utezima, počela francuskoga, vlamskoga ili njemačkoga jezika po mjesnim prilikama, zemljopis, povjest Belgije, počela crtanja, osobito geometrijskih oblika, gimnastika, pjevanje, a za djevojčice još i ženski ručni rad.

Po tom zakonu valjalo se državi u prvom redu brinuti za dovoljan broj valjano obrazovanih učitelja za javne komunalne škole, pa zato je preustrojila državne normalne (učiteljske) škole. Kr. dekretom od g. 1879. određuje se, da se u tim normalnim školama učiteljski pripravnici obučavaju osim u opće obrazovnim pedagoško-stručnim predmetima i u p o č e l i m a u s t a v n o g i u p r a v n o g a p r a v a i to da se uči: 1. prijegledna povjest političkih institucija države; 2. poznavanje državnog ustava i onih zakona, što su s njim

u savezu; 3. školski zakon i glavne školske naredbe. Te predmete trebao je da predaje posebni profesor, i to ako je moguće doktor prava. Valjalo je da tumači i jezgru narodnoga gospodarstva i trgovačkoga prava, kao i glavne ustanove građanskoga prava.

Uz osnovne (primarne) škole određivaše taj zakon, da se podižu i zabavišta, pak nedjeljnje i večernje škole za odrasle, škole u ubožištima i kaznionicama, napokon ratarnice, i škole za slijepe i gluhonijeme. Taj bi školski zakon na brzo proveden, te je uz komunalne primarne škole i druge različne škole s primarnom obukôm za djecu osnovano i mnogo komunalnih zabavišta, a osobito je mnogo učinjeno za obučavanje odraslih.

No taj zakon ne bijaše po ćudi klerikalnoj stranci i nastade žestoka borba proti njemu. Obje su političke stranke, liberalna i klerikalna, uprle sve sile i upotrebile sva sredstva, da pobijede kod izborâ u komore, i već godine 1884. nadjača stranka klerikalna. Čim je ta stranka bila u većini u komorama, ministarstvo te većine podnese u komorama na raspravljanje osnovu novog školskoga zakona, koji je i prihvaćen. Tim zakonom bijaše dokinuto ministarstvo za nastavu, pa bi nastava povjerena ministarstvu za unutarnje poslove, a općinama je glede osnovnih škola (primarne obuke) podijeljena potpuna autonomija. One mogahu komunalna zabavišta i komunalne javne škole napustiti, a osnovati konfesijske škole, koje nazvaše s l o b o d n i m školama i slobodnim zabavištima, ili preuzeti privatne konfesijske škole u svoju upravu i uzdržavanje (écoles adoptables).

Za nekoliko godina nastadoše u belgijskom školstvu velike promjene. Po izvornim službenim podacima dokinuto je u to doba 185 komunalnih zabavišta, 821 komunalna primarna škola; a preuzele su općine 1489 tako zvanih slobodnih primarnih škola, dokinuto bi nadalje 14 državnih normalnih (učiteljskih) škola, a mjesto njih otvoreno 26 slobodnih normalnih škola, koje država sasvim uzdržaje, ili im daje subvenciju; napušteno bi 1225 komunalnih škola za odrasle, a adoptovano 125 slobodnih škola za odrasle. Otpušteno bi 1147 komunalnih učitelja, od kojih je dobilo njih 710 potpunu početninu (Wartegeld), 181 samo djelomičnu, a njih 256 ostade praznih ruku bez svega. Većina onih učitelja, što ih je ostalo u službi, dobivaše plaću od općina neuredno ili samo djelomično; neki učitelji dobivahu za obuku odraslih nadnicu t. j. za jednu večer 30 centa. Državni školski nadzor prešao je sasvim u ruke privrženika stranke klerikalne.

Što se tiče obuke u vjeri, prepušteno bijaše tim zakonom općinama, da same o njoj odluče. Dotična zakonska ustanova naime određivaše: Općine mogu odlučiti, da li će obuku u vjeri i u moralu staviti na čelo nastavnih predmeta u sve svoje primarne škole ili samo u pojedinu koju školu. Ako je ta obuka u škole uvedena, podjeljuje se ili u početku ili na svršetku školskoga vremena. Toj obuci ne moraju prisustvovati ona djeca, čiji roditelji prijave poglavarstvu, da ne žele, da se njihova djeca u školi podučavaju u vjeri.

Kako su se izdaci državni za primarne i normalne škole godimice mijenjali prema duhu, koji je u komorama i kod vlade vladao, vidi se iz ovih podataka:

God. 1880. izdano je za primarne i normalne škole 34,838.626 fran.; god. 1881. 32,518.372 fran.; god. 1882. 37,118.202 fran.; 1883. 35,028.115 fran.; god. 1884. 31,748.482 fran.; god. 1885. 29,480.646 fran.; a god. 1886. 26,940.758 fran.

No stranka, što je došla na kormilo, iđaše i dalje, da naime za svoje škole ishodi subvenciju države i da bude obuka u vjeri obvezna. Tako godine 1894. zaključe najprije komore, da se dade novo osnovanim slobodnim školama 300.000 franaka potpore od države, a godine 1895. dođe do revizije školskoga zakona od g. 1884. Po promijenjenom tom zakonu dobivaju sve novo osnovane slobodne škole, kao i one privatne, što su ih općine preuzele (écoles adaptables), redovno državnu potporu, koja se podjeljuje prema broju učenika pojedinih škola; svećenici obučavaju u vjeri u redovno školsko vrijeme, a u tome su ih dužni svjetski učitelji potpomagati; obuka je u vjeri obvezna za svu djecu, a oni roditelji, koji upravo ne bi htjeli, da im djeca prisustvuju u školi obuci u vjeri, moraju da podnesu o tome općinskomu poglavarstvu posebno pismeno očitovanje.

Zakonom od g. 1895. učinjeno je međutim ipak nešto i za poboljšanje plaća učiteljskoga osoblja. Uređene su naime stalne plaće, koje općine moraju svojemu učiteljstvu redovno isplaćivati. Sada učitelj u dobi

od 20 godina dobiva plaće 1000 franaka (400 for. u zlatu), a do navršene 50. godine, kojom se dobom učitelji obično umirovljuju, naraste plaća na 1600 franaka.

Ali najnovijim tim školskim zakonom belgijskomu je učiteljstvu primarnih škola znatno oklaštrena neodvisnost u njegovu položaju, što ju je prije uživalo poput općinskoga činovništva, jer sada može vlada učitelje otpuštati i kazniti ne pitajući za to ni općinsko vijeće, ni provincijalno školsko vijeće, kao što je to prije zakonom ustanovljeno bilo. Nadalje nema u tom zakonu nikakove ustanove o zabavištima i o školama za odrasle kao o komunalnim zavodima, te će tako ti zavodi propasti. Napušteno je u zakonu i natjecanje između primarnih škola cijele zemlje, koje bijaše prije zakonom ustanovljeno, te je mnogo doprinijelo k unapređenju nastave.

Svršetkom godine 1894. bijaše u Belgiji 10.800 učitelja i učiteljica svjetskih, a njih 2.689 svećeničkoga i redovničkoga staleža. Primarnih škola bijaše 6.209 sa 625.211 škol. mladeži. Za odrasle bijaše 1.810 sa 67.704 polaznika. Zabavišta bijaše 1.347 sa 137.356 djece. Iste je godine potrošeno na primarne i normalne škole 30,263.534 fran.

Lj. M.

Bell i Lancaster, dva su muža, Engleza, koji ako i ne bijahu istoga zvanja, barem ne u početku, a djelovanje im je bilo razdaleko, na dva kontinenta, — jedan je radio u Aziji, a drugi u Evropi, — ipak se spominju u pedagoškoj povjesti kao blizanci, a to zato, jerbo svoj rad upriličiše skoro na isti način i po istim načelima.

Dr. Andrew Bell rodio se g. 1753. u Sv. Andrewsu u Škotskoj, gdje mu je otac bio vlasuljar. U domovini svojoj izuči nauke i postade svećenikom anglikanske crkve. Pošto je bio neko vrijeme župnikom, pođe g. 1789. u Istočnu Indiju i tu postade najprije učiteljem fizike u Madrasu, a zatim propovjednikom u tvrđi St. George. Kad no osnova čuveno trgovačko društvo „Istočno-indijska kompanija“ u Egmoru blizu Madrasa sirotište za mušku vojničku djecu, primi Bell upravu toga sirotišta i to besplatno. U tom zavodu obučavahu četiri učitelja preko 200 učenika. Bellu se nije sviđalo, kako su obučavali učitelji u tom zavodu, pa je htio da uvede neke reforme. Tako je vidio u nekoj malabarskoj školi, da djeca pišu na posutom pijesku. On to htjede uvesti i u svoj zavod, ali se učitelj tomu opirao. Povjeri to on jednomu od starijih učenika, i kad je vidio, da taj učenik uspješno radi, predade svu obuku takovim starijim učenicima, a učiteljima ostavi samo nadzor. I tako obučavahu u svim razredima stariji učenici, koje nazva monitori, pod nadzorom svojih učitelja. No već godine 1795. morade Bell poradi bolesti ostaviti svoj zavod i povratiti se u Englesku. G. 1797. opisa uređenje toga zavoda, dotično svoju metodu, u djelu: „An experiment in Education made in the Male Asylum of Madras, suggesting a system, by wich a shool or family may teach itself, under the superintendance a of thé master or parent.“ U početku se malo obaziralo na to djelo, ali doskora dođe na glas, kad ga je na novo povećana i popravljena izdao u tri knjige pod natpisom: „Elements of Tuition Part I. The Madras shool; Part II. The english shool; Part III. Ludus literarius, the classical and grammar shool. 1815.“

Iza povratka u Englesku dobi unosnu nadarbinu u Westminsterskoj opatiji i življaše deset godina u zabiti, dok ga g. 1807. ne pozva nekolicina viših anglikanskih svećenika, da uredi u Londonu jednu školu po svom sustavu. Poslije je uredio više takovih škola i osnovalo se posebno društvo s imenom „Londonsko narodno društo“, koje je pregnulo, da promiče Bellov novi sustav škola. Bell umrije 28. siječnja 1832. ostavivši znatan imetak, od kojega je veći dio namijenio osnivanju škola po njegovu sustavu.

U isto doba, kad je Bell uveo bio novi svoj sustav u školi u Madrasu, pojavio se bio u Londonu reformator sa sličnom reformom u uređenju. To je bio Lancaster, koji se rodio u Londonu 25. studenoga 1771., a po vjeroispovijesti bijaše kveker. G. 1798. otvori Lancaster u Londonu školu za siromašnu djecu, u kojoj je obučavao u čitanju, pisanju i računanju za polovinu, pače i trećinu obične za onda školarine. Djece mu se natura u školu u obilju, ali svi roditelji ne mogahu plaćati ni one male školarine, morade ih dakle besplatno obučavati. Ali kako će da sam obučava toliku djecu? Nužda ga natjera na isto, na što je Bella natjerala tvrdoglavost njegovih učitelja. I on uze starije učenike za učitelje, i tako dođe do monitora kao i Bell. Na skoro dođe Lancastrova škola na glas; otmeni muževi po-

mogoše mu prilozima i tako sagradi školsku zgradu za 1000 učenika. Osim toga osnova sa svojim sestrama g. 1805. u drugoj zgradi žensku školu, u kojoj se obučavalo 200 djevojčica u ženskim ručnim radnjama po istom sustavu, da su naime starije učenice — monitorice — obučavale u tim radnjama mlađe pod nadzorom učiteljica, sestara Lancastrovih.

Glas o Lancastrovim školama raširio se u velike i pobudio entuzijazam. Ustrojstvo svojih škola i metodu svoga obučavanja prikazao je Lancaster u djelu „Impromevents in Education, as it respects the industrions classes of the communithy; containing a short account of its present state, hints towards its impromevement, and a detail of some practical experiments conducive to thad end", koje je doživjelo u prve tri godine šest izdanja, koja bijahu odmah i raspačana. Pa i sama kraljevska obitelj ne propusti, a da ne bi pohodila to čudovište od škole (1805.) i kralj Đuro odredi Lancastru znatnu novčanu potporu. Tom je zgodom rekao kralj ove znamenite riječi: „Želim, da bi svako siromašno čeljade u mojoj državi znalo čitati bibliju." Lancaster znao je upotrebiti tu naklonost kraljevu, pa nazva svoju metodu „The Royal Lancasterian System of Education."

To bijaše vrhunac djelovanju Lancastrovu, ali žalibože da se nije znao na njemu da uzdrži. On je doduše bio neumoran u širenju svojih ideja, putovaše Engleskom, Škotskom i Irskom i držaše u većim gradovima javna predavanja o svojoj metodi. On osnova i normalnu školu za obrazivanje učitelja po svom sustavu, a novčano ga je podupiralo britansko društvo za inozemstvo, te se do godine 1811. u 95 Lancasterovih škola obučavalo 30.000 djece. Iz Engleske se sustav Lancastrov raširio u Sjevernu Ameriku (1806.), u Calcutu (1810.), u Canadu (1813.), na Cap Dobre nade (1813.), u Sierre Leone u Africi (1814.), pače i u Novi Sidney u Australiji. Poslije svršenih Napoleonovih ratova raširio se Lancastrov sustav po Evropi (I Napoleon se za stodnevne svoje vlade za nj interesovao) u Rusiji, Danskoj, Italiji, Švicarskoj i drugdje. Ali uza sve to je Lancaster financijalno sve više propadao. I on — poput suvremenika svoga Pestalozzija — bijaše u novčanim stvarima nepraktičan. Ne mogavši se u Evropi dalje održati, pođe g. 1820. u Južnu Ameriku. U Bolivaru ga lijepo primiše, a g. 1824. uredi u Columbiji škole po svom sustavu. Ali evo ga već g. 1828. u Sjevernoj Americi siromašna, spala na sakupljanje milodara. Napokon dospije još u Kanadu, ali se opet povrati u Savezne države, dok napokon ne umrije 14. listopada 1838. u New-Yorku.

Način obučavanja Bellova i Lancastrova ne bijaše u svem isti, osobito je bila znatna razlika glede obuke u vjeri, ali se ipak oba načina približavahu tako, da se poslije u opće govorilo samo o Bell-Lancastrovu školskom uređenju. Vanjsko uređenje s namještajem bijaše obično ovako: Sobe bijahu prostrane, svijetle i providene spremama za provjetrivanje. Uza zidove naokolo bijahu namješteni stolovi, a u sredini bijaše prostor prazan, ali u nekim bijaše u tom prostoru i klupâ. Učenici bijahu uz stolove okrenuti prema zidovima i obavljahu svoje poslove na stolovima. Uz jedan zid stajaše katedra učiteljeva, od koje mogaše pregledati sve učenike u sobi. Stolovi bijahu posuti pijeskom, na kojem se počinjahu učenici vježbati u pisanju najprije prstima, a onda željeznim štapićima.

Samu obuku i metodu karakteriše, što slijedi. Nastavna predmeta bijahu strogo uzevši samo četiri: pisanje, čitanje, računanje i vjeronauk. Djevojčice se vježbahu poslije još u pletenju i šijenju. Za svaki nastavni predmet bijaše cijela škola razdijeljena u odjele, koje nazivahu razredima. Svi učenici, koji su bili u kojem nastavnom predmetu na istom stupnju razvitka, sačinjavahu jedan razred. Broj razreda nije bio određen, a u istom razredu nije smjelo biti više od 30 do 40 učenika. Svaki je razred imao pazitelja, monitora. Taj je bio učenik i učitelj u razredu zajedno. Monitore je obično obučavao učitelj napose. Svaki je monitor imao opet pomoćnika, koji mu je kod vježbanja pomagao, a u potrebi ga i zamjenjivao. Osim toga je imenovao učitelj jednoga učenika glavnim ili prvim monitorom, koji je njemu pomagao.

Radili su dakle u školi zajedno razredni monitori s pomoćnicima, glavni monitor i učitelj.

Razredni su monitori pazili na to, da su svi učenici umiveni i da su im ruke čiste, da u redu dolaze na svoja mjesta i da stoje na svojim mjestima mirno držeći ruke na leđima, dok nije rad započeo, pa da se kod

molitve pristojno vladaju. Nadalje bijaše im se brinuti za to, da pomoćnici njihovi podijele u redu učenicima pločice ili knjige; moradoše zabilježiti prisutne i odsutne u za to određenom četverokutu na podu, a učenike, koji bi zakasnili, u razrednicu. Učenici, koji bi zakasnili, moradoše ostati poslije obuke u školi, a kad bi koji učenik češće i dulje vremena izostajao, morao je razredni monitor upitati roditelje, da li je uzrok tomu bolest ili nemar.

Razredni monitor bi započinjao svaki dan vježbe s učenicima i vježbao sve učenike izmjenice, a kad bi završio vježbu, zabilježio bi to u knjizi.

Glavni monitor započinjao bi i završivao obuku molitvom; pazio na razredne monitore, da li su prispjeli na vrijeme i započeli svoj rad, a kad bi koji zakasnio ili izostao, morao je to prijaviti učitelju, a ujedno s njegovim znanjem postaviti mu zamjenika. Glavni je monitor pazio nadalje, da li razredni monitori s pomoćnicima svojim dužnosti svoje vrše, a gdje je trebalo, morao je odmah pomoći, jer on bijaše učitelju odgovoran i za monitore i za napredak dotičnih razreda. On je pazio nadalje na poredak u pojedinim razredima, da li su monitori zabilježili vježbe, kako treba i da li su svršili određeni broj vježba, i da li su učenici dobro svaku vježbu uvježbali.

Glavni je monitor morao uvijek znati, koliko je učenika u školi prisutno, a koliko odsutno, čime se pojedini razredi bave i što im još kroz dan uzeti valja. Svakoga tjedna moradoše izvijestiti učitelja, u kojih je razrednih monitora bila najbolja disciplina, koji su učenici u pojedinim razredima najbolje napredovali, a koji loše, i koji monitori nijesu držali u svojim razredima discipline, kako treba. Napokon je glavni monitor sastavio svakoga tjedna izvještaj o vježbama u pojedinim razredima i predao ga učitelju.

Učitelju bijaše u Bell-Lancastrovoj školi glavna zadaća u tome, da nadgleda, da li svi učenici kod obučavanja vrše točno svoje dužnosti. Sa uzvišenog svoga mjesta na kraju školske sobe mogaše pregledati sve učenike i otuda je obično zapovijedao. Ali osim toga je morao marljivo prigledati svakomu razredu i paziti, da li ide sve redom, kako treba. Jedan ili dva puta svakoga tjedna ispitao bi svaki razred napose, pak češće prigledao, kako monitori vježbajui i spituju. U opće valjalo je da bude uvijek ondje, gdje je upravo njegove pomoći trebalo.

Kod pojedinih nastavnih predmeta postupalo se tako, da je najprije monitor učenicima nešto pokazao, uradio, a oni bi to onda za njim činili i vježbali se u tome tako dugo, dok bi to uvježbali. Čitanje i pisanje obučavalo se zajedno. Kad bi početnici naučili pisati koje slovo najprije prstom, a onda štapićem na pijesku, pošli bi k drugim stolovima, pa bi to onda pisali na pločicama. Kad su tako naučili pisati i čitati sva slova velika i mala, počeli bi sricati slogove i riječi od jednoga sloga, a poslije i od dva i više slogova. Kod daljnoga čitanja pročitao bi uvijek najprije monitor vježbu, a za njim bi je čitali učenici i vježbali se tako dugo, dok bi se dobro uvježbali. U višim razredima ispitivao bi monitor i sadržaj onoga, što se čitalo, a to bi se onda i napisalo.

I obuka u računstvu započinjala bi se na stolovima posutima pijeskom. Učenici učahu redomice napisivati i čitati brojke, zatim bi ih pisali na pločicama. Tako bi i računske zadatke napisali, pismeno ih rješavali govoreći glasno izmjenice, a rješidba se često ponavljala. U vjeronauku obučavahu se učenice iz knjige, i to isto onako, kao u čitanju.

U Bellovim i Lancastrovim školama upotrebljavale bi se i nagrade i kazne, ali potonje rjeđe. Nagrađivalo se počasnim znakovima, knjigama, novcem, igračkama, odijelom, pače i jestvinama. Najveća nagrada bijaše odlikovanje srebrnom kolajnom, koju bi nagrađenik nosio na lančiću oko vrata. Novcem bi se obično nagrađivali monitori. Kod kazna odabirali bi učenici porotnike, i pred porotom bi tužitelj okrivljenika tužio, branitelj branio, a porota bi izrekla osudu. Kao kazne upotrebljavahu zatvor, sramotnu pločicu, koju bi kažnjenik nosio na vrpci oko vrata i neku vrstu klade. Tjelesnu kaznu šibom upotrebljavahu samo u engleskim školama, i to jedino kod većih učenika.

Kako su Bell-Lancasterske škole bile neko vrijeme na glasu, izgubiše ga s vremenom, jerbo se spoznalo, da takovo obučavanje daleko zaostaje za idejalnim obrazivanjem, kako ga je zamislio Pestalozzi. Ali za sirotinju, za koju se nitko brinuo nije, bijahu i takove škole dobre, jerbo je sirotinja u njima uz vjeronauk naučila čitati, pisati i računati.

Lj. M.

Benediktovci. Za kršćansku prosvjetu u opće, a razvitak kršćanskoga školstva napose, stekao je u prvoj polovici srednjega vijeka najvećih zasluga red, što ga osnovao sv. Benedikt Nursijski (g. 480.—544.). Koliko je red Benediktovaca bio i ugledan i raširen, vidi se i po tom, što je do pred francusku revoluciju imao 37.000 samostana i podao svijetu, kako veli dr. K. Schmidt, 4.000 biskupa, 1.600 nadbiskupa, 200 kardinala, 24 pape i 15.700 književnika.

Da se red Benediktovaca tako uzdigao i blagoslovno djelovao, tomu je najviše doprineslo načelo, na kom je sv. Benedikt osnovao cijeli samostanski život. „Moli i radi“ (ora et labora), to je bio prvi i glavni zahtjev, komu se morao pokoriti svaki član reda; jer „besposlenost je neprijateljica duši“ (otiositas inimicia est animae). Prema tomu valjalo je, da se redovnik svaki dan bavi šest do sedam sati poslom, a tri čitanjem. Nedjeljom bi se bavili poglavito naukom, a u korizmi bi svaki dobio po jednu knjigu iz knjižnice, da je prouči.

Da su se Benediktovci bavili naukom i naročito obukom mladeži, tomu su najviše doprinesle dvije ustanove reda. Ponajprije valjalo je, da opat odabere najvrednije, da ih dade izučiti i rediti za svećenike; jer redovnički je život (stroga klauzura) zahtijevao, da samostan ima svoju crkvu i svećenike, koji su članovi reda. U samostane su nadalje primali djecu, koju bi roditelji „Bogu prikazali“ (pueri oblati). Ta su djeca bila obično vrlo mlada, jer su predavana samostanu u sedmoj, pače u petoj godini i još mlađa. Valjalo se dakle brinuti njihovim uzgojem, a za to je bio određen poseban redovnik (magister noviciorum). Veli se, da se i sam sv. Benedikt s velikom revnošću bavio uzgojem dječaka i mladića, koji su bili predani samostanu.

Njegovanje nauke kao i potreba, da se valjano uzgoji redovnička mladež, ponuka Benediktovce, da su uz samostane osnivali knjižnice, bavili se prepisivanjem rukopisa i uređivali samostanske škole, koje su u ono doba bile prve u svijetu i daleko natkrililе katedralne škole. Irski benediktovački samostani bili su jur u šestom, sedmom i osmom stoljeću prava sjemeništa i rasadnici nauke. Vrlo znamenite benediktinovačke škole postojale su u Montecassinu i Bobbiu u Italiji, u Toursu, sv. Germainu kod Pariza, Fleuryu, Luxeuilu i Metzu u Francuskoj, S. Gallenu, Fuldi, Reichenau-u, Hirschau-u i Trieru u Njemačkoj.

I u našoj domovini (Hrvatskoj i Dalmaciji) bijaše red Benediktovaca raširen duž cijeloga Primorja od labinskoga zaliva do Neretve i po otocima. Čuvene bijahu opatije reda sv. Krševana u Zadru, sv. Stjepana kod Spljeta, sv. Stjepana u Solinu, sv. Petra u Klobučcu, sv. Grgura u Vrani, sv. Petra u Selu, a osobito Kriesimirova rogovska opatija sv. Ivana tik Belgrada. Da se i u tim opatijama pomno njegovala nauka, jamči sam duh, kojim je bio zadahnut cijeli benediktovački red, a i to, što su stajale u vrlo tijesnoj svezi s kolijevkom reda. Tako je opat zadarskoga samostana sv. Krševana, imenom Madij, bio prije redovnikom glasovite talijanske opatije u Monte Cassino, utemeljene samim sv. Benediktom.

S početka su se u benediktovačkim školama učili sami dječaci, koji su bili predani samostanu (pueri oblati). Ali poslije su u te škole primali i djecu iz vana, pa da se dječaci, koji će biti redovnici, sačuvaju od utjecaja svjetskoga, dijelila se obično škola u dva odjela. U jednom su bili „pueri oblati“, a u drugom oni, koji su se spremali za koje svjetovno zvanje. Prva je škola bila u unutarnjem dijelu samostanske zgrade i zvala se prema tomu „schola interior“, a druga je bila obično u kojem odaljenom dijelu ili na krilu samostanske zgrade, te se zvala „schola exterior“.

Učilo se u benediktovačkim školama kao i u svjema višim školama srednjega vijeka tako zvanih sedam slobodnih umjetnosti (septem artes liberales), koje su se dijelile u dvije skupine. Prvoj skupini, za niže škole, pripadala je gramatika, retorika i dijalektika, i to se zvao trivium. Drugoj skupini, za više škole, pripadala je aritmetika, geometrija, muzika i astronomija, i to se zvalo quadrivium. Gdješto se uza to učila i teologija, t. j. sv. pismo (sacra pagina), a onda se takova škola zvala potpuna (schola ad plenum). Učilo se i govorilo latinski. Samo najmlađim se učenicima dopuštalo, da govore materinskim jezikom. Za objeda morali su učenici redom čitati iz latinskih pisaca.

Elementarnu obuku rukovodio je u benediktovačkim školama jednostavni koji redovnik (scholasticus). U većim samostanima i za više nauke postavljeni su bili učeni re-

dovnici (magistri), pod čijom su upravom opet manje učeni redovnici (seniores) podjeljivali obuku.

Stega je u benediktovačkim, kao i u svjema tadašnjim školama, bila vrlo oštra. Svaka pogrješka proti redu, nadalje svaka nepristojnost, nemar i nepažnja, pače i svaka pogrješka u pjevanju i čitanju kaznila bi se šibom, a veći prijestupci kandžijom. Pri tom se nije pazilo, da li su djeca plemićka ili siromašnih roditelja.

Lijepo je neki pisac ocrtao zasluge Benediktovaca veleći: „Njihovi su samostani bili tvrđe protiv nasilja i opačine, utočišta za nemoćne i prognane, hramovi mira i uzorna učilišta za kršćansku pobožnost i krepost, misionske kuće i postaje za pokrštenje naroda, slobodne luke znanosti, arkivi književnosti, škole za mladež, sveučilišta za učenjake, kancelarije za kraljeve, svećenička sjemeništa za crkvu, uzorni zavodi za poljodjelstvo i obrt, umjetničke škole za pjevanje i glazbu, za graditeljstvo i obrazovne umjetnosti.“ *S. B.*

Beneke Fridrik Eduard rodio se 17. veljače 1798. u Berlinu, gdje je i g. 1854. umr'o. Kao samostalni mislilac i osnivač posebnog psihološkoga sustava pobudio je Beneke u svoje vrijeme pažnju u učenom svijetu. Za rana već, dok bijaše još gimnazijskim učenikom, pokazala se u njega uz veliku i neumornu marljivost i neka samostalnost u mišljenju u njegovim radovima. K njegovu vanrednomu napretku u naucima mnogo je doprinijelo, što je u razredima Fridrich-Werderske gimnazije u Berlinu, koju je pohađao, bilo malo učenika, pa su tako učitelji laglje udešavali svoj postupak prema individualnosti svakog pojedinoga učenika, nadalje što su u zavodu podučavali (ravnatelj Bernhardi i profesor Spilleke) više po induktivnoj — mehanizmu protivnoj — metodi. Naročito je Bernhardi duhovitim svojim tumačenjem Sophokla i Horacijevih satira poticao učenike na filozofsko razmišljanje.

God. 1815. Beneke je, kao mladić od 17 godina, nakon položenoga ispita zrelosti, sudjelovao kao dobrovoljac lovačkoga bataljuna u ratu za slobodu. Nakon dovršena rata pođe kano slušatelj teologije u sveučilište u Hallu. U Halli bijahu nagrađene dvije od njegovih radnja, i to: „O upotrebi biblije“ i „Hiobova starost.“ U Berlinu su ga osobito zanimala Schleiermacherova predavanja teološko-filozofske naravi. Kad je prispjelo vrijeme, da polaže svoje ispite, učio je marljivo i ponovno je propovijedao s uspjehom. No jedanput pođe sa svojim bratom, da u crkvi slušaju, kako će Schleiermacher propovijedati. Uz put povedu razgovor, kako filozofija bludi i kako je puna različnih fantasterija, pa da je dužnost svakoga, koji se ćuti ponukanim i smatra sposobnim, da sve svoje sile upotrebi u korist te nauke. O propovijedi nije više ništa čuo, i izišavši iz crkve, bio je sam sa sobom na čistu, — pregnuo je naime, da će se okaniti teologije i prionuti uz filozofiju. Sjutradan prijavi svoju odluku dekanu i zamoli, da mu se dopusti u berlinskom sveučilištu da tumači filozofiju. Već prije toga objelodanio je dvije svoje rasprave: „Erkenntnislehre nach dem Bewusstsein der reinen Vernunft in ihren Grundzügen dargestellt“ i „Erfahrungsseelenlehre als Grundlage alles Wissens“ — i na temelju tih spisa steče god. 1820. venia docendi, naime dopuštenje, da u berlinskom sveučilištu može tumačiti filozofiju. U jednoj i drugoj raspravi protivi se načinu, kako se u njegovo doba tumačila filozofija; on nastupa put znanstvenoga ispitivanja, tvrdeći da se filozofska nauka temelji na iskustvu oprovrgavajući u isti čas svako aprijoristično (prvotno) shvaćanje. Pa kao što je pisao, tako je i tumačio. Slušateljâ je bilo uvijek dosta, jer mu predavanja bijahu zanimljiva. U ono je doba bio u berlinskom sveučilištu jedinim profesorom za filozofiju Hegel, koji je uživao veliki ugled i svojim filozofskim nazorima osvojio svu berlinsku inteligenciju. Ali Benekea to ne ustraši, te on samosvjesno navijesti rat svjema silnim i moćnim zagovarateljima dotadašnjega načina filozofisanja, napose pak samomu Hegelu.

Poznato je, koliko silnih žrtava iziskuje borba novog s oprečnim starim. Pa tako bijaše i sada. Benekeov nadobudni akademijski napredak naiđe na zapreke. U katalogu predavanja za ljetno poljeće 1822., podnesenu ministru, brisana su njegova predavanja. Ova ga zabrana posve iznenadi, pa akoprem se za razlog još i sada točno ne zna, ipak je vjerojatno, da je kod ministra Altensteina zabranu ishodio Hegel, koji je s ministrom prijateljovao, i to s razloga, što je Benekeova empirijska reformatorna psihologija bila ponajviše naperena proti Hegelovoj spekulativnoj filozofiji. Zgodno je Hegelu došlo,

što je upravo u to doba tiskom izašlo Benekeovo djelo „Grundlegung zur Physik der Sitten, ein Gegenstück zu Kant's Grundlegung der Metaphysik der Sitten". Natpis knjige bio je već zazoran, jer su držali, da se Beneke protivi moralu, koji se osniva na vjeri, i da nastoji, kako bi oborio, što je dosele bilo temeljem države, crkve i škole.

Ta zabrana nije mogla biti političke naravi, jer da se Beneke nije bavio politikom, već je živio jedino nauci.

Beneke je iz sviju sila nastojao da sazna, s kojih mu je razloga zabranjeno da predaje u sveučilištu, ali bez uspjeha. Molio je, da mu bar naznače mjesta u njegovoj novoj knjizi, koja su zazorna, da ih može opravdati, ali sve badava; vlada je nasuprot ishodila, da mu nije bilo moguće doći do profesure ni u saskim zemljama; odbili su ga naime u Jeni.

Prijatelji njegovi i njegove obitelji na više su mu mahova poručivali, da prividno nekoliko godina tumači Hegelovu filozofiju, dok se protivni elementi umire, a onda da opet može prionuti uz svoje nazore, ali je Beneke takove poruke s prijezirom odbijao.

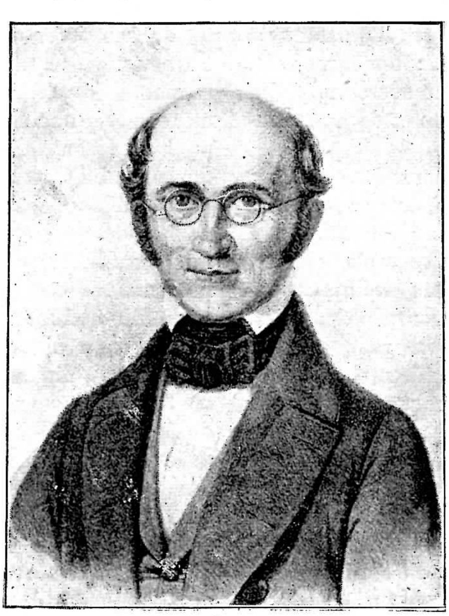

Beneke.

Konačno mu se pruži prilika, da svoja akademijska predavanja nastavi u sveučilištu göttinškom. Godine 1824., mjeseca siječnja, nastupi mjesto privatnoga docenta u spomenutom sveučilištu. Fakultet i vlada primili su ga usrdno, i time mu je bila pružena prilika, da u miru nastavi daljna razvijanja svojih nazora. Svoje u prijašnjim djelima samo fragmentarno naznačene psihologijske nazore razvije on sada dalje u djelima: „Psychologische Skizzen" (dvije sveske) i „Das Verhältnis von Seele und Leib".

Glavno Benekeovo djelo jesu psihologijske njegove skice i temelj svega njegova filozofijskoga istraživanja, kao i početak njegove pedagogije. One su pune zgodnog i dosjetljivoga promatranja i razlaganja, naročito je u njima jasno, temeljito i potpuno protumačio svoju nauku o čuvstvima.

Obiteljske prilike prinukaše Benekea, da je oko Uskrsa godine 1827. pohodio rodno svoje mjesto. Bilo sada, da su se iz daljnog njegova rada uvjerili i u Berlinu, da su nazori njegovi opravdani, bilo da su htjeli popraviti, što su s nesporazumljenja sagriješili, izvjesno je, da su Benekeu na novo dopustili predavati u berlinskom sveučilištu. Ovaj put bijaše mu položaj još teži, nego prije. Broj se naime profesora za filozofiju bio povećao, a povećavao se i dalje bivšim Hegelovim učenicima. Ali, ako su i bili Hegelovci u većini, ipak su Benekeova predavanja akademici sve više i više pohađali, i to je bilo povodom, da su ga nakon Hegelove smrti g. 1832. imenovali vanrednim profesorom, ali bez plaće. Tek devet godina poslije dopitaše mu godišnju opozivnu remuneraciju od 200 talira.

U novom položaju bio je Beneke vanredno marljiv i plodan pisac. Spomena su vrijedna osobito četiri djela: 1. „Das Lehrbuch der Psychologie als Naturwissenschaft"; 2. „Die Erziehungs- und Unterrichtslehre." 3. „Die Grundlinien der Sittenlehre." 4. „Die pragmatische Psychologie oder Seelenlehre in Anwendung auf das Leben." Uređivao je osim toga list: „Archiv für pragmatische Psychologie".

Beneke je predavao u berlinskom sveučilištu, premda je od nekoga doba poboljevao, sve do godine 1854., kad no ga je 1. ožujka nestalo, da se uz sve potraživanje nije moglo saznati, kamo i kako. Tek 3. lipnja g. 1856. nađoše njegovu lješinu u kanalu kod predgrađa berlinskog Charlottenburga. Kako je u nj dospio, nije se nikada saznalo.

Glavni psihologijski i pedagogijski nazori Benekeovi. Po Benekeovu duša nije jednostavno, nasuprot ona je jako sastavljeno biće, što slijedi iz velike raznolikosti njena rada; ona je dakle

sastavljena od velike množine pramoći. Pramoći su ove prema različnim našim osjetilima spojene u različne sustave, koji su sustavi međusobno opet spojeni, i u toj zajednici prikazuju ujedinjeno biće naše duše. Svaka pramoć pripada dakle jednomu sustavu, i obdarena je — kao što prema tomu i cijeli sustav — snagom pridržljivosti (jakosti), živosti (brzinom) i razdražljivosti, naime svojstvima, da može vanjske utiske brže ili sporije primati, da ih može bolje ili lošije pridržavati i da se dade brže ili sporije razdražiti. Razvitak naše duše stoji upravo do ove obdarenosti i do toga, što ona s pomoću osjetila može stupiti u dodir s vanjskim svijetom. Za prvi i za sav daljni duševni razvitak Beneke je na temelju razmatranja duševnoga rada ustanovio četiri glavna temeljna zakona; temeljna zato, jer se svi ostali zakoni dadu svesti na njih. Prema tim zakonima valja onda daljne pedagogijske naputke udešavati.

P r v i t e m e l j n i r a d d u š e o d n o s n o z a k o n g l a s i: S v a k a o d p r a m o ć i t e ž i, d a s e s p o j i s p o d r a ž i c a m a, k o j e n a m d o l a z e o d p r e d m e t a v a n j s k o g a s v i j e t a. Spojivši se s njima sačinjava duševni tvor. Prvi duševni tvorovi jesu osjeti i zamjedbe. Daljni naš duševni razvitak stoji do množine i raznolikosti početnih ovih tvorova. Dužnost je dakle odgajateljeva, da se pobrine za što bogatiju i raznoličniju množinu podražaja. Ono, što se početno zametne u našoj duši spojivši se pramoć s podražicom, naziva Beneke tragom, a obzirom na poznije reprodukcije — zametkom. Osjet i zamjedbe jesu već savršeni duševni tvorovi.

Oblici p r e d o č i v a n j a, t e ž n j e i č u v s t v o v a n j a naše duše razvijaju se onako, kako podražice djeluju na naše pramoći. Što se dakle tih oblika tiče, stoji mnogo do toga, u koliko je podražica razmjerna prama pramoći. Ako je podražica nedostatna, da pramoći, na koju spada, udovolji, onda pramoć nezasićena i neudovoljena nastoji, da joj se udovolji; i mi tada ćutimo (osjećamo) neko nezadovoljstvo. Isto tako ćutimo neko nezadovoljstvo, ako odviše podražica djeluje na naše pramoći. Ovo nas boli, dosadno nam je, pramoći otupe. Zamjećivanje se razvije, ako su podražice upravo prema snazi pramoći. Temeljnim ovim oblikom zamjećivanja jačaju pramoći. Jesu li pak podražice nešto jače, ali ipak nijesu odviše jake, onda nam takov snošaj godi. I upravo taj je snošaj najprikladniji, da se na njegovu osnovu pojavi težnja. Najprikladniji je zato, jer se u ovom snošaju podražice radije gube, nego u snošaju, kad su razmjerne pramoćima. U prvom tek napomenutom snošaju pramoć naime na novo teži, da joj se udovolji.

Ako su pramoć i podražica razmjerne, rečeno je, razvije se predočivanje, pramoć podražicu usvaja trajno. Ako tomu nije tako, pramoć podražicu ne usvaja potpuno, i čim ona donekle iščezne, nastane t e ž n j a. Čuvstvovanje se pojavi, ako su najmanje dvije duševne tvorbe skupa, ili ako neposredno jedna drugu slijedi. To daje č u v s t v o, u koliko naime budemo svijesni njihove razlikosti, odnosno udaljenosti. Jedna je od tih tvorba temelj čuvstvu, a druga č u v s t v o. (Dražestan kraj u prispodobi s manje dražesnim.) Svaki duševni tvor može na taj način da bude bud čuvstvo, bud podloga (temelj) čuvstvu. Tako može svaki duševni oblik, različan od drugoga, u koliko je s njim skupa, da dade čuvstvo, ali ipak se uzima, da se čuvstva rađaju samo po znatnijoj razlikosti oblika. Sastavljena čuvstva nastanu, ako se jedan oblik omjeri o više različnih oblika, no može se dogoditi i to, da se jedan oblik omjeri sa svjema ostalim duševnim oblicima, ili da se omjeri s posredišnjim duševnim raspoloženjem. Ako se duševni oblik omjeri s objektima, postavši duševnim, pojavi se č u v s t v o objektivnoga temelja, kano što su čuvstva kontrasta, mijene, novoga. Po temeljnoj kakvoći naših pramoći razviju se čuvstva jakosti, živosti (brzine), razdraženosti; poradi različnoga podraživanja čuvstva veselja, neveselja, dosade i boli.

Zadaća je pedagogije, da nastoji oko toga, da se što jače razviju ova tri glavna duševna oblika, naime oblik predočivanja, čuvstvovanja i težnje, jer do njih stoji svaka daljna duševna savršenost. Težnja još nije nikada duševna jakost, no pojavi li se kao v o l j a, onda je to siguran znak duševne jakosti. Čuvstva su znamenita poticala naše volje, a predstave (predodžbe) znače nešto samo onda, ako su žive moći, koje nas nukaju na daljni duševni rad. Za to se i pedagogija dijeli u uzgoj sa zadaćom, da u duši djeteta budi nove sile — moći, i u obuku, sa zadaćom, da svijest učenika obogaćuje novim znanjem.

Na temelju živih predočaba, čuvstava i

težnja valja da se pojavi čelična volja. To će se pak zbiti samo onda, ako volja prijeđe u rad, i to u uspješan rad. Dušu djeteta moramo s toga čuvati od svega rada, koji bi je mogao uvrijediti, ražalostiti; svaki dakle rad djeteta mora da bude okrunjen s uspjehom.

U našim osjetilnim sustavima pridržljivost, brzina rada i razdražljivost pramoći nije jednaka. Najjače je pridržljivosti vid, opip mu se najviše približava, sluh radi većom brzinom, ali mu je zato pridržljivost slabija, no još je dosta jaka, da njegovim radom postaju jasne predodžbe; njuhom i okusom ne razvijaju se u našoj duši jasne predodžbe, jer im manjka dovoljna jakost u pridržavanju podražica.

S jače pridržljivosti manja je težnja u oblicima (tvorbama) osjetila višega reda, naime vida, sluha i opipa, od onih nižih osjetila.

Pedagogija zahtijeva, da se svi napomenuti osjetilni sustavi harmonijski razvijaju, ali harmonijski ovaj razvitak nema značiti, da se razviju u jednakoj mjeri, nasuprot treba da osjetila višega reda vladaju nad onima nižega reda.

Zamjedba se pak ne razvija samo tim, ako podražica djeluje na naše osjetilne pramoći; ona se razvije još i tim, da osjetilne pramoći teže za dotičnim podražicama, a ta se težnja nazivlje p a ž n j o m. Svijest je pak djeteta, naročito na početku, jako tijesna, s toga ne smije biti ni mnogovrsnih podražica, a mi se moramo čuvati, da ne zahtijevamo od djeteta, da pazi, kad ne može da pazi.

Drugi je temeljni zakon Benekeove psihologije, d a d u š a d j e t e t a d o b i v a s v e v i š e i v i š e n o v i h p r a m o ć i. Posljedica je toga zakona, da duša djeteta s vremenom jača i postaje sve to samostalnija. Tim je određen početak i svršetak obrazivanja. Kad je početkom života dijete svladalo sve one utiske svijeta, što no ga opkoljuje, vrijeme je, da otpočne po osnovi uređeno utjecanje odraslih, i to radi toga, da se ne bi sakupila prevelika množina pramoći, koje bi onda, nezadovoljne, lasno na nepravilan način probile na površinu. Nukaj s toga nadalje dijete, da što više samo radi. Kod toga nam posla valja imati na umu, da je u svakom trenu života samostalna količina pramoći djetetu na raspolaganje. Zadaća je dakle pedagogije, da svoje gradivo porazdijeli na pojedine odsjeke vremena. — Između nauke mora da bude i odmora, da se tako u duši djeteta nakupe nove pramoći. U početku treba da od djece zahtijevamo samo minimum samostalnosti u radu, postepeno sve više i više, dok konačno prestanemo pomagati, ter ćemo samo — onako iz daleka — radom upravljati. Kraj je nauke, kad dijete dozri, da može raditi posve samostalno. Što se uzgoja u užem smislu tiče, njegov je opseg mnogo širi. On počinje svoj rad početkom dječjega života i traje sve dotle, dok se život ne svrši.

T r e ć i z a k o n. P r a m o ć i s u i p o d r a ž i c e u n a š i m o s j e t i m a i z a m j e d b a m a s p o j e n e č a s j a č e, č a s m a n j e j a k o. Ako nijesu čvrsto spojene, dogodi se, da sa svoje bježnosti počela dotičnih oblika prijeđu na oblike druge vrste. Na taj način dolazi Beneke do svoga trećeg psihologijskog zakona: U s v a k o m t r e n u b i t i s a n j a n a s t o j e t v o r b e (oblici) n a š e d u š e, d a m e đ u s e i z j e d n a č e o n a p o č e l a, k o j a n i j e s u č v r s t o s p o j e n a. Na temelju toga zakona tumači svijest i nesvijest duševnih naših tvorba (oblici). Uz dovoljnu mjeru tekućih počela duševni je tvor u svijesti, iščezne li stanovita količina tih počela, pada u nesvijest. Ako koji duševni tvor (oblik) iščezne iz duše, — po prirodnom zakonu: „Što je na neki način postalo, traje tako dugo u duši, dokle ga god drugi uzroci ne unište“, onda po tom zakonu traju postali duševni oblici i nadalje kao t r a g o v i. Što su tragovi izgubili, to teže i da zadobiju, i budu tako podlogom daljnim duševnim tvorbama, s toga ih Beneke nazivlje još i „z a m e c i m a“. Tragovi ili zameci ustrajat će dulje u duši, što su jače pramoći. Ustrajanje je tragova za pedagogiju veoma znamenit momenat. Ona obzirom na to mora da postavi neku cijelj i mora nastojati, da se u duši djeteta zameću samo takovi tragovi, koji su prema postavljenoj cijelji shodni.

S v i j e s t. Po Benekeu razvije se objektivna svijest, što se jednaki tragovi u našoj duši spajaju i tim spajanjem udilj rastu, dok ne postanu svijesni. Što je pak koji duševni tvor jači, to se teže giblje. Pedagogija neka zato pazi na tu činjenicu, i neka sačuva dijete od podraživanja, s kojega bi zameci u duši njegovoj postali nestašni. Duševni se oblici (zameci) jačaju na dva načina: a) Novim utiscima, b) reprodukovanjem. Prvim se dijete sigurnije razvije, no

drugim opet laglje privikne da radi samostalno.

Reprodukovanje. Pažnja. Reprodukovanje se po Benekeu pojavlja s tekućih počela u duši, zatim podražicama, a napokon s jednih i drugih. To biva tako, da se pramoći i podražice pridruže oblicima, što se nalaze u duši. Tako ojačani oblici dižu se iz nesvijesti u svijest. Ako su uzrok podražice, reprodukovanje je nehotično, ako su pak uzrok pramoći, onda je hotično, a s treće vrste pojavi se neko posredno reprodukovanje.

Ako je reprodukovanje nehotično, onda moraju da su podražice dosta jake, da zametke, što u duši postoje, dignu iz nesvijesti u svijest. Kod hotične pažnje pokreću se pramoći prama zamecima duše s ljubavi spram učitelja ili sudrugovima, dalje i s toga, što je dijete izvjedljivo, ili poradi osobnih, a kadikad i sebičnih interesa. — Koje ćemo tvorine duše odabrati, da budu elementi za probuđivanje spoznaja, to stoji do svrhe same obuke. Takove se predodžbe moraju onda u duši djeteta stalno učvrstiti i spojiti s onima, koje treba da dižu u svijest. Povod je tomu zakon, da od budne duševne tvorine tekuća počela uvijek krenu spram onih, koja su s njima najuže spojena ili su s njima jednaka. Količina tekućih počela, što prelaze, nije uvijek jednaka, jer jedan dio tekućih počela pristupi k inim duševnim tvorinama, i upravo tom činjenicom dadu se tumačiti razni stupnjevi svijesti, počevši od potpune koncentracije, pa čak do rastresenosti. Da doskočimo tomu, da nam učenik kod nauke ne bude rastresen, dobra je i umjesna priprava za nauku.

Pamćenje. Ustrajanje tragova pridržljivošću daje pamćenje. Pamćenje je to bolje, što su naše pramoći jače, što su savršenije duševne tvorbe i što se duševnim tvorbama pridružilo više tekućih počela. Sjetimo li se i uzgrednih momenata, pamćenje prima obilježje dosjetlivosti. Budući da pamćenje nije nikakova samostalna sila duše, nema ni općene kakove vježbe.

Maštanje. Maštanje je samo neka vrsta reprodukovanja. Maštanje tumači Beneke osim toga i svojstvom razdražljivosti naših pramoći, jer veli, da do toga svojstva stoji količina usvojenih podražica. Nadalje drži Beneke, da su i savršenost svojstva pridržljivosti i brzina rada mjerodavni za valjano maštanje. Maštanje mu je i prvi produktivni rad duše dječje. To se vidi kod igre. Braniti djeci, da se igraju, nije umjesno s razloga, da se u duši djeteta ne bi razvile neugodne tvorbe; isto tako moramo dopuštati i izmjenu igara.

Pa kao što je reprodukovanje, pamćenje, maštanje, tako je Benekeu i razvijanje skupnih, rednih i skuporednih predočaba zavisno od izjednačivanja tekućih počela u našoj duši. Tu nam činjenicu predočuje ovako: „Sve one predodžbe, koje ili u isti mah ili redom u dušu stupe, vežu tekuća počela jednu uz drugu. Što se taj proces češće ponavlja, to se nakupi više spona, i to čvršće ustraju na gornji način spojene predodžbe u našoj duši. I skupne i redne predodžbe dadu se tekućim počelima međusobno spojiti. Skupne i redne predodžbe za daljni su naš razvitak veoma znamenite. U duši se djeteta mogu takove predodžbe samo postepeno razviti, i to po pravilu od lagljega k težemu, od jednostavnijega k sastavljenomu. Najopširnija i ujedno najviše sastavljena je predodžba samoga sebe — „ja“. Dijete dolazi do svijesti o samom sebi istom u trećoj godini. Kod nauka je za razvitak skupnih i rednih predočaba zgodan genetični postupak. Sinteza može biti strogo u okviru nastavnoga gradiva, može pak u svoj tijek uplesti i tuđe gradivo, kano kod upotrebe matematičnih pravila na rješavanje zadaća zemljopisnih, fizikalnih itd. Sinteza strogo u okviru nastavnoga gradiva vrijedi za napredak u nastavi više, nego ako se u nju uplete tuđe gradivo. No može se činiti i potonje, ako je dotično tuđe gradivo za djecu osobito zanimljivo.

Četvrti zakon. Jednaki ili slični duševni tvorovi (oblici) nastoje sad manje sad više, da se prema svojoj jednakosti ili sličnosti međusobno spoje. Do te kombinacije stoje naročito ove četiri vrste duševnoga rada: dosjetljivost, prispodoba, razvijanje pojmova i suđenje. Od tih je opet vrsta najznamenitiji razvitak pojmova. Kod dosjetlivosti nalazi se sakriveno jednako pod nejednakim. Njom se pripravlja razvitak pojmova — poimanje. Dosjetljivost se pojavljuje osobito kod djece, kojoj još manjka dostatna količina jednakih predočaba, a da bi se mogla

pojaviti njihova kombinacija u obliku pojmova — no dosjetljivi su i odrasli ljudi.

Poetične prispodobe jesu takove, gdje je jednakosti i nejednakosti u istoj mjeri; nalik su umjetničkomu maštanju (fantaziji) poeta. Takove se prispodobe rađaju, ako ima u pramoćima dostatne razdražljivosti i živosti, i ako ima dostatnih različnih živih zorova.

U uski (tijesni) savez stupe naše predodžbe istom onda, ako su u njima jednakosti pretežnije od nejednakosti. Na taj se način razviju u duši na prvom mjestu pojmovi, a na drugom sudovi. U predikatnom pojmu kod sudova i nema više nejednakosti.

Razvitak pojma stoji u opreci s pamćenjem, — jer je pamćenje ustrajnije, a kod stvaranja pojmova stupaju predodžbe u nove sveze.

Stupi li pojam koji u savez s posebnom kojom predodžbom, dobijemo prosti analitični s u d. Probitačno je za suđenje, da se od posebne predodžbe ne izgubi sve, što je nejednako, jer je onda laglji prijelaz od apstraktnoga natrag k posebnomu suđenju. Taj bi momenat trebali učitelji dobro da zapamte i poradi njega pojmove češće da spajaju s posebnim njihovim predodžbama, od kojih su postali. Djetetu je najteže da stvara posve apstraktne pojmove. Takovi su pojmovi: svojstvo, uzrok, učinak, mogućnost itd. Ipak su takovi pojmovi konačna cijelj obuke, jer bez njih nema pravoga znanja, s toga se mora s njima već u školi otpočeti. U nauci polagano naprijed koračati jest samo u korist nauke, jer ono, što lagano i mučnije naučimo, dulje u duši ostaje.

Pošto su pak pojmovi temelj i suđenju i zaključivanju i dokazivanju, s toga veli Beneke, da količina i kakvoća pojmova jednoga čovjeka daje ono, što nazivamo razumom.

Jezik (govor) se razvije u djetetu time, što se naskoro uvjeri, da se na glasove zadovoljava njegovim potrepštinama i da mu se pomaže; nadalje, što mu godi proizvođenje i podražavanje glasova.

Znamenito je označivanje pojmova riječima. Ne može se odobriti, da dijete upoznajemo s riječima, s kojima ono još ne može da spaja dotične pojmove. Nasuprot, razvijanje mišljenja neka je pred razvijanjem govora. Dijete stane govoriti na temelju zakona „izjednačivanja tekućih duševnih počela“. Podražice, što se šire po našoj nutrašnjosti, prijeđu i na mišične sile. Pokreti i proizvedeni na takov način glasovi jesu posljedice toga draženja.

Čujemo li od drugih iste glasove, spajamo onda s njima (asociramo) iste nutarnje pokrete, očitovanja s njihove strane tumačimo po svome, mi ih shvaćamo.

Težnje, žudnje, sklonosti, strasti. Ustanovljeno je, da se težnje u našoj duši rado pojavljuju, ako nas podražice ili nedovoljno ili prekomjerno draže. Spajanjem jednakoga narastu, te budu žudnje, sklonosti i strasti. Žudnje se pojavljuju jedino iščezavanjem i izjednačivanjem tekućih počela, sklonosti već i utjecajem manje ili više srodnoga, a strasti su se tako duboko usadile u našoj svijesti, da čim je ova iole prosta, skoče u svijest. Žudnje se mogu upokojiti i samim izjednačivanjem tekućih počela, jedino ako su jake — teže za vanjskim utiscima.

Sklonosti dijeli Beneke po sustavima njihovih počela. Razlikuje sklonosti vegetativne, sklonosti nižih osjetila, mišične sklonosti, sklonosti osjetila višega reda i intelektualne sklonosti. Sklonosti vegetativne i nižih osjetila tiču se fizičnog uzdržavanja našega tijela. Mišične su sklonosti kretanja udova našega tijela i jesu već plemenitije naravi, najplemenitije su sklonosti u osjetilima višega reda, pak sklonosti reproduktivnoga i produktivnog života naše duše (intelektualne sklonosti). Svuda daje Beneke naputke, kako pri njihovu razvijanju valja postupati, naročito pako traži, da odgajatelji nastoje, da sklonosti višega reda nadjačaju u duši djeteta sklonosti nižega reda.

Težnje naše duše mogu sa skupnim, rednim i skuporednim predodžbama stupiti u savez. Ovakovim ponovnim savezom težnje se potencuju, budu sklonosti, kano što je sklonost, što se tiče predočivanja samoga sebe (ja). Svrha joj je, da se prikaže u svojim vlastitostima, svojstvima. Ako se takova svojstva slažu s odgojnom cijelju, ako znače našu savršenost, neka se potpomažu, u obratnom smislu ne.

U savezu s predodžbama o drugim ljudima dadu težnje sklonosti napram osobama. Jakost njihova stoji do jakosti i veličine predočaba o dotičnim osobama. Da se sklonosti napram osobama razviju, treba da dotičnici pospješno ili potiskujući djeluju na dijete i da se predodžba „ja“ stopi s predodžbom o dotičniku. Takovi se odnošaji

rado razviju između djece i roditelja, učenika i učitelja i među sudrugovima. U velike cijeni međusobni utjecaj sudrugova jednoga na drugog, kao i utjecaj djetetu što bližih odgajatelja. Častoljublje, uglednost jesu sklonosti, koje se također na isti način razviju, naime, da predodžbe o drugima, o njihovi mnijenju predodžbu o samom sebi (ja) bud pospješuju, bud ponizuju.

Prispodabljanjem sadašnjih s prijašnjim vlastitim svojstvima, tuđih s vlastitim, nastaju u duši djeteta nagnuća prispodabljanja. Ako se više nagnuća okupe oko jednoga zajedničkog sredstva, zovu se ta nagnuća posredna, sredstvena. Koliko takova nagnuća moralno vrijede ili ne vrijede, stoji do prvotnih nagnuća. Za odgajatelja mnogo vrijedi, da on u takovim prilikama umije da dokuči temeljna, početna ta nagnuća. Često mu je na putu laganje, kojim sredstvom želi dijete da odgajatelja gledom na svoje duševno raspoloženje zavede. Da se laganje ne uvriježi u duši djeteta, treba živo nastojati, da se sačuva od prve laži. Radi laži dopušta Beneke i tjelesnu kaznu. Najizdašnije sredstvo, kojim se dijete sačuva od laganja, jest, ako odgajatelj nastoji, da djetetu bude ćudorednim idejalom, da sam nada sve ljubi istinu.

Htijenje — volja, rad, načela. Ako se red predočaba, koje nam prikazuju, da je moguće udovoljiti nagnuću, s tim nagnućem spoji, onda nastane volja. Pravila za vladanje, naime ćudoredna načela, razviju se, ako težnje, po zakonu spajanja jednakoga, nastupe intelektualni proces razvijanja pojma. Posljedica težnja, nagnuća i volje fizični je ili duševni rad, odnosno djelovanje, a omogućuje se prenošenjem tekućih počela. Ako hoćemo da imamo kod rada uspjeha, nužno je, da smo mirne ćudi, da raspolažemo dostatnom množinom predočaba, ali ipak da ta množina slobodno njihovo gibanje ne sprečava, i napokon je potrebna koncentracija samo na jedan dio naših predočaba. Na nutarnjost ljudi zaključujemo po njihovim djelima. Odvažnost kod djelovanja svjedoči, da dotičnik sebi pomišlja mogućnost uspjeha; promišljeno djelovanje dokazuje, da dotičnik pojedina nagnuća mirno međusobno prispodablja; a ako je neodlučan, da nagnuća nemirno amo i tamo lutaju, a da jedno ne nadvlađuje drugo.

Sposobnost za rad stječe se samo uspješnim radom i stoji: a) do jakosti volje, b) do mudrosti, t. j. do savršenosti posrednih redova, c) do toga, da volju pri radu ništa ne smeta.

Ako pedagogija opazi, da su se u duši djeteta razvila kriva nagnuća, neka upotrebi nagradu i kaznu. Kod upotrebljavanja nagrada i kazna valja paziti na razboritost djeteta, na njegovu individualnost, a uz to ne smijemo da budemo partajični.

Čuvstva, sastavljena od jednakih i nejednakih česti. Što je koje čuvstvo opširnije, to je i jače. Postupno, kao što nam pojmovi budu jasniji, jača i čuvstvo jasnosti, pred kojim je vladalo čuvstvo tamnosti. Udobno, neudobno, dosadno, bolno — to su čuvstva, koja sakupljanjem jednakih počela — tragova — sve to više u dubinu rastu. Po jednakom tonu mogu se ujediniti i duševni tvorovi nejednakog objektivnog sadržaja, te mogu tako čuvstvo potencovati; ako se dogodi obratno, mogu ga umanjiti, depremovati. Ako se protivi sljevanju čuvstva krepči koji savez u duši, čuvstvo se jače oćuti i može se i preobraziti, t. j. čuvstvo se žalosti može pretvoriti u čuvstvo radosti i obratno. Takovo se prenavljanje događa naročito kod praktično kratkovidnih ljudi, jer sa svakom promjenom uvijek svoj „ja“ mjere.

Izjednačivanje tekućih počela najjače je kod čuvstava prvo radi velike udaljenosti njihove podloge (duševnih tvorova), drugo što u njima nijesu počela čvrsto spojena, nadalje što se svakim čuvstvom mijenja i naše raspoloženje, općena podloga čuvstvovanja.

Cijenjenje, ćudoredni nazori, savjest. Praktično posmatranje svijeta, cijenjenje predmeta i čina stoji do toga, da li predmeti i čini (fizični i duševni) naš život pospješuju ili su mu protivni. Pojmovi o tim vrijednostima jesu ćudoredni naši nazori, a suglasnost našeg ponašanja ili nesuglasnost s općenim cijenjenjem vrijednosti probudi u nama čuvstvo, imenom savjest.

Nauka u istoriji, moralu i vjeri treba da budi u djetetu živa čuvstva, nagnuća, te joj je na taj način zadaća, da uspostavi u njemu čvrstu i čeličnu volju. Beneke zagovara ukupni, zajednički odgoj i daje mu prednost pred osamljenim.

Pedagogijska svoja pravila osniva Beneke na psihologijskim svojim istraživanjima i ot-

krićima. Tim je doprinio, da je pedagogija postala znanost. Njegovu pedagogiju možemo zato s punim pravom nazvati znanstvenom. Ona se sudara i s praksom; jasno je i razgovijetno napisana, pa s toga je vrijedna, da se s njom svi učitelji upoznaju.

Osim spomenutih jur ovdje Benekeovih djela, ugledala su svjetlo još i ova: „De veris philosophiae initiis“ itd.; „Neue Grundlegung zur Metaphysik“; „Schutzschrift für meine Grundlegung zur Physik der Sitten, Beiträge zu einer rein seelenwissenschaftlichen Bearbeitung der Seelenkrankheitskunde“; „Skitzen zur Naturlehre der Gefühle“; „Ueber die Vermögen der menschlichen Seele und deren allmähliche Ausbildung-Grundsätze der Civil- und Criminal-Gesetzgebung“; „Kant und die filosof. Aufgabe unserer Zeit“; „Lehrbuch der Logik“; „Die Philosophie in ihren Verhältnis zur Erfahrung, zur Speculation und zum Leben“; „Erläuterung über Natur u. Bedeutung meiner psychologischen Grundhypothesen“; „Unsere Universitäten und was ihnen Noth thut“; „Grundlinien des natürlichen Systems der prakt. Philosophie“; „Syllogismorum analyticorum itd.“; „System der Metaphysik u. Religionsphilosophie etc.“; „System der Logik als Kunstlehre des Denkens“; „Die neue Psychologie“; „Die Reform und die Stellung unserer Schulen“; „Archiv für die pragm. Psychologie, Lehrbuch der pragm. Psychologie.“ *J. G.*

Biblija ili biblijska povjest jest knjiga, u kojoj se kronologijskim redom pripovijedaju događaji, uzeti iz sv. pisma staroga i novoga zavjeta; obuhvaća dakle vrijeme od stvaranja svijeta, pa do smrti apostola. Svrha je biblijskoj povjesti, da prikazuje kratkim i jednostavnim načinom uzrok i pripravu spasenja roda ljudskoga — spasenja samo po Isusu Hristu, što je kao središnja točka povjesti svijeta, i napokon utemeljenje i razvitak crkve Hristove kao jedino spasonosnoga zavoda na zemlji. — Biblija spada među prva i najbolja uzgojna sredstva, jer se dijete naukom iz nje crpenim ponajviše učvrsti u plemenitom značaju. Iz nje se naime uči ljubiti Boga nada sve, a bližnjega svoga kao sama sebe, — uči se krepost cijeniti, na opačinu mrziti, dobro činiti, a zlo, naime grijeh, bježati. Sav taj nauk jače djeluje na srce djeteta nego ikoji drugi, jer se temelji na auktoritetu Boga svemožnoga, svetoga i pravednoga. Za dokaz tome su nam škole od početka kršćanstva, pa sve do današnjega doba, i to ne samo kršćanske škole u Evropi, nego i škole slobodoumne Amerike. U sjevernoj Americi ne spada vjeronauk među nastavne predmete u školama, ali zato ipak po državnoj odredbi valja da svaki dan prije obične poduke pročitaju jedno štivo iz biblijske povjesti s moralnom napomenom k tomu. — Biblija se može uzeti bilo kao samostalan predmet, bilo da se upotrebljava za razjašnjivanje i potvrđivanje vjerskih istina. Kod podučavanja biblije nadovezuje se na prvom stupnju pripovijedanje njezinih događaja na temeljne pojmove vjere o Bogu, o njegovim svojstvima, na nauk o spasenju i o posvećenju kroz Hristovu crkvu.

Na drugom stupnju valja bibliju učiti u cjelini kao samostalan predmet, da se njome potpuna pedagoška cijelj postigne, uz upotrebu malenoga katekizma. Na trećem stupnju imade prednost katekizam, kojega istine se primjerima iz biblije razjašnjuju i potvrđuju.

Biblija je zlatna knjiga, koja ne bi smjela manjkati ni u jednoj kršćanskoj kući, a najmanje u školi, te bi se morala često čitati i tumačiti. *D.*

Biologija (grčka riječ) znači „nauka o životu“. Biologijom nazivamo po tome nauku, koja se bavi živim, organizovanim tjelesima, a pošto takovima smatramo životinje i bilje, to ona u najširem smislu obuhvaća i zoologiju i botaniku zajedno. Prema tomu je biologija grana prirodne nauke, kojoj je nasuprot opet druga grana, što obrađuje neživa, anorganička tjelesa i koja obuhvaća mineralogiju, geologiju, geognoziju itd. No riječ biologija upotrebljava se i u ponešto drugom značenju. Tako biologija znači nešto u užem smislu i sistematsko prikazivanje uvjeta i momenata čovječjega života, posmatrana s različnih gledišta. U najužem smislu napokon upotrebljava se riječ biologija za posmatranje odnošaja između organskih tjelesa i vanjskoga svijeta; znači nauku o životnim uvjetima, no u kojem je značenju u novije vrijeme često zamijenjuje i riječ oekologija. *dr. C—r.*

Bȉrati, bȉranje, običnije: d r e s i r a t i, d r e s u r a (riječ francuskog podrijetla), znači utuvljivati pojedine vještine i okretnosti, ili stanovit način vladanja bez obzira na umno poimanje dotične duševne ili tjelesne djelatnosti. Prema tomu jest bȉranje ili dresura

prisilni uzgojni postupak, koji svoja sredstva ne bira prema uvjetima razložnog prirodnoga razvoja svog uzgajanika, nego jedino za to, da se što brže poluči uzgojna cijelj, što ju je netko postavio.

U navadnom govoru razumijeva se pod riječju dresura u širem smislu obučavanje životinja u različnim vještinama i vladanju, pa i samo primjenjivanje te riječi na obrazivanje ljudsko upotrebljava se obično u prenesenom, ponajviše sarkastičkom smislu.

Pa ipak je dresura i u čovječjem uzgoju ne samo moguća, te se zbilja i vrši, nego je na stanovitim razvojnim stupnjevima, obzirom na kulturne potrebe, što postoje, u nekoj mjeri i neizbježiva.

Razvoj naime duševnoga života čovječeg počinje se jednostavnom reflektornom djelatnošću, nastavlja se instinktivnom, a završuje razumnom i umnom duševnom organizacijom. Za prva dva stupnja zovemo djelatnost nesvijesnom, jer ne uzrokuje svijesne djelatnosti moždanskoga živčevlja (n. pr. mišično trzanje s dodira, potraga za hranom itd.).

Stjecanjem spoznaja i organizovanjem njihovim u razum i um nastupa svijesna djelatnost duševna, dok konačno pojedine od tih djelatnosti poradi dovršene njihove uvrzbe u duševni organizam kao i poradi čestoće ponavljanja njihova prestaju izazivati napor moždanskoga živčevlja, i time prelaze opet u nesvijesnu, automatsku duševnu djelatnost. (N. pr. računske operacije u matematika, klasifikovanje u prirodopisca, tehnička izradba u slikara, bježno čitanje i pisanje itd.)

No prisvojenje nekih vještina i vladanja ne može rad neposredne brze potrebe njihove u svakidašnjem životu proći uvijek sve te razvojne stupnjeve. To niti je uvijek moguće, niti potrebito.

Čitanje i pisanje n. pr. vještine su, kojih se je čovjek dovio tek višom umnom operacijom, t. j. analizom i apstrakcijom, pa tko će danas razumno zahtijevati, da i djeca učeći se tim vještinama moraju proći sve stupnjeve, kojima je pošao razvoj i postanak alfabeta Tu je potrebita neposredna primjena gotovog rezultata, i to u glavnom mekaničkim načinom; a da je moguća, to nam nad iskustvom ne treba inog dokaza.

Ili uzmimo vladanje.

Elementarna pristojnost u svakidašnjem životu, n. pr. čistoća, pristojnost kod jela i inih životnih funkcija i t. d. nijesu urođene sklonosti ljudske, nego tek rezultat dugoga razvoja ljudske uljudbe. Hoćemo li čekati s obučavanjem tih elemenata današnje družtvene pristojnosti, dok uzgajanik naravnim razvojnim redom dospije u doba, u kojoj će shvatiti potrebu takove obuke?

U takvim dakle i njim analognim prilikama dopušta se postupak, što ga u psihološkom smislu zovemo dresurom. Naravno, da takav postupak valja ograničiti po svom sadržaju samo na ono, što je po elementarni uzgoj najpotrebitije, a ne da se u bitnosti svojoj primijeniti u dotičnoj uzgojnoj perijodi. Što se tiče izbora sredstava takove poduke, razumijeva se i samo po sebi, da ih valja ograničiti samo na onakova, koja ne će uroditi zlim posljedicama po kasniji uzgojni razvoj, naročito pak ne smiju ta sredstva prelaziti međa, što ih nalaže čuvanje dostojanstva čovječjega. U načelu pak treba da se sav uzgoj i obuka, osobito u odmaklijoj dobi, kloni što više dresure, jer ona psihološkim uvjetima svoga djelovanja upravo sprečava, da se postignu glavne uzgojne cijelji, t. j. obrazivanje jedinstvene umne i ćudoredne organizacije čovječje. Dresurom se naime razvija samo automatska djelatnost, koja ne prelazi u fazu svijesnoga prikupljenja umnomu i moralnom čovječem kapitalu. Takova pak djelatnost ne može biti podlogom razvoju duševnog čovječega bića. S toga se s punim pravom općeno tvrdi, da sama dresura „ubija“ duh.

S dresurom ne valja zamjenjivati nastavnu i uzgojnu vježbu, akoprem postoji neka sličnost među njima. Oboje naime uključuje u sebi stalno ponavljanje, no kod dresiranja zbiva se taj stalni niz ponavljanja bez obzira na prethodno umno razumijevanje, dok valja vježbom stanovite spoznaje nakon svijesno obavljene apercepcije trajno pripojiti čovječoj svijesti. Nadalje se razlikuje uzgojna vježba od dresure i u izboru sredstava, jer se vježba služi samo razložnima i na obzirima humanosti osnovanima, a dresura se često ne žaca i nečovječnih sredstava.

Gdje prestaje potreba dresure, a nastupa potreba racijonalne vježbe, ne da se općim pravilom za sve slučajeve ustanoviti, jer se ravna prema dotičnim razvojnim stupnjevima. Potrebno je dakle, da uzgajatelj pozna umni i moralni doseg pojedinih stupnjeva i prema tome odredi među dresuri i vježbi. Kao općeno pravilo možemo ipak uzeti ovo:

Neka se načelno ne vježba ništa, čemu uzgajanici po svom razvojnom stupnju nijesu dorasli, da umno pojme. Od tog se načela ipak može, a i mora odstupiti u primjeni onih vještina i vladanja, koje su apsolutno potrebite za neposredni život i brži razvoj daljnog umnog i ćudorednoga bića uzgajanikova.

Budući da je dresura po bitnosti svojoj u uskom srodstvu sa procedurom obrazivanja u opće, pače se može ustvrditi, da je dresura onaj prvotni oblik obrazivanja, iz kojega se razvio umni uzgojni postupak, — to je posve naravno, da je kao takova zauzimala u povjesti uzgoja znamenito mjesto.

Ne može biti sumnje, da se prvi uzgoj, t. j. onaj primitivnoga čovjeka, sastojao u samoj dresuri, tu pače prikazuje ona već neki stupanj civilizacije. Isto je tako i u današnjih naroda primitivne kulture i u ljudi niske obrazovanosti. O tom nas može uvjeriti pogled na najniže slojeve inače kulturnih naroda.

I u kasnije, istoričko, inače civilizovano već doba preteže uzgojni i nastavni postupak više na stranu dresure, nego racijonalnoga uzgoja. Strogo disciplinovanje, neposredno, mekaničko utuvljivanje gotovih intelektualnih i moralnih tekovina ljudskih, bitno je obilježje uzgojnoga postupka ne samo starih, nego i sredovječnih uzgojnih prilika, i to ne samo u praksi, nego velikim dijelom i u teoriji. Ako se i ne može ustvrditi, da je to sve bila baš sama puka dresura, može se ipak reći, da joj je vrlo blizu.

Ni humanizam s reformacijom nije u tom pogledu mnogo boljega uradio. Ukočeni verbalizam, koji se razvio na humanističkoj podlozi, bio je više sklon dresuri, nego li protivan. Pa i posve je naravno, da sam obzir na nastavni i uzgojni materijal nije mogao udovoljiti ujedno i psihološkim zahtjevima obrazivanja.

Istom kad je nakon točnijega upoznavanja prirode pokročilo i upoznavanje prirodnih uvjeta ljudskoga obrazivanja, počinje uzgojni postupak zazirati od dresure i priklanjati se umnoj upotrebi uzgojnih nazora i načela. Taj se preokret počinje javljati dobom realizma (16. i 17. stoljeće), a nastavlja se uspješno vijekom naturalizma (18. stoljeće, inače i pedagoškim nazvano) i pozitivizma. Najznamenitiji pedagozi dotičnih razdoblja ujedno su glavni predstavnici odlučnoga i uspješnog otpora proti dresuri u uzgoju i obuci.

Danas je to pitanje u pedagogiji u opće riješeno, te je dresura kao općeno valjano uzgojno sredstvo potpuno zabačena, a trpi se samo u prilikama, koje prije izložismo.

Lj. D—ć.

Blagohotnost se može razmatrati kao etička ideja, koja ima svoju apsolutnu i realnu vrijednost bez obzira na čovjeka, i na duševni život, i to razmatranje spada u etiku. Nadalje se može razmatrati s obzirom na duševni život t. j. kako ona postaje u duši, pod kojim se uvjetima razvija i kako, te kako djeluje na zbiljski duševni život. Ta pitanja rješava psihologija.

Bez ljudskoga društva ne može dijete da opstoji. To je naravan uvjet njegovu opstanku, isto tako kao i uzduh. U društvu se razvija duševni život, dijete spoznaje sve usluge, koje mu čine oni, što oko njega živu. Sav se duševni život prepliće i daje cjelinu. Ta je cjelina vrelo pojedinih časovitih volja. Svaku svoju volju ne može dijete da ispuni, nego je ovisno o volji starijih. Na taj način dolazi u odnošaj jača volja okolice i slabija djeteta, te se rađa u djetetu ugodno čuvstvo, ako se volja jačega podvrgne volji njegovoj t. j. ako mu se volja ispuni. Slaba volja djeteta u odnošaju s jačom odrasloga daje jedan zametak čuvstva blagohotnosti. Ovo se čuvstvo razvija dakle tek onda, kad se duševni život razvio već u toliko, da se može podići u svijest volja, kojoj se cijelj može dostići samo uz pomoć odraslih. Usprkos toj ovisnosti to je volja i mora da bude, a ne želja ili žudnja, jer dijete drži volju odrasloga kao sredstvo, koje se mora upotrebiti, da se postigne svrha. — U istoj dobi živi dijete i sa slabijim od sebe, bilo to faktično ili samo umišljeno slabijim. Druga čuvstva — životno i savršenosti osobito — bude u djetetu težnju, da svojom voljom i snagom služi slabijemu od sebe, pa izvršivši to budi se ugodno čuvstvo nešto radi uspjeha, a opet i ponajviše radi toga, što je izvršena volja onoga, koji je slabiji od djeteta. Taj drugi odnošaj volja, u komu je volja djeteta jača od volje drugih, budi ugodno čuvstvo blagohotnosti. Na taj se način u daljnom razvitku i životu čuvstvo blagohotnosti jača.

Slično se zameće i neugodno čuvstvo zlohotnosti u djeteta, osobito s onih odnošaja,

u kojima bi se tuđa volja morala podvrći dječjoj. Predodžba i o tom čuvstvu djeluje poslije kao sila, koja volju djeteta kao jaču ne podvrgava volji umišljenoga ili faktično slabijeg druga.

U daljnom razvitku izazivlju ova čuvstva sudove o odnošajima volja kao o nekim predmetima, koji se mile ili ne mile upravo sami po sebi, a ne s obzirom na subjekat, koji prosuđuje. Sudovi su dakle objektivni, a izriču objektivnu vrijednost. Uvijek se mili i lijepo je, ako se jača volja podvrgne slabijoj, pa je pomaže da dođe do cijelji; ne mili se, nije lijepo, ako se jača volja ne podvrgne slabijoj. — Ti sudovi, osnovani na onim objektivnim, estetičnim čuvstvima, jesu način, kako se etična ideja blagohotnosti upozna u običnom životu, i kako je upozna obični čovjek. U životu se na isto takov način razviju načela o ljubavi bližnjega, o roditeljskoj ljubavi, domoljublju i t. d. Zlohotnost se prikazuje u društvu kao mržnja, prijezir, zloradost i slični izljevi volje, kojih nitko ne odobrava, ako i pane u takovo duševno raspoloženje. To je gradivo, što ga život i iskustvo daje za temelj znanstvenom etičnomu istraživanju i obrađivanju, kojim se luči stalno od slučajna, objektivno od subjektivna, bezuvjetno, što opstoji, od uvjetna.

Ideja je blagohotnosti pojam, koji služi kao uzor, po kom se tuđa volja ili zamisao tuđe volje usvaja kao prava vlastita volja. Ako s pomoću sučuvstva zamislimo tuđu volju, onda ćemo se prama njoj staviti u neki odnošaj, naime ili ćemo htjeti i mi, da ona volja uspije, ili ćemo htjeti, da ne uspije. Taj odnošaj, predočen jasno i posve, izazivlje čuvstvo, i to dvoje: odnošaj kao subjekat, čuvstvo kao predikat daju estetski sud, kojim se prosuđuje, da je dobro i dostojno, da se tuđa volja vlastitom unaprijedi, a da je zlo nedostojno, da se suprotstavi tuđoj volji. Glavna je karakteristika ideje blagohotnosti u tome, da se hoće tuđe dobro bez ikakova sopstvenoga razloga. Veselje nad dobrom tuđim također nije motiv, koji bi odlučivao, nego je jedino posljedica već stvorena odnošaja volje. Isto tako i zlohotnost nema nikakova vanjskoga povoda, nego se hoće da drugomu zapriječi sreća jedino radi toga, što će bližnji s toga patiti. — Blagohotnost se razlikuje od sučuvstva i ne smije se jedno s drugim zamijeniti. U sučuvstvu se naime tuđa volja samo predoči, prenese se na se, pa se oćuti čuvstvo, kao da bi ono tuđe stanje bilo vlastitim. Tu čovjek dakle uvijek sebe žali umislivši se u stanje drugoga. Sučuvstvo dolazi samo od sebe, blagohotnost pak iz jasne odluke čovjeka. Sučuvstvo je put, koji vodi do blagohotnosti, ali nije još blagohotnost.

Ideja blagohotnosti ocjenjuje značaj čovjeka najpotpunije, najobjektivnije i najsavršenije. Blagohotan je čovjek sasvim prema pojmu, što ga čovjek ima sam o sebi. Ljubav bližnjega, požrtvovnost, uslužnost, gostoljublje, domoljublje, roditeljska, bratska i u opće ljubav u obitelji k r e p o s t i su duševne; protivno tomu s l a b o ć e su duševne. U onima su dakle snage, koje uvećavaju život i porast čovjeka, u ovima su zapreke tomu životu, nijesu prema prirodi čovjeka, s toga mu i smetaju. Zlohotan čovjek, koji je s inih duševnih procesa postao takov, veseli se nad zlom bližnjega, jer je oslabilo ono neugodno čuvstvo, spojeno sa zlohotnošću; ali ga nije nestalo. Ako netko drugi zlohotniku predoči nenaravni odnošaj volja, onda on plane, mrzi, ljuti se i u najviše prilika hoće drugoga i sebe da vara dokazujući, da nije zlohotan, nego osvetljiv, pravedan ili što slična. Čiste zlohotnosti u našoj narodnoj poeziji nema, koliko smo do sada mogli promotriti. Ženu silni ljubomor na zaovu navodi, da svađa braću sa sestrom; jetrve se svađaju među sobom radi ljubavi, hoće se da osveti jedna drugoj; junaci nanose sebi zla, ali uvijek radi junaštva, da se omjere, tko je jači. Čista se blagohotnost u narodnom pjesništvu često sreta. Majke nestaje u njezinoj djeci, junak se žrtvuje za sirote; Kraljević Marko upravo je idejal blagohotnosti: on i sokola ugrezla u krvi diže na granu, da ga vojska ne pogazi i da se u krvi ne zadavi. — Blagohotnost, premda apsolutno i beziznimno vrijedna, ograničena je na više načina. Razbor nam kaže, da se pojedinoj volji djeteta moramo suprotstaviti radi trajnoga njegova dobra. Blagohotnost ograničuje često ideja nutarnje slobode protiveći se pomaganju nevrijednika; isto tako ideja pravednosti i pravičnosti zabranjujući nam pomagati onoga, koji krši zakone.

Ideja blagohotnosti izražena je i u hrpi ljudi, koji čine jednu svijesnu cjelinu (imaju zajedničku cijelj, pa im je svijesno, da će je postići samo onda, ako svi hoće), i to u upravnom sustavu. Upravni se sustav brine,

da se prirodno blago upotrebi tako, kako će se čovjeku osigurati sredstva za svakidašnji život, da se može brinuti za pravi svoj duševni život; pak da se tjelesne i duševne sile čovjeka pojedinca također upotrebe u napredak cijeloga društva. Upravni sustav našao je izraza i ostvarenja u različnim uredbama ljudskoga društva. Sve uredbe počevši od vladina odsjeka za poljoprivredu, koje se brinu oko napretka poljoprivrede, spadaju pod pojam upravnoga sustava. Isto se tako upravne uredbe s obzirom na šumarstvo i rudarstvo stvaraju pod moralnim utjecajem upravnoga sustava. U svjema tim granama upravni sustav brani rad pojedinca, što ga ulaže u koji od ta tri posla, a uza to otvoranjem škola, osnivanjem udruženja gospodarskih, promicanjem izuma i t. d. podiže upravni sustav gospodarsku produktivnost. Upravni sustav stvara i industrijska poduzeća i promiče industriju, jer je i ovo grana, koja upotrebljava produkat prvih triju grana, a stvara i posve nove proizvode, koji služe za uzdržavanje. Trgovina je također grana, kojom se bavi upravni sustav nastojeći, da i ona podiže blagostanje naroda i to tako, što proizvode naroda proturava u svijet uz najpovoljnije uvjete, a potreboće narodnje namiruje najbolje. Upravni sustav podiže i produktivne sile naroda utječući na uljudbu mladeži tako, da se u njoj radna snaga razvija, pak smisao, volja i razbor za rad; namičući poduzetnicima glavnice uz male kamate; otvorajući slobodnu konkurenciju, pri kojoj se sposobne sile razvijaju; radeći o naravnoj i shodnoj podjeli rada; nastojeći — koliko je moguće — da provede svaku silu k onoj vrsti rada, kojoj je namijenjena.

Blagohotnost je jedna od pet ideja, koje gospoduju nad svjema ljudskim svijesnim činima ocjenjujući ih kao dobre ili zle. Prama njima mora se dakle i uljudba da udešava, i to tako, da se stvara u djetetu takov duševni sadržaj, po kojem će ideja blagohotnosti svakom zgodom biti ona sila, što no će volji čovjeka dati naravan smjer. Toj svrsi mora da služi obuka i neposredno oplemenjivanje ili upravljanje. Sućuvstvo i sposobnost sućuvstvovanja pojavila se u obitelji i inom općenju. Obuka to sućuvstvovanje dalje jača i razvija vjeroukom, povješću i lijepom knjigom prikazujući naime pojedine ljude, njihove patnje i veselja. Neposredno oplemenjivanje (upravljanje) i obuka nastoje da sućuvstvo dovode do blagotvornosti prikazujući odnošaje tuđih volja jasno i nepomućeno tuđim primjesama, tako da se na odnošaju pojavljuje etičko čuvstvo, koje izazivlje etički sud, kao izraz ideje blagohotnosti. Nastava to čini nastavnim predmetima (povjest vjere, svjetska i narodna povjest, i povjest književnosti), prikazujući volje pojedinih ljudi i takove odnošaje volja, na kojima se rađa čuvstvo blagohotnosti. Zbiljskim odnošajima u životu dobivaju ta čuvstva životnu svježost i snagu i postaju aperceptivnim silama za daljni rad školski u tom smjeru.

Uzgoj mora još da sprečava inim duševnim pojavima, kao što su zloba, sebičnost, intenzivni osjetni užitak, da se naglo ne razvijaju, jer bi ugušili ona etička čuvstva, na kojima se rađa sud etički. Najjači su ustuk tim zaprekama estetska čuvstva, koja privikavaju dijete na objektivna čuvstva i užitak na tim čuvstvima, a otimlju ih užicima, koja imaju vrelo u tijelu, te su subjektivna i prejaka, tako da potamnjuju pravi duševni život.

Pjesma, lijepa književnost, prirodnine zgodno izabrane i istaknuta im na zgodan način estetska svojstva, crtanje, pri kom se pazi koliko na uvježbanje ruke, toliko na tumačenje omjera i oblika, na kojima se budi estetsko čuvstvo; ručni rad, kad se preduzimlje na isto takov način; to su ponajglavnija sredstva, kojima se hrani čuvstvo blagohotnosti, da ga ne svladaju protivni duševni pojavi.

Kao za sav etički život, tako i za blagohotnost vjera je sila, bez koje etički život prestaje. Koliko povjest vjere uzgaja blagohotnost, toliko samo spoznanje Boga podaje realnost onoj ideji blagohotnosti upoznavajući s Bogom kao sa savršenom dobrotom. Požrtvovnost postaje neodoljivom silom za onoga, koji zna da se ta požrtvovnost i s njom skopčana duševna slast mogu da usavršuju sve više i više, sve do neizmjernosti.

dr. Đ. T.

Blaženost društva vrhovni je etički pojam, koji upravlja uzgojem ili uljudbom mladeži, osobito s obzirom na društvo. Taj pojam podaje idejalnu sliku, za kojom teži čovječanstvo, jer mu obećaje, da će u takovu društvu svaki član moći živjeti tako, da će postići vječnu blaženost.

Ideja blaženosti društva služi ljudskomu

društvu kao savršen pojam ljudskoga društva (kao uzor), u kom je (društvu) svaki član potpuno uvjeren o vrijednosti pravnoga i pravednog društvenog uređenja, pak o vrijednosti upravnoga i kulturnog sustava tako, da se svaki iz uvjerenja i bez ikakove vanjske sile podvrgava propisima tih društvenih uredaba i nastoji, da te uredbe dođu do skladne savršenosti. U takovu društvu vršili bi se zakoni radi toga, što svaki pojedini član spoznaje, da je vršenje zakona uvjet prirodnomu opstanku i životu društva; svaki bi član nadoknađivao uslugu bližnjega upravo onako i onoliko, kakva i kolika je bila usluga; svaki član bi radio svoj privredni posao savjesno, ravnan uvjerenjem, da je prva dužnost pri radu misliti na zajednicu, kojoj se u korist obavlja produktivni posao; svaki bi član upoznao, da se život zajednice nalazi u duševnom razvitku, u ojačanju duševnih kreposti, pa bi svaki pojedini bez ikakova nuzgrednoga interesa radio oko usavršivanja i razvitka duševnoga i kod sebe samog i kod bližnjega. U takovu se društvu pruće stranke podvrgavaju presudi suca iz uvjerenja, da je tako pravo, a ne pod silu; odredbe se upravnika vrše, jer vode dobru (šume se čuvaju n. pr., jer svaki spoznaje potrebu, da se čuvaju); svaki pojedinac radi oko svog duševnoga napretka u svakoj zgodi.

dr. Đ. T.

Bogobojazan. Čisti duševni život, koji se najbolje zrcali u etičkim krepostima i dužnostima, ne može se izvesti iz materijalnoga svijeta, niti se može pokazati, kako bi vanjski svijet, koji se pojavlja u prostoru i vremenu, uzrokovao putem osjeta onaj čisti duševni život. Vrelo i uzrok tomu duševnom životu mora da je dakle izvan onih prostornih pojava, u Bogu. Kod neodrasle djece i još neuljuđenih pukova kreposti i dužnosti, premda upoznate kao vrijedne, nemaju jakosti, da se održe kao ravnala pri radu i mišljenju, jer ih često u momentu odluke prevladaju ini svijesni pojavi, ili se mnogi čin provede i bez prosuđivanja i odlučivanja. S toga se one kreposti čine kao tuđe, kao zapovijedi, koje dolaze iz vana, dakle od Boga. Nemir duševni, koji se pojavljuje poslije čina protivna krepostima i dužnostima, dovodi i bez ikakve vjerske poduke na pravednu naknadu za učinjena zla. Ta je naknada u obliku kazne od Boga. Odatle se rađa bogobojazan, naime — s psihičkog stanovišta razmatrano — čuvstvo, koje nastaje s opreke izmed kreposti i dužnosti u jednu ruku i protivnih im nagona i volja u drugu ruku. To čuvstvo podaje snagu onim etičnim maksimima.

Etički uljuđene osobe ne ćute te opreke, jer su etički maksimi priznata i usvojena ravnala. Bogobojazan ne prestaje tim, nego se u nekoliko promijeni. Takove osobe imajući maksime u sebi kao vlastita uvjerenja, ćute s jednog kraja ograničenost svoju u snazi i razboritosti pri životu, a s drugoga kraja upoznaju i jasna im je savršenost božja s obzirom na te maksime. Iz tog odnošaja niče i opet čuvstvo, i to čuvstvo prirasta, podizanja, s kojega osoba ćuti potrebu usavršivanja, i težnju da se primiče svomu savršenomu idejalu. Taj duševni pojav zove se bogobojazan. Bogobojazan neuljuđena čovjeka sapinje njegove nagone i pohote, sprečava razvitak strasti, upravlja njegovim mišljenjem, djeluje dakle ograničujući ga na nj negativno. S toga moraju da budu ini duševni procesi i život udešeni tako, da uzdrže autoritet božji što jače, jer inače će bogobojazan, kao nešto nasilnoga vrlo lako pasti i povući za sobom sav vjerski život. To se često opaža kod neobrazovanih bezbožnjaka, koji s veseljem i užitkom odbacuju vjeru, jer ih smeta. Bogobojazan uljuđena čovjeka naprotiv diže, i sav strah i neugodnost jest u tome, što čovjek poznavajući svoju slaboću, znade da će padati, pa savršenost božju smatra kao silu, koja ga može sačuvati od toga pada.

Bogobojazan je najglavnije sredstvo upravljanja (plemenjenja), jer u dobi uljudbe drži stečene maksime, da ih ne zaguše protivne svijesne sile. U toj dobi jesu naime etički maksimi slabi, razboritost nije svestrana i ograničena je; a tjelesni su procesi jaki, pa djeluju na svijest tako, da potamnjuju sav objektivni duševni sadržaj.

Bogobojazan se ojačava u djetetu tako, da se privikava u opće na poslušnost, da se obrazuje vjerska razboritost i uzgaja vjersko čuvstvo, pak savjest, te da dijete živi vjerskim životom. Prepustiti samo crkvi, da ona uzdržava i razvija u djetetu bogobojazan, velika je pogrješka; crkva sama ne može to postići, nego treba da joj i uzgoj u tome pomaže.

dr. Đ. T.

Boja. 1. Što je boja i vrste boja. 2. Kako nastaje. 3. Daltonizam. 4. Utjecaj boja na ukus i razvitak ukusa obzirom na boje. 5. Oćut i znamenovanje boja.

1. Što je boja i vrste boja. Kad se govori o boji kao osjetu, mora se dobro paziti, da se u razlaganje ne uvuče fizikalni pojam. Bez obzira na fizikalne teorije boja je kvalitet (kakvoća), po kojoj se razlikuje jedan osjet od drugoga s obzirom na sadržaj. Razmatrajući boje samo kao osjete vida, razlikujemo ih ovako: crvena, narančasta, žuta, zelena, modra, ljubičasta, grimizna. Ovi temeljni kvaliteti mijenjaju se time, što se rasvjeta povećava ili umanjuje. Ako se rasvjeta umanjuje, postaju mrke boje, i to suro crvena od crvene, sura od žute, suro zelena (kao uljika) od zelene, sivo zelena od modre, sivasta od bijele boje. Ako se rasvjeta još više umanjuje, te će boje postajati sve mrkastije i jednačije, dok najposlije ne prijeđu sve u crnu boju. Potpuno i naravno

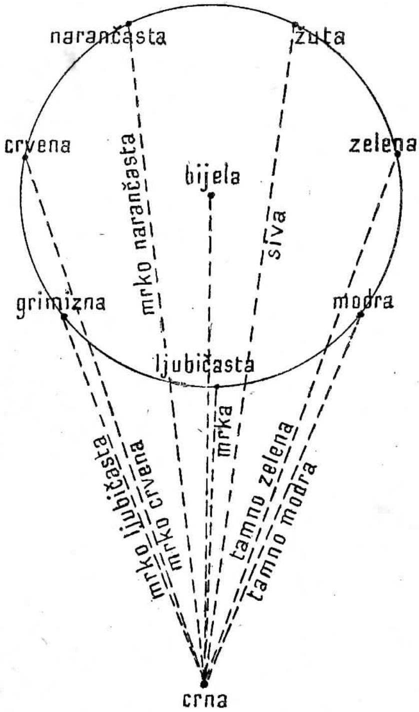

rasvijetljene boje (zasićene boje) mogu se osvjetljivati još jače, nego je to za onaj osjet potrebno. Tim se dobiva opet novi niz boja, i to jasne boje: blijedo crvena (Fleischfarbe), blijedo žuta (Strohgelb), blijedo zelena i blijedo modra. Ako rasvjeta biva još jača, boje će sve više blijedjeti, dok ne prijeđu u bijelu boju. Na jednom je kraju crna boja, na drugom pak bijela. Po srijedi iznad njih jesu upopriječene: crvena, narančasta, žuta, zelena, modra, ljubičasta, grimizna. Pomislimo te boje poređane u krugu, koji služi s obje strane kao podnica dvjema stošcima. Vrh jednoga je stošca crna boja, a vrh drugoga, koji protivno prvomu ide, jest bijela boja. Između tih vrhova, a preko podnice, možemo pomisliti veliku množinu niansa; veli se, da radnici u tvornicama porculana i stakla razlikuju na hiljade niansa različnih boja.

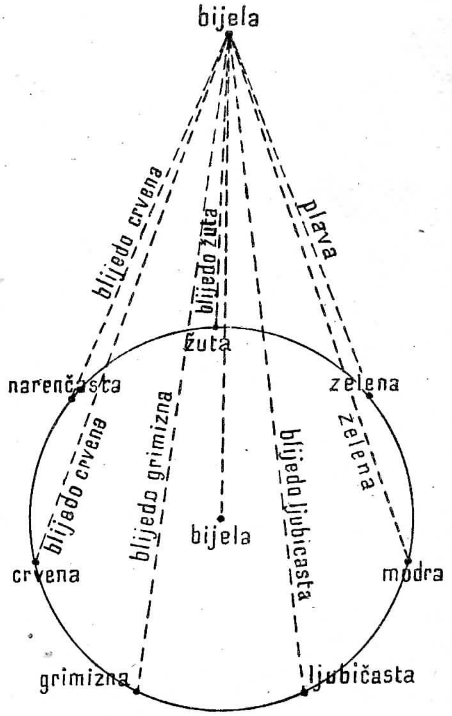

2. Kako nastaje boja. Kad je fizika došla svojim istraživanjem do etera i titraja etera, držalo se, da je eter i u mrežnici, pak u vidnom živcu, pa da se titraji etera iz vana prenose u oko. Tu misao, da je u živcima eter, koji prenosi titraje iz vana, porušio je Miller svojim znamenitim radnjama, koje se tiču fiziologije živaca. Dokazao je naime, da živci imaju svoje energije, koje slijede samo na pojedine podražaje, a da ne može svaka živčana nit u oku odgovarati svakom podražaju. Kad je to

bilo utvrđeno, uzelo se, da u oku ima onoliko živčanih niti, koliko je boja. No ta se hipoteza morala napustiti, jer bi onda na svakom komadićku mrežnice morala biti velika množina živčanih niti. Na početku ovoga stoljeća zametnu Yung teoriju, koju je u novije doba Helmholz nadopunio, a Hering ispravio. Ne obzirući se na još nedovršene prepirke izmed Helmholza i Heringa, koje strogo ovamo i ne spadaju, prikazat ćemo bitnost teorije. U mrežnici se oka nalaze tri tvarine. Na te fotokemijske tvarine djeluju titraji etera. Svaka vrsta titraja djeluje pomalo i na druge tvarine. Ako je utjecaj na druge tvarine veći, onda se jave druge boje. Do omjera, u kom zrake utječu na dvije ili na sve tri fotokemijske tvarine, stoji kvalitet boje. Ako je utjecaj najednak na sve tri fotokemijske tvarine, onda će se pojaviti bijela boja; nema li vanjskoga podražaja, onda se to stanje nepodraženo izražava u crnoj boji. Duljina titraja etera odlučuje o tom, koju će od tih tvarina podražiti. Ako panu zrake s dugim titrajima (duljina je titraja između 400 i 800 milijuntnina milimetra; kraće i dulje ne može oko da prima), djelovat će na jednu fotokemijsku tvar i dati crvenu boju. Zrake sa srednjom duljinom titraja i srednjim brojem u sekundi djeluju na fotokemijsku tvar tako, da daju zelenu boju. Zrake s posve kratkim titrajima i velikim brojem daju ljubičastu boju. Kako Helmholz tumači, da jedna zraka drugu nadopunjuje, Hering opet, da jedna drugu uništuje, u tu se raspravu ne upuštamo, niti je za svrhe fizijološko-psihološke potrebno.

Dijete nije odmah sposobno za primanje sviju boja. Žuto i crveno upozna mnogo prije, nego modro i zeleno. Boje, u kojima je primiješano crvene boje (tople boje), djeluju na dijete mnogo življe, nego li boje, u kojima je pretežna modra boja (hladne boje). Do polovice treće godine kano da dijete i ne osjeća hladnih boja. Osjeća samo svjetlost, dakle mjesto tih boja vidi sivo u različnoj svjetlosti. Čisto modro razaznaje dijete ponajposlije. To možemo da protumačimo sebi postupnim usavršivanjem živčane materije.

3. D a l t o n i z a m je abnormalno stanje oka, s kojega se ne razaznavaju boje. Daltonizam (nazvan po Daltonu, na kom je opaženo to stanje) je potpun, kad se ne razaznaje ni jedna boja, nego sve izgleda sivo, samo što je neka stvar jasnija, a druga tamnija. Onda je nepotpun, i to za crvenu i zelenu boju, pri čem se vide u dužici samo žuta i modra boja, i to jasnije ili tamnije. Mjesto crvene i zelene vidi se naime samo žuta boja. Treća je vrsta daltonizma sljepoća za žutu i modru boju. Ova je vrsta daltonizma rijetka, i u praktičnom životu nije znamenita. Naprotiv sljepoća za crvenu i zelenu boju mnogo je češća i znamenita je poradi željezničkih i pomorskih znakova, pri kojima služe upravo crvena i zelena boja. Ta praktična strana uzrokom je, da su počeli sljepoću za boje veoma pomno razmatrati. Danas ima za to više metoda: s čupićima različno obojene vune, s raznobojnim pločicama itd., po kojima se traži to abnormalno svojstvo oka. Najveća je poteškoća pri tom traženju u tome, što čovjek, koji je slijep za crvenu i zelenu boju i vidi te boje kao žute, ipak razlikuje crvene od zelenih i od žutih stvari, i to tako, što su mu te njegove tri žute boje različno niansovane. Tako crvenu boju vidi više suru, nego zelenu, pa onu suro žutu boju naziva crvenom, bljeđu zelenom, a najbljeđu t. j. normalno žutu zove žutom.

Daltonizam je prirođen, ali nastaje i poslije, zato se željezničko i pomorsko osoblje glede daltonizma češće ispituje različnim pokusima. Po spolu opaža se daltonizam više kod muškaraca, nego kod žena, jer kod žena tek ima 0·3 do 0·4 postotaka s ovom pogrješkom, a muškaraca 3 do 4 postotka.

Nalik sljepoći za boje jest slabost za raspoznavanje boja. Ta je slabost u tom, što se boje ne razlikuju, dok je samo mala nepogoda. Ta se slabost opaža i kod male djece redovito. U jutarnjem sutonu ne razaznaje dijete plave boje, nego mu je plavo isto, što i sivo. Poradi toga ne mogu djeca jutrom da nađu pojedine komadiće svoje odjeće, jer im se boja promijenila.

4. U t j e c a j b o j a n a u k u s i r a z v i t a k u k u s a o b z i r o m n a b o j e. Oko je ljudsko uređeno tako, da jedan dio titraja etera može djelovati na oko kao podražaj. To su oni titraji, što nijesu kraći od 400 milijuntnina milimetra, a nijesu dulji od 800 milijuntnina milimetra. Prama toj se duljini ravna i broj titraja u sekundi. Što dulji titraji, to ih je manje, a opet što kraći, to ih je više. U tom su sve oči jednake, ali sve oči ne razlikuju jednu vrstu zraka od druge jednako jasno. Najednake zrake čine im se kao jednake, pa mora biti već velika razlika, ako

će razlikovati jednu boju od druge. Ovo svojstvo oka, da na različne titraje, pa bila razlika i malena, različno reagiše, to svojstvo daje prvi uvjet finu ukusu, jer čini, da možemo točno i potpuno raspoznavati boje. Sposobnost u raspoznavanju boja mora se vježbati, jer vježbom se u nekoliko stječe, a potpuno usavršuje.

Stupanj osjetljivosti naslijeđuje se, a da se naslijeđeno svojstvo razvije, hoće se vježbanja. Vježba počinje u dobi analitičke stvarne obuke, dakle već u prvoj školskoj godini. Ponajprije se pokazuju čiste boje: crvena, žuta i modra; onda narančasta, zelena i ljubičasta. Daljna obuka navodi na poznavanje suro crvene, sure, suro zelene, modre, sive i inih boja. Za te vježbe prikladne su Magnusove ploče, a u dobroj zgodi može ih i sam učitelj pripraviti, osobito sada, gdje ima različno obojena papira.

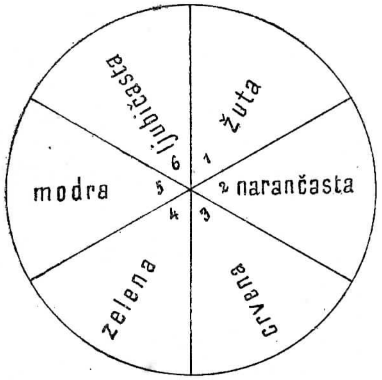

Dvije, tri ili više boja ne čine onakove cjeline, kao što čine dva, tri i više harmonijskih glasova. No ipak vlada i između boja harmonija. Harmonijske su boje, ako nas udovoljavaju, kad postavimo jednu do druge. Tako dobijemo harmonijske parove i trijade. U slaganju dviju ili triju boja odaje se lijep ukus. No nije dosta da se slože boje, nego utisak stoji i do veličina ploha. Po nauci o harmoniji boja razlikujemo u krugu boja prvotne boje: žutu, crvenu i modru; pak drugotne: narančastu, zelenu i ljubičastu. Suprotne boje u krugu jesu one, što prve nadopunjuju ili komplementarne, te čine harmonijske parove. Pođe li se još dalje u izvođenju boja, to dobijemo još šest novih boja.

Iz tih se krugova mogu izvesti mnogi harmonijski parovi boja, kao: crveno i modro, crveno i zlato, žuto narančasto i modroljubičasto (ultramarin), žuto s ljubičastim ili grimiznim, žuto zeleno i ljubičasto. Harmonijske znamenitije trijade bile bi ove: crveno, žuto i modro; grimizno, žuto i modrozeleno; narančasto, zeleno i ljubičasto. S crnim i bijelim sklada se svaka boja.

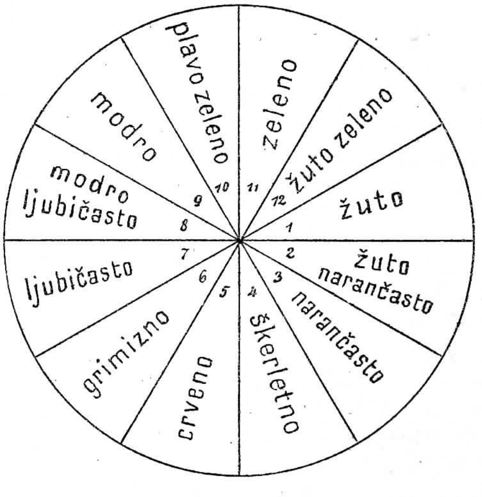

Obuci je u risanju i ručnom radu dužnost, da goji u mladeži ukus. Ukus se oštri motrenjem umjetnina, koje su u bojama izvedene. Niže uzgojne škole moraju se sasvim ograničiti na motrenje, dok više uzgojne škole rade bojama. Jedino se mora paziti na to, da se bojom ne skrivaju lošo izvedene risarije, nego da se na čistoj i dobro izvedenoj risariji radi bojama. Risanje i ručni rad zanemaruju obrazivanje dobroga ukusa brineći se samo za vještinu ruke. Svaka uzgojna škola morala bi imati dobrih umjetnina, izvedenih u bojama, koje bi služile kao objekat motrenja pri obuci u ukusu. Lay-evi bi ornamenti bili između inoga također veoma dobar objekat.

5. O ć u t i z n a m e n o v a n j e b o j a. Osjeti boja popraćeni su oćutom. Crvena boja i sve boje, što imaju u sebi crvena elementa, oćute se na neki način prijatno, te se toga radi i zovu prijatne, ugodne ili obično tople boje; modra boja i sve, što imaju u sebi modre boje, oćute se hladne. U srijedi je između njih zelena boja, koja umiruje, djeluje upravo tako, kano da krijepi oko.

C r n a b o j a. Kao podražaj jest stanje živca. Prama tomu je i oćut prazan i neod-

ređen. Crna je boja boja praznine, ponora, u koji se gubi sve, na što se pomisli, boja mira, smrti, vječnosti, boja neograničenosti, kao što je i osjet crna u neku ruku neograničen. Nadalje je to boja muževnosti i stalnosti, dostojanstva i vjernosti, pak žive svijesnosti u dužnost; boja, koja odbija od onoga, što krije i čini nepristupnim osobu.

Bijela boja. Podražaj bijele boje jednolik je na svu živčanu materiju. Oćut dovodi do misli na neku višu moć i na svojevoljno i mirno podavanje pod utjecaj te moći. To je boja svećenička. Bijela boja izražava iskrenu vjeru i podavanje samoga sebe harmonijskomu svijetu, gdje nema zla ni prijevare, nego vlada vječna harmonija. To je po tom boja djevičanske nevinosti.

Modra boja. Oćut je nježan, slab. S obzirom na crnu boju to je blagi podražaj, budi na tihi i nježni život. S obzirom na svjetlije boje to je boja, koja umiruje, propovijeda strpljivost, vjernost; modra boja prikazuje slabost i poniznost. Miroljubivi i kontemplativni narodi ljube modru boju.

Žuta se boja oćuti kao ublaživanje svjetla. Simbol je neizmjerne milosti božje, izražene u tom, što se Božanstvo snizi do čovjeka i združi s čovjekom. Žuta boja podiže, ojačava božansko čuvstvo u čovjeku.

Crvena je boja najkrepčija. Podražava, oćut uzbunjuje. To je boja borbe, snage i moći.

Ljubičasta boja uznemiruje, draška.

Zelena boja djeluje umirujući, to je boja ravnovjesja, sredina izmeđ mrtvila i nemira, što iscrpljuje, boja pouzdanja u sama sebe i u sve oko sebe.

Siva boja. Oćut je neodređen. Simbol je mogućnosti t. j. u njoj kano da je izražena sumnja, slaboća, nesuglasje.

Ovo pripisivanje oćuta pojedinim bojama i znamenovanje boja prešlo je iz starije psihologije. Fizijološka psihologija poriče bojama pojedine oćute, kao i znamenovanje, pa svodi sve na asocijaciju ideja, t. j. da se često put dovodila stanovita boja u svezu sa stanovitim predodžbama i čuvstvima, te se odatle čini da boja pobuđuje neki oćut ili predodžbu, a ona je u istinu samo diže u svijest. Međutim nastaje pitanje, ako je ova tvrdnja fizijološke psihologije posve istinita, odakle prvi put asocijacije neke ideje s nekom bojom; n. pr. žalosti s crnim?

dr. Đ. T.

Bojažljivost (plašljivost, strašljivost) trajna je sklonost na pobuđenje čuvstvâ i afekata straha. Ta je sklonost u prvom redu urođena, a onda naslijeđena, u rjeđim prilikama uzgojem stečena. Uzrok joj je u živčanom sastavu dotičnika. U pojedinih su naime individuja receptivni (= primajući, prema motornim = gibajući) živci zbog urođene sklonosti ili trajnog njihova pobuđivanja vrlo osjetljivi za vanjske utiske, a tom osjetljivošću izazivlju ujedno čestu intenzivnu djelatnost motornih živaca. S te djelatnosti pak pokrene se u svijesti cijeli niz predočaba, što u njoj postoje, u koliko je svojim sadržajem srodan s predmetom utiska, koji je uzrokovao djelatnost. Uzdignućem dotičnoga niza u svijest poremeti se navadno ravnotežje; u čovjeku se prema intenzivnosti i trajanju poremećenja pojavio afekat ili čuvstvo, kod bojažljivca čuvstvo straha. Pojavi svakidašnjega života, ako su sadržajem svojim i najmanje srodni s predodžbama, koje su podobne izazvati čuvstvo straha, — obnovit će u svijesti bojažljivca cijeli niz srodnih predočaba, i na taj način u njemu stvoriti situaciju sličnu onoj, u kojoj bi se nalazio kod zbiljskoga oživotvorenja one kombinacije.

Na taj je način bojažljivac osuđen, da često proživljuje makar i u slabijem stepenu sve neugodnosti, što ih rađa čuvstvo straha u normalna čovjeka tek u zbiljskoj situaciji. Tako n. pr. ne će u čovjeka redovitoga temperamenta nadošlo zapečaćeno pismo uzrokovati ino, osim možda mali afekat radoznalosti, u bojažljivca pobudit će pak cijeli red fantastičnih kombinacija, mogućih smrti, bolesti ili inih moralnih ili materijalnih gubitaka. To je u glavnom obilježje urođene ili stečene bojažljivosti, u koliko je individualni izraz abnormalnosti živčanog sustava.

No osim ove tipičke bojažljivosti ima i takove, koja se pojavlja doduše istim načinom, ali drugim povodima.

Poznato je, da ima besvijesne, instinktivne bojažljivosti, koja se očituje naprosto refleksivnim uzgibom. Utisci, koji izazivlju takovu bojažljivost, ne obnavljaju u svijesti nikakovih izvjesnih predočaba, nego rađaju odmah neposredno uzbuđenošću, koja inače nastaje zbog sadržaja ove ili one obnovljene predodžbe. Amo spada u opće bojazan pred tamom, nadalje pred novim, neobičnim pojavom, pred svim, što je nadosjetno i slično.

Takova je bojažljivost izraz životnoga nagona za samoodržanjem, i po tom općena ljudska sklonost. Ona se umanjuje, u koliko spoznaja raste, a pada, u koliko civilizacija društva i pojedinca napreduje. Dosljedno tome najjača je takova bojažljivost u primitivnoga čovjeka i u djeteta, a najslabija je u kulturnih naroda i čovjeka visoke obrazovanosti, — naravno ako nije inače podvržen živčanoj bojažljivosti.

Konačno ima bojažljivosti pred stanovitim predmetima i pojavima u ljudi i životinja, koja se ne da općeno tumačiti, pa se takovi pojavi broje u odvratnost ili idiosynkrazije.

Spomenuli smo i stečenu bojažljivost. Taj je pojav posljedicom brutalnoga uzgoja i nepovoljnih, potištenih životnih prilika. Pojavljuje se pak redovito u djece i ljudi, koji po svom tjelesnom ustroju i inače naginju na živčane abnormalnosti.

Uzgojni dojam na bojažljivost kao i postupak proti njemu razbira se iz prijašnje obrazložbe. Proti urođenoj bojažljivosti valja nastojati, da se što više zapriječi razvoj njezin. Valja dakle izbjegavati svako pothranjivanje njezino bilo postupkom, bilo priopćivanjem, koje bi moglo izazvati čuvstvo straha, naročito se valja kloniti brutalnoga postupka i raspirivanja mašte priopćivanjem različnih zastrašnih bajka i pripovijedaka.

Kao pozitivno sredstvo proti bojažljivosti služi obuka, naročito vjerska i prirodoznanstvena, koja će rađati uvjerenjem, da je povod strahu ništetan. U koliko je pak uzrok bojažljivosti u živčanom ustroju, u toliko će uspješnim lijekom biti proti njoj i sva ona sredstva, što ih higijena preporučuje za ojačanje živaca, kao što su: gimnastika, upotreba hladne vode, uređena hranidba i počinak, razmjerje u duševnom i tjelesnom radu itd.

Bojažljivost, što potječe iz nagona samoodržanja radi neznanja, uklanja se samim uzgojem i obukom u inače normalnim prilikama. Proti stjecanju bojažljivosti uzgojem vojuju već sama opća načela razložnoga uzgoja, pa je ta upotreba bez posebnoga isticanja njihova dovoljna, da se predusretne razvoju bojažljivosti pod dojmom uzgoja.

Lj. D—ć.

Bolesti dječje zovu se bolesti u prvim godinama dječjega života, koje se razlikuju od bolesti odraslih ne po svojoj naravi, nego po pojavima i opasnosti svojoj. Sve bolesti prvih godina života osobite su vrsti, sve da su patološki t. j. bolni pojavi isti, kao i kod odraslih, a to dolazi otuda, što dječji organizam ima manju otpornu snagu, što su mu anatomske prilike drukčije, što tijelo nije još doraslo i što se drukčije othranjuje.

U dječje bolesti ubrajamo: škrlet, dobrac, boginje, difteriju, kašalj-hripavac, grlovicu, dječju koleru, žabice, užgalinu očiju, englesku bolest, vodoglavicu.

1. Škrlet. Među zaraznim dječjim bolestima zauzima prvo mjesto škrlet, što je veoma opasna i česta bolest djece. Ova se bolest pokazuje na koži tijela, u vratu i u bubrezima. Najprije oboli vrat, onda koža, a tek kasno bubrezi. Škrlet je vrlo zarazna bolest i prelazi lako s jednoga djeteta na drugo, pače kadikad i na odrasle. Bolest se prenosi rubeninom, posteljinom, a i ljudi sami prenose je na djecu. Vrijeme od okuženja do prvih pojava škrleta traje dva, tri, i do osam dana, a za to je vrijeme okuženomu još sasvim dobro, ne tuži se ni na što. Tek kad dijete ima vrućinu, glavobolju, mučninu, pa i bljuje zelenkastu tekućinu, onda se zna, da je bolest tu. Dijete se tuži, da ga vrat boli i da teško guta; vrat mu je crven, užgan, često ima i bjelkastih ili žućkastih pjega, kao kod difterije; jezik je na vršku i sa strane crven, kao malina; u teškim slučajevima dijete se onesvješćuje, bunca, a kadikad ga tresu grčevi.

Poslije 1—2 dana pokazuje se osip najprije na vratu, onda u licu i na prsima, kao male crvene piknjice, koje se sve više raširuju, dok nije cijelo tijelo crveno kao škrlet, — otud mu i ime. — Kad su jednom leđa, trbuh, noge i ruke pocrvenile, onda je i upala u vratu i vrućica jača. Toplomjer, uložen u pazuho, pokazuje toplinu do 40° C., pače kadikad i do 42°. U jutru vrućica obično malko popušta. U mokraći ćeš često naći već sada bjelanca.

Poslije 2, 3, do 4 dana jenja groznica, boli u vratu, a bolesnik malo lakše guta, no koža po tijelu jako svrbi. Koža po tijelu biva malo po malo blijeđa, a za 6 do 8 dana dijete se osjeća opet dobro.

Početkom drugoga tjedna počinje se koža ljuštiti u većim komadima ili u malim pahuljicama, kao mekinje. Dok se koža ljušti, bolesnik se često znoji, mnogo ide mokraće

od njega, a za 3 do 4 tjedna sva se koža oljuštila.

Ne prolazi uvijek bolest tako glatko. Kadikad je veoma žestoka, tako da već iza nekoliko dana smrt nastupi, a da se koža još nije ni pravo crvenila. To se srećom rijetko zbiva, i to samo za žestokih epidemija.

Vrlo je opasno, ako se užgalina u vratu pretvori u difteriju, koja je isto tako opasna, kao difterija, koja se pojavljuje bez škrleta

Ako i sve pravilno ide, to može za bolesti nastati užgalina bubrega, a ta može biti vrlo pogibeljna, zato se nikada u početku ne može reći, kako će se i laki slučajevi škrleta svršiti. S toga se moraju i teški i laki slučajevi s istom pomnjom njegovati i liječiti.

Iza škrleta pokazuju se kadikad gnojne upale ušiju, upala pluća, dušnika, porebrice i osrdačja.

L i j e č e n j e škrleta treba vazda prepustiti liječniku, a da ne bi koje dijete oboljelo od te opasne bolesti, treba gledati na to, da zdrava djeca ne opće s bolesnom, treba ih dakle posve odijeliti. Pa i onda, kada je koje dijete pretrpilo škrlet, ne smije se sastati sa zdravom, dok se nije koža sasvim oljuštila.

Ako je tečaj bolesti normalan, neka je bolesnik u postelji, a toplina sobe neka nije više od 13—15^0 R., pa neka se sasvim lagano pokrije.

Soba se mora svaki dan, no oprezno, zračiti, a bolesnik neka dobije samo mlijeka, govedske juhe, kuhanoga voća, a za žeđu limonade, malinova soka ili soda-vode.

Bolesniku se može posteljina i rubenina mijenjati, samo mora da je suha i topla, isto se tako može prati hladnom vodom, kojoj se primiješa malko octa, ako je toplina tijela 39^0 C. Seže li toplina do 40^0 C. i preko toga, onda se može kupati u vodi od 26 do 28^0 R., koja se može rashladiti i do 18 i 16^0 R. Takova kupelj neka traje 5—8 minuta. Koliko puta toplina poskoči na 40^0 C., toliko puta možeš bolesnika okupati.

Ako se tijelo sasvim oljuštilo, kupaj bolesnika u mlakoj kupelji, no i sada još uvijek mjeri mu toplinu tijela i pretraži mokraću.

Sve ostalo prepusti liječniku, koji će kazati, što ti valja činiti.

2. D o b r a c (ospice). Ova je dječja bolest jedna od najobičnijih. Dobrac je veoma priljepčiva bolest, a prenosi se sluzi, koja se izkašljuje, izdisanim uzduhom, pljuvačkom, suzama, krvlju i isparivanjem tijela. Od dobraca mogu oboljeti i odrasli i dojenčad, akoprem prvi rjeđe, jer su ponajviše već tu bolest pretrpili u mladosti.

Akoprem ima u svako doba bolesnika, koji boluju od dobraca, ipak ima i epidemija. U većim ih gradovima ima češće, nego na selu.

Među okuženjem i nastupom bolesti prođe obično 10—14 dana, a za to se vrijeme dijete osjeća još sasvim dobro. Ali i u to doba može takav bolesnik, koji se vidi sasvim zdrav, druge zdrave okužiti, a u tom treba tražiti uzrok, zašto se dobrac školskom djecom širi.

Iza toga vremena osjećaju se djeca slaba, nemoćna, boli ih glava, noge i ruke; često im je zima, a na večer vruće. Ako gdje epidemija vlada, onda može čovjek već iščekivati, da će dobrac u istinu i nastupiti. Poslije se pokazuje katarh u grlu, dušniku, nosu i u očima; dijete često kiše, kašlje, iz nosa mu ide kadikada krv, a na oči suze. To traje 4—5 dana, onda se vide po licu male, crvene piknjice, a sjutradan sva je koža tijela posuta crvenim pjegama, među kojima je svagdje zdrava, blijeda koža, a time se najviše razlikuje ovaj osip od onoga kod škrleta.

Osip ostaje tako 24—36 sati, onda biva sve blijeđi, a za 6—8 dana nestalo ga je sasvim, a s njim i groznice. Poslije toga ljušti se koža u malim, finim pahuljicama, a kad se sasvim oljuštila, dijete je ozdravilo.

To je tečaj normalnoga blagoga dobraca; no može bolest biti i veoma opasna; vrućica je vrlo žestoka, iz katarha u disalu postaje croup ili upala pluća, a od ovog može dijete i umrijeti.

Iza dobraca mogu oboljeti oči i uši, oteći žlijezde, a kadikad se razvije sušica, no srećom ipak rijetko, i to samo za veoma žestoke epidemije.

Ako je tečaj bolesti normalan, ne treba se bolesnik ničim liječiti. Kako se opazi, da dijete nije sasvim zdravo, a u gradu, na selu zaredila epidemija, ne smije više da ide u školu. Ako je pak oboljelo, treba ga smjestiti u zdravu sobu, koja se lako provjetriti može. Toplota sobe neka nije viša od 13—14^0 R. Bolesnika ne valja odviše pokriti, a soba neka nije odviše svijetla. Jesti smije samo

juhe ili mlijeka, kadikada malo kuhanoga voća; piti može soda-vode s malko malinova soka. Ako se dobracu pridruži koja od rečenih bolesti, onda prepusti liječenje liječniku.

Ako se koža ljušti, može se dijete svaki drugi dan u mlakoj vodi kupati; poslije treće kupelji može ustati, a poslije daljna 3—4 dana izlaziti. Ako sve ide tako glatko, može se reći, da dobrac traje u svem tri nedjelje.

3. Boginje (kozjače, koze) veoma su priljepčiva bolest, a ukazuju se tako, da se na koži po tijelu vide male, crvene bobuljice, koje se malo po malo pretvaraju u mjehuriće, a ti se za izvjesno vrijeme posuše, pa onda opadaju. Ako su ti mjehurići duboko sezali u kožu, preostaju zarastice, te je čovjek onda kozičav ili hrapav.

Kod ove bolesti razlikuju se tri oblika, naime prave boginje (Variola vera), onda blaža vrsta pravih boginja (Varioloid) i kozice (Varicella).

Kod pravih boginja osjećaju bolesnici već nekoliko dana prije, nego se pokaže osip, boli u zglobovima, u žličici, na leđima, a osobito u krstima. Onda groznica ponešto popušta, ali se ukažu najprije po licu crvene bobuljice, koje bivaju sve šire, a poslije 7 do 8 dana postaju pravim mjehurićima. Za to vrijeme posuto je i ostalo tijelo takovim bobuljicama, koje se sve pretvaraju u mjehuriće. Oko osam dana groznica biva žešća, a bistra bijela tekućina u mjehurićima pretvara se u gnoj. Sada je bolesniku najgore: bobuljice veoma bole, iz ustiju neprestano curi pljuvačka — jer je i opna-sluznica puna takovih bobuljica —, bolesnik teško govori, teško guta, oči su pune gnoja, zalijepljene, osjetljive prama svjetlu, groznica je često vrlo žestoka, tako da će od nje bolesnik sav iznemoći.

Kako se bobuljice osuše, popušta groznica i boli, a bolesnik se osjeća sve lakše. Gnoj se posuši, a kraste otpadaju za tri do šest tjedana i to onim redom, kako su postale.

Ako je gnoj u bobuljicama krvav, onda su to „crne boginje“, od kojih će obično bolesnik umrijeti.

Kod blagoga oblika pravih boginja sličan je tečaj, samo što su pojedini odsjeci kraći, a prolaze za dvadeset dana, dok pravih boginja nestaje za trideset do četrdeset dana.

Kod trećega oblika nema obično nikakove groznice, bolesnik se ne osjeća bolesnim, a bolest prolazi za četrnaest dana.

Kod boginja mogu oboljeti oko, nos, ždrijelo, grkljan, jednjak, želudac, uho, crijeva, vodopust itd., pa mogu da ti dijelovi i nastradaju.

Ako su boginje normalne, t. j. ako im je tečaj blag, onda se bolesnik ne treba ničim liječiti. Jesti smije samo juhu, a piti samo vodu; ako koža veoma svrbi, oblaži je hladnim oblozima; ako teško guta, daj mu komadiće leda.

U teškim slučajima ne koristi nikakav lijek, — bolesnici poginu ili od iznemoglosti ili od otrovanja gnojem. I nutrnji se organi mogu užgati od boginja, a bolesnike umoriti.

Da ne bi ostale zarastice od boginja, preporučivali su različne meleme, masti i vodice, no sve to mnogo ne koristi, jer ako bobuljice nijesu duboko sezale, ne će ni ostati zarastice ili će biti vrlo neznatne, a ako su boginje bile žestoke, onda će kraj sviju melema zaostati znatnih zarastica.

Cijepljenjem, koje se dan danas gotovo svagdje provodi cjepivom od teleta, postizava se, da djeca ne će tako lako oboljeti od boginja, pa i ako koje oboli od njih, da mu ne će preostati tako grdne zarastice.

Liječenje djece, koja su oboljela od boginja, prepustit ćemo liječniku, pa ćemo nastojati, da zdrave odijelimo od bolesnika, a da je kod njega samo onaj, koji će ga dvoriti.

4. Difterija je jedna od najužasnijih dječjih bolesti, od koje oboljelo dijete za nekoliko dana poginuti može. Difterija je bolest cijeloga organizma, a lokalizuje se u vratu. Ona postaje okuženjem nekom vrstom bacila.

Kod difterije razlikuju se dvije vrste, naime slabija i žešća vrst difterije. Kod prvoga oblika difterije vrućica je neznatna, ili je i nema, djeca su mlitava, glava ih boli, a kod gutanja osjećaju boli. Vrat je crven, užgan, a u ždrijelu, na žabicama vidiš male bjelkasto sive piknjice, koje bivaju sve veće, dok ne nastaju velike pjege. Za nekoliko dana te se pjege odlupljuju, a na mjesto njih pokaže se sluznica ružičasta, a dijete ozdravi.

Drukčije je kod žestokih slučajeva. I ovakova difterija počinje ponajviše kao i laka, ali uz to dijete ponajviše bljuje, glava ga boli, vrućica je veoma žestoka, tako da djeca često buncaju.

*

Dijete veoma teško guta, govori kroz nos, a jelo i piće povraća na nos, jer ga gutati ne može, na ustima nabire se mnogo guste sline; žlijezde na vratu i ispod doljne čeljusti otječu. U ždrijelu vidiš velike ružne sive pjege, koje nijesu samo na žabicama, na mekom nepcu, nego idu i dalje u nos i natrag u ždrijelo. U mokraći često ćeš naći bjelanca. Vrućica je veoma žestoka, pa ako difterija prelazi i na grkljan, onda je djetetu tako teško, kao kod grlovice. Ako jednom nastaje tresavica, a vrućica još žešća, nastane apatija, krv ide na nos, a dijete se ne zanima ni za što više, onda su znakovi, da je krv otrovana, a napokon nastupi kljenut srca, a dijete umre.

Ako bi dijete ozdravilo, onda preostaju iza difterije različne kljenuti i malokrvnost.

Difterija se pojavljuje ili u pojedinim slučajevima ili epidemično. Što se više ona raširila, to je opasnija.

Kao kod sviju epidemija, treba i kod difterija zdrave otpraviti iz mjesta, u kojoj vlada epidemija, — ako je to ikako moguće. Ako to učiniti ne možeš, a ti bar gledaj, da zdravi ne opće s bolesnicima.

Difterija se liječi što lokalno, što općeno. Daj djetetu da guta leda u malim komadima, neka se grglja vodom-vapnenicom (krečnicom), pomiješanom s dvaput toliko vode. Ako se dijete njom ne može grgljati, a ti mu je uštrcaj malom štrcaljkom u usta i u nos. Probitačna su i udisanja karbolnom ili sublimatnom parom. Samo se sobom razumije, da treba pozvati liječnika, kako se prvi znakovi difterije ukazuju.

U novije vrijeme pronašli su liječnici Behring u Njemačkoj i Roux u Francuskoj lijek, koji se djetetu, oboljelu od difterije, uštrca pod kožu. Dosadašnje iskustvo pokazalo je, da je od toga lijeka već veoma mnogo djece ozdravilo. Dok je prije 50—60% umrlo, umire sada kraj ovoga liječenja jedva 15 do 20% od difterije oboljele djece.

5. K a š a l j - h r i p a v a c (kukurikovac) česta je bolest kod djece, ali i odrasli znadu od nje oboljeti. Ona je kužna bolest, a kuživo je slina, što se iskašlja ili uzduh, što ga bolesnik izdiše.

U početku se ukazuje hunjavica, oči su crvene, suze, u vratu je suho, grebe, dijete kašlje, promuklo je. To može trajati jedan do dva tjedna.

Dijete sve više grčevito kašlje, hriplje, a taj je kašalj tako karakterističan, da se s drugim zamijeniti ne može.

Djeca osjećaju, da će grčevit nastup kašlja doći; ostavljaju tad igru, drže se o što čvrsta i tako dugo hriplju, dok ne iskašlju slinu. Za to je vrijeme lice nabuhlo, crveno, modro, oči izbuljene, sapa stane, misliš, sad će se na dijete zagušiti; a to može trajati i po dvije minute. Kako nastup kašlja prestaje, dijete je opet veselo i dalje se igra. Takovih nastupa može za 24 sata biti 15—60, ponajviše pak noću. Što su rjeđi nastupi, to su i žešći.

Često se opaža, da će uz to krv curiti iz ustiju, iz nosa, iz plućiju, iz uha; bubnjić lako može pući, bjeločica se u oku može zakrvaviti, što male žilice u njoj puknu, dijete može dobiti gušu, kilu itd.

Za to vrijeme, koje traje tri do osam tjedana, može se konštatovati bronhijalni katarh, kadikad upala pluća, porebrice, dušnika ili osrdačja. Ako kašalj-hripavac nije ničim komplikovan, onda poslije šest do deset tjedana sve više jenjava. Nastupi su sve rjeđi i slabiji, hripanje popušta, a dijete izbacuje mnogo zelenožućkaste sluzi. Malo po malo i to popušta, a za daljna 2—4 tjedna dijete je ozdravilo.

No nije uvijek tako. Kadikad ne će katarh nikako da popušta, nego se pojavljuje katarh u želucu s proljevom ili sušica.

Ako koje dijete oboli od kašlja-hripavca, treba ga odmah odijeliti od još zdrave djece. Bolesno dijete neka ide što više na uzduh, pa mu daj jesti vazda samo malo i to lako probavljivih jela. Veoma je probitačno, da bolesno dijete udiše paru od karbolne kiseline, jer će bolest lakše podnijeti. Osim toga poškropi pod od sobe, u kojoj je mali bolesnik, više puta na dan 3—4% karbolnom otopinom, a po noći objesi oko postelje djeteta više ručnika u karbolnu otopinu umočenih, tako da je dijete neprestano u uzduhu, koji je napunjen karbolnom kiselinom.

Preporučuju promjenu uzduha; no to vrijedi više za zdravu djecu, koja će, daleko od bolesnoga djeteta, biti pošteđena od bolesti. Bolesnomu je djetetu dovoljno, ako ostane kod kuće, ali neka ide što više na polje na svjež uzduh.

Kad je kašalj popustio, onda treba dijete dobro hraniti, — daj mu mlijeka, jaja, mesa, vina; kupaj i peri ga hladnom vodom.

Dijete, koje je jedanput preboljelo tu bolest, rijetko kad će po drugi put oboljeti od nje.

6. Grlovica (croup) je bolest grla ili bolje reći grkljana. U njemu izlučuje opna sluznica neku tvar, koja se zgrušava, a s toga se naprave na njoj neke krpice, koje sužuju cijev grkljana, a glasilnice se od toga ukoče i ne mogu se gibati; glas je od toga promukao, pače se i ne čuje.

Prije nego nastupi prava grlovica, dijete je oboljelo od katarha ždrijela i nosa, od neznatne groznice, te je zle volje. Najedanput se probudi u noći s krupnim kašljem, koji ga davi i guši; nema sape, lice mu je tamnomodro, oči iskočile, krupno kašlje, kao da laje, a disanje je šagrtavo, već ga iz daleka čuješ, izraz u licu pokazuje veliku bojazan i strah. Takav nastup traje 1—2 minute, onda se sve malo umiri, ali i sada se disanje čuje, a promuklost i lajući kašalj ne minu više. To se sve više pogoršava, dok napokon za kratko vrijeme ne nastupi smrt.

Tečaj bolesti obično je veoma kratak, tako da dijete za dva do tri dana, rijetko kad tek poslije šest do osam dana umre. Od ove opasne bolesti obole ponajviše jaka, snažna, dobro ugojena djeca među 3. i 7. godinom.

Od prave grlovice oboli dijete samo jedanput, pa ako je više puta oboljelo od ovakove bolesti, onda je to bila „tobožnja grlovica“ („Pseudocroup“), koja nije ništa drugo, nego akutni katarh grkljana u male djece, koji brzo i sretno prolazi.

Pošto grlovica tako žestoko i naglo djeluje, to će i liječenje biti ponajviše bez uspjeha. Najbolje je još ovo: odmah u početku oblaži djetetu vrat hladnim oblozima s leda, neka pije po žličice ledene vode ili guta komadiće leda. Dobro je i grgljanje ili udisavanje vode-vapnenice. Kadikad je i bljuvanje probitačno, jer se njim one krpice izbacuju. Ako je neduha velika, onda je jedini spas prorezanje grkljana (Tracheotomija). Od ove operacije može se očekivati dobar uspjeh, ako se za rana izvodi, jer ako je već krv otrovana ugljičnom kiselinom, onda ne će ni ona dijete spasti.

7. Dječja kolera. Ova se bolest pojavljuje kod male djece u prvoj ili drugoj godini života, i to samo kod one djece, koja se hrane iz bočice. Mnoge matere, koje bi mogle, ne doje svoje djece ili iz udobnosti, koja nije na mjestu, ili iz taštine, što tobože misle, da će duže uzdržati svoju ljepotu, ili što joj sebične i nesavjesne primalje savjetuju, da dijete hrani. Zato žene u porodu malo i zovu liječnika (a trebalo bi da je kod svakoga porođaja liječnik, kao što je danas kod prosvijetljenih naroda gotovo svagdje običaj), jer će im taj reći, neka same doje svoju djecu, što je najprirodnije i najprikladnije po mater i po dijete.

Kada se dijete hrani iz bočice, onda veoma često oboli od pokvarene probave. Tu je onda otvoreno polje primalji; djetetu će davati kojekakove čajeve, klištire itd., jer je često zatvoreno. Na to nastaje lijavica i bljuvanje isto tako kao kod odraslih, kad obole od kolere. Poslije dva do tri dana dijete je posve propalo, naglo omršavilo, koža na mršavim nožicama visi, hladna je, a od zada je od čestoga proljeva ojedena, crvena, ranjava; lice postane staroliko, oči upale, nos šiljast i hladan. Dijete škilji, mnogo spava, često se trza, a za dvadeset do trideset i šest sati može umrijeti.

Neshodno othranjivanje mlijekom i različnim kašama, u koje dolaze iz uzduha kojekakovi bacili i bakterije, uzrok je toj bolesti, zato dijete, koje se ne može dojiti ni od matere, ni od dojkinje, treba othraniti takovim mlijekom, u koje ne može doći iz vana nikakova nečistoća, a to se postizava samo Soxhletovim aparatom.

Za dijete, koje je oboljelo od dječje kolere, jedini je lijek mlijeko od dojkinje. Mnoga djeca ne će odmah htjeti primiti bradavku, pak ne će htjeti sisati. Tu vrijedi samo strpljivost. Ako bi dijete bilo već tako iznemoglo, da sisati ne može, treba mu uštrcati mlijeko ili od iscijeđenoga mlijeka davati na žličice.

8. Žabice ili krupa, to su male, bijele pježice s crvenim rubom na sluznici ustiju, jezika, zuberine, a mogu prelaziti i na ždrijelo, na jednjak, pače i u želudac i crijeva. Ove bijele pjege veoma bole, djeca ne će da sisaju, neprestano viču, nemirna su, ne će da spavaju, a kroz to i propadaju.

Ova bolest dolazi od nečistoće. Kad se usta djetetu čisto ne drže ili bradavka na dojci ili na bočici, onda se mlijeko djetetu u ustima ukiseli, pa eto ti tih pježica.

Najbolji je lijek od tih žabica najsavjesnija čistoća. Usta treba djetetu iza svakoga dojenja krpicom u hladnu vodu umočenom isprati, isto tako dojnu bradavku, bočicu valja savjesno čisto držati, a osobito onu bradavku od gumi-a, kojom dijete pije. Ako su

pježice znatne, primiješaj vodi malko borača (Borax), pak isperi često usta i ždrijelo ovom otopinom.

9. Užgalina očiju. Prvih dana poslije poroda često se događa, da su rubovi na očnim zaklopcima (vjeđama) u djeteta zalijepljeni i rumeni. Rastaviš li zaklopice jednu od druge, curi između njih s početka žutkasta ili crvenkasta voda, kasnije pak gust, žut gnoj.

Užgalina očiju (zažeg očiju) vrlo je opasna bolest, jer će lako i drugo oko oboljeti, pa ako duže traje, dijete će svakako oslijepiti. Većina tako zvanih „slijepo rođenih" izgubila je vid s takove užgaline očiju.

Oči se užgu, upale, ako je mati bolesna; ako je uzduh u sobi nečist i pljesniv ili pun dima ili prašine; ako dijete mnogo u svjetlo gleda, ili je jednako u mraku; ako dijete leži pokraj matere, pa mu se oči taru o posteljinu, ili ako leži pod pokrivalom, te mu isparivanje od matere oči kvari; ako se djetetu oči umivaju nečistim rukama ili nečistom krpicom i ako se dijete u opće čisto ne drži. Čim opaziš, da su oči zažarene, a ti zovi u pomoć liječnika, koji je jedini pozvan, da tu bolest liječi. Pogubno je prepustiti bolesno dijete kojekakovim babama, da oko njega vračaju, bajaju i praznovjerne stvari upotrebljavaju; ne daj mu upuhati šećera ili stipse u oči, ni da mu uštrcavaju mlijeko u oko, to sve ne valja, jer se time bolesno oko ne liječi, nego još više kvari. Kad su one nesretne babe djetetu oči već pokvarile, onda ne će ni liječnik više pomoći — oči su propale za uvijek, dijete je — slijepo!

Oči treba djetetu čuvati od svake neprilike, pa ako bi ipak oboljele, ispiraj ih često mlakom vodom i pozovi odmah liječnika.

Ova je užgalina očiju kužna bolest, — pazi, da s gnojem ne bi prešla na drugo oko, a i svoje oči čuvaj, da ih ne bi okužio.

10. „Engleska bolest" (Rachitis) sastoji se u tom, da se kosti neuredno i manjkavo othranjuju. Kosti su poradi toga mekše, pa se onda skrivljuju. Takova su djeca blijeda i mršava, koža im je mekana, mlohava. Glava im je nerazmjerno velika, tjemenci dugo se zatvoraju i u drugim kostima tijela pokazuju se promjene. Prsište je šiljasto, kao u kokoši, okrajci dugih kosti nabreknu, te pošto su kosti mekane, ne mogu težinu tijela nositi, noge se iskrivljuju (x-noge), pa zato takova djeca kasno prohodaju.

Ova je bolest kronična, a počinje se ponajviše među petim i desetim mjesecom i traje do pete godine. Ona se ili baštini od roditelja ili postaje od neshodnoga i manjkavog othranjivanja, a ponajviše od stanovanja u vlažnim, nezdravim, slabo provjetrenim sobama, zato ćeš je naći više kod siromašne djece, nego kod djece imućnih roditelja.

Liječi se dobrom hranom, davanjem govedske juhe, mesa, jaja, mlijeka. Kruha, kolača, koruna ne smiju takova djeca jesti ili samo malo. Stan neka je suh, dobro provjetren, dijete neka je što više na polju u svježem uzduhu, pa neka se svaki dan pere hladnom vodom, ili neka se u njoj kupa.

Da li djetetu treba davati kakovih lijekova, valja prepustiti liječniku.

11. Vodoglavica (vodena glava, hydrocephalus) je bolest, gdje se u glavi među opnama moždana nakupi voda. Dijete se može već poroditi s takovom vodoglavicom (a to biva, ako su roditelji, bliži rođaci ili sifilitični ili u dobi već stariji), ili se kasnije — među petom i sedmom godinom — razvija, a uzrokom joj je tuberkuloza ili škrofuloza; ali može nastati i od manjkave hrane, rđave njege i nezdrava stana. Ovu posljednju vrstu vodoglavice djeca obično ne će preboljeti, te će za četiri do šest tjedana umrijeti.

Ako se dijete porodilo s vodoglavicom, te nije prevelika, može ostati i živo. Glava je nerazmjerno velika, a dijete je ne može nositi ispravno. Lice je maleno, staroliko, oči napolak zatvorene, a ostalo je tijelo kržljavo. Duševne su sposobnosti veoma slabe, često su takova djeca benava. Ponajviše umru u ranoj dobi od bolesti moždana, rijetko kad doživu desetu godinu, a veoma rijetko tridesetu godinu života.

Liječenje je jalovo, no ipak se takova nesretna djeca ne smiju zapustiti, nego se moraju dobro njegovati, valjano hraniti, da im se što više uzdrži čovječji oblik.

dr. Lobmayer.

Bolivija. Školstvo u Boliviji. Bolivijska republika na 1,334.200 km² ima 2,669.550 stanovnika, među njima 250.000 divljih Indijanaca. Po izvještaju bolivijske vlade od god. 1888. dijele se tamošnje škole na primarne, sekundarne i visoke škole. Primarne su škole što općinske, što državne, što privatne. Općinskih škola bijaše pomenute go-

dine 382, privatnih 170, a državnih 14, u svem 566 škola s 24.580 djece i sa 707 učitelja i učiteljica. Učiteljstvo se uzgaja u 8 biskupskih seminara. Osim toga ima 10 seminara slobodne crkve. *Lj. M.*

Bosna i Hercegovina. Školstvo u Bosni i Hercegovini. Bosna i Hercegovina ima na 51.110 km² površine 1,454.365 žitelja, a među tima 25.750 momaka austrijske vojske.

Kao u drugim slavenskim zemljama, tako i u ovima, koje se nekoć zvahu „Prava Bosna", „Donji Kraji", „Usora", „Soli", „Humska zemlja", „Zapadne strane", pa su s jednim dijelom prave Hrvatske združene u današnju Bosnu i Hercegovinu, bijaše već u staro doba škola u manastirima, koje su podizali župani, banovi, a poslije kraljevi. Kad su Turci počeli na te zemlje navaljivati, najviše su napadali na crkve i manastire, pa kad zavladaše tim zemljama, propade i ono malo škola s crkvama i manastirima. Zavladalo je onda tužno i žalosno doba pod turskim jarmom i dugo je trajalo, dok se krvoproliće nešto zaustavilo i kad se opet počele pomaljati škole. To bijahu škole konfesijske, i to muhamedovačke, pravoslavne, rimo-katoličke i tuj i tamo po koja židovska. Otomanska vlada starala se samo za škole muhamedovačkoga žiteljstva, a katoličko i pravoslavno stanovništvo moralo se samo brinuti, ako je htjelo podići ma kakovu školu. I samo razboritomu nastojanju pravoslavnih crkvenih općina, onda franjevačkomu redu i milosrdnim sestrama treba zahvaliti, što je prije okupacije od strane austro-ugarske monarkije god. 1878. bilo u tim zemljama nešto škola, u kojima se učilo na materinskom jeziku i gdje je nauka išla i za praktičnim svrhama, kao što biva u školama civilizovanoga svijeta.

Muhamedovačke škole trebalo je, da se u Bosni i Hercegovini kao i u svem otomanskom carstvu urede otomanskim školskim zakonom od godine 1869., i to „mektebi" (osnovne škole) sa četiri godišta, „ruždije" sa četiri godišta, poput građanskih škola i malih realaka, „idadije" s tri godišta, koje su nekako priličile velikim realkama, i najposlije „sultanije" sa šest godišta, neka vrsta viših škola za obrazovanost, kakova treba za viša mjesta u civilnoj i vojničkoj službi.

Od tih škola bilo je u Bosni i Hercegovini mekteba, ruždija, a u Sarajevu i jedna idadija. Potonja za vrijeme okupacije nije više ni postojala.

Trošak za podizanje i izdržavanje tih škola, osim mekteba, nosila je vilajetska vlada, i to poglavito mearif-sanduci (školske zaklade), od kojih je bila u svakom sandžaku (okružju) po jedna.

Osim tih škola postojahu još „medrese", to su islamske škole, u kojima se izučavahu hodže. Osnovne škole (mektebi) valjalo je po školskom zakonu osnovati u svakom selu, i to o sebi za muslomansku, a o sebi za drugu djecu. Troškove bijaše dužno podmiriti žiteljstvo dotičnoga školskoga kotara; školski polazak bijaše obligatan.

Kao nastavne predmete određuje zakon:

a) za mektebe: tursku početnicu, koran, tedžvid, prirodne nauke, ilmihal, (djeca drugih vjera treba da se poučavaju u svojoj vjeri po uputama dotične bogoštovne vlasti), pisanje i mala računica (u ovim se predmetima obučavahu djeca, koja ne bijahu muhamed. vjere, u materinskom jeziku), kratka povjest otomanskoga carstva, kratak zemljopis, knjiga potrebitih znanosti;

b) za ruždije: vjeronauk, gramatika turskoga jezika, pismeni sastavci, gramatika arapskoga i perzijskog jezika, računstvo i knjigovodstvo, crtanje, počeci geometrije, opća i otomanska povjest, zemljopis, gimnastika i onaj jezik, koji se najviše govori u dotičnom mjestu, a kraj toga da se uči i narodni jezik.

Predmete vjerske za djecu, koja nijesu muhamedovačke vjere, određuju dotične bogoštovne vlasti.

U mektebima, koje polaze djeca četiri do pet godina, uči se obično samo tursko čitanje i čitanje korana, pisanje ponešto, a još manje računstvo. U materinskom jeziku tek se djeci kazuje, kako treba vršiti pojedine vjerske obrede. Hodže, koje u tim mektebima obučavaju, rijetko su što više obrazovani, nego su većim dijelom potekli iz medresa, koje se nalaze po okružnim i kotarskim mjestima, i u kojima su učili samo koran, nešto arapski i malo persijski.

Da bi se u školama ovih zemalja djeca učila i u materinskom jeziku, kako to propisuje školski zakon, nije bilo ni govora, a još manje da se podignu i urede mektebi i ruždije za djecu, koja nijesu muhamedovačke vjere. Isto tako nije materinski jezik nikad bio nastavni predmet u ruždijama, niti je bilo učitelja, koji bi ga mogli nastavljati.

Još valja napomenuti, da nastava u mektebima ne bijaše zajednička, nego bi hodža vazda učio samo s jednim djetetom, koje bi prizvao k sebi, dok su ostala djeca bila prepuštena sama sebi ili pomoćnicima, kojima je bila dužnost paziti, da djeca memorišu pojedine zadatke. Bolje nije bilo ni u ruždijama. Pošto se dakle u tim školama samo mekanički memorisalo, a u nastavi ne bijaše nikakvih uzgojnih momenata, izlazila su dakako djeca iz njih sasvim neuka i nezrela, pa od tih škola ne bijaše nikakove praktične koristi za život.

Pravoslavne i katoličke škole. Otomanska vlada nije se brinula, da se podignu mektebi i ruždije za djecu, koja nijesu muhamedovačke vjere, pa zato moradoše pravoslavne crkvene općine, pojedine katoličke župe, onda franjevački red i zagrebačke sestre milosrdnice podizati osnovne škole za djecu svojih vjeroispovijesti. Te konfesijske škole imadoše obično tri do četiri razreda; nastavni plan bijaše u pravoslavnim školama onaj, što ga je izdao crkveni školski savjet u Karlovcima, a u katoličkim školama držalo se nastavnog plana i školskih knjiga, što bijahu propisane u Hrvatskoj i Slavoniji. U Kreševu izišla je povrh toga jedna Početnica s latinicom i s jednim dodatkom, u kome bijahu psalmi.

U pravoslavnim školama bilo je namješteno dosta učitelja iz Austr.-ug. monarkije, po nekoji iz Srbije, ali najviše ih je bilo domaćih, koji su svršili bogosloviju u Banjaluci, neki učiteljsku školu u Biogradu uz pripomoć srpske vlade, a neki i samo osnovnu školu.

U školama, koje su uzdržavali Franjevci, obučavahu svećenici toga reda, u školama milosrdnica sestre učiteljice, a u školama, koje su uzdržavale pojedine katoličke župe, bilo je učitelja iz prije pomenute monarkije ili domaćih, obično bez formalnoga osposobljenja i s vrlo lošom platom.

Pravoslavna crkvena općina u Sarajevu podigla je jednu četverorazrednu realku, koja je kasnije pretvorena u realnu gimnaziju. Domaći Jevreji imadoše u većim mjestima također škola poput mekteba, u kojima su se djeca učila u jevrejskom čitanju i u nekim obredima jevrejske vjere.

Čim je iza okupacije Bosne i Hercegovine uređena zemaljska uprava, uzela je vlada na oko i školsko obrazivanje narodnje omladine i time je nastala za školstvo tih pokrajina nova era. Već početkom g. 1879. bijaše naređeno političkim oblastima, da se postaraju za škole, koje su do onda u zemlji postojale, kako bi opet započele svoj redovni rad, u koliko je bio prekinut. Naređeno bijaše oblastima i to, da svjema školama idu u svem na ruku, i da nastoje skloniti uprave do onda skroz konfesijskih škola, da i djeci drugih vjeroispovijesti dopuste pohađati njihove škole.

Pošto su u prvo vrijeme poslove kotarskih ureda vodila c. i kr. vojna mjesna zapovjedništva, bijahu i ova pozvana, da otvoraju škole u onim mjestima, gdje ih nije bilo, samo ako mogahu za to naći zgodne prostore. Za učitelje u takovim školama upotrebljavali bi se do bolje zgode sposobniji podčasnici, naročito oni, koji su možebiti bili učiteljski kandidati ili su već i svršili učiteljsku školu.

No za prijeku potrebu trebalo je još i drugih načina, kako da se osobito muhamedovačkoj mladeži dade prilika, da se na materinskom jeziku nauči barem čitanje i pisanje. Tako u Sarajevu imadoše katolici i pravoslavni svaki svoju osnovnu školu, a za muhamedovačku mladež ne bijaše nego mekteba i ruždijâ, a trebalo je, da se i tih mladića spremi za više školsko obrazivanje. Zato otvori zemaljska vlada g. 1879. u Sarajevu jedan godišnji tečaj za učenje čitanja i pisanja u narodnjem jeziku. Ta je škola zbog darovitosti mladića skoro napredovala tako, da se mogoše uvesti u taj tečaj i drugi potrebni nastavni predmeti (računstvo, prirodne nauke i zemljopis, pa onda povrćarstvo, voćarstvo i pčelarstvo), te su se učenici toga tečaja mogli već šk. god. 1880—81. primiti u realnu gimnaziju.

Ali bijaše potreba da se poskrbi i za obrazivanje ženske mladeži barem u glavnom gradu. U Sarajevu su doduše već prije okupacije uzdržavale milosrdne sestre jednu katoličku djevojačku školu s 4 razreda. No ta je škola prigodom požara god. 1878. izgorjela, te je postojala samo još pravoslavna djevojačka škola s jednom učiteljicom. Zato je zemaljska vlada osnovala god. 1879. narodnu djevojačku pučku školu, koja je poslije proširena u potpunu višu djevojačku školu.

Doskora se zemaljska vlada uvjerila, da same konfesijske škole, makar da bi se i umnožile, ipak ne bi obrazivanju pučkomu

udovoljiti mogle, zato je pregnula da uvodi narodne osnovne škole, koje bi pristupne bile djeci svake vjeroispovijesti, i to u prvom redu u onim mjestima, gdje nije bilo nikakovih škola.

Na dijeljenje takovih škola po konfesijama nije se moglo upuštati s razloga, što je žiteljstvo u većim mjestima u zemlji po vjeri mješovito, pa bi se moralo prema tomu u svakom takovu mjestu osnovati više škola, što se nije dalo izvesti.

No trebalo je još uzeti obzir i na veća mjesta, naime na glavnije gradove prema njihovim većim potrebama. Zato je zemaljska vlada osnovala g. 1881. u Sarajevu, Travniku, Banjojluci i Bišću osnovne škole s potpunim nastavnim planom i s 4 razreda, da se tako dobije slika normalne osnovne škole, kakova bi bila najpodesnija za prilike u tim zemljama.

Spomenuto je već, da je zemaljska uprava u nastojanju, da osnuje što više pučkih škola, s pomanjkanja učitelja upotrebljavala u pučkim školama c. i kr. podčasnike, koji su uza to ostali u vojničkoj službi. No pošto je to s vremenom bilo vojnoj upravi neprilično i pošto se pokazalo, da mnogi podčasnici nijesu sposobni za učiteljsko zvanje, zakanila se međutim postavljena zemaljska vlada preuzeti u zemaljsku službu samo one podčasnike, koji su za svoga službovanja u školi pokazali dobre uspjehe, a ostale je vratila vojnoj upravi. Umjesto potonjih namještala je pak osposobljene učitelje iz monarkije. Ali ni tih ne bijaše dovoljno ne gledeći na to, da od onuda nije vazda dolazio najbolji učiteljski materijal. Dobrih i u svaku ruku valjanih učitelja bijaše teško namaknuti i većinom samo uz znatne materijalne žrtve. To je prinudilo zemaljsku vladu, da za učiteljsko zvanje uzgaja domaće sinove. No modernu učiteljsku školu poput onih u drugim kulturnim zemljama ne mogaše odmah osnovati poradi pomanjkanja mladića s dovoljnom spremom za stručno obrazivanje, zato je osnovala provizorno trogodišnje „Obrazovalište za pomoćne učitelje“. To je obrazovalište bilo organički spojeno s I. narodnom dječačkom osnovnom školom i podređeno upravitelju toga zavoda, a učiteljsko osoblje te škole obučavalo je u tom obrazovalištu. Iz toga zavoda, u koji su dolazili pitomci s manjom pripravom, pa se mogahu i obučavati samo u stegnutom obujmu, izlazili su praktični učitelji, koji bi se poslije na stečenom temelju sami dalje dotjerivali i usavršivali i u općem i u stručnom znanju. Taj ovako obrazovani podmladak pokazao se u praksi prilično doraslim svomu uzvišenom zvanju, te su uspjesi bili većim dijelom povoljni.

Pošto je kasnije osnovano u zemlji više trgovačkih škola (poput malih realaka), bijaše s vremenom priličan broj i spremljenih mladića za stručno učiteljsko obrazivanje, te je zemaljska vlada mogla g. 1886. obrazovalište za pomoćne učitelje pretvoriti u učiteljsku školu, u kojoj se redovito obrazuju učitelji za narodne osnovne škole.

Beriva učiteljskoga osoblja u seoskim i sličnim školama sastojala su se od 500—600 f. godišnje plate, stana u naravi i ogrjeva, a ona učiteljskoga osoblja u gradskim školama od 600—800 for. godišnje plate i 200 for. stanarine. Plaća im se namirivala koje iz zemaljskih, koje iz općinskih sredstava.

Što se tiče školskih knjiga, bijaše s početka poteškoća s nestašice za te pokrajine podesnih knjiga. Isprva upotrebljavale su se školske knjige iz c. kr. naklade školskih knjiga u Beču i iz kr. hrvatske naklade školskih knjiga u Zagrebu. Potonje bijahu podesnije, jerbo su štampane latinicom i ćirilovicom. No bosansko-hercegovačka zemaljska vlada morala se doskora pobrinuti za posebne knjige, koje su udešene za zasebne prilike u Bosni i Hercegovini. Tako je od god. 1883.—1893. dala zemalj. vlada sastaviti i izdala je ove školske knjige: „Prva čitanka“ I. i II. svezak, „Druga čitanka“, „Treća čitanka“, „Četvrta čitanka“; „Zemljopis za III. razr.“, „Zemljopis za IV. razr.“, „Prva računica“, „Druga računica“, „Treća računica“, „Četvrta računica“, „Povjest Bosne i Hercegovine za osnovne škole (IV. razr.)“. Uz čitanke za II., III. i IV. razred ima gramatički, a uz računice za III. i IV. razr. geometrijski dodatak. Sve te knjige napisane su južnim narječjem i fonetičkim pravopisom.

Stanje školstva u prvo vrijeme okupacije. Po prvim podacima, što ih je zemaljska uprava sabrala o školstvu u Bosnoj i Hercegovini, bijaše muhamedovačkih škola 535 (18 ruždija, 18 medresa i 499 mekteba) s 535 učitelja i 18 učiteljica i s 23.308 djece (15.948 dječaka i 7360 djevojčica). God. 1880. od 44.861 za školu sposobne muhamedovačke djece polazila

su školu po prilici 52%; konfesijskih škola bijaše 131 (pravosl. 56 sa 66 učitelja i 9 učiteljica s 3523 djece (2751 deč. i 772 djev.; katol. 54 s 44 učitelja i 12 učiteljica s 2295 djece — 1643 deč. i 652 djev.). Izim toga pohađalo je pravoslavne i katoličke osnovne škole 260 jevreja, pa je tako ukupni broj škol. mladeži tih konfesijskih škola iznosio 6078, a to bijaše tek 5% djece, što bijahu za polazak škole sposobna. Pripominje se, da je u vrlo rijetkim prilikama muhamedovačko dijete dolazilo u ove škole, kako bi u njima naučilo što god na materinskom jeziku, a isto se tako rijetko dešavalo, da je koje pravoslavno ili katoličko dijete dolazilo u hodže, da kod njega uči turski. — Iz svega slijedi, da je u to doba najviše muhamedovačka mladež polazila dakako muhamedovačke škole, u kojima se osim spoljašne pouke u vjeri veoma malo doprinijelo duševnoj kulturi u zemlji. S toga se i može reći, da su se djeca jedino u pravoslavnim i u katoličkim, onda po redovima ustrojenim osnovnim školama obučavala u početnim naukama.

Stanje školstva godine 1882.—3. Iste godine bijaše muhamedovačkih škola 672 (42 medrese i 630 mekteba, a ruždije su prestale); učenika bijaše 27.680, a učitelja 700; osnovnih škola bijaše i to: narodnih 40 sa 2428 djece (2058 deč. i 370 djev.; a po vjeri: 221 muh., 1296 pravosl., 718 kat., 176 jevr. i 17 ine vjere) i s 46 učitelja i 7 učiteljica (samo 30 osposobljenih); konfesijskih bijaše 97 (59 pravoslav., 36 katol. i 1 muham.) s 5369 djece (3852 deč. i 1517 djev., a po vjeri: 16 muh., 3123 pravosl., 2141 kat., 84 jevr. i 5 ine) i sa 101 učitelj. i 29 učiteljica (samo 40 osposob.). Pošto je ukupni broj stanovništva iznosio 1,158.440 duša, osnovne su škole bile pristupne samo broju od 273.505 stan. ili 24·47%, dok je 884 935 stan. ili 75·53% ostalo bez blagodati osnovno-školskoga obrazivanja. Broj polaznika iznosio je 7% od sve za školu sposobne mladeži, dok su 93% ostala bez škol. obrazivanja.

Trošak za uzdržavanje narodnih osnovnih škola iznosio je te godine 39.241 for. (od toga došlo je na zemalj. erar 22.370 for., na polit. općine 16.371 for., na crkvene općine 500 for.); trošak za uzdržavanje konfesijskih škola iznosio je 36.438 for. (zemaljski erar 4800 for., na političke općine 1785 for., na crkvene općine 28.883 for.).

Od god. 1882. školstvo se u tim pokrajinama nastojanjem zemaljske vlade, premda joj bijaše savladati svakojakih zapreka, lijepo razvilo, i to tako, da se do god. 1893. broj narodnih osnovnih škola više nego potrostručio, dok se broj konfesijskih škola za jednu umanjio.

Stanje školstva godine **1893.** bijaše slijedeće:

Narodnih osnovnih škola bijaše 148 s 11.972 djece (10.488 deč., 1484 djev., a po vjeri: 2618 muh., 4463 pravosl., 4290 katol., 406 jevr. i 195 ine vjere), s 194 učitelja i 35 učiteljica (od tih 197 osposobljenih, a 32 neosposob.); konfesijskih osnovnih škola bijaše 96 (71 pravosl., 24 katol. i 1 muham.) sa 6734 djece (3911 deč. i 2823 djev., a po vjeri: 4 muham., 4495 pravosl., 1970 katol., 250 jevr. i 15 ine vjere) s 87 učitelja i 97 učiteljica (od tih 115 osposob. a 69 neosposob.) i 5 privatnih osnovnih škola s 319 djece (184 deč. i 135 djev., a po vjeri 1 muh., 15 pravosl., 231 katol, 63 jevr. i 9 ine vjere) s 5 učitelja i 10 učiteljica (13 osposobljenih i 2 neosposob.).

Pošto je Bosna i Hercegovina prema popisu od g. 1885. imala 1,336.091 stanov., a 228 osnovnih škola, dolazila je jedna škola na 5365 stan. Iste su godine imale te pokrajine 5223 mjesta, od kojih su 1064 mjesta imala školu, a 4159 mjesta bijaše još bez škole; polazila su pak školu djeca od 40·83% sveukupnog stanovništva.

Obrazivanje učitelja osnovnih škola napredovalo je lijepo, jer su od godine 1882.—3. do god. 1892.—3. u učiteljskoj školi u Sarajevu osposobljena 122 abiturijenta za vršenje učiteljskoga zvanja kao pomoćni učitelji, od kojih 98 vrši učiteljsku službu (25 muhamedovaca, 44 pravoslavna i 29 katolika), a od ostalih 5 ih nastavlja nauke u bečkom pedagogiju, nešto ih je na dopustu, nešto se odreklo službe, a nešto umrlo. Uzdržavanje učiteljske škole stojalo je u tom desetgodištu 206.845 for. Od godine 1887. znatno su se troškovi umnožali, a to poradi toga, što je uz učiteljsku školu uređen pripravnički konvikat, u kojem bijaše g. 1893. smješteno 45 pitomaca, pa tako cijeli zavod stoji na godinu 33.800 for.

Pitomci ostavljaju zavod nakon položenoga ispita pred ispitnim povjerenstvom, kojim upravlja vladin povjerenik, kao pomoćni učitelji. Ti pomoćni učitelji, otkada je uređena prava učiteljska škola, polažu nakon dvije godine uspješnoga službovanja ispit za učiteljsko zvanje opet pred posebnim povjerenstvom. Takov je ispit položilo do 1893. godine 86 kandidata (70 muš. i 16 žensk.).

Osim te zemaljske učiteljske škole postoji još **privatna učiteljska škola** u samostanu reda „**kćeri božje ljubavi**" u Sarajevu. Ta je privatna učiteljska škola osnovana s dopuštenjem zem. vlade g. 1884. i to u namjeri, da uzgaja učiteljice za one osnovne škole, što ih ta kongregacija uzdržava, ali uz redovne pohađale su taj zavod i druge djevojke. U tom je zavodu bilo do 1893. godine 87 pitomica (77 katol. i 11 pravosl.), a kao pomoćne učiteljice osposobljeno ih je 20 (10 od njih pripadaju kongregaciji kao duvne, a 10 je svjetovnih — 7 katol. i 3 pravosl.). Od tih je položilo već učiteljski ispit 10 (5 duvna i 5 svjetovnih).

Lj. M.

Bošković.

Bošković Josip Rugjer, slavan filozof, matematičar i prirodoslovac. Rodi se u Dubrovniku 17. svibnja 1711. od oca Nikole i majke Pavice (kćeri Bára Betere); hrvatska pjesnikinja Ana Bošković bijaše mu sestra. Svršivši pripravne nauke u dubrovačkom isusovačkom kolegiju stupi g. 1726. u družbu isusovačku i pođe u Rim, gdje u isusovačkom kolegiju po pravilima reda dovrši sve nauke, a jur prije konca njihova postade profesorom matematike u kolegiju, pa godine 1736. izda raspravu astronomijsku „De maculis solaribus"; uz to se bavio latinskim pjesmotvorstvom kao član akademije „Arcadia". God. 1742. pozva ga papa Benedikt XIV. u povjerenstvo, koje je imalo s gledišta mehanike pregledati oštećeni svod kube sv. Petra i o tom svoje mnijenje podastrijeti. Slijedećih godina bude mu povjereno više radnja, koje traže temeljito znanje hidrodinamike. Tim povodom napisa više rasprava iz mehanike i primijenjene matematike, te iziđe tako na glas, da ga portugalski kralj Ivan V. pozva, da u Braziliji izmjeri jedan stupanj polutnika; ali slična zadaća bi mu povjerena u Rimu, te on ostade i godine 1750.—52. opravi s La-Mairom mjerenje između Rima i Riminija. To istraživanje opisa Bošković u posebnom djelu, a doda i druge rasprave o pitanju, koje se tiče oblika zemlje. Iz toga su doba i druge njegove znanstvene radnje: o svakom znanstvenom pitanju matematičko-prirodoslovnom, koje je tada učeni svijet zanimalo, progovori svoju i Bošković, pomno prateći stručnu literaturu i razglabajući radnje Newtona, Eulera, La Cacailla i drugih. Dopisivaše u velike znanstvene zbornike: Diario romano, Commentarii instituti bononiensis, Acta lipsiana i t. d. Republika mletačka i genoveška, vojvodina toskanska, carska vlada u Beču, pozivahu ga na rješavanje znanstvenih zadaća. God. 1759. uputi se u Pariz, a odatle u London, gdje ga primiše u kr. učeno društvo, i ponudiše mu, da se pridruži učenoj ekspediciji engleskih astronoma, kojima bijaše sa sjeverne Amerike motriti prolaz Venerin sunčanim krugom; on prihvati ponudu uz promjenu, koju je sam predložio, naime da se taj pojav motri s istoka. S toga se uputi preko Mletaka u Carigrad (pod jesen 1761.), gdje oboli, te (proljećem 1762.) ostavi tursku prijestolnicu s engleskim poslanikom, i preko Bugarske i Moldavske stiže u Lavov, odatle poslije u Varšavu, gdje ga ljubazno primi poljski kralj Poniatowski; preko Krakova, Beča i Mletaka stiže koncem god. 1764. u

Rim. Zatim bijaše četiri godine profesor matematike na sveučilištu u Paviji, a onda profesor astronomije i optike u Milanu; tuj osnova zvjezdarnicu „della Brera". G. 1773. bude pozvan u Pariz, i tu bijaše ravnateljem optike za kr. pomorstvo sve do god. 1783. Na dvoru i u visokim krugovima dobro viđen, prijateljovaše najviše s astronomom de Lalandom; d' Alembert i njegova družba spletkama priječahu, da ne bude primljen u francusku akademiju. Od kralja Ljudevita XV. ishodi dopust na dvije, pa opet na dvije godine, da bi neka u rukopisu dogotovljena djela izdao u Italiji; tako izdade g. 1784. u Bassanu pet svezaka svojih astronomskih i fizikalnih radnja. Klonuvši mu od silna napora tjelesne i duševne sile, umrije u Milanu 13. veljače 1787. — Premda je Bošković živio u velikom zapadnom svijetu, ipak ostade vjeran domovini, što dokazuju njegova korespondencija i njegova djela; bijaše odan i rođenomu jeziku hrvatskomu, u kojem je i jednu pjesmu sastavio. Rodoljublje njegovo ističe i prijatelj mu B. Zamanja u govoru na zadušnicama u Dubrovniku, koje je republika odredila za svoga velikog sina. — Bošković je ostavio velik broj učenih djela, i to 21 fizikalno i filozofijsko, 15 astronomijskih, 14 matematičkih, 7 optičkih, 5 arheologijskih, 2 putopisna i 7 poetičkih. — Svojim razgranjenim znanjem bijaše on sam gotovo cijela akademija, u čem mu je premac samo slavni Leibniz. — God. 1887. na dan 14. veljače udesi jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, uz učešće mnogih učenih društava, svečanu stogodišnjicu smrti Boškovićeve, pak izdade iste godine veliko djelo posvećeno uspomeni njegovoj, naime knj. 87., 88. i 90. „Rada" (str. 1—716), gdje je: 1. Boškovićev životopis (i dopisi), od dra. F. Račkoga; 2. Boškovićev rad na polju astronomije i meteorologije, od J. Torbara; 3. Boškovićev rad na polju fizike, od dra. Dvořaka; i 4. Boškovićev filosofijski rad, od dra. Markovića.

Boškovićeva odredba pojma tvari neprolazna je tekovina u povjesti filozofije, te ga Fechner razložito zove izumiocem jednostavne atomistike. Bošković je prvi put jur god. 1745. u raspravi svojoj „De viribus vivis" (pak opet u „De continuitatis lege", 1754., i „De materiae divisibilitate et principiis corporum", 1757.) ustanovio pojam atoma gotovo onako, kako Kant jedanaest godina poslije (1756.) u djelu „Monadologia physica"; ali Kant je poslije prešao na protivno, na dinamičko stajalište, a Bošković je obastao na svom i potanko ga utvrdio u glavnom djelu „Theoria philosophiae naturalis" (1758.). U tom djelu u I. česti induktivno i deduktivno ustanovljuje te proti različnim prigovorima utvrđuje pojam neraseznoga (neprotežnoga) atoma i jedini zakon silâ, pak u II. i III. česti izvodi pojave fizične iz nerasežnih atoma i iz jedinoga vrhovnoga zakona silâ; u dodacima raspravlja o Bogu, duši, prostoru i vremenu, konsekventno prema svojoj atomistici. Djelo svoga zemljaka Stojkovića „Philosophia recentior Benedicti Štay" (u tri toma, od g. 1755. do 1792), gdje se filozofija prirode izvija po Newtonu, poprati Bošković obiljem svojih opazaka i dodataka, u kojima raspravlja o pojmu tvari i duha, o Leibnizovoj Bogom usuđenoj harmoniji i o načelu dovoljnoga razloga (pobijajući Leibniza), o broju bićâ ispod i iznad nas (pobijajući Lockea), o načelu indukcije, o prostoru i vremenu, pak o njihovoj beskonačnoj djelivosti. — Boškovićeva nauka o tvari i sili stoji po srijedi među Newtonovom i Leibnizovom. Newton je od stare Demokritove atomistike, obnovljene Gassendi-jem, zadržao pojam rasežnih (protežnih) atoma, međusobom rastojnih ter nedodirnih, a svezanih i djelatnih silama pribojnom i odbojnom, koje se izmjenjuju prema količini rastojanja. Leibnizu pak su zadnja počela tvari monade (jedinke), t. j. atomi, nerasežni, kao što su matematičke točke, ali k jednu susilni (dok su matematičke točke besilne). Dotle se slaže Bošković s Leibnizom u pojmu atoma, ali se onda odvaja od njega u ovom trojem: 1. Leibniz uči, da je svaki onakav nerasežni atom duševno-tvarno biće, a Bošković, da je puko tvarno; 2. Leibniz drži, da je kakvoćom svaki različan od sviju drugih, a Bošković, da su kakvoćom svi jednaki; 3. Leibnitz uči, da se atomi međusobom dodiraju i da tako sastvaraju neprekidno rasežnu tvar, a Bošković uči, da se atomi ne dodiraju međusobom, nego da su rastojni, ter zato da tvar nije neprekidna. Tako je Boškovićeva atomistika doista nova prema svjema prijašnjima. — Da valja atome pomišljati nerasežnima, to je Bošković utvrdio tolikom logičnom jednosljednošću i potpunošću, da se njegovo dokazivanje ponavlja

i danas poslije sto godina u Spencerovim „Osnovima filosofije“, u spisu Herbartovca Corneliusa „O sastavu tvari“, u Lotzeovoj „Metaphysiki“, u Fechnerovoj „Atomistici“. Kako će se pak od nerasežnih (neprotežnih), neprostornih atoma sastaviti tvarna, protežna tjelesa, tu tešku dedukciju proveo je Bošković izvrsnim načinom, tako da se Fechner potpuno s njim slaže, a Lotze ispravlja Herbartovu sastavbu tvari tako, da se Boškovićeva sastavba potvrđuje. Boškovićevu dedukciju protežne tvari iz neprotežnih atoma potvrđuje teorija spoznaje. Pojmovi, koji se obično imadu o sekundarnim (i primarnim) svojstvima tvari — da je šarna, zvučna, protežna itd. — jesu zaglavak prenagljenih i neosnovanih izvoda iz osjetnih opažaja; sami osjeti ne kažu ništa o svojstvima tvari, nego tek razum naš gradi od osjetâ pomisaone asocijacije i izvodke; dakle mjesto pogrješnih, u sebi porječnih izvodaka iz osjetâ treba postaviti valjane, logički nužne i u sebi neporječne izvodke: a to čini Bošković, i tim putem dolazi do svoga pojma o atomu. Za to je njegov pojam o atomu trajna privreda za filosofiju. Pomnogi su filozofi, osim jur napomenutih, pak i fizičari potvrdili taj njegov pojam, poglavito engleski filozof Dugald Stewart u svojim „Filosofijskim raspravama“ (g. 1816.), pak znameniti francuski matematički fizičari Séguin, Ampère i Cauchy.

Drugi je glavni izumak Boškovićev u području filozofije njegov „jedan jedini vrhovni zakon prirode“. Taj zakon, vežući i molekularne sile i silu gravitacije pod jedan skupni vrhovni pojam, kaže: „U najmanjim mogućim razmacima djeluju atomi među sobom odbojno; u razmacima, koji nijesu najmanji mogući, ali ipak neizmjerno maleni, kakovi su za molekularne sile, djeluju među sobom atomi izmjenice sad pritežno sad odbojno, prema razlikama razmakâ; a počevši od određene, nešto veće količine razmaka djeluju atomi među sobom uvijek samo pritežno u obratnom omjeru prema četvorinama razmaka, i to makar se razmak uvećao do beskonačnosti.“ Taj zakon prikazuje Bošković jednom neprekidnom krivkom, koja se razlikuje od Newtonove hyperbole, štono prikazuje samo zakon gravitacije. Velik je zamašaj Boškovićeva zakona za cjelokupni njegov nazor o svemiru. Svaki atom u isti mah se održaje (po odbojnoj sili) u svojoj osebini i veže se (po općoj pritežnoj sili) sa zajedničkim središtem i po njemu s cjelinom; zato je svemir divan red, kosmos. A onaj jedinstveni zakon nije samo izjava fizičkoga reda, nego i slika moralnoga reda u svemiru. Tvarni atomi besvijesni su i bezvoljni; svaki je oseban, ali sva njegova osebnost je puka kvantitetna, t. j. stoji u osebitosti njegova položaja u svemirskom prostorju. Veća, te prava kvalitetna osebnost pripada duševnim monadnim atomima, duševnim bićima: ljudske duše imaju svaka pravu osebnost, jer svaka ima slobodnu volju i česticu božjega uma. Sustav tvarnih atoma, premda je u neprestanoj gibnoj mjeri, ipak uvijek uzdržaje onaj vrhovni zakon: ujedinjenost svoju sa središtem, pa kad bismo mogli duhovnim sluhom čuti to gibanje tvarstva, čuli bismo neprekidnu a udilj drugojačiju harmoniju čitavoga tvarstva. Tako nas i sama tvarna priroda privodi k onomu, što je vječito i stalno, t. j. sveopći jedinstveni zakon i red prirode dokazuje nam, da ima Bog, jer samo od njega može biti onaj jedinstveni red; na isti način moralni zakoni u našim dušama dokazuju nam bitak Boga: i oni mogu biti samo od Boga.

Ova cjelokupna filosofijska nauka Boškovićeva logički je razvoj jedne sitne točke: njegova pojma o neprotežnom atomu. To potvrđuju ove izreke Fechnerove: „Tko hoće svijet graditi od protežnih atoma, taj hoće graditi kuću od kućicâ mjesto od kamenja. Istom kad uzmemo neprotežne, doista jednostavne atome, prikazuje nam se sustav svijeta i najjednostavniji i najveličanstveniji, i najtanahniji i najdivotniji: jednostavna, neprostorna bića slažu se pod vodstvom zakona u krasnu zgradu, u kozmos“. A Lotze u svojoj „Metaphysiki“ kaže: „Potpuno povlađujem Fechneru, da upravo ovakova jednostavna atomistika posve zadovoljava estetičkoj potrebi ljudskoga duha, koji zahtijeva svigdje do u najmanjim sitnicama razmjernost, skladnost, red.“ Ali ne samo estetičnoj, nego i razumskoj i ćudorednoj potrebi ljudskoga bivstva prija Boškovićeva cjelokupna nauka, koja se jednosljedno razvija u veličanstven nazor o vasionstvu. Ta nauka razastire pred nama knjigu prirode i knjigu duha. Knjiga prirode je reći bi priprosta karta, sastavljena od samih točaka, ali uređenih u sustav, u kojem gledamo kozmos prirodnoga svijeta, vladana zakonom uzročnosti, nužnosti. Knjiga duha slična je priprosta karta,

u kojoj gledamo kozmos duhovnoga svijeta, koji je vladan zakonom ćudoredne slobode. Ova druga knjiga upućuje ljudstvo na prvu, a obje na Boga, te kaže: „Kozmos prirode izgled je ljudstvu. Red, koji u prirodi po nuždi jur opstoji, red onaj, da se svaki osebak održaje u svojoj osebini a ipak svi svagda prianjaju k svomu zajedničkomu središtu i bezvoljno vrše njegov zakon: takov red dužno je ljudstvo slobodnom voljom izvoditi i napokon izvesti; da ga pak izvede, treba da duhom svlada krupnu tešku tvar i učini je ogledalom duha, a da ne da duha potlačiti od tvari.“ *dr. F. M.*

Botanika je nauka, kojoj je zadaća izučavanje sveukupnoga carstva biljevnoga, koje s carstvom životinjskim sačinjava veliki svijet organizama. Kako međutim između svijeta biljevnoga i životinjskoga nema oštre međe, jer nam se oba prikazuju kao dva divergentna razvojna niza organičkoga života, što istječu iz zajedničkoga ishodišta; kako najniža prabića i njima najbliži članovi obaju nizova prikazuju najtješnje rodbinske snošaje; kako na ovome najnižem stepenu života još nije došlo do oštre diferencijacije obiju grana, biljevne i životinjske, te je po tome i pitanje o pripadnosti najnižih bića k ovoj ili onoj grani sa svim izlišno: razumije se, da se botanika ne da apsolutno lučiti od zoologije, jer im je korijen zajednički, i jer su najzad obje nauke tek grane biologije, koja obuhvata sveukupni živi svijet.

Kako su različna pitanja, na koja botanika izučavajući bilje valja da odgovori, ispostavila se s vremenom potreba, da se botanika razdijeli u nekoliko područja, nekoliko podređenih disciplina, od kojih svaka ide za posebnim ciljevima i posebnim se služi metodima. Dakako da su sve te discipline u tako tijesnom međusobnom vezu, da se uspješan rad na polju koje mu drago od tih disciplina ne da ni pomisliti bez udiljnog osvrta na sve druge.

U prvom redu valja lučiti ova tri područja: 1. morfologiju, koja izučava spoljašno lice i unutarnji sastav bilina; 2. fiziologiju, koja ide za spoznajom pojava i uvjeta života biljevnoga; 3. sistematiku, koja treba da na osnovi morfologijskih spoznaja ustanovi načela prirodnoga razređanja biljka u veće i manje skupine, da prikaže rodbinske snošaje između tih skupina, da u kratko ustanovi sistem, u kom treba da se u prvom redu zrcali filogenija, t. j. rodoslovlje sveukupnoga biljevnoga svijeta.

U područje morfologije spada prije svega nauka o stanici ili bolje o energidi, koja je elementarni ustroj tijela biljevnoga, i onda histologija ili anatomija, koja nas uči poznavati unutarnji sastav biljevnih organa, napose agregate stanica, koje zovemo tkaninama i od kojih su građeni različni organi biljevni. Morfologija u užem smislu, komparativna morfologija ili organografija pušta s vida stanice i tkanine; ona izučava u prvom redu oblik i raspoređaj organa na biljci, te ih ne posmatra samo gotove, dorasle, nego ih prati u razvoju njihovu od prvih zameta. Tu granu morfologije u užem smislu ili organografije zovemo organogenijom, jer nam prikazuje genezu biljevnih organa, t. j. istoriju njihova razvitka.

Fizijologija baveći se s uvjetima života i ispitujući pojave životne s fizikalne i kemijske strane mora da svrati pažnju svoju napose na dvije skupine životnih pojava, naime na sam vegetativni život, koji obuhvata sve one pojave i funkcije, koje idu za tim, da se sačuva individuj (Erhaltung des Individuums), a onda na rasplod, koji obuhvata sve one procese, kojima je svrha postanje novih individuja i po tome daljna eksistencija vrste (Erhaltung der Art). S fizijologijom u tijesnom je vezu nauka o bolestima bilja ili fitopatologija i ekologička geografija bilja, koja nam prikazuje, kako biljke i čitave biljske zadruge svoje lice i svoje kućanstvo uređuju prema spoljašnim faktorima, koji na njih utječu, n. p. prema množini svjetla, topline, vode, hrane itd., čime se baš ekologička fitogeografija razlikuje od čisto florističke, koja u prvom redu sastavlja listine flora za pojedine krajeve zemaljske i na osnovu tih dijeli površinu zemaljsku u prirodne florističke krajeve ili carstva, zone itd., nazrijevajući uzroke rasprostranjenju bilja na zemlji koje u prilikama geognostičkim, topografskim, klimskim i drugim, što danas još opstoje, koje u istorijskim prilikama.

Ako je, kako gore istaknusmo, jedna od najznamenitijih zadaća sistematike, da ustanovi prirodni sustav bilja, kojemu će ujedno valjati da vjerno prikaže filogeniju sveukupnoga biljevnog svijeta od početka života na

zemlji do danas, onda je jasno, da se sistematika ne može ograničiti samo na izučavanje bilja, što danas živi, nego će jednako morati svratiti pažnju svoju i na biljevni svijet starijih geologijskih perijoda, t. j. ona će morati u velike računati s fitopaleontologijom, s kojom se tijesno mora združiti, jer bez nje nije podobna da se dovine pomenutoga cilja.

Strogo naučna, ili kako je zovu teoretička ili čista botanika, u čiji okvir svakako još ide ona grana, koju zovemo fitografijom ili deskriptivnom botanikom, kojoj je zadaća detajlno opisivanje i razlikovanje vrsta, nastoji prema rečenomu, da što točnije proučava biljevni svijet s morfologijske, fizijologijske i sistematičke strane. Ona ne pita, ima li čovjek i kakovu ima korist ili u opće upotrebu od ovoga ili onoga bilja. To su pitanja, na koja valja da odgovori praktična botanika, koja stoji u službi ekonomije, medicine ili farmacije, industrije, vrtljarstva itd., te se po tome dijeli u različne grane, kakove su n. p. botanika ekonomska, šumarska, estetička, tehničko-industrijalna, medicinsko-farmaceutička itd.

Znanstvena je botanika poput drugih njezinih sestara razmjerno mlada nauka: znanstveno izučavanje bilja počinje tek na kraju XVI. i početkom XVII. stoljeća. Do onda nalazimo samo, da botanički pisci po primjeru Aristotelovu i Teofrastovu nabrajaju i površno u djelima svojim opisuju biljke, koje su slovile kao ljekovite, ili su se u druge svrhe upotrebljavale. Nijesu dakle biljke kao takove, nego je upotreba njihova bila glavna stvar. Spisa je Aristotelovih među tim nestalo, dok su nam se sačuvali spisi od Teofrasta, učenika njegova, kojega nazvaše ocem botanike. U prvome stoljeću p. Is. ističu se napose grčki liječnik Dioskoride, koji nabraja i opisuje već do 600 vrsta bilja, i stariji Plinije, koji je u svom „prirodopisu“ sabrao sve, što je do tada o bilju poznato bilo uplićući dakako i kojekakove bajke. Poslije st. Plinija bave se s botanikom do XVI. stoljeća ponajviše Arapi, n. p. Avicena, u Njemačkoj Albert Bollstädt (Albertus Magnus) i dr., dok većina drugih pisaca tek komentuje spise Plinijeve i Dioskoridove, napose „materiam medicam“ od potonjega. U XVI. se stoljeću tek gubi utjecaj škole Plinijeve i Dioskoridove; u Njemačkoj, Nizozemskoj, Švicarskoj i dr. izlaze na svijet knjige, t. zv. „Kräuterbücher“, čiji su se autori otresli stare škole i samostalno opisuju biljke na osnovi vlastitoga zora. Među takove idu Nijemci Oton Brunfels, Hijeronim Tragus, Leonard Fuchs, Teodor Tabernaemontanus, Nizozemci Rombert Dodonaeus, Matija Lobelius, Karlo Clusius, Švicar Konrad Gesner i dr.

Novu epoku inaugurišu za tim braća Gašpar (1560—1624) i Ivan Bauhin (1541 do 1613) i Talijan Andrija Cesalpino (1519 do 1603). Od braće Bauhina potječu kritični popisi sviju do onda poznatih biljka (do 6000) sa potpunom sinonimijom. Gašpar napose kuša urediti nomenklaturu, koja već donekle naliči poznijoj Linnéovoj; a pored toga ređa biljke u skupine, od kojih su neke prilično i prema današnjim shvaćanjima o tome. Sa svim pak znanstveno bavi se s biljem Cesalpin, koji već iz bližega izučava organe biljevne, napose rasplodne organe, po čem je najznamenitiji preteča Linnéov.

Sa sistematikom bavi se poslije Cesalpina pak do Linnéa velik broj pisaca, među kojima je svakako najznamenitiji Francuz P. Tournefort (1656—1708), koji je prvi predložio, da se svakoj biljci nadjenu dva imena: ime roda i ime vrste. T. zv. binarnu nomenklaturu, koju i danas imamo, među tim ipak nije proveo, nego je to zasluga Linnéova (1707—78). Ovaj provede do kraja binarnu nomenklaturu i jedinstvenu terminologiju, koja velikim dijelom i danas još vrijedi, a osobito se istaknu zasnovavši poznati seksualni sistem na osnovi organizacije plodila u cvijetu. Taj sistem steče općeno priznanje, ma da kao skroz umjetni sustav ne imađaše puno znanstvene vrijednosti. Botanika u čisto znanstvenom pogledu nije s tim sistemom puno napredovala, jer se doduše novo obreteno bilje opisivalo i u Linnéov sistem uvrštivalo, nego su se sa svim s vida puštali rodbinski odnosi, kojih prikazivanje treba da bude jedna od najviših zadaća sistematike. Najveće je zasluge stekao Linné svakako uvedbom uređene nomenklature, terminologije i strogo znanstvene karakteristike, a onda kao uzorni prikazivalac flora u biljevno-geografijskom pogledu. Znamenito je svakako i to, da je baš radnjama Linnéovim ponukan velik broj istraživalaca na izučavanje cvjetane različnih krajeva zemlje i da je time iznesen silan do onda sa svim nepoznat floristički materijal.

Kako se stala spoznavati nedostatnost i u znanstvenom pogledu neznatna vrijednost Linnéova pak i svakoga drugog umjetnog sistema, dadoše se najprije u Francuskoj Bernard de Jussieu (1699—1777) i nećak mu A. Laur. Jussieu (1748—1836) na to, da udare temelj prirodnomu sistemu. U njihove stope stupiše poslije mnogi drugi botanici, n. pr. P. Decandolle, R. Brown, Bartling, Lindley, Endlicher, A. Braun, Eichler, Engler i dr. usavršujući prirodni sustav bilja, koji je danas, ako ne sasvim dotjeran, a to ipak sa sistemom Englerovim do visokoga stepena savršenstva priveden.

S konstrukcijom i uvedbom sitnozora pri kraju XVII. stoljeća počinju se botanici baviti i s morfologijom, napose sa histologijom i sa izučavanjem mikroskopskih bića. Dakako da su rezultati, što ih u tom pogledu polučiše prvi istraživaoci, n. pr. R. Hooke (1635—1703), Marko Malpighi (1628 do 1694), Nehemija Grew (1628—1711), Antun van Leeuwenhoek (1632—1723) dosta mršavi bili gledom na poznije tekovine, pa se za pravo mora reći, da se pravi razvitak morfologije počinje tek s XIX. stoljećem. — S naukom o stanici i s histologijom najuspješnije se u našem stoljeću bave Schwann, Mohl, Schleiden, Nägeli, Schacht, Hanstein, Sanio, De Bary. Schwendener, Haberlandt, Strasburger, Wiesner, Guignard i mn. dr., kojima u prvome redu zahvaljujemo poznavanje najsitnijih histologijskih tančina u tijelu biljevnom.

Organografija ili komparativna morfologija kretala se početkom našega stoljeća u pukim filozofskim spekulacijama, u gotovom misticizmu, od kojega je čista nauka malo koristi imala. Uskrisitelji znanstvene organografije u našem su stoljeću napose Nägeli i Schleiden, koji je potonji u prvom redu svratio pažnju na veliku znamenitost razvojnoistorijskih istraživanja po strogo znanstvenu dogradnju komparativne morfologije, koju u naše dane osobito unaprijediše pored pomenute dvojice Nägeli, Hofmeister, Pringsheim, Braun, De Bary, Brefeld, Schwendener, Cohn, Eichler, Schumann i mn. dr.

S fizijologijom prvi se strogo znanstveno stao baviti Englez Stjepan Hales (1677 do 1761), napose s gibanjem i isparivanjem vode u biljci i s hranidbom. Potonja nađe poslije odlične istraživaoce u Pristleyu, Senebieru, Ingenhouszu, Saussureu, Liebigu, Boussingaultu, Sachsu, Pfefferu i dr., dok za fizikalnu fizijologiju pored pomenutih stekoše zasluga Knight, Dutrochet, P. Decandolle, Link, Nägeli, Schwendener, Hofmeister, Wiesner i dr., ulažući mar i trud svoj u riješenje najtežih fizijologijskih problema.

Zasnovalac znanstvene geografije bilja veliki je A. Humboldt, a poslije unaprijediše tu granu nauke osobito Schouw, A. Decandolle, Grisebach, Meyen, Engler, Drude i drugi.

Kako je najposlije napredovala fizijologija hranidbe i točno poznavanje života sile majušnih nametničkih, osobito biljevnih bića, stala se usporedno razvijati i nauka o bolestima bilja, fitopatologija, koja je danas u strogo naučnom, pak i u praktičnom pogledu znamenita grana naše nauke. Fitopatologiju unaprijediše osobito Meyen, Kühn, Sorauer, Moquin-Taudon, Frank, Tubeuf i dr.

S paleontologijom se bilja među botanicima baviše osobito Broguiart, Unger, Göppert, Heer, Schenk, Solms-Laubach, Ettingshausen i dr.

Da su prirodne nauke u opće, a napose biologija, dakle zoologija i botanika, vanredno znamenit uzgojni elemenat za dušu djeteta, dovoljno je poznata činjenica. Po sadržini svojoj treba da obuka botanička ide za tim, da dijete steče takovo poznavanje svijeta biljevnoga, napose flore domovinske, vanjske gradnje i nutarnje organizacije tipičnih i inače znamenitih reprezentanata biljevnih, uvjeta i pojava biljevnoga života, da se u njega pobudi i učvrsti želja za poimanjem kauzaliteta, koja nuka na samostalni rad i samostalno posmatranje i izučavanje biljevnoga svijeta. Time se učvršćuje interes za prirodu u opće, jača ljubav za domovinu. Takova obuka bez sumnje i u etičnome pogledu blagotvorno utječe na mladenačku dušu, a tko će poreći, da se njome ne pobuđuje u jednakoj mjeri i estetičko čuvstvo i da se mišljenje u opće, napose oštro logično suđenje na induktivnom putu postepeno ne privodi do potpune samostalnosti. J. J. Rousseau bijaše prvi, koji je u posmatranju i izučavanju prirode, napose biljevnoga svijeta, upoznao jedan od najznamenitijih uzgojnih elemenata. On je bio prvi, koji je od uzgoja tražio, da dijete, kao biće, koje misli i osjeća, privede na to, da posmatra prirodu i njezina čudesa. On je u svojim „Lettres

élémentaires sur la botanique" prikazao zlata vrijedne ustanove gledom na cijelj i metodu prirodoznanstvene obuke, napose je razvio uzornu sliku, kako valja udesiti obuku u botanici, da bude podobna unaprijediti razvoj sviju duševnih sposobnosti djeteta, učvrstiti njegovu ćudorednost i oplemeniti značaj. „Izučavanje prirode" — Rousseau je imao u prvom redu biljevni svijet pred očima — u svakoj dobi čisti dušu od nagona za frivolnim zabavama, odvraća navale strasti i pruža duši hranu takovu, koja je puni najdostojnijim objektom njezina posmatranja."

Što se nastavnih osnova za botaniku u srednjim školama tiče, to instrukcije obično označuju kao cijelj za niže razrede srednjih škola upoznavanje biljaka po posmatranju; vježba u shvaćanju oznaka sličnih i različnih, da se stvori pojam roda i viših hrpa. Za više razrede propisuju sistematički prijegled biljevnoga carstva na osnovi najznamenitijih činjenica iz morfologije i fizijologije. *dr. —z.*

Botanika kao nastavni predmet u pučkoj školi v. **Prirodoznanstvena obuka.**

Braća školska v. **La Salle.**

Braille Louis, r. 1809. u Couporayu u Francuskoj, † 1852. u Parizu. U trećoj godini nesrećom izgubi vid. God. 1819. primiše ga kao pitomca u „kraljevski zavod za mlade slijepce", sadašnji „narodni zavod". Bio je vrlo dobar đak. God. 1828. postade repetitorom u istom zavodu, t. j. učitelj bez plaće.

Ime mu se danas raznijelo po cijelom svijetu, gdje se radi o slijepcima, poradi glasovitoga i danas već internacijonalnog pisma za slijepce, koje okrstiše B r a i l l e o v a s l o v a. (Vidi o tom članak: Slijepci, obuka slijepaca.) U Francuskoj prihvatili su njegov izum već g. 1829., no posve 1852., u Engleskoj 1869., a u Njemačkoj 1879. U Hrvatskoj imamo od god. 1889. prvu hrvatsku početnicu s Brailleovim slovima od V. Beka. Slova se njegova sastoje od najviše šest točaka različno poredanih. Da se to sljepačko pismo raširilo i u Kitaj, Japan itd., razlog je taj, što ga slijepci vrlo lako čitaju. Turci imadu koran, štampan Brailleovim slovima, a tako i Kitajci svoje sv. knjige, pa slijepci čitaju onima, koji vide. Po tom su kitajski slijepci napredniji od svojih okatih sugrađana. Dok ovi imadu za svaku riječ poseban znak, slijepci bilježe samo glasove poput nas. Radi zasluga Brailleovih postavili su u „narodnom zavodu za mlade slijepce" u Parizu njegovo poprsje, a god. 1887. spomenik u njegovu rodnom mjestu. *V. B.*

Braille.

Brailleova slova v. **Obuka slijepaca.**

Braunschweig. (Brunšvik.) Školstvo u Braunschweigu. Vojvodina B r a u n s c h w e i g ima na 3672·2 km² 403.773 stanovnika većinom evangelika. Školstvo u Braunschweigu počelo se znatnije razvijati tek za reformacije, i to nastojanjem evangeličkoga pastora Bugenhagena, revnoga pobornika Luterova. Poslije njega proveo je organizaciju pučkih škola vojvoda Julije po cijeloj zemlji i uveo u njih njemački nastavni jezik. Za vojvode Karla I. (1753.) osnovana su dva učiteljska seminara s preparandskim zavodima, a za vojvode Vilima (1830.—85.) uveden je obvezni polazak škole od 5. do 14. godine i uređeni su pravni odnošaji pučkoga učiteljstva. Najviša je školska oblast u Braunschweigu ministarstvo za nastavu. Pučkim školama upravljaju konzistoriji, a nadziru ih superintendenti kao okružni, a pastori kao mjesni školski nadzornici. Pučkih

škola ima oko 430 sa 750 učitelja(ica). Za obrazivanje učitelja(ica) postoje dva seminara, koji su spojeni sa građanskim školama, pa i ti seminari potpadaju pod nadzor konzistorija. Plaće ladanjskih učitelja iznose 750—1500, gradskih 900—1800 maraka, a najviše 2400 maraka uz stan i doplatke po starosti. *Lj. M.*

Brazilija. Braziljsko školstvo. Republika Brazilija (od god. 1889.) ima na 8,361.350 km² 14,954.217 žitelja (kavkaz. plemena 36%, miješanaca 37%, Crnaca 18%, Indijanaca 9%). U Braziliji počele su se prve škole osnivati još u XVI. stoljeću, kad je vlada portugalska ondje zasnovala prve svoje kolonije i kad su Isusovci počeli ondje širiti kršćanstvo. Ali trajni ratovi s urođenicima indijskoga plemena, domaći sporovi, pa i loše vladavine ne dadoše, da bi se bilo moglo školstvo u toj krasnoj zemlji razvijati. Tek nutarnjim državnim uređenjem, a osobito za vladanja cara Doma Pedra II., osvanuše i za braziljsko školstvo ljepši dani. Za te vladavine naime uređena je uprava države, koja je i danas uzdržana. Po toj uredbi država je razdijeljena na 22 provincije, a u svakoj dotični predsjednik (prezident) vrši i najviši nadzor nad sveukupnom nastavom. Na čelu pak svega školstva stoji ministar nastave. Daljne uredbe školske nijesu u svjema provincijama jednako provedene s geografskih i socijalnih razloga. Tako su neke provincije razdijeljene u nastavna okružja, u kojima upravljaju školstvom stalni školski nadzornici; a u drugima opet nije se ta uredba mogla još provesti, te ima jedino vanrednih školskih vizitatora, koji škole, što u dotičnim okružjima opstoje, iznenada pohode i pregledaju. U svoj Braziliji ima sada do 6000 javnih osnovnih škola (3600 državnih), koje polazi do 200.000 djece; ali uza to ima dva puta toliko privatnih škola, koje polazi mnogo više mladeži, nego li javne škole. Analfabeta ima ipak 84%. Osnovne su škole podijeljene na niže i više. U nižim se osnovnim školama obučava mladež samo u čitanju, pisanju i računanju, a u višim i u realijama.

Država troši na školske svrhe godišnje oko 2,630.000 dolara. Obuka je svagdje besplatna, a siromašna djeca dobivaju pače besplatno i školske knjige, pa i odjeću. Obveznost polaska škole postoji tek od g. 1872., pa su roditelji dužni, da šalju djecu u školu od 6.—14. godine. Obuka traje od 8—11 prije i od 3—5½ sati poslije podne, a počinje se svaki put molitvom. Školske knjige prevedene su ponajviše iz francuštine i engleštine. Tjelesna je kazna u školi zabranjena. Svršetkom škol. godine drže se ispiti. Napredak u braziljskim školama bijaše dosele uvijek još slab, i to ponajviše s toga, što nema dovoljno obrazovanih učitelja. Uza to su učitelji slabo plaćeni, pak smatraju učiteljovanje kao prijelaz samo k drugomu unosnijemu zvanju, zato su i učiteljice, koje ne mogu polučiti drugoga zvanja, obično bolje od učitelja. Do god. 1846. ne bijaše u Braziliji nikakove učiteljske škole, i tek od onda osnovani su u šest provincija takovi zavodi, u kojima se obrazuju učitelji i učiteljice, ali se na ispitu od njih jako malo zahtijeva. Definitivno bude učitelj(ica) namješten nakon šestgodišnjega uspješnog službovanja. — U novije doba zatražila je braziljska vlada u Njemačkoj upute o uređenju školskom, pa je pozivala u zemlju i njemačke učitelje i učiteljice, a osobito voljela je one, koji bijahu upućeni u obučavanje po Fröbelovu sustavu. Sada dobivaju učitelji u gradovima 700—900, a u selima 400—600 dolara godišnje plaće, a uza to stan i nešto zemljišta na uživanje. Učiteljice su u svakom pogledu uspoređene učiteljima. Tko želi privatno da obučava, mora da se podvrgne ispitu, ako se ne može izkazati svjedodžbom osposobnicom kojega priznatoga zavoda. *Lj. M.*

Bremen. Školstvo u Bremenu. U slobodnom gradu Bremenu, koji ima na 2556 km² 180.443 stanovnika, postoji 28 pučkih škola i to što župnih, što slobodnih ili državnih (slobodni grad Bremen smatra se kao država) s 311 razreda i s 18.220 djece. Sadašnja organizacija bremenskoga školstva postoji od g. 1853. Jedinstvenog nastavnoga plana nema u Bremenu, već si ga sastavljaju učitelji svake škole napose i podnose na odobrenje školskomu povjerenstvu gradskoga senata. Obveznost polaska pučke škole traje od 6. do 14. godine. Pučko učiteljstvo obrazuje se od god. 1858. u državnom seminaru, koji je do onda bio privatni zavod. Seminar ima 5 tečajeva, a g. 1887. bijaše u njemu do 70 učit. pripravnika. Učiteljice se obrazuju u posebnim tečajevima, koji su spojeni s obje više djevojačke škole. Učitelji dobivaju plaće 1500—2700, a podučitelji 1000—1450 maraka. — Na cijelom bre-

menskom teritoriju (u bremenskoj državi) bijaše 1888. god. 56 pučkih škola (54 javne) sa 44.816 djece i 559 učitelja. *Lj. M.*

Britanija velika v. **Engleska.**

Britanska sjeverna Amerika. Školstvo Britanske sjeverne Amerike. Britanska sjeverna Amerika ima 9,189.170 km^2 površine, gotovo toliko kao cijela Evropa, i 5,040.950 stanovnika, a sastoji od Kanade i Nove Foundlandije. Žiteljstvo je pretežno francuske i anglosaske narodnosti, a najgušće je naseljeno u jugozapadnom kraju oko rijeke sv. Lovrinca. Sama Kanada ima osam provincija, naime: Ontario, Quebec, Novi Braunschweig, Ostrov princa Edwarda, Manitoba, Britsku Columbiu i Sjevero-zapadno područje.

Ontario. Već prvi doseljenici, čim su se u ovim krajevima stalno nastanili, osnivahu i pučke škole, pa tako jur godine 1816. zakonodavni zbor izda i prvi zakon o primarnim školama. U četrdesetim godinama postavljen bi vrhovni nadzornik nad školama, a ujedno bi ustanovljen i školski red prema uzorima u Evropi i Sjevernoj Americi. Prema tomu bijaše uređen mjesni i okružni nadzor škola. Mjesni nadzor obavljaju članovi općinskoga vijeća, no okružnim školskim nadzornikom mogaše biti samo onaj, koji bi položio za to posebni ispit. Katoličke škole nadziru katolički, a protestantske nadzornici protestantske vjeroispovijesti. Isto su tako postavljena dva ispitna povjerenstva za učitelje svake od tih vjeroispovijesti. Polazak je pučke škole obvezatan, a nastava besplatna. Više ima učiteljica, nego li učitelja, no one uživaju i manju plaću nego li učitelji. Pokrajina Ontario s 1,923.000 stanovnika ima do 5400 osnovnih pučkih škola.

Quebec. U toj pokrajini osnovaše prve pučke škole misijonari, pa i sada još obučavaju u pučkim školama najviše redovnici i redovnice. Polazak je škole obvezatan. Sada ima u toj pokrajini do 4000 pučkih škola, kojima upravljaju općinska vijeća.

Novi Braunschweig. U toj pokrajini ima nešto preko 320.000 duša i do 1500 osnovnih škola, kojima upravlja školsko vijeće, a na čelu mu je vrhovni školski nadzornik. U pojedinim okružjima nadziru škole okružni škol. nadzornici. Obuka je besplatna.

Nova Škotska. I u toj pokrajini uvedoše misijonari prve pučke škole. Sada ima u Novoj Škotskoj nešto preko 440.000 stanovnika i oko 2000 škola. Polazak je škole obvezatan.

Na Otoku principa Edwarda ima oko 110.000 stanovnika i do 450 osnovnih škola. Polazak je škole obvezatan i traje od 8. do 13. godine, a obuka je besplatna.

U Manitobi i Sjeverozapadnoj pokrajini uvedoše prve škole misijonari. Polazak je škole obvezatan i traje od 5. do 16. godine, a obuka je besplatna. Katoličke škole nadzire katoličko, a protestantske protestantsko školsko vijeće.

U Britanskoj Columbiji ima oko 80.000 stanovnika i do 100 pučkih škola, koje su se počele osnivati za doba hudzonske zadruge. Sada su pučke škole uređene zakonom od godine 1872., a nemaju vjerskoga značaja. Polazak škole traje od 7. do 12. godine, a obuka je besplatna. Školama upravlja i nadzire ih vrhovni školski nadzornik, a drugih stručnih nadzornika nema, već mjesni nadzor obavljaju duhovnici i javni urednici.

U Novoj Foundlandiji ima oko 200.000 stanovnika i oko 300 pučkih škola, koje polazi oko 16.000 djece. Prve pučke škole počele su se osnivati tekar početkom ovoga stoljeća, a u početku se obučavalo u njima samo nedjeljom. Škole nadziru jedan katolički i jedan protestantski školski nadzornik. *Lj. M.*

Broj. Za pedagošku psihologiju znamenito je pitanje, što je broj i kako postaje, jer do toga stoji način računske obuke. — Broj nije nikad osjet, jer ako stoji pred očima pet jabuka, onda se vide jabuke, ali se ne vidi „pet"; ako puške pucaju, onda se čuje prasak iza praska, ali se — kad svrše — ničim nije osjetilo „pet" prasaka. Metne li se pred dijete pet krugljica, ono ne vidi da ih je pet, nego vidi krugljice. Brojevi nijesu dakle pojavi svijesti, koji postaju vanjskim podražicama, dakle od osjetila. Kaže li dakle dijete: pet krugljica, onda je „krugljica" proizvod vanjskog utiska, „pet" je proizvod duše, koji nema paralelnoga traga u moždanima i živcima. Broj dakle ne spada u okvir fizijološke psihologije. — Iskustvo, stečeno u svijesti, uči nas, da dijete dulje vremena raspoznaje stvari, ali ne raspoznaje broja. Dijete od 15 mjeseci ne opazi, da mu je od tri kolača netko uzeo jedan, samo neka se uzme tako, da dijete ne vidi. Dijete zna riječi brojeva na kraju druge godine, ali im ne zna značenja, niti se može uputiti u to bilo kakovim pretkazivanjem. U osamnaestom mjesecu stvara dijete cjelinu od više jednakih stvari, koje često vidi pred

sobom; vidi se to po tom, što opazi, da mu pojedina stvar manjka. No ni onda još ne broji. U tridesetom mjesecu ili nešto kasnije počne dijete stvarati nizove, a to se opaža na tom, što uzimlje stvari jednu po jednu i govori: jedan, još jedan, još jedan. To je sve priprava za onu duševnu funkciju, kojoj je broj posljedicom, ili bolje: koja je prikazana u broju. U prve se tri godine ta funkcija ne opaža u djece, akoprem se možda opazi, da dijete kakove stvari pravo pobroji. No to je samo prividno brojenje: naime paralelna i u jednakom ritmu (brzini) reprodukcija niza predočaba nekih stvari i nizova riječi. Pravo brojenje nastaje tek onda, kad dijete motreći hrpicu reče: to su četiri, ili barem razbira pet i četiri, pa zna segnuti za pet jabuka. Pri tom se opaža, da dijete ne zna pobrojiti, t. j. zbrajati do pet sve jedan po jedan, a zna što je pet i razlikuje ga od četiri. Često zna, što je pet i četiri, a ne zna, što je tri. Broj dakle nije predodžba, što je postala od osjeta, nego je predodžba duševnoga rada. Pojedine stvari, što sačinjavaju hrpu, tvore i u duši hrpu. To je prvi štadij. Drugi je štadij onaj, kad se hrpa rastvori u pojedine stvari, a to je moguće tako, što se iz hrpe, gdje se pojedino nije razbiralo, počne pojedino razbirati kao samo za se. Treći je stupanj onaj, gdje se hrpa i pojedino predočuje u isto doba, pa se hrpa tim pretvara u niz jednog po jednoga. N i z se stvori, t. j. ni u jednom momentu se ne zaboravlja, da je pojedino u cijelosti. Prva se dva momenta razviju u djetetu do konca treće godine, treći poslije. U kasnijem se životu uvijek ta tri momenta ponavljaju i tu funkciju prikazuje broj. Treći momenat možemo opažati na sebi. Pogledaš kroz prozor i pod pojmom „stvari“, skupiš sve, što u času kroz prozor vidiš; dakle: vrapca, mačku, drvo, stup, loptu, dijete. Tako postane u svijesti hrpa, što sačinjava cjelinu. No ta se hrpa s pomoću pojma „stvar“, koji pojam služi ovdje kao mjera, raspada u niz, u kojem je stvar jedna do druge šest puta. Mi tu nijesmo brojili stvari jednu za drugom, nego je šest stvari bilo pred očima, tim, što se cjelina omjeri o jednu stvar. Isto je i s djetetom. Dijete drži na ruci pet šljiva — hrpu, opaža svaku šljivu za se, ne gubeći iz svijesti cjeline. Tim nastaje niz — poređanih pet šljiva, i to je niz u svijesti, koji se ne mora ostvariti u vanjskom svijetu. U šestoj godini broji dijete s pet. Veće hrpe dijeli u manje, svaku po pet. Pet prsta i još dva, i još tri, i još pet; nadalje pet i pet i još dva, pa tako nastavlja već toliko, koliko može u jednom času da zadrži u svijesti, a onda se pomiče. Sa sedam godina broji dijete, gdje su škole, s deset, t. j. ono može od hrpe, u kojoj je deset stvari, stvoriti niz, ali dalje ne, nego opet stvara novi niz istovijetnih stvari. Kada može dijete da predoči sebi stotinu? Kao cijelost nikad, jer takova niza ne može držati na jednom u svijesti, nego to predočuje sebi kao deset nizova. Veće brojeve zamjenjujemo s onim, što je čovjek sebi stvorio i dao im značenje stanovitoga niza istovijetnih stvari; tako forintu za sto novčića i t. d. Zamjenjujemo brojeve i s vremenom; tako pet hiljada metara s vremenom i koracima. Pismenim ljudima zamjenjuju brojke (dakle napisani znakovi) brojeve, pa se i ne pomišlja na broj. Po tom se vidi, da se u običnom životu broj uvijek pomišlja na stvarima, pa nam to vezanje broja na stvari smeta, da ne možemo sebi pomišljati išto većih brojeva. Nema dakle broja, koji bi bio izvan stvari i apstrahovan od njih, nego broj prikazuje odnošaj jedne stvari napram hrpi. Veće brojeve pomišljamo sebi tako, da ih podijelimo u nizove, što ih stvoriti možemo. Još većih brojeva i ne pomišljamo sebi, nego ih zamjenjujemo veličinama u prostoru (milijun je forinti toliko, da ne bi stalo u sobu, da bi prekrilo toliko i toliko prostora) ili u vremenu. (Toliko je, da bi išao pet dana.) Što je broj u matematici, to ne spada na genetičku psihologiju. Kao što broj nije postao od osjeta, tako ni različne računske funkcije nijesu posljedica gledanja i slušanja, niti im ima paralelnog fizijološkoga traga u moždanima. I to su čisto duševne funkcije, koje se dakako pojavljuju na konkretnim osjetima i predodžbama. Dijete nauči već mnoge računske nizove, a da mu nije jasno, što je to: više, manje, put, osobito „u“. Ako se k tri jabuke dodadu još dvije, to je i za dijete pet, ono to i pogodi, ali zato još ne zna, da je taj pet postao tako, da su se slili tri i dva. To s l j e v a n j e čisto je duševni rad, a uvjet, pod kojim će se pojaviti, jest taj, da se nastoji u svijesti dječjoj zadržati tri, dva i pet, tako da je pet u svijesti kao jedan niz, ali sastojeći se i tako od tri i dva. Isto se tako i oduzimanje ne nauči tim, što bi se odčitalo s primjera, koji se na ra-

čunaljci pokazuju, nego tim, što primjeri uzrokuju duševni proces, s kojega se u mišljenju niz umanjuje za onoliko, koliki je drugi neki niz, s kojim se prispodablja. Na tu operaciju dovest će se dijete samo onda, ako ponovno i dulje vremena sva tri broja oduzimanja drži skupa u svijesti. Tim pridržavanjem sviju triju brojeva stupa u svijest računski odnošaj tih brojeva, pa taj odnošaj veže brojeve u onaj niz, koji sačinjava pribrajanje i oduzimanje. Množenje i dijeljenje postaje na taj način, što dijete opaža da recimo šest ima u sebi dva, dakle vidi vezu između šest i dva; dalje motri, koliko je puta taj dva u šest. I tu se ide dakle od jednoga niza, koji se rastvara, ali tako da niz i tako kao cjelina u svijesti ostaje.

Uzmu li se na um ovi psihološki izvidi, onda je jasno, da se **računati učimo** na brojevima do deset. Jer kad se uzme u obzir pojedina računska funkcija i ograničenost svijesti, koja priječi, da se veliki brojevi u svijesti zadržati mogu, onda je jasno, da radeći s velikim brojevima, ne računamo s njima, nego ih uvijek rastvaramo u male skupove (zbijajući ih u desetice, stotice itd.) ili upotrebljujući prazne riječi. S toga valja paziti, da djeca, osobito ona, koja brzo mehanički pamte, ne prijeđu preko deset ne naučivši računati, usprkos tomu, što znadu sve nizove. Da li dijete zna u istinu računati, uvjerit ćemo se najbolje, podavši mu hrpu stvari, recimo sedam, od koje hrpe neka stvori niz i sve ono, što se na nizu pokazati može, naime sve odnošaje brojeva ispod sedam, sa samim sedam. Zna li dijete iz sedam izlupiti dva i označiti sve odnošaje, onda je naučilo računati. Da se ni poslije ne prijeđe na znakove i riječi sasvim, a ne zaboravi računska funkcija, nužno je, da se vraća obuka na ovakovo elementarno vježbanje i s većim brojevima, koliko i kako to dopušta užina svijesti.

dr. Đ. T.

Broz.

Broz Dr. Ivan, gimnazijski profesor, r. god. 1852. u Klanjcu, † 1894. u Zagrebu. Po želji roditeljskoj trebalo je, da se posveti svećeničkomu zvanju, te je s toga bio poslan u Innsbruck na više nauke, ali ljubav k hrvatskoj knjizi i želja za domovinom, da bude svomu narodu učiteljem, nagnala ga — kao nekoć Dositija Obradovića —, da se okanio svećeničkoga zvanja, te se vratio u domovinu, gdje je smirio u zagrebačkom sveučilištu ispite profesorske i postigao čast doktora filozofije. Zatim je službovao u gimnazijama u Zagrebu, Osijeku i Požezi, a od g. 1887., pa do smrti svoje opet u gimnaziji zagrebačkoj.

Broz je bio uzor učitelja, te se dao svom dušom na izučavanje hrvatskoga jezika; s toga je proputovao Dalmaciju i u Dubrovniku dulje vremena boravio, pa se onda zaputio u Crnu goru, Hercegovinu, Bosnu, Srbiju i Slavoniju, proučavajući svagdje narodni govor i izgovor, bilježeći dijalektične osebitosti, riječi i fraze, pa što je više proučavao hrvatsku literaturu i jezik, to bi sve to više vidio, kako se u nas još i u novinama, i časopisima i školskim knjigama u mnogom griješi i krivo piše. S toga je Broz uzeo samoga Vuka za osnov, da dokaže, koliko se u nas svaki dan griješi protiv čistoće i pravilnosti hrv. jezika, pa su danas purizam i korektnost svakomu piscu dva glavna načela, od kojih se u književnom radu nipošto ne smije da odstupi. On je dakle posakupio sve krupnije pogrješke, što su se u nas uobičajile, te ih izdavao u „**Filološkim sitnicama**“ u „Vijencu“ g. 1891. dokazujući ujedno, kako valja pisati.

Brozov je književni rad veoma opsežan i obilan. Školska i naučna knjiga, Matica hrvatska, Akademija, časopisi zapremiše svu njegovu duševnu i fizičnu snagu u velike. Godine 1885. izišla je u 76. knjizi „Rada jugoslavenske akademije" njegova opsežna študija: „Prilozi za sintaksu jezika hrvatskoga. I. Imperativ str. 1—69., pa je Broz bio naumio do ove rasprave nanizati nekoliko sličnih, kao studiju o hrv. futuru itd. — Godine 1886. napisao je, a „Matica hrvatska" izdala prvu svesku „Crtica iz hrvatske književnosti", popularno djelo o povjesti hrvatske knjige, u kojem je obrađeno mnogo zanimljive građe o našoj starijoj knjizi, a god. 1888. izišla je druga sveska. Vječna je šteta, što nije bilo Brozu suđeno, da nastavi to svoje veoma znamenito djelo. Iste je godine napisao Broz u „Vijencu" tri književna pisma, a za godinu dana izišlo je novo izdanje „Petračićeve hrv. čitanke" (dio I.), koje je Broz s Badalićem ispravio i povećao. Zatim je napisao, a zemaljska vlada izdala „Oblike staroga slovjenskog jezika", učevnu knjigu za gimnazije. God. 1891. štampani su u „Vijencu" njegovi „Pabirci iz historije književnosti hrvatske", a god. 1892. štampala je jugoslav. akademija IV. dio djela Palmotićevih, što ga je priredio Broz uz opširan uvod, ispravke i dodatke k tekstu Palmotićeve Kristijade i njegove pastirske igre Atalante, koju je Broz našao u Dubrovniku godine 1890. Iz Brozova su pera potekli i nekoji prijevodi s poljskoga jezika i omanji članci u „Nastavnom vjesniku" god. 1893., što se tiču hrv. jezika ili hrvat. stare knjige. Još pred smrt uređivao je neumorno za „Maticu hrvatsku" prvu svesku „Narodnih pjesama", ali je žalibože nije koncu priveo, jer ga je neumoljiva smrt pokosila u naponu njegova toliko zaslužnoga života. Njegov posljednji savršeni rad bio je „Hrvatski pravopis", što ga je napisao po nalogu kr. zemaljske vlade, te se brzo raširio među sve slojeve, koji se bave knjigom. Taj njegov pravopis uveden je sada obligatno u školskim i učevnim knjigama. — Broz je imao na umu još mnogo toga da napiše i izradi, kao primjerice hrv. frazeologiju, ali — čovjek snuje, a Bog odlučuje. Pol godine pred smrt zakanio se Broz, da u ciklu predavanja, što ih je upriličio u „Učiteljskom domu", objasni i protumači svoje nazore o novom pravopisu, te ga je uz zagrebačko učiteljstvo pomno i s odobrenjem pratila množina inteligencije.

Broz bijaše neutrudiv u istraživanju i proučavanju hrv. jezika i literature, pa je bio ne samo uzoran učitelj, koji je umio s osobitim zanosom govoriti svojim učenicima o ljepoti i bogatstvu hrv. jezika, nego im je umio usaditi i ljubav za nj. Broz se držao Daničićeva načela, da je hrvatski i srpski jezik jedan te isti jezik, pa da ga Hrvati s istim pravom nazivaju hrvatskim, kao što i Srbi srpskim. Broz je dakle osvojio svojim književnim radom, svojim dubokim znanjem i poznavanjem književnoga jezika i njegovih tančina odlično mjesto među našim najboljim filolozima i stilistama, pa bi bio jamačno obogatio našu knjigu još mnogim skupocjenim biserom, da ga nije ugrabila prije reda nesmiljena smrt. —*c.*

Bugarska. Školstvo bugarsko. Ustavna kneževina Bugarska i Istočna Rumelija stoji pod suzerenstvom turskoga sultana, pa ima na 96.660 km² (Bug. 63.160, a Ist. Rum. 33.500), 3,309.816 stanovnika (2,504.300 Bugara, 569.700 Turaka, 60.000 Grka, 27.500 Židova, 51.800 Cigana i 96.500 inih narodnosti). Bugari, kao što i Srbi, imađahu prije, nego što su potpali pod tursko gospodstvo, od najdrevnijih vremena svoje škole, koje su osnivali učenici Metodovi šireći među bugarskim narodom kršćanstvo. Kako je bila svrha tim školama u prvom redu, da obrazuju bugarske mladiće za stalež svećenički, one postadoše tako i osnovom, na kojem se razvila i procvala kasnije književnost staroslovjenska osobito za cara Simeona. U tim se školama učilo moliti, čitati crkvene knjige i pisati staroslovjenskom azbukom; osnivane bijahu pak uz crkve i manastire. Te su se škole uzdržale donekle i pod turskim gospodstvom, premda im se broj sve više umanjivao. Siromaštvom, što je nastalo uz materijalni pritisak, zapuštale se sve više crkve, a uz nje i škole, gubile se sve više stare crkvene knjige, svećenstvo je sve više u znanju nazadovalo, a u narodu se širilo neznanje i glupost.

Poslije propasti bugarskoga carstva, trnovske patrijaršije (1393.) i samostalne bugarske crkve potpadoše Bugari patrijaršiji carigradskoj, koja je poslije zauzeća Carigrada (1453.) dobila od Porte osim uprave

duhovne i upravu općinsku nad pravoslavnim narodima turskoga carstva. Od toga je doba zavladao u bugarskom narodu kruti crkveni pritisak, koji je postigao svoj vrhunac pod vladanjem t. zv. fanarijota (višega klera grčkoga: metropolita, episkopa i arhimandrita), koje ime potječe od imena carigradskoga grčkoga dijela grada Fanar. Fanarijoti postadoše prava nesreća naroda bugarskoga i u opće slavenskih naroda na jugu, a Bugarima je prijetila upravo pogibao, da izgube i svoju narodnost. Fanarijotska hijerarhija, držeći grčku narodnost jedino sposobnom za obrazivanje i prosvjetljivanje na balkanskom poluotoku, započe ljuti rat protiv bugarskoga naroda uništavajući ga onako, kako su Germani uništavali Slovjene u Poznanskoj, Češkoj, Štajerskoj, Kranjskoj i Koruškoj. Prezirući Bugare nastojahu Fanarijote o tom, da se narod bugarski uzdrži u tmini, a odstranjivahu sve, što bi Bugare sjećalo na njihovu narodnost i slavnu prošlost, te napokon na početku ovoga stoljeća počeše zatvorati i najprimitivnija bugarska učilišta, a osnivanjem škola grčkih siliti bugarski narod učenju grčkoga jezika, jednom riječi radilo se o tom, što ni Turci opazili nijesu, da se bugarski narod sasvim iskorijeni. No i u to žalosno doba našao se čovjek, koji je u mraku tom zapalio makar i malu luč, da svijetli jadnomu bugarskom narodu. Bijaše to kaluđer u atonskom manastiru (na Halkitskom poluotoku) otac P a j i s i j e (1762.), koji napisa narodu bugarskomu malu povjest, u kojoj mu prikaza njegovu slavnu prošlost pričajući mu o njegovim carevima, patrijarsima i o njegovu književnom jeziku, a koreći oštro one Bugare, koji se primivši grčki jezik otuđiše svomu narodu. Ta se knjižica u tajno prepisivala i prelazila iz manastira u manastir, od kaluđera do kaluđera, pa dolazila i u ruke svijesnih svećenika i svjetovnjaka, i tako je budila gotovo već utrnulu iskru narodnje samosvijesti u Bugarima.

U to doba pa još i poslije ne bijaše nigdje u cijeloj Bugarskoj nijedne škole, u kojoj bi se obučavalo na bugarskom jeziku, jedino u manastirima učili bi se mladići, koji su se pripravljali za svećenički stalež, potajno u manastirskim podrumima ili u skrovnim izbama najnužnije na staroslovjenskom jeziku, što je potrebno za crkvenu službu. Takove se tajne škole zvahu k i l i j e, a u njima se učilo čitati crkvene knjige: časoslov, oktoih, psaltir, apostol i evanđelje, a pisati na glatkim daščicama, što su bile prevučene voskom.

Kad se poslije francuske revolucije počela buditi misao za oslobođenje i za narodni jezik i u narodima na balkanskom poluotoku, počeše se i kilije puniti sve više učenicima i iz puka, i tako bijahu one preteče bugarskih pučkih škola. Naskoro se našao i muž, koji se dao na to, da sastavi prvu i najpotrebniju knjigu za obučavanje u pučkoj školi, naime bukvar. To bijaše Petar B e r o n (* 1797. u Kotelu, svršio medecinu u Monakovu i napisao nekoliko djela na francuskom i njemačkom jeziku), koji napisa i izda u Rumunjskoj g. 1824. „Букварь съ разни поучения“. Taj bukvar bijaše opće poznat pod imenom „Рибенъ букварь“, jer na zadnjem listu imađaše naslikano nekoliko životinja, među kojima bijaše najveći delfin, a toga smatrahu za veleribu. U tom bukvaru ne bijaše starih imena slova, a građa za čitanje sastojaše se od najobičnijih molitava na crkveno-slovjenskom jeziku, pa odlomaka iz povjesti, zemljopisa i prirodoznanstva na bugarskom jeziku.

Taj je bukvar načinio cijeli preokret u pređašnjem obučavanju u kilijama, pače njime bijaše prokrčen put novim metodama u bugarskim školama, a stekao je i opće priznanje, dok ga više od pol stoljeća upotrebljavahu u bugarskim pučkim školama. U predgovoru toga bukvara zagovara naime Dr. P. Beron već zvukovnu metodu kod obučavanja u čitanju, a ujedno preporučuje za nastavu u opće metodu Bell-Lancastrovu, koja bijaše i zbilja već četrdesetih godina u Bugarskoj uvedena.

Sjeme, što ga bijaše posijao otac Pajisije i P. Beron, uhvatilo je korijena, pa se i namisao i nastojanje za prosvjećivanjem naroda sve više širila, a u prvom redu bijahu bogati bugarski trgovci u Rumunjskoj i Ruskoj, koji zamisliše, da se osnuje u sredini Bugarske jedna bugarska škola na evropsku, u kojoj bi se ujedno pripravljali mladi učitelji za Bugarsku. Tako bi g. 1835. osnovana prva moderna bugarska škola u gradiću Gabrovu trudom i troškom bugarskih trgovaca u Odesi i Bukareštu. Prvim učiteljem bijaše u toj školi jeromonah Rylski otac N e o f y t, koji, premda bijaše gotovo samouk, ipak je jedan od osnivača književnosti i prosvjete novobugarske, a iz te škole širili se

redovi rodoljuba, koji se dalje borahu za narodnu školu bugarsku. Osobito valja tu istači čuvenoga pisca Petra Slavejkova, staroga učitelja a kasnije ministra, pak Mihajlovskoga, Grujeva i dr. Škola gabrovska postade uzorom, po kojem bi preuređene sve škole, što su onda postajale. Naskoro bi osnovane škole u Koprivštici, Svištovu, Panađurištu itd. i ne prođe deset godina imadoše već Bugari 53 narodne škole. Učitelji bijahu ponajviše učenici Neofytovi iz škole gabrovske. Obučavalo se po metodi Bell-Lancastrovoj, nastavne knjige bi nabrzo sastavljene po knjigama grčkim ili ruskim, a tiskane bi najviše u Srbiji. U gabrovskoj školi uvedoše D. Blagojev i J. A. Kovačev i zornu obuku, pa tako položiše temelj novoj bugarskoj pedagogiji, koja se onda širila po svjema bugarskim školama. Nekoje općine osnovaše poslije i uzdržavaše i srednje škole, kao što je bila gabrovska i plovdivska. Najviše pak škola, osobito po selima, osnovano je u dvadeset godina po krimskom ratu do rusko-turskoga rata. Ali sve te škole ne mogahu se pravo razviti, jerbo su bile u rukama vjerskih općina, a zavisile od promjenljive njihove požrtvovnosti. Učitelji bijahu djelomice dobri i iskusni pedagozi, djelomice pak agitatori na ustanak i otpor protiv tlačenja Fanarijota i Turaka.

Rusko-turskim ratom okrenulo je sve to na bolje. Zapreke, što su bile prije razvoju školstva na putu, bijahu odstranjene, i što su prije pojedinci izveli dobrovoljno iz otadžbeničkoga zanosa, postade onda stvar naroda. — Čim se oslobođena Bugarska godine 1878. počela organizovati, počeo se i za školstvo bugarsko novi život. I kako je narodnim vođima bilo početi ogroman rad svestrane organizacije oslobođene domovine, nijesu s vida pustili narodnje prosvjete, nego su se pače dali na uređenje narodnoga školstva sa svim žarom i zanosom otadžbeničkih srdaca svojih. I to jest i ostat će svjetla točka u povjesti oslobođenja i preporoda bugarskoga naroda. Već mjeseca lipnja g. 1878. bijaše kod zemaljske uprave osnovan posebni odio za prosvjetu, a na čelo bi mu postavljen Drinov bivši profesor u harkovskom sveučilištu. Prva briga bijaše bugarske školske uprave, da se za rata zatvorene škole opet otvore, a osnovano je i novih škola, uveden školski nadzor i izdane nastavne osnove. Ali kod izvođenja lijepih tih osnova zapelo se o veliku nepriliku, naime o pomanjkanje učitelja. Što je do onda bilo boljih učitelja, to je kod organizacije zemaljske uprave moralo primiti mjesta činovnika, sudaca itd., a za učitelje moradoše namještati i neosposobljene ljude. Ali se ipak i uz tu veliku nepriliku radilo odlučno i marno oko provođenja prve organizatorne naredbe „Приврѣмененъ Уставъ за народнитѣ училища“, potvrđene 29. kolovoza 1878. od imperatorskoga ruskog komisara kneza Dondukov-Korsakova. Po tom ustavu imale su narodne pučke škole tri razreda, a obučavalo se u njima: u nauku vjere, u čitanju knjiga s građanskim i crkvenim slovima, u pisanju, računanju četirim vrstama računstva i u crkvenom pjevanju. Narodne pučke škole podizale su općine, a uzdržavale ih od dobrovoljnih školskih i crkvenih prinosa, pak od školskoga prireza. U svakom okrugu bijaše uređen okružni školski odbor, kojemu se bijaše brinuti za materijalne potrebe škola cijeloga okruga, a osobito da se učiteljima isplate plaće do konca godine. Ujedno bi imenovano petnaest okružnih školskih nadzornika, kojima bijaše nadzirati škole, brinuti se za nutarnje njihovo uređenje, osobito što se obuke tiče, zatim za njihovo materijalno stanje, a osim toga bijahu još dužni da slabije učitelje pouče u stvarima, u kojima držahu, da nijesu dovoljno upućeni. Sasvim nesposobne učitelje mogoše smjesta otpustiti, a s manje sposobnima držahu kroz praznike šestnedjeljne tečajeve, u kojima bi ih poučavali u glavnim pedagoškim metodičkim načelima i u školskom uredovanju.

U isto se vrijeme u Južnoj Bugarskoj ili Istočnoj Rumeliji uređivale škole na sličan način. Tamo bijaše na čelu školstva J. Grujev, prvi predstojnik vladina odjela za narodnju prosvjetu. Ovdje su za uređivanje školstva izdane najprije „Врѣменни правила“ od g. 1879. i „Законъ за народното учение въ Источна Румелия“ od g. 1880. Na osnovu pomenutih pravila i zakona uređene bi u tomu dijelu južne Bugarske četverorazredne početne i dvorazredne produžne škole. U početnim školama učilo se: nauk vjere i moral, bugarski jezik, zorna obuka i prirodoznanstvo, računstvo, povjest i zemljopis, oblikoslovlje i risanje, pjevanje, gimnastika i ručni rad. U produžnim školama učilo se isto samo opsežnije. I ovdje bijahu uređeni

mjesni školski odbori, kojima se bijaše brinuti za materijalno stanje škola; ali školski odbor imao je pravo birati učitelja, a izbor je potvrdio okružni predstojnik. Materijalno stanje učitelja bijaše uređeno tako, da su učitelji prvoga razreda dobivali plaće 1200 franaka, drugoga razreda 900 fran., a trećega 600 fran.; podučitelji dobivahu 60 postotaka od učiteljske plaće. Nakon svake pete godine dobivao bi učitelj povišicu od jedne desetine plaće. Polazak škole bijaše obvezatan, a obuka besplatna. Za cijelu tu pokrajinu bijaše ustanovljeno 50 školskih nadzornika, koji nadzirahu osim bugarskih i turske i grčke škole. Kod sastavljanja nastavnih osnova i inih školskih naredaba bijaše predstojniku za narodnju prosvjetu dodijeljen u pomoć „Oblasni učilišni savjet“, koji se sastojao od predstojnika narodnje prosvjete i njegova tajnika, od duhovnih načelnika, od šest školskih nadzornika, od dva narodna zastupnika, izabrana od narodnoga sobranja i od osam članova, koje je imenovao predstojnik narodnje prosvjete.

U kneževini ili sjevernoj Bugarskoj nastavio se međutim rad oko unapređenja pučkoga školstva, pa je domala došlo do toga, da je izdan prvi školski zakon za kneževinu, naime: „Законъ за материалното поддържание и учебното прѣустройство на училищата“, što ga je izradio ministar narodnje prosvjete J. Gjuzelev. Po tome zakonu bijahu narodne škole proširene od tri na četiri razreda, u Silistriji i Caribrodu otvorene jednorazredne učiteljske škole, a djevojačka gimnazija u Sofiji pretvorena bi u seminar za obrazivanje učiteljica. U pučkim bi školama nastavni predmeti popunjeni, pa su se sada osim nauka vjere, čitanja, pisanja, računanja i pjevanja još učile crtice iz bugarske povjesti, zemljopis, prirodoznanstvo, crtanje i gimnastika.

K tomu je novi ministar prosvjete M. K. Sarafov (svršio realku i sveučilište u Zagrebu) izdao „Инструкция за окрѫжнитѣ училищни инспектори“ (1881.), u kojoj je instrukciji, pošto dojakošnja nadzornička instrukcija nije mogla udovoljavati, kako bi trebalo, podao uputstvo i savjeta nadzornicima, kako im je u buduće raditi, da se cijelj postigne. Po toj instrukciji bijaše nadzornicima prva dužnost, da pobuđuju u narodu volju za učenjem i ljubav k školi, da paze na to, da se učiteljstvu na vrijeme isplaćuju plaće, da sva djeca redovito polaze školu, nadalje da upućuju, kako da se grade nove školske zgrade. Tom je instrukcijom određeno i to, da učiteljem može biti samo onaj, koji je redovito svršio pedagoški tečaj, ili koji je svršio građansku školu i vanredne pedagoške tečajeve, ili napokon koji je oduljim učiteljovanjem dokazao vrsnošću za učiteljsku službu.

Godine 1885. izdan je drugi zakon i to o uređenju pučkih škola, naime „Законъ за общественнитѣ и частнитѣ училища“, kojim su učiteljstvu pučkomu uređene plaće ovako: Učiteljima I. razr. 1200, II. razr. 800, III. razr. 400 franaka, a poslije svake pete godine povišica od 0·1 prvobitne plaće. Po tom zakonu zahtijevalo se od učitelja, da je bugarski podanik, da mu je osposobljenje za učiteljstvo priznato od ministra prosvjete i da je navršio 17 godina.

Glede plaća ostao je ovaj zakon neispunjen, jer općine nijesu mogle da smognu zakonom određene plaće, pa zato su tražile jevtinije učitelje, a i plaće ne bi im redovito isplaćivali, te ih većina bijaše zadovoljna, da budu namireni do svršetka godine.

Iste je godine (1885.) narodno sobranje prihvatilo još jedan zakon, i to: „Законъ за окрѫжнитѣ училищни инспектори“. Po tom zakonu školski nadzornici bijahu činovnici podvrženi izboru, a birahu ih povjerenstva, koja bijahu sastavljena za svako okružje od članova okružnoga škol. savjeta, od građ. škol. odbora, dvaju škol. odbornika iz svakoga sela i od tri izabrana kandidata. — Ministar prosvjete imenova nadzornikom knjaževskim ukazom onoga, koji je dobio najviše glasova. Izabrani kandidat mora da je bio bugarski podanik i da je imao 25 godina, a treba da je svršio neku pedagošku školu ili u pređašnja vremena barem građansku školu i da se odlikovao u učiteljskoj službi ili kao okružni školski nadzornik po prijašnjem zakonu. Po tom zakonu bijaše školskomu nadzorniku: 1. starati se za to, da se izvodi i vrši škol. zakon, pak uputstva, nastavne osnove i propisi ministarstva; 2. otvorati nove škole; 3. nadzirati škol. zgrade, pak nastojati o tom, da se redovito polazi škola; 4. pregledati i odobriti školske proračune; 5. nadzirati učitelje u pedagoškom i disciplinarnom obziru i učitelje u njihovu radu rukovoditi; 6. sazivati

učitelje u sastanke i s njima raspravljati školska pitanja; 7. sudjelovati kao član (ex officio) u okružnom savjetu, a kao potpredsjednik u školskom savjetu; 8. sabirati u okružju starine i 9. izučavati sva pitanja, što mu ih podnese okružni savjet, ili što mu naloži ministar prosvjete.

Kad su god. 1886. pod knezom Battenbergom spojene obje bugarske zemlje pod jednu upravu, došlo je opet do različnih promjena u pučkom školstvu, jer je valjalo tad u sjedinjenoj kneževini Bugarskoj jedinstveno urediti narodno prosvjećivanje, pa je već g. 1891. za ministra prosvjete G. Živkova narodno sobranje prihvatilo novi škol. zakon, naime: „Законъ за Народното Просвѣщение". Po tom su se zakonu učitelji dijelili u redovne i privremene; redovni opet u tri razreda, i to u gradovima s plaćom od 1800 fran. u I. r., 1500 fran. u II. r., 1200 fran. u III. r., a u selima sa 1500 fran. u I. r., 1080 fr. u II. r. i 840 fran. u III. raz.; privremenim učiteljima ostadoše plaće po prijašnjem zakonu, samo bijahu dužni da do konca godine 1894. polože državni učiteljski ispit. Učiteljem mogaše po tom zakonu biti samo onaj, koji je svršio trorazrednu učiteljsku školu, a učiteljicom ona, koja je svršila ženski gimnazij. Odsele nijesu više učitelje postavljali sami okružni škol. nadzornici, nego općinski škol. odbor birao je učitelja, a zatim ga potvrdio okružni škol. odbor i napokon ministar prosvjete. U tom je zakonu znamenito osobito to, što je plaćanje učitelja preuzela država, i to dvije trećine plaće, a jednu trećinu plaćale su i nadalje općine.

No i ovaj je zakon opet promijenjen. God. 1895. naime predložio je ministar prosvjete Veličkov narodnomu sobranju novelu, po kojoj se učitelji vrstaju u redovne i privremene, a po plaći u pet razreda, i to

	učitelji:	učiteljice:
V. razr.	sa 1200 fran.	sa 1080 fran.
IV. „	„ 1500 „	„ 1320 „
III. „	„ 1860 „	„ 1620 „
II. „	„ 2160 „	„ 1920 „
I. „	„ 2520 „	„ 2160 „

Učitelje(ce) biraju opć. školski odbori, a potvrđuju ih okružni škol. odbori. Školske knjige odobrava ministar prosvjete, a od odobrenih biraju po volji učiteljske konferencije.

Ovim najnovijim Veličkovim zakonom uvedena je nova institucija, naime: „Висши учебенъ съвѣтъ", kojemu je predsjednik sam ministar prosvjete, a članovi: pet redovnih profesora sveučilišta, sedam redovnih učitelja ili ravnatelja, izabranih iz državnih gimnazija, tri učitelja pedagoga iz učiteljskih škola; dva učitelja iz duhovnih seminara; sedam pučkih učitelja i deset članova, koje imenuje ministar prosvjete. Zadaća je tomu savjetu: da vijeća i daje svoje mnijenje o različnim projektima, naredbama, o škol. pitanjima i nastavnim osnovama nastavnih zavoda kao i o metodama kod nastave; da rješava sva pitanja, što mu ih nalaže zakon, i daje svoje mnijenje, ako se radi, da se uvedu nove škole, ili da se reorganizuju one, što postoje. Taj savjet sastaje se i vijeća redovito mjeseca kolovoza (od 5.—31.) svake godine, a tom zgodom izaberu između sebe tri člana, koji s dva člana, što ih imenuje ministarstvo prosvjete, sačinjavaju stalan komitet „Постоянниитъ Учебенъ Комитетъ" kod ministarstva prosvjete. Taj komitet proučava osnove za zakone i naredbe, što se tiču narodnje prosvjete, prije nego će ih ministar predložiti prosvjetnomu savjetu; prosuđuje metode nastavne, sva pitanja o reorganizaciji škola, i pregledava ili sam izrađuje naučne osnove za različne škole; daje mnijenje o knjigama za školsku porabu ili za nagrade; obavlja reviziju u državnim školama i napokon daje svoje mnijenje u svjema narodno-prosvjetnim pitanjima, što mu ih stavi ministarstvo.

Učitelji dobivaju mirovinu nakon 20godišnjega službovanja i ta iznosi polovicu plaće, što ju je dotični učitelj uživao posljednjih pet godina. Bolesni učitelji dobivaju nemoćničku mirovinu.

U svem je bugarsko školstvo u kratko vrijeme, od kad se Bugarska oslobodila, veoma lijepo napredovalo, jerbo je već godine 1895. imala 5 državnih i 1 općinsku učiteljsku školu s 2464 učitelj. pripravnika; 5 državnih i 2 općinske djevojačke gimnazije (škole za učiteljice) s 3555 učenica; 2990 dječ. i djev. pučkih škola sa 196.260 učenika i 64.254 učenica i sa 6473 učitelja(ca). Za uzdržavanje pučkih škola potrošila je država 1894.—5. god. 3,404.000 franaka, a općine 1,134.667 franaka.

Po popisu od g. 1893. imala je Bugarska 3,310.713 stanovništva na 100.000 km^2, a

od toga je znalo čitati i pisati, ako se u to računaju i djeca do 6. godine, 15·63%, a ako se odbiju djeca do 6. godine, 19·88%.

Godine 1895. pojavila se među pučkim učiteljstvom bugarskim želja, da se učiteljska društva sjedine u „Savez“, te je mjeseca srpnja držan veliki sastanak u Sofiji, u kojem je stvorena organizacija toga saveza. Sada ima „Savez“ oko 2000 članova, pa i svoje glasilo: „Учителски другарь“, koje izlazi u Sofiji. Osim toga lista izlaze još u Bugarskoj ovi pedagogijski listovi: „Učitelj“, „Osnovno učilište“, „Učilište“, „Naroden Učitelj“ i „Učilišten Pregled“, što ga izdaje prosvjetni komitet kod ministarstva prosvjete.

Škole inih narodnosti u Bugarskoj. Osim Bugara ima u Bugarskoj i žitelja inih narodnosti, osobito u nekim je okružjima žiteljstvo po narodnosti i vjeri veoma mješovito. S toga ima u takovim okružjima, a osobito u gradovima i različnih škola, koje uzdržavaju dotične vjerske općine. Tako ima u Silistriji osim bugarskih još i muhamedovačkih, jermenskih, grčkih i židovskih škola. Muhamedovačke su škole uz džamije i veoma primitivne, pa se u njima uči samo moliti i pisati slova, a obučavaju u njima molasi ili hodže. Te škole polazi obično dosta djece. Učitelji uživaju veoma skromna beriva dobivajući od svake kuće po mjericu žita i po jedan pijaster od djeteta. Bolje su u tom pogledu uređene muhamedovačke škole po gradovima. G. 1888. bijaše u Bugarskoj 957 muhamed. škola. Muhamedovačke vjerske općine dobivaju za uzdržavanje svojih škola i neke potpore od bugar. vlade. Grčkih škola ima u primorskim mjestima, a najviše oko Varne; g. 1888. opstojale su 24. Židovi govore u Bugarskoj španjolski, a njihove škole bijahu za turske vlade uređene poput muhamedovačkih, ali u novije su doba uređene na zapadno-evropsku, pa se uči u njima i francuski i to nastojanjem udruge „Alliance Israelite“ u Parizu. G. 1888. postojahu 23. Osim toga osnovano je u to vrijeme i 8 bugarsko-katoličkih i 8 jermenskih škola. *J. Guděv.*

Buzolić.

Buzolić Stjepan, * 5. listopada 1830. u Obrovcu u Dalmaciji, † 10. lipnja 1894. u Zadru. Pučku je školu izučio u rodnome mjestu, pa želeći da se posveti svećeničkomu staležu, ode u zadarsko sjemenište Zmajićevo, te u Zadru svrši gimnazijske i bogoslovske nauke. Dne 2. prosinca 1855. bi ređen za svećenika u crkvi sv. Marije u Zadru nadbiskupom J. Godeassijem. Zaželi otići u bečki Augustineum, no biskup ga posla mjeseca kolovoza 1856. za kapelana u Pridragu, gdje ostade sedam godina. God. 1863. nadbiskup Maupas imenova ga župnikom u Obrovcu. Buzolić pokaza još đakom neobičan dar za nauku, osobito za pjesništvo. Hrvatski preporod dirne mu pjesničko srce, zaneseno do tada za talijanštinom. Zavolje narodne pjesme, narodni jezik, narodne idejale, i pregnu pokloniti sve svoje sile koristi svoga naroda. God. 1861. izdade knjižicu: „Ancora della nazionalitá nella questione dell' unione“; a godine 1862. „La contessa Matilde di Toscana riconciliata con Dante Allighieri.“ Osim toga prevodio je u talijanski narodne pjesme, pa ih je objelodanjivao u „Narodnom Listu“ i u „Voce Dalmatica“. U Obrovcu dade se na učiteljovanje, na uzgoj mladeži, i kroz tri godine službe steče iskustva i vještine, pa zavoli idejalni učiteljski stalež, kojemu poslije postade preporoditeljem u Dalmaciji. Međutim slao je svoje dopise i pjesme u hrvatskom jeziku što karlovačkomu „Glasonoši“, što Sundečićevoj „Zvijezdi“,

što „Nar. Listu"; a napose epsku pjesmu „Viška bitka".

Kad se godine 1866. u Arbanasima kod Zadra podigla hrvatska muška učiteljska škola, namjesnik Filipović imenova Buzolića, koji je već bio došao na glas, upraviteljem i učiteljem toga zavoda. — Hrvatska stranka oduševljeno pozdravi to imenovanje. Godine 1872. zadobi stalnost, kad je hrvatska stranka prodrla u sabor, a utrakvizam prestao u pučkim školama ukinućem talijanske učiteljske škole. Buzolić je shvaćao potpuno uzvišenu zadaću svoju, te se svom dušom dade na nauk i postade pravi uzor kao upravitelj, kao učitelj pedagogije, didaktike i praktičnih vježba, kao preporoditelj učiteljstva u Dalmaciji, koje je do tada bilo otuđeno i neuređeno. Iz Buzolićeva zavoda izišlo je preko 300 pučkih učitelja, a tima valja najviše zahvaliti narodni preporod. Buzolićevo se ime raširi i izvan pokrajine. On je učestvovao besjedom i radom hrv. učiteljskim skupštinama: godine 1871. u Zagrebu, g. 1874. u Petrinji, a g. 1878. u Osijeku. Vazda je vodio sa sobom nekoliko mladih učitelja, a zapremao je mjesto potpredsjednika, te uz Filipovića, uz Stojanovića zastupaše učiteljstvo Trojednice. Također bio je dušom pokrajinskim učit. skupštinama: u Zadru g. 1875. i 1879., i u Spljetu god. 1881. „Hrvatski pedagog.-književni sbor" imenova ga dne 22. rujna g. 1872. svojim pravim članom.

Godine 1868.—69. objelodani kao tajnik „Matice Dalmatinske" „Narodne kolendare", koje okiti najviše svojim sastavcima, različnim pjesmama i poučnim razgovorima o prirodoslovnim predmetima. God. 1871. izdade u Zadru krasnu zbirku svojih pjesama s natpisom: „Bog, Rod i Svijet", pjesme za mladež. Tu iskaza plemenitu dušu kao kršćanski svećenik, zanosan rodoljub i obrazovan učitelj. U zbirci iznese nekoliko krasnih prijevoda iz talijanskoga, ruskoga, francuskoga i njemačkoga. Od god. 1871. nije bilo bud tužne, bud vesele prigode, a da Buzolićeva vila nije zapjevala, te postade najpopularnijim pjesnikom u pokrajini. Godine 1873. posjeti bečku izložbu i neke naučne zavode; g. 1877. postade suradnikom dubrovačkoga „Slovinca"; iste godine obađe parisku izložbu i različne francuske obrazovne zavode; g. 1884. postade suradnikom pedagog. lista „Zore" i „Iskre" u Zadru; pisao je i za „Nar. List", „Katol. Dalmaciju" i „Vijenac", uz vas svoj blagoslovljeni rad kao učitelj i ravnatelj.

Kao što svaki poštenjak imade nenavidnikâ, tako ih je imao i vrijedni i dobri Buzolić. Godine 1887. poslije dvadeset godina neumorne radljivosti nagrađen bi Stjepan Buzolić usiljenim umirovljenjem. Sve hrvatsko novinstvo, najodličnija lica i učitelji poslaše mu srdačnih priznanica i utješljivih riječi.

God. 1889. bi izabran zastupnikom u saboru u izbornom kotaru vanjskih općina Brača, Hvara i Visa, te postade jednim od najradišnijih članova i najboljih govornika u dalmatinskomu saboru. Osobito je branio i zagovarao interese učiteljstva. Odlikovao se i kao crkveni govornik.

Dok je Buzolić bio krepak i zdrav, razvijaše svoju djelatnost kao zastupnik i književnik, no iznenada mu rad prekine smrt. Iste godine iziđe u Zagrebu lijepa knjiga s natpisom: „Stjepan Buzolić — spomen-knjiga — sastavio Petar Kuničić." Sve Buzolićeve pjesme bit će ujedno tiskane, pak i njegov najznamenitiji prijevod Danteova „Pakla" iz „Božanstvene komedije".

Stjepan Buzolić obdaren prekrasnom vanjštinom znao je uresiti duh svoj i prekrasnim krepostima, pa će mu ime slavno sjati među najsjajnijim zvjezdama hrvatskoga učiteljstva.

P. K.

C.

Campe (Kampe) **Joakim Henrik** rodio se g. 1746. u Deensenu u Braunšviškoj. Niže i srednje škole izučio je u samostanskoj školi u Holzmindenu, a teološke nauke u Helmstädtu i Hali. Bio je neko vrijeme uzgajateljem u kući Humboldtovoj u Tegelu, pa je udario temelj uzgoju glasovite braće Vilima i Aleksandra. Kao vojni propovjednik (od godine 1773.) u Potsdamu dobije nalog, da izradi uzgojnu osnovu za pruskoga kraljevića. Putujući u svoj zavičaj (g. 1776.) pohodi desavski filantropin (v. Basedov) i prisustvovaše velikomu ispitu, koji mu se vrlo svidje. Na poziv desavskoga kneza stupi u filantropin s naslovom uzgojnoga savjetnika kao suradnik i bude doskora njegovim upraviteljem. Nered, koji je u tom zavodu nastao zbog nesnošljivosti Basedovljeve, ozlovolji međutim Campea tako, te je doskora (g. 1777.) istupio iz zavoda i nastanio se u Hamburgu. Tu je uzgajao nekolicinu sinova bogatih hamburških trgovaca. Poslije je uzgojni svoj zavod preselio u Tritau nedaleko Hamburga. Na poziv braunšviškoga vojvode otputi se u Braunšvig kao školski savjetnik, da u društvu s nekim istomišljenicima (Trapp i Stuve) preuredi cjelokupno školstvo. Nije uspio sa svojim prijedlozima, jer se tomu opiralo svećeništvo; ali je barem popravio školsku upravu. Ozlovoljen povuče se sasvim u privatni život, osnuje knjižaru i dade se posve na književni rad. Posljednjih godina svoga života mnogo je bolovao. Slomljen tjelesno i duševno umrije g. 1818.

Campeov književni rad bijaše vrlo obilan i mnogostran, pa su ga s punim pravom nazvali „filantropskim književnikom“. Njegovi se spisi mogu podijeliti u dvoje, naime u z n a n s t v e n e i u s p i s e z a m l a d e ž. Znanstvena su mu opet djela trojakoga smjera, i to: filološka, filozofsko-teološka i pedagoška.

U filološkim svojim djelima, naročito u rječnicima (Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke, zatim Wörterbuch der deutschen Sprache) vojevao je Campe za to, da se njemački jezik očisti od tuđica. No književni ni učeni svijet nije povoljno primio njegove prijedloge. Pjesnici Xenija (Göthe i Schiller) oštro ga napadoše, jer je podvrgao kritici Herderov i Götheov stil. Grim je nazvao njegov purizam nesnosnim, a rječnike je osudio, jer da nemaju znanstvene vrijednosti.

U filozofsko - teološkim svojim djelima (Philosophische Gespräche über die unmittelbare Bekanntmachung der Religion und über einige unzulängliche Beweisarten derselben. — Versuch eines Leitfadens beim christlichen Religionsunterrichte für die sorgfältiger gebildete Jugend. — Das Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen. — Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen. — Theophron, oder der erfahrene Ratgeber für die unerfahrene Jugend. — Väterlicher Rat für seine Tochter“) razvio je prema duhu svoga vremena čisto racijona-

lističke nazore. U nekim se pače spisima opaža pusto bezvjerje. Isus je Campeu samo „pravi čovjek“. Religijoznost očituje se po njegovu mnijenju poglavito ćudorednošću, a na nju se ne djeluje obrazivanjem razuma, nego pobuđivanjem čuvstva. Zato je Campe u svojim „razgovorima“, koje bi obično dodavao i pripovijestima za mladež, nastojao, da djeluje na srce.

Obilatiji bijaše Campeov književni rad na pedagoškom polju. U društvu s nekim filantropistama (Bahrdtom, Stuveom, Villaumueom i Trappom) izdavao je „Braunschweiger pädagogisches Journal“ i znameniti pedagoški zbornik: „Allgemeine Revision des gesammten Schul- und Erziehungswesens“ u sveskama. Deveta je sveska sadržavala prijevod Lockeovih „Misli o uzgoju“, a dvanaesta do petnaeste prijevod Rousseauova „Emila“. Zanimljivi su ti prijevodi i s toga, jer ih je Campe, a i njegovi suradnici, popratio mnogim bilješkama i opaskama. U ostalim sveskama napomenutoga zbornika raspravljaju se praktično i svestrana različna pedagoška pitanja. Glavna je zadaća tomu djelu bila, da iz množine različnih nazora potaknutih u pedagoškoj književnosti odabere i istakne najshodnije i najvrednije.

Spomena su vrijedni i neki Campeovi metodički spisi. U spisima: „Neue Methode, Kinder auf eine leichte und angenehme Art lesen zu lehren“, i „Neuestes A-B-C-Buch nebst einem Buchstaben- und Silbenspiele in 26 kleinen Karten“ prikazao je metodu za obuku u početnom čitanju, koja se približaje „metodi glasanja“. Nadalje je izdao „Geographisches Kartenspiel“, o kome kritici vele, da je duhovito zamišljen, ali da je nepraktičan. Gradove, koji se za igre pokazuju na zemljovidu, valjalo je prije pomno naučiti naizust. U spisu: „Historisches Bilderbüchlein oder die allgemeine Weltgeschichte in Bildern“ prikazana je povjest u verzima, ali se tim verzima prigovara, da su upravo banalni.

Campe je želio, da pokrene reforme i na polju višega školstva, pa je s toga naumio bio izdavati „opću školsku enciklopediju“, koja bi sadržavala chrestomatije iz latinskih, njemačkih i francuskih pisaca, zatim realistične obučne knjige i latinsku slovnicu. Nešto je od toga i izvedeno.

U glavnom je Campe prianjao uz nazore filantropizma, pak i uz Rousseauove. Temeljno načelo njegove pedagogije jest također: neka se nasljeduje narav i neka se duševni razvitak djeteta umjetnim načinom ne pospješuje. Poput Rousseaua i Basedova i on je zahtijevao, da se u uzgoju i naročito u obuci ide za onim, što je korisno i praktično. Kako je u tom pretjerivao, vidi se najbolje po tom, što je ustvrdio, da je „nepouzdan svaki, u koga je fantazije“ — i „da je onaj, koji je kod nas uveo sađenje koruna i izumio kolovrat, stekao većih zasluga za čovječanstvo, nego Homer“. No Campe ipak nije slijepo prianjao uz Rousseauove i Basedovljeve nazore, naročito je odbacio Rousseauov nazor, po kome bi trebalo, da se čovječanstvo vrati natrag u primitivno prirodno stanje. Isto je tako osudio i onu teoriju Rousseauovu, po kojoj se u uzgoju upotrebljavaju samo čisto naravne kazne. Campe nije odobravao „pločicu za zasluge“, što ju je Basedov uveo bio u desavskom filantropinu.

Najobilatiji i najzaslužniji bijaše svakako Campeov rad na polju književnosti za mladež. U svem je izdao trideset i sedam svezaka knjiga za mladež (Kleine Kinderbibliothek u dvanaest svezaka). Mnogo su cijenili njegove putopisne crtice za mladež (Sammlung interessanter und zweckmässig abgefasster Reisebeschreibungen für die Jugend, — Neue Sammlung merkwürdiger Reisebeschreibungen für die Jugend). On je svojim putopisima htio da pokaže, kako čovjek može prisutnošću duha, oštroumnošću, trudom i ustrajnošću svladati i najveće neprilike, pak i iste prirodne sile, koje mu se inače opiru, upotrebiti u svoju korist. U tom je smislu i duhu priredio i najznamenitije svoje djelo za mladež: „Robinson der Jüngere“. To je djelo prevedeno u sve evropske jezike i na mnogo načina priređeno i prerađeno. Sam je Campe svoga „Robinzona“ izradio prema engleskomu jednom romanu od Daniela Defoa, a navelo ga na to, što Rousseau o toj knjizi veli, da će biti dugo vremena jedina knjiga Emilova. U Campeovu „Robinzonu“ pripovijeda otac svojoj djeci zgode i nezgode Robinzonove, pa prema duhu onoga vremena i nazorima filantropista upliće svakojake opomene i pouke, kojima hoće da djeluje na srce djece. Iskustvo međutim dokazuje, da su takove refleksije djeci veoma dosadne i da ih rado ne čitaju, nego ih obično preskoče. Kao što se „Robinson“ vrlo raširio po svijetu, tako je bio dobro primljen i

drugi jedan Campeov spis za mladež, naime: „Die Entdeckung von Amerika", koji je također preveden i u naš jezik. *S. B.*

Centralizacija i decentralizacija u školstvu. Centralizovati (od lat.) reći će u državnoj ili zemaljskoj upravi usredotočiti svu vlast u središtu, naime u jednoj vrhovnoj vlasti, kojoj su podređene druge upravne oblasti poput krugova, što se sve dalje i dalje ređaju oko središta. Iz same naravi takova sustava slijedi, da je u središtu najviša vlast, koju podređene u daljim kruzima vrše. Ali kod takova se sustava uprave razlikuje još i posebna vrsta centralizacije, gdje se za pojedine grane državne ili zemaljske uprave određuje kod središta podređenim organima ne samo sav rad do u potankosti tako, da im ne preostaje gotovo nikakova sloboda, kako bi o čemu prema mjesnim i drugim prilikama po svojem uvjerenju samostalno odlučivati mogli, nego im se sve i u svakoj prilici iz središta, dotično od najviše oblasti, naloži, pače i sam način, kako što provesti valja.

Decentralizacija je naprotiv vrsta uprave, kod koje se uz vrhovnu ili centralnu vlast dopušta i podređenim organima, da donekle po svom uvjerenju samostalno odlučuju i rad svoj prema tomu udešavaju.

Centralizacija u školstvu zove se vrsta školske uprave, u koje najviša oblast ne samo određuje i uređuje svu vanjsku upravu škole kod sviju školskih oblasti, kao polazak škola, školska mjesta, gradnju školskih zgrada, namještanje, isplaćivanje, umirovljivanje i otpuštanje od službe učiteljskoga osoblja, te vrši nadzor nad školama po svojim organima na određeni način; nego određuje i sam unutarnji rad u školi u pogledu na uzgoj i nastavu, da naime izdaje u potanko određene disciplinarne propise, nastavne osnove, u kojima su određeni ciljevi pojedinim nastavnim predmetima, izdaje detaljne nastavne osnove i razredbe nastavnih satova, propisuje i izdaje školske knjige, propisuje ili dopušta pojedine vrste školskoga namještaja i učila, koja smiju upotrebljavati učitelji u školi i sredstva, koja smije upotrebljavati mladež kod obuke u školi i kod kuće, i napokon propisuje i samu metodu, po kojoj je učiteljskomu osoblju u svakom nastavnom predmetu obučavati.

Kod decentralizacije školske dopušteno je, da u državi ili zemlji i podređene školske oblasti uz ono, što određuje centralna vlast, vrše neke upravno-školske poslove samostalno prema mjesnim i drugim prilikama, ali dakako u toliko, u koliko to dopušta državni ili zemaljski školski zakon. Tako je kod školske decentralizacije ostavljeno podređenim školskim oblastima višim i nižim, da određuju školska mjesta i upravljaju školskim gradnjama, da određuju vrijeme dnevnoga polaska škole, da više ili manje utječu kod namještanja, isplaćivanja, nadzora, umirovljivanja i otpuštanja od službe učiteljskoga osoblja; dopušta se nižim školskim oblastima donekle i utjecaj na unutarnji školski rad, kao za nabavu i upotrebu školskoga namještaja i učila; izdavanje školskih knjiga prepušta se slobodnoj konkurenciji, jedino sebi vrhovna školska vlast pridržaje pravo, da nastavne knjige školama preporučuje, a učiteljstvu je stavljeno na volju, da ih ili za pojedine škole ili za pojedina školska područja na stanovito vrijeme odabire; nastavne planove izrađuje samostalno učiteljstvo za veća ili manja školska područja, ili ih predlaže višim školskim oblastima na odobrenje ili samo na znanje; a metode kod obučavanja u pojedinim nastavnim predmetima prepuštene su učiteljima, da ih odabiru po svojem uvjerenju.

Ako i školska centralizacija ima tu prednost, da se uz nju mogu u kraće vrijeme provesti u cijelim državama i zemljama blagodati škole, osobito obvezni polazak škole, pak se osigurati tako uzgojni i nastavni ciljevi; ne da se tajiti u drugu ruku, da kruta i pretjerana centralizacija kao kod svake državne uprave, tako i kod školske djeluje pogubno na razvitak škole, da je skučuje u mnogom pogledu, da školskim upravnim organima daje prilike da počinjaju mnoge nepravednosti zaklanjajući se za mrtvo slovo viših školskih propisa i odredaba, da sprečava učiteljstvo u slobodnom poletu u vršenju uzvišenoga njegova zvanja, a time i u međusobnom natjecanju, kako da se što prije i što ljepše postignu uzvišeni ciljevi prosvjete narodnje. S toga se umjerena decentralizacija u školstvu može bolje preporučiti.

Od sadašnjih država i zemalja prigrlile su neke centralizaciju, a neke decentralizaciju školstva, i to u većoj ili manjoj mjeri. Drži se obično, da države s apsolutnom vla-

davinom prigrljuju prvu, a države ustavne, bile to monarkije ili republike, da vole drugu vrstu školske uprave. Ali ipak nije tomu upravo tako. Istina je doduše, da je najveća decentralizacija u školstvu provedena u republici Švicarskoj, pak u Saveznim državama sjeverne Amerike, ali potpuna centralizacija u školstvu nije provedena ni u ustavnoj državi militarizma, u carstvu njemačkom, a ni u samoj apsolutnoj državi, u carstvu ruskom. *Lj. M.*

Chrestomathija (grč. učenje korisna) zbirka je najboljih i uzornih mjesta i odlomaka iz djelâ jednoga ili više pisaca u prozi. Zbirke pjesničkih djela zovu se „anthologije“ (v. a.). Najstarije poznate chrestomatije jesu Helladijeva iz početka 4. stoljeća i Proclava iz 15. stoljeća, obje u grčkom jeziku. Preporodom i oživljajem znanostî počeše se i chrestomatije iz najboljih grčkih i latinskih pisaca u velike sastavljati i to ponajviše iz djelâ Herodotovih, Thukididovih, Ciceronovih, Livijevih, Horacijevih, Ovidijevih i drugih. Chrestomatije se ne mogu posvema osuditi, premda se njihovom upotrebom dolazi lako do površnosti i jednostranosti, pa je današnji pedagozi u višim učilištima ne odobravaju ili vrlo ograničuju. Gdje je to iole moguće, treba da se dadu učeniku u ruke cijela djela, da ih pročitaju, što je danas uz tolika izdanja valjanih pisaca lako. Chrestomatije se upotrebljuju danas ponajviše za učenje koga jezika. U nas je poznata chrestomatija „Hrv. čitanka“ za više gimnazije. — Isto znače, ali nemaju iste svrhe u obuci i anthologije (v. a.); florilegija (zbirka cvijeća, naročito lirskih pjesama); ekloge (grč. izabrana štiva); spicilegija (zbirka klasja) i dr. *T. I—c.*

Ciceron. Rimska je književnost dostigla svoj vrhunac za Augustova vijeka, no dok za Periklova vijeka nahodimo velike filozofe Platona i Aristotela, ovdje uzalud tražimo kojega znamenita mislitelja, koji bi s višega gledišta raspravljao o pedagogiji i napisao kakovo znamenito djelo o tom predmetu. Rimljani nijesu marili za nauke spekulativne, oni se odlikovaše tek u praktičnim strukama, na priliku u pravu. A pedagogija, i ako je praktična nauka, oslanja se na filozofijska načela, na upoznaju ljudske prirode, na teoretičnu koncepciju čovječje odredbe: to su pak sve sama pitanja, za koja se Rimljani ne mogahu zagrijati, pa ih se i sâm plodni Ciceron dotiče samo pripadom u svojim retoričnim i filozofijskim djelima.

Uza to znamo, da Rimljani nijesu uzgoja smatrali djelom narodnim, poslom državnim. Zakon dvanaest ploča ostaje nijem o uzgoju djece. Sve do Kvintilijana nema u Rimu javnih škola, nema službenih učitelja. Za Augustova vijeka svaki učitelj imade svoju metodu. Zato nije ni čudo, što Polibije u tom nahodi znatnu prazninu rimskih javnih uredaba.

U mnogobrojnim djelima Ciceronovim prava je muka naći koju riječ o uzgoju. A ipak je veliki govornik na nekom mjestu napisao riječi: Nema ni bolje ni veće službe, koju možemo učiniti državi, nego uzgajati i naobražavati mladež! Ali je on sam volio za nju pisati svoje krasne filozofijske spise, s više rječitosti nego izvornosti.

Pa ipak je Ciceronovo ime u povjesti ljudske prosvjete jedno od najznatnijih. Ciceron doduše nije ni ispitivač ni stvarač moralnih ideja; njegove moralne misli potječu od Grkâ. Ali ih je on sasvim pronikao, te je možda jedan od najvećih talenata u umijeću popularizacije. Humanitet, koji smo primili od starine, živi u svakom njegovu retku; ovdje nahodimo rečenice o ljudskoj kreposti, o dobroti, ljepoti i plemenitosti, o pravednosti, pobožnosti i hrabrosti, koje nam se danas već čine prepoznate, ali su nekoč bile nove. Ovaj se humanitet nije nigdje prikazao na široj osnovi nego u spisateljskom radu Ciceronovu. On je najviše pripomogao, da je ovaj humanitet postao općim dobrom. Crkveni oci počevši od Minucija Feliksa do Augustina bili su učenici Ciceronovi, Jeronim se time ponosi, u Cicerona se izobrazi humanizam renesance. Što je iz vrela grčke mudrosti i grčke čovječnosti poteklo, to se je sakupilo za Zapad u Ciceronovim djelima kao u kakovu golemu reservoiru, koji je poljanu budućnosti neopazice, ali duboko nakvasio.

M. Tulije Ciceron, rimski govornik i državnik, rodi se 3. januara g. 106. prije H. kod Arpina od viteškoga roda. Rano je slušao velike govornike Krasa i Antonija, te se izobrazi u najboljih pravnika svoga vremena. Kasnije se bavio oko filozofijskih nauka u Filona, u retorici se vježbaše u Molona, koji se je upravo desio u Rimu došavši s Roda, a u dijalektiku ga upućivaše stoik Diodot. Budući tako pripravljen, započe svoju

govorničku karijeru u sve veću pohvalu i slavu. Od g. 79. do 77. obiđe Grčku i Malu Aziju upotrebljavajući svagdje priliku, da se što bolje naobrazi. Prve je službene časti vršio po zakonitom redu; za godinu 63. bi izabran konzulom. Za konzulovanja uguši urotu Katiline, čovjeka iskvarena, koji je otmjene mlade istomišljenike sakupio oko sebe, s kojima je želio proizvesti državni prevrat i osloboditi se dugova. Kako je Ciceron dopustio, da se neki Katilinini drugovi pogube bez formalne osude, upotrebiše to Ciceronovi protivnici (među kojima bješe i Cezar), da ga godine 58. protjeraju iz Rima. Već god. 57. bio je natrag pozvan; godine 53. postade augur, a od g. 51. do 50. upravljaše kao prokonzul Silicijom, gdjeno se odlikova svojom pravednošću, a i nekim sitnim ratnim uspjesima. Kadno buknu građanski rat, kolebaše se duže vremena među strankama, pa se najzad riješi za Pompeja. Poslije Pompejeve smrti Cezar ga pomiluje. A kad pogibe i Cezar od urotničkih ruku, vrati se Ciceron opet u javni život i izreče svoje glasovite govore protiv Antonija, ali na svoju nesreću, jer kad se Antonije združi s Oktavijanom i Lepidom, bio je Ciceron g. 43. proskribiran i na bijegu kod Kajete umoren.

Ciceron.

Ciceron je najveći govornik rimski. Kolikogođ su mu neki istorici inače ljuto prigovarali, ove mu slave nitko ne otima. On je osnivač klasične proze latinske, a ujedno rimskomu narodu otvori duševna područja, kojih do tada nije poznavao. To vrijedi poimence za njegova filozofijska djela, koja su napisana s neobičnim stilističnim talentom. Kao čovjek društven prenio je probleme filozofskih škola u sam život otresavši se formalizma i sektarstva. U filozofiji zastupa Ciceron noviju Akademiju, pristaje uz umjeren skepticizam, koji sve ispituje i prihvaća ono, što je vjerojatno. Ciceron je protivnik Epikurove filozofije prislanjajući se nešto uz Stoike. Osobito uči etiku i propovijeda moralnim zakonom naložene dužnosti.

Ciceron je jedini rimski govornik, koji nam se sačuva. Imamo od njega jedno 60 govora. Njegovi su se govori ne samo slušali, nego i marljivo čitali. Ciceron nadvisuje svoje vrijeme kao Vezuv, njegovi su govori kao lava i pepeo, kojima je zasuo i Gracha, Cezara i Hortenzija. Izuzevši bibliju i Vergilija, nema možda u svoj svjetskoj književnosti djela, koje bi se toliko čitalo, prepisivalo i preštampavalo kao Ciceronov književni rad. Sačuvalo se nadalje sedam njegovih retoričnih djela, od kojih su najznatnija: „O govorniku“ (De oratore), „Brut“ (Brutus) i „Govornik“ (Orator); u prvom djelu raspravlja slobodnim načinom u dijaloškom obliku Aristotelovskom o najznatnijim čestima retorike, u drugom djelu podaje opet u dijaloškom obliku povjest rimskoga govorništva, a u trećem prikazuje sliku savršena govornika. Ciceron steče veliku slavu tim, što je poslanici podao literarnu znamenitost. U četiri sačuvane zbirke imademo 864 poslanice (u 16 knjiga), pa se smije reći, da su one neiscrpno blago za suvremenu povjest. Napokon su se uzdržala do naših vremena neka Ciceronova filozofijska djela što potpuno, što u ulomcima: „O državi“ (De republica), „O zakonima“ (De legibus), „Paradoksi“ (Paradoxa), „O najvećem dobru i o najvećem zlu“ (De finibus bonorum et malorum), „Akademijska ispitivanja“ (Academica), „Tuskulanske rasprave“ (Tusculanae disputationes), „O biću bogova“ (De natura deorum), „Katon stariji ili o starosti“ (Cato maior sive de senectute), „O proricanju“ (De divinatione), „Lelije ili o prijateljstvu“ (Laelius sive de amicitia), pak „O dužnostima“ (De officiis).

F. Maixner u „Historiji rimske književnosti“ (Zagreb 1884. na str. 69 —96) govori opsežnije o Ciceronu i ujedno bilježi, što je od Ciceronovih djela prevedeno na hrvatski jezik. Od novijih su prijevoda najpristupniji: „Izabrani govori M. T. Cicerona“, koje je preveo A. Veber (Zagreb 1886, u nakladi „Matice Hrvatske“). Osim toga vrijedi da se ovdje istakne zgodno sastavljena knjižica, koju je u Zagrebu 1873. objelodanio A. Šrabec pod naslovom „Marka Tulija Cicerona život i rad“.

Od inostranih istorika najopsežnije govori o Ciceronu Drumann u „Povjesti Rima“ (6 svez., 1834—44.); kraće, ali još strože Mommsen u trećoj knjizi „Rimske povjesti.“ Cicerona brani G. Bossier u krasnoj svojoj knjizi „Ciceron et ses amis“ (1865.), Messina u djelu „Apologia di C. contra Mommsen“ (1878.) i napokon Aly u spisu „Cicero. Sein Leben und seine Schriften“.

Najnovije ukupno izdanje Ciceronovih djela priredi C. F. W. Müller u Lipskom (g. 1878. d) *dr. M. Š.*

Ciklička i rastavna rasporedba učiva.

Nastavna se građa može za školovanja mladeži poređati u opće na dva načina, i to ili da se već od početka na prvom stupnju preduzmu svi ili bar većina nastavnih predmeta, ali dakako od svakoga samo prvi temelji i u najužem opsegu, pa se onda usporedo nastavljaju na svjema daljnim stupnjevima dotično u daljnim godištima, i to na svakom stupnju opširnije i temeljitije, dok se napokon ne zavrŝe u međama, koje određuje shvaćanje mladeži i zadaća pučke škole; ili pak da se nastavni predmeti preduzimlju jedan za drugim po poljećima i godištima. Prva se rasporedba učila zove **c i k l i č k a**, a druga **r a s t a v n a**. U staroj školi razređivalo bi se učivo pretežno po rastavnoj rasporedbi, te bi se k nauku u vjeri i čitanju u prvom godištu pridružilo u drugom godištu pisanje i računanje, i onda dalje drugo opće korisno znanje, a u višim školama u svakom bi se godištu preduzimao novi nastavni predmet, po kojem bi se dotični razred nazivao. U novoj školi zavladala je pak više ciklička rasporedba učiva, po kojoj se već na najnižem stupnju preduzimlju gotovi svi nastavni predmeti, pak se obrađuju u svakom daljnom razredu sve do posljednje godine školovanja. Kod takove rasporedbe učiva množe i jačaju se spoznaje u djece iz sviju nastavnih predmeta stečene već kod prvoga obučavanja postupno u svem obsegu znanja, što će ga djeca iz škole ponijeti u život. Pošto je takovo obučavanje u jednu ruku prema postupnom razvijanju dječjih duševnih sposobnosti, a u drugu se ruku tako ponavljanjem znanje učvršćuje, ciklička se rasporedba učiva za pučku školu preporučuje, pa je i ponajviše već u pučkim školama provedena. Ciklička se rasporedba učiva može prikazivati sa više koncentričnih krugova, pa se zato zove također i nastava u postepenim koncentričnim kruzima.

C i k l i č k a r a s p o r e d b a u č i v a.

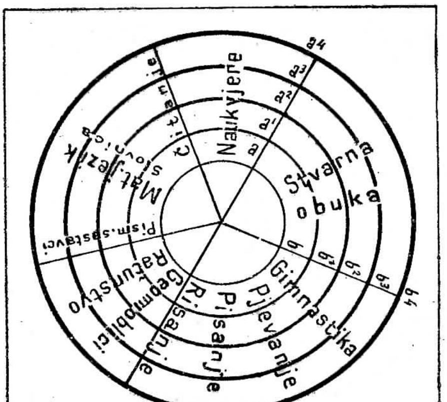

Š e m a c i k l i č k e r a s p o r e d b e u č i v a.

Na 1.	stupnju	a	b	c
„ 2.	„	a^1	b^1	c^1
„ 3.	„	a^2	b^2	c^2
„ 4.	„	a^3	b^3	c^3
„ 5.	„	a^4	b^4	c^4
Konačni uspjeh:		$\underbrace{a+a^1+a^2+a^3+a^4}_{A}$ +	$\underbrace{b+b^1+b^2+b^3+b^4}_{B}$ +	$\underbrace{c+c^1+c^2+c^3+c^4}_{C}$

Komenskova rastavna rasporedba učiva za latinske škole.

1. Godište	2. Godište	3. Godište	4. Godište	5. Godište	6. Godište
Gramatika	Fizika	Matematika	Etika	Dijalektika	Retorika

Šema rastavne rasporedbe učiva.

Na 1. stupnju	*A*
„ 2. „	*B*
„ 3. „	*C*
„ 4. „	*D*
„ 5. „	*E*
„ 6. „	*F*
Konačni uspjeh:	$A + B + C + D + E + F$

Obično nijesu ni u nižim ni u višim školama obje ove rasporedbe do kraja provedene, pa je već i sam Komensky veoma zgodno spojio jednu i drugu rasporedbu u svojoj organizaciji školstva, ali je ipak u načelu pristajao više uz cikličku rasporedbu osobito u nižim školama. Tako je već u najnižu, naime u materinsku školu uvrstio početke sviju nastavnih predmeta, koji su se dalje usporedo učili u pučkoj školi, a u latinskoj je školi opet te predmete razdvajao t. j. preporučivao, da se preduzimlju jedan iza drugoga, ali dakako tako, da bi se uz nove predmete u višim godištima ponavljali i oni iz prvašnjih godišta. *Lj. M.*

Civilizacija, uljudba (od lat. civis), kao naziv označuje u bitnosti dvâ pojma. Jedan je socijalni, drugi istorijski. Civilizacija kao socijalni pojam skup je sviju umnih i materijalnih tekovina i uredaba, što su ih pojedini narodi u svom razvoju iz prvotnoga prirodnog stanja stekli i u svom životu primijenili radi udobnijega i dostojnijeg međusobnog života.

Narode i plemena, u kojima je takova upotreba tekovinâ ljudskoga napretka sustavno barem do nekoga stupnja razgranjena, zovemo civilizovanima ili uljuđenima.

Civilizacija kao istorijski progres ili napredak jest opći uzgojno-obrazovni razvoj narodâ, koje zovemo civilizovanim, iz njihova prvotnoga stanja u današnje.

U oba dakle slučaja označuje civilizacija odaljenje ljudsko iz njegova prirodnoga prastanja u druge oblike i načine živovanja. Civilizacija dakle znači u najširem smislu napredak čovječji u intelektualnom i humanom pravcu.

Utvrđeno je naime, da se je civilizovano društvo moralo tek uzvinuti do svoga sadašnjeg stupnja. Na tom je putu u glavnom svaki narod morao proći jednake razvojne stupnjeve. Najniži je predistorijski, na kojem je čovjek provodio život otimljući se neposredno s ostalim organizmima o svakidašnji život. Viši bijaše već stupanj, gdje je počeo privređivati svoj životni opstanak u stalnom nekom pravcu; tu već postaje lovcem i ribarom. Pozniji napredak označen je u nomadima. Tu su već i uvjeti društvenomu životu. Prava civilizacija počinje se ipak tek s ratarstvom, jer ono pruža istom glavne uvjete razvitku njezinu. Iza toga agrikulturnog stupnja dolazi napokon industrijski ili obrtni, koji obiluje najjače tekovinama civilizacije.

No ako su razvojni stupnjevi civilizacije u bitnosti isti za sve narode i vijekove, nije se ona ipak kod sviju s jednakom brzinom razvijala. Na putu uljudbe nijesu svi narodi jednako napredovali. Jedni su stali već na najnižem stupnju; te zovemo divljaci. To su plemena srednje i južne Afrike, Australije i nekih otoka. Kod njih se i ne može govoriti o kakvoj civilizaciji u modernom smislu, već jedino obzirom na pračovjeka, koji je bio još mnogo dublje. Na većem stupnju stoje lovački i nomadski narodi srednje Azije i Amerike. Posebnu, ali već mnogo

višu civilizaciju imadu Kitajci i Japanci, a imali su je Staro-Meksikanci i Peruanci. Najviši stupanj civilizacije zauzimlju danas narodi evropski i novo-američki, te je Evropa ujedno i predstavnica moderne civilizacije, akoprem opseže brojno najmanji dio ljudstva na zemlji. Različni su uzroci nejednakomu razvoju civilizacije. Kulturna istorija i etnografija ustanovila je neprijeporno, da na razvoj civilizacije djeluju: oblik tla, podneblje i prirodni proizvodi dotičnoga dijela zemlje. S tih geografskih i prirodnih utjecaja razvija se prava i trajna sklonost u djelovanju dotičnoga ljudskog plemena, nastaju etnografske osebine pojedinih ljudskih rasa, koje ostaju stalne za daljni pravac njihove civilizacije, pa makar dotično pleme došlo poslije i u druge geografske prilike. To nam dokazuje istorija civilizacije onih naroda, koji su seobama mijenjali svoje boravište.

Međutim, ako se i uzimlju obično najviši stupnjevi civilizacije ujedno i najsavršenijim oblikom ljudskoga društvenog života, to ona ipak ne uključuje još u sebi razmjerni tomu istodobni najsavršeniji moralni ljudski stupanj. Kao dokaz tomu služe civilizacija grčka i rimska, pak moderna sa svojim nezdravim moralnim pojavima. Glavni je razlog tomu, što se civilizacija osniva na stvaranju udobnosti i međusobne snošljivosti društvenoga života, a ostavlja slobodni razvoj onim stranama ljudskoga bića, kojih je djelatnost izuzeta iz uzakonjenih zahtjeva društvenoga civilizovanog života. Otuda je i potekao nazor, da je civilizacija iskvarila ljudstvo. Iskustvo nam međutim pokazuje, da mane, koje se pripisuju učincima civilizacije, nalazimo još u većoj snazi ondje, gdje je ona na niskom stupnju, ili gdje je po običnom shvaćanju i nema, tek se tu te mane radi općenoga primitivnog stanja ne odrazuju toliko iz ostale sveukupne slike.

Kultura i civilizacija nijesu također posve istovetni pojmovi. Kultura sadržaje konkretne umne tekovine ljudske, koje stvoriše podlogu, na kojoj se mogao dovinuti stanoviti stupanj napretka, dok se civilizacija više odnosi na način svakidašnjega života i međusobnoga ljudskog vladanja. Oboje, ako i jest uzajemno u međusobnom razvoju, nije ipak uvijek na istom stupnju. Tako nam n. pr. visoka kultura klasičnih naroda pokazuje istodobne pojave civilizacije, koji se s današnjom modernom podnipošto ne slažu, kao što su n. pr. ropstvo i tortura, dok nasuprot moderno društvo ima cijelih civilizovanih slojeva i individuja, koji ne stoje na potpunoj visini suvremene umne kulture. Tek civilizacija, osnovana na kulturi bilo u pojedinca, bilo u cijeloga naroda, prikazuje pravi napredak ljudski.

S toga i prijelaz civilizacije iz jednoga naroda u drugi ne rađa svagdje jednakim uspjesima. Za to mora da su pripravljeni uvjeti, koji stoje u kulturnim sposobnostima dotičnoga plemena, a to opet stoji do etnografskih njihovih osebina. Civilizacija se naime ne može ucijepiti cijelomu narodu, nego se mora u njemu razviti. Jedino one strane njezine, koje pogoduju lagodnosti ljudskoj, prihvaćaju se, no zato i djeluje izravni dodir civilizacije s primitivnim narodima pogubno na njihov prirodni razvoj. S toga iščezavaju pred njom narodi, koji je nijesu mogli primiti u taj svoj prirodni tečaj razvoja, dok ona podiže narode, koji su imali preduvjeta za nju. Tako su n. pr. na tlu rimske civilizacije procvali barbarski germanski doseljenici sjeverne Evrope, dok su propali Huni i Mongoli. (Sličan nagli učinak civilizacije na primitivnost opažamo u djelovanju velegradske civilizacije na neposredni seoski okoliš.)

Civilizacija i povjest njezina vrlo je znamenita po uzgojnu znanost. Budući da ona za pravo i nije drugo, nego opća povjest ljudskoga uzgoja, to je ona jednim od glavnih putokaza za pronalaženje temeljnih pravaca uzgojnoga razvoja pojedinca.

Upoznan opći proces ljudske uljudbe doveo je do uvjerenja, da se i uzgojni razvoj pojedinca u glavnom slaže s općim istorijskim ljudskim uzgojem. Pojedini stupnjevi toga općeg razvoja ispoređivani su s pojedinim fazama individualnoga razvoja, u koliko se općeno pokazuju na svjema ljudima u normalnim prilikama, te je iz toga niknula misao, da se i uzgojni materijal i postupak bira prema kulturnomu stupnju, koji nam prikazuje dotični odsjek u istoriji ljudske civilizacije. Uzgoj pojedinca treba dakle da bude u malom ponavljanje općega ljudskog uzgoja. Tu misao nalazimo kako u pozitivističkoj, tako i u idejalističkoj filozofsko-pedagoškoj struji. U pedagoškoj teoriji najodličniji su joj zastupnici na jednoj strani H. Spencer, a na drugoj Fr. Herbart.

Prvi ju odlučno zagovara s prirodno-istorijskoga stanovišta kao jedini naravni put individualnoga uzgoja, dok drugi nalazi u podavanju uzgojnoga materijala redosljedom njegova istorijskoga razvoja glavno jamstvo uspješnomu umnom i ćudorednom obrazivanju. Za priudezbu te misli u školskom uzgoju najviše ima zasluga Herbartovac T. Ziller i njegovi pristaše; plod njihova nastojanja jest nauka o kulturno-istorijskim stupnjevima i gradivu u uzgojnoj obuci. (V. o.)

Ta misao o sukladnosti individualnoga uzgojnog razvoja s općim, ako i nije još do sada izdašno u pedagogiji upotrebljena (naročito se u uzgojnoj praksi dosadašnja njezina priudezba pokazala manjkavom), ipak je jedna od temeljnih za daljni razvoj pedagoške znanosti. Da je ispravna, najboljim je dokazom to, što je usvojiše mislioci, koji su inače oprečnih nazora u shvaćanju prirode ljudskoga bića i njezina razvoja. Uspjesi njezini u uzgojnoj praksi stojat će do napretka, koji će se polučivati u daljnoj udezbi toga pedagoškog principa započetim već smjerom.

Lj. D—ć.

Comte August jedan je od najznamenitijih filozofa i socijologa francuskih ovoga stoljeća. Rođen god. 1798. u Montepellieru steče si u politehničkoj školi pretežno tehničko-matematičku obrazovanost. Još kao mladić prionu uz socijološka pitanja, te bijaše s početka oduševljenim pristašom grofa St. Simona. (St. Simon je začetnik modernoga socijalizma i zasnovatelj neke religijozno-socijalističke sekte, koja se u ostalom po njegovoj smrti brzo raspala.) Do mala međutim odvoji se on od njega, čime se ipak ne ostavi svoga socijalističko-reformatorskog nastojanja. Prvi plod njegova samostalnoga posmatranja bijaše: „Systeme de philosophie positive.“ (Paris 1824.) Inače bavio se novinarstvom i privatnim podučavanjem. Poče uza to da drži i javna predavanja, pa iz tih proiziđe njegovo glavno djelo: „Cours de philosophie positive“ (1839.) u šest svezaka. Neko vrijeme bijaše namješten ispitačem u politehničkoj školi, od kuda ga međutim nabrzo maknulo. God. 1849. poče opet držati javna predavanja o svojim socijalističkim nazorima, no doskora mu i to zabraniše. Prema koncu svoga vijeka dade se i on na osnivanje nekakove socijalističko-pozitivističke naravne religije, no ne uspije. † 5. rujna 1857.

Comte je mnogo znamenitiji kao filozof, nego li kao socijalista, akoprem je socijalizmu posvetio i žrtvovao sve svoje nastojanje. On je naime realno-materijalističkomu pravcu u znanosti, što ga u glavnom uzgojiše t. zv. „enciklopediste“ i njihovi nasljednici, ustanovio osnove i podao ime pozitivizam, komu se po tome može nazvati začetnikom. Evo bitnosti nauke pozitivističke:

Samo je ono predmetom prave znanosti, što se osniva na ispitanim činjenicama, što je osjetilima pristupno, te po tom izvjesno ili jesno, dakle pozitivno. Prema tomu ne može predmetom znanosti da bude istraživanje o posljednjim uzrocima i bićima i zato metafizici i teologiji nema mjesta među znanostima. Prave se znanosti svrstavaju u sedam glavnih skupina, koje ipak sačinjavaju jedinstvenu cijelost. Te su znanosti: matematika, astronomija, fizika, kemija, biologija, socijologija i etika. Izvan njih nema ni za filozofiju predmeta. S etičke strane ne htjede slijediti svojih prethodnika, francuskih materijalista, jer bi se to protivilo njegovim senzualističkim nazorima, no budući da nije priznavao potrebe i opravdanosti teologije, stavi načela naravnoga morala, pa za kršćansku ljubav izumi riječ „altruizam“, kojom se pozitivistička filozofija i danas služi. Svoja načela osnovao je Comte na nazorima o razvoju ljudskoga civilizovanja. On naime drži, da je čovječanstvo do sada prešlo tri glavne razvojne faze. Prva je vijek teologijski, gdje je ljudstvo stajalo pod isključivim dojmom objavljenih religija. Iz toga prešlo se u razdoblje metafizike, gdje se spekulativnim putem nastojalo uglaviti ljudsko znanje, sada pak prelazi i prijeći će u vijek pozitivnoga znanja, gdje nema mjesta teologiji ni metafizici. To je stanje prijelazno, pa će tek u budućnosti konačno reorganizovati ljudstvo u umnom i društvenom pogledu.

Comteov nauk, kojemu u ostalom bijaše već tlo pripravljeno, nađe mnogo pristaša i sljedbenika naročito u Engleskoj i Francuskoj. Najglavniji su zastupnici pozitivizma, ako se i ne slažu u svem s Comte-om: St. Mill, Spencer, Littré, Bain, Huxley, Talijanac Anguilli i dr.

Comteov pozitivizam s nekim je svojim nazorima i u pedagogiju zahvatio. Pedagozi naime stojeći na pozitivističkom filozofskom stanovištu pokušavahu, da ga pri-

mijene i na pedagogijske nazore. Utjecaju pozitivizma valja naročito pripisati raširenje kulturno-istorijskoga psihohološkog principa (v. o.), po kojem je obrazivanje pojedinca ponavljanje općega razvojnog procesa čovječanstva u malom. Tu misao zastupa doduše i Herbart i njegovi pristaše, nalaze se i u Kanta, pak Pestalozzija, no ona je po bitnosti svojoj sastavni dio pozitivizma, a Spencer ju pače u svojoj pedagogiji izrijekom označuje Comte-ovim izumom. Primjena pozitivističkih nazora u pedagogiji do sada je tek teorijski pokušana, pa i tu nalazi žestokoga otpora radi etičkih konsekvencija pozitivističkoga moralnog shvaćanja, koje je u protivurječju s osnovima morala objavljenih religija, a protivi se i metafizičko-idejalističkomu poimanju ljudstva i prirode. S toga će tek budućnost odlučiti, hoće li nazori pozitivizma zavladati pedagogijom, ili će se za uvijek iz nje isključiti.

Osim spomenutoga već Spencera najznamenitiji su pokušaji pozitivizma u pedagogiji Charles Robin: „L' instruction et l' éducation," Paris 1877. Eug. Bourdet: „Principes d'éducation positive." Paris 1877. Alex. Bain: „Éducation as science." London 1879. pak spomenuti već A. Anguilli s: „La filosofia positiva e la pedagogia." Napoli 1872. i više inih djela te vrste.

Lj. D—ć.

Cretinstvo, (kretenstvo), zove se vrsta slaboumnosti, koja se endemski, t. j. trajno u stanovitim krajevima među pučanstvom pojavlja. Uz slaboumnost opažaju se obično u cretina i tjelesne mane, koje su nastale sa spriječenja u tjelesnom razvijanju. Kao takove tjelesne mane opažaju se najviše patuljast uzrast i skrivljena hrptenica. Trup zaostaje često već u petoj godini u rastu, a lubanja se nasuprot abnormalno razvija, i to ili da tjemene kosti uzrastu u šilj, te bude lubanja zašiljena, ili pak lubanja u razvitku zakržljavi te bude abnormalno malena (microcephalia). Nos je u cretina obično uzvrnut, u korijena širok i duboko usađen, oči su na razdaleko razmaknute, očišta široka, ali nijesu duboka. Čeljusti i jabučne kosti znatno su produljene. S nerazmjerno razvijenoga salnog pleteža u usmine (donjega sloja kože) nastaju svakojake kožne nabuhline osobito na usnama i vjeđama. Štitna žlijezda u vratu ili zakržlja ili se razvije u gušu, koja znade kadikad i znatno narasti.

U duševnom su pogledu cretini slaboumni, često upravo kao potpuni idijoti. Zaliha im je riječi, ako i nauče govoriti, neznatna, a u poimanju jedva da svladaju predodžbe o konkretnim predmetima. U nekojih se cretina opaža gdje što sposobnosti za mekaničke radnje; ali ponajviše su cretini i za mekanički rad nesposobni.

Cretinstvo je najviše rašireno u visokim gorskim krajevima (u Alpama, Cordillerima, Himalaji), a osobito u uskim zabitnim dolinama među visokim kosama. Tvrdilo se, pa se udilj još tvrdi, da cretinstvo potječe od pijaće vode, ali to nije još nepobitno dokazano. No svakako je donekle uzrokom cretinstvu nedostatna hrana, neprikladni i nezdravi stanovi, pa i krvno rodbinstvo među roditeljima.

Cretinstvo se lako upoznaje, i to obično već po tjelesnim manama, premda i uz takove tjelesne mane ne mora svako čeljade da bude slaboumno.

Cretinstvo se najuspješnije iskorjenjuje prophylaksom, da se naime izbjegne prilikama, koje pospješuju cretinstvo. Zato valja djecu, koja bi naginjala na cretinstvo, za rana preseliti iz njihove postojbine u druge zdrave krajeve. Pa imade za uzgajanje, a donekle i liječenje cretina i posebnih zavoda, osobito u Švicarskoj. *Lj. M.*

Crna Gora. Školstvo u Crnoj Gori. Kneževina Crna Gora ima na 8433 km² 200.000 žiteljstva. Crnogorci, koji su čitava stoljeća primorani bili jednako stajati s puškom u ruci na straži i pripremni biti dočekati neprijatelje, koji su težili da unište i tu jedinu južnoslovjensku nezavisnu državicu, nijesu imali kad misliti o školama i prosvjeti. Kao i po ostalim srpskim zemljama, tako i u Crnoj Gori manastiri su bili jedine škole, iz kojih su izlazili više ili manje pismeni mladići, od kojih su docnije i sveštenici postajali, i koji su tek toliko spremni bili, da su jedva mogli čitati i vršiti crkvene obrede. Tad je postao onaj tip sveštenika, kojega nam naš genijalni pjesnik predstavlja u popu Miću. Cetinjski manastir vazda je ponajviše imao učenika. Redovne škole u Crnoj Gori sretamo tek u novije doba. Prvu redovnu školu osnovao je na Cetinju mitropolit Petar II. (vladika Rade) god. 1833. i to u manastiru, a za učitelja te škole postavi Petra Đurkovića, rodom Kotoranina. Ta je škola radila samo, kad ne bi bilo

rata. Tako je dugo bilo. Do 1870. godine u Crnoj Gori bilo je samo sedam osnovnih škola. Za vrijeme knjaza Danila najbolje je stajala učiteljska škola, kad je učitelj bio Stevo Petranović, koji je svojim učenicima, već poodraslijim momcima predavao i neke predmete srednjih škola. Njegovi učenici i danas se poznaju.

S dolaskom na vladu knjaza Nikole počinje i prosvjeta jače da se širi u Crnoj Gori. Među ostalim brigama on je osobitu pažnju obratio na narodne škole. Arhimandrit Nikefor Dučić, rodom Hercegovac, bio je prvi upravitelj i nadzornik crnogorskih škola. On je pokušao da osnuje na Cetinju i prvu seminariju, u kojoj je on bio ujedno i rektor i profesor. Ta seminarija bila je kratkoga vijeka, ni cijelu godinu nije sastavila. U sedam škola, koje su bile pod upravom Dučića, bilo je svega 300 učenika, među kojima i dvanaest učenica, i to samo u cetinjskoj školi blagodareći na tomu zauzimanju učitelju Špiri Kovačeviću, a dotle Crnogorci nijesu mogli ni pomisliti, da još i ženska djeca treba da uče.

Pri kraju 1869. godine bude pozvan u Crnu Goru Milan Kostić, koji je redovno svršio srednje škole u Austriji, i za tim duhovnu akademiju u Kijevu sa stepenom magistra. On je bio nadzornik osnovnih škola, a u isto vrijeme i rektor seminarije, koja je otvorena na Cetinju. Tomu neumornom trudbeniku trebalo je počinjati sve na novo. Osnovne škole uređene su bile kao i u drugim zemljama, no pošto nije bilo dovoljno spremnih učitelja, u početku su škole bile većinom dvorazredne. Pri kraju 1871.—72. škol. godine u Crnoj Gori bilo je već 38 škola i u njima 1892 djetića i 108 djevojčica. U tim školama prema programu Kostićevu predavali su se ovi predmeti: nauka vjere, srpska istorija, srpski jezik, računica, zemljopis i crkveno pojanje. S prirodnim naukama upoznavala su se djeca u toliko, u koliko je bilo u čitankama materijala za to. Učitelji u tim školama bili su, kao i do Kostića, ponajviše mladići, koji su svršili četiri razreda cetinjske osnovne škole. Kostić zajedno s učiteljem cetinjskim Novakovićem i drugima starao se prethodno da nauči buduće učitelje, kako im treba učiti djecu, i popunjavao je njihovo oskudno znanje čitajući im osobito za vrijeme raspusta lekcije o različnim najpotrebnijim stvarima. U tome prispiju i prvi učenici cetinsjke seminarije. Ali taj vrijedni radnik ne ostane dugo u Crnoj Gori. Već godine 1872. ode iz Crne Gore ostavivši najljepši spomen za sobom. Nadzornik osnovnih škola postane Špiro Kovačević, cetinjski učitelj. On zadrži onaj isti pravac, koji je odredio bio Kostić.

Za vrijeme Kovačevića bude otvoreno još 13 novih škola. Na taj način pri kraju 1874.—75. škol. godine bilo je svega 50 muških i jedna ženska skola na Cetinju. Učenika u tim školama bilo je 2146 i 97 djevojčica. U seminariju najviši broj učenika bio 37 u tri razreda. Godine 1869. osim seminarije osnovana je na Cetinju i ženska viša škola, koja je danas prema svomu programu ravna srednjim zavodima od 7—8 razreda. God. 1875. bilo je u tom institutu 28 učenica, koje su sve bile interne. Godine 1875. otvorena je na Danilovgradu i prva zemljodjelska škola, u kojoj je bilo 18 učenika Pri kraju godine 1875.—76. u Crnoj Gori bile su svega 54 škole niže i srednje s 2326 učenika, od kojih je djevojčica 126.

Ako se uzme broj stanovnika te godine, od prilike 120.000, tad bi došao približno jedan učenik na 51 stanovnika. Na taj način Crna Gora za kratko vrijeme vlade knjaza Nikole koračila je znatno naprijed, što se prosvjete tiče. Ali kad je počeo rat g. 1876., sve ove škole bile su zatvorene ne izuzimajući cetinjsku instituciju carice Marije. Učenici bogoslovije, a s njima i osnovih škola stupiše u redove vojnika, kao i njihovi nastavnici.

Odmah po svršetku rata otvoriti sve škole nije bilo moguće poglavitoga s toga, što nije bilo učitelja Špiro Kovačević umr'o je još za vrijeme hercegovačkoga ustanka.

Godine 1879. bi riješeno, da se otvore bar neke škole. Nadzornik postane Stevo Čuturilo, koji je za kratko vrijeme dobro uredio škole. Najprije je otvoreno samo 12 škola, a 1880—81. škol. godine taj broj poraste na 23. Godine 1881.—82. narodnih škola bilo je 33, od kojih tri općinske. Svega učenika u tim školama bilo je 1 628, a učenica 109. U to bude izdan zakon o općoj obveznoj nastavi, a nadzornik Čuturilo izda vrlo prostran program za crnogorske škole. Da se izvrši taj program, nije bilo dovoljno sposobnih učitelja, jer ni oni učitelji, koji su svršili Kostićevu cetinjsku bogosloviju, nijesu bili podobni predavati sve

predmete, koji su uvedeni u osnovnu školu prema Čuturilovu programu. God. 1881. bude osnovana na Cetinju i realna gimnazija s latinskim jezikom. Bogoslovija poslije rata nije se već ni otvorila.

Pošto Stevan Čuturilo ode iz Crne Gore godine 1882., nadzornik osnovnih škola bio je kratko vrijeme C. Matavulj, a za njim dođe Đuro Popović, učitelj. Za upravitelja cetinjske gimnazije, a zatim i za upravitelja ministarstva prosvjete, pa najposlije i ministra prosvjete bude imenovan Jovan Pavlović, dotadašnji urednik „Glasa Crnogorca". Pri njemu god. 1883. cetinjska gimnazija, koja je dotle tek nominalno bila realna, bude pretvorena u klasičnu s oba stara jezika. Dođu za nastavnike ljudi, koji su učili na strani srednje i velike škole, te za kratko vrijeme ova gimnazija podiže se na onu visinu, na kojoj stoje ti zavodi i u drugim naprednim zemljama.

Program za osnovne škole morao se udesiti prema spremi većine učitelja u zemlji. Pošto se osjećala potreba kako dobro spremljenih sveštenika, tako i učitelja, bi riješeno, da se otvori na Cetinju bogoslovsko - učiteljska škola. Prema novomu ustrojstvu u tu školu mogu stupiti samo oni mladići, koji su najmanje s dobrim uspjehom svršili četiri razreda gimnazije. Osim specijalnih bogoslovskih i pedagoških predmeta u tu školu uvedeni su i drugi, koji nijesu u četiri razreda gimnazije zastupljeni. Pošto u gornju gimnaziju dolaze učenici većinom zreliji, svi predmeti mogu se opširnije proći, što je to moguće u drugim gimnazijama, u koje dolaze učenici u prvi razred od 9—10 godina. Tako n. pr. u trećem, osobito u četvrtom razredu istorija se tako predaje, kao u gornjim razredima drugih gimnazija; tako fizika, prirodopis i dr. Blagodareći takvoj spremi svršeni učiteljski pripravnici izlaze iz učiteljske škole dobro pripremljeni za učiteljski poziv. Iz te škole izlaze ne samo valjani sveštenici i učitelji, no i drugi niži činovnici. Tako uređene srednje škole u današnjim prilikama Crne Gore najbolje su. Za više obrazivanje po svršetku gimnazije i bogoslovsko-učiteljske škole mladići crnogorski idu u druge zemlje.

Cugšvert.

Poslije smrti J. Pavlovića god. 1892. u prosvjetnoj struci nastavljen je isti pravac. Osnovana je u Podgorici niža zemljodjelska škola s internatom, dobro je snabdjevena različnim potrebnim učilima; profesor i upravitelj je dobro spreman stručnjak. Prošle godine otvorena je u istoj varoši i druga specijalna škola za vojno obrazivanje oficira. Uz cetinjsku gimnaziju i bogoslovsko-učiteljsku školu postoji i internat.

Danas državnih i općinskih (11) škola ima svega 64, u kojima radi 88 učitelja; učenika u tim školama ima 4430, a učenica 220. (To je prema broju stanovnika od prilike 200.000). Sve su škole četverorazredne. Gdje je samo jedan učitelj, a učenika ima premalen broj, tu nema primanja novih učenika svake godine, nego preko godine, te na taj način učitelj ima odraslije učenike, s kojima je lakše uspješno raditi, i učenici iznose iz škole temeljitije znanje i pravac. Školu ima svako pleme i veće mjesto. Ako su na blizu dva omanja plemena, udešeno je tako, da škola radi zamjenično četiri godine u jednom, pa za tim četiri godine u drugom plemenu.

Učenika u gimnaziji i bogoslovsko-učiteljskoj školi ove godine (1896.) ima 116;

a učenica u institutu carice Marije prošle godine bilo je 43. Učitelji osnovnih škola smatraju se državni činovnici. Plata je najmanja 110 talira u zlatu, a najveća 300 tal. Svi su rodom iz Crne Gore. *J. Љ.*

Cugšvert Miroslav rodio se 6. veljače 1844. u Veselý-u u Moravskoj, umr'o 8. siječnja 1894. u Zagrebu. Došavši u ranom djetinjstvu s roditeljima u Hrvatsku pučku je školu svršio u Zlataru, a malu realku i učiteljsku školu u Zagrebu i postao učiteljem god. 1864. Službovaše najprije u Lupoglavi kod Dugog sela, za tim u Bednji, u Ivancu kod Varaždina i u Stubici gornjoj. Kad su god. 1875. po novom školskom zakonu preustrojene u Hrvatskoj i Slavoniji pučke i učiteljske škole, imenovala ga je kr. zemaljska vlada učiteljem vježbaonice uz kr. mušku učiteljsku školu u Zagrebu. Poslije nekoliko godina premješten bi kao ravnajući učitelj u zagrebačku iličku pučku školu, gdje je službovao do g. 1892., kad je poradi bolesti umirovljen.

Miroslav Cugšvert počeo se rano baviti perom, pa je već kao učiteljski pripravnik pisao u „Napredak“, i to na ponuku svoga učitelja tadašnjega urednika Stjepana Novotnoga. Pa i poslije je bio marljiv suradnik toga lista.

Kad se g. 1865. sastao u Zagrebu prviput veći zbor hrvatskih pučkih učitelja, da osnuje društvo za potpomaganje učiteljske siročadi, poznato pod imenom „Učiteljska zadruga“, sudjelovao je Cugšvert kod rasprava vrlo revno.

Da pučki učitelji, koji obavljaju i orguljašku službu, dobiju u ruke glazbeni list, pokrenuo je Cugšvert glazbeni časopis „Sv. Cecilija“, od kojega su četiri tečaja ugledala svjetlo.

Cugšvert službujući u kr. vježbaonici uvjerio se, kako bi dobro bilo, kad bi mladi učitelji i učiteljski pripravnici imali pri ruci metodički obrađene članke, a da ne trebaju tek tražiti to po različnim knjigama, počeo je god. 1884. u povremenim sveskama izdavati časopis: „Opća pučka škola“. Izišlo je šest svezaka, i baš kad se spremao, da izda sedmu svesku, pretekla ga smrt.

Uvjerivši se da bi učiteljima, koji se bave u školskom vrtu vrtljarstvom, voćarstvom i pčelarstvom, dobro došla uputa u toj struci, počeo je g. 1889. izdavati časopis „Školski vrt“, koji je izdavao sve do smrti svoje, pa taj list izlazi i danas.

Cugšvert je bio i pravi član „Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora“ i revno u njemu radio, a bijaše u opće maran i zaslužan učitelj, i vazda je smišljao, kako da pripomogne unapređivati rad pučkih učitelja, pa je i više toga zasnovao, ali ga je u izvođenju priječila bolest, a najposlije smrt.

K—i.

Č.

Časopisi pedagoški. Pedagoški časopisi zauzimaju veoma znamenito mjesto u uzgoju i školstvu. Valjani školski časopisi najuspješnije promiču i proširuju opću, a naročito stručnu obrazovanost učiteljstva. Oni prate, objavljuju i ocjenjuju nove pojave u stručnoj literaturi i objavljuju uspjehe u prokušavanju novih metoda. Napredne se ideje šire među učiteljstvom najbolje stručnim časopisima, i oni najuspješnije podržavaju stalešku svijest učiteljstva, pa zastupaju interese škole. Različne misli o uzgoju i obuci, o nastavnim ciljevima i metodama, o nastavnim osnovama i nastavnim knjigama izmjenjuju se najbolje i najuspješnije u stručnim časopisima, i dobro uređivani školski časopis svraća tako pažnju na eventualne nedostatke u školi, pa tako oblastima pruža priliku, da organizacijom usavršuju školsku obuku.

I. U Hrvatskoj se počinje pojavom prvoga školskog časopisa pravi razvitak pučke škole. — „Napredak" je prvi i najstariji hrvatski školski časopis i s njim je u najužem savezu preporod i napredak pučkoga učiteljstva i školstva. Tadašnji učitelji zagrebačke uzorne škole (pučke škole uz učiteljsku školu) Ferdo Mlinarić, Ferdo Vuksanović, Vjenceslav Ma ik i učitelj preparandije i kateketa Stjepan Novotny videći kako bi bio potreban časopis, kojim bi se unaprijedili interesi pučkoga učiteljstva i hrvatske pučke prosvjete, pregnuše izdavati školski časopis „Napredak", kojega prvi broj ugleda svjetlo 1. listopada 1859. Prvim urednikom „Napretka" bijaše Stjepan Novotny. Pomenutim pokretačima „Napretka" pridružiše se odmah kao suradnici Ivan Filipović, Mijat Stojanović, Ante Truhelka, Ivan Šah i drugi, a od to doba stajaše hrvat. pučko učiteljstvo čvrsto uz „Napredak", koji bijaše pravi budilac staleške svijesti, pokretač i nosilac naprednih ideja i vođ u različnim preduzećima hrvatskoga pučkog učiteljstva. G. 1867. zamijeni Novotnoga u uredništvu Skender Fabković, učitelj učiteljske škole. Već god. 1866. postade „Napredak" glasilom prvoga hrv. učiteljskog društva „Učiteljske zadruge", a god. 1873. postane vlasništvom „Hrv. pedag. književnoga zbora", koji ga kao svoje glasilo i danas izdaje. G. 1886. postane „Napredak" ujedno glasilom godinu dana prije osnovanoga „Saveza hrvat. učiteljskih društava". Kad je „Napredak" postao organom i vlasništvom „Hrv. ped. knjiž. zbora", postade mu urednikom Ljudevit Modec, tadašnji učitelj, a poslije i ravnatelj zagrebačke učiteljske škole, i uređivaše ga sve do g. 1895., kad ga zamijeni Stjepan Basariček, prof. i glavni učitelj zagreb. učit. škole, koji ga i sada uređuje.

Uz „Napredak" je g. 1871. kao poseban prilog izlazio „Vjestnik I. obće hrv. učiteljske skupštine", a od g. 1876. pa do g. 1882. prilog „Službeni dodatak", u kojemu su autentično priopćivane naredbe kr. zemaljske vlade, što se

tiču pučkoga školstva, te je tako taj „Dodatak“ sačinjavao suplemenat „Zbirke zakona i naredaba“. G. 1883. počela je hrv. zem. vlada, odio za bogočast i nastavu izdavati posebni „Službeni glasnik“, u kojem se priopćuju školske naredbe, propisi, službeni oglasi, imenovanja i t. d.

Od g. 1883., pa do konca g. 1894. imao je „Napredak“ mjesečni prilog „Književna smotra“, koju je uređivao Ivan Filipović, kr. župan. školski nadzornik. Tomu prilogu bijaše zadaća, da prati stručnu (pedagošku), a onda i ostalu književnost hrvatsku i srpsku, pa i književnost ostalih Slavena i drugih kulturnih naroda.

Od g. 1889. pa do konca g. 1891. imao je „Napredak“ poseban mjesečni prilog „Risarski list“, koji uređivaše Đuro Kuten, učitelj zagreb. više djevojačke škole. Zadaća tomu listu bijaše promicati obuku crtanja u pučkim školama.

G. 1868. pokrene tadašnji ravnatelj zagrebačke učiteljske škole Franjo Klaić novi školski časopis „Školski prijatelj“, koji je i sam uređivao. God. 1873. postane taj list glasilom društva „Narodna škola“, koje ga g. 1874. primi u svoju nakladu. Te godine predade Fr. Klaić uredništvo Josipu Galu, učitelju zagreb. više djev. škole, a kad je prestalo društvo „Nar. škola“, prestao je g. 1876. i taj list.

G. 1871. pomoli se u Zagrebu, i to pod uredništvom Ivana Filipovića novi školski časopis „Prosvjeta“, no doskora prestade izlaziti.

G. 1872. pokrenu srpski učitelji u Zemunu list „Учитељ“, kojemu bijaše urednikom Mita Nešković. Radi različnih neprilika bude list prenesen u Vršac (Banat).

G. 1875. pokrene Mita Nešković u Zemunu list s natpisom: „Нова школа“, koja je izlazila u Zemunu do konca svibnja 1877. Radi mnogih konfiskacija i progona urednika bude taj list g. 1878. prenesen u Pančevo, a g. 1879. u Novi Sad, gdje je i prestao izlaziti. G. 1875. je uz „Н. Ш.“ kao prilog izlazio list „Дјечји пријатељ“, koji je g. 1876. počeo izlaziti zasebno.

1. siječnja 1877. počeo je u Zagrebu izlaziti opet novi časopis „Hrvatski učitelj“. Jezgra programa, što no ga uglaviše i ustanoviše osnivači i urednici „Hrv. učitelja“ bijaše: Štampom unapređivati uzgoj hrv. mladeži i to na temelju pozitivnoga kršćanstva. Uz pučku je školu „Hrv. učitelj“ potegao u svoj djelokrug i srednju školu. „Hrv. učitelj“ pokrenuše vlasnici i urednici Josip Gal i Stjepan Kućas, kateketa zagreb. gimnazije, kojega g. 1879. zamijeni Stjepan Nijemčić, kateketa zagreb. pučkih škola. G. 1884. bijaše ovaj sam vlasnikom i urednikom, a g. 1885. pridruži mu se Gustav Fleischer, učitelj srednjih škola. G. 1886. bijaše uz Nijemčića urednikom Jos. Pasarić, učitelj zagreb. gimnazije. God. 1887. postade vlasnikom i upraviteljem toga lista Karlo Matica, tadašnji kateketa kr. učit. škole i vježbaonice, a odgovornim urednikom bijaše Josip Vitanović, učitelj zagreb. realke. Od god. 1888. pa do konca god. 1894. bijaše urednikom Ivan Đuranec, zagreb. kateketa, a g. 1895. Julije Golik, učitelj zagreb. gimnazije Te je godine taj list prestao izlaziti.

G. 1877. pokrenuo je Miroslav Cugšvert, učitelj zagreb. vježbaonice „Sv. Ceciliju“, list za crkvenu i školsku glazbu i pjevanje. Pod uredništvom njegovim izlazio je taj list g. 1877. i 1878., te g. 1883 i 1884. kada je posve prestao.

G. 1877. pokrenuše Andrija Hajdinjak, učitelj vježbaonice zagreb. učiteljske škole i Franjo Hochman, učitelj gimnastike, „Hrvatski Sokol“, list za tjelovježbu. Pokretači bijahu mu i urednici, ali je list izlazio samo jednu godinu.

G. 1888. pokrene Mita Nešković novi školski časopis „Нови васпитач“, tiskan ćirilovicom. Do g. 1895. izlazio je list u Novom Sadu, a od te godine izlazi u Karlovcima pod uredništvom Radovana Maluševića, učitelja u Karlovcima. Vlasnik i izdavač ostao je pokretač lista Mita Nešković, sada župan. školski nadzornik u Bjelovaru.

G. 1889. započeo je Miroslav Cugšvert izdavati i uređivati časopis s natpisom „Školski vrt“ sa zadaćom, da se njime promiče uređivanje školskih vrtova u našoj domovini i obuka, koja je u užem savezu sa školskim vrtom. G. 1891. i 1892. uređivaše list Josip Ciganović, učitelj zagrebački, a g. 1893. opet vlasnik M. Cugšvert. Nakon smrti ovoga i to od g. 1894. uređuje

list Oto Šrabec, učitelj zagrebački, a udova je osnovača vlasnicom lista.

Marijan Vuković, žup. škol. nadzornik, poče g. 1889. u Osijeku izdavati i uređivati novi škol. časopis „Škola“. Jedno vrijeme bijahu odgovorni urednici toga lista Jos. Anschau i Franjo Sudarević, učitelji osječki. Nakon smrti vlasnika i osnivači lista uređuje časopis Stjepan Širola, učitelj u Karlovcu, gdje časopis i sada izlazi.

Hartmanova knjižara (Kugli i Deutsch) u Zagrebu izdaje počevši od g. 1891. časopis „Gimnastika“, komu je svrha, da promiče školsku i društvenu tjelovježbu. Prvim urednikom toga lista bijaše Franjo Hochman, učitelj gimnastike na zagreb. srednjim školama, a nakon njegove smrti preuze g. 1894. uredništvo Franjo Bučar, učitelj gimnastike na zagreb. srednjim školama.

G. 1890. pokrene Vinko Bek, tadašnji učitelj u Bukevlju, list pod naslovom „Slijepčev prijatelj“. List bijaše tiskan u Zagrebu, a izlazio je u Bukevlju. Svrha listu bijaše promicati obuku i interese slijepaca. G. 1893. proširi list svoju zadaću i poče promicati interese i gluhonijemih, a natpis promijeni u „Prijatelj slijepih i gluhonijemih“. Od to doba pod uredništvom samoga pokretača, sada učitelja u zem. sljepačkom zavodu, izlazi list u Zagrebu, a u najnovije vrijeme promiče uzgoj i slaboumnih, te je ujedno glasilo društva „Sv. Vida“ za podupiranje slijepaca.

G 1892. pokrene Otokar Zobunđija, učitelj u Virju list „Pedagogijski glasnik“. List taj — tiskan u Bjelovaru — izlazio je samo jednu godinu.

God. 1894. zače Vjekoslav Klemen, ravn. učitelj u Grubišnom polju kao vlasnik i urednik izdavati u Bjelovaru tiskani časopis „Učiteljski glasnik“, ali je list prestao izlaziti već nakon tri mjeseca. Slijedeće godine 1895. izišlo je nakladom Jos. Ambrošića, tiskara u Daruvaru opet nekoliko brojeva toga lista, ali je na to prestao izlaziti. Glavna zadaća listu bijaše promicati intelektualne, moralne i materijalne interese pučkoga učiteljstva.

Od g. 1892. izlazi nakladom kr. zem. vlade, odjela za bogočast i nastavu u Zagrebu „Nastavni vjesnik“, časopis za srednje škole. Te godine bijahu mu urednici dr. T. Maretić, sveučilišni profesor, pak Oto Kučera i Gavro Manojlović gimn. profesori. Od početka šk. godine 1896/7. uređuje taj list dr. A. Musić, uz pripomoć O. Kučere.

Od početka g. 1897. izlazi u Zagrebu „Kršćanska škola“ pedagogijsko-naučni list. Uređuje ga Seigerschmied Matija, a izdaje Ante Jagar, svećenici.

II. Dalmatinski učitelji pokrenuše g. 1884. list „Zora, učionički časopis“. Vlasnik i urednik listu bijaše Vicko Danilo, glavni učitelj na c. kr. učiteljištu u Arbanasima, kojemu se poslije pridružio Miho Zglav, ondješnji učitelj vježbaonice. Godine 1886. imao je časopis beletristički prilog pod istim imenom. G. 1888. prestao je list izlaziti.

III. Ugarska. G. 1858. počeo je izlaziti u Novome Sadu list „Школски лист“ pod uredništvom bivšega novosadskog učitelja Đorđa Rajkovića, a pokrenuo ga je tadašnji kr. školski savjetnik bivšeg vojvodstva srpskog pok. dr. Đorđe Natošević. Izdavao ga je pak Dr. Danilo Medaković, novinar. Pod konac g. 1859. primio je izdavanje lista Jovan Đorđević, koji je poslije bio u Srbiji neko vrijeme ministar prosvjete. Pod konac g. 1862. preuze uredništvo sam dr. Natošević. G. 1863. prestao je list izlaziti, ali je produžen opet g. 1864. i 1865. pod uredništvom dr. Natoševića. Izdavanje lista je ujedno preneseno u Budim, kamo je urednik bio premješten kao kr. školski savjetnik. G. 1866. prenesen je list u Sombor, gdje ga je do konca g. 1868. uređivao Nikola Đ. Vukićević. G. 1867. i 1868. izlazio je uz list pod istim uredništvom omladinski časopis „Пријатељ младежи“. Od g. 1869., pa do g. 1880. nije izlazio onaj list, a onda ga ponovno pokrene u Somboru Nikola Đ. Vukićević, pa ga i danas tamo izdaje.

G. 1870. počela je u Pešti izlaziti „Српска народна школа“, list za vaspitanje i nastavu. Uređivali su ga g. 1870. Stevo V. Popović, eparh. škol. referenat, a g. 1871. Dimitrije Josić, profesor pakračke učiteljske škole.

G. 1872. osnovani i pod uredništvom Mite Neškovića u Zemunu izdavani list „Учитељ“ bude zbog nekih inkrimino-

Prijegled hrvatskih i srpskih pedag. časopisa (Diagram).

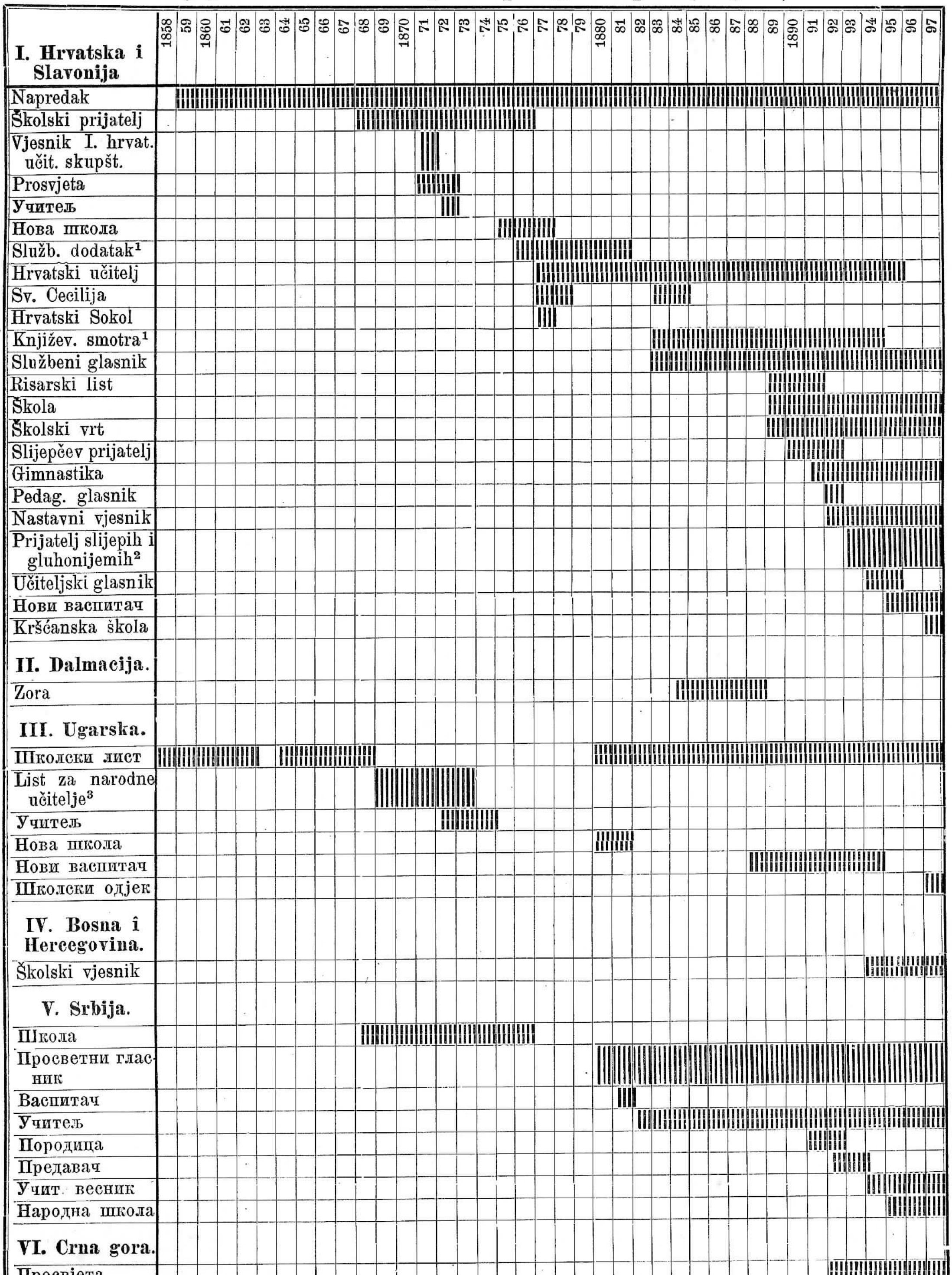

¹ Dodatak „Napretku". ² Nastavak „Slijepčeva prijatelja". ³ Prijevod madž. lista „Néptanitók Lapja". (Izdavan latinicom i ćiril.)

vanih članaka g. 1873. prenesen u Vršac, gdje ga je uređivao vršački učitelj Nikola Brašov. G. 1874. prestao je izlaziti taj list.

G. 1878. izlazio je u Pančevu, a g. 1879. u Nov. Sadu list „Нова школа“, koji je g. 1875. počeo bio u Zemunu izdavati Mita Nešković. Taj list imao je poseban dodatak „Предавач“, praktičan list za učitelje u „Ђачку библиотеку“, list za djecu. G. 1888. pokrene Mita Nešković opet novi list „Нови васпитач“ koji je do g. 1895. izlazio u Novom Sadu, a od te godine izlazi u Karlovcima. Dok je list izlazio u Novom Sadu, bio mu je vlasnik, izdavač i urednik sam M. Nešković, a otkako je list prenesen u Karlovce, uređuje ga karlovački učitelj Radovan Malušević.

G 1868. počelo je kr. ugarsko ministarstvo bogočasti i javne nastave izdavati o državnom trošku školski časopis „Néptanitók Lapja“. Taj list je ujedno izlazio u prijevodima u jezicima, što se govore u Ugarskoj, a dijelio se besplatno svjema školama i učiteljima u Ugarskoj, svakomu na njegovu jeziku. Tako je za ugarske Hrvate izlazio taj list s natpisom „List za narodne učitelje“, latinicom, a za Srbe ćirilovicom kao „Лист за народне школе“. List je izlazio u Budimu u kr. ug. državnoj štampariji, a pokrenuo ga tadašnji kr. ug. ministar prosvjete baron Josip Etvös. Do kraja g. 1869. uređivao je taj list Jovan Kernej, a god. 1870. stupi u pomoć i Maksim Majer. Od početka g. 1871. do kraja g. 1873. uređivao ga je sam Maksim Mayer, no na listovima od g. 1872. i 1873. bilo je naznačeno još, da ga je prevodio Stevan V. Popović. Pri kraju 1873. g. ukine ug. sabor ovom listu donde davanu pripomoć od 30.000 for. i svede samo na 10.000 for., te je s toga od g. 1874. mogao taj list izlaziti samo na madžarskom jeziku.

Od početka g. 1897. izlazi u Novom Sadu novi pedagoški list „Школски одјек“. Urednik mu je Kuzman Milanović, učitelj u Novom Sadu.

IV. U Bosni počela je zemaljska vlada, i to u Sarajevu g. 1894. izdavati časopis „Školski vjesnik“. Stručni list zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu“. List izlazi u mjesečnim sveskama, a urednik mu je Ljuboje Dlustuš, tajnik zem. vlade u Sarajevu.

V. U Srbiji su izlazili ovi pedagoški časopisi: Od g. 1868. pa do g. 1876. izlazio je u Biogradu časopis „Школа“. Urednik mu bijaše M. Đ. Milićević. — „Васпитач“ izlazio je u Biogradu g. 1881. Izdavao i uređivao ga dr. V. Bakić. — Učiteljsko udruženje u Biogradu počelo je izdavati svoj organ „Учитељ“ g. 1882., a taj list izlazi i sada. Urednici mu bijahu: Nikola Popović (1882.—1883.), Miloš Velicki (1883.), Rista Stojseković (1883.), Lazo Obradović (1883.), Dragutin Toplica (1884. i 1885.) Kosta Petrović (1886.—1890.), Miloš Velicki (1890.—1891.), Dimitrije Putniković (1891.—1893.), Đorđe Kojić (1893. do 1894.), Miloš Velicki (1894.—1896.), a sada ga uređuje Nikola Čolaković. — G. 1891. i 1892. izlazio je u Biogradu, a pod uredništvom Koste Petrovića časopis „Породица“ — Počevši od g. 1880. izdaje srpsko ministarstvo prosvjete u Biogradu svoj organ „Просветни гласник“. G. 1880. uređivali su taj list Stevan D. Popović, Nikola Petrović i Milan Milićević, a dalje bijahu urednici: Stevan D. Popović (1881.—1884.), Živojin Šinić (1884.—1887.), Andra Nikolić (1887. do 1889), Milenko Marković (1889.—1890.), Pera Đorđević (1891.—1892.), a počevši od g. 1892. uređuje ga Stevan Predić.

G. 1892. i slijedeće izlazio je u Biogradu pod uredništvom Koste Petrovića list „Предавач“. Počevši od g. 1894. izlazi u Biogradu pod uredništvom Jovana Maksimovića časopis „Учитељски весник“, a od g. 1895. u Požarevcu pod uredništvom Mihaila Stefanovića pedag. časopis „Народна школа“.

VI. U Crnoj gori počeo je g. 1892. Jovan Sundečić, i to u Cetinju izdavati list „Просвјета, list za crkvu, školu i pouku. Isti list izdaje sada crnogorska kneževska kancelarija ministarstva prosvjete i crkvenih posala, a namijenjen je sada jedino crkvi i školi. *Jos. Kirin.*

Časopisi za mladež. Časopisima za mladež je svrha, da mladeži oplemeni ćud i priuči je na različne vrline, da se za dokolice ugodno pozabavi, i da zavoli knjigu.

A. Hrvatski: „Bosiljak“. Izdavač i urednik Ivan Filipović. (Od koje i do koje je godine taj list kao i ostali izlazio, vidi se u diagramu).

„Zlatni orasi“. List za mladež. Izdavač i urednik Ljudevit Tomšić.

„Smilje“. List za mladež. Sa slikama. Izdavač „Hrv. ped.-književni zbor.“ G. 1871. bio je urednik Vjenceslav Zaboj-Mařik, a od g. 1872. do danas uređuje ga prof. Tomislav Ivkanec.

„Glasnik sv. Josipa“. Utemeljio Josip Stadler, sveuč. profesor, koji ga je uređivao od 1873. do mjeseca travnja 1881. Od kolovoza 1881. do travnja 1888. bio je urednikom Mijo Filetić. Od travnja 1888. do 1890. Ignjat Horat, od tada do g. 1895. dr. Fer. Frankl, od g. 1896. do danas urednik mu je dr. Josip Pazman.

„Bršljan“. List za mladež. Sa slikama. Izdavao ga i uređivao Ljudevit Tomšić. Od g. 1874. do 1875, izdavalo ga učiteljsko društvo „Narodna škola“, a urednikom ostao je Ljudevit Tomšić. — Počeo je opet izlaziti g. 1885. Izdavač mu je sada Antun Scholz, urednik Ljudevit Tomšić.

„Hrvatska omladina“. List za bavi i pouci. Sa slikama. Izdavač i urednik Josip Milaković. Prvi je broj izišao u Samoboru, a ostali u Zagrebu.

„Pobratim“. Zabavni i poučni list za odrasliju mladež. Izdavač Ignjat Granitz, urednik Petar Marković.

„Glasnik presv. srca Isusova“. G. 1892. i 1893. izlazio kao prilog listu: „Glasnik sv. Josipa“, a od g. 1894., kao posebni list. Nakladnik Antun Scholz, urednik Josip Celinšćak, svećenik družbe Isusove.

„Liljan“. List za omladinu i puk. Izlazi u Karlovcu nakladom tiskare Dragutina Hauptfelda, urednik Stjepan Širola, učitelj.

„Dobrotvor“. Izdavač humanitarno društvo „Dobrotvor“ u Zagrebu. Urednik Franjo Bartuš, učitelj.

„Preradova zvijezda“. Urednik Ivan Lepušić.

B. Srpski. „Месечна и тримесечна сочиненија за восделаније ума и облагорожденије сердца премиле и прељубезне јуности србске. Uređivao Jovan Berić.

„Пријатељ српске младежи“. Uređivao ga N. Vukićević.

„Радован“. Izlazio u Novom Sadu, a urednikom bio je Steva Popović (Čika Steva.)

„Голуб“. Izlazi u Somboru, a uređuje ga Jovan Blagojević.

„Невен“. Izlazio u Novom Sadu i Biogradu. Urednikom je bio dr. Jovan Jovanović (Zmaj).

„Српче“. Izlazio u Biogradu. Urednici su bili: Miloš Popović, D. Josić i J. Miodragović.

„Родољуб“. Izlazio u Požarevcu i Biogradu. Uređivali ga: Mihajlo Jović i M. Ubavković.

„Ђаче“. Izlazio u Biogradu, uređivao ga Petar Niketić.

„Вртић“. Izlazio kratko vrijeme u Kruševcu.

„Млада Србадија“. Izlazio u Biogradu, a urednici mu bili: D. J. Putniković i Mihajlo Jović.

„Преслица“. Izdavan u Novom Sadu pod uredništvom Mite Neškovića.

„Споменак“. Izlazi u Pančevu, uređuje ga Ivan Martinović.

„Ласта“. Izlazi u Biogradu. Urednik Milenko Marković.

„Школица“. Izlazi u Požarevcu. Urednik mu Mih. Štefanović.

„Књижница“. Izlazio u Nišu, a uređivao ga Nikola Vrcalović.

„Омладина“. Izlazio u Biogradu. Uređivali ga gimnaziste.

„Збирка“. Izlazi u Biogradu. Urednik Ž. O. Dačić.

K—i.

Prijegled hrvatskih i srpskih omladinskih časopisa (Diagram).

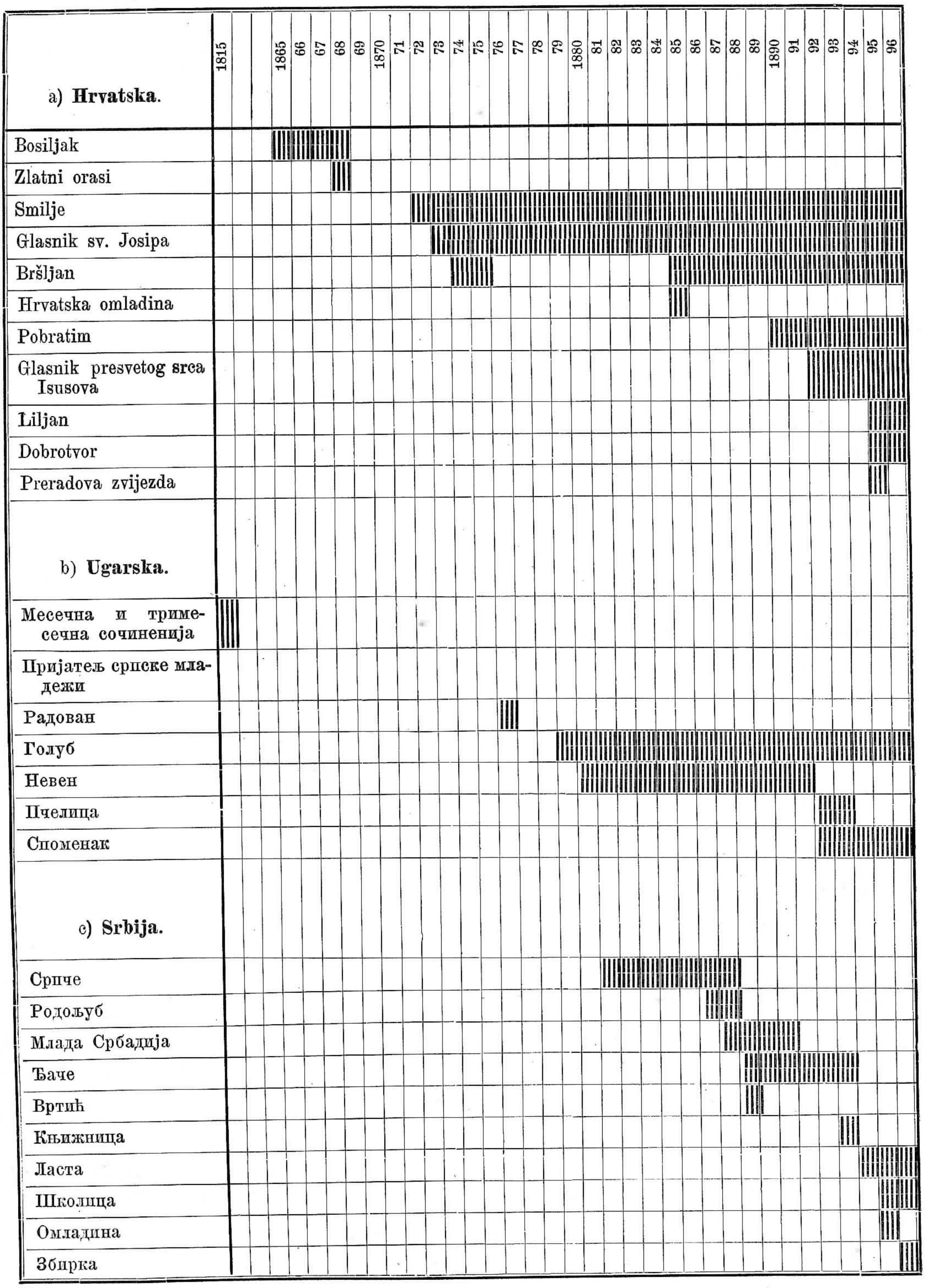

Častoljublje. Ljudi sude o našoj ćudorednoj vrijednosti, a taj sud čini našu čast. Među svjetskim dobrima zauzimlje ona znamenito mjesto, pa pravo kaže naša poslovica: „Bolji je dobar glas, nego zlatan pas“. Težnja, da zadobijemo čast kao i svaka povreda stečene časti, izazivlje u nama žestoke pokrete ćudi. Čast je ponajznatnije pokretalo za izvanredne čine, a ujedno i ponajbolja nagrada. Čim se probudi samosvijest, stane se u duši buditi i težnja za čašću. Što se više množa bogatstvo unutrašnjega života, to dolazi i čast do veće vrijednosti, samo ako nije zatupila prijemljivost za sve, što je plemenitije. U ostalom se smisao za čast vrlo teško sasma uništi.

Obilježja časti mijenjaju se s razvojem čovječjega mišljenja, no tako da bitne crte ostaju uvijek iste. U zrelijim godinama popusti nešto osjetljivost prema časti; ali tko išto do sebe drži, ostat će u pitanjima časti osjetljiv i u velikoj još starosti. Pomisao na to, da će čast preživjeti čovjeka i da će ostati u uspomeni kod potomaka, podobna je kod mnogih ljudi odštetiti ih za one možda teške žrtve, koje su doprinijeli za nju. Nekima se čast čini tako znamenitim uslovom za život, da će za nju dati i sam život, a za to su najboljim dokazom veliki junaci povjesti.

Budući da je čast kao idejalno dobro toliko vrijedna u javnom i privatnom životu i budući da je baš kod mladeži bujno razvijena, potrebno je, da se uzgoj na nju osvrće.

Želimo li riješiti pitanje, kako da upotrebimo težnju za časti kod uzgoja, treba da razjasnimo, što je čast. Prije svega treba da smo na čistu, što znače pojmovi: čuvstvo časti, nagon za časti, častoljublje, sujeta, častožuđe i častohleplje. Samo kad znademo, kakve su naravi predodžbe, što ih skupljamo u pojmu „časti“ i što biva u duši, kad nastaje čuvstvo časti, nagon za čašću i drugi duševni pojavi, koji su s tim u svezi, tada možemo da razumijemo čast.

Prve pojave težnje za čašću dovodimo u svezu sa samosvijesti. Sve, što sadržaj našega „ja“ umnožava, obogaćuje nam samosvijest, to bûdi u nama čuvstvo ugode; naprotiv sve, što umanjuje onaj sadržaj, bûdi čuvstvo neugode. Prvo povećava sud o vlastitoj vrijednosti, potonje ga umanjuje. Unapređivanje i sprečavanje samosvijesti može imati i drugi oblik; a to biva, kad drugi netko priznaje ili ne priznaje spomenuti sadržaj. Čuvstvo, što se bûdi u povodu toga, jest čuvstvo časti.

To širenje samosvijesti može se pojaviti u različnim oblicima. Najniži je oblik onda, kad se raširuje samosvijest pažnjom spram osobe samo. Djetinjasto je, ali se opaža i kod mnogih ljudi, da smatraju osobitom časti, kad ih poznaju druga, naročito odličnija lica; vrijeđa ih, kad ih drugi ne poznadu, a obratno su iščekivali.

Mnogo viši oblik širenja samosvijesti nastupa onda, kad drugi cijene vrijednost naše osobe, a tijem je znatnije to cijenjenje, što su viša ta druga lica i što više držimo do njihova suda. Pojmljivo je, da za takovim širenjem samosvijesti najviše teže oni, koji su još u razvoju svoga bića, ili kojima je samosvijest već doprla do neke visine, kao što to vidimo kod zrelije mladeži. Uskrati li se priznanje takovima, onda se u njima bude vrlo jaka čuvstva neugode, koja su podobna zavesti mladež na vrlo nepromišljene čine.

Čovjek teži za tuđim priznanjem, kad već spozna vlastitu vrijednost, ali je ta težnja znatno slabija. Tu se lakše podnosi, kad nam uskrate priznanje; a to nastupa po gotovo onda, kad s jedne strane spoznamo, da smo bili na krivom putu cijeneći previše tuđe priznanje, a s druge strane onda, kad smo uvjereni, da smo svjema silama htjeli i činili ono, što je pravo. Tu svjesnost možemo nazvati „unutrašnjom časti“ za razliku od spoljašnje.

Ima još jedan viši oblik časti. Kod toga se ne radi samo o priznanju drugih osoba, nego o tome, da o našim mislima, idejama, uvjerenjima i činima drugi razmišljaju, da ih primaju i za njima se povode. Prije spomenuti oblici čine subjektivno širenje individuja, a ovaj potonji i najviši oblik časti čini objektivno širenje.

Pomislimo li na onu toliko ranu težnju za širenjem samosvijesti, što je zovemo „nagon za čašću“ i kad pogledamo na to, kako je ona manje ili više općena, dolazimo na misao, da je ta težnja naravna i osnovana u organizaciji duševnog života. Usko je spojena s onom težnjom, po kojoj čovjek gleda, da se na druge ljude osloni, da se s njima sjedini. To nam objašnjava činjenicu, da čovjek — unatoč razlikama

među pojedincima — nalazi pravo zadovoljstvo i silu u društvu, u skupnosti.

Kod nagona za čašću duša je prema širenju samosvijesti aktivna, kod čuvstva časti je pasivna. Unapređuje li se samosvijest, onda se čuvstvo časti pojavlja kao čuvstvo ugode, a obratno kao čuvstvo neugode. Ono je pozitivna, a ovo negativna strana čuvstva časti. Imamo li već neku čast, djeluje to na ćud usrećujući, dižući; a kad znamo taku čast cijeniti, zovemo to „častoljubljem".

Te su duševne pojave vrlo znatne za ćudoredno djelovanje, pa imamo ne samo pravo, već nam je pače i dužnost, da se brinemo za čast. Tko je ravnodušan spram suda ljudi, lasno će postati ravnodušan i spram drugih zahtjeva etike; a tko spoljašnju čast ne cijeni, lakše će zaboraviti na unutrašnju.

Častoljublje je ćudoredno opravdano, jer smo dužni priznati dobro u opće; a kad smo dužni priznati drugima dobro, imademo pravo tražiti, da to nama priznadu drugi.

Spoljašnja čast ne smije da bude najvišom cijelji čovječjega nastojanja. Po etici je najviša cijelj tome ispunjivanje ćudorednih ideja, a časti pripisuje etika samo ulogu motiva za djelovanje. Time je određena međa, do koje smije ići ćudoredno nastojanje za čašću; prijeđe li se ona, postaje to širenje nećudoredno, a označujemo ga riječima: častožuđe, sujeta i častohleplje.

Častožuđe je prekomjerna, ali ipak nije strastvena težnja za čašću, sujeta je prekomjerno cijenjenje već postignute časti, a častohleplje je strastvena težnja za čašću. Kod tih pojava smatra čovjek čast jednim od najviših dobara. Kao što je strast tako ojačana požuda, koja čovjeka čini robom, tako je i častohleplje onakovo duševno stanje, gdje je požuda za čašću toliko ojačala, da s toga strada duševno zdravlje. Zapane li čovjek u tu strast, lasno onda radi nerazborito i nerazumno, kad se tiče časti.

Težnja za čašću može dovesti do nećudorednih čina, ako i nije prešla u strast. Vanjska čast, o kojoj se tu radi, ima svoj osnov u mišljenju ljudi, a ljudi daju izraza toj časti spoljašnjim znakovima. Samo u toliko, u koliko se spoljašnji znakovi slažu s unutrašnjom vrijednosti i samo dotle, dokle težimo za priznanjem zazbiljnih prednosti, traje normalno stanje. Zbiva li se protivno, to je onda nećudoredno. Društvo je dosta darežljivo sa simbolima časti i tako gdjekad pomaže nemoralnom nastojanju, pa vidimo, da sujetni ljudi ne biraju vazda dostojna i poštena sredstva, da dođu do časti i odlikovanja.

Događa se i to, da se neki među svojima ističu baš zloćom svojom, pa je mnogi dječak baš za to razuzdan, jer time stječe priznanje svojih nevaljalih sudrugova.

Često su častožuđe, častohleplje i sujeta bili pobuda komu znamenitomu i dobrom činu, ali ipak ne smijemo zato odobravati onih duševnih pojava, jer bi time povrijedili etički princip, po kome valja prosuđivati ljudska djela ne prema uspjehu, već prema motivu.

Gledom na čast uzgoju je zadaća unapređivati dobro, a zlo sprečavati. Uspjehu se kod uzgojnoga rada možemo nadati samo onda, kad budemo svoj rad naslanjali na ono, što je od prirode u djetinjoj duši. Znamo, da je duši djeteta prirođen nagon za širenjem samosvijesti sudom drugih i to naročito onih, koji su djetetu blizu.

Taj nagon nije kod sviju jednako jak. Gdje se vanredno snažno pojavlja (što često biva s kriva uzgoja), moramo škrtariti s onim sredstvima, koja dižu taj nagon. Teži je zadatak uzgajatelju, kad je taj nagon preslab; tu treba sada oprezno radeći biti nešto darežljiviji s priznanjem. Često je neosjetljivost u tom pogledu posljedicom zločesta uzgoja. Čuvstvo časti je u svezi sa samočuvstvom, pa kad potonje raste, raste i ono prvo. Nespretnim postupkom uzgajateljevim može se u uzgajanika ozlijediti samočuvstvo, pače i uništiti sramotom, koju nanese djetetu. Bez zastiđivanja djeteta ne prolazimo u uzgoju baš lako. Ide li se u tome predaleko, uništuje se samočuvstvo, a po tome i častoljublje. Ne škodi da uzgajatelj energično očituje svoje negodovanje, kad je pitomac počinio štogod nevaljala, ali psovaka i pogrda treba se čuvati.

No bio uzgajanik previše ili premalo osjetljiv prema časti, ne dadu se ni za jedno, ni za drugo postaviti specijalne upute. Kao što često kod uzgoja, tako može i ovdje da pogodi ono, što je pravo, samo siguran takt, spojen s temeljitim poznavanjem uzgojnih pravila.

Za normalne prilike, gdje častoljublje nije ni prejako, ni preslabo, daje pedagogija samo općene upute. Uzgajanik drži mnogo do suda uzgajateljeva, zato neka mu ovaj

ne uskrati svoga priznanja za sve ono čestito, što je dijete htjelo i učinilo. Ako je uzgajatelj neprestano nezadovoljan, pa i onda, kad dijete dobro zna, da je radilo, kako je najbolje moglo, onda ono postaje malodušno i — popusti. Razumije se po sebi, da priznanje ne smije prijeći u prekomjernu hvalu. Simboli priznanja mogu biti pogibeljni, i to tim većma, što su očitiji. Pohvalna riječ, dobra ocjena, malo veselje u kući priređeno djetetu za njegov dobar rad nijesu nezgodna sredstva.

Javnim pohvalama i dekoracijama razvija se u mjesto plemenitoga i umjerenog častoljublja sujeta. U obuci se dade takovim sredstvima postići prividno lijep uspjeh, al se ne smije griješiti na taj račun.

Steče li uzgajanik krive pojmove o časti, treba ga poučiti o unutranjoj i spoljašnjoj časti; on treba da spozna, kako je čast veliko dobro, kako će ga stjecati i čuvati, kako treba tuđu čast štovati. Valja ga uputiti, kako spoljašnja čast samo onda vrijedi, kad je u skladu s unutrašnjom i kako je ružno ići za spoljašnjom časti, ako se čovjek ne trsi, kako će časno misliti i časno raditi. Treba ga uputiti da sam sebi oštrije sudi, nego li mu sude drugi. Valja mu razložiti, da darovitost i sretne prilike života ne daju prava na čast. Treba mu dokazati, da težnja za čašću, pa ma da je i u svezi s poštenim i časnim djelima, ne zadovoljava najvišim ćudorednim zahtjevima, ako je čovjeku pred očima čast kao najviša svrha.

Krivo shvaćanje vlastite časti i nepravde spram časti drugih potječu ne rijetko baš otale, što mnogi cijene više veliko znanje, nego pravu spoznaju ćudorednih zahtjeva. Učitelj mora u školi paziti, da glede toga ne udari krivim putem. Učivo daje dosta prilike u povjesti i literaturi da učenicima prikažemo slike časti i nečasti.

U obitelji treba također gledati na pravilan uzgoj častoljublja i čuvati se svega, što bi dovelo na stranputicu, kao što je prečesta hvala i kad se okolina previše brine za djecu, kad odrasli iskazuju štovanje djeci odličnih roditelja.

U školi valja učitelju paziti, da među djecom ne zavlada nezdravo natjecanje i podrugivanje Treba nastojati oko toga, da u školi zavlada dobar duh zajedinstva, da svi paze ne samo na svoju vlastitu čast, nego i na čast cijeloga zavoda. Što je u mladenačkim srcima dublje uređeno takovo plemenito častoljublje, to smo sigurniji, da ne će ostati samo prazne riječi, kad govorimo, da valja paziti ne samo na vlastitu čast, već i na čast obitelji, škole, općine i cijeloga naroda i da je takovu čast dužan promicati svatko po svojim najboljim silama.

A. V.

Čednost i poniznost. Nimayer završujući svoju pedagogiju veli: „Što je cijeli stari vijek, od koga su nam uvijek puna usta, više cijenio u mladića od čednosti? Skrajnje je doba, da se toj nauci povratimo.“ Ovom izjavom rekao je dvoje: prvo, da čednost pristaje mladeži, a drugo, da je u današnje doba malo nalazimo u nje. I mislimo, da je pravo rekao, jer motrimo li današnju mladež bilo u domu ili na ulici, bilo u školi ili crkvi, zbilja ćemo doći do žalosna uvjerenja, da je u mladeži malo imade. A tko je tomu kriv? Svakako oni, koji imaju na duši uzgoj mladeži, te je već zarana ne privikavaju na čednost.

Da vidimo, tko je čedan? Onaj, koji je doduše spoznao svoju vrijednost, ali ujedno priznaje i svoju nesavršenost. Čedan čovjek ne ističe se nikad previše. Nikad mu ne ćeš moći doviknuti: „Malen ptič, a velik krič“. On ne će da bude prvi ili među prvima, kada treba da sebi izvojšti hvalu ili nagradu. On se nigdje ne nameće, znajući za onu: „Gdje te ne siju, ne niči“, niti ima pretjeranih zahtjeva, jer znade: „Tko traži odveće, izgubi i ono, što ima iz vreće“. On prosi tamo, gdje bi možda zapovijedati mogao; čini dobro, a da nikakve hvale ili nagrade ne traži, jer mu je načelo: „Što daje desnica, neka ne zna za to ljevica“. Zahvalan je i onomu, koji mu je učinio, što je upravo morao. Ne ističe se nigdje svojim vrlinama, a porumeni i onda, kad mu se izriče zaslužena hvala. Što je čovjek obrazovaniji, to je i čedniji. „Svi veliki ljudi bili su čedni“, veli Lessing, a Rückert kaže: „Čednost je ures čovjeka i svakomu lijepo pristaje, al onomu dvostruko, koji bi imao razloga da bude preuzetan;“ Jean Paul pak: „Tko je čedan ne samo, kad ga hvale, nego i onda, kad ga kude, taj je pravo čedan.“

Čednosti je srodna poniznost. Hergenröther nazivlje je kćerju poniznosti: Ponizan je onaj, koji spoznaje svoju ništetnost i nevrijednost pred Bogom. Poniznost je isklju-

čivo religijska krepost, pa se očituje samo u toliko spram bližnjega, u koliko ugušuje oholost i sujetu. Zato ponizni dopušta, da se drugi možda i manje vrijedni diže nad njega i slabo ga cijeni. Ponizan čovjek, imao on Bog zna kakovih prednosti tjelesnih ili duševnih, uvjeren je, da je još uvijek slab, grješan i nesavršen, pa se zato i smatra nižim od drugih ljudi, kako je to činio sv. Pavao, koji je više radio, nego svi drugi apostoli, pa se ipak smatrao i javno nazvao najmanjim među apostolima.

Pravo ponizan može biti samo savjestan (ćudoredno-slobodan) čovjek. Savjestan čovjek čini dobro, jer ćuti u duši svojoj najveću slast, kad je uvjeren, da je izvršio ono, što od njega zahtijeva ćudoredni razbor, ili što se slaže s voljom božjom. Savjestan čovjek dolazi do ovoga uvjerenja: Što da me čini preuzetnim? Zar sreća ovoga svijeta? Ako sam bogat, ako ugledan, ako u velikoj časti, ako uživam ljubav i povjerenje pretpostavljenih svojih, zar sam za to bolji od onih, kojima se sreća nikako nije nasmijala, ili barem ne toliko, koliko meni? Ne! Sreća je slijepa i ne pazi na zasluge. Sigurno je velik broj ljudi, koji bi te sreće mnogo dostojniji i vredniji bili, nego li sam ja. — Ili možda da se uznesem za to, što sam tijelom ljepši, jači, spretniji, ili duhom pametniji, razumniji, oštroumniji, umniji od drugih? Zar tih darova nijesam primio od onoga, koji ih dijeli svakomu stvoru? Zar tih vrlina nemaju i mnogi drugi, možda i više nego ja; ili ako ih nemaju, zar ih dragi Bog nije mogao njima podijeliti, a ne upravo meni, pa čime bi se onda ponosio? Tako umujući dolazi savjestan čovjek do uvjerenja, da nema ništa svojega, što bi bio sam privrijedio. „Što imaš“, veli sv. Pavao, „čega nijesi primio?“ Ako si pako primio, što se ponosiš, kao da nijesi primio?“

Poniznost je majka zahvalnosti i neustrašivosti. Ona nas čini, da smo zahvalni svakomu, komu smo zahvale dužni, da iskazujemo čast svakomu, komu čast pripada. „Čast, komu čast“ veli narodna riječ.

Ponizan se veseli, kad bližnji stječe sebi zasluga i uvijek je pripravan, da prizna sposobnost onomu, tko ju je dokazao; da se divi onomu, koji se je vanredno odlikovao, a poštiva svakoga, koji je dobar i valjan. Zato prelazi poniznost u iskrenost i neustrašivost koje ne poznaju ljudskoga straha i nikad ne taje svoga poštovanja spram istine i pravde, spram ljepote i dobrote.

Poniznost ne smije da prijeđe u podlost. Slijepe podložnosti, ropskoga plazenja i udvaranja ne pozna prava poniznost upravo tako, kao što ni prekomjerna ocrnjivanja sama sebe. „U dobru se ne ponesi, a u zlu se ne poništi“, veli naša narodna poslovica. Tko sama sebe odviše ponizuje i blati, taj baš hoće, da dokaže vanrednu svoju poniznost, koja u tom događaju nije ništa drugo, nego neka vrsta oholosti. Tko je pravo ponizan, taj se ne će nikad sam ponižavati preko mjere i na nepravu mjestu, a znat će sebi opet pribaviti poštovanja, kad bude tomu vrijeme bilo.

Prema dosadašnjemu razlaganju vidimo, da su čednost i poniznost posljedak valjanoga religijozno-moralnog uzgoja, zato i pravila, koja općeno vrijede za religijozno-moralni uzgoj, vrijedi posebice i za obrazivanje u čednosti i poniznosti. Pošto se ćudoredni život u djetetu razvija malo po malo od prvoga početka, to treba da se i religijozno-moralni uzgoj započne zarana, ako hoćemo da nam mladež bude čedna i ponizna. U roditeljskom domu već treba da se tomu postave prvi temelji, na kojima će dalje graditi škola, crkva i društvo ljudsko. Od prvoga dana, kad dijete počinje govoriti, neka se privikava na to, da pristojno moli, a nikad ne zahtijeva ono, što mu treba ili što želi. Kad stariji govore, neka dijete šuti i samo na njihova pitanja lijepo i čedno odgovara. Kod jela neka mirno čeka, dok na njega ne dođe red, a kod zabava neka se ne tura pred starije i neka ne traži, da prvo sve vidi i čuje. Ono neka je umjereno u svojim željama i nadama. Ne treba ga za to nikad pretrpavati premnogim darovima i poklonima. Uza to neka znade, da su mu roditelji više dobra učinili, nego li su dužni. Ono neka uvijek ćuti, kako svu svoju sreću pokraj Boga duguje roditeljima. Nikad neka se starije dijete ne uzdiže nad mlađe, darovitije nad manje nadareno, dijete odličnih roditelja nad ono niskoga roda. Prije svega pak neka dijete u svojim roditeljima, a kad u školu pođe i učiteljima i poglavarima vidi živu sliku i priliku čednosti i poniznosti. Inače će sve zapovijedi i kazne, propisi i savjeti malo ploda donijeti.

Poznato je, da je mladež i onako premalo sklona čednosti i poniznosti, te obično precjenjuje vlastitu snagu svoju i sposobnosti svoje, svoj rad i znanje svoje, a vrlo rado prikriva i ispričaje mane i pogrješke svoje.

To je posve prema naravi čovječjoj. U mladeži se naime probudi dosta rano samočuvstvo o vlastitoj vrijednosti svojoj. Samočuvstvo je u početku slabije, a poslije sve jače, dok se posve ne ustali. Što je čovjek obrazovaniji, to mu je i samočuvstvo čišće i plemenitije. U dječaka ili čovjeka neobrazovana (divljaka) rađa se samočuvstvo, kad može da razvije svoju tjelesnu snagu i dade oduška svojoj premoći nad slijepom prirodom, pače nad mrtvim stvarima. S toga vole dječaci razbijati stvari, tuči svoje drugove itd., a neobrazovani ljudi kvariti javne nasade, mučiti životinje itd. Obrazovani ljudi usuprot ćute, da su bolji ili jači od drugih tek onda, kad ih natkriljuju umnim ili moralnim vrlinama. — Kakav je odnošaj između samočuvstva i zadaće života ne može mladež da svaki put omjeri, jer joj manjka iskustvo, pa precjenjujući svoju snagu, rado se podaje pustolovinama i različnim poslovima, za koje nema dovoljno ni tjelesne ni duševne snage, da ih obavi. Valjanim uzgojem valja djecu uvjeriti, da su slaba i nerazumna, te se moraju pokoravati odredbama uzgajateljevim. Tim se privikivaju na poslušnost i pomalo privode značajnosti. Uzgajatelj ustupa međutim uzgajaniku sve više slobode, što se više razvio, pa kad uzgajanik bude posve zrio, zadobit će njegov um svu vlast i on će postati samosvojan. Nadalje neka bude uzgajatelj, naročito u školi, vrlo oprezan, kad podjeljuje hvale ili nagrade. Tuj treba da je strogo pravedan. Jedino i pravo mjerilo za odlikovanje treba da bude ćudoredno vladanje, marljivost i napredak uzgajanika. Neka mnogo drži do temeljita znanja i neka nikad djecu ne uči ništa, što prelazi njihovo shvaćanje. — Još manje neka zadaje pitanja na ispitu, ili pismene zadaće, koje prelaze vidokrug djece. Često se događa, da dijete prigodom koje svečanosti drži visok kakav govor, u kojem podvrgava kritici različne prilike, o kojima nema ni pojma. Zar nije takov sud u ustima djeteta upravo smiješan? Uzgajaniku ne treba nikada dopustiti, da izriče svoj sud o starijim, naročito zaslužnim ličnostima. Mnijenje učenikovo treba da je istina, koja se istom traži, a ne, koja se već našla. Takovim postupkom privikavat će se djeca već za rana na čednost i poniznost. — Škole dobro uređene i obzirno upravljane mogu i trebaju da budu škole čednosti i poniznosti. I najbolji učenik neka spozna, da nije svu mudrost ovoga svijeta pozobao, nego da ima u svijetu jošte mnogo vrlina i znanja, prednosti i sposobnosti, koje su podijeljene među druge i koje on sve ni najžilavijom ustrajnošću pribaviti sebi ne će moći, jer jedina savršenost jest dragi Bog. *S. Š—d.*

Čitanka je školska knjiga, kojoj je, kao što to i samo ime svjedoči, prva i poglavita zadaća, da bude podlogom obuci u čitanju. Uz to treba da potpomaže i ostale grane jezične obuke, pa i stvarnu nauku, a povrh svega da uzgojno (estetično-etično) djeluje na mladež.

U staro doba nije bilo čitanaka, nego se učilo čitati iz drugih knjiga. Kod Grka je mladež čitala Homera i druge domaće pjesnike, a tako su i Rimljani vježbali mladež u čitanju dajući im u ruke klasične grčke i latinske pisce. U srednjem su vijeku u župnim školama čitali ponajviše iz molitvenika i biblije, a u latinskim su školama u doba školastičko čitali odlomke iz spisa crkvenih otaca, a u doba humanističko grčke i latinske pjesnike i govornike.

Prve čitanke za pučke škole bili su abecedari ili početnice. Misli se, da najstarija početnica potječe od Luthera, ili kako neki hoće od Melanchthona. Natpis joj je bio: „Der Kinder-Handbüchlein“, a sadržavala je abecedu, zatim glavne molitve i brojeve do tisuću. Prema toj knjizi sastavili su i za naše protestantske škole svoj „Azbukvar“ Antun Dalmatin i Stjepan Istranin, i izdali ga godine 1561.

Poput Luthera izdao je i Isusovac Petar Kanizij (Canisius) početnicu ili bukvar za katoličke škole. I ta je knjižica izišla u hrvatskom prijevodu s natpisom: „Kratka azbukovica“, i to najprije ćirilovicom g. 1583. u Rimu, a zatim latinicom g. 1634 u Trnavi.

U više razrede uveo je čitanku jur gotski vojvoda Ernesto Pobožni. On je naime dao za škole u svojoj vojvodini štampati „knjižicu, u kojoj su prirodne i druge nauke“ i odredio g. 1642 naredbom, da djeca u školi čitaju redom sve članke u toj knjižici, a

znatnije u njima stvari, koje su štampane krupnijim slovima, da ponavljaju i da ih učitelj o tom ispituje. Na to je knjiga bila određena većma za to, da djeca nauče iz nje „korisne stvari“, nego li za to, da se djeca iz nje uče čitati.

Pravim začetnikom čitanke za više razrede pučkih škola valja smatrati Rochova. On je naime nastojao, da „ispuni veliku prazninu između početnice i biblije“, pa je s toga u drugoj polovici prošloga stoljeća sastavio i izdao knjigu, koju je s početka nazvao samo „pokusom čitanke“ (Versuch eines Lesebuches für Kinder und Landleute), a poslije „dječjim prijateljem“ (Kinderfreund, oder ein Lesebuch zum Gebrauch in Landschulen). U toj knjizi bijaše ponajviše pripovijedaka, zatim pjesama i molitava, i napokon poseban odsjek, koji je sadržavao „općekorisno znanje“. Tom knjigom htio je Rochov, kako sam veli, ne samo da izvješti djecu u čitanju i u jeziku, nego da im izoštri i um i privede ih k pobožnosti, kao i tomu, da razumno promatraju pojave u prirodi, te se otresu praznovjerja.

Kako se filantropizam postavio na temelj „načela korisnosti“, nije čudo, da su koncem prošloga i početkom ovoga stoljeća izlazile čitanke za pučke škole, koje su bile neka vrsta malih realnih enciklopedija. Tako je n. p. Lorenz god. 1785. izdao čitanku za gradske škole, u kojoj su posve manjkali članci beletrističkoga smjera. Sadržavala je naime uz druge poučne stvari nauk o astronomiji, prirodi, čovječjem tijelu, njegovanju zdravlja itd. Još je dalje u tom smjeru pošao Wilmsen, koji je g. 1802. izdao čitanku sa čisto suhoparnim realističnim podacima.

I u našoj monarkiji poveli su se za uzorom čitanaka, koje su se u to doba upotrebljavale u Njemačkoj. Nastojanjem Felbigera, koji je za carice i kraljice Marije Terezije uređivao školstvo u nasljednim zemljama, utemeljena je u Beču g. 1772. „c. kr. naklada školskih knjiga“ i izdane su čitanke, „kojima je očevidno bila svrha, da usavrše mehaničku vještinu u čitanju svakidašnjim vježbanjem i ponavljanjem, ujedno pak da mladeži podadu **korisne i za život spasonosne istine, načela i pravila života**. Kao što je dakle prvomu dijelu bila zadaća, da raširi vjerozakonsku obuku, tako je drugomu dijelu valjalo poučiti mlade čitatelje u različnim prilikama građanskoga života, utuviti im načela o pristojnosti i poštenju u općenju i tako im podati mnogu praktičnu uputu, koju će moći upotrebiti kao kućni gospodari ili ratari i u najkasnijoj starosti“ (Helfert).

Čitanke za naše škole manje su se u ono doba štampale u c. kr. nakladi školskih knjiga u Beču, nego ponajviše u Budimu. No kako je Felbiger svojim radom ma i posredno utjecao na razvitak školstva u Ugarskoj i našoj domovini, naročito pak u našoj Krajini, to su i naše čitanke onoga vremena, pa i poslije sve do početka šestoga desetgodišta ovoga stoljeća nosile na sebi biljeg Felbigerovih čitanaka. Od čitanaka, što pripadaju ovoj perijodi, spominjemo samo one, koje već i svojim natpisom svjedoče, da su rađene po uzoru Felbigerovih, a po tom i po uzoru Rochovljevih i Lorenzovih čitanaka. To su: „Imen knižica za hasen varoških škol horvatskoga orsaga. Budim 1796.“ — „Imen knižica za hasen ladanjskih učilnic horvatskoga orsaga. Budim 1823.“ — „Kratka pripovedanja za ladanjske škole. Varaždin 1825.“ — „Šlabikar aliti jimen knjižica za hasen ladanjskih škol horvatskoga naroda vu vugerskom kraljestvu. Budim 1828.“ — „Male pripovesti za porabu seoskih škola. Zagreb 1843.“ — „Kratka pripovedanja za potrebuvanja ladanjskih škol vu c. kr. državah. Zagreb 1844.“ — „Čitanka ili ćudoredne pripovesti. Varaždin 1846.“ — „Čitanka za drugi razred glavnih gradskih škola. Trst 1846.“ — „Male pripovesti za vježbanje u hrvatskom čitanju. S njemačkoga preveo Imbro Antolić. Karlovac 1848.“ — „Zabava štionička za seosku dječicu drugoga reda normalskih nižih učiona po Dalmaciji. Beč 1850.“ — „Čitanka za pučke učione u Horvatskoj i Slavoniji. Zagreb 1850.“

Proti realistično-enciklopedijskomu sadržaju čitanaka ustali su međutim mnogi pedagozi, naročito pak Diesterweg. Po njegovu mnijenju trebalo bi da čitanka služi samo jezičnoj obuci kao pomagalo za obuku u čitanju, slovnici, pravopisu i pismenim vježbama. Prema tomu sastavio je i izdao dvije čitanke, jednu g. 1826., a drugu g. 1831. U predgovoru k prvoj čitanci veli: „Čitanka ne smije sadržavati zbirku sviju materijalija pozitivnoga znanja, što ga želimo podati učenicima. U njoj treba da budu uzorni članci najrazličnije vrste: pojetički i prozajični, pjesme i molitve, opisi i pripovijetke. Njezin

sadržaj treba da djeluje osobito na religijoznost i ćudorednost.“

Prema načelima, što ih je istaknuo Diesterweg, izdade g. 1851. Vernaleken svoje „slovničke čitanke“ (Sprach- und Lesebücher) za škole u austrijskoj carevini. U njima je raspoređao građu tako, da su se pojedini odsjeci slovnice naslanjali na stanovite odsjeke čitanke. Vernalekenove su čitanke prevedene uz neke preinake u sve jezike, što se govore u monarkiji, pa i u naš jezik. Prerađivanjem hrv. čitanaka bavili su se u to doba: Ivan Filipović, koji je izradio: „Slovničku čitanku za drugi razred“, i Matija Mesić, koji je priredio: „Slovničku čitanku za treći razred“ i „Slovničku čitanku za četvrti razred“.

Čitanke izrađene po uzoru Diesterwegovih i Vernalekenovih naišle su međutim na otpor. Mnogi su naime pedagozi naglašivali, da čitanka ne smije jednostrano služiti nijednoj obučnoj svrsi, niti smije obrazivati samo um, nego da mora utjecati također na maštu i srce. Prema tomu sastavljači čitanaka ne smiju sami da pišu članke, nego moraju iz narodne književnosti birati ono, što je najbolje i najljepše. Takove vrste čitanku izdao je najprije g. 1829. Zerrener, a zatim su je izdali g. 1836. Preiss i Vetter. Već je Zerrener u svoju čitanku uvrstio ponajviše članke iz najboljih njemačkih djela, a Preiss i Vetter sabrali su samo krasne plodove klasičke njemačke književnosti. O sadržaju svoje čitanke vele: „Sastavitelji se nijesu mogli zakaniti, da učine čitanku zbirkom sviju realija, koje pripadaju u školu. Isto tako nijesu mogli poći putem, kojega se drže druge neke čitanke i podati svakojake izmišljene pripovijetke.“

Dobrim je smjerom udario i Schulz, koji je prvi uvrstio u početnice prikladne pjesme i pripovijetke. On se držao načela, da se „pouka u jeziku mora početi čitanjem klasičkih djela, pa je s toga g. 1840. sastavio čitanku, u kojoj je bilo „samo biserje njemačke književnosti“. Protiv onih, kojima takova čitanka ne bi bila s voljom, reče: „Ne ću da se prepirem ni s kim, koji misli, da je zdravija hrana pređašnjih čitanaka, ili koji pače zahtijeva najprije proste rečenice, makar i bez sadržaja, zatim postupno raširene; sve to prikrojeno prema sustavu kakve slovničke školske knjige. Proti takovim nazorima ne može se razborito vojevati.“

Načela netom spomenutih pedagoga počela su prevlađivati i nastojalo se, da im se udovolji. „Nestaje vremena, gdje je čitanka morala da bude ujedno oskudni rukovođ za stvarnu obuku kao i propovjednik za stanovitu tendenciju i moral. Većina čitanaka, koje se upotrebljavaju danas, drži se u glavnom načela, da se i od realističnoga gradiva može uzeti samo ono, koje je savršeno oblikom, i koje podaje hranu za duh i srce“ (Eberhard).

Kad je prema zahtjevima novijega vremena kod nas preustrojeno školstvo, nastala je potreba, da se izdadu nove čitanke. Časna ta zadaća povjerena bi hrv pedagoško-književnomu zboru, koji je u razdoblju od godine 1876. do g. 1880. priredio početnicu i čitanke za sva četiri razreda, a glavni suradnici pri tome poslu bijahu: Ivan Filipović, Skender Fabković, Ljudevit Modec i Tomislav Ivkanec. Početnica je kasnije po dva puta mijenjana; prvi put je novo izdanje priredio Ljudevit Modec, a drugi put Stjepan Basariček, čitanke su se pak upotrebljavale u školama sve do godine 1894., kad je vis. kr. zem. vlada izdala nove čitanke, za koje je tekstove priredio I. Gojtan.

Čitanke, što ih je priredio hrv. pedagoško-književni zbor za naše škole, bile su udešene prema zahtjevu školskih propisa za Krajinu od g 1871. i školskoga zakona za Hrvatsku i Slavoniju od g. 1874. Pošto je po tom zakonu valjalo stvarnu obuku učiti na temelju čitanaka, to su one morale sadržavati i realistično učivo, te su bile ne samo čitanke, nego i udžbenici. No pošto se nastojalo, da članci budu prema shvaćanju učenika, i da zabavljaju ne samo um, nego i srce njihovo, i pošto je dobar dio svake čitanke sadržavao samo članke estetičko-etičkoga sadržaja, to su te čitanke godile i učenicima i učiteljima.

Danas su pedagozi na čistu u tom, da čitanka ne smije jednostrano potpomagati samo stanovite ciljeve obuke, nego da mora služiti cjelokupnomu uzgoju. Nadalje se traži, da bude tako sastavljena, kako bi je učenici mogli čitati s veseljem, da se u njima razvije trajna ljubav spram knjige. Da se to postigne, hoće se, da se pri izrađivanju čitanaka pazi na psihološke zakone, naročito na stupanj duševnoga razvitka i spremu, t. j. na zalihu aperceptivnih spoznaja učenikâ, za koje se sastavlja čitanka. Prema tomu ide

se za tim, da se izdaje toliko čitanaka, koliko ima krajeva u zemlji s posebnim geografskim i kulturnim prilikama. Samo na taj način da se može zadovoljiti zahtjevu, neka se sve, što čitanka sadržava, naslanja na stečeno iskustvo učenika, i samo na taj način da čitanka može naći pravoga odziva u duševnom životu, naročito pak u srcu njihovu.

Uz ovaj, recimo psychogenetički zahtjev, javlja se i kulturno-istorijski. Prema tomu treba da čitanka učenike postavi na takovo stajalište, s koga će moći promotriti ne samo današnje stanje čovječanstva, nego i sav dosadašnji njegov razvitak.

Ne traži se danas, da se realistična građa posve izluči iz čitanaka. Neki pedagozi, naročito zaslužni Dörpfeld i njegovi privrženici, hoće da se izda posebna „realna čitanka“, koja bi se mogla upotrebiti kao prikladna knjiga za vježbanje u čitanju i obučna knjiga za realnu obuku mjesto posebnih rukovođa (Leitfäden) ili priručnih knjiga za stvarnu obuku. No članci takovih čitanaka ne bi po njihovu mnijenju smjeli sadržavati pustu sustavnu građu, jer to djeca nerado čitaju, a ne bi smjeli biti ni odlomci iz klasičkih pisaca, jer ih djeca ne bi mogla razumjeti bez velikoga razlaganja.

Zahtijeva se i to, da čitanka što više potpomaže koncentraciju obuke, pa su s toga mnogi protiv toga, da sadržaje različne članke i iz različnih struka. Ima ih pače, koji hoće, da svaka čitanka bude jedna cijelost sama za se, pa da sadržaje građu samo iz jednoga klasičkoga pisca, i to ne u zgodnu izboru iz njegovih različnih spisa, nego samo iz jednoga njegova djela.

Teško je zadovoljiti svjema tim zahtjevima, i zato je sastavljanje čitanke svakako jedan od najtežih posala, naročito ako nijesmo na čistu u pogledu ciljeva, koji treba da se postignu obukom u opće, a napose obukom u čitanju.

S. B.

Čitanje v. **obuka u čitanju.**

Čobić Dimitrije. Među pedagozima spomena vrijednim u drugoj polovici ovoga stoljeća, kad je i srpsko školstvo počelo da se diže, da napreduje, a po primjeru školstva u Austriji, koje uredi Felbiger, vrijedan je spomena i Čobić Mita. Mita se rodio 1807. godine u Srijem. Karlovcima, gdje je svršio šest gimnazijskih razreda i bogosloviju. Poslije svršene bogoslovije oženi se i htjede stupiti u svećenički čin. Međutim mu umrije naprasno žena, te nije mogao biti svećenik, no se oda učiteljskomu pozivu. Prvo mjesto učiteljovanja bješe mu, kao što se priča, u Golubincima, gdje se omili građanstvu. Kao dobar učitelj bude premješten u Zemun, gdje je učiteljovao sve do g. 1851. Tu se oženi po drugiput, a imao je samo jednu kćerku. U travnju 1853. g. premjesti ga vlast u pančevačko-bjelocrkvansku regimentu i postavi za školskoga upravitelja sviju područnih škola, i srpskih i rumunjskih, na mjesto Jove Pantelića. Kad se Rumunji odcijepiše, on je i nadalje bio upravitelj, ali samo srpskih škola, i to od god. 1853. do god. 1872. Za tih devetnaest godina obrazovao je preko 200 mladića za učitelje, od kojih i danas neki služe, i svi su vrsni učitelji, što svjedoči, da im je njihov učitelj bio spreman i za posao dorastao. Pričaju, da Čobić bješe dobra srca čovjek, a u radu neumoran. Čobić je ostavio za sobom i pismenoga rada, od čega na prvome mjestu spominjemo „Domovodstvo“, djelo didaktičko-metodičkoga sadržaja. Ta je knjiga vrijedila đacima i učiteljima kao zgodno uputstvo. Od daljnih djela mu spominjemo i „Duhovni zrak“, koja je pretrpjela veliku kritiku. Čobić je umr'o 29. listopada 1886.

I. J. K.

Čuvališta. Čuvanje, kao uzgojni rad, brojimo među pozitivna uzgojna sredstva. Kao što mora vrtljar svoj nasad ne samo zasaditi, već ga i njegovati i čuvati od različnih nezgoda, tako je i uzgajatelju u jednu ruku čuvati i razvijati u uzgajaniku sve one tekovine, koje je zadobio uzgojem i obukom, a u drugu čuvati ga od štetnih dojmova prirode i društva. Valja mu dakle graditi i čuvati. Često se dogodi, te mislimo, da smo uspjeli sigurno, pa prepustimo prerano uzgajanika samu sebi, al kad tamo — raziđe se sve ono, što smo s teškom mukom postigli, pa koliko li mladih duša baš s takova nehaja ne propadne. Ni kod jednoga posla ne dozrijevaju plodovi tako sporo, kao kod uzgojnoga, i hoćemo li, da nešto postane trajnom svojinom u uzgajaniku, da se u njemu uvriježi, treba to neumorno vježbati, učvršćivati i čuvati od pogibli.

Što da čuvamo kod uzgajanika? Treba čuvati u prvom redu sve osebine, koje je baštinio tim, što mu je sretno ustrojeno tijelo, sve dobre naslijeđene osebine ćudi i karaktera, sve fizičke sposobnosti, a u dru-

gom redu sve ono, što se postiglo uzgojno-obučnim radom.

Djecu, kod koje je čuvanje najpotrebnije, nalazimo ponajprije u najsiromašnijim slojevima pučanstva, u kojima se radi materijalne bijede nađe često i moralna iskvarenost. Gorko siromaštvo sili oca i mater, da po cijeli dan izbivaju od kuće, a djecu prepuštaju samu sebi. Na večer od umora nemaju volje, da se bave s djecom. K tomu dolaze još nevolje i poteškoće, kako će djecu da prehrane, pa takovi roditelji nerijetko smatraju svoju nejačad ne radošću i slašću života, već teretom. Ljubav spram djece svedena je na minimum, a jasno je svakomu, da se u takovim prilikama ne može očekivati valjan uzgojni utjecaj obitelji. Tim prilikama pridružuju se često zli primjeri i različni sablažnjivi prizori, što ih takova djeca gledaju od mladosti, pridružuje se dojam zločesta društva. Koje onda čudo, da takovo dijete postane poslije čak opasan član ljudske zajednice! Ali treba paziti i čuvati djecu i u bogatim obiteljima, da s preranoga uživanja ne bi postala strastvena, blazirana, troma i t. d.

U prvom su redu pozvani roditelji, da čuvaju svoju djecu, a naročito ide majku u tom poslu najznatnija zadaća. Istina je živa, da majku u tome pogledu ne može potpuno nadomjestiti nikakav zavod, nikakav umjetno stvoreni ili kupljeni nadzor, pa su sretna ona djeca, koja su dobro uzgajana pod brižnim čuvanjem majke. Dojam majčin vidi se u čovjeku za cijeloga života — osobito u čuvstvenom životu duše. Nadalje su pozvani tomu poslu osim roditelja najprije učitelji, svi odrasli i oblasti. I ne gledeći na one siromašne roditelje, koji radi borbe za opstanak ne dospijevaju da čuvaju i vode svoju djecu, vidimo i kod drugih, da su u tom nemarni i lakoumni. Za volju kakve zabave ili užitka prepustit će djecu nesavjesnim služavkama, pa kolike se neprilike nijesu već otale izlegle. Kad bi — kao što bi trebalo u kršćanskoj zajednici da bude — sve članove društva proželo čuvstvo odgovornosti za napredak nejakih i mladež, tad bi ih svi čuvali, a uspjeh bi bio krasan. Oblasti bi morale također čuvajući djelovati. Da se uklone zli primjeri i njihove kobne posljedice, trebalo bi među mnogim inim ograničiti točenje pića, zabranjivati javne zabave, koje baš idu za podraživanjem i koje mladež zavode na lakoumno trošenje, trebalo bi pripaziti na različne nezgodne običaje, na zavodljive i sklizave predstave, a osobito na stanovitu štampu, koja ne samo da sprečava, već upravo uništava uzgojni rad doma, škole i crkve.

Vrste i oblici čuvanja upravo su tako raznoliki, kao što su raznolika pozitivna uzgojna sredstva. Tako n. pr. vidimo čuvanje u obliku neprekinutoga njegovanja i vježbanja svega onog, što se uzgojem i obukom tek zasadilo ili već postiglo. Nije dosta ostati kod početaka u znanju, umijenju i moralnosti, već ih treba i valjano učvrstiti. Vježba je tu glavna stvar. Nejaku djecu i djecu nepouzdanu treba čuvati neprestano i savjesno nadzirući ih, samo to nadziranje ne smije biti nesnosno, pedantno. Mogu ga pak obavljati izim roditelja i učitelja također stariji i bolji učenici, samo treba paziti, da ovi ne bi surovom ohološću zloupotrebljavali na njih prenesenu vlast. Nadzire se najbolje tako, da se nadziratelj sa svojom djecom na koji način pozabavi, n. pr. da se s njima igra, ili da s njima radi u radionici, vrtu i t. d.

Nadziranjem se mogu spriječiti i ukloniti kod djece mnogi opasni prekršaji i surovosti, i nema sumnje, da su mnoga djeca baš poradi toga podivljala i ćudoredno pala, što su ih slabo nadzirali, ili ih nijesu nikako nadzirali. Jer je baš radnicima teško nadzirati djecu, to im se djeca prepuštena onako sama sebi nauče na ljenčarenje, tepnjarenje i druge zloće. Poradi toga su počeli plemeniti čovjekoljubi osnivati zavode, u kojima bi se zadovoljilo što tjelesnim, a što duševnim potrebama te djece. Tako su nastala pjestovališta (Krippen), čuvališta, zabavišta, zabavišta spojena sa čuvalištima, popravilišta i t. d., a svrha im je svjema, da nadomjeste manjkav kućni uzgoj.

U pjestovalište primaju siromašnu djecu od 14 dana do navršene treće godine preko dana, a majka može ići za svojim poslom.

Čuvalište je obično zavod, u koji se primaju djeca od navršene treće godine, pa do uškolovanja. Tu borave djeca svaki dan, osim nedjelje i blagdana, od 7 sati u jutru do 6 ili 7 sati na večer. Uz neznatnu plaću dobijaju hranu, ali mogu ići i kući na objed. Glavna je svrha tomu zavodu, da djecu čuva, redi i hrani, da se brine za njihovo tjelesno

i duševno razvijanje i da ih čuva od opasnih utjecaja. U njemu se djeca privikivaju na pristojno i čedno ponašanje, na ljubav spram bližnjega, a izim toga uče pjevati i moliti; dobijaju igračke i izvode lagane narodne igre. Polazak je čuvališta obično besplatan, a te zavode uzdržava zemlja, općina, ili kakvo društvo, zaklada, ili plemeniti pojedinci. Takove zavode najbolje rukovode ženske.

Ima opet dječjih zakloništa (Kinderhorte), t. j. zavoda, koji primaju po danu djecu siromašnih roditelja u izvanškolsko vrijeme, da ih čuvaju od kobnih posljedica klatarenja.

Osim prije spomenutih institucija ima takovih zavoda, kamo dolaze djeca, koja se službeno oduzmu takovim roditeljima, za koje možemo izvjesno držati, da će djecu zanemariti i pokvariti. Tu uživaju potpuni tjelesni i duševni uzgoj, pa se nastoji, kako bi postala korisni članovi građanskoga društva.

Ideju pravih čuvališta potakli su gotovo u isto doba Pestalozzi i Oberlin. Pestalozzi je 1780. preporučio osnivanje čuvališta u svojem djelu: „Lienhardt und Gertrud", ali je već 1779. osnovao takov zavod protestantski župnik Oberlin (1740—1826) u selu Waldbachu, koje je spadalo k Steinthalu u Elsasu. Oberlina je u njegovu nastojanju revno i okretno pomagala Louisa Scheppler (1763.—1837.). Ona je nesebičnom požrtvovnošću radila bez plaće u tom zavodu 55 godina, pa kad je g. 1829. Couvier izvijestio o njenom spasonosnom radu u Oberlinovu zavodu francesku akademiju, dopitala je ona Schepplerovoj iz zaklade grofa Monthyona nagradu kreposti od 5000 franaka, pa je ujedno preporučila dizanje sličnih zavoda. Sav novac nagrade darovala je ona za osnivanje čuvališta.

Taj krasni primjer čovjekoljublja djelovao je na suvremenike, pa su počeli osnivati zavode te vrste. Tu ideju zagovarali su osobito grof Spaur 1802. i Wolke 1805. u „Erziehungskunde". Duhovita i radljiva kneginja Paulina Lippe-Detmold utemelji 1802. u Detmoldu „utočište za djecu", koje je bilo dugo vremena jedino u Njemačkoj. Ideju čuvališta prihvatili su Englezi, te su je počeli oduševljeno izvoditi. Potaknut Robertom Owenom zastupao ju je vanredno živo u parlamentu i izvan njega lord Brougham, pa je zasnovao „društvo za dječje škole" (Infant school society), koje je u kratko vrijeme podiglo u Engleskoj do 300 čuvališta. Društvo je poslalo predstojnika centralnoga čuvališta u Londonu S. Wilderspina 1824., da putujući po državi osniva te zavode. Trud mu nije bio uzaludan. Knjiga Wilderspinova potakla je Nijemce na rad, pa je 1819. profesor Wadzeck podigao u Berlinu onakov zavod, kakav je bio već u Detmoldu. Znameniti pedagoški pisci (Niemayer, Türk, Schwarz, Zerenner, Diesterweg) podupirali su živo ta nastojanja, a izim njih također su njemački knezovi, kneginje i vlade pomagali znatno tu zamisao, pa su se tako raširila u brzo čuvališta po cijeloj Njemačkoj, a uzdržavaju ih što općine, a što društva.

Iz Engleske prenijela je tu ideju u Francusku markizica de Pastoret, pa je 1820. utemeljila u Parizu „Salle d' asyle pour l' enfants". Već 1837. bilo je u Francuskoj oko 340 čuvališta s 30.000 djece.

God. 1820. zasnovana su čuvališta u Švedskoj, a 1826. u Belgiji i Švicarskoj, a za njima povela se je 1829. Italija.

U Austro-ugarskoj monarkiji udari temelj čuvalištu čuveni filantrop Josip vitez Wertheimer (1800.—1887.) Po zvanju veletržac, zanimaše se ipak u mladosti pedagoškim pitanjima. Vještim perom i velikim materijalnim žrtvama došao je ubrzo na glas kao požrtvovni promicatelj školstva. Između ostalih spomenut ćemo njegovu knjigu „Ueber die frühzeitige Erziehung der Kinder und die englischen Kleinkinderschulen", koju je izradio prema engleskom. Čuvališta je smatrao osobitom blagodati za siromašne slojeve pučanstva, pa je zato proputovao zapadnu Evropu, da se upozna s tim zavodima. Čim se povratio, pošalje carskoj vladi promemorij, u kojem je temeljito zagovarao potrebu čuvališta; a ujedno priredi više pedagoških spisa, u kojima je lomio koplje za te zavode. I lijepo je uspio.

Među mnogim drugim prijateljima školstva počela se zanimati za stvar i ugarska grofica Terezija Brunswick-Korompa (1775. do 1861.). Ona je u Engleskoj proučila sistem čuvališta, pa je onda osnovala u svojoj kući u Budimu god. 1828. prvo čuvalište. Uspjeh je bio ovdje tako povoljan, da se već 1830. zasnovalo u Beču društvo pod imenom „Central-Verein für Kinderbewahr-

anstalten", a pokroviteljicom bijaše mu sama carica Karolina Augusta. Tim je čuvalište prokrčilo sebi put u zemlje naše monarhije.

U Hrvatskoj podignuto je prvo čuvalište god. 1855. u samostanu časnih ss. milosrdnica u Zagrebu. Gospojinsko dobrotvorno društvo za uzdržavanje toga zavoda, koje se lijepo razvilo pod upravom mnogogodišnje predsjednice gđe. Milke Vončine, imalo je koncem 1896. preko 31.000 for. imovine

A. V.

Čuvstvo. 1. Opis pojava. Čuvstva jesu: veselje, žalost, skrb, ljubav, strah, nada, očekivanje; čuvstvo lijepa, ružna, dobra, zla, napora, lakoće i t. d. Svako to čuvstvo izražava način, kako neki svijesni pojav djeluje na našu dušu, kao što prićut izražava, kako vanjski dojam djeluje na tijelo. Mi smo uvijek radi nečesa veseli ili žalosni, skrbni; nešto ljubimo, radi nečesa nas je strah, nadamo se nečemu, očekujemo nešto, nešto nam je lijepo, a nešto opet ružno i t. d.

2. Povjesno. Znanost se vazda zabavljala pitanjem, kako nastaju čuvstva, što se među čuvstva broji i kako ih valja podijeliti. Platon je postavio logičnu razdiobu, naime: mišljenje, čuvstvovanje i težnje. Aristotel, a po njemu stojici i školastici nijesu držali, da je to samo logična razdioba, nego su uzeli, da su to tri moći, pa su postanak čuvstava tumačili tako, da duša ima moć, kojom proizvodi čuvstva. I Kant je držao, da čuvstva proizvodi neka posebna moć. Herbart je postavio teoriju, po kojoj čuvstva ne proizvodi duša sama od sebe, nego duša proizvodi predodžbe, a ove jedna na drugu utječu, te taj međusobni utjecaj djeluje na dušu i uzrokuje čuvstva.

Novija fizijološka psihologija hoće sva čuvstva da protumači osjetima. Osjeti su — veli se — popraćeni ugodnim ili neugodnim prićutom (tonom), pa to ostane i uz predodžbu. Takov prićut prenosi se s onoga osjeta, na kom postaje, i na druge osjete i predodžbe, koje su u isto doba u svijesti, te i one dobijaju nešto od ugodnih ili neugodnih čuvstava.

Glede pitanja, što sve pripada u čuvstvo, najznatnije je ono, da li je prićut isto, što i čuvstvo, ili to dvoje valja razlikovati. Nahlovsky razlikuje to dvoje strogo jedno od drugoga držeći naime, da je prićut samo uz osjet, i da postaje s podražaja na živce, a čuvstva da nastaju s međusobnoga utjecaja predočaba. Drugi opet broje i prićute među čuvstva, pače izvode postanak sviju čuvstava od prićutâ.

2. Psihološko tumačenje postanka i vrsta čuvstava. Iskustvo kaže, da nema čuvstva, koje bi se samo od sebe pokazalo, nego da je uvijek postalo na osjetu ili predodžbi. Nadalje znamo iz iskustva, da se prićut jasno razlikuje od čuvstva. Ružin se miris osjeća i popraćen je ugodnim prićutom, koji je lokalizovan u nosu; motreći ružu: sklad listova, boju, lišće uz nju, postaje čuvstvo lijepoga, i to se čuvstvo veže uz predodžbu ruže. Ako je ruža osobito lijepa, pa se primiješaju možda i uspomene na neku stanovitu osobu, onda će se i čuvstvo posebno oćutjeti kao posebni prićut, koji se lokalizuje u unutrašnjosti tijela, a ponajviše u grudima. To dvoje valja imati na umu, kad se hoće da protumači postanak čuvstva. Najlakše i najjednostavnije dade se to protumačiti na pojedinim vrstama čuvstava.

a) Čuvstva vezana uz reprodukciju predočaba. To su čuvstva napora, lakoće, (uspjeha i neuspjeha, sumnje), zabave, dosade.

Ako se obnavlja koji niz predočaba, pa članovi lako dopiru u svijest, onda će se razviti ugodno čuvstvo lakoće, a ako se predodžbe dižu u svijest bez ikakve zapreke, pa se lako i brzo izmjenjuju, onda se pojavi čuvstvo zabave. Naprotiv — dolazi li u svijest pojedini član niza teško i nepotpuno, onda se rađaju neugodna čuvstva napora ili naprezanja. Teku li nizovi predočaba u svijesti, a da se među sobom ne miješaju, onda se javlja čuvstvo bistrine; miješaju li se nizovi među sobom, onda se javlja smetenost. Vuku li se predodžbe lijeno u svijesti, onda se javlja dosada. Ako li je neki niz predočaba jasan u svijesti i sapet jedan član uz drugi, pa se promijeni koji član, onda se javlja nezadovoljstvo, jer ne može doći u svijest ono i onako, kako smo navikli.

b) Čuvstva mišljenja i fantazije. Vezanje predočaba rađa također čuvstva. Čuvstvo stvaranja novoga prati uvijek fantaziju, i to je čuvstvo to jače i ugodnije, što se brže i originalnije slike stvaraju. To čuvstvo draži umjetnike na rad i jedan je dio uživanja na umjetninama Kad se mišljenjem stvaraju novi sudovi i pojmovi, t. j. stvaraju

se nove stvarne veze, onda se budi čuvstvo istinitosti. To ugodno čuvstvo jest razlog, da se čovjek podvrgava poteškoćama mišljenja. Čustvo sumnje nastaje, ako se ne može da stvori jasan sud. To je čuvstvo neugodno i može dovesti do očajanja, t. j. zavladat će sasvim sa sviješću, te izazvati čine, kojima bi se čovjek htio osloboditi očajnoga stanja. Amo se broji i slutnja, čuvstvo, po kojem se drži nešto kao istinito, ako i nije jasna veza predočaba. Amo se broji i čuvstvo vjerojatnosti i nevjerojatnosti.

Intelektualno čuvstvo neistinitosti jest negativno čuvstvo, koje uvijek vlada, ako se predodžbe (misli) ne slažu sa starim uvjerenjima. Intelektualno čuvstvo istinitosti jest pozitivno čuvstvo, koje se uvijek javlja, kad se novim mislima potvrde stara uvjerenja.

c) Estetična čuvstva lijepa i ružna postaju na svjema mogućim formama onoga, što dolazi u svijest. Ruža, kojoj su latice jedna uz drugu naslagane, a razlikuju se jedna od druge, jest lijepa; ako jedna latica visi, nije već ruža lijepa, jer se nje nešto drži, što više ne spada k cijelosti. Odnošaji glasova, crta, boja, značajeva, gibanja, podaju estetsko čuvstvo. Tako se mogu same po sebi ružne stvari prikazati, da skupa čine skladnu i lijepu cijelost. Potrebno je samo, da duh razbira dijelove, ali da su ti dijelovi tako složeni, da ih može svijest tako obuhvatiti, da ne smeta jedna predodžba drugoj, da ih dakle može obuhvatiti kao cijelost.

d) Moralna čuvstva nastaju, ako dolaze u odnošaj volje, te ih čovjek jasno predoči. Skladnost volja dovodi do ugodnih čuvstava, ako li pak dođu u svijest volje, koje su oprečne, onda se javljaju neugodna čuvstva. Tako se isto javljaju neugodna čuvstva i onda, ako se pojedino časovito htijenje opre umnomu spoznanju.

e) Religijska čuvstva, ujedno čuvstva umovanja. Svojim umom shvaća čovjek ograničenost svoju obzirom na uzdržavanje samoga sebe, a jasno predočuje sebi i svesilje i vječnost; shvaća ograničenost svoga razuma, a um mu prikazuje sveznanje; upoznaje, što je dobro i zlo, a ujedno se uvjerava, da je slab, te nikada nije siguran, da će se držati onoga, što je upoznao kao dobro, a ujedno pomišlja i na savršeno dobro; zamišlja savršenu ljepotu, ali kad hoće da je ostvari, vidi, da ne može; svagdje dakle susreće čovjek ograničenost svoju i u njemu se budi čuvstvo poniznosti, kad pomisli na vječno savršeno — na dobro, ljepotu i istinitost, t. j. na Boga. Iz toga temeljnog religijskog čuvstva izvija se drugo, a to je uzdanje, koje nas diže k Bogu; nada u Boga, da će nas jednom, kad nam je dao, da možemo željeti i naslutiti savršeno, učiniti i dionicima toga savršenstva. Uzdanje i nada jesu čuvstva, koja omogućuju čovjeku, da može podnijeti ona neugodna čuvstva, koja se rađaju, kad vidi, da je u svem ograničen. Religijska čuvstva daju nam naime naslućivati, da ograničenje nije vječno.

f) Čuvstva težnja. I težnje su popraćene čuvstvima, a čuvstva su i uzrok različnim težnjama. Kad se god teži za kojim osjetom (jelom, pićem, toplinom, čistim uzduhom itd.), onda je uvijek tomu neposredni uzrok čuvstvo nezadovoljstva, koje se budi tim, što osjet gladi, žeđe, studeni sa svojim jakim negativnim prićutom smeta u svijesti, potamnjuje predodžbe, ne dopušta, da se u svijesti razvijaju misli svojim tijekom. Ako se svlada to čuvstvo nezadovoljstva, onda će se na časove stišati i težnja. Tako se na glad zaboravi i na dulje vremena u gradskoj vrevi ili u kazalištu. Zadovoljstvo se javlja, kad se udovolji težnji. — Iščekivanje je također čuvstvo težnje. U svom korijenu je ono neugodno — negativno čuvstvo, ali se primiješa i pozitivnoga čuvstva na pomisao, da će se težnja ispuniti. Ispunjenje je ugodno čuvstvo, koje prati svaku težnju, kad se ispuni. Iščekivanje prelazi u nestrpljivost, ako se zateže s ispunjenjem težnje, t. j. ako dulje ne dolazi u svijest neki pojav, za kim se teži. Nada je čuvstvo težnje, gdje je neugodnost iščekivanja prevladana ugodnosti na pomisao ispunjenja, a to je moguće onda, kad je objekat težnje sam po sebi ugodan. Strah je negativno čuvstvo, gdje se čuvstvu iščekivanja pridruži i spomen na neugodno čuvstvo, koje će se oćutjeti, kad se ispuni težnja.

Čuvstvo težnje je još i sumnja, kad se ne zna, što se čeka. Ona može prijeći u očaj. Onda je razočaranje i iznenađenje, pak začuđenje.

g) Čuvstva samosvijesti. Uz psihični pojav samosvijesti javlja se također pojav čuvstava.

Samočuvstvo je čuvstvo, u kojem je izražen odnošaj osobe samoga „ja“ prema inim duševnim pojavima, koji pridolaze na „ja“. To je čuvstvo svjedok snage, koju dijete odaje vikom, razbijanjem, a odrasli, kad ćuti svoju vlastitu snagu i vrijednost. Ako navale u svijest takovi svijesni pojavi, koji ograničuju „ja“ tim, što se ti duševni pojavi protive uvjerenjima „ja“, onda se javlja negativno čuvstvo potištenosti; n. pr. kad se dokaže, da nije ono istina, što se do tada držalo istinom. Potišten je „ja“ osobito onda, ako se težnjama suprotstave neslomljive zapreke, kao siromaštvo, bolest i t. d. Samočuvstvo je uzrok preuzetnosti, kad se ćuti sila samosvijesti jačom, nego je; oholosti, ako se ističe veća snaga, nego je osoba ima. Samočuvstvo rađa ponos, — čuvstvo, koje se porodi, kad je čovjek svijestan svoje duševne premoći; čednost, kad je svijestan, da duševna premoć još nije dokaz savršenosti; sram, čuvstvo, koje se pojavi, kad se spozna nevrijednost samoga sebe.

Pravno čuvstvo je također čuvstvo samosvijesti. Jedan „ja“ stoji uz drugi „ja“ kao krug uz krug. Kao što se krugovi mogu među sobom pokrivati, tako može jedan „ja“ širiti svoju samosvijest, da potamnjuje samosvijest drugoga, što se ćuti neugodno. Odatle pravno čuvstvo, koje izazivlje želju, da se postave stroge granice, koje će dijeliti jedan „ja“ od drugoga, i tim ukloniti od neugodnoga čuvstva.

Sučuvstvo je također vezano na samosvijest. „Ja“ predočuje sebi tuđa duševna stanja, tuđe samosvijesti, te se javljaju i u njemu čuvstva, i to: suradost i sužalost ili zavist i zloradost. Zavist i zloradost će se javiti onda, ako je bližnji, čija se samosvijest predočuje, oduran. Odurnost je čuvstvo, koje se javlja s toga, što se suprotstavi jedan „ja“ drugomu, te jedan drugoga potamnjuje. Imaju li dva „ja“ nešto zajedničkoga, t. j. gdje jedan podiže drugoga imajući iste misli, uvjerenja, patnje, boli, veselja i t. d., onda se javlja sklonost, a iz nje u zgodi suradost i sužalost.

Samosvijest dijeli čuvstva i po tom, kakovu im pripisuje vrijednost. Vrednija su ona čuvstva, koja su svezana uz takove objekte, da uvijek ostaju pozitivna. To su čuvstva intelektualna, estetska, moralna, religijska.

Obzirom na samosvijest dijele se čuvstva još i na subjektivna, koja imaju u „ja“ svoj začetak i uzrok, pak objektivna-altruistična čuvstva, koja su nad subjektom, ne izviru iz časovite samosvijesti, nije im začetak i uzrok u promjenljivom „ja“, nego imaju nepromjenljivo vrelo u nepromjenljivim od „ja“ neovisnim odnosima.

Iz čuvstva samosvijesti razvija se životno čuvstvo, t. j. čuvstvo, koje se pojavi, kad se netko sjeti sviju čuvstava, što ih je užio i prepatio.

Motri li se kod sviju vrsta čuvstava uvjet njihovu postanku, to će se vidjeti, da je taj uvjet u međusobnom utjecaju predočaba. Ako se predočivanje pomaže, jača, širi, onda se javljaju pozitivna čuvstva; ako se predočivanje slabi, potamnjuje, pomrsi, onda se javljaju negativna čuvstva. Jačanje i jedinstvenost popraćeni su pozitivnim, slabljenje i oprečnost negativnim čuvstvima.

Obzirom na postanak čuvstava dijele se čuvstva i na formalna i kvalitativna. Formalna čuvstva jesu ona, koja postaju po tom, što neki skup predočaba, ili neki niz sprečava drugi skup ili drugi niz, koji nije ni u kakovoj stvarnoj svezi, nego je sprečavanje ili pospješivanje slučajno. Kvalitativna čuvstva jesu pak ona, gdje su predodžbe oprečne po svom sadržaju, pa se potamnjuju, ili su po sadržaju sukladne, pa se pospješuju.

3. Utjecaj čuvstava u svijesti. Ako postanak čuvstava i stoji do predočaba, predodžbe odvise opet obzirom na jasnoću i tempo promjene od čuvstava. Negativna čuvstva zaustavljaju tijek predočaba i šire se s onih predočaba, na kojima su postala, i na druge predočbe tako, da svijest „opusti“ pod utjecajem kojega negativnog čuvstva. Ako je čuvstvo jako, onda ne samo da zaustavlja tijek predočaba, nego potamnjuje i pojedine predodžbe, dok se ne popne do snage afekta i ne zavlada posve u svijesti. Pozitivna čuvstva pospješuju tijek predočaba; i ta čuvstva, ako ojačaju, mogu potamniti jasnoću predočaba. Na osjete mogu čuvstva tako djelovati, da slabe ili jače pričut. Na glad se pod utjecajem jakih čuvstava zaboravlja, isto tako i na žegu; jako svjetlo podnosimo, ako su jaka čuvstva, što ih u nama bude žive slike u kazalištu.

Na težnje utječu čuvstva silno. Težnje imaju svoj zarod u čuvstvima. Isto tako i samosvijest u svojim odlukama stoji do čuv-

stava. U tom leži i snaga ljudskoga uma i značaja. Ako su viša čuvstva stalna, onda čovjek teško odolijeva pojedinoj osjetilnoj težnji.

Utjecaj čuvstava na tijelo opaža se najbolje na prićutu, koji se lokalizuje u prsa. Ćuvstva u istinu utječu na kolanje krvi, sekreciju žlijezda, na sjaj oka i na napetost mišica. Čuvstva iscrpljuju i živce mnogo više nego jednostavno predočivanje, i to osobito negativna čuvstva, koja — ako su trajna — slabe sve tijelo, jer preko živaca, na koje neposredno djeluju i zaustavljaju im rad, zaustavljaju i ine fizijološke procese u cijelom tijelu.

4. Jakost, trajanje i pamćenje čuvstava. Jakost čuvstava pozna se po tom, kako je jak prićut, kojim se čuvstva oćute i kako jako djeluje čuvstvo skupa s popratnim prićutom na svijest. Trajanje čuvstva zove se vrijeme, što ga čuvstvo ispunjava u svijesti jednom i sve ono doba, u koje se isto čuvstvo pod sličnim uvjetima ponovi. Trajanje je s jakošću u obratnom omjeru: što je čuvstvo u jednom času jače, to kraće djeluje u svijesti. Prividno će se učiniti, da tako nije, ali uzme li se na um, da se uvijek moraju prispodabljati ista čuvstva, pak istoga čuvstva jakost i trajanje i kod istih osoba, onda će biti istinitost toga zakona jasna. Ako se prispodobi žalost obrazovane osobe A nad gubitkom matere obzirom na jakost i trajanje sa žalošću neobrazovane osobe B opet obzirom na jakost i trajanje, pa se prispodobi jedno s drugim, onda će se vidjeti, da će žalost osobe A biti obzirom na duljinu vremena onoliko puta dulja od žalosti osobe B, koliko je puta žalost osobe B u prvom času zaroda jača od žalosti osobe A Taj zakon modifikovat će u praksi dakako mnogobrojne ine prilike. Taj pojav će se protumačiti, ako se uzme na um postanak čuvstava. Što su predodžbe gibljivije — kao kod djece i neobrazovanih ljudi —, to su jača i čuvstva, jer se u svijest turaju prerazne opreke. Ali gibljivost predočaba pospješuje i izravnanje, dakle se i čuvstva tim brže gube. Gibljive predodžbe nijesu ni u kakovoj stalnoj svezi, nego je odnošaj slučajan; do slučaja dakle, koji je u odnošaj taj doveo predodžbe, stoji obnova čuvstva. Ako su pak predodžbe među sobom svezane u jake i jasne skupne predodžbe i nizove predočaba, koje stoje pod vlašću viših pojmova i ideja, a sve je u vlasti uzgojem uređene i preobražene samosvijesti, tada predodžbe ne će lako i brzo doći u opreku — ne će se dakle rađati množina čuvstava; opreka ta ne će biti u jednom momentu velika, budući je uzgoj i stvaranje stalnih nizova izgladilo opreke i budući je svaka predodžba član velikih cjelina, — dakle čuvstva ne će biti ni prejaka. Ali čuvstvo, koje se pojavi, bit će trajno i obzirom na vrijeme, u kojem svijest djelomice zaokupi i obzirom na dobu, u kojoj se u svijesti javlja.

Od pamćenja čuvstava treba da se strogo razlikuje sjećanje na čuvstva, naime kad se sjetimo, kako smo i pod kojim uvjetima nešto uživali ili nešto preboljeli.

5. Individualnosti obzirom na čuvstvo. Djeca u svom postupnom razvitku pokazuju razlike, koje se na odraslima vide obzirom na čuvstvo. Prva se pojavljuju čuvstva na osjetima, ta su i najjača. Ima ljudi, kod kojih ta čuvstva u svem životu vladaju, i to su puteni ljudi. Kod takovih je ljudi i samočuvstvo jako razvijeno, pa je to najprikladnija dispozicija za razvitak neograničene sebičnosti, koju prate mnoga ina subjektivna čuvstva.

Od altruističkih čuvstava prva se razvijaju estetska čuvstva. Kod mnogih ljudi po prirođenim svojstvima, a još više s jednostranoga uzgoja zavladaju ta čuvstva cijelim životom i određuju načinom života i mišljenja.

Najposlije se razvijaju intelektualna, moralna i religijska čuvstva. Ima naravi, kod kojih su ta čuvstva jača, i opet drugih, kod kojih su slabija. No ne samo narav, nego uzgoj je još znatniji obzirom na ta čuvstva, jer uzgojem se obrazuju stalne i uređene mase predočaba, koje proizvode i na sebi nose ta čuvstva.

6. Kako se čuvstva prenose s jedne osobe na drugu. Začeti neko čuvstvo ne može se nego neposredno, t. j. na dijete dođe osjet, predodžba, odnošaji forama ili volja, ili ako se omjeri ograničenost bilo u čem o neizmjernost. Život u prirodi i obitelji daje prilike za sve to. Ako li se na taj naravni način ne probude elementarna čuvstva, onda se nikakovim drugim uzgojnim sredstvom ne mogu probuditi, a još manje da bi se mogla čuvstva kakvim sredstvom prenijeti iz jedne osobe u drugu. Elemen-

tarna čuvstva, što se razviju u obitelji i u zavičaju, služe u potonjem razvitku kao aperceptivne sile za komplikovanje čuvstva, a omogućuju i razumijevanje znakova, kojima se čuvstva prenose s jedne osobe na drugu. Mimika, prostonarodna pojezija i pjesma, pak kućni umjetni obrt (vezivo, šaranje i t. d.) jesu prva sredstva, kojima se čuvstva bude, jačaju i prenose. U daljnom je razvitku riječ najglavnije sredstvo za prenošenje čuvstva. No čuvstvo se ne prenosi tim, što se kaže ona riječ, kojom se čuvstvo označuje pri govoru, nego se prikažu odnošaji i cijelost, na kojima se čuvstvo pojavilo u jednoj osobi, pa ako te odnošaje može sebi da predoči osoba, na koju se prenosi čuvstvo, onda će se probuditi i čuvstvo. Riječi pomažu i ondje, gdje valja čuvstvo neposredno probuditi. U nekoj glazbenoj umjetnini, slici ili kipu upoznaje običan čovjek lijepu stranu tek onda, kad se riječima svrati njegova pažnja na odnošaje, koji sačinjavaju tu ljepotu.

Dr. Đ. T.

Ć.

Ciril i Metod, sv. braća, slavenski apostoli, prvi učitelji i prosvjetitelji Slavena, rodili su se u Solunu od slavenske porodice. Otac im Lav bio je odličan carski činovnik i bogat čovjek. Ćiril, koji se u mladosti zvao Konstantin, rodio se g. 827., dok se za starijega Metoda ne zna stalna godina narođaja. Bilo je sedmero braće, a najmlađi među njima bio je Ćiril.

Početne škole učili su u Solunu. Za Ćirila se znade, da je napredovao u naucima tako, da su se svi čudili. Doskora im umrije otac, a odgoj djece ostade na pobožnoj majci Mariji. Da se Ćiril još bolje usavrši u naucima, dođe oko g. 839. u Carigrad. On je osobito zamilovao filozofiju i bogoslovlje uz ine nauke i vještine. Metod je međutim postao učiteljem obližnje neke slavenske kneževine u Thesaliji. Tu čast doskora položi i ode u samostan na gori Olimpu, gdje se bavio naukom i molitvom. Oko g. 850. postade Ćiril svećenikom i knjižničarom knjižnice kod sv. Sofije u Carigradu. No doskora eto i njega u samostanu, odakle su ga jedva sklonuli, da bude učiteljem filozofije. Radi njegove učenosti i osobitih vrlina prozvalo ga „filozofom“.

Oko god. 851. posla car Mihajlo Ćirila — bilo mu je 24 godine — među Saracene kao vjerovjesnika. Iza toga se vrati u Carigrad, a domala opet u samostan na Olimpu.

Ne bi dugo i oba sv. brata pođoše opet iz samostana, da obrate na pravu vjeru Kozare na kerzoneškom poluotoku, i u daljim kavkaskim krajevima. U Kerzonu naučio je Ćiril više jezika, a još nađe i kosti sv. Klimenta, pape i učenika sv. Petra, i ponese ih u Carigrad.

Oko g. 862. dođu u Carigrad poslanici moravskoga kneza Rastislava i zamole cara Mihajla za vjerovjesnike, vješte slavenskomu jeziku. Nitko nije bio podobniji za to od sv. braće Ćirila i Metoda. I oni pođu po trećiput propovijedati vjeru Isusovu, ali sada među Slavene. Tom zgodom izumje Ćiril još prije svoga odlaska pismena za slavensko pismo (glagolicu) i stade odmah prevoditi sv. pismo na slavenski jezik. Put u Moravsku vodio je sv. braću preko Bugarske, gdje je vladao knez Boris. Tu su se Ćiril i Metod zadržali i mnoge obratili na pravu vjeru. G. 864. prispiju u Moravsku, gdje su — noseći sa sobom kosti sv. Klimenta i slavenske knjige — bili najsvečanije dočekani. Tu razviše svoje glavno i neprocjenjivo djelovanje. No blagotvorno njihovo djelovanje naiđe doskora na otpor njemačkih svećenika. Moravska je u to doba priznavala vrhovništvo njemačkoga kralja Ljudevita, pa su i njemački svećenici širili svoju vlast u Moravskoj. Pogotovo im je bilo zazorno širenje slavenskoga jezika u crkvi, s toga optužiše Ćirila i Metoda papi, da uče krivu vjeru.

Na poziv pape Nikole I. pođoše sv. braća u Rim, da se opravdaju, i ponesoše opet sa sobom moći sv. Klimenta i slavenske prijevode sv. knjiga. Put ih je vodio kroz doljnu Panoniju, kojom je vladao knez Kocelj na

Blatnom jezeru. Knez Kocelj primi Ćirila i Metoda vrlo ljubazno.

Baš u to je doba (867.) umr'o u Rimu papa Nikola I., a naslijedio ga Hadrijan II. Novi papa dočeka sv. braću slavno i svečano vrlo radostan zbog moći sv. Klimenta, koje dade pohraniti u istoimenoj crkvi. Papa Hadrijan II. pohvali zatim rad sv. braće i potvrdi prijevod sv. knjiga i slavensko bogoslužje; ujedno posveti Ćirila i Metoda za biskupe. No Ćiril se razbolje i na pedeseti dan iza posvećenja za biskupa umrije u Rimu 14. veljače 869. u 42. godini svoga života. Sahraniše ga sa sjajem, kojim se sahranjuju pape, u crkvi sv. Klimenta, kako je to poželio njegov brat Metod. „Rođen u grčkom, poslujući najvećma u slovjenskom, pokopan u rimskom svijetu bješe od providnosti odlučen, da zastupa i u svojoj osobi predstavi jedinstvo ovih triju svjetova u najdragocjenijem blagu čovječanstva — u sv. vjeri. Nije se skrbio jedino za crkveno uređenje povjerenoga naroda, nego i za njegovu obrazovanost polugom materinskoga jezika. U tom stoji Ćiril poput velikana i gorostasa u povjesnici čovječanstva." (dr. R.)

Da ne propadne uzvišeni rad Ćirilov, imenova papa Hadrijan II. Metoda biskupom panonsko-moravskim. Pod vlast te biskupije pripadala je i tadašnja Posavska Hrvatska. Knezovi Kocelj i Rastislav ljubazno su dočekali novoga crkvenog glavara. No njemački biskupi nijesu mogli nikako da podnose nastojanja i revnovanja Metodova. I opet ga optužiše i baciše pače u tamnicu. Papa Ivan VIII. oslobodi ga toga ropstva. Pošto je međutim Svatopluk obranio Moravsku od njemačke premoći, mogao je Metod uspješno nastaviti svoj pastirski rad. Neki hoće, da je stolovao u Velehradu, gdje je pokrstio češkoga kneza Bořivoja i ženu mu Ljudmilu.

Njemački biskupi puni jala tužiše ga opet papi, koji pozove g. 879. Metoda u Rim, da se opravda. Metod je g. 880. bio u Rimu i sjajno se opravdao tako, da ga je papa Ivan VIII. poslao opet u Moravsku s pismom Svatopluku: „Mi posve odobravamo slavenska slova, što ih je negda sastavio Konstantin filozof i zapovijedamo, da se na jeziku slavenskom propovijedaju djela Krista, Gospoda našega. Jer onaj, koji je stvorio tri prva jezika: židovski, grčki i latinski, stvorio je i sve ostale jezike na hvalu i slavu svoju."

Nijemci su i poslije, a osobito zloglasni biskup Viking, rovali proti Metodu i tužili ga papi. Metodu to nije više smetalo. Uz pomoć dvaju svojih učenika prevede sv. pismo osim knjige o Makabejcima. U tom ga nađe smrt na 6. travnja 885. Sahranjen je u Velehradu.

Kritičnim istraživanjem znade se danas, da od sv. braće Ćirila i Metoda potječe ovaj književni rad: prijevod nedjeljnoga evanđelja, apostol, psaltir i služba, sv. pismo staroga zavjeta (osim knjige o Makabejcima), nomokanon, paterik, osam besjeda brata Konstantina.

Iza smrti uzvišenih slavenskih učitelja i prvih prosvjetitelja nastaviše njihov sveti rad po južnim slavenskim zemljama njihovi učenici, od kojih se spominju: Gorazd, Klement, Naum, Anđelar i Sava.

Braća Ćiril i Metod budu proglašena svetima. I sadašnji veliki papa Lav XIII. izdao je znamenitu poslanicu „Grande munus" o štovanju sv. Ćirila i Metoda. Tom se papinskom poslanicom ne samo među svjema katoličkim Slavenima, nego i po cijelom kršćanskom svijetu obnovilo štovanje svetih slavenskih apostola i prvih učitelja.

J. K . . . f.

Ćud. Najbolje i najlakše se raspoznaje ljudska ćud u času, kad nakanama ili radu stane što na put, te zapreka prepriječi, da se misli ili tjelesni rad ne mogu razvijati onako i onim smjerom, kako su se počeli razvijati. U tom se času pojave čuvstva, koja obuzimlju čovjeka i uzrokom su njegovu daljnomu radu i vladanju. No ne dođe ćud uvijek do jednake vlasti. Mnogi ljudi znadu je posve obuzdati i to s pomoću razumne spoznaje ili moralnih zakona; u drugih je ćud slaba, pa se zapreci uklanjaju; trećima opet posve zavlada, te rade slijepo, sasvim pod njezinim utjecajem tako, da se ne pazi na razbor, ni na um, niti se gleda na to, hoće li doteći sile, da se poduzme rad. Ali i kod jednoga te istoga čovjeka ne izbija ćud u svakoj prilici jednakom silom, t. j. jednim te istim čovjekom vlada ćud sad jače, sad slabije. Kad zavlada alkohol čovjekom, ili poslije bolesti, ili iza neprospavane noći, izbija ćud mnogo jačom silom, nego kad je čovjek normalan. No to stoji i do samog rada. Što se misli, koje zabavljaju čovjeka i koje su zapriječene, tiču više samoga njega,

njegova bivstvovanja i opstanka, to se življe javlja ćud.

Subjektivno duševno stanje, koje označujemo imenom „ćud“, ne odnosi se na objekte, koji bi bili izvan „ja“ (izvan samosvijesti). Nije naime u tom duševnom stanju izražena vrijednost, koju dajemo ovoj ili onoj stvari, što je izvan nas, kao što se to izražava drugim čuvstvima, nego se u ćudi izražava u opće duševno stanje, koje nastane, kad se pojave takove zapreke, koje priječe osobu, da ne može izvršiti nakane, ili bolje, koje ograničuju i slabe opstanak same osobe. Poradi toga i jest ćud najsubjektivnija, najintimnija strana ljudske samosvijesti. Po ćudi se upravo raspoznaje čovjek od čovjeka i točnom se analizom opaža, da su ljudima svi moralni nazori i nazori razuma skupni, samo ćud ima svaki svoju. Toga je radi uvijek ćud i jednaka, kad se pazi na kakvoću, na sadržaj čuvstava. Svakiput naime, kad izbije ćud i zavlada samosviješću jače nego obično, od prilike je ista.

Što je čovjek razboritiji, obrazovaniji i tjelesno zdraviji, to će rjeđe doživjeti časova, u kojima će sama ćud gospodovati sviješću. Uljudbom se jača razum i um tako, da drže ćud uvijek na uzdi, tako da ona ne upravlja čovjekom. Uzgoj ne može i ne smije sasvim ugušiti ćud.

Kad se hoće da govori o razlici ćudi, uzima se u obzir sâm čovjek, t. j. njegovo ponašanje.

Ćud opora i blaga. Opora je ćud onda, ako čovjeka u njegovu radu teško svladaju vanjske prilike, pak razbor i um. Takov čovjek drži svakom prilikom svoje nakane za opravdane i rad svoj za pravi rad. Čovjek blage ćudi lako i brzo popušta vanjskim prilikama i ćud njegova dopušta, da svoju misao omjeri o tuđu ili o vanjske zapreke.

Ćud vatrena i primjerena. Ako čovjek plane pri maloj zapreci, onda je vatrene ćudi; ako mu se ćud ne uznemiri lako, onda je primjerene ćudi.

Ćud kamena i milostiva. Kamena ili tvrda je ćud u čovjeka, koji samo svoje duševno stanje ćuti, dok tuđe ne može, ma da je i mnogo teže. To se opaža uvijek onda, kad dođu u opreku dva čovjeka. Milostiva je ćud, ako dopušta, da se i tuđe duševno stanje može oćutjeti.

Ćud zla i dobra. Zla je, ako pri svakoj zapreci navodi na zla sredstva, kojima bi se one uklonile; dobra, ako navodi na dobra sredstva.

Ćud nagla i mirna. Nagla je, ako ne dopušta, da dođu do potpune svijesti motivi, koji bi trebali da upravljaju radom. Ćud je mirna, ako u najvećoj kušnji dopušta, da motivi djeluju na samosvijest; ako se ne izgubi, kako se obično kaže.

Ćud je surova ili uglađena. Surova je, ako samo niži osjeti pokreću čovjekom. Uglađena je, ako čovjek ostaje miran, kad se užitku niže vrste stane na put, a pokreće ga užitak viših čuvstava.

Ćudljiv je onaj čovjek, koji se ne upravlja po svojoj ćudi samo u momentu, kad ćud ovlada njim, nego mu na taj momenat ostaje trajna uspomena, pa ta uspomena unaprijed utječe na njegov rad.

Ćud nesnosna i snošljiva. Nesnosna je, ako se i najmanja protivnost sa strane tuđe oćuti neugodno, pa joj se nastoji izbjeći bilo na koji način. Snošljiva je, ako se tuđi utjecaj podnosi, pa se traži način, kako da mu se izbjegne, a da se drugomu ne naškodi i ne vrijeđa tuđa ćudljivost.

Za razvitak ćudi odlučna je doba, a utječe na vrstu, kakova da bude ćud, također i tjelesni organizam, osobito pak živčani sustav. Tako je moguće, da su u jednoj obitelji ćudi nasljedne.

Svaki samosvijestan rad popraćen je afektivnim duševnim stanjem. U djetinjoj dobi izbija to afektivno duševno stanje posve na površinu svijesti, poslije ga pak sve više potamnjuju motivi, koji upravljaju radnjom i koji su joj svijesni uzrok. Ta su afektivna duševna stanja jezgra ćudi, a nastanu ovako: Sva svijest ujedinila se oko nekoga niza predočaba, koji je u svijesti kao samosvijesna radnja. Toj radnji dakle i cijeloj samosvijesti suprotstavi se neka zapreka, koja je potamnjuje. Ne samo da se dakle rađa jednostavno čuvstvo tim, što se potamnjuje niz predočaba, nego se potamnjuje cjelokupna samosvijest. Poradi toga se i ćuti to čuvstvo kao čisto subjektivno stanje, koje djeluje na materiju moždanske kore upravo s toga, što je spoljašnja zapreka uperena na svu svijest. To djelovanje na materiju uzrokom je živomu oćutu unutrašnjega organskog osjeta, koji postaje na taj način. No to se djelovanje na materiju moždana prenosi — ako je jako — i na sve tijelo, te djeluje oso-

bito na kolanje krvi, koje pospješuje, i tako jačaju oćuti i oživljuju na otpor. Da nije tih čuvstava, svaka bi spoljašnja išto jača zapreka poništila nakane čovjeka; u ljudi ne bi bilo snage za rad, ne bi bilo borbe. To se u istinu pojavlja kod ljudi bolesnih. Ako su pak ta duševna stanja prejaka, onda potamne sve ostalo, što je u svijesti, osobito pak motive, koji upravljaju radom. I to duševno stanje priječi svaki razboriti rad, a razvije se potpuno kao duševna bolest. Prava je mjera, u kojoj se razvije ćud, u tom, da se pojavi kod opreka, koje se stave samosvijesnomu radu i htijenju, ali da ne zavlada samosviješću, nego da dovede u svijest načine (motive), kako se nastale zapreke mogu ukloniti. Ako živčana materija (moždanska kora) nije oslabila u svom radu, onda će se pojaviti afekti ćudi. Do razvitka nîti asocijacije i do uzgoja, osobito u prvoj dobi, stoji opet, hoće li afekti ćudi dovesti motive u svijest, ili će afekti zavladati svom sviješću. Uzgojem naime obrazuje se razbor i um, koji je sastavljen od mnogovrsnih motiva rada, pravila razbora, ideja razuma i uma. Sve je to shodnom uljudbom ojačano, među sobom svezano i sve je u tijesnoj vezi sa samosviješću i predodžbom „ja“; sve je dakle jedinstveno. Ako je dakle uzgojni rad težio za jedinstvom svijesti, a uz to su nîti asocijacije moždanske kore dobro od prirode razvijene i onim jedinstvenim uzgojnim radom ojačane; onda će afekti ćudi dignuti u svijest motive razuma i uma, koji će motivi navesti na razborit rad, s pomoću koga će se postići cijelj težnje. Jesu li pak nîti asocijacije u moždanskoj kori slabo razvijene, i ako ih je još zanemario uzgoj, onda će afekti ćudi svakom zgodom zavladati. U dobi djetinjstva ćud najjače izbija baš poradi toga, što uljudba nije dospjela da razvije mnoge asocijacije, s kojih bi pri svakoj zapreci došle u svijest objektivne predodžbe, koje se odnose na rad i na zapreku, ne pak subjektivno duševno stanje, t. j. ćud, koja sili na rad, ali ga sprečava svojom sljepoćom sve dotle, dok ne dâ, da u svijesti zavlada razum.

S pomoću ovoga, što se do sada reklo, mogu se lako protumačiti vrste ćudi. Ako su sa živčane konštitucije i slabo razvijene duševne konstitucije subjektivna čuvstva, što čine ćud, osobito jaka, onda će biti ćud opora i motivi ne mogu djelovati. Ćud je vatrena, ako se međusobno trvenje podražaja, pa bilo i malo, oćuti tako jako, da zavlada samosviješću, pa bilo to i na čas, te dade nove snage za rad. Zla ćud nastaje tako, što se međusobni utjecaj podražaja ćuti bolno. Ta bol ne djeluje kao novo poticalo na rad, nego ozlojeđuje i navodi na to, da se mrzi na ono, što staje na put. Nagla je ćud onda, kad s trvenja podražaj naglo preskače, a isto tako i svijesni motivi, tako da ne dođe do pravoga prosuđivanja. I to se stanje može potencovati tako jako, da se pojavi kao bolest duševna. S u r o v a je ć u d onda, ako je moždanska materija razvijena tako, da su osobito jaki podražaji, što uzrokuju niže osjete. Ć u d l j i v o s t je bolesno stanje, s koga ostaju trajni tragovi međusobnoga utjecaja i trvenja podražaja u takovoj mjeri, u kojoj obično ne ostaju.

Uljudba mora da nastoji oko toga, da se u uzgajaniku razvije blaga, primjerena, milostiva, dobra, mirna i uglađena ćud. Osobito je znamenito to, da se dijete sačuva od opore i nagle ćudi. Sav uzgoj ide za tim, da bude dijete tjelesno krepko, dakle da ne bude moždanska kora bolesna, podražljiva, i da se razvije dobro uređena asocijacija ideja, a po tom i jedinstvena samosvijest. Nadalje mora da bude u djetetu pobuđjen mnogostrani interes za sve, što je dobro i lijepo. Tako će biti dijete ojačano, da ga u pojedinim momentima ne savladaju afekti, koji mjesto jasnih motiva upravljaju radom. No uljudba ne smije da ide predaleko obuzdavajući ćud, naime da je sasvim uništi, jer bi se tim oslabila životna i radna snaga. Ćud mora dakle da ostane živa i vatrena, ali probudivši osobu na otpor i novi rad, mora da ustupi mjesto razboru, koji upravlja daljnim radom. Ćud se ne smije dakle da miješa u sâm rad, ali mora da na rad potiče, mora da je uvijek toliko živa, da se uzdrži osoba kao biće svojom voljom i snagom. Osobito se dakle mora da pazi na individualnost, da se naime djeca, koja jako ćute, uljudbom stišavaju, a ona, koja su preslabih oćuta, na kojima se ćud razvija, treba da se krijepe.

Osim općenoga rada mora se istaći ono, što je u uzgoju osobito upereno na uzgoj ćudi. Valja nastojati, da dijete ne bude odviše ćutljivo. To će se postići tako, ako se već za rana ograničuje njegova samovolja,

i ako mu se dovodi u svijest, da nije samo, nego da i drugi ljudi imaju svoju volju, da ono ne smije nikomu smetati, ako ne će da drugi njemu ne smeta, da se svrha postizava razboritim radom, a ne samo neobuzdanim zahtijevanjem. Ne smije se priječiti, nego upravo udesiti takove prilike, da na dijete djeluju elementarne nepogode u mjeri, koja ne će naškoditi zdravlju. Uzgajatelj i stariji ne smiju da uklanjaju od djeteta svaku zapreku, dok opaze, da je dijete s te zapreke razdraženo, nego moraju pustiti, da se razdražba u djetetu stiša. Ako je čas zgodan, i takova se prilika pruži, da dijete može samo ukloniti zapreku, onda se stišana razdražba mora podbosti, da dovede dijete do načina, kako se može osloboditi zapreke i da ga podbode na rad. Ako je ćud slaba, treba da se upotrebi svaka zgoda, da se ojača, t. j. da se dijete podbada na otpornost proti spoljašnjim zaprekama. Prva će dakle i najznatnija uzgajateljeva dužnost biti, da upozna dijete, jesu li naime afekti ćudi jaki ili slabi, da li je utjecaj afekata na organičku materiju jak ili slab. Individualnost se može upoznati po pojavima na licu i tijelu (djeca s jakim afektima zacrvene, stisnu zube i šake, viču, giblju naglo rukama ili nogama, suze im vrcaju, slina se izlučuje i t. d.; djeca sa slabim afektima ne odaju nikakova nemira, nego uzmiču i napuštaju rad). No individualnost se upoznaje i po duševnim pojavima, koje će dijete uzgajatelju poslije odati, ako ga pita na zgodan način (dijete ne zna, što misli ili radi, kad mu se stavi zapreka, zašumi mu u glavi, pa mu se čini, da će mu se raspršiti prsa, ili puknuti žile; slabo dijete oćuti bol, pa se onda smiri).

dr. Đ. T.

Ćudoredna sloboda. (Savjesnost. Unutrašnja sloboda.) 1. Opis pojava. Ako se ćudorednim zakonima podvrgavamo sasvim slobodno u uvjerenju, da je tako dobro, onda smo ćudoredno slobodni. Ćudoredno slobodan nije onaj, koji sluša ćudoredne zakone, jer se nada od nekoga veće nagrade, ako te zakone sluša, a ne povodi se za ugodnošću ili korišću ili pohvalom ljudi. Nije ni onaj još posve ćudoredno slobodan, koji se mora boriti prije, nego će poslušati ćudoredne ideje; tek je onaj ćudoredno slobodan, koji ne može drugojačije htjeti, nego onako, kako to propisuju ćudoredni zakoni. Ćudoredno slobodan jest također i savjestan čovjek, jer slijedi bolje uvjerenje. Ćudoredna sloboda zove se i unutrašnja sloboda, pa se razlikuje od spoljašnje, građanske ili političke slobode time, što nam spoljašnja sloboda zajamčuje, da možemo raditi i živjeti nesmetani od drugoga, dok nam unutrašnja sloboda zajamčuje, da nijedna težnja ne će svladati samih nas, nego ćemo mi svakom težnjom obladati. Ćudoredna se sloboda razlikuje i od psihološke slobode. Psihološkom se slobodom zove sposobnost čovjeka, da se može odlučiti za neki čin ili proti njemu; ćudoredna sloboda je pak sila, kojom čovjek svladava težnje. Psihološki slobodan čovjek odlučuje se po nekim razlozima, ćudoredno slobodan čovjek odlučuje se po najboljim razlozima. Ako se čovjek svojom psihološkom slobodom za nešto odluči, onda je uvjeren, da se on za neki čin odlučio, ali nije uvjeren, da je ono dobro ili zlo, zašto se odlučio.

2. Ćudoredna sloboda kao etička ideja. Konkretna podloga, iz koje se razvija ova moralna ideja, jest u jednostavnom estetskom sudu, koji je evidentan t. j. neposredno se zapaža u svijesti i uvijek pod nekom stanovitom prilikom. Ta je prilika u tom, da se predoči časovito htijenje i stalni etički maksimi u međusobnom odnošaju. Prvi član toga odnošaja jest, kako eto rekosmo, u htijenju, što se podiglo u svijesti; drugi član jesu praktični maksimi, umna spoznaja o tom, što je dobro, a što zlo, i to je opća umna volja. Ta se načela ne smiju zamijeniti s načelima razbora. Odnošaj može biti dvojak: ili se časovito htijenje slaže s umnom voljom, pa je umna volja original, a časovito htijenje je slika toga originala, ili se časovito htijenje ne slaže sa stalnim praktičnim načelima. U prvoj zgodi oćuti se ugodno čuvstvo, na temelju koga se izriče estetski sud odobravanja, a u drugoj se zgodi oćuti neugodno čuvstvo, kojoj je kao posljedica sud negodovanja.

Ti su sudovi nosilac praktične ideje s ovim sadržajem: Svako časovito htijenje mora se podvrći stalnim praktičnim maksimima. Kao takov imperativ stupa ideja onda, kad se časovito htijenje ne slaže sa stalnim maksimima. Neugodno čuvstvo, koje tada nastane, mora se ukloniti, a može se ukloniti samo tako, ako se napusti časovito htijenje, jer stalna se volja ne može da napusti. — Utjecaj te praktične ideje odaje

se u ustrajnosti i konzekvenciji, kojom se drži odobreno htijenje usprkos napastima, dolazile te iz vanjskoga svijeta, ili bile u unutrašnjosti, naime u časovitim htijenjima, koja su protivna odabranomu. Pregne naime netko, da ne će u nekom događaju tražiti svoje koristi nanoseći štetu drugomu, pa drži to usprkos tomu, što ga zamamljuju sve većim obećanjima. Nadalje se opaža utjecaj ideje ćudoredne slobode i u tom, što se odbija stalno neko časovito htijenje, koje se ne slaže s moralnom spoznajom. Tako dolazi na kreposna čovjeka često puta kušnja (časovito htijenje), da otkine od zasluge onomu, koji je od njega ovisan, no on nigda ne popusti; ili učitelj uvijek odoli napasti, da u školi ne radi savjesno, nego da djecu pripravlja tek samo za to, da za inšpekcije pokaže uspjeh.

Vrlina dakle, koja izvire iz te ideje, jest: ustrajnost u dobru, stalnost u svojim umnim odlukama. Porok pak jest: moralna slaboća, koja se odaje u tom, da se podlegne svakoj napasti. Grijeh, u koji čovjek pada, suđen po toj ideji, jest: pakost, zlohotnost, naime kad upravo ono hoće, što je spoznao kao nevaljalo. Putenost ili koristoljublje one su sile, koje u toj zgodi savladaju moralnu spoznaju.

3. Ćudoredna sloboda kao psihički pojav. Po pedagošku psihologiju dva su pitanja vrlo znamenita, i to: kako se razvije ta praktična ideja u pojedincu, i kako djeluje u svijesti?

U početku je svoga razvitka čovjek neslobodan. Ne pita: što je dopušteno, a što nije, nego mu je sve dopušteno, sve mu je dobro, što mu godi. Nema moralne sadržine, pa nema ni refleksije t. j. razmišljanja o svojoj pojedinoj volji i činu. Pod utjecajem društva i sistematskoga uzgoja razvija se međutim moralna sadržina čovjeka t. j. duševnost ili zdušnost. Za taj razvitak pridonese čovjek sposobnosti, koje su jače ili slabije. Te urođene sposobnosti jesu u tom, da u čovjeku nastaju moralna čuvstva, koja izazivlju etičke sudove. U nekom se pod istim prilikama razviju jasnija i krepčija etička čuvstva, u nekom opet slabija; netko oćuti jače isto etičko čuvstvo nego drugi, te mu jače djeluje i na svijest u onome momentu, kao i na trajnu konstituciju svijesti. Tako je i sa čuvstvima, koja su podloga elementarnim sudovima ćudoredne slobode. Kad se razvija ova ili ona ćudoredna spoznaja, pa se omjeruje časovito htijenje s tom ćudorednom spoznajom, onda se pojavi čuvstvo, i to ugodno, ako nema opreke, ili se suzbije oprečno htijenje; neugodno je, ako je časovito htijenje oprečno, pa nadvlada. U prvoj se prilici duh krijepi, širi, i to se opaža u svijesti kao ugodno čuvstvo, u drugoj pak zgodi duh se slabi, suzuje, i to se zapaža kao neugodno čuvstvo. Sav taj duševni rad ćuti se jače ili slabije, i to ugodno ili neugodno. To ćućenje podaje subjektivnu stranu savjesti, a ona su moralna čuvstva njena objektivna strana.

Kad ne bi bilo daljnoga uzgojnog utjecaja, čovjek bi ostao na tom prvom stupnju, na kom se savjest probudi kao čuvstvo, koje se ćuti jače ili slabije, no tu savjest može lako da svlada drugo koje posve protivno čuvstvo, koje je jače, pa se i jače oćuti; može je da svlada težnja za ugodnim osjetom ili što slična. — Daljnim se uzgojnim radom razviju jasni etički sudovi, koji padaju u opseg slobode, i to sudovi izazvani pojedinim vlastitim ili tuđim činima. Skupni sadržaj tih sudova jest: Dobro je, da se držiš moralnih načela.

Prispodabljajući na tom stupnju načela ugodnosti, korisnosti, pristojnosti s praktičnim načelima, spoznaje se apsolutna vrijednost moralne slobode na taj način, što se vidi, da se najsigurnije čovjek ukloni šteti i priskrbi sebi trajnu ugodnost, ako se drži moralnih načela. Iz te spoznaje crpu moralna načela snagu, da mogu izdržati navalu pojedinih htijenja. Proces taj biva na taj način, što se nastoji, da se dijete privede spoznaji, da držeći se načela ugodnosti ili korisnosti nije nigda sigurno, da li ne će postradati, t. j. da li ne će oćutjeti boli, što potječu od osjeta ili čuvstva, a odolijevajući pojedinomu htijenju i držeći se načela moralnih uvijek mu ostaje etičko čuvstvo, koje jača samosvijest.

Kad čovjek jasno vidi, da je najsretniji, ako upravlja svojom moralnom sadržinom, onda je završen drugi dio u tom procesu. Ima li prilika, gdje se taj proces nigda ne dovrši, t. j. da čovjek nigda ne spozna, da je po nj najbolje, ako se drži ćudorednih načela? Ima, ako su uzgojne prilike takove, da se tjelesni osjeti ćute veoma jako, i da čestim ponavljanjem prevlađuju svaki ini duševni pokret. Ti osjeti, bilo da se

ćute ugodno ili neugodno, prevlađuju i potamnjuju svaki duševni pojav, ispunjaju „ja", pa njime obladaju oni sve, što je s njima u svezi, naime načela osjetilne ugodnosti i korisnosti.

Drugi stupanj završuje se dakle jasnim uvjerenjem, da je najkorisnije po čovjeka, ako se drži moralnih načela. Množina ljudi i ostane na tom stupnju, pa im se to uvjerenje za života jača, dok njima i ne zavlada sasvim, te su i oni u neku ruku moralno slobodni.

No kod množine ljudi nastavlja se dalje taj proces i stupa u treću fazu. Prosuđujući pojedino časovito htijenje ne mjere se načela ugodnosti, korisnosti i ćudorednosti obzirom na to, što je po čovjeka najkorisnije, nego obzirom na samu vrijednost tih načela. Sluša se glas čiste savjesti, koji kaže, da je po čovjeka nedostojno upravljati se bilo kojim drugim načelom, osim ćudorednim. Ta faza završuje potpunom ćudorednom slobodom, gdje se svaki čin upravlja ćudorednim načelima zato, jer se spoznalo, da je to dobro.

4. Rad uzgojni obzirom na ćudorednu slobodu. Poslušnost, i to sve tri vrste, jest pripravna krepost za ćudorednu slobodu. Poslušnost ustavlja odmah od prve djetinjske dobi težnje djetinje i tim privikava dijete na to, da mjeri svoje težnje o zabrane, koje je izrekao uzgajatelj. A kad se u nekoliko razviju maksimi, onda strah pred kaznom i autoritet učiteljev dovede dijete do toga, da sluša maksime.

K tomu uzgojnomu djelovanju, koje se ubraja u upravljanje, pridružuje se i stega, koja uzdržava lakomišljenika, da ne zaboravlja na ono, što je spoznao kao dobro, koja neposredno opominje i puti dijete, kako će se u pojedinoj prilici vladati; koja upravlja djetetom, kad dođe do toga stupnja u svom razvitku, da počne samostalno rezonovati, koja ga dovodi do mirnoga duševnog raspoloženja kod prosuđivanja svojih i tuđih čina, i koja ga nuka, da u svom djelovanju suspreže težnje za osjetilnim užitkom najprije s pomoću načela korisnosti, a onda i s pomoću moralnih načela.

dr. Đ. T.

Ćudoredni uzgoj. 1. Povjesno. Još Kant razlikuje moć razuma, čuvstva i volje, a po tomu i intelektualni, estetski i moralni ili ćudoredni uzgoj. Herbart — obazirući se na iskustvo — jasno je dokazao, da je pojam „moći" skupni logični pojam, koji ne može da služi kao elementarni psihološki pojam. Od to se doba riječima razum, srce, volja ne označuju neke moći, nego se imenuje skup najednakih svijesnih pojava. Tako je pedagogija prestala s raspravljanjem o posebnom razvitku volje, razuma, uma, pamćenja i t. d. Ne veli se tim, kao što se krivo ističe, da je pedagogija, a po tom i uzgojni rad postao jednostran, nego se samo konstatuje, da se svakim uzgojnim radom razvijaju elementi, oni prvotni, duševni proizvodi, od kojih se onda u životu i uzgojnim djelovanjem razvijaju prerazlični oblici, u kojima nam se duševni život prikazuje, dakle i ćudorednost volje.

Kad se dakle danas govori o ćudorednom uzgoju, onda se ne misli na uzgojne radove, koji bi imali pred očima samo ćudoredni razvitak volje, nego se od svakoga uzgojnoga rada istakne ono, što osobito utječe na ćudoredni razvitak.

2. Svrha ćudorednoga uzgoja obzirom na narav čovjeka. Ćudoredni uzgoj ide za tim, da uvede u ćud neki red, t. j. da težnje, koje se u svijesti bude, obuzda i dovede u međusobni sklad, te ih podvrgne umnoj volji. To se može postići pamćenjem volje i stalnim maksimima (centara), kojih se mora dotaći svaka težnja u svom razvitku. Stalnost volje — značaj — i moralni zakoni, po kojima se značaj upravlja, jesu dakle proizvodi ćudorednoga uzgoja. Ćudorednomu je uzgoju nadalje svrha, da čovjek ne smatra sebe, uzdržavanje samoga sebe i ugađanje samomu sebi svrhom života, nego da se postave svrhe opstanku u nečem objektivnom, što ima vrijednost samo po sebi. Ćudoredni uzgoj mora čovjeka da preporodi, i to u Isusu Hristu, naime tako, da napusti one težnje, kojima je izvor u tijelu, u ovom životu, i da usvoji način mišljenja, života i rada Isusa Hrista.

3. Narav čovjeka obzirom na ćudoredni uzgojni rad. Kako je čovjek prerazlične naravi obzirom na ćudoredni uzgoj, vidi se najbolje onda, ako se motre bolesnički pojavi. Motreći te pojave bivaju nam jasne i raznolike naravi. Preyer („Die Seele des Kindes", 2. nakl. 1894.) veli, da se djetinje nedovršeno stanje može prispodabljati s abnormal-

nim stanjem zdrava čovjeka, a da je između abnormalnoga stanja bolesna čovjeka i između zdravoga stanja kontinuitet. Motreći dakle bolesna duševna stanja lakše shvaćamo i zdrava stanja kod djeteta i kod odrasloga.

Dvije su vrste bolesnih stanja, koje na ovom mjestu valja osobito istaknuti. Ima ljudi, koji ne ćute čuvstava, koja nastanu, kad čine dobro ili zlo djelo, ili kad tuđe dobro ili zlo djelo motre. Ti su ljudi nesposobni, da se u njima razvijaju viši etični maksimi, a ne razvijaju se ni niži: dopuštena i nedopuštena, korisna i štetna. No ima zgoda, gdje se s bolesti već razvijeni stalni maksimi izgube, te tada nema duh sila, kojima bi upravljao pojedinom težnjom, i čovjek postaje rob momenta. To je prva vrsta abnormalnosti, a ujedno i prva vrsta normalnih ljudi, kod kojih se etička čuvstva — ta podloga ćudorednoga uzgoja — slabo razvijaju i još slabije ćute.

No uz razvijene i sačuvane maksime može ipak čovjek da bude rob momenta. To biva s bolesnoga, abnormalnog pospješenja ili zaustavljanja tijeka predočaba. Ako je pospješenje tijeka abnormalno, onda se s tim stanjem združi i nenaravno veselo čuvstvo — eksaltacija. Težnja, koja se porodi u duhu, razvija se brzo, preskače, te maksimi i ne dobiju onoga stupnja svijesti, da bi modifikovati mogli tijek misli, a po tom i težnje. K eksaltaciji pridružuje se često kod te vrste bolesti i srdžba, te je utjecaj maksima još slabiji. I naravni ljudi su takovi, da je kod nekih ritam reprodukcije prebrz, da u mislima preskaču; takovi ljudi će se mnogo teže uzgojiti nego oni, kod kojih je polaganiji ritam reprodukcije.

I zaustava tijeka predočaba može biti uzrokom, da se ne samo ne razviju ćudoredna načela, da se ne razvije volja, ili ako je i razvijena, da ne utječe na rad. S tom zaustavom tijeka predočaba uvijek se sveže i neugodno čuvstvo depresije (stanje bolesno). Takovi ljudi, ako su normalni, razviju se u tjesnogrude sebičnjake; ako li je zaustava prevelika, onda su suludi sebičnjaci, koji su neprestano zabavljeni svojim tijelom. Od toga ludog egoizma, gdje se bolesnik usred ljeta zamata u tople haljine, od straha da će se nahladiti, pa dalje s v e vrste egoizma jesu bolesna i nenaravna stanja, koja priječe, da se čovjek ne može popeti do altruističkih čuvstava i moralnih načela, koja njemu — po svojoj prirodi određenu na zajednički život i rad — omogućuju provoditi naravan život.

4. R a z v i t a k d j e t e t a o b z i r o m n a ć u d o r e đ e i o b r a z i v a n j e v o l j e. Po uzgojni rad vrlo je znamenito, da se pedagogija obazire na razvitak volje i na razvitak maksima, i da vlada suglasje između snage htijenja i djelotvorne snage uzgajanikove s jedne, a jakosti etičkih maksima s druge strane. Uzgoj mora jačati volju, a ne ubijati je i slabiti, kao što često misle pedagoški barbari; ali volja i samostalnost mora se jačati u onom omjeru, u kom se razvijaju one sile, koje njome upravljaju.

Volja se jača ugodnošću ili neugodnošću, što je uzrokuju osjeti i čuvstva, a razum i um jesu one sile, koje upravljaju njome. Između toga dvoga mora uzgoj da postizava suglasje. Novorođenče je bez volje i bez motiva, koji bi upravljali njegovim radom. Ugodni i neugodni oćuti tjelesnih osjeta dovode do prve samosvijesti, t. j. osjetilni „ja“ prvoga samosvijesnog doba hoće da priskrbi sebi ugodnost, ili da se ukloni neugodnosti. Početak toga stupnja pada prije nego dijete progovori, možda već u deveti mjesec, a traje isključivo do pete, šeste ili sedme godine, naime do momenta, kad se dijete može samostalno zakaniti, da učini nešto, što mu je neugodno radi toga, što će steći neku veću ugodnost, ili da pregori neku ugodnost radi neke druge, daljne ugodnosti.

To je doba, gdje se najbrže i najsigurnije razvija jaka volja, koja poslije može izbiti u svojeglavost. Motiv naime, koji djeluje na volju, jest takov, da samo sili na ispunjenje težnje, a nema u svijesti ničesa, što bi zaustavljalo volju i zadržalo u dotičnom momentu ravnotežu. Vanjski pritisak mora prepriječiti taj nagli i prejaki razvitak htijenja i razvitak predodžbe „ja“ u tom omjeru. To se postizava n a l o z i m a i z a b r a n a m a. Poslušnost obustavlja prva neobuzdani tijek i dojam težnjâ već onda, kad se težnjama samosvijest još oprijeti ne može, ili je možda i nema. U isto doba — od prilike — mora se dijete naviknuti na to, da p o d n o s i također neugodnosti i pomanjkanje ugodnosti, da snosi drugo dijete uza se i utjecaj jačega i starijega. To će također sapinjati i zaustavljati prenagli razvitak volje, koji bi se — kako je već rečeno — mogla najlakše preobraziti u svojeglavost, koje u daljnom razvitku više ništa ne će moći da sapne. —

Daljni uvjet za ćudoredni razvitak jest s u-č u v s t v o v a n j e. Kad je snosljivošću i poslušnošću samočuvstvo sapeto, onda mora uzgoj navesti dijete na to, da u se prima tuđa duševna stanja, i da ih proživi, pa ih omjeri o svoja vlastita duševna stanja. U to doba mora dijete poznavati potpuno načela koristi i štete, pa omjeriti sebe o drugoga. U isto doba moraju uzgojni faktori pokazati, da su neki čini dopušteni i pristojni, a drugi da nijesu. Uz te uvjete: sučuvstvovanje, poznavanje koristi i štete, pristojna (dopuštena) i nepristojna (nedopuštena) počnu se u djetetu buditi etična čuvstva, koja su podloga pravomu ćudorednom razvitku. Tada se volja utjecajem života i obuke za razvitak duševnosti obrazuje do ćudorednoga značaja.

5. M o ć ć u d o r e d n o g a u z g o j a. T k o j e u z a d n j e m r e d u o d g o v o r a n z a s v o j e ć u d o r e d n o s t a n j e? Prosuđujući ćudorednost pojedinoga čovjeka ne smije se nigda pomiješati pravna odgovornost s moralnom, a još manje da bi pri tom odlučivali osobni interesi onoga, koji prosuđuje. Prvo je pitanje pri tome prosuđivanju: da li je dotični dobar ili loš čin prolazno htijenje ili stalno načelo. Drugo treba da se ispituju prilike, u kojima se razvio čin. Po tom će se vidjeti, u koliko je mogla ćudoredna sadržina djelovati pri odluci, i da li je jakost čuvstva, koje se budi poslije učinjena čina, prema stupnju odgovornosti. Po tom se pak može dalje zaključiti, da li je ćudoredni uzgoj postigao stupanj potrebnoga razvitka. — Nadalje se pita za uzgojne prilike. Te uzgojne prilike obzirom na ćudoredni razvitak ne smiju se zamijeniti s opće obrazovnim prilikama, pa misliti, da je čovjek, uzgojen u obilatosti, bio u boljim uzgojnim prilikama, nego čovjek, uzgojen u bijedi. Imućstvene prilike utječu mnogo jače na opću obrazovanost nego na ćudoredni uzgoj. — U svakom čovjeku, koji živi u našem društvu, moraju se razviti ćudoredna načela s onoliko jakosti i ćudorednoga razbora, koliko je primjereno prilikama, u kojima taj čovjek živi, a po tom i prilikama, u kojima je razvijena njegova ćudorednost. Radi toga i nema čovjeka, koji se može oprostiti moralne odgovornosti; svaki je čovjek moralno odgovoran za svoje čine i svaki je ćudoredno uzgajan toliko, da se mogao ćudoredno razviti do onoga stupnja, koji je potreban za njegove životne prilike. Stupanj je te odgovornosti dakako različan po uzgojnim prilikama, a još više obzirom na narav čovjeka tako, da u istinu ima abnormalnih ljudi, koji ne ćute ogavnosti zla, ni ljepote dobra radi toga, što u opće nijesu sposobni, da se u njihovoj svijesti razvije moralno čuvstvo, a po tom nemaju ni savjesti, koja bi ih opominjala. Takovi ljudi ne mogu oćutjeti moralne odgvornosti, niti su za svoje čine moralno odgovorni. Kakova p r a v n a odgovornost veže takove ljude za njihove zle čine, to ne pripada ovamo, no moralna ih odgovornost veže malo ili nimalo, jer to su — obzirom na moralnu stranu duševnoga života — luđaci.

6. U z g o j n i r a d o b z i r o m n a ć u d o r e d n i r a z v i t a k. Dojam društva, u kojem dijete živi i sustavnoga uzgoja dvojak je obzirom na svrhu ćudorednoga razvitka. U uzgajanika se proizvode predodžbe i čuvstva, a to su vrela mnogovrsnim težnjama; uzgajanici se upoznaju sa sredstvima i upotrebom sredstava, te se tim težnje pretvaraju u volje. To je prvi dio uzgojnoga rada. Drugi je pak dio uzgojnoga rada razvitak onih sila, koje upravljaju voljom. Dok je dijete u ćudorednom razvoju, to je s t e g a, t. j. premoć uzgajateljeva, pozvana da upravlja htijenjima. Stega popušta sve više, što se dijete više ćudoredno razvija upravljanjem i obukom. Upravljanjem se razvijaju neposredno čuvstva, koja su podloga ćudorednomu razvoju. O b u k a razvija također — ako i posredno — ta ista čuvstva, ali još je znatniji njezin zadatak taj, da iz čuvstava razvija ćudoredne ideje, i da radi oko umnoga razvitka, t. j. širi i krijepi moralnu razboritost, kojom se razbira dobro od zla.

dr. Đ. T.

Ćudorednost. 1. Š t o j e ć u d o r e d n o s t? Ćudorednost se nazivlje trajno duševno stanje, i to praktično uvjerenje, po kojem se čovjek ravna, kad prosuđuje svoje čine i htijenja ili čine i htijenja drugih ljudi. Predikat tih sudova, kojima se čini i htijenja prosuđuju, jest: dobar, zao. U ćudorednosti nekoga čovjeka jest i sila, kojom se drže ćudoredne presude kao zapovijedi, koje zabranjuju čovjeku, da udovolji nekoj težnji, ili mu nalažu, da učini nešto, što mu nije ugodno.

Putenost i koristoljublje jesu sile, koje također vladaju čovjekom i protivne su ćudorednosti. Putenost nastane od osjeta s jakim

prićutom. Tako i koristoljublje, samo što je ono razborita putenost, osvijetljena razumom. Ta dva načela ne udovoljavaju čovjeka, jer mu ne zajamčuju trajne ugodnosti, niti uređuju povoljno odnošaj jednoga čovjeka prema drugomu. Čovjeka ne udovoljavaju čini, što mu priskrbljuju ugodnost i korist, nego on traži čine, koji su vrijedni sami po sebi, pa su ga i dostojni. U osjetilnom spoljašnjem svijetu ne može naći mjerila osim onoga, što ga je našao u putenosti i koristoljublju. Tim se ne smiruje, jer putenost je zabacio već razbor; čovjek je naime spoznao, ako se ravna po njoj, da će nabrzo biti nesposoban, da joj udovolji i tim sebe usreći. Isto tako ne može ni kod koristoljublja da ostane, jer držeći se njega opaža na svakom koraku, da je svezan mnogim vanjskim prilikama, koje ne dopuštaju, da može udesiti svoj rad prama tomu načelu. Ali ako i može udovoljiti svomu koristoljubju, opaža ipak, da nije tim zadovoljan, jer sve, što sebi priskrbi, mora da smatra jedino sredstvom, kojim bi mogao priskrbiti sebi ono, što ima za nj pravu, beziznimnu, trajnu vrijednost, pa budući da toga ne može naći u spoljašnjem svijetu, počinje umovati t. j. samostalno od iskustva, svojim vlastitim umom tražiti ono, što ga čini sretnim. Umovanjem upoznaje ćudoredne ideje i kreposti. Tako nađene ćudoredne ideje upravljaju čovjekom već u njegovu razvitku, stvaraju u njemu stalna uvjerenja i načela, a to je onda njegova ćudorednost, po kojoj udešava svoj način mišljenja, svoj život i čine.

2. Razvitak ćudorednosti u pojedinca. Ćudorednost podaje čovjeku stalna mjerila, po kojima prosuđuje sama sebe i drugoga. Tim otimlje pojedinca sumnjama i neprestanomu duševnom nemiru. Ona omogućuje život ljudi u društvu, budući da spoljašnja dobra ponizuje na stupanj sredstava, kojima se postizavaju prave vrijednosti unutrašnje, duševne, i to samo onda, ako se ta sredstva upotrebljavaju drugojačije, nego li to hoće sebičnost, koja upravo onemogućuje opstanak jednoga čovjeka uz drugoga. Spoznanje ćudorednih ideja vodi do neposrednoga spoznanja, da je Bog, koji u sebi sadržava ćudoredne ideje u potpunoj savršenosti. Kad ne bi bilo Boga, ili nam ne bi objavio svoje moralne savršenosti, onda ne bi ni mi mogli saznati za ćudorednost, jer spoznanju toga reda nema u našem tijelu, ni u osjetilnom iskustvu nikakova traga. Samo unutrašnjim, čisto duševnim iskustvom, t. j. umovanjem dolazimo do ćudorednih ideja. A kakogod sve, što se u našoj duši pojavlja, mora da ima i svoga realnoga nosioca, jer se inače ne bi pojaviti moglo, budući da na nas ne bi imalo što da djeluje, tako i ćudoredne ideje imaju svoga realnog, osobnog nosioca, a to je Bog.

Spoznanje, da postoji Bog, u kom su ćudoredne ideje realizovane, daje čovjeku snage, da može u spoljašnjoj i unutrašnjoj borbi odoljeti, jer zna, da postoji red, za kojim teži, pa se uzda i u savršeno milosrđe (jedna od ideja ćudorednih), da će i on postići ta savršena dobra.

Umujući na temelju neposrednoga unutrašnjeg iskustva i o unutrašnjem iskustvu dođe čovjek do etičkih ideja, čiju istinitost i apsolutnu vrijednost spozna. Tako spoznate ideje dovode čovjeka do neposrednoga spoznanja Boga. Spoznanje Boga omogućuje, da etičke ideje u čovjeku proizvode ćudorednost.

3. Različni stupanj ćudorednosti obzirom na savršenost. Sav uzgojni rad ima posljednju i glavnu svrhu, da se razvije ćudorednost. Stupanj umnoga razvitka upravljat će i stupnjem ćudorednosti, i to ne možda u tom, što bi ocjene bile kod umnijega drugojačije nego kod čovjeka s manje razvijenim umom, nego je ta razlika u stupnju jasnoće i razboritosti obzirom na etičke ideje i spoznanje Boga. Prama tomu će se udešavati i uzgoj. Na nižim stupnjevima zadovoljit će se uzgoj tim, da se na primjerima zamijete unutrašnji elementarni etički pojavi, naime etička čuvstva. Uzgoj krijepi i razvija ta etička čuvstva, te stvara pojedine etičke konkretne sudove. Iz tih konkretnih sudova ne će uzgoj sam po sebi nigda razvijati ideja (tu je pozvana etika kao znanost), ali će se razvijati pred duhovnim okom uzgajanika različni idejalni čini, koji su prema idejama, i idejalne osobe, koje svoj život udešavaju po etičkim idejama.

Ako se dakle uzgojem i ne postignu jasne znanstvene etičke ideje, na primjerima se ipak opaža njihova ljepota i apsolutna vrijednost; ideje se dakle upoznaju po njihovu opsegu, ako i ne po sadržaju. I take ideje daju živost ideji o Bogu, koja se ideja također razvije na čuvstvu i s pomoću autoriteta uzgajateljeva. Potrebu autoriteta osjeća

tako uzgojen čovjek neprestano. Zato je potrebno, da jednostavno obrazovan čovjek ima vazda pred sobom idejale, da motri idejalne čine, i da su oni, koji su znanstveno obrazovani i pozvani na to, da sačuvaju autoritet, i da mu budu uzori vjerskoga i moralnog života i uvjerenja; svojim naime životom moraju oni pokazati, da su se umovanjem uvjerili o istinitosti ideja, koje slabije obrazovan čovjek pozna samo po ljepoti onih čina, što su kopija ideja. *dr. Đ. T.*

Ćutjeti, ćućenja, ćut, prićut. 1. Opis pojava. U svakidašnjem životu često se jednako upotrebljava riječ osjećati i ćutjeti, akoprem se već nekoliko vijekova riječ ćutjeti upotrebljava u onom smislu, u kom je i psihologija treba da upotrebi. (Vidi akademijski rječnik). — Ćuti se samo ugodnost ili neugodnost osjeta, a osjeća se sve, što podražuje živce tako i u tolikoj mjeri, da podražaj dopre do osjetilnog živčanoga centra, i prijeđe u dušu kao svijesni osjet. Svaka se dakle svjetlost osjeća, ali se ćuti samo prejaka ili preslaba svjetlost, ili i umjerena svjetlost, ako boja iste vrste dugo djeluje na oko. Od osjeta ćuti se dakle prićut. I čuvstva se ćute jače ili slabije, i nema ni jednoga, koje se ne bi oćutjelo ugodno ili neugodno. Nekoja su čuvstva jasnija, velebnija, ali se ne ćute kao druga, koja su tamna. Tako se pobožnost, velebna poniznost i pouzdanje u Boga, ne oćuti onako jako, kao što se katkad oćuti čuvstvo nad gubitkom kakove sitne stvari. To posve prolazno čuvstvo oćuti se jako, i nestane ga brzo, pa ne ostavlja iza sebe traga; dok ono velebno čuvstvo djeluje trajno na tijek misli i na čine, ako se i nije jako oćutjelo.

I kad hotimice mislimo na što, ili hoćemo nešto, ćutimo to mišljenje i htijenje ugodno ili neugodno. „Ćutjeti“ mogu se dakle svi duševni radovi, a „osjećati“ označuje jedan, i to perceptivni duševni rad.

2. Psihološka bitnost ćućenja. Svaki duševni rad vezan je na živčane centre i popraćen je radom još kojega tjelesnog organa (osjećanje radom osjetila, mišljenje je popraćeno napetošću mišica, osobito čeone mišice, htijenje utječe na unutrašnje organe i t. d.). Objektivna strana toga međusobnog utjecanja jesu osjeti, predodžbe, čuvstva, težnje, sudovi, proizvodi fantazije i t. d. Pri svakom duševnom radu podražena je i moždanska tvar, te se u njoj proizvode različne promjene, koje su pratilac i materijalni uzrok duševnih pojava. No vanjski podražaj pri osjetu, ili utjecaj duše pri mišljenju, čuvstvovanju, htijenju može biti takov, da se oćuti i sâma promjena živčane tvari kao ugodni ili neugodni prićut dotičnoga duševnog rada. U prićutu postaje dakle svijesnom reakcija centralnoga živčanog sustava na jake spoljašnje dojmove bilo od strane duše ili spoljašnjega svijeta. Reakcija ta bit će onda jaka, ako je podražaj jak, ili je osobit poređaj i trajanje; ili ako se radi centralizovanoga rada duše sabiru različni podražaji u cjeline, koje se slažu ili jedna drugoj smetaju.

Svi ljudi ne ćute jednako duševni rad. Od abnormalne nećutljivosti do abnormalne prećutljivosti ima mnogo stupnjeva. Stupanj ćutljivosti vrlo je znamenit, jer utječe na ostali duševni život, budući da svaki objektivni duševni rad, koji se oćuti, dobiva svježost i snagu osjeta, i djeluje na tijek predočaba. No kod istoga čovjeka nijesu sve vrste ćućenja iste. Osjeti se možda ćute jače nego čuvstva, i to možda ugodnosti osjeta jače, nego neugodnosti. Te individualne osebujnosti utječu veoma na razvitak značaja, jer do toga stoji ona sila, koja pokreće čovjekom. Uzgoj se mora radi toga obazirati na te osebujnosti, pa krijepiti onu vrstu duševnoga rada, kojoj — obzirom na ćućenje — nije sama narav priklona.

dr. Đ. T.

D.

Dadilja (dojkinja). Ako je mati zdrava, pak može dojiti, onda joj je sveta dužnost, da doji svoje dijete sama, inače nije vrijedna lijepoga imena i sreće, da je majka. Dojeći ga sama najbolje će dijete uspijevati, jer mu je ta hrana najprobitačnija.

Ima slučajeva, gdje majka sama dojiti ne smije, a to je onda, ako boluje od kakve teže bolesti, kao što je hrakanje krvi, padavica, bludobolja i t. d., ili ako dojeći počinje mršaviti i slabiti, a ne može dojiti, ako je slabašna, bolešljiva ili tjelesno propala, ili ako su joj bradavke malene, da ih dijete nikako ustima zahvatiti ne može, ili ako se u dojkama premalo mlijeka tvori.

Ako dakle majka sama ne smije ili ne može dojiti svoje djetešce, najbolje će je nadomjestiti zdrava dojkinja ili dadilja.

Dadilji neka ne bude preko 30 godina, a i da nije mlađa od 18 godina; jer kod mlađih se ne može znati, hoće li im dojke dosta dugo davati mlijeka. Treba da je dobre ćudi i bez strasti, pak bistra duha, a mora biti sasvim zdrava.

Dojke treba da joj nijesu ni prevelike, ni premalene, nego srednje veličine, bez čvorova, zarastica ili osutaka; koža na njima da je tanahna, kroz koju se vide modre žile. Bradavke neka su dosta dugačke, da ih dijete lako ustima primiti i držati može, ne smiju biti ranjave, a iz rupica na njima neka prsne mlijeko, kako dojku malko pritisneš.

Mlijeko treba da je bjelkasto i dobro, pa da ga ima dosta. Ono će biti dobro, ako dijete od dadilje dobro uspijeva ne dobivajući uza to nikakove druge hrane. S toga treba da dadilja svoje dijete pokaže, jer se po njegovu zdravlju najbolje prosuditi može, kakva je dadilja.

Da je u dadilje dosta mlijeka, saznat ćeš, ako pritisneš sisu, a mlijeko štrca iz nje u velikom obluku iz mnogih rupica, pa ako tako štrca i kad pritisneš po drugi i po trećiput. Kad se sisa isprazni, treba paziti, za koliko vremena i koliko se opet napuni, nasiti li se dojenče u brzo, pak miruje li i spava onda duže vremena.

Ne uzmi za dadilju žene, koja je rodila mrtvo dijete, jer je ponajviše i sama bolešljiva.

Ništa ne smeta, ako je dadilja već nekoliko mjeseci prije rodila, nego majka, jer se prvih devet mjeseci ne opaža nikakva promjena u mlijeku i jer može dadilja šest mjeseci po porodu svoga djeteta novo rođeno dijete sasvim dobro othraniti. Više od šest mjeseci neka nije, što je porodila, kad preuzima dijete na dojištvo.

Dadilju treba da liječnik pregleda, da li je sasvim zdrava i prikladna za dojištvo. — Mnogo je bolje uzeti onakovu ženu za dadilju, koja je već jedanput rodila, jer će bolje znati postupati s djetetom, pa se možeš i sigurnije nadati, da za taj posao valja.

Dadilja neka nije trudna, no ne škodi, ako je na tom vremenu i ako je dojenče uz to zdravo.

Dadilju treba svaki dan slati na čist uzduh, a ona neka pazi, da svoje noge ne promoći i da se ne prehladi. U kući neka obavlja manje poslove. Ako je dijete po noći veoma nemirno, neka otpočine po danu.

Dadilja neka dobija dosta i dobre hrane, osobito onakove, u kojoj ima brašna, šećera i masti, jer se od toga pravi mlijeko. Neka se okani kiselih i onakovih jela, koja joj naduvaju trbuh. Dobro je, da pije na dan jedan do pôdrugi litar dobra, laka piva. Treba na to paziti, da dadilja redovito ide od sebe.

Pazi na to, da dadilja u svem pazi na čistoću, ne samo kod sebe, nego poglavito kod djeteta. Nigda joj nemoj dopustiti, da uzme noću dijete k sebi u krevet, tobož da ne bi morala više puta ustajati.

Kad se dijete odbija, neka je dadilja još neko vrijeme u kući, ali s djetetom neka se što manje bavi. *dr. Lobmayer.*

Dalmacija (od Dalminium = Duvno) ima na 12.832 km^2 521.936 stanovnika, a sačinjavala je negda glavnu čest staroga Ilirika, pa je s vremenom mijenjala ne samo svoje granice, nego i vladu, jer su se različne države otimale o gospodstvo te znamenite zemlje, čija se povjest gubi u tmasta mitska vremena. Dalmacija je imala doista i svojih vlastitih vladara; ali nakon sto i pedeset godina krvave borbe ona napokon podlegne rimskim četama i postade pokrajinom velikoga rimskog carstva. Da se već od tada stala širiti grčko-rimska uljuđenost po cijeloj Dalmaciji, imamo još i danas vidljivih dokaza, kao što su veličanstveni ostaci zgrada u čisto rimskom slogu, pak natpisi i novci. Ali kao najjasniji dokaz, da je i rimska kultura bila u brzo uhvatila korijen u toj zemlji, ostaju nam slavna imena tolikih dalmatinskih velikana onoga vremena, među kojima je dosta napomenuti sv. Jeronima, toga učitelja vasionske Hristove crkve i samoga rimskog cara Dioklecijana.

Povjest školstva. Kroz cijeli srednji vijek malo se što zna za školstvo dalmatinsko; izvjesno je ipak to, da su za rana mnogi naši gradovi imali svoj trivium i quadrivium, da se poslije po samostanima reda sv. Vasilija i sv. Benedikta držala škola, a da se narodna literatura glagolska i ćirilovska stade razvijati po cijeloj zemlji, gdje u XIV. stoljeću doprije do najbujnijega razvitka.

Još u XIII. stoljeću počnu se po primjeru Italije otvorati tamo i amo po Dalmaciji gradske (općinske) škole, kakva bijaše i škola u ulici „del Castello“ u Zadru. Nastavnici se pri tim školama zvahu grammatici, artium doctores, praeceptores publici, ludi magistri i bijahu pozvani iz Italije. Starinske su nam povelje sačuvale imena nekih takovih učitelja, što su po tadašnjem običaju polazili od mjesta do mjesta drobeći hljeb nauke, pa se dulje ili kraće zadržavali i po Dalmaciji. Tako se zna za Bernarda Ostino da Novara, za Lodovika Simonzi da Fermo, za Barnabu da Camerino, koji su u četrnaestom do šesnaestoga stoljeća poučavali u Zadru. Godine je 1466. predavao u Pagu neki Baldassare di S. Genesio, a za Trogir znamo, da je imao kao učitelje neke Palladio Fosco (Negri) i Giacomo Gravisi.

Spomenute škole nije uzdržavala tadašnja mletačka vlada, koja na javnu nastavu u toj pokrajini nije htjela da troši ni šuplje pare. S toga nije čudo, ako za cijelo šesnaesto stoljeće Dalmacija nije dala nego cigla dva učenjaka, kojima se može podičiti, a to de Dominis-a i Lućija; no i ta dvojica bijahu progonjena, i ostave svoje kosti u tuđinstvu (Danilo „Sulla civiltà ital. in Dalm.“ Trieste, 1861). Vlada je sv. Marka oštro zabranjivala, da se ne uvede štampa u Dalmaciju i na svaki je drugi način nastojala, da vjerni i odani joj dalmatinski narod ostane vazda slijep kod očiju, dok je s druge strane dobro znala upotrebiti na svoju korist njegov materijalni rad i prirođenu njegovu hrabrost.

U Zadru je postojalo još 1598. godine sjemenište za svećenike latinaše. Spljet je također imao sličan zavod (okolo 1700. g.); ali stoprv u osamnaestom stoljeću bi otvoreno Zmajićevo sjemenište, u kom se pripravljahu mladi svećenici u narodnom duhu.

I ako je istinito, da je Dalmacija isprva primala učitelje iz Italije, to su ipak Dalmatinci poslije obilato odvraćali prekomorskoj susjedi, jer su mnogi dalmatinski učenjaci zapremali odlična mjesta na talijanskim školama, a navlastito na universiteti u Padovi, pri kojoj nalazimo okolo g. 1570. kao rektora Trogiranina Pavla Andreis-a, a još god. 1499. Federika Grisogona iz Zadra; 1494. Nikolu Balica iz Kotora; 1485. Mata di Sebenico; pak još ranije, naime g. 1397.

Dubrovčanina Mata Ranjinu i veliki broj drugih.

Po propasti mletačke vlade pridružena bi Dalmacija (1797.), osim slobodnoga Dubrovnika, Austriji, u kojoj je ustanova pučke škole već za vladanja velike carice Marije Terezije bila dobro napredovala. No uza svu dobru namjeru nije nova vlada dospjela, da blagodat pučke prosvjete protegne i na Dalmaciju, jer ona dođe po požunskom miru (28. decembra 1805.) pod vlast Francuske, koja se odmah požuri, da zapuštenu zemlju podigne moćnom polugom ljudske uglađenosti i prosvjete. Odlukom od 5. svibnja g. 1807. ustanovljuje se u Zadru licej za dvadeset pitomaca, otvora se sedam gimnazija, i to u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Spljetu, Makarskoj, Visu i Krku; otvoreno je do devetnaest osnovnih škola za mušku djecu, a četernaest za žensku. Uz te bijahu još otvorene i škole za niže obrte i zanate, osam na broju, a kao kruna te prosvjetne zgrade podignute su akademije u Zadru i Spljetu. Za tu perijodu dalmatinskoga školstva mnogo je zaslužan vrhovni nadzornik, Benediktinac Zelli, o kom je Kreljanović pisao, da je nad svakom pohvalom.

Takovo stanje nije ipak dugo trajalo, jer se po pariskom ugovoru (1814.) Dalmacija opet povrati pod zakrilje dvoglavoga austrijskog orla. Podižu se škole i drugi plemeniti zavodi: otvora se konvikat u Zadru, a tri gimnazije (u Zadru, Spljetu i Dubrovniku) šire znanje u pokrajini (Vidi „Regolamento disciplin. ed econ. per l' i. r. liceo convitto in Zara — 1825"). — Pop Đuro Pančić, rodom iz Vrbovske, imenovan je za općega nadzornika škola (1818.), a već je 14. ožujka 1823. izdan zasebni školski pravilnik (Regolamento ed istruzioni per l' attivazione delle scuole elementari nella Dalmazia). Taj pravilnik bijaše sastavljen po primjeru onoga njemačkog (od god. 1805.), koji se s natpisom: „Politische Schulverfassung" održao sve do najnovijega vremena. Škole su se dijelile u trivijalne ili parohijalne (seoske), u glavne ili gradske i normalne ili uzorne. Pri posljednjima spremali su se mladići za učiteljski stalež, a to od 1821. god. do 1866., kad bi u Arbanasima kod Zadra otvoren utrakvistični zavod s internatom za obrazivanje budućih učitelja. Drugi sličan zavod (u Zadru) s talijanskim nastavnim jezikom bi malo za tim posve ukinut, a 1875. god. otvoreno je žensko c. k. učiteljište u Dubrovniku.

Napredak u osnovnim školama bijaše isprva posve slab, nešto jer pučanstvo nije još poznavalo koristi i blagodati škole, nešto s toga, što se malo bijaše uradilo za obrazivanje učiteljskih sila, a navlastito pak s toga, jer je u nauci vladao tuđi jezik. U ostalom i sam metod poučavanja bijaše suhoparan i nezgodan radi ubitačna mekanizma, što se bijaše za Felbigerove i Rottenhannove ere uvukao u austrijsko školstvo u opće.

Knjige su se za školu nabavlje isprva iz Lombardo-Mletačke pokrajine. Tek oko 1850. godine počnu se štampati u Trstu ilirske knjige, koje bijahu odmah uvedene po dalmatinskim seoskim školama, dok se po većim mjestima upotrebljavahu još talijanske.

Znamenita je komisija, koja se držala u Zadru 1824. godine za uređivanje pravopisa ilirskoga. Pri toj komisiji sudjelovahu O. Frano Appendini, rektor piarističke gimnazije u Dubrovniku, kanonik Miho Bodrovski, prof. na universiteti Vilne, O. Benedikt Mihalević (Mihaljević?), provincijal reda sv. Franje i prof. kod c. k. gimnazije u Zadru; Nikola Domin, Budrović, učitelj vjere pri c. k. zadarskoj gimnaziji i Pavao Miosić, prof. spljetske gimnazije. — Ipak talijanština ostade još i dalje, pače se nastojalo i radilo, da se uvede i njemački jezik; ali su se svi ti pokušaji posve izjalovili, te škole dalmatinske ostadoše još za mnogo vremena nekakvo pedagogijsko čudo, jer su se tu djeca poučavala, ili bolje mučila tuđim, talijanskim jezikom.

Spomenuta godina 1850. donese sa sobom željno iščekivane nautične (pomorske) škole u Zadru, Spljetu, Dubrovniku i Kotoru.

Za doba konkordata bijahu dalmatinske škole, kao što i ostale u monarkiji, sasvim pod crkvenim nadzorom. Konzistorijama je pripadalo, da kroz svoje dekanate i dijecezanske nadzornike paze na unutrašnje i spoljašnje odnošaje osnovnih škola. — Godine 1854. brojila je Dalmacija 128 pučkih škola, od kojih bijahu 93 redovite, a 26 pomoćnih, sve za katoličku djecu, a 9 za pravoslavnu.

Načelo narodnosti dopre preko Italije napokon i u Dalmaciju, gdje se od g. 1860. započne otvoreno i moćno da juriše protiv talijanštine. Pri toj borbi za opstanak svesrdno su se borili dični rodoljubi Klaić, No-

dilo, Pavlinović, Pulić i drugi. Prvi plod te zajedničke borbe narodnjačke bijaše preporođaj dubrovačke i kotorske gimnazije u narodnom duhu (1869.).

Novi, temeljni zakon (14. svibnja 1869.) donese i nov život u dalmatinsku pučku školu. Drže se redovito učiteljski sastanci (konferencije) za cijelu pokrajinu (Zadar, Spljet, Dubrovnik, Kotor), kao što i za pojedine kotare; priređuju se školske izložbe, nabavljaju se učila i knjige za učiteljske knjižnice (kotarske), podižu se tamo i amo prve zgrade za škole, poboljšava se društveni i ekonomički položaj javnih pučkih učitelja i sve teži na što bolje uređivanje i usavršivanje škole, što je jur postala miljenicom harnoga naroda, koji se napokon prenuo od dugotrajnoga sna, te je došao do uvjerenja, da će mu jedino iz škole osvanuti bolja i srećnija budućnost.

Školska je literatura u Dalmaciji za tuđinstva i utrakvizma bila posve neznatna i malašna, što se tiče broja knjiga, koje su dalmatinski književnici onda obrađivali. Ipak nam je spomenuti pedagogijsko djelce nadzornika Đure Plančića: „Saggio d' idee tendenti a migliorare e promuovere l' istruzione elementare in Dalmazia“, Zara 1820. Odličnih djela za srednje škole sastaviše profesori Carrara, Lanza i Pulić. I pokrajinski je nadzornik (1853—1876.) Dr. L. C. Pavišić napisao različne knjige za učiteljsku upotrebu; onda nam treba još spomenuti Andriju Stazića i Luku Svilovića, koji su sastavili nekoliko zgodnih knjiga za školu i omladinu.

Ali po preporodu narodne škole znatno se umnožio broj radnika na polju školske i u opće narodne književnosti. Sama vlada počne izdavati „Naredbeni list za učionice kraljevine Dalmacije“ (1874.—1882.). Tadašnji pokrajinski školski nadzornik Dragutin Ante Bakotić, koji je vrlo zaslužan okolo ponarođivanja pučkih škola, objelodani 1879. godine prve „Naukovne osnove“ za sve vrste osnovnih škola te pokrajine, a još je prije toga obogatio našu knjigu različnim znanstvenim i beletrističkim radnjama. Primjer vlade i pokrajinskoga nadzornika potakne mnoge mlade učitelje i mnoge druge prijatelje narodnoga napretka, koji se stadoše pohvalno nadmetati, kako će koji svoj kamičak doprinijeti podizanju hrama pučke prosvjete. Svakomu su učitelju dobro poznata imena Stjepana Buzolića, Kriletića, Danila, Kuničića, Novaka, Radića, Sinčića, Vida Vuletića Vukasovića, Miha Zglava, Vicka Adamovića i drugih. — Prof. A. Vučetić štampao je još kao spljetski kotarski nadzornik neke veoma znamenite radnje za osnovne škole, a od 1883. god. prof. Danilo i prof. Miho Zglav stave se da izdaju prvi pedagogijsko-didaktični list u pokrajini s natpisom „Zora“. Čitanke su i neke druge školske knjige vješto i zgodno sastavljene uz sudjelovanje i pod upravom pokrajinskoga nadzornika Vit. Peričića, koji još i danas umno i neumorno radi oko usavršivanja javne i privatne nastave u ovoj zemlji. Ne da nam se, a da ovdje ne napomenemo i prof. Luku Zoru, koji, bivši nadzornikom za dubrovački kotar, stade marljivo da sakuplja jezično blago po narodu, i objelodani poznatu knjigu „Paljetkovanje“.

Svi su ti poslenici oko pučkoga napretka stekli doista lijepo ime na književnom polju, a osobito u mladoj našoj školskoj književnosti. Ali će imena Nikole Tommasea i Đure Pulića vazda sjati u povjesti pedagogije kao dvaju velikana, s kojima bi se dičila i mnogo naprednija zemlja, nego što je naša siromašna i zapuštena Dalmacija.

Stanje školstva koncem školske godine 1895. Srednjih škola bijaše 6, i to četiri velika gimnazija u Zadru, Spljetu, Dubrovniku i Kotoru; jedna velika realka u Spljetu i jedna niža u Zadru. U svjema tim školama je nastavni jezik hrvatski ili srpski, a samo u onima u Zadru je talijanski. S realkom u Spljetu spojena je obrtnička škola, gdje podučavaju učitelji realke. — Svršetkom školske god. 1895. bilo je sveukupno u svjema gimnazijama 974 učenika. Troškovi oko uzdržavanja državnih gimnazija iznose te godine 111.359 for. $11^1/_2$ novč. U realkama je bilo svega 307 učenika, a troškovi su bili 44.663 f. 3 nč.

Za obrazivanje učitelja i učiteljica osnovnih škola postoje dvije učiteljske škole, i to u Arbanasima kod Zadra za učitelje, a u Dubrovniku za učiteljice. Učiteljske škole imadu 3 tečaja s pripravnim razredom i s trorazrednom vježbaonicom. Nastavni je jezik u oba zavoda hrvatski ili srpski. U muškoj učiteljskoj školi bilo je god. 1895. svega 107 učiteljskih pripravnika, a u ženskoj 133 pripravnice. Uzdržavanje tih dvaju zavoda stajalo je ukupno for. 40.391. —

Iste su godine osposobljena na oba zavoda 54 abiturijenta za vršenje učiteljske službe.

Građanskih ili viših pučkih škola bilo je god. 1895. u Dalmaciji 6 i to: u Dubrovniku, Hvaru, Korčuli, Makarskoj, Šibeniku i u Spljetu (ženska). Nastavni je jezik hrvatski.

Općejavne pučke škole Tih je škola bilo koncem škol. god. 1895. svega 318 i to: jednorazrednih 234; dvorazrednih 58; trorazrednih 16; četverorazrednih 9, a peterorazrednih 1. — S hrvatskim ili srpskim nastavnim jezikom bilo ih je 315, a s talijanskim 3; dječačkih je bilo 90, djevojačkih 46, a mješovitih 182. — Osim naznačenih osnovnih škola bilo je još i 26 pomoćnih, u kojima je nastavnih jezik bio također hrvatski. — Privatnih pučkih škola bilo je 19; od ovih 9 s pravom javnosti, a 10 bez prava javnosti; a po nastavnom je jeziku 11 hrvatskih, 3 talijanske, 3 mješovite, a 2 njemačke.

Polaženje školsko. Ukupni broj djece, koja su po dobi obvezana da polaze školu, bio je 40.422 i to 24.510 dječaka i 15.912 djevojčica. — Privatne škole polazilo je 1660 djece, a nikakova školskoga nauka nije uživalo 3669 djece, premda su po dobi bila obvezana na školsko polaženje i redovito razvijena; dok je opet bilo 622 djece, koja nijesu bud s kakve tjelesne ili duševne mane uživala školskoga nauka; ukupno 4291.

Broj učitelja. Učiteljâ je bilo koncem škol. godine 325, učiteljica 141, vjeroučitelja 264; učiteljica, koje su poučavale jedino u ženskim ručnim radnjama, 37 — dakle ukupno 767. — Praznih učiteljskih mjesta bilo je 31.

Za djecu još neobvezanu na školsko polaženje ima više zavoda i to: 1 djetište s hraništem u Zadru, uzdržavano s posebne zaklade i prinosima blagotvornih građana; 1 djetište za mušku i žensku djecu u Spljetu uzdržavano troškom općine; 1 privatno zabavište u Spljetu; 1 privatno zabavište spojeno s nejačištem i s grčko-istočnom privatnom pučkom školom u Zadru; 1 privatno djetište u Šibeniku. — Tečajâ za usavršenje u obrtu bilo je: 1 za brodograđenje i kamenotesanje spojen s građanskom školom u Korčuli; 2 za poljodjelstvo, i to 1 spojen s pučkom školom u Trogiru, a 1 s građanskom školom u Šibeniku; 1 za pomorstvo spojen sa školom u Silbi.

Za zapuštenu djecu opstoje 4 zavoda i to: muško i žensko hranilište u Spljetu i u Zadru, pak žensko sirotište u Dubrovniku i Zadru.

Plaće pučkih učitelja razdijeljene su u tri reda. U I redu iznosi plaća 500 for. i stan ili stanarina 20%, ali u Zadru i Spljetu 40%, a ravnajućim učiteljima, dotično učiteljicama pripada službovnina od 100 fr. — U II. redu plaća 450 for., stan ili stanarina 20%, službovnina 100 for. — U III. redu plaća 400 for., stan ili stanarina 15% i službovnina 60 for. — Svi učitelji i podučitelji u javnim pučkim školama sa svjedodžbom osposobljenja u I. i II. redu dobivaju doplatu od godišnjih 50 for., a osposobljene učiteljice i podučiteljice u istim razredima dobivaju doplatu od godiš. 40 for. Te se doplate ne računaju u mirovinu. — Petgodišnji doplaci iznose za sve osposobljene učitelje i učiteljice 15%. — Građanski učitelji beru plaće 700 for. (učiteljice 80%). Ravnatelji imadu 200 for. službovnine, a uživaju i besplatan stan ili stanarinu u postotku kao i pučki učitelji. Godišnjih doplataka nemaju, a petgodišnjice se mjere kao i pučkim učiteljima.

Zakonom od godine 1871. i 1895. ustanovljena je mirovina za sve učitelje, a pri odmjerivanju uzimlje se u obzir sva efektivna služba od godine do godine počevši od 15. godine stalne službe. Od 11.—15. godine daje im se u ime mirovine jedna trećina posljednje plaće, a prije dovršene 10. god. dobivaju plaću od godine i pô kao otpusninu.

Troškovi za pučku obuku i za plaće učiteljâ iznosili su g. 1895. — 373.903 for., a na mirovine se trošilo 36.084 for. 21 nč.; ukupno 409.987 for. 21 novč.

V. A-ć.

Daltonizam zove se ono stanje u gdjekojih ljudi, da ne mogu razlikovati crvenu boju. To valja ovako rastumačiti:

Po hipotezi, koja je danas posvuda primljena, mrežnica našega oka može da osjeća titranja uzduha od tri različne valovite dužine, a kroz te različno duge valove svjetla djeluju vazda posebni živci, i za to se onda vide tri boje: crveno, zeleno i modro (Youngova teorija). Iz te tri boje sastavljaju se sve druge boje, prema tomu, da li je jedna ili druga jača.

Tako ćeš vidjeti žuto, ako se živci mrežnice, koji crveno i zeleno osjećaju, podra-

žuju jače, a oni, koji modro osjećaju, slabije i t. d.

Daltonizam ili sljepoća za crveno može biti prirođen, a može se i poslije razvijati; kod muškaraca se češće opaža, nego kod žena.

Daltonizam je od velikoga zamašaja kod ljudi, koji su kod željeznice namješteni, jer se tamo znakovi daju bojadisanim svjetiljkama; a koji je slijep za crveno, taj nije za željeznicu, jer bi to inače moglo biti od strašnih posljedica.

Daltonizam se zove tako po kemičaru Daltonu, koji je svoju vlastitu sljepoću za crveno (anerythropsia) opisao god. 1798.

dr. Lobmayer.

Daničić Đuro, po porodičnom imenu Popović, rodio se u Novom Sadu 4. travnja 1825., i pripada neprijeporno među prve i najodličnije jezikoslovce ne samo u južnih Slavena, nego u Slavena u opće. Srbi i Hrvati mogu Daničića nazvati s punim pravom svojim. Rodom Srbin pripada jednako i Hrvatima po svojem rodoljubnom osjećanju i naučnom radu. Kao pravi naučenjak daleka i pronicava pogleda ne daje zastirati svog naučnoga obzorja uskim plemenskim granicama, nego nazire u slozi Hrvata i Srba jedino jamstvo za ljepšu i sretniju budućnost cijeloga slavenskog juga. S jednakom ljubavlju prenosi on svoje književno djelovanje sada u Zagreb, sada u Biograd, u ta dva stjecišta svega duševnog i umnog rada i života našega naroda.

Daničić je svršio pet razreda u novosadskoj gimnaziji, a šesti razred i filozofski tečaj u Požunu. God 1844. učio je u peštanskom sveučilištu prava, a g. 1845. prijeđe u Beč. Ovdje se doskora upoznao s Vukom Karadžićem i prof. Fr. Miklošićem, pa je napustio pravoslovne nauke i posvetio se jedino izučanju jezikâ i slavenskoga jezikoslovlja, u kojem mu bijaše prof. Miklošić učiteljem. Vuk i Miklošić utjecali su najviše na znanstveni razvoj mladoga Daničića, koji je naučio od Vuka poznavati narodni jezik i cijelu tradicijonu literaturu srpsku, u čem je Vuk bio nedostiživ, — od Miklošića pak onu strogu naučnu metodu jezikoslovnu, u kojoj je Miklošić stojao na čelu slavistike, i bio priznan kao najznamenitiji živući filolog u opće. Tako je postao Daničić uz Vuka najbolji poznavalac našega jezika, pa je Vuka i daleko natkrilio, jer je zakone i pojave jezika tumačio po rezultatima filološke nauke, te je znanstveno po načelima naučne filologije dokazao i uglavio sve reforme, što ih je Vuk kao samouk stao izvoditi. Daničić je već svojom prvom raspravom „Rat za srpski jezik i pravopis“ (1847.) dovršio ljutu borbu između Vuka i Miloša Svetića (Jovana Hadžića), t. j. između živoga narodnoga jezika i slaveno-srpske smjese, pa je Vuku izvojštio sjajnu pobjedu. Doskora se uzdigao do samostalna izučanja i istraživanja sviju dijelova srpskoga jezika, pa je njegovu istorijsku gramatiku, kao i današnje stanje jezika u mnogim izvrsnim djelima tako obradio, da je hrvatski ili srpski jezik — kako ga on naziva — danas među slavenskim jezicima u znanstvenom pogledu najbolje obrađen. Daničiću bijaše ponajglavnija zadaća, da se narodni jezik hrvatski ili srpski izuči po načelima naučne filologije; s toga je po toj zasnovanoj osnovi napisao najprije: „Malu srpsku gramatiku“, koju je poslije preradio i popunio, i izdao s natpisom: „Oblici srpskoga jezika“ kao dio III. gramatike. Uz to je sakupljao građu za ostale dijelove gramatike, pa je već g. 1858. mogao izdati IV. dio: „Srpsku sintaksu“, kojoj po sudu Miklošićevu nema ni jedan slavenski jezik ravne po unutrašnjoj naučnoj vrijednosti.

U Beču je pomagao Vuku kod drugoga izdanja srpskoga rječnika (1851.) prevodeći mu riječi na njemački i latinski jezik; a kao uzor čiste proze može se smatrati djelce njegovo: „Pripovijetke iz staroga zavjeta“, koje je god. 1850. izišlo u Beču.

God. 1852. prijeđe Daničić u Biograd, gdje je već od prije bio članom „Društva srpske slovesnosti“, ali se već poslije godine dana vratio opet u Beč. God. 1856. postade bibliotekarom narodne knjižnice u Biogradu; god. 1859. profesorom slavenske filologije i opće književnosti na tadašnjem liceju, a kad je god. 1863. preustrojen i raširen licej u veliku školu s tri fakulteta, mogao je na filozofskom fakultetu samo svoj predmet znanstvenije tumačiti. Daničić je bio profesorom slavenske filologije u Biogradu do god. 1865., pa se tada preselio u Zagreb na poziv utemeljitelja jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, vladike Strossmayera, gdje je god. 1867. izabran tajnikom akademijskim. Kao akademik stade neumorno promicati zadatak toga novoga zavoda, a kao tajnik je bitno sudjelovao i nastojao, da mu

dade ozbiljan i strogo znanstven pravac. Uz svoj obilni književni rad rukovodio je sada i sav posao oko sakupljanja građe za veliki rječnik, što ga akademija tada bila naumila izdavati. Kako je prije u „Književniku“ (g. 1866.), tako je i sada u „Radu jugoslavenske akademije“ napisao mnogo naučnih rasprava i priopćio mnogo priloga i istorijskih književnih starina, kojima je stao razjašnjivati pojedina pitanja našega jezika.

God. 1873. pozva ga srpska vlada opet u Biograd na stolicu slavenske filologije. Tuj je izdao dva djela, koja već mogu da ga stave na čelo slavenskih filologa, što no su onda živjeli, a ta su djela: „Istorija oblika“ (1874.) i „Osnove srpskoga ili hrvatskoga jezika“ (1876.). — Obilje građe, koju je mogla sakupiti samo neutrudivost Daničićeva, duboka učenost i prozirnost u rasporedu — glavne su karakteristike tih djela, kakvima se ne može ponositi ni jedna slavenska literatura.

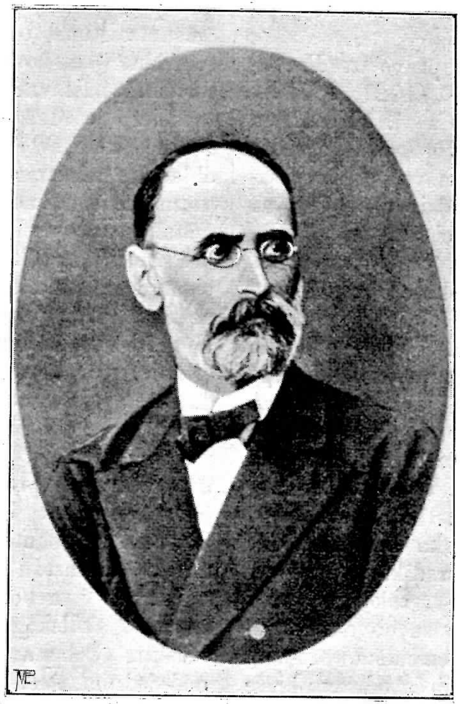

Daničić.

God. 1877. vratio se Daničić opet u Zagreb, pošto mu je srpska vlada podijelila na molbu akademije i njezina pokrovitelja dopust, da uređuje veliki akademijski rječnik hrv. ili srp. jezika, od koga je prije svoje smrti uredio tri sveske, a iza njega preuze taj posao najprije prof. Valjavec, a onda prof. Budmani. U tom je rječniku Daničić uveo neke promjene u pravopisu; mjesto nj, lj, dj, dž piše ń, ļ, đ, ǵ.

Daničić je umr'o u Zagrebu dne 17. studenoga 1882. S njim je nestalo jednoga od najglavnijih učenih zastupnika jedinstvenosti Hrvatâ i Srbâ; on je dokazao, da je jezik hrvatski i srpski jedan te isti, da nam je književnost ista, pa se tako danas u učenom svijetu i sudi.

Njegova su glavna djela: „Oblici srpskoga ili hrvatskoga jezika“, u mnogo izdanja. „Istorija oblika srp. ili hrv. jezika.“ (Beograd 1874.) „Osnove srp. ili hrv jezika.“ (Zagreb 1877.) „Rječnik iz književnih starina srpskih“ (3 sveske, Beograd 1864.). „Rječnik hrv. ili srp. jezika“ (3 sveske, Zagreb). „Stari zavet“, prijevod, kojim je dovršio Vukove djelo „Novoga zaveta“. Uz to je napisao vrlo mnogo većih znanstvenih rasprava o pojedinim dijelovima gramatike i jezika u publikacijama biogradskoga srp. učenoga društva i zagrebačke akademije znanosti i umjetnosti. *T. I.*

Danska. Kad se u Danskoj uvelo kršćanstvo, osnovani su koncem 11. stoljeća mnogi samostani, a s njima zajedno i samostanske škole. U tim je školama bila obuka ograničena na vjeronauk i latinski jezik. U većim gradovima počeše u 14. stoljeću građani osnivati škole, u kojima su se učili njihovi sinovi osim vjeronauka i čitati, pisati i računati. Seoskih škola onda još nije bilo. Kad se uvela reformacija (1536.), pretvorene su samostanske škole u latinske, a u njima se učilo osim latinskoga jezika, vjeronauk, pisanje, pjevanje, a i grčki; materinji se jezik nije učio. U svakom se gradu osnovala takova latinska škola, a nadzirao bi je mjesni svećenik. U isto se doba pokušalo, da se osnuje mjesto privatnoga školstva — javno, pa su dokinute sve privatne škole, a svjetskim se poglavarstvima naložilo, da osnuju „pisaće škole“ za dječake i djevojčice. No poglavarstva su bila u tom pogledu vrlo spora i nemarna, pa su se doskora svagdje pojavljivali „školnici“, koji su obučavali djecu građansku uz neku odštetu u novcu i prirodninama. Privatne su škole dakle postojale i nadalje.

Kad je Kristijan IV. († 1648.) pokušao, da osnuje seoske škole, nije uspio sa svojim naumom, jer mu se protivilo plemstvo, ali

su zato morali odsele zvonari i crkvenjaci da uče seosku mladež kršćanski nauk, a ta je nauka trajala samo pô sata svake nedjelje. Danski zakon od 1683. godine nalaže gradovima, da osnuju škole za pisanje i računanje i da ih i uzdržavaju, pa ujedno određuje, da za crkvenjake valja namještati ponajviše đake, koji će svakoga tjedna jedan dan poučavati mladež. U gradovima je narastao broj škola. U Kodnju se osnovalo šest crkvenih škola, iz kojih se poslije razvilo javno školstvo u gradu. Učenici su primali uz obuku i odijelo, pa su zato morali u crkvi pjevati. — Mnoge takove škole bile su uređene i po ostalim gradovima.

Seoske škole začinju zapravo za Frederika IV., koji je posagradio (1721.—1727.) na državnim imanjima 240 novih škola, koje su za ono doba bile upravo krasne zgrade. On je izdao također ustanove o obrazivanju učitelja i odredio nadziranje. Godine 1739. bijahu svi crkvenjaci pozvani, da redovito obučavaju, ili da drže zamjenika, a gdje nije bilo crkvene škole, tamo je trebalo namjestiti učitelja. Bolja su se djeca upućivala u čitanju biblije. Već je onda bilo preko 1600 škola, ali su od ovih kadšto po 2—3 imale zajedno samo jednoga učitelja. Uspjesi su bili radi nesposobnosti mnogih učitelja vrlo slabi. Koncem 18. stoljeća osnovaše filantropiste prva učiteljska sjemeništa. Od god. 1789.—1814. nastojala je oko školstva „velika školska komisija“, što ju je kralj sazvao, te je izradila i ustanove, koje su postale god. 1814. zakonom, pa i danas jošte vrijede. Uveo se obvezatni polazak škole, nova su se sjemeništa osnivala, predsjedanje u školskom vijeću oduzeto bješe patronu, pa se prenijelo na pastora, a i obuka u tjelovježbi bijaše uvedena kao samostalan predmet. U gradovima su djeca polazila svaki dan školu. Po zakonu nije bilo nikakove stalne metode, ali se doskora gotovo posvuda uvela Bell-Lancasterova metoda, pa se održala bila nekoliko decenija. Kad se uveo temeljni zakon (1855.), tada se imenovao vrhovni školski upravitelj, kojemu je bilo nastojati oko toga, da se svekoliko pučko školstvo jednako uredi (1855.—65). Po njegovu su prijedlogu mogle općine više utjecati u školske poslove, broj učenika smanjio se u pojedinim razredima na 50, učiteljima su se plaće poboljšale, a i njihove se stanbene i mirovinske prilike uredile. Da se uvede novi školski zakon, po kojem bi se učiteljski dohoci poboljšali i da se prinos državni za uzdržavanje škola povisi za $1\frac{1}{2}$ milijuna kruna, a da se zato državi ustupe veća prava i veći utjecaj na školstvo, to je otklonio prošle godine sabor, pa ni sada nema nikakove nade, da će se zakon u tom pogledu tako skoro promijeniti.

Škole nadzire ponajviše općinsko vijeće, koje se sastoji od pastora i nekoliko reprezentanata općinskih, zatim školsko upraviteljstvo, koje se sastoji od kotarskoga predstavnika (prepozita) i uredovnika. Ta oblast ima pravo namještati učitelje, pošto je općinsko zastupstvo trojicu predložilo. Nadalje se brine školsko upraviteljstvo i oko toga, da odredi nastavne osnove, školske knjige itd. I biskup je dužan, da pohodi svake treće godine škole svoje dijeceze. Najviša školska oblast je ministarstvo prosvjete. Jedinstvene normalne nastavne osnove nema; osnovu pravi učitelj, a upraviteljstvo je potvrđuje. Nastavni predmeti u pučkim školama jesu: čitanje, pisanje, računanje, vjeronauk, pjevanje i ponešto također povjest i zemljopis domovine. U gradskim školama su: zemljopis, povjest, crtanje, prirodopis, a u višim razredima dodaje se još i matematika i njemački jezik. U nekim gradovima postoje osim toga i viši realni razredi, u kojima je proširena obuka u spomenutim predmetima, pa se osim toga još uči engleski i francuski jezik. Nadzorna vlast za gradske škole zove se „školska komisija“, a sastoji se od pastora, gradskoga načelnika i nekoliko gradskih zastupnika; zatim iz školskoga upraviteljstva — kao u seoskim školama. U Kodnju stoje sve škole pod jednim školskim upraviteljstvom, koje se sastoji od vrhovnoga gradskoga predsjednika, od gradskoga načelnika i od jednoga prepozita ili pastora, kojega imenuje ministarstvo prosvjete. Neposrednim nadzorom škola bave se dva školska upravitelja, koji prisustvuju sjednicama u školskom upraviteljstvu, ali nemaju prava da glasaju. Svakom školom upravlja jedan nadzornik, a taj je ili kandidat teologije ili više školske oblasti, ili koji valjan i vrijedan pučki učitelj. Sve su gradske pučke škole poludnevne škole, t. j. polovica učenika ima školu od 8—1, a druga od 1—6 sati.

U Kodnju ima 29 javnih škola, a samo u devet se plaća mala školarina (mjesečno

1 kr.). Sve su više škole — osim mitropolitanske — privatni zavodi. Na javnim školama ima 324 učitelja i 408 učiteljica. Plaća učiteljska iznosi za četirigodišnje vikarijatske službe 1000 kruna (danskih); zatim slijedi stalno namještenje s godišnjih 1400 kr. Ta se plaća povisuje na 2500 kr., a za učiteljice na 1600 kr. — U pokrajinskim gradovima imade učitelj 1200 do 2260 kr., učiteljice 550—1200 kr. plaće. Nadzornička plaća seže u Kodnju do 4760 kr., u manjim gradovima 2400—3900 kr.

U Danskoj ima 2787 seoskih škola s 3096 razreda i s 2947 učitelja i 114 učiteljica. Plaća je seoskih učitelja vrlo različna. U mnogim mjestima sastoji se ponajviše od prirodnina, polja itd. Neka se mjesta cijene približno na 3000 kr., druga opet jedva na 800 kruna.

Za obrazivanje učiteljâ opstoje četiri državna učiteljska sjemeništa, kojima upravljaju teolozi. Svako sjemenište sastoji se iz tri razreda s jednogodišnjim tečajem. Nadalje ima 11 od države priznatih i subvencijonovanih privatnih seminara, a među njima i tri za učiteljice. Nastavni predmeti u seminarima su: vjeronauk, danski jezik i literatura, pismeni sastavci u materinjem jeziku, računanje, pisanje, povjest, zemljopis, matematika, prirodopis, prirodoslovlje, pedagogija i didaktika, pjevanje, glazba, crtanje, tjelovježba, plivanje i praktični radovi. Pojedinim darovitijim seminaristima podaje se na državne troškove zgoda, da se dalje obrazuju u posebnim nastavnim tečajima. Od god. 1890. postoji još i jedan jednogodišnji tečaj za daljno obrazivanje na višim školama. Osim toga ima tečaja, koji traju i kraće vrijeme, poglavito ferijalnih tečaja.

U Danskoj postoje 94 realke s pravom javnosti, koje su osnovane ponajviše posljednjih 25 godina. Cijelj je realkama takozvani „preliminar egzamen", t. j. ispit, koji osposobljuje, da mladići mogu prijeći u politehničku školu, u veterinarski zavod, u farmaceutičku školu (pošto su smirili posebni ispit iz latinskoga jezika), u zubarsku školu, u časničku (oficirsku) školu itd. Zahtjevi su se za taj ispit god. 1895. znatno pomnožali i pooštrili. Latinske su škole u višim razredima dvojega smjera: matematično-prirodoznanstvenoga i jezično - istorijskoga. Latinskih škola ima 31, od kojih su 18 ujedno i realke.

Jedino sveučilište u Kodnju utemeljeno je god. 1479. Od god. 1875. dopušteno je i gospojama pohađati predavanja u sveučilištu, koje raspolaže bogatim sredstvima; s toga su predavanja ponajviše besplatna. Sada ima do 1500 đaka, među kojima je do 50 gospoja. Politehniku polazi do 400 đaka. — Školâ, u kojima se gaji tehnička struka, ima 85, a najznamenitija je takova škola u Kodnju, koju je utemeljilo tehničko društvo god. 1843., a zemlja je potpomaže s godišnjih 40.000 kruna. Posebna vrsta škola su takozvane „pučke visoke škole", t. j. škole za odrasle muškarce i ženske, a svrha im je uzgajati valjane državljane. Takovih škola ima 74, pa su svojina privatnih ljudi ili dioničkih društava. Prva je takova „pučka visoka škola" osnovana g. 1844. u sjevernom Šlezvigu. Od g. 1851. dobivaju te škole pripomoć od države, pa su prošle godine dobile 120.000 kruna, a osim toga je 180.000 kr. razdijeljeno za potporu ubogih đaka. Obuka za mlade muškarce traje pet mjeseci (od studenoga do travnja), za mlade djevojke 3 mjeseca (od svibnja do konca srpnja). Na tjedan ima 48 obučnih sati, a uči se u svjema tim školama: zemljopis, literatura, danski jezik (čitati, slovnica, pismeni sastavci, pravopis), računanje, obično knjigovodstvo i krasopis; osim toga se uči najglavnije iz svjetske, crkvene i domaće povjesti, pak prirodopis, zdravoslovlje, crtanje, pjevanje i tjelovježba. Muški đaci uče još i geometrijsko crtanje, crtanje zemljovida, mjerenje tla, nivelovanje, a ženske uče šiti i ostali ručni rad. Mnoge su takove „pučke visoke škole" spojene s gospodarskim školama, u kojima uče kemiju, poljodjelstvo i dr. Najznamenitije gospodarsko učilište u Danskoj jest visoka gospodarska škola u Kodnju, a spojena je sa školom za živinare. Osnovana je god. 1852., a dobiva potpore od države godišnjih 284.000 kruna.

E. Spindler.

Dante (v. humanizam).

Darovitost (v. nadarenost).

De Amicis Edmondo pripada najplodnijim, najpopularnijim i najslavnijim talijanskim spisateljima, koji još živu. Rodio se u Turinu g. 1845. od odlične građanske obitelji, gdje je primio prve nauke i uzgoj srca od plemenite svoje majke. Poslije pođe u vojnički zavod i postade hrabrim časnikom. God. 1866. učestvovaše hrabro u talijan-

skom ratu. Nekoliko godina za tim odreče se vojništva i nastani se u Turinu, gdje i danas živi sa ženom Španjolkom, spisateljicom Matildom Seranom i s tri mila sinčića. Još vojnikom poče pisati po različnim beletrističnim listovima i izdade svoje „Novelle“. Njegovo krasno pero pobudi pažnju talijanskoga općinstva. Zatim objelodani slike iz vojničkoga života: „La vita militare“, i to mu već stvori vrlo odlično mjesto u novijoj književnosti. Poslije toga dade se na putovanje, i stade izdavati svoje putopise, koji zadiviše ne samo talijansko općinstvo, već sav književni svijet. Glavni su mu putopisi: „Marocco“, „Olanda“, „Spagna“, „Constantinopoli“, „Ricordi di Londra“, „Ricordi di Parigi“, „Sull' Oceano“. Uz to izdade knjiga druge vrsti, kao psihološku studiju o prijateljstvu „Gli Amici“; o književnicima „Ritratti Letterari“; iz povjesti „Alle Corte d' Italia“; zbirku čuvstvenih pjesama „Poesie“. De Amicis steče najsjajniji lovor-vijenac u pedagoškoj književnosti. God. 1887. iznenadi učeni svijet najzanimljivijom i najuzgojnijom knjigom za djecu. To je njegovo „Cuore“ („Srce“), koje mu je pribavilo veliku slavu i hvalu. Cijelj mu je bila, da tom knjigom uzgaja djetinje srce i da ističe plemenitost učiteljskoga rada. Ta zlatna knjiga prevedena je u petnaest jezika; a u Italiji je doživjela sto i četrdeseto izdanje. Za hrvatsko je općinstvo preveo učitelj Petar Kuničić „Srce“, pa je u tri godine doživjelo drugo izdanje. Osim „Srca“ je De Amicis napisao više knjiga, koje se bave školom i učiteljima, naime oveću knjigu „Romanzo d' un maestro“, gdje divno crta život, rad i muke pučkoga učitelja u Italiji; zatim zbirku pripovijedaka iz školskoga života „Fra scuola e casa“, te „La maestrina degli operai“. — Od De Amicisovih djela, osim „Srca“, prevedena su u hrvatski jezik: „Slike iz vojničkog života“ i „Carigrad“ Adolfom Veberom, pak mnogobrojni ulomci različnih radnja.

P. K.

Dedukcija (v. indukcija).

Definicija. Definovati neki pojam znači: odrediti ga tako, da bude jasan i razgovijetan. Pojam je jasan, ako ga možemo razlikovati od svih drugih, navlastito srodnih pojmova; a razgovijetan je, ako nam je poznat sav sadržaj njegov, ili što je isto, sve oznake (biljege), koje ga sačinjavaju. Da se tim zahtjevima definicije svakoga pojma udovolji, treba prije svega potražiti pojam, kojemu je on podređen, dakle neposredno viši, rodni pojam. Ovaj sadržaje ujedno sve oznake onoga, što ga želimo definovati. A onda treba potražiti oznake, koje rečenomu pojmu napose pripadaju, dakle oznake, kojima se on od svih istovrsnih pojmova razlikuje. Tako je primjerice pojam pedagogije podređen pojmu znanosti kao svomu rodnom pojmu, a razlikuje se od istovrsnih pojmova time, da se pedagogija bavi uzgojem djece. Kad bi nam prema tomu bilo definovati pojam pedagogije, onda bi njegova definicija glasila ovako: Pedagogija je znanost, koja se bavi uzgojem djece. Ili drugi primjer. Pojam paralelograma je podređen pojmu četvorine kao svomu rodnomu pojmu, a razlikuje se od istovrsnih pojmova time, što su mu suprotne stranice usporedne. Prema tomu bi definicija paralelograma glasila ovako: Paralelogram je četvorina, kojoj su suprotne stranice usporedne. Odatle se jasno razbira, da je definicija za pravo sud, u kojem je subjektom pojam, o kom se radi, a predikatom njegov rodni pojam i njegova vrsna razlika. Zato možemo također reći, da definovati neki pojam znači: spojiti ga kao subjekat s rodnim mu pojmom i vrsnom mu razlikom kao predikatima.

Kako svaki pojam imade neko ime (nomen) i neke se izvjesne stvari (res) tiče, naravno je, da predmetom definicije može biti baš tako ono prvo kao i ovo potonje. Ako je predmetom definicije ime, onda se ona zove nominalnom; ako li joj je predmetom stvar ili pojava, onda se zove realnom. Nominalna definicija ne podaje, no tumači riječi, kojom se označuje neka stvar ili pojam. To može biti ili na taj način, da kaže otkale li neko ime dolazi (etimološki), ili koji smisao u običnom govoru imade, ili kako se upotrebljava u konkretnom slučaju. Evo primjera za svaku vrstu. Duša dolazi od disati. Nedjeljom se zove dan pokoja. Vježbaonica je pučka škola uz školu učiteljsku. Da nominalna definicija nije definicija u strogom smislu riječi, iz ovih se primjera lako razbere. Ona pripada više području jezikoslovlja, nego li logike. U logici treba da je svaka definicija realna, t. j. da se tiče stvari, jer samo u tom slučaju zadovoljava prije navedenim zahtjevima.

Do realnih definicija dolazimo ili tako, da

uzmemo za ishodište pojedinosti, pak se uvedemo u općenosti, dakle putem induktivnim; ili pak na taj način, da uzmemo za ishodište općenosti, pa iz njih izvedemo pojedinosti, dakle putem deduktivnim. Ako primjerice kažemo: Uzgoj je djelovanje odrasla čovjeka na neodrasla prema nakani i osnovi, ili: Krug je plošan lik, kojega je granica svuda jednako udaljena od iste unutrašnje točke, — onda su to definicije, koje su očito nastale putem indukcije. Kažemo li obratno: Djelovanje odrasla čovjeka na neodrasla prema nakani i osnovi zove se uzgojem; ili: Plošan lik, kojega je granica svuda jednako odaljena od iste unutrašnje točke, zove se krugom, — onda su to definicije, koje su očito nastale putem dedukcije. One prve zovemo analitičkim, ove potonje pak sintetičkim definicijama.

Iz tih se primjera prije svega razbira, da se svaka analitička definicija može prometnuti sintetičkom i obratno; a onda da se sintetičkoj definiciji može lako podati oblik, iz kojega se razbira postanje (geneza) stvari ili pojave, o kojoj se radi. Ako to kod navedenih definicija učinimo, onda će one ovako glasiti: Kad odrastao čovjek djeluje na neodrasla prema nakani i osnovi, onda se takvo djelovanje zove uzgojem. Kad se crta u istoj ravni povuče tako, da su joj sve tačke jednako udaljene od zadane tačke u rečenoj ravni, onda nastaje lik, koji se zove krugom. Sintetičke definicije ovoga oblika zovu se genetičkima. Vrijedno je upamtiti, da su takve definicije za mladež pravilno lakše od analitičkih, poradi česa je u školi opravdanije pitanje: Kako nastaje krug? nego li pitanje: Što je krug?

Evo još nekoliko primjera. Filozofija je znanost, koja se bavi posljednjim uzrocima i svrhama bitka. Ugljična kiselina je kemijski spoj od jednog ekvivalenta ugljika, a dva kisika. To su analitičke definicije. Životinje, koje imadu unutrašnji kostur, zovu se kralježnjaci. Tjelesa, koja se niti sama giblju, niti hrane, niti rasplođuju, zovu se rudama. To su sintetičke definicije. Ako za kiše sunce sja i stoji 42^0 visoko prema kišnomu pramenu, onda nastaje dûga. Kad zemlja dođe med sunce i mjesec tako, da potonjemu otme sunčevo svjetlo, onda nastupa pomrčina mjeseca. To su sintetičke definicije oblika genetičkoga. Da analitičke definicije raščlanjuju ponajviše pojam, koji je već u porabi, a sintetičke ga pak znanstveno ustanovljuju, jamačno je svatko iz rečenoga razabrao.

Svi se pojmovi ne dadu definovati na spomenuti način. Kako da primjerice definujemo: što je crveno, bučno, pašljivo, gorko, mekano, lako? Kod pojmova, što ih stječemo u povodu ćutila, ne preostaje očito nego da uputimo na pojave, koji su ih u stanju u nama uzrokovati. Slično je i s pojmovima, do kojih dolazimo čistim umovanjem, kao što su primjerice: tvar i sila, uzrok i posljedica, prostor i vrijeme, bitak i nebitak. Njihove definicije — čitava su nauka o njima. Ali ni pojmovi stečeni iskustvom ne dadu se vazda zgodno definovati, bilo što imadu previše oznaka, bilo što im bitnih jošte ne poznamo. Nastupa li zato potreba, da se predoče i takovi pojmovi, onda nema druge, nego da se drugim sredstvima poslužimo. Takovima pripada iznajprije opis, koji ide ili za dubljim upoznavanjem pojedinosti, ili pak za tim, da djeluje na ćud. Ono se prvo ponajviše događa u prirodopisu i zemljopisu, ovo potonje ponajviše u povjesti i književnosti. Zatim brojimo ovamo razlikovanje, kojemu je svrha ograničiti pojam prema drugim, navlastito srodnim pojmovima i određenje mjesta, što ga neki pojam zaprema unutar vrste. Ako primjerice kažemo: Kod bora izlaze po dvije igle iz jedne nožnice, a kod jele i omorike opet svaka iglica iz posebne nožnice, onda je to razlikovanje. A kažemo li: Vuk je u rodu s psom, onda je to određenje mjesna. Napokon ubrajamo ovamo i karakteristiku ili isticanje odlika, što ih stanoviti pojam imade; n. pr.: Pamet se odlikuje vjernošću, a mašta izvornošću.

Da sve to nijesu definicije po logičkom shvatanju te riječi, vidi se jasno već iz oblika njihova; ali uza sve to se gdjekojim od tih sredstava pojam kadšto bolje osvjetljuje, nego li bi to bilo moguće definicijom. Vrijedi to navlastito za razlikovanje, koje je dalo povoda onoj staroj rečenici: Tko dobro razlikuje — dobro obučava. U školi se zato neka više ide za točnim razlikovanjem nego li za definovanjem pojmova. Gdje se ipak potonjemu ne bi mogao učitelj možda ukloniti, onda neka uz navedene pozitivne uvjete valjane definicije drži na umu još ove negativne. Prije svega ne smije definicija ni da bude preuska, ni da bude preširoka. Preuska je,

kad sadržaje više oznaka, nego ih pojmu treba; a preširoka je, kad sadržaje manje oznaka. U prvom slučaju obuhvata premalo, u drugom pak previše predmeta. Tako je preuska definicija: Paralelogram je četverokut jednakih stranica, — jer obuhvaća samo četvorine i rombe; a preširoka je definicija: Krug je plošan lik, ograničen krivuljom, — jer obuhvaća i ovale i elipse. Dalje ne smije definicija da bude ni tautologija, ni circulus. Ono je prvo, ako se pojam definuje samim sobom; ovo je potonje, ako se definuje doduše drugim, ali i ovaj opet prvim. Tako bi bila tautologija, kad bismo rekli: Toplina je ono, što grije; a circulus bi bio, kad bismo kazali: Dužnost je ono, što treba da činimo, a treba da činimo, što nam je dužnost. A napokon ne smije definicija ni da sadržaje slike, niti smije da bude negativna. Sliku bi sadržavala ova definicija: Bog je krug, kojega je središte svuda, a obod nigdje, ili ova: Savjest je unutrašnji glas, koji čovjeku kaže, što je dobro, što li zlo. Negativna bi bila ova definicija: Točka je ono, što nema dijelova, ili ova: Sisavac je takva životinja, koja ne leže jaja. Pojmovi međutim, koji su po naravi svojoj negativni, mogu dakako ući u definiciju.

dr. Đ. A.

Deklamacija. Deklamovati znači kakovu naizust naučenu pjesmu ili kakav drugi pjesnički umotvor vještački govoriti, da se prikaže ne samo sadržina njegova vjerno i razumljivo, nego da se na slušaoca prenese i ono čuvstvo, kojim je sastavljen umotvor. Po tom je deklamacija najbolji način, da se privede djeci u svijest ljepota poezije, pa s toga i znatno potpomaže estetski uzgoj.

U prikazivanju govorom razlikuju se ovi stupnjevi: 1. čitanje na glas (predčitanje); 2. recitovanje; 3. deklamovanje; 4. dramsko prikazivanje; 5. slobodan govor; 6. improvizacija. — U prva četiri stupnja prikazuju se tuđe, a u oba posljednja vlastite misli. Kod čitanja na glas zabavljeno je oko i ruka čitačeva knjigom, pa je s toga držanje tijela ograničeno. Kod recitovanja (kazivanja, predavanja) nije doduše tijelo vezano na knjigu, ali se na tom stupnju još ne ide za tim, da se istakne predavačeva osobnost, i da se njom djeluje na predavanje. Recitovanje se zapravo pretvara u deklamaciju, kada predavač deklamujući upotrebljava svoju osobnost, a pjesmu ne prikazuje s mjesta, gdje sjedi, već sa slobodna, ponajviše uzvišena stajališta pred cijelim razredom ili pred cijelom skupštinom; a da je za ovo posljednje potrebna i kretnja tijela, razumije se samo po sebi. — Od dramskoga prikazivanja razlikuje se deklamacija tim, što se deklamovač ne istovjetuje sa sadržinom umotvora kao glumac, dakle ne izlaže onih čuvstava, afekata i radnje, što ih prikazuje. On stoji nad gradivom, koje mu je prikazati. — Iz toga slijedi: 1. da deklamovač ne smije nikakve radnje izvoditi, dakle da ne smije ni svoga mjesta mijenjati; 2. da mu je upotrebiti mirni, objektivni, srednji glas, od kojega se ne smije udaljiti ni onda, kad prikazuje afekte, i da se glasom ne smije uzdići do granice patetičnosti.

Deklamacija može da udovolji svojoj pravoj zadaći i da bude estetskomu uzgoju od koristi jedino onda, kad se valjano izvodi i upotrebi; a to dašto ne biva svagda. S toga se razilaze mnijenja o tom, da li se može deklamovanje u školama dotjerati do pravoga i valjanoga prikazivanja. To stoji svakako u prvom redu do individualnosti dotičnoga učitelja, da li je naime on podoban svojim primjerom da pouči učenike svoje, kako mogu deklamujući valjano prikazati naizust naučeno. Nije li učitelj sam za to podoban, to treba da takovo deklamovanje tim više napusti, što se krivim patosom, pretjeranim izražajem u kretnjama i krivom gestikulacijom postizava upravo protivno od onoga, što se htjelo da postigne, pa bi takovo vježbanje u deklamovanju bila samo praktična uputa u licemjerstvu. Odstrane li se dakle obične mane, što se opažaju u školama za deklamovanja, kao: krivi patos, afektacija čuvstava, dosadna monotonija ili opet prenavljanje u govoru, pak pazi li učitelj još i na to, da se učenici deklamujući kod javnih svečanosti odviše ne ponesu, tada ostaje deklamacija jedno od najznamenitijih obrazovnih sredstava, pa se ne može dosta da preporuči. Ona ujedinjuje u sebi sve prednosti čitanja na glas i recitovanja, oduzimlje plašljivost i čini, da učenici postaju individualno slobodniji i samostalniji. Osim toga biva deklamacijom mnogo veće uživanje estetskih jezičnih umotvorina, smisao se za lijepo bûdi jače i neki se veseliji duh i život unosi njome u školu.

Da je teško iole uspješno deklamovati, ne da se zanijekati, ali je tim sigurniji uspjeh, ako se uzmu prije za deklamaciju potrebite vježbe u čitanju i recitovanju, ako se pazi na izbor zgodnih i učenicima shvatljivih pjesama, i ako ih učitelj uputi sâm svojim valjanim primjerom u to, kako valja besjediti i krasnosloviti. S toga treba prije svega nastojati, da učenici dobro razumiju i shvaćaju pjesmotvor, da ga valjano nauče naizust, da im bude izgovor čist i razumljiv, da naglašuju pravilno pojedine slogove u riječima, a onda opet i pojedine riječi u rečenicama; nadalje treba da paze na modulaciju t. j. na padanje i dizanje glasa, koji treba da je krepak, ugodan i razgovijetan, pa i na potrebite stanke. Razumijeva se, da tuj najviše pomaže i koristi učiteljev živi primjer i njegovo valjano predavanje. — Jedino tada može se deklamacijom postići prava svrha, a i učenicima se koristiti tim, što postaju individualno slobodniji, što im nestaje plašljivosti, što se diže čuvstvo njihove snage, pa ih sokoli i za budući javni život zgodno pripravlja.

Vježbe u deklamovanju pripadaju dašto obuci u jeziku. *T. I.*

Denzel Bernardo (1773. do 1838.) bijaše na glasu pedagog. Uz ine napredne muževe nastojao je i on, da nova pučka škola, kako ju je osnovao Pestalozzi, dobije što praktičniji smjer. On se rodio u Stutgartu, gdje mu je otac bio sudačkim ovršiteljem i trgovcem. Već za najranije mladosti opazilo se na njemu, da imade lijepih duševnih darova i zato ga dadoše njegovi roditelji u više škole ponajprije u rodnom mjestu, a poslije ode u seminar u Dekendorf, zatim u Maulbrun i Tübingen, gdje se posveti teološkomu staležu. Nakon svršenih nauka pođe nekomu trgovcu u Frankfurt na Majni, gdje bijaše neko vrijeme kućnim uzgajateljem. Kao uzgajatelj spremi se za potlašnji pedagoški rad. Godine 1806. postade dušobrižnikom u Pleidesheimu u Virtemberškoj, a godine 1811. inšpektorom učiteljskoga seminara u Eilingenu. Ovdje se dostao odlična naslova „vojvodskoga školskog nadsavjetnika", nešto kasnije bude promaknut na čast prelata.

U pitanju: „Kako da se pučka škola što više digne", lijepo je svoje nazore raspreo u rukopisima: „Die Volksschule ein methodischer Lehrkursus" 1817. i „Einleitung in die Erziehungslehre in drei Theilen". 1826. do 1834.

Denzel je mnogo radio, da što više razbistri odnošaj pučke škole prema novovjekim prilikama. „Pučke su škole, veli, prosvjetni zavodi, koji učeniku bez obzira na budući stalež i njegovo zanimanje pružaju opću ljudsku obrazovanost, što je čovjeku treba u svojim naravnim i društvenim prilikama." — „Pučki učitelj treba da je ujedno i uzgajatelj. On ne smije da radi tek polovično, već svom snagom svojom. Učitelj neka skladno uzgaja i razum i srce, pa podjednako razvija i oplemenjuje sve uzgajanikove sposobnosti."

Kako Denzel predočuje sebi jezgru uzgoja, vidi se iz ovih njegovih riječi: „Sile i sposobnosti ljudske naravi valja po udešenoj osnovi razvijati tako, da uzgajanik može doći do potpune svoje obrazovanosti i tako polučiti svoje određenje kao čovjek."

Glavno načelo o uzgoju glasi po Denzlu ovako: „Razvijaj sve sposobnosti i moći svoga uzgajanika harmonijski i tako, da se iz cijeloga vidi potpuna slika čovječnosti." Uzgajatelj treba da se nada sve čuva jednostranosti u uzgoju i u obrazivanju, pa mu valja osobitu pažnju svratiti na uzgajanikovu individualnost.

Pod obukom razumijeva Denzel svaku svrsi shodnu uputu, što se učeniku pruža, da pribavi sebi neko znanje i vještinu. — Postoji li kraj toga još i određena namjera, da se obukom pokrenute, ali nerazvite sile učenika vježbaju, jačaju i obrazuju, to se onda takova obuka zove uzgojna obuka.

K osnovnoj obuci pripada po njegovu mnijenju sve, što promiče glavnu ljudsku i stručnu obrazovanost, kojoj treba da je samo do toga, da dijete osposobi, kako će jednom moći da prema ćudorednoj i vjerskoj svrsi živi na zemlji.

Pomagala, kojima se u pučkoj školi širi obrazovanost, jesu: obuka, školski red i učiteljev primjer.

Iz sviju se Denzlovih rasprava vidi bjelodano, da je stajao na visini današnjega shvaćanja o ciljevima pučke škole i o stvari uzgojne obuke. No Denzel bijaše i valjan metodičar. On je već u ono vrijeme zahtijevao, da se kod obuke u čitanju uzimlju ponajprije za predvježbe rečenice, koje valja rastavljati u riječi, riječi u slogove, a slogove u glasove. Pisanje započinje on točkama i

potezima. Od ovih izvodi prve početke za pisanje: pravce, lukove, krugove, zavojnice itd. Računanje mu je zorno, a osobito obrađuje brojčani krug do deset itd.

U njegovoj se školi nalazi ploča, na kojoj ima napisane ove zapovijedi: 1. Učenik neka voljno vrši sve učiteljeve naloge. 2. Budi marljiv i uz to pažljiv. 3. Sve u pravo vrijeme i na zgodnom mjestu. 4. Govori uvijek istinu. 5. Živi u slozi sa svojim saučenicima i budi im uslužan i prema njima ljubazan. 6. Uljudnost neka resi tvoje vladanje. 7. Kad se moliš, molitva tvoja neka je pobožna i smjerna, jer se moliš Bogu, koji je svemoguć i sveznajuć.

Osim rečenih dvaju spisa ostavio je Denzel i više dobrih i poučnih članaka i raspravica. Između drugih svojih radova sastavi i „Nacrt za zornu obuku“, u kojem je osobito preporučuje. Istu zornu obuku razglobio je godine 1880. C. Wragge u kateketička pitanja.

Njegovi nastavni putovi u zornoj obuci nijesu u opće zastarjeli, pa se i danas s uspjehom upotrebljavaju.

Sve se njegove radnje odlikuju jasnoćom, a u njima je najviše nastojao, da obradi Graserove ideje. On je kao učitelj bio na glasu sa svoga oštroumlja, dubokih misli i jezgrovita govora. Glavne crte njegova značaja bijahu umiljata ćud i dobrostivost, pa je i bio prama svakomu obziran i blag, uslužan i ljubazan. *J. K.*

Denuncijacija (v. tužikanje).

Determinacija (v. apstrakcija).

Dijagram (grčka riječ) je geometrijski nacrt ili škica, kojim se rješava nekakav zadatak, poučak ili se predočuje i razjašnjuje neki apstraktni pojam ili sama stvar. Od slike razlikuje se dijagram time, što slika prikazuje što vjernije izvanju stranu nekoga predmeta, dok dijagram šematičnim načinom ističe najbitnije izvanje i unutrašnje odnošaje, pak općenost i bitnost neke stvari.

Općeno se upotrebljavaju dijagrami, da se njima na različne načine zorno prikažu neki omjeri ili odnošaji ili da se o nečem dobije lakši prijegled. Za to služe se dijagramom općeno sve znanosti, a napose štatistika. Tako n. pr. meteorolog prikazuje dijagramom razmjere u tlaku uzduha, toplini, količini oborina, smjeru vjetrova u različnim dobama; liječnik njime prikazuje kod bolesnika rastenje i padanje tjelesne toplote, razvitak bolesti, a kao higijeničar prirast, pomor i različne zdravstvene prilike pučanstva. Gospodar upotrebljava dijagrame, da njima prikazuje vrste tla, razmjerje u količini i kakvoći proizvoda, privredu i potrošak u gospodarstvu, cijene plodina itd., a narodni opet gospodar prikazuje dijagramom omjere o broju, privredi, produkciji i imutku pučanstva itd. Tako se može svaka znanost različnim načinom poslužiti dijagramom, da njime zorno predoči neke odnošaje u opće i opet u razmjerju prema drugim nekim odnošajima; kao n. p. razmjerje vojske prema pučanstvu u nekoj zemlji jedne godine, pa opet prema više godina, a također razmjerje jedne zemlje prema drugoj.

Dijagramom može štatističar prikazati raznovrsne školske odnošaje, n. pr. broj škola, učenika, učitelja, pismenih i nepismenih ljudi u opće i u razmjerju prema opsegu zemlje i broju pučanstva, polazak škole i napredak djece, trošak za škole, razmjer troška za škole prema trošku u druge svrhe, a to sve obzirom samo na vlastitu zemlju ili isporedno s drugim zemljama, obzirom na samo jednu godinu ili na više godina.

U obuci je dijagram i u opće šematičko prikazivanje znamenito pomoćno sredstvo, jer se njim šematičnim načinom prikazuje bitnost takovih predmeta i odnošaja, koji se (n. pr. cijeli krajevi ili apstraktni pojmovi i odnošaji) ne mogu u naravi očima motriti. Upotrebom dijagrama kod obuke olakšava se shvaćanje i pamćenje, obuka biva ne samo razumljivija, već i zanimljivija i živahnija, a zorovi potpuniji, jer tim načinom ne sudjeluje kod obuke samo uho, već i oko. Samo oko i onako imade prednost pred uhom, jer je ono mnogo živahnije osjetilo od uha; sluhom zamjećuju se samo pojavi, koji nastaju u vremenu i zato su prolazni, dok se okom može predmet motriti dulje, a na samom predmetu motriti cijele plohe i prostori.

Najstariji i najpoznatiji dijagrami su nacrti položaja, zemljovidi, onda nacrti zgrada (tlorisi), strojeva itd., ali se istom u novije vrijeme upotrebljavaju dijagrami vrlo uspješno za šematičko prikazivanje i razjašnjivanje nekoga predmeta, pojma ili odnošaja. S nekoliko zgodnih poteza polući se više, nego dugotrajnim opisivanjem i razlaganjem. Radi toga nema obučnoga predmeta, kod kojega se ne bi šematičko prikazivanje moglo upotrebiti.

Već u početnoj obuci, dok djeca još ne poznaju pismena, prikazuje se djeci jednostavnim crtežem, kako se rečenica rastavlja na riječi, slogove i glasove. N. pr.

Riba pliva. (Rečenica.)

Riba pliva. (Riječi.)

Ri-ba pli-va. (Slogovi.)

R-i-b-a p-l-i-v-a. (Glasovi.)

Kod obuke u slovnici upotrebljava se šematičko prikazivanje vrlo često. Neko pravilo ili pouka n. pr. razdioba imenica na rodove, sklonidbe imenica, razdioba glagola, sprege, izvođenje vremena, sastav i razdioba rečenice itd. razjasnit će se najlakše šematičkim načinom. Zato i treba da ima učitelj kod obuke uvijek pri ruci kredu, da s nekoliko poteza razjasni nešto, za što bi inače morao trošiti mnogo vremena i riječi. N. pr.

Prosta rečenica.

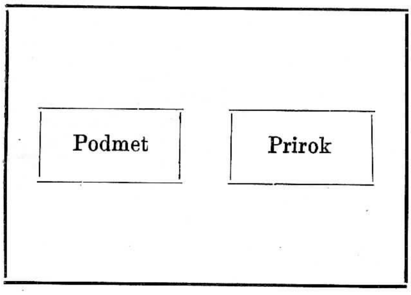

Raširena rečenica.

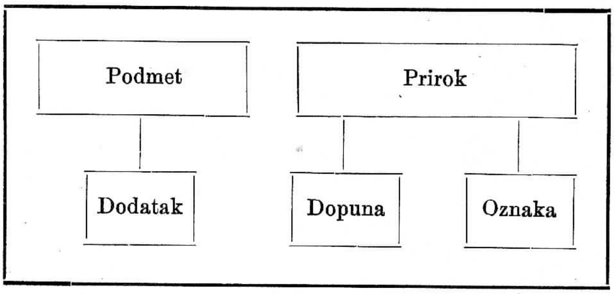

U prirodopisnoj obuci pomažu dijagrami vrlo dobro, da se učenicima šematičkim načinom, t. j. grafički prikaže razdioba prirodnina u redove, razrede, rodove i vrste, a upravo od prijeke su potrebe za prikazivanje nekih životnih funkcija, n. pr. kolanja krvi, sustava živaca, kolanja sokova itd.

U prirodoslovnoj obuci prikazuju se grafično ne samo različne sile i smjerovi sila, već se jednostavnim crtežem prikazuju najzamršeniji strojevi jasnije, nego dugotrajnim opisivanjem, a često i pokazivanjem samoga stroja. Tako jednostavnom škicom ili crtežem jasnije će se pokazati rad i sastav parne makine, vatrogasne štrcaljke, uzdušne sisaljke, brzojavnog stroja, nego li motrenjem samoga stroja.

Neki obučni predmeti, kao što su geometrija i zemljopis, moraju se apsolutno oslanjati na šematično prikazivanje. U zemljopisnoj obuci osobito je to znamenito, jer se jednostavnim crtežem predočuju različni pojmovi, koji se motrenjem u samoj naravi ne bi mogli predočiti u opće, ili bar ne u većem opsegu n. pr. tijek rijeke, porječje, gore itd.

Osobito uspješno upotrebljavaju se dijagrami u povjesničkoj obuci za kronološko-sinhronistički prijegled povjesti, genealogiju vladara itd. I u samoj se logici vrlo često i uspješno tim načinom prikazuje stvaranje i vrste pojmova, sudova, zaključaka, pa i u didaktici mogu se šematično prikazati mnogi pojmovi, koji tumače način i rad u obuci.

Kod dijagrama je u opće glavno to, da se njim iz cjeline izvodi bitnost nekoga predmeta, pa da učenik može motriti samo to i svu pažnju svratiti na to. Motreći samu stvar u naravi često je veoma teško, a često i nemoguće svratiti pažnju samo na onaj dio, o kojem se govori, a dijagramom, šematičkim prijegledom, škicom kao da se bavimo samo njim i svu pažnju svraćamo na nj. Samo tim načinom može se n. pr. kod zemljopisne obuke motriti sada tijek rijeke, sada razgranjenost gora, željeznica, politička razdioba; kod čovjeka sada samo kosti, sada opet samo mišice, živci, kolanje krvi itd. *Jos. Kirin.*

Didaktika (v. nauka o obuci).

Diesterweg Fridrik, * 29. listopada 1790., † 7. srpnja 1866. Početne škole i gimnaziju svršio je u rodnom mjestu Siegenu. Iza gimnazijskih nauka pođe na sveučilište u Herborn i poslije u Tübingen, gdje god. 1817. steče čast doktora filozofije. Diesterweg je s početka mislio, da se posveti mjerničkomu zvanju. No u Elberfeldu se upozna sa ču-

venim pedagogom-praktičarom J. F. Wilbergom, učenikom Rochowovim, koga je visoko cijenio i proslavio u spisu „J. F. Wilberg als Meister an dem Rhein.“ Ugrijavši se uz Wilberga poželi Diesterweg, da i sam učiteljuje. Vrati se u Mannheim i postane kućnim učiteljem. Pestalozzijeva škola već je onda bila na glasu i Diesterweg je u duhu Pestalozzijevu počeo privatno obučavati djecu nekojih obitelji. G. 1812. postade drugim učiteljem gimnazije u Wormsu, a već slijedeće godine na uzornoj školi u Frankfurtu na Majni.

U Frankfurtu je Diesterweg živo radio u duhu Pestalozzijevu. Mnogo je tomu pripomogao saobraćaj sa znamenitim ljudima onoga vremena. To su De Laspée, ravnatelj u Wiesbadenu, pak „otac tjelovježbe“ Fr. Jahn i dr.

Godine 1818. prijeđe Diesterweg kao učitelj u latinsku školu u Elberfeld. Tu je djelovao pune dvije godine, a teškoće zvanja zaslađivalo mu je drugovanje sa spomenutim njegovim uzornim prijateljem J. F. Wilbergom.

U to se otvori učiteljski seminar u Mörsu, a Diesterweg posta g. 1820. prvim njegovim ravnateljem. Diesterweg je bio i ravnatelj i učitelj u tom seminaru. Od to doba počinje se Diesterwegovo znamenito djelovanje u školi i izvan nje. U njegovu školskom radu ispunile su se baš na njemu samom riječi, što ih je izustio otvorajući zavod u Mörsu: „Učitelj je školi ono, što je sunce svemiru.“ Tu je razvio i svoj glavni književni rad. Osim općenoga književnoga pedagoškog rada izdao je mnogo metodičkih knjiga za učitelje. No da učitelje duševno podigne i da im pruži prilike, kako bi se trgnuli i ujedinili, počne godine 1827. izdavati list „Rheinische Blätter für Erziehung und Unterricht mit besonderer Berücksichtigung des Volksschulwesens“. Ti su listovi prava riznica zlatnih misli, koje su podigle školstvo, a oživjele i preporodile učiteljstvo. S osobitom jedrinom i pronicavošću razlagao je Diesterweg načela pučke obuke i borio se za dostojan položaj pučkih učitelja. S velikim žarom dokazivao je potrebu učiteljskih sastanaka, pa je i sam svuda pribivao, gdje je samo mogao.

Iza dvanaestgodišnjega djelovanja u Mörsu imenovaše Diesterwega (g. 1832.) opet ravnateljem u novom učiteljskom seminaru u Berlinu. Pod njegovom izvrsnom upravom postao je berlinski seminar s vježbaonicom uzoran zavod za svu Njemačku. Iz toga zavoda „Diesterwegove škole“ strujio je novi napredni duh, koji je ubrzo osvježio učiteljske krugove. K tomu je Diesterweg godine 1835. počeo izdavati još jedan list „Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer“, koji je znatno utjecao na daljno obrazivanje pučkih učitelja.

Za preporod i napredni uzgoj učiteljskih i školskih prilika smatrao je Diesterweg udruživanje glavnom polugom. On je bio osnivač i duša učiteljskoga udruživanja u prosvjetne i zvanične svrhe. Još g. 1832. osnovao je učiteljsko društvo „Paedagogische Gesellschaft“, zatim g. 1840. „Der jüngere Berlinische Lehrerverein“. Bio je revan član i inih učiteljskih društava, pa je svuda u tim društvima zborom i tvorom živo sudjelovao. Diesterweg se upravo može smatrati ocem učiteljskoga udruživanja. Godine 1845. i 1846. potakao je sva učiteljska društva, da dostojno proslave stogodišnjicu porođenja Pestalozzijeva. Posljedica te proslave bila je, da je nastojanjem Diesterwegovim osnovan prvi uzgojni zavod za sirote (Pestalozzianum) u Pankovu.

U svjema svojim spisima i govorima izricao je Diesterweg odriješito svoje mnijenje, pa nije mario, da li će time komu ugoditi. Radi toga stekao je dosta neprijatelja, pače i kod najviših školskih oblasti. Tužbe proti njemu urodile su time, da su mu ponudili, da bude ravnateljem berlinskoga zavoda za slijepe, a da se odrekne ravnateljstva u seminaru. Diesterweg nije prihvatio te ponude, pa je godine 1847. otpušten iz službe, ali mu je bila pridržana plaća. Ministarstvo mu je i poslije još nudilo mjesto školskoga savjetnika u jednom provincijalnom gradu; no on je vruće želio, da ostane u Berlinu i da radi u školi. Želja mu se nije ispunila, te je godine 1850. bio trajno umirovljen.

Riješen službe nije Diesterweg mirovao, već je obilno radio i zborom i perom u ruci za napredna školska načela. Pisao je više polemičkih spisa, a osobito uspješno proti tadašnjim pruskim školskim regulativima. K tomu je godine 1851. osnovao „Paedagogisches Jahrbuch“ nastojeći, da još više podigne i ujedini njemačko učiteljstvo. Godine 1858. postade zastupnikom grada Berlina u državnom saboru. I na tom odličnom

mjestu radio je neumorno za ideju pučke prosvjete i za bolji položaj pučkoga učiteljstva. Takov je Diesterweg ostao do svoje smrti. Godine 1865. proslavilo je cijelo njemačko učiteljstvo svečanim načinom njegov 75. rođendan.

Najveću baštinu ostavio je Diesterweg potomstvu u svojim književnim djelima. Osim spomenutih glavnih listova, što ih je Diesterweg uređivao, napisao je on još 54 djela iz svih struka pedagoške znanosti. Osobito se ističu njegovi metodički spisi. Kao urednik svojih listova napisao je Diesterweg kroz 40 godina preko 400 različnih većih i manjih članaka, kojima je preporodio njemačko školstvo i učiteljstvo. U njegovim se književnim spisima odrazuju i njegova uzgojna i obučna načela. Najznamenitija su mu djela: „Ueber Erziehung überhaupt und über Schulerziehung insbesondere“ 1820.; „Schullesebuch in fachgemässer Anordnung nach den Regeln des Lesens“, 1827; „Raumlehre oder Geometrie nach den jetzigen Anforderungen der Didaktik“, 1828.; „Praktisches Uebungsbuch für den Unterricht in der deutschen Sprache“, 1828.; „Methodisches Handbuch für den Gesammtunterricht im Rechnen“, 1829.; „Der Unterricht in der Kleinkinderschule“, 1829.; „Das pädagogische Deutschland der Gegenwart“, 1835.; „Die Lebensfrage der Civilisation; Ueber die Erziehung der unteren Classen; Ueber das Verderben auf den deutschen Universitäten“, 1836.; „Bemerkungen und Ansichten auf einer pädagogischen Reise nach den dänischen Staaten“, 1836.; „Streitfragen auf dem Gebiete der Pädagogik“ 1837.; „Populäre Himmelskunde und astronomische Geographie“, 1840; „Heinrich Pestalozzi“, 1845; „Die Feier des 100. Geburtstages H. Pestalozzis in Berlin“, 1846.; „Die deutsche Pestalozzi Stiftung“, 1847.; „Ueber Inspektion, Stellung und Wesen der neuen Volksschule“, 1847.; „Der erste Kindergarten in Berlin“, 1851.; „Die drei Preussischen Regulative“, 1855.; „Paedagogisches Wollen und Sollen“, 1857.; „Elementar-Geometrie für Volksschulen“, 1860.; „Commentar zu der Elementar-Geometrie für Lehrer“, 1864.

Diesterweg.

Diesterweg je bio oduševljen pristaša Pestalozzijeva uzgojnoga sustava. On je nastojao svuda, da ga ostvari, ali ga je i svojim bogatim iskustvom i prosuđivanjem upotpunio i usavršio. Diesterweg nije osnovao nikakva posebnog pedagoškog sustava, a isto tako nije ni slijepo pristajao uz koji sustav.

Svrha uzgoja je Diesterwegu „samoradnja u službi istine, ljepote i dobrote; inače: humanitet, plemenito čovještvo, krepost“. Obuka mora biti podređena uzgoju; samo je ona obuka prava, koja i uzgaja. Iskustvo učenikovo treba da bude temelj, s kojega se dalje gradi. — Sva obuka treba da je zorna. Učenik se mora svojom snagom podizati. Vrijednost obuke ne stoji u količini gradiva, već u stupnju samoradinosti učenikove. Zato je temelj takove obuke naravnost. Diesterweg je po tom i po uzgojnoj svrsi, koju je postavio, naturalista, premda mu je najviši uzor Isus Hrist. Kao pedagog bio je proti tomu, da se nauka vjere uči kao posebni predmet u školi; ujedno je bio najodrješitiji protivnik ma kakove konfesijske obuke zagovarajući svuda načela komunalne

škole. Osuđujući tadašnji mekanizam u vjerskoj obuci, traži Diesterweg, da se u školu uvede takova vjeronaučna metoda, koja će imati za osnov biblijsku povjest. — U didaktici i metodici istakao se Diesterweg i u svojoj praksi i u svojim spisima kao pravi majstor. *K....f.*

Dijalekat (v. jezikoslovna obuka).

Dijetetika zove se nauka o shodnom othranjivanju čovjeka u različnim prilikama. Dijeta, t. j. razlika u kolikoći i kakvoći hrane, stoji do toga, kakovu naš organizam već treba, koja se i kod zdrava čovjeka nejednako pojavljuje, i na koju utječu rad i odmor, različnost tijela i duše, klime i doba godine.

Bolestan čovjek treba raznoliko sad više, sad manje hrane prema tomu, u koliko mu je poremećeno probavilo ili izmjena tvari.

U normalnim prilikama zadaća je hranidbi, da prema potrošenoj tvari dovodi i tijelu onoliko hraniva, koliko treba, da se uzdrži djelatnost čovjeka.

Koliko hrane treba, da se to poluči, stoji do toga, kako je građeno tijelo, na što se naviklo itd. i za to se ne mogu za svakoga pojedinog čovjeka postaviti pravila. No ipak su iskustvo i znanstvena istraživanja ustanovila, koliko hraniva treba popriječno čovjek obične građe.

Sve one kemijske sastojine, kojima se proizvodi tvar, i koje su potrebne za sastav tijela, ili kojima se sprečava, da se ne izluči iz tijela, zovu se hranljive ili ugojne tvari.

Takova su hraniva: voda, anorganska sol, bjelanjce, mast i ugljikohidrati.

Živež ili hrana je smjesa onakovih hraniva, koja se nalaze u prirodi, ili koja se tehničkim načinom prigotavljaju, n. pr. meso, sir.

Osim hraniva sastoji se hrana još i od slastila, pa i ona čine, da možemo ovu ili onu množinu živeža danomice trošiti, a da nam ne dodijava.

Tom dijetetikom uzdržaje se naše tijelo, a po tom i sve njegove funkcije. Druga vrsta dijetetike jest ona u grozničavim bolestima; dijetetika, kojom se oslabljeni, rekonvalescenti, krijepe i jačaju i onda dijetetika ustegom kod odviše debelih i inače bolesnih ljudi.

Dijetetika pedagogijska sadržaje pak sva pravila, kojih se valja držati u uzgoju, da se uzdrži tijelo uzgajanikovo zdravo, pa da ga učini valjanim i sposobnim oruđem duha. Prvo se postizava tjelesnom njegom, a potonje tjelovježbom ili gimnastikom (v. t.) u širem značenju riječi, kao vježbom i usavršivanjem tijela u korist duše. „Poslušnost tijela je osnovni pojam pedagogijske dijetetike“, pa „što je tijelo slabije, to više zapovijeda, a što je jače, to se više pokorava“. (Rousseau). Pomoćne znanosti, iz kojih dijetetika crpe svu svoju nauku, jest fiziologija, koja se u tom pogledu oslanja na zdravljoslovlje (higijenu). Ovamo pripada dakle sve, što se tiče stana, odijela, njege kože, hranidbe, pak uzduha, tla i podneblja, načina života i zvaničnoga rada. U pogledu dijetetike valja se držati: 1. Čovjeku prija nada sve mješovita hrana. 2. Rafinovano kuharstvo, t. j. način, kojim se danas prigotavljaju jela, (što je već Hufeland nazvao izvorom mnogih tjelesnih zala) treba da se zamijeni jednostavnim i prirodnim živežem. 3. Umjerenost u jelu i pilu izvrsno je sredstvo, da se produlji život. 4. Prirodnomu načinu života pripada i to, da se držimo svega, na što nas upućuju razum i nagon.

Žalibože danas se slabo mari za ta dva izvora prirodnoga načina života, jer se čovjek odviše udaljio od prirode, pa je privikao odviše na moderno uživanje s njegovim škodljivim dražilima. Pedagogijska dijetetika nije ispunila još svoje zadaće tim, ako ima pred očima samo jur navedene obzire stana, odijela i hranidbe; jer valjano uzgojeno tijelo nije zato već uvijek i sposobno oruđe duha. S njegom tijela treba da se spoji još i obrazivanje i vježbanje tijela, a o tom vidi članke: otvrdnuće, gimnastika ili tjelovježba. *dr. Lobmayer.*

Dilema. Dilemom se obično zove takov hipotetičko-disjunktivni silogizam, kojega dvočlanu tezu (dis lemma) gornje premise niječe doljna, na što onda zaglavak niječe i hipotezu gornje premise. Na primjer: Ako smrtnu kaznu valja ukinuti, onda je država ili nužno ne treba, ili je pak može drugom dovoljno zamijeniti. No niti je ono prvo slučaj poradi nužne samoobrane, niti ono drugo poradi pravne svijesti naroda. Dakle smrtnu kaznu ne valja ukinuti. — Ali u zbilji je lematički silogizam mnogo složeniji. On se sastoji naime od disjunktivne gornje premise i od toliko hipotetičkih doljnih, koliko ima disjunk-

cija gornjih članova. Svaka hipotetička premisa tvrdi pri tom isto, ali u povodu drugoga člana disjunkcije tako, da napokon ne preostaje ni zaglavku, nego da isto tvrdi. Lematički silogizam ima dakle očito taj zadatak, da s njegovom pomoći pobijemo protivnika na više strana, dopustio on inače koju mu drago. Prema broju disjunktivnih članova ili što je isto: prema broju hipotetičkih doljnaka zove se i taj silogizam d i l e m o m, t r i l e m o m, t e t r a l e m o m ili p o l i l e m o m. Dilema imade ovaj grafički oblik:

A je ili **B** ili **C**;
ako je **B**, onda je **D**;
ako je **C**, onda je također **D**;
Dakle **A** bio **B** ili **C**, vazda je **D**.

Evo primjera: Careva zapovijed, da se kršćani ne preslušavaju, nego da se kazne naprosto oni, koji kao takovi budu označeni, nepravedna je; jer kršćani su ili krivi ili nekrivi. Ako su krivi, onda je zapovijed nepravedna, jer se u tom slučaju moraju preslušati; nijesu li krivi, onda je zapovijed također nepravedna, jer se u tom slučaju ne smiju kazniti. Dakle bili kršćani krivi ili nekrivi, careva je zapovijed, da ih ne valja preslušati, nego da valja one naprosto kazniti, koji kao kršćani budu označeni, nepravedna. (Iz Tertulijanove apologije kršćana). Ili: Knjige su novoga zavjeta vjerodostojne, jer ako to nijesu, onda su njihovim piscima ili za života, ili pak poslije smrti podmetnute. Ono prvo je nemoguće, jer im se pisci ne bi bili dali poradi njih mučiti i usmrtiti, nego bi ih bili proglasili podmetnutima, da se riješe muka i smrti. I ono drugo je ne moguće, jer kasniji pisci nijesu mogli tako točno poznavati mjesnih, stvarnih i osobnih prilika, a k tomu je poslije sedamdesete godine nastao u Palestini užasan prevrat . . . Dakle o podmetanju novozavjetnih knjiga bilo za života, bilo poslije smrti njihovih pisaca ne može u opće biti govora, te se po tome moraju smatrati vjerodostojnima. (Iz dogmatike).

Iz tih se primjera odmah razbira, uz koje li će uvjete dilema biti valjana i upotrebiva. P r i j e s v e g a m o r a d i s j u n k c i j a n j e z i n e g o r n j e p r e m i s e b i t i p o t p u n a, o n d a m o r a d a z a k l j u č i v a n j e d o l j n i h p r e m i s a b u d e i s p r a v n o; a n a p o k o n n e s m i j e b i t i t a k o u d e š e n o, d a s e m o ž e o k r e n u t i i p r o t i v o n o g a, k o j i s e n j i m u p r a v o s l u ž i. Evo primjera pogrješne dileme. Sokrat po Platonovoj apologiji obara strah od smrti ovako: Ako nam se valja smrti bojati, onda to treba činiti ili zato, jer ćemo poslije nje živjeti ili zato, što poslije nje ne ćemo živjeti. Ali ako ćemo poslije smrti živjeti, onda nam se je ne treba bojati; a ne ćemo li poslije nje živjeti, onda nam se je jednako ne treba bojati. Dakle se smrti u opće ne treba bojati. To je zaključivanje međutim neispravno; jer ako nam se smrti bojati zato, što ćemo poslije nje živjeti, onda odatle samo slijedi, da nam se smrti u opće valja bojati; a ne ćemo li poslije smrti živjeti, onda nam se također valja bojati. Dakle živjeli mi ili ne živjeli poslije smrti, svakako nam se je nje bojati. Slično je s Leibnitzovom trilemom, da je ovaj svijet absolutno najbolji. Ako ovaj svijet — veli on — nije apsolutno najbolji, onda Bog ili nije znao ili nije mogao ili nije htio boljega svijeta stvoriti. Ali ono prvo ne stoji poradi sveznanja, drugo poradi apsolutne dobrote, a treće poradi svemogućnosti božje. Dakle je ovaj svijet apsolutno najbolji. Taj zaglavak medjutim ne valja, jer mu je već prva premisa kriva. Apsolutno najbolji svijet po bitku, od kojega se bolji ne bi dao p o m i š l j a t i, morao bi biti samomu Bogu ravan. Ali ta tvrdnja protuslovi prije svega pojmu božje slobode, jer bi po njoj Bog bio mogao birati samo između tvorbe ovoga i jednoga drugog svijeta. A onda protuslovi rečena tvrdnja i pojmu svemogućnosti božje; jer ako je Bog samo ovaj po bitku najbolji svijet stvoriti mogao, onda je on stvorbom nužno iscrpao svoju svemogućnost, dok si mi potonju pomišljamo ipak neiscrpljivom.

Evo dileme, koja se dade okrenuti protiv ovoga, koji se njom služi. Krokodil ugrabio materi dijete, ali joj obećao vratiti ga, ako mu istinu odgovori. I krokodil upita majku: Hoću li ti vratiti dijete? Ti mi ga ne ćeš vratiti, reče majka u smrtnom strahu. Ili si ti — nastavi krokodil — kazala istinu, ili si pak slagala; u prvom događaju ne mogu ti vratiti djeteta, jer onda ne bi istina bila, da ti ga ne ću vratiti; u drugom pak događaju ne mogu ti ga vratiti, jer nijesi držala pogodbu: govoriti istinu. Ni u kojem dakle događaju ne možeš dobiti dijete. Na to će majka: Ti mi moraš vratiti dijete, jer jesam li istinu rekla, moraš to učiniti prema pogodbi, nijesam li istine rekla, onda poradi

toga, što je istinita opreka moga odgovora, t. j. da ću dijete dobiti. U svakom dakle događaju bit će dijete moje. Pogrješka te dileme sastoji se očito u tom, što tako m... kao i krokodil zaključuju sad prema ugovoru, a sad opet prema značenju rečenice. Po ovom su primjeru sve slične dileme dobile ime krokodilskih silogizama. Evo još jednog primjera. Euatlo je učio kod Protagore sofistiku. Polovinu nagrade platio mu odmah, a drugu morao mu po ugovoru platiti tek onda, kad prvu parnicu dobije. Poslije svršena nauka Euatlo niti ima parnice, niti plaća Protagore. Taj ga napokon optuži kod suda i tuj mu reče: Na svaki si način, Euatlo, dužan platiti me — odsudili te suci ili ne. U prvom slučaju moraš to učiniti na osnovu prijesude, u drugom prema našemu ugovoru: kad dobiješ prvu parnicu. Ali Euatlo odgovori: Nipošto te, Protagoro, nijesam dužan nagraditi; jer ako parnicu dobijem — onda su me od nagrade suci odriješili; ne dobijem li je — onda te po ugovoru našem ne ide nagrada. Da se pri tom ista pogrješka počinja, kao kod prije navedene dileme, razbira jamačno svatko.

dr. Đ. A.

Dinter Gustav (1760.—1831.) rođen u Borni u Saksonskoj, propovjednik, pučki učitelj, školski nadzornik, školski i konzistorijalni savjetnik, pripada s Niemeyerom, Denzlom, Sailerom, Overbergom, Graserom, Stefanijem i dr. među one muževe, koji su svojski nastojali oko podizanja novije pučke škole u duhu Pestalozzijevu i Basedovljevu. Dinter pripovijeda u svojoj autobiografiji, da je podučavao od svoje petnaeste godine punih sedam godina, ali ne za novac, nego jer ga je to veselilo. Nadalje pripovijeda, da je bio pet godina domaćim učiteljem, a uza to da je učio sa svojim bratom župnikom i s drugim svećenicima teologiju. Devetnaest godina bijaše župnikom i predstojnikom triju seoskih škola, pa je u njima i sam naučao. Nadalje bijaše ravnateljem i glavnim učiteljem učiteljskoga sjemeništa u Draždanima, gdje je neumorno, s velikom ljubavlju i vrlo uspješno radio. Radi bolesti otišao je u Görnitz, gdje je bio propovjednik, a uza to je osnovao u svojoj kući penzijonat, neku vrstu progimnazije i više građanske škole, a mnogo se bavio i pisanjem pedagogijskih spisa. Zatim je bio dvanaest godina nadzornikom i glavarom školstva u jednoj velikoj pokrajini, u kojoj nije bilo nijedne njemačke, ni litavske župe, gdje on ne bi bio u školi, pa se sa župnikom, učiteljem i s djecom zabavljao, dogovarao i naučao. God. 1816. imenovan je u Kraljevcu školskim i konzistorijalnim savjetnikom, a ujedno i profesorom teologije na sveučilištu.

Malo je doista pedagoga, koji su u svom životu stekli toliko iskustva, koliko Dinter. Kad je bio u sveučilištu u Lipskom, bijaše tako željan znanja, da se u svojim naukama odviše opteretio, pa je s toga izjavio i preporučivao: „Nije potrebno, da se čovjeku sve, što hoće da zna, u posebnim lekcijama predaje. Pobudite samo u njemu volju i snagu, pokažite mu vrela i pomagala, pa će tada postati sam sobom više, nego što bi sve lekcije i kolegija mogla iz njega da učine.“ — I kao propovjednik bijaše znamenit. Govoraše: „Zanatlije i seljaci imadu u tjednu samo taj jedan sat, u kojem se može nešto učiniti za daljno obrazivanje njihova uma, volje i čuvstva. Župnici, ako im to uskraćujete, okrutnici ste. Ako ne učinite sve, što se može učiniti, tada ste bezdušni!“ — Njegovo načelo bijaše: „Učite budućega seljaka misliti, riješite ga okova, što ga sapinju uz staro, pa će umjeti svoju umnu snagu upotrebiti i ondje, gdje svoj kruh služi. Brusite samo nož, pa će on i kruh rezati.“ — U svoju bi kuću primao zrele i nadarene mladiće, koje je pripravljao za učitelje, pa im je davao tuj cijelu opskrbu. I tako je gotovo sav svoj dohodak upotrebljavao na uzdržavanje siromašnih i valjanih učenika. Sam je pak živio veoma priprosto, odijevao se neugledno, a hranio se siromašno.

Utjecaj Dinterov na pučko školstvo bijaše u istinu znamenit. On je uveo ideje Basedovljeve i Pestalozzijeve, koji su ih samo u privatnim zavodima izvodili, također i u javnu pučku školu. Sve, o čem je nastojao da postigne, osnivaše se na načelu: „Svrha je uzgoju, da pripomogne čovjeku do njegove odredbe, a shodan je jedino onda, kad suglasno razvija sve sile čovječje, ponajpače pak da se postigne njegova ćudoredna dobrota. Posebna svrha obuke jest, da se prosvijetli i izoštri razum, da se čovjeku dade znanja, koje će mu olakotiti, da bude pravedan i dobar, zdrav, koristan i zadovoljan. Prosvjeta ne može nigda škoditi. Nema svjetla bez topline, ni topline bez svjetla.“

Osobit i odlučan napredak postigao je Dinter katehezom, koju je Pestalozzi malo cijenio, dok ju je Dinter u obuci najviše i s velikom vještinom upotrebljavao. Kao ravnatelj učiteljskoga sjemeništa ostao je vazda vjeran svomu načelu, da seminaristu ne čini čovjekom množina znanja, već jasnost, određenost i vještina u obučavanju. No Dinter bijaše nada sve znamenit i zaslužan kao školski nadzornik, pa kao takov može i danas biti uzorom svjema školskim nadzornicima. Učitelje nije samo nadzirući upućivao i poučavao, nego im i živim primjerom pokazivao, kako treba da rade. Uza to im je bio svom dušom odan, pak pravi otac, prijatelj i zaštitnik, ali i ozbiljan i strog sudac.

Od njegovih mnogih spisa spomena su vrijedni: „Kleine Reden an künftige Volksschullehrer", „Katechetik", „Schullehrerbibel", „Die vorzüglichsten Regeln der Pädagogik", „Methodik und Schulmeisterklugheit", „Die Schulkonferenzen des Kirchspiels Ulmenhain", „Malwina, ein Buch für gebildete Mütter", „Autobiographie".

T. I.

Disciplina (od latinske riječi discere = učiti, prema tomu discipulus = učenik) znači u prvotnom svom značenju poduka u opće.

Iz ovog razvila se upotreba riječi disciplina kao oznaka pojedinih granâ znanosti, u koliko su predmetom uzgoja i obuke. Tako su n. pr. zemljopis, povjest, matematika itd. pojedine discipline školskoga obučavanja.

U najobičnijoj upotrebi znači disciplina skup sviju naredaba i odredaba, kojima se pojedinci moraju podvrgavati, da se poluči neki zajednički cilj. U tom širem smislu znači disciplina stegu u opće, pa se u tom značenju upotrebljava u različnim društvenim uredbama. Tako se n. pr. govori o disciplini vojničkoj, činovničkoj itd. Upućivanje pojedinca, da se podvrgne zajedničkim ustanovama, zove se disciplinovanje, prisilni pak postupak proti prekršaju ustanova stege, nazivlje se općeno disciplinarni postupak. U svojim općenim svojstvima može disciplina biti prema dojmljivosti svojih sredstava: blaga, umjerena i oštra. O razložitoj upotrebi kojega od tih stupnjeva odlučuje stupanj moralne i intelektualne osjetljivosti disciplinovanih, ali i razlozi bezuvjetne potrebe, da se poluči cilj. S tih je razloga n. pr. vojnička disciplina oštra, dok nije potrebno da takovom bude n. pr. društvena.

Znamenit ogranak općega pojma discipline jest uzgojna disciplina. To je ona, što je zahtijeva uzgojni rad, da poluči svoju cijelj. Ona je u glavnom isto, što i općeni pojam discipline kao stege, tek je priudešena uvjetima razložnoga uzgojnog postupka. Prema tomu može se reći, da je uzgojna disciplina skup sviju uzgojnih uredaba i propisa, kojima je zadaća da otklone prirodne i umjetne zapreke uspješnomu provađanju uzgojne osnove. U tom općenom značenju ima dakle i uzgojna disciplina značaj stege, pa se može po bitnosti svoje djelatnosti uvrstiti u negativna sredstva uzgoja.

Potreba uzgojne stege izvire iz same prirode uzgajanikove. Prvotni naime nagoni ljudski velikim su dijelom neskloni podvrgavanju uzgojnim propisima, pa kao što je društvena disciplina potrebna za opće civilizovanje, tako i uzgojna disciplina treba da sklonosti i vladanje uzgajanikovo udesi prema uvjetima uzgojnoga rada. Takova je potreba uzgojne discipline priznata od sviju pedagoga, pa je ni najveća filantropija u uzgoju ne može da zaniječe.

Glavna načela uzgojne discipline nijesu uvijek bila jednaka. Pošto je disciplinovanje uz dresuru (v. t.) jedan od elementarnih uzgojnih radova, to je ono prvobitno bilo samo oštro suzbijanje provala dječje ćudi. Shvaćanje je njezino bilo tek kao vanjska potreba bez razumijevanja prirode dječje. Moderna pedagogija zahtijeva racijonalno shvaćanje upotrebe discipline i traži u njezinu negativnom djelovanju obzir na humanitarnost i dostojanstvo čovječje, na razvojni stupanj uzgajanikov i konačno mogući obzir na individualni tip njegov; u pozitivnom pak pravcu, t. j. gdje joj je djelovati kao pobudi, treba da disciplina djeluje samo u skladu s etičkim zahtjevima uzgoja.

S toga je, kako za sav uzgojni postupak, tako i za uzgojnu disciplinu potrebno psihološko razumijevanje njezine upotrebe, pa je ne mogu zamijeniti sami disciplinarni propisi, kao što je to moguće kod odraslih.

Općena sredstva uzgojne discipline u negativnom pravcu jesu: uputa, opomena, zabrana, ukor i kazna; u pozitivnom: priznanje, pohvala, odlikovanje i

nagrada. Vještina u postupnoj i umjesnoj upotrebi njihovoj jedan je od glavnih uvjeta uspješnomu uzgajanju. Najglavnija od tih sredstava jesu kazna i nagrada, pa je upotreba njihova sama po sebi znamenit dio pedagoškoga študija.

Akoprem su načela uzgojne discipline prema općim uzgojnim načelima u bitnosti istovrsna, to se ipak prema posebnim uzgojnim prilikama može istaknuti razlika između domaće uzgojne i školske discipline. U domaćoj uzgojnoj disciplini pretežan je individualni uzgojni obzir. Taj je obzir moguć radi malobrojnosti uzgajanikâ, i dopušta upotrebu disciplinarnih sredstava u svakom događaju prema dobi i urođenoj ćudi uzgajanikovoj.

S istoga razloga ne zahtijeva kućni uzgoj onako čestu upotrebu jačih disciplinarnih sredstava, kao što su potrebna skupnomu uzgoju, jer u osamljena uzgajanika ili u malobrojnoj njihovoj skupini ne provaljuju toliko sklonosti dječje, koje se protive uzgojnomu redu. No i ti individualni obziri u upotrebi discipline domaćega uzgoja ne smiju prijeći u neobzir prema općim zahtjevima uzgojne svrhe, jer će inače takov individualno udešeni uzgajanik pri svom nastupu u svijet prije ili poslije doći u sukob sa zahtjevima društvene discipline. Takovim posljedicama rodi obično pogrješna (nedostatna, nedosljedna ili preobilna) upotreba kazne ili nagrade u kućnom uzgojnom disciplinovanju.

Roditeljskom ljubavlju ne smije se uzgajatelj dati zavesti na to, da upotrebljava kaznu nedostatno, a nagradu preobilno. Veliku probit u disciplinovanju imade napokon kućni uzgoj u tom, što se u njegovim prilikama dadu mnogo lakše upotrebiti naravne kazne i nagrade, čemu prilike skupnoga uzgoja nijesu toliko povoljne.

Vrlo znamenit dio javnoga uzgojnog rada jest školska disciplina. Pošto su njezinim predmetom ne pojedinci, već manje ili veće skupine, s toga u njoj ne može pretezati individualni, nego općeni, skupni momenat.

Zajednička svrha iziskuje prevagu toga momenta, on je dakle u prvom redu bezuvjetno potreban, da se poluči zajednička svrha školskoga uzgoja i obuke. No to općeno načelo školske discipline, osim toga što je opravdano bezuvjetnom potrebom, imade i taj uzgojni probitak, što priprema uzgajanikovu svijest za onaj općeni nivô društvene discipline, kojoj će mu se pri nastupu u svijet valjati podvrći.

Po bitnosti svojoj ima školska disciplina dvije glavne strane, jedna je unutrašnja, reći bi duševna disciplina, a druga spoljašnja koja smjera na uređenje školskoga života.

Prvoj je glavnim sredstvom obuka sama, postizava se pak uzdržanjem neposrednoga interesa. Duh se učenikov upravlja stanovitim pravcem pod utjecajem obučnog predmeta samoga. Pošto međutim nije već u prirodi dječjoj, da se podaje potpuno takovu interesu, s toga to samo duševno disciplinovanje ne dostaje za potrebe školskoga rada. Pače urođene otporne sklonosti uzgojenikove u školskom uzgajanju bivaju sa čuvstva zajedinstva i svijesti skupne snage još jačima i neobuzdanijima, pa su s toga i jača sredstva potrebna za uzdržanje vanjske školske discipline. Red, točnost i dosljedna ustrajnost u izvođenju disciplinskih ustanova jesu prvi uvjeti za uspješno disciplinovanje. Ustanove te tiču se: polaska škole, vladanja učenika u školi prije i za vrijeme nauka, i njihova općega vladanja i urednosti.

Prvo sredstvo školske discipline jest utjecaj uzgajateljeva autoriteta. Disciplinovanje bez toga utjecaja može da ima tek prividnu, momentanu valjanost.

Upotreba spomenutih već ostalih sredstava discipline, ne da se normirati općim propisima, i u tom pogledu ne mogu učiteljeva pedagoškoga takta nadomjestiti nikakovi pisani, pa ni na zid školske sobe izvješeni disciplinarni propisi. Školsko zakonodavstvo utječe u školsku disciplinu samo u toliko, u koliko mu je namjera, da učenike zaštiti proti mogućim zloporabama disciplinskih sredstava.

Povjest školskoga disciplinovanja teče usporedno s općim razvojem kriminalnoga postupka, pa je prevladom humanitarnijih nazora u kriminalistici u opće prevladao i čovječniji smjer u školskoj disciplini. Međutim ni najveća filantropija u pedagogiji ne može da odstrani discipline iz škole, jer je školski rad bez nje nemoguć. Za ispravno shvaćanje te potrebe mora da se disciplina u školi smatra uvijek sredstvom, a ne svrhom; nadalje neka se propisi njezini, ako su u opreci s dječjom prirodom, dosljedno upotrebljavaju samo ondje i onda, kad to zahtijeva bezuvjetna potreba školske organizacije.

Lj. D—ć.

Dispozicija. Dispozicijom zovemo logičku okosnicu svake književne tvorevine, kojom hoćemo da nekoga poučimo, uvjerimo ili oduševimo. Kako natpis ili zadatak zastupa pri tom pojmovnu cjelinu, a logički momenti dijelove te cjeline — dispozicija je očito neka vrsta divizije (vidi ondje). Po dispoziciju je značajno, da stoji do naravi stvari, o kojoj se radi od prilike onako, kao što ustrojstvo prirodnih predmeta stoji do svrhe, kojoj treba da služe. Zato se i dispozicija kod opisa prirodnih predmeta za pravo sama od sebe nadaje, pa je to savršenija, što se više slaže s ustrojstvom prirodna predmeta i poretkom njegovih dijelova. Ali i prikazivanje povjesnih događaja bit će to prirodnije i vjernije, što se više i savjesnije u njemu istakne vremeni i uzročni tijek događaja.

Isto vrijedi i za tvorevine govorništva. I njihova dispozicija stoji do svrhe, kojoj su namijenjene; a namijenjene su tomu, da u slušača stvore stanovito mnijenje, pobude stanovita čuvstva i tada njihovom voljom pokrenu. Kako su s tom svrhom u svezi i izvjesna sredstva, navlastito poređaj misli, primjena figurâ i upotreba kretova — naravno je, da će onaj govornik bolju dispoziciju stvoriti, koji će se zadupsti u svrhu življe i sredstvima se zgodnije poslužiti. Istim čisto pojmovnim raspravama svojstven je neki objektivni razvoj i poređaj misli tako, da će ona najbolje uspjeti, čija dispozicija će se strogo osloniti na rečeni razvoj i poređaj.

Iz ovoga se prije svega jasno razbira, da dispozicija nije nešto, što bi do subjektivne volje naše stajalo, nego da je nešto objektivno i u naravi same stvari osnovano; a onda da onaj, koji nije sasvim upoznao stvar, o kojoj hoće da raspravlja, ili koju hoće da prikaže, nije ni podoban da stvori valjanu dispoziciju. Znanje se stvari stječe na različan način — već prema zadatku, koji sebi namećemo, dakle: opažanjem, iskustvom, razmišljanjem, izučanjem, čitanjem i sličnim djelatnostima. Kad bi se po tom zadatak ticao našeg unutrašnjeg duševnoga života, onda bi se morali u sebe zadupsti i sebe spoznati; a kad bi se ticao koje spoljašnje prirodne pojave, onda bi ovu morali što češće i točnije opažati. Bi li trebalo da prikažemo koju povjesnu činjenicu ili osobu, onda bi morali proučavati i ispoređivati izvore; a bi li nam valjalo prema stanovitomu gledištu osvijetliti koje književno djelo, onda bismo ga morali najsavjesnije proći ne izgubivši s vida ono gledište. U svim tim slučajevima još bi potrebno bilo osvrnuti se i na ono, što su drugi stručnjaci mislili i pisali o tim stvarima.

Slično je i kod različnih vrsta govora. Hoće li primjerice branitelj da obrani nekoga, koji je okrivljen s izvjesnoga zločina, to prije, nego li na dispoziciju i pomisliti može, treba da ispita, je li njegov branjenik onaj zločin doista počinio. Ne da li se potonje nikako oboriti, onda treba da istraži razloge, koji su ga sklonuli na nedjelo, i posljedice, koje je ono imalo. Ne manje je potrebno, da branitelj ustanovi, pripada li zločin onoj vrsti, kojoj ga tužitelj pribraja; a ne da li se ni to pobiti, onda treba da se upozna s tijekom branjenikova života radi olakotnih prilika. Napokon će biti potrebno, da se branitelj zamisli i u tužiteljevo umovanje, ne bi li u njemu naišao na predsude i zastarjele nazore. Tek u povodu takvih istraživanja bit će moguće utvrditi bitne momente optužnice i udesiti prema njima dispoziciju obrane.

Ako je dispozicija tako znatna po sve književne tvorevine, naravno je, da se ni u obuci jezikoslovnoj, kojoj je ona sastavni dio, ne može ignorovati. Kad se naime radi o pismenim sastavcima, onda se nameće pitanje: Treba li učenicima podavati samo zadatke, ili pak sa zadacima i dispozicije. Neki su učitelji protiv dispozicija, jer da sprečavaju slobodno mišljenje, te imadu za posljedak ukočen način pismenoga prikazivanja. No jedno i drugo je krivo. Mišljenje naše mora slijediti stanovite zakone i držati se izvjesnih pravila, te nije prema tomu u opće tako slobodno, kako se obično misli. Dispozicija mu u tom pogledu može samo biti u prilog. Što se pak načina pisanja tiče, to je živ i zanimljiv način ponajviše dar, dok je ukočen način nerijetko baš posljedak loše dispozicije.

K tomu imade dispozicija i uzgojno značenje. Kao što se učenicima ne može dopustiti, da pišu, što hoće: tako im se ne smije ni dopustiti, da pišu, kako hoće. Odatle pak nužno slijedi, da je učitelj i u tom pogledu dužan voditi i putiti svoje učenike. Prigovor, da se dispozicijom ukalupljuje (šablonizuje) način pismenoga prikazivanja,

obara samo iskustvo, koje pokazuje, da svaki učenik ipak drugojačije izradi svoj zadatak. Potječe to naprosto odatle, što izradba ne stoji jedino do dispozicije, nego i do duševnoga kapitala i cijele individualnosti učenikove. Protiv dispozicije može dakle biti netko samo iz udobnosti — nipošto iz pedagogijskih razloga. Zato i odgovor na rečeno pitanje može jedino glasiti: Uz zadatke valja učenicima podavati i dispozicije. Nauka o dispoziciji pripada navlastito području stilistike.

dr. Đ. A.

Dittes Fridrik * 23. rujna g. 1829., † 15. svibnja 1896. Početne je nauke svršio u svom rodnom mjestu Infeisgeimu u Saskoj, a za učiteljstvo se pripravio u Plavnom (Plauenu), pa je g. 1848. postao učiteljem u Thalheimu kod Somnica (Chemnitz). Tu je učio marljivo grčki i francuski, a usavršivao se i u latinskom jeziku, koji je učio još prije svoga polaska u učiteljsku školu. Već god. 1849. imenovan bi učitlejem građanske škole u Reichenbachu. Tu nastavi svoje nauke tako uspješno, da je već godine 1851. položio ispit za rektora i otišao na sveučilište u Lipsko, gdje je slušao predavanja iz matematike, prirodnih znanosti, povjesti i filozofije, a uza to je marljivo učio i jezike: grčki, latinski i francuski. Nakon pôdruge godine morade ostaviti sveučilište, jer mu je dopust bio istekao i radi pomanjkanja novčanih sredstava.

Povrativši se u Reichenbach službovaše tu do godine 1853., koje je godine premješten na građansku školu u Plavno, a nakon četiri godine u Lipsko. Prekinute nauke nastavi tada Dittes na sveučilištu i položi ispit zrelosti za gimnazije; četiri poljeća slušao je marljivo filozofiju, povjest, filologiju i pedagogiju. Položivši godine 1860. ispit za učitelja viših pučkih škola i doktorat filozofije, imenovan je još iste godine subrektorom na progimnaziji i realci u Šemnicu, a godine 1865. ravnateljem učiteljske škole u Gothi i školskim savjetnikom.

Tu ostane do godine 1868., kad ga bečko gradsko zastupstvo pozva, da primi upravu novoustrojenog učiteljskoga pedagogija, na kojem je mjestu ostao do god. 1881. Stupivši te godine u mir osta u Beču.

Godine 1853—54. izidoše ispod tiska prva njegova djela: „Das menschliche Bewusstsein", „Das Aestetische". Obje su radnje nagrađene. Tim dvjema monografijama bijaše zadaća, da osnuju pedagogiju na filozofiji, napose na psihologiji i da se podigne tako u jednu ruku na sigurnu, jasnu i sustavno građenu znanost, a u drugu ruku na umjetnost, koja teži za stalnim ciljem i uspjehom. Prva se monografija bavi istraživanjem i tumačenjem duševnoga razvitka prema uvjetima, zakonima, oblicima i proizvodima, označuje osnovnicu sveukupne pedagogijske teorije i prakse, ističe pravila intelektualne obrazovanosti kao i glavnija pravila ćudoredne obrazovanosti. Razvija dakle temeljna pravila, bez kojih ne može da bude pedagogija kao znanost. Druga monografija razjašnjuje na toj podlozi čuvstva, a napose estetička čuvstva. Nije to ni iz daleka potpuna nauka o ljepoti, već samo toliko, koliko treba da uzgajatelj o tom znade.

Kad je g. 1864. umr'o dr. Karl Schmidt, ravnatelj seminara u Gothi, zapalo je to mjesto dra. Dittesa, premda za nj nije ni molio. On je to mjesto zauzeo baš onda, kad se radilo o preustrojstvu seminara. Sigurnim pogledom i razboritošću započeo je on ovdje svoj rad. U prvom je redu upoznao potrebu točne nastavne osnove, koja će seminar uščuvati od pogibeljnoga kolebanja i smetanja za promjene učitelja, a svakoga novo imenovanoga učitelja orijentovati. Ta je osnova plod višegodišnjega iskustva i dogovaranja s učiteljskim zborom. Znamenito je poglavlje o pedagogiji, koje se započinje ovako: Seminaru nije zadaća, da izvježba svoje pitomce, da budu vješti obučavati, da budu puki vježbaoci, koji će zanatnički raditi po stanovitoj šabloni, već mu je zadaća da uzgaja učitelje, kojima će sveukupni stručni rad smjerati na harmonijski razvitak, na duševno i tjelesno blagostanje povjerene im djece. Osobna vrsnoća pučkoga učitelja najbolje je jamstvo za pučki odgoj. Svaki nadzor i svaka uprava u pučkoj školi nedostatna je, ako učitelj nema pogleda u bitnost svoga zvanja, sposobnosti slobodnoga kretanja po pedagoškim načelima i živoga zanimanja za razvitak djetinjih osobnosti.

Odnošaji pučkih škola tako su raznoliki i zavise o kojekakovim prilikama, da se često jedva i najrazboritiji i najvještiji pedagog u različnim prilikama umije snaći i odabrati ono, što je relativno najbolje. Po nekoj stalnoj šabloni izvježbani učitelj ne zna izlaza u mnogim zamršenim pitanjima školske

prakse, pa se zapliće u različne neprilike, te se o koješta ljuto ogrješuje.

Osim toga mora svaki iskreni prijatelj čovječanstva željeti, da se razboriti nazori o uzgoju i pravi način uzgoja što bolje učvrste u narodu; a tko je za to sposobniji, tko da u tom smislu kao uzgajatelj naroda više djeluje nego pučki učitelj. Ako se napokon pučkomu učitelju povjerava uprava i nadzor pučkih škola, što napredne vlade drže za korisno, dâ potrebno, onda valja u prvom redu uzgajati muževe, koji će umjeti samostalno da misle i sude."

Godine 1868. imenovan je Dittes ravnateljem na novo ustrojenom pedagogiju u Beču.

Premda je Dittes kao ravnatelj doživio mnogo neugodnosti i nezahvalnosti, ipak je na tom mjestu ustrajao od god. 1868—1881. Ljubav i odanost njegovih slušatelja i slušateljica bila mu je dostatna odšteta za sve neugodnosti. Otkuda njemu tolika privrženost i toliko štovanje njegovih đaka? Otuda, što je svaka njegova riječ dolazila iz dna srca i bila izljev njegova uvjerenja, što je izviralo iz dubokoga čuvstva i smjeralo na dobrobit čovječanstva.

Kao što u svojim spisima, tako je i kao učitelj u svojim predavanjima bio jednostavan — često upravo divno jednostavan —, a baš s toga i divno jasan. Tu nije bilo gotovo ni jedne riječi suviše ni premalo. I najsuhoparnijemu predmetu znao je on podati života, znao mu naći vrijednost po uzgoj čustava. U njega je u opće bilo mnogo dubokoga čuvstva, zato je on i neizmjerno cijenio čisto i duboko čuvstvo, ali je uza sve to vazda naglašivao, da su oni ljudi najsrećniji, koji umiju svoja čuvstva razumno svladati.

Harmonijski uzgoj čovjeka bijaše njegov idejal. Mrtvo je znanje po sebi bez vrijednosti, zato je on u svom pedagoškom radu vazda polazio od života i vraćao se k životu; svako znanstveno pravilo razvijao je na primjerima i primjerima ih je ilustrovao.

Znamenitija njegova djela jesu ova: „Grundriss der Erziehungs- und Unterrichtslehre" 1868; „Geschichte der Erziehung und des Unterrichtes" 1870; „Praktische Logik" 1871; „Lehrbuch der Psychologie" 1872; „Methodik der Volksschule" 1874. Sva ta djela izišla su poslije u jednoj svesci s natpisom: „Schule der Pädagogik."

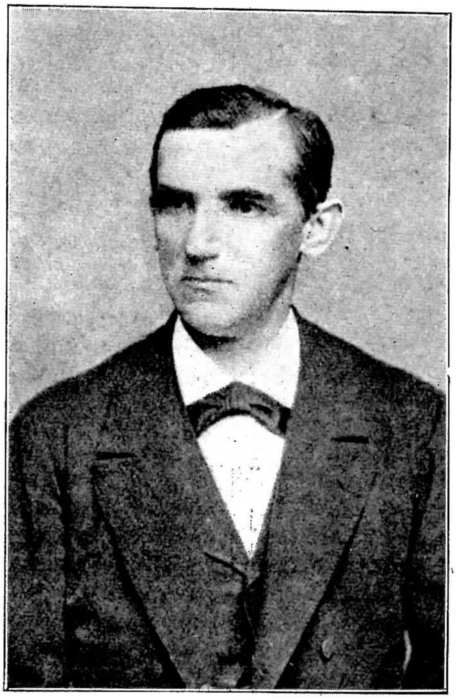

Dittes.

Dittes se najživlje zanosio za humanitarni princip u odgoju — ljubav, mir i sklad u ljudskom rodu — bijaše mu najviši cilj, i s te ruke on u svojoj nauci o uzgoju zanositim riječima slavi: „Das Christenthum als Ideal."

Dittes se povodio za strujom osamnaestoga stoljeća. Mislio je, da ljudski rod na taj način složi i umiri, ako pregne, da se uništi svaka pozitivna religija: religijski i moralni život ljudski neka uređuje zbirka religijskih i moralnih načela, koja su se razvila u povjesti; takova zbirka neka se prikupi od sviju naroda i od sviju religijskih sustava.

On ne priznaje transcendentalne slobodne volje; ona je njemu čisto psihološka, subjektivna. Time je dakako, i to s pravom, Dittesova nauka izazvala silan otpor kod sviju pristaša i zatočnika pozitivne religije.

Uza sve to Dittesova pedagoška djela prokrčila su sebi put ne samo u Beču i Austriji, nego gotovo širom Evrope našla su odziva kod učiteljstva različne vjere i narodnosti.

On je vazda vojevao proti slijepomu prihvaćanju načela ovoga ili onoga velikana, pa je tražio strogo i nepristrano istraživanje i proučavanje istine i načela. To isto želi i

za svoja djela. On veli: Nemojte mi slijepo vjerovati, već ispitujte i sudite.

Uz književni rad Dittesov valja jošte spomenuti, da je bio urednik „Pedagogiuma“ od 1878. do ožujka 1896.

Dittes se odlikovao krasnim svojim govorima na učiteljskim skupštinama zastupajući vazda interes pučkoga učiteljstva. Njegova ljubav za učiteljstvo opće je poznata. On je bio pučki učitelj, pa je dovoljno poznavao tegobe pučkoga učiteljstva; za to je svakom zgodom ustao da zagovara i brani učiteljstvo i njegove pravedne zahtjeve. Nastojao je, da u učiteljskom staležu budi i podržava staleški duh, stalešku svijest i ponos. *M. J.*

Divizija. Definicijom ne možemo potpuno odrediti pojma; jer ako primjerice kažemo: Hrpteničnjaci su životinje, kojih se kostur sastoji od kralježaka, onda smo time istakli samo bitne oznake pojma hrpteničnjaka — i po tom odredili jedino sadržaj njegov. Da pojam bude potpuno određen, treba uzeti obzir i na njegov opseg, pa istaći i sve one pojmove, koje obuhvata. Ovo bi kod navedenoga primjera bio slučaj onda, kad bismo rekli: Hrpteničnjaci su ili sisavci ili ptice ili plazavci ili vodozemci ili ribe; jer svi ti pojmovi potpadaju kao vrste pod pojam hrpteničnjaka kao svoj rod. U tom isticanju višemu pojmu podređenih pojmova sastoji se divizija ili razdioba.

Do divizije višega pojma dolazi se na taj način, da se uzme za ishodište stanovita oznaka njegova, pak se potraže svi pojmovi, kojima je ona zajednička. Uza sve zajedinstvo nađu se kod tih pojmova ponajviše i razlike tako, da se nužno svrstaju u skupine, koje sačinjavaju dijelove onog višeg rodnoga pojma. Tako je kod razdiobe hrpteničnjaka služila ishodištem kralježasta hrptenica, a posljedak rečene potrage bijahu navedeni prije redovi hrpteničnjaka, naime: sisavci, ptice, plazavci, vodozemci i ribe. Kako su ti redovi opet viši pojmovi, naravno je, da se na spomenuti način mogu i dalje dijeliti. Kad bismo tu diobu obavili po zoologijskom shvaćanju, dobili bismo kod svakoga reda posebne razrede, kod svakoga razreda posebne obitelji, kod svake obitelji posebna individua. Individua se ne dadu dalje dijeliti.

Iz ovoga se primjera jasno razbira biće divizije. Kod divizije treba razlikovati troje: prije svega pojam kao diobenu cjelinu, zatim stanovište, prema kojemu se dijeli i napokon članove, koji se diobom dobivaju. Diobeno stanovište najznatnija je strana divizije, jer do nje stoji i broj diobenih članova i narav divizije u opće. Kako diobenim stanovištem može biti svaka oznaka, naravno je, da se i svaki pojam s različnoga stanovišta dade dijeliti. Tako bismo kod hrpteničnjaka uz kralježastu hrptenicu mogli uzeti za diobeno stanovište i disala i krv, pa bi se oni u svakom od tih slučaja raspali u druge skupine. Po disalima bi se hrpteničnjaci raspali u one, koji dišu plućima i one, koji uvijek ili bar u mladosti dišu škrgama; po krvi pak u one, koji imadu toplu krv i one, koji imadu mrzlu krv. Kad bismo obje diobe nastavili, raspali bi se hrpteničnjaci dišući plućima u sisavce, ptice i plazavce, a dišući škrgama u vodozemce i ribe; hrpteničnjaci pak po toploj krvi u sisavce i ptice, a po mrzloj u plazavce, vodozemce i ribe.

Ako se kod razdiobe uzme za ishodište bitna oznaka pojma, onda se ona zove prirodnom; uzme li se obratno za ishodište nebitna oznaka, onda se ona zove umjetnom. Tako su prije navedene divizije hrpteničnjaka prirodne; umjetne bi pak bile, kad bismo hrpteničnjake podijelili primjerice prema tomu: čim se hrane, gdje živu, ili koju nam korist pružaju. I razdioba bilja prema broju prašnika u 24 razreda, kako ju je izveo Linné, jest umjetna, dok je razdioba Jussievova i De Candollova prema načinu rasplodbe u trusnjače i sjemenjače prirodna. Isto tako je Hauyova razdioba ruda po načinu leđenja umjetna, dok je razdioba Berzeliusova po kemijskom sastavu prirodna.

Umjetne razdiobe imadu tu manu, da vrstaju u isti red ili pače razred prirodno raznovrsna individua. Podijelimo li primjerice hrpteničnjake prema tomu, čim se hrane, onda će lav, jastrijeb i krokodil pripadati istomu razredu, dok je u zbilji prvi sisavac, drugi ptica, a treći plazavac. Po Linnéu pripada hrast istomu razredu s ljubicom, naime u 21., a bazga istomu s korunom, naime u 5.; dok po De Candollu pribrajamo hrast fagacejama, ljubicu violacejama, bazgu caprifoliacejama, a krumpir solanacejama — dakle posebnim razredima. Isto tako bilo bi s rudama, kad bi ih vrstali po načinu leđenja mjesto po kemijskom sastavu.

Dijamant bi pripadao istomu razredu s koceljem (alaunom), jer se oba lede u oktaedrima; a olovni sjajnik istomu razredu s talcem (fluoritom), jer se oba lede u kombinaciji heksaedra s oktaedrom; dok po kemijskom sastavu pribrajamo dijamant nekovnim počelima, kocelj sulfatima, olovni sjajnik sulfidima, a talac fluoritima — dakle različnim razredima.

To je i razlog, zašto se kod znanstvenih divizija uzimlju pravilno za ishodište najbitnije oznake. Pedagoškim svrhama mogu međutim služiti kadgod i divizije prema manje bitnim, pače i prema nebitnim oznakama. Takve su divizije ređanje životinja i bilja prema tomu, živu li ili rastu u polju, šumi ili ribnjaku, t. j. tako zvana životna zajedinstva; i ređanje ruda prema krajevima, u kojima se nalaze i kopaju. Tim divizijama govori u prilog i veća zornost, a ne rijetko i veća praktičnost.

Ako se divizija nekoga pojma provede do potpuna prijegleda, onda je zovemo k l a s i f i k a c i j o m ili r a z r e d b o m. Klasifikacija je pravilno skup od divizija, u kojem je samo prva za pravo glavna; druge su pak sve tek podređene (subdivizije). Podređene razdiobe mogu biti međusobom uspoređene (kodivizije). Tako je razdioba bilja u trusnjače i sjemenjače glavna; razdioba pak onih prvih u steljnjače, mahovine i cjevnjače, a onih drugih u golosjemenjače i krijosjemenjače podređena. Ove su opet međusobom uspoređene. Klasifikacijama obiluju navlastito prirodne nauke, ali ih često trebaju i druge znanosti.

Što se broja članova tiče, koji se razdiobom dobiva, to je on vrlo različan. Divizija može imati dva, tri i više članova. Dvočlana se divizija zove d i h o t o m i j o m, tročlana t r i h o t o m i j o m, a višečlana p o l i t o m i j o m. Tako je — da kod istog primjera ostanemo — razdioba bilja u trusnjače i sjemenjače dihotomijska, razdioba trusnjača u steljnjače, mahovine i cjevnjače trihotomijska; a razdioba bilja po Linnéu politomijska.

Diviziji su slične particija i dispozicija.

P a r t i c i j a ili r a š č l a m b a tiče se individualnih pojmova i ide za tim, da stanovitim redom navede njihove dijelove. Tako kad kažemo, da se životinja sastoji od glave, trupa i udova, ili biljka od korijena, stabljike i lišća — onda su to particije. Particiju možemo od divizije razlikovati po tom, jer se kod potonje diobena cjelina može kao predikat izreći o svakom članu njenom, dok to kod one prve ne može da bude. Mi možemo primjerice kazati, da su svi sisavci hrptenićnjaci, ali ne možemo reći, da je glava — životinja ili korijen — biljka. Inače je particija širi pojam od divizije; jer je svaka divizija ujedno i particija; ali nijedna particija nije u zbilji divizija.

D i s p o z i c i j a ili o b r a z l o ž b a tiče se pojmovnih cjelina, kakve sadržaju zadaci za rasprave, govore i sastavke. Obrazložba ide za tim, da stanovitim redom istakne logičke momente nekoga zadatka. Tako kad bi zadatak glasio: Do česa stoji rast bilja, a mi bi rekli da stoji do vrste biljke, do svjetla i topline, do teže i pritjecanja hrane — onda bi to bila dispozicija. Nauka o dispoziciji pripada navlastito i području stilistike. (Vidi članak o dispoziciji.)

I divizija imade svoja p r a v i l a poput definicije.

Prije svega treba d a o n a b u d e p r e m a j e d n o m t e i s t o m s t a n o v i š t u p r o v e d e n a; jer joj se u protivnom slučaju članovi ne isključuju, nego se skrštavaju. Protiv toga bi pravila griješio, tko bi ljude istodobno dijelio prema vlasima i obliku lubanje; jer su mnogi glatkovlasi i vunovlasi ujedno i dugoglavi, srednjoglavi ili kratkoglavi. Takva divizija ne bi k tomu ni jasna bila. Zatim treba d a d i v i z i j a b u d e p r i m j e r e n a t. j. diobeni članovi moraju potpuno iscrpsti diobenu cjelinu. Gdje to ne biva, tamo divizija ili premalo ili previše sadržaje. Tako divizija hrptenićnjaka u sisavce, ptice, plazavce i ribe sadržaje premalo, jer isključuje vodozemce; a divizija njihova u ljude, sisavce, ptice, plazavce, vodozemce i ribe sadržaje opet previše, jer ljudi pripadaju sisavcima. A napokon treba, d a d i v i z i j a b u d e p o s t u p n o p r o v e d e n a, t. j. da od više općenih pojmova prelazi na manje općene. Protiv toga bi pravila griješio, tko bi kod razdiobe trusnjača od steljnjača prešao na cjevnjače, a pri tom preskočio mahovine; ili tko bi kod razdiobe ruda od nekovnih počela prešao na teške kovine, a mimoišao lake kovine.

dr. Đ. A.

Dječak i djevojka. Opća pedagoška načela ostaju ista. Po njima se uzgajaju u glavnom sva djeca. Ali sva djeca nijesu po-

sve jednaka, pa je potrebno, da se uzgajatelj služi tim načelima prema individualnosti dječjoj i prema posebnim prilikama. No još je veća razlika između dječaka i djevojke, nego li je između djece istoga roda, pa s toga je posve prirodno, da opća pedagoška načela valja upotrebljavati prema osobinama dječaka i djevojke, dakle različno. U tom i jest uzgojna mudrost.

Muž i žena podijeliše svoj posao, pa se tako svako razvijalo svojim pravcem i prilagođivalo prema svom najglavnijemu poslu. Mnogo treba vremena i muke, dok majka podigne dijete na noge, ali još od prvoga čeda nije poletarac, već dolazi i drugo, pa treće. Tako se žena već od vajkada držala ponajviše djece, doma svoga, dok je muž odlazio u lov i borio se svakojako, da prehrani sebe i svoju porodicu. Tako bijaše žena od vajkada kućanica, stožer obitelji, kao što je još i danas, i kao što valja da bude do vijeka. Prema tomu razvijao se ženski karakter hiljade i hiljade godina, te se i ovako ustalio.

Muškarac se u tolikoj životnoj borbi ojačao, očeličio, dok žena na tom polju nije bila nigda junak. Ona je velika na onome polju, na kom je po prirodi od vajkada najviše radila i najviše trpjela. Žena više podnosi životne prilike, što potištuju i razaraju život, i ona živi duže od muža.

Kad kažemo, da je što „muško“, onda hoćemo da izrazimo snagu, odlučnost i dosljednost, a to su zaista najizrazitije muške vrline; a kad velimo, da je što žensko, onda ističemo nježnost, ljubežljivost i milotu, te najljepše ženske osobine.

Anatomski žena niti je nadmašila muža, niti je niža od njega, nego se od njega razlikuje, jer ima da vrši druge funkcije. Svojim oblicima naliči žena na mlada čovjeka, a približuje mu se i u psihološkom pravcu. A djeca razlikuju se u prvim godinama samo spolom. Kad već pubertet utisne objema spolovima svoj duboki biljeg, pokazuje već prva zora njihovih čuvstava i misli neku razliku. Muški je kostur jači, mišice jače, fizična snaga veća, a živčani sustav manje osjetljiv. Žensko je tijelo nalik na muško; ali kolika opet razlika u ljepoti! U lijepe i plemenite je žene sve milo, dražesno, nježno, čarno, oblo i puno gracije. Žensko je tijelo više gipko i okretnije, a živci osjetljiviji. Djevojka ranije sazre nego dječak, a to je dječaku u prilog; jer po općem zakonu svaki razvoj u početku to sporije napreduje, što k višoj cijelji dolazi. Nježnije i uzvišenije žive ljepote nema pod suncem, nego je tijelom krasna, a umom i srcem plemenita mlada žena. I muško je tijelo lijepo, ali značaj je njegove ljepote sasvim drugojačiji. Muž je neustrašiv borac, pobjednik. Resi ga tjelesna i duševna energija. Žena je opet: milosrđe, ljubav, a nada sve — mati.

Žena je najdraža, najljepša i najsavršenija, kad ostane žena, kad naime svoje prirodne ženske osobine što bolje razvije i usavrši, a tako i muž. A ženi je najmiliji muž, koji je snažan, pristao, junak srcem i duhom, spreman na svaku plemenitu borbu, neustrašiv čuvar sviju narodnih svetinja i prava, borac za sve ljudske idejale. Najljepša je prava žena, a najljepši pravi muž. Već taj zdravi ukus pokazuje nam najsvjetlije strane dječaka i djevojke, ili muža i žene.

Pojedina čuvstva: čuvstvo simpatije i antipatije, samilost, čuvstvo pristojnosti, estetska i religijska čuvstva lakše se pobuđuju u žene. U muškarca pak ima, i to već u ranoj mladosti, povoljnija dispozicija za druga čuvstva, kao što je n. p. čuvstvo pravednosti i poštenja. Moralnim čuvstvima žena ne natkriljuje muža, nego se ta čuvstva pokazuju jača sad u muža, sad u žene.

Ako je žena osjetljivija i u svom duševnom životu življa i okretnija, čovjek je sposobniji, da svojim duhom prodre u dubljinu stvari; u pojedinosti umije naći opće. Zato su njegovi nazori nepristraniji, njegovi sudovi pravedniji, misli temeljitije, a po tom i čuvstva trajnija. Dječak se ne može tako lako ugrijati za najviša dobra života, kao što meko djevojačko srce; ali kad se dječak za to ugrije, njegova je vatra trajnija. Njegovo oduševljenje za velike stvari i visoke ideje, kad se jednom probude, ne iščezavaju tako lako. Nježno žensko srce ima mnogo simpatije za svoje bližnje, s nesrećnicima mnogo trpi, a sa srećnima mnogo uživa. Ona je prava milosrdna sestra. Ali muška omladina ima više interesa za opće dobro, za jedinstvo naroda, za građanske kreposti i za patrijotizam.

Najglavnije sklonosti dječaka i djevojke očituju se osobito u igri, jer je svačija igra prema svojim nagonima i sklonostima. Djevojka voli svoju lutku, dječak sablju, pušku, konja, a to će reći: dječak hoće da se bori,

a djevojka da bude majka. Djevojka je tiša i nije toliko osorna i nagla kao dječak, ali je više kućevna i ljubežljivija. Dječak je više nasilan, svadljiv i neposlušan: pravi borac. Naprosto kaže se: dječak je gori od djevojke.

Ničim se žena toliko ne razlikuje od muža, koliko svojim materinstvom, i ničim ga nije toliko nadvisila, koliko materinskom ljubavi i ostalim materinskim vrlinama. Žena je po svojoj prirodi najviše mati. Ona je sva proniknuta materinstvom. Materinstvo je njezina jezgra, oko koje su skupljene sve njezine slaboće. Žena je to savršenija i vrednija, što je više majka. Materinstvo je najviša čast ženi, i bez toga ona nije žena. Materinstvo je prvo i najbitnije određenje svake žene. Žena je tek majkom potpuna žena. Žena može biti kraljica ljepote, može biti pjesnikinja, umjetnica, svetica i štogod hoćete, ali ne može da bude potpuna žena, ako ne vrši prve i najveće misije, za koju je po prirodi određena: ako nije mati.

Majka se žrtvuje za stvorove, koji treba da žive poslije nje. Najplemenitijim svojim sokovima ona hrani svoje dijete. Kako ga najprije nosi pod srcem, tako ga poslije privija na tople grudi svoje. Najsjajnije zrake sunčane, najčistiji sjaj alema, zlata i dragoga kamenja žari se u ljubavi majčinoj.

Nitko ne uči i ne uzgaja djece s tolikom ljubavi i tako prirodno, kao mati. Ona ne može da obučava, a da ne ljubi. To je najviša i najčovječnija zadaća žene. Baveći se žena toliko i s tolikom ljubavi oko djece, vrlo oplemeni svoju ljubav, te ljubi više, nego muž. Žena, koja nije mogla da bude mati, prenosi svoju urođenu materinsku ljubav na braću, rodbinu, siromahe i bolesnike.

U žene nema toliko uma i ženijalnosti za stvaranje i izumljivanje, koliko u muškarca. A i to je posve prirodno, jer je ona radila na sasvim drugom polju, a to zaista toliko, koliko i muž. Žene nijesu otkrile najvećih istina, nijesu stvorile najvećih pjesničkih djela; one nijesu ni prve slikarice ni kiparice, ni prvi graditelji ni glazbenici; žene ne izumješe ni željeznice ni brzojava, ali na svom polju proslaviše se kao i muževi: one na svom srcu ogrijaše i odgojiše najveće žene i muževe.

Žena je znala, koliko je fizički slabija; znala je od vajkada, da nema čovjeku većega veselja, nego li je njezina krasota, pa je nastojala svom snagom duha svoga, da bude lijepa. Tako se razvi u žene interes za spoljašnost i kićenje, a opaža se već u male djevojčice. Nerazumne majke tu urođenu sklonost raspiruju prekomjernim kićenjem. Tako žena posta taštija od čovjeka, ali je u nje zato manje častohleplja, nego u muža. Nitko razuman ne može žene radi toga kuditi, ali uzgoj treba da te sklonosti uredi i taštinu otkloni, a svijest o vrijednosti solidne ljepote ojača svjetlom razuma i cjelokupnoga uzgoja.

Žena, budući slabija i živući od pravijeka u ropskim prilikama, branila se lukavštinom i lažju. To je sredstvo, kojim se robovi i slabiji među ljudima i narodima bore i brane protiv jačih i svojih gospodara. Lukavštinom se žena u svojim potištenim prilikama morala služiti od vajkada, te ovo svojstvo kao baština prelazi sad u većoj, sad u manjoj mjeri s matere na kćeri. Tih mana ima dakako i u dječaka, ali su one slabije.

Plač je oružje slabijih. To dobro znadu djeca, a pogotovo žene. Žena osim toga lako plače, jer je osjetljivija i jer njome više vladaju afekti.

Žena je strašljivija od nas, jer je slabija, te izvrgnuta svakojakoj pogibli.

Budući da je duševni život djevojke okretniji i površniji, prirodno je, što se u djevojke brže i lakše probudi interes i pažljivost za koju stvar, ali se teže uzdrži, nego li u dječaka. Mjesto težnje za spoznanjem vidi se u djevojke prosta radoznalost. Fantazija je u djevojke življa nego u dječaka i ona joj često smeta, te ne može stvari pravilno shvaćati, pa stvara sebi svijet, kakova u zbiljskom životu nema.

Djevojka se lakše prilagođuje svojim prilikama, tuđemu mišljenju i čuvstvovanju nego dječak, pa zato u nje nema toliko samosvojnosti i toliko jaka značaja, koliko u dječaka.

Djevojka je u opće revnija i marljivija od dječaka, ali motivi njezini nijesu često toliko čisti i jasni. Djevojku češće potiče na marljivost taština i častohleplje, a ne toliko čisti interes za spoznanjem.

Budući da dječak nije toliko osjetljiv i govorljiv, kao djevojka; budući da je dječak u svom mišljenju, u svom duševnom životu sporiji, to je i nespretniji od djevojke.

Budući da je čovjek više sklon, da svojim duhom prodire dublje u stvari, da ih teme-

ljitije rasuđuje i analizuje, nije mu toliko do osoba i stvari. Budući da je u dječaka toliko sklonosti za ono, što je općeno i apstraktno; budući da je u njega više spekulativnoga duha i budući da mu je duševni život sporiji: to lako postane jednostran. Budući da dječak manje mari za spoljašnost, to i manje pazi na formalnosti, na društvene običaje i na spoljašnje vladanje, za što ima djevojka mnogo sposobnosti.

Dječak je sklon, da prosuđuje svojim razumom, pa zato i više sumnja, što mu smeta, da se ne može tako lako sprijateljiti s onim, u što valja vjerovati. Budući da ima vjera svoj temelj u čuvstvu, to se ona ne hvata toliko srca dječaka, koliko djevojke.

Lako nam je razumjeti, zašto je žena religijoznija od muškarca, i zašto za religijski uzgoj djece nije nitko toliko sposoban, koliko mati. Žena je najprirodnija svećenica zakona božjega u obitelji. Nitko na svijetu ne uči djece tako milo i s tolikim čuvstvom moliti se Bogu, kao mati.

Dječak više teži za slobodom, nego djevojka, jer je muž vazda bio slobodniji od žene. Zato se on teže pokorava društvenomu redu, nego djevojka. S toga je dječak opor, dok se djevojka umije tomu lijepo prilagođivati, pa bude umiljata. Dječak teži za samosvojnošću, pokorava se stvarnim razlozima, a protivi se osobnomu autoritetu.

Ako i jest tolika razlika između muškoga i ženskoga roda, to se ipak ne može odsjeći apsolutna granica među njima. Svaki je već individuj poseban i različan od drugih; ima dosta žena muških osobina, a dosta muževa ženskoga značaja. Koliko puta vidimo, da su kćeri nalik na oca licem, stasom, hodom, duševnim sposobnostima i moralnim sklonostima, a dječaci da se vrgoše u mater. A dosta opet ima djece, koja su baštinila i očevih i majčinih biljega, dok su neka opet u mladosti više nalik na majku, a u zrelijoj dobi više na oca i obratno. Gdjekad se opet nađe među djevojkama pravih muškara, a među dječacima gotovih ženčica.

Budući da znamo, da se dječak i djevojka razvijaju po istim psihološkim zakonima; budući da opća pedagoška načela vrijede za oba spola: to se u glavnom dječaci i djevojke jednako uzgajaju i razvijaju, no uzgoj treba da se obazire na individualnost dječaka i djevojke. Sve povoljne osobine, sve dobre dispozicije valja u muškoga i ženskog djeteta razvijati, a sve nepovoljne slabiti, koliko se može. Prvi je posao lakši, dok je potonji mučan. Poznato je, da se urođena priroda dječja može samo prilagoditi, a nikad potpuno promijeniti. Tako od rođene muškare ne može nigda biti nježne i prave djevojke i obratno.

Uzgoju je u glavnom nastojati, da u dječaka razvija muški značaj, težnju za plemenitim djelima, za stvaranjem i borbom za opće dobro, a u djevojke da najviše podigne materinstvo. Muž i žena imadu u glavnom izoštriti svoju prirodu, pa će oboje u zajednici postati tek potpun čovjek.

Davorin Trstenjak.

Dnevnik. Dnevnik znači u opće knjigu ili posebne listove, u koje se bilježe najglavniji događaji svakoga dana. Kraj ostalih uredovnih spisa i knjiga, što pripadaju školskoj registraturi, vode u mnogim zemljama učitelji i školski dnevnik. Dnevnik se u pučkoj školi vodi poglavito za to, da se prigodom inspekcije predloži školskomu nadzorniku, kojemu služi za to, da vidi, što je učitelj do tog vremena iz pojedinih disciplina preduzeo. Druge cenzuralne listine ili pregledalice osim imenika jošte nijesu u pučkoj školi od nužde za inspekciju; jerbo će sigurno svaki učitelj poznavati djecu svoga razreda, pa i o svakom znati potrebno izvješće dati, ako se od njega zatraži. Po propisima se kod nas ne traži, da učitelj bilježi dnevnik; u novije je doba dokinut pače i tjednik. No savjestan će učitelj sigurno imati pri ruci svoj priručni dnevnik, u kojem će prema poznatoj rečenici: „Nula dies sine linea“ zabilježiti znatnije momente svog školskoga rada i života, naročito uspjeh metode, disciplinarnoga postupka i napredak u pojedinim naukama. To će mu kao „vademecum“ veoma dobro služiti u budućoj godini, jer će tu onda naći direktivu za sigurno obučavanje i uzgajanje povjerene mu mladeži.

J. K.

Dobi. Čovjek se razvija postupno; s tjelesnim razvitkom stupa usporedno i duševni. No prijelaz od jednoga stupnja razvitka k drugomu tako je slab, da se jedva i opaža, pa ipak se od vajkada čovječji vijek dijeli u više odsjeka ili dobi. Prva se zove mladost, kad tjelesna i duševna snaga raste, druga muževnost, kad se očituje samosvojnim radom, a treća starost, kad počinje nazadovati ili padati.

Mladost je vrijeme uzgoja, a dijeli se opet u više perijoda, naime u dob najranijega djetinjstva, gdje čovjek ni u čem ne može sam sebi da pomogne, a to je dob sisanja, koja obuhvaća prvu godinu. Druga je dob prava djetinja dob, koja traje od početka druge do navršene sedme godine. Treća je dječačka dob, koja se počinje s osmom, a svršava sa šesnaestom godinom. Četvrta je mladenačka dob, koja traje od navršene šesnaeste do konca dvadeset i četvrte godine.

Valja opaziti, da se djevojke i tjelesno i duševno brže razvijaju od dječakâ. Prema tomu prestaje njihovo pravo djetinje doba jur s navršenom šestom godinom, a u mladenaštvo prelaze redovito s navršenom četrnaestom godinom.

1. Dob sisanja. S početka živi dijete gotovo samo vegetativnim životom. Ponajviše spava i samo se onda budi, kad mu treba hrane. Pri tom, ako je zdravo, uspijeva vrlo dobro i razvija se dosta brzo. Svakim danom je ne samo veće i teže, nego i jače. Kosti, koje su s početka sasvim slabe (rskave), ojačaju, i dijete se počinje o njih upirati i svoje udove upotrebljavati. Najprije, i to u drugom četvrtgodištu, stane mahati rukama i bacakati se nogama, zatim pridizati i kretati glavicom, a onda dizati gornji dio tijela, dok se napokon — u trećem četvrtgodištu — ne nauči i sjedjeti, puzati, pak naposljetku — koncem godine — stojati i hodati. Pri koncu te dobi spava dijete još po prilici dvije trećine dana, naime 16 sati dnevno.

Ne može se reći, da novorođenče ne osjeća, dok plače, kad je gladno, mokro, ili kad mu je previše hladno ili vruće itd. No ti su osjeti u početku čisto općeni i neodređeni, te ih dijete ne razlikuje. Osjetila se razvijaju stanovitim redom tako, da dijete tek u trećem mjesecu svjema zamjećuje. Ono sada razlikuje oblike (okruglo, uglasto, dugo, široko itd.), pa i boje, ako i ne posve točno, ali ipak tako, da voli žarke, nego tmaste. Sve, što vidi, hoće da i pipa. Isto tako počne razlikovati i tonove, te mu je mila nježna svirka i pjevanje.

Sad se stanu u duši djeteta stvarati i zorovi, jer s veseljem motri različne stvari oko sebe (igračke, cvijeće, slike itd.). Od zorova postaju predodžbe, pa se i obnavljaju već u to doba u duši djeteta u obliku prepoznavanja, jer se smiješi i od veselja maše rukama i bacaka se nožicama, kad opazi milu osobu (majku, oca, sestru itd.) ili milu stvar (bočicu s mlijekom).

Prva su čuvstava djeteta osjetna. Novorođenče se naime veseli, kad dobije povoljnu hranu, kad je u suhu, kad mu je toplo itd., a žalosno je i plače, kad mu štogod manjka. No čim se u duši djeteta stanu razvijati zorovi i predodžbe, počnu se javljati i viša čuvstva. Najprije se opaža trag sučuvstvu, naročito ljubavi. Kao što spomenusmo, dijete se raduje, kad opazi milu osobu, majci ili braći pruži kadšto i najmiliju stvar (sličicu, cvijet itd.) i veseli se, ako je primu itd. Isto se tako dosta rano opaža i zametak estetičkomu čuvstvu, jer dijete voli gledati ili slušati nešto lijepa, a pokazuje radost, i kad se obuče u čisto i kićeno ruho. Od uzrujanosti najprije se kod djeteta opaža strah (n. pr. ako opazi nepoznato lice, neobičnu životinju itd.), za koji neki misle, da je priređen čovjeku; nadalje se često pokazuje i srditost (n. p. kad mu se što uzme, ili ne učini po volji).

Volja se djetetu očituje u početku nagonima, i to najprije nagonom za hranu, za tim nagonom za gibanjem, onda nagonom podražavanja itd. Čim se stanu javljati predodžbe, počnu se rađati i žudnje, i to često s velikom silom. Dijete je naime nemirno, nestrpljivo i plače, ako mu se odmah ne da, što mu se prohtjelo. Samovolji djeteta je razlogom, što ono ne umije jošte da vlada svojim predodžbama i žudnjama, pa se s toga njegove neumjesne žudnje mogu svladati samo tako, ako mu se namaknu drugi utisci, zorovi i predodžbe, t. j. ako mu se što zanimljiva pokaže, pjeva itd.

U toj je dobi uzgoj pretežno tjelesne naravi, ali i za duševni se uzgoj može mnogo učiniti, ako se djetetu pruža valjana građa za zrenje. U toj dobi valja svakako da se dijete susreće s nježnošću i ljubavlju i da se u njemu razvijaju samo ugodna čuvstva. Za to valja u pravo vrijeme podmiriti njegove potrebe, ali uza to treba nastojati, da se nauči podnositi i bolove, pa da ne uživa samo u onom, što budi osjetna, nego i u onom, što razvija estetička čuvstva. Od prvoga početka valja da se dijete privikava na red (n. pr. u podavanju hrane, kupanju, spavanju itd.), čistoću itd., a pomno ga valja čuvati od zlih navika, n. pr. da se ziblje,

neprestano na ruci drži itd. Na plač ili vikanje djeteta, koje nije uvijek dokazom, da mu nešto treba, ne valja se svakiput obazirati, jer bi inače postalo samovoljno i obijesno.

2. Dob djetinja. U toj se dobi tijelo u toliko razvije, da dijete može slobodnije i samosvojnije upotrebljavati udove. Disanje, optok krvi i probava biva krepčija. Kosti i mišice također ojačaju i dijete prohoda; ali kosti su ipak još dosta mekane, pa zato ne može dijete da u toj dobi predugo stoji ili sjedi, ili da napornije radi. Moždani se svojom količinom razviju tako, da primaju lako podražice, ali se dugotrajnim ili napornim radom umore.

I duševno biva dijete sada svakim danom samosvojnije. U trećoj godini razvije se jur i samosvijest. Međutim u duševnom životu djeteta prevlađuju još uvijek zorovi i predodžbe, koje se tek pomalo uzdižu do pojmova. No zato se opaža kod djeteta velika težnja za pomnožanjem znanja, pa s toga je vrlo ljubopitljivo; sve hoće da vidi, da čuje i da zna. Pamti lako i mnogo, a osobito mu je živa mašta, što se naročito opaža u igri, kao i u tom, što voli priče i basne, koje mu se ne pričinjaju nevjerojatnima, i što su čarobnije, to su mu milije.

Najveći napredak u duševnome pogledu učini dijete ipak time, što nauči govoriti. S početka izgovara samo pojedine riječi, i to imenice. N. pr. mama, tata, mica itd. Poslije spaja s imenicama kao podmetima pridjeve i zamjenice kao priroke, ali bez spone. N. pr. Mlijeko dobro. Ruža lijepa. Beba moja itd. Za tim isto tako spaja s imenicama glagole u neodređenom načinu. N. p. Pajo piti. Pajo spati itd. Svršetkom treće godine nauči zdravo i pravilno razvito dijete prilično jasno govoriti.

I u toj dobi prevlađuju kod djeteta osjetna čuvstva, ali ako su ikoliko povoljne prilike, rađaju se i viša čuvstva. Dijete se veseli onomu, što je lijepo (slikama, božićnomu drvetu, cvijeću, pticama itd.). U njemu se budi osobni ponos (samočuvstvo), kad je ljepše obučeno od drugoga djeteta, kad mu može pokazati više i ljepših igračaka, kad opazi, da je jače od njega itd. No pri svem tom je dobra (sućutna) srca, voli svoje drugove i traži njihovo društvo, rado daje drugomu djetetu od svojih igračaka i jela, s veseljem pruža siromahu dar, miluje živo-tinje, ne može da gleda tuđu bol itd. Sad se počinje kod njega buditi i etičko čuvstvo, naročito savjest. Veseli se, kad učini roditeljima po volji, a žalosno je i stidi se, ili je u strahu, kad prestupi njihovu zapovijed. I najplemenitije od sviju čuvstava, naime religijsko, očituje se u toj dobi, pa je u povoljnim prilikama iskreno i dosta duboko. Dijete naime s veseljem sluša o dragom Bogu, i moli mu se rado i pobožno.

Mnogi se nagoni u ovoj dobi javljaju vrlo živo, naročito nagon za radom, koji se često izvrgne u sklonost za razoravanjem i razbijanjem, pak i nagon za društvom. Težnje djeteta bivaju određenije i većma promišljene; ali o načelima, a po tome ni o značajnosti ne može u toj dobi biti ni govora.

I u toj dobi valja veliku brigu svraćati tjelesnomu uzgoju. Tijelo se djeteta krijepi igrom, šetnjama i lakim poslovima; no teškim radom ne smije se ubijati njegova slaba snaga. Isto tako ne smije se u toj dobi započeti sustavnom obukom. Oko umnoga uzgoja valja nastojati time, da se djetetu pruži prilika, da može što više stvari motriti i o njima razgovarati. Time se podaje zgodna građa i mašti, koja se povrh toga oživljuje i pripovijedanjem priča i basana. Da se razviju plemenita čuvstva, valja odstraniti svaku prostotu ili surovost iz okoliša i društva dječjega i nastojati, da se nauči ljubiti Boga i bližnjega i sve, što je lijepo i dobro. Svoj ponos neka traži u tom, da se može pohvaliti, kako je dobro i valjano, a od puste taštine treba ga čuvati. Već u to doba treba da dijete spozna uzgajateljevu razboritost, a svoju nerazumnost i slabost, pak će se voljnije pokoriti njegovim odredbama i po malo privoditi značajnosti.

3. Dob dječačka. U to doba ojača tijelo u toliko, da se može s upjehom opirati vanjskim nepogodama. Moždani se razviju tako, da su sposobni za teži rad. S toga se i začinje u toj dobi školska obuka.

Ma da i u toj dobi još uvijek prevlađuje zrenje, pamćenje i rad mašte, to se ipak budi i mišljenje. Dijete sudi, zaključuje i stvara pojmove o onom, što je vidjelo i čulo. Nestašnosti dječje nestaje i ono se sve više sabire i prati s pažnjom ne samo one stvari, koje podražuju maštu, nego i one, koje zabavljaju razum.

Čuvstvo je u toj dobi osobito živo, ali se počinje sve više umiravati i navraćati oz-

biljnijim i uzvišenijim stvarima. Dijete se sada sve više zanima ne samo za ljepotu i dobrotu, nego i za istinu, pa s toga i nije zadovoljno s površnom spoznajom, a raduje se, kad je proniklo u bitnost neke stvari i dokučilo uzrok nekomu pojavu.

Slijepi nagoni prelaze sada u izvjesne žudnje i sklonosti. S početka su težnje pretežno osjetne, ali sve više prevlađuju umne, što više dječak napreduje u poznavanju istine, ljepote i dobrote, i što se većma u njemu razvijaju plemenita čuvstva. U toj se dobi začnu javljati tragovi samosvojnosti, koja je kadšto dobar osnov značajnosti, ali u nepovoljnim prilikama može da se razvije u samovolju i tvrdoglavost.

Premda u ovoj dobi djeca razmjerno najmanje umiru, to ipak valja sa svom pomnjom paziti na tjelesni razvitak, jer se svaki nemar u tome poslije ljuto osvećuje. Dječaku treba dati dovoljno hrane i prilike, da se može što više gibati u svježem uzduhu. Umnu snagu valja vježbati ne samo zrenjem, pustim učenjem naizust ili pripovijedanjem pripovijesti, nego i mišljenjem. Ne smije se međutim dopustiti, da djeca sude o stvarima, kojih ne poznadu ili ne razumiju. U toj je dobi potrebna čvrsta stega, jer se dječak rado otimlje vlasti uzgajateljevoj, ne vrši rado zapovijedi, a teško se odriče zabranjenih stvari.

3. D o b m l a d e n a č k a. Tijelo se u toj dobi približava zrelosti, a tako i duševni život. U mladića se razvio razum, a mašta oživjela i postala poletnom tako, te s pomoću uma lako zamišlja ideje i idejale. Zato se u toj dobi rađaju u duši najplemenitija čuvstva, sklapaju trajna prijateljstva, njeguju umjetnosti i znanosti, a često prave i pjesnički pokusi. No nedovoljno je iskustvo razlogom, da mladić mnogo puta posrne, pa potrati svoje vrijeme i najbolju snagu u fantastičkim projektima i sanjarijama, a kadšto žalibože i u pustolovnim i raskošnim zabavama.

Idejalnost ogrijeva, jača i uzdiže volju. Osjetne težnje provaljuju doduše velikom silom i zapodijevaju borbu protiv zahtjeva uma, ali čisti idejali i prava religijoznost čuvaju ipak mladića od svake surovosti i opačine, te on tako borbom po malo krči sebi put k pravoj značajnosti.

Oduševljen nagonom za slobodom hoće mladić da svoje idejale ispuni i da prema njima udesi javne prilike (u domu, općini, otadžbini itd.). Pri tom se često sukobi sa zbiljnošću i mnogo puta doživi gorko razočaranje, te može da i očaja, ako ga nada u bolju budućnost ne privede k pobjedi.

Uzgoj se u toj dobi primiče završetku. Uzgajatelju valja nastojati, da se uzgajanik malo po malo privede k samosvojnosti; ali ga za to ipak ne smije nikad posve pustiti s vida, pa mora biti spreman, da mu u svako doba priteče u pomoć svojim savjetom, a ako je od potrebe i ozbiljnom opomenom. Uzgajateljev je položaj pri tom dosta težak, jer mu se mladić ne odaje tako otvoreno kao dječak ili dijete, a često i odbija njegove savjete i pouke. Događa se, da istom kao čovjek spozna nesebičnu ljubav uzgajateljevu, pa se s toga, dok živi, na nj rado i sa zahvalnošću sjeća. *S. B.*

Dokaz. Formalna valjanost sudova i zaključaka ne jamči nipošto i za stvarnu istinitost njihovu. Ova se pače u najviše slučajeva mora tek d o k a z a t i; jer su tako sudovi kao i zaključci po obliku svome puke tvrdnje. Dokazati neku tvrdnju znači: n a v e s t i u v j e r l j i v e r a z l o g e z a n j e z i n u i s t i n i t o s t, ili što je isto: u č i n i t i t u i s t i n i t o s t o č i t o m. Ako navodimo razloge za samu istinitost tvrdnje, onda se dokaz zove d i r e k t n i m ili u p r a v n i m; navodimo li razloge za neistinitost kontradiktorne joj opreke, onda se dokaz zove i n d i r e k t n i m ili n e u p r a v n i m. Tako bi bio d i r e k t a n dokaz, kad bismo odatle, što kutovi a i b nekoga trokuta imadu skupa 90°, zaključili, da i kut c imade 90°; a i n d i r e k t a n bi dokaz bio, kad bismo tvrdili, da kut c ne može imati ni više ni manje od 90°; jer inače ne bi s kutovima a i b mogao imati 180°. Onaj prvi bi za pravo glasio ovako: Zbroj svih kutova u trokutu iznosi 180°; kutovi a i b skupa imadu 90° — dakle mora i kut c imati 90°. A onaj drugi bi glasio ovako: Kada kut c ne bi imao 90°, onda bi on morao imati više ili manje od 90°; ali ni jedno ni drugo ne može biti, jer inače ne bi s kutovima a i b iznosio 180°. Kut c mora dakle imati 90°. Ili uzmimo drugi primjer. Neumrlost se duše ovako d i r e k t n o dokazuje: Duša je jednostavna, te se po tom o sebi ne može raspasti; a kao jednostavno biće može i odijeljena od tijela živjeti. Ali ni uz najsavjesnije ispunjavanje dužnosti nije duša podobna

udovoljiti svomu nagonu za blaženstvom, dok prema zadatku, da slijedi ćudoredni zakon, imade pravo očekivati nagradu. Zato duša mora da bude neumrla. Ta se neumrlost indirektno ovako dokazuje: Kad duša ne bi neumrla bila, onda ili bi se o sebi raspasti mogla, ili ne bi mogla da odijeljeno od tijela živi ili bi je pak Bog morao uništiti. No duša se o sebi raspasti ne može, jer je jednostavno biće; ona može i odijeljeno od tijela živjeti, jer je duševne naravi; a Bog je pak ne može uništiti, jer je premudar, predobar i prepravedan. Duša dakle mora da je neumrla.

Iz ovih primjera slijedi po biće dokaza ovo: 1. Direktan dokaz prima oblik kategoričkoga ili hipotetičkoga sad jednostavnoga sad složenoga silogizma, a indirektan pak dokaz prima oblik ili jednostavnog ili složenog disjunktivnoga silogizma. Od silogizma se dokaz razlikuje međutim koje time, što je sud, koji njime valja utvrditi, unaprijed poznat, koje time, što dokaz računa pravilno sa stvarno istinitim premisama. 2. Direktan dokaz polazi ili od sudova, kojih je istinitost o sebi očita, ili već prije dokazana, ili opet od sudova, koji se prikazuju kao zahtjevi zdravoga razuma. Oni se prvi zovu aksiomima, ovi potonji pak postulatima. Da nema aksioma i postulata, ne bismo u opće ništa dokazati mogli. To je i razlog, zašto se jedni i drugi smatraju principima znanosti. Direktan se dokaz zove još i apodiktičkim; jer pokazuje, da je tvrdnja za pravo već sadržana u razlozima, koji su je izazvali. 3. Što se indirektnoga dokaza tiče, to on doduše ne polazi od stanovite tvrdnje same, nego od svih joj oprečnih tvrdnja; ali pokazujući nemogućnost ovih potonjih zaključuje ipak nužno na istinitost one prve. Poradi tog okolišnoga zaključivanja dobio je indirektan dokaz i svoje ime; a s istoga se razloga zove on i apagogičkim. Neki ga zovu i dokazom apsurdnosti, jer pokazuje nezgrapnost oprečnih tvrdnja. Da on znanstveno ne vrijedi, koliko dokaz direktan, vidi se odatle, što ovaj kaže: kako i zašto nešto jest, dok indirektan kaže samo: kako i zašto nešto ne može da bude. Inače oba jednako uvjeravaju.

Evo još nekoliko primjera. Da je Bog neprostorno biće, dokazuje se direktno ovako: Bog je neizmjerno biće. Neizmjerno biće niti imade granica, niti se može mijenjati. Što niti granica ima, niti se mijenjati može, jest neizmjerno. Bog je neizmjeran — dakle je i neprostorno biće. Da čovjek slobodnu volju imade, može se indirektno ovako dokazati: Kad čovjek ne bi slobodne volje imao, onda ne bi ni za svoje čine bio odgovoran; kad on za svoje čine ne bi bio odgovoran, ne bi mogao imati ni zasluga ni krivnje; kad on ne bi imao ni zasluga ni krivnje, ne bi mogao biti ni nagrađen ni kažnjen. Ali sve ovo je nezgrapno — zato mora čovjek da slobodnu volju imade.

Gdje se istinitost stanovitih tvrdnja ne može učiniti onako očitom, kao što to biva kod direktna i indirektna dokaza, ondje je dosta, da se ona učini barem vjerojatnom. Ali ni to nije svuda moguće. Dokaz vjerojatnosti moguć je samo ondje, gdje su nam poznati svi razlozi tvrdnje i gdje svi istoj vrsti pripadaju; jer se jedino u takovu slučaju može odrediti brojevno razmjerje izmed onih, koji govore za tvrdnju i onih, koji govore protiv nje. Kako se matematička vjerojatnost prikazuje česnikom, kojega brojnik naznačuje broj razloga, koji govore za tvrdnju, a nazivnik opet broj svih razloga u opće — možemo u rečenom slučaju proračunati vjerojatnost. Imademo li primjerice žaru s 20 kruglja, koje se međusobom razlikuju jedino time, što ih je 15 bijelih, a 5 crnih, to vjerojatnost, da ćemo zatvorenim očima iz žare izvući bijelu kruglju, prikazuje česnik $^{15}/_{20}$; a da ćemo izvući crnu, česnik $^{5}/_{20}$. Ili što je isto: onu prvu prikazuje česnik $^{3}/_{4}$, ovu potonju pak česnik $^{1}/_{4}$. Po tom možemo reći, da za vjerojatnost, da ćemo izvući bijelu kruglju, govori $^{3}/_{4}$ razloga, a za vjerojatnost, da ćemo izvući crnu, samo $^{1}/_{4}$. Iz ovoga se primjera lako razbira, da matematička vjerojatnost imade stupnjeve. Ona je to veća, što se više česnik približava jedinici; a to manja, što se više on približava ništici. Prometne li se česnik zbilja jedinicom — u kojem slučaju govore svi razlozi za tvrdnju —, onda smo apsolutno sigurni, da će se ono zbiti, što smo držali vjerojatnim; postane li česnik ništicom — u kojem slučaju svi razlozi govore protiv tvrdnje —, onda smo apsolutno sigurni, da se ono ne će zbiti, što smo vjerojatnim držali. Ravnovjesje među tim oprekama nastupa onda, kad česnik bude jednak $^{1}/_{2}$ t. j. kad toliko razloga govori za

tvrdnju, koliko i protiv nje. Duševno stanje, koje pri tom iskušavamo, zovemo sumnjom.

Račun vjerojatnosti raznovrsno se u životu upotrebljava. Igra na lutriji, burzi i drugdje na njemu se osniva; a poslovi i preduzeća tako pojedinaca kao i tekovnih i zaštitnih društava bez njega su nemogući. Sve, što pripada području statistike, baš se bilježi poradi toga, da bude moguć dokaz vjerojatnosti. Vrijedi to ne samo za pojave, koje su plod prirodne nužde ili nagona, kao što su pojave meteorološke, klimatološke, agrikulturne i ekonomske, nego i za pojave, koje su manje ili više plod slobodne volje ljudske, kao što su to pojave obrtne, trgovačke, moralne, kriminalne i slične. Iste egzaktne znanosti obilno se služe dokazom vjerojatnosti. Ili zar je što drugo nego zaključivanje po vjerojatnosti, kad se induktivnim putem ispituju i utvrđuju uzroci i posljedice unutar stanovita mnoštva pojava? Svaka je indukcija po svom biću dokaz vjerojatnosti. Da se to isto može s pravom reći i o hipotezi i analogiji, ne treba također sumnjati. Hipoteza je tim vjerojatnija, što je više činjenica potvrđuje; a analogija to vjerojatnija, što se na više slučajeva može primijeniti. Ta svestrana upotreba dokaza vjerojatnosti jest i razlogom, da se često primjenjuje i ondje, gdje mu mjesta nema — a nema mu mjesta, gdje su razlozi ili pojave različne naravi i gdje se ne mogu staviti u brojevno razmjerje. To pak biva kod t. z. moralne vjerojatnosti. Ona ne broji razloga, nego ih cijeni; a uzimlje pravilno obzir i na one, koji bi skromno znali djelovati. Tako bi primjerice bilo nezgrapno, kad bismo u kriminalnoj parnici nekoj odatle, što se 15 svjedoka izjavilo protiv nevinosti optuženika, a 5 za nju, zaključivali, da je vjerojatnost za njegovu krivinu jednaka $^{15}/_{20}$ ili $^{3}/_{4}$; jer ne samo da svi svjedoci nijesu od iste vrijednosti, nego ni izjave njihove ne mora da prikazuju broj svih razloga za krivnju optuženikovu.

Dok se ovako protiv dokaza matematičke vjerojatnosti griješi navlastito, ako se naprečac primjenjuje na područje moralne vjerojatnosti — protiv dokaza u opće može se griješiti na različan način. Kako se najznatnije pogrješke tiču ili tvrdnje same ili pak onih razloga, na kojima je osnivamo, istaći ćemo ovdje nekoje od njih.

Što se tiče tvrdnje same, to je prije svega pogrješka, ako se nešto drugo dokazuje, nego li se u zbilji htjelo, ili ako se nešto drugo pobija, nego li se u istinu tvrdilo, jer se u jednom i drugom slučaju tvrdnja za pravo obilazi. Tako bi primjerice griješio onaj, koji bi prirođenost ideja branio pozivom na aksiome, koji da iz iskustva ne potječu. Ali iz ove potonje činjenice ne slijedi jošte, da su aksiomi prirođeni; jer oni mogu sasvim dobro biti posljedak pomislenih zakona, u povodu kojih se njima iznajprije nesvjesno, a nakon dulje upotrebe i svjesno služimo. Slično bi griješio onaj, koji bi idejalističko mišljenje pobijao primjedbom, da mi ipak ne možemo glavom kroz zid; jer ni idealiste ne niječu, da u svijetu nema otpora, nego tvrde, da potonji ne potječe od tvarnosti svijeta. Oba primjera pripadaju pogrješci, koja se zove heteruzetezis, a mi bismo je mogli zvati obilaskom prijeporne točke. Ako se prijeporna točka obiđe hotice, onda je to mutatio elenchi; obiđe li se nehotice, onda je to ignoratio elenchi. Dalje se može griješiti protiv tvrdnje, ako se ili manje, ili više tvrdi, nego li treba. Tako materijaliste previše tvrde, kad odatle, što mišljenje stoji do moždana, zaključuju, da su potonji ono, što misli; jer bi otud slijedilo, da valja djelujući uzrok svuda, gdje u djelovanju stoji do drugoga, smatrati posljetkom ovoga potonjega. Ali onda bi tinta i pero bili također ono, što piše; jer pisanje stoji do tinte i pera. Obratno opet tvrdi onaj premalo, koji odatle, što stanovitih istina za pravo ne učimo, nego im se nekako domišljamo, zaključuje, da su one spomen na prijašnji život duše; jer česa u ovom životu nijesmo učili, ne mora baš potjecati iz prijašnjega, nego može biti u ovom nesvijesno stečeno, kao što pokazuju mnoge nagonske pojave. U oba primjera zalazimo s dokazom za pravo u drugo područje, radi česa se i pogrješka zove metabazis eis allo genos, a mi bismo je mogli zvati pogrješkom zastrambe. Da je ta pogrješka istodobno nekakav obilazak prijeporne točke, kao što je i potonji nekakva zastramba, može se razabrati iz navedenih primjera. Odatle i dolazi, da je te pogrješke teško razlikovati.

Što se dokaznih razloga tiče, to je prije svega pogrješka, ako su oni stvarno neistiniti, jer je u tom slučaju ponajviše krivo i

zaključivanje. Tko primjerice polazi od stvarno neistinite tvrdnje, da svi imadu pravo na sve, taj dođe lako do zaključka, da siromašniji imadu pravo na imutak bogatijih, ako samo imadu moć, da svomu pravu pribave cijenu. A isto tako može onaj, koji kresove zvijezda ne smatra kozmičkom materijom nego pukom svjetlobnom pojavom, lako doći do kriva zaključka, da rečeni kresovi ne mogu na zemlju pasti; jer je taj zaključak nužna posljedica njegova stvarno neistinitoga razloga. Takva se pogrješka zove osnovnom ili proton pseudos. Dalje je pogrješka, ako dokazni razlozi nijesu sami očiti, nego trebaju za svoju očitost tvrdnju, koju upravo hoće da dokažu. Kako razlozi u tom slučaju za pravo suponuju i zahtijevaju tvrdnju, zove se pogrješka te vrste petitio principii. Petitio principii može imati dva oblika. Ili se naime tvrdnja potkrepljuje razlozima, a razlozi opet tvrdnjom, ili se pak tvrdnja smatra naprečac posljetkom razloga, dok je baš protivno istina. U prvom se slučaju zove pogrješka circulus vitiosus, u drugom pak histeron proteron. Tako bi bio circulus vitiosus, kad bi netko odatle, što je čovjek za svoja djela odgovoran, zaključivao, da imade slobodnu volju, a iz slobodne volje opet izvodio, da je za svoja djela odgovoran. A histeron proteron bio bi pak, kad bi vrijednost moralnih zakona obrazlagali time, što su oni tobož izraz božanske volje; jer dok vrijednost moralnih zakona spoznajemo neposredno, volju božju spoznajemo tek po moralnim zakonima. Spoznaja moralnih zakona nije dakle posljedak, nego je uzrok za spoznaju božje volje. Da se i te pogrješke nekako ukrštavaju, i po tom teško razlikuju, može se već iz navedenih primjera razabrati.

dr. Đ. A.

Domaći učitelj. Zadaća domaćega učitelja, kako je ovdje razumijevamo za razliku od kućnoga uzgajatelja, ne odnosi se toliko na uzgoj, koliko više na podučavanje učenika kod kuće. — Ovdje se ne misli raspravljati o odnošaju, u kojem stoji domaće podučavanje prema javnoj obuci ili nastavi u opće. Tim više radi se ovdje o pitanju, u koliko je opravdano domaće obučavanje kraj javne obuke, i da li je potpomaže i unapređuje.

Poznato je, da se od javne obuke zahtijeva, da je jedinstvena i završena t. j. da obuhvaća sve nastavne predmete. Krug nastavnoga materijala može da bude uži ili širi; ali nepobitno je, da škola mora obraditi ono, što se nalazi u njemu, pa je i propisano.

Međutim taj je zahtjev kadšto uvjetovan naravlju stanovitih predmeta. Obučavanje naime u umjetnostima i vještinama, kao u glazbi, slikanju, može da je u školi, premda ona priznaje njihovu znamenitost za opću obrazovanost, samo nepotpuno i jednostrano. Za obuku u tim disciplinama starati se ponajviše domu. — I samo sobom se kaže, da se u tom često prevršuje, jer se preko učenikove snage nerijetko ide, a na uštrb školskoj svrsi. — Ima i takovih prilika u domaćem obučavanju, da se n. pr. u glazbi učeniku pravi smisao i ukus više kvari, nego li obrazuje.

No i kraj takovih nepovoljnih prilika škola će domaće obučavanje smatrati nadopunom svoga rada, pa će samo sa svom mogućom strogosti promičući učenikovu marljivost kod kuće nastojati o tome, kako će što više takovu pretjerivanju stati na put.

S osobitom pažnjom treba da prati škola djelovanje onih domaćih učitelja, što ih uzeše roditelji, da učenike kod kuće podučavaju u pojedinim ili u svjema nastavnim predmetima, u kojima su zaostali, da tako poluče jednak napredak s ostalim učenicima u razredu. — Takovo je posebno podučavanje tim potrebnije onda, kad mu je svrha, da učenika, koji je bez svoje krivnje (n. p. radi bolesti) zaostao, koliko je moguće što prije spremi, da može s uspjehom nastaviti daljnu obuku, naročito u predmetima, u kojima i manji zaostatak, kao n. p. u matematici, čini učeniku velike zapreke u napredovanju.

No imade još i više slučajeva, gdje domaći učitelj u opće učeniku pri učenju pomaže, njega nadzire i upravlja. Funkcija je dakle njegova ona, što po pravu pripada roditeljima, ali je oni bilo s kojega mu drago razloga sami vršiti ili ne mogu ili ne će.

Da roditelji u takovu događaju svoju djecu izručuju drugima, sasvim je u redu, jer se škola pomoći domaće niti može, a niti smije odreći.

Samo je ta nezgoda, što se takovo obučavanje lako izrodi u praksu, osobito u mjestima, gdje je domaće obučavanje opće za-

vladalo, da bude školi više zaprekom, nego potporom. Razlog tomu valja pripisati ponajviše roditeljima, koji domaćim učiteljima stavljaju nerazložne zahtjeve. Iskustvo uči, da takova praksa često prelazi iz jedne obitelji u drugu, pače na neki način od jednoga naraštaja na drugi. Time domaće obučavanje griješi u dvojakom smjeru. U jednom, što se domaći učitelj sili, da učenika s najvećim naporom svojih sila naglo naprijed goni; u drugom, što se od njega traži, da nepoštenim načinom učeniku olakoćuje radnju. Jasno je, da je u prvom događaju učitelj prisiljen, da učenikovu snagu preko mjere napreže, za što ima dovoljno dokaza.

Istina je, da većina roditelja nije voljna, a niti im je mnogo puta moguće, da za to mnogo troše, pa se onda obično za takovo mjesto, s kojim je skopčana velika odgovornost, uzimlju mladi i neiskusni ljudi, ponajviše stariji učenici, koji na taj način svakidašnji krušac služe. Takovi učitelji dakako upravo gramze za tim, kako će se što više podičiti pred roditeljima sa svojim kukavnim učenicima. Što je više učenik pohvaljen ili nagrađen, to veće priznanje žanje domaći učitelj. Biva i to, da takav učitelj radi svoje slavičnosti sa svim naprezanjem nastoji, da preuzetim dužnostima udovolji, pa onda od svoga učenika zahtijeva i ono, što je po nj upravo ubitačno.

Dvostruka je šteta od takova prisilnoga uzgoja. Prenapinjanju je sila prije ili poslije posljedicom njihova nemoć. Učenik zamrzi u opće na duševni rad. U njemu se nadalje po malo ali sistematično ubija duševna samostalnost, što bi je valjalo upravo domaćim radom njegovati. I ona sloboda, što je škola dopušta svojim zgodnim uredbama, na taj način postaje iluzornom. Nije manje ubitačno domaće podučavanje i onda, kad se od domaćih učitelja traži, da učenicima izrađuju zadaće, da im u opće što više u radu pripomažu, da se što više vrijeme nauke prikrati. Pa da se tek u nekim prilikama takova što zahtijeva od učitelja, već samo po sebi nastaje uvijek pogibao, da se olakšavanjem rada zađe u tu pretjeranost.

Pa kako se obično vrijeme obuke kod kuće skraćuje? Ponajprije mora da domaći učitelj bude na uslugu kod priprave. Tuj on nadomješta leksikon, prijevod težih mjesta njegov je posao i od tuda na skoro tužbe, da je učeniku sve teško. Kod vježba treba da je učitelj mjesto gramatike, pa naprečac izrađuje sam ono, o što bi baš učenik morao da okuša svoju vlastitu snagu, i upotrebom dopuštenih pomagala izradi svoje zadatke. Tim postupkom bude učenik sve više nesamostalan, pa se sustavno uči obmanjivati.

Za ćudorednost učenikovu takova je obmana jako opasna, jer gubi svijest o tom, da je nepošteno takovo djelo, koje učitelj svojim pomaganjem, a dom svojim dopuštanjem upravo posvećuje. Kraj toga događa se i to, da se učeniku, komu je domaći učitelj dogotovio izradak, teško dokaže prijevara. Često ona pače i na dulje ostane neotkrita, ponajviše onda, ako nema između učenikova rada u školi i domu, dakle među odgovorima i vježbama prevelikoga kontrasta. Pa i onda, kad se pokaže takova razlika očevidnom, učitelj se mora čuvati, da prerano ne očituje svoju sumnju. Ima individua, pa to biva baš kod marljivijih učenika, da je nerijetko znatna opreka između ekstemporovanih odgovora i radnja, za koje treba više razmišljanja. Svaka pak izrečena neumjesna sumnja, osobito ako se to više puta čini, može ubitačno da djeluje na marljivost i ćudorednost učenikovu.

No kako mu drago bilo, pa i sve dosad navedene zloporabe ne mogu biti razlogom, da se uredba domaćih učitelja bezuvjetno osudi i odbaci. Uvijek će biti roditelja, koji su zapriječeni u naucima svoju pažnju obratiti kod kuće svojoj djeci, pa ih nadzirati, i u takovim prilikama dobro je došao nadzor domaćega učitelja. No domaći učitelji treba samo da ne prelazi granica svoga nadzornoga djelokruga. Neka se svaki domaći učitelj čuva nerazborite težnje, da mora i ondje što brži napredak polučiti, gdje za to učenik nema sposobnosti. Isto tako izbjegavat će svaku priliku, kojom bi se uz njegovu nepodobnu pomoć u radnjama uvući mogla lijenost i laž.

Domaćemu učitelju je dužnost, da učenikovo znanje upotpuni i učvrsti. On će učenika privikavati na točnost, pažljivost i urednost u njegovu radu. Napokon će ga uputiti, kako će bez teškoća upotrebljavati leksikon, gramatiku i druga pomagala.

Uredba domaćih učitelja postaje pak pravo zlo ondje, gdje je postala tako općenom, da se u svjema prilikama smatra kao nužni na-

dopunjak javne nastave. Gdje je to iznimkom, da učenici ne trebaju domaćih učitelja, ondje postaje škola nemoćna, da s izgledom na uspjeh vojuje proti pogubnim posljedicama te uredbe.

Nastaje pitanje: Može li škola u pretežnom broju zavladaloj toj nevolji da učini kraj, i da uredbu domaćih učitelja ograniči na pojedine iznimne slučajeve, u kojima će se ona smatrati blagodati, a ne zlom? — O tome nema sumnje; samo će škola kao i u drugim sličnim prilikama, gdje imade djelovati na odnošaje, koji ne potpadaju pod njezin neposredni autoritet, udariti indirektnim putom. I to ponajprije tako, ako svede broj domaćih zadaća i radnja, kako u kvantitativnom tako i u kvalitativnom pogledu na pravu mjeru. Tako će biti manje povoda različnomu eksperimentovanju kod kuće, jer će zadaće udešene biti prema srednje sposobnim učenicima, pak će ih bez prevelikoga napora rješavati, a da se ne moraju odreći svakog užitka, što im ga prosto vrijeme za odmor pruža. Školske knjige neka su pisane prema umnom dohvatu i dobi školske mladeži, kao i razredba sati neka je obzirno udešena, da ne dolaze na neke dane najteži predmeti u prevelikom broju. Škola će svojom mudrom uredbom znatno oslabiti sklonost roditelja, da svojoj djeci za izrađivanje domaćih radnja pomoć traže, jer za to ne će biti opravdana razloga i svaki mogući izgovor roditelja pokazat će se neosnovanim.

Kako proti tomu, tako i proti mnogom drugomu zlu stavila bi se brana, kad bi se uveli strogi premještaji iz jednog razreda u drugi, i uz to držali strogi prijamni ispiti. Dospije li koji zavod dotle, da imade u pojedinim razredima većinom dorasle učenike, otpast će sama po sebi ona potreba, što je izazvala uredbu domaćih učitelja. Tad ima također pouzdane nade, da će se i ondje, gdje je epidemijom postala, pomalo stegnuti na pojedine slučajeve, u kojima se ne može kao zlo smatrati. Kad ta uredba izgubi opći karakter, tad nije teško školi u osamljenim slučajevima na domaće učitelje djelovati, da svoju zadaću vrše onako, kako je prema interesu škole, a još više na korist i napredak dotičnih učenika. Škola imade svakako pravo, da ispituje, koji učenik imade posebnoga učitelja, tko je taj, kakav mu je karakter i u koje vrijeme podučava. Tako će se onda moći domaći učitelj s nadstojnikom razreda dogovoriti, i ovaj će mu dati potrebne savjete, kako da svoju poduku prema individualnosti učenika priudesi. To je najviše u interesu samoga učenika, ako se udovolji takovu zahtjevu, a škola će tako predusresti mnogoj nepodopštini.

J. K.

Domaći uzgoj (v. roditeljski uzgoj).

Dominikovci (v. samostanske škole).

Domoljublje. S kim duže ugodno općimo, mio nam je i simpatičan. Pa ako nam i nije ni od kakve materijalne koristi, drag nam je; ali i ugodno čuvstvo, što ga rađa drugovanje, namiruje našu duševnu potrebu i prudi našemu životu. Naš drug ne mora biti čovjek. Potočić u našem zavičaju, u kom smo se ugodno praćikali; vrelo, na kom smo se krijepili; šuma, u kojoj gnijezde ptice i tajinstveno bruji vjetar; drvo, koje nas je hladom zakriljivalo: u dragoj su nam uspomeni. I planina i dolina, rodna njiva i gola stijena, i kućica, u kojoj se rodismo, i sav zavičaj, što smo ga toliko puta gledali i proživjeli u njemu srećnu i veselu mladost, ostat će nam drag i svet do vijeka.

Predodžbe iz djetinjstva jesu trajne, i što je čovjek stariji, to je njihovo reprodukovanje življe i praćeno je jačim osjećanjem. Tako se ugodno sjećamo doživljaja iz svoje najranije mladosti, te su nam dragi, kao i zavičaj, u kom postaše.

S kim smo duže ugodno općili, pa bilo to i u duhu ili preko knjige, mio nam je i simpatičan. Švicaru su najmilije planine, primorcu more, a sinu ravnice pusta ravnica.

I zaista nema nam ljepše zemlje, nego li je naš rodni kraj, nego li je naša draga majka domovina.

I životinje vole svoj zavičaj, svoju domovinu. Lastavica se vraća svakoga proljeća pod isti krov, u isto gnijezdo; slavulj pjeva i vije gnijezdo u istom grmlju, u istom zavičaju. Više životinje, a naročito domaće, toliko obiknu na svoje gajatelje i na svoje boravište, da im pokazuju najveću ljubav i vjernost. Sva ta ljubav i u čovjeka i u životinje postaje istim prirodnim načinom.

Nitko ne čini djetetu tolika dobra, nitko se za nj toliko ne žrtvuje, nitko mu nije bliži, nitko s njim toliko ne druguje: koliko mati. Svoj život, svoju sreću, sve zahvaljuje dijete materi svojoj; ali za to ono nikoga toliko ne ljubi, koliko majku. Ljubav spram

majke prelazi i na oca, na bližnje društvo, pak sve dalje i dalje. Ona ne obuhvaća samo rodbinu, nego i sve, što dijete veseli, što u njemu budi ugodna čuvstva, pa bili to ljudi ili igračke, životinje ili mrtve stvari. Tako ljubav obuhvati rođenu kuću, rođenu grudu. A što se dijete tjelesno i duševno više razvija, što ono postaje više čovjekom: to više spoznaje, da mu je rođena gruda hraniteljkom, pa i nju zove materom zemljom. Što više čovjek dobiva smisla za svoju narodnu zajednicu, što više spoznaje, da je njegova sreća u sreći njegove zajednice, to mu je milija zemlja, u kojoj žive njegovi ljudi, a zove je najslađim imenom: majkom domovinom.

Ljubav, koja obuhvaća rođenu zemlju, domovinu i narod, zove se domoljublje.

Što je dobar i vjeran sin materi svojoj u malenom krugu, to je domoljub u velikom krugu majci domovini i narodu svomu. Ako i jesu ova dva kruga svojom veličinom toliko različna, središte im je ipak isto: ljubav. Kao što vjeran sin sve žrtvuje za svoju majku, pa i život, ako treba, tako i domoljub radi i živi ponajprije za sreću i napredak svoga naroda i domovine svoje. Domoljub žrtvuje i podređuje svoje interese interesima svoje domovine i naroda svoga.

Domoljublje jest narodno ono, što je egoizam individualno. Pa kako je razuman egoizam za opstanak i napredak pojedinca nuždan, tako je potreban i zdrav etički patriotizam za opstanak, sreću i napredak naroda. A kako razuman egoizam pojedinca nije na štetu domovine, tako ni domoljublje ne smije da bude na štetu ni jednomu narodu. Ono mora da ide pravcem, kojim će cijelo čovječanstvo doći do svoga jedinstva.

Čovjek bijaše od vajkada sam svoj krotitelj, a najvjernija mu pomoćnica u tom poslu božja priroda. On se morao sam krotiti, a i danas pitomi se sam. To pak mogaše biti samo tako, da je najposlušnije pleme nalazeći se još na najnižem stupnju kulture bilo najjače, te u borbi za život pobjeđivalo; kao što i vazda pobjeđuje, što je najbolje. A da bijaše ono pleme najsposobnije, da se održi u životnoj borbi, u koga bijaše najviše smisla za svoju zajednicu, rekli bismo danas, koje bijaše najdomoljubnije, to je jasno. Velikim patrijotizmom spasi se mnogi narod od očite propasti. Patrijotizam danas silno pokreće narode, te se oni prosvjetljuju i dižu u svakom pravcu znajući, da im je spas u savršenstvu. Najdomoljubniji narodi bijahu prvi narodi i uzgajatelji ostalih nižih naroda.

Priroda je najpravedniji platac. Ona najbolje narode i najbogatije nagrađuje. Priroda najviše pomaže onima, koji sami sebi pomažu, i koji imadu najviše žive ljubavi za svoju zajednicu, za svoju domovinu i narod. Velike žrtve potječu iz domoljublja, i što su one u koga naroda veće, to je sigurnija i njegova budućnost.

Već među životinjama, a osobito među onima, koje žive u zadruzi kao ljudi, ima nagona, koji služe za održanje i napredak njihove vrste. Kolike li žrtve čini materinski nagon! Društvene životinje nagoni nagon, da srću u smrtnu opasnost, da pomognu svomu članu. Mravi ustaju u velikoj množini, ako itko od njih pane u napast. Tako se brane i pčele, ptice, svinje, konji i tolike druge životinje.

Tako ni čovjek ne može da ostane miran videći svoga bližnjega u pogibli. Bez toga ne bi se moglo ni održati ljudsko družtvo. Patrijotičan čovjek ne može da ostaje miran, kad mu je domovina bilo u kakvoj bijedi ili pogibli. A dosta ima ljudi, koji su dali svoj život s ljubavi za domovinu i čovječanstvo.

Patrijotizam se razvija i dalje, te plemenit čovjek, sposoban za životne borbe i žrtve, ne može da mirno gleda nevolje, što tište čovječanstvo, i čini sve, da olakša sudbinu čovječanstva.

Ali pravi domoljub ne precjenjuje svoga naroda i ne čini krivice ni jednomu narodu. On i ne misli na kakvu prevlast nad drugim narodom, da ga može materijalno iscrpljivati i podjarmiti. Takvo je domoljublje grješno. Narod u pravom smislu domoljuban ne griješi nikad proti načelu: „Ne čini drugomu, što ne ćeš, da se tebi čini.“ Domoljublje ne smije nikad, da se protivi moralnim načelima.

Budući da još uvijek ima među narodima i državama neprijateljstva, budući da još uvijek neke države vrebaju, kako bi uništile druge: to je nužno i razumno, da smo vazda na oprezu, da ponajprije donosimo domoljubne žrtve svomu narodu i da nam je on nada sve. Tko bi u današnjim prilikama činio sve za druge narode, pa baš i za samo čovječanstvo, a pri tom zaboravljao na svoj na-

rod, griješio bi. Ne valja da čovjek živi samo za se; ali ne valja ni to, da živi samo za druge: nego treba da živimo za se i za druge; jer je to najbolje za nas svakoga i za svu našu zajednicu. Tako treba da i narod živi ponajprije za se, ali i za druge narode; jer je to najbolje za svaki narod i za cijelo čovječanstvo. Najveća sreća za čovjeka na ovoj zemlji bit će onda, kad svi članovi čovječanstva budu živjeli kao braća u jednoj zajednici. U koliko smo u tom duhu domoljubni, u toliko imamo sposobnosti, da ostanemo živi u kolu naroda, kojima će biti život vječan, i koji se imadu po ljubavi udružiti u jednu obitelj, kojoj će biti domovina sva zemlja, sav svemir.

Budući da je domoljublje životno pitanje naroda, to je školi najsvetija zadaća, da u mladeži uzbuđuje domoljubno čuvstvo, ali da nikad ne griješi proti moralnim načelima. Pravo domoljublje nikad ne griješi proti religiji ljubavi.

A kako da škola uzgaja u djece domoljublje? Posve prirodno. Kako se god razvijalo domoljublje u naroda postupice, tako treba da se uzgaja i u djece. Dakle i taj uzgoj valja da je prirodan. Dijete valja najprije tako uzgajati, da zamiluje majku, oca, pak ukućane, svoj zavičaj, i onda sav narod. Ali uz to treba još koješta. Poslušnost je prvi elemenat morala, temelj svemu moralnom, pa i domoljubnomu uzgoju. Tko svoje volje ne može podvrgavati volji drugih, i tko ne može svojih osobnih interesa podređivati interesima zajednice, ne može da bude domoljub. Poslušni narodi bijahu krotitelji manje sposobnih naroda. Poslušno dijete spoznaje, da ono ima svojih dužnosti. Budući da malena djeca ne mogu shvatiti svojih dužnosti, to ih valja dosljedno navikivati na poslušnost i da vrše svoje dužnosti. Za uzgoj domoljublja treba u opće moralni temelj. Bez plemenitoga značaja ne može biti rodoljublja, kao što bez temeljite obrazovanosti ne može biti plemenita značaja. Omladina treba ponajprije da uči, da se uzgaja i sprema za domoljubna djela, za svoje velike dužnosti.

Što djeca više i dalje zalaze u svoj zavičaj, što se više s njim upoznaju, to se više i u njih širi domoljublje. Da se u mladeži što više uzbudi domoljubno čuvstvo, treba da se što bolje upozna s ljepotama svoje domovine, pa da spozna, da joj je domovina u istinu majka, a u jedinstvu naroda sigurna budućnost. Tako isto treba da se mladež upozna s najvećim uzorima svoga naroda, naročito s onima, koji žrtvovaše u njegovu sreću i slavu bilo svoje duševne sile, bilo imutak ili život. Takovi uzorni primjeri iz života lijepo uzbuđuju narodni ponos i domoljubno čuvstvo. Tomu služi vrlo dobro domaća povjest, a i život najznamenitijih ljudi tuđih naroda. Pjevanje domoljubnih pjesama osobito rasplamćuje domoljublje i hrabrost. U opće sve školske discipline služe tomu. Sav moralni i intelektualni uzgoj treba da smjera na to.

Što omladina bolje spoznaje, da je u narodnoj zajednici sreća pojedinca, da je u ljubavi bližnjega, u žrtvama za opće dobro sreća svakoga, to je i više spremljena, da bude domoljubna.

Dakle što više ima u čovjeka široke obrazovanosti i plemenštine, to više ima domoljublja. Tko hoće da bude pravi domoljub, treba da je najprije razuman i valjan čovjek. Tomu cilju neka vodi škola svoju omladinu.

Omladina je u opće po svojoj prirodi sklona na domoljublje. Ona obožava svoje narodne junake, najbolje sinove svoga naroda i domovinu svoju, a među svojim učiteljima najvoli one, koji su najdomoljubniji. Neka joj se daje prilika, da u stanovitim znamenitim i svečanim zgodama daje oduška svom domoljubnomu osjećaju.

Budući da je čovjek po svom prirođenom nagonu domoljubiv, to se u njega lako uzgaja domoljublje. Pa uzgajajmo omladinu tako, da poštuje i ljubi sve, što je u svijetu lijepa i dobra; da uči od svakoga naroda; da zlo u svojoj kući iskorjenjuje; tuđe dobro da u svoju domovinu prenosi; da želi svjema narodima najveću sreću, a najprije i najviše svomu narodu i svojoj domovini.

Davorin Trstenjak.

Domoslovlje (v. nauku o zavičaju).

Dopuštanje i uskrata jesu uzgojna sredstva. Dopuštanje je pozitivne naravi, jer se njime pospješuje razvitak uzgajanika, a uskrata je naravi negativne, jer joj je zadaća, da čuva razvitak uzgajanika od onoga, što bi ga moglo spriječiti.

Dopuštanjem i uskratom promiče se tjelesni i duševni uzgoj djeteta. Obzirom na tjelesni uzgoj potrebno je, da se udovolji nekim potrebama, što ih iziskuje pravilni razvitak djeteta, a te su hrana, gibanje, odmor, spavanje, čistoća i t. d. Kao što se

hoće, da uzgajatelj uzgajaniku dopusti ili pruži sve, što je zbilja potrebno za razvitak njegov, tako mora i uskratiti ono, što bi mu moglo škoditi.

Obzirom na duševni uzgoj ima potreba, kojima također treba zadovoljiti, a te su druženje, zabava, odmor, štivo i t. d. I tu je zadaća uzgajateljeva, da uzgajaniku dopusti sve, što mu je potrebno i korisno, a opet da uskrati, što mu je suvišno ili bi bilo škodljivo po uzgoj.

Kod dopuštanja obazire se ne samo na vrijeme, već i na kakvoću dopuštenoga. Tako je n. pr. djetetu potrebno da jede, spava, odmara se, ali ipak nije svejedno, kad i koliko udovoljava tim svojim potrebama. U duševnom pogledu potrebno je, da se dijete druži, igra, odmara, čita i t. d., pa ipak nije svejedno, što radi i čita, s kim se druži, igra.

Po budućnost uzgajanikovu vrlo je znatno, kako uzgajatelj upotrebljava ta uzgojna sredstva, jer se njima uzgajanik privikne na neke kreposti, koje su vrlo znamenite po sav njegov život. Upotreba tih sredstava ne smije potjecati iz samovolje uzgajateljeve, već mora biti uvijek dosljedna i udešena prema potrebama uzgoja. I u samom biranju sredstava mora uzgajatelj biti uvijek dosljedan. Bilo bi dakle vrlo nerazborito, kad bi se danas zabranjivalo, što se jučer u istim prilikama dopustilo.

Dijete treba da se dragovoljno pokorava uzgajatelju, kad mu što dopušta ili uskraćuje. Ako se pak usprotivi, onda je zadaća stezi, da suzbije nedopuštenu žudnju djeteta. To se ne može smatrati kaznom, jer je zadaća stezi, da pomogne slaboj volji djeteta, kad se možda nehotice usprotivi nečemu. U opće je utjecaj uzgajateljev na uzgajanika, što ga vrši dopuštanjem ili uskratom, veoma velik, a može biti i posve odlučan, jer može ne samo u pogledu na tjelesni uzgoj, već i na obrazivanje srca i volje postaviti stalna načela za sav život uzgajanikov. Svagda se ipak ne može potpuno polučiti ta svrha, a tomu može biti uzrokom osobnost uzgajanikova, obzir na zdravlje njegovo, običaji i okolina, a osobito utjecaj drugih osoba.

Jos. Kirin.

Dörpfeld, Fridrik Vilim (1824.—1893.) rodio se u Sellscheidu kod Wermelskirchena u Prusiji. Svršivši pučku školu stupi u svojoj 16. godini u privatnu preparandijsku školu u Fildu kod Mörsa. Pošto je nakon svršenih preparandijskih nauka bio godinu dana pomoćnim učiteljem u Burgu na Wuperi, stupi (1842.) u seminar u Mörsu. Jeseni g. 1844. ostavi Dörpfeld seminar kao osposobljen učitelj.

Istupivši iz seminara bio je četiri godine učiteljem u preparandijskom zavodu u Fildu. Sad je nastojao, da upotpuni prije stečeno znanje svoje, pa je osobito njegovao pomoćne znanosti pedagogije, a uza to je i marljivo proučavao tuđe jezike. No za to Dörpfeld nikako nije namjeravao, da pučkoj školi okrene leđa. Kad ga godine 1848. pozvaše za učitelja jednorazredne škole u Heidtu kod Ronsdorfa, primi bez oklijevanja to mjesto. Jedva što je ovdje godinu dana probavio bio, imenovaše ga, a da ni tražio nije, glavnim učiteljem na četverorazrednoj vuperfeldskoj crkvenoj školi u Barmenu. Tu je 30 godina ustrajnom voljom i dokazanim sposobnostima izvodio svoja pedagoška i didaktička načela, i svoju školu zbilja podigao do uzornoga zavoda.

G. 1857. osnovao je Dörpfeld vrlo dobar pedagoški list „Evangelisches Schulblatt“. Osim toga je mnogo radio u konferencijama i društvima, koja su ponajviše njegovim poticanjem osnovana bila i kojima je on upravo dušom bio. Bezbroj predavanja iz svakoga područja znanja držao je u tim sastancima. Za velike njegove zasluge podijeljen bi mu naslov rektora i red crvenoga orla.

Kako je obilan i blagoslovan bio njegov rad, može se najbolje razabrati iz mnogobrojnih njegovih književnih djela, koja evo navodimo:

I. Psihologija. Najopširnije i najznamenitije djelo te struke jest: „Mišljenje i pamćenje. Psihološka monografija.“ (Denken und Gedächtnis. Eine psihologische Monographie.) Ta knjiga obrađuje jedan odlomak iz pedagoške psihologije. Tu se svestranim promatranjem psihičkih pojava ponajprije stječe bogat iskustveni materijal. Zatim se ustanovljuju prirodni zakoni, koji djeluju u tim pojavima, napokon se pokazuje na mnogim primjerima, kako se u pedagogiji primjenjuju psihološki zakoni. Ta je knjiga pisana za samouke, naročito pučke učitelje, pa se svakom pučkomu učitelju može najtoplije preporučiti.

II. Opća nauka o obuci. Ovamo pripadaju: 1. „Nacrti teorije za nastavnu osnovu.“ (Grundlinien einer Theorie des

Lehrplans.) 2. „Spajanje različnih znanja u obuci." (Die unterrichtliche Verbindung der Wissensfächer.) 3. „Dvije silne reforme u realnoj i jezičnoj obuci." (Zwei dringliche Reformen im Real- und Sprachunterricht.) Sva ta tri spisa bave se teorijom nastavne osnove. Osobito se tuj ističe međusobno organsko zahvatanje jedne nauke u drugu. Njemu nijesu nauke pučke škole gomila, koja je slučajno ili samovoljno nastala, nego su mu one dobro promišljeni i točno određeni živi organizam, u kom jedan ud drugomu služi, da uzmože cijelost dobro uspijevati. Njegova nastavna osnova opseže: a) Znanja: narav, život čovječji (u sadašnjosti i prošlosti) i vjeronauk; b) materinski jezik s vještinama u govorenju, čitanju i pisanju; c) posebne vještine: računanje, risanje i pjevanje.

Kako treba da se postupa pri obuci, razlaže vrlo lijepo u knjižici: „Didaktički materijalizam." (Der didaktische Materialismus.) Tuj najprije oštro osuđuje onaj površni nazor, koji smatra svako obučno gradivo ne pazeći kako se učilo, pravom duševnom snagom i za to goli kvantum naučenoga materijala uzimlje mjerilom intelektualnoga i moralnoga obrazivanja. Poslije toga dokazuje, da je jedino i uspješno sredstvo proti tomu zlu, ako se gradivo obradi metodički ispravno i temeljito. U obučnom procesu pojavljuju se Dörpfeldu tri glavne operacije: a) Zrenje (empirijsko shvaćanje), koje se raspada u uvod i pravo zrenje; b) mišljenje, koje stvara pojmove (apstrahovanje, teorijsko reflektovanje), koje se opet raspada na ispoređivanje i poimanje; i c) primjenjivanje stečenoga pojma (praktično reflektovanje). Dörpfeldove operacije nijesu dakle ništa drugo, nego Herbart-Zillerovi i Reinovi formalni stupnjevi. Zaradi boljega prijegleda evo nam tih razdioba uporedo:

Dörpfeld:	Herbart-Ziller:	Rein:
1. Zrenje { a) uvod b) zrenje.	1. Stupanj jasnoće: a) analiza, b) sinteza.	{ 1. Priprava. 2. Podavanje.
2. Mišljenje { a) ispoređivanje b) poimanje.	{ 2. Stupanj asocijacije. 3. Stupanj sisteme.	{ 3. Združivanje. 4. Poimanje.
3. Primjenjivanje.	4. Stupanj metode.	5. Primjenjivanje.

III. Posebna nauka o obuci. Ovamo pripada bezbroj članaka, što su štampani u različnim šk. časopisima i šest posebnih spisa manjega opsega: 1. Enchiridion biblijske povjesti. 2. Prva i druga riječ o osnovi, svrsi i upotrebljavanju enchiridija biblijske povjesti. 3. Repetitorij prirodoznanstvene i humanističke realne obuke. 4. Repetitorij društvenoga znanja kao dopuna k obuci u povjesti. 6. Pripomena k repetitoriju društvenoga znanja. 6. Kršćansko-pedagoški protest proti materijalizmu memorovanja u vjerskoj obuci.

IV. Uređenje škole. 1. „Srednji stalež i srednje škole." Pod srednjim staležem razumijeva on ovdje obrtnički stalež, a pod imenom srednje škole takove škole, kojima je svrha, da dignu obrtnički stalež poput naših viših pučkih ili austrijskih i ugarskih građanskih škola. 2. „Dva pedagogijska mnijenja: a) O četverorazrednoj i osmerorazrednoj školi. b) O konfesijskoj i paritetnoj školi." Nakon svestranoga ispitivanja daje Dörpfeld prednost četverorazrednoj školi pred osmerorazrednom. Isto tako zagovara vruće konfesijske škole.

V. Uprava škole. Ovamo pripadaju: 1. Slobodna školska općina na tlu slobodne crkve u slobodnoj državi. 2. Tri temeljne mane starinske školske uprave. 3. Želje rajnskih učitelja. 4. Prilog k povjesti patnja pučke škole uz prijedlog, kako da se reformira šk. uprava. 5. Nov prilog k povjesti patnja pučke škole. 6. Temelj pravedne, zdrave, slobodne i miroljubive šk. uprave. To je spomen-knjiga, koju je napisao na zahtjev školskih predstojnika, gradskih zastupnika i šk. prijatelja lenepskoga i remšajdskoga okružja. On označuje temeljem cijele školske uprave mjesnu školsku općinu.

To su u glavnom djela Dörpfeldova. Javna je kritika priznala, da je u njima množina dubokih i oštroumnih misli. On ih je razvio jasno i razgovjetno, predočio ih živo i za-

nimljivo, a slog mu je gibak i lak. Tražeći istinu obziran je i temeljit, u svojoj logici oštar i neumoljiv, u suđenju promišljen i pravedan, a kad dokazuje, jasan je i uvjerava. *S. Š—d.*

Dosada. 1. Opis pojava. Dosada je negativno, neugodno čuvstvo. Uzrok neugodnosti nije svijestan; onaj, komu je dosadno, ne zna, zašto mu je tako neugodno. Žalosti je n. pr. uvijek svijestan razlog, i veli se: Žalostan sam, jer se to ili ono dogodilo. A o dosadi se kaže: Dosadno mi je! Žalost navaljuje na samosvijest iz vana, t. j. neki spoljašnji uzrok joj se uvijek traži; dosada je naprotiv u samosvijesti, u njoj se samoj traži uzrok. Žalost ili ino koje negativno čuvstvo jest udarac; dosada je crv, koji izgriza.

2. Uvjeti pojavu. Dosada nastaje:

a) ako nema spoljašnjih ni unutrašnjih pobuda duševnomu radu; ako se naime ništa ne zamjećuje, niti se što obnavlja u svijesti;

b) ako zamjedbe smetaju reprodukciji predočaba, koje upravo zanimaju, ili smetaju razvitku čuvstava ili težeńja;

c) ako se zamjećuju nepoznate stvari ili premnogo predočaba navaljuje u svijest, pa se ne mogu razbirati;

d) ako se zamjećuju posve poznate stvari, te se sve točno i unaprijed zna, što će se zamijetiti, a nema reprodukciji inog razloga, osim u zamjećivanju.

No svaki od tih pojava i oni svi skupa mogu se sastati, pa u pojedincu ne mogu uzrokovati neugodno čuvstvo, dok kod drugoga izazovu takovu dosadu, da je ne može podnijeti, pa ga ubija. Dakle je i u samosvijesti, u pojedinom „ja“ uzrok dosadi, t. j. samosvijest mora biti sposobna za to, da se dosada pojaviti može. Sposobnost je pak u tom, što je „ja“ upoznao čuvstvo zabave.

3. Tumačenje pojava. Onaj može oćutjeti dosadu, tko zna, što je zabava ili posao. Tko toga ne pozna, ne zna ni što je dosada. Posao ili zabava s psihološkoga stanovišta promatrani jesu izmjene jasnih predočaba. Ta izmjena jasnih, pa ako i svojom sadržinom indiferentnih predočaba uzrokuje ugodno, pozitivno čuvstvo zabave, a uspjeli posao — čuvstvo uspjeha. Svaka izmjena jasnih predočaba podiže i jača u opće svijest, dakle i samosvijest, t. j. predodžbu „ja“. Ako dakle bilo s kojega razloga svijesnost pojedinih predočaba, a po tom i predodžbe „ja“ oslabi, pojavit će se dosada. Toga radi se i ne pojavi dosada kod svih ljudi uz isti stupanj potamnjivanja. Kod ljudi nenaviklih duševnomu životu, kod istočnjaka, koji se vježbaju u nemišljenju, kod ljudi, koji u opće imaju stalnu ekspanzivnu duševnu snagu, kod djece, koja nijesu navikla na duševni život i rad, ne će se pojaviti dosada ni onda, ako za dugo vremena ostane duh pust. Naprotiv ljudi, navikli na promjenu u zamjećivanju ili na jasne i mnogočlane nizove predočaba, kojima je duh jak, koji su od djetinjstva navikli na duševni život i rad, oćutjet će dosadu odmah, čim ponestane stupnja svijesnosti, koji je prema prirođenoj snazi i razvijenomu ritmu i jasnosti predočavanja.

Dosada nije, obzirom na jakost, a po tom i nesnosljivost, uvijek jednaka. Što dulje traje, to je jača i nesnosnija, dok posve ne uroni duha. Ta razlika potječe od stupnja svijesnosti. Što je jače sapet duh i prepriječen u razvitku svijesnosti, što je manja ta svijesnost, to je dosada veća. A dosada uz iste uvjete biva sve jača toga radi, jer samo čuvstvo sprečava duh sve više i više, i tako čuvstvo jača samo sebe.

Ljudi se obzirom na pojavljivanje dosade i u tomu razlikuju, što se kod nekih pojavi dosada odmah, čim nema dosta zamjedaba, koje se neprestano mijenjaju. Njihov duh mahom opusti. Kod drugih se javlja dosada, ako je mnogo spoljašnjih utisaka. Ti utisci smetaju njihove vlastite misli u razvitku, mrse ih i na taj se način slabi svijesnost. Prva vrsta ljudi nema druge duševne sadržine osim one, što iz vana u njih dolazi; to su perceptivne naravi, naravi posve pasivne, koje su odjek, ogledalo svoje okolice. Druga vrsta ljudi opet ima svoj posebni, samostalni duševni život. Ti ljudi imaju duge nizove predočaba, koji su u stvarnoj svezi, te član s članom biva svijesnim i troši se potpuno duševna sila tako, da ne će biti dosade.

Dok je dijete u razvitku, t. j. dok nema stalnih nizova predočaba, dok se ne može misao na misao nadovezivati, pada veoma lako i brzo u dosadu. Što se neko dijete bolje i brže razvija, što je darovitije i duhovitije, to će se brže samo po sebi otimati dosadi, jer će to sigurnije i nadalje razvijati samo od sebe nizove misli, t. j. zabavljati će se samo. No kod prosuđivanja te

darovitosti i duhovitosti po tom, kod kojega se djeteta prije javi dosada, moramo biti veoma oprezni, jer djeci troma duha ne će nigda biti dosadno.

Dosadu ne valja zamijeniti umorom, čuvstvom umornosti i težnjom za mirom. Što je netko jače malaksao, to će se teže pojaviti dosada, i bit će to slabija. Isto je tako i pri bolesti. Što je netko teže bolestan, to je manja dosada, a što manja bolest, to je dosada jača, ako bolest priječi duhu njegov rad.

Dosada se javlja dakle uvijek onda, kad je duh zapriječen, da se sva ekspanzivna snaga onoga časa ne izražava onim stupnjem i ritmom svijesnosti, koji je prema duševnoj snazi i intenzitetu, na koje je duh navikao. Ili drugojačije rečeno: Dosadno je onda, ako nema u jednom času onoliko i onako jasnih misli, kao što to biva obično.

4. Utjecaj dosade na duševni razvitak i život. Tijelo, u svezi neprestanoj s dušom, jest također vrelo, iz koga izviru svijesni pojavi. Tjelesni su osjeti prvotna posljedica toga utjecaja tijela. No ti su osjeti, po svojoj naravi popraćeni jakim pričutom. Toga radi su zarod mnogim tjelesnim čuvstvima i težnjama. A te težnje skupa s prićutima jesu podlogom mekoputnosti i putenosti. Što je duh prazniji, to su jači oni svijesni pojavi, koji potječu od tijela. Što se dakle češće javlja dosada, to će više jačati i vladati putenost. Zato i jest dosada vrelom mnogih zala. Ako pak putenost prevlada u dobi razvitka, onda ona prevlada sve ostale razvitke t. j. intelektualni, estetski, etički i religijski. Čuvstva naime, koja izviru iz svakoga od tih vrsta duševnoga života, još su slaba; principi, koji bi se s pomoću tih čuvstava trebali da zametnu i razviju, ili se još i ne pojaviše, ili su tako slabi, da svojom snagom putenost ograničiti ne mogu; razbora također još nema, ili je slab, te ne može da prevlada jake tjelesne požude, koje su upravo u mlade dane jake i trajne, jer je tijelo čilo i zdravo. Tako može dosada razoriti i prepriječiti sav duševni razvitak, i to posredno, naime tako, što dovodi tjelesne požude do gospodstva.

Dosada priječi obuku. Ako se za vrijeme okuke, bilo radi koje god didaktičke pogrješke ne javljaju nizovi misli, onda će nastati dosada, koja priječi, da se ne pamte ni one misli, koje niču u glavi. Dosada ograničuje mišljenje i ubija ona čuvstva, kojima je trajnom posljedicom neposredni interes. Između inoga nastat će dosada pri obuci iz ovih razloga:

a) ako nema aperceptivnih sila, te se ne može novo gradivo apercipovati;

b) ako su riječi, kojima se obuka služi, nepoznate;

c) ako obuka ide prepolagano;

d) ako se mnogo i na isti način ponavlja, te se sve ponavljanje pričinja kao učiteljeva svojevolja;

e) ako obučno gradivo nije prema stupnju razvitka, na kom je dijete;

f) ako je gradivo, koje se u isto vrijeme preduzimlje, prerazlično, pa nastaje nesuglasje;

g) ako se ne pazi, da se utvrdi ono, što se preduzimlje, pa se nizovi pomrse, a skupne predodžbe i pojmovi potamne;

h) ako učeniku nije svijesno, čemu se što radi, t. j. ne nastoji se njegovu volju sklonuti na taj stanoviti rad;

i) ako obuka nema uspjeha, pa taj neuspjeh dijete opaža.

Dosada uništuje radnu snagu, ubija životno čuvstvo. Ekspanzivna, prirođena sila pojedinoga duha izbija u svijesnim duševnim pojavima, bilo to prerazličnim duševnim proizvodima ili kao dosada. No kao što svako negativno čuvstvo, tako i dosada slabi životno čuvstvo; a ona prirođena ekspanzivna snaga, koja proizvodi svijesnost duha, pretvara se u radnu silu samo onda, ako se upotrebljava u radu. Inače nestaje te snage, kao da sama sebe izjeda. Što slabija ekspanzivna snaga, to slabija i dosada. Na taj način „priuče“ se pojedinci na nerad, ali se oduče od života.

5. Pedagoška pravila. Obuka mora uklanjati sve uzroke dosade. Ako se za obuke pojavi dosada, onda ni najveći prividni uspjeh ne popravi te pogrješke. Obećavanja, klasifikovanje, nagrade, podbadanje, grožnje i kazne, pak druga umjetna i nedopuštena sredstva mogu naime usprkos dosade natjerati djecu, da nešto nauče; ali to znanje nema vrijednosti ili je barem korist obrazovna od toga znanja i učenja mnogo manja, nego li je šteta, koju čini takova obuka budeći dosadu. Toga radi ne smije se jedinim i glavnim ciljem obuke smatrati znanje, te samo po množini stečenoga i zapamćenoga znanja suditi uspjeh škole, nego se mora znanje jedino i isključivo smatrati sredstvom, koje se

dakako steći mora. Nadalje se mora i nastavna osnova kao i obučna metoda udešavati prema zakonima didaktike, koja jamči učitelju, da obuka ne će uzrokovati dosade. Istina je, koju iskustvo potvrđuje, da su praznici djeci najdosadniji, te su zato i pogibeljni, a redovno razore ono, što obuka i školski uzgoj s teškom mukom izgrade u djetinjem duhu. Umjereni kućni poslovi najzgodnije su sredstvo, kojim se djeca uklanjaju dosadi. Nadalje bi se moralo s djecom preko praznika preduzeti nekoliko putovanja; trebalo bi osnovati društva za igre na javnim, zgodnim igralištima; priređivanje dramskih, pjevačkih i inih produkcija jest također izvrsno sredstvo, kojim u duljim praznicima odraslija mladež otklanja dosadu. Za zlo vrijeme, vrućinu i izmjene radi dobro je sredstvo zajedničko čitanje primjerenoga štiva. *dr. Đ. Turić.*

Dosljednost. Dosljednost znači nepomičnu ustrajnost u poslovanju ili postupanju po preduzetim načelima i pravilima. Dosljednost je veoma znamenit biljeg značajnosti. Zato izbija dosljednost na površinu u svakom ljudskom suđenju, volji i izvršivanju volje.

U pedagoškom smislu pomaže nam dosljednost postojano izvršivati i slijediti načela i pravila pedagoške znanosti. To vrijedi kako za čitav uzgojno-obučni sustav (obuku, stegu i upravljanje), tako i za sredstva i činbenike uzgoja. Sustav elementarne uzgojne škole mora da u prvom redu bude dosljedan prema svrsi, koju je sebi postavio, i koju treba da postigne. U našoj pučkoj školi označena je ta svrha u zadatku, da se postigne religijski i ćudoredni odgoj, duševni i tjelesni razvitak, pak najpotrebnije znanje i umijenje za život (§. 1. škol. zakona). Sav školski sustav i njegovi činbenici treba da dosljedno tomu zadatku udese svoj rad. Najdosljednije udešava se taj rad uzgojnom obukom, koju izvršuje učitelj. Tako će se obzirom na tjelesni uzgoj dosljedan učitelj pobrinuti, da ne traži od djece više snage, nego je imaju. On će nastojati, da odveć ne priječi dječjih nagona, koji su prema prirodnim potrebama, kao što su to nagon za hranom, čistim uzduhom, odmorom, spavanjem, gibanjem i radom. Naš školski sustav pobrinuo se za to, jer je uvedena u škole gimnastika, školske šetnje i uzgojni ručni rad.

Današnja napredna uzgojna pučka škola traži, da se sva obuka osnuje na psihološkoj podlozi. Ako sav školski sustav, pa ni ista metoda nije udešena prema zakonima psihologije, tada je ova zgrada na pijesku i ne može se misliti na kakav pozitivni uspjeh u radu, koji obuhvaća uzgoj i obuku. Dosljedno tomu pronašla je pedagoška znanost putove i pravila, kojima treba da se i obuka i uzgoj u pučkoj školi razvija harmonijski. Obuka se kao takova samo u teoriji luči od uzgoja. U praksi se ona sasvim slijeva s uzgojem, pa se ne može znati, gdje se obuka počinje, ili gdje uzgoj prestaje. Sav blagotvorni rad u tom ovisi o dosljednom postupku učitelja, koji treba da oživi sva pedagoška načela i pravila svojim pedagoškim znanjem i umijenjem.

Obzirom na dosljedno provedenje pravila kod obuke treba paziti na predmete, metodu i načela obuke. Izbor predmeta obuke obuhvaćaju nastavne osnove i red nauka. Kako u svem, tako i u tom valja postupati dosljedno. Nastavne osnove moraju biti dosljedne načelima, na kojima su osnovane. Zato ne valja, ako se njima eksperimentuje i ako se često mijenjaju. I red nauka je odlučan po razvoj obuke, a predmeti se moraju dosljedno psihološkim pravilima mijenjati. Tako se postizava psihološka koncentracija, a razvijaju se ćudoredne ideje. I metoda traži da se dosljedno provede, premda nijedna pedagogija ne traži, da je školski sustav ili učitelj rob stanovite koje metode. Formalni stupnjevi, koje je na temelju Herbartove psihologije dogradio Ziller, valja da se dosljedno izvode. Oni su u metodici jedini točno udešeni prema zakonima duševnoga razvitka čovjeka, pa se dadu upotrebiti gotovo kod sviju obučnih predmeta. Manja sloboda kod obuke otvora se učitelju kod biranja obučnoga puta obučavanja, oblika i obučnoga načina. Obučni je put već u spoju s nastavnom osnovom ili planom, koje za naše pučke škole izdaje školska oblast, pa se učitelju dosljedno i točno držati tih propisa. Kod obučnoga oblika odlučuje učiteljev i učenikov govor. S toga je baš taj dio metodičkoga postupanja veoma znamenit, a učitelj treba da vrlo dosljedno zadovoljava psihološkim zahtjevima kod tumačenja, pripovijedanja, opisivanja, dokazivanja, ispitivanja, odgovaranja, vježbanja i ispravljanja. Nemanje je uzgojitelj dužan da bude dosljedan i kod tehnike obuke ili obučnoga načina. Tu su mu kao i kod obučnoga oblika

ruke više slobodne. Govor i vladanje njegovo glavna je kod toga stvar. Zato i treba da bude okretan i slobodan, ali da dosljedno izvodi obučna načela, po kojima postaje obuka uzgojna i uspješna.

No kad se obično govori o dosljednosti učiteljevoj, redovito se misli na njegov postupak kod uzgoja volje uzgajanikove. Uzgoj je volje cvijet čitavoga rada uzgojne škole i uzgajatelja, jer se njime stvaraju ćudoredne ideje, a po njima se stvara i određuje značaj čovjeka. Bitni preduvjet tomu je pobuđivanje mnogostranoga zanimanja, čemu pripomaže pažnja i poslušnost. Poslušnost je glavni uslov za daljni učiteljev rad u tom pravcu, koji se rad označuje inače riječju disciplina Ona se mora postići u glavnom samom uzgojnom obukom. Savršena obuka najbolja je disciplina. A pedagogija se pobrinula ipak i za sredstva, kojima svaki učitelj i uzgajatelj postizava taj bitni uvjet kod uzgoja volje. Ta su sredstva primjer, privika, zapovijed, kazna i nagrada. Ako igdje, a to se kod tih sredstava discipline može valjda najizrazitije govoriti o učiteljevoj i uzgajateljevoj dosljednosti. U riječima Komenskoga, da je škola bez stege kao mlin bez vode i Diesterwegovim, da je dobra disciplina više vrijedna od dobre doktrine, leži velika znamenitost. Zato treba da učitelj i uzgajatelj posveti svoju osobitu pažnju tomu radu, koji se tiče stege i upravljanja djece. Dosljednost je jedna od prvih svojstava, koja treba da rese učitelja kod upotrebe sredstava discipline. Praktični i vrlo cijenjeni pedagog dr. Kehr ubraja među kardinalne vrline dobra učitelja i dosljednost.

Pa u čem se sastoji učiteljeva dosljednost obzirom na dječju poslušnost kao uvjet školske stege i upravljanja? Učiteljeva dosljednost odrazuje se najviše:

a) P r i m j e r o m. Dobar učiteljev primjer više vrijedi od svijų pravila. Štogod učitelj djecu uči, ili na što ih može da puti, treba da se odrazuje u najbitnijim točkama na njemu samom. Zlo bi bilo, da drugačije uči, a drugačije radi. To vrijedi i za spoljašnji život učiteljev.

b) P r i v i k o m. Sav je uzgoj privika. Djeca se ne mogu n a u č i t i da budu dobra, nego moraju b i t i dobra; dakle moraju da priviknu na krepost i svako dobro. To se postizava vježbom, a učiteljeva je dosljednost ogledalo toga rada. Bez učiteljeve dosljednosti postala bi privika dresurom. Na što imaju da priviknu djeca, treba da se izvršuje sa sigurnošću i najvećom točnošću. Popuštanje je veoma pogibeljno i ruši učiteljev autoritet. Negativna strana privike je oduka. I njoj valja u učiteljevu uzgojnom postupku posvetiti osobitu pažnju. Dosljedno je odučavanje teže nego privika. „Privika je jedna muka, a oduka sto je muka.“ Dosljednošću učitelja i ostalih uzgojnih činbenika može se privikom predusresti oduci.

c) Z a p o v i j e đ u. I zapovijed traži veliku dosljednost onoga, tko zapovijeda. Zato treba da je zapovijed razumljiva, kratka i odlučna. Što učitelj zapovjedi, mora se bezuvjetno izvršiti. No s toga treba učitelju znati, što zapovijeda i da li je ono moguće izvršiti. Najteži je grijeh zapovijedati, a ne paziti, da li su se nalozi izvršili i kako su se izvršili. U tom se najizrazitije očituje učiteljeva dosljednost. To vrijedi jednako kod obuke, n. pr. kod usmenih i pismenih zadaća, školskoga poretka kao i kod disciplinarnoga postupanja. Dobro valja zapamtiti, da tu nedosljednost učiteljeva može više škoditi, nego zapovijed koristiti.

d) K a z n o m i n a g r a d o m. Negativni uspjesi iza zapovijedi uzrokuju kazne, a pozitivni nagrade. Najbolji su uzgojni uspjesi ondje, gdje se što manje kazni i nagrađuje. No kad je već uzgajatelj prisiljen, da kazni i nagrađuje, valja da i kod tih pomagala discipline bude do skrajnosti dosljedan. I jedno i drugo jesu umjetna sredstva, pa valja jako paziti, kako i kad će se upotrebiti. Dosljednost zahtijeva, da je učitelj, kad kazni i nagrađuje, pravedan. Kazna treba da dijete popravi, s toga je valja bezuvjetno izvršiti. Kazna ima u školskoj praksi nebrojeno vrsta (pogled, držanje, opomena, prijetnja, ukor, zatvor itd.), ali sve traže najveću dosljednost od učitelja. Dosljedan treba da je učitelj u postupnom izboru i upotrebi kazne, a osobito dosljedan i neumoljiv u izvršenju kazne. Zlo bi djelovalo na školsku stegu, ako bi učitelj odustao od izrečene ili određene već kazne, ili ako bi je svaki čas mijenjao. Jedino promijenjene prilike mogu opravdati promjenu ili opoziv kazne. I kod nagrađivanja djece valja biti jako dosljednim. Samo nagrađivanje, koje se također može očitovati na više načina (pogled, držanje, šala, pohvala, počasni rad, dar itd.) može kod nedosljednosti učiteljeve više škoditi nego koristiti.

Uzgajateljeva dosljednost može se izroditi u najveće zlo, ako u dosljednosti ustraje, a njegove zapovijedi ili pače i kazne nose u sebi biljeg nepravde i neosnovanosti. Razumije se, da u takovu događaju ne će uzgajatelj povrijediti dosljednosti ni malo, ako odustane od naumljene zapovijedi ili kazne, pa i nagrade. U opće valja i tu pripaziti na individualnost učenikovu, a u učitelja treba da je pedagoškoga takta. Pretjerana dosljednost u sitničarijama prelazi u pedanteriju.

I tako se zadovoljuje dosljednosti u školi, u koliko njezin uzgojni rad stoji do sustava i glavnoga nosioca njegova — učitelja.

Pučka škola kao uzgojni zavod treba da bude i s ostalim uzgojnim činbenicima (crkvom, državom, roditeljskim domom) u uskom savezu. Svi ti znameniti činbenici narodnoga uzgoja treba da s potpunom dosljednošću popunjaju svoj zajednički rad. To osobito vrijedi i za škole i uzgojne zavode, gdje obučava više učiteljskih osoba.

K. . . f.

Dotacija (v. uzdržavanje škole).

Dramsko prikazivanje u školi. Dramska je pojezija kruna pjesništva, a prikazuje kakvu radnju razgovorom i djelovanjem licâ estetski savršeno, pa se već od vajkada u velike cijenila kao znamenito sredstvo u uzgoju naroda, i to prvobitno jedino u religijskom uzgoju; s toga i potječe ta vrsta pojezije iz religijskih obreda. — Kad su se u drugoj polovici petnaestoga stoljeća stale umjetnosti i znanosti opet na novo preporađati, oživio je i stari klasični svijet sa svojim bogatim vrelom umjetnosti i znanosti na novo, pa je tako grčka i latinska drama opet ugledala svjetlo. No sada se razvio utjecajem kršćanske crkve novi pravac u kršćanskoj drami; razvila se naime crkvena drama, za koju se uzimala građa iz života Hristova ili iz biblije. U nas Hrvata uveo je takove crkvene igre (prikazanja) Marko Marulić.

U Italiji, Francuskoj i Njemačkoj razvila se doskora i svjetska drama, koja se prikazivala osobito u pokladno doba, pa je takove šaljive pokladnice stao u nas također Marulić prvi pisati i uvoditi.

Kako je staro-klasična književnost bila tada rasadnikom i izvorom opće obrazovanosti, tako se s njom otvorilo i bogato vrelo dramskoj pojeziji. Klasične latinske i grčke drame raširivahu svijetom ponajviše đaci, koji su u latinskim školama radi latinskoga jezika učili naizust bilo ulomke, bilo cijele drame, pa ih onda o praznicima kod kuće prikazivali svojim narodnim jezikom. Pa kako je bilo kod drugih naroda, tako bijaše i u našem Dubrovniku, gdje je bio društveni život u ono doba već veoma razvijen i tlo za dramsku pojeziju lijepo uzorano i pripravljeno. Već u početku šesnaestoga stoljeća prikazivali su drame najodličniji dubrovački mladići, pa je poslije i sam Gundulić mnogo oko toga nastojao zborom i tvorom, a uz njega se proslaviše na tom polju osobito Zlatarić i Palmotić.

Humanizmom se dovinulo proučavanje staroklasičnih jezika do velike znamenitosti i samostalnosti, pa se nastojalo po svoj prosvijetljenoj Evropi, da se u školama nauči latinski jezik za usmenu i pismenu upotrebu što bolje i savršenije. S toga se držalo, da komedija pruža najzgodniju građu za usmeni saobraćaj, jer se bavi stvarima svakidašnjega života — i tako su u šesnaestom stoljeću učili Terencijeve komedije gotovo u svjema školama naizust. (Terencij bijaše rimski pjesnik veselih igara; rođen 194. pr. Hr.) — Glavno je bilo, da se nauči valjano latinski jezik, na sadržinu i unutrašnju vrijednost tih igara pazilo se malo. I grčki se u školama prikazivalo, osobito Lucijanovi dijalozi, pak Evripidovi, Sofoklovi, Aishilovi i Aristofanovi dramski proizvodi našli su u školama odziva. No doskora su počeli po primjeru Talijana i u drugim zemljama pisati posebne drame za školsko prikazivanje, dašto latinski, jer je tim prikazivanjima bila glavna humanistička svrha — latinska elokvencija ili ljeporječitost. Budući da je pak humanizam utjecao u velike na religijsko čuvstvo, to nije čudo, da su se za školske drame upotrebljavale ponajviše biblijske priče staroga zavjeta. To opažamo i kod naših dubrovačko-dalmatinskih pjesnika, da su se mnogo bavili crkvenom dramom. Osobito su se gajile školske biblijske komedije u isusovačkim školama. Članovi toga reda bijahu muževi veoma obrazovani, pa su poznavali ljude i ljudski život u svjema tančinama osobito dobro. Oni su umjeli kod takovih prikazivanja podavati nešto i oku, pa su uveli u prikazivanje sjaj i ljepotu, koja se poslije i drugdje podražavala. Zna se, da su i u Hrvatskoj pojedini redovi, kao Benediktovci, Pavlini i Isusovci u svojim školama priređivali dramska prikazivanja u latinskom

jeziku, da se njima razvije što bolje religijsko čuvstvo, dok su opet u Njemačkoj za reformacije počeli pisati i prikazivati školske drame sa svog konfesijskoga gledišta, i to više njemačkim nego latinskim jezikom. — Školska je pozornica postala tako propovjedaonicom, pa je preuzela zadaću, da ustaljuje i učvršćuje u ljudima ne samo svijest za vršenje svojih dužnosti, nego da im usadi i učvrsti što bolje božansku nauku. U neku se ruku pače držalo, da je za to školska pozornica još prikladnija od propovjedaonice, jerbo zaslađuje gorki lijek spasonosne nauke medom ugodna i zanimljiva prikazivanja. U takovim su se prikazivanjima naravno pojedine konfesije borile međusobno svim oružjem satire.

Dok su u mnogim takovim igrama prikazivale pojedine uloge personifikovane vrline i opačine, a ne zapravo ljudi, to nalazimo opet školskih drama s pravim karakternim licima, koja poučno djeluju, rade i govore nekim stanovitim smjerom.

Školskim dramskim pjesnicima, koji nastoje da razgovorom među pravim ljudima poučaju, pripada u prvom redu veliki pedagog Jan Amos Komensky, kojega malo koja povjest književnosti spominje. U prvom ga redu spominjemo ne radi toga, što bi njegove drame bile pjesničkim oblikom duboke ili od velikoga utjecaja, nego što je on prvi kušao, da poda u takovim igrama cijelu potpunu realnu enciklopediju. Komensky je već god. 1638. napisao dramu: „Diogenes Cynicus redivivus sive de compendiose philosofando“, a god. 1640. vjerskoga junaka: „Abrahamus patriarcha.“ God. 1651. prikazivala se njegova „Janua“ dialoški i scenički u Lešnu s velikim uspjehom. God. 1654. napisao je Komensky, da pospješi volju za naukom, osam janualnih drama (schola ludus), t. j. dramsko prikazivanje svijeta i čovječjega života razdijeljeno u osam dijelova, pa se to prikazivanje vanredno sviđalo i odobravalo. U prvom se dijelu prikazuju stvari iz prirode, u drugom čovjek, u trećem sve moguće stvari, što ih je načinio čovjek; četvrti i peti dio prikazuje nam niže i više škole, a šesti uči moral. Sedmi dio iznosi stvari i prilike, koje nam dolaze pred oči u porodici i državi, a posljednji nas uči poznavati prilike, koje se nalaze u kraljevstvu, u religiji i u božanskoj upravi ovoga svijeta.

Poslije toga se stala baviti školska drama također sa školskim životom, a osobito sa znanstvenim pitanjima, naročito povješću. Antične tragedije i biblijske drame dopunjali su radi povjesničke točnosti uvršćivanjem novih epizoda, da se uzbudi samo što bolje ljubav za proučavanje povjesti.

Dok su se u pređašnja vremena bavili sastavljanjem školskih drama jedino pjesnici, ušlo je bilo poslije u običaj, da su rektori i učitelji u pedagogijske svrhe pisali za svoje učenike posebne igrokaze. To se radilo osobito kod Isusovaca. Kod svake znamenitije zgode u školi i kod drugih svečanih prigoda, n. pr. kad bi pohodio školu koji viši dostojanstvenik ili dobrotvor, prikazivao bi se kakav igrokaz, što ga je napisao obično učitelj retorike, a pater provincijal ga po izvještaju patra prefekta odobrio. Pošto su Isusovci bili osobiti poznavaoci svjetskih prilika, pa su se umjeli vješto i udvorno kretati u društvenom životu, to im je bilo lako, da su i svoje učenike uzgajali u tom smjeru, kako im se valja vladati u javnosti, pa su ih upućivali u uglađenosti, pristojnosti i lijepom vladanju. Budući da se to lako postizavalo prikazivanjem za to prikladnih drama, s toga su ih osobito unapređivali.

I Bako Verulamski preporučivao je dramska prikazivanja rekavši: „One oštre i jačaju pamćenje, uglađuju i usavršuju glas i izgovor, privikivaju kretnje i držanje obličja i tijela pristojnosti; pomažu, da mladi ljudi postaju sigurniji, slobodniji i pouzdaniji u javnom životu među ljudima.“ — U Engleskoj je međutim bilo već u trinaestom stoljeću prikazivanja školskih komedija i crkvenih drama, što su ih izvodili đaci, pa od koje su znamenitosti ta prikazivanja ondje bila, svjedoči nam Hamletov razgovor s Rosenkrancom i Gildenšternom u Šekspirovu Hamletu II, 2.

Poput Bakona preporučuju i mnogi drugi pedagozi i književnici prikazivanje školskih drama. Ovdje ćemo spomenuti među ostalima, što veli Gottsched, profesor u Lipskom, koji je svojski nastojao oko toga, da se njemačko kazalište ili bolje dramsko umijeće dovine visini, na kojoj je stajalo francusko; on navodi sve prednosti, što ih pruža školsko prikazivanje učenicima, pa kaže, da si njima vježbaju učenici pamćenje, da stupaju smjelije i neustrašivo pred veliku skupštinu, da nauče pristojno govoriti i da se nepri-

siljeno, slobodno i prirodno kreću među ljudima. On pače tvrdi, da će samo oni biti jednom vješti i omiljeli propovjednici, valjani učitelji i ugodni dvoranici, koji umiju svoje zadaće u školskim komedijama osobito umiljato i živahno prikazivati.

Dok se ovako školska drama gajila ponajviše u višim školama, to su se opet u Francuskoj razvila u prošlom stoljeću prikazivanja za malu djecu, pa su se odanle prenijela i u ostale napredne zemlje. Mnogi pjesnici stadoše pisati igrokaze za malu djecu, neki opet posebne za djevojke. Osobito su se sviđale božićne igre, kako su se već u šesnaestom stoljeću prikazivale, dašto u drugom obliku. Napokon su pisali male igre za veće dječake, a građu bi uzimali obično iz narodne povjesti, da bûde i gaje ljubav za domovinu i narodne junake.

Pedagoška je dakle vrijednost školskoga prikazivanja u tom, što se njim bûdi estetski interes učenikâ u njihovu nastojanju, htijenju i radu, i što im svojom pedagoškom svrhom navraćaju volju k dobru i lijepu; u školskom je životu pak osobito podobno, da svije čvrstu svezu između škole i roditeljskoga doma. U dramskom prikazivanju postizavaju nadalje i deklamatorne vježbe (v. t.) svoj vrhunac. Kao što je potrebno svakomu, koji se želi postaviti na visinu sadašnjosti, da se umije prenijeti proučavanjem jezikâ i povjesti u strane prosvjetne epohe, tako je korisno i učeniku, da se jedanput riješi svoga „ja“, pa da se uživi u ljude druge ćudi i da iz njih govori. Ne samo da se tim vježba vještina, što je trebamo u životu i u društvu, nego se uče poznavati i tuđi karakteri, strasti i snošljivost prema onima, koji drugojačije misle. — U običnom životu pokazuju ljudi samo svoju spoljašnu stranu, pa ne dadu drugima da im gledaju u dušu, a da govorimo o onom, što nam je na srcu, žalostivo i potresno, ne bi bilo prema dobromu tonu uglađena društva. No dramski pjesnik zna naći način, da to običajem propisano konvencijonalno sustezanje bez povrede mimoiđe, pa da svoje slušaoce — ma bilo i za čas — u duši gane i zbliži. Suze, što ih prikazivač lije za nedužna i na smrt osuđena junaka, sprijatelje ih sve. — Ta silna moć dramskoga prikazivanja u dobru i zlu svratila je već odavna pažnju ne samo zakonodavaca, nego i uzgajatelja na to lijepo umijeće. Dramsko nas se prikazivanje doima i zato, što ga potpomažu i ostale lijepe umjetnosti, pa ima osobitoga čara za svakoga: za stara i mlada, za bogata i siromaha, za okrunjene glave i državnike, za mislioce i umjetnike, a osobito za mladež, koja svoje srce rado otvora svakomu uzvišenijemu čuvstvu, pa i djeca sjede puna očekivanja i slutnje pred šarenim zastorom, da vide, kakovih će to neviđenih i nepoznatih čudovišta gledati. Svi nalaze odmora, veselja, pobude i pouke, pa zaboravljaju na svoje brige i nevolje u svakidašnjem životu. Nije dakle čudo, da se dramsko prikazivanje preporučuje kao zgodno uzgojno sredstvo naroda, a osobito mladeži.

U nas se tek u novije doba svraća veći mar dramskomu umijeću, pa kako se stalo lijepo razvijati, posvetit će mu se jamačno i u našem školskom životu sve to veća pažnja.

Da su školska prikazivanja lako izvediva, dokazuju nam to mnoge škole. Naravski, da treba prikazivati samo takovu građu, koju su učenici prije proučili, i to ne samo prave drame, nego i pjesme, koje može da govori više učenika, među koje su se porazdijelile pojedine uloge. Uza to treba da je akcija i spoljašnja oprema jednostavna; može se upotrebiti ovaj ili onaj simbol, što je potreban, da se nešto zornije predoči, ali dašto sve u granicama i prema prostoru školske dvorane. Prikazivanje školsko dobiva svoju pravu pedagošku vrijednost, ako ga resi najveća jednostavnost i naravnost, i ako se izbjegava i uklanja svemu teatralnomu.

T. I.

Drbal Amos Matija, * 1829., † 1885. rodio se u Brodeku u Moravskoj, odlikovao se najprije kao gimnazijski profesor u Iglavi, a poslije kao okružni i zemaljski školski nadzornik u Brnu svojim svestranim radom i nastojanjem oko unapređenja moravskoga školstva. Kao profesor logike i filozofske propedevtike napisa Drbal svoju „Propedevtijsku logiku“, pa je četvrto izdanje toga djela još pred smrt svoju mogao pregledati i izdati.

Osobitih je zasluga stekao Drbal kao okružni školski nadzornik nastojeći svojski oko toga, da se školstvo njegova okružja razvije u smislu slobodoumnog državnoga zakona o pučkim školama od god. 1869.; s toga je napisao ponajprije za učiteljske škole, a poslije za svakog obrazovanoga djelo: „Najznamenitije o nauci čovjeka i

dušoslovlja.“ To djelo sadržaje u prvom dijelu osim elementarne somatologije i psihologije kao osnovâ pedagogije također prijegled povjesti pedagogije i didaktike. Drugi dio sadržaje „praktičnu logiku“ s mnogim primjerima za vježbanje.

Kao školski nadzornik napisa Drbal i svoju „Nauku empirijske psihologije“, koja je poslije njegove smrti izdana po petiput (1892.). — Godine 1878. imenovan je zemaljskim školskim nadzornikom, što je ostao do svoje smrti. Moravsko pučko i srednješkolsko učiteljstvo hvali ga u velike kao pravedna školskoga nadzornika, koji je umio steći veliku ljubav i štovanje.

Njegova su djela doživjela već mnogo izdanja, pa je njegova logika i psihologija prevedena na engleski jezik, a uvedena je u mnogim američkim školama kao obučna knjiga. Logiku je preveo i na hrvatski jezik prof. Joković.

Drbal nije postavio samostalna psihološkoga sustava, nego se drži Herbartova stajališta, ali se Drbal u toliko približio novijoj psihologiji, što je priznao, da psihično stanje ovisi o tjelesnom; tako na primjer da stanje moždana utječe na pamćenje. Drbal dijeli psihološke pojave u pojave uma, srca i volje. U svojoj „empirijskoj psihologiji“ mnogo se bavi razvitkom prikazivanja prostora i vremena, a za to upotrebljava mnoge rezultate fiziološke psihologije. Drbalova će djela biti dobra pripomoćna knjiga onim Herbartovcima, koji žele da se upoznadu novijim istraživanjima Herbartova sustava, a vrsna je knjiga i za samouke. U austrijskim srednjim školama vrijedi Drbalova logika još sada kao najbolja obučna knjiga.

T. I.

Dresura (v. bìrati, bìranje).

Drskost. Nastojanje za savršenošću stoji u prvom redu do veličine i intenzivnosti htijenja, dakle do eneržije naših voljnih pokreta. Intenzivnost htijenja svakako je nešto unutrašnjega, pa se zato i ne može na drugom čovjeku neposredno motriti. Mi je motrimo samo po njenim spoljašnjim znacima n. pr. po veličini otpora, na koji je naišlo neko htijenje i svladalo ga; po brzini, kojom su poteškoće svladane; po ustrajnosti u borbi, po uspjesima htijenja i t. d. Energično i jako htijenje, brzo, odlučno i krepko djelovanje, dakle odlučnost, srčanost i hrabrost jesu prema ćudorednoj ideji savršenosti svakako nešto dobra i hvale vrijedna upravo tako, kao što je slabost volje nešto ćudoredno nesavršena, pa se nipošto ne sviđa. Ali veličina htijenja sama o sebi nije dobra. Obzirom na kakvoću htijenja, t. j. obzirom na druge etičke ideje ne odlučuje sama veličina; može se pače dogoditi, da je htijenje to gore, što je veće ili jače, dakle kvantitativno savršenije. To se vidi kod one skupine pogrješaka, koje potječu iz prekorednoga pouzdanja u vlastitu snagu volje i u djelovanje, koje u toj snazi ima svoj izvor. Iz toga pouzdanja ili smionosti potječe cijeli niz pojava kao: obijest, preuzetnost, bezobraznost itd.

Naraste li smionost dotle, da hotimice svojim prkosom druge vrijeđa, onda je zovemo d r s k o š ć u. Bezobraznik se ne plaši svuda drugih ljudi, ali drzak čovjek prkosi svomu sudu i vrijeđa svojim prkosom, jer on taj sud prezire, a svojim vladanjem pokazuje, da ga se ne doimlju ni osnovani prikori ni zasluženi prijezir; u njega naprosto nema častoljublja. Drzak je dakle n. pr. onaj učenik, koji se usuđuje svome učitelju u lice reći koju prostotu; drzak je tat, koji krade po bijelom danu i na očigled ljudima. Drzak lažac govori sa svom sigurnošću drugojačije, nego što misli i osjeća. Takova drskost Judina izdala je Hrista poljupcem, tim znakom vjernosti i ljubavi. Paklensku drskost personifikovao je Shakespeare u svom Jagu. Podlu puzavost spojenu s ogavnom drskošću crta Dickens u svom Davidu Copperfieldu u osobi Uriasa.

Drskosti je često uzrok i u oboljelom živčanom sustavu. Opaža se međutim često, da su se patološki pojačale one karakterne pogrješke, koje je dijete donijelo naslijeđene od roditelja na svijet, ili ih je zadobilo što od svoje okoline, što pak pogrješnim uzgojem. Zato mora uzgajatelj nastojati, da i te nezdravo pojačane pojave razjasni iz geneze psiholoških pogrješaka, jer se inače lasno dogodi, da se i posljedice krivoga uzgoja odbiju na račun bolesti.

Kako nastaju te pogrješke? Malo i slabo dijete nije s početka ni smiono, ni nesmiono. Ti pojavi nastaju tek iskustvom. Sili li ga koja težnja na rad, onda je moguće ovo dvoje: cilj se postigne, ili se promaši. Postignut cilj rađa zadovoljstvom i budi time čuvstvo ugode. Spoljašnjom ili unutrašnjom novom podražicom pojača to čuvstvo ugode

pouzdanje u uspjeh djelovanja, tim se pojača i težnja za radom; obratno pak oslabi, t. j. izgubi volju za rad. Zdravo, jako, za rad sposobno tijelo, lakša podražljivost živčanoga sustava, živahnija mašta, jača volja, brže odlučivanje itd. podižu smionost, a sve protivno je oslabi. Navika, dobar ili zao primjer, pa onda pripovijesti, koje se doimlju mašte, i slično također utječe na smionost. Vjera u ćudorednu opravdanost djelovanja, pa onda pouzdanje u višu silu, koja potječe iz vjere, jača također smionost ili srčanost.

U samoj intenzivnosti smionosti nema ništa nevaljala; ona je pače hvale vrijedna. Zlom postaje samo, kad se s njome združe nevaljali ciljevi, htijenja ili požude, kad joj manjkaju plemenitije pobude i čuvstva, pak ćudoredno prosuđivanje, koje treba da njome upravlja. Onda od plemenite smionosti, koja nam se kod male djece tako sviđa, nastaje bezobraznost, koja ne pozna granica pristojnosti, ili ih ća prezire; nastaje neotesanost, kojoj manjka obuzdavanje; nastaje možda i drskost, kojoj je svako sredstvo dobro, da postigne svoj sebični cilj. Iz surovih običaja okoline, iz zlih primjera, koji ne samo kvare dobre običaje, nego uništavaju i ćudoredne pojmove, nadalje iz prirođene slaboumnosti i zanemarenog ćudorednoga uzgoja razvije se napokon besramnost.

Kako da predusretnemo takovim pogrješkama? Da se smionost u djeteta ne izvrgne, treba ukloniti spomenute uzroke, a intensivnost volje ne smijemo sprečavati — kako to prečesto biva — već treba pouzdanju u vlastito htijenje i djelovanje dati dostojnu sadržinu, treba mu istaći etički čiste ciljeve. Besposlenost je mati mnogih zala, pa tako je i u ovom pogledu vrlo opasna. Uzgajatelj mora dakle nastojati, da volju djeteta skrene na ćudoredno čist put i da je sačuva od stranputica time, da dostatnim, zgodnim i plemenitim radom, koji udovoljava njegovu nagonu, zabavi i tijelo i duh.

Gdje se smionost već izvrgla, tu treba ispitati, da li je patološke ili psihološke naravi. U prvom događaju treba pitati za savjet vješta liječnika za živčane bolesti. Epileptični, slaboumni, histerični i maniakalični pokazuju često vanredne primjere iskvarene smionosti. Ali i prolazne psihopatične neznatnosti mogu dotle dovesti. U takovim prilikama dobro je osamiti takav individuj već i radi toga, da ne zarazi druge.

Ako pak iskvarenost smionosti potječe iz svijesnoga htijenja djeteta, onda treba ići za tim, da se s njom ne udruže čuvstva ugode i da sjećanje na njih ne bi uzgajanika pobudilo da iznova griješi. S toga su gledišta u težim prilikama sasvim opravdane oštre kazne. U opće ne bismo zagovarali takove uzgojne metode, jer opora metoda ne osvaja nigda dječjega srca; ali posvuda ima izuzetaka, pa takav je i ovdje. Protiv tako iskvarene samosvjesnosti i smionosti mora ustati valjana samosvijest i srčanost, jer se popuštanjem i polovičnim mjerama ne bi ništa postiglo. Oštrinu ne smije međutim zamijeniti surovost.

Ne smijemo se nadati, da će kazna vazda popraviti drskost i slične pogrješke, već treba nastojati, da oplemenimo ćud. Uzgajanik mora spoznati, da je drskost ružna, štetna i grješna. Treba izoštriti njegove ćudoredne pojmove i etički sud; treba ga uputiti, da umije sama sebe prosuđivati. U uzgajaniku treba pobuditi interes i smisao za sve, što je dobro, lijepo i uzvišeno, a živa vjera treba da ga krijepi i brani od zla. Da se za dobrim, lijepim i uzvišenim može ići, da se čovjek može braniti od napasti i zla, to treba da uzgajatelj pokaže ne samo riječju, već i primjerom. *A. V.*

Društva učiteljska. Učiteljska su društva dobrovoljno stvorene zajednice, kojima je svrha, da promiču duševne ili materijalne interese svojih članova i čitavog učiteljskoga staleža. Takova slobodna učiteljska društva udešavaju svoj rad po ustanovama, koje su zajednički sačinili sami članovi, a viša ih oblast potvrdila. Glavna zadaća svih učiteljskih društava treba da se oslanja na učiteljski školski rad i da služi općemu boljku i napretku narodnoga uzgoja. Izvršujući tu glavnu zadaću postaju učiteljska društva znamenitim činbenikom u razvoju školstva pojedinih država kao i mjerilom zvaničnoga napretka učiteljskoga staleža. Promičući učiteljskim društvima zadaću pučke škole promiču udruženi učitelji i nehotice u širim krugovima bolje mišljenje o školi, a i o svom vlastitom staležu.

Najbolji primjer pruža nam za to sama naša domovina. Otkad se počelo hrvatsko pučko učiteljstvo udruživati i samo ozbiljnije misliti na znamenite svoje dužnosti za narodnu prosvjetu, od onda vidimo i veliku razliku na putu narodnoga uzgoja. Društva

i skupštine učiteljske su omladile prosvjetne ideje pučke škole, a preporodile su učiteljstvo na nov zamašan rad. Tako je taj opći napredak podignuo i našu pučku školu na zakonite temelje, a ispunio je i ostvario mnogu želju pučkoga učiteljstva kao staleža.

Po tom općem zadatku sva su učiteljska društva upisala u pravila, da će služiti i čisto materijalnim interesima (pribavljanje zajmova, živeža, odijela, zasložbe itd.) svojih članova. Opravdana je bojazan, da se time okrnjuje glavna zadaća u pojmu učiteljskoga društva. Tako se smanjuje i slabi cijeli rad i društvo ne postizava ni ovamo ni onamo pravih plodova. Izravno promicanje materijalnih interesa pojedinih učitelja ne bi smjelo pripadati u zadaću učiteljskih društava, koja hoće da ujedno šire stručnu i opću obrazovanost svojih članova i da promiču rad pučke škole. Za posebne materijalne potrebe učiteljstva zgodnije je, da se osnivaju posebna društva, koja će biti dužna da promiču materijalnu svrhu. K tomu su takova društva i jača, jer ih ne smije biti mnogo, a možda je dovoljno jedno za čitavu kraljevinu.

No ne misli se time, da u opseg rasprava u skupštinama učiteljskih društava ne bi smjela pripadati opća pitanja n. pr. o dotacijama za škole, učila, učiteljske plaće itd. Za te se stvari brinu redovito školske oblasti. No koliko one ipak znatno utječu na unutrašnji razvoj školstva — pripadaju svakako i na dnevni red pedagoškoga vijećanja u učiteljskim društvima. Uz glavna sredstva, kojima se šire u učiteljskim društvima čista napredna načela o školi i uzgoju, bit će s toga na mjestu, da i ta pitanja idejalni pedagozi bez materijalističkih motiva iznesu prema potrebi na srijedu. Ostvarenje zaključaka te vrste postizavaju katkada učiteljska društva peticijama na više oblasti, pa u potrebi i na samo zakonodavno tijelo. Raniji ili kasniji uspjeh takovih zaključaka stoji do idejalnih motiva, koji niču iz one glavne zadaće učiteljskih društava, da naime na unutrašnjem radu pučke škole raširuju stručno iskustvo i da pospješuju vlastitom obrazovanošću narodni uzgoj i narodno blagostanje. Ta plemenita načela vodila su i zaslužne pokretače velikih hrvatskih učiteljskih skupština i učiteljskih društava. Ona treba da jednako vode i sva učiteljska društva širom domovine.

Učiteljska su društva vrlo znamenita i potrebna pomagala u učiteljskom zvanju. Danas se gotovo ne dade ni pomisliti napredno učiteljstvo koje zemlje, a da ne bi imalo svojih društava ili barem sastanaka, pa ma i jedanput na godinu. Ta je potreba priznata u grudima svakoga učitelja, preporučuju je svi noviji glasoviti pedagozi, a odazivlju joj se i najviše školske oblasti. Potrebu slobodnog zvaničnoga udruživanja osjećaju najbolje sami učitelji kao članovi najbrojnijega staleža svake države. Raspravama, književnim referatima, tumačenjem i inim stručnim poslovima u učiteljskim društvima dograđuju učitelji svoju temeljnu obrazovanost iz učiteljske škole. U učiteljskim društvima polažu baš najzgodnijim načinom osnove svojoj tako nužnoj daljnoj stručnoj i općoj obrazovanosti. Škola dobiva tako sve sposobnijih i jačih pobornika, koji umiju, i koji su oduševljeni da učine, što mogu više dobra, koliko na svom glavnom poprištu — u školskoj sobi, toliko i izvan nje. U učiteljskim su društvima uz mlađe sabrani prokušani i iskusni stariji učitelji, a to mnogo vrijedi. U krugu se svojih istomišljenika pojedinci hrabre, krijepe i oduševljuju za odlučan rad. Učiteljska društva i sastanci stvaraju radost u grudima učiteljevim i krijepe ga u zadovoljstvu sa uzvišenim njegovim zvanjem. Učiteljska društva pobuđuju i potiču učitelje na jedinstven i složan rad za uzvišene školske, prosvjetne i zvanične svrhe, pa time razvijaju učiteljsku samosvijest.

Jakost i vrijednost pojedinog učiteljskoga društva ne može se uvijek prosuditi ni po teritoriju, koji obuhvaća, ni po velikom broju društvenih članova. To su sve spoljašnje stvari. Glavna je stvar rad, a taj rad može biti obilan i intenzivan i u najmanjem društvu. Rad valja da obuzima sve članove društva. Ako svi i ne mogu da intenzivno u društvu rade, ali svi treba da sudjeluju kod rada. Ta se svrha upravo ne postizava kraj velikoga broja članova. Što se više članovi učiteljskoga društva mogu sastajati i zajednički raditi, to se bolje postizava društvena svrha. Učitelji i učiteljice se mogu samo onda češće sastajati, ako nije opseg teritorijalni i broj članova prevelik. Gdje su prilike takove, da su učiteljska društva osnovana za cijelu županiju, zgodno je, da se ustroje podružnice. Tako će podružnice mnogo uspješnije moći izvršavati društvenu zadaću,

jer će se članovi češće moći sastati na rad. Radi upoznavanja različnih škola u dotičnom kraju, pak metode i uspjeha u obuci zgodno je, da se redoviti sastanci drže svakiput u drugom mjestu. Osim teorijskih rasprava, koje se tiču pedagoške znanosti, škole i učiteljstva, ubrojila su naša učiteljska društva u svoje društveno poslovanje i praktična tumačenja iz školskoga gradiva pred školskom djecom. To je sasvim opravdano i nužno. U svakom mjestu, gdje je sastanak, obavi mjesni učitelj ili učiteljica praktično školsko tumačenje pred školskom djecom. Sabrani učitelji stvaraju sebi po dovršenom tumačenju stručni sud. Dobre se strane tumačenja prihvaćaju za daljni rad, a protivno se bratskim načinom otklanja. To je za učitelje, a osobito za mlađe od velike koristi. Izmjenom rada različnih članova mnogo se vidi nova, čim se mogu pojedinci okoristiti. Uza to se proučavaju djeca, narav, govor i sposobnost njihova u pojedinim mjestima. Sve to znatno podiže i raširuje učiteljeva stručna psihološka opažanja napram uzgajanicima u opće. Dobro gradivo za raspravljanje podaju učiteljskim društvima i različni prijedlozi, koje članovi obrazlažu u opću korist školstva ili samo onoga kraja, a u potrebi se takovi prijedlozi podnose i višim oblastima županije ili kotara.

Bitnim dijelom svakog učiteljskoga društva treba da bude i društvena knjižnica. Bez nje ne bi smjelo biti ni jedno učiteljsko društvo, komu je na umu narodna uzgojna svrha i obrazivanje članova. Knjige su jedini najsigurniji putovi do te svrhe. I samo se znade, da se društvu valja pobrinuti, da se takova knjižnica popunja najodabranijim djelima domaće i strane pedagoške književnosti. Za to bi dobro došle književne ocjene i referade od pojedinih članova, a to bi se moglo također uvrstiti među poslove na sastancima učiteljskih društava. — Unutrašnji rad svakog učiteljskoga društva i pravac tomu radu određuju pravila svakoga društva.

Da se lakše postignu različni školski i staleški interesi, vanredno utječe jednakost mišljenja svih učiteljskih društava. Jednakost se ta može najbolje očitovati, ako se sva učiteljska društva rukovode nekim zajedničkim načelom, prama komu treba da se upravljaju sva učiteljska društva. Tako postaju savezi učiteljskih društava. Oni se sastoje od svih ujedinjenih društava pojedine pokrajine ili naroda. Može se reći, da su savezi jedinstveni izljev slobodnih misli i nevezanih želja i težnja cjelokupnog slobodno udruženoga učiteljstva.

Ideja učiteljskoga udruživanja u prosvjetne svrhe pojavila se u nekim stranim državama još početkom ovoga stoljeća. Tek polovicom ovoga stoljeća razmahala se i raširila svoje korijenje gotovo po svim državama, gdje je uređeno školstvo.

Hrvatsko učiteljstvo potakao je prije 35 godina na udruživanje zagrebački učitelj, a poslije županijski školski nadzornik, prezaslužni prvak hrvatskog pučkoga učiteljstva, Ivan Filipović († 1895.). Od godine 1865. počinje se ideja o udruživanju sve više ostvarivati i među hrvatskim učiteljstvom. Mnogo su tome doprinijele i opće hrvatske učiteljske skupštine, a na II. općoj učiteljskoj skupštini u Petrinji 1874. prihvaćene su i rezolucije, koje rade o osnivanju učiteljskih društava. Učiteljsko je udruživanje znatno pospješilo ciljeve hrvatske pučke škole i pučkoga učiteljstva, a preporodilo je sav učiteljski stalež na nov život i napredak u korist narodnoga uzgoja. S toga ćemo o glavnim učiteljskim društvima, što su ih stvorili hrvatski učitelji, potanje progovoriti.

1. Učiteljska zadruga. To je prvo učiteljsko društvo, što ga je osnovalo hrvatsko učiteljstvo. Utemeljeno je godine 1865. u Zagrebu. Začetnik „Učiteljske zadruge“ bio je Ivan Filipović uz Vjenceslava Maříka i ostale drugove. Radi osnutka „Učiteljske zadruge“ držala se 10. i 11. listopada 1865. prva velika skupština hrvatskih pučkih učitelja u Zagrebu pod predsjedništvom Ivana Filipovića. U toj su skupštini prihvaćena pravila „Učiteljske zadruge“, koja su potvrđena namjesničkim vijećem na 28. prosinca 1865. br. 17.543.

Svrha je „Učiteljskoj zadruzi“ bila, da se brine za potporu i uzgoj siročadi učitelja i učiteljica svih pučkih, glavnih, nižih realnih i učiteljskih škola u Hrvatskoj i Slavoniji. Sredstva za to namicala su se članarinom i darovima.

Upravni odbor „Učiteljske zadruge“ razvio je već prve godine veliku djelatnost, kako bi se društvo osovilo na čvrste noge. U tom su nastojanju potpomagale odbor zbog plemenite društvene svrhe oblasti, mogućnici, općine i cijelo učiteljstvo. Tako je već prve

godine svoga opstanka imala „Učiteljska zadruga“ 73 utemeljitelja, 155 redovitih i 332 člana pomagača uz glavnicu od 8604 for. 88 novč.

„Učiteljska zadruga“ je i dalje lijepo napredovala, te je izdašno potpomagala učiteljsku siročad kroz mnoge godine svoga opstanka. Da se i danas znade za blagotvorno djelovanje „Učiteljske zadruge“, spomenut ćemo nekoje brojeve. Nakon 20 godina t. j. na 31. prosinca 1885. iznosila je društvena glavnica 31.416 for. 91 nč. Do te godine umrla su „Učiteljskoj zadruzi“ 32 člana, koji su ostavili 76 siročadi. Toj je siročadi podijeljeno za prvih 20 godina 18.537 for. 90 nč., premda su dotični pokojni članovi uplatili bili svi skupa samo 667 for. u društvenu blagajnicu.

No uza sve krasne plodove svog blagotvornoga rada za prva dva decenija kao da nije bilo suđeno „Učiteljskoj zadruzi“ još dugo živjeti. U trećem svojem desetgodištu nije mogla „Učiteljska zadruga“ među učiteljstvom nikako sakupiti tolik broj članova, da bi mogla osigurati i raširiti svoj daljni blagotvorni rad. Nije koristila mnogo ni promjena pravila u trideset i trećoj glavnoj skupštini 1886., kojom se promjenom omogućilo, da mogu i novi članovi uz povoljnije uvjete pristupiti u društvo. — Sve manji broj redovitih članova prinukao je odbor, te je u trideset i petoj glavnoj skupštini 5. ožujka 1891. predložio, da se „Učiteljska zadruga“ raspusti i to uz slijedeće uvjete: a) Od društvenih glavnica i raspoloživih svota osniva se zaklada pod naslovom „Zaklada učiteljske zadruge“. b) Kamatama te zaklade potpomagat će se i dalje siročad onih članova, koji su do konca godine 1890. pripadali društvu. Višak prihoda priklopit će se istoj zakladi, dok se ne osnuje konvikat za učiteljsku djecu. c) Kad se uredi konvikat, osnovat će se razmjeran broj besplatnih mjesta, a pravo na ta mjesta imat će u prvom redu siročad bivših članova „Učiteljske zadruge“. Kad ove ne bude, podjeljivat će se ta mjesta siročadi i ostalih učitelja pučkih i učiteljskih škola. d) Upravu će sa „Zakladom učiteljske zadruge“ voditi upravni odbor hrvat. pedagog.-književnoga zbora dotle, dok se ne osnuje konvikat. e) Sadašnji odbor „Učiteljske zadruge“ ima sastaviti zakladnicu i podnijeti je visokoj kr. zemaljskoj vladi na odobrenje.

Skupština je taj prijedlog uz spomenute ustanove jednoglasno prihvatila i time je nakon 25 godina svoga opstanka prestala „Učiteljska zadruga“ kao takova djelovati. Sveukupni imutak „Učiteljske zadruge“ kad je prestala djelovati, iznosio je 35.645 for. 94 nč., premda je i za posljednih pet godina podijelila bila učiteljskoj siročadi preko 4000 for.

Valja spomenuti, da je „Učiteljska zadruga“ u svoje vrijeme uložila glavnicu od 30.000 for. u gradnju „Učiteljskoga doma“ u Zagrebu.

U sedmoj glavnoj skupštini „Saveza hrvatskih učiteljskih društava“ 7. rujna 1892. prihvaćena su pravila za osnutak štipendijskih zaklada za učiteljsku djecu, dotično podignuće učiteljskoga konvikta (v. internati) u Zagrebu. Ta je pravila visoka kr. zemalj. vlada potvrdila riješenjem svojim od 6. studenoga 1892. br. 13.128, a glavnica bivše „Učiteljske zadruge“ postala je poslije toga temeljnom glavnicom za uzdržavanje učiteljske djece u internatu u učiteljskom domu, odnosno za podignuće učiteljskoga konvikta.

I tako je blagotvorni četvrtstoljetni opstanak „Učiteljske zadruge“ ostavio i kasnijim učiteljskim pokoljenjima krasnih plodova. Da je to prvo učiteljsko društvo na slavenskom jugu postiglo takove rezultate, valja zahvaliti njegovim osnivačima i vođima. Prvim predsjednikom „Učiteljske zadruge“ bio je Ivan Filipović, a zatim Ivan Šah, Ferdo Vuksanović, Josip Posavec, Ljudevit Modec, Antun Irgolić, Tomislav Ivkanec, Stjepan Basariček, Đuro Kuten, Mijo Vrbanec. Od spomenutih bili su nekoji i po dva i tri puta predsjednicima. Posljednjim predsjednikom bio je Stjepan Basariček.

2. Hrvatski pedagoško-književni zbor. Potreba duševnoga preporoda hrvatskoga učiteljstva za interese škole i prosvjete stvorila je ovo književno društvo. Utemeljeno je godine 1871. Pravila mu je potvrdila visoka kralj. zemaljska vlada na 30. rujna 1871. br. 7409. Za osnutak „Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora“ najzaslužniji je Ivan Filipović, kojega su i u tom plemenitom naumu potpomagali njegovi drugovi: Stjepan Basariček, Skender Fabković, Mijat Stojanović († 1881.), Ljudevit Modec († 1897.), Tomislav Ivkanec, Sebald Cihlař, Franjo Stepanek, Janko Tomić, Ante Truhelka (1877.), Marija Fabković, Bartol

Francelj († 1889.), Mijat Vrbanec († 1880). Ti su muževi i potpisali prva pravila „Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora.“

Svrha je tomu društvu, da širi stručnu i opću obrazovanost među hrvatskim pučkim učiteljstvom i da promiče interese hrvatske pučke škole bez razlike vjere. Izvršujući tu svoju zadaću izdaje „Hrvatski pedagoško-književni zbor“ pedagoške i opće obrazovne spise za pučke učitelje i za školsku mladež. On ima svoju pedagošku knjižnicu i zbirke, pak i čitaonicu za učitelje. U glavnim skupštinama zborovim priređuju se pedagoška predavanja i podnose se višim vlastima prijedlozi, koji su na boljak i napredak školstva. Sjedište „Hrvatskog pedagoško-književnoga zbora“ je u Zagrebu u učiteljskom domu.

Rad „Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora“ razgranjen je napram svjema potrebama u razvoju hrvatske pučke škole i učiteljstva. No glavni mu je rad u izdavanju stručnih i književnih djela za učitelje i za mladež. Tako je zbor postao duševnim središtem i rasadnikom, iz kojega se raširila stručna knjiga među učiteljstvo. Svojim književnim izdanjima priskočio je u pomoć prijekoj potrebi i ispunio prazninu, koja bi se bez njega jako i dugo osjećala u hrvatskoj pedagoškoj literaturi. Da vidimo dosadašnji zborov književni rad:

a) Knjižnica za učitelje. Od svoga početka pa dosad izdao je zbor u knjižnici za učitelje preko 30 djela u više od 40 svezaka. Nekoja su od tih doživjela i više izdanja. Svoj je književni rad zbor započeo izdanjem „Velike didaktike“ Jana Amosa Komenskoga. Baš se tada navršilo dvije stotine godina, kako je umr'o taj pedagoški velikan. U sustavno obrađenu pedagošku nauku idu djela Stjepana Basaričeka, što ih je zbor izdao na svijet s natpisom „Pedagogija“. Ta se djela ređaju ovako: „Nauka o uzgoju (4 izdanja), „Opća nauka o obuci“ (3 izdanja), „Posebna nauka o obuci“ (2 izdanja), „Povjest pedagogije“ (2 izdanja). Još prije izdao je zbor djelce od istoga pisca „Kratko iskustveno dušoslovlje“ (2 izdanja). K tim glavnim pedagoškim djelima pridružuju se svojim radovima ovi pisci: Mijat Stojanović: „Zablude uzgoja“ i „Milan Dragojević“, pedagoška pripovijest; Dr. Klenke: „Školska dijetetika“; Milan Kobali: „Zorna obuka“ (2 izdanja) i „Rukovođ za estetično-etična štiva u pučkoj školi“; Davorin Trstenjak: „Školski vrt“ i „Život i rad Ivana Filipovića“; Vicko Adamović: „Građa za povjest dubrovačke pedagogije“ dva dijela; Franjo Ksav. Kuhač: „Pjevanka“; Skender Fabković: „Metrički sustav“, „Statistika narodnoga školstva“ i prijevod Tomaseovih „Misli o uzgoju“; Đuro Kuten: „Metodika prostoručnoga crtanja“ i „Pouka u mjerstvu“ (2 izdanja); V. Z. Mařik: Prijevodi „J. A. Komenskoga Informatorium“ i „Klika: Život i rad J. A. Komenskoga“; Đuro Ester: „Pogled u lučbu“; K. M. Harambašić: Prijevod Pestalozzijeve pripovijesti „Miroslav i Bogoljuba“; dr. Đuro Turić: „Rukovođ za prirodoznanstvenu obuku u nižim uzgojnim školama“ tri dijela; Marija Jambrišakova: „O ženskom uzgoju“; Antonija Cviićeva: „Rukovođ za zabavišta“; Ivan Filipović: „Revizija školskoga zakona od 14. listopada 1874.“; Ivan Širola: Prijevodi pedagoških klasika: H Spencera: „Nauk o uzgoju“, J. J. Rousseau a: „Emil“ u tri dijela, Fr. Rabelaisa: „Misli o uzgoju“ i Augusta Mossa: „Tjelesni uzgoj mladeži“; Jelica Bernadzikowska Belovićeva: „Iskrice iz svjetske književnosti“; Dragutin Hirc: „Slike iz hrvatske cvjetane.“

Od godine 1895. izdaje zbor „Pedagogijsku enciklopediju“ u sveskama pod uredništvom Stjepana Basaričeka i Tomislava Ivkanca. Kod prve dvije sveske bio je urednikom i pokojni Ljudevit Modec. Kod obrađivanja članaka za tu enciklopediju sudjeluju u zajednici s pučkim učiteljstvom poznati pisci i stručnjaci sa srednjih škola i sa sveučilišta.

Uz knjižnicu za učitelje izdaje zbor i školski list „Napredak“. I taj je list prvi svoje vrste u nas, a izlazi još od godine 1859. Prvi mu je urednik bio pokojni Stjepan Novotni, onda Skender Fabković, Ljudevit Modec, a sada Stjepan Basariček. Godine 1872. prešao je „Napredak“ u vlasništvo „Hrvatskog pedagoško-književnoga zbora“ te je postao i njegovim glasilom Od godine 1883.—1895. izlazila je uz „Napredak“ pod uredništvom Ivana Filipovića „Književna smotra“, a od godine 1888.—1892. „Risarski list“ pod uredništvom Đure Kutena. Do godine bit će 40 godina, što izlazi „Napredak“. Za to je vrijeme on znatno unaprijedio interese pučke prosvjete, a učiteljstvu pučkomu je bio i jest duševnom zastavom, pod koju se

kupilo i kupi mnoštvo stručnih radnika na peru.

b) Knjižnica za mladež. U nakladi zborovih knjiga za mladež izišli su do sada na svijet radovi ovih pisaca: Ivan Filipović: „Jagodnjak“; Mijat Stojanović: „Narodne pripovijetke“; Davorin Trstenjak: „U radu je spas“, „Savka i Stanko“, „Dobra kućanica“ (4 izdanja) i „Ljubičice“; Skender Fabković: „Pučke priče“; Josip Gall: „Uzor djevojka“; Josip Klobučar: „Učitelj u Jabukovcu“; Janko Tomić: „Sijelo za zabavu i pouku“ u tri sveske; Smiljan (Tomislav Ivkanec) priredio je prijevode Krste Šmida: „Izabrane pripovijetke“ u četiri dijela, „Pisanice“, „Božja providnost“, „Badnjak“, „Golubica i Kanarinac“, „Košarica cvijeća“, „Ružica Okićka“, „Janješce“, „Hmeljevi cvijeci“, „Mali uskok“, „Izabrane basne“ (2 izdanja); zatim „Franjo Josip I.“ (4 izdanja), „Izabrane pripovijetke“, „Dragušice“; Petar Kuničić: Prijevod P. Mantegazze „Glava“; Fr. Ks. Kuhač: „Pjesmarica za mladež“; Drag. Hirc: „Lijepa naša domovina“ u dva dijela; S. Dubin i L. Matagić: „Kameno srce“ i „Davorin Valjanić“; Jagoda Truhelka: „Tugomila“; Vjekoslav Koščević: „Sretni kovač“; Josip Milaković: „Izabrane pjesme za mladež“; Jul. Kempf: „Od Save do Adrije“ putne crtice za mladež.

Uz knjige za mladež izdaje „Hrvatski pedagoško-književni zbor“ već od godine 1873. omladinski list sa slikama „Smilje“. Prve je godine bio urednik „Smilju“ pokojni V. Z. Mařik, a zatim Tomislav Ivkanec, koji ga uređuje od godine 1874. sve do danas. „Smilje“ je od svojega postanka mio gost našoj mladeži. Svojim ga perom pomagahu i pomažu osim redovitih suradnika učitelja i nekoji odlični hrvatski književnici i pjesnici.

Nadalje je pedagoški zbor izradio i sve čitanke (v. t.) za pučke škole prama ustanovama novoga škol. zakona od god. 1874.

U glavnim skupštinama „Hrvatskog pedagoško-književnoga zbora“ čitali su pravi i dopisujući članovi stručna pedagoška predavanja i rasprave. Sve su te rasprave štampane u „Napretku“, a nekoje su i posebno otisnute.

Osim svojim književnim radom promiče „Hrvatski pedagoško-književni zbor“ i inače hrvatsko pučko školstvo. Iz njega su nikle mnoge korisne ideje, koje su se poslije ostvarile i djelovale na unutrašnji razvoj školstva, a podigle su i zvaničnu svijest u našem učiteljstvu. Zbor je podnosio predstavke hrvatskom saboru, da se uredi školstvo, a visokoj kr. zemaljskoj vladi, da se prirede shodne nove školske knjige i nastavne osnove. Najviša je školska oblast više puta prihvatila prijedloge zborove, pače su i tri njegova člana bila godine 1872. pozvana u saborski odbor, kad se raspravljalo o preustrojstvu pučkih škola. Zborovi članovi u Zagrebu bili su glavni pokretači za opće učiteljske skupštine (v. t.), koje su se držale u Zagrebu, Petrinji i Osijeku. U „Hrvatskom pedagoško-književnom zboru“ izbila je na javu ideja o skupštini slavenskih pedagoga za svjetske izložbe u Beču, pa je i ostvarena. Iz njega je potaknuta zamisao o „Savezu hrvatskih učiteljskih društava“ i o „Učiteljskom domu“.

Kao književno društvo stvorio je zbor i svoju pedagošku knjižnicu, zbirku učila i zbirku za izučavanje povjesti hrvatskoga školstva, koja bi imala da bude osnov pedagoškomu muzeju. Na svršetku 25. godine svoga opstanka imala je zborova knjižnica 1684 djela u 3239 svezaka, a zborova imovina iznosila je 43.585 for. 19 nč. U prvom četvrtstoljeću svoga djelovanja izdao je „Hrvatski pedagoško-književni zbor“ 200.390 knjiga za narod i to 80.390 za učitelje, a 120.000 za mladež. Članova ima sada zbor po prilici okolo 2000 i to: 37 začasnih, do 900 utemeljiteljnih, 79 pravih, 29 dopisnika i preko 1000 potpornika.

Poput „Učiteljske zadruge“ i zbor je u svoje vrijeme uložio glavnicu od 25.000 for. u gradnju učiteljskoga doma u Zagrebu, a posebnim ugovorom i sporazumkom sa „Savezom hrvatskih učiteljskih društava“ postala su oba društva suvlasnici učiteljskoga doma.

Po svem, što smo spomenuli, vidi se, da je „Hrvatski pedagoško-književni zbor“ postao zaista duševno ognjište hrvatskog pučkoga učiteljstva i da lijepo napreduje. Uprava je u rukama prokušanih pedagoških pregalaca. Predsjednici se zbora biraju svake treće godine, a bili su: Ivan Filipović tri puta, Skender Fabković, Mijat Stojanović, Ljudevit Modec, Josip Stipetić, Tomislav Ivkanec. Druga dvadesetpetgodišnjica počela je pod upravom ponovnoga zaslužnoga predsjednika kr. zemalj. škol. nadzornika Josipa Stipetića.

3. Savez hrvatskih učiteljskih društava. I ovo je učiteljsko društvo osno-

vano ponajviše poticajem Ivana Filipovića. Na izvanrednoj glavnoj skupštini „Hrvatskog pedagoško-književnoga zbora,“ sazvanoj godine 1884. radi proslave desetgodišnjice školskoga zakona od 14. listopada 1874., već je bila prihvaćena osnova pravila „Saveza hrvatskih učiteljskih društava.“ Visoka kr. zemaljska vlada odobrila je i potvrdila ta pravila 20. svibnja 1885. br. 17.885. i tako je „Savez hrvatskih učiteljskih društava“ stupio u život. — Svrha je „Savezu“ udružba svih u Hrvatskoj i Slavoniji osnovanih učiteljskih društava i onih, koja će se osnovati za promicanje duševnih i materijalnih interesa pučkoga školstva i učiteljstva. Da postigne tu znamenitu svrhu, upotrebljava „Savez“ sva zakonom dopuštena sredstva, a ponajviše podnosi u znatnijim pitanjima školstva obrazložene predstavke višim oblastima.

Kao što glavnica bivše „Učiteljske zadruge“ plemenitim načinom i danas materijalno potpomaže pučko učiteljstvo, a „Hrvatski pedagoško-književni zbor“ obilno radi za duševne interese pučkoga učiteljstva, — tako je i „Savez hrvatskih učiteljskih društava“ došao u pravu horu, da složi svekoliko učiteljstvo Hrvatske i Slavonije u zajedničkim težnjama i ciljevima. „Savez hrvatskih učiteljskih društava“ je velika tečevina hrvatskog pučkoga školstva i učiteljstva. On zajamčuje pučkomu učiteljstvu sve veći i bolji napredak. Napredne težnje hrvatskoga učiteljstva mogu se „Savezom“ skladnije i uspješnije razvijati koliko na korist škole, toliko i na napredni razvoj učiteljskih interesa. Rad svih učiteljskih društava ujedinjuje se u „Savezu“, a tim je ujedinjeno i cijelo učiteljstvo. Pojedina su učiteljska društva članovi „Saveza“ kao i svi učitelji, koji su u društvu. Sva društva šalju središnjemu odboru „Saveza“ svoja godišnja izvješća i 15% članarine od godišnjega prinosa svakoga člana i od dohotka svoje glavnice u središnju blagajnicu. „Savez“ drži svake godine za školskih praznika glavnu, a svake treće godine opću skupštinu. U glavnim skupštinama zastupaju pojedina društva odaslanici, a u općim imaju svi članovi „Saveza“ pravo odlučivati. Središnji odbor, koji ima 11 lica, dopisuje sa svjema društvima, koja su članovi „Saveza“ i rukovodi njihov rad prema svrhama „Saveza“. „Savez hrvatskih učiteljskih društava“ ima svoje glasilo „Napredak“ — zajednički s „Hrvatskim pedagoško-književnim zborom“.

Prva briga središnjega odbora „Saveza“ bila je, da potakne na jedinstven rad ona učiteljska društva, koja su već postojala i da se osnivaju učiteljska društva u onim krajevima domovine, gdje ih još nije bilo. K tomu je „Savez“ odmah u početku oživotvorio jednu od najglavnijih ideja svoga prvaka Ivana Filipovića, a to je podignuće učiteljskoga doma u Zagrebu. Učiteljski je dom podignut darovima učiteljstva i naroda okruglim troškom od 110.000 for. Prvi prinesci počeli su se sabirati svršetkom godine 1884., a 4. rujna 1889. bio je već hrvatski učiteljski dom svečano blagoslovljen i otvoren.

Učiteljski je dom sijelo „Saveza hrvatskih učiteljskih društava“ i „Hrvatskog pedagoško-književnoga zbora“. U njemu je smještena čitaonica, knjižnica, zbirke, poslovne sobe, dvorana i stanovi za učitelje, koji putuju ili dođu u Zagreb. U učiteljskom se domu obavljaju sve učiteljske sjednice i skupštine, te je u njemu jednom riječju duševno i materijalno stjecište hrvatskog pučkoga učiteljstva bez razlike vjera. Dok se ne ostvari učiteljski konvikat u Zagrebu, nalazi se u učiteljskom domu i internat za učiteljsku djecu, koja se odgajaju u glavnom dohocima glavnice bivše „Učiteljske zadruge“ po prihvaćenim i odobrenim pravilima za osnutak štipendijskih zaklada.

Ujedinjujući „Savez hrvatskih učiteljskih društava“ svojim opstankom i djelovanjem sve napredne težnje pučkoga učiteljstva ne može se zatajiti, da je uvijek radio i da radi u hatar razvoja i solidnoga napretka pučkoga školstva. U glavnim i općim skupštinama „Saveza“ raspravljaju se mnoga korisna pitanja o školi, narodnom uzgoju i o učiteljstvu. Uz to se pretresaju i mnogi prijedlozi različnih učiteljskih društava i središnjega odbora, kojima je jedina svrha napredan razvoj školstva. U to ime šalje „Savez hrvatskih učiteljskih društava“ prema potrebi peticije visokomu saboru i najvišoj školskoj oblasti.

Djelovanjem „Saveza“ umnožao se znatno i broj učiteljskih društava u Hrvatskoj i Slavoniji. Svršetkom godine 1897. bilo je u „Savezu“ udruženih 37 učiteljskih društava i 7 podružnica varaždinskoga učiteljskoga društva i to: zagrebačko, karlovačko, sisačko, kostajničko, sušačko, vinodolsko, varaždinsko,

bjelovarsko, ilovsko, kriško, đurđevačko, požeško, novogradiško, brodsko n. S., virovitičko, đakovačko, našičko, osječko, vukovarsko, županjsko, zemunsko, brodsko n. K., petrovaradinsko, jaskansko, koprivničko, mitrovačko, križevačko, staro-pazovačko, slunjsko, gospićko, glinsko, vrbovsko, petrinjsko, daruvarsko, pakračko, dol.-miholjačko i iločko. U tim društvima imade preko 1000 članova, a glavnice tih društava iznose do 4000 for. Nekoja od tih društava imaju knjižnice, u kojima je do 2000 djela u još više svezaka. Čista imovina „Saveza hrvatskih učiteljskih društava“ kao suvlasnika učiteljskoga doma bila je svršetkom godine 1896. vrijedna 45.384 for. 48 nč. Sve zaklade (zadruge, konvikta, internata), kojima upravlja „Savez hrvatskih učiteljskih društava“, iznosile su skupa sa saveznom imovinom 87.057 f. 32 n.

Prvim predsjednikom „Saveza“ bio je njegov osnivač Ivan Filipović, a godine 1892. zamijenio ga je sadašnji predsjednik Stjepan Basariček. Prikazavši tako rad „Saveza hrvatskih učiteljskih društava“ spomenuti mi je još, da središnji odbor „Saveza“ baš sada živo radi o tom, kako bi ostvario još jednu blagotvornu misao pokojnoga učiteljskoga prvaka Ivana Filipovića, a to učiteljski konvikat (v. internati) u Zagrebu.

K. . . f.

Društvena svijest. Kako god društvo postoji, od kad postoji i čovjek, tako i u društvu postoje uvjerenja obzirom na to, što se drži kao istina, kao dobro, kao lijepo, kao nužno za opstanak društva i pojedinca. Ta zajednička duševna svojina čini društvenu svijest. Kad pojedinac upozna te misli i prizna ih, da i za njega vrijede, onda stupa u svezu s društvom, on je svijestan član društva, u kom žive. Što je jasnije izražena sadržina te društvene svijesti, to društvena svijest većma jača obzirom na one, kojima upravlja, naime to je jači utjecaj društvene svijesti na pojedinca. Što je više članova svijesnih, to se jačim ćuti samo društvo, i prenosi tu snagu i na pojedinca.

U samoj društvenoj svijesti dvije su dakle sile, koje rade u dva smjera. Svako će svijesno društvo nastojati, da onu duševnu sadržinu, što ga čini svijesnim, što više ojača, raširi i usavrši. Uspjesi toga nastojanja vide se jasno u naučnim i umjetničkim proizvodima naroda, pak u vjerskom, moralnom i gospodarskom životu naroda. No društvena svijest ide i za tim, da se što više raširi ovladavši sa što više članova. To se postizava uzgojem u širem smislu riječi, dakle narodnim, i uzgojem u užem smislu riječi, uzgojem mladeži. Kao što je u tijelu djeteta nagon za razvitkom, i tijelo ne samo da se razvija, nego i zahtijeva sredstva za taj razvitak, tako je i u duhu djeteta nagon za duševno-moralnim razvitkom i ne samo da se duh u tom smjeru razvija, nego zahtijeva i sredstva, kojima se razvija. Taj zahtjev duha pojedinog mladoga člana neke društvene zajednice slaže se s nastojanjem svijesnoga društva. Jer ista ona društvena sadržina, koja čini neko društvo svijesnim, razvija pojedinca do religijsko-moralnoga značaja. Društvena svijest navodi društvo na to, da stvara takove uzgojne organe, koji će asimilovati pojedinca na društvo razvijajući ujedno religijsko-moralni značaj u pojedincu.

Kao što se mijenja društvo, tako se mijenja i ono, što društvo zahtijeva od uzgoja, mijenja se naime duševna sadržina, što čini društvo svijesnim, te se po tom mijenja i ono, čim se društvo uzgaja.

Na te promjene, kao u opće na društvenu svijest, mora škola uzimati obzir pri stvaranju nastavne osnove. *dr. Đ. T.*

Društveni interes. 1. Što se zove i smatra društvom? Ne smije se svaki skup ljudi smatrati društvom u moralno-uzgojnom smislu riječi. Društva ne čini skup pijanaca, koji su i pravila izradili, po kojima se opijaju. Nije društvo ni lupeška družba, ni lovačka, ni plesna, ni poduzetnička obrtnička ili trgovačka ili zemljoprivredna. To su udruge ili družbe ljudi, koji su se složili, da promiču svoje lične interese. Pa budući da se lični interesi mogu promicati jedino uz neke žrtve, to je pojedinac naprtio sebi i neke dužnosti, ali njemu je, kao i svakomu pojedinomu članu posve jasno, da se te dužnosti pridonose jedino radi ličnih probitaka. Takova družba ili udruga i nema ništa zajedničkoga, nema ništa, što bi bilo posebna i samostalna od skupine pojedinaca. To je dakle skupina pojedinaca, koja se međusobno potpomaže u postizavanju ličnih ciljeva.

Društvenim interesom ne smije se dakle smatrati ona sila, koja veže pojedinca s takovim društvom ili udrugom; to nije ništa drugo nego lični probitak.

Sasvim je drugo obilježje onakova skupa,

što se naziva društvom. Tu su ljudi vezani među sobom nekim duševnim blagom. Vjersko društvo vezano je vjerom; narodnosno društvo jezikom i svim kulturnim blagom, što ga jezik u sebi krije; znanstveno kakovo društvo dotičnim znanstvenim ciljem; umjetničko isto tako. Pojedinac se brine, da to skupno, duhovno blago napreduje; on žrtvuje za to svoju snagu, udobnost i imutak; pojedinac se ćuti pritegnut k onoj cijelosti, koje je član, i to stanje duševno, što određuje odnošaj između pojedinca i ljudskoga društva, zove se društveni interes.

2. Postanak društvenoga interesa. Pojedinac postaje članom nekoga društva na taj način, što upozna više ili manje ono duševno blago, koje čini bitnost društva, pa to duševno blago prizna kao vrijedno, i ono je dio njegove vlastite samosvijesti, njegova uma ili uvjerenja. Tako postaje vjera, koja je zajednička, vjerom svakoga pojedinca, jezik nekoga naroda jest ujedno i jezik pojedinca, i narodne umotvorine daju pojedincu ukus i užitak, isto tako kao što vjera daje pojedincu utjehu. Ako se dakle to društveno duševno blago jača, bilo tim, što se prikuplja sve više svijesnih članova, ili tim, što pojedinac sve više i intenzivnije usvaja to duševno blago, onda će se u svakom pojedinom oćutjeti pozitivno čuvstvo, jer tim se podiže svijesnost pojedinoga „ja", pojedina se samosvijest također jača. Uspomena na ta pozitivna čuvstva jest zarod težnji, da se ona jačaju i ponove. Te težnje pak vode do motrenja društva, do promicanja njegovih probitaka. U tom je radu pak izražena posljedica interesa društvenoga i što je intenzivniji, to je i interes jači. Naravno je, da se k tomu plemenitom radu pridruži još i onaj, koji potječe iz ljubavi prema dobru, što ga pojedino društvo u sebi krije.

3. Kako utječe društveni interes na pojedinca. Društveni interes:

1. Slabi tjesnogrudu sebičnost, te tim oslobađa čovjeka od neprestanih skrbi za samoga sebe, a čuva ga i od mnogih opačina, na koje navodi sebičnost i samoživost.

2. Navodi na sučuvstvovanje, i to s osobama, koje su članovi društva, a to je preduvjet za razvitak ljubavi, dobrostivosti, požrtvovnosti.

3. Jača u opće duševni život, širi ga, te tim priskrbljuje čovjeku čisti, stalni, nepomućeni užitak, što ga uzrokuje napredak dobra i plemenita. Na taj način pomaže društveni interes pojedincu obrazivati pravi nazor o životu i naći mu prave vrednote, koje čovjeka usrećuju.

4. Sili pojedinoga čovjeka, da stane u službu društva, da radi požrtvovno oko napretka općega dobra, oko povećanja duševnoga blaga.

5. Navodi na proučavanje onih nauka, koje se bave čovjekom i ljudskim društvom.

6. Služi kao sredstvo stege i upravljanja, osobito za one ljude, koji ne mogu da dopru do moralne samostalnosti i u dobi razvitka kod svih ljudi. Ako bi pojedinac i htio da počini kakav nedopušteni čin, ne dopušta mu to pomisao na društvo, komu pripada.

4. Pedagoški i didaktički izvodi. Obukom valja razvijati društveni interes, a to je osobito zadatak povjesti, i to crkvene kao i svjetske. Školska nastavna osnova treba da navodi na proučavanje narodne kulture, narodnoga života, a osobito narodne književnosti.

U životu privatnom i školskom mora se svaka zgoda upotrebiti, da se razvija društveni interes osobito za ona društva, u koja će dijete stupiti kao član. Toga radi mora dijete prisustvovati svim crkvenim i narodnim svečanostima, i to aktivno sudjelujući pri svečanostima onako i onoliko, kako i koliko to dopušta dob. I svaku inu zgodu valja upotrebiti, da se dijete oćuti članom društva. Toga radi valja razviti društvenu svijest u školi, pa će školski život, školske svečanosti, šetnje, rad, gimnastika itd. pružati mnogu i mnogu priliku, da se raspiri društveni interes u djeteta. *dr. Đ. T.*

Društveni razvitak. 1. Utjecaj civilizacije i kulture na pojedinca. Crkveno, narodnosno-državno, privredno, pravno i ćudoredno društvo broji svakog pojedinoga čovjeka među svoje članove. Ta su društva nosioci ljudske civilizacije, koja omogućuje opstanak društva, a pojedincu život i rad u društvu. Život u društvu rađa kulturnim dobrima: vjerom, znanošću, umjetnošću.

Društva se pomlađuju, inače ne bi mogla postojati. Pomlađuju se pak time, što život, uzgoj i obuka neprestano prikupljaju mlade članove u sva ona društva, koja su nosioci civilizacije. To biva tim, što dijete upoznaje uredbe civilizacije, priznaje im vrijednost i prima ih kao obveze, kojih se u životu držati

mora; dijete se uljuđuje utjecajem civilizacije, a trajno duševno stanje, što ga civilizacija u pojedincu proizvede, zove se uljudba. Uljudba čini pojedinca sposobnim, da živi u društvu onako, kako je to prema probicima pojedinca i društva, te mu omogućuje, da može sudjelovati pri daljnom razvitku civilizacije.

Narod je nosilac kulture, t. j. vjerskih načela, znanosti, umjetnosti, vještine, jezika t. j. svih duševnih dobara, što ih proizvodi ljudski duh. I to se društvo pomlađuje, jer inače bi propao i narod i narodna kultura. To biva na taj način, što pojedinac upozna proizvode kulture, pa ih i sam cijeni kao dobra, koja i njemu vrijede, koja mu pomažu, da može živjeti i raditi kao čovjek. Kulturnim se naime proizvodima ljudski duh razvija, obrazuje, a trajno stanje toga razvitka i obrazivanja jest obrazovanost pojedinca.

2. Postupni razvitak civilizacije i kulture; pedagoške posljedice njihova postupnoga razvitka. Današnja je civilizacija proizvod razvijanja. Smjer tomu razvijanju dala je narav čovjeka i ljudskoga društva. Isto je tako i s kulturom. Kao što svaki razvitak, tako je i razvitak civilizacije i kulture postupan, jedna se uredba razvija iz druge, jedno kulturno dobro rađa drugo. Kojim se redom i jedno i drugo razvijalo i razvija, određeno je naravlju same stvari. To dvoje: svojstva i zameci ljudskoga duha, pak narav same stvari uzrokom su, da taj razvitak nije mogao biti drugojačiji, nego je bio, i jamstvo je, da je nepromjenljiv. No iste te zametke i svojstva donosi i pojedinac sa sobom na svijet; narav svoju sačuvaju uredbe civilizacije, pak kulturna dobra i onda, kad ih pojedinac usvaja, t. j. kad se u pojedincu razvijaju. Naravno je dakle, da se uzgojni i obrazovni rad tako udesi, da se dijete upoznaje s uredbama civilizacije i kulturnim dobrima istim onim redom, kojim su se i jedni i drugi razvijali. Toga radi se mora ustanoviti tijek društvenoga razvitka, da može nastavna osnova poređati gradivo svoje onako, kako to zahtijeva razvitak duha narodnog i individualnoga; a da se mogu i sredstva stege prama tom individualnom i narodnomu razvitku poređati. Do obučne metode i do prikladnoga upotrebljavanja sredstava stege stoji, da dijete ne samo upozna uredbe civilizacije i kulturna dobra, nego da im prizna i vrijednost, da prama njima udesi svoj život, i da se zakani služiti im.

Pedagogiji je dužnost, da se posluži tečevinama socijalnih znanosti i u svoje svrhe, ako te tečevine i nijesu danas još najsigurnije, a ni opsežne.

3. *a.* Razvitak narodno-političkoga društva. *α.* Kao što svakomu društvu, tako je i političkomu zametak u obitelji. Otac je obitelji prvi zakonodavac i glavar. U obitelji se po prviput razvija pojam o općoj volji, kojoj se pojedinac pokoriti mora, i dužnost mu je, da se pokori, dok je članom obitelji. U obitelji se porodi po prviput pojam o imutku, o tom, da se ostavi, steče, da otac namijeni sinu iskrčenu zemlju, iščišćenu spilju itd.

Pojam imutka dovodi do pojma — obrana, t. j. vojske, a otud pleme s glavarom, koji vojsci zapovijeda i red drži, da se uzdržati može sloga radi obrane.

U isto doba s tim pojmovima razvijaju se i teritorijalni: dom — zadružni imutak, zavičaj — plemenski imutak s plemenskim domom, gdje se sudi i gdje je središte obrane.

Krvno je srodstvo ona veza, s koje se to političko društvo pomlađuje; tko je iste krvi, taj pripada tomu društvu.

β. Država je daljni oblik političkoga društva. Plemenska veza prestaje, a prestaje također i vlast glavara plemenskoga, koji je zakonodavac, sudac i glavar, a komu se suplemenici podvrgavaju iz ljubavi i štovanja.

Domovina i borba pri naseljivanju, pak obrani domovine jesu prvi uzroci, da se zbliži narod, koji s pomoću jezika sačinjava cijelost. Vojskovođ je ujedno i glavar i zakonodavac, a dijeli svoju vlast s vojvodama plemena, koji su i sada neposredni glavari plemena.

Crkveno uređenje i vjera na drugom je stupnju u razvitku države ona sila, koja uobličuje državu. Iz borbe vjerske izilazi vladar vojskovođ, koji je ujedno jedini zakonodavac. Moć mu je od Boga, a vojska mu je sredstvo, kojom izvodi zakone. Državi je briga, da svaki državljanin državnu vjeru ispovijeda, i da se državna crkva obezbijedi.

Pravo i jednakost svih građana jest treća sila, koja na ovom stupnju razvitka države pretvara podložnike u gra-

đane. Mjesto sile vlada zakon. Sav cilj države, sve uredbe, sve nastojanje ide za tim, da se pojedincu osigura pravo. Narod je sam izvor zakona.

Danas je država opet isto, što i domovina, ali vlada stalni zakon. Imutak državni i privatni je zaštićen vojskom i zakonom, sloboda savjesti je osigurana, svi su državljani pred zakonom jednaki, ali to je sve podloga, koja pomaže državi, da postigne svoj cilj, koji je mnogo viši, nego je do sada bio. Država je ljubljena domovina, mjesto državljana, koji prte dužnosti, obuhvaća ona sinove, koji je ljube i za nju se žrtvuju. Država je moralno udruženje, gdje je svaki član svijestan radnik, koji je srećan, što svoje sile žrtvuje općemu dobru. Država ide za tim, da svakomu državljaninu osigura materijalni opstanak, i da mu omogući podići se do onoga stupnja obrazovanosti, koji omogućuje čovjeku, da provede ljudski život i da uzradi nužno za svoj vječni opstanak.

b. Razvitak pravno uređenoga društva. Pravna se svijest razvije onim časom, kad se više ljudi podvrgava nekoj zajedničkoj volji u nekoj stvari, radi koje bi moglo doći do svađe. Na prvom stupnju pravnoga društvenog razvitka potječe ta volja od glavara, od najjačega. Pravno uvjerenje pojedinoga člana izvire iz straha, ili iz naivnoga poštovanja.

Izvor prava na drugom stupnju jest Bog i vlast, koja je od Boga. Od Boga je autoritet, u koga ima pravo i onaj, koji štiti pravnu uredbu.

Treći stupanj traži kao izvor prava samo ljudsko društvo. Od svakoga se člana traži pravna svijest, po kojoj se on sam od sebe podvrgava pravnoj uredbi.

c. Razvitak običaja i ćudoređa. Vrelo običaju i ćudoređu pripisuje se na prvom stupnju višim trajnim silama, koje kazne, ako se običaj i posvećeno ćudoređe ne cijeni. Tako se razviju obiteljski, plemenski i narodni običaji, koji upravljaju privrednim radom, životom u obitelji itd.

Na drugom i posljednjem stupnju traži se običaju i ćudoređu pravo vrelo naime u naravi stvari, na koju se običaj odnosi.

d. Razvitak crkveno-religijskih uredaba. Na prvom stupnju je svećenik čarobnjak, koji sapinje božanstva — naravne sile, do kojih stoji opstanak čovjeka. Strah pred tim silama nagoni pojedinca, da se voljno podvrgava crkvenim uredbama.

Na drugom stupnju je svećenik gospodar savjesti, oboružan i svjetovnom moći, te sili na vršenje vjerskih propisa i čina, a priječi vanjskom silom svaki duševni pokret, koji bi bio proti crkvenim naukama.

Na trećem stupnju je svećenik sigurni tumač vjerskih istina, moralni je vođ, čuvar savjesti, moralna premoć, koju valja slijediti u dobru. Svećenik i njegov život na ovom stupnju — a na tom stupnju je sadašnjost — služi mnogomu kao nazor o životu, te mnogi i mnogi, uvjereni, da je svećeniku moguće samo i jedino istinu učiti, na dobro putiti i dobro raditi, udešavaju svoj život i rad prema uputama svećenikâ.

e. Razvitak vjerovanja i vjere. I u stjecanju kulturnoga dobra vjere opaža se razvitak, t. j. kod pojedinih naroda se vidi, kako se pomalo upoznaju s vjerskim istinama. Na prvom stupnju razvitka obožava se priroda i sile prirodne. Ovisnost čovjeka o prirodi i njegov isključivo osjetni život navode ga na to, da se brine jedino za svoj tjelesni opstanak (za ini i ne zna), pak za udobnost tijela. Strah pred prirodom i nada, da će se priroda smilovati njegovoj slabosti, to su dvije sile, koje upravljaju njime, to je pokretalo, iz koga izbija prva vjera.

Razvitak pravnog, civilizovanoga društva vodi do božanstvâ, koja zaštićuju pravicu, a kazne nepravdu i nasilnike. Tako se javljaju božanstva, koja razlučuju pravo od kriva. Mjesto prirode same obožavaju se personifikovane prirodne sile, kojima se podaje razum i volja. Na tom — drugom — stupnju zatekla je objava božja i hrvatski narod. Narodi, koji su se u času dodira s objavom nalazili na tom stupnju, primili su lako i brzo kršćansku vjeru; a narodi, koji su bili na prvom stupnju, odbili su kršćanstvo, pa su — budući suvišni — propali.

Na trećem stupnju upoznaje se Bog kao osobno savršeno biće, a može se upoznati samo objavom, koja od Boga samoga potječe, jer je to vjera, koja sadržaje u sebi takove istine, do kojih čovjek ne može doći svojim razumom, jer niti u razumu ima za takove misli preduvjeta, niti iz vana dolaze pobude, koje bi se s njima slagale. I na tom se stupnju čovjek obraća k Bogu, natjeran

strahom i u nadi, da će ga Bog spasti, ali je jasno, da će tijelo propasti, pa se čovjek Bogu moli, da mu dušu spase i to sačuvavši je od zla, koje potječe od samoga čovjeka. Spas je u vječnom opstanku duše u dobru, a omogućuje ga samo Bog, koji je čovjeka s tim vječnim dobrom upoznao, i koji čovjeku pomaže, da odoli zlu, koje je u samom njemu.

f. Rad i proizvodi rada. Prvi stupanj. Prva pobuda za rad jest ta, da se čovjek ukloni neugodnostima. Radi se, kad navale neugodnosti, toliko, dok se neugodnosti uklone i tako, kako u onaj čas odrede spoljašnje prilike, a ne da bi čovjek svojim razumom određivao način rada. Proizvoda nema.

Druga je pobuda za rad u tom, što se nastoji pribaviti neki užitak. Ta je pobuda na ovom stupnju u tom, da spoljašnji, slučajno uhvaćeni utisci proizvode ugodnim prićutom popraćene osjete, pak u životnom čuvstvu, koje takovi osjeti ojačaju. Proizvoda rada nema.

Treća pobuda je za rad u osiguranju trajnoga opstanka, u oslobođenju od prirode. S te pobude se na ovom stupnju nastoji upoznati spoljašnji svijet u toliko, da se razbere, što godi, što ne godi. Proizvoda takova rada nema.

Drugi stupanj. Na ovom stupnju ne samo da potječe na rad neposredno oćućena neugodnost, nego i pomisao na pretrpljene neugodnosti. Rad se udešava tako, da proizvede što više materijalnoga blaga, koje se čuva; s njim se gospodari. Iskustvo, koje se pretvorilo u stalne i posvećene običaje i pravila, upravlja tim radom i pomaže, da se može proizvoditi, da rad ima proizvoda.

I pobuda za uživanjem djeluje također. Proizvode se umjetnine, da se osigura estetski užitak, što su ga izazvali priroda i oblici u prirodi. Odijelo se kiti i šara, a tako i pokućstvo; pjeva se. Sav je umjetnički rad u podražavanju, s pomoću koga se iskazuju estetska čuvstva.

Kad se upoznadu prirodnine, pojavi u prirodi i u društvu, onda se opazi i vječna promjena na njima, pa je to nova opet pobuda na duševni rad, kojim hoće čovjek da se osigura, da se oslobodi. Počeše se razvijati znanosti, koje tumače pojave u društvu i u prirodi; nasta objektivno mišljenje. I tu dakle, kao i u estetskom razvitku, pojaviše se proizvodi, a i način rada je posve drugi nego na prvom stupnju.

Treći stupanj. Na rad potječe požrtvovnost jednoga za sve, za narod. Proizvodi rada nastoje se pomnožati tako, da bude svaki obezbijeđen, a socijalne uredbe idu za tim, da svaki dobije, što mu treba. Rad stupa u službu viših ljudskih ciljeva, hoće da se oslobodi čovječanstvo od nevolja, pa da se posvetiti može pravom humanomu radu. Domovina se smatra kao glavno vrelo zajedničkoga imutka, a ujedno i cilj svega nastojanja. Nastaje naravna podjela rada, a po tom i različna zvanja. Čovjeku služi pri radu znanost, pa znanost upravlja i radom.

Estetski rad razvio se u toliko, da se udešava prema stalnim pravilima, koja se uvijek usavršuju, a tim se usavršuju i estetski proizvodi umjetnosti. Užitak se nalazi ne samo u estetskom čuvstvu, nego i u shvaćanju umjetnine, a ta vrsta užitka upravo je najglavnija sila, koja pokreće na daljni rad.

Znanstveni rad crpe snagu svoju iz sumnje, iz nesigurnosti istinâ, što ih je čovječanstvo upoznalo motreći razum i znanstvene proizvode. Iz toga se rađa misao, da se nađe apsolutna istina i dolazi se do spekulacija, do teološke znanosti, filozofije i moralnih znanosti.

dr. Đ. T.

Društvo. Dva su glavna nagona, koji odlučuju, da životinja živi ili pojedince, ili udružena, ili neko vrijeme pojedince, pa onda opet u društvu. Po prvom ili životnom nagonu je životinji život toliko drag, te ona sve čini, da se održi u životnoj borbi; a drugi je nagon sili, da uzgoji i sačuva u životu svoju vrstu, t. j. svoje potomstvo. Iste nagone vidimo i u čovjeka. Prema tim nagonima mora čovjek da udešava svoj život i svoje vladanje. Kad bi životinje bile za to nesposobne, nestalo bi ih. Tako je to i kod ljudi.

Što je po životinju najbolje? Ono, što joj najviše služi, da se ona i njezina vrsta što bolje održi u životu. Prema tomu zakonu vladaju se sve životinje. Ali što je u istim prilikama zgodno po jednu vrstu životinja, nije po drugu.

Jaka grabežljiva životinja može svoj plijen sama da uhvati i svlada. Po nju je najbolje, da sama plijen hvata, sama ga jede, te i živi pojedince. Kad bi lav, komu je plijen raštrkan, i koji se mora u lovu kriti i šuljati, lovio u društvu, zaista bi rđavo pro-

lazio. Njega su dakle same prilike prisilile, da živi sam. Za to sve veće zvijeri, a tako isto i one manje među njima, kojima je plijen slab i daleko razasut, žive pojedince. Biljožderi udružuju se u opće radi toga, jer im hrana nije toliko razasuta, da bi je pojedinac lakše namicao, a osim toga u društvu se lakše opazi neprijatelj. Kruto iskustvo nauči životinje, što je bolje, pa im je ono velik uzgajatelj.

Orlovi, jastrebovi, sove i druge ptice traže i love hranu pojedince. Da to čine u društvu, bilo bi to na njihovu štetu. Vrane žive svu godinu udružene, a mnoge manje ptice samo zimi, raspare se pak, kad hoće da se gnijezde. Vrabac živi u jatu, osobito kad odgoji mlade, a drži se uvijek blizu živice ili kakva gustiša. Ta u polju ima žita sva sila; predosta za najveće jato. I baš kad žito dozrijeva, jata su najveća. Vrabac slabo leti, a neprijatelja ima mnogo i to vanredno okretnih. Treba dakle da je na oprezu. Od sto vrabaca jedan će valjda opaziti u pravo vrijeme neprijatelja. Jedan sam bi lako zaglavio. Čim jedan krikne, već je jato u živici, kamo ne može kobac. Zna vrabac dobro, koliko mu valja društvo i poveća trnovita živica.

Kad su već životinje mogle spoznati, što je po njih bolje, kako da to ne spozna čovjek? Svaka životinja ima nešto, čim se brani, samo je čovjek sam po sebi slab, a dugo treba, dok se podigne na noge. Niti je u čovjeka oštrih čaporaka, niti rogova, niti osobitih zubi; pa kad ni oružja nije bilo, mučno li se branio od tolikih zubatih i krilatih neprijatelja. A bilo je i dosta muke oko hvatanja plijena. Pa tako nije mogao sam da živi, nego ga prisili nužda, da se udruži.

Gorila je jak, te se ne boji neprijatelja. Nema potrebe, da se udruži, pa živi pojedince, ali zato je ostao surov i vrlo divlji.

U društvu se razvija simpatija, pa onda prijateljstvo, ljubav i sve društvene kreposti. Druževna životinja, kad se osami, ne će da jede, nemirna je i žalosti se. Druževne životinje vesele se, kad se sastanu, jer je u njih velika simpatija. Druževnost je u nekih životinja toliko razvijena, da se osamljena životinja udruži s kojom drugom vrsti životinja. Kad napane neprijatelj na koju druževnu životinju, priskoče joj sve drugarice u pomoć. Kad se jednoj što dogodi, uznemiri se sve društvo. Vrane progone jastrijeba, a sve ptice sovu. Kako li se usklikću lastavice, kad koju zadesi kakva nesreća!

Vesela ptica uzbuđuje veselje u svojih drugarica. U proljeće žubori cijelo jato ptica, da je divota. Čim stane skakati jedno janje, odmah skače i drugo.

Među svim životinjama najplemenitiji je pas i konj. Poznato je, koliko je pas vjeran čovjeku i koliko ga ljubi. On za svojim mrtvim gospodarom žali i ne može od žalosti da jede. Takvih osobina vidimo i u konja. Sve to oni stekoše u čovječjem društvu u toliko i toliko vijekova. Oni su dakle najplemenitiji, jer se čovjek ni s jednom životinjom nije toliko družio i toliko se milo s njom bavio, koliko s njima.

Zadružne životinje, n. p. pčele i termiti, toliko su u svom društvu napredovale, te podijeliše svoj posao; a to je velik napredak. Mravi grade velike mravinjake, drže ih u redu, zatvoraju otvore u večer i namještaju stražu. Oni grade ceste, prokope, mostove; ako je stvar prevelika, što je vuku u mravinjak, razvale ulaz, a poslije ga saziđu. Mravi drže sebi ušence i druge kukce kao kakve muzare, hvataju sebi robove, a u pravilnim redovima polaze u boj.

Majmuna pavijana prisilila je nevolja, pa se udružio, te je kud i kamo napredniji od gorile. Kad polaze pavijani u krađu, vodi ih vođ, a svi šute; ako li koje mlado pavijanče vikne, ošine ga stariji, da šuti.

Udruživanje je dakle i životinjama vrlo znamenit uzgajatelj.

Hügel veli, da ima u nekim brdovitim krajevima u Indiji ljudi, koji nemaju ni toliko obrazovanosti, koliko stado, te živi samo muž i žena zajedno, a ako ih čovjek sastane, pobjegnu na drvo. Da ne bježe na drvo, nego da su ih prilike bile prisilile, da se udruže i što više bore za život, zaista bi bili napredovali ili bi ih posve nestalo.

Sav čovječji umni i moralni napredak ima svoj izvor u osjećanju. Čovjek osjeća ugodno i neugodno; drugoga osjećanja nema. Sa svim je dakle prirodno, da želi ono, što mu ugađa, a da otklanja sve neugodno. Čovjek življaše u prvoj svojoj dobi poput zvijeri, jer u njega ne bijaše nikakve moralne volje, nego samo spomenuti živinski nagon. Zubi mu svjedoče, da se i mesom hranio, pa je hvatao životinje i davio ih kao ljuta zvijer, a hodao krvavih ruku i zvjerskoga pogleda.

Čovjek bijaše čovjeku vuk. Kad se god slučajno sastanu dva samotnjaka, prvo je osjećanje neprijateljstvo, a posljedica boj. Čovjek je napadao na čovjeka, ali je iz te borbe iznosio krvavu glavu, te napokon spoznao, da je to vrlo neugodan posao, da to ne valja, a da je bolje s drugima živjeti u miru.

U svom krvavom zanatu čovjek je spoznao, da ne valja otimati, krasti i ubijati, pa da je takov nemiran i nesiguran život velika nevolja. Da se čovjek mogao obraniti od čovjeka, te mirnije i sigurnije živjeti, valjalo mu se udružiti. U toj prilici moradoše sinovi i kćeri ostati s roditeljima na istom mjestu i udružiti se posve s njima, i eto prirodnog obiteljskoga saveza, eto prvog ljudskoga društva, u kom bijaše otac prvi autoritet, jer najjači i najiskusniji. U tom je uređenju klica građanskoga reda, pojmova o pravu i nepravu.

Na isti način sprijateljile se i obitelji. Borbe plemena s plemenom prisilile su ih, da radi svoga opstanka odrede granice samovolji i tako se opet proširio pojam o pravu.

Čim je učinjen prvi korak k udruženju, morala su se razviti sva temeljna sebična načela. Vidimo, da se za prazadružna života lični egojizam nije mogao održati. Kako se u razmirici razvio prviput autoritet poglavice, zametnula se klica, iz koje se morao razviti zakon. Taj je u početku vazda negativan, dakle zabrana, a ne zapovijed. On je zabranjivao samo ono, što uzrokuje i zameće svađu u plemenu, a valjao je taj zakon samo u granicama svoga plemena.

Čovjek je krotio i pitomio divlje životinje i odgojio domaće životinje. Najpitomije i najbolje ostavljao je za rasplod, a najplašljivije i najgore je ubijao, da mu ne uteku. Ali čovjek je krotio i sama sebe, a pitomi se još uvijek. Najpitomija plemena bijahu zadahnuta duhom jedinstva, te na bojištu i u svim životnim borbama stajahu kao jedno tijelo, kao jedan čovjek, te pobjeđivahu. Plemena, koja su imala manje sposobnosti, da se upitome i da spoznaju, kako je spas i napredak u slozi, ljubavi bližnjega i u jedinstvu, propadoše po prirodnom zakonu tako isto, kao i životinje, što ih čovjek nije mogao valjano upitomiti.

Priroda je najpravedniji uzgajatelj. Ona daje svoje najviše darove najrazvijenijim, najsposobnijim, najboljim i najobrazovanijim narodima. Od davnine pomaže priroda najizdašnije onima, koji sami sebi pomažu, koji rade ne samo za se, nego i sve čine i žrtvuju za svoju zajednicu, u kojima je dakle najrazvijenija društvena svijest. Tako će po vječnim prirodnim zakonima, u kojima se vidi neizmjerna pravednost božja, biti do vijek vijeka.

Sav je veliki ljudski napredak djelo ljudskoga društva. Udruženi ljudi preobraziše zemlju i stvoriše reći bi čudesa. Najveći napredak je u najvećim gradovima, gdje je udruženo najviše ljudi u jedan organizam. Budućnost imadu oni narodi, koji se razviše do najviše spoznaje, pa žive i umiru svi za jednoga, jedan za sve; koji su moralno, umno i fizički najveći; koji nikomu ne uzimlju slobode, nikoga ne podjarmljuju, nikoga ne priječe u razvitku, nego čine dobro, gdje mogu i rade o tom, da svi ljudi žive kao braća. Najpitomiji ostat će u životu. I tu istinu spoznasmo u ljudskom društvu.

Zna se, da čovjek ne može živjeti bez društva, a u društvu da mu se valja vladati po određenim zakonima. Kuća utječe na uzgoj roditeljski, okolina svojim vladanjem, običajima i u opće svojim značajem; a država utječe školom, crkvom, svojim zakonima i ustanovama. Svi ti uzgojni faktori disciplinuju čovjeka. Tko ne će, da se prema tomu vlada, nego škodi ljudskomu društvu, taj se nagoni u red ili se izlučuje iz ljudskoga društva. Ni vjera, ni država, ni u opće ljudi ne dopuštaju, da se čini komu zlo, bilo na koji način.

Koliko opet utječe javno mnijenje na ljude! Mnogomu je više do toga, što svijet o njemu govori, nego li do toga, koliko zbilja vrijedi. Mnogi bi čovjek griješio, ali se stidi od svijeta. Ljudi se u društvu ljepše vladaju i odijevaju, nego kod kuće, kad su sami. Najgori ljudi ne će da pred svijetom stoje kao nepoštenjaci.

U društvu imadu članovi svoja prava i dužnosti, jer se samo tako može postići opća svrha i opći probitak. A što je bolje i većma uređeno društvo, u kom čovjek živi, to je jači njegov nagon za ćudoredno vladanje. Osim toga pripada ovamo onaj moralni nagon ili ona osobina za moralno vladanje, ona moralna organizacija, što je svaki baštini od onakvih roditelja ili praroditelja, koji su dugo živjeli u više ili manje uređenim druš-

tvenim prilikama. U takvim povoljnim prilikama lako se uzgoji od djeteta moralnih sklonosti i ostalih lijepih sposobnosti moralan čovjek. A moralno djelovanje čovječje jest prilagođen i odmjeren rad.

Zapreke čovječjem moralnomu uzgoju jesu u čovjeku samom, a i izvan njega: u društvu ili u prirodi. One su u njemu poznati samoživi nagoni, što ih je tek kultura kao bezuvjetni postulat društvenog života ljudskoga uredila i prilagodila prema društvenim potrebama.

Gdje su zapreke čovječjemu moralizovanju unutrašnje i spoljašnje, tamo se lako uzgoji velik nevaljalac. Inače rečeno: tko je sam po sebi sklon na zlo, a živi i uzgaja se u rđavu društvu, bit će moralna propalica: trn na ljudskom društvu, koji se okreše ili se sam osuši. Ljudsko se društvo samo od vajkada rešeta, pa što duže živi, to je u njemu manje pljeve i kukolja.

Kad pak dijete lijepih moralnih sklonosti i drugih duševnih sposobnosti živi u krasnoj obitelji i u čestitom društvu — nikad bolje. Svijet je najbolja škola, a svijet nije ništa drugo, nego ljudsko društvo i sva priroda. U ljudskom društvu ima dakako dosta rđavih primjera, koji smućuju mladež, naročito slabiće, ali ne mogu smutiti onoga, tko se rodio, da bude čestit čovjek, komu je mati i obitelj ojačala moralni značaj, komu se mile ljudski idejali u ljudskom društvu. Takvu služe i zli društveni primjeri na dobro, jer se on proti njima bori i na njima ogleda svoju moralnu snagu. Tko hoće da bude vojnik, valja da zna ne samo udarati, nego i udarce odbijati. Kad čovjek odoli kakvoj društvenoj napasti, osjeća, koliko je moralno jak, a ta ga dragota jači u dobru. Kad pak trpi za svoja plemenita djela i ne klone duhom, ne poništi se, nego vedra čela gleda u zvijezde svojih idejala, osjeća veliku sreću, što ga najkruća sila nije poništila, nego očeličila.

Razumije se, da se djeci, kao i moralnim slabićima valja čuvati zla društva i zla primjera.

Tko mrkim pogledom gleda u svijet, u današnje ljudsko društvo, čini mu se ono iskvareno većma nego igda, pa misli, da će sasvim propasti. Tko pak vedrim okom promatra vas široki svijet, ljudsko društvo svega svijeta; tko ljubi čovječanstvo i zna, kako se ono postupno razvijalo od najsurovijih divljaka, od najniže vrste stvorova, taj se danas raduje silnom ljudskomu razvoju. Tko ljudski razvoj objektivno gleda u velikom obzorju svih vremena, taj zna, da se nije ni malo bojati, da će ono u opće propasti, pa da će igda zlo savladati dobro. Čovjek mora da živi u društvu, a u društvu mora dobar biti. Ima silnika, koji ugušuju slobodu, moral i ljudski razvitak, ali ti će propasti, ljudsko će ih društvo svladati po onim vječnim zakonima, po kojima dobro napreduje, a zlo propada. Koliko je bilo zatornika i silnika, a danas od njih nije drugo preostalo, nego crna uspomena. To nas u borbi tješi i hrabri. Nema veće snage od društvene.

Željeznice, ceste, prokopi, parobrodi, brzojavi, telefoni i štampa zbližiše narode i u ljubavi ih toliko ujediniše, da nijedan narod više ne može da izumre od gladi. Milosrdnost i čovjekoljublje razastrlo je već svoja krila nad sve narode. Svaki izum, svako dobro, što se otkrije, rasturi se za čas po svem svijetu, te se njim unapređuje ljudsko društvo. Sto godina u razvoju čovječanskom nije ništa, ali koliko će ono za sto godina napredovati! Ta sve prirodne sile stale su u svem jeku služiti napretku ljudskoga društva.

Čovjek je druževan stvor, pa govori, da ni u raju ne bi htio da bude sam. Kao što je njemu potrebno, da opći s ljudima, kao što je njemu općenje najprirodnije sredstvo za njegovu duševnu obrazovanost i oplemenidbu: tako je to najbitnija i najveća potreba djetetu. Među djecom osjeća se dijete tek posve ugodno, kao srećan među srećnima, svoj među svojima. Ovdje je za njegov prirodni razvitak najplodnije polje. Tu se razjaruje i rasplamćuje i najsakrivenija iskra dječje duševne individualnosti. „Život zapaljuje se na životu kao plamen na plamenu.“ U tom je djelovanju prijatan podražaj, koji se posve slaže s prirodnom dječjom potrebom. Iznašašće, dosjetljivost, odlučnost, srčanost itd. potječe iz ovoga vrela. Urođen nagon za podražavanje u takvim je prilikama najživlji, a duh je spreman na sve vrste utjecaja. Kako su se god socijalne kreposti razvijale u čovječanstvu, tako se one razvijaju i u djece — u društvu.

Nigdje se čovjek ne uzgaja bolje, nego u društvu valjanih, umnih, uzornih ljudi. Ne samo da od njih mnogo nauči, nego vazda

pazi, što će reći, što li učiniti i kako se vladati, da bude dostojan svoga društva, te ovako sam sebe promišljeno uzgaja.

Davorin Trstenjak.

Dualizam. Razlikost među tvarnim i duševnim pojavama mora da je vrlo rano vodila do misli, da su joj i uzroci različni. Tvarne se pojave odbijale na tvar, a duševne na dušu — kao posebne vrste bitka. Ovo mišljenje zove se dualističkim, a filozofijska struja, koja ga zastupa, dualizmom. Začetnikom dualizma može se smatrati Anaksagora, koji je učio, da se svemir sastoji od neizmjerna mnoštva tvarnih čestica t. z. spermata ili homojomera, koje uređuje i u oblike zbija um ili nus. Tu je nauku u neku ruku prihvatio i Platon, samo što tvar po njegovu mišljenju u zbilji ne postoji, nego postoje jedino ideje, prema kojima demijurgos ili stvoritelj neuređenu tvar oblikuje. Aristotel je doduše pobijao tako apsolutni bitak ideja kao i apsolutni nebitak tvari — ali je ipak u svojoj nauci razvio nekakav dualizam. Po njegovu mnijenju sastoji se sve u svijetu od tvari i oblika, koji se među sobom razlikuju jedino time, da je oblik već u zbilji, što tvar tek može da bude. Oblik je dakle po naravi svojoj nešto tvorno ili aktualno, a tvar opet nešto moguće ili potencijalno; ali jedno ne može ipak da postoji bez drugoga. Jedini Bog je čista tvornost.

Kad bi se Aristotelova nauka primijenila na čovjeka, onda bi tvari odgovaralo očito tijelo, a obliku pak duša. No ta bi razlika osvjetljivala samo jednu od mnoštva opreka, u kojima mogu tvar i oblik u opće stajati. Zato stari dualizam i nije isto, što moderni; jer ovaj svodi sve opreke na opreku između duše i tijela. Začetnikom toga dualizma je Des Cartes. Po njegovoj nauci postoje samo dvije vrste supstancija: jedna je tvarna, druga duševna. Bitna oznaka tvarne supstancije je prostornost, bitna oznaka supstancije duševne je misaonost. Obje su potpuno samostalne, ali stoje u zamjenitu djelovanju, t. j. pojave im se uzamjence uzrokuju. Kako je ovo uz posvemašnju razlikost supstancija moguće — nije Des Cartes nigdje protumačio. To su na vrlo nezgodan način pokušali učiniti sljedbenici njegovi, poznati pod imenom okazionalista. Ovi naime učahu, da kod svake zgode (occasio), kad se zbudne kakva promjena u tijelu, izvede Bog primjerenu promjenu i u duši; a kad se zbudne kakva promjena u duši, tada on opet izvede primjerenu promjenu u tijelu. I tako se čini, kao da duševne pojave bivaju uzrokovane tjelesnima i obratno — dok u zbilji teku pod utjecajem božjim obje vrste usporedo.

Da se okazionaliste i nijesu pozivali na posredovanje božje, njihovo bi tumačenje bilo neznanstveno već zato, što ne dopušta primjenu načela uzročnosti na raznovrsne pojave. Kako se potonje još i danas dualizmu ponajviše prigovara, nameće se i nehotice pitanje: Zahtijeva li princip kauzaliteta u zbilji istovrsnost pojava? Po našem mnijenju ne zahtijeva. Nama se pače čini, da onaj, koji primjenljivost kauzaliteta na raznovrsne pojave samo zato pobija, da može nijekati mogućnost zamjenita djelovanja među tjelesnim i duševnim pojavama, počinja logičku pogrješku, koja se zove circulus vitiosus — pošto duševne pojave sačinjavaju baš onaj jedini primjer raznovrsnosti. Princip uzročnosti zahtijeva jedino, da stanovite pojave teku u vremenom slijedu i da budu istovrijedne. Zato kad za jačim ćutilnim podražajem slijedi jači oćut, a za življom voljnom pobudom opet življa kretnja, tada smo uvjereni, da te pojave stoje u uzročnoj svezi — premda ne sumnjamo, da su ćutilni podražaj i oćut, voljna pobuda i kret raznovrsne pojave.

Da je tomu zbilja tako, može se vidjeti i odatle, što nam stupnjevi istovrsnosti, koji se tako unutar tvarnoga kao i duševnoga svijeta opažaju, nimalo ne smetaju, da na pojave i jednoga i drugoga primjenjujemo princip kauzaliteta. Ili zar nam smeta razlika među mekaničkim, električkim i kemijskim pojavima, da ih kauzalno vežemo? A jednako nam ne smeta još veća razlika među pomislima, čuvstvima i hotnjama, da ih dovodimo u uzročnu svezu. Nastaje li kadgod ipak sumnja, da stanovite duševne pojave stoje u uzročnoj svezi, onda se to nema odbiti toliko na to, što bi rečene pojave držali raznovrsnima, koliko na to, što nam se čini, da nijesu istovrijedne. S tih je eto razloga dopušteno pobijati staru tvrdnju, da dualističko shvaćanje svijeta nije više osnovano. Misli li tkogod, da bi metafizička struja imala potpuno osvijetliti zamjenito djelovanje i pokazati upravo, kako uzrok rađa posljedicu, onda se takov mora podsjetiti na to, da rađanje posljedice

iz uzroka ne opažamo u zbilji ni ondje, gdje nam se čini bjelodano i nepobitno. Iskustvo nam svuda pokazuje samo sljedovnost i istovrijednost pojava — sve ostalo je plod čistog metafizičkoga umovanja, kakvo je osnovom i dualizmu.

Dualizam je uza sve prigovore najrazgranjenija metafizička struja. Njime se služe u raspravama i obični ljudi i dogmatičari i psiholozi. U psihologiji se pače tako udomio, da i oni stručnjaci, koji u metafizici ne pristaju inače uza nj, upotrebljavaju redovito dualističko nazivlje. Isto se može tvrditi i o zastupnicima prirodnih znanosti — ako ih većina i drži, da zakon o uzdržavanju sila obara dualističko shvaćanje svijeta. Uzme li se međutim — kao što mi učinismo — da se fizičke i psihičke pojave uzamjence uzrokuju, onda se može ili pravije mora također uzeti, da su istovrijedne — a zakon o uzdržavanju sila ostaje nepovriježen. Dualizam se dakle smije još uvijek smatrati zgodnim za shvaćanje tako činjenicâ kao i spoznajâ u opće.

dr. Đ. A.

Dubrovnik (od korijena „dubrava“) uzdiže se na Jadranskom moru, na podnožju brda „Srđ“, između 42° 22′ i 50′ sjeverne širine i 35° 14′ i 36° 22′ istočno od ostrva Ferro. Taj položaj uz veoma krasnu i živopisnu okolinu pribavili su mu ime „jadranske Nizze“.

Prvi stanovnici bijahu šačica ucviljenih bjegunaca razorenih gradova Epidaura i slavnoga Solina, koji na novoj otadžbini (Lausium, Rausium, Ragusium) presadiše grčkorimsku kulturu i sačuvaše svoju zlatnu slobodu, koju su vrh svega cijenili i kao geslo svagda spominjali.

„Libertas“ (Sloboda) bijaše riječ, koju su nosili naročiti dubrovački novci, libertas stajaše napisano na slavnoj zastavi te male republike, libertas pretijaše neprijatelju s visine tvrđave sv. Lovrinca.

Posve tijesno zemljište skoro utemeljenoga grada provlačilo se između oblasti Travunije i Zahumlja, kojima su stari Dubrovčani plaćali izvjesnu svotu za vinograde, što ležahu u području spomenutih oblasti. No ako mladi gradić nije onda imao, tako da rečemo, ni grudice vlastite zemlje, imao je pred sobom sinje more, ono more, koje u brzo postade ljubimcem pomorskih vila i izvorom bogastva ove republike. Obrtnost i trgovina stadoše se za rana razvijati, a s njima uporedo rasla je moć Dubrovnika, koji, nešto za gotov novac, nešto kao dar susjednih velmoža, nabavi i prisvoji više zemalja, i tako posve mirnim putem znatno raširi svoju teritorijalnu vlast i bitno umnoži broj stanovnika, koji su se dijelili na vlastelu, pučane i proste građane.

Toj materijalnoj promjeni slijedio je u brzo i etnički preokret, jer pridošli Slaveni nametnuše svoj jezik i svoje narodne običaje starijemu življu, a u isto doba Slaveni poprimiše blago grčko-rimske uglađenosti. Tako se prvašnje ime Ragusium pretvori u slavensko „Dubrovnik“, a s vremenom ta mala državica postade najljepšom kćerkom jugoslavenske matere, prava oaza kulture, ponosna Atina hrvatskog i srpskoga naroda.

Zavlada narodni jezik, i to štokavsko-jekavsko narječje; ali su se najstariji dubrovački pisci ipak, po primjeru čakavca Marulića, služili čakavskim narječjem sve, dok Čubranović u prvoj polovici šesnaestoga stoljeća ne uvede u književnosti narodni jezik, koji se na tom klasičnom zemljištu uzdignu do najvišega stepena uglađenosti, čemu su dakako doprinijele škole, koje su Dubrovčani podigli po primjeru Italije, a mnogo su pri tom utjecali narodne tradicije i domaći uzgoj.

Osnovnih škola u današnjem smislu nije bilo u Dubrovniku za narodne vlade, nego su se djeca poučavala po različnim samostanima, između kojih se osobito odlikovao onaj otaca Benediktovaca na ostrvu Lokrumu (od 1023. godine). Otmenije porodice držale su naročite domaće učitelje, što su obično bili svećenici.

Knjige za školsku porabu nabavljale su se isprva isključivo iz Italije, a poslije su se štampale i u samom Dubrovniku, ali i ove bijahu na tuđem jeziku.

Za klasične nauke pak postojala je javna škola, u kojoj su iz početka predavali glasoviti talijanski učitelji, a poslije po uvedenju Isusovaca i Pijaristâ nauka je stajala ponajviše u rukama dubrovačkih nastavnika jednoga i drugog reda.

Uređenje škola po talijanskom kalupu imalo je tu posljedicu, da se duh romanski donekle uvukao gotovo u sve književne proizvode onoga vremena. Navlastito bijahu dubrovački trubaduri (Šiško Menčetić, Đuro Držić i dr.), koji podlegoše prekomorskomu

utjecaju pojetičnoga ukusa, pa ni sam Gundulić ne ostade čist od utjecaja susjedne Italije, kuda su mnogi ondašnji Dubrovčani išli na više nauke.

No pored svega toga, nitko pametan ne će poreći, da se i u najstarijim dubrovačkim spisateljima ne nalazi po koji trag tradicijonalne literature.

Ako dubrovačko školstvo i nije svomu narodu podalo valjda ni jednog klasičnoga pedagoga, ipak je taj grad mnogo zaslužan za širenje kulture u opće, a navlastito po susjednim krajevima. Napredak pozitivnih nauka ima mnogo šta da zahvali dubrovačkim učenjacima, čemu služe kao nepobitan dokaz slavna djela Boškovića i Getaldića. Na polju filološkoga rada nema jamačno mjesta u cijelomu slavenskom jugu, koje bi moglo s Dubrovnikom da se takmi. Dosta je da istaknemo prve naše leksikografe i gramatičare Jaka Mikalju i Stulića, a da i ne spominjemo sve one, što su se odlikovali u obrađivanju ostalih grana jezične nauke.

Najjasnija strana dubrovačke pedagogije ogleda se u mnoštvu djela religijozno-moralnoga sadržaja, jer stari Dubrovčani smatrahu moral kao glavnu točku cijeloga uzgoja. S toga je strogi domaći uzgoj najviše pazio na moral, pa je prema tomu spremao i mušku i žensku djecu za praktični život s tom jedinom razlikom, da dok se mladi vlastelin učio, kako da blago i ljubazno postupa prema podčinjenima, ovima se usađivala u srce poslušnost i štovanje starih. Djevojčice pak spremahu se na to, kako će jednom pametno othranjivati svoj porod, kako da umjereno prištede bijele novce za crne dane, riječju, kako da mudro upravljaju kućom i imanjem.

Domaći i školski uzgoj dopunjivahu različna učena društva (akademije) i bogate knjižnice, kakvima se kitio ne samo svaki onovremeni manastir, nego još i svaka odličnija privatna kuća.

Današnji Dubrovnik u mnogom ne naliči više nekadašnjemu, jer su nastala druga vremena, te su se i prilike posve promijenile. Dubrovnik je grad prošlosti; ali nipošto apatične bestužnosti i zaborava. Današnji sinovi ove nekadašnje slavne republike ne hvastaju se lovorom, što su ga njihovi djedovi stekli, nego i oni sami iz petnih žila nastoje, da se sasvim ne ugasi ona sveta iskrica nauke i umjetnosti, što je njihovoj otadžbini zaslužila lijepu stranu u kulturnoj istoriji. Za to se Dubrovnik danas ponosi lijepim brojem javnih i privatnih zavoda, u kojima se radi za prosvjetu i napredak. Velika gimnazija, nautična škola, ženska učiteljska škola, građanska škola s obrtničkim tečajem usavršivanja, poljodjelski zavod, osim više osnovnih škola za mušku i žensku djecu, to su zavodi, u kojim se omladina poučava na materinskom jeziku i sprema se za budući praktični život. Iz tih su zavoda izišli mnogi ljudi svjetskog glasa, kao Medo Pucić, Matija Ban, Dr. Bogišić, Pero Budmani i drugi, između kojih red nam je spomenuti i Dra. Đuru Pulića, koji se odlikovao kao vrijedan pedagog i filozof. *V. A—ć.*

Duh i duša. Da duša nije L o c k e o v a *prazna ploča*, kad čovjek dolazi na svijet, o tom danas jamačno malo tko sumnja; ali je jednako izvan svake sumnje, da joj je sadržina u rečenom času vrlo mutna. Potonja će se po svoj prilici sastojati u tlačnim, mišičnim i okusnim oćutima u jednu, a u stanovitim tjelesnim čuvstvima ugode ili neugode u drugu ruku. Tek s razvojem tjelesnim otkriva duša malo po malo svoja stanja i dolazi do svijesti o svom vlastitom sopstvu. Pri tom joj dakako ne izmakne pažnji, da od oćuta nastaju pomisli, predodžbe i pojmovi; a od ovih opet sudovi, izvodi i zaključci. Jednako mora da zamijeti, da se niža čuvstva promeću u viša, koja imadu ili logičku ili estetičku ili moralnu ili religijsku vrijednost; a od neizvjesnih nagona da se razviju izvjesne težnje, hotnje i volja. Konačno stane duša u mišljenju, čuvstvovanju i htijenju nazrijevati o s n o v n e d j e l a t n o s t i svoje, kojih udružbom nastaje sva bujna sadržina njena.

Sve ovo imade potanko osvijetliti p s i h o l o g i j a kao nauka o duši. Što nas ovdje zanima, jest, da se osnovne djelatnosti duše prilagođuju isprva slijepo spoljašnjim prilikama, a te da u zbilji nijesu, što bi trebalo da budu. U povodu te spoznaje počinje duša zamišljati takove prilike, kojima nema — što se savršenstva tiče — ravnih u svijetu; i dolazi tako do ideja o vječnoj istini, ljepoti i dobroti. S tim idejama dobiva duša idejale za svoje mišljenje, čuvstvovanje i htijenje i kad počne te djelatnosti prema njima udešavati — onda se ona zove d u h o m.

Duh je dakle isto što duša, samo što se ondje na višem stupnju razvoja pomišlja, nego li ovdje. Kako je taj razvoj uvjetovan

ponajviše uzgojem, razlika je među duhom i dušom očito pedagogijske ili pravije psihogogijske naravi. Zato za djecu ne kažemo, da imadu duha, dok im duše dakako ne odričemo. Kažemo li ipak za koje dijete, da imade duha, onda to činimo samo s obzirom na neobičnu misaonu djelatnost. Ali kako se od duha traži i izvjesna čuvstvena i voljna djelatnost, očito je, da se on može tek u poznije doba očitovati. Čovjek postaje u opće to više duhom, što više prema spomenutim idejalima udešava svoje mišljenje, čuvstvovanje i htijenje — pa po tom, što se više rješava ćutilnih spona. To je razlogom, zašto i dušu, kad se odijeli od tijela, zovemo redovito duhom.

Među duhom i dušom postoji još i ta razlika. Dušu smatramo samo oprekom tijela, duh pak oprekom tvari u opće — dakle svega, što svijesti nema. Duh imade po tom općenije značenje od duše. — I Bog je duh — ali on nema duše. Nju obratno prisuđujemo barem svakomu čovjeku, a odričemo li je gdjekomu, tada to biva jedino zato, što se udaljio od dobrohotnosti, ili što je zagrezao u posvemašnju ćutilnost. Danas je u ostalom uobičajeno pripisivati dušu i životinjama i bilju, jer se ona smatra u opće organizatornim principom. Gdje se potonji zahtijeva i za svemir, tu se pače govori i o svemirskoj duši. Trijezno mišljenje može međutim samo u personalnom Bogu nazrijevati posljednji uzrok tako organskoga kao i anorganskoga svijeta. A taj Bog je za nj čisti duh i jedinstvo vječne istine, ljepote i dobrote. Odatle i osnovna svrha uzgoju: da postanemo Bogu slični. *dr. Đ. A.*

Dupanloup (Felix-Antoine-Filibert) rodio se 3. siječnja 1802. u Saint-Felix-u u Savoji. Posvetio se svećeničkomu zvanju. G. 1827. posta ispovjednikom vojvode Bordeaux-skoga, a 1828. učiteljem princa Orleanskoga. Pošto 1838. steče francusko građansko pravo, bude imenovan superijorom maloga sjemeništa i generalnim vikarom pariskim. 1841. posta profesorom crkvenoga govorništva u Sorbonne i, no naskoro se morade ukloniti sa svoje stolice, jer je udarao na Voltaire-a. Tako je ostao kanonikom Notre-Dame-skim, dok ga g. 1849. ne zapade čast biskupa Orleanskoga. Od toga se časa stao neumorno baviti perom. Pisao je članke literarne, besjedničke i crkveno-političke. Na vatikanskom saboru pristao je uz opoziciju protiv načela nepogrješivosti papinske i ostavio Rim, pošto je potpisao izjavu od 16. srpnja 1870. No kad je papinska riječ odlučila pitanje, podvrgne se i on dogmi. Umr'o je 11. listopada 1878. na dvorcu jednoga prijatelja u Lacombe kod Lancy-a (Isère).

Političke mu i vjerske polemike pisane su s velikom žestinom. Udarao je redom na Littré-a, Rénan-a, Taine-a. No dok su politički i polemički njegovi spisi gotovo već pozaboravljeni, ostaju mu trajne vrijednosti djela, koja se bave uzgojem.

Dupanloup se najviše od sviju svećenika svoga vremena bavio proučavanjem pitanja o uzgoju. Novih načela doduše nije iznio, ali je ona, koja je prihvatio, s velikom opširnošću ukrepljivao. Prisvajao je u glavnom ideje Fénélona parafrazirajući ih u neku ruku.

Svoje je misli o uzgoju sabrao u djelima: „Le traité de l' Éducatio" (O uzgoju), „Lettres sur l' Éducation des filles" (Listovi o uzgoju djevojaka). Prvo se djelo sastoji od tri sveske. U prvom svesku govori se o uzgoju u opće, u drugom o različnim faktorima i načinima uzgoja, a u trećem o uzgajateljima.

Uzgoj je Dupanloup-u stvar autoriteta i poštovanja. Glavna je sposobnost uzgajateljeva, da privede svoga uzgajanika na put rada; rad su i tjelesne vježbe, koje podaju udima snagu; duševni rad vježba sud, ukus, mišljenje, pamćenje; rad srca, volje i savjesti obrazuju značaj. Uzgoj je djelo unapređenja i razvitka ljudskih sposobnosti. Sva obuka neka unapređuje uzgoj. Sama obuka, i ako urodi najsjajnijim uspjehom, a ne djeluje uzgojno na sve sposobnosti dječje, ne bi satvorila ono veliko i krasno djelo, koje se zove uzgoj. Što se tiče načina uzgoja, oslanja se Dupanloup na Fénélona, da treba uzgajajući slijediti i potpomagati narav.

Dupanloup razlikuje tri različne dobi uzgojne. Te su, prvo: materinji uzgoj do sedme ili osme godine; drugo: prvi uzgoj (éducation primaire), koji treba da traje od osme do dvanaeste godine; i napokon treći uzgoj (éducation secondaire), koji seže od dvanaeste do osamnaeste ili dvadesete godine. Napokon dolazi veliko i posljednje uzgajalište čovjeka, socijalni uzgoj, koji podaje sav

daljni život. Prve tri dobi uzgojne treba da djetetu podaju čvrst moralni temelj, na kojem će se daljni život dalje graditi; no da taj temelj doista i bude čvrst, treba ga osnovati na religiji i to na kršćanskoj religiji. — Dupanloup modifikuje još dalje biće uzgoja. Njemu je ono još i djelo snage i uglađenosti. Uzgoj nije samo potreba za čovjeka, nego mu je i plemenit ures. Uzgoj ne treba samo da razvija i ukrijepi, već valja da prirodu i ugladi, uresi, ukrasi. Pri tom dakako misli Dupanloup posebnu francusku uglađenost (la politesse française).

Dupanloup razlikuje nadalje još opći i nuždan uzgoj, t. j. temeljnu obuku u religiji i moralu, one priproste i uzvišene nauke za um, za srce i za savjest, koje će da stvore nabožna i valjana čovjeka.

K tomu dolazi uzgoj zanatnički, t. j. one posebne nauke, koje će unaprijediti vještine, što će čovjeku trebati, da postane valjan zidar, stolar itd.

Onaj opći uzgoj raspast će se na uzgoj fizički, umni, religijski i na uzgoj stege. — U daljnom razvija Dupanloup svoje nazore potanko o samom objektu uzgoja, o djetetu, o sredstvima i o različnim vrstama uzgoja, koje on luči po staležima, no tako, da se staleški uzgoj vazda temelji na onom prvom, opće-ljudskom, religijsko-moralnom. Osobito zagovara javni uzgoj u uzgajalištima, seminarima i naglašuje, da uzgoj mora biti u čistom narodnom duhu. Dupanloup raspravlja nadalje potanko o faktorima, koji utječu na uzgoj i napokon posvećuje čitav svezak uzgajateljima dajući potanke upute, kako treba da se urede dječački seminari. — Dupanloup se zanimao i pitanjem o ženskom uzgoju. Odlučan je bio protivnik svjetskoga uzgajanja djevojaka. Kad je M. Duruy zamislio, da se javnim predavanjima u sveučilištu uredi viša obuka za djevojke, usprotivi se Dupanloup s najvećom žestinom tomu svojatanju ženskoga uzgoja sa strane države, jer ne će da gleda, kako mlade djevojke prelaze iza crkvene ograde u naručaj univerziteta. U povodu toga napisao je više djela; i usprkos nekih nedostataka i praznina, koje pokazuju njegov idejal ženskoga uzgoja, treba ipak priznati, da je on dosta odlučno zagovarao ozbiljno i temeljito obrazivanje djevojaka. Što više, on priznaje, da jedina nabožnost nije dovoljna, da očuva ženski svijet od opasnosti, u koje ih prečesto baca neznanje i ispraznost. Sva pokvarenost i lakomišljenost žena dolazi samo od njihova neznanja. Kao ispovjednik i duhovni savjetnik mnogih žena mogao se uvjeriti, koliko su žene prazne duše i uma, kako su tašte i slabo osnovana morala, a tomu svemu uzrok je u nepotpunu uzgoju. Nadalje mu se čini nepravedno i opasno, da se njihova svojstva i duševne potrebe ugušuju površnom obukom. Tako nastaju prečesto različna zla i ona naopaka radoznalost, koja se baca i na zlo i na krivo, i od prirode dobre klice obrnu se protiv istine i kreposti. S toga Dupanloup poziva žene, da se daju na ozbiljnu i pravu kulturu uma svoga. On ne će da njihove duševne sposobnosti ostaju puste i beskorisne (inutiles et etouffées). Njegova su pedagoška djela usprkos svoje opširnosti neka vrsta ustuka protiv modernoga duha i demokratskih težnja našega vremena, što se vidi i u uzgoju mladića. I u tim se spisima razbira njegova ratoborna spremnost, kojom se ističu njegovi polemički spisi boreći se u svoje vrijeme protiv svakoga pojava liberalizma. On piše samo za srednje staleže, za opći se pučki uzgoj ne brine. Sveučilišta prezire, kao što prezire i učitelje svjetovnjake.

Djela su mu ponajglavnija: „La femme studieuse“ (Žena, koja uči), 1863.; „La femme chrétienne et française“ (Kršćanka i Francuskinja); „Lettres sur l' Éducation des filles“ (Listovi o uzgoju djevojaka); „Le traité de l' Éducation“ (Rasprava o uzgoju), 1851.; „La haute Éducation intellectuelle“ (Više umno obrazivanje); „Les Conseils aux jeunes gens sur l' étude de l' histoire“ (Savjeti mladićima svrh povjesne nauke), 1872.

J. Truhelka.

Durdik Josip rodio se 15. studena 1837. u Kořovicama u Češkoj. Svršivši sveučilišne nauke (g. 1859.) podvrgao se državnim ispitima iz matematike i fizike, pa načini profesorski ispit za srednje škole. God. 1861. do 1867. bijaše učiteljem u gimnaziji u Litomyšli, otkuda je premješten na akademijsku gimnaziju u Pragu. God. 1869. habilitovao se kao docenat filozofije na sveučilištu praškom, gdje je postao god. 1874. vanrednim, a god. 1880. pravim profesorom.

Durdik odabrao je dvije hipoteze, naime: odnošaj individua prama beskonačnosti, pak

evoluciju ili Darvinizam, dva za atomizam neobično teška pitanja, što ih je raspravio, naime izrazio o njima svoje mnijenje.

Josipa Durdika valja karakterizovati kao filozofa učenjaka, koji se priklanja pozitivnomu znanju matematičko - prirodoslovnom, kristalizovanu filozofskim kriticizmom. Time se tumači njegova trijeznost i sklonost realizmu Herbartovu kao i modernost njegovih nazora.

J. Durdik također uspješno razvija i usavršuje psihologiju i etiku u mnogobrojnim svojim djelima, ali nada sve je ipak samo metafizik i estetik.

Najznamenitija je njegova radnja: „Leibnitz i Newton.“ Taj je spis filozofskom obrazložbom dinamičkoga atomizma. Sav je proniknut uvjerenjem piščevim, da spekulacija filozofska mora uzimati pobude iz egzaktnih znanosti; na što veću visinu su ove doprle, to izrazitije i jasnije može i filozofija postupati, kao što n. pr. u rečenom slučaju, gdje se radi o dinamičkom izrazu atoma, filozofija se dala prestići prirodnom znanošću. Znamenito je stanovište, što ga J. Durdik zauze kao pisac istorije filozofske, jerbo način, kojim on motri razvitak filozofije, strogo je filozofski.

Povjest filozofije novodobnih problema napisao je J. Durdik u dva dijela. Prvi dio: „Istorijski nacrt filozofije novovjeke“, što od Descartea seže ća do Kanta. Drugi dio: „Povjest filozofije najnovije“, koja seže ća u sadašnje doba. Obadvoje sačinjava ujedinjen, cjelovit rad.

Dotaknuvši se pojava prijelaznih iz srednjega vijeka dolazi J. Durdik do novoga doba i do skeptika francuskih, koji su taj prijelaz posredovali; zatim dolazi k Descarteu, na čijem racijonalizmu se temelji novo doba; slijedi Spinoza i Leibnitz; ostala znamenitost knjige je u opisu empirizma, kriticizma i skepticizma engleskoga. Filozofi francuske revolucije imaju tu poseban odio.

Iz cijele se knjige jasno vidi, kako je velika razlika među filozofijom kontinentalnom onoga doba i među dogmatizmom i kriticizmom engleskim.

Nastavak daljnoga odjela počinje se razjašnjivanjem kriticizma Kantova. J. Durdik sjajnim, majstorskim svojim slogom predočuje glasoviti idealizam škola njemačkih, Kantovih epigona, u poglavljima o subjektivnom, objektivnom i apsolutnom idejalizmu. (Fichte, Schelling, Hegel.) Slijedi tumač o idejalizmu kritičkom, naime o nauci Herbartovoj, pak o filozofima srodnih pravaca. (Beneke, Lotze, Fechner.)

S filozofskom analizom spajaju se refleksije o pesimizmu u umjetnosti, gdje se svraća pažnja na to, kako lako ulazi pesimizam u šire krugove obrazovanih.

Slijedi tumač o pozitivizmu francuskom (Comte) s takovom temeljitošću, kojoj smo vični samo u monografijama, pa i o pozitivizmu engleskom. (Mill, Spencer.) Knjiga svršava raspravama o modernom materijalizmu, psihologizmu, o novim Kantovcima i o tomističkom teizmu.

Krasne znanstvene nazore izrekao je J. Durdik u „Sveopćoj estetici i pojetici“. Pojetika dijeli se u tri knjige. Prva raspravlja o pojeziji i njezinu odnošaju prema inim granama umjetničkim, druga govori o spoljašnjem obliku, treća o formacijama pjesničkim. U tijesnom savezu s nazorima estetičkim jesu i tvorbe dramatičke J. Durdika.

Silno plodna je njegova spisateljska radljivost. O njoj će strpljivi čitatelj dobiti pojam pročitavši natpise znamenitijih duševnih mu plodova: Leibnitz i Newton. 1869. — O pojeziji i ćudi lorda Byrona 1870; drugo izdanje 1890. — Povjesnički nacrt novodobne filozofije I. dio. 1870. — Byronov Kain. 1871. — Psihologija za školu 1872. Treće izdanje. 1882. — O velikom zvjezdoznancu Koperniku 1872. — O temperamentima. 1873. Drugo izdanje 1886. — Kallilogija ili o izgovoru. 1872. — Karakter. 1873. Treće izdanje 1889. — Pojezije Rudolfa Mayera. 1873. — O napretku prirodnih znanosti. 1874. — Kritika. 1874. — Sveopća estetika. 1875. — Rasprave filozofske. 1876. — Govor na dan petstogodišnjice smrtnoga dana Karla IV. 1879. — Toma pl. Štitný. 1879. — Pojetika kao što estetika umjetnosti pjesničke. 1881. — Stanislav i Ludmila. Tragedija u 5 čina. 1881. — O filozofiji i o djelovanju Bolzana. 1881. — O metodičnosti u studijama filozofije. 1882. — O Kantovoj kritici pukoga razuma. 1882. — Karthaginka. Tragedija u 5 čina. 1882. — O modernoj filozofiji prije našega doba. 1883. — Leibnitzova Monadologija. 1884. — O napretku ćudorednosti. 1884. — O zaslugama Palackoga. 1885. — U spomen Františka Šimáčka. 1885. — Historija filozofije najnovije. 1887. Historijski nacrt filozofije grčke. 1892.

Osim tih spisa većega obujma podao je Durdik Josip dugi niz članaka i rasprava u raznovrsnim češkim zbornicima sadržaja znanstvenoga i beletrističkoga. *M. F.*

Durdík Petar (brat prijašnjemu), pedagog i pisac češki, rodio se u Hořicama 1845. Izučio je gimnaziju u Hradci Králové, a filozofiju u Pragu; poslije je bio namjesnim učiteljem u Hradcu Králové i na češkoj biskupskoj gimnaziji u Budjejovicama. God. 1870. postao je profesorom na gradskoj srednjoj školi u Pragu, a g. 1873. bijaše promoviran na doktora filozofije. G. 1887. habilitovao se kao privatni docenat gimnazijske pedagogije u češkom sveučilištu.

Rad P. Durdika pripada klasičnoj filologiji i pedagogiji.

Spomenuti nam je prijevode Evripidove Medeije (1876.) i Foiničanaka (1885.), Sofoklovih Trachinjanaka (1883.) i Philokteta (1891.). Osim različnih članaka u listovima pedagogijskim (naročito u Pedagogiju, u Rozhledim pedagogičkim) u Kroku, encyklopediji paedagog., kojoj bijaše suredaktorom, izdao je pedagogiku za srednje škole (1882.—1890. tri dijela). U djelu: Rousseau i Pestalozzi u pomjeru svojem prema Komenskomu (1888.) razjašnjuje, da mnoga reforma one dvojice pedagoških pisaca proizlazi od Komenskoga. Dalje je P. Durdik podao studiju: „Kako je djelovala nova psihologija na pedagogiju", a pisao je i u različne pedagoške časopise. *M. F.*

Duša i tijelo. Sve, što znamo o duši i tijelu — znamo tek po svojstvima ili pojavima njihovim. Kako su potonji mnogobrojni i raznovrsni, ne može se ovdje naravno raditi o tom, da ih sve navedemo i opišemo; ali svakako treba da istaknemo one, koji su po dušu i tijelo najznačajniji. Što se tiče prije svega tijela, to je po nj najznačajnije svojstvo, koje tvari u opće pripada, da naime zaprema neki prostor i da se može ćutilima primati. Poradi toga su i sve tjelesne promjene, u koliko naravno pripadaju području prostornosti, u prvom redu g i b a n j a. Duša je obratno netvarne, pak po tom i neprostorne naravi, poradi česa se i sve promjene njezine mogu smatrati jedino i n t e n z i v n i m, č i s t o d i n a m i č n i m p o j a v i m a, nipošto pak kakvim vrstama gibanja.

Da su duševna svojstva doista onakva, kakvima ih držimo, ne treba dokaza, jer ih u svojoj nutrinji neposredno iskušavamo. Drugojačije je sa svojstvima tjelesnim, tvarnim. O njima moramo sumnjati, da su onakva, kakvima ih držimo, jer ih tek posredno po duševnim pojavima sudimo. Zato i treba da tjelesne pojave s bližega ogledamo, ili što je isto: da ispitamo, što li je tijelo sámo.

Tijelom, tvarju ili materijom zovemo sve, što zaprema prostor, te se može dijeliti, gibati i odupirati. Potonjim svojstvima razlikuje se tijelo i od samoga prostora, koji je također djeliv, ali niti se giblje, niti odupire. Uzme li se, da je prostor još protegnut, što istodobno vrijedi i za tvar, onda se razlika između ove potonje i prostora ne može očito sastojati u prostornim svojstvima. Tvar mora da uz prostorna svojstva imade i druga, koja po naravi svojoj nijesu prostorna. Budući da su pak prostorna svojstva nešto s a s v i m p a s i v n a, to tvar ne može po njima ni da se očituje, a s istoga razloga ne može ona ni da bude subjekat prostornih svojstava. Subjektom prostornih svojstava može da bude jedino s i l a. I tvar djeluje i postoji samo po sili; a tjelesa nijesu također no agregati i sustavi sila. Razlika među silama sastoji se samo u tom, što se neke nalaze svuda i sačinjavaju baš ono, što zovemo tvar, a neke opet pripadaju samo tjelesima i uvjetuju njihove razlike. Da su ipak tako one, kao i ove netvarna i d i n a m i č k a b i v s t v a, po rečenom se od sebe razumije.

No pita se sada: Imade li mjesta za netvarna bivstva unutar n e i z m j e r n o g a prostora? Kad bi prostor u zbilji postojao, moralo bi sve, što se u njemu desi, biti također prostorno. No prostor u zbilji ne postoji, nego je puki s u b j e k t i v n i o b l i k, pod kojim sve u svijetu pomišljamo. Postojati u zbilji mogu dakle samo neprostorni elementi. Da tih elemenata neposredno ne spoznajemo, ne govori protiv njihove zbiljnosti, jer se potonja dade indirektno dokazati. Kad naime u povodu neprotivurječna umovanja dođemo do zaključka, da su dinamička bivstva u z r o c i p r o m j e n a m a u svijetu, onda ta bivstva ne možemo proglasiti pukim subjektivnim pojavima, jer je protivurječno, da bi subjektivni, to jest s a m o p o m i š l j a n i pojavi mogli ma koje promjene izvesti u svijetu. Nasuprot opet sve, što je vrsno kakve promjene u svijetu da izvodi, mora da u zbilji postoji.

Sad je lako odgovoriti i na pitanje: Kako

može duša da djeluje na tijelo i tijelo na dušu? Ako je tijelo sistem duši srodnih bivstava, nema razloga, zašto da im se pojavi ne bi mogli uzamjence uzrokovati, ili što je isto: zašto da duša i tijelo ne budu u zamjenitom djelovanju. Toga ne dokučuje samo onaj, komu je tijelo nešto sasvim oprečna i neisporediva duši. (Vidi: Dualizam.)

Prigovorilo se istina, da promjene u spoljašnjem svijetu mogu potjecati samo od spoljašnjih uzroka, duša pak da može biti jedino uzrokom promjena unutrašnjih. No taj bi prigovor stajao samo onda, kad bi spoljašnji značilo isto, što tvarni. Nema li ipak tvari, kako naprijed pokazasmo, onda nema ni tvarnih uzroka. K tomu pridolazi, da su pojmovi spoljašnji i unutrašnji nešto relativna. I najunutrašniji pojav može se smatrati spoljašnjim, ako ga samo uzmemo s drugoga stanovišta. Da to i za odnošaj među dušom i tijelom vrijedi, lako se pojmi. Po iskustvu smo naime prisiljeni držati, da duša zaprema neko mjesto unutar tijela. Uzme li se sada, da s toga mjesta na tijelo i djeluje, onda je to mjesto naprama mjestima, kojih se duševno djelovanje tiče, očito spoljašnja — a ona sama spoljašnji uzrok promjena tjelesnih. Da duša zato ne postaje tvarnom, ne treba valjda dokaza.

Što se napokon mjesta tiče, koje duša zaprema unutar tijela, to niti ga možemo odrediti, niti treba da to činimo. Stalno je, da se nalazi među netvarnim elementima, koji sačinjavaju tijelo, jer je protivurječno pomišljati je izvan njih. A isto je tako sigurno, da se nalazi ondje, gdje djeluje; jer nijedno bivstvo ne može djelovati ondje, gdje ga nema. Potraga za posebnim sijelom duše potječe iz onoga doba, gdje su se elementi, koji sačinjavaju tijelo, smatrali potpuno oprečnima bivstvu duše. Ako takva oprečnost ne postoji, kako pokazasmo, onda ni rečena potraga nema smisla.

dr. Đ. A.

Duševne bolesti. Pojam duševne bolesti (psichoze) ne da se s različnih uzroka ograničiti ni prema pojmu duševnoga zdravlja, ni prema onomu tjelesne bolesti; jer ima mnogo prilika, koje su između potpunog duševnoga zdravlja i očite duševne bolesti, i između tjelesne i duševne bolesti. Osobito mnoge neuroze, t. j. bolesti živčevlja (neurastenija, chorea, histerija, padavica) u jednu su ruku tjelesne bolesti, a u drugu su u savezu s duševnim simptomima različnoga broja i različnoga zamašaja. Tako je podražljivost neurastenika za cijelo duševni simptom, pa ipak tko bi se usudio reći, da je neurastenija ili nervoznost duševna bolest ili psihoza? Obično se veli, da je netko „poludio“, ako oboli od kakove duševne bolesti. Znanost zove duševne bolesti psihozama, i razumije pod tim nazivom svaku bolest, kojoj se glavni simptomi osnivaju na psihičnoj podlozi, pa dopušta, da među neurozom i psihozom ima mnogo prijelaza. Ona uvršćuje dakle neurasteniju itd. u sredinu i označuje takove i slične bolesti neuropsihozama. Samo onda, ako ima osim neuroze još i teških psihičkih simptoma — kao što je to n. pr. za histerije i epilepsije — onda se govori o psihozama, koje su se na temelju histerije, epilepsije itd. razvile (epileptična, histerična psihoza).

U djetinjoj dobi veoma su česti prijelazni oblici među psihozom i duševnim zdravljem, kao i među psihozom i neurozom.

Statistikom se dokazalo, da je od 1000 djece, koja polaze školu, 1—2 duševno bolesno, a u kasnije doba po prilici 3. Novorođenče ne boluje od psihičkih bolesti, pa ako boluje, onda je to baštinilo od roditeljâ.

Za razvoja su psihične bolesti mnogo češće, i u jednakoj mjeri kod djevojčica, kao i kod dječakâ.

Koji su uzroci duševnim bolestima? Bolesti duševne kao i živčane znadu prelaziti na djecu, pače i tuberkuloza i alkoholizam roditelja znatno utječu na razvitak duševnih bolesti. Rodbinstvo po krvi samo onda utječe, ako se ujedno bolesti živčevlja ili duha kod roditeljâ mogu dokazati. Mogu roditelji biti sasvim zdravi, ali su možda u obitelji oca ili matere duševne bolesti prirođene. Čini se, da takove bolesti lakše prelaze s matere, nego li s oca. To se opaža tek poslije 15. godine.

Akutne bolesti moždana mogu biti uzrokom duševnih bolesti i to: upala moždanskih opana (meuingitis) ili moždana (eucephalitis), krvavljenje u moždanima, bludobolja moždana itd.

Ozlede glave, kao što to katkad biva kod porođaja kliještima, mogu biti povodom duševnih bolesti; a isto tako dugotrajan porođaj, osobito dugo doba porođaja. Manje ozlede glave u djetinjstvu nijesu ni od kakova zamašaja. Veće ozlede glave mogu često

proizvesti duševnu bolest, isto tako dugotrajno utjecanje topline na glavu (kad djeca spavaju pokraj tople peći, kad sunce peče na golu glavu).

Padavica (epilepsia) prelazi ponajviše kod djece u duševnu bolest (po prilici 80%).

Od drugih tjelesnih bolesti spominjemo akutnu i kroničku bolest ušiju, a donekle i kroničku bolest ždrijela i povećane krajnike (mandule). Pretjerano je, da bi dijete duševno oboljelo radi glista.

Od znamenovanja su akutne, grozničave zarazne bolesti. Tako mogu iza tifusa, kašlja-hripavca, dobraca, rjeđe kod škrleta, upale pluća, akutnoga reumatizma zglobova itd. nastati posve razvite psihoze, a osobito u rekonvalescenciji. Ponajviše se takovoj djeci iznevjeri pamćenje, „zaboravila su govoriti“, što no se veli. Uz to su sva osjetila što manje, što više otupjela. Djeca su dugo apatična.

Od kroničkih grozničavih bolesti najviše su opasne tuberkuloza i malarija-groznica; a kod djevojaka bljedobolja (chloroza).

Nedovoljna hrana, osobito kad djeca uz to malo spavaju i odviše rade. Tako n. pr. u engleskim, a i u njemačkim tvornicama obole mnoga djeca.

Duševni afekti, naime briga, tuga, srdžba, strah, kao i prestrašivanje nijesu u doba djetinjstva toliko opasna, kao u kasnije doba.

Spolni ekscesi, a među njima u prvom redu onanija, ponajviše su posljedice, a ne uzrok psihozi, ako sasvim spontano nastaju, t. j. bez zavođenja.

Duševno preopterećenje dovodi u dječjoj dobi do psihoze, ako duševna sposobnost t. j. darovitost ne stoji u razmjerju sa zahtjevima škole.

Zanemareni odgoj rijetko kad će biti uzrokom duševnoj bolesti, nego ponajviše tjelesnoj i moralnoj zapuštenosti. Ako se mašta prerano uzbuđuje, san se prikraćuje, i dijete se malo kreće u svježem uzduhu, a uz to dobiva alkoholna pića, jaku kavu, čaj itd., onda se psihozi pripravlja tlo, tako da je dovoljan katkad neznatan poticaj, da se porodi psihoza.

Kako se liječe duševne bolesti kod djece? Djeca s prirođenom psihozom ozdrave rijetko kad.

Psihoze, koje nastaju poslije, mogu se u 50% posve izliječiti; dakako to stoji do toga, da li se dijete za vremena počelo liječiti.

Psihoze, kojima je razlog u kakvu defektu (slabo pamćenje ili prosuđivanje) ponajviše su prirođene, te se ukupno nazivaju „prirođeno slaboumlje“. Psihoze bez defekta jesu manija (pomama), melankolija (nujnost), tupoglavost (ili akutna demencija) i paranoija (šenutost). Prema postanku razlikuje se epileptično, histerično, koreatično i neurastenično ludilo.

Da se duševne bolesti spriječe, treba da roditelji i odgajatelji paze na ovo:

1. Dijete treba da se hrani priprosto, ali krepko; neka ne dobije nikakva alkoholičnoga pića i da ne pije jake kave, jakoga čaja itd.

2. Dijete treba otvrdnuti proti studeni (da ne leži na perini, da se odveć toplo ne odijeva, da se tijelo hladno pere u svako doba godine) i proti bolovima; (ne pazi, kad dijete mnogo viče i plače pri najmanjoj povredi itd.).

3. Djetetu treba dati dovoljno odmora i spavanja.

4. Djetetu valja urediti duševnu radnju. Pri tom treba paziti na to, kako je nadareno. Ako se 50 djece svaki dan jednako podučava i jednako im se domaće zadaće daju, vidjet ćemo, da će im radnje veoma različne biti prema tomu, da li je koje dijete više ili manje darovito. Najbolje ćeš znati, koliko smiješ zahtijevati od djece, ako u školi počinju biti umorna, ako više tako ne paze, a duševni im rad biva sve sporiji. To nam je dokaz, da moždanima treba mira.

5. Treba nadzirati maštu djeteta. Ako prevlađuje mašta, više će škoditi duševnomu zdravlju, nego duševno preopterećenje. Crtice iz indijanskoga života, zgode i nezgode lovaca i romani nijesu za djecu.

6. Isto tako treba nadzirati spolni razvitak.

7. Valja za djecu udesiti redovitu gimnastiku.

Pravo liječenje duševno bolesnoga djeteta treba da preuzme liječnik, zato o tom ovdje ne može biti govora, te ćemo tek toliko spomenuti, što treba da odgajatelj čini, kad u djeteta opazi, da se duševna bolest počinje razvijati. Svakako treba, ako ma i najmanja sumnja postoji, odmah zatražiti savjet u liječnika. Što se duže zavlači, to će biti gora prognoza. *dr. Lobmayer.*

Duševni razvitak. Novorođenče ne zna upotrebiti ni svojih osjetila ni organa za

gibanje; ono ne zna ni htjeti, ni ne htjeti. S vremenom se razvija jedna sposobnost za drugom; jedno se duševno stanje izvija iz drugoga. Razvitak pomnožava duševnu sadržinu, mijenja je; ali što više napreduje, to postaje duh stalniji, utvrđuje se, pa kad duh nabere stanovitu množinu stalne duševne sadržine, onda prestaje razvitak, jer i sam čovjek prestaje biti sposoban za daljni razvitak, budući da su se razvijeni duševni proizvodi ustalili, pa su nepromjenljivi.

Poznavanje duševnoga razvitka vrlo je potrebno pedagogu, jer prema njemu treba da udešava svoj postupak i odabire sredstva, kojima će utjecati na dijete.

I. Razvitak duševnoga života i rada. Početak djetinjega života pomišljamo na temelju sjećanja iz vlastitoga života i s pomoću opažanja na djeci. U novije se doba upriličuju točna i promišljena opažanja djetinjeg duševnoga života u prve tri godine, pa se iz njih izvodi red, kojim se pojedini duševni rad razvija kao i uvjeti, pod kojima će se razviti.

1. Osjetila i osjećanje. Na svijet donosi dijete već razvijena osjetila, osjetne živce, a i moždansku materiju, koja prima podražaj i omogućuje osjet. Dijete osjeća odmah po porodu, ili kratko vrijeme poslije, te se osjećanje izražava na licu, ili gibanjem tijela. To je znak, da su se između osjetilnih centara i motorskih centara moždanske materije razvila vlakanca asocijacije, te podražaj prelazi na motorske živce i izazivlje gibanje lica i tijela.

Najdulje se razvija vid. Podražaj djeluje na oko odmah; umjerena svjetlost ugađa i oči se rastvoraju, prejaka svjetlost draži odviše i oči se stištu; u mraku dijete plače. Podražaj svjetla djeluje i na mišice okulomotorijske, te se oko pomiče za svjetlom; skladno pomicanje oka razvija se tek u vremenu.

Boje se razlikuju tek poslije nekoliko mjeseci, i to ne sve; ta sposobnost razvija se polagano, a stoji mnogo i do toga, koje boje podražuju, kako često i u kojoj mjeri.

Prostor se zamjećuje poslije nekoliko mjeseci, s početka nesavršeno. Pomažu pri tom mišični osjeti javljajući se pri gibanju oka, pak pri akomodaciji zjenice i leće, a poslije zamjećuju i s pomoću dodira, pak mišičnih osjeta organa gibanja.

Sluh se razvija nešto brže. Jaki glasovi djeluju neugodno, izazivlju stresanje i gibanje ruku, kao da se dijete brani; umjereni su glasovi ugodni. Poznati se glas razbira u drugoj polovici godine redovno i posve.

Lokalizovanje (označivanje glasa u prostoru) razvija se veoma polagano, te je netočno i ostaje nepouzdano.

Slušanje se razvije prije nego motrenje i promatranje. Slušanje, motrenje i promatranje samostalni su duševni radovi, a odaju se u čuđenju, pa se počinju čuđenjem i strahom. Veoma je znatno, da se ustanovi, kad se dijete počelo čuditi, kad ga je spoljašnji bilo čujni ili vidni pojav zabušio, te je dulje slušalo ili motrilo. Što se to ranije pojavi i što je intenzivnije slušanje i motrenje, to se može očekivati savršeniji duševni rad.

Uru ili dvije poslije poroda dijete je još posve gluho; ta prolazna gluhoća može potrajati i dulje, no ako traje koji dan, onda je pogibao, da će ostati u opće gluho. Da li dijete čuje, razpoznaje se po stresanju na jak glas. Isto se tako pozna, da li vidi, na žmirkanju, ako djeluje prejako svjetlo. Nema li žmirkanja, bojati se sljepoće.

Dodirna osjetljivost nije u početku razvijena onako, kao što je poslije. Dodirâ u početku nema, koji bi se ugodno oćutjeli, a ako će se koji neugodno oćutjeti, onda mora biti jak. S vremenom se razvija i dodirna osjetljivost, te dodiri blagi — milovanje i draganje — izazivlju pričute ugodne, a išto jači dodir — udarac — neugodne. Ako su dodirni osjeti — ugodni ili neugodni — popraćeni prejakim pričutima, onda je to nenaravan pojav, koji štetno djeluje na daljni razvitak djeteta i znak je, da će sav razvitak biti nenaravan; takova se djeca razvijaju u mekoputne i putene individue.

Kušanje je u času poroda još najrazvijenije od svih osjetila. Točno se razlikuje slatko od gorkoga odmah, te su ti osjeti popraćeni jakim pričutima. Ako se novorođenčetu stavi na jezik kap gorke vode, osobito prema korijenu jezika, nastat će gibanja kao kod bljuvanja; a to je znak, da je podražaj prejak, pa prelazi na motorske živce jezika i grla s osjetilnih živčanih vlakanaca okusa.

Mirisanje nije u prvi čas toliko razvijeno, ali se nabrzo razvije tako, da dijete razpoznaje različne i veoma malo ili neznatno različne mirise.

2. Težnje i htijenja. Glad i sitost prate ponajjači pričuti osjeta, i to negativni

i pozitivni prićuti. Tako i osjet studeni i topline, mokrine i suhote, tame i svjetlosti itd. Ti osjeti s prićutima podloga su razvitku teženja. I budući da se osjeti javljaju rano, pa se rano i zapamte, to se i težnje rano javljaju. Kad se naime razvije niz: glad, sitost, onda osjet glada dovodi odmah i uspomenu na osjet sitosti, a tada se javlja težnja. No s vremenom se utisne među članove niza glad i sitost još inih, pa se razvije niz: glad, plač, sisanje, slatko mlijeko, sitost. Čim se osjeti glad, odmah se javlja i težnja, ali se javljaju i svi članovi niza, te dijete plače, a poslije toga zamjećuje, da plačem pribavlja sebi mlijeko i sitost. Dakle se razvije htijenje plača, da se pribavi zadovoljstvo težnje i to tako, što su spoljašnje prilike obustavile izvršenje neke težnje, koja ima svoju klicu u naravi čovjeka. Na taj se način nauči dijete htjeti i glavu uspravno držati, da vidi i čuje za čim teži, ruku micati, da dodirne, da dohvati itd.

Pri razvitku tih težnja i sposobnosti teženja i pri razvitku htijenja „ja“ je potpuno pasivan. Od „ja“ ne ovisi postanak težnje, a ni postanak htijenja. Dok se pojavi glad, odmah dijete plače, a ne promišlja, hoće li plakati ili ne. Ako se razvila samosvijest, onda je ona pri svem pasivni motrilac.

3. Gibanja. Novorođenče se ne umije gibati, niti zna za svoja gibanja. Impulzivna i refleksivna gibanja prve dobi izazivlju, kad su već izvršena, osjete gibanja. S vremenom spajaju se ti osjeti s onim osjetima, što ih ta gibanja proizvedu, n. pr. s osjetom glasa spoji se osjet gibanja govorila; s osjetom dodira ruke i opažanjem ruke spoji se mišični osjet gibanja ruke. Tako dijete opazi, da samo plače, kad teži za sitošću, i od toga časa moći će plakati, kad bude htjelo. Na taj se način od besvijesnih gibanja razviju najprije svijesna, koja se mogu predočiti, a iz tih hotična, koja se mogu izvršiti, kad se hoće.

4. Čuvstva i samosvijest („Predodžba ja“). Svaka zaustavljena težnja rađa negativno čuvstvo, svaka zadovoljena težnja rađa pozitivno čuvstvo. Izmjena tih težnja i često ponavljanje razvija samosvijest ili — kako se kaže — „predodžbu ja“, i to samosvijest ili „ja“, koji teži i pati. Kad se razvije predodžba gibanja, pa težnja izazove gibanje, onda se iz toga čestom obnovom razvija „htijući i djelujući ja“. Iz čuvstva niče „ja“, koji osjeća (i spoljašnji svijet i gibanja), teži, hoće i giblje se. Još ne misli, i ne govori.

5. Mišljenje i razum. Strah je uzrok mišljenju. Dok se razvije samosvijest, odmah se javlja i strah od svakog nepoznatoga pojava, a taj navodi samosvijest na to, da prispodablja novo sa starim. Mogućnost je za prispodabljanje gotova, jer su se već razvile i zapamtile predodžbe. Prispodabljanjem postaju sudovi i pojmovi, koji se pamte i daju razum, a to prispodabljanje i proizvođenje sudova i pojmova jest mišljenje. Razumu i mišljenju utječe se samosvijest uvijek, kad se pojavi što nepoznata i zastrašnoga.

6. Govorna sposobnost. Kad se razvije samosvijest, onda se može razvijati i govorna sposobnost. Samosvijesno dijete zna za svoje ugodnosti i neugodnosti, a opaža i pojave na tijelu, što ih izazivlju ti duševni pokreti. Opazi li iste pokrete i na drugom, onda se sjeća i duševnih stanja, koja ih izazivlju. To je put, kojim se nauči razlikovati znak i duševno stanje. Na to uči — slušanjem — riječi za one predodžbe, što ih je steklo, pa kad se nauči hotimice izvoditi pojedine pokrete tijela, onda je sposobno, da može, kad hoće, izgovarati i pojedini glas, ili slog, t. j. uči se naučene riječi izgovarati. Pri tom pomaže djetetu i razum, jer da nije stalnih pojmova, ne bi se imala riječ s čim asociirati, niti bi se mogla izgovarati, da nema samosvijesnoga suđenja.

Tim je duševni život i rad započeo u svim svojim granama, a postignut je ovaj stupanj od prilike koncem treće godine.

II. Razvitak osobe. Osobnost, dakle ono, što čini pojedinoga čovjeka da je svijesno biće, razvija se od četvrte pa dalje do dvadeset i četvrte godine. Pri tom razvitku sudjeluju dva faktora: duševne funkcije i spoljašnji dojmovi, a proizvod tih dvaju faktora, koji pripada osobi i čini osobu, jesu trajna duševna stanja. Osim toga stječe osoba u tom razvitku: razum, um, ukus, razbor i kreposti, nazor o svijetu i životu. Tim je osoba oboružana i ako su se razvila prava duševna stanja, to će se služiti tim oružjem onako, kako se to slaže s naravlju čovjeka, t. j. s vječnom i nepromjenljivom istinom. A da se može služiti, to se za života razvija duševna sila.

Osjećanje, pamćenje, obnavljanje jesu funkcije, koje ostaju iste za cijeloga razvitka. One utječu na stupanj razvitka i inih du-

ševnih funkcija, a inače ne. Fantazija, mišljenje, teženje, čuvstvovanje i htijenje karakterišu mnogo više pojedine stupnjeve razvitka, jer je jače sada jedno, sada drugo, a opet i gradivo je različno, što ga obrađuju. Isto tako je za pojedini stupanj razvitka karakteristično i duševno stanje, koje se upravo razvija. I trajna duševna sadržina — obrazovanost — postupno se razvija, i to tako, da se u različnoj dobi razvija različna duševna sadržina.

Prva dob. [Četvrta, peta, šesta, sedma godina života.] Osjeti su jaki i jasni, nepomućeni već stečenim predodžbama. Pamti se sve, i to sve vrste osjeta i riječi. Duh sam po sebi ne proizvodi iz ovoga gradiva nikakovih trajnih proizvoda, jedino se raspoznaje stvar od stvari.

Život u obitelji izazove mnoga čuvstva, koja se sabiru uz samočuvstvo ili uz sučuvstvo. Isto tako taj život razvije mnoge težnje, kojima nije samo tijelo izvorom, nego ih rađa dodir s drugim ljudima.

Predodžbe, čuvstva i težnje, što se u ovoj dobi stječu, nužni su elementi, iz kojih se može razviti u budućnosti obrazovan duh, ako bude za to prilike, ali bez njih nikako. Otud znamenitost djetinjega života u ovoj dobi za sav budući razvitak.

Duševna stanja opažaju se sada već, dakako neka samo u zametku, a druga postignu i neki stupanj savršenosti. Tako s pomoću fantazije, koja je u ovoj dobi najjači način samostalnog duševnoga rada, navikava se dijete na stvaranje nizova, a razvitak nizova daje pomalo predodžbu vremena, koja kano da se sad tek i počinje razvijati, pak sposobnost predočivanja događaja u vremenu. To razvijanje nizova zabavlja dijete, jer mu širi i jača svijest, i tim se dijete vježba u tom veoma znatnom duševnom radu. — Dugotrajno duševno stanje jest poslušnost, t. j. obustava misli i teženja, a osobito volje. Poslušnost se razvija pod dojmom straha i slaboće.

„Ja“ ove dobi određen je najjače osjetom. Silu radnu izazivlje pozitivni i negativni pričut, no ta radna sila ne produkuje, nego se samo tijelo miče tako, da to micanje tijela izazove pozitivni pričut. K toj vrsti rada spada i igra, koja sada vlada i karakteristična je za ovu dob. Osjet s pričutom sada je glavno mjerilo, po kom se određuje vrijednost stvarima i duševnim pojavima.

Igra dovodi do mnogog i raznovrsnoga gibanja, a tim se stječe vještina, koja će se upotrebiti u radu.

Težnja za opstankom i za jakošću i jasnoćom samosvijesti veoma je jaka, a tim se dolazi do čuvstva ovisnosti i poznavanja vlastite slabosti; pa to je veza, što veže dijete uz roditelje. Čuvstvo ovisnosti i poznavanja vlastite slabosti navodi na misao silnoga, jakoga, koji može sve da svlada — a to je prvi način mišljenja o Bogu.

Ovisnost i slabost u samosvijesti dovodi do podražavanja, a osobito se podražavaju roditelji, koji su u očima djeteta najjači i najbolji ljudi. Uživanje u podražavanju vodi do mnogih vježba.

Ovisnost mora zametnuti podnošljivost i strpljivost, duševna stanja, koja se poslije razvijaju, ali se moraju zametnuti sada, kao i posluh; jer poslije to ne bi bilo moguće.

Obitelj, kuća i najbliža okolica spoljašnji su dojmovi, pod kojima se dijete razvija u toj dobi.

Karakteristika te dobi jest dakle:

1. Zamjedba počinje i određuje svijest.

2. Osjetilni pričuti (pozitivni i negativni) daju glavni razlog radu i jedini su svijesni pokretač i uzrok gibanju.

3. Igra je jedino hotimično i samosvijesno gibanje, i svako hotimično i neprisiljeno gibanje smatra se igrom.

4. Samostalnih i stalnih načela nema.

5. Fantazija je jedini produktivni rad.

Prijelazna djetinja dob. [Osma i deveta godina.] Dok još jedan stupanj u razvitku nije završio, već se počinje drugi, te se može ustanoviti vrijeme prijelaza iz jednoga stupnja u drugi. Ti su prijelazi još vidniji kod djece, koja se razvijaju pod utjecajem škole. Za tu prijelaznu dob značajna su ova obilježja.

Osjetila rade i dalje vrlo živo i sigurno, te njihov rad i jako pamćenje pomaže, da se sabire množina jasnih i stvarnih predočaba, za koje se i imena sabiru. Škola to sabiranje potpomaže, pa svojim radom razvija motrenje i pažljivost za stvari i pojave.

Pažljivost se razvija i pri stvaranju nizova predočaba, a fantazija i sada najuspješnije razvija nizove, dakle se njom najbolje privikava dijete na duševni rad u opće.

Život u školskom društvu izazivlje mnogo novih elementarnih čuvstava i težnja i sve se to pamti, pa će kao elementi poslužiti pri obuci za razvitak duševnosti. U tom društvu između inoga razvija se pravna svijest i pravno čuvstvo: moje — tvoje, što ti meni — to ja tebi.

Pojam glavar i sudac razvija se na pojmu učitelja. Pojam zavičaj postaje na interesu za obitavalište drugova i prijateljâ, t. j. saučenikâ. Isto se tako razvijaju mnogi ostali pojmovi i kreposti društvene.

Mašta, pod dojmom u životu postalih čuvstava, stvara i omogućuje shvaćanje bajnih priča, u kojima se sabiru ista čuvstva, koja su izazvala rad fantazije. Tako u priči sabrana čuvstva opaža dijete jasnije, oduševljava se i čuvstva izazivlju prve etičke sudove, koji su sada dakako osamljeni i slabi.

Gibanje se u školi udešava prema nekoj stanovitoj svrsi, t. j. prema svrsi obuke i tim dijete stječe vještinu u čitanju i pisanju.

Poznavanje znakova se proširi, i to pismom i brojkama. Predočivanje u vremenu biva savršenije i opsežnije.

Po prviput se dijete navraća, da se bavi oblikom i brojem, te mu se raširi tako i duševni horizont, a na tom se vježba pažljivost. Na oblicima i brojevima vježba se dijete u upotrebi logičnih pojmova.

Po prviput opaža dijete rad, koji se sastoji u tom, da izvodi hotimice unaprijed pomišljene pokrete, koji sami po sebi nemaju nikakove podražljivosti ni ugodnosti kao kod igre. „Ja" osjeti stalno ograničivanje i odatle se razvija smisao za stalni red. U samosvijesti, osim što se razvija urednost, red, izražen u nekoliko pravila, nema drugih, stalnih pravila, nego ih zamjenjuje autoritet uzgajateljev.

Pod dojmom autoriteta počne se u djetetu razvijati istinitost, t. j. pomisao na realnost misli.

Školski život i obuka, pak zavičaj jesu novi spoljašnji uvjeti, koji djeluju na dijete.

Druga dob. [Deseta, jedanaesta, dvanaesta godina.] Premda se između djeteta od deset i dvanaest godina opaža razlika, to se ipak može, obzirom na mnoge prilike, ova dob uzeti kao jedna cijelost.

Ovo su godine trajnog i dubokoga zamišljanja, u tom smislu, da se osobnost, samosvijest gubi u onom, što je oko djeteta. Fantaziju ograničuje iskustvo i prviput počinje dijete, da mišljenjem protumači sebi ono, što spozna i prepozna pojmovima, stečenim u prvoj i u prijelaznoj djetinjskoj dobi. Tako se dijete gubi u društvo i u prirodu. Isto se tako zanosi dijete i moralnim idejama, koje se sada rađaju, a koje fantazijom prikazuje samo sebi na velikim činima i ljudima, pa ih motri kao nešto veličajna i nedostiživa.

Probuđeni razum i um prenose se dakle van i tamo izvan djeteta se realizuju i dijete se gubi u tim novim duševnim pojavima.

Mekanično pamćenje i sada je veliko, ali se sada pamte proizvodi vlastite fantazije i razuma. Zamjećivanje biva subjektivnije, jer stare, već stečene predodžbe apercipujući nove, u mnogom ih mijenjaju i uobličuju.

Uzrok pojavu ne traži se više fantazijom, nego razumom i moralnom idejom. Veličina moralnih ideja sili na to, da im se nađu i veliki nosioci, te ih fantazija u istinu i stvara, i njima se duh najradije zabavlja. Toga radi prenosi se dijete veoma rado u prošla vremena, u odaljene krajeve, gdje je fantazija slobodna od svakidašnje zamjedbe, pa se tamo traže velika djela velikih ljudi.

Vlastitih uvjerenja i načela nema, i sada se povodi dijete za drugim, hoće drugoga da podražava, ali se sada u misli i fantaziji povodi za velikim ljudima i djelima, za odlučnim značajevima. Tim razgrijava dijete svoja moralna čuvstva i sabire snagu, kojom će dozreti u budućem životu moralni značaj. Prije je podražavalo samo čine, sada podražava i pobude na čine.

Veza s obitelji slabi, a veza s jednakim jača. Dijete se ćuti samostalno, energija se razvija, hoće se rada, volja se podvrgava općoj, teži se za samostalnim kretanjem, a to sve vodi k sklapanju prijateljstva, k udruživanju, k društvenosti jednakih, gdje svi djeluju upravljani jednom idejom i jednom zajedničkom voljom. Slijepi se autoritet gubi i kao autoritet drži se samo onaj, koji je jak. Divljaštvo, svađanje, opornost posljedice su toga stupnja razvijanja, koje izbijaju na površinu.

Moralni sud se stvara na velikim djelima i iz njega se razvija savjest, kojoj je posljedica sram, a taj se najprije javlja radi neuspjelih čina. Priznanje godi, častoljublje

je poticalom na rad, možda najjače u ovoj dobi.

Rad se promatra na velikim činima. I samo dijete preduzimlje, da će nešto izvesti, i počne ovo i ono s velikom energijom, ali brzo klone. Dijete ne opaža onih prilika, gdje bi moglo samo da djeluje, ne obazire se na svoje sile, sredstva, a najmanje na potreboće, koje bi valjalo radom pokriti. Igra se ne ostavlja, nego se udešava po duševnim raspoloženjima i nastoji se ta raspoloženja izraziti.

Bog se upoznaje kao najjači, najsilniji, najsavršeniji.

Društvo, u kom dijete živi, uspomene na prošlost, u koliko su u narodu žive, tradicijono pjesništvo, u koliko je živo u narodu, pa ga dijete upoznaje, priroda i prirodni pojavi, koji su se u toliko progledali, da se ne pripisuju bajnim silama, snažno tijelo, pak život u društvu jednakih jesu naravni spoljašnji dojmovi, koji su uvjetom gore opisanoga razvitka.

Karakteristika ove dobi jest:

1. Samosvijest gubi od svoje jakosti i svježosti pod dojmom moralnih ideja, pak pojava u prirodi i društvu.
2. Zamjećivanje postaje subjektivnije.
3. Uzrok pojavima traži se razumnim mišljenjem, a ne fantazijom.
4. Djetetom vlada oduševljenje za uzvišeno i veliko, koje se motri na istorijskim, fantazijom osvijetljenim osobama i na pojetskim proizvodima.
5. Razvija se društvena svijest i sposobnost opstanka u društvu.
6. Razvija se moralni sud, a iz ovoga savjest i sram.
7. Igrom vlada neka ideja; rad se upoznaje na tuđim i to velikim činima.
8. Upoznaje se i ćuti s pomoću velebnih čuvstava veličanstvo božje.

Prijelazno, mladenačko doba. [Trinaesta i četrnaesta godina.] Životne prilike upoznaju mladež u toj dobi s pojmom rada, imutka, sredstva uzdržavanja tjelesnoga. Pod tim utjecajem navrati se sav duševni život na novu stazu, posljednju pred spolnom zrelošću.

Misao na rad svraća dijete na najbližu okolicu. Za rad je potrebno poznavanje i razumijevanje prirode, pak vještina. Prema tomu se grupira i uređuje sve stečeno iskustvo i znanje, a naučena tjelesna gibanja nastoji samosvijest da stavi sebi u službu.

Nastala je dakle dob, gdje se stečeno znanje počinje sabirati kao vlastiti razum, koji je samosvijesti na službu. „Ja“ se domišlja, kako bi svojim znanjem upoznao i protumačio različne pojave, i kako bi prema tomu udesio svoj rad i život, da sačuva zdravlje i proskrbi svakidašnju potrebu. Misao na zdravlje i na svakidašnju potrebu javlja se u toj dobi po prviput, i to kao dobra, ovisna od same osobe.

Misao na svakidašnju potrebu i zdravlje izazivlje pomisao na umjerenost i štednju, dakle stjecanje i pregaranje. No ne samo da mladež traži, kako će obuzdati sama sebe obzirom na se, nego i obzirom na drugoga. To je povod, da se stečeni moralni zakoni počinju smatrati kao mjerilo prema samomu sebi, a ne samo kao ukras velikih ljudi.

Misao na rad i skrb za opstanak izazivlje u djetetu pojam etičkoga društva, u kom svaki član radi, a jedan je vezan na drugoga. Tako počinje dijete upoznavati društvene kreposti.

Nemoć tjelesna i moralna slabost, koje izbijaju u svijest mladeži povodom borbe s prirodom i sa samim sobom, rađaju čežnju za oslobođenjem. I javlja se misao o Bogu, koji je svamoguć, pa može osloboditi od propasti tjelesne i okrepiti duh, da ustraje u dobru. Mladež postaje zrela, da može svojim čuvstvom podići se do Boga Spasa (koji spasava od propasti), do Boga dobrote i milosrđa; dakle do Boga, koji čovjeku pomaže, da se može podići do one savršene sreće, za kojom teži.

Igra prestaje sada biti jedinim zanimanjem, a pretvara se u produkciju, pri kojoj se hoće da pokaže snaga tijela i duha, pak spretnost.

Spoljašnje pobude i dojmovi, pod kojima se u toj dobi dijete razvija, podani su u nauci kršćanske vjere, životom u pravno uređenom društvu i dojmom proizvoda narodne kulture u školi.

Treća dob. [Od petnaeste godine, pa do zrelosti.] Spolna zrelost, život i djelovanje u društvu i tim skopčana razočaranja i uspjesi, to su uvjeti, da se ono, što se u prijelaznoj mladenačkoj dobi zametnulo, razvije i učvrsti. Dvojaka je mogućnost, i to: da se zametak uguši, budu li prilike takove, da će se

putenosti zadovoljavati ili da se moralni značaj razvije.

Novih duševnih pokreta nema, samo sada stoji do mnogih prilika, hoće li se uzdržati harmonija između mnogih sila, koje vladaju čovjekom, i koje daju radljivu, vještu, obrazovanu, moralnu osobu. *dr. Đ. T.*

Duševna sloboda. Opis pojava. Kad razvijen čovjek hoće nešto, onda mu je jasno, da to može htjeti i ne htjeti, da može prihvatiti neke uzroke, ali ih ne mora prihvatiti, da može izvršiti neki čin, ali ne mora; dakle da ga može i ne izvršiti. Kao što spoljašnje tjelesne čine, tako može netko i duševne čine i radove da obustavi ili promijeni. Može se naime ne htjeti i htjeti misliti o nečem, ne htjeti i htjeti težiti za nečim, može se htjeti ugušiti neko čuvstvo, a neko probuditi. To uvjerenje i tu sposobnost nazivamo duševnom slobodom, i razlikujemo je od ćudoredne slobode, od teorijskoga prosuđivanja istinitosti i neistinitosti, od estetskoga prosuđivanja lijepa i ružna. Duševna sloboda naziva se dakle sposobnost, da pojedinac može obustaviti ili započeti neki unutrašnji ili spoljašnji rad bez obzira na to, je li dobar ili zao, koristan ili štetan, istinit ili neistinit, lijep ili ružan, indiferentan ili zainteresovan; bez obzira na to, da li je taj rad gibanje tijela, ili mišljenje, ili čuvstvovanje, ili teženje. Odnošaj duševne slobode prema pojedinom duševnomu radu izražava se običnim govorom posve točno. Veli se: „Ja“ hoću misliti o tom, ili ne ću! — „Ja“ hoću težiti, ili ne ću! Ali se veli: „Ja“ ću ugušiti čuvstva ta i ta u sebi, i: „Ja“ ću probuditi ta i ta čuvstva. A tim se veli: Ako bude moguće, t. j. ako se bude čuvstvo dalo ugušiti, i ako se bude dalo probuditi. Tim kao da se priznaje ograničenje i nemoć duševne slobode prema čuvstvima.

Duševna sloboda omogućuje etičko i razborito prosuđivanje pojedine težnje, prije nego li će se ona pretvoriti u htijenje. Čovjek je naime po svojoj duševnoj slobodi gospodar težnji, koja ga je spopala, pa je obustavi. I ta je strana duševne slobode najznatnija.

2. Razvitak i tumačenje. Duševna se sloboda u djetinjoj dobi ne može opaziti. Spoljašnji utisak uzrokuje težnju, a ona se pretvara s pomoću stečenoga iskustva u htijenje, i to odmah izaziva rad. Dijete se ne može oteti, da ne podražava sasvim indiferentna gibanja, a kamo li, da bi moglo vladati pojedinom težnjom i htijenjem. Isto tako ne može ono da upravlja svojim mišljenjem, nego je to u vlasti spoljašnjih slučajnih zamjetaba ili niza sudova, koji se raspliće. Djetinji „ja“ uvijek hoće ono i onako, što se upravo razvilo pod dojmom prilika. Taj stupanj htijenja, volje, ali ne psihičke slobode, počinje se u četvrtom mjesecu, a opaža se jasno na pojedinim gibanjima.

Poslije se počnu sve više i više između težnje i htijenja uplitati prerazlični motivi, t. j. kad se pojavi pojedina težnja, koja je već bila svijesna i kao htijenje, pa se i cilj postigao, onda se probude i različne uspomene na posljedice, koje su se javile poslije prеđašnjih ispunjenih težnja. Te uspomene ili pospješuju ili zaustavljaju razvitak težnja i prijelaz njihov u htijenja. Ta zaustava ne potječe od samosvijesti, nije posljedica duševne slobode, ali je nužni preduvjet za razvitak te duševne sposobnosti.

Svaku obustavu težnje opazi i zapamti „ja“, jer svaka obustava je u samom času obustave neugodna, a poslije se — već prema prilikama — razvija u ugodnost ili neugodnost. Ta čuvstva se sabiru, daju općeno čuvstvo i to je čuvstvo podloga sudu: „Ja“ mogu obustaviti težnju, mogu htjeti i ne htjeti. Duševna sloboda, kojom se „ja“ služi prema nekoj težnji ili htijenju, jest pomisao, ili sud, stečen i razvijen na svijesnim pojavima. Kao što se protutežnja usprotivi nekoj težnji, te priječi, da podražaj uzrokuje gibanje — rad, tako se usprotivi i „ja“, i djeluje kao protutežnja. „Nešto me vuče, ali ja ne ću!“ „Pametno je, korisno je, ugodno je, lako je, ali ja ne ću.“ To su načini, kako se izražava to stanje.

Kao što se težnji ili nekom spoljašnjem, tjelesnomu radu suprotstavi protutežnja, isto se tako nizu predočaba, koji se razvija u svijesti, upopriječi pojedina predodžba, ili niz bez ikakove pripomoći samosvijesti. Ta obustavljanja opazi samosvijest, pa s vremenom i „ja“ onoga časa stupa kao zapreka nekojim mislima, te se uvjerava, da je duševno slobodan, t. j. da upravlja i mislima. Duševna sloboda nije pri upravljanju misli tako izrazita kao pri upravljanju težnja i čina. Još je slabija pri upravljanju čuvstava, i to s razloga, što su čuvstva bitnost i temelj samosvijesti, čuvstva su najglavnija sa-

držina u „ja“. Radi toga nije „ja“ ni slobodan od čuvstava.

3. Abnormalnosti. Motreći dijete upoznat ćemo najbolje i najbrže i abnormalnosti. Dijete nema duševne slobode, ne može obustaviti težnje, da omogući prosuđivanje i odlučivanje, a još manje se može oprijeti nečemu, što svojom intenzivnošću nakuplja svijest. Isto se vidi i kod ljudi duševno bolesnih, koji su neprestano robovi pojedinih misli, težnja ili gibanja. Od tog postupnoga pomanjkanja duševne slobode, pa do savršenoga razvitka duševne slobode ima mnogo stupnjeva, i po tim se stupnjevima razlikuje individualnost. Uzroci te razlike jesu: prerana razdražljivost živčane materije. Što je razdraživija živčana materija, to je teže dobiti je u vlast i njome upravljati s pomoću svijesnih pojava. Ako nijesu vlakanca asocijacije, koja vode podražaj, razvijena, ili ne funkcioniraju, onda je također duševna sloboda mnogo puta spriječena u svom utjecaju. To se osobito opaža kod uživanja alkohola. Alkohol slabi funkciju vlakanaca asocijacije, i tim priječi širenje podražaja po višim moždanskim centrima, koji služe pri razvijanju duševne slobode.

Veliko pušenje u nedobi, alkoholizam, bludni ekscesi i sifilitičke bolesti slabe u opće moždansku tvarinu, a osobito one dijelove, koji služe višem duševnomu životu, dakle i duševnoj slobodi. Te abnormalnosti se i prenose, radi toga su i baštinjeni različni stupnjevi duševne slobode.

Stupanj duševne slobode i abnormalnosti, koje se pri tom javljaju, stoji također i do uzgoja, te u opće do prošlog duševnoga života. Što ranije spoljašnje prilike, zapovijedi, kazne itd. obustavljaju težnje, koje se bez kontrole u duhu razvijaju, i što se ranije djetinji duh sili, da se bavi nekim stanovitim nizom predočaba, to se brže i sigurnije razvije i duševna sloboda. Nema li tih nužnih obustava u ranijoj mladosti, to će pojedine težnje ojačati, razvit će se i nizovi misli, te se ne će moći poslije ni jedno ni drugo obustaviti, a da takova obustava ne uzrokuje jakih afekata, koji priječe razvitak bilo koje trajne duševne sile ili sposobnosti.

Razvitak razuma i uma, skladnost i jedinstvenost načela utječe također na duševnu slobodu. No više nego išta drugo utječu čuvstva, i to način i povod, kako se javljaju čuvstva, pak trajnost, t. j. pamćenje čuvstava. Dok se „ja“ razvije kao samostalno, ako i tamno duševno stanje, koje mijenja svoju sadržinu, to se odmah razlikuju dvije vrste svijesnih pojava; jedne su izvan, a druge u „ja“, ili ih „ja“ smatra kao svoje. Pa kao što je za „ja“ glavna podloga u razvitku čuvstvo, tako je čuvstvo i to samočuvstvo glavni izraz samosvijesti. Svaka težnja ili misao u prvom je času tuđa za „ja“ i potamnjuje samosvijest. Tim se javlja negativno čuvstvo, koje je dio samočuvstva u onom času, osobito onda, kad se na težnju ili na misao nadoveže uspomena na negativno čuvstvo, što ga je uzrokovala ista težnja, kad je prije bila ispunjena. Tim nastaje prispodoba čuvstava, a ta prispodoba trajnoga samočuvstva s prolaznim čuvstvima podaje snagu, kojom samosvijest kao duševna sloboda upravlja s inim svijesnim pojavima. Što za „ja“ više vrijedi trajno, stalno, a mirno samočuvstvo, a manje prolazno, nejasno tjelesno-osjetilnom primjesom obojeno prolazno čuvstvo, to je „ja“ duševno slobodniji. Vjerska i sve ine obrazovanosti, pak uzgoj, koji dovodi čovjeka u mnoge prilike, s pomoću kojih može da oćuti vrijednost samoga sebe, ako ostaje duševno slobodan, to sve djeluje tako, da se prirođena sposobnost duševne slobode može razviti. Naprotiv, ako se u mladosti ne obuzdaju težnje, osobito osjetilne, to će one spriječiti, da se razvije stalna samosvijest, a tim će spriječiti i razvitak psihične slobode.

4. Dojam na duševni život. Duševna sloboda preobrazuje u opće duševni život, jer ona oslobađa pojedinu osobu od neograničenog tuđega dojma. Pojedinac nije nigda posve slobodan od spoljašnjih dojmova ili uvjeta, t. j. da bi mogao štogod htjeti, česa ne pozna. „Ja“ ne može sam po sebi da razvije neku težnju, nego ona se sama od sebe javlja. Isto tako ne može „ja“ da razvija misli, za koje nije bilo spoljašnje pobude; ali — kad se jednom razvije duševna sloboda s pomoću protutežnja, onda ona samosvijest upravlja težnjama i mislima puštajući, da se razvijaju ili ih uklanja. Duševna sloboda može dakle poslužiti bilo kakvu načinu života: dobru i zlu, umnu i bezumnu. Duševna sloboda je sila samosvijesti, koja pomaže samosvijesti, da se zakani bilo za ovo ili za ono, za dobro ili zlo, za pametno ili ludo, fantaziju ili misao.

dr. Đ. T.

Duševna stanja. 1. Opis. Sav duševni život dade se podijeliti na nekoliko vrsta duševnih radova. Ali način, kako se svaki od tih radova izvodi ili gradivo, na kom se izvodi, jest prerazlično. Tako se može zamjećivati jasnije ili površno, ili se nešto promatra baš točno. Netko umije i hoće da motri posve točno ljudska obličja, drugi pojave u prirodi, treći cvijeće itd. Kao što je s motrenjem, tako je i s mišljenjem. Netko se navikne točnomu mišljenju, t. j. pazi, da li se vezanje predočaba slaže s logičnim pojmovima i spoljašnjim činjenicama; drugi opet ne pazi, nego pusti, da predodžbe stupaju bilo u kakove sveze. Kod nekoga je stalno, da će se čuvstvo pretvoriti odmah u težnju, a ova sili na rad i rad se vrši, pa je osoba, koja ga vrši, više ili manje pasivni gledalac tih čuvstava, težnja i pokreta; drugi opet obustavlja sve to i gospodari tim. Jedan ne podnosi drugih čuvstava, osim estetskih, etičkih, religijskih itd.; drugi jedino samočuvstvo, životno čuvstvo itd. Jedan ne može podnijeti druge pobude i ocjene rada do etike, ne može drugojačije htjeti, nego plemenito i milosrdno, a drugi jedino sebično. Trajna određenost, koja se odnosi na način duševnoga rada i na vrstu sadržine, za koju je duh unaprijed određen, zove se duševno stanje.

2. Bitnost i razvitak. Duševna stanja postaju u vremenu, i to pod dojmom čestoga ponavljanja jedne te iste vrste duševnih pojava i na isti način. Takov rad biva sve jasniji i življi, pa djeluje na samočuvstvo, jer se javljaju pozitivna čuvstva. Na taj način ne samo da je predispozicija na neki rad spremna, nego također i snaga, što sili na taj rad. Ona naime pozitivna čuvstva su vrelo jačim ili slabijim težnjama za tim istim radom.

3. Dojam duševnih stanja na život i duševni rad. Taj je dojam silan. Kakova se duševna stanja čestim ponavljanjem jedne vrste duševnoga nekoga rada razviju u dobi uzgoja i obrazivanja, takov će biti i duševni život i rad.

dr. Đ. T.

Dušoslovlje (v. psihologija).

Dužnost i svijest za vršenje dužnosti. 1. Opis. Imenom dužnost označuje se ono trajno duševno stanje, koje čovjeka sili, da vrši neke manje ili više teške duševne ili tjelesne radove, koji su izvršiocu neugodni, a možda i štetni, ali unapređuju neku zajednicu, neko društvo, komu je izvršilac svijesnim članom. Dužnost djeluje kao neka unutrašnja sila. Rad, koji se vrši pod dojmom dužnosti, vrši se vjerno, tako da se upotrebe sve sile, što ih radnik ima.

2. Bitnost i razvitak. Svaki je čovjek član jedne ili više zajednica; njegova samosvijest je složena; on je čovjek, ali uz to vojnik, učitelj ili učenjak. Kao član zajednice teži, da zajednica napreduje i svaki napredak zajednice oćuti kao svoj vlatiti, jer je zajednica dio njegove samosvijesti. Svako izpunjivanje težnja zahtijeva i rad. Rad je neugodan, ma se odnosio na probitke osobnosti upravo tako, kao i onaj, koji se odnosi na probitke zajedničke, što ih osoba smatra kao svoje. Ako je društvena svijest razvijena, onda će i težnje, kojima je taj dio samosvijesti vrelom, biti jače, nego li pomisao na bilo koju poteškoću i rad će (dužnost) biti izvršen. Ne ovrši li se neka dužnost, to će se samosvijest potamnjeti i to trajno, jer je i taj dio „ja" trajan. Otud nastaje neugodno čuvstvo. To se negativno čuvstvo javlja odmah, čim se pomisli, da bi se propustio neki čin, koji se smatra dužnost. To je svijest za vršenje dužnosti. Što je „ja" bolje razvijen u tom smjeru, da je svijestan onaj dio, što potječe od društva, komu „ja" pripada, to je i svijest za vršenje dužnosti jača.

Dužnost se upoznaje i svijest za vršenje dužnosti se razvija tim, što se i samosvijest razvija, i to onaj dio, koji pojedinca čini članom nekoga društva. Školski život pruža mnogo prilike, gdje se to oboje razvijati može. Ako se razvije u školskoj općini svijest i svijesna zajednica, te se svaki član bude ćutio učenikom i članom te zajednice, to će se mnogi čin izvršiti kao dužnost pod dojmom svijesti za vršenje dužnosti.

3. Dojam. Svijest za vršenje dužnosti svakomu je društvu najsigurnije jamstvo, da će pojedini član izvršiti sigurno i valjano svoj zadatak. Što je čovjeku širi djelokrug pri nekom općenom poslu, što je n. p. neko viši zvaničnik, to mora i svijest za vršenje dužnosti biti razvijenija. Moralni je utjecaj ovog duševnoga stanja velik; dakle je svijest za vršenje dužnosti i po pojedinca od veoma velike znamenitosti. *dr. Đ. T.*

E.

Egipat, sada vazalna zemlja turske države, a ovisna od evropskih velevlasti, osobito od Engleske, pripada svojom povjesti među najstarije kulturne zemlje, jer vijesti o kulturi egipatskoj sežu u doba od tri tisuće godina pr. Hr. Preostali gorostasni građevni spomenici, kao što su piramide, obelisci, hramovi, sarkofazi, pak slikarije i napisi na spomenicima, napokon i pismeni spomenici pokazuju nam, na kako visokom stupnju bijaše kultura starih Egipćana, — samonikla u toj zemlji, i kako je egipatski narod u opće prvi istorijski narod na svijetu, kojemu neki računaju povjest 8—10 tisuća godina. Obrazovanost starih Židova i Grka potječe iz Egipta, a Mojsije, Pitagora, Plato, Herodot i mnogi drugi filozofi i naučnjaci crpli su svoje znanje na izvoru egipatske znanosti.

Stari Egipćani bijahu razdijeljeni na kaste. Svećenici, vojnici, trgovci i obrtnici, pak poljodjelci, pastiri i lađari bijahu kaste, na koje bijaše podijeljen sav egipatski narod. Prema tim kastama bijaše udešen uzgoj i sve građanske uredbe. Najviše obrazovani bijahu svećenici, i jedino njima bijaše dopušteno proniknuti u sve znanosti. Kao najobrazovaniji i upućeni u sve znanosti upravljali su oni svim državnim poslovima i gospodovali cijelim narodom. Svećenici bijahu ujedno učitelji i širitelji stare egipatske obrazovanosti, a u njihovim rukama bijahu tajne svihkolikih znanosti. Jedino oni upotrebljavali su slikovno pismo hijeroglifsko, u kojem bijahu popisane tajne znanosti, za koje nitko osim njih nije smio da znade. Jednostavnije pismo hijeratičko i jošte jednostavnije demotičko upotrebljavali su vojnici, obrtnici i ostali narod.

Domaći uzgoj kod starih Egipćana bijaše veoma oštar. Dječaci iđahu bosonozi i polugoli, a na sav njihov uzgoj nije se smjelo mnogo potrošiti. Osobito bijaše mnogo stalo do toga, da se mladež uvježba u pjevanju i gimnastičkim igrama, što nam potvrđuju drevni kroničari (Herodot). Jačati tijelo već od mladosti bila je glavna svrha egipatskoga uzgoja.

Škola imađahu Egipćani nižih i viših. U nižim školama učila su se djeca čitati, pisati i računati, a trstika, papirus, crveno i crno mastilo bijahu pisaće sprave. Već u nižim školama njegovahu osobito računstvo, a da se djeca lakše uče računati, spajahu ga s različnim igrama. I djevojke obučavahu se u tim naukama. Pučka obrazovanost bijaše u opće na dosta visokom stepenu, a čitanje, pisanje i računanje bijaše i u samom puku rasprostranjeno.

Više škole i to pod upravom svećeniká bijahu u većim gradovima. Bijahu pak razdijeljene na niži i viši odio. U nižem odjelu pripravljahu se učenici samo za višu nauku, a taj odio mogla su polaziti djeca vojnička, dok je viši odio bio otvoren jedino svećeničkoj kasti. Religija, jezikoslovlje, prirodoslovlje, matematika, geometrija, astronomija, liječništvo i muzika bijahu nauke u takovim školama. Osobito njegovahu matematiku. Ra-

čunalo se desetičnim i dvanaestičnim brojnim sustavom. U matematici, mjerstvu i zvjezdarstvu dotjeraše stari Egipćani do visokog stepena, pa baš te znanosti bijahu uzrokom, da su se u kulturi podigli tako visoko i da su nam ostavili toliko spomenika svoje slavne prošlosti.

Kraljeviće uzgajahu samo svećenici. Na kraljevske sinove pazilo se veoma pomno, pa su se smjeli družiti jedino s valjanim i dobro uzgojenim svećeničkim sinovima, kojima bijaše više od 20 godina. U svećeničke tajne nijesu mogli prodrijeti ni sami kraljevski sinovi.

Promjene u obrazivanju i uzgoju Egipćana nastale su, kad je za Psametika (670—610 pr. Hr.) fenička i grčka znanost prokrčila sebi put u zemlju starih faraona i po tom položila temelj slavnoj Aleksandriji. Za vladanja Ptolomejaca bijahu u Aleksandriji znanosti i umjetnosti u cvijetu (v. Aleksandrijska škola). Rimsko gospodstvo, a poslije Arapi i Turci uništiše posve egipatsku znanost i kulturu.

Sadašnji Egipat opseže 935.000 četv. km., a imade do 7 milijuna stanovnika Arapa i Turaka. Desetina pučanstva jesu kršćani, a to su doseljenici različnih narodnosti. Seljaka t. zv. felaha imade oko 3½ milijuna, a to su potomci starih Egipćana.

Školstvo je u sadašnjem Egiptu na niskom stepenu. U cijeloj zemlji imade oko 6000 elementarnih škola, koje polazi do 150.000 muhamedanske djece, koja uče čitati koran i pisati. U samom Kairu (Kahyra) imade do 200 takovih škola sa 7000 po prilici učenika. Uz javne zdence obično su takove škole, u kojima se udovoljava i duševnoj žeđi. Školska zgrada je na najživljem mjestu, obično na tržištu. Među četiri zida posjeda mladež po prostiračima oko svoga učitelja. Takove su škole obično privatne, a zovu se „mekteb“ ili „kuttab“, jer se u njima uči pisati „kattob“. Plaća se i školarina, i to 1 do 2 pijastra na nedjelju.

Osim tih škola imade u Egiptu mnogo škola i zavoda, koje uzdržavaju i potpomažu strane države. To su zavodi misijonarski, ubožnice, penzijonati, koptičke, grčke, izraelitske i katoličke škole.

Za žensku (muhamedansku) mladež nije se prije činilo ništa, ali nastojanjem Švajcara Dohna širi se sada obrazovanost i među muhamedanskim djevojkama. I plemenita Englezkinja Whately učinila je mnogo za uzgoj i obrazivanje zapuštenih kajirskih djevojaka. Ona je podigla posebnu školu, gdje se djevojke uče šijenju, evropskom i orijentalskomu vezenju, turskomu jeziku, koranu, crtanju, glasoviru itd.

Nastojanjem dra. Brugscha, rodom iz Berlina, stali su u Egipat uvoditi nove školske uredbe, a osobito seminare po njemačkom uzoru za obrazivanje učitelja. Takov arapski seminar u Kairu imade 8 profesora i do 40 slušatelja, koji uče poznavati koran, muhamedansku dogmatiku, moralku, zemljopis, povjest, fiziku, kemiju, arapski jezik i krasnopis itd.

Osim tih škola imade i nekoliko srednjih, pak politehnika, vojnička i nautička škola, sveučilište i škola za proučavanje egipatskih starina, no sve te škole, tu i tamo dobro pohađane, zadovoljavaju slabo svojoj zadaći, jer ne promiču dovoljno duševnoga napretka naroda. Vjerski (muhamedanski) fanatizam uzrokom je, da narod ne može duševno napredovati, kao što je opet pretjerani luksus na dvoru, karikature evropskih inštitucija, podmitljivost sudaca, neuređeni odnošaji, a često i sebičnost Evropljana uzrokom, da je narod posve propao. Najveća prosvjeta i u opće kultura vlada u donjem Egiptu oko glavnoga grada Kaira i oko nekoć sjajne i slavne Aleksandrije. *J. K—n.*

Egojizam (v. sebičnost).

Egzaltacija. Manijakalna egzaltacija ili hipomanija je akutna bolest duše, a znakovi su joj: prekomjerna, bolesna veselost, misli se odviše brzo svršavaju, a bolesnik hoće neprestano da se kreće.

Od manije se razlikuje time, što su simptomi manije žestoki.

Ta bolest postaje iza grozničavih bolesti (typhus), iza ozleda na glavi i poslije silnoga ganuća srca (strava, žalost itd.).

Bolesnici, koji boluju od egzaltacije, ne mogu da spavaju ili kad spavaju, vrlo su nemirni, uz to im je jelo slatko, pače katkad su lakomi za jelom.

Egzaltirana su djeca vesela bez ikakova povoda, pa su takova, ako se i kazne, pače i tjelesne boli ih ne smetaju. No ta veselost prelazi katkad jednim mahom u srditost. Kod igre nemaju mira, ne mogu mirno da sjede, trče od kuće, a kod svake igre viču, halabuče i napokon bjesne.

Ta se bolest dade izliječiti, ali svakako

raje liječenje više mjeseci. Što se prije počne iječenjem, to će brže proći. Zato bi trebalo, da učitelji i roditelji pitaju u liječnika savjet, čim opaze ma i najmanju egzaltaciju kod djeteta. Dok liječnik ne preuzme liječenje, treba činiti ovo: Dijete neka ostaje u postelji, a cijelo tijelo mu valja prati hladnom vodom od 12—15°. Dijete treba da je neprestano pod paskom, jer bi moglo lako pobjeći ili kakovu drugu budalaštinu počiniti. *dr. Lobmayer.*

Einspieler Andrija * 1813. godine u Svečama, u krasnoj Rožnoj dolini u Koruškoj, a † g. 1888. Prve nauke crpao je od svoga župnika Kerkera, jer tada ne bijaše u Svečama redovite pučke obuke. Uz kršćanski nauk učio je vrijedni župnik seosku mladež čitati, pisati i računati. Videći župnik Kerker u Andriji bistru glavu i osobitu volju za nauku, posla ga u Cjelovac, gdje ga je potpomagao i preporučivao svojim prijateljima. Svršivši gimnaziju, pođe u bogosloviju u Cjelovcu, gdje se revno pripravljao za buduće svoje uzvišeno zvanje. U duhovnom sjemeništu odlikovao se lijepim umnim darovima i pobožnošću, te ga već nakon navršene treće godine zarediše 1837. za svećenika.

Kao takav kapelanovao je punih 8 godina po različnim mjestima u Koruškoj, a najposlije je došao u Cjelovac, gdje bijaše duhovnim pomoćnikom 6 godina, a po tom je postao 1852. profesorom i učiteljem slovenskoga jezika na cjelovačkoj realci. Ovo je zvanje vršio Einspieler sve do g. 1882., kad ga umiroviše.

U ovom dugom nizu godina ispunjao je Einspieler savjesno dužnosti svoga zvanja i radio vrlo mnogo na pedagoškom i političkom polju. Blagopokojni biskup Slomšek i Andrija Einspieler glavni su osnivači „družtva sv. Mohora“, na koje gleda s ponosom danas sav slovenski narod. Einspieler bijaše duša sve do svoje smrti tom znamenitom književnomu društvu. Prvih osam godina bijaše Einspieler predsjednikom toga društva, a kad se ono god. 1860. preustrojilo u bratovštinu, izabraše ga podpredsjednikom i blagajnikom, koju je čast savjesno obnašao sve do svoje smrti. I kad Einspieler ne bi imao drugih zasluga do ove, narod bi mu slovenski morao ostati vazda zahvalan.

Godine 1852. osnovao je mjesečni list „Školski prijatelj“, u kojem je revnovao, da se škola uredi u narodnom i kršćanskom duhu. Einspieler je jedan od prvih pedagoga slovenskih, koji su preporučivali zornu obuku i naglašivali njezinu znamenitost.

Od godine 1856. do 1883. izdavao je „Slovenski prijatelj“, koji je svakomu svećeniku dobro poznat radi krasnih propovijedi, koje se u njemu nalaze, među kojima se osobito odlikuju „lauretanske propovijedi“. Uz to je napisao krasnu knjigu „Jedro kršćanskoga nauka“, a osim toga obogatio je Einspieler i drugim spisima i člancima crkvenu literaturu.

I na socijalnom polju odlikovao se Einspieler svojim radom i nastojanjem. Već godine 1855. utemelji u Cjelovcu „društvo katoliških rukodelskih pomoćnikov“, koje je i sam dobrotvorno pomagao, te mu je 1879. kupio za 3200 for. zemljište, da može sagraditi vlastitu kuću. Na njegovu ponuku ustrojila se g. 1864. cjelovačka čitaonica, a g. 1879. „katoličko političko društvo“, koje je prijalo Slovencima i podupiralo njihove težnje.

No najviše zasluga je stekao braneći muževno i odlučno prava Slovenaca. Već g. 1848. poče Einspieler marljivo dopisivati u „Sloveniju“ u Ljubljani, u „Südslavische Zeitung“ u Zagrebu, „Slavische Centralblätter“ u Pragu itd. U tim je dopisima isticao, da se mladež u narodnom jeziku naučaje u školi i da joj se riječ božja propovijeda u crkvi.

God. 1861. pokrenu njemački list „Stimmen aus Innerösterreich“, koji je doskora tako omilio, da se morao promijeniti u tjednik. Godine 1863. zaplijeniše Einspielerov list i on bude odsuđen na mjesec dana zatvora, jer nije htio, da oda ime dopisnika svoga, a radi kazne izgubi zastupničko pravo u saboru. To je bio težak udarac za koruške Slovence, jer su time izgubili svog neustrašivog i umnoga branioca u saboru. Po tom je izdavao godinu dana „Draupost“, a iza toga „Slovenca“, ali i ti su listovi morali prestati radi neprijaznih tadašnjih prilika.

Godine 1882. osnovao je novi list „Mir“, koji je sve do svoje smrti revno uređivao. U tom je listu poučavao slovenski puk, budio narodnu svijest i branio svoj narod od napadaja protivničkih. Radi toga ga je slovenski narod u velike štovao i svakom zgodom odlikovao. *K. M.*

Eklekticizam. Pojam, što se tom riječi označuje, izvorno je filozofijski. Eklektik je filozof, koji se ne drži nikakva filozofijskoga sistema, nego od svakoga uzimlje ono, što je prema njegovim nazorima. Eklekticizam je dakle nastojanje, da se iz više sistema, koji se odnose na jednu nauku, izabere i sastavi najbolje. Tako se može govoriti i o pedagoškom eklekticizmu, t. j. nastojanju, da se iz različnih pedagoških sistema izabere ono, što je najbolje, pa da se to sastavi u novu cijelost. Eklektički postupa onaj, koji izabire, pokušava i ispituje.

dr. Đ. T.

Ekscentričnost u mišljenju i čuvstvovanju. 1. Opis. U mišljenju i čuvstvovanju ekscentričnoga čovjeka nema stvarnih pogrješaka: misli su ispravne, a čuvstva normalna, t. j. neki duševni pojav budi u ekscentričnoga čovjeka ista čuvstva kao i kod drugih ljudi. Ali ekscentričan je čovjek jednostran. Pojedina misao ili neki stanoviti dio duševnoga života mnogo je jači nego ostali dijelovi, i budi mnogo jača čuvstva, nego li su ista čuvstva, pobuđena istim razlozima kod drugih ljudi, te je to razlog, da se sva samosvijest u nekoliko preobrati, naime tako, da čuvstvo na asocijaciju predočaba djeluju jače nego kod normalna čovjeka. Ekscentričan čovjek razlikuje se od strastvena u tom, što strast upravlja radom, dakle i voljom. Ekscentričan pak čovjek, pod dojmom nekih jakih misli i čuvstava, nije jednostran u svom radu, nego se jednostranost opaža u utjecaju svijeta na osobu. Strast je ista težnja, koju imaju i drugi ljudi, isti joj je uzrok i isti cilj kao i kod drugih ljudi, a ne mijenja ni najmanje duševne sadržine, samo što je prevlada. Ekscentričnost vodi do jednostranosti kao i strast. Ali strast jednostrano gospodari s normalnom i inače harmonijskom duševnom sadržinom, a ekscentričnost je jednostranost u samom subjektu. Strastven lovac čini sve tako, da što više i uspješnije lovi, a ekscentričan lovac oćuti silna čuvstva u prigodama, koje i strastvena lovca prilično hladna ostavljaju.

Ekscentričnost se odaje redovno na tijelu i tjelesnim gibanjima. Mnogi ljudi, a i djeca afektiraju, ili bolje rečeno imitiraju ekscentričnost. Uzrok je taj, što ekscentričnost upada u oči, te obični ljudi smatraju ekscentričnoga čovjeka kao nešto nesvakidašnjega. Ekscentričnost vodi često uz jaku volju i dobar uzgoj do osobitih umjetničkih talenata, pa i to navodi neke ljude na to, da se pričinjaju kao ekscentrični, ma da to u istinu nijesu.

Ekscentričnost se razlikuje i od afekta. Afekti su prelazna jaka čuvstva, ekscentričnost je trajna spremnost za neka i to neobična čuvstva, koja utječu trajno na duševni život. Za pedagoga je vrlo znamenito i potrebno, da se upozna s ekscentričnošću djece, i da se nauči upoznati ekscentričnu djecu. Prije svega mora se po vremenu razviti u njemu stalna skupna predodžba o normalnom djetetu. Ta će se razviti motrenjem. Ako se opazi na pojedinom djetetu, da neka vrsta misli i duševnih pojava izazivlje jaka čuvstva, i da ta čuvstva određuju svu samosvijest, dok kod druge, normalne djece ta ista duševna sadržina ne pokreće čuvstava, a kamo li takova, koja bi trajno utjecala na samosvijest, onda je to dijete ekscentrično. Pojedino je dijete, kad vidi lijepu okolicu, raskalašeno-živahno, izgubi glavu. Kad vide tuđu nesreću, rastapaju se neka djeca u suzama. Gdjekoje dijete očajava, ako mu se što prigovori, pa mu padaju na pamet čudne i neobične misli. U opće jaka čuvstva utječu na asocijaciju predočaba, i tako dijete dolazi na neobične misli. Takovo je dijete prepametno, prerano dozri i često je svojeglavo, zavrnuto. Kad se dijete domišlja kakvoj jednostavnoj stvari, onda je često čudan i neobičan tijek misli. Drugiput opet dolazi u času do najčudnovatijih kombinacija. Misli su redovno nesuvisle i kose se među sobom. Pitanje: „zašto“ neprestano je na ustima, i to za najčudnije stvari, kojima onaj čas u iskustvu nema uzroka.

Ekscentrično dijete traži samoću, uklanja se drugovima i često napadaju na takova siromaha očajne misli i čuvstva. Njemu je život gorak, a smrti se boji. Žalost nad nesrećom svijeta, pesimističke misli u najranijoj dobi, filozofska promišljanja, kopanje i prevrtanje neobičnih i zakučastih misli, preziranje svega naravnoga, iskustvom neposredno potvrđenoga, hotimično izvraćanje činjenica, samo da se i najbolja i najugodnija stvar prevrne u zlu i neugodnu; to je biljeg, koji se obično nađe kod ekscentrične djece. No ima i takove, koja su bez razloga neobično vesela, pa se i giblju tako, naime gibanja su im oštra, trzaju se, i mnoga gibanja izvode bez razloga, ili kićeno. Isto

je tako i govor često puta zasukan, a pismo nakićeno množinom štokakvih repića. Neobični krojevi, neobične boje, čudno češljanje, također su obični znakovi ekscentričnosti.

2. Uzroci ekscentričnosti i tumačenje. Uzroci mogu biti dvojaki: naslijeđeni i uzgojem stečeni.

Da se ekscentričnost može uzgojem steći, vidi se najbolje po tom, što se djeca, kad dođu u druge prilike nego li su one, u kojima su odrasla, čine odmah ekscentrična. Ako dijete dulje opći s ekscentričnim učiteljem, onda će i ono primiti njegov način mišljenja i čuvstvovanja. No ta je imitativna ekscentričnost obično prolazna. Čim prestane utjecaj, prestane i imitativna ekscentričnost. Imitativna ekscentričnost javlja se osobito onda, ako se u djetetu uspiruju misli i čuvstva, za koje još nije dozrelo. Tako prerani patrijotizam, častoljublje, požrtvovnost, ljubav i slična duševna stanja, probuđena u nevrijeme općenjem sa starijima ili lektirom, dovede do ekscentričnosti.

Teške bolesti u djetinjoj dobi, kao n. p. tifus, mogu biti također razlogom ekscentričnosti. No najčešće je ekscentričnost naslijeđena. Prevelika razdražljivost živčane materije razlogom je ekscentričnosti. Podražaj u moždanskoj materiji otimlje se utjecaju samosvijesti. Toga radi nijesu asocijacije podvržene stalnim logičnim zakonima, nego više tijeku materijalnoga podražaja. Viši duševni centri ne utječu na niz predočaba, koji se u jednom času raspliće, jer je podražljivost takova, da se otimlje regulatornomu utjecaju. Podražljivost živčana pripomaže, da se abnormalno jačaju čuvstva, pa i ona utječu na vezu predočaba. Takov bijeg predočaba, osobito djelomični, i s njim u svezi postala neobična, jaka čuvstva, koja onda utječu na asocijaciju i tijek predočaba, jesu svijesna podloga ekscentričnosti.

3. Pedagoški izvodi. a) Prije svega mora se učitelj dobro čuvati, da ekscentrične naravi ne smatra osobito darovitima, i da ih previše ne napreže, jer bi se time razvijala još jednostranost i pospješila propast njihova. Ekscentrična djeca moraju se obzirom na darovitost smatrati manje darovita od normalne djece. Isprekidanost i nesuglasje u mislima priječe takovu djecu pri sabiranju solidnoga znanja. Prejaka razdražljivost iscrpljuje brzo i onako slabu živčanu materiju, te takova djeca brzo klonu.

b) Posljedice ekscentričnosti mogu biti velike, osobito onda, ako joj je uzrok u živčanoj materiji. Iz ekscentričnosti može se razviti slaboumnost, ludost ili mahnitost. Mnogo se češće razvije narav sklona samoubistvu, ili ekscesu u spolnom općenju, razvratnomu i raskalašenomu životu, narav lijena za svaki posao i nesposobna za svaki duševni život. Toga radi razviju se ekscentrične naravi u velike sebičnjake, no takove, koje su u borbi za opstanak nesposobne, te se hvataju i zlih sredstava, da udovolje sebičnosti.

c) Ako je ekscentričnost uzgojena, onda će je umni uzgajatelj lako svladati. Promijeni se metoda uzgoja, koja je uzrokovala ekscentričnost. Uzgajatelj napusti onaj uzgojni utjecaj, koji je bio razlogom ekscentričnosti, a inače postupa s djetetom kao s normalnim. Prejaki razvitak fantazije jest onaj štetni dojam, koji ponajčešće čini dijete ekscentričnim, a mnogi uzgajatelj smatra izvanrednim uspjehom, ako u djetetu razvije preživu, pače bolesnu fantaziju. Zato je najbolje takva „čudovišta", kako ih neuputni često zovu i smatraju, suzbijati u fantazovanju i svakom zgodom ih navoditi na neposrednu realnost, a ono iskrčiti, što je neposredno uzrokovalo ekscentričnost.

Mnogo je teže boriti se proti prirođenoj ili bolešću stečenoj ekscentričnosti. Ako je moguće, onda je najbolje takovo dijete spremiti u psihiatrični zavod, osobito one vrste, koji su određeni za takovu djecu. Nije li to moguće, onda uzgajatelj pozove u pomoć liječnika, koji nastoji odstraniti osobito pojave ekscentričnosti na tijelu (nesan, pomanjkanje apetita, glavobolja, neuredno kolanje krvi i t. d.). Uzgajateljeva je pak dužnost, da dijete neprestano zabavlja različnim poslovima i igrom; da zapriječi svako fantazovanje učeći dijete prirodopis (neposrednim motrenjem prirodnina), i računom navikujući ga na precizno mišljenje. Zato ne smije dijete ništa čitati, a osobito takovih stvari, koje razdražuju fantaziju, i gdje može sebe da umisli u neki događaj. Kad se u nekoliko suzbilo bolesno fantazovanje, t. j. takovo, gdje dijete sebe upliće u proizvode svoje fantazije, onda se pomalo vodi među drugu djecu i navikava na logično mišljenje. No valja veoma oprezno postupati, jer se dijete lako zaplaši, pa još jače pane u svoju pogrješku. Toga radi ne smije se uzgajatelj, pa

i nitko drugi u okolici djetetu podrugivati, a ne valja ga radi neuspjeha ni kazniti. Uzgajatelj neka usuprot nastoji, da steče povjerenje djeteta, pa će ga onda najlakše navesti na logično mišljenje.

No i kod normalne će djece opazit oprezan uzgajatelj, kako neka od njih naginju više ili manje na ekscentričnost, pa mora dobro paziti, da prepriječi one zle posljedice, koje se mogu razviti, pa ako i u manjoj mjeri, iz te abnormalne duševne dispozicije.

dr. Đ. T.

Ekskurzije školske se nazivlju manje ili veće šetnje, pa i putovanja sa školskom mladeži. Putovanje u opće držalo se već od vajkada veoma uspješnim obrazovnim sredstvom. Što mu se među različnim obrazovnim faktorima daje posebni položaj, razlogom je, što se ono skladno doima cijeloga čovjeka. Nijednim drugim sredstvom ne pruža se duši i tijelu razmjerno toliko koristi, koliko baš putovanjem. Gibanjem tijela u svježem uzduhu ne pospješuje se tek zdravlje tjelesno, nego se također različnim dojmovima spoljašnjega svijeta hrani i oživljava duša čovječja. Stara rečenica, da samo u zdravu tijelu prebiva zdrava duša, izbija ovdje očito na javu.

Putovanje je prirođeno mladosti. Ono oduševljenje, kojim se mlado biće sprema na put, pa onaj užitak, što ga ćuti na putovanju, pokazuju nam, da se tu radi o izvornom nagonu, koji je duboko zasađen u naravi čovjeka. Uzgoju je zadaća, da taj naravni dar dalje razvija i njeguje, pa ga izdašno iscrpe u svoje svrhe.

Kako putovanje pruža čovjeku različne koristi, nije čudo, ako su se razvili različni oblici putovanja. Mi ćemo se ovdje baviti onim putovanjem, koje je zavedeno u naše pučke škole pod imenom ekskurzija ili školskih šetnja, a glavna mu je svrha, da zajedničkim motrenjem prirode promiče one duševne interese, koje škola treba da obukom njeguje.

Misao, da se zajedničkim školskim šetnjama raširi i razbistri zorni krug mladeži, pa da se ona tako za obuku što bolje pripravi, nikla je ponajprije u velikim gradovima. Uzgajatelji su naime opazili, da velegradska djeca živeći suviše daleko od prirode božje ne donose mnogo puta u školu ni najelementarnijih pojmova o prirodi, na koje bi se daljna obuka nadovezati mogla. Ta duševna oskudica isticala se još većma kod siromašnijega dijela gradskoga pučanstva, koje imade još manje prilike, da djecu svoju vodi u prirodu. Da se ta manjkavost ukloni, počeše učitelji voditi učenike svoje na šetnju u vrtove, polja i šume i tamo im pokazivati sve ono, što im je bilo za obuku od prijeke nužde. Tako nastadoše školske šetnje u velikim gradovima. No njihova se potreba osjećala i u manjim gradovima, pa i na selu. Djeca tih mjesta okružena su doduše odasvud prirodom, i mogu neprestance motriti prirodnine svoga zavičaja, ali budući da ih obično nitko ne upućuje, kako treba promatrati stvari oko sebe, stečene su im zamjedbe i zorovi obično nepotpuni, nejasni i jednostrani. Osim toga ako dijete neku stvar neprestano imade pred očima, ona mu postaje običnom i ne zanima ga više, pa prolazi kraj nje kao da je gluho ili slijepo. Nije dakle nikakvo čudo, ako je psihički razvoj tako stečenih zorova nepotpun. Tu dakle treba da u pomoć priskoči pedagoška vještina uzgajateljeva, koja će privikavati djecu na to, da proniknu u bitnost stvari, da istražuju razloge i posljedice stanovitim pojavima i da iz stanovitih činjenica izvode zaključke; jednom riječi naučit će ih misliti. Sve to najlakše će se postići točnim i shodno udešenim motrenjem na školskoj šetnji.

No školske šetnje ne treba da se preduzimlju jedino prvih godina školskoga polaska, možda samo dotle, dok se popravi pogrješka, što ju je skrivio dom, one treba da prate cjelokupni školski život do najvišega stupnja obuke. Duša djetinja treba da se neprestano okorišćuje i obogaćuje novim zorovima, što mu ih pruža zavičaj i domovina. Tako stečeni zorovi sačinjavaju u opće osnov za daljno obrazivanje. Što je duša djetinja njima više snabdjevena, to će lakše primati nova znanja i lakše se dalje obrazivati.

Školske šetnje znamenito promiču svaku nauku. One znatno potpomažu vjersku obuku. Kad učitelj na školskoj šetnji svrati pažnju djece na divni sklad, koji vlada u svijetu, sjetit će ih i na Onoga, koji je cijeli svijet tako divno stvorio, te ga udilj premudro uzdržava i upravlja. Motreći silne i veličanstvene prirodne pojave svratit će pažnju učenikâ na beskrajnu moć i dobrotu božju, pa im uliti u srce strahopoštovanje i ljubav spram najmogućnijega i najboljega Oca njihova. I različni crkveni obredi, koji se moraju djeci u školi razlagati, razumjet će se

bolje, ako učitelj vjere bude vodio učenike na sveta mjesta i tamo im pokazivao i razjašnjivao te obrede.

U pogledu povjesne obuke imadu školske šetnje zadaću, da mladež upoznadu s povjesnim spomenicima zavičaja. Zato treba da učitelj sa svojim učenicima pohađa ruševine gradova, starodrevne crkve i samostane, zubom vremena istrošene spomen-ploče, spomenike kraljeva, vojskovođa i drugih znamenitih ličnosti, bojna polja i povjesne zbirke. Ti živi svjedoci predočuju mladeži davnu i znamenitu prošlost naših djedova, te su podlogom uspješnoj povjesnoj obuci. Ti spomenici hrane bujnu maštu djetinju, koja sebi pojedine znamenite čine i događaje živo predočuje; oni bude također domoljubno čuvstvo, jer se dijete privikava poznavati i ljubiti narodne junake i vitezove, koji su u borbi protiv neprijatelja žrtvovali blago i život.

I prvi zemljopisni pojmovi treba da se steku na školskoj šetnji. Tako prikupljeni pojmovi poslužit će lakšemu shvaćanju i razumijevanju udaljenih, ali sličnih predmeta i odnošaja. S toga je potrebno, da dijete upozna svoj zavičaj u svakom pogledu. Na zajedničkim dakle šetnjama treba motriti različno ustrojstvo tla, vode, vegetaciju, pojedina mjesta, obrtna preduzeća, nebeske pojave itd.

Školske šetnje potpomažu osobito prirodoznanstvenu obuku. Tu treba što veću pažnju svraćati na ono, što se na preparatima, modelima i slikama vidjeti ne može, a to je način života, razvitak, navade i značaj stvorova. Takova su opažanja vrlo nužna, jer živa bića samo u prirodi očituju potpunu i istinitu fizijognomiju svoju. Prirodoznanstvena obuka treba da sebi uzme za pravilo, da ponajprije posmatra živa bića, onda istom da točno istražuje mrtva. Da se prouče različni razvojni stupnjevi nekog živoga bića, treba ga poslije nekoga vremena iznovice potražiti i opet proučavati. Da dijete primjerice u istinu upozna neku biljku, treba da je motri, kad klica, lista, cvijetom se kiti i plod donosi. Osobito treba svraćati pažnju na međusobnu svezu stanovitih pojava. Učenici neka saznadu, kako se pojedini organi neke životinje ili biljke točno podudaraju s načinom života njezina, i kako svaki individuj u većoj zajednici raznovrsnih bića nalazi uvjete svomu opstanku. Treba napokon promatrati i to, u kojem su odnošaju pojedine prirodnine napram čovjeku i kako čovjek nastoji, da prirodu upotrebi u svoje svrhe.

Školske šetnje utječu i na razvitak govora. Mnoga djeca znadu doduše, kad dođu u školu, lijepo i vješto govoriti, ali vrlo često vežu jezične oblike uz nejasne, krive i jednostrane predodžbe. Zamjedbe, koje polučujemo iznovičnim motrenjem zbiljnih stvari na školskim šetnjama, doprinose tomu, da se jezični izrazi ispune pravim sadržajem, te uzdignu do živih nosilaca misli. Osim toga je materijal, koji smo sabrali na školskim šetnjama, vrlo zgodan za pismene vježbe, jer u radnjama te vrste napisuju učenici posve slobodno ono, što su sami doživjeli i iskusili.

I računstvena obuka koristuje se školskim šetnjama. Ona postizava svoju svrhu, ako rješava praktične probleme. Računstveni osnovni pojmovi za te vrste zadataka stječu se najuspješnije na ekskurzijama. Učenici neka primjerice motre na ekskurziji seljaka, kad radi u vrtu, polju, livadi; neka pamte, koliko radne snage treba, da se obavi stanovit posao, neka uzmu u obzir dobiveni prirod i sve troškove, koji su kod obrađivanja bili nužni, pa onda neka izračunaju, kolik je bio čist prihod s onih površina. Učitelj neka s učenicima mjeri duljinu i širinu neke oranice ili livade, pa neka dade izračunati površinu njezinu. On neka svrati pažnju djece na radnje kod različnih preduzeća: kod gradnje cesta, željeznica, kanala, mostova itd. Ako se računstvena obuka bude tako udešavala, onda će učenici računske zadatke lako shvaćati i brzo rješavati, te ih ne će smatrati gorkim teretom, nego praktičnom potrebom.

I u ćudorednom su pogledu ekskurzije korisne i potrebne. One su veoma podesnom pripravom za valjano podržavanje školske stege. Prigodom ekskurzije dolazi naime učitelj u neki bliži dodir sa svojim učenicima, što vrlo korisno djeluje na ćudoredni razvitak učenika. Za obuke stoji učitelj i učenici u nekoj odmjerenoj udaljenosti; na šetnji pak približe se jedan drugomu kao dobri prijatelji, pa se razgovaraju i o stvarima, koje ne spadaju baš na obuku. Učenik ne vidi sada u svom učitelju strogoga gospodara i zapovjednika, nego više druga i prijatelja, pa mu otkriva svoje srce; on mu se povjerava. Taj odnošaj podržava i učvršćuje to, što učitelj i učenik zajednički rade,

istražuju, uživaju, doživljuju, umaraju se, a možda i trpe. Tako se uzgajanik lako priuča na način mišljenja i rada uzgajateljeva, pa poslije, ako slučajno nastanu među njima kakove diferencije, osjeća to bolno i nastoji, da opet sve popravi. Još se i druga korist time postizava. Uzgajanik se naime sada dobrovoljno podvrgava volji uzgajateljevoj. Učitelj ne treba da sebi stječe poslušnosti strogošću i silom, jer zna, da mu je osigurana ljubavlju i povjerenjem djeteta.

Ekskurzijama se još mnogo radi u prilog školskoj stezi time, što se uzgajatelju pruža zgodna prilika, da zaviri i u moralno stanje uzgajanikovo. To je od vrlo velike znamenitosti, jer upravo individualna svojstva čovječja sačinjavaju jezgru, po kojoj se dalje upravlja razvitak njegov. Kod svakidašnje obuke premalo je prilike za takova opažanja; duh djeteta pritište stega, koja ne da, da se pokaže onakovim, kakovo u istinu jest. Jezgru svog misaonoga kruga skriva pače pred očima uzgajateljevim; samo na naročit zahtjev očitovat će nešto, ali i to uvijek oklijevajući, zbunjeno i nerado. Često se također upravo prenavlja i ponosi krepostima, kojih nema. Takovo dijete veoma je teško valjano prosuditi i točno ispitati njegove misli. U tom pogledu čine školske šetnje veliku uslugu, jer uzgajatelju pružaju priliku, da prouči individualnost svojih uzgajanika. Na ekskurziji se ćuti dijete slobodnim, pa se s toga pojave i očituju u pravom svjetlu dotada prikrivene sklonosti i težnje, osobito one, koje su duboko ukorijenjene u njegovoj unutrašnjosti. Mnoge svoje osobine odat će u sabraćaju sa svojim sudruzima, osobito prigodom igranja na školskoj šetnji. Takvom prilikom dođe uzgajatelj često do neočekivanih otkrića. Nekoga je dosele držao podmuklim i zatepenim, sad odjedared opaža u njemu blagu i krotku ćud, a gdje se prije namjerio na tobožnju savjesnost i vjernost, tu mu se sad prikazuje puzavost i sebičnost. U opće može sada vidjeti, kako je niklo sjeme njegove nauke, koji su plodovi dozreli i koji bi korov trebao još da iskrči.

Ekskurzijama se i neposredno utječe na volju uzgajanikovu. Jer kao što svi školski radovi, tako treba da se i ekskurzije obavljaju po stalnom i proračunanom redu, koga se svaki učenik treba da drži. Učenici su na ekskurziji izvrženi javnomu sudu, pa zato treba da se priučaju na lijepo vladanje na ulici i u općenju s odraslim ljudima. Ništa se ne smije trpjeti, što je nepristojno, ružno, ili što bi moglo škoditi dobru glasu škole. Učenici se moraju onako vladati, kako dolikuje pravomu putniku.

Na volju utječe trajno cilj, koji treba da je uvijek pred očima i da se svagda izvodi sa svom dosljednošću. Takav cilj osvježava i ojačava sile, podbada putnika na ustrajnost, čeliči mu volju, jer ga napunja pouzdanjem, da će naumljeni cilj u istinu postići. Unutrašnjost čovjeka dobiva neku osobitu snagu, te neustrašivo kroči naprijed ne bojeći se nikakovih poteškoća ni zapreka.

Obrazivanje značaja naći će stalno uporište i u tom, što se ekskurzijama budi smisao za istinu. Ekskurzije naime imadu također zadaću, da učenike postave na vlastite noge, da ih dovedu do samostalnih sudova, koji se osnivaju na vlastitom iskustvu. Učenici treba da se sami uvjere o onom, što im je pred očima i neka se čuvaju, da besmisleno ne govore ono, što im drugi nameću kao svoje iskustvo. Da takova vježba i privika povoljno djeluje i u ćudorednom pogledu, sigurno ne će nitko posumnjati. Na taj će se način priučiti djeca, da i u drugim životnim prilikama samostalno istražuju i otkrivaju.

Spomenuti nam je jošte, kako ekskurzije time, što uzimlju najbliži okoliš djeteta, rodni kraj, predmetom raznovrsnih interesa, također mnogo doprinose razvitku domoljubnoga čuvstva. Rodna gruda priča djetetu najotvorenije slavnu prošlost njegovih djedova, u njoj ono nalazi temelj svojoj duševnoj snazi, a to mu je sve opomenom, da čuva onu grudu, koju je baštinio od djedova svojih.

Školske šetnje pokazuju nadalje budućemu naraštaju put, kako se čovjek može u prirodi odmoriti. To je veoma znatno u materijalistično doba, kao što je naše, gdje se svijetom širi tupa ravnodušnost prema prirodi, a sve više ističe pohlepa za materijalnim užicima.

Konačno imadu školske šetnje veliku uzgojnu vrijednost i u tom, što podaju mladosti doličnu krasotu i nježnost. One pripravljaju svečanosti, kojih se čovjek i u starosti sjeća rado i ugodno. Mnogi i mnogi putuje poslije širokim svijetom i traži najljepše krajeve na zemlji, ali onih ugodnih dana, što ih je proživio u mladosti sa svojim

sudruzima na ekskurziji, ne može nigdje da nađe, niti će ih ikada više naći; takovi se dani više ne vraćaju, kao što se ni mladost ne vraća.

Da pojedine školske šetnje urode očekivanim plodom, neka učitelj pazi na ova pravila, što ih navodimo po „Rukovođu za početnicu i bukvar“ od Stjepana Basaričeka:

1. Učitelj neka se za školske šetnje pomno pripravi. Za to treba da sastavi stalnu osnovu za cijelu godinu. Nužno je još, da najprije sam obiđe cio zavičaj i prouči sve, što je u njemu znamenita i zanimljiva, a onda istom neka tamo vodi i mladež svoju.

2. Svaka šetnja treba da ima izvjesni neki obučni cilj. Ne treba dakle misliti, da su školske šetnje samo za odmor ili zabavu djeci i učitelju. Njima je doduše i ta zadaća, da povoljno utječu na zdravlje mladeži, ali povrh toga treba da promiču i ostale ciljeve uzgoja i obuke.

3. Valja se brinuti, da djeca na šetnji pomno motre stvari i pojave. Ne treba dakle dopustiti, da gledaju čas ovo, čas ono, ili da govore sad o ovom, sad o onom. Podnipošto pak ne smije se dopustiti, da govori više njih na jedanput.

4. Treba nastojati, da školske šetnje uz obučnu svoju zadaću ne izgube posve značaj šetnja. Premda školske šetnje nijesu ustanovljene radi puke zabave, to bi ipak pogriješio, tko bi ih udešavao tako, da bi se više smatrale nesnosnim teretom, nego ugodnom zabavom mladeži. Zato na šetnji ne valja obučavati ni načinom ni oblikom, kojim se obučava u školi. Na šetnji se stvari i pojavi samo motre, a potanje se razlaže u školi. Učitelj će se također s učenicima prijateljski porazgovoriti, poigrati i koju lijepu pjesmicu zapjevati.

5. Na školskim šetnjama treba da se održi potrebni red. Učitelj neka nijednoga učenika ne pusti s vida, a da ih lakše može pregledati, treba da ide iza sviju. Samo kadšto neka prođe i mimo sve redove do prvoga, kako bi se uvjerio, da su svi na okupu. Na mjestu, gdje valja štogod promatrati, mogu učenici dolaziti na skupine k stvari, što se motri. Učitelj neka tako stane, da ga mogu svi dobro čuti, a ujedno i vidjeti ono, što se pokazuje. Bez učiteljeva dopuštenja ne smije se nijedno dijete udaljiti ni onda, kad je odmor; jer bi se lako moglo dogoditi, da se izgubi, ili da mu se dogodi kakva neprilika.

6. Ne treba s djecom izlaziti u šetnje, dokle ih dobro ne upoznamo ne samo po imenu, nego donekle i u dušu; jer samo na taj način moći ćemo udesiti svoj postupak spram njih u pedagoškom i didaktičkom smjeru. Djeca, koja se nijesu priučila ni na red u školi, ne mogu se voditi na šetnju. U prvom će se razredu s toga škol. šetnje započeti nešto poslije, nego u drugim razredima, a naravno, da se u početku ciljem takovoj šetnji ne smije odabrati odviše odaljena točka.

7. Školske šetnje treba udešavati u svako doba godine, jer se priroda prema različnim dobama godine mijenja, pa je nužno, da djeca vide i prouče te promjene. Kad je ružno vrijeme, ne treba djecu voditi na šetnju.

8. Za školske šetnje treba da se djeca opskrbe potrebnim jelom i odijelom. Makar da se školske šetnje ne smiju pretvoriti u zabave, to ipak ne može nitko zahtijevati, da djeca, naročito ako daleko iziđu, ništa ne jedu. Djeca i onako svaki čas vole da jedu, a to im godi, pa i prudi upravo onda, kad su mnogo hodala ili skakala u čistom uzduhu. U doba, kad se vrijeme svaki čas mijenja, valja da djeca sa sobom ponesu rupce i ogrtače.

9. Treba paziti, da se djeca na šetnji odviše ne umore. Zato neka ne idu prebrzo, naročito na brdo, i neka se tu i tamo odmaraju. Mjesto za odmor treba pomno odabirati. Ako je ikako moguće, neka je zaklonjeno od vjetra, jer bi se inače djeca, kad su uznojena, lako nahladila. Kad se odmaraju, neka se zaogrnu rupcem ili ogrtačem, naročito ako su ugrijana. U proljeće ili odmah iza kiše ne treba dopustiti, da djeca na zemlji sjede ili pače leže.

10. Valja udesiti sve, što je potrebno, da se ukloni svaka neprilika. Unaprijed treba s toga već odrediti, kako im se vladati, ako im u susret dolaze kola, kako opet u blizini ponora, vode, makine itd. Uza to treba da učitelj neprestance budnim okom nadzire učenike svoje, kako bi svaku nesreću s mjesta zapriječio. *S. Š—d.*

Eksperimenti (v. pokusi).

Ekstaza. Tom grčkom riječi označuje se najskrajnje oduševljenje, najveća radost, što je čovjek još podnijeti može, a da ostane

pri svijesti. No još jedno značenje ima ta riječ. Novoplatonici, filozofska škola iz prvog kršćanskoga doba, počinju tom riječi označivati duševno stanje, do koga se samo pojedini ljudi u pojedinim momentima uzdići mogu, te neposredno zamjećuju, motre apsolutnu istinu. Do apsolutne istine popinje se naime čovjek od iskustva logičnim mišljenjem, i taj put jest dug i nesiguran, a dolazi se do granice, gdje razum dalje napredovati ne može, nego samo nagađa istinu. U ekstazi bi duh ljudski te istine imao neposredno da motri, da ih vidi, zamjećuje, kao što se zamjećuju tjelesnim okom istine iskustva.

To pitanje o ekstazi zasijeca u psihologiju, u teoriju spoznavanja i u metafiziku. Psihologija naime opisuje taj duševni pojav i traži mu uvjete, kako se pojaviti može. Teorija spoznavanja nastoji odrediti vrijednost tako spoznanih istina, i odnošaj tih istina prema onima, do kojih čovjek dolazi logičnim mišljenjem na temelju iskustva. Metafizika u jednu ruku nalazi svoje ishodište i podlogu u tim istinama, a u drugu ih znanstveno osvjetljuje dokazujući, da istine, što ih je duh neposredno motrio, postoje same o sebi, t. j. da misli ekstatika nijesu samo proizvod njegova duha, nego da te misli imaju realnu podlogu, koja je izvan čovjeka, da tako spoznane istine postoje same o sebi, a misli su samo trag i odraz njihov u duhu ljudskom postavši neposrednim motrenjem.

U svako se doba poricala vrijednost znanja stečena u ekstazi. Tvrdi se, da su to proizvodi fantazije, abnormalnog duševnoga stanja, i da se do istine može doći jedino razumom. S protivne se strane ističe jednostranost ovih racijonalista, koji pripisuju moć spoznanja s a m o i i s k l j u č i v o razumu. *dr. Đ. T.*

Elementarne predodžbe. 1. O p i s i t u m a č e n j e. Konkretne predodžbe, kojima se služi duh, dadu se raščiniti u elementarne dijelove. Tako se riječ „jabuka“ dade podijeliti u šest glasova, a predodžbe neke stanovite „jabuke“, koje se ovaj čas sjećam, dade se podijeliti na predodžbe: s vana obla, zeleno-crvena, iz nutra bijela, meka, sočna, mirišljiva itd. Svaka od tih predočaba postala je živčevnim podražajem, što je potekao od spoljašnjega utiska, i to jedan stanoviti utisak dao je neki stanoviti podražaj, a podražaj je opet dao jednu stanovitu predodžbu, koja je prosta i dalje se ne da rastavljati.

Obzirom na elementarne predodžbe ljudski je duh posve ovisan od spoljašnjega svijeta. Ako ne dođe neki stanoviti utisak, ne će biti ni osjeta, a po tom ni predodžbe. Predodžba će zaostati i biti trajna, ako je moždanska materija pridržala nužnu sposobnost za podražljivost, koja je prema dotičnomu osjetu i predodžbi. Moždanska se materija mora priviknuti, mora biti spremna za tu neku vrstu podražljivosti, i tada će elementarna predodžba biti trajna duševna svojina. Slabost utiska, nepodražljivost moždanske materije, nepridržljivost te materije mogu preprriječiti postanak elementarnih predočaba. Elementarne predodžbe, koje su već postojale, mogu se izgubiti tako, da se sjećamo njihova opstanka, sjećamo se, da smo ih imali, ali predodžbe same nema u svijesti. Uzrok izostatku te predodžbe jest taj, što je nestalo ili dotične moždanske materije (afazija, duševna gluhoća, duševna sljepoća itd.), ili sposobnosti, da bude u onaj čas tako podražena, kako to zahtijeva dotična predodžba.

Tim elementarnim predodžbama služi se duh ljudski, kad upoznaje spoljašnji svijet. Duh sklapa pojedine hrpe u jednu cijelost, dodaje pojam uzročnosti, i tako dolazimo do predodžbe neke stvari, a iz toga se onda razvija mnogoliki i prerazlični duševni život, što no se odnosi na spoznanje spoljašnjega svijeta. Što više stupaju elementarne predodžbe u međusobne sveze, to se više gubi osobnost i jasnost pojedine elementarne predodžbe. Što više uplide duh svog čistog i posebnoga elementa, to se više gubi elemenat, što ga je izazvao spoljašnji stvarni svijet. Obrazovan čovjek izričući u nekom nizu predočaba riječ „šuma“, jedva je pomislio na jedan biljeg toga pojma, i to na onaj biljeg, koji je prema nizu dotičnoga časa. Priprost čovjek ili još više nerazvijeno dijete ovisni su potpuno od spoljašnjih predočaba, i te su predodžbe potpuno jasne. Isto će tako u djetetu lakše i jasnije postajati elementarne predodžbe, dok nije duša počela one, koje su jur postale, samostalno asocirati, nego li će postajati onda, kad svaki spoljašnji utjecaj susreću gotove, sastavljene cjeline.

2. P e d a g o š k i i z v o d i. Prve godine života, dok nije preotelo mah mnogostrano

obrađivanje elementarnih predočaba, valja upotrebiti za razvitak elementarnih predočaba. Toga radi treba namicati što više utisaka i podražaja. Najbolje i najnaravnije pruža bogata seoska okolica. Utisci se moraju ponavljati, i to u prostim i jednoličnim svezama, tako da se dijete ne zanosi novošću sveza, nego je svijest koncentrovana na elementarne predodžbe. Toga radi ne smiju se djeca voditi na putovanja, niti se inače smiju izlagati množini prerazličnih utisaka. Dok se nijesu razvile elementarne predodžbe, ne smije se fantazija raspirivati pripovijedanjem priča, čitanjem pjesama. Takovo prerano fantazovanje ne samo da priječi postanak elementarnih predočaba, nego navikava dijete na to, da zamjenjuje konkretne predodžbe nejasnim, općim i umišljenim slikama. — U dobi, kad se razvijaju elementarne predodžbe, ne smije se ići za tim, da dijete steče što više riječi, a osobito ne za one pojmove i ideje, kojih još nema, kao ni za one veze predočaba, kojih nije još steklo. Tu je korijen i početak praznoga brbljanja i nemoći, da se tuđim riječima podmetne konkretni sadržaj, t. j. da se tuđe riječi ne mogu pravo i obzirom na samu stvar shvatiti.

Od tih će se pogrješaka uzgoj sačuvati, ako pusti, da se dijete slobodno kreće u prirodi, i ako se ne upliće mnogo u razvitak s tom nakanom, da ga pospješi. To pospješivanje nanosi velike štete duši i tijelu, ako se protivi naravi. Spriječi li se razvitak elementarnih predočaba, onda se predodžbe ne će nigda više razviti, a i oni moždanski dijelovi, što služe duši pri proizvođenju elementarnih predočaba, zakržljaju, ne razvijaju se, i to je početak nesuglasja u razvitku moždana i svih zlih posljedica, koje proistječu iz toga nesuglasja. *dr. Đ. T.*

Emancipacija znači u opće oslobođenje od neke vlasti i skrbništva. U prvotnom svom značenju kod Rimljana emancipacijom se smatrlo izvinuće djece stanovite dobi ispod apsolutne roditeljske vlasti zakonitim putem.

Kad je naime Rimljanin hotio, da svoga sina oslobodi ispod svoje vlasti, tada ga je morao prodati (mancipare) nekom trećemu, a taj bi ga onda puštao na slobodu. Ta se prodaja obavljala u prisuću oblasne osobe i petorice svjedoka uz stanovite propisane formalnosti. Budući da je međutim po rimskim zakonima sin oslobođen kupcem opet potpao pod očevu vlast, morala se ta prividna prodaja i oslobođenje još dva puta ponoviti. Istom trećom prodajom utrnula je očeva vlast, a tada kupac nije sina oslobađao više, nego ga je natrag prodao ocu, koji ga je konačno oslobodio poput roba. Za emancipaciju kćeri ili unučadi bijaše dovoljna jednokratna prodaja. Takova procedura trajala je vrlo dugo još u istočnoj carevini rimskoj. Tek g. 500 p. Is. naredi car Anastazij oslobođenje uz carski otpis, a Justinijan odredi, da je za emancipaciju dovoljno očitovanje očevo pred oblašću. Sada nije emancipacija djece skopčana s nikakvim posebnim odredbama ni formalnostima, nego se zbiva sporazumno i mučke nastupom posebnih životnih prilika, dakle kod kćeri udajom, kod sinova osnutkom vlastitoga kućanstva. Pravni odnošaji roditeljske vlasti i trajanja njezina nad djecom ustanovljeni su u ostalom građanskim zakonicima pojedinih država.

Prvobitno značenje riječi emancipacija izgubilo se poslije sa samim iščeznućem njezinim, i postalo općom oznakom za svako oslobođenje ispod tradicijonalne vlasti nad sobom. Tako se iz različnih životnih prilika ljudskih razviše kojekakve emancipacije, t. j. težnje i nastojanja, pa i postepena izvinjivanja iz pređašnjega stanja. Tim se putem pojavi emancipacija robova i kmetova, Židova, katolika irskih itd. Znamenito je ono razdoblje u povjesti, u kojem se pojavlja težnja za emancipacijom države od crkve, a počinje se borbom njemačkih careva proti papama.

U povjesti školstva, naročito pučkoga, posebna je razvojna perijoda ona, u kojoj se počinje javljati zahtjev za e m a n c i p a c i j o m š k o l e o d c r k v e. Crkva naime kao prvotna osnivačica svih ljudskih kulturnih institucija ne mogaše ih svih zadržati pod svojom upravom i skrbi, pošto su se razvile u posebne organizme prema potrebama civilizacije, koja je udilj napredovala. S toga se emancipovaše ispod crkvene uprave najprije visoke i srednje škole, dok su pučke tek u novije doba počele prelaziti iz crkvene u zemaljsku upravu. (U nas škol. zakonom od 14. listopada 1874.)

Kao u svem, tako i u školskoj emancipaciji ima različnih struja. Najradikalniji traže potpunu rastavu crkve od škole (kakva je n. pr. u Francuskoj provedena); neki je

traže samo glede uprave školske i stručnoga nadzora, a ostavlja se netaknuto pravo nadzora crkve nad vjerskom obukom, pa se i sav školski duh osniva na vjerskoj podlozi (kao u nas), a najuži zahtjev školske emancipacije jest, da se pučki učitelji podignu iz nedostojnog životnoga položaja, gdje se u njemu nalaze.

Po uzgoj je od domašaja i pitanje o emancipaciji žena. To je pitanje socijalno i potječe iz predašnjeg podredjenog obiteljskog i društvenoga položaja žene. Civilizacija donijela je sa sobom pokret, koji ide za tim, da se ženi osigura u uzgojnom, a po tom i u socijalnom pogledu ravnopravnost s mužem. Skrajnja struja ženske emancipacije traži tu ravnopravnost i u svim državnim pozicijama, hoće da u opće ukloni svaku, pa i prirodnim osobinama spolova uvjetovanu razliku društvenoga položaja njihova. Moderna pedagogija ide u susret težnji za emancipacijom žena zahtijevajući što pomniji uzgoj i obrazovanost žena, kako bi valjano spremljene što uspješnije udovoljavale svojim pozivima u položajima, što im ga namjenjuju njihove prirodne osobine, a ne protivi se ni tomu, da radi samoodržanja zauzimlju i onakova mjesta u državnom organizmu, na kojima ne dolaze u opreku s bitnošću ženske prirode.

U uzgoj zasijeca i t. z. emancipacija mesa, t. j. tijela. Ona je izraz borbe između čovječega tijela i duha. Ta je borba stara, koliko i sam čovjek, pa se javlja u istoriji u različnim prilikama i oblicima. Čovječje tijelo naginje što većem uživanju, duševni pak život, osobito religijski kult, odvraća od toga. U toj su se borbi pojavljivali prerazlični nazori o uživanju i suzdržavanju, od kojih su tipične skrajnosti praktični materijalizam i vjerski asketizam.

Ciljevi modernoga uzgoja kreću se u tom pogledu između tih skrajnosti. Ako se nazori pojedinih pedagoga i razlikuju u stupnjevima pogodnosti, što ih valja ustupiti tjelesnim užicima, osobito obzirom na raznolike im suvremene struje (n. pr. pijetiste i filantropiste), u glavnom ipak svi naglašuju potrebu sukladnosti duševnog i tjelesnoga razvoja, i prema tomu traže uzgojni postupak, koji udovoljava uvjetima napretka obiju. Napram emancipaciji tijela ne zauzimlje dakle ni moderna pedagogija nikakva posebnoga stanovišta, jer je razmjerje između tjelesnog i duševnoga užitka u njoj već određeno uvjetima prirodnog duševnog i tjelesnoga razvoja, pa etičkim obzirima dostojanstva ljudskoga. *Lj. D—ć.*

Empirijski interes. 1. Opis. Empirijski interes, mar ili zanimanje za motrenje stvari, pojava i čina neka je vrsta trajne težnje, koja čovjeka navodi na to, da motri, kad god može, oko sebe stvari, pojave i čine, i to radi toga, da im dijelove i sastav upozna i kao jasnu cjelinu sebi predoči. Ta je težnja u toliko jaka, da prevlada ne samo tromost tijela i duha, nego pod dojmom empirijskoga interesa podnosi čovjek mnogi trud, žrtvuje lagodni užitak, pregori koješta, što ima po nj vrijednost, a sve zato, da može promatrati okolicu, biljku, staničevlje, staru gradinu, ratište, davni istorijski događaj, povodanj, pomrčinu sunca, veliko preduzeće s tisuću radnika i strojeva itd.

2. Tumačenje i postanak. Stvari, pojavi i događaji izazivlju u svijesti predodžbe, nizove i skupove predočaba. Obzirom na sadržinu mogu te predodžbe biti posve ravnodušne subjektu, no sam postanak i razvitak njihov, samo predočivanje i način predočivanja može biti razlogom, da se jave čuvstva, i to pozitivna. Ako je subjekat spreman za neku vrstu predočaba, ako su spoljašnji uvjeti i prilike takove, da se javljaju jasne predodžbe i njihove veze, onda će postajati pozitivna formalna čuvstva, koja se jačaju tim, što se diže životno čuvstvo subjekta. Subjekat naime, koji dobiva te predodžbe, ćuti se jačim i svjesnijim; ali ujedno pamti, da su ta pozitivna čuvstva, što jačaju, nastala jasnim zamjećivanjem. Ta pozitivna čuvstva i spoznanje subjektovo, da nastaju jasnim zamjećivanjem, jesu uvjeti, s kojih se može poroditi empirijski interes. Ako je neki subjekat češće dobivao neku vrstu jasnih zamjetaba i predočaba, onda će uspomena na pozitivna čuvstva i na način, kako su ta čuvstva postala, biti trajna. Ako subjekat dođe u priliku, da opet istu vrstu predočaba zamjećuje, onda će se sjetiti i pozitivnih čuvstava, koja su skopčana s tim zamjećivanjem, i on će težiti za zamjećivanjem. Empirijski je interes težnja za zamjećivanjem, za tim jasnim duševnim radom.

Empirijski, kao i svaki ini interes, razlikuje se od težnje tim, što je težnja upravljena na neku stanovitu predodžbu, a interesu

je cilj u jasnom zamjećivanju, dakle u duševnom radu. Interes nije vezan na pojedine predodžbe, pa ipak se upravlja, ako ne po pojedinim predodžbama, a to po nekoj stalnoj hrpi predočaba, po nekoj vrsti predočaba. Empirijski će interes za motrenje prirode biti razvijen u onoga, tko je već više puta oćutio ugodnost pri motrenju prirode, a za istorijske događaje možda ne će biti ni traga empirijskomu interesu. Interes će biti dakle vezan na onu vrstu predočaba, koja je već djelomice poznata, i koja je pri upoznavanju uzrokovala pozitivna čuvstva. Empirijski će interes biti vezan na tu vrstu predočaba sve dotle, dok bude novoga gradiva, a kako je u svakoj grani ljudskoga zanimanja gradivo neiscrpljivo, to će i interes biti trajan.

3. Didaktički izvodi. Empirijski interes stavlja se među ciljeve, što ih obuci valja postići toga radi, jer trajno navodi na proučavanje svih onih grana ljudskoga zanimanja, na kojima je i za koje je probuđen interes. To je trajno zanimanje mnogo vrednije, nego bilo kolika hrpa znanja, jer će se znanje s vremenom sakupljati. Interes će osim toga spriječiti mnogu nevaljalu težnju u razvitku, a priučit će na požrtvovni i nesebični rad.

Da se probudi interes, treba da se obuka udešava prema didaktičnim zakonima, jer će se samo tada razvijati pozitivna čuvstva pri razmatranju stvari, pojava i događaja. Jasnoća predočaba prvi je i glavni zahtjev, a osim toga ne smije ništa da bude u svijesti, što bi smetalo razvitku čuvstva, kao što su nuzgredne težnje ili posredni interes (za nagradu, koja čeka uspjeh, strah pred kaznom radi neuspjeha i t. d.), rastresenost, pocijepanost duha, teškoća rada i još ini pojavi, koji smetaju duhu pri radu.

dr. Đ. T.

Empirijska psihologija (v. psihologija).

Enciklopedija pedagogije. Enciklopedija je značila u starih Grka i Rimljana jezgru ili krug onoga znanja, što ga treba da steče svaki mladić prije, nego stupi u javni život. Taj je krug obuhvatao tako zvanih sedam slobodnih umjetnosti, t. j. gramatiku, retoriku, dijalektiku, aritmetiku, geometriju, muziku i astronomiju.

Već zarana nastala je potreba, da se ljudi upute u kratko u znanostima, pa su se tako jur u staro doba pojavljivale enciklopedijske radnje. Platonov učenik Pseusippos sastavio je prvo enciklopedijsko djelo, a u Rimljanâ su napisali takova djela Varro i Plinij. U srednjem su vijeku obradili enciklopedijski sve tadašnje sredovječno znanje Marcijan Capella (u prvoj polovici 5. stoljeća) i Vinko Boveski (v. t.), koji je živio do polovice 13. stoljeća; ali te su radnje bile bez sustava i bez filozofske osnove.

Početnik i osnivač prave enciklopedije zapravo je Bakon Verulamski (v. t.), koji je u svojim djelima: „Organon scientiarum“ (1620.) i u „De dignitate et augmentis scientiarum“ (1624.) kušao da obradi i razdijeli znanosti na filozofskom osnovu.

Doskora se zatim pojavila potreba, da se enciklopedijski obrade i pojedine znanosti napose. Tako je izišla enciklopedija pravnih nauka, klasičnih starina, ljekarstva, bogoslovlja i dr.

Dok su sve te enciklopedije podavale samo u jezgri prijegledno pojedine znanosti, pokrenuše dva francuska učenjaka Diderot i d' Alembert znamenito djelo svoje vrste s natpisom: „Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers“ (Pariz 1751—1772), koje je izišlo sa svoje vrsnoće na velik glas, a bilo je obrađeno do onda nepoznatim oblikom, naime alfabetskim redom.

U tom su obliku stali tada izdavati i drugdje tako opće enciklopedije, kako i za pojedine znanosti i umjetnosti. Od pedagoških enciklopedija izrađenih tim obikom valja od njemačkih spomenuti Hergangovu, zatim Rolfs-Pfisterovu, Schmidovu, Lindnerovu i Reinovu. Česi su je počeli izdavati g. 1891., a mi g. 1895.

Enciklopedija, koja nastoji da prikaže znanje neke naučne struke — ovdje pedagogijske — u kratkoj, jezgrovitoj formi, alfabetskim redom, nazivlje se realna enciklopedija. Uz realnu enciklopediju postoji i formalna ili metodička enciklopedija, kojoj je zadaća, da prikaže sustavno i prijegledno pojedine znanosti, što pripadaju jednom zajedničkomu području znanja, i da im odredi međe jedne prama drugoj. U tom smislu smatra se s punim pravom najboljom glasovita enciklopedija pedagogije, što ju je napisao prof. K. Stoy (1861. 1878.). Tim je svojim djelom Stoy ovršio tri zadatka: 1. prikazao je sustavno prema ideji uzgojnoj sve probleme, što pripadaju pedagogiji;

2. predočio je cijelo područje pedagogije, t. j. stvorio je u neku ruku topografiju pedagoške znanosti i time podao metodološku uputu svakomu, koji želi da se snađe u sveukupnom području, i koji traži uporišta za svoj rad; 3. izradio je mjerilo, po kojem treba da se prosuđuju književni pojavi.

Po tom se dijeli njegovo djelo u slijedeće: Prva knjiga govori: I. O filozofskoj pedagogiji: 1. o načelima dijetetike; 2. o načelima didaktike; 3. o načelima hodogetike. II. O istorijskoj pedagogiji. III. O praktičnoj pedagogiji, koja obuhvata domaću, zavodsku i školsku pedagogiju. U drugoj se knjizi nalazi metodologija i literatura pedagoška, pa metodologija pedagoške nauke i pedagoške prakse

Razliku između filozofske pedagogije i svoje enciklopedije ustanovljuje Stoy ovako: Enciklopediji je zadaća, da poda prijegled o cjelokupnom uzgojnom radu, a filozofskoj pedagogiji, da razlaže i dokazuje ideje, koje treba da upravljaju sveukupni pedagoški rad. Enciklopedijom treba da se započne pedagoška nauka, a filozofska pedagogija neka je slijedi. Dok enciklopedija izvodi uzgojne zadatke u njihovu međusobnom savezu, nalikuje iskusnu savjetniku i vođu, koji s visine brda pokazuje i razlaže mladomu putniku dražesti i čare bogata, blagoslovena kraja, pa ga poziva — a da mu se ne narivava dosadnim hvalisanjem — da putuje sâm po tom slikovitom kraju.

I ova naša enciklopedija ide u red realnih pedagoških enciklopedija. U njoj se obrađuje građa, što u nju pripada, monografski alfabetskim redom, da bude pouzdanim putokazom onima, koji se bave problemima uzgoja, pa traže odgovor na pojedina pitanja.

Kako se cijelo djelo osniva na jedinstvenoj osnovi, pokazuje evo ovdje ovaj tabelarni prijegled:

Pedagogija

- A. Sustavna pedagogija (Etika, psihologika).
  - I. Praktična pedagogija.
    - 1. O oblicima uzgoja.
      - a) Domaća, b) Zavodska, c) Školska — pedagogija.
    - 2. O školskoj upravi.
      - a) Školski ustav.
      - b) Školska oprema. (škol. higijena)
      - c) Školska uprava.
      - d) Obrazivanje učiteljâ.
  - II. Teorijska pedagogija.
    - 1. Teleologija.
      - a) Didaktika.
        - α) opća,
        - β) posebna.
    - 2. Metodologija.
      - b) Hodegetika
        - α) nauka o stezi djece.
        - β) nauka o upravljanju.
- B. Istorijska pedagogija.

Enciklopediste su izdavači i suradnici velike francuske enciklopedije, što su je pokrenuli i u Parizu (1851.—1772.) izdavali Diderot i d' Alembert (v. enciklopedija pedagogije). To je znamenito djelo bilo u 18. stoljeću zajednički organ za filozofski smjer, što je bio tad zavladao u Francuskoj, poglavito u vjeri, etici i državnoj znanosti. Enciklopediste su dakle svi oni, koji su se držali smjera i duha, kojim je odisala enciklopedija. Osim spomenutoga jur Diderota i d' Alemberta, koji je svojim djelom „Discours préliminaire“ podao prijegled o razredbi i međusobnom odnošaju ljudskoga znanja, broje ovamo i druge, koji su obradili pojedine nauke za enciklopediju. Tako je obradio Mallet teologiju i povjest, Toussaint pravoslovlje, Daubenton medicinu, Yvon logiku i moral, Rousseau muziku i filozofiju, Marmontel povjest književnosti; pa i Grimm, Dumarsais, Voltaire su sudjelovali kod toga djela. I Helvecija, de la Metriea, grofa Holbacha, i dr. broje u enciklopediste, jer su zastupali isto stajalište.

Filozofsko pak stajalište eciklopedista bijaše materijalistično. Po njihovu mnijenju sve prolazi i sve se mijenja, samo je cijelost stalna i nepromjenljiva. Prema tomu zabacivahu svaku objavljenu vjeru i priznavahu samo one vjerske istine, koje se mogu shvatiti umom. Takovo filozofsko-teološko stajalište zove se i naturalizam. Enciklopediste su nastojali, da ga učine i temeljem pedagogije Zato je Rousseau (v. t.) postavio naravnost kao glavni princip uzgoja, prema komu treba da se biraju ne samo sredstva, nego i sama svrha uzgoja.

T. I.

Eneržija (v. volja).

Engleska. Pod Engleskom razumijevamo ovdje t. zv. United Kingdom (Sjedinjeno kraljevstvo) t. j. Englesku u užem smislu, Škotsku i Irsku, koje sačinjavaju u političkom smislu jednu skupinu, ali se pojedinim unutrašnjim uredbama, a naročito školstvom znatno razilaze.

Engleska u širem smislu, ili Great Britain and Ireland, obuhvata prostor od 314.951 četvorni kilometar sa 40 milijuna stanovnika. Pitanje pučke prosvjete nije u njoj jošte dovršeno, ali se ideja narodne prosvjete s narodnim i narodnosnim karakterom ni u jednoj modernoj državi nije pojavila ranije nego u Engleskoj. Već u srednjem vijeku, s njegovim školasticizmom i latinštinom kao glavnim uvjetom prosvjete i obrazovanosti, rađa se u Engleskoj umni i veliki kralj Alfred, koji jur u 9. stoljeću ističe glavnim uvjetom narodne prosvjete n a r o d n i j e z i k. On osniva narodne škole s narodnim jezikom, skuplja oko sebe učene ljude, koji će s latinskoga prevoditi na narodni jezik — za narod. U osnovnim školama određuje, da se latinski uči tek nešto, a glavno mu je čitanje, pisanje i računanje na materinskom jeziku.

Istina, u to doba nema još engleske prosvjete ni engleskih učenjaka. Beda Č a s n i, onda Flakon A l k u i n učenjaci su evropski, pa se naročito potonji bavi uređenjem samostanskih škola u opće i prenosi taj svoj rad iz domovine i u carstvo Karla Velikoga.

Kako je crkva u srednjem vijeku bila jedini širitelj prosvjete, posve je naravno, da su učiteljski posao obavljali svećenici. Tako je u neku ruku utemeljiteljica crkva malo po malo postala i vlasnicom škole. Odatle odnošaj „majke i kćerke" — crkve i škole. Taj crkveni sistem učvrstio se s vremenom u Engleskoj kao možda nigdje drugdje, pa je i danas glavni reprezentanat pučke škole u Velikoj Britaniji. Kad su poslije reformacije učestale vjerske smutnje, nijesu one u Engleskoj bile na štetu, nego pače na uhar školstvu. Odijelivši se pojedine skupine naroda među sobom u vjeri, one se istina nijesu odijelile i u školi kao takovoj, ali su se odijelile u spoljašnjoj njenoj formi. Razvijanjem sektarstva se škola sve više približavala crkvi, tako da su napokon postale gotovo neodjeljive temeljeći svoj rad jedna na drugoj: škola — radeći za crkvu, crkva — gradeći na onom temelju, što joj ga je postavila škola.

Taj se odnošaj razvio sam sobom već od 16. stoljeća ovamo. Uza sve to ne može se u to vrijeme govoriti o pravoj narodnoj, pučkoj prosvjeti. Sirotinja je morala da ostane u tami neznanja, da bude — mirnija. Čudno je, da se gotovo nitko kroz stoljeća nije sjetio, da bi za nju trebalo škola. Prvi je bio, koji je podigao glas za bar kakvo obrazivanje „nižih slojeva", novinar Robert Raikes, koji je u svojim novinama „Gloucester Journal" svraćao opću pažnju na zapuštenost engleske mladeži. On je prvi počeo sabirati djecu u crkvu, pa ih je tamo sam i uz pomoć učiteljâ poslije službe božje nedjeljom obučavao i tako utemeljio engleske nedjeljne škole „Sunday Schools". Njegovom je pobudom ustrojeno g. 1785. društvo za utemeljivanje nedjeljnih škola u britskom carstvu. („The society for the support and encouragement of sundayschools throughout the British dominions"). Tima je nedjeljnim školama postavljen tako temelj pučkoj prosvjeti. Na tom dakako nije moglo ostati. Trebalo je na taj temelj štogod nadozidati, pa da se dalje gradi. Tu je zadaću izvršio Josip Lancaster [v. Bell i Lancaster], neznatan i siromašan do onda čovjek. Da li je uspjeh, kojega se zasluga s punim pravom njemu pripisuje, bio njegovim glavnim ciljem u doba, kad je podigao glas svoj, jedva se može da zaključi, — tek on je učinio zamašan pokret u istoriji engleskoga školstva. G. 1802. napisa pamfletić, u kom izloži svoja razmatranja o stanju tadašnjih škola. On je nezadovoljan s tim stanjem, a još više s ljudima, koji bi trebali da budu pijoniri narodne prosvjete; nije zadovoljan ni s metodom, ni s građom, u opće ni s čim, a da praktično dokaže svojim sugrađanima, kako bi valjalo učiti i koga, sabere oko sebe do 1000 djece ponajviše sirotinje, pa uredi u Borough Road u Londonu svoju školu, gdje je uz polovinu tadašnje školarine, a u mnogo slučajeva i besplatno obučavao. Taj pamflet, pa njegov rad u školi počeše interesovati javno mnijenje i doskora se ustroji društvo t. zv. „Royal Lancasterian Society" sa zadaćom, da provodi njegova načela i omogućuje školovanje sirotinji. Tako je Lancasterovo ime proslavljeno kraljevskim društvom. No on se doskora raskrsti s društvom, koje nije u svem usvajalo njegovih nazora

i otiđe u Ameriku, gdje je napokon u bijedi umr'o g. 1838. Društvo je nastavilo dalje svoj rad, tek napusti ime svoga osnivača i prozva se već g. 1808. „British and Foreign School Society".

Tu je pravi početak epohe pučke prosvjete. Usko skopčan s vjerom razvio se tako školski sistem, koji se pod imenom „Voluntary Sistem" održao do danas u velikoj većini.

Uza sve to, što je sistem mogao da se podiči jednim imenom svoga osnivača, što je uređen na jednim načelima, nije ipak mogao da provede jedinstvenu formu obuke. Rodivši se tako reći u krilu crkve morala je škola udesiti svoj rad prema stanovištu pojedine vjerske sekte, te se tako prije još, nego se mogao zamisliti jedan smjer, škola raštrkala po stazama pojedinih denominacija. Tako su nastala društva: „National Society of the Church of England", „the British and Foreign School Society", „the Wesleyan School Society" i napokon „Roman Catholic Poor School Comittee." Te su udruge same rukovodile škole, same vodile upravu i nadzor nad njima bez ikakova utjecaja državne vlasti.

Država se nije nikako htjela da pača u rad voluntarista prepustivši im da urede svoje škole, kakogod hoće. Jedva se dade vjerovati, da država, kakva je Engleska, mjesto da promiče, na neki je način sama ubijala razvitak školstva ostavljajući ga bez ikakve pomoći. Tomu bi se isprika za vladu mogla naći u parlamentu, kojemu je — aristokratskomu dijelu njegovu — bila prosvjeta puka zazorna, jer se nije slagala s njegovim računima. Međutim društva se ipak obratiše na državu za pomoć; prvi je bio među njima sam Bell (v. Bell i Lancaster), koji je na taj račun dopustio, da se u školi ne uči samo vjera, nego i obrtne vještine, a upravu nad školom da vrši i crkva i država. Država pristade na to i odredi u školskom odboru [School Department] posebnu svotu, koju valja podavati školama kao grant. Za to je pak država zahtijevala od škola, da se podvrgnu njezinu nadzoru, te će samo one škole biti nagrađene, o kojima se kr. inspektor povoljno izjavi. Prvi takov grant podijeljen je g. 1832. u neznatnom iznosu od 20.000 funti šterlinga (240.000 for.) — Dalje se od toga nije pošlo, i kad je g. 1856. John Russel podnio svoj Bill (zakon) o obveznom polasku škole, bude taj glasanjem u parlamentu s velikom većinom zabačen.

No malo po malo počela je i država sve više pažnje posvećivati školi. God. 1870. iziđe Education Act, što ga je sastavio Mr. Forster, i koji je trebao da bude prvi školski zakon u Engleskoj. Tu se počelo nastojati, da se škola odvoji od crkve, i da na vjersku obuku država ne uzima nikakva obzira. Država se nije htjela upustiti u naročitu borbu s crkvom, nego je htjela, da je tim ignorovanjem istisne iz škole.

Taj je akt izazvao dakako veliku oporbu s crkvene strane, te se počelo tražiti, da se točno odredi, što valja učiti u vjeri, a što u sekularnoj obuci. Društvo „Školska legija" tražilo je, da svako dijete ima pravo na obuku, škole da budu keskonfesijske i besplatne, a troškovi za uzdržavanje da se namiruju raspisanim ratama i državnim grantom. U glavnom su se isticala tri mnijenja o pitanju uređenja škola. Prvi zahtijevahu, da se vjerska obuka podaje svoj djeci, i okrstiše svoj sistem denominacijonalni; drugi dopuštahu slobodnu vjersku obuku u školi, ali da je treba udesiti prama zahtjevima roditelja. Ne žele li dakle roditelji, da im djeca polaze vjersku obuku, mogu to djeci zabraniti. Njihov je sistem comprehensivni; napokon treći zahtijevahu, da učitelji podaju sekularnu obuku, a svećenici vjersku. Njihov je sistem kombinovani.

Nešto ta borba, a nešto još uvijek znatni nedostatak škola ponukao je državu, da počne raditi življe za školu. Najviše poticanjem vlade ustroji se god. 1872. novi sistem škola t. zv. School Board. Pod School Boardom već se i prije razumijevala uprava voluntarskih škola, koja je uređena poslije aktom lorda Sandona g. 1876. Taj School Board bilo je vijeće (School Attendance Comittee), kojemu se bilo brinuti za polazak škole i u opće za cijelu elementarnu obuku. Taj je odbor sastavljen od građana, pa se sastoji od 6 do 12 članova, prama veličini općine. Proti tomu ustrojen je državni School Board (školska uprava). To je posebni odbor, koji vodi upravu škole u svom mjestu; u nj se bira 5 do 15 članova. Svaki čovjek ili žena navršivši 21. godinu može biti članom School Boarda. Odbor ima autonomni djelokrug u svojoj općini, brine se za gradnju škola, za polazak djece, namješta i otpušta učitelje i skrbi, da sva djeca,

koja su sposobna, polaze školu. Za to je u svakom mjestu posebno namješteni službenik sa 100 funti šterlinga (1200 for.) plaće, komu je posao, da upisuje djecu u školu; onu, koja ne polaze, opominje, odnosno s ulice tjera u školu i predlaže roditelje na novčane globe. Glavna uprava School Boarda zove se The Educational Department for England and Wales; to je odbor, koji se sastoji od predsjednika, potpredsjednika i stalnoga vijeća, staff. Department dijeli državnu potporu, predlaže zakonske osnove, imenuje nadzornike i skrbi za učiteljske škole.

Glavno je načelo School Boarda, da obuka bude beskonfesijska i da bude pristupna svoj djeci. Djeca treba da polaze školu od 5. do 14. godine, ali im se može dopustiti, da slušaju obuku i prije 5. godine. Glavnu građu obuke treba da sačinjavaju sekularne nauke s osobitim obzirom na potrebe engleskoga naroda. Mjesto vjeronauka u školi uči se samo „moral i religija". Škole uzdržaje vlada, a roditelji plaćaju u to ime porez, koji ne smije prekoračiti 6% dohotka na godinu. Taj porez od 6% plaćaju samo kućevlasnici; ostali građani plaćaju 3 pence (15 nč.) od svakoga funta (12 for.) godišnjega dohotka.

Glavnu odgovornost nosi potpredsjednik departmenta. Na nj spadaju 4 glavna školska okružja, koja su opet razdijeljena na 80 školskih kotara. Nad njima su royal inspectors i njima uz bok pomoćni nadzornici; potonji osim nadziranja rukovode i ispitima u školama. Obuka je obvezna, a prisilni polazak, ako i nije u zakonu izražen, izvodi se ipak, jer se roditelji kazne globama za nemaran polazak djece.

Osim voluntarskih i boardskih škola postoje još i mnogobrojne privatne škole, koje su u opće dosta stara institucija, jer ih polaze redovno djeca imućnih roditelja. One stoje pod privatnom upravom, ali država vrši i nad njima svoj nadzor.

U Škotskoj su se pučke škole razvijale samostalno od engleskih. Već g. 1696. izdan je ondje zakon, koji traži, da se u svakoj župi osnuje škola. Školama su upravljali župnici i pastori sve do g. 1840., kad je parohijalni školski sustav dokinut, te je svaka općina osnovala svoju školu. Kad je školskim aktom uređen School Board, preuzeo je on u svoju upravu ne samo pučke škole, nego i akademije i visoka učilišta. Državni grant isplaćuje državni blagajnik (exchequer) svim školama, što su pod upravom boarda, osim t. zv. „high class public schools" (škole t. zv. više društvene klase). Elementarna obuka je slobodna i besplatna.

U Irskoj je narodna nastava pod nadzorom povjerenstva za narodnu prosvjetu (Commissioners of National Education in Ireland), koje se sastoji od 20 članova (10 protestanata i 10 katolika) i upravlja narodnim školama, vested-schools, pa isplaćuje državni grant. To povjerenstvo imenuje lord Lieutenant irski. Povjerenstvo skrbi i za vjersku obuku, ali daje roditeljima na volju, hoće li ili ne će dati djecu obučavati u vjeri. Aktima od g. 1892. i 1894. obuka je slobodna i besplatna.

G. 1894. iznosio je trošak departmenta: engleskoga 253.311 funti šterlinga, škotskoga 46.670, a irskoga 26.746. U Engleskoj i Walesu bilo je te godine 19.756 nadziranih škola s prostorima za 5,873.098 učenika, od kojih je dnevno polazilo 4,254.314 djece; u Škotskoj bile su 3054 škole s prostorima za 770.244 djece, od kojih je polazilo 567.442 učenika; u Irskoj ima 4850 škola s 1,028.281 učenikom, od kojih je 75% katolika, 11% episkopalnih protestanata i 11% prezbiterijanaca. Državni grant iznosio je u Engleskoj i Walesu 3,926.641, u Škotskoj 578.686, a u Irskoj 1,287.279 funti šterlinga.

Glavnom je zadaćom škole, da nauči djecu čitati, pisati i računati, pa se tomu naročita pažnja posvećuje u nižim razredima. Trajanje je obuke ustanovljeno na šest, odnosno sedam godišta, koja se zovu standards (razredi). Naučni predmeti su: čitanje, pisanje, računstvo, engleski, geografija, istorija, elementarna znanja, crtanje (za dječake), šijenje, pranje i kuhanje (za djevojčice). Obuku u vjeri nadoknađuje biblija. Kuhanju, pranju i šijenju posvećuje se osobita pažnja. Disciplina se podržaje nagradama (karte, medalje, svjedodžbe) i kaznama (među tima je i šiba). Praznici se obdržavaju o Božiću (dvije nedjelje), o Uskrsu (od vel. petka do buduće subote), u ljetu četiri nedjelje velikih praznika, koji se počinju posljednjim ponedeljkom u srpnju.

Uz škole su uređene knjižnice za djecu, i što je osobito, školske štedionice, the Saving Banks, kojima upravlja ili učitelj, ili pak djeca ulažu novac ili marke na pošti.

Novije školske zgrade vrlo su praktična i prostrana zdanja, zgodno odijeljena od ulične buke i okružena povisokim zidovima.

Osim pučkih škola postoje još i spomenute već nedjeljne škole, Sunday Schools, koje su u rukama pojedinih vjerskih sekta; dalje the Continuation Schools, produžne škole, koje su u najnovije doba pretvorene u večernje škole; Evening schools, osnovane prema našim opetovnim ili bolje šegrtskim školama, a imadu značaj i ozbiljnost svakidašnjih škola.

U opsegu pučke škole jesu i Colleges, vrsta internata, gdje djeca uz obuku imadu u školi i opskrbu. Polaze ih djeca imućnih roditelja.

Obrazivanje i položaj učitelja. Za sistematično obrazivanje učitelja počelo se i u Engleskoj brinuti dosta kasno. Prva škola za obrazivanje učitelja datira od tridesetih godina, a osnovana je nastojanjem lorda Broughama, koji je donio pred parlamenat prijedlog o osnutku škola i uređenju zavoda za obrazivanje učitelja. Tajnik školskoga vijeća dr. Philip Kay isposlovao je društvima: National Society i Foreign School Society grant od godišnjih 10.000 funti (120.000 for.), pa je tako uređena „Uzorna škola“ u Westminsteru, gdje su učitelji dolazili na tečaj od tri mjeseca, da uče „sistem“. Ta je škola unatoč nastojanju Kay-a, da dođe u državne ruke, uređena doskora na sasvim crkvenom stanovištu. Poslije je polazak te učiteljske škole određen na dvije godine, pa je osnovano više takovih zavoda. U njih su se primali pitomci, koji su svršili pučku školu. Plaćali su 15 funti godišnje. Poslije dvije godine obdržavan je pismeni ispit, na temelju koga su kandidati imenovani učiteljima drugoga ili trećega stepena. Prvi stepen dobivali su tek oni učitelji, koji su na ispitu polučili svjedodžbu drugoga stepena i poslije toga s vrlo dobrim uspjehom nekoliko godina službovali. Na ispitima se tražilo čitanje i recitovanje naučenih pjesama, krasnopis i pravopis, engleska gramatika, zemljopis i povjest (Engleske), algebra, aritmetika, počeci trigonometrije i glavno o školskoj upravi; učiteljice morale su pokazati još, da su vješte u šijenju, krojenju i gospodarstvu.

U ovaj se osnov nije dirnulo ni utemeljenjem School Boarda. Promijenjen je u toliko, što pitomac svršivši s uspjehom sedam standarda pučke škole treba da polazi učiteljsku školu, the Pupil Teacher's School, četiri godine. Da se osigura što bolji polazak škole, dobivaju pitomci cijelo to vrijeme plaću, i to prve (kandidati) i druge godine (probationers) dobivaju 5 šilinga (3 for.), treće godine 12 šilinga, a četvrte 16 šilinga (9 for. 60 nč.) na nedjelju. Zajedno s mladićima polaze i djevojke, kojima je određeno 1. i 2. godine 3 šilinga (1 for. 80 novč.), 3. god. 8 šilinga (4 for. 80 nč.), a 4. god. 10 šilinga (6 for.) na nedjelju. Kad učenik svrši Pupil Teachers School, polaže ispit i postaje assistant. Poslije jedne godine treba da položi ispit na college-u (Oxford ili Cambridge) i postaje trained teacher (osposobljen).

Danas su u Engleskoj 43 učiteljske škole, od kojih je 35 sektarskih, i to (g. 1895.): Church of England (anglikanska crkva) 30 s 2253 učenika, 3 rimsko-katoličke s 231 učenikom, 2 Wesleyanske s 232 učenika i 8 školskoga društva, the British and Foreign School Society, koje jedine nijesu sektarske. Svih je učenika bilo te godine 3468.

Vrela, iz kojih se učiteljske škole uzdržavaju, jesu: državni grant, školarina, zaklade, darovi. Državni je grant iznosio (g. 1895.) 135.379 funti, školarina i novac za knjige 33.895 funti, zaklade (iz kojih se poglavito izdržavaju zavodi anglikanske crkve) 1252 funta, darovi i ostali dohoci 21.254 funti šterlinga. Ukupni dakle trošak za uzdržavanje učiteljskih škola bio je 191.780 funti, od kojih troši angl. crkva 127.507.

Ove su učiteljske škole, the Training Colleges, dakle pretežno u rukama crkve, pa osposobljuju učitelje za službu Voluntary sistema.

Učitelji School Boarda razlikuju se u glavnom po stepenima u 3 divizije (prama uspjehu ispita). Dalje se dijele u glavnom na: 1. certificated teachers (osposobljene), koji su dobili svjedodžbu osposobnicu, ali nijesu polazili kolegija; ovi su se primali u službu samo do 1895.; 2. učitelji, koji su polazili bilo koje sveučilište u Sjedinjenom kraljevstvu i položili ondje ispite; svakako moraju imati stepen B. A. (bachelor of Arts, bakalaurej); 3. ex-pupil teachers t. j. one, što su svršili učiteljsku školu, Pupil teachers School. Posljednji ispit, državni, zove se Queen's Scholarship Examination. Učitelj, koji je položio taj ispit, pa je uvršten u 1.

diviziju, može poslije nekoliko godina postati ravnateljem, Head-teacherom.

Plaće. Kad je pitomac svršio učiteljsku školu, ima prve godine plaće učitelj 50 funti (600 for.), učiteljica 45 funti (540 for.). Poslije godinu dana službe, kad se osposobio, dobiva učitelj 60 funti, a učiteljica 50 funti. Ta plaća u dobrim prilikama naraste kod učitelja do 155 funti, a kod učiteljice do 125 funti.

Posebni učitelji plaćeni su: za gluhonijeme od 90 do 120 funti, za slijepe 70—100, učiteljice kuhanja 60—75, odnosno 80—100, pranja 55—70, učitelj ručnoga rada 100 do 155, a njegov pomoćnik 80—100 funti.

Ravnatelji su plaćeni prama broju djece i to:

broj djece	ravnatelj	ravnateljica
do 180	funti 150—200	funti 120—150
„ 280	„ 200—250	„ 150—185
„ 380	„ 250—300	„ 185—225
„ 500	„ 300—350	„ 225—260
preko 500	„ 350—400	„ 260—300

Maksimum plaće jednoga ravnatelja iznosi dakle 400 funti ili 4800 for. godišnjih.

Milan A. Miholjević.

Entimema. Jednostavni silogizam sastoji se od tri suda: gornjaka, dônjaka i zaglavka, te imade oblik:

$$\frac{\begin{array}{c}M \text{ je } P\\ S \text{ je } M\end{array}}{S \text{ je } P}$$

ili primjer u riječima: Organizmi su prolazni — Države su organizmi — Države su dakle prolazne. Ali nam ništa ne brani, da koju od premisa izostavimo, a zaglavak da izvedemo iz preostale premise. Kako izostavljenu premisu pri tom ipak na umu (en thimo) zadržimo, zovemo na taj način pokraćeni silogizam entimemom.

Prema tomu imade entimema očito dva oblika:

$$\text{ili } \frac{M \text{ je } P}{S \text{ je } P} \qquad \text{ili } \frac{S \text{ je } M}{S \text{ je } P}$$

U prvom slučaju nema dônje, u drugom pak nema gornje premise. Navedeni silogizam glasio bi u prvom obliku: Organizmi su prolazni — dakle su i države prolazne; a u drugom bi glasio: Države su organizmi — dakle su i države prolazne.

Evo još po dva primjera za svaku vrstu entimeme: 1. Svaka strast čini čovjeka nesrećnim — dakle i slavohleplje čovjeka nesrećnim čini. (Tu nema dônje premise: slavohleplje je strast.) 2. Svi ugnjetači javnoga mnijenja griješe protiv ljudskoga dostojanstva — dakle i neki vladari griješe protiv dostojanstva ljudskoga. (I tu nema dônje premise: Neki vladari su ugnjetači javnoga mnijenja.) 3. Moralna načela bivaju od svih razboritih ljudi poštivana — moralna načela nijesu dakle puka taština. (Tu nema gornje premise: Puka taština ne biva od svih razboritih ljudi poštivana.) 4. Što ne stoji do ljudske volje, ne da se kaznenim zakonima narinuti — dakle se ni znanstveno uvjerenje ne da kaznenim zakonima narinuti. (I tu nema gornje premise: Znanstveno uvjerenje ne stoji do ljudske volje.)

U teoriji je doista svejedno, izostavimo li u entimematičkom zaključivanju dônju ili gornju premisu, ali u praksi izostavljamo redovito onu, koja nam se čini tako jasna, da se od sebe razumije. Kadšto međutim odlučuju o tom i retorički obziri. U opće se pak može tvrditi, da je entimematičko zaključivanje prirodnije od potpunog silogističkoga zaključivanja; jer dok se onim služimo svuda u govoru i pismu, ovim se služimo samo u didaktičke svrhe.

dr. Đ. A.

Epée (Charles Michel abbe de l' Epée) je glasovit muž na polju humanitarne pedagogogije. On je ustrojio prvi zavod za gluhonijeme, prema komu su se do 100 godina ustrajali slični zavodi ne samo u Francuskoj, nego i po svoj Evropi i Americi.

I do njegova su se doba obučavali gluhonijemi, no bili su to pojedini, osamljeni slučajevi, a mnoštvo je gluhonijemaca bilo bez obuke.

Osim te zasluge, što je ustrojio prvi zavod za gluhonijeme, steče de l' Epée i kao učitelj, kao metodičar jedno od prvih mjesta na polju humanitarne pedagogije, tako da su Francuzi njegov način obučavanja, njegovu metodu prozvali „francuskom metodom". I danas, makar da je njegova metoda izgubila svoju praktičnu vrijednost, ipak se de l' Epée s potpunim pravom ubraja među najveće muževe na polju obuke gluhonijemaca.

De l' Epée se rodio 25. studenoga 1712. od oca arhitekta u Versaillesu kod Pariza, gdje je i škole polazio. Već u 17. godini zaređen bi za svećenika, no duhovne službe ne dobi, jer se bio umiješao u neke vjerske prepirke. Izuči zatim pravoslovlje i stupi kao odvjetnik u javni život.

Blagomu de l' Epéeu nije se sviđalo odvjetnikovanje, pa se zato vrati u teologe, i na moćnu preporuku prelata Bossuetta postane propovjednikom i kanonikom u Troyesu. Ali čim umrije taj njegov zaštitnik, ponovno ga osumnjičiše, a pariski ga nadbiskup Beaumont liši te časti. Ode u Paris, i tuj življaše skromno od godišnje rente, koju mu namrije otac u iznosu od 12.000 livra.

Čudan ga slučaj dovede god. 1765. na to, da je postao učiteljem gluhonijemih.

Jednoga naime dana pohodi on neku gospođu, no ne nađe je kod kuće, nego dvije njezine djevojčice. On ih po više puta nagovori, ali mu one ne odgovoriše, nego šuteći radijahu svoj ručni posao. De l' Epée ozlovoljen tom besprimjernom šutnjom ode, a kad pred kućom sastane majku, potuži joj se radi vladanja djevojaka.

„Ah, kako da vam sirotice odgovore," reče sa suznim očima majka, „kad su gluhonijeme, — a dobri gosp. Vanin, koji ih je slikama podučavao, umr'o je na žalost našu!"

Blagomu se de l' Epéeu rastuži srce radi sudbine tih sirota, i taj čas pregnu da djevojčice obučava.

Ali kako? O tom je de l' Epée danju i noću razmišljao. Konačno dođe do zaključka, da prije svega mora imati neko sredstvo, da ga gluhonijemi razumije, a to je sredstvo znakovni govor.

O znakovnom govoru kaže de l' Epée: „Tko hoće da tuđi jezik nauči, ne može ga naučiti po slovnici pisanoj u tuđem jeziku, nego slovnica mora da je pisana jezikom, njemu razumljivim. Upravo tako moramo postupati, ako hoćemo gluhonijemoga s uspjehom da podučavamo. Treba da počnemo u njegovu materinskom jeziku. A materinski je jezik gluhonijemoga znakovni govor."

Na temelju naravnog ili općeg znakovnoga govora sastavio je de l' Epée umjetni znakovni govor. Za svaki pojam i za svaki slovnički oblik izumio je posebni znak. Takove su znakove učenici učili, i tako se razgovarali sa svojim učiteljem. De l' Epée držaše, da je znakovni i pismeni govor dovoljan, da se gluhonijemi može obrazivati, s drugima općiti, svoje misli napisivati i napisano razumjeti.

Danas, kad je pedagoška znanost kod obuke gluhonijemih došla iznad svakoga očekivanja do najsjajnijih rezultata; danas, gdje se gluhonijemi — makar da i ostanu gluhi — uče i nauče govoriti poput ostalih ljudi; danas, gdje imamo pače dosta primjera, da gluhonijemac govori po više jezika, — danas je de l' Epée-ova metoda više istorijske vrijednosti, jer se sve više širi „govorna" ili t. zv. „njemačka" metoda, kojoj je udario temelj suvremenik de l' Epéeov Samuel Heinicke (v. t.).

De l' Epéejevi učenici su veoma napredovali. Osobito su bili u pisanju veoma spretni. Bilo ih je dosta, koji su umjeli pisati ne samo francuski, nego i latinski.

Kad je Pereira pohodio njegov zavod, nije se mogao dosta načuditi, kako su mu pitomci izvježbani, no najviše se čudio, kad je de l' Epée diktovao neki sastavak petorici učenika znakovnim govorom, a oni su ga napisivali, i to svaki u drugom jeziku.

De l' Epée je polučio velike i nenadane uspjehe, da je zadivio ne samo Paris i Francusku, nego i cijeli svijet. Svoj zavod, prvu tu školu za gluhonijeme, osnova god. 1770. vlastitim sredstvima. Želio je, da mu osigura trajni opstanak i što bolji uspjeh, zato je u velike nastojao, da se pretvori u javni, državni zavod, ali nije toga doživio, jer se to zbilo tek za njegova nasljednika Sicarda g. 1791. No de l' Epée dobivaše od države pripomoć od 3100 livresa.

Osim svoga požrtvovnoga rada u zavodu samom ima de l' Epée veliku zaslugu i s toga, što je mnogim spisima upućivao svijet, da se gluhonijemi mogu obučavati, i kako ih valja obučavati. Upravo njemu valja zahvaliti, što su podignuti toliki zavodi za gluhonijeme. U njegovu se zavodu također izvježbalo mnogo učitelja, koji su poslije postali glasoviti učitelji gluhonijemih.

Kad je g. 1777. austrijski vladar Josip II. pohodio svoju sestru kraljicu Antonietu u Parizu, pohodi de l' Epéeov zavod. Ponukan divnim uspjesima de l' Epéea, zakani se car Josip II., da ustroji u Beču takov zavod. Za to posla k de l' Epéeu Fridrika Stocka i Josipa Maya, da se upute u metodu obuke gluhonijemih. I već god. 1779. ustroji se zavod za gluhonijeme u Beču. Bio je to prvi takov zavod u našoj monarkiji.

De l' Epée je napisao mnogo toga, no najznatnije mu je djelo „Institution des sourds et muets" (Paris 1774.). To djelo iziđe poslije s natpisom: „La veritable manière d' instruire les sourds et muets" (Paris 1784).

23. prosinca 1789. ispusti dušu plemeniti i za čovječanstvo toliko zaslužni taj muž. Pokopaše ga u Parizu u crkvi Saint Roche, gdje mu podigoše i spomenik.

Njegovo poprsje metnuše ne samo u njegov zavod, nego i u narodni muzej u Versaillesu, gdje mu podigoše i spomenik s natpisom: „Premier Instituteur des Sourds-Muets“ t. j. prvi učitelj gluhonijemih.

J. M—d.

Epiherema. Kao što se jednostavni silogizam može pokratiti (vidi: e n t i m e m a), tako se može pokratiti i složeni silogizam (sorit). Ta se pokrata zbiva na taj način, da se premise složenoga silogizma obrazlože ili utvrde posrednim pojmom. Pošto se pri tom reći bi za navalu (epiherema) svim razlozima oboružamo, zove se povraćeni polisilogizam e p i h e r e m o m.

Epiherema imade ovaj oblik:

M je P, jer je N
S je M, jer je O
―――――――――――
S je P.

ili primjer u riječima: Laž je odurna, jer je nemoralna — Himba je laž, jer je hotimična nagrda istine — Himba je dakle odurna.

Da je epiherema doista pokraćen polisilogizam, vidi se najbolje odatle, što se može vazda prometnuti u one jednostavne silogizme, od kojih je nastala. Tako je navedena epiherema nastala od ovih silogizama:

1. N je P	2. O je M	3. M je P
M je N	S je O	S je M
M je P	S je M	S je P

ili u riječima: 1. Što je nemoralno, odurno je — Laž je nemoralna — Laž je odurna. 2. Hotimična nagrda istine je laž — Himba je hotimična nagrda istine — Himba je laž. 3. Laž je odurna — Himba je laž — Himba je odurna.

Evo još nekih epiherema. 1. Što je jednostavno, ne može se raspasti, jer nema dijelova — Ljudska je duša jednostavna, jer da je složena, ne bi misliti mogla — Ljudska se duša dakle ne može raspasti. 2. Poredak iziskuje umna začetnika, jer slučaj ne stvara poretka — U svijetu imade poredak; jer bez njega ne bi mogao postojati — Svijet imade dakle umna začetnika.

Da se i ta epiherema dade svesti na svoje prvotne silogizme, može se svatko uvjeriti sâm.

Epiherema nema tako kićenoga oblika kao polisilogizam, osobito pak kao sorit; ali imade tu vrlinu, da je prijegledna poput jednostavnoga silogizma. Od potonjega se u ostalom epiherema i razlikuje jedino time, što su joj obje premise posrednim pojmom obrazložene. Na prijeglednost i obrazložbu epihereme treba i odbiti, da se vrlo često upotrebljava tako u govoru kako i u pismu, kad želimo nekoga pobiti. *dr. Đ. A.*

Epilepsija (padavica, velika bolest, gora, gorska bolest). Koji dio moždana proizvodi kod ove bolesti pojave, što se pod imenom padavica razumijevaju, nije još točno ustanovljeno, tek se može toliko reći, da je sijelo bolesti u centralnom živčevlju. Bolest je prirođena, jer se može uvijek ustanoviti, da je tkogod od roditeljâ, djed ili baka ili tko drugi u obitelji bolovao od moždana, hrptenjače ili živčevlja, ili da je bio pijanac. No mogu i sasvim zdravi oboljeti od padavice.

Bolest često bukne poslije duševne uzrujanosti ili od velikoga straha. Ona se očituje tako, da nesretnik osjeća, kao da ga lagani vjetrić provija od nogu gore do glave, ili da osjeća neku vrućinu, koja prolazi ozdol cijelo tijelo do gore; katkad mu je opet, kao da ga mravi prolaze ili mu zuji u ušima, pa mu se krijesi pred očima. Gdjekoji bolesnici znadu točno označiti mjesto n. pr. prste na rukama ili nogama, otkuda se bolest počinje, pa ako onda odnosne ruke ili noge podvežu ili stežu, može se katkad napadaj spriječiti. Bolesnik se sruši, kad napadaj nastupi, kriknuvši u jedanput glasno, ponajviše natrag ili na stranu i ne zna ništa za sebe. Najprije se svi udovi grčevito ukoče, glava je pregnuta natrag, usta su stisnuta, oči otvorene i izbuljene, disanje je prestalo, lice je modro, a onda se trza po svem tijelu. Napadaj se svrši dubokim uzdahom ili i bljuvanjem. Bolesnik zaspi onda tvrdo i hrče. Ako ga probudiš, gleda plaho oko sebe, a ne zna, što se s njim zbilo i hoće dalje da spava. Još sjutradan osjeća, da je sasvim slab, a u glavi mu buči. Malo po malo se to izgubi, i padavičar se vidi sasvim zdrav.

Takov napadaj traje nekoliko minuta — do četvrt sata. U gdjekojim su događajima bolesnici poslije napadaja veoma razdraženi, pače znadu i mahnitati.

Ima i takovih događaja, gdje je napadaj blažih oblika. Bolesniku se vrti u glavi, tetura, zna i upasti, ali ne zavrisne; lice mu

je blijedo, srsi ga prolaze. Domala se probudi uzbunjen, ali već za nekoliko minuta može opet dalje raditi. Drugiput opet ne padne, spopadne ga nesvijest, oči mu se ukoče, prestaje u jedanput govoriti ili raditi, ali za nekoliko časova opet nastavlja svoj govor ili rad, a da i ne sluti, zašto je prekidan bio.

Padavica se ne vraća u redovitim razmacima. Kod gdjekojih prijeđe između pojedinih napadaja godina i više, kod drugih opet tek koji mjesec ili nedjelja.

Veoma je rijetko, da padavičari ozdrave. Ako su napadaji jasno izraženi, često se vraćaju pa ako je čeljade u srednjoj dobi, onda teško da će igda ozdraviti, premda je vrlo rijetko, da će koji padavičar od napadaja padavice umrijeti, nego može smrt nastupiti od bolesnih moždana ili od ozljeda za napadaja ili zbog drugih bolesti, koje nijesu ni u kakvoj svezi s epilepsijom.

Ima ljudi, koji se znadu i pretvarati, da boluju od padavice, n. pr. rekruti, da ih ne uzmu u vojnike. To se može lako saznati, ako takovu varalici držiš goruću svijeću pred očima. Kod padavice je zjenica oka ukočena, ne mijenja se ništa na svjetlu ni tmini, dok se kod varalice zjenica širi ili suzuje, kako je već oko u tmini ili u svjetlu.

Kod nijedne bolesti nije se više lijekova kušalo, nego kod padavice, pa ni proti nijednoj nijesu preporučivali toliko tajnih lijekova, kao baš proti ovoj bolesti.

Od svih je lijekova još i danas najbolji bromkali (4—6 grama na dan, kod djece polovicu), pa ako i ne može padavicu izliječiti, bar će se napadaji rjeđe ponavljati.

Kad je jedanput napadaj nastupio, onda se ne može ničim ublažiti; s toga je veoma nerazborito, da se padavičaru silom otvoraju grčevito stisnuti prsti ili palci, kao što naš narod to čini. Položi bolesnika na leđa, da se ne može povrijediti i da se ne može ugušiti, pa mu otvori haljine, da može lakše disati.

Padavičari neka žive redovito, neka obavljaju prikladne poslove, neka ne jedu jakih, oštrih jela, neka ne piju žestokih pića, neka se hladno peru, a drugi neka paze, da uklone sve od njih, što bi ih moglo uzrujati ili razdražiti.

Ako padavičari poslije napadaja mahnitaju, moraju se predati kojemu zavodu za padavičare, kakvih danas već vrlo mnogo ima, ili zavodu za umobolne.

dr. Lobmayer.

Erazmo Roterdamski * 1467. † 1536., a nazivan i Deziderij, rodio se u Roterdamu u Holandiji. U svojoj devetoj godini stupio je u školu slavnoga humaniste Aleksandra Hegija u Deventeru. Njegov učitelj Sintheim, Jeronimovac, bijaše s njim tako zadovoljan, da ga je jednom zagrlio i uskliknuo: „Ti ćeš jednom dostići vršak učenosti!“ I veliki humanista Rudolf Agrikola, kad ga je jednom vidio u dvanaestoj godini i razmotrio mu rukopis, oblik glave i bistre njegove oči, reče: „Ti ćeš biti velik!“

U svojoj trinaestoj godini ostavi Erazmo Deventer, stupi u samostan i postade svećenikom. Učeći u različnim holandijskim samostanima prouči temeljito staroklasičke pisce, izvješti se potpuno u latinskom slogu i steče oštar i samostalan sud. No samostanski mu život nije godio, pa s toga nastojaše, da bude riješen zavjeta, što i postiže (g. 1491.). Sada se otputi u Pariz, gdje je u sveučilištu marljivo učio teologiju i stare klasičke pisce. Poslije toga se bavio naizmjence u Engleskoj, Italiji, Holandiji i sjevero-zapadnoj Njemačkoj. Najposlije je boravio u Bazelu i njegovu okolišu. Umr'o je u Bazelu.

Erazmo se bavio najviše privatnim obučavanjem. Samo kratko vrijeme bijaše profesorom grčkoga jezika u Cambridgeu. Živio je dugo vremena od potpore svojih štovatelja, a imao ih je i u najvišim krugovima. U Engleskoj se upoznao s Henrikom VIII. i kancelarom Tomom Morom. Kad je znamenitog toga humanistu prviput pohodio ne očitovavši mu se, usklikne ovaj ushićen njegovim razgovorom: „Vi ste ili Erazmo ili demon!“ Karlo V. imenova ga carskim savjetnikom, a papa Pavao III. predstavnikom deventerskim, koja je čast bila skopčana s obilnim dohocima.

Kao odrešiti humanista vojevao je Erazmo oštro protiv školastika i osobito protiv redovnika kao glavnih zastupnika školasticizma. Luter je u njemu kao protivniku redovnika nazirao svoga pristašu, ali se prevario. Erazmo je pristajao uz Lutera samo dotle, dok je držao, da je njegova borba čisto naučna i naperena samo protiv redovnika i školastika. Čim je opazio, da navaljuje na samu crkvu, okrenuo mu je leđa i postao njegovim pro-

tivnikom, te je u posebnom spisu (De libero arbitrio) branio nauku o slobodnoj volji čovječjoj.

Najznamenitija radnja Erazmova bijaše izdanje grčkog novoga zavjeta s latinskim prijevodom. Od spisa, koji zasijecaju u pedagogiju, valja navesti: Kršćanska ženidba (Christiani matrimonii institutio); O uljudnom vladanju (De civilitate morum puerilium); Razgovori (Colloquia puerilia).

U posljednjoj glavi spisa o kršćanskoj ženidbi govori Erazmo o domaćem uzgoju. Svrha je uzgoju po njemu četverostruka. Prije svega treba da se u djeteta zasadi sjeme straha božjega. Iza toga neka prouči slobodne umjetnosti. Za tim ga treba osposobiti za praktični život. Napokon treba da se navikne na uljudno vladanje.

Erazmo želi, da se djeca drže u stezi, ali stega da ne bude kruta, već onakova, kako nam je preporučuje evanđelje. Ozbiljna nauka treba da se počne tek sa sedmom godinom, a dotle neka se uči sve samo u igri. S velikom pomnjom treba birati uzgajatelja. Mnogi su vrlo oprezni, kad valja da povjere nekomu konja, a sina povjere tek komugod.

Učitelja u opće vrlo cijeni Erazmo. Tako n. pr. piše učitelju Sepidu: „Promisli, da je tvoja služba, što je do njezina djelovanja, najbliža kraljevoj. Koliko to uzdiže srce čovjeka, kad mladeži podaje lijepo znanje i načela religije, pa tako uzgaja domovini poštene i dobre građane. Samo budale preziru zvanje, koje je u istinu tako sjajno. Ako je plaća i malena, sama krepost najljepše i najsjajnije naplaćuje.“

Erazmo hoće, da se i djevojke obučavaju. „Prosti ljudi misle“, veli on, „da je djevojkama znanstvena obrazovanost suvišna, no razumni su uvjereni o tom, da se ničim ne može tako sačuvati čisto i plemenito srce, kao što se može njom. Prije svega valja ipak nastojati, da se srce djevojaka ispuni svetim čuvstvima, zatim da se čuvaju svega, što bi moglo povrijediti stidljivost, i napokon da ne budu lijene.“

U živoj opreci s tim načelima bijaše sadržaj „Razgovora“. Erazmo ih je napisao za školsku obuku vrlo lijepom latinštinom, pa su ih tadašnji humaniste u zvijezde kovali. Zadaća je bila tomu spisu, da učenici nauče i o najobičnijim stvarima govoriti lijepom latinštinom. S toga se u njemu govori o gostionicama, lovu, trgovini konja itd., ali se jetkim načinom napada i na redovnike, post, hodočašća itd. Između drugih razgovora ima ih vrlo skliskih, kao što je razgovor dviju raspuštenih žena o njihovim muževima, zatim razgovor zaručnika sa zaručnicom itd. — U posveti k drugomu izdanju te knjige tvrdi Erazmo, da su „mnogi njom postali čvršći u latinštini i bolji“ (latiniores et meliores). No o tom se mora jako sumnjati; ako su i postali njome neki čvršći u latinštini, bolji doista nije postao nitko. Knjiga ta zabranjena je u Francuskoj, spaljena u Španjolskoj i osuđena u Rimu; ali to nije puno pomoglo, jer su je ipak nadalje mnogi upotrebljavali u školi.

Premda je Erazmo bio humanista, to ipak nije odobravao sviju zabluda humanizma. Humanisti su naime držali, da je idejal obrazivanja, da se govori poput Cicerona, pa su s toga slijepo nasljedovali tog velikog rimskoga govornika. Erazmo oštro ustaje protiv toga u svom spisu Ciceronianusu veleći među inim: „Mahnite se tog ropskoga ugledavanja u velikog rimskoga govornika. Čitajte i proučavajte dobre pisce kršćanske i neznabožačke; prenosite za tim u svoj um njihove prave i dobre misli, koje u njih nahodite, tako da ono, što uspišete, bude vaša misao i vaš slog.“

U spisu: „O načinu učenja“ pokazao se opet Erazmo krutim humanistom. Onomu, koji hoće da uči grčki jezik, preporučuje, neka prevodi grčke pisce u latinski jezik. To vježbanje pomaže, da se uhvati smisao grčkih pisaca i da se spoznadu svojstva obadvaju jezika. — Erazmo zahtijeva u duhu humanizma, da znanje riječi (jezici) dolazi prije znanja stvari; jer da se te stvari mogu naučiti samo jezicima. Prvi predmet obuke treba da je g r a m a t i k a, i to grčka i latinska, jer je u tim jezicima obrađeno sve, što je vrijedno, da se znade. Kad se položi dobar temelj u jezicima, onda se mogu učiti stvarne nauke, a najbolje će biti, da se uče iz grčkih pisaca, jer oni su pravo vrelo sviju znanosti. *S. B.*

Erotematički nastavni oblik (v. Nastavni oblik).

Ester Đuro * 2. ožujka 1844., † 29. ožujka 1892. u Koprivnici, gdje je svršio početne nauke. Gimnaziju polazio je u Zagrebu, Varaždinu i Senju, a preparandiju u Beču i Zagrebu. G. 1865. postade učiteljem,

a poslije i ravnajućim učiteljem u svom rodnom mjestu, gdje je i umr'o.

U mlađim svojim godinama pisao je vrlo mnogo za škol. časopis „Napredak", a preveo je i spis „Pogled u lučbu" po A. Bernšteinu, što ga god. 1874. izdade hrv. pedagoško-književni zbor kao III. knjigu „Pedagogijske biblioteke". Osim toga sastavio je za pučke škole pisanke i risanke u više brojeva s pretpisanim i predcrtanim uzorcima. Za njegove literarne zasluge imenovao ga je hrv. pedag.-književni zbor u Zagrebu dne 2. studenoga 1873. svojim pravim članom. Osim rada na polju školske literature napisao je i više šaljivih gluma i komedija zaslađenih naravnim humorom, a bijahu namijenjene diletantskim društvima. Neke su se od njih prikazivale i u zem. hrv. kazalištu u Zagrebu, a nekoje su njegove šale i uglazbene. *J. K—n.*

Estetika. 1. Što je estetika. Estetika, kao nauka o lijepom, nastoji ustanoviti bitnost lijepoga. Svaki normalno razvijen čovjek izriče sud estetički o nekoj stvari i određuje, da li je lijepa ili ružna. Taj se sud razlikuje od logičnoga suda, kojim se izriče, da li je nešto istinito ili neistinito, razlikuje se od suda razbora, kojim se izriče, da li je nešto korisno ili štetno, razlikuje se od etičnoga suda, kojim se prosuđuje, što je pravo, a što krivo. Estetički sudovi postoje dakle sami o sebi. — Psihologija jasno pokazuje, da ti sudovi pomalo postaju, i to na temelju estetičkih čuvstava, koja se također pomalo razvijaju, a pokazuje i to, da čovjek teži za estetičkim čuvstvima i sudovima, pa ih traži u naravi i radi njih proizvodi umjetnine, koje izazivlju estetička čuvstva. No ljudi nijesu složni u estetičkim sudovima: jednomu je nešto lijepo, drugomu je to indiferentno, trećemu pače ružno. To je nesuglasje uzrokom, da se ispituje, kako i na temelju česa postaju estetička čuvstva, pa da se onda ustanovi opća vrijednost estetičkih sudova. Drugim riječima: nauka o ljepoti traži one elemente lijepa, za koje će svaki reći, da su lijepi, dok ih upozna.

2. Znamenitost estetike po pedagogiju. Budući da su estetička čuvstva od velike znamenitosti po čovjeka, jer nastojanje i težnje za estetičkim užitkom vode čovjeka, to uzgajatelj mora da upozna estetičke principe. Jer ako i jesu estetička čuvstva, a po tomu i sudovi evidentni, t. j. javljaju se sami od sebe, to su ipak potamnjeni, te će ih mnogo lakše zamijetiti onaj, tko pozna uzroke, koji ih izazivlju, a još će ih lakše obukom i uputom prenijeti na drugoga. Estetički se ukus istina razvija jedino na umjetninama, ali onaj, koji hoće da u drugom na lijepim predmetima razvija ukus, mora i sam poznavati vrelo lijepa.

Obrazivanje učitelja mora ići osobito za tim, da umije naći lijepo u prirodi, poeziji i glazbi.

3. Vrste obrade nauke o lijepu i zadaci estetike. Razlikuje se istorijski i dogmatički način obrade. Istorijski način postupa ovako: Uzimlju se gotove, priznate umjetnine, pa se razmatraju i na njima se poređenjem traže estetički zakoni. Taj je način također i objektivan, jer se ide od umjetnina, kao objekata, pa se na njima i iz njih osniva znanost. Istorijskim postupkom ide se za tim, da se umjetnine razumiju, da se shvaćaju, da se nađu zakoni, po kojima postaju. Protivan je tomu dogmatički način. Tu se traže u duhu ljudskom pravila, koja određuju, što je umjetnina, a što nije. Taj je postupak čisto subjektivan, jer se osniva samo na naravi subjekta, te unaprijed traži u subjektu ono, što treba da se nađe na umjetnini.

4. Predmet estetike i zadatak umjetnosti. Predmet je estetike „ljepota", koja se nalazi na viđenim, čuvenim i umišljenim stvarima. Ljepota se strogo razlikuje od osjetne ugodnosti. Osjetna ugodnost je svezana uz osjete s prićutom, potječe od promjena u organizmu, što ih uzrokuje spoljašnji utisak. Promjena naime samoga organizma utječe na živce kao novi utisak, koji izazivlje novi podražaj, a taj izazivlje onu ugodnost. Meso djeluje na tijelo, tjelesne promjene djeluju na živce, i od tuda ugodnost pri jelu. Ljepota je pak vezana uz ideju, uz bitno obilježje neke stvari. I što se ta ideja, to bitno obilježje stvari, jasnije shvaća, to je čuvstvo ljepote jače, a što je na nekom predmetu neka ideja jasnije izražena, to je on od veće umjetničke vrijednosti. Imam ideju obilatosti, snage, organske krepčine, pa gledajući one brežuljke prijeko s bujnim gajićima i livadicama, koje prosijecaju potočići, upoznajem tu ideju u toj okolici izraženu, i to mi budi čuvstvo ljepote. Tako može biti i na umjet-

nini izražena ista ideja. Isto tako izražavaju umjetnine ideju pravde, junaštva, milosrđa itd., i što je bolje izraze, to su savršenije, to je naše udivljenje veće. Umjetnine nas vode dakle do spoznanja vječnih, apsolutnih ideja, vode nas do bitnosti svega, do prauzroka svemu, podižu nas kao i znanosti, samo drugim načinom i sredstvom, do poznavanja Boga. Bog i jest za to izvor sve ljepote, jer je u njemu svaka od ideja, što ih umjetnina hoće da izrazi, bilo to direktno ili prikazujući protivno.

Čovjek, čim se odigne i oslobodi od živinske skrbi za opstanak svoj i pokoljenja, odmah traži vječne istine i posljednje uzroke, te se bavi znanošću i umjetnošću. Nije mu dosta, da u prirodninama nalazi izražene ideje, nego nastoji, da sam stvori takovih predmeta, gdje izražaj ideje nije potamnjen nuzgrednostima, nego je sve tako udešeno, da ideja bude tim jasnija. Umjetnosti ne može biti dakle zadatak, da zabavlja, ni da poučava, ili da popravlja, nego ona kao i znanost ima zadatak taj, da prikazuje vječne istine, da prodire do tajnosti, koje čovjek hoće da dosegne i koje mu se namiću. No umjetnički proizvodi zabavljaju, i to najprije onim sredstvom, kojim je ideja izražena n. p. ritmom, tonom, šarenilom itd.; onda i samo spoznavanje ideje daje ugodnosti, kao i intelektualni duševni rad. Prava umjetnina također i popravlja čovjeka podižući ga do vječnih istina i otimljući ga protinaravnomu tjelesnomu užitku. Ali to su — po samu umjetnost — nuzgredne stvari, isto tako kao što je po fizikalnu znanost nuzgredno, kako će se električna sila upotrebiti.

5. Kako se shvaća umjetnina? Ako se hoće da upozna neka umjetnina, onda se mora upoznati bitno obilježje onoga predmeta, što ga umjetnina prikazuje, ili ideja, što nosi umjetninu, i što je podloga umjetnini. Ta ideja, to bitno obilježje upoznat će se, ako se promatra duševni život onoga doba i onoga društva, u kom je umjetnik živio. Stvaralačka snaga umjetnikova bila je pod dojmom društva u času, kad je umjetnik shvaćao ideju, i kad je stvarao oblik, kojim je htio da izrazi tu ideju. Zato ima svako doba umjetnine, karakteristične za to doba; zato ima svaki narod, koji živi svoj posebni kulturni život, svoje umjetnike i svoje umjetnine. Zato nam umjetnine nekoga doba oživljuju povjest i dočaravaju nam pred oči duh, koji je u to doba vladao. Zato treba da umjetnik, ako će neku umjetninu da izradi, da zaroni duhom u život, u misli, u prilike, u sućstvo onoga, što hoće da prikaže.

6. Znatniji zakoni estetike. a) Sućnost, bit umjetnosti jest u slaganju i odnošaju dijelova neke cjeline toga radi, da se izrazi ideja ili bitno obilježje neke stvari. Bitno obilježje ili ideja jest nešto, iz česa izvire sve ostalo, što se odnosi na onu stvar. Bitno je obilježje junaka hrabrost, iz toga izvire sve ostalo.

b) Umjetnik ide — stvarajući umjetninu — za tim, da izrazi što bolje to bitno obilježje. Pri tom se služi sućnošću umjestnosti, naime i on slaže dijelove u cjelinu. Ti su dijelovi udovi ljudskoga tijela, geometrijski oblici, boje, tonovi, dijelovi vremena, predmeti privrede. Umjetnik se tu povodi za prirodom (osim kod glazbe i arhitekture) slažući dijelove u cijelost, jedino što mijenja omjere s nakanom, da bolje izrazi ideju, nego što je izražena u prirodi. Junaku daje umjetnik snažne mišice, stavlja ga u posebni položaj itd. Nije dakle zadatak umjetnosti, da samo snima prirodu; nego on svojim stvaralačkim duhom one odnošaje, kojima se izražava ideja, traži, osami, istakne i oslobodi od svega nuzgrednoga. Pjesnik u drami ne ponavlja poput fonografa sve riječi, što ih neko društvo u nekoj prilici izriče, nego izabire one dijelove, one misli, slike i riječi, koje će najbolje istaći onu ideju, što je on hoće da izrazi. Zato lajik mnogo lakše i bolje oćuti duh umjetnički s pomoću umjetnine, nego li promatrajući neku prirodninu. Ali zato je posve kriva tvrdnja, da umjetnik smije i mora samo snimati prirodu. Tim se nije ništa postiglo, i onda bi fotografija imala veću vrijednost od slika. Slikar shvaća, što zanosi čovjeka, koga hoće da naslika, što čini jezgru njegova bivstva, pa to izražava na slici. Odnos, kojim to izražava, nalazi na samom licu, pa on, kao umjetnik nađe i pogodi taj odnos, taj omjer, pa ga na slici izražava tako, da ga i neumjetnik vidi, te s pomoću istaknutih crta upozna ideju, koja vlada dotičnom osobom i tim pada u estetičko oduševljenje. Umjetnik se dakle nije iznevjerio naravi, još manje je protunaravan, ali njegov je umjetnički duh natkrilio narav. Kao što je kod slikarstva, tako je i kod pojezije.

Ideja, koja postoji, koja je nepromjenljiva, koju pjesnik nađe gotovu, koja je od vijeka; ta se ideja ne mijenja. Ne mijenjaju se ni one misli, koje, složene u neki stanoviti odnošaj, izražavaju tu ideju. Ali ako će se i tu nasljedovati neki konkretni događaj, onda će se uplesti hrpe misli i događaja, koje su po samu ideju posve nuzgredne, a po tom ne pripadaju u umjetninu. Ta šta vrijedi opis podveze na čarapi djevojke, koja je svojim značajem dio neke umjetničke cjeline, koja nosi ideju požrtvovnosti na sebi? Isto se tako ni riječi ne mijenjaju, ali se izbiru, slažu i ređaju upravo onako, kako to zahtijeva ideja. Ideja daje slog i ritam, ona izabire fraze.

c) Pri stvaranju umjetnina stavlja umjetnik u odnošaje: svjetlo i tamu, bijelo i boje, crte, geometrijske oblike i u opće prostorne oline, tonove obzirom na vrijeme, visinu i boju njihovu, riječi obzirom na naglas i glasove, misli, čuvstva i težnje. Stavljajući te dijelove u odnošaj, nastoji se o tom, da se postigne pojednakost, t. j. da svi omjeri budu isti. Iz toga izvire cjelovitost, jedinstvenost, suglasje, samosvojnost ili samostalnost, određenost, t. j. da je umjetnina od svih inih stvari odijeljena i za se samostalna. Nadalje se ide za simetrijom, t. j. da su iste strane, istosmjernost ili proporcija dijelova, t. j. dijelovi su nejednaki, ali je nejednakost po nekoj stanovitoj mjeri, po nekom omjeru. U najznatnije od tih omjera broji se „zlatni rez“, gdje je manji dio prema većemu u omjeru, kao veći dio prema cjelini. Vrata su i prozori redovno u tom omjeru. I sile, koje uobličuju predmet, moraju biti u omjeru, i tim se postizava ravnoteža, t. j. gledajući predmet ne bojimo se, da će se srušiti ili polomiti. Čuvstvom dolazimo do harmonije, koja se umjetnošću postići mora.

7. Vrste umjetnosti. Obzirom na sredstva, kojima se umjetnost služi pri izražavanju ideja, imamo umjetnost slikarsku, kiparsku, graditeljsku, glazbenu i pojeziju. — Obzirom na način, kako se ideja umjetnički izražava, govori se o simbolskoj umjetnosti, kad se ideja prikazuje nekim posve samostalnim predmetom; alegorijskoj umjetnosti, gdje se ideja prikazuje stavljajući predmete u spoljašnje odnošaje. To oboje daje idealističnu umjetnost. Realistična umjetnost prikazuje različne prilike u realnom svijetu, osobito ljudsko družtvo; naturalistična se drži prirode. No i ova dva smjera, ako su prava umjetnost, prikazuju također ideju, koja je izražena u uredbama ljudskoga društva, ili u pojavima naravi. Svaka od tih umjetnosti može se izvrći u praznu, formalističku, kad je puka imitacija, bez ideje, pa bilo da je imitacija same prirode. *dr. Đ. T.*

Estetička čuvstva. 1. Opis. Estetička čuvstva su ugodna ili neugodna duševna stanja. Ne postaju sama od sebe, nego im je povod u spoznajama. Nešto nam je uvijek lijepo ili ružno. U lijepu uživamo, ružnu nastojimo da se uklonimo. Riječju „lijepo“ i „ružno“ izričemo duševna stanja, koja ni najmanje ne potječu od naše osobe, nego su ovisna potpuno o spoljašnjim pojavima, na kojima postaju. Ta se čuvstva razlikuju posve od osjetnih čuvstava, koja postaju na temelju osjeta s prićutom (slatko, gorko); razlikuju se od životnih čuvstava (sigurnosti, nesigurnosti); razlikuju se od etičkih čuvstava (milosrđa, nemilosrđa), jer sva ta čuvstva potječu iz „ja“ i „ja“ ih ćuti, uživa u njima ili ih podnosi. Za ta je čuvstva čovjek odgovoran, i po njima prosuđuju pojedinca, a i po njega samoga su vrlo znamenita. Naprotiv — estetička čuvstva niti su po subjekat osobito znamenita, niti ga drugi radi njih čini odgovornim. Kao što je spoljašnji oblik prema sadržini, prema bitnosti od nuzgredne znamenitosti, tako je i estetičko čuvstvo prema inima, koja potječu većma od čisto stvarne sadržine predočaba.

2. Postanak i tumačenje. Estetička se čuvstva bude oblicima, što ih vidimo (boja i oblik) ili čujemo (ton i trajanje). Oblik mora da bude složen od dijelova, koji čine neku cijelost. Dijelovi su osjetni, a u cijelost ih veže neka ideja, koju odnošaj dijelova hoće da iskaže. Estetičko će čuvstvo „lijepa“ postati tek onda, ako subjekat shvati ideju, koja se hoće da iskaže, jer razbira dijelove i njihove odnošaje, a svi dijelovi stoje u takovu odnošaju, da čine cjelinu, da svi služe dotičnoj ideji. Estetičko čuvstvo „ružna“ nastat će onda, ako se shvaća ideja, i razbiraju dijelovi, kojima se iskazuje, ali ti dijelovi nijesu prema ideji, ne čine cjeline, odnošaj njihov je protivan onomu, što hoće da iskažu. Ako li se oblikom ne očituje ideja, ili subjekat ne razbira dijelove i cijelosti, ili ne shvaća ideje, onda se ne će rađati estetičko čuvstvo. No ako li se shvati

ideja, ako se saberu i ostali uvjeti, pod kojima postaje estetičko čuvstvo, onda će se kod svih ljudi poroditi isto estetičko čuvstvo. Po tom su estetička čuvstva psihički objektivna, t. j. duh je ljudski organizovan jednako, pa jednaki uzroci moraju probuditi i jednake posljedice. A da estetički oblici i ideje imaju i pravu objektivnost, o tom se govorilo u članku o estetici.

3. Individualnosti. Obzirom na estetičko čuvstvo nijesu dakako ljudi isti, kao ni obzirom na ino koje čuvstvo ili drugi kakav duševni pokret. Naslijeđene sposobnosti i uzgojem stečena svojstva uzrokom su, da između ljudi postoji razlika. Ljudi se razlikuju po vrsti estetičkih čuvstava, koja se u njima bude, a i po intenzivnosti. Ima ljudi, koji nemaju nikakvih čuvstava estetičkih, no to su abnormalni ljudi.

4. Utjecaj estetičkoga čuvstva na duševni život u opće. Estetička čuvstva, jer su duševna stanja, imaju vrijednost po subjekat i on im se uklanja, ili ih nastoji pribaviti. Kao vrelo težnjama mogu dakle ta čuvstva utjecati na način života ljudskoga. Estetička čuvstva navode na motrenje oblika. Ona su sredstvo upoznanja ideja, i sredstvo, kojim se subjekat najlakše oduševi za ideje.

5. Uzgoj i obrazovanje estetičkih čuvstava. Estetički je uzgojen onaj čovjek, koji nastoji, da na njegovu tijelu i odijelu bude sve u redu i čisto, isto tako i u stanu, i nadalje koji žrtvuje za estetički užitak i cijeni ga nad tjelesnim užitkom. Estetički uzgojen čovjek odaje u cijelom svom životu estetički ukus. Od ružna se odvraća, a lijepu se u svakoj zgodi priklanja.

Estetički je obrazovan onaj čovjek, komu je razvijen ukus. Čovjek s razvijenim ukusom lako prepoznaje lijepo na umjetnini i u naravi. Ukus je dakle obrazovan estetički sud, ili bolje obrazovano i razvijeno estetičko suđenje. Estetički je pak uzgoj stalno određenje subjekta po ukusu, te subjekat pod dojmom ukusa živi i radi. Svi su estetički uzgojeni ljudi jednaki u tom, da nastoje oko lijepa i uklanjaju se ružnu. Ali stupnjevi estetičke obrazovanosti nijesu kod svih ljudi jednaki. Ukus je kod jednoga bolje obrazovan, kod drugoga manje; kod nekoga je jednostran, a kod nekoga razvijen samo za primitivni estetički užitak itd.

Red i čistoća, što ih traži estetičko uzgojen čovjek, potpomažu i unapređuju tjelesni život. Estetički užitak otimlje čovjeka tjelesnomu užitku, te ga čuva od nenaravnog i pogubnoga života. Estetička čuvstva, kojima obiluje estetički obrazovan čovjek, slažu se s etičkim čuvstvima, potpomažu ih, pa tim estetički uzgoj neposredno unapređuje i etički razvitak.

Estetički uzgoj može biti pogrješan. Dva su oblika pogrješnog estetičkoga uzgoja, i to:

a) Krivi estetički uzgoj. Naš narod, i to neobrazovani kao i obrazovani sloj, zamjenjuje često luksus ili rasipnost s estetičkim užitkom. Ručni radovi naših žena u školi i kod kuće, nošnja žena i muškaraca, kućni namještaj, stolni pribor, spoljašnji ukrasi kuća, sve je to luksurijozno uređeno. Odabire se građa najskuplja, pretrpava se, i u opće se ide za tim, da se istakne bogatstvo, i to i ondje, gdje ga nema, ili se hoće barem da pokaže većim, nego je u istinu. Ta je mana tako velika kod našega naroda, da je izvor mnogomu zlu. Posao se zanemaruje radi ljepote tijela, a žene se podaju grijehu, da se imaju čim nakititi, rasiplje se imutak radi nakita, a o štednji nema ni govora. Školski ručni rad — u višim i nižim ženskim školama — razvija još više tu manu našega naroda.

b) Prejaki estetički uzgoj. Može biti estetički uzgoj prav, ali prejak, te kvari harmoniju. Ako se ni za čim drugim ne ide nego za estetičkim užitkom, onda će to također veoma štetno utjecati na subjekat. Nastaju strasti, koje ubijaju moralni značaj, makar da su čuvstva plemenita, koja su im uzrokom. Zle se posljedice te disharmonije vide i u načinu života. No prejaka estetička ćutljivost sama je po sebi rijetka, nego je često u društvu s ekscentričnošću, ili s općom razdražljivošću, i to se onda složi u mane značaja, koje u životu izazovu mnogu nepriliku po subjekat i po njegovu okolicu.

Škola treba da obrazuje estetički ukus. Više uzgojne i obrazovne škole imaju mnogo sredstava, pa se nekojima, naročito gimnaziji, prigovara, da pretjeruje u estetičkom uzgoju na štetu drugih uzgojnih i obrazovnih zadataka. Pa kad bi gimnazija u istinu upotrebila estetičke elemente svih svojih predmeta, onda bi u istinu i bio estetički obrazovni elemenat pretežan u tim školama.

Sredstva estetičkoga obrazivanja jesu: vje-

štine, školske knjige, školska soba i namještaj, držanje tijela, govor, umjetnosti.

Prve vježbe u pisanju i analiza riječi kao priprava za čitanje može se smatrati kao sredstvo estetičkoga obrazivanja. Čistoća, red, simetrija u izvođenju početnih crta, ljepota i pravilnost slova, što ih dijete motri, pravilni i blagoglasni izgovor glasova, slogova i riječi, to su sredstva, kojima se odmah u prvom času razvija estetički ukus. Na ta, na oko mala sredstva, valja osobito paziti, kao i na uredbu školske sobe, zgrade, dvorišta i vrta, jer obzirom na trajni dojam i obzirom na stupanj djetinjega razvitka ta su sredstva od isto tako zamašnog i trajnoga dojma na estetički razvitak, kao u poznijoj dobi umjetnine. Pri čitanju, vježbi u govoru i pismenom izražaju misli treba također paziti na ljepotu, i to prema stupnju učenikova razvitka. — Gimnastiku i svaku drugu priliku valja upotrebiti također za priviku na lijepo držanje tijela.

Glazba, napose pjevanje, jedno je od najmoćnijih sredstava estetičkoga obrazivanja. No pri tom se ne smije nastojati samo oko vještine u izvođenju, nego valja tu umjetnost upotrebiti kao sredstvo za razvitak ukusa. Toga radi valjalo bi mladeži tumačiti ljepotu glazbenih umjetnina, pa bi se te umjetnine morale izvoditi pred mladeži, da ih čuje, shvaća i njihovu ljepotu oćuti.

Kod čitanja valja paziti ne samo na tehniku, nego treba da učitelj tumači i estetičke ljepote, koje djeca mogu da shvate. Zbirka kopija različnih umjetnina uz nužnu uputu učiteljevu nužno je obučno sredstvo za sve škole, samo bi i množinu i izbor valjalo udesiti prema vrsti škole. Isto bi se tako morala upotrebiti i kiparska i graditeljska umjetnost. Uza sve nastojanje didaktike još se i danas pri jezičnoj obuci bilo materinskoga, bilo klasičnih ili modernih jezika malo pazi na estetički momenat. Ljepota se u pjesničkim proizvodima zanemaruje, a još više obrazivanje ukusa. Malo ima klasično obrazovanih ljudi, koji umiju naći ljepotu u pjesničkom proizvodu, još ih je manje, koji ćute zahtjev za pjesničkim proizvodima. Razvitak ukusa obzirom na pojeziju prepuštaju naše škole privatnoj lektiri učenika.

Da je malo učitelja, bez razlike škola, koji smatraju svojom dužnosti vježbati djecu u motrenju prirode obzirom na ljepotu, o tom nema sumnje. Ali da naš obrazovani sloj ima više smisla za ljepote prirode, išao bi više u prirodu, imao bi više smisla za prirodu, a posljedica tomu bi se opažala počevši od prirodnijega načina života, pa do nesebičnoga rodoljublja. Pučkim učiteljima, koji vode djecu u prirodu, ne bi smjelo biti samo do toga, da pokažu, što je korisno, a što štetno, nego bi trebalo — na velikim i malim objektima — pokazivati ljepotu. Tu dakako nije dosta reći: ovo je lijepo, nego se mora pokazati ljepota, t. j. onaj odnošaj dijelova, koji čini, da je okolica ili biljka lijepa.

Škola treba da ima glazbenih, slikarskih i pjesničkih umjetnina, dakako one vrste, koja je prema zadaći same škole i spremnosti učenikâ. Uz to treba da budu točne i do potankosti izvedene upute za učitelje. Učitelji moraju biti estetički obrazovani, da sami shvaćaju ljepote u prirodi i umjetnosti. Prema tomu valjalo bi udesiti i obrazivanje u učiteljskim školama. Ne smije se paziti samo na izvedbu (risanje, glazba), nego mnogo više na estetički ukus. Zadatak hrvatskoga jezika treba da uz ino bude i taj, da nauči buduće učitelje tražiti pjesničke ljepote u domaćoj književnosti. Učiteljima viših škola i u tom je pogledu lakše, jer kod njih gradivo, kojim obrazuju, vrši najveći dio zadatka.

Pri estetičkom uzgoju sudjeluju različni faktori. Prvi je obitelj s uredbom osoba i kuće, nošnjom, domaćim svečanostima, pri kojima se pjeva i pleše. Siromaštvo priječi najčešće, da obitelj ne može estetički uzgajati. No i siromasi, osobito na selu, sa svojim priprostim, jevtinim, ali estetički udešenim odijelom i s ljepotama prirode, mogu svoju djecu estetički uzgajati. Samo ne smije tih estetičkih pobuda zatrti težnja za osjetnim užitkom i pokvaren ukus. A ukus se kvari najviše nasljedovanjem obrazovanih slojeva. Obrazovane slojeve pak nasljeduje pučanin radi luksusa, i on se hoće da pokaže, da više ima, nego mu treba.

Ni imućnije obitelji ne uzgajaju djece redovno estetički. Kriv je osim inoga luksus, koji zamjenjuje lijepo bogatim.

Crkva sa svojim obredima veoma je moćan faktor pri estetičkom uzgoju, i svi, koji sudjeluju pri veličajnim obredima, morali bi nastojati, da se dostojno izvode, pa da su prema uzvišenim idejama, koje iskazuju. Spajanje spoljašnjih forama s idejama, i po

tom ujedinjenje dijelova u cijelost vježba se najuspješnije na crkvenim obredima. No valja nastojati, da ideje budu poznate i svijesne.

Književna i umjetnička društva imaju patrijotsku dužnost, da ne samo nastoje oko proizvodnje umjetnina, nego da ti proizvodi budu što pristupniji cijelomu narodu. Pri tom se ne smije zaboraviti ni na puk, za koji bi valjalo izdavati svetačke i profane lijepe slike, pjesmarice, lijepe knjige. Valjalo bi ustrojiti čeŝtite glumačke družine, koje bi putovale, i nastojati, da se ustroje crkvena i svjetska pjevačka društva u svakom selu i t. d.

Obrazovani narodni sloj ima u tom smjeru tim veći zadatak, što više prodire u narod težnja za tjelesnim užitkom i prilika za taj užitak, i što više bezdušna spekulacija računajući s naravlju čovjeka tura u narod besramne knjige i slike, te namiče narodu pogubnu zabavu. U čovjeku se ne može ubiti težnja za užitkom; ali se može obrazivati čovjek tako, da ga užitak potpomaže u postizavanju njegove etičke svrhe. Osobiti je zadatak obrazovanoga sloja, da čuva narodnu umjetnost, jer se njom najlakše i najprikladnije može narod estetički uzgojiti i obrazivati. Prema tomu treba da se udešava i rad škole. *dr. Đ. T.*

Etika. 1. Z a d a t a k. Uzrok naših čina jesu težnje. Povod težnjama je neko duševno stanje, kojega se subjekat hoće da oslobodi. Da se toga stanja oslobodi, mora raditi, a oslobodit će ga se, ako postigne cilj. Zbog cilja i radi. Cilj je drugo duševno stanje. Uzroke težnja, rad i ciljeve težnja podvrgava sam subjekat prosuđivanju, a prosuđuju to i drugi ljudi. Posuđivanje nije jednovrsno. Subjekat prosuđuje, da li se ta tri elementa njegove volje slažu s razumom ili se ne slažu, da li su razboriti, t. j. hoće li koristiti ili škoditi subjektu, i napokon da li su d o b r i ili su z l i.

Razumom shvaćaju svi zdravi ljudi jednako, da li se ti elementi slažu s istinom, ili su krivi. O tom nema sumnje. Tjelesni osjeti i čuvstva, što iz njih potekoše u povodu težnje i rada, jesu kod svih ljudi jednaki, pa zato i svi ljudi dođu do istoga razbora, kojim prosuđuju, da li je po njih nešto korisno ili štetno. Svi ljudi dijele naše težnje u dobre i zle. Nastaje međutim pitanje, da li svi ljudi prema istim mjerama prosuđuju, kad određuju, da li je neki čin dobar ili zao. To pitanje postaje za pojedinca i za društvo tim važnije, što se ne prosuđuje samo čin, nego po činu i po težnji i sam subjekat. Veli se: Ovaj čovjek ne zna, razum njegov nije razvijen, ili nema razbora, pa sebi nanosi škodu; prosuđuje se dakle njegov razum ili njegov razbor, ali on sam ostaje pošteđen od suda i nikomu ne odgovara za to, što je lud i nerazborit. Ali se veli: Ovaj je č o v j e k dobar ili zao, jer je počinio ovo ili ono. Tu subjekat odgovara sam sobom, njega prosuđuju. — Otud veliki interes u tom, da se nađu mjere ili principi, po kojima se prosuđuje dobrota čina. Taj mar za stalnim principima o dobru i zlu postaje to veći, što se u životu zbiva, da dva čovjeka različno prosuđuju jedan te isti etički pojav. No čovjeka sili najviše na potragu moralnih principa to, što po njima nastoji, da udesi sav svoj život. Ti principi mu naime kažu, što je po nj od trajne vrijednosti, za čim mu valja težiti, što treba da je temeljni, opći uzrok, iz koga izviru sve druge težnje. Zato čovjek nastoji naći tu t r a j n u v r i j e d n o s t s v o g a ž i v o t a; nastoji naći z a k o n e za s v o j r a d, da zna, što s m i j e, a što n e s m i j e, i što m o r a. To troje skupa čini znanost, koju zovemo e t i k o m ili m o r a l k o m. Zadatak etike jest dakle taj, da ustanovi što je d o b r o, što ima za čovjeka trajnu, beziznimnu vrijednost. To je nauka o d o b r u. Drugi je zadatak, da ustanovi, što valja čovjeku č i n i t i, ako će sam sebe da smatra moralnim ili ćudorednim. To je nauka o d u ž n o s t i m a. Treći je zadatak, da ustanovi, što čovjek s m i j e č i n i t i, a to je nauka o k r e p o s t i m a.

2. M e t o d a e t i k e. Što je ishodište znanstvenoga rada, i kojim načinom radi duh ljudski istražujući etičke principe?

Već u tim se pitanjima razlikuju znanstvene struje. Religijsko-kršćanska struja izilazi od objave božje, i prema tomu određuje cilj života, dužnosti i kreposti. Filozofijska etika ishodi ili iz iskustva, te promatra sadašnje društvo i proučava povjest, ili ishodi iz uma ljudskoga tražeći u njemu etičke principe, ili ishodi od čuvstva, koje se javlja na voljama. Već se po tom razlikuju etike u teološku i filozofsku, a filozofska u istorijsku, racijonalnu i etiku čuvstva. Teološka etika određuje dobra pretpostavljajući vjeru u Boga, ustanovljuje kreposti i dužnosti prema vjer-

skim zasadama. Za tu se metodu veli, da je jednostrana, jer ne uzima čovjeka na oko. Racijonalnoj se metodi prigovara, da je subjektivistična, jer da traži sve etičke principe u samom čovjeku i da je čovjek izvor i stvoritelj etike, po tom da se i ne može ustanoviti objektivni etički princip. Nadalje se toj metodi prigovara, da ne može naći ono, što čovjeka obvezuje, što ga sili na to, da sluša etički sud. Metodi se čuvstva taj subjektivizam još više spotiče. Istorijskoj metodi se prigovara, da ne dolazi do apsolutnih imperativa, nego do zakona, koji su se razvili u vremenu, dakle su promjenljivi, a duh naš zahtijeva nepromjenljive principe, o kojima je uvjeren, da se ne mijenjaju u vremenu ni u ljudima.

3. Objektivizam i subjektivizam etičkih principa i ideja. Rješavalo se, a i danas se još rješava pitanje o subjektivnosti i objektivnosti etičkih ideja. Jezgra je tomu pitanju ova: Čovjek spoznaje etičke zasade malo po malo, one se u njemu razvijaju. Moguće je, da sve te ideje postoje izvan čovjeka, pa ih čovjek u vremenu spozna. Izvan čovjeka bi one mogle realizovane postojati u Bogu. To je dakle volja božja, što potječe iz božjega uma. Umovanjem spoznaje čovjek ono, što postoji prvo njega i samostalno od njega. Etičke su ideje dakle objektivne, postoje i objekat su spoznanja subjektova. Sadržina etičkih zasada, budući samostalna od čovjeka, jest stalna, nepromjenljiva u vijekovima. Ako se što mijenja, onda se mijenja stupanj i jasnoća spoznanja. Ako se što razvija, onda se opet razvija naše spoznanje, a ne da se razvija sadržina, koja je bivstvo, što postoji samo o sebi. Objavom je čovjek doznao za te ideje, one su u društvu ljudskom ostvarene, te nauka crkve — čuvarica objave — i društvo, kao stvarna podloga iskustva, jesu ona vrela i sredstva, iz kojih i s pomoću kojih čovjek pojedinac spoznaje vječne ideje. Njegov duh — također stvor božji — tako je ustrojen, da može — na one dvije spoljašnje pobude — umovanjem spoznati etičke ideje. Etičko spoznanje pojedinca čovjeka odsjev je dakle trajnih etičkih ideja.

Toj objektivaciji etičkih ideja sasvim je protivno subjektivističko načelo. Evo mu jezgre: Izvan ljudskoga duha nema etičkih ideja. To je jedna tvrdnja, a druga: Ne zna se, ima li, ili nema etičkih ideja izvan ljudskoga duha, ali je jasno, da te ideje, što ih čovjek ima, potječu od čovjeka, koji ih sam stvara. Ljudski je duh pod dojmom društva. U društvu vladaju etičke ideje. Te su se ideje pomalo razvile iz samoga društva, i neprestano se razvijaju. Svaki čovjek ima te ideje i živi pod njihovim dojmom. Taj je dojam tako jak, da utječe i na buduća pokoljenja, t. j. svaki je čovjek naslijedio te ideje u zametku. Pa budući da svi naslijede jednako, i budući da svi živu u društvu, u kom su te ideje ostvarene, moraju se one u svakom razviti; one su opće, a budući su opće, t. j. za sve ljude, to im se priznaje objektivnost. Um ljudski stvara dakle sam sebi moralne zakone, čovjek je sam sebi i jedini zakonodavac moralni. On ne spoznaje etičkih ideja, koje bi bile izvan njega, nego on stvara ili proizvodi etičke ideje. A proizvoditi ih može ili zato, jer ih je, kako rekosmo, naslijedio, i jer mu ih narine društvo, u kom vladaju, ili zato, jer su mu priređene, jer su dio njegova duševnoga ustrojstva.

4. Autonomija i heteronomija. Uzrok, s koga se vrši neki čin, može biti u subjektu, a može biti izvan njega. Ako je uzrok čina u samom subjektu, onda je on autonom; vrši li se neki čin radi „nečesa“, onda nastaje heteronomija; svaki spoljašnji utjecaj isključuje etičko prosuđivanje i etički sud. Umom svojim postaje čovjek autonoman, jer mu um propisuje, što će učiniti, a što će propustiti. Pri tom se um ne obazire na korist ni na štetu, na ugodnost ili neugodnost, t. j. ne prosuđuje se čin prema tomu, da li će koristiti, da li će posljedice biti ugodne, ili možda štetne i neugodne. Naprotiv čin se vrši, jer je dobar, jer ga um odobrava, pa da je i neugodan ili štetan. Svaka pomisao na korist, štetu, ugodnost ili neugodnost dokida autonomiju. Isto je tako dokida i svaki zakon, pravilo i zapovijed, ako se njihova vrijednost ne shvati umom, t. j. ako se volja podvrgava silom tuđoj volji, a ne vlastitomu umu. U svakoj takovoj zgodi nastaje heteronomija, a izvršeni čini jesu korisni, mogu biti shodni, ali nijesu dobri. Dobri bi bili tek onda, kad bi se izvršili po nalogu vlastitoga uma.

S tim načelom apsolutne etike moraju se dovesti u sklad ostala načela, s kojima je ovo u prividnoj opreci.

a) Izvan čovjeka postoje normirani moralni zakoni, ostvareni u najvišem biću — Bogu. Ako je čovjek autonom, onda ne sluša zakona božjih; ako li sluša zakone božje, onda nije autonom, nastaje heteronomija, i čini mu prestaju biti prosuđivani po moralnim zakonima, i on prestaje biti moralno biće. Ta se opreka ukloni, ako se razlikuje psihično - pedagoški momenat od etičkoga. Božji je um izvor božje volje. Ljudski um spoznajući istine podiže se do spoznavanja Boga. Ne može dakle ostati božja volja i zakon kao spoljašnja zapovijed, nego se usvaja vlastitim umom.

b) Etički čini imaju dobre i trajno ugodne posljedice za onoga, koji ih vrši. Subjekat se dakle podvrgava etičkim zakonima radi posljedica, ako drži, da moralni čini imaju trajno ugodne posljedice; dakle je čin i subjekat mu heteronom. Taj izvod je kriv i heteronomija se lako ukloniti može. Ako se neki čin vrši radi ugodne posljedice, onda u istinu nije moralan, ali onda ne će ni imati moralno dobrih posljedica, jer je moralno dobra posljedica isključena sebičnošću. Tko dakle čini dobro zato, što će biti nagrađen, taj ne će biti nagrađen moralnom nagradom, jer moralna nagrada je skopčana s tim, da se čin vrši radi njegove dobrote, i ona je u tom, što je dobar čin izvršen zato, jer je dobar. Tada se samo javlja duševno stanje, koje se cijeni kao nagrada. No ako subjekat zna, da etički čini imaju trajne posljedice, onda ih on ipak ne vrši radi posljedica, jer ne može, budući da njegova moralna konstitucija isključuje takovu mogućnost. Tim nestaje heteronomije, koja se prividno javlja samo onda, ako se uplete psihičko-pedagoški momenat. Neki subjekat može naime raditi neki čin radi nagrade, koja bi morala da slijedi; ali će svakiput izostati nagrada, a upoznat će se dobar čin i vrijednost dobra čina. Tim se i računa u pedagoškom poslu, pa se subjekat, koji se moralno razvija, navodi na to, da počne raditi zbog nagrade. Radom zbog nagrade upoznaje se dobar čin i njegova apsolutna vrijednost i subjekat počinje da bude autonom.

5. Formalna i materijalna etika. U svezi je s autonomizmom i heteronomizmom i ovo pitanje, ima li etika biti formalna ili materijalna. Formalna je ona etika, koja se drži jedino volje, te određuje oblike, kojima se javlja volja, kad je dobra. Formalna je etika, koja određuje, da je volja dobra, kad se može pomisliti kao opći zakon, ili kad se podvrgava pojmu dužnosti, ili kad se podvrgava volji drugoga i t. d. U tim etičkim principima ne ustanovljuje se, što je dobro, ne daju se stvarni zakoni, nego se jedino ustanove opći zakoni. Sadržinu svoju dobivaju opći zakoni tek onda, kad se primjenjuju u pojedinoj zgodi, kad se njima prosuđuje, da li je čin ovakov ili onakov. Formalna etika ne zadovoljava, jer volja postaje dobrom tim, što primi u se dobro. Ona je i nesigurna, jer dopušta štokakvo natezanje moralnih zakona, a ne može se ni ostati kod čiste formalnosti, jer se mora uzeti nešto, prema čemu se ustanovljuje ta formalnost. Formalizam se utječe umu ili čuvstvu. Umom se dolazi do pojma dužnosti, ali se ne nalazi sila, koja čovjeka podvrgava pod vlast dužnosti, ne nalazi se razlog, zašto bi dužnost vezala subjekat i davala pravo drugima na prosuđivanje subjekta. Uzme li se čuvstvo kao mjerilo, onda se etika miješa s estetikom, postaje nejasna i slaba; njezin imperativ nema snage; poriče se, da je opća, jer se ne javljaju kod svih ljudi ista čuvstva istom prilikom.

Materijalnoj etici, koja ustanovljuje dobra i daje zapovijedi, prigovara se, da vodi do heteronomije, da krije u sebi protivurječja, da sama sebe isključuje. Jer kad se određuje neko dobro, koje je izvan čovjeka, onda on radi samo zato, da dostigne to dobro. Ako se određuje, što valja činiti, onda se to volji narivava, pa čovjek ne može da bude moralan. No ti prigovori ne vrijede. Radio čovjek radi nekog duševnoga stanja, ili radi nekoga dobra, koje je izvan volje, on uvijek vrši čin radi nečesa, a to nešto je ili dobro ili zlo. Etika dakle treba da odredi, da li je dobro ili zlo. Ako čovjek etičke, objektivne zakone usvoji, ako se u njima preporodi, onda to nijesu za nj zapovijedi, nego su to njegovi zakoni. A kad zna, da ono, što njime vlada, postoji i samo o sebi realizovano, savršeno, i kad zna, da zakoni nijesu puko njegovo duševno stanje, ili slučajni proizvod njegova duha, koji s njime pada, onda etički principi dobijaju svoju snagu kao nešto, što u istinu postoji, a nije samo plod njegova duševnoga rada. Tim, što su etički zakoni realni, što postoji dobro izvan čovjeka, ne biva on ni najmanje sapet,

jer ni jedan etički zakon nije u njemu etičkim zakonom, dok se kao takov nije u njemu razvio. I tek onda, kad se razvio, spoznaje za pravo snagom svoga uma, da je izvan njega realan.

6. Eudemonizam, egojizam, altruistička čuvstva; socijalizam, pesimizam. Kao razlog svih čina može se smatrati sam subjekat i ugodna duševna stanja, kojih se hoće da domogne, ili neugodna, kojima se hoće da ukloni. Ako se na tom načelu osnuje etika, onda se naziva eudemonističkom. Po toj nauci čini subjekat nekomu dobro samo radi sebe, t. j. njemu godi, kad učini bližnjemu neku uslugu, ili neugodno mu je, kad bližnji pati, pa mu za to pomaže, da svoju neugodnost ukloni. Eudemonista ne mora dakle nužno biti čovjek nemoralan, nego pače jak u izvršivanju moralnih čina, jer u svojoj vlastitoj ugodnosti nalazi pobude za rad. Ali eudemonizam ne nalazi stalnosti etičkih ideja, nego vodi u egojizam. Radi li čovjek samo ono, što mu je ugodno, onda ne će ništa žrtvovati, nema dužnosti, osim onih uzdržavanja od neuredností, neumjerenosti i inih čina, čije posljedice mogu da budu neugodne. No nema ni propisa, koji bi ga priječio, da radi svoje ugodnosti ne učini drugomu neugodno, ako se ne boji odmazde. A to je sve surovi egojizam, koji ne samo da isključuje sve ono, što u svakidašnjem životu smatramo „dobrim", nego pače opravdava čine, što ih smatramo zlima. Etika dakle, koja se osniva na samočuvstvu, nije etika. Ona izručuje slabijeg i siromašnijega na milost i nemilost jačemu i bogatijemu. Društvo, u kom vlada takova etika, raspada se, atomizuje se. — Eudemonizam ne krije u sebi ni toliko etičkoga, što bi subjekat sačuvalo od stradanja; jer upućuje na ono, što je ugodno, a ugodno je često i pogubno. Eudemonistička etika ne daje čovjeku ni prave vrijednosti za život, jer nema apsolutne ugodnosti, koja bi bila trajna, i koja ne bi bila ograničena.

Eudemonističke manjkavosti hoće da se prevladaju s pomoću altruističkih čuvstava. Sučuvstvo s bližnjim dovodi čovjeka u odnošaj prema drugomu, i tako se rađa društvo. Altruistička čuvstva ne dopuštaju, da se drugomu nanese šteta, da se na račun drugoga traži vlastita ugodnost. No ni to načelo, to spajanje socijalizma s eudemonizmom ne može udovoljiti, jer vodi do subjektivizma, a ne podaje ništa stalna. Ako je nekomu ugodnije samočuvstvo nego altruističko čuvstvo, ako tko više uživa u svojoj ugodnosti, nego li pati u tuđoj neugodnosti, onda će njegova etika biti posve drugojačija od etike drugoga, komu su napomenuta čuvstva u protivnom omjeru. Svaki subjekat ima svoju etiku, i ta ovisi o uzgoju, a nema ništa stalna, normativna. Ako se postavi najvećim dobrom najveće blagostanje društva, onda nema u pojedincu nikakva uzroka, da sebe žrtvuje radi tog najvećega blagostanja. Uz te neizvjesnosti nastaju i druge, naime pitanje za to najveće blagostanje, što je i postoji li. Jer pesimiste sumnjaju, da li i postoji, pa vide najveću sreću pojedinca i cijeloga društva u tom, da ubiju sami u sebi svako nastojanje za ugodnijim, jer ne nadajući se onomu, česa ne će biti, i ne težeći za onim, što je nedostiživo i česa nema, bit će najsrećniji. Najveće dobro, što ga čovjek može drugomu učiniti, jest, da ga sažaljava.

Sve te struje pogrješne su u tom, što s istoga stanovišta promatraju i povod težnjama i rad i ciljeve, za kojima se ide. Ugodno čuvstvo, što je uvijek posljedica dobra čina, uzimlju oni kao jedinu podlogu svim etičkim razmišljanjima. Nadalje i u tom griješe, što sučuvstvo, koje je posljedica etičkoga uvjerenja, smatraju kao izvor etičkih maksima. Eudemonizam ističe pojedini subjekat kao jedini izvor sve etike, raspršava društvo i ne vidi u njemu izvora etičkim maksimama; socijalizam napušta pojedinca, drži na oku samo društvo, a to se potpuno protivi iskustvu, koje jasno dokazuje, da je neposredni uzrok svakomu činu jedino u subjektu.

Stari su Grci imali eudemonističko etičko načelo: Čovjek mora biti dobar, jer je to uvjet sreći i blaženstvu. A umom dolazi do etičkih zakona, i kad ih je spoznao, onda je spoznao njihovu vrijednost, te je tu uvjet, da će ih se u životu i držati. No već u grčko doba učinio se filozofima eudemonizam sumnjivim, te Platon stavlja kao svrhu ljudskomu radu, da izvrši zadatke, koji su sami po sebi vrijedni, a sreća je nuzgredni dar, što ga steče onaj, koji izvrši zadatak zadan mu po svjetskom redu.

7. Evolucijonizam. Da su se etičke ideje u društvu razvijale, o tom se ne može sumnjati. No mogućnost obzirom na taj razvitak — evoluciju — jest dvojaka. Jedni tvrde, i to pravi evolucijoniste, da u po-

četku nije bilo nikakvih etičkih ideja, ni zametka njihova. Društva pravo reći nije također bilo, nego su ljudi, pojedinci, živjeli jedan uz drugoga, nevezani nikakvim etičkim idejama, nego silom i nuždom. Iz tog prvotnoga života poče malo po malo nicati etička veza razvijajući se sama od sebe, iz nužde, dakle — moglo bi se reći — mehanički. Ideje ne postoje same o sebi, izvan društva, već realizovane, pa da bi se u društvu samo ponavljale, realizovale, nego te ideje jesu prvotne, one su neposredni proizvod društva. Etičke se ideje i dalje razvijaju i ničim nije unaprijed određeno, kako će se one razvijati, nego jedino s onim, što već postoji u društvu.

Proti tomu nazoru može se podići prigovor. Ne može se pomisliti čovjek, kakav je, a da se prije njega ne pomisli na obitelj. Obitelj je prvotna, čovjek je nije razvio, nju je netko stvorio, isto tako kao što je stvorio i čovjeka, pa bio taj čovjek ovakov, kakav je sad, ili drugojačiji. A bitnost obitelji jesu etičke ideje; one su ono, što čini muža, ženu i djecu obitelji. Te etičke ideje, što su bitnost obitelji, nijesu bile ovakove, kao što su danas, ali su bile slične, i vidi se, da su se ove iz onih razvile. Dakle tih prvotnih ideja nije razvilo društvo, nego ih je našlo. Pa i za druge etičke ideje, koje vladaju društvom, moralo se naći nešto, iz česa je mogao početi razvitak. Etičke se ideje nalaze kod svih ljudi, u svim krajevima svijeta, dakle je moralo biti u čovjeka nešto, što je omogućilo razvitak tih etičkih ideja. Na temelju tih i inih prigovora oprovrgava se onaj evolucijonistički nazor, pa se razvitak etičkih ideja stavlja na posve drugu podlogu. Etičke ideje, što se opažaju među ljudima, postoje od vijeka. Ljudsko društvo se prema njima razvijalo i one su se u društvu razvijale ili bolje rečeno, spoznanje tih ideja i konformacija društva prema tim idejama bilo je postupno. Kako će se dakle društvo razvijati, to je bilo unaprijed određeno, pa je zato i bilo moguće da društvo postoji.

8. Vrelo etičkim načelima, optimizam, pesimizam. Obzirom na izvor etičkih ideja također se razilaze etičari. Jedna struja uzimlje, da je Bog izvorom etičkih ideja, i da su one u njemu ostvarene. Čovjek sam po sebi ne bi nigda do njih došao. Bog je čovjeku omogućio spoznanje tih načela tako, što je u njegovu narav usadio zametak tih načela, što je objavio svoju volju, što je svoju volju kao etički zakon za čovjeka ostvario u ljudskom društvu. Taj se nazor smatra pesimističkim, jer da se sumnja o sposobnosti čovjeka, t. j. da se ograničuje. No to nije opravdano. Čovjek nije ni tim ograničen, što iz ostvarene prirode vadi znanost. Svi su zakoni znanosti već ostvareni, objektivni su, i čovjek se upravo ponosi, što ih nalazi. Tim, što ti zakoni postoje sami o sebi, imaju oni mnogo veću vrijednost, nego da su samo plod i proizvod njegova duševnoga rada. Čovjek ima um, da može etičke zakone, što postoje, ne samo shvatiti, nego se u njima i preporoditi, t. j. primiti ih kao svoje. Tu valja tražiti njegovu pravu snagu i veličinu, i to je po nj mnogo znatnije, nego da ima takov um, koji bi sam od sebe razvijao etička načela. Jer po nj je mnogo bolje, da spozna ono, što postoji, i da to spozna posve sigurno, nego da stvara nešto, o čem nije nigda siguran, da li je barem relativno stalno ili nije. Taj nazor nije dakle ništa manje optimističan, nego li je onaj, koji čovjeka uzimlje jedinim izvorom i proizvoditeljem etičkih načela.

9. Moralna snaga čovjeka, pesimizam, optimizam. Čovjek spozna etička načela i njihovu vrijednost, pa ipak se često puta bori sam sobom, t. j. hoće da radi, ili pače radi zlo, ako ga i odsuđuje. U njemu se bude težnje, koje su protivne etičkim idejama i on ih mora suzbijati i nigda nije siguran, da ne će podleći. Sam čovjek ćuti, da treba neka sila, koja će uzdržati u vlasti etička načela u času, kad se protiv njih digne težnja. I glede te moralne sile u pojedinom čovjeku razilaze se nazori. Jedni etičari tvrde, da čovjek sam po sebi ima zametak te etičke snage i da ovisi o uzgoju, hoće li se taj zametak razviti, i do kojega će se stupnja snage razviti. Taj je nazor optimističan. Drugi, pesimistični nazor, glasi, da čovjek sam po sebi ne bi nigda stekao toliko moralne snage, da bi mogao napasti odoljeti, nego da je tu potrebna milost božja.

Tim, što je čovjeku omogućeno, da dođe do etičkih istina, da ih može usvojiti kao svoje maksime, da se može u njima i po njima preporoditi u etičko biće, dana mu je milost, da se može uzdržati na visini etičkoga bića.

10. Ubrojivost, odgovornost, mekanička uredba. Kad je čovjeku ubrojiv

neki čin, a kad nije, to je više psihološko pitanje, kao i ono o moralnoj slobodi. No ovdje se mora napomenuti mekanički nazor, koji poriče odgovornost pojedinca za čine. Po tom nazoru ima svaki čin, što ga čovjek čini, svoj uzrok. Taj je uzrok u duševnim pojavima, što ih je čovjek proživio, i što su ih proživjele pređašnje generacije. Tvrdeći to misli se više na sud društva, nego na rad savjesti. Iskustvo nepobitno i najsigurnije kaže svakomu, da je odgovoran za svoje čine, a svako umovanje mora od iskustva početi. Istina je nepobitna, da na čine ljudske utječe predživot, ali je nepobitna istina i to, da je takov utjecaj, i da je čovječje duševno ustrojstvo takovo, da se razvijaju etičke ideje, radi kojih je čovjek odgovoran, što ih ne sluša.

S tim je u savezu drugo, psihološko-etičko pitanje o svezi teoretičkoga i praktičnoga uma, t. j. o svezi onoga, što postoji i onoga, što bi moralo da bude. Mimoilazeći rješavanje toga pitanja, jer nije tu mjesta, svraćamo pažnju samo na konsekvencije, koje iz toga pitanja utječu na pedagogiju. Može se naime uzeti, da je moralna dužnost čovjeka spoznavati ono, što postoji, t. j. proučavati prirodu, čovjeka i Boga, jer do poznavanja stoji i moralno vladanje, za koje je čovjek odgovoran. Ili se može uzeti, da su znanosti posve samostalne od moralne biti, pa imaju u sebi svoj vlastiti cilj i svrhu.

11. S a d r ž a j e t i k e. Sadržina se etike mijenjala u vremenu. Za Grke je sadržina etike u redu i skladu ljudskoga života, koji red i sklad potječe od umnoga promišljanja i razboritosti. Takov život vodi do eudemonije — do blaženosti. Umom nauči čovjek razborito procjenjivati dobra i poređivati ih po vrijednosti njihovoj obzirom na svoje blaženstvo. Grci su postavljali i etos, idejal života, što je trebao da im služi kao cilj, za kojim valja uzgoju i čovjeku u opće težiti. Taj je idejal bio, da se svi nagoni i sile, što ih čovjek od naravi ima, razviju do moguće savršenosti, i to harmonijski. Nagone i sile harmonizuje, u sklad dovodi razvijeni um vladajući nad njima i vodeći ih. Taj su idejal Grci nazivali humanost. Utjecaj uma mora pak ići za takovom skladnošću, da čovjek bude pravi građanin. Tako je za Grke pravi čovjek onaj, koji je ujedno i pravi građanin. Time prelazi etika u politiku, u socijalnu etiku. Poslije, kad se uzdrmala moć države, i država počela padati, tražio se subjektivni sadržaj humanosti. Cinici i stojici nađoše svoj idejal u tom, da čovjek sama sebe poništi, sve svoje težnje, svaku volju za rad ubije, da bude tako silan, da svaku silu i nagon u sebi ubije. Epikurovci su naprotiv učili, da idejalan čovjek ima u sebi sve sile razvijene, koje mu čine život trajno ugodnim, dakle i sile uma i razbora, koje ga čuvaju od takovih užitaka, koji ga mogu dovesti do stradanja.

Kod Rimljana vlada s početka isti idejal humanosti, koji i kod Grka u prvom času; cijeni se naime nada sve vrstan državljanin, komu su sve naravne sile i nagoni razvijeni, te ih umom dovodi do naravne skladnosti i podvrgava u čovjekoljubivu službu države. No padom države pada i taj idejal i čovjek gubi sve više i više svaku sigurnost i pouzdanje. Optimizam, koji je do sada vladao, t. j. živo uvjerenje, da čovjek može spoznati etičke istine, i da se može sam svojom silom držati u životu spoznanih istina, pretvara se u malodušnost, u pesimizam. Prevlađuje naime uvjerenje, da čovjeku može samo Bog pomoći, i da mu samo Bog može pokazati pravi cilj života.

To je raspoloženje duhova u oči osnutka kršćanske vjere po Isusu Hristu.

Poniznost je po kršćanskoj etici prva krepost, t. j. uvjerenje, da čovjek sam od sebe ne može spoznati etičkih ideja, nego mu je za to nužna objava; a ne može se ni uzdržati sam po svojoj sili, da živi po etičkim idejama, nego mu je nužna milost božja. Uvjerenje o nemoći i grješnosti mora neprestano vladati čovjekom. Zato treba poništiti sama sebe i grješno u sebi, zato ne cijeniti dobara ovoga svijeta, jer su vrelo grijehu, zato biti milostiv sa svim i svakim, što je čovjek. Ovaj život nema za čovjeka nikakve vrijednosti, nego samo u toliko, što sprema za budući vječni život. Prema tomu se nazoru određuje vrijednost dobrima i određuju se dužnosti čovječje. Individualnost, pojedini čovjek raste osobito u vrijednosti. Nagrada i kazna poslije smrti jesu najznatnija sredstva stege i uzgoja u opće. Jedan je dužan potpomagati drugoga oko spasa duše, i otud bratinstvo, jednakost, milosrđe. Nevinost, umjerenost, čistoća u svakoj prilici i u svakom pogledu, protiv čega je pretkršćanski vijek toliko griješio, sad se počinje nada sve cijeniti. Tako je isto svijesna

i ističe se misao odgovornosti za svaki svoj čin, a iz te se ideje razvija ideja o slobodnoj volji, zbog koje i jest došlo zlo na svijet, i radi koje je Isus Hrist trpjeti morao, da steče čovjeku nužnu milost.

Utjecajem tih glavnih ideja kršćanske etike razvila je crkva iscrpljivi sistem kreposti i dužnosti, koje daju uputu za svaku moguću priliku u životu. Taj sistem vrijedi i danas i malo je koji filozof dirao u nj. Filozofija se bavila i bavi se onim naprijed prikazanim pitanjima, ali u sadržinu, u etička pravila za život nije mnogo dirala, niti je mnogo mijenjala. U koliko je to činila, napomenut ćemo, i vidjet će se, da se od tih promjena djelomice već odustalo, jer su se pokazale štetonosnima.

Kao što humanizam u svem navodi na staru grčku znanost i umjetnost, tako i u pitanjima etike. Etika se vraća opet eudemonizmu i egojizmu. Ono je dobro, što čovjeku godi i čovjek traži to ugodno dobro obzirući se samo na se, ili nastojeći oko društvenoga napretka. Kad je na taj način etika ponovno pala (u prošlom stoljeću), pa se oćutjela općeno njezina ništavost, a opažali se i zli plodovi u životu, javlja se Kant, i hoće da je ispravi osnivajući novu formalističku etiku, koja i nema sadržaja, ako se riječ uzme u dosadašnjem smislu i tumačenju.

Ne radi se dobro radi ugodnosti svoje, ili radi ugodnosti i sreće bližnjega, nego samo zato, jer se spoznalo, da je dobro. U spoznanju, da je neki čin dobar, jest i nužnost, da se drži dobrim. Ta je nužnost jasna kao dužnost. Zato nema ništa dobra osim dobre volje. A kad je volja dobra? Um kaže i Kant izriče više formula. Tako veli, da je volja onda dobra, ako subjekat, koji upravo nešto hoće, može također htjeti, da ta njegova volja bude opći maksim. Zle se volje ne mogu, veli Kant, pomisliti kao opće, jer bi takova zla volja poništila sama sebe. Kant izriče tu misao i drugojačije, naime: Čini tako, da maksim tvoga rada može postati naravan zakon. Nemoralno uništi samo sebe, dok se pomisli kao zakon. To je za njega moralni i praktični imperativ. No u tim etičkim oblicima nema sadržaja, a nijesu ni stalni, jer svaki već po svom uzgoju može pomisliti sebi drugo nešto kao zakon. Taj princip omogućuje i izvrtanje, laganje i poljepšavanje. Blagajnik hoće da ukrade povjereni mu novac. Pomisli li tu svoju volju kao opći princip, onda će biti onemogućeno krasti, jer ne će nitko novca povjeravati. Tako umuje Kant. Ali blagajnik može umovati ovako: Ukradem li ja, bit će ljudi oprezniji, pa im ne će moći krasti, nego onaj, koji umije sakriti. I sam Kant je opazio prazninu svoga imperativa, pa da volju ispuni nekim „dobrom", i tim je učini „dobrom voljom", traži neko vrhovno dobro, čovječanstvo, carstvo svrha, no pri tom ostaje nejasan, kao i u onom pitanju, odakle logičnim putem nađenomu imperativu, dakle proizvodu umovanja, sila, da vlada voljom.

Kantovu etiku popunja Herbart izilazeći od ljudske volje, i nju ocjenjujući, dakle mu je sadržina etike također formalistična. No on traži umovanjem mjerila za volju iz čuvstva. Dobra je volja ona, koja budi u motriocu čuvstvo, na temelju koga motrilac izriče sud odobravanja. Zla je volja ona, koja budi u motriocu takovo čuvstvo, koje izaziva, i na kom se stvara sud negodovanja. Da može čuvstvo postati, moraju biti dvije volje u odnošaju. Takovih jednostavnih, mogućih odnošaja ima po Herbartu pet, i to su praktične ideje. Evo ih. Ideja dobrostivosti; odnošaj: volji jednoga subjekta *A* podvrgava se volja drugoga *B*, jedan čovjek pomaže drugoga. Ideja naknade, pravednosti; odnošaj: volja *A* djeluje h o t i c e na volju *B*, i subjektu *B* uzrokuje ugodnost ili neugodnost. Ostane li kod toga odnosa, to će se buditi neugodno čuvstvo sve dotle, dok *B* ne djeluje na *A*, te mu u istoj mjeri ne vrati ugodnost ili neugodnost. — Ideja prava, pravičnosti; odnošaj: *A* i *B* hoće j e d n u stvar; za njih i za svakoga je to neugodno sve dotle, dok se dobre volje ne izravnaju. Kad se izravnaju, ugodno im je. Zakon ih mora umiriti. — Ideja savršenostl: Volja *A* slabija je od volje *B* (jednoga ili dvaju ljudi) bilo obzirom na energiju ili bogatstvo. Jača se volja sviđa, slabija se ne sviđa. — Ideja unutrašnje slobode; odnošaj: volja stoji prema razboritosti i trajnoj odluci. Pokori li se volja trajnoj odluci, onda nam se mili, prevlada li volja razboritost i trajnu odluku, onda nam se ne mili.

Te jednostavne ideje i odnose primijenio je Herbart i na društvo, pa tako nastaje javni zakon iz ideje pravde, sistem plaće iz ideje naknade, upravni sistem iz ideje dobrostivosti, kulturni sistem iz ideje savršenosti i blaženo društvo iz ideje unutrašnje slobode.

U takovu je društvu uređeno, što je pravo, a što krivo, uređene su plaće za svaku uslugu i kazne za svaku hotičnu krivicu; uređene su oblasti, koje se brinu za opće dobro; uređene su inštitucije, koje se brinu oko uzgoja i prosvjete cijeloga naroda. Gdje to sve vlada, i gdje se nastoji da svakoga pojedinoga člana te ideje prožmu i svaki ih smatra dijelom svoga uma i svojom voljom, ondje će biti društvo blaženo, pojedinac će biti srećan, svaki će nastojati, da bližnjemu pomogne, nitko se ne će htjeti pravdati, nitko ne će otimati zaslugu bližnjemu, nego će obilato naplatiti svaki trud, svaki će nastojati da bude što bolji i umniji, te nigda ne će učiniti nešto, što je spoznao kao nevaljalo. A ako tko pogriješi, znat će bližnji, da on to nije hotimice učinio, nego iz neznanja ili nemoći, pa će mu svi priskočiti u pomoć. A sve se to radi samo zato, jer je duši ugodno pri takovu radu, i jer bi bilo neugodno, kad bi se radilo drugojačije.

Prigovori, što se dižu proti Herbartovoj etici, mogu se podijeliti u glavne i sporedne. Takov je sporedni prigovor, da tih pet odnošaja ne iscrpljuju sve moguće odnošaje. Glavniji pak prigovori jesu: prazni formalizam, subjektivizam, a ponajviše mu to prigovaraju, da oni estetički mirni i ravnodušni sudovi ne mogu biti dostatan razlog za silne pojave u životu čovjeka. Može li se pomisliti, da će tko život svoj žrtvovati radi toga, što je ljepše pomisliti sebi jaku volju od slabe, ili što je ugodno, kad se pomisli, da je jedna volja podvrgnuta drugoj. Ove u istinu krasne ideje i čuvstva, što se njima bude, jesu spoljašnja, estetička strana etičkih ideja. Herbart ne prikazuje dakle svojim idejama etičkih zakona, ne tumači, što je dobro, što li zlo, što je dužnost, što je zabranjeno, nego prikazuje ljepotu dobra.

Daljni razvitak vodi etiku ponovno u eudemonizam, koji se hoće da poljepša sa socijalizmom. Pesimizam, koji je zagovarao Schopenhauer, gubi posve pristaše, a za praktični život nema nikakve vrijednosti. Ti tako zvani moderni pesimiste plaču nad tim, kako je svijet zao i u svijetu sve, a onamo su za se najveći Epikurovci, gledaju samo, što bi užili.

I tako vidimo, da je filozofska etika u borbi. No to ne treba da smeta uzgajatelja. Vjera nam daje točne i jasne zakone o dobru i zlu, kojima um prigovoriti ne može, a srce ih odobrava. Njih se držimo u životu, za njih uzgajajmo mladež, pa kad budu ljudi moralniji, lakše će se riješiti i pitanja filozofsko-etička. *dr. Đ. T.*

Etička čuvstva. 1. Opis i znamenitost. Kad učini tko zao čin, onda se u čovjeka, koji je moralno razvijen i uzgojen, probudi neugodno čuvstvo. Isto tako učini li tko dobar čin, onda se probudi ugodno čuvstvo. Povodom vlastitoga dobra ili zla čina budi se također ugodno ili neugodno čuvstvo.

Etička su čuvstva vrlo znamenita. Neki psiholozi hoće, da su to jedini izvor i podloga za razvitak maksima, i jedini pravi razlog, da se čovjek u životu drži etičkih maksima. Drugi psiholozi poriču to, pa tvrde, da su etička čuvstva posljedica onog duševnoga procesa, s koga postaju etičke maksime u svijesti, ili s koga ih svijest spoznaje. Isto tako su etička čuvstva u životu samo posljedica etičkih čina, koji se vrše s drugih razloga, nego su sama etička čuvstva. No bilo ovako ili onako, etička čuvstva ostaju veoma znatan faktor, jer se poreći ne može, da utječu na način rada i života ljudskoga. Etička su čuvstva u istinu glavna pokretala u životu onih ljudi, kod kojih su razvijena. To su budni čuvari, koji pojedinca čuvaju od zlih čina, a po tom i čuvari njegova duševnog i tjelesnoga opstanka. Ta čuvstva vladaju društvom pri ocjeni pojedinoga čovjeka i pri velikim činima. Ljubav, požrtvovnost, milosrđe, pravdoljubivost, oduševljenje za plemenito i uzvišeno, milosrđe, ponos, čast, prijezir zla bilo koje vrste — to i slična čuvstva obuhvata pojam etičkoga čuvstva.

2. Postanak i razvitak. Za pedagošku je psihologiju dosta, ako empirijskim načinom ustanovi, uz koje se uvjete i u kojim prilikama budi i razvija etičko čuvstvo.

Etičko se čuvstvo budi u djetetu onim časom, kad može u isto doba da predoči sebi dvije volje s njihovim posljedicama, od kojih jednom upravljaju etički maksimi, a drugom ne upravljaju. Dužnost je uzgajateljeva, da djetinju volju dovede u opreku s voljom, koja se protivi etičkim zakonima. To se može u istinu učiniti obukom, lektirom ili uputom. Da nije hotimičnoga uzgajateljeva utjecaja, ili da nije života, u kom dijete samo opaža odnošaj dviju oprečnih volja, od kojih jednom upravljaju moralni zakoni, ne bi dijete

nigda došlo do etičkoga čuvstva. Što su različnije prilike, u koje život dovodi dijete, što je uzgajateljev utjecaj u tom smjeru intenzivniji, to će i dijete imati više etičkih čuvstava. Što se više ponavlja neki odnošaj, što ga dijete jasnije zamjećuje, to će dotična vrsta čuvstva biti intenzivnija, jača, i to će jače vladati sviješću.

Kad se etičko čuvstvo zametnulo, onda se ono javlja svakom zgodom, i to prije nego se ispuni čin, čim se naime predoči. Tako se samim predočivanjem volje mogu buditi i slična čuvstva. To je po uzgoj vrlo znamenito, jer se može obukom utjecati na razvitak etičkoga čuvstva.

3. Zadatak uzgoja obzirom na etičko čuvstvo. Domaći uzgoj, društvo i školski život imaju veliki zadatak obzirom na razvitak etičkih čuvstava. Dijete treba da proživi prilike, u kojima se bude etička čuvstva, treba da motri borbu zle i dobre volje, a uzgajatelj treba svakom tom zgodom da ističe odnošaj i posljedice. Djetinji život je bogat takvim zgodama, ako i jesu malene. Igralište, školsko društvo, obiteljski život siju obilato sjeme u duh djetinji. Uzgajatelj se ne smije u takvim zgodama gubiti u množini riječi, nego mora jasno da istakne odnošaj volje, pod čijim se dojmom javljaju čuvstva.

I obuka ima velikih zadataka obzirom na razvitak etičkoga čuvstva. Ona može te zadatke samo onda postići, ako su se čuvstva neposredno u životu djeteta zametnula, te je dijete pripravno i ima aperceptivnih sila. Vjerska obuka, pojezija i povjest pružaju mnoge idejalne zgode za razvitak tih čuvstava. Zadatak obuke nije taj, da neposredno ta čuvstva budi krasnorječjem, nego se obukom mora istaći odnošaj, u kom je jedna osoba prema drugoj. Dijete treba da promotri motive, nakane, rad, raspoloženje duhova, prilike, u kojima se događa čin; sve mu se mora omjeriti o moralni zakon, koji je prema toj prilici, i to moralni zakon u spodobi konkretnoga događaja; onda će se javiti i etičko čuvstvo, komu tada tek učitelj daje zgodan izraz. Velika je pogrješka uzgoja i obuke, te navodi na laž, na plitkost srca, na pretvaranje, ako se daju kićeni izrazi za čuvstva u misli, da će oni probuditi ta čuvstva. A ta se pogrješka opaža često kod obuke. Ali zato i ima takvih ljudi mnogo, pa i među obrazovanima, koji su uvijek spremni na lijepe riječi, a srce im ostaje hladno.

dr. Đ. T.

Evolucija u doslovnom značenju razvijanje, razvoj, a u bitnosti postupno prelaženje iz pojedinih, kakvoćom ili kolikoćom različnih stupnjeva u stalnom napredovanju nečega. Prema tomu ima različnih evolucija. Spominjemo n. pr. evoluciju matematičku i strategijsku; mnogo je poznatija evoluciju bijološka i sociješka. Evolucija je u opće postao tehnički izraz za svaku postupnu promjenu bilo u opće organičku, društvenu ili individualnu.

Najopširnije i najdublje značenje ima evolucija kao načelo o postupnom gibanju i mijeni čitave prirode. U tom je smislu evolucija temeljem jedinstvenomu nazoru o gibanju i promjenama u prirodi, počevši od svemirskih tjelesa, pa do jednostavne stanice.

Na najširoj podlozi stoji evolucija kosmogenijska, t. j. ona, koja predočuje razvoj svemirskih tjelesa iz neke prvotne pratvari, što se naziv]je nebeskom maglom. Zgušćivanjem te magle na pojedinim točkama svemira nastadoše kruglje, što se kreću, iz kojih se razviše otkidanjem pojedini sunčani sustavi. I za naš sunčani sustav prihvaćena je danas općeno u znanstvenom svijetu takva teorija njegova podrijetla. Prva zamisao takve kosmičke evolucije iz svemirske magle potječe od adstronoma Herschela (1738.—1822.), a glasoviti matematičar i astronom Laplacé (1749.—1827.) primijeni načela te evolucije na naš planetarni sustav. Već je prije njega njemački filozof Kant (1724.—1804.) u svom umovanju stavio sličnu teoriju o nebeskoj magli i postanku planetarnoga sustava iz nje. Zato se takav način tumačenja kosmičke evolucije zove obično Kant-Laplacé-ovom teorijom. Bitnost te teorije sastoji se u tom, da je u početku sav naš planetski sustav sačinjavao ogromnu, iz nebeske magle nastalu loptinu, koja se kretala oko svoje osi. Centrifugalnom silom otkidali su se oko ekvatora te loptine s nje kolobari, koji su se kretnjom raskidali. Nastali komadi sabili su se u kruglje, koje se ne prestadoše kretati u prijašnjem svom pravcu. Prsten oko planeta Saturna uzimlje se kao najočevidniji dokaz za tu teoriju.

U okviru te kosmičke evolucije, a savezno i istodobno s njom zbiva se evolucija na

našem planetu. Ta se očituje u dva glavna pravca. Jedan je promjena oblika i materije bez stvaranja rađanjem. Taj dio evolucije rezultat je one kosmičke evolucije na našem planetu, on obaseže ono, što se uobičajeno nazivlje anorganskom prirodom. Navadno se drži, da ta priroda stagnira, da se ne mijenja, no takvo se shvaćanje protivi pojmu evolucije, koja ne pozna mirovanja u razvoju prirode. Prividna ta stagnacija polazi odatle, što se promjene, koje su se zbile tom evolucijom, ukazuju u tako ogromnim razmacima vremena, da se za motrenje cijelih generacija i ne pokazuju. Učinci te evolucije očituju se promjenama na površini zemaljske kore; o njima zbori geologija i mineralogija. Mnogo brže zbiva se drugi glavni pravac evolucije u onoj prirodi naše zemlje, koja promjenu oblika ustaljuje i nastavlja rađanjem novih, sebi nalikih prirodnina, to jest u t. z. organskoj prirodi. Ta dva glavna pravca prirodne evolucije na zemlji nijesu podnipošto točno odijeljena među sobom, kao što ni kosmička evolucija od zemaljske. Prijelaz između kosmijske u zemaljsku, u anorgansko-prirodnu i iz ove u organsko-prirodnu tako je u sitno postupan, da se ti stupnjevi za obično motrenje ne dadu opažati.

To isto vrijedi za evolucijonu razliku u okviru same organsko-prirodne evolucije. Nju obično dijelimo u biljevnu i životinjsku, premda nema načelne razlike u životu najnižeg životinjskoga i najvišeg biljevnoga organizma. Isto tako nema takove bitne razlike među pojedinim vrstama i rodovima tih prirodnina, jer je ta razlika nastala motrenjem spoljašnjih zajedničkih biljega, a uobičajila se iz potrebe sustavnoga upoznavanja prirodnina. Sav taj raznoliki prikaz prirodnih vrsta i individuja nije produkat raznolikih prvotnih praoblika, nego je samo raznoliki razvoj jedinstvenog razvojnoga principa, čija je raznolikost nastala različnim razvojnim prilikama. Razvoj organske prirode razjašnjuje embrijologija i fizijologija, koja sa svojim pomoćnim znanostima sačinjava nauku o bijološkoj evoluciji.

Po toj je nauci prvi zametak organskoj prirodi u sitnoj pratvorevini, što no se sastoji od tanahne ljuske i žitke, bjelankove tekućinu. Tu pratvorevinu nazvali su općim imenom stanica (cellula, Zelle). Ta stanica ima u sebi već života, u postanak njegov ne pača nauka o evoluciji, i tu je još uvijek prekinuta nît između anorganske i organske evolucije.

Razvoj organskog prirodnoga svijeta započinje se umnažanjem stanica, a zbiva se dalje i opet u dva glavna pravca. U jednih organizama ne prelazi život stanice dalje od umnažanja i stvaranja različnih oblika, koji se rasplodom obnavljaju; to su organizmi biljevni. Drugi pravac, što je dalje pokročio, jest onaj, u kojem se život stanice nije ograničio samo na stvaranje organizma, što raste i što se množi, nego se uza to život još očituje otpornim osjećajima na spoljašnje dojmove, a prostornim pomicanjem vlastitom snagom i pobudom. To su životinjski organizmi, kojima po svom tjelesnom ustroju pripada i čovjek.

Prema tomu imamo biljevnu i životinjsku nauku bijološke evolucije. Biljevna se evolucija uzimlje kao neki predstupanj u općem prirodno-istorijskom razvoju životinjskih organizama, premda — kao što spomenusmo — nije još do danas ustanovljen prijelaz iz biljevne stanice u životinjsku. Sam tečaj životinjske evolucije počevši od najnižega organizma pa do najvišega ustanovljen je do danas od prilike u glavnom ovako:

U životinjskoj stanici umnogostručuje se imanentna životna snaga različnim životnim prilikama, a pomnožava se razvojem u vremenu. Tim načinom postadoše od jednostavne stanice najrazličniji i najsavršeniji životinjski organizmi. Na tom putu od stanice pa do čovjeka zbivala se evolucija postupnim prijelazom iz jednostavnijega organizma u složeniji, dakle prijelazom iz niže vrste u višu. Prijelaz taj zbiva se pak naslijedstvom tako, da svaki individuj pojedine vrste prima tečevine sviju vrsta, kojima je njegova vrsta u svom dotadašnjem razvoju prošla. U tom su razvoju međutim pojedine vrste zaostale, te se od one, koja je postigla najviši do tada stupanj, neki dio njezin zbog povoljnih životnih prilika (borba za opstanak) potencovao i diferencovao od ishodnih svojih oblika (postanak vrsta, varijabilnost) i stvorio novu savršeniju vrstu životinjskoga organizma. Zbog takva razvojnoga tečaja postoje te prelazne vrste velikim dijelom i danas, ali se znade, da su mnoge i potpuno iščezle s nedovoljnih uvjeta svoga opstanka. To nepoznavanje sviju životinjskih rodova, što sačinjavaju ljestvicu raz-

voja od najnižega do najsavršenijega organizma, od stanice do čovjeka, jest do danas jedan od nedostataka za dokaz ispravnosti evolucijone nauke. Koliko je međutim do danas ipak znanstvenim istraživanjem ustanovljeno, najvećom vjerojatnošću zbila se ta evolucija prirodno-istorijskim razvojem vrsta po Häckelu ovim redom: 1. monere; 2. protozoe; 3. celeuterati; 4. crvi; 5. mekušci. Za tima se pojaviše: 6. kičmenjaci i to bez lubanje i s lubanjom (ovi su opet dvoji: monorine i amfirine); 7. ribe; 8. dipneusta; 9. amfibije. Za tima usporedo: 11. sisavci i reptili. Zaglavak reptilima jesu ptice, a najviši dosad stupanj u razvoju sisavaca zauzimlje po svom tjelesnom ustrojstvu čovjek.

U tom opće prirodno-istorijskom razvoju vrsta prolazi svaki individuj u svom embrijonalnom stanju, t. j. za onoga dijela svoga postajanja, koji se zbiva još u individuju, što rađa, sve razvojne faze, koje je dotična vrsta morala proći do svog sadašnjega stanja. Oblik dakle, kojim je dotični individuj došao na svijet, nije možda dotjerani zametak isto takva sićušnoga praoblika, nego je rezultat postupne evolucije prastanice. Individuj dakle pri svom nastupu u samostalni život u kratko je ponovljeni reprodukat evolucijonoga razvoja cijelog svoga roda; to je filogeneza njegova. Da takovo embrijonalno ponavljanje postoji, utvrđeno je prirodnjačkim istraživanjima, pa i upiti stavljeni u tom pogledu na razvoj čovječjega embrija, utvrdili su, da taj embrij u glavnom prelazi faze prethodnih životinjskih rodova, i da ga u nekim prvim stadijima nije moguće razlikovati od embrija ostalih sisavaca.

Bitna načela bijološke evolucije, kao što su tu izložena, jesu kao nazori o razvoju organičkoga života tečevina novijega doba. U cjelini svojoj evolucijoni je taj nazor i danas jošte tek hipoteza, ali osnovana na tolikim dokazanim činjenicama i vjerojatnim analogijama, da joj samo za popunjenje pojedinih praznina u toj inače zaokruženoj cjelini manjka dokazni materijal. Za pribavu njegovu radi se međutim revno i pomnjivo u svim znanstvenim područjima organske bijologije.

Neki pređašnji nazori o zametku i razvitku organizama bijahu gotovo dijametralno protivni ovima. Zanimljivo je, da se među njima nalazila embrijološka teorija, koju su svojedobno također „evolucijonizmom" nazivali, a sadržavala je nauku baš protivnu od današnjega evolucijonizma. Bilo je vremena, kad su i najodličnije glave držale, da se rađanje zbiva iz zametaka, koji u malom imaju gotov oblik budućega organizma, ovaj pak da nosi u sebi opet isto takov minijaturni praoblik svog potomka itd. Po toj teoriji svi su budući individuji već od početka svijeta „en miniature" stvoreni, pa onda redom izilaze na svijet i rastu. Ta se teorija zove predelinacija. Raspadala se pak u dvoje. Jedni držahu, da se ti minijaturni embriji sadržaju u muškom individuju; to je teorija preformacije. Drugi ih nalažahu u ženskom individuju; to je spomenuta već evolucija. Začetnikom te embrijonalne „evolucije" smatra se Harvey (1578—1658), a za njim Malpighi. U 18. stoljeću osobiti je propagator takove „evolucije" A. Haller (1708—1777), znameniti fizijolog svoga doba. On je tvrdio u svojoj fizijologiji, da su u embriju zametnoga jajašca potpuno preformirani svi dijelovi budućega tijela, dakle utroba, žile, srce itd., pače i iste kosti, ali samo u mekom stanju. Pridolaskom muškoga sjemena probudi se taj spavajući embrijo i počinje sam dalje rasti.

Prvi odlučni udarac kako preformaciji, tako i toj preformiranoj evoluciji zadade čuveni anatom i fizijolog K. Fr. Wolf (1733 do 1794), koji u svom djelu: „Theoria generationis", opažanjima na embrijima pileta dokaza, da se razvoj embrija ne zbiva jednostavnim njegovim probuđenjem na život, i rastom urođenih mu već organa, nego stalnim susljednim postajanjem iz prvobitnog jednostavnoga zametka u sastavljeni organizam. Tim je Wolf postao ujedno prvim znanstvenim osnivačem moderne bijološke evolucije.

Po daljni razvoj životinjske evolucijone teorije vrlo je znamenit J. Lamark, a za njim Geoffroy St. Hilaire, oba francuski prirodnjaci. Samostalno od njih zasnovao je evolucijonu teoriju engleski prirodopisac A. Wallace. No najtemeljitije i najopsežnije iznesao je pred svijet životinjsku evolucijonu teoriju Ch. Darwin (1809—1882). Sustav, kojim ju je on stavio i činjenicama iz vlastitog mnogogodišnjega istraživanja potkrijepio, toliko je utr'o put u znanstveno

*

shvaćanje razvoja organičkoga života, da danas takovo evolucijono shvaćanje i naprosto Darvinizmom zovu. Često se pače i cjelokupni evolucijonizam nazivlje tim imenom, no nepravom, jer je Darvinizam tek jedan dio opće evolucijone teorije.

U spomenutoj kosmičkoj zemaljskoj anorganičkoj i organičkoj evoluciji zbiva se međutim još evolucija u onom dijelu života, što ga nazivljemo duševnim, to je evolucija d u š e v n o g a ž i v o t a. Malenim se dijelom ta evolucija opaža već u životinja, a organom je njenim ž i v č a n i s u s t a v. Živci su oni organi čovječjega tijela, koji primaju i reagiraju utiske spoljašnjega svijeta. Kako se tumači svijest te akcije, u čem u opće postoji bitnost duševnoga života, u to evolucijonizam ne pača, kao ni u postanak tvari, nego tek ustanovljuje razvoj duševnoga života od prvih njegovih pojava, pa do najvišeg njegova izražaja, u koliko se na tom putu samim razvojem živčanoga sustava i suglasnim iskustvom činjenicama dade pratiti.

Prvi zametak evoluciji duševnoga života jest jednostavni refleks na spoljašnje utiske. Daljno iskustvo individuja počinje stvarati duševnu sadržinu njegovu, koju ono nasljedstvom predaje dalje. Prvi izraz takove već naslijeđene duševne djelatnosti postale neodvisno od vlastitoga iskustva kao rezultat postupnoga iskustva, sijelo je prethodne loze, jest n a g o n ili i n s t i n k t, koji po tom nije ništa neposredno usađena, nego je tek posljedica duševne evolucije, što no se zbila iskustvom i naslijeđem. Svi pozniji savršeniji oblici duševnoga života, kao p a m e t, um, v o l j a, č u v s t v o, jesu produkat te evolucije, koja se zbivala iskustvom, naslijeđem i sudjelovanjem osobina, što potječu iz tjelesnoga ustrojstva.

U iskustvo se broji također u z g o j n i d o j a m. No ne samo intelektualna, nego i moralna sadržina individuja postala je evolucijom, i to kao postulat društvenoga života.

U čovjeku razvio se objavom i spoznajom prirode p o j a m b o ž a n s t v a, a društvenom potrebom č u v s t v o a l t r u i z m a (v. Comte), t. j. smisao i osjećaj za druge. Tako postadoše osnovi vjerskog i društvenoga morala, koji se daljnom evolucijom duševnoga života sve to više usavršivahu.

Ukupna svota duševne evolucije individuâ, u koliko se odrazuje u životu i napretku pojedinih plemena, naroda, rasa i čitavoga čovječanstva, sačinjava d u š e v n u n j i h o v u e v o l u c i j u, koja se sadržaje u političkoj i kulturnoj istoriji naroda, i civilizaciji (v. t.) cijeloga ljudstva. Ni istorija dakle nije izuzeta ispod zakona evolucije, njezina teorija obuhvaća po tom sav svemir, a napose naš planet sa svom njezinom prirodom i svim njezinim pojavima. Zakoni evolucije, što vladaju u nesvijesnoj prirodi, valjaju i u razvoju duševnoga života. Tako se n. pr. ponavljanje predašnjih štadija u embrijološkom razvoju životinjskih organizama posve evidentno opaža i u duševnoj evoluciji pojedinca. Taj naime mora da u glavnom prođe u kratko sve prelazne štadije svoje prethodne loze i u pogledu na duševni razvoj.

Takova teorija o evoluciji jest do danas u cijelosti tek zasnovana, dok je u nekim pojedinostima već potanko obrađena i općeno priznata. Dojam međutim njezin na razvoj znanosti počinje se opažati, ali u cijelosti je to samo hipoteza, koja s mnogo strana imade protivnika, te je njezino učvršćenje ili iščeznuće stvar budućnosti. Velika je prednost te teorije, što pruža ključ jedinstvenom i suvislom shvaćanju pojava privídno posve heterogenih. Nedostaci su joj, što ima još uvijek činjenica i pojava, koji se u njezinu teoriju ne mogu do sada svesti. Najjači dojam evolucijonizma opaža se u prirodnim naukama; njima je on gotovo obladao. I u filozofskim disciplinama (psihologiji i etici) ima on već svojih pristaša, a po tom ne će mu se posve moći oteti ni p e d a g o g i j a. Dojam evolucijonizma na pedagogiju dosele je tek drugotan i neodređen. Nema međutim sumnje, da je — pošto je dosadašnja kulturna i istorijska evolucija civilizovanih naroda u bitnosti ujedno i njihov istorijski uzgoj — evolucijona teorija podobna podati racijonalnu obrazložbu i osnovu mnogim do sada nesuvislim pedagoškim pravilima. U cijelosti se još pedagoška znanost ne stavlja na evolucijono stajalište, i ako se psihologija sve to više priudešava tomu (eksperimentalna psihologija i psihofizika), to se sva dosadašnja transcendentalna etika načelno protivi evolucijonom stajalištu. Jedini potpuno priznati nazor toga stajališta jest usvojen u modernoj pedagoškoj znanosti, i to onaj o ponavljanju opće evolucije u individualnom razvoju (v.

„Civilizacija“, „Comte“ i „Kult. - istorijski stupnjevi“). Moralnomu uzgoju podaje evolucijoni princip načelno stanovište za prosuđivanje u r o đ e n e p r i r o d e l j u d s k e, i podaje ujedno tumač uspjehu i neuspjehu uzgojnom u jednakim prilikama.

Uz spomenute već radnike na polju evolucijonizma ima još sijaset inih, naročito prirodoslovaca i filozofa, etnografa i kulturnih istorika. Znamenita su u tom području djela Herberta Spencera, čiji se „Sistem sintetičke filozofije“ osniva na evoluciji. I njegovo poznato djelo „o uzgoju“ osniva se na istim načelima. *Lj. D—ć.*

Evropa. E v r o p s k o š k o l s t v o. U Evropi, koja ima na 9,695.347 km^2 površine 366,425.790 mil. žiteljstva, dakle po kvadratnom km. 37,$_8$, razlikuju se u pojedinim državama i zemljama kako životne, tako i prosvjetne prilike dosta znatno. Zato se u ovom djelu i raspravlja evropsko školstvo u pojedinim člancima, koje valja potražiti kod pojedinih evropskih država.

F.

Fanatizam. 1. Opis pojava. Govori se o fanatičnu vjerniku, o fanatičnu političaru ili patrijoti, o fanatičnu sljedbeniku u opće kakve nauke. Kaže se, da je netko ovim ili onim fanatizovan, da je fanatizovan za ovo ili ono, te ne može da čuje razloga, da shvati istine, pače ne može da podnosi protivne misli, nazora ili uvjerenja.

2. Fanatizam spram sličnih duševnih pojava. Strast je nalik na fanatizam u toliko, što i strast čini čovjeka jednostranim, jer potamnjuje razloge razuma i uma, te određuje način rada. Ali strast je težnja, koja je abnormalno ojačala, i to pojedina, određena težnja. Strast ne mijenja ni čuvstava ni sudova, ona ih samo slabi i ne da, da dođu do odlučne snage. Fanatizovan čovjek naprotiv nema težnja, što ih normalan čovjek ima, misli su kod njega promijenjene, a odnošaji, koji kod normalna čovjeka izazivlju čuvstva, ostaju neopaženi, te se javljaju posebna za normalna čovjeka nemotivovana čuvstva. Fanatizovan čovjek izgubi svoj vlastiti „ja", a strastven ga ne izgubi. Strast naime izvire iz „ja", i kad se strasti udovolji, udovoljeno je i samosvijesti. Fanatizovan se čovjek usuprot povodi za nečim, što je posve izvan njega, što mu je sugerovano. Kao što može da fanatikom vlada jedna misao, tako može da njime vlada i jedno čuvstvo dulje ili kraće vremena. No razlika je i tu velika. Trajno ožalošćen čovjek zna vrlo dobro, da je svijet ostao onakov, kao što je bio i prije njegove žalosti, pa spoznaje, da je žalost njegovo subjektivno duševno stanje, koje mu svijet prikazuje drugojačijim, nego li je u istinu. Razuman, značajan, krepostan i savjestan čovjek može također da bude podvržen nekim stalnim duševnim tvorevinama kao i fanatik, ali se od fanatika bitno razlikuje. Razum, savjest, značaj, krepost skupovi su sudova, ideja i t. d. Za svaki spoljašnji pojav, ili barem za vrste spoljašnjih pojava ima u razumu posebni odio pojmova i sudova, ima u značaju posebni odio ideja, po kojima „ja" prosuđuje. Fanatik toga nema. Tu je jedna misao za sve, koja odlučuje mjesto „ja".

3. Tumačenje pojava. Fanatizovan postaje čovjek izvanrednim utjecajem neke ideje. Tako ima vjerskih fanatika, fanatičnih patrijota, fanatičnih zastupnika koje društvene ideje, kakva nazora i t. d. Tako nenaravno ojačana ideja upravlja mislima čovjeka, određuje mišljenje po sebi, vrelo je čuvstava i težnja, dakle jedno vrelo za misli, čuvstva i težnje, i to jače nego je sama samosvijest.

4. Uvjeti i prilike za razvitak fanatizma. a) Pojedina ideja lakše zavlada s neobrazovanim čovjekom, t. j. komu se nije duh razvio, da sâm proizvodi misli, iz kojih se rađaju čuvstva i težnje. Takav je čovjek neprestano ovisan od tuđih misli. b) Taj tuđi, spoljašnji utjecaj treba da bude jednostran, t. j. samo jedna vrsta ideja djeluje na nesamostalnu samosvijest. c) Ideje same po sebi moraju biti velike, barem se

čine velike onomu, koga fanatizuju. Veličina se odaje u tom, što krijepi i onako samu po sebi potištenu i nerazvijenu samosvijest. d) Fanatizovani će ovladati pojedincem to prije, ako ideja fanatizma potječe od odličnih osoba ili od velikih skupova ljudstva. Vjerske ideje, velike same po sebi, nedokučive, zastupane i podavane od odličnih osoba, koje se same tim idejama žrtvuju, fanatizuju veoma lako i jače duhove, a slabije tim brže. Patrijotske ideje osobito onda, ako ih širi i zastupa osoba, koja se ili prividno ili u istinu žrtvuje za same ideje, fanatizuju također veoma lako osobe, koje osjećaju, da su napuštene, nemoćne i po samima sebi malo vrijedne. Što više pristaša neki pokret za sobom povuče, to brže i lakše fanatizuje pojedince.

5. Uzgoj prema fanatizmu. Obzirom na narav samoga pojava jest ono, što fanatizuje, uvijek veliko i uzvišeno. No ipak se svaki fanatizam i fanatizovanje mora s etičkoga stanovišta zabaciti. Fanatizam ubija ličnu slobodu, slobodu savjesti, potamnjuje razum i navodi na lude čine, slabi um i navodi na zle čine. Fanatizam bi se mogao upotrebiti jedino kao prijelazno sredstvo uzgoja, i to vrlo oprezno. Tako n. pr. u mladenačkoj dobi, kad počinju ključati strasti, kad se životna snaga počela u sav mah razgarati, onda se jaki dusi, koji bi se lako mogli prebaciti, fanatizuju patrijotskim idejama, pa na njih troše suvišak snage. Ženska, odviše živa mladež, lakše se fanatizuje religijskim idejama, pa posvećujući se svim žarom tim idejama lakše se sačuva od navale tjelesnih težnja u času, kad te težnje prijete, da će zavladati cijelim duševnim životom. Kad jenja prva i najžešća navala, a međutim se razvije um i razum, onda će i te ideje doći u sklad sa svim ostalim duševnim životom i njihova će isključiva moć prestati. Toga radi ne treba da se mladeži priječi oduševljavanje za ideje patrijotske ili socijalne. Isto tako ne treba djevojkama otimati vruće vjersko čuvstvo. Tim bi se oduzeo mladeži najjači oslon u borbi s tijelom, koje u toj dobi najlakše i trajno razara tjelesni i duševni život. *dr. Đ. T.*

Fantazija. 1. Što je fantazija? Fantazija se zove i mašta, a označuje se tim duševni rad, kojim postaju nove konkretne sastavljene predodžbe i nizovi, a mogu se prikazati i kao slike, kipovi, pripovijesti, sigre, igračke i t. d. Fantazija se razlikuje od obnove predočaba tim, što se pri obnavljanju predodžbe isto onako vraćaju u svijest, kako su se prvobitno pojavile bile. Proizvodi su pak fantazije drugojačije — promijenjene slike. U tim su promijenjenim proizvodima elementarne predodžbe ili dijelovi isti, ali sastav je originalan. Tako ne može ni mašta da proizvede boje, koje čovjek nije nigda zamijetio; isto tako ne može da stvori ni vesa, ni oblika. No zamijećene boje, glasovi, oblici itd. mogu se dovesti u sveze, u kakvima ih nigda nijesmo zamjećivali.

Maštanje se razlikuje i od mišljenja. Mišljenjem se stvaraju sudovi, ali tima se sudovima označuje odnošaj između onoga, što postoji; fantazijom se pak proizvodi nešto, što postoji samo o sebi, i ako ne drugdje, a ono barem u svijesti onoga, koji maštom stvara. Proizvodi su dakle mašte uvijek u prostoru ili u vremenu. Mašta dopunja i proširuje neposredno zamjećivanje, i u tom je njezina velika znamenitost po sav duševni život.

Povod maštanju može biti i tuđa riječ. Riječima se dovode u svijest elementarne predodžbe, svode se u nizove i dovode u vezu, koju onda slušatelj predočuje sebi s pomoću mašte. Tako se prenosi učenik maštom u daleke krajeve i davna vremena. Na isti način stvara fantazija krajeve, za koje se zna, da ne postoje, i događaje, koji se nigda nijesu dogodili. Fantazuje i dijete, kad pretvara štap u konja, ili kad se igra vojske ili hajduka, pa samo sebe pomišlja vojnikom, a zna dobro, da to nije.

2. Uvjeti za maštanje jesu prirođeni i stečeni. Stečeni uvjeti jesu elementarne predodžbe, koje služe kao građa, kojom se služi mašta. Još treba da se poznadu mnoge sastavljene predodžbe ili nizovi predočaba, koji služe kao planovi pri građenju. Elementarne su predodžbe: brežuljak, kapelica, vrelo, strmi put, obronak zarastao travom, vinograd i t. d. Sastavljene predodžbe jesu mnogi i mnogi krajevi, što smo ih gledali. Prirođeni uvjeti imadu svoj razlog u slijedećem: Laka reprodukcija predočaba, osobito onoga, što je bilo jednom skupa, ili što je slično; ugodna čuvstva zabave, koja se javljaju, kad predodžbe brzo i nesmetane stupaju u potpunoj snazi u svijest; sigurno pamćenje, ali uz to ne prejaka veza između pojedinih predočaba, ali nada sve trajna i sad jača, sad slabija težnja samosvijesti za mnogoličnim, pa da se prenese i

u ono, što se ne može zamijetiti: to su prirođeni uvjeti stvaranju novih konkretnih predočaba i nizova, a i razlozi, zašto ih samosvijest stvara.

Ti uvjeti nijesu kod sve djece jednaki, pa zato su individualnosti veoma različne obzirom na bogatstvo i jakost mašte. Dvije su skrajnosti, između kojih se mogu poređati sva djeca. Potpuno pomanjkanje fantazije jedna je skrajnost. Slaboumnost, ograničenost duha u opće prati mrtva fantazija. Druga je skrajnost u tom, što proizvodi fantazije prevlađuju neposredno zamjećivanje, pa utječu na čine, čuvstva i mišljenje. To se stanje naziva i utvornost, a proizvodi utvornosti jesu utvore. Ako se utvornost prenese na sam subjekat, onda je to ludilo, gdje osoba ne može da razlikuje svog istinitoga položaja od onoga, u koji se prenese fantazijom. No utvornost nije još ludilo, ako netko pod dojmom proizvoda fantazije zaboravlja na ono, što je u istinu oko sebe zamijetio. Djeca sa živahnom fantazijom primiču se neprestano toj skrajnosti, jedino što se u svakom času ispravljaju, dozivlju k pameti. Takva djeca često ne mare za spoljašnje zamjedbe, te se neprestano bave proizvodima mašte.

3. Znamenitost fantazije po sav duševni život jest veoma velika, jer njom se dopunja zamjećivanje, koje je podloga svemu životu. Dopunja se pak zamjećivanje na taj način, što fantazija stvara isto onakove predodžbe u prostoru i nizove događaja u vremenu, kao što su postali zamjećivanjem. Na konkretno zamijećenom razvija se sud, estetsko i etičko čuvstvo, konkretno zamijećeno budi i težnje. Kad se pak razviju sudovi, čuvstva i težnje, onda se posluže fantazijom, pa stvaraju proizvode prema sebi, i to su proizvodi umjetnosti, obrta, ljudske vještine i t. d., koji se zamijetiti mogu. Bez te sposobnosti ljudskoga duha — fantazije —, kojom čovjek može da stvara nove konkretne predodžbe, ne bi bilo moguće umjetničko proizvođenje. Pod pritiskom zbilje stvara samosvijest sebi slike po volji i tim olakšava sebi položaj barem na časove. No to olakšanje ima i trajnih posljedica. Proizvodi fantazije — sigre — ispunjaju mnogu djetinju dokolicu i time ih odvraćaju od zla, a umjetnine oplemenjuju odrasla čovjeka i pružaju mu zabavu, trajno ugodnu, a uz to povoljnu za moralni i tjelesni život.

4. Uzgoj i obuka prema fantaziji. Uzgajatelj se može fantazijom poslužiti pri obuci dopunjajući zamjećivanje. Riječima se dovode djetetu u svijest elementarne predodžbe, a sav govor prikazuje skupnu predodžbu ili niz, koji treba da postane fantazijom djeteta. Zato treba da se pri obuci dijete na to navodi, da fantazuje, treba ga prinukati, da stvara konkretne predodžbe. Dakako da se obuka mora pobrinuti i za elementarne predodžbe, koje prerađuje fantazija.

Fantazija se jača i razvija općim duševnim razvitkom. No djeca se često u tom razlikuju, te neka od svoje volje nigda ne stvaraju originalnih konkretnih predočaba, a druga to rado i često čine. To su u opće budući produktivni individuji. Uzgajatelju je dužnost, da dijete sa živom produktivnom fantazijom ispravlja, t. j. da ga svraća često na realni svijet i nastoji ojačati njegove zamjedbe i zorove. Pusti li se fantaziji maha, to bi se mogla izvrći u utvornost; ali ako se to i ne dogodi, dijete bi moglo promašiti dob jasnoga zamjećivanja, pa ne bi steklo jasnih zorova, a ne bi se naviklo ni na precizno suđenje. Ako je fantazija slaba, te si dijete ne može stvoriti onih predočaba, za koje mu drugi namiće dijelove i cijelost riječima, onda je takovo dijete nesposobno za duševni razvitak. Ako pak dijete ne proizvodi samostalnih proizvoda fantazije, onda se mora navesti na to. Pripovijedaju mu se pripovijesti, izvode se pred njim igre, sastavljaju se igračke, prave se risarije i t. d. Tim će dijete oćutjeti „užitak stvaranja“, pa će se navesti i na samo stvaranje. I tu treba upute, kako će se stvarati, a najbolje je, ako se pred samim djetetom stvara.

Fantazija može postati abnormalnom i zbog krivoga uzgoja, i to obzirom na svoje proizvode. Proizvodi mogu biti ludi — ako se protive razumu, neestetični — ako se protive ukusu, nemoralni — ako se protive savjesti. Razum, ukus, savjest treba da se razvijaju na opaženim duševnim pojavima prije, nego li se podigne fantazija do te snage, da može stvarati nešto, što bi se protivilo onim stalnim zakonima, koji gospoduju duševnim životom. Fantazija raspiruje i podbada težnju za užitkom u opće. Tako može stupiti fantazija u službu putenih užitaka, pa kako joj nema granica, to može uništiti sav tjelesni i duševni razvitak. Uzgajatelj treba da uhodi za uzgajanikom, pa rad i svako ino sredstvo

stege da upotrebi, da ga odvrne od tako pogubne fantazije. Najsigurnije je pak sredstvo: obrazivati duh i podvrći volju moralnomu autoritetu. *dr. Đ. I.*

Fatum (sudbina, kob). Pedagogija nam spominje tri najznatnija činbenika u obrazivanju. Ta su tri činbenika: a) p r i r o d a sa svojim raznovrsnim i stalnim utjecajem neposredno na tijelo, a posredno na dušu; b) l j u d s k o d r u š t v o u svojim različnim oblicima; c) s u d b i n a ili k o b, što se latinski zove fatum.

Fatum znači u strogom smislu riječi s l i j e p a i n e i z b j e ž n a odredba. Od najstarijeg kulturnoga doba tumačilo se, da je ta odredba od Boga, te da je za to i neizbježna.

Vuk Karadžić spominje u svom rječniku k o b kao susret (occursus), t. j. susret čovjeka s prilikama baš isto onako, kao kad se dva čovjeka susretnu. Kob ili sudba je u našem narodu davno poznata i u nju se svagda, pa i danas vjeruje. Narodne umotvorine pune su izraza, koje nas o rečenom uvjeravaju. Tako se veli: čovjek d o b r e k o b i; čovjek l i j e p e k o b i; z l a g a k o b n a m e n a m j e r i l a; d o b r a k o b t i, n e z n a n a d e l i j o itd. Te nas rečenice uvjeravaju, da je kob doista činjenica, o kojoj treba da se vodi račun, jer je ona stalan pratilac pojedinca i društva u životu i radu, a samo kako gdje i u kojoj mjeri.

Spomenuti činbenici uzgoja: priroda, društvo i sudbina stoje u čvrstoj vezi tako, da se priroda uzdiže nad društvo i sudbinu, jer je ona izvor ovih dvaju činbenika, t. j. priroda je izvor uzrokâ, na kojima oba počivaju. Priroda je grdna makina, u kojoj je i ljudski rod jedan točak, a goni ga bezbroj uzroka, koji na čovjeka utječu u pogledu fizičkoga i moralnog njegova razvoja. U prirodnom redu ili neredu leži uzrok i našemu redu ili neredu bilo fizičkom ili vidljivomu, bilo moralnom ili nevidljivomu. Ako ispitujemo i prosuđujemo uzroke po njihovim posljedicama, onda u svijetu nema malih i neznatnih uzroka. U svijetu, gdje su svi uzroci i pojave tijesno skopčani, gdje sve to neprestano jedno na drugo utječe, gdje se sve mijenja, gdje se neprestano stvara i obara, nema tako neznatnih činjenica, koje ne bi bile toliko znatne, da im ne bismo obratili svoje pažnje. Opravdano je onda voditi računa i o onim činjenicama, koje neočekivano, bez volje i znanja utječu na čovjeka, te mu daju nov pravac u životu i radu.

Taj neočekivani, iznenadni utjecaj iz prirode jeste f a t u m, s u d b i n a ili k o b, a može da bude pozitivne i negativne prirode, kao što i naš narod vjeruje, kad veli: z l a k o b, d o b r a k o b.

I šta je onda sudbina bilo pojedinca, bilo društva? Sudbina, koja veže pojedinca i čitava društva, s u t j e c a j j e n e v i d l j i v i h u z r o k a u p r i r o d i. Sreća ili nesreća, dobro ili zlo pojedinca i društava djelo je silâ, kojih ne možemo prije vidjeti, pa ispitati i možda spriječiti.

Mnogi u ovo slijepo vjerujući postaše fataliste, t. j. ljudi, koji su postali slaboga duha, neosjetljivi i nemarni veleći: Šta mi valja drugojačije činiti, kad će biti ono, što mi je suđeno, pa makar što mu drago radio.

No oni, koji se povjere iskustvu, znaju, da se priroda i njene tajne s uzrocima i pojavima postupno ispituju. Tim postupnim ispitivanjem često mnogi odriješe klupče najvećih uzroka, kojih je posljedica najveći pojav. Tako, i ako ne možemo da predvidimo sile sudbine, koje su ili u prirodi roditelja, mjesta, okolice, društva i podneblja, ipak ne smijemo da budemo malodušni slijepo vjerujući u sudbinu, kojoj faktički ne znamo izvora.

Sudbina, kao sutjecaj nevidljivih uzroka u prirodi, doista postoji i veže kad u manjem, kad u većem pojedinca i čitava društva. Nauka pedagoška vodi o njoj računa, pa znajući da čovjek valja da bude spreman, da može odoljeti svemu u prirodi, svim sredstvima opravdanim teži da obrazuje čovjeka duševno i tjelesno, pa da može odoljeti iznenadnom utjecaju sudbine u namjeri, da se izbjegne n e g a t i v a n, a da se postigne p o z i t i v a n rezultat sudbine. Zato obrazovani narodi teže, da što više umnože takve institucije, koje dižu pojedinca i društvo moralno i materijalno; j e r s u i n a r o d i k a o p o j e d i n c i (individuji) d o b r e k o b i, k a d s u t j e l e s n o z d r a v i, d u š e v n o o b r a z o v a n i, a m a t e r i j a l n o j a k i.

Kakav je čovjek: da li je tvrdica, lažljivac, veseljak, slavoljubiv itd., u običnom se životu pripisuje sudbini u doslovnom smislu te riječi, što je dakako neosnovano. Uzrok tomu, kakav je čovjek, leži u najmanjem dijelu u njegovoj krvi, nego više u idejama,

koje mu se daju prvim uzgojem, pa daljim obrazivanjem.

Napokon valja nam još spomenuti, da neki dijele sudbinu prema prirodi joj u ove vrste: razumna sudbina, gdje su uzroci sudbine subordinovani ili slobodnoj odluci božanskog bića ili inače objektivnog i razumnoga bića; spinozistička, gdje su uzroci sudbine u samom ljudskom svijetu, a neizbježni su; astrološka ili chaldejska, gdje su uzroci u bićima izvan ljudskoga svijeta n. pr. u zvjezdama i njihovu utjecaju; turska ili apsolutna, po kojoj ona postoji za svakoga čovjeka bez posrednih predmeta i uzroka, i stojička, po kojoj postoje posredni uzroci, ali su oni s izvora apsolutne odredbe. *J. J. K.*

Felbiger Ivan Ignjat, organizator katoličkoga školstva u Njemačkoj i Austriji, rodio se g. 1724. u Vratislavi, ili kako neki misle u Velikoj Glogavi. Izučivši u Vratislavi teologiju stupi u zbor kanonika Augustinaca u Saganu. Doskora postade i opatom zbora, pa mu je prema tadašnjim uredbama valjalo upravljati školama u Saganu i selima, koja su pripadala zbornomu samostanu.

S tadašnjim školama u svom okružju nije bio zadovoljan, pa s toga stade ozbiljno o tom razmišljati, kako da se poprave. Da se što bolje uputi u školskim stvarima, ode u Berlin (g. 1762.), i pohodi zavod glasovitog i vrlo zaslužnoga pedagoga Heckera (v. t.), pa se upozna tu s organizacijom sjemeništa za učitelje kao i s novom tabelarnom i literalnom metodom Hähnovom, koji je bio učiteljem u Heckerovu zavodu.

Vrativši se u Sagan stade Felbiger s osobitom revnošću raditi, da preuredi škole i usavrši obuku. Prije svega pošalje nekoliko mladića iz svoga okružja u Berlin, da se u tamošnjem učiteljskom sjemeništu spreme za učitelje. U posebnom spisu (Vorläufige Anzeige von besserer Einrichtung der öffentlichen Trivialschulen zu Sagen) razloži za tim (g. 1763.) svoje nazore o uređenju škola i odredi napokon, da svi učitelji njegova okružja ljeti dođu u Sagan, gdje su ih učitelji, što ih je dao bio u Berlinu obrazivati, upućivali u novim školskim uredbama.

Felbiger je osobito nastojao o tom, da za školstvo u opće i nove svoje uredbe napose predobije i svećenstvo. S toga je župnicima svoga okružja naložio, da nadziru škole i o svojim opažanjima podnose redovite izvještaje. Da se pak što bolje upute o školskim stvarima, držao je upravo za njih u Saganu posebna predavanja i razlagao im potanko najglavnija načela o popravku škola i o bitnosti nove metode.

U isto vrijeme predade Felbiger pruskoj vladi spomenicu, u kojoj je razvio svoje misli o preustrojstvu škola, a kao glavni uvjet, da se podigne pučko školstvo, postavio je osnutak sjemeništa za obrazivanje učitelja. Da pak i sam bude što bolje upućen u uredbama takovih zavoda, otputi se još jednom (g. 1764.) u Berlin, pa pohodi naročito i glasovitu školu samostana Bergen u Djevinu.

Prema osnovi, što ju je Felbiger sastavio, izdala je pruska vlada (g. 1765.) opći školski red (General-Landschul-Reglement) za rimokatoličke škole vojvodine Šlezije i grofovije Glatz. Tim se redom zahtijevalo, da se u svjema katoličkim šleskim školama obučava po novoj metodi (tabelarnoj i literalnoj, ili kako su je također zvali saganskoj), i da se ne smije namjestiti nijedan učitelj, koji ne bi bio upućen u toj metodi. S toga je bilo određeno, da se odmah u Šleskoj osnuje sedam učiteljskih sjemeništa.

Felbiger nije sada mirovao, nego je nastojao, da spisima, što ih je štampao u vlastitoj tiskari u Saganu, protumači i razjasni pojedine dijelove izdanog školskoga reda. Pisao je i okružnice, u kojima je glavna pedagoška načela razjasnio tako lijepo, da su pobudile opću pažnju, te ih je ministar dao štampati i među svekoliko svećenstvo i učiteljstvo Šlezije razdijeliti. Neumorno je radio i o tom, da se poprave školske knjige ne samo unutrašnjim svojim sadržajem, nego i spoljašnjom opremom i cijenom. I sam je pisao školske knjige, naročito katekizme, pa je odredio, da se za poljsku djecu napišu poljskim jezikom. Radi tolikih zasluga za katoličko školstvo imenovala ga je akademija znanosti u Monakovu počasnim članom, a poradi vrsnih njegovih djela, naročito poradi glavnog mu pedagoškoga djela (Eigenschaften, Wissenschaften und Bezeigen rechtschaffener Schulleute etc.) steče častan naslov prvog njemačkog katoličkoga didaktičara.

U isto doba začelo se bilo i u Austriji nastojati oko uređenja školstva. Carica Marija Terezija doćula je od četvorice tirolskih svećenika, koji su dulje boravili u Saganu, da prouče tamošnje školstvo, za Felbigerov blagoslovni rad, pa je zamolila pruskoga

kralja Fridrika Velikoga, da mu podijeli dopust, kako bi mogao doći u Beč, da uredi školstvo i u njenoj državi. Kralj podijeli Felbigeru dopust, a poslije ga riješi i pruskoga podaništva.

Carica Marija Terezija imenova (g. 1774.) Felbigera vrhovnim ravnateljem škola i povjeri mu cjelokupnu upravu pučkoga školstva. Felbiger se i ovdje s najvećim zanosom latio povjerenoga mu posla. Prije svega nastojao je, da sastavi potrebne školske knjige i da točno upozna učitelje sa svojim načinom obučavanja. S toga je uz pripomoć dvojice saganskih učitelja upućivao učitelje Beča i bečkih podgrađa u novoj metodi, a osobitu je brigu namijenio normalnoj školi u Beču, u kojoj su se obrazivali učitelji, a bila je smještena kod sv. Ane u nekadašnjem samostanu Isusovaca. Da svoja načela što više i bolje usavrši, izdao je tu sada i jedno od najzanimljivijih svojih djela, naime svoju metodiku (Methodenbuch — darinnen ausführlich gewiesen wird, wie die in der Schulordnung bestimmte Lehrart nicht allein überhaupt, sondern auch insbesondere bei jedem Gegenstande, der zu lehren befohlen ist, solle beschaffen sein etc.)

Carska vlada bijaše međutim (g. 1774.) izdala za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole u svjema c. kr. nasljednim zemljama „opći školski red“ (Allgemeine Schulordnung), kojim je pučko školstvo potpuno organizovano i uvedena opća školska dužnost, koja se počinje s navršenom šestom godinom, a traje šest do sedam godina (v. Austrija). Taj su školski red uveli i u našoj Krajini (g. 1774.), a da se što uspješnije može provesti, naložila je kraljica, da svaka krajiška regimenta pošalje po jednoga učitelja u Beč, da se tamo upozna s novom metodom, i da poslije u njoj upućuje i druge krajiške učitelje.

Osobita revnost Felbigerova bijaše carici Mariji Tereziji veoma mila, i ona mu je bila osobito sklona. Čim je riješen pruskoga podaništva, podijeli mu (g. 1777.) čast velikoga predstavnika u Požunu i prihod od 6000 for. Nadalje odredi, da joj svakoga mjeseca podnese usmeni izvještaj o napretku i stanju škola, a osim toga bilo mu je dopušteno, da zatraži u carice audijenciju, kadgod bi to zahtijevale prilike.

Tolika milost caričina pobudila je mržnju i zavist kod Felbigerovih protivnika, kojih je imao tim više, što je bio ohol i svojeglav, te nije trpio prigovora. Uz to su mnogi njegovi pristaše postupali upravo šarlatanski. Na samoj normalnoj školi u Beču izvodili su neke novotarije do smiješnosti. Učenici su i učenice na javnim ispitima novu metodu branili i njezin razvitak slavili.

Sa smrću carice Marije Terezije (g. 1780.) potamnjuje Felbigerova zvijezda. Car Josip riješi ga (g. 1782.) službe vrhovnoga ravnatelja škola i uputi, da preuzme u Požunu svoje mjesto kao veliki predstavnik, i da se zauzme za popravak škola u Ugarskoj. Tu ga nađe i smrt g. 1788.

Felbigerov književni rad bio je, kako jur spomenusmo, veoma obilan i u mnogom pogledu valjan. Načela, što ih je u svojim spisima razvio o stezi i obuci, mogu se u kratko svesti u ovo:

Kod stege preporučuje se čovjekoljublje. Tjelesne se kazne šibom dopuštaju, ali se zabranjuju pogrde i psovke, kojima se vrijeđa častoljublje, kao n. pr. magareća ušesa, vijenci od slame itd. Najviše se kaznilo tim, da se neposlušno dijete premjestilo na stanovito za kazan određeno mjesto. Prigodom javnih ispita valjalo je dijeliti nagrade.

Po Felbigeru nije dovoljno, da učitelj pri obuci djeluje samo na pamćenje, nego treba da još većma razvija razum i volju, pa da pazi na praktičnu potrebu. Da se obuka učini što praktičnijom i korisnijom, valja nastojati: 1. da se mladež u javnim školama ne uči pojedince, nego skupno; 2. da se marljivim ispitivanjem (katehizovanjem) neprestano istražuje, da li je učenik shvatio obuku; 3. da se kod stvari, koje valja zapamtiti, upotrebljava literalna metoda; 4. da se upotrebljavaju i tabele, u koje valja sve ono, što treba da se nauči, razvrstati potrebnim redom, jasnoćom i temeljitošću.

Sva će djeca moći istodobno učiti jednu stvar — veli Felbiger — samo onda, ako se bude nastojalo: 1. da imadu iste knjige; 2. da kod čitanja ili odgovaranja govore istim tonom i u isti mah iste riječi; 3. da se prema sposobnistima i napretku u znanju podijele u razrede, koji se opet mogu da podijele u podrazrede ili pododjele: 4. da se na stanovit znak, n. pr. na udarac ključem spreme za ono, što se zahtijeva od njih; 5. da se onda, kad koji od učenika pogriješi, dizanjem ruku najave oni, koji mogu da poprave pogrješku.

Tabelarnu metodu preporučuje Felbiger s toga, da djeca uzmogu ne samo lako pregledati sve ono, što im valja znati, nego upoznati i red, kojim jedno za drugim slijedi, i kako je jedno s drugim spojeno. Ta se metoda preporučuje za stanovite nauke, naročito za vjeronauk i slovnicu, a treba je dopuniti literalnom. Valja dakle „polako, jasno i uredno pred učenicima na šk. ploči napisati početna slova onih riječi, koje treba da upamte. Kad se pišu riječi, valja ih razumljivo izgovarati, i djecu naviknuti na to, da paze tako na ono, što se govori, kako i na svako slovo, koje se piše. Čim pažljivi učenik pogleda na takova slova, odmah će se sjetiti i na one riječi, što ih je učitelj izgovarao, kad ih je pisao.“

Za primjer navodimo po nekom Felbigerovu katekizmu takvu jednu tabelu. Evo je:

„Kršćanski se nauk dijeli:

I. U općí. Ovamo pripada, što je svakomu kršćaninu:

A. Djelomice nužno znati.

1. da je samo jedan Bog, koji je sve stvorio i svim upravlja;
2. da je Bog pravedan sudac;
3. da su tri božanske osobe: otac, sin i duh sveti;
4. da je druga božanska osoba čovjekom postala, da nas spase;
5. da je milost božja za spas potrebna.

B. Djelomice naloženo i korisno znati:

1. apostolsko vjerovanje;
2. molitvu Gospodinovu;
3. anđeoski pozdrav;
4. dvije zapovijedi ljubavi;
5. dvije zapovijedi naravi;
6. deset zapovijedi božjih;
7. pet zapovijedi crkvenih;
8. sedam sv. sakramenata;
9. glavne dužnosti kršćanina;
10. kršćansku pravednost.“

Da takova tabela bude još preglednija, razvrstali bi gradivo u stupce, po prilici ovako:

„Kršćanski se nauk dijeli u:

Opći: Ovamo pripada, što je svakomu kršćaninu	Djelomice nužno znati:	da je jedan Bog, koji je sve stvorio i svim upravlja; da je Bog pravedan sudac; da su tri božanske osobe: otac, sin i duh sveti; da je druga božanska osoba čovjekom postala, da nas spase; da je milost božja za spas potrebna.
	Djelomice naloženo i korisno znati:	apostolsko vjerovanje, molitvu Gospodinovu, anđeoski pozdrav, dvije zapovijedi ljubavi, dvije zapovijedi naravi, deset zapovijedi božjih, pet zapovijedi crkvenih, sedam sv. sakramenata, glavne dužnosti kršćanina, kršćansku pravednost.

Poslije toga bi prema literalnoj metodi u stupce pisali samo početna slova. N. pr.:

„K. s. n. d. u

O. O. p. s., š. j. s. k.	D. n. z.	d. j. j. B, k. j. s. s. i s. u; d. j. B. p. s.; d. s. t. b. s., o., s. i d. s.; d. j. d. b. o. č. p., d. n. s.; d. j. m. b z. s. p.
	D. n. i k. z.	a. v., m. G., a. p., d. z. lj., d. r. n., d. z. b., p. z. c., s. s. s., g. d. k., k. p.

S. B.

Fénelon Franjo (de Salignac de Lamothe Fénelon) * god. 1651. u zamku Fénelonu u perigordskoj pokrajini. Do dvanaeste godine upravljao je njegovim uzgojem kućni učitelj, koji je svomu učeniku znao usaditi težnju i ljubav k nauku. Humanističke je nauke svršio u Cahorsu, a filozofijske u Parizu. Tuj izuči i teologiju, i to u sjemeništu St. Sulpice. Primivši svećeničke redove vukla ga je želja u Kanadu, da tamo primi vjerovijesničku službu. Budući da mu to rođaci ne dopustiše, ostade u Parizu, gdje bijaše duže vremena revnim dušobrižnikom. U toj je službi veliku pomnju obraćao siromasima i nesretnicima. U dvadeset i sedmoj godini bi imenovan predstojnikom zavoda „Novih katolikinja“, kojemu bijaše zadaća da hugenotsku djecu vraća u krilo katoličke crkve. Doskora bi pozvan u dvor, da upravlja uzgojem Ljudevita, „vojvode burgundskoga“, unuka kraljeva, komu je jednom bilo baštiniti francusku krunu poslije smrti djeda i oca svoga. Tom časnomu pozivu naumi Fénelon posvetiti svu svoju snagu. A kako je uspio u uzgoju ohologa, tvrdoglavog, mekušnog, ako i veoma darovitoga kraljevića, svjedoče nam ove riječi Aimé-Martinove: „Promjena bijaše tako potpuna, da su upoznali anđela, gdje su se bojali demona.“ Zahvalni kralj učini ga godine 1695. nadbiskupom cambraiskim, pridržavši ga i nadalje u dvoru. No Fénelonu ne bijaše dano, da dovrši uzgoj svog ljubljenoga uzgajanika. Njegov takmac biskup Bossuet tužio ga je kralju kao krivovjerca radi nekih tvrdnja u njegovoj knjizi „Načela svetih“. S toga izgubi pouzdanje kraljevo, pa morade iz dvora u svoju biskupiju. Kad je tu knjigu i papa osudio, Fénelon to sam objavi svojim vjernicima s propovijedaonice tako toplim riječima, da je slušaoce do suza ganuo. Njegova nemilost bijaše tako pot-

puna, te se u dvoru njegovo ime nije smjelo ni spominjati. Taj se odnošaj još i pogoršao, kad je protiv njegove volje, a nevjerom sluge mu izišla glasovita knjiga: „Zgode Telemaka.“ Kralj je poput mnogih drugih mislio, da je to djelo satira protiv njega i njegova vladanja, pa se smatrao uvrijeđenim. Fénelon je i protiv znanja kraljeva dopisivao sa svojim učenikom. Golema li za to za nj udarca, kad mu g. 1712. dojaviše smrt vojvode burgundskoga. „Moje su sveze prekinute“, zavapi Fénelon na tu užasnu vijest; „ništa me ne može sa zemljom vezati.“ Tri godine za tim umrije i on (godine 1715.).

Da ukroti žestoku ćud svoga uzgajanika, nije Fénelon upotrebljavao pedantnu strogost, niti ga je mučio dosadnim poukama u moralu. On je postigao svoju svrhu neizravnim sredstvima i velikim oštroumljem. Naumi napisati basne prilagođene životu mladoga kraljevića pune čednih aluzija na njegove najkrupnije pogrješke i pune umnih pouka. Te su lijepe basne poznate pod natpisom: „Zbirka basana napisanih za uzgoj vojvode burgundskoga.“ Po redu, kojim se vrstaju basne, mogli bismo s vjerojatnošću pratiti kronologiju uzgajanikovih pogrješaka. Basna „Ćudljivac“ (Le Fantasque) predočivaše mu sliku njegove ljutosti, pa ga učaše, da je se okani. Basna „Pčela i muha“ opominjaše ga, da najsjajnije prednosti ne koriste bez umjerenosti. Jednom se kraljević tako zaboravio, da je svomu uzgajatelju, kad ga je ukorio radi neke pogrješke, srdito odsjekao: „Ne, ne, gospodine, ja znam tko sam ja i tko ste vi!“ Fénelon nije htio ni smio hladno podnijeti takove uvrede. Svojim držanjem postiže to, da je kraljević ljuto okajao svoju zabludu. Osim toga je tu kraljevićevu naduvenost prikazao u basni: „Bah i Faun“. Pošto bog Bah ne mogaše podnositi zlobna smijača Fauna, koji bijaše uvijek pripravan rugati se njegovim riječima, ako ne bijahu čiste i uljudne, reče mu ponosito i ljutito: „Kako se osuđuješ rugati sinu Jupitrovu?“ Faun odgovori hladno: „E, a kako se sin Jupiterov usuđuje počiniti takvu pogrješku?“ — Nekojim basnama nije samo ta svrha, da popravljaju pogrješke djetinjstva, nego pripravljaju kraljevića i za njegovo vladarsko zvanje. Tako mu basna „Pčele“ prikazivaše ljepote radljive države, u kojoj red vlada. — Basna „Nil i Ganges“ učaše ga, da ljubi puk, da imade „smilovanja za čovječanstvo, koje se tlači, i koje trpi“. U kratko, u svakoj se basni pod prijatnom i duhovitom spoljašnošću sakrivala ozbiljna pouka, pa je kraljević često čitajući ih oćutio ugodnost ili stid prema tomu, da li je sama sebe prepoznavao u pohvali ili kudnji, koja bijaše namijenjena licima basne.

Obuka burgundskoga vojvode bijaše raznovrsna. Kao što je naučio moral u obliku basana, tako je učio povjest u obliku dijaloga. „Razgovori mrtvih ljudi“ (Dialogues des morts) dovode na pozorište ljude sviju zemalja, sviju doba i sviju staleža: Karla V. i duhovnika iz Sv. Justa, Aristotela i Kartezija, Cezara i Aleksandra. Povjest, književnost, filozofija, umjetnost, sve to bijaše predmetom tih razgovora, koje je Fénelon kao i basne napisao u različnim prilikama, prema napretku i potrebama svoga uzgajanika.

Fénelon nije volio pedantizma, te bijaše protivnik pravilima i propisima. I to je jedno od obilježja njegova uzgoja. „Za retoriku bih dao malo pravila; dovoljno je dati dobre uzore. Što je do gramatike, ja bih za taj predmet dao malo ili ne bih dao ništa vremena.“ U svom „Listu“ akademiji opširnije razvija ideju, kako je potrebno izbjegavati gramatička pravila. „S početka neka dječak znade samo najglavnija pravila gramatike. Iznimke će se uzimati malo po malo. Vrlo će dobro biti, da učenik što prije nauči pravila govorom. On će za tim uživati u tom, da sam opaža potankosti pravila, po kojima je govorio, a da ih nije ni poznavao.“

Divne li su pouke, što ih Fénelon podaje svomu uzgajaniku u svom „Telemaku“. Tu je glasovitu knjigu naročito za nj napisao. U njoj ga uči, kako kralj treba da bude mudar, požrtvovan za svoj narod, kako mu je ljubiti domovinu i ljude. „Telemak“ je po tom prava rasprava o moralnom i političkom uzgoju. Fénelon bijaše počeo s basnama, nastavio je s dijalozima, a svršio s eposom; uvijek vjeran istom sustavu zaodijevaše ćudoredne pouke pojezijom. To bijaše divan, ako katkad i sanjarski moral, a svakako se slabo slagao s vremenom rastrošnog i osvajačkoga kralja Ljudevita XIV. Poljodjelstvo se u toj knjizi slavi s oduševljenjem, pretjeran se luksus kudi, želja za osvajanjem krepko osuđuje, apsolutna vlast nesmiljeno analizuje u njezinim posljedicama, a slavo-

hljeplje i ratovi proklinju. Ništa ne smeta, što se u tim vječnim istinama nalazi i gdjekoja sanjarija (utopija). Opisujući n. p. republiku salentsku Fénelon nije zamišljao ništa manje nego opću reformu monarkije.

U kratko, bilo što je Fénelonov genij već od naravi bio prikladan za uzgajatelja, bilo što su za to bile povoljne prilike i značaj njegova uzgajanika: on bijaše učitelj u najuzvišenijem smislu te riječi. Samo je žaliti, što nam nije ostavio teoriju uzgoja, što ga je u praksi proveo, onako, kako nam je ostavio teoriju za uzgoj djevojaka.

Još prije nego li se Fénelon proslavio uzgojem vojvode burgundskoga, pokazao je, da je bio jednako sposoban kao učitelj i uzgajatelj djevojaka. Kao poglavar zavoda „Novih katolikinja“ s najvećom se revnošću dao na obuku podređenih mu učiteljica i učenica. Kao učitelj u tom zavodu, gdje bijaše u prilici da proučava značaj svojih učenica, i da ih u njihovu ćudorednom vladanju motri i vodi, sabra one zgodne i bistroumne bilješke, koje su služile osnovom njegovu djelu „O uzgoju djevojaka“ (De l' éducation des filles). No ni taj spis ne bijaše namijenjen javnosti, već bijaše napisan za vojvotkinju de Beauvilliers, koja ga je bila umolila, da joj dade naputak za uzgoj njezinih osam kćeri. G. 1687. objelodani knjigu (s piščevim dopuštenjem) sam otac te djece, neka bi se njome okoristila cijela Francuska.

O toj knjizi veli Flashar: „Fénelonova je knjiga jednako karakteristična kao i djelo Ljudevita Vivesa „De institution feminae christianae.“ Što se ovaj natrag obazire i sve temeljito sakuplja, što se može kazati o starinskom radu učenoga uzgoja žena upotrebljavajući pri tom bezbrojne primjere i dokaze za svoje tvrdnje iz svjetske povjesti i mitologije, iz biblije i crkvene povjesti: Fénelon upire pogled u budućnost, pa na prost i srdačan način iznosi potrebu, da duhu i ćudi žene treba plemenitije i brižljivije njege, nego li je to do tada bilo. Onaj se obraća na vladarice, ovaj misli na puk, a osobito na viši srednji stalež; onaj te iznenađuje zgodnim opaskama o pojedinostima, ovaj ugađa srcu istinom općih načela, kojih se drži; onaj govori kao učenjak, ovaj kao čovjekoljub i kršćanin, dakako naglašujući katolički nauk.“

Već se u prvom retku svoje knjige Fénelon živo tuži, da je uzgoj djevojaka zanemaren: „Ljudi misle, da ženskomu spolu treba malo obuke, a zar nijesu one, koje uništavaju ili uzdržavaju kuće, koje upravljaju svim sitnicama kućanstva, a time odlučuju svim onim, što se najbliže dotiče ljudskoga roda, i najviše utječu na dobro ili zlo vladanje cijeloga društva... Neobrazovanim i neradljivim djevojkama luta mašta uvijek stranputicom. Budući da im nedostaje valjane hrane, radoznalost im se sa svim žarom svraća k taštini i pogubnim stvarima.“

Velika je prednost Fénelonova u njegovim pedagoškim nazorima, što imade dobro mnijenje o čovječjoj naravi. „Duša djetinja ne naginje ni na što . . . Zadovoljimo se samo time, da slijedimo i pomažemo narav.“ Ne treba dakle naravnih nagona pobijati, već samo njima upravljati. Ne treba se bojati samoljublja i natjecanja, a pohvale se ne zabranjuju. U kratko, uzgoj treba da se pouzda u svojevoljnost (spontanost) naravi, a Fénelon misli, da su stari svoju djecu uzgajali bolje nego današnji svijet, jer djeci puštahu više slobode.

Uzgoj treba da se počne već prvih dana života, svakako prije nego li djevojčica zna govoriti. Fénelon se brine za zdravlje i za tjelesne potrebe djece. Poput brižna oca daje naputke za jelo, za zabavu i za igru. A da djevojci ne bude život dosadan, neka uči, neka ide u društvo, ali neka se druži s osobama, koje će moći nasljedovati u onom, što je dobro. No valja njezinu pažnju svraćati i na ono, što kod drugih vidi nepristojna.

Veoma nas iznenađuje, što Fénelon kao svećenik voli domaći uzgoj nego samostanski, samo ako majka ima vremena i sposobnosti za tu lijepu zadaću. Velika je korist domaćega uzgoja . . . Djevojka otide iz samostana kao onaj, koga su od djetinjstva hranili u tminama duboke spilje, a poslije ga naglo izvedu na svjetlo dana. Ništa ne zaslijepi oči tako kao taj nagli prijelaz i sjaj, na koji nije bio navikao. Mnogo je bolje, da djevojka malo po malo privikne na svijet uz pobožnu i razboritu majku, koja joj pokazuje samo ono, što joj treba vidjeti, koja joj, kad se prilika pridesi, otkrije mane, pa joj daje primjer, da uživa svijet umjereno, samo od potrebe. „Veoma cijenim uzgoj dobra samostana, no još više uzgoj dobre majke, kad se može njime baviti.“

Što se tiče sredstava, koja valja upotrebljavati za polagan razvoj djetinjega razuma, istaći nam je osobito ovo dvoje u Fénelonovim propisima: 1. što daje prednost postupku neizravne obuke; 2. što odobrava metode, koje olakšavaju nauk i rad. Neka se dijete igra, a s igrom miješaj obuku. Mudrost nek mu se ukazuje samo katkad, ali samo vedra lica. Nemoj ga mučiti nepromišljenom točnošću. Što je manje formalnih predavanja, to će bolje biti. Bez skrajnje potrebe ne budimo mrka i stroga lica."

O ostalim moralnim svojstvima, što ih Fénelon zahtijeva od valjane djevojke, ne ćemo duljiti, jer bismo morali navesti cijelo djelo. Krasnih li i za sva vremena istinitih naputaka ima osobito u desetom poglavlju: „Taština u ljepoti i napravi!" Fénelon tuj živo i rječito kori žene, a osobito francuske žene radi toga, što robuju modi, pa radi njihove želje za kićenjem. Svraća njihovu pažnju na starinske priproste, pa ipak tako naravne nošnje.

No reći bi, da Fénelon nije dosta shvatio, da je jedini način, kako će se žene izliječiti od takvih djetinjih želja za napravom u tom, da im se duša i duh uzdigne temeljitom i opširnom obukom. — On bez sumnje shvaća, koliko vrijedi znanost. On znade, da je neznanje djevojke krivo, da se dosađuje i da ne može sebi naći nevina posla. On i ne misli na to, da bi djevojke odvraćao od čitanja svjetovnih knjiga. On, koji je iz njih mnogo i mnogo naučio, koji je svoj duh obilno nasitio njihovim poukama, nije mogao u nastavnoj osnovi za djevojke zaboraviti na svoje omiljele stare pisce. Isto tako vidi on korist povjesti i stare i nove. Dopušta i poeziju i govorništvo uz uvjet, da se iz njih odstrani sve, što je opasno za čistoću njihova ćudoređa. — No od sviju tih stvari njemu je milije površno znanje, nego duboko. Kad nam veli, da djevojčica mora naučiti ispravno čitati, pisati i četiri vrste računa, kad dodaje: „neka se uči i gramatici", možemo pomisliti, da od žene ne traži mnogo, što se tiče znanosti. On istina preporučuje predmete, kojih ne bismo ni očekivali, n. pr. poznavanje prava, koje smatra veoma potrebnim za žene, da u prilici znadu braniti svoje gospodarstvo i u opće svoje interese. Isto tako voli, da djevojke uče „jezik crkve", t. j. latinski nego španjolski ili talijanski, „jer ta dva jezika nijesu za drugo, nego za čitanje opasnih knjiga." — Fénelon nije manje oštar ni spram muzike, koja daje prilike za otrovne zabave, no prihvaća slikarstvo i risanje, koje „treba da zabavlja ne samo ruke, nego i duh".

No Fénelon nije pošao do kraja, i što se u pitanju ženske obuke nije približio pravomu idejalu, uzrok je predsuda, da žena nije poput muškarca stvorena za znanost, i da u znanosti ima nešto, što ne dolikuje ženskoj nježnosti: „Pridržite djevojke u običnim granicama, pa ih naučite, da imadu prama znanosti pokazivati i s t u n j e ž n u s t i d l j i v o s t, kao što je ona, što je udahnjuje strah od opačine." O toj ćemo Fénelonovoj predsudi blaže suditi, kad pomislimo, da je živio u doba, kad je jedan od najvećih francuskih genija — Molière — ove riječi napisao o odredbi žena: „Pogibeljne su odveć mudre žene; jednom riječju volio bih, da su što neukije. Dosta je za njih, znadu li moliti, mene ljubiti, šiti i presti."

Fénelona nije sreća pratila u životu, kako je zaslužio svojim genijem, svojim značajem, svojim znanjem i svojim mukotrpnim radom. No ipak je doživio barem jednu zadovoljštinu, da su njegove umne misli o uzgoju djevojaka još za njegova života pale na plodno tlo. Njegova knjiga potaknu gđu. de Maintenon, potlašnju kraljevu suprugu, te je osnovala veličajan uzgojni zavod u Saint-Cyru blizu Versaillesa za djevojke ubogih plemića. Kad pročitaš Fénelonova uzgojna načela, pa ih porediš s onima, kojima je odisao zavod u St. Cyru, moraš priznati, da se tuj izvodilo sve ono, što je Fénelon bio zamislio i napisao. No nije se utjecaj Fénelonov opažao samo u tom zavodu, nego i u pojedinim obiteljima u Francuskoj. Svijet bijaše pun njegovih misli, a što su se većma divili njegovim duševnim darovima i krepostima, to bijaše veća želja, da po njegovim savjetima rade u uzgoju svojih kćeri. — Kao što su se gotovo svjema francuskim pedagoškim piscima najprije Nijemci okoristili, pa ih upoznali s ostalim prosvijetljenim zemljama, tako je i Fénelonovo djelo već g. 1698. preveo Herman Francke, koji je iste godine ustrojio u Halli sirotište, a g. 1709. otvorio po njegovoj osnovi „zavod za kćeri gospodskoga staleža" (vidi Francke).

Š—a.

Ferijalne kolonije jesu zavremene naseobine tjelesno slabe ili boles̆ljive školske

mladeži siromašnih roditelja. Takve se naseobine osnivaju na ladanju u osobito prikladnim, zdravim mjestima, gdje se djeca pod nadzorom učiteljâ ili bar pedagoško obrazovanih pazitelja mogu za školskih praznika oporaviti uz zdravu i dostatnu hranu, svjež uzduh i brižnu njegu. Ferijalne su kolonije tek jedan ogranak čitavoga niza onih institucija, što ih je na temelju napredne školske higijene u posljednja tri decenija ovoga stoljeća oživotvorilo milosrđe, da se ublaži nevolja, naročito školske mladeži iz krugova, gdje vlada siromaštvo, nevještina, nemarnost, a često i surovost.

Prvu takovu koloniju izaslao je plemeniti čovjekoljub, župnik Bion u srpnju godine 1876. iz Züricha. Otpravio je naime na četrnaest dana pod pažnjom petorice učitelja 34 dječaka i 30 djevojčica u apencelske Alpe, pa se pobrinuo za zdravu i dostatnu hranu, dobru podvorbu i zdrav stan. To su bila ponajviše djeca siromašnih tvorničarskih radnika. Slaba hrana, nezdrav uzduh u pretijesnim, vlažnim i prenatrpanim stanovima, pa manjkava ili nikakva njega uzrokovali su, da su djeca blijeda lica i tjelesno slaba dolazila u školu. Videći tu nevolju i znajući, da se baš u nježnoj djetinskoj dobi u takovim žalosnim prilikama razvijaju klice različnih, često i smrtonosnih bolesti, izabrao je Bion među mnogobrojnom sirotinjom najsiromašnije i najslabije, pa ih je, kako rekosmo, otpravio u Alpe. Uspjeh toga pokusa bio je izvanredno povoljan. Djeca su se vratila okrijepljena i vesela kući, a roditelji su ih primili u svoje krilo roneći suze radosti i zahvalnosti.

Primjer toga čovjekoljuba nije ostao bez sljedbenika. U Frankfurtu na Majni ustrojilo se već slijedećih godina društvo sa zadaćom, da se oživotvore ferijalne kolonije za što veći broj školske mladeži. Drugi su gradovi u Njemačkoj također slijedili taj lijepi primjer. Deset godina iza Bionova pokusa izaslalo je društvo „Einigkeit“ prve kolonije iz Beča. Za tim je slijedila Budimpešta, a danas se šalje već na tisuće djece preko praznika u takove kolonije.

Pitanje o ferijalnim kolonijama valja razmatrati s moralnog, socijalnog i pedagoškoga gledišta.

„Pustite malene k meni!“ rekao je Spasitelj, taj uzvišeni učitelj svih naroda, svih staleža. Ustrojenjem ferijalnih kolonija ispunjava se bar donekle ta zapovijed ljubavi prama bližnjemu, ispunjava se jedan zahtjev javnoga morala. — Socijalno pitanje ide za tim, da se izglade ogromne razlike između bogatašâ i siromahâ. Zavirimo li u malenu, obično nezdravu sobu kojega radnika, koji je prisiljen da živi u velikom gradu, opazit ćemo prečesto, kako mu djeca polagano propadaju u zakuženom uzduhu prenatrpana stana. Ako se dakle imućniji slojevi združe i neznatnim žrtvama pomognu, da se pošalje što veći broj jadne djece u ferijalne kolonije, oni time doprinose zrnce k ublaženju socijalnih opreka.

Mladež se u kolonijama ne krijepi samo tjelesno, nego i duševno. Valjan učitelj općeći makar samo četrnaest dana neprestano s njima, ima zgode, da iskorijeni mnogu njihovu manu, i da dobra svojstva u njima probudi i ojača. Time doprinosi mnogo tomu, da se u djeci moralno čuvstvo učvrsti. Međutim idu tako školski liječnici, kako i pedagozi za tim, da se boravak djece u kolonijama produlji na četiri nedjelje.

Simon Frangeš.

Fichte Ivan Gottlieb rodio se g. 1762. u Ramenau u Gornjoj Lužici, a umr'o je g. 1814. u Berlinu. Učio je gimnazijske nauke u Pforti, a teološke i filozofske u sveučilištu u Jeni. Poslije svršenih nauka nije mogao dobiti mjesta dušobrižničkoga, jer je bio razglašen kao slobodoumnjak. Primio je s toga (g. 1788.) mjesto kućnoga učitelja u Zürichu. Već g. 1791. nalazimo ga u Kraljevcu, kamo je došao bio, da lično upozna Kanta i bolje se uputi u njegovu filozofiju, kojom se jur od prije bavio. Tu je u kratko vrijeme od pet nedjelja napisao prvo svoje filozofsko djelo, u kom je podvrgao kritici svaku objavu (Versuch einer Kritik aller Offenbarung) i predao ga je u rukopisu samomu Kantu. To je djelo vrlo razveselilo Kanta, i on je Fichteu savjetovao, da ga dade štampati kod njegova nakladnika. Fichte je poslušao savjet Kantov i izdao (g. 1792.) svoje djelo anonimno. Svi su to djelo smatrali Kantovim djelom, a tim je Fichte došao najednom na veliki glas.

Pošto je za tim Fichte još neko vrieme bio kućnim učiteljem kod grofovske neke obitelji blizu Gdanskoga, i pošto se zadržavao ponešto još i u Zürichu, gdje se međutim i oženio, te izdao neke vrlo slobodoumne političke spise (Zurückforderung

der Denkfreiheit von den europäischen Fürsten, die sie bisher unterdrückten" i „Beiträge zur Berichtigung des Urtheils des Publikums über die französische Revolution"), primi poziv (g. 1794.) za profesora filozofije u jenskom sveučilištu. Tu je radio vrlo marljivo i napisao najznamenitija svoja filozofska djela (die Grundlage der gesammten Wissenschaftslehre; Der Grundriss des Eigentümlichen der Wissenschaftslehre; Die Grundlage des Naturrechts; Das System der Sittenlehre). Poradi jednoga članka (Ueber den Grund unseres Glaubens an eine göttliche Weltregierung) bude optužen s ateizma, i zbog toga se zakvači s weimarskom vladom, te mu bude g. 1799. oduzeto pravo da predaje u jenskom sveučilištu.

Fichte ode sada u Berlin, gdje je živio samo od prihoda svojih književnih djela, držao javna predavanja i izdao nekoliko popularno pisanih filozofskih spisa (Ueber die Bestimmung des Menschen; Der sonnenklare Bericht über das Wesen der neuesten Philosophie itd.). Doskora bude mu ponuđena profesorska stolica u Erlangenu, koju i primi (g. 1805.). No kad su Francuzi stali sve većma prodirati u Prusku, ode (g. 1806.) najprije u Kraljevac, zatim u Memel i onda u Kodanj, gdje se ozbiljnije stao baviti pedagoškim pitanjem i naročito proučavanjem Pestalozzijevih djela. Tako postadoše njegovi „Govori njemačkomu narodu", što ih je govorio (zimi god. 1807—8.) u Berlinu, i u kojima je razvio svoje misli o narodnom uzgoju. Napokon postade (god. 1809.) profesorom netom utemeljenoga sveučilišta u Berlinu, gdje je neumorno radio oko usavršenja svog filozofskoga sustava, dok ga ne zateče smrt.

Fichte je u filozofiji prianjao uz idejalizam. Kantovu misao, nije li „ja" i „stvar o sebi" jedno te isto sućstvo, prihvatio je on potpuno i postavio temeljem svog filozofskoga sustava. I doista, ako mi ništa drugo ne spoznajemo, nego samo pojave, i ako se ti pojavi u našim zorovima onako prikazuju, kako se javljaju u našoj svijesti, onda nema razloga, da osim tih pojava priznajemo i „stvari o sebi", o kojima ništa ne možemo da znamo. Sama se dakle sobom nameće misao, da je jedina „stvar o sebi" naš „ja", i da su sve naše spoznaje samo subjektivni proizvodi toga našeg „ja", prema kojima u zbiljnosti nema nikakve „stvari o sebi", koja bi bila nešto različna od nas samih, t. j. od našegá „ja".

Tu tvrdnju nastoji Fichte da pobliže razloži ovim: U svjema našim zamjedbama zamjećujemo mi sami sebe, tim naime, što smo na stanovit način podraženi. Opažujući n. pr. boju, tvrdoću, gustoću, prostornost itd. stvari ne zamjećujemo nosioca tih svojstava, nego sama ta svojstva, koja nijesu drugo, van stanoviti podražaji samih nas. Mi doduše umujemo ili izvodimo, da ta svojstva moraju imati svoga nosioca ili svoju silu, koja im je razlogom; ali upravo zato, jer tek umovanjem dolazimo do toga, da postavljamo neku silu kao razlog njihov, slijedi, da smo baš mi sami, koji onoga nosioca ili onu silu unosimo u ono, što motrimo ili spoznajemo. Cijeli je dakle taj postupak čisto subjektivan, a mi pri tom ne možemo nikako da iziđemo izvan granica našega „ja" ili izvan našega mišljenja.

Iz toga slijedi, da svijest o stvari nije drugo van svijest, da smo tu stvar postavili, da je pomišljamo. Ti si sam — veli Fichte — „stvar o sebi"; ti si sam postavljen preda se i izbačen iz sebe, i sve, što vidiš izvan sebe, uvijek si ti sam. Ono, što motriš, i što ti je svijesno, opet si ti sam, samo što se sve to objektivno prikazuje tebi kao subjektu. S toga je svijest samo trajno motrenje vlastitih zorova, ili neko gledanje sama sebe iz samoga sebe. Nema nikakve „stvari o sebi", — nema „ne-ja"; što zovemo „ne-ja", to je samo nešto postavljeno u našem „ja".

No to „ne-ja" ne postavljamo mi u svom „ja" dragovoljno; ono nam se nameće kao nešto nužna; mi ne možemo da se ga riješimo, mi smo njime i na nj vezani. Nastaje dakle pitanje, otkuda to, da „ja" u sebi postavlja takovo „ne-ja", ili drugim riječima, kako to, da je sa sviješću o „ja" vazda spojena i svijest o „ne-ja".

Na to odgovara Fichte ovako: Budući da osim „ja" nema ničesa drugoga, to je „ja" apsolutno, beskonačno. Ali kao „ja" je samo u toliko, u koliko je svijesno samo sebe, ili u koliko se postavlja kao svijesno „ja". I tako je „ja" u isti mah onaj, koji radi i proizvod rađa; on se stavlja, jer jest (samim svojim bitisanjem), a jest, jer se stavlja (samim svojim stavljanjem). No ako ne možemo da pomišljamo „ne-ja" odijeljeno od „ja", to se nužno bitisanje njegovo može

samo tako dokučiti, da „ja“ samo sebe ne može da postavi, a da u isti mah sebi usuprot ne postavi i neki „ne-ja“. To je pak moguće samo, ako se pretpostavi, da „ja“ nastojeći se postaviti u svojoj beskonačnosti, naiđe u sebi na neku o g r a d u, kojom je spriječeno, te ne može samo sebe da ustavi kao apsolutno i beskonačno. I upravo s toga javlja se ta ograda kao neki „ne-ja“, jer se ne može u „ja“ da izgubi. Takova ograda mora da se pretpostavlja, makar da se ne može dokazati njezino bitisanje; jer se inače ne bi moglo protumačiti, kako „ne-ja“ postaje u „ja“.

Tako je dakle „ne-ja“ u „ja“ nužni posljedak toga, što „ja“ samo sebe postavlja. Ujedno je time protumačeno, kako i u koliko ne samo „ne-ja“, nego i zbiljno „ja“ mogu da budu nešto konačna i ograničena. Dok je naime „ja“ stegnuto ogradom, što je u sebi nalazi, svijesno je svoje ograničenosti, jer ne može da svlada onu ogradu, i da tako samo sebe stavi kao apsolutno i neograničeno. No isto je tako ograničeno i „ne-ja“, jer je tek nešto u „ja“, što ne ispunjuje posve apsolutno i beskonačno „ja“, pače od česa se „ja“ kao svijesno „ja“ u isti mah razlučilo. Tako se može u jednu ruku apsolutno „ja“ da postavi samo kao ograničeno „ja“, a u drugu ruku može i „ne-ja“, koje je postavljeno u „ja“ i s njime, da bude tek ograničeno.

U koliko se „ja“ postavlja određenim i ograničenim od „ne-ja“, sačinjava i n t e l i g e n c i j u, t. j. biće, što misli. Pri tom je vezano na „ne-ja“, od njega o v i s n o. U koliko pak „ja“ postavlja „ne-ja“ kao određeno i ograničeno samim sobom, sačinjava v o l j u, t. j. biće, koje hoće i radi. Pri tom nije više ovisno od „ne-ja“, nego slobodno utječe na nj i gospoduje njime.

To su teorijski osnovi Fichteova filozofskoga sustava. Na njima je sagrađen i praktični dio, koji se bavi etičkim pitanjima. Poput Kanta govori i on o s p o l j a š n j o j i u n u t r a š n j o j s l o b o d i. U područje spoljašnje slobode pripada pravo, a u područje unutrašnje ćudorednost.

Ne možemo ovdje ni u glavnim crtama da razvijemo Fichteove nazore o tim pitanjima, a naročito o pravu, jer to bitno i ne zasijeca u pedagogiju. No navest ćemo glavne njegove misli o ćudorednosti, da se lakše mognu razumjeti neki njegovi nazori o uzgoju.

Ćudorednost se, kako rekosmo, po Fichteovu mnijenju osniva na unutrašnjoj slobodi, kojoj je zadaća, da svlada ogradu „ne-ja“, da tako „ja“ mogne postaviti samo sebe neograničeno i beskonačno. Ta se zadaća ne može doduše nigda potpuno postići, jer se ograda „ne-ja“ ne može nikako posve da odstrani. No zadaća je volje, da se tomu cilju što više približi, a to može postići tim, da ogradu konačnosti sve više proširuje, i tako se kroz to beskonačno proširenje pomišljene ograde sve više uzdiže k slobodi i samosvojnosti. U tom se upravo sastoji bitnost slobode.

No tim, što slobodna volja vrši tu zadaću, stvara ona izvan fizičkoga svjetskoga reda još jedan viši ili moralni svjetski red. Po tom nije moralni svjetski red „ja“-u nametnut, nego je posljedak djelovanja volje u vršenju ćudoredne zadaće. „J a“ nije dakle ćudorednom svjetskom redu podvrgnut, nego je t v o r a c njegov. Taj je ćudoredni svjetski red božanstvenost, i to jedina božanstvenost. Što mi Bogom zovemo, nije drugo van ćudoredni svjetski red. Pojam o Bogu kao posebnom sućstvu nemoguć je i protivurječan; jer bi se nužno morao pomišljati kao prostorno biće. Bog se ne može pomišljati ni kao osobno biće; jer osobnost i svijest nalazimo samo u sebi, i ne možemo to da pomislimo van kao konačno. Budući da je Bog isto, što i ćudoredni svjetski red, koji stvaramo svojim ćudorednim radom, to je ć u d o r e d n o s t u bitnosti isto, što i r e l i g i j a. Vjera je potrebna za ćudorednost, i ova se bez one ne može da pomisli.

Svoje misli o uzgoju razvio je Fichte u svojim djelima: „Sustav ćudoredne nauke“; „Govori njemačkomu narodu“ i „Aforizmi o uzgoju“. Njegova se pedagogija naslanja na njegovu filozofiju.

Svrhom uzgoja ili obuke, jer to je dvoje Fichteu isto, postavlja on s a m o r a d. Učenik ne smije da uči, a po gotovu ne smije da uči na pamet, nego treba da pribavlja sebi znanje slobodnom djelatnošću svoga duha, naročito pak sposobnošću, da stvara slike (predodžbe), koje podnipošto nijesu sami snimci zbiljnosti, nego pralikovi njezini. Čitanje i pisanje ne koristi ničemu, dok traje uzgajanje, nego više škodi, jer može uzgajanika odvesti od neposrednoga zora k pukomu znaku, te mjesto pažnje u njemu proizvesti rastresenost. Istom na svršetku i kao

posljednji poklon mogu se uzgajaniku podati te vještine.

Kao što u umnom, tako zahtijeva Fichte i u ćudorednom uzgoju samorad uzgajanikov. Ćudoredno je njemu samo ono, što se čini vlastitom slobodnom odlukom bez ikakva spoljašnjega povoda. I najmanja pomoć s polja morala bi se privesti svijesti osjetnim utjecajem, a kako da se tim pokrene sloboda? — Valja imati na umu, da nam je uzgojiti slobodna bića, a ne makine bez svake volje. Čovjek zadahnut ćudorednim mišljenjem ne može ni pomisliti na to, da uzgajanika privodi kreposti prisilnim sredstvima t. j. navještajem kazne ili nagrade. Isto se tako ne može ćudorednost uliti ni teorijskim poukama, jer se u opće ne može u nekoga da ulije. Ako je moguće, da se ćudorednost uzbudi i razvije, onda se mora u čovjeka pretpostavljati princip dobra. Taj se princip očituje u afektu poštovanja. Uzgoj treba da upotrebi taj afekat, pa da uzgajaniku prikaže dobre primjere i uzore, koji će ga uzdići.

Da se to što lakše i uspješnije postigne, valja uzgajanika ukloniti iz kruga, u kom bi mogao vidjeti štogod ružna ili zla. S toga je potrebno, da država podigne uzgajališta, u kojima bi se svi članovi naroda zajednički uzgajali. U tim zavodima treba spojiti s učenjem i rad, pa s toga treba da bude pokraj njih i zemljišta. Sve, što treba uzgajanicima za život, hranu i odijelo, neka dobijaju u zavodu, ali neka to sami privrijede i prirede. Pri tom treba da spretniji pomaže nespretnijemu i da ga poučava, a svi da se uče različne poslove vršiti u korist zajednice bez ikakva očekivanja plaće ili hvale.

Tako će se uzgojiti, da budu čestiti građani, ali tim još ne će biti savršeno uzgojeni. Za to se hoće, da proniknu u rad duševnoga života u opće, t. j. da stvore sebi sliku onog ćudorednog svjetskoga reda, u kom se očituje sam Bog; u kratko: treba da se religijski uzgoje. No taj uzgoj treba dakako da bude sasvim drugi, nego što je bio stari, koji je bio osnovan na vjeri u Boga kao osobno i vrhunaravno biće. „Stara je religija upotrebljavala božanstvo kao nit, da se sebičnost prevede i preko smrti u druge svijetove, pa da sa strahom i nadom ohrabri one, koji su preslabi za ovaj svijet. Ta religija, koja je očito u službi sebičnosti, treba da se pokopa zajedno sa starim vremenom, jer u novije se vrijeme ne javlja vječnost istom nakon groba, nego usred ovoga života.“ — Stari je uzgoj polazio s gledišta, da se čovjek rodio kao grješnik; novi uzgoj treba da spozna, da je glavno i jedino njegovo težište u tom, kako bi se stvorila sigurna i čvrsta volja u dobru, jer radost u dobru korijen je čovječjemu životu.

S. B.

Filantropizam ili čovjekoljublje zove se ona struja u pedagogiji, koja je isticala, da u uzgoju ima pred očima čisto čovjekoljubivu svrhu i da je hoće da postigne samo čovjekoljubivim sredstvima. Pristaše te struje bijahu znameniti njemački pedagozi na koncu prošloga stoljeća: Basedov, Wolke, Campe, Salzmann, Bahrdt, Trapp, Olivier i Guts-Muths. Prozvani su filantropistima zato, jer je Basedov (v. t.) svoj zavod u Desavi prozvao filantropinom.

Općeno se misli, da su filantropisti prihvatili Rousseauova načela o uzgoju, no to se može ustvrditi samo o najbitnijim dijelovima njihova uzgojnoga sustava. U pojedinostima znatno su se od njega udaljili, pa pošli posebnim svojim putem, ili su se priključili drugim znamenitim pedagozima.

Poput Rousseaua (v. t.) učili su i filantropiste, da su djeca od naravi dobra i čovjekoljubiva, no siljenjem da se izopačuju i sami ljudi da ih nauče mrziti na bližnjega svoga. Po njihovu treba kod djece štovati više narav, nego umjetnost. Uglađene navike i svjetski običaji većim su dijelom proizvod nenaravi, te nijesu za manju djecu. Što se dulje postupa s djecom kao s djecom, to će dulje ostati nepokvarena. Društvo je čovječansko sasvim izopačeno. Trulež je zavladao državom i crkvom, porodicom i školom.

Nadalje su filantropiste htjeli, kao i Rousseau, da se uzgaja samo čovjek, a da se ne gleda na narodnost, vjeru ili stalež. Kod uzgoja treba da je glavni cilj čovječnost (humanitet). „Do sada su uzgajali samo učenjake, plemiće, obrtnike itd., no svijet treba ljudi i kozmopolita. Filantropija (čovjekoljublje) neka podaje smjer svakomu uzgoju. Religija treba da se uči bez obzira na različne sekte i partaje. Crkvena vjera pripada poznijim godinama. Krepost i religiju valja mladeži učiniti ugodnim.“

Filantropiste su veoma pomno nastojali oko tjelesnoga uzgoja. Zahtijevali su, da se

tijelo krijepi gimnastikom i otvrđivanjem. Tim će se sačuvati i od ćudorednih opasnosti.

Od obuke tražili su filantropiste, da bude naravna, laka i razumljiva, pa da se uči samo ono, što je od koristi u praktičnom životu. Ponajviše se, vele oni, u školama naizust uče puste i nerazumljive riječi. Jezici, koji bi morali biti sredstvom, smatraju se svrhom. Ničim se pak mladež ne muči toliko, koliko latinštinom. Valja učiti latinski kao i njemački ili francuski jezik razgovorom, a ne gramatikom. Kod djece djeluje više osjetnost, nego razum. S toga ih najprije valja upoznati s osjetnim svijetom, a ne s onim, što je apstraktno i za njih nerazumljivo, kao što je n. pr. katekizam. Osjetni svijet neka se uče poznavati iz same naravi, ili ako to ne može da bude, iz vjernih slika.

Više nego umno obrazivanje cijenili su filantropiste ćudoredno. Prema tomu davali su mladeži u ruke samo izvatke iz klasika i sv. pisma i pomno su izbjegavali mjesta, koja bi mogla razdražiti maštu mladeži. Poput Rousseaua zahtijevali su i oni, da se ne ugušuje naravni nagon djece za slobodom, ali su ipak naglašivali, da voljom mora upravljati um, te da se od manje djece mora tražiti stroga pokornost. Da privedu djecu pokornosti, upotrebljavali su nagrade, kojima se pobuđuje častoljublje, ali nijesu poput Rousseaua osuđivali umjetnih kazna, nego su ih prema prilikama upotrebljavali.

S. B.

Filipović Ivan * 1823. † 1895. rodio se u Velikoj Kopanici od oca učitelja, koji ga je priučio već zarana radu i redu, pa je Filipović takvim ostao do svoje smrti. Filipović se pojavlja na popirštu u ono doba, kad je hrvatski narod trebao najviše umnih radnika, kad se za hrvatsko školstvo i učiteljstvo zapravo nije ni znalo i kad se stalo živo oko toga nastojati, da se naš narod, naš jezik, naša knjiga, naše školstvo i učiteljstvo što više podigne.

Kako se u to doba gajila u vojnoj Krajini u velike njemština, zabravnjivalo i Filipoviću u Vinkovcima, gdje je bio u gimnaziji, hrvatski jezik i hrvatsku knjigu; no to je upravo rasplamtilo u srcu njegovu za te narodne svetinje sve to veću ljubav. U tom ga je pak najviše potpomagao i poticao poznati rodoljub i pjesnik Mato T o p a l o v i ć. Kad je uza to razvio preporoditelj duševni naroda našega Ljudevit G a j svoju zastavu, i pod nju pozvao sve rodoljube na slovjenskom jugu, opažamo doskora među tim mladim pregaocima, koji su se uhvatili u kolo oko svoga vođa, i Ivana Filipovića, gdje se godine 1845. javlja u Gajevoj „D a n i c i“ s pozdravnom pjesmom: „M o m u r o d u o n o v o m g o d u“, pa je od to doba sve do svoje smrti svojim perom i živom besjedom utirao put naprednim idejama. Svojim krilatim duhom, svojim reformatornim i organizatornim talentom, svojom čvrstom i odlučnom voljom, svojim čelik-značajem privrijedio je hrvatskomu narodu krasnih tečevina, izvojštio je na prosvjetnom polju mnogo toga, čim se hrvatsko učiteljstvo bez njega lje ne bi moglo danas ponositi. On se postavio prvi na branik hrvatskoga školstva i učiteljstva, pa je svakom zgodom i na svakom mjestu radio zborom i tvorom oduševljeno, otvoreno i neustrašivo na neuzoranom školskom polju; cijeli njegov vijek bio je usko spojen s političkim, socijalnim, književnim i u opće s prosvjetnim životom našega naroda.

Filipović je započeo svoj književni rad — kao gotovo svi pisci onoga doba — s pjesništvom. Sve njegove pjesme, bile epske ili lirske, prožete su patrijotskim žarom i moralnim duhom; odlikuju se lijepim jezikom, lijepom dikcijom i savršenom formom; štampane su ponajviše u Gajevoj „D a n i c i“, a poslije i u „N e v e n u“. Mnogo njegovih pjesama, kao: „Tri leptira“, „Božja dobrota“, „Mudri sinak“ nalazimo u negdašnjim školskim čitankama, pa bi zaslužile, da su i sada u njima; mnoge opet, kao: „Gdje je pjesnika stan?“, „Pokraj Save“ (U tihoj noći), „Što je bolje?“ rado su se u ono doba pjevale i postale su veoma popularne.

Videći Filipović kako se u nas slabo marilo za hrvatsku knjigu, potakao je izdavanje „Z a b a v n e č i t a o n i c e“, ponajpače da poda krasnomu spolu duševne zabave u hrvatskom jeziku. U toj su čitaonici izišli njegovi prijevodi romanâ: „E l i z a b e t a i l i p r o g n a n i c i u S j e v e r i j i“ i „Ž u p n i k V a k e f i e l d s k i“, a u „Nevenu“ je priopćio svoje pripovijetke „N a h o d“, „O g n j e n i z m a j“ i „Z l o b n a m a ć e h a“. — Taj beletristični njegov rad pada većim dijelom u doba njegova prvoga učiteljovanja u Vinkovcima i Novoj Gradiški, gdje je bio učiteljskim pomoćnikom. — Kobne godine 1848. bijaše Filipović zarobljen u vojni u

Ugarskoj, u koju je pošao kao dobrovoljac u zboru generala Rota na neprijatelja, ali se ipak nakon mnogih i velikih patnja srećno vratio u svoj dom.

Godine 1850. izda spis za mladež „Mali tobolac raznoga cvijeća za dobru i pomnjivu mladež naroda srpsko-ilirskoga". Sadržina bijaše: 1. Pjesme. 2. Male pripovijetke, prevedene s talijanskoga. 3. Mudra izrečenja. 4. Domorodne misli. — Tim djelom stupio je Filipović u novu fazu svoga rada i života, jer se preselio u Zagreb, u to stjecište sveg narodnjega života, pa je stupio kao učitelj u čuvenu za onda privatnu školu Petra Zoričića i od to je doba radio neprekidno do svoje smrti na polju pedagoške knjige, ali je uz nju marljivo gajio i drugu.

Filipović.

Godine 1851. pozvan je u povjerenstvo, što ga je sazvalo c. kr. namjesništvo, da se pregledaju neke nove školske knjige, i njemu je povjereno, da napiše „Prvu slovničku čitanku", što ju je izdalo bečko ministarstvo. Kad je godine 1852. radi svoje pjesme „Domorodna utjeha" čamio pô godine u tamnici, nije klonuo duhom, nego je i tuj među crnim zidinama napisao: „Pedagogičke iskrice", djelo, koje se dijeli u 49 poglavlja, te sadržaje u sebi mnogo lijepih i naprednih misli, kao da je u današnjim prilikama pisano. To djelo žalibože nije dosele štampano, već se nalazi u rukopisu.

Od godine 1854. do 1862. bijaše Filipović učiteljem u Požezi, pa je i tu ostavio ne samo najugodniju i trajnu uspomenu, već i neizbrisivih tragova svoga neumornog rada oko otadžbeničkih ciljeva. Tu je pisao i u „Nevenu" priopćivao „Listove za naš krasni spol", u kojima upućuje Hrvatice, kako da uzgajaju svoju djecu. U tim doista originalnim i duhovito pisanim listovima razlaže također, kako je u nas zanemaren uzgoj ženske mladeži, kako bi ga trebalo podići i kako do valjano obrazovanih žena i djevojaka stoji sreća i blagostanje naroda; nadalje uči naše krasotice, kakve treba da budu kao supruge, majke i domaćice. — Godine 1855. napisao je „Uporavnik" za „Početnicu" i „Prvu slovničku čitanku", a izdala ga je c. kr. naklada školskih knjiga u Beču. U njemu razlaže metodički, kako valja uporavljati „Početnicu" i „Slovničku čitanku", pa je ta knjiga vrlo dobro koristila hrv. učiteljstvu. — Godine 1858. zače izdavati koledar „Narodna knjiga", u kojoj je bilo pribrano mnogo lijepe, zanimljive, zabavne i poučne građe, i ta je knjiga bila u istinu u pravom smislu riječi „narodna", ali je doživjela žalibože samo tri godišta.

Kad su godine 1859. osnovali neki zagrebački učitelji pedagoški list „Napredak", prvi stručni list te vrste na svem slovjenskom jugu, bio mu je i Filipović revnim i umnim suradnikom i pobornikom, i to upravo u doba, kad se bila zapodjela žestoka borba za prava pučke škole i pučkoga učiteljstva, pa je iz te borbe izišao kao pravi junak i pobjednik.

Godine 1862. namješten je Filipović bez natječaja na gradskoj glavnoj školi na Kaptolu u Zagrebu, i tuj zapravo začinje sada njegov najintenzivniji i najzaslužniji rad na

prosvjetnom polju. Ovdje se sad Filipović pokazao ne samo kao uzoran učitelj u školi, kao uman pisac školske, omladinske i ine knjige, nego i kao velik reformator i organizator u školskim prilikama i pitanjima, pa je umio svojim ustrajnim radom i čvrstom, odlučnom voljom, svojom čeličnom strpljivošću i stalnim naprednim smjerom korak po korak osvajati terain za svoje napredne ideje.

Znajući kako će se narod lakše dovinuti veće uljudbe i prosvjete, ako zavoli već za mlada knjigu, stao je marljivo raditi oko omladinske knjige, pa je napisao, preveo i priredio čitav niz omladinskih spisa, kao: Franje Hoffmanna 150 ćudorednih pripovijedaka za mladež obojega spola. — Igrokazi za mladež I. i II. dio. — Jagodnjak, zbirka pjesama i pripovijedaka. — Sto malih pripovijedaka za mladež u 2 dijela, od Krste Šmida. — Ezopove basne. Nadalje je počeo izdavati godine 1865. omladinski časopis „Bosiljak", koji je izlazio do godine 1869., a poslije bijaše i suradnikom „Smilja". — U svjema tim spisima i djelima pruža on hrvatskoj omladini zdrave duševne hrane i potiče je na ćudoređe i domoljublje.

No Filipovićev je rad obilan i na polju školske i naučne knjige. Napisao je „Pismovnik" (1868.), kojim upućuje odrasli svijet i omladinu, kako valja sastavljati listove. — „Kratku stilistiku za građanske i više djevojačke škole." — „Kratku povjest književnosti hrvatske i srpske za građanske i više djevojačke škole." — Uređivao je neko vrijeme beletristični list „Sokol", što je počeo izlaziti godine 1870. nakladom tiskare Hartmannove u Zagrebu. — Iste godine izdala je ista knjižara „Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika", što ga je sastavio Filipović uz sudjelovanje Đure Deželića i Ljudevita Modca, a god. 1875. izišao je „Hrvatsko-njemački rječnik, I. i II. dio uz sudjelovanje Đure Deželića, Ljudevita Modca i Đure Šimončića. — Godine 1878. sastavio je „Žepni rječnik hrvat. i njem. jezika", a godine 1879. „Hrvatsko-njemačku besjedovnicu", a tomu je djelu dodao knjigu „Aufgabenschlüssel". — Nadalje je izdavao školski list „Prosvjetu" i uređivao 12 godina veoma vješto „Književnu smotru", što je izlazila kao prilog uz „Napredak" i u kojoj je prikazivao književni rad u nas Hrvata i Srba. — Osim toga napisao je „Bečke pedagogijske slike", u kojima prikazuje dojmove s opće 19. skupštine njemačkih učitelja obdržavane u Beču, te upoznaje hrvatsko učiteljstvo s naprednim idejama njemačkoga školstva i učiteljstva, i podjedno pripravlja hrvatsko učiteljstvo na novi rad i život. — Zatim je izdao djelo „Kraljević Marko u narodnim pjesmama" s tumačem, a u društvu sa svojim prijateljima izradio je osnovu za „Enciklopediju pedagogije", što je izdaje „Hrv. pedag.-književni zbor" od godine 1895. — Nema gotovo godine, u kojoj ne bi Filipović po koje djelo napisao ili priredio za štampu.

Filipovićev obilni književni rad, njegovo potpomaganje književnih društava, kao „Matice hrvatske" i „Matice srpske", kojima je bio utemeljačem, a prvoj više godina i odbornikom, zatim njegovo nastojanje oko sloge i ljubavi između jednokrvne braće Hrvata i Srba, koju je vazda otvoreno i neustrašivo zagovarao, pribavilo mu je mnogo štovanja i odlikovanja s različnih strana od učiteljskih društava hrvatskih, srpskih i čeških. Gradovi Zagreb i Požega imenovaše ga svojim građaninom, a srpsko učeno društvo u Biogradu svojim članom dopisnikom. Uzme li se nadalje na um, da je Filipović uza sav taj svoj književni rad još izrađivao ponajviše sâm tolike nacrte, osnove, pravila, ustanove, poslovnike i rezolucije i t. d. za učiteljske skupštine i učiteljska društva, za sve one ideje i za sva ona pedagoška pitanja, kojima je preko trideset godina hrvatsko učiteljstvo oplemenjivao, dizao, hranio i branio, — tad se zaista moramo diviti njegovoj strpljivosti, eneržiji i ustrajnosti u njegovu duševnom i književnom radu.

No ne bijaše samo to, čim se Filipović odlikovao kao učitelj i domoljub, nego se njegova ponajglavnija zasluga sastoji u tom, što je bio glavnim i prvim pokretačem u organizaciji hrvatskoga školstva, što je probudio hrvatsko učiteljstvo iz mrtvila, što ga je osvijestio i patrijotskim duhom nadahnuo, što ga je združio i podigao, što ga je učio, kako mu valja nastojati oko unapređenja onih viših i svetih ciljeva, kojima domoljubno učiteljstvo treba jedino da služi i sve svoje sile posvećuje; to je njegova glavna

zasluga, kojom je stekao sebi među hrvatskim učiteljstvom s punim pravom ime prvaka, vođa i oca.

Filipović je bio prvi, koji je pokrenuo pitanje o preustrojstvu pučkoga školstva, pa je s nekolicinom zagrebačkih učitelja sastavio godine 1865. „Ustav pučke škole u trojednoj kraljevini" i podastr'o ga kao osnovu školskoga zakona hrvatskomu saboru u Zagrebu. — Iste je godine sazvao hrvatsko učiteljstvo u Zagreb u skupštinu, da se dogovore, kako bi se bar donekle obezbijedilo oskudno i tužno materijalno stanje hrvatskog učiteljstva, pa se njegovom inicijativom osnovala „Učiteljska zadruga", društvo za potpomaganje učiteljske siročadi. No to je društvo poslije bilo razgranilo svoj rad i protegnulo ga i na ostala životna pitanja na neuzoranom školskom polju. Tako je Filipović smišljao podjedno na svaku ruku, kako da se podigne u hrvatskom učiteljstvu staleška svijest, kako da se školstvo naše popne na što veći stupanj, pa videći kako se udruživanjem postizavaju u drugih prosvijetljenih naroda lijepi uspjesi, priredio je u zajednici sa svojim jednomišljenicima, zagrebačkim svojim drugovima: Fabkovićem, Irgolićem, Ivkancem, Mařikom, Modcem, Posavcem, Šahom, Vrbancem i Vuksanovićem godine 1871. „Prvu opću hrv. učiteljsku skupštinu" u Zagrebu, gdje se sabralo preko tisuću učitelja ne samo iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, već iz sviju slovjenskih krajeva. Tom se zgodom inaugurovao Filipović kao vođ hrvatskoga učiteljstva. S tom je skupštinom bila spojena i „Prva izložba školskih učila", pa je oboje vrlo sjajno uspjelo i vrlo dobrim plodom urodilo. — Poslije su se nastojanjem Filipovićevim obdržavale još dvije opće učiteljske skupštine: u Petrinji i u Osijeku, u kojima su se ujedinili i složili učitelji iz cijele Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u svojim težnjama. Filipović je htio da se takove skupštine prirede i u Dalmaciji i u Bosni, no to nije doživio.

Filipović je vidio, kako je učiteljima potrebna stručna knjiga, da se mogu sami dalje obrazivati i za svoje uzvišeno zvanje što bolje spremati, pa se njegovim nastojanjem osnovao godine 1871. „Hrvatski pedagoško-književni zbor", kojemu je svrha izdavati valjanu i jevtinu pedagošku i omladinsku knjigu, a kad se ped.-knjiž. zbor ojačao, čvrst korijen u učiteljsvu uhvatio i duševnim vođom učiteljstva hrvatskoga postao, nastojao je svojski oko toga, da se širom domovine osnuju učiteljska društva, a ova opet da se ujedine i usredotoče u centralnom društvu „Savezu hrvatskih učit. društava". A da se hrvatsko učiteljstvo bude moglo sastajati pod svojim krovom, potaknuo je Filipović ideju, koju je i izveo, da se sagradi „Hrvatski učiteljski dom". Ta se divna zgrada ubraja među najljepše građevine u Zagrebu. Budući da je u „Učiteljskoj zadruzi" bivalo svake godine sve manje redovitih članova, to je bio prinukan upravni odbor, da je u svojoj trideset i petoj glavnoj skupštini inicijativom Filipovićevom predložio, da se „Učiteljska zadruga" raspusti, a od društvene glavnice da se osnuje štipendijska zaklada za učiteljsku djecu, dok se podigne „Učiteljski konvikat", koji je ove godine dovršen i svojoj plemenitoj namjeni predan. (v. Društva učiteljska).

No najintenzivniji i najzaslužniji rad Filipovićev kreće se u organizaciji hrvatskoga školstva. Nastojanje njegovo i drugova njegovih, da se hrvatsko pučko školstvo uredi zakonom, urodilo je lijepim plodom, i to „Zakonom o uređenju pučkih škola" od godine 1874. — Filipovića vidjesmo već prije u povjerenstvu za reviziju i sastavljanje knjiga, a poslije ga opet vidimo u saborskoj enqueti, kojoj je bilo povjereno, da izradi osnovu za novi školski zakon. On je uz veoma zaslužnoga vladnog savjetnika Janka Jurkovića najviše radio i oko samoga školskoga zakona i oko provedbe njegove. Kad je novi školski zakon stupio u život, posta Filipović kr. županijskim školskim nadzornikom za županiju zagrebačku, a kao takav odlikovao se kao pravedan, ali strog glavar, pa je bio svakomu valjanu učitelju odan savjetnik i prijatelj. — Filipović je radio također mnogo kod sastavljanja nastavnih osnova i novih čitanaka, pa gdje se god radilo o kakvu zamašnijem školskom pitanju, bijaše njegov glas saslušan i mjerodavan. Godine 1889. pođe u veoma zasluženi mir.

Svojim neprecjenjivim zaslugama kao učitelj, nadzornik, pisac, organizator i rodoljub; svojim velikim, neumornim i požrtvovnim radom stekao je Filipović priznanje

svih slojeva hrvat. naroda, a hrvatsko učiteljstvo, da se bar donekle oduži svomu preporoditelju, vođu i ocu, osnovalo je prigodom proslave četrdesetgodišnjice njegova zaslužnoga rada zakladu od tisuću forinti, koja se nazvala njegovim dičnim imenom, a od kamata njezinih nagrađivat će se pučki učitelji-pisci, koji će pisati u duhu slobodoumnoga pedagoškog napretka zgodne spise. Isto tako sakupilo je hrvatsko učiteljstvo preko tisuću forinti, da mu se podigne u „Učiteljskom domu“ doličan spomenik.

Opširni i potanji Filipovićev životopis napisao je Davorin Trstenjak, a izdao ga svojom nakladom harni mu „Hrv. ped.-knjiž. zbor“ godine 1897. *T. I.*

Filozofija. Veoma je mučno odgovoriti na pitanje: što je filozofija? Različna su vremena i različni ljudi pod tim pojmom različno pomišljali, te gotovo nije moguće u tim raznovrsnim pomislima naći zajedničke crte i tako stvoriti definiciju. Ima gotovo toliko definicija, koliko ima samostalnih filozofa. Pokušat ćemo najprije, da podamo genetsku definiciju pojma, a onda ćemo je ogledati po istorijskom stanovištu.

Čovjek prima utiske spoljašnjega svijeta u svoju svijest i tim dolazi do spoznaje svijeta. Podražaji naime osjetni bude u duši osjete, a čovjek ih prenosi u spoljašnji svijet na stvari i dobiva zamjedbe. Skup svih zamjetaba sačinjava naše iskustvo. Skup zamjetaba, koje se tiču jedne stvari, sačinjava zor. Tako spoznajemo stvari, koje imadu toliko biljega, koliko je u zoru zamjetaba. Na čem se biljege nalaze, zove se supstancija, a one same akcidencije, a odnošaj među njima inherencije. No biljege neke nestaju i na njihovo mjesto dolaze druge. Tim stvari ostanu donekle iste, a donekle drugojačije, t. j. mijenjaju se. No da se stvar promijeni, treba nešto, što će izvesti tu promjenu. To je uzrok, a promjena sama učinak. Uzroka i učinka ne možemo pomišljati same za se, nego jedan s drugim, a taj se njihov odnošaj zove uzročan vez (kauzalitet). Kad opažamo promjene na stvarima, onda smatramo uzrokom ono, što se prije zbiva, a učinkom ono, što za njim slijedi. Promjena nas vodi dalje do predodžbe o vremenu. Na stvari, koja se mijenja, opažamo dva stanja: jedno, dok se još nije promijenila, i drugo, kad se već promijenila. Jedno je prema drugomu kao „prije“ prema „poslije“. Odatle pomisao slijeda, u kojem baš i stoji vrijeme. U isto doba možemo sebi pomisliti više toga, što je jedno uz drugo, a to je prostor. Mnoštvo svega, što je u vremenu jedno za drugim, a u prostoru jedno do drugoga, vodi nas do predodžbe broja i kolikoće. Kad zamjećujemo stvari u prostoru i vremenu, može to biti dvojako ili slučajno, jer mogu biti najrazličnije i najraznovrsnije, ili logično po njihovoj jednakosti ili nejednakosti, sličnosti ili različnosti itd. Takvo je shvaćanje misaono, razumno. Čovjek naime razumom spaja, što je istovrsno, a rastavlja, što nije, pa bilo ono i spojeno prostorom ili vremenom. Tako dolazi čovjek do pojmova.

No čovjek nije zadovoljan, da samo spozna stvari, koje su u svijetu, nego hoće da shvati i realizuje i ono, česa na njemu nema. Ono prvo postizava čovjek teoretičnom spoznajom, a ovo potonje praktičnom. Teoretična dakle spoznaja hoće da shvati stvari, koje su u svijetu, da im odredi pojam, a praktična, da shvati svrhu. U fizičnom svijetu dolaze obadvije spoznaje do istoga rezultata: stvari su onakve, kakve trebaju da budu. No u umjetničkom, a još više u ćudorednom svijetu, gdje na tvorbu stvari utječe i slobodna volja, po kojoj bi stvari mogle biti i drugojačije nego što jesu, razilaze se pojam i svrha. Svrha je najviše, do česa se ljudska spoznaja može dovinuti, i spoznavši svrhu shvatit će čovjek ideju, koja je umjetniku bila pred očima, kad je stvarao. Ideje stvara čovjek umom. Ljudski se um trudi, da dođe do takvih ideja, po kojima bi mu jasna bila svrha ovoga svijeta. Čovjek do toga ne može lako doći, a da ipak zadovolji želji za spoznajom, prihvaća gotove rezultate, što mu ih nuđa vjera (religija).

Ljudski se razum teško uspinje do pojmova, jer treba za njih sve stvari spoznati i u logičnu ih vezu poređati. Takva nužna veza, koja veže spoznaje, zove se sustav, a spoznaje sustavno poređane sačinjavaju znanosti.

Oko različnih predmeta bave se pojedine znanosti, a svaka na svoj način, koji se zove metoda, dobija spoznaje i ređa ih u sustav.

Znanosti se dijele u: a) induktivne, koje nastoje, da se od posebna uspnu do općena: prirodopis, fizika, empirijska psihologija; b) formalne, koje se bave oko

oblika spoznaje: matematika, logika; c) moralne, koje se bave oko djela, što ih tvori slobodan duh ljudski: etika, estetika, politika, ekonomija; d) istorijske, koje skupljaju i ređaju događaje, što pripadaju području slobodnog ljudskoga života: povjesne i filološke znanosti.

Sve znanosti potpomažu čovjeka, da što bolje i potpunije shvati svijet. Ali čovjek se ni samim iskustvom ni znanostima, koje su više ili manje osnovane na iskustvu, ne može podignuti do potpunoga shvaćanja svijeta, a na to ga um nuka i sili. To nutkanje može običan čovjek ušutkati svakidašnjom brigom za život, no čovjek bistrije glave opaža, da u nazoru o svijetu, što ga je stekao iskustvom, ima protivurječja — problema —, koji se iskustvom ne mogu riješiti. U njemu se probudi sumnja, koju nastoji odstraniti razmišljanjem. Takvo razmišljanje, osnovano na sumnji, zove se skepsa.

Tako se n. pr. čovjek pita: što je stvar bez obzira na biljege? Bi li se nama drugojačija ukazala, da imamo još jedno osjetilo? Tako razmišljajući dođe čovjek do uvjerenja, da se pravo biće stvari ne može shvatiti biljegama, što su na njoj, jer imadu samo relativnu vrijednost (n. pr. žica daje glas samo u uzduhu i za uho). Što mi dakle zamjećujemo osjetilima, nijesu stvari, nego njihovi pojavi, a stvar „o sebi“ nam je tajna.

Takav problem nalazi skepsa i u pojmu uzroka i učinka. Učinak može nastati spoljašnjim ili unutrašnjim uzrokom. No nastaje pitanje, zašto nije uzrok već prije stvorio učinak? Valja da je čekao na drugi uzrok, kojemu je on učinak, a ovaj opet na treći itd. Tim dobivamo beskonačan niz uzroka, u kom nema prvoga člana, a po tom ni uzroka slijedećim članovima, dakle ne bi smjelo biti ni učinka. Moglo bi se ipak pomisliti, da promjena nema uzroka, nego da mijenjanje postoji samo za se. To je t. zv. apsolutno postajanje. No takvo se apsolutno postajanje ne da pomisliti, jer se na stvarima opaža sad promjena, sad mir, dok bi se po apsolutnom postajanju morale sve stvari uvijek jednako mijenjati.

I u pojmu vremena i prostora dolazimo skepsom do protivurječja, jer se svaka čest njihova može beskonačno dijeliti, pa bi se prema tomu dale beskonačno dijeliti i konačne stvari, koje ispunjaju prostor i vrijeme. I pojam tvari je protivurječan. Dijeljenjem tvari dolazi se do atoma, koji su ili složeni, a onda nijesu najmanje čestice, ili su prosti, a onda nijesu više materije. Kod indukcije je problem, da se sigurno uzima nešto, što vrijedi za pojedine poznate slučajeve, da će vrijediti za sve druge nepoznate slučajeve iste vrste. Tako može skepsa svagdje pokazati protivurječje. Da se to protivurječje odstrani, treba sve spoznaje različnih znanosti s obzirom na protivurječne pojmove valjano obraditi. Time bi postala jasna veza spoznaja, koje su srodne i sačinjavaju jednu grupu, zatim veza svih grupa, te bi se došlo do velike organične cjeline, do jedinstvenoga nazora o svijetu. To je zadaća filozofije. (Sr. Lindner: Einleitung in das Studium der Philosophie. Wien 1866.)

Filozofija dakle preuzima ispitivanje pojmova, gdje su ga druge znanosti ostavile. Ona polazi od iskustva, ali rad njezin nadilazi iskustvo. Ona se bavi oko čistoga razmišljanja obrađivanjem pojmova, nezavisnim od iskustva ili spekulacijom. Prema tomu se može reći: Filozofija je znanost, koja se bavi spekulativnim obrađivanjem pojmova tražeći neprotivurječne pojmove (posljednje razloge), koji spajaju sve spoznaje o svijetu u skladnu cjelinu — neprotivurječni nazor o svijetu, ili u kraće: Filozofija je razumno shvaćanje zbiljnosti. Ali i druge znanosti imadu to shvaćanje, pa se pita, čim se dakle filozofija razlikuje od njih. Odgovor može biti dvojak. Znanosti se razlikuju među sobom i sadržajem i oblikom, pa bi se i filozofija morala razlikovati od njih ili sadržajem ili oblikom, kojim ga obrađuje. Koji uz prvi odgovor pristaju, određuju filozofiji posebni odio, te je smatraju koordinovanom znanosti. Drugi drže, da ima s drugim znanostima isto područje, ali se razlikuje od njih metodom. Ovo je drugo mnijenje prevladalo u prvoj polovini ovoga stoljeća, a zastupali su ga spekulativni filozofi, osobito Hegelovci. Po njima se zbiljnost obrađuje ili filozofski ili znanstveno, ili spekulativno ili empirično.

No znanost ima dva područja: prirodu i ljudstvo, pa tako dobivamo pored prirodne znanosti i prirodnu filozofiju, a pored povjesne znanosti i povjesnu filozofiju. Zadaća je znanosti, da metodičkim iskustvom steče znanje

o činjenicama, a filozofiji, da osobitim postupkom, koji njoj pripada, razjasni biće stvari i unutrašnju vezu njihovu. Taj postupak, koji se sastoji u tom, da svu zbiljnost a priori dijalektičnim mišljenjem upozna, podvrgao je kritici Herbart i njegova škola, te se više ne vjeruje u spekulativnu metodu, kojom bi se pojedine istine otkrivale, nego drži, da je istina samo jedna, kao što je jedna i zbiljnost, a do nje je samo jedan put — misaono iskustvo. Ni mišljenje bez iskustva, ni iskustvo bez mišljenja ne vode do spoznaje istine. Filozofija nema posebnoga puta do istine, a čista spekulacija je refleksija o spoznajama, koje su stečene iskustvom. Ako je to istina, onda moramo prihvatiti prvo mišljenje, po kojem bi se filozofija razlikovala od drugih znanosti samo sadržajem. To je mišljenje danas pretegnulo, te se kušalo, da joj se odredi posebno područje. Kant je smatrao spoznaju iskustvenih činjenica područjem filozofije; a drugi opet, koji ne će da bude prirodna znanost, određuju joj područje unutrašnjega iskustva, te je smatraju duševnom znanošću. Döring drži, da je filozofija znanost o vrednotama i dobrima ostalih znanosti. Starije mnijenje, koje podsjeća na Aristotela, smatra je znanošću o principima, koja polazi od općih temeljnih pojmova pojedinih znanosti. No svi ti pokušaji nijesu srećni, jer mogu da izvedu pomutnju pojmova. Ako je n. pr. filozofija znanost o spoznaji, što je onda logika ili teorija o spoznaji? Isto vrijedi i za drugu definiciju. Istraživanja o duševnom i povjesnom životu zovemo obično u opreci prema prirodnim znanostima duševnim znanostima, kojima pribrajamo etiku kao nauku o vrednotama i dobrima, a etika kao i ostale duševne znanosti nijesu filozofija, nego dijelovi njezini. I Überwegova definicija, da je filozofija znanost o principima, ne vrijedi, jer je prije svega neodređena, te se nameće pitanje: gdje prestaju principi, kojima se filozofija bavi, a gdje se počinju znanosti? Ako treba da se bavi bićem materije, sile, gibanja, prostora i vremena, onda mora raspravljati i o općim svojstvima tvari i o općim zakonima gibanja, a tim bi zašla u područje fizike; a ako treba da raspravlja o biću duše, života, o principima prava i države, gdje joj je granica prema psihologiji i biologiji, pravnoj znanosti i politici? Uzmemo li k tomu na um, da je u opće relativno, što tko smatra principom koje znanosti, onda je neodređenost te definicije još očitija, jer se ta neodređenost ne tiče samo sadržaja nego i sredstava filozofije, kojima bi trebala da ispituje sadržaj. Ako je filozofiji zadaća, da osvijetli temeljne pojmove drugih znanosti, pita se: kako će to raditi? Da li čistim mišljenjem ili opažanjem? U prvom događaju postaje spekulativna filozofija, a u drugom se ne bi razlikovala od fizike i kemije. Ako filozofija nema drugih sredstava, onda je te znanosti ne trebaju, da dođu do bića materije. Na prigovor, da pozitivne nauke ispitivanjem bića materije prekoračuju zadaću svoju, mogu one s punim pravom odgovoriti, da to ni na koga ne spada do na njih. Ili ima li filozofija drugi put, kojim dolazi do spoznaje, nego što ga imadu znanosti u opće? Rekli smo već, da nema. A koja je onda razlika između filozofije i ostalih znanosti? Nije li ona s njima isto, ako se ni metodom ni sadržajem od njih ne razlikuje? Čini se, da je ovo potonje najvjerojatnije. Filozofije ne smijemo rastavljati od ostalih znanosti, jer je ona skup svih znanstvenih spoznaja. Sve su znanosti članovi jednoga jedinstvenog sistema, „universitatis scientiarum", čije je područje sva zbiljnost. Taj nedovršeni sistem, koji već tisućgodišta izgrađuju, jest filozofija. Svaka znanost ispituje određeni dio zbiljnosti: fizika, što je u opće tvorno; biologija, što je u tvari živo; psihologija, što je u njoj duševno, a sve te spoznaje idu za tim, da odgenenu, što je zbiljnost u opće, te sačinjavaju filozofiju. Zbiljnost je velika zagonetka, koju treba da ljudski duh odgonene, pojedine su znanosti nagađanja, a pokušaj riješiti zagonetku i naći ključ toj velikoj tajni svega bitka, to je filozofija.

Da je takvo shvaćanje filozofije opravdano, pokazat će i povjest njezina. Filozofija (φιλοσοφία) je grčkoga podrijetla. Herodot, Tukidid i dr. upotrebljavaju tu riječ u znamenovanju opće teorijske obrazovanosti za razliku od tehničke i praktičke. Tales i dr. zovu se filozofi, jer su prvi postavili neku opću teoriju o zbiljnosti; tako Tales, što je postavio vodu za počelo, Heraklit vatru, Empedoklo četiri počela, Demokrit atome. Isprva nijesu se ti mislioci zvali filozofi, nego mudraci (σοφοί, σοφισταί) ili prirodoslovci (φυσιολόγοι). Filozofima su se nazivali tek ljudi oko Sokrata: Plato, Aristotel i njihovi sljed-

benici. Platon postavlja naziv φιλόσοφος u opreku sa σοφιστής, pod kojim misli čovjeka, koji trguje znanjem, a filozof je čist promatralac stvari, te ide za spoznajom njihovom. Uzor je filozofa Sokrat, kojemu je životna dužnost tražiti istinu, a pobijati laž. S Platonom se slaže i Aristotel. Filozofija je njima skup spoznaja svih znanosti, a znanosti su dijelovi njezini. Platon nije doduše sistematski razvrstao znanosti, ali raspravlja o naravi stvari, obliku svemira, o biću države, duše, o ljubavi, govorništvu, spoznaji, i prema tomu smatra sve to filozofijom. Aristotel je svu spoznaju podijelio u struke: logiku, fiziku, psihologiju, kozmologiju, zoologiju, metafiziku, etiku, politiku, ekonomiju, retoriku, pojetiku, i sve te struke sačinjavaju filozofiju, te izvan nje nema prave znanosti. Povjest mu nije znanost, jer se ne bavi općenim, a matematika, jer joj nije sadržaj zbiljnost. Iz toga se vidi, da se filozofija u Grčkoj, gdje je i nikla, smatrala skupom svih znanosti. Pored čisto teorijske težnje išla je za cjelokupnom spoznajom, te je bila sama sebi svrha, a ne sredstvo za druge svrhe. Po Platonu i Aristotelu čovjek treba da ispuni i svoj prirodni i božanski zadatak, jer ga je Bog postavio u svijet, da bude posmatralac i tumač svijeta.

Taj univerzalni karakter pridržala je filozofija i u srednjem vijeku, ako se i isticala više spoznaja o posljednjoj svrsi čovjeka. Najbolji je dokaz tomu, da je svaki „magister artium", kako su se zvali doktori filozofije, morao poslije promocije predavati dvije godine bilo koju disciplinu: matematiku i astronomiju, fiziku i metafiziku, etiku i politiku, logiku i retoriku, a vidi se i po samom nazivu filozofskoga fakulteta. I zastupnici novovjeke filazofije pripisivali su joj univerzalan karakter: Bacon i Descartes. Bacon, začetnik empirično-pozitivističkoga smjera, dijeli filozofsku spoznaju od istorijske. Istorijska se bavi konkretnostima i osniva se na pamćenju, a filozofijska općim pojmovima i osniva se na umu. Prema predmetima spoznaje: Bogu, prirodi i čovjeku, dijeli filozofiju u prirodnu teologiju, antropologiju, pod kojom misli fizičnu i psihičnu stranu, medicinu i duševne znanosti, i prirodnu filozofiju. I u Descartesa, začetnika racijonalističko-metafizičkoga smjera, obuhvata pojam filozofije sve znanstvene spoznaje. U „Principia philosophiae" raspravlja najprije o spoznajno-teorijskim i metafizičkim pitanjima, zatim o principima mehaničke fizike, o kozmologiji, najposlije o nizu fizikalnih, kemičkih i fizijoloških pojava. Djelo bismo dakle mogli nazvati enciklopedijom prirodnih nauka. Glavnim dijelovima filozofije zove: a) metafiziku, b) fiziku, c) tehničke znanosti, kojima pribraja medicinu, mehaniku i etiku.

Slično shvaćaju filozofiju i Hobbes, Locke, Spinoza i Leibniz. Kod svih su prirodne nauke glavni dio, kod nekih pače jezgra filozofije, a način prirodoslovne spoznaje svima je pravi oblik filozofske spoznaje u opće. To vrijedi i za pozitivnu filozofiju Comteovu i sintetičnu Spencerovu. Tek u Njemačkoj odustalo se ponajviše od toga shvaćanja, te se filozofija odcijepila od znanosti. Toj zabludi opr'o se Kant u svojoj: „Kritik der reinen Vernunft", koji je razlikovao aprijornu i aposterijornu spoznaju. Pod prvom misli spoznaju, do koje se dolazi samim mišljenjem bez iskustva, a pod drugom spoznaju, kojoj je potrebno i iskustvo. Sadržaj aprijorne filozofije sačinjava ono, što se zove metafizika ili filozofija u pravom smislu riječi, a sadržaj aposterijorne spoznaje sačinjavaju prirodne nauke. Kant nije tim mislio reći, da samo aprijorne spoznaje smatra pravima, ali je htio istaknuti, da filozofiju valja dijeliti od prirodnih nauka. Kant je oblike čistoga mišljenja (prostor, vrijeme itd.) proglasio zakonima prirode, koja se po njima razvija i s njima podudara, te je tim postao otac spekulativne filozofije, koja je cijeli svijet i prirodu smatrala samo evolucijom mišljenja. Fichte, Schelling i Hegel bijahu uvjereni, da se sva spoznaja dade postići bez iskustva i prirodnih nauka dijalektičnim razvojem pojmova. „Nauka o znanosti", veli Fichte, „ne treba da se ni malo obazire na iskustvo; ona bi morala biti istinita i onda, kad iskustva ne bi u opće ni bilo, a svako se iskustvo mora upravljati po zakonima, što ih ona određuje." I Schelling kori slijepi i besmisleni način ispitivanja prirode, kakav je nastao, otkad je Bacon pokvario filozofiju, a Boyle i Newton fiziku. Takvo je shvaćanje bilo štetno po filozofiju. Znanosti, odijeljene od filozofije, razvile su se tako, da više nijesu ni pomišljali vratiti se u krilo, iz kojega su potekle, a najposlije se počelo sumnjati, da li je filozofija sama znanost, te se mislilo, da je sofistična vještina besposlenih ljudi, koji govore o stvarima u opće

tobože umno i razumno. Tako su uz filozofiju ostale samo one znanosti, koje nijesu bile vrsne, da budu samostalne: metafizika, etika, estetika, logika, teorija spoznaje, psihologija, pedagogija i filozofija povjesti. Za taj skup znanosti tražila se onda definicija, te se reklo, da je filozofija nauka o oblicima spoznaje, ili duševna znanost, ili znanost o principima. Kako se iz dosadašnjega razlaganja razabralo, to je krivo, te se filozofija mora vratiti k prvobitnomu znamenovanju, da je skup cjelokupne znanstvene spoznaje.

Znanosti nijesu slučajni skup, nego su jedna cjelina, kao što je i zbiljnost jedna cjelina, kojoj su dijelovi u trajnom zamjenitom odnošaju. Tako treba da i spoznaja zbiljnosti bude jedinstven sustav. To ne sprečava, da se znanosti raščlanjuju, jer raščlanba nije i ne smije da bude odijeljenje, nego mora biti oživljenje pojedinih dijelova cjeline. Jedne znanosti ne mogu biti bez drugih, nego jedna treba drugu kao pomoćnicu, ako ne će da sama uvene. Pojam jedinstva znanosti nije izmišljen, nego je potreba. Jedinstvu svemira treba da odgovara jedinstvo cjelokupne spoznaje, a to se istorijski treba da zove filozofijom.

Ako je tomu tako, da li je onda filozofija u opće moguća, ako se pod njom misli teorija o cjelokupnoj spoznaji, i tko će moći zavrijediti ime filozofa, ako mora imati cjelokupnu spoznaju o svem? To je još lako bilo misliocima staroga vijeka, gdje su pojedine znanosti bile tek u zametku, ali danas to nije moguće. Na to se može odgovoriti, da se istina filozofija do danas ne može smatrati gotovom teorijom, kao što nijesu ni ostale znanosti gotove, pa zato njezin pojam može da bude valjan, jer pojmovi o znanosti nijesu pojmovi o empiričnim stvarima, nego pojmovi o zadacima. S toga je pojam valjan, ako je valjano određen zadatak, riješavao se on ili ne. Pojam svake znanosti je ideja (idejal), kojoj u zbiljnosti ne odgovara sasvim nijedan predmet. To vrijedi i za filozofiju, kojoj je zadatak cjelokupna jedinstvena spoznaja. Ako i nema čovjeka, koji bi sebi prisvojio sve znanosti, ipak se ne smije uskratiti ime filozofa onomu, koji ide za jedinstvenom spoznajom svijeta, kao što ne uskraćujemo stanovitim stručnjacima ime filologa, fizičara, premda nije nitko sebi prisvojio sve filološko ili fizičko znanje. Kao što tim imenima ne mislimo reći, da su ti ljudi sebi sve znanje prisvojili, nego da na njemu rade, tako i filozofom zovemo onoga, koji ide za jedinstvenom cjelokupnom spoznajom. Filozof znači, da čovjek tu spoznaju ljubi i za njom teži. S toga pripada to ime svakomu znanstvenom istraživaocu, u koga je živa težnja za jedinstvenom cjelokupnom spoznajom, ako mu istraživanje i ne obuhvata više nego neznatan dio neke nauke. Samo onaj, koji se hotimice ograničuje na neku nauku, te ne će da znade ni za što, nego za svoje kiseline i baze, rukopise ili lekcije, ne će zavrijediti ime filozofa, jer nema višega pogleda, koji njegovo područje veže sa svim drugima i vodi do jedinstvene cjelokupne spoznaje. Nije sadržaj, nego oblik istraživanja, koji čini filozofa. Vraćajući filozofiji njezino prvobitno značenje, po kojem se ne smije ograničiti na neko iskustveno područje, nego na to, da sva područja svede u jedinstven sustav (kako to u najnovije doba čine Wundt, Fechner, Lotze, F. A. Lange), pobijamo dva kriva mnijenja: da ima filozofije bez znanosti, ili znanosti bez filozofije. Za prvo smo mnijenje u samom raspravljanju pokazali, da je bilo štetno po filozofiju. Pogibeljnije je drugo mnijenje, da može biti znanosti bez filozofije, jer je općenije. No i ono je krivo. Filozofija potiče pojedine znanosti, da sebi stvore najopćenije i posljednje pojmove svojega područja, da ih dovede u svezu s posljednjim rezultatima drugih znanosti. Dodir s filozofijom sjeća znanosti, da im je pored spoznaje pojedinih pojava ići za spoznajom zbilje u opće. Filozofija je centralno sunce, koje grije i oživljava sve znanosti, a one uspijevaju bolje ili gore, jesu li mu bliže ili dalje. Znanosti naime baveći se pojedinostima lako zaborave na općeno, ili na cjelokupnu spoznaju zbilje. S obzirom na to može se filozofija zvati „prima scientia“ (prva znanost) ili kraljica znanosti.

Sva se znanstvena istraživanja dadu posmatrati s trojakoga gledišta: ili se tiču bića zbiljnosti, ili oblika spoznaje ili svrhe našega voljnog djelovanja.

To nas vodi do diobe, koja je već u Grka obična bila. Oni su znanost dijelili u fiziku, logiku i etiku. Fizika je znanost o biću stvari, logika o obliku spoznaje, a etika o dobru i vrednotama voljnoga djelovanja. Danas se ti nazivi donekle drugojačije upotrebljavaju, samo je značenje etike

ostalo isto. Logika je po našem shvaćanju samo nauka o formalnim odnošajima pojmovnoga mišljenja, a o naravi, značenju i izvoru spoznaje raspravlja teorija spoznaje kao posebna nauka. Još se više suzilo značenje fizike. Kod Grka je bila nauka o naravi stvari u opće, te je raspravljala o spoznaji organskoga svijeta i duševnoga života. Danas se prije svega odijelila nauka o duševnom životu, koji prikazuje posebna nauka psihologija. Fizika pak znači danas samo dio nauke o tjelesima, te se bavi općim djelovanjem materijalnih elemenata, dok se posebnim djelovanjem bave kemija, mineralogija, biologija itd. Grčkom znamenovanju fizike odgovara danas metafizika, pod kojom se misle posljednja istraživanja duševnih i tvarnih pojava. Njoj su potrebni jednako i psihološki i fizički rezultati i na njihovu temelju nastoji da shvati narav zbilje.

Svaka od filozofskih disciplina treba da riješi mnoštvo problema, pa ćemo spomenuti samo temeljne probleme.

U metafizici (promatranju bića zbilje) namiću se dva temeljna problema: ontološki i kozmološki ili teološki.

Ontološki se problem izražava pitanjem: u čem se sastoji biće zbilje? Na to pitanje se ne može naprečac odgovoriti već s toga, što nam se zbiljno uvijek ne prikazuje istovrsno. Različne znanosti pomišljaju sebi zbiljno različno. Fizika ga pomišlja kao tijelo, koje ispunja prostor i u njemu se kreće, i radi toga ide za tim, da prirodne pojave svede na gibanje tvarnih čestica. Sasvim drugojačije pomišljaju sebi zbiljno duševne znanosti: njima zbiljno osjeća, misli, čuvstvuje, teži. Psihologija raspravlja o pojavima svijesti, koje se ne mogu vidjeti ni mjeriti. U kojem odnošaju stoje dakle te dvije vrste zbiljnoga? Sastoji li se zbiljnost od dvije vrste zbiljnoga? Dadu li se obadvije vrste svesti na jedno zbiljno?

Kako tko na ta pitanja odgovara, postavlja se na različno metafizičko stanovište: dualizam, materijalizam, spiritualizam (idejalizam).

Dualizam se zove onaj metafizički nazor, koji tvrdi, da su dvije raznovrsne vrste zbiljnoga, dvije supstancije: duševna i tvarna. Prva, koja samo misli, i druga, koja ispunja prostor. U običnom je životu taj nazor najobičniji. Filozofija od vajkada naginje na to, da ga obori i utvrdi monizam. To potječe odatle, što je jedinstvo zbilje očito, te je teško dopustiti, da bi to jedinstvo moglo biti složeno iz dva sasvim različna elementa. Pored toga naginje mišljenje, da zbiljnost učini jednostavnom svodeći je na jednostavne principe. Toj težnji za jedinstvom nastojalo se dvojako udovoljiti. Jedni vele, da su tijelo i gibanje zbiljni, a duša i njezini pojavi da su samo pojavni oblici tijela i gibanja. To mnijenje zastupa materijalizam. Drugi vele, da su duša i njezini pojavi zbiljni, a tijelo i gibanje da su samo pojavni oblici njihovi. To je spiritualizam (idejalizam). Tomu se može pridružiti još jedan nazor, koji kaže, da i ne možemo znati, je li biće zbilje tvarno ili duševno, nego oboje može biti pojavni oblik nepoznatoga bića zbilje. To je agnostičan monizam.

Kozmološki ili teološki problem sadržan je u pitanju: kako ćemo sebi pomišljati svezu stvari, i koji oblik ima zbilja kao cjelina? Različni odgovori na ta pitanja jesu: atomizam, teizam, panteizam.

Na prvi pogled prikazuje se zbilja kao mnoštvo samostalnih stvari, koje su doduše među se u svezi. Tu je misao prihvatio atomizam (ili pluralizam), koji tvrdi: zbilja je skup mnogih, samostalnih, nenastalih i neprolaznih elemenata, a različnim spojem njihovim nastale su stvari, koje obični svijet smatra zbiljnima, a u istinu su tek drugotne i prolazne. Atomizam ne mora biti samo materijalističan, nego i spiritualističan, kako ga imademo u Leibnitzovu monadizmu.

Kao što je filozofija kod ontološkoga problema nastojala prijeći iz dualizma u monizam, tako se i kod kozmološkoga dogodilo. Sklad i jedinstvo su u svemiru tako očiti, da to nije moglo nastati slučajnim spojem apsolutno stranih elemenata. S toga se dvojako odgovaralo na to: skladan i jedinstven poredak stvari u svijetu uzrokuje i trajno podržaje inteligencija (egzistencija), koja radi po jedinstvenoj osnovi — to je teizam — ili: on je prirodan posljedak toga, što u opće samo jedna inteligentna supstancija postoji, a stvari su njezini jasni dijelovi — to je panteizam. Ako je Bog u istinu stvoritelj svih stvari, kako tvrdi monoteističko bogoslovlje, onda je on jedini zbiljan, a stvari postoje samo u njemu i po njemu, te niti mogu iz njega izići, niti mogu neovisno od njega i samostalno postojati. Drugi

tvrde protiv toga, da se ne radi o apsolutnoj, nego o relativnoj samostalnosti stvari, uz koje može i mora postojati apsolutna samostalnost božja. Tu se očito nastoji spojiti teizam s pluralizmom. To je teistički pluralizam. I u teoriji spoznaje nàdaju se dva temeljna problema: o biću i o izvoru spoznaje. Onaj prvi sadržan je u pitanju: što je spoznaja, i u čem se sastoji? Na to različno odgovaraju realizam i idejalizam (fenomenalizam). Realizam vidi u spoznaji vjernu sliku zbilje; u spoznaji pravoj stvari se ukazuju takve, kakve su u zbilji, samo dašto nemaju zbiljnosti. To pobija idejalizam pitajući, kako može spoznaja biti slika ili gotovo ponavljanje stvari? Spoznaja je unutrašnji, psihičan pojav, pa kako može među njom i spoljašnjim stvarima biti sličnosti? Kad bi je i bilo, ne bismo za nju znali, jer ne možemo izići iz sebe i predodžbe poredivati sa stvarima. Drugi je problem: Kako dolazimo u opće do spoznaje? Različan odgovor na to daju empirizam i racijonalizam. Empirizam izvodi svu spoznaju iz zamjetaba; iskustvo je jedino vrelo spoznaje, a iskustvo se sastoji u kombinaciji zamjetaba. Racijonalizam tvrdi, da se prava znanstvena spoznaja ne može osnivati na osjetnom primanju, a po tom ni na iskustvu u opće, jer ono kaže, što se u pojedinim događajima zbiva, a ne kaže, što se zbiva u svjema. Ova općenost i nužnost, kako je najtočnije matematika pruža, i za kojom sve znanosti teže, može se osnivati jedino na razumu, koji stvara pojmove i prema svojoj zakonitosti ih poređuje.

Istraživanja u etici kreću se oko jednoga temeljnog problema; do česa stoji zapravo dobrota ljudskoga djelovanja i mišljenja? Odgovara se dvojako. Jedan je odgovor, da dobrota djelovanja stoji do dojma, što ga vrši na životnu zajednicu. Prema tomu je dobro, što povoljno utječe na pojedinca i društvo, a zlo, što utječe nepovoljno. (Odatle se razbira, da su dobrota i ljepota relativne kakvoće voljnoga djelovanja.) Taj odgovor daje nazor teleološki (u Engleskoj ga zovu utilitaran). Drugi je odgovor: dobrota i zloća su apsolutne kakvoće voljnoga djelovanja, koje se ne mogu izvoditi ni utvrditi, nego samo opaziti i priznati. Taj odgovor daje nazor formalističan (intuicijonističan). Glede onoga prvoga odgovora namiće se pitanje: ako dobrota voljnoga djelovanja stoji do dojma na društvo, koje će djelovanje biti povoljnije, koje nepovoljnije i koja je svrha u opće ljudskomu djelovanju? Ako se na to odgovara, da je povoljnije ono djelovanje, koje pobuđuje čuvstvo ugode i sreće, onda se taj nazor zove hedonizam; a ako se odgovara, da je ono najbolje, koje vazda potječe iz najboljega uvjerenja bez obzira na to, budi li u koga čuvstvo ugode i sreće, to se gdjekad zove energizam. — Hedonizmu je posljednja svrha više subjektivna, jer je subjektivna i sreća ljudi, a energizmu više objektivna, jer je najbolje uvjerenje objektivno, ili u kraće, jer je krepost.

dr. J. Golik.

Fizika. Nije tomu tako davno, što su počela nastojanja, kako bi se nešto iz fizike primilo u sustav obuke na pučkoj školi. Ima doduše tragova tomu nastojanju u Komenskoga, koji je nauku o prirodi osobito naglašivao u svojim reformama obuke, pa se u gdjekojim školama i zaista kušalo s obukom u fizici. Pokusi se stariji svi izjaloviše s razloga, što učitelji ne imađahu nužnoga znanja o fizici, a i knjige bijahu nezgodne. Zadaća i cilj obuke u fizici u pučkoj školi bio je nastavnicima nejasan i neodređen, pa je prema tomu bio izbor gradiva loš, a uspjeh nikakov, jer nije bila određena ni metoda. Tek je Diesterweg (1835.) odredio jasno nekoja načela za obuku u fizici u pučkoj školi, koja se smatrahu do najnovijega vremena ispravnima, a smatraju ih mnogi i danas. Kod njega nam se najprije ustaviti. On misli, da je obuka fizike u pučkoj školi nužna s razloga, što za opću ljudsku obrazovanost, pa bilo samo građansku, treba poznavati pojave u prirodi. Tomu bi se mogao dodati još i taj razlog, što je kulturni čovjek u mnogočem veoma ovisan o pojavima u prirodi oko njega, i što bez primjena prirodnih zakona na oruđe i strojeve ne može da živi ni najjednostavniji kulturni čovjek. Što bolje razumijevanje tih primjena nosit će mu dobre kamate u svakidašnjem životu. Pitanje o svrsi i zadaći obuke u fizici u pučkoj školi rješava Diesterweg ovako: Svrha joj je: 1. da djeca steku što potpunije poznavanje pojava i činjenica u prirodi; 2. da znaju pravilno i zakonito razvijanje njihovo, i 3. da ispituju uzroke, koji ih izvode. Sporedne su svrhe toj obuci: 1. rastjerivati sujevjerje i 2. razjašnjivati odnošaj prirodnih pojava i uredbe prirode

spram dobrote i mudrosti Stvoriteljeve. — I o metodi obuke u fizici izrazio se Diesterweg sasvim ispravno. Znanje o spoljašnjem svijetu oko nas stječemo samo spoljašnjim uočenjem njegovim s pomoću naših osjetila: prvo je dakle shvaćanje pojedinih pojava prirodnih. Prema tomu će obuka najprije učenika: 1. podsjetiti na pojave, koje je već sam vidio, 2. uputiti, da motri sam pojave, koji mu se i sami pokazuju u svakidašnjem životu u njegovoj okolini, i 3. pokazivati pojave, kojih sam ne može da opazi. Sve će te pojave obuka razjašnjivati učeniku, kako se počinju, razvijaju i svršavaju. Osnovno je dakle načelo: uočiti s pomoću osjetila što više pojava; dakle su nužni pokusi ili eksperimenti u školi, gdje ih treba obuka, a inače treba neprestano svraćati pažnju na pojave, koji se sami zbivaju u prirodi oko nas danju i noću na nebu, na zemlji, u kući, u kuhinji, u podrumu. Kad je dijete shvatilo činjenicu, dolazi kao drugi stupanj pažnja na to, kako se pojavi po određenim zakonima razvijaju i razmišljanje o tom, dakle: traženje prirodnih zakona. A kao treći se stupanj ističe: razmišljanje o tom, zašto se prirodni pojavi zbivaju baš po onim zakonima ili traženje uzroka pojavima i sila prirodnih. Da skupimo to u jedno: najprije š t o, onda k a k o i napokon z a š t o ili: pojav, zakon, uzrok.

Diesterweg je ovdje jasno istaknuo jedinu ispravnu metodu te obuke u pučkoj školi, koja se potpuno podudara s istorijskim razvijanjem fizike, otkad su G a l i l e i (1564. do 1646.) i B a c o V e r u l a m s k i (1561. do 1626.) pokazali, da je i n d u k c i j a jedini put k pravoj spoznaji prirode, pa je ta nauka zaista na tom putu postigla svoje velike dosadašnje uspjehe. Prve uspjele knjige prema toj metodi sastavio je u Njemačkoj Dr. Johann C r ü g e r (od 1850. ovamo), pa se i najnoviji pisci u svojim radnjama osvrću na njegova načela o obuci fizike (Weinhold, Krist i dr.). Kako je njegov izbor gradiva prešao i u osnovu austrijskih pučkih škola, a djelomice i u engleske elementarne knjige prirodoslovne (Balfour Stewart), treba da se upoznamo s njegovim prijedlozima. Ti su za pučku školu: 1. K o d o b u k e u f i z i c i u p u č k o j š k o l i n e s m i j e d a b u d e n i k a k v e m a t e m a t i k e. Tim hoće da svrne pažnju na to, kako matematično razmatranje početniku zastire pravo biće prirodne nauke. Nema sumnje, da je iskustvo potvrdilo, kako su učenici i najvišega razreda posve nezreli za matematično obrazlaganje prirodnih zakona. 2. Otklanja iz pučke škole tumačenje kojekakvih igračaka, koje otimlju znamenitijim i ozbiljnijim stvarima vrijeme. Ostavlja samo najznatnije, na kojima učitelj može da vodi djecu od igre k istini i razmišljanju; n. pr. puška dječja, puhalica, štrcaljka priručna i stereoskop. 3. Sve zamršene pokuse i aparate treba ukloniti iz pučke škole. Opis i slike smiju se upotrebiti samo kod aparata, koje dijete dobro poznaje iz svakidašnjega života, ali ne razumije, kaki su u unutrašnjosti (pumpe i štrcaljke za vatru). Osim tih negativnih načela ističe Crüger i ova pozitivna: 1. Učitelj neka se obazire na pojave vremena; to su pojavi, koje učenik svaki dan gleda, a napose seljaku puno vrijedi, ako ih nešto poznaje i umije pratiti. Osim toga je prilike, da se tu upotrebe mnoga razjašnjenja iz ostalih grana fizike (elektricitet, promjena agregacije toplinom, rastavljanje svjetlosti kod oluje, magle, kiše, snijega, leda, duge itd.). 2. Učitelj neka se obazire kod obuke na strojeve svakidašnjega života (pumpe, štrcaljke za vatru, kola, naočari, strijelnica itd.). 3. Zakone neka učitelj razjasni na osnovi jednostavnih pokusa i opće poznatih pojava.

Za gradivo u pučkoj školi izabrao je Crüger: a) iz d i n a m i k e i s t a t i k e čvrsta tjelesa: padanje tjelesa težine, okomilo, njihalo, polugu, koloture, vagu i težište. b) iz h i d r o s t a t i k e i h i d r o d i n a m i k e: horizontalnu površinu tekućina, sastavljene posude, vodoskok, adhezije i pojave plivanja; c) iz a e r o s t a t i k e i a e r o d i n a m i k e: usisavanje i disanje, pokuse o uzdušnom tlaku, sisaljke, barometar, štrcaljku i ronilo; d) iz a k u s t i k e: upućivanje, kako postaje i kako se širi ves, jeka; e) iz o p t i k e: širenje svjetlosti u pravcu i sjena, odbijanje i lomljenje svjetlosti, naočari, dalekozor, sitnozor, svijetle slike u kameri, rastavljanje svjetlosti, duga; f) iz t o p l i n e: postajanje topline, rastezanje tjelesa toplinom, termometar, postajanje vjetra, vrenje i taljenje, para i lokomotiva, isparivanje i vodene pare, gorenje, dobri i loši vodiči topline i primjena njihova; g) iz m a g n e t i z m a: smjer igle magnetične, privlačenje željeza, magnetizovanje; h) iz nauke o e l e k-

tricitetu: razvijanje elektriciteta trenjem, električno privlačenje i električna iskra, vodiči elektriciteta, oluja i strijelnica; k) iz galvanizma: izvori elektriciteta, elektromagnet, telegraf i galvanoplastika.

Tako Crüger. No čini se, da je probilo sve više u školskim krugovima mišljenje, da sve to u pučku školu i ne pripada, niti se može obzirom na mladost učenika obraditi, po gotovo ako nema dobrih aparata za to, a tih ćeš malo ili ništa naći u pučkim školama. Dobri su aparati skupi, a roba, koja se pod tim imenom nudi za male novce, ne vrijedi mnogo.

Prema tomu kao da je prevladala misao, da fizici kao posebnomu predmetu nema u opće mjesta u pučkoj školi, nego samo u toliko, koliko je ona u svezi s radom kulturnoga čovjeka, a u toj svezi nije ona sama, nego u zajednici s kemijom, mineralogijom i tehnologijom. Poradi toga je Richard Seyfert u najnovije vrijeme u nauku o obuci uveo riječ „nauka o radu“ (Arbeitskunde) i tim imenom obuhvata fiziku, kemiju, mineralogiju i tehnologiju u pučkoj školi s gledišta čovječjega kulturnoga rada. Zadaća je toj „nauci o radu“, da djeci dade prijegled toga rada, da ih dovede do razumijevanja toga, kako čovjek upotrebljava sredstva, što mu ih daje priroda i sile, koje djeluju u prirodi, u kulturne svrhe. Posebnom tom svojom zadaćom luči se „nauka o radu“ oštro od prirodopisa, makar da će nastavna osnova morati nastojati oko toga, kako bi se između obje struke našlo što više točaka, u kojima se sastaju. Kao sporednu svrhu ističe Seyfert još i to, da se djeci u krupnim crtama pokaže, kako se razvijala današnja kultura. Prema tomu osobitom cilju nauke o radu odabire Seyfert iz spomenutih nauka za pučku školu samo ono, što je znamenito za ljudski rad, u koliko taj rad djeca doživljuju, gledaju i razumjeti mogu. Njemu je pri izboru gradiva odlučna: znamenitost za život, a isključuje čiste naučne stvari. Raspoređuje pak to gradivo po velikim skupinama, na koje se ljudski rad dijeli: stan, hranjenje, odijevanje, promet itd., a obuka se udešava tako, da se ide od bližega k daljemu ne samo u prostornom, nego i u duševnom smislu. Opći zakoni iz fizike priključe se primjerima, koje su djeca uočila.

Nastavna je osnova po Seyfertu ova:

5. školska godina: Hranjenje. (Iz prirodopisa: polje i livada.) O kupovanju hrane (novac, mjere, utege, trgovačka vaga). Hranljive stvari (kratko). Žito i kruh: mlin, pecara (vrenje, prženje). Kuhinjska sol (kao ruda i kemički). Voda (kemički. Vodovod — sastavljene posude, sisaljka za vodu obična i na tlak — tlak uzduha). Kuhanje. Suđe za kuhanje i posude za kuhinju (lončarstvo — kemički). Kvarenje jela i čuvanje (oštro vrenje, kiselo vrenje — truhlenje). — Odijevanje: surova roba (vuna, pamuk, lan i konoplja, svila — prirodopisno). Kolovrat i stol za tkanje. Bijelenje i bojadisanje (klor, ozon, boje anilina). Šivatka. Haljine kao zaštita tijelu (izbijanje i prelaženje topline). Rublje (sapun i soda kemički, zakon ishlapljivanja). Zrcalo.

6. školska godina. Stan. Građevni materijal (mineraloški. Paljenje kreča, krečana). Poluge različne vrste. Koloture i koloturnik. Vijak (kolo na vretenu). Osovnica i kalamira. Težište. Kosina. Čvrstoća greda (vrste čvrstoće). Obrađivanje drveta: klin. Kod kovača: šaraf. Kuća nekoć i sada. — Loženje: materijal za gorenje (kameni ugljen: mineralogički i geologički, suri ugljen, treset. Drvo — kemički). Žigice (kemički: fosforna kiselina itd.). Stara užigala (trenje, leća sabirača, stlačivanje). Gorenje kao kemički pojav. Peć. Mjerenje temperature u sobi. Postajanje topline u sobi: prelaženje, izbijanje, strujanje, kolanje uzduha. Rasvjeta. Tvari za rasvjetu (petrolej mineraloški, svijeće; tvari za njih: loj, stearin i dr. kako se dobijaju). Svjetiljka petrolejska, stijenj — kapilarne cijevi. Kuhinjska svjetiljka — dupko zrcalo. Ura (zakoni njihala).

7. školska godina. Pojavi vremena. Uzduh — kemički. Tlak uzduha (barometar, vjetar). Vodeni pojavi u uzduhu, smrzavanje i otapanje (zakoni topline, talište). Oluje i strijelnica, elektricitet od trenja. Pojavi svjetlosti u uzduhu (nauka o svjetlosti). Veliki obrt. Ugljen (ponavljanje; praskave tvari, eksplozije u rudnicima). Rasvjetni plin. Željezo (mineraloški. Visoke peći. Obrađivanje željeza. Ljevanje željeza). Druge korisne kovine (slitine. Prijegled). Parostroj (Uredba. Mjerenje sile. Povjest). Sporedni strojevi (ponavljanje mehanike). Strojevi u službi hranjenja (plug na paru, vatrenka itd. Dobivanje soli. Varenje piva), odijevanje (tvornice za pređu, tkanje). Priređivanje stakla.

8. školska godina. Promet (gradnja i materijal (asfalt). Dizanje. Kola, saone (vrste i veličina trenja). Valjanje niz kosinu — zakoni padanja. Željeznica. Mostovi. Rijeka kao put za promet (čamac s veslom, jedrenjača, parobrod). Plivanje i specifična težina (uzgon). Uzdušni balon (uzgon). Elektricitet u službi čovjeka: rasvjeta (kemičko djelovanje), telegraf, telefon, električno zvonce, električna željeznica. Duševni promet. Govor i pismo (povjesnički). Tvari za pisanje (ploča, olovka, kreda, pero željezno). Štampa. Neprijateljski promet. Oružje (povjesnički)

Nauka o vesu i svjetlosti dolazi u prirodopisu uz oko i uho u nauci o čovjeku.

O metodi obuke veli Seyfert: Ishodište su motrenja, koja su i ovdje najznatnija. Motrenja se sastavljaju, pa tako izlaze pitanja, koja treba zadavati. Motrenja se dopunjaju, ispravljaju i razjašnjuju pokusima. Ove treba izvoditi jednostavnim, zgodnim i jasnim učilima tako, da su što više prema pojavima u prirodi. O pokusu treba da se prijegledno učenik izvijesti. Sada dolazi izvođenje općih zakona indukcijom i apstrakcijom. To je postupak kod prostih pojava i oruđa. Kod sastavljenih pojava polazit ćeš od motrenja, razjasnit ćeš ih posve slikama, i na to ćeš nadovezati razmišljanje. Svagda treba da je kod obuke na umu, kakova je zaista ta stvar, a nigdje se ne smije ići za pukim znanjem. Da bude dobitak za život još veći, neka učenici što više rišu, neka sami ponove pokuse, neka prosto oruđe sami načine, a naučeno u kući upotrebe. — Primjena se formalnih stupanja preporučuje ovdje, kad treba da izvodiš opće zakone. Ti se opći rezultati iz fizike, kemije i mineralogije više puta prijegledno slože i ponove, da se utisnu u pamet.

Iz osnove se Seyfertove vidi, da je postala u narodu, koji ima već veliku industriju (njemačkom). No sve ako nastavna osnova drugdje i ne dopušta, da se gradivo tako raspoređa, pa ako su prilike u zemlji i drugojačije, može se temeljna misao te osnove, obaziranje na prave prilike života u narodu, svagda upotrebiti, da se gradivo izabere i rasporedi zgodno.

dr. Oton Kučera.

Fizijognomija. Od vajkada se ljudima činilo sasvim prirodno, da prosuđuju duševna svojstva čovječja po njegovoj osjetnoj pojavi, po tvorbi dijelova njegova tijela. S toga se ne trebamo čuditi velikoj starosti toga mišljenja. Tragova mu nalazimo već u Pitagore, Sokrata, Platona, a Aristotel (analyt. pr. II, 28.) upravo drži, da se po spoljašnjim pojavima može zaključivati na unutrašnjost, osobito ako dopustimo, da afekti (srdžba i dr.) utječu na istodobne promjene tijela i duše. Poslije je Baptista Porta († 1615.) preporučivao, da se poređuju ljudske i životinjske crte, pa je postavio načelo, da čovjek, koji u obliku lica svojega podsjeća na lava, lisicu itd., ima i značaj njihov. Premda je to načelo bilo u očitom protivurječju s opažanjem svakidašnjega života, ipak su ljudi zavoljeli fizijognomiju, kad su je stali spajati s načelima astrologije, hiromantije (pogađanja ljudske sudbine po dlanu) i metoposkopije (pogađanja ljudskih značajnih crta po čelu). Osobito je svojim proročkim i sanjarskim držanjem preporučivao fizijognomiju J. C. Lavater († 1801.). On nije postavio čvrsta načela, nego se podao osjećanju i utisku neposredna zrenja, te je s toga i stekao toliko priznanje, jer se svatko nadao, da će tim načinom postići sjajne uspjehe. Lavater je razlikovao fizijognomiju (nauk o mirnom, navadnom izražaju) i patognomiju (nauk o izražaju afekata). No tim je od prave fizijognomije odijelio onaj elemenat, koji je jedino mogao dati jasnu predodžbu o odnošaju značaja i spoljašnosti lica. On je dašto silno pretjeravao, te je primjerice čvrsto vjerovao, da je u jedinoj crti profila otkrio vanredna svojstva duha.

Takvim postupanjem izazvao je Lavater otpor. Najljući mu je protivnik bio Lichtenberg, profesor u Göttingenu. Njegove su misli u kratko ove:

1. Možemo doduše pomisliti, da sve utječe na sve, i da savršen duh može u svem čitati sve; ali ne možemo mi, koji ne možemo pregledati svega, te ne opažamo onoga najsitnijeg utjecanja.

2. Oblik čvrstih i pokretnih dijelova tijela zavisi i o spoljašnjim uzrocima i o utjecajima značaja; no ne možemo znati, odakle nam valja svako pojedino svojstvo izvoditi.

3. Krepost i duševna savršenost poljepšavaju, ali je takva ljepota sasvim različna od osjetne ljepote, kojoj se divimo u starinskim kipovima. Ljepota kreposti otkriva se često samo najpažljivijemu promatraocu u najsitnijim crtama, a osjetna je ljepota sasvim vidljiva.

4. Patognomija je opravdanija, jer postoji prirodan govor kretanja i afekata, koji svaki čovjek shvaća. Pa afekti ostavljaju trajne tragove, koji su u jednakom afektu različne jakosti, već kakva je koža, kakve su mišice itd. Možemo dakle valjano prosuditi znakove afekata kvalitativno, ali ne možemo kvantitativno, a najposlije često i najjači afekti ostavljaju tako slabe tragove, da ih ne možemo prepoznati.

5. Fizijognomija svakidašnjega života opaža i vladanje, te nesvijesno upotrebljava i znakove po odijelu, držanju itd. Prema tomu je vrijedna toliko, što prikuplja građu za poznavanje ljudi; ali znanstvena je fizijognomika obmana samoga sebe, te pripada s vračanjem u isti red.

Tomu se ne može ni danas mnogo dodati. Ni Gallova nauka o lubanji (v. frenologija) nije donijela fizijognomiji one koristi, koju su ljudi očekivali od nje; jer se nije mogla održati hipoteza, da ima osobitih mjesta i zavoja lubanje za afekte i za crte značaja. Ali otkako su Sir Charles Bell i Gratiolet prikazivali anatomiju i mehaniku izražaja lica, postala je i fizijognomija dublja. Piderit je dokazao, da se valjani fizijognomijski znaci ne mogu naći na čvrstim oblicima kosti, nego na onim dijelovima lica, na koje utječu duševne radnje, t. j. na pokretnim mišicama. Mimične crte, koje uzrokuju afekti i stanja ćudi, pomalo postaju trajne fizijognomijske crte, a fizijognomijskom crtom valja smatrati mimičnu crtu, koja je postala navadna. Kušalo se pokazati podrijetlo i znamenovanje pojedinih fizijognomijskih crta na očima, ustima, nosu itd., ali treba imati na umu, da nas fizijognomijske crte, koje stvara napetost mišica, mogu zavarati i dovesti do krivih zaključaka, jer na fizijognomijski izražaj ne utječu samo afekti, nego i drugi uzroci, n. pr. bolesti, zanimanje itd. S toga je najsigurnije sredstvo za fizijognomiju promatrati promjene na licu, t. j. teoretično i praktično izučavanje mimike.

Što se tiče primjene fizijognomije na uzgoj, valja reći, da se često od nje nešto vanredno očekivalo. Odnošaj između učitelja i učenika tako je nježan, da već neznatno nepouzdanje može biti vrelo velikih zapreka, a predsuda, koja se osniva na „prvom utisku“, može biti kobna. Tko to ima uvijek na umu, taj će se bez pogibli moći baviti fizijognomijom, kad to i onako nesvijesno činimo. Bit će od koristi, da učitelj razmišlja o asocijaciji ideja, koja ga je potakla, da sa spoljašnjim izražajem učenikovim spaja predodžbu ovoga ili onoga duševnoga stanja. Najveću korist pruža fizijognomija, kad nas čini vrsne, da razumijevamo individualnost, da pazimo na nju i s njom valjano postupamo.

dr. Julije Golik.

Fizijologija je sudeći po etimologiji imala u početku isto značenje, što i p r i r o d o s l o v l j e, od grčkog: φυσις = priroda, i λογος = slovo, u smislu fizičkih nauka: fizike i kemije. Danas se pod fizijologijom razumijeva n a u k a o p o j a v a m a ž i v o t a. Na nekim prirodninama (prirodnim tijelima) opažamo naime, kako se posredstvom i s h r a n e sama sobom održavaju, kako se manje ili više r a z v i j a j u, i kako se na nekom stupnju svoga razvitka i zrelosti svoje obično rasplođuju, najposlije se mnoge prirodnine po unutrašnjem nagonu giblju ili p o k r e ć u, i po tom se kretanju njihovu može zaključiti, da imaju podobnost o s j e ć a n j a i p s i h i č k e d j e l a t n o s t i. Ishranjivanje, razvijanje, rasplođivanje, kretanje, osjećanje i psihička djelatnost najglavniji su dakle pojavi života; i prirodna tijela, na kojima opažamo te pojave, zovu se zajedničkim imenom: ž i v a, u s t r o j n a ili o r g a n s k a b i ć a. Prema tomu je fizijologija nauka o životnim pojavima organizama i o radnjama pojedinih dijelova organskoga tijela. Zadatak je fizijologije, da o b j a s n i ili r a s t u m a č i te pojave, a to će reći, da ih svede na njihove z a k o n e.

Organizme dijelimo na b i l j e i ž i v o t i n j e, te tako i fizijologiju sastavljaju: f i z i j o l o g i j a b i l j a (Phytophysiologiae), koja proučava životne radnje bilja i njenih pojedinih dijelova, i f i z i j o l o g i j a ž i v o t i n j a (Zoophysiologiae), koja ispituje normalne funkcije životinjskoga, pa i čovječjega tijela. Fizijologija se životinja zove često puta u kratko i samo fizijologijom, i dijeli se opet u o p ć u fizijologiju, koja ispituje pojave, što su svojstvene svjema živim bićima, i p o s e b n u fizijologiju, koja proučava te pojave samo na izvjesnim organizmima životinjskoga carstva, kao n. pr. na domaćim životinjama, čovjeku itd.

Fizijologija je u svome progresu prošla one iste mijene, koje i fizika. Tumačenje životnih pojava preturilo je naime, kako nas povjest prirodnih nauka uči, različne stupnjeve raz-

vitka. Dok se život samo nepotpuno razlučivao u svoje sastavine, i dok su radnje živih tijela samo opisivane, a nijesu tumačene fizikalnim i kemijskim zakonima, držalo se, da je život učinak jedne jedine, samo organizovanoj materiji svojstvene posebne snage, t. zv. „životne snage“, koja kao da ne stoji pod vlašću spoljašnjih utjecaja, već na svoj osobiti način vrši različne operacije u organizovanoj materiji. Poslije, kad su se funkcije (radnje) hranjenja, rasplođivanja, osjećanja i kretanja oštrije uzele na oko, i jedna od druge točnije razaznale, raspala se i životna snaga na čitav niz naročitih moći, kao vegetativna moć, nagon rastenja i obrazivanja, podobnost osjećanja i podražljivosti itd. To temeljno načelo, po kom se sve životne radnje svode na jednu jedinu, životnu snagu, ili na više organizmima svojstvene moći, zove se vitalizam. A budući da se za sve vitalne moći pretpostavlja neka umna svrha, po kojima se te moći upravljaju, očevidno je, da je vitalizam jedan ogranak t. zv. teleološkoga shvaćanja prirode, po kom se pojam o prirodi misli stvoriti po namjeni, kojoj služi. To je počelo u početku, i u neorganskom prirodoslovlju dugo vremena bilo mjerodavno.

Najposlije su se životne radnje ipak savršenije raščlanile, te se potpuno došlo do uvjerenja, da i manje složene radnje proizlaze iz zajedničkoga i dosta zapletenog djelovanja još jednostavnijih uzroka. U puno slučajeva pošlo je za rukom dokazati, da se najprostiji, elementarni pojavi, do kojih nas analiza životnih funkcija konačno dovodi, slažu s pojavima, koji se tumače i rješavaju u općoj fizici i kemiji. Moderna fizijologija polazi po tom naskroz od pretpostavke, da su zakoni, što određuju život organizama, jedni isti s onima, što vladaju u opće u čitavoj prirodi, kako organizovanoj, tako i u neorganizovanoj. To drugo temeljno mišljenje zove se obično fizikalno ili mehanističko načelo. Poteklo je pak iz uzročnoga shvaćanja prirode u inim, srodnim granama prirodnih nauka, u kojima je već davno zavladalo. Svi pojavi u svijetu, po mehanističkom učenju, drže se određenoga reda, po kom jedan događaj povlači za sobom drugi, i tako čini beskonačni lanac, na kom se svaka karika drži o onom, što je pred njom, a sâma podržava drugu, što za njom slijedi, i tako ad infinitum. Čitava je priroda jedna jedina sveza od uzroka i učinaka, a krajnji zakoni, po kojima djeluju prirodni uzroci, javljaju se kao temeljni zakoni mehanike. Po tom ni fizijologija ne može biti drugo, do ogranak primijenjene fizičke nauke, a to je fizike i kemije.

Zauzimajući današnja fizijologija to stajalište, ona je u ostalom ipak daleko od toga, da poriče izvjesne svrhe organskim funkcijama. Pače pri ispitivanju životnih pojava ne čini nigda drugojačije, nego u prvom redu nastoji da upozna cilj stanovite životne radnje. U tom joj je početak. Ali kao što teoretičko proučavanje makina ne misli ni iz daleka, da je objasnilo već i samo djelovanje neke makine, čim joj je uspjelo upoznati njenu svrhu, tako ni fizijologija upoznavši cilj, komu služi prirodna makina živoga tijela, gleda u tom istom početak, a nigda i nikako već i svršetak svojih istraživanja.

Najbliži interes i praktične potrebe navratile su fizijološka ispitivanja posljednjih desetak i više godina naročito na životne radnje čovjekove, te je tim „nauka o čovjeku“ u somatološkom pravcu postigla sjajne uspjehe. Ali fizijologiji čovjeka ipak služi za podlogu opća ili uporedna fizijologija organizama.

Prema tomu se sadržina fiziologije o čovjeku obično dijeli ili na temelju istovrsnosti i jednolikosti osnovnih životnih pojava, ili se djelovanja organskih bića vrstaju prema zajedničkim svrhama svojim, kojima služe.

Promatranjem osnovnih pojava u organizmima imaju se prvo iznaći ona svojstva i radnje, što su zajednička svjema organizmima, i na osnovu toga izvode se najbitnija obilježja, kojima se razlikuje živa priroda od mrtve. A onda valja ispitati i to, u koliko su osnovni pojavi drugojačiji u različnim organizmima, i na osnovu toga izvodi se, u kojim odnosima stoje organski stvorovi jedan prema drugomu. Budući da prema tomu promatranje osnovnih (elementarnih) procesa ima da pronađe i utvrdi opće životne radnje i zamjenito utjecanje organizama, što proistječe odatle, to se taj dio fizijologije o čovjeku zove općom fizijologijom.

Pri ispitivanju pak organske djelatnosti prema zajedničkim vrstama tih djelovanja mogu se razlikovati prvo takve radnje, što su svojstvene svjema organizmima, i drugo

takve, što se mogu dokazati samo kod stanovitoga dijela organskih stvorova. Životne su radnje od prve ruke: održanje individualnoga života posredstvom ishrane i održanje potomstva rasplođavanjem i razvijanjem. A od druge su ruke: osjećanje, kretanje i psihičke radnje, što se nadovezuju na ta oba pojava. Ishranjivanje i rasplođivanje zovu se jednom rečju i vegetativnim funkcijama ili radnjama. Budući da posmatranje životnih pojava prema zajedničkomu cilju, komu služe, dovodi neposredno do analizovanja posebnih (specijalnih) funkcija u pojedinim organizmima, to se taj dio fizijologije zove i posebnom ili specijalnom fizijologjom, i kad se tiče fizijologije o čovjeku, onda se polazi poglavito od proučavanja čovječjega organizma. Gradivo se raspravlja obično ovim redom: I. o ishranjivanju, II. o animalnim funkcijama i III. o plođenju i razvijanju. U poglavlju o animalnim radnjama posebno još: o funkciji živčanih elemenata u mišičnim vlakancima, o osjetima pipanja, vida i u opće osjetilâ, o mišičnom gibanju i o radnji živaca i živčanih centara (živčanih središta).

U namjeri, da pojavama života pronađe zakone, služi se fizijologija kao i svaka druga prirodna znanost, koja objašnjuje pojave, dvojakim pomoćnim sredstvima: promatranjem i eksperimentovanjem.

Samo motrenje nije nikako dovoljno, da neke pojave potpuno raščlani, jer su obično veoma složene prirode; a po sebi se razumije, da se prema tomu samim motrenjem još manje mogu utvrditi zakoni dotičnih pojava. Pa kraj sveg toga se fizijološko ispitivanje moralo n. pr. u poglavlju o pojavima rasplođivanja i razvijanja ograničiti do sad isključivo na promatranje. Da izravna štetu, što joj odatle proistječe u tom i u sličnom području, koliko bilo, nastoji fizijologija, da što više usavrši metodu posmatranja, a to tako, da u jednu ruku pooštrava pomoćna sredstva za posmatranje, a u drugu proširuje motrenje na što veći broj organizama. Mikroskop i uporedna anatomija stekli su prema tomu najveći značaj i najširu primjenu u fizijologiji.

Zato, što sámo promatranje još ne dovodi fizijologiju do postavljenoga joj cilja, njeno je drugo i osobito znamenito pomoćno sredstvo eksperimenat. Zadatak mu je, da pojavima pronađe uzroke, a uzrocima da utvrdi zakone, po kojima djeluju. Do uspjeha se dolazi tako, da se jedno za drugim izmjenjuju svi uslovi, od kojih neki pojav može da zavisi. U onom uslovu, komu promjena izmjenjuje i sam pojav, eksperimentalna metoda nalazi i uzrok dotičnomu pojavu. Ali do samoga zakona o tom pojavu dolazi istom tako, da do neke mjere mijenja i onaj pojav, što ga je uzrokovao drugi pojav, pa poslije mjeri stupanj promjene i na tom drugom uzrokovanom pojavu.

Fizijološki je eksperimenat, kao pomoćno sredstvo u eksperimentalnoj metodi, od dvije ruke, i to: vivisekcija i fizikalni ili kemijski eksperimenat. Po redu proučava eksperimentalna metoda uvijek prvo one uslove, od kojih zavise složene radnje organskih bića, i to vivisekcijom. Njena je bitnost u tom, što svojevoljno izmjenjuje, narušava ili uništuje rad nekoga organa ili organskoga dijela toga radi, da u prvom redu dokuči, e da li izvjesni organ ili stanično tkanje vrši izvjesni posao. Po prilici istu znamenitost ima u istu svrhu i patološko posmatranje, pa ga s toga mnogi ubrajaju i u eksperimenat. (Wundt.) Pod patološkim se pak motrenjem razumije proučavanje takvih funkcija na živom organizmu, koje su slučajno poremećene ili uništene, kad neki organ oboli. Patološko motrenje odmjenjuje vivisekciju naročito onda, kad se ispituju radnje na živu čovjeku.

Poslije, kad su ispitane složene životne pojave, na redu je eksperimentalna metoda, da prouči i jednostavne procese, po kojima nastaju složeni poslovi organizama zajedničkim radom tih jednostavnih procesa. Kako su ti jednostavni procesi uvijek fizikalne i kemijske pojave, to je i pomoćno sredstvo pri tom fizikalno-kemijski eksperimenat. A zadatak mu je, da ispita neki organ ili tkanje gledajući na fizikalnu ili kemijsku pojavu, što u njemu djeluje. Iza toga valja fizikalni i kemijski eksperimenat da po mogućnosti stvori i izvan organizma iste uslove, pa da tako dobije i iste pojave.

Kako je svrha uzgoju, da namjerno i po unaprijed smišljenom planu unapređuje cjelokupni, pa dakle i tjelesni razvitak budućega čovjeka, očevidno je, da je za razumijevanje teorije o uzgoju ili filozofske pedagogije poznavanje fiziologije, kao dijela somatološke antropologije (vidi čl. antropologija) od prijeke potrebe. Pedagogijskoj dijetetici je fizijologija upravo temeljnom naukom.

Ali i mimo tjelesni uzgoj fizijologija čovjeka mora da bude barem pomoćnom naukom, kad se uzme na um tijesna sveza između duše i tijela i zamjeniti utjecaj između duševnih i tjelesnih pojava. Osnovni psihički pojavi spoznavanja, čuvstvovanja i htijenja (volje) nalaze realno (a ne samo spekulativno) objašnjavanje istom na osnovu fizijološkoga ispitivanja o radnji centralnih i periferijskih živaca. I kako životne funkcije u budućem, još nerazvijenom čovjeku nijesu u svem jednake s onima u zreloga čovjeka, to je potrebno, da se uzgajači naročito upute i u fizijologiju i psihologiju djeteta. Tu bi se valjalo upoznati ne samo s općim normalnim svojstvima životnih pojava u djece, već i sa specijalnim odstupanjima u pojedinaca, te da uzgojni rad s uspjehom priudešavaju individualnosti svojih uzgajanika

dr. Đ. Bugarski.

Formalna i kvalitativna čuvstva. F o r m a l n a č u v s t v a vezana su uz reprodukciju predočaba. Ovamo pripada čuvstvo napora, lakoće, zabave, dosade, čuvstvo uspjeha, neuspjeha, očekivanja i slična. Nijedno od tih čuvstava nije vezano na sadržinu stanovitih predočaba, nego na sam duševni rad. K v a l i t a t i v n a č u v s t v a razvijaju se iz neke stanovite sadržine predočaba, vezana su na tu sadržinu i s njom se mijenjaju. Ta su čuvstva intelektualna, estetička, etička, religijska, samočuvstvo i sučustvo itd. (v. čuvstvo). *dr. Đ. T.*

Formalni stupnjevi. 1. I m e i z n a č e n j e. Pri svakoj obuci izmijeni se po više radova, dok dijete upozna, shvati, prisvoji sebi i nauči upotrebljavati neko gradivo obuke. Budući da su isti duševni procesi pri stjecanju bilo kakve vrste znanja, to se i u razvitku obučnoga procesa ređa jedan akt za drugim, i to pri svakoj obuci jednako. To je dakle forma, u kojoj se svaka obuka razvija, i otud ime formalni, a budući da ide uvijek jedan akt za drugim, zato se zovu stupnjevi. Otkad su se didaktička pravila počela izvoditi iz psihologije, nalazi se trag formalnim stupnjevima. Tako kod Vivesa, Komenskoga, Rousseaua i Pestalozzija. Herbartova je zasluga, da je do tada amo tamo istaknute nazore sabrao, doveo u sklad, našao uzročnu svezu, i sve doveo u savez s psihološkim pojavima. Tim je teorija formalnih stupnjeva dobila znanstveni karakter, dok je do to doba bila samo posljedica iskustva. Zato se počevši od Herbarta i mogla s nekom sigurnošću raspravljati i usavršivati teorija formalnih stupnjeva, a usavršivanju njenom pridonio je mnogo Ziller. Od Zillerovih nazora ne razilaze se mnogo (jedino u imenovanju) Dörpfeldovi, ni Willmanovi.

2. Z a m i š l j a n j e i d o m i š l j a n j e. Obrazovan duh obrazivao se na pojedinim znanjima. Pojedina će znanja imati u sebi obrazovne snage samo onda, ako su jasna. Jasna pak mogu postati samo tad, ako su osamljena u času, kad ih usvaja duh. No ostanu li znanja osamljena, te ih samosvijest ne usvoji, onda ne djeluju obrazovno. To su razlozi, radi kojih se pri procesu obuke mora izmjenjivati razmišljanje (uronjivanje) i domišljanje (osvještivanje).

Zamišljanjem se označuje stanje svijesti, kad se izgube ne samo sve predodžbe, osim onih, koje se odnose na stanoviti neki predmet, nego se izgubi i samosvijest. Sviješću zagospoduju te neke predodžbe, koje su nove i duh ih usvaja. Predodžbe, koje su postale tako, jasne su i trajne. Kad se javljaju nove predodžbe, popraćen je rad pozitivnim čuvstvima. Ta su pozitivna čuvstva tim jača, što je intenzivnije i čišće predočivanje. Čuvstva su ta podlogom empirijskom i spekulativnomu interesu, a uvjet njihovu postanku je zamišljanje. Nema li zamišljanja, nema ni čuvstava, dakle zametaka interesu, a nema ni jasnih predočaba, a po tom nema u opće uspjeha u obuci.

Znanje, koje je postalo uz slabo zamišljanje ili bez njega, nejasno je i pobrkano, te čini neuređenu neku masu. Čovjeku s takvim znanjem pričinja se, da sve zna, jer se na svaku spoljašnju pobudu digne tamna masa; on ne raspoznaje osebujnosti i ne razbira razlike među pojavima. Zato se ni čuvstva ne javljaju, te njega ništa ne zanima.

Od prijeke je dakle potrebe, da se u zamišljanju stvara novo znanje. No pri tom ne smije ostati, nego duhom mora da zavlada i drugi momenat — domišljanje.

D o m i š l j a n j e m zovemo onakvo duševno stanje, koje se javlja, kad novi duševni pojav počinje gubiti čar novosti, a po tom i snagu, kojom je vladao cijelom svijesti, te se mjesto toga javlja samosvijest i omjerava se o novo stečeno znanje. Samosvijest sa svim već stečenim uvjerenjima omjerava se o novo znanje i dovodi ga u sklad, te ga usvaja kao

novo uvjerenje, potvrđuje ga, ili ga možda odbija i zabacuje.

Zamišljanjem postaju nova pojedina znanja. Ne slijedi li domišljanje, onda među pojedinim znanjima ostaje nesuglasje; znanja ostaju samosvijesti tuđa i bez ikakva dojma na način mišljenja i čuvstvovanja. Ljudi s takvim znanjem ćudljivi su i prevrtljivi, njima vlada sad ovaj, sad onaj odio znanja, i to u toliko, što u nekom času svijest ispunjava, a da se tomu znanju poslije trag ne vidi.

Izmjena zamišljanja i domišljanja uvjet je zdravomu duševnom razvitku, naročito intelektualnomu; to je duševna respiracija. Zamišljanjem nastaju nova jasna znanja, novi konkretni nizovi i skupovi predočaba. Duševni su radovi pri tom: percepcija i apercepcija. Domišljanjem se slažu pojedina znanja u veće cjeline, nastaju viši pojmovi, koji koncentruju, i samosvijest dolazi do novih misli i uvjerenja. Duševni su radovi pri tom: asocijacija i apstrakcija. Metodička jedinica omogućuje u formalnim stupnjevima izmjenu tih duševnih radova.

3. Metodička jedinica. Zakon, uvjerenje, istina, pravilo razbora ili uma, sud estetički, novo slovo, interval, računi neki i sve drugo, što može biti trajna duševna svojina, koju duh smatra kao svoj vlastiti proizvod, i kojim se kao takvim služi ili pri mišljenju, ili pri radu, ili pri ocjeni estetičkoj ili etičkoj, to sve može biti metodička jedinica, ali skupa s konkretnim gradivom, iz koga se razvija ona opća duševna tečevina. Konkretno su gradivo sva slova, koja se napišu, te koja dijete piše i motri, dok ih ne nauči; svi računski zadaci, koji se izračunavaju, dok se uči neko računsko pravilo; sve rečenice, u kojima se potražio objekat i njegov odnošaj prema predikatu, dok se razvio pojam objekta; one basne, na kojima je dijete naučilo, spoznalo i uvjerilo se, da je lakomost štetna po lakomca; priča, na kojoj se javilo čuvstvo milosrđa prema prozebloj siroti bez oca i matere; povjesni događaj, koji će za uvijek ispuniti prazninu od jednoga događaja do drugoga, te će protumačiti, otkud ima Moslemâ među našim narodom, i dokazati, da je požrtvovnost pojedinaca blagoslov za narode; fizikalni pokusi i razjašnjenja tih pokusa, iz kojih će se izvesti zakon, da voda upija toplinu, koja je rastegne u paru itd.

Gradivo je metodičke jedinice takvo, da se može na njemu udesiti zamišljanje i domišljanje. Metodička jedinica kraća je u početku obučavanja (u najnižim razredima), jer pojmovi i sudovi, koji se razviju iz metodičke jedinice, ne ištu mnogo konkretnoga gradiva, pa ih lako dijete svati i na malom gradivu. Zato ako na početku obučavanja metodička jedinica traje pô sata, a i manje, to može poslije trajati i po više sati.

4. Navještaj cilja. Zadatak mu je, da uvede zamišljanje uklanjajući tuđe predodžbe iz svijesti, koje nijesu u savezu s ovim gradivom; daje smjer mišljenju, svraća pažnju (hotimičnu) na gradivo obuke. Navještaj cilja pripravlja duh i na domišljanje budeći očekivanje; tim se sprema duh i za razvitak interesa; jača se volja, jer se uvijek rađa odluka za nešto, što treba postići i za neki duševni rad. Tim navještaj cilja neposredno uzgaja i djeluje kao sredstvo stege. Sadržaj je cilja sastavljen od poznatoga i nepoznatoga, i to navijesti se konkretno gradivo, kojim će se obuka poslužiti. (Primjeri: Tražit će se razlog, zašto se nad kipućom vodom hvataju kapljice. Čitat će se pjesma, kako se Kraljević Marko sastao sa sokolom. Otkud dvije kršćanske crkve kod nas.) Oblik je cilja: pitanje, računski zadatak, niz pitanja u dvogovoru, napomena nečesa, što se vidjelo, a nije se još razjasnilo. — Primjena. Svaka metodička jedinica treba da se počne navještajem cilja. Prijelaz s jednoga dijela konkretnoga gradiva na drugi naviješta se također. Svakoga sata se navijesti, što će se raditi (ako metodička jedinica obuhvata više sati). Naviješta se prijelaz na domišljanje.

5. Prvi stupanj, priprema, analiza. Zadatak pripreme jest, da dovede u svijest sve one elementarne i sastavljene predodžbe prostora, kojima će se obuka poslužiti, da stvori nove konkretne predodžbe; ili da dovede u svijest one elementarne predodžbe vremena (gibanja, čina, glasova), od kojih će se obukom novoga sastaviti nizovi predočaba o još nepoznatom događaju; ili da probudi takvo duševno stanje, da će se moći novim gradivom probuditi neka vrsta čuvstava. Ako su s novim gradivom skopčane posve nove zamjedbe (zorovi), onda se i one steku neposrednim zamjećivanjem, a ako su stare predodžbe nejasne, onda se nadopune i objasne zrenjem. Sadržaj daje samostalno djetinje iskustvo, sabire se na

školskim izletima, u školskom vrtu, pokusima, motrenjem života u prirodi, u kući, društvu, obitelji, vjerskoj zajednici i državi, motrenjem pojava na nebu, u kratko daje za sve slučajno sustavno i zrenje. Oblik je priprave slobodan razgovor (dijalog). Pitanjem se podiže u svijest neki niz ili neka skupna predodžba, a to se odgovorom (riječima) prikaže. Odgovaranjem prisiljeno je dijete, da točno motri dotični pojav, koji je predočen, ili što ga je promatralo, te da ga pamti.

6. Drugi stupanj, sinteza, stupanj apercepcije, podavanje novoga, proširivanje. Zadatak mu je, da se steče novo konkretno gradivo, koje će biti nosilac apstraktnih ideja i obrazovno sredstvo. Slažu se nove konkretne predodžbe u prostoru (prirodopisne, zemljopisne), novi nizovi u vremenu (događaji historijski, radovi u društvu itd.), prikazuje se tuđe duševno stanje i proživljuju se čuvstva, što ih je proživjela osoba, koja radi ili trpi. To je stupanj razjašnjenja, gdje se svakoj posljedici traži uzrok, svakoj činjenici razjašnjenje, svakomu činu razlog, svakoj sili vrelo. Tu se traže unutrašnji duševni pokreti, koji izazivlju čine, ispituje se duh tvorne osobe pri odlukama i činima, motre se društvene i naravne prilike, u kojima neka osoba radi, živi i pati. Tu se na činima bude čuvstva odobravanja i negodovanja, ili se na oblicima javljaju čuvstva dopadnosti ili odvratnosti. Osim svih tih stvarnih tečevina razvija drugi stupanj i formalna čuvstva, koja su podloga interesima za sam duševni rad. Jasno mišljenje godi, a godi i prosuđivanje estetičko i etičko. Sadržaj je drugoga stupnja uvijek nešto, što je učeniku novo ili nepoznato. U prvo doba (analitičko), gdje se obukom ne izilazi iz djetinje okolice i suvremenoga doba (kod početne stvarne obuke) novo je: odnošaj dijelova prema cijelosti i jednoga dijela prema drugomu, funkcija dijelova i cijelosti, elementarne predodžbe, što no su postale zrenjem; novo je gradivo u pričama i gatkama. U drugo (sintetičko) doba obuke prenosi se dijete u prošla vremena, u daleke krajeve, razjašnjuje mu se nejasno tim, što se traži uzrok pojavima, udovoljava se motivima, što ih traže vjerske istine. U treće (sistematsko) doba obuke nov je odnošaj i veza između stečenoga znanja.

Raščlanba učiva. Novo konkretno znanje sastavljeno je od niza predočaba. Taj niz ili je složen opet od nizova, ili od sastavljenih predočaba, ili od pojmova i sudova. Ako je niz predug, onda se dijeli na odsjeke (povjesni odsjeci — jedan događaj za drugim, računski odsjeci: jedna vrsta primjera, za njom druga vrsta itd.). Ali svaki član niza, pa bio što mu drago, mora imati svoje vrijeme, kad se podaje, inače nije jasan. U tom času odigra se proces apercepcije, i svijest je upravljena ili zaoštrena samo na one stare i nove predodžbe, između kojih se odigrava proces apercepcije. Tako zaoštravanje svijesti napreduje od jednog člana niza k drugomu. Pojedini jasni članovi moraju se svezati u niz, i to tako, da se pažnja svrati na vezu, koja veže članove niza među sobom i čini niz. U tom času se izjednačuje svijest na sav niz. To izjednačivanje svijesti nužno je, kad se jedan odsjek dovrši. Ponovimo to sada i saberimo, da još jednom sve skupa promotrimo.

Način, kako dijete stječe novo gradivo, u glavnom je dvovrstan, kao što je i narav novoga gradiva dvovrsna. a) Novim znanjem dijete upoznaje činjenice (prostorne ili stvari, pojave; vremene ili događaje, čine). To se znanje djetetu podaje pripovijedanjem, opisivanjem, prikazivanjem i prispodabljanjem. b) Novo se znanje sastoji: α) od sudova, koji činjenice razjašnjuju izvodeći ih iz uzroka; β) iz estetičkih sudova izvodeći ih iz estetičkih čuvstava; γ) iz etičkih sudova izvodeći ih iz etičkih sudova. Te tri vrste sudova ne smije učitelj pokušati da poda; jer ih ne može narinuti, niti ih može duh usvojiti, nego ih može obukom proizvesti. Taj utjecaj obuke opaža se u razjašnjivanju, koje privodi k razmišljanju. Učitelj razjašnjuje tim, što udešava pokuse, dovodi u svijest sudove, gdje je jasna veza između uzroka i posljedice, a učenik stvara sud, kojim konštatuje tu vezu. Razmatranje, što ga udešava učitelj, dovodi djetetu pred oči odnošaje dijelova neke cijelosti, a tim se pojave estetička čuvstva, pa izazivlju prosuđivanje učenikovo, komu je plod estetički sud odobravanja. Tako se isto javljaju etička čuvstva, kad se razmatraju nakane osoba, koje rade, a po tom se prosuđuju čini kao dobri ili zli.

7. Treći stupanj, asocijacija, združivanje, prispodoba. Zadatak je označen već gore navedenim imenima. Združuje

se novo stečeno znanje sa sličnim starim gradivom, da se bolje učvrsti; prispodablja se, da novo bude jasnije. Tim se i opreke uklone između prije stečenoga znanja i novoga gradiva. Uvodi se domišljanje, i to tako, što se u svijest diže staro gradivo. Gradivo za prispodobu daje ista metodička jedinica, n. pr. više riješenih računa, više bilja iste vrste, više pojava na sličan način protumačenih. Možda je i više prvih i drugih stupnjeva bilo, pa se dalje od trećega stupnja skupa obrađuju; a može biti i to, da se gradivo drugoga stupnja prednjih metodičkih jedinica nije posve iscrplo u toj metodičkoj jedinici, nego služi kao gradivo prispodobe i razjašnjenja u kojoj od slijedećih metodičkih jedinica. Prije nego se ustanovljuje gradivo prispodabljanja, mora se oštro paziti na ono, što će se apstrakcijom dobiti, pa se sva prispodoba kreće oko toga. Nema li točno izrađene nastavne osnove, onda se ne može ovaj stupanj (a ni drugi) provesti. Način je posve slobodan. Učitelj svraća pažnju na sličnost, a učenik je u kratko opaža.

8. Četvrti stupanj, apstrakcija, sistem. Zadatak. Stupanj potpunoga domišljanja. Novo konkretno gradivo posve je svladano, osvijetljeno i u suglasje dovedeno s dosadašnjim znanjem. Time je omogućeno učeniku, da izvede pojam, da izreče logični, estetički ili etički sud, kojim je prikazano novo stečeno uvjerenje, kojega će se učenik — barem je taj čas uvjeren — držati u svom životu i radu.

Sadržina. Proizvod četvrtoga stupnja krije se u konkretnom gradivu drugoga stupnja. To je ili neko računsko, ili neko geometrijsko pravilo, neki fizikalni zakon izražen u pojavu, neki socijalni odnošaj, koji je omogućio događaj, neka moralna ideja, koja je vodila osobe pri činu, neka vjerska istina, koja je izražena u evanđeoskoj priči, i tomu slično. Učenik sam nalazi tu sadržinu, a učitelj je zaodijeva u odgovor katekizma, u definiciju, u narodnu poslovicu, u računsko ili geometrijsko pravilo. Tako stečenomu općem znanju odredi se mjesto među inim pojmovima, koji pripadaju u tu cjelinu. Zato se ovo i zove stupanj sistema.

Način rada. Drugim i trećim stupnjem jasno dovedene istine izazivlju učenika, da izriče svoj sud. Učitelj pri tom sjeti učenika na ona mjesta konkretnoga gradiva, koja će mu najlakše i najbrže pomoći do apstraktne sadržine. Poslije toga, ako je potrebno, daje učitelj lijepu formu. Rezultat četvrtoga stupnja mora se dobro zapamtiti, jer to je stalna obrazovna sadržina samosvijesti.

9. Peti stupanj, primjenjivanje, metod. Zadatak. Stupanj potpunoga domišljanja, na kom se samosvijest potpuno dočepa vlasti nad novo stečenim znanjem, te se uvjeri o vrijednosti stečenoga znanja služeći se njim uspješno.

Način. Zadaci, pitanja, pojavi, čini dovode se u svijest, a učenik ih rješava, i tako primjenjuje novo stečeno znanje.

dr. Đ. T.

Formalno i materijalno obrazivanje.

Učiti znači razvijati pojmove u duhu učenikovu. Što se više učenik uči, to više pojmova nastaje u njegovu duhu. Njegova se svijest tako obogati i proširi, t. j. znanje mu biva sve veće.

No da se pojmovi mogu pravo i valjano razviti, treba stvari i njihove odnošaje motriti, znakove ili biljege upamtiti, međusobno ih poređivati, razvrstati u redove prema njihovoj srodnosti itd. Što više učenik radi u tom pravcu, to većma raste snaga njegova duha, t. j. to se lakše pojmovi stvaraju, te su i razgovetniji. Njegova se svijest tako sve više uređuje, t. j. znanje mu biva sve jasnije.

Prema tomu djeluje obuka dvojako: ona prvo proširuje, i drugo uređuje svijest. Proširenjem svijesti biva znanje opsežnije (ekstenzivnije), a uređenjem temeljitije (intenzivnije). Prvim se duh jača materijalno (objektivno); jer prima u se nove pojmove, t. j. novi materijal ili nove objekte znanja. Drugim se duh jača formalno (subjektivno); jer znanje biva razgovetnije i sigurnije (intenzivnije), a snaga duha kao subjekta učenja sve veća i spremnija za primanje i prerađivanje novih pojmova.

Ako se navedene dvije strane obrazivanja i mogu podijeliti u teoriji, one se podnipošto ne mogu i ne smiju dijeliti u praksi. Duševna se snaga može vježbati samo na izvjesnom učivu (materijalu), a učenjem nekoga učiva mora se makar u kojem smjeru jačati duševna snaga. Može se doduše obukom jedna ili druga strana obrazivanja većma njegovati; ali se ne može obuka nigda tako udesiti, da podaje samo materijalno, ili pak samo formalno obrazivanje. Pa to ne bi ni

valjalo. Čisto materijalno obrazivanje podalo bi učeniku množinu pustoga znanja; no to bi znanje bilo neuređeno i nepovezano, te se ne bi mogio pravo upotrebiti. Takvo bi znanje bilo pravi teret duši; jer bi u njoj ležalo poput mrtva blaga bez ikakve koristi. Čisto formalnim obrazivanjem dobio bi se opet bistar i izvježban um bez solidnoga pozitivnog znanja, a što će i bistrina uma, ako nema građe (objekata), na kojoj bi se mogla očitovati i razviti.

U staro doba, naročito u srednjem vijeku, gdje je opseg znanja bio vrlo ograničen, nastojalo se ponajviše oko formalnoga obrazivanja duha, te su prema tomu s osobitom pomnjom obrađivali formalne nauke: gramatiku, retoriku, dijalektiku i matematiku. U novije su se doba razvile i razgranile nauke i nagomilalo učivo (materijal), pa je tako materijalna strana obrazivanja stala preotimati mah na uštrb formalnoj. No i u srednjem je vijeku kod samih formalnih nauka obuka zabrazdila, jer su mnogi učitelji različne forme, naročito gramatičke, naprosto trpali u glavu učenika, a tim se dakako slabo vježbao duh njihov i promicalo formalno obrazivanje. S toga je već Montaigne (v. t.) oštro ustao protiv toga i zahtijevao, da se više pazi na vježbanje razuma, nego na skupljanje znanja. Iz tadašnjih škola izlazili su prema njegovoj tvrdnji „znanjem natovareni magarci“, a po njegovu mišljenju „vrijedi više unca zdrava razuma, nego centa znanja“.

U novije doba smatra se Pestalozzi i njegova škola pretjeranim zagovornikom formalnoga obrazivanja. Glavnom svrhom obuke proglasio je on harmonijski razvitak duševnih sposobnosti, koji se po njegovu mišljenju promiče razmatranjem stvari tako, da se prije svega na njima uči i m e, b r o j i o b l i k. Budući da to troje ni najmanje ne otkriva samu bitnost stvari, nego tek formalna njezina svojstva, koja se mogu i mijenjati, to je očito, da se obuka tim lišava svake stvarne podloge, te prelazi u pusti formalizam. Zato sadašnja pedagogija nastoji, da se toga otrese, te da dovede u pravi sklad formalnu i materijalnu stranu obuke.

Nema sumnje, da se formalnim obrazivanjem duševna snaga jača ponajviše u onom području ili krugu spoznaja, u kojem se upravo i poglavito upotrebljava. Prema tomu sudi prirodoznanac najoštrije i najsigurnije o pitanjima prirode, povjesničar o povjesničkim događajima itd. Međutim valja opet priznati, da bistrina duha, koja se steče u stanovitom području znanja, mora da bude od koristi i u drugim krugovima znanja. Nauke nijesu tako odijeljene, da ne bi imale ništa zajedničkoga, a i jedinstvo svijesti, koje je glavni uvjet skladnoga obrazivanja, zahtijeva, da se traže dodirne točke među naukama, i da se dovedu u što užu svezu. Pa makar da i nikakvi materijalni (stvarni) elementi ne združuju naukâ, združuju ih formalni, kojima se pokoravaju. Formalni ti elementi, koji vladaju svjema naukama i u svjema se moraju upotrebljavati, jesu oblici mišljenja (logični), govora (gramatični) i veličina (matematični). Tko se dakle u njima uvježbào u području jedne nauke, taj će ih doista pravilno upotrebljavati i u drugima. Tko umije pravilno suditi o stvarima prirode, o njima svoje misli lijepo i skladno izreći, te njihove brojne i prostorne veličine sigurno određivati, taj će to isto s priličnom sigurnosti činiti, kad bi trebalo, da sudi i govori o povjesničkim događajima, ili da s njima računa. Bez svake pak sumnje bit će njegov sud, govor i račun i o stvarima, koje su mu manje poznate, mnogo sigurniji i pravilniji, nego li sud, govor ili račun onih, koji svoje duševne snage nijesu dovoljno izvještili ni u jednom području znanja.

Svaka nauka sadržaje u sebi, kako naglasismo, osim materijalnih i spomenute formalne elemente, pa za to svaka podaje uz materijalnu i formalnu obrazovanost. No realne nauke (povjest, geografija, prirodne nauke) sadržavaju većma materijalne, a formalne (gramatika, logika, matematika itd.) većma formalne elemente. Što koja nauka ima u sebi više formalnih elemenata, to joj je i veća obrazovna snaga. Zato se od vajkada smatraju formalne, naročito gramatičke i matematičke nauke glavnim uporištem formalnoga obrazivanja.

Poznavanje oblika mišljenja, govora i veličina ne obrazuje samo um, nego i srce. Što više čovjek prodire u sklad, koji mu se otkriva tim oblicima, to se više duh njegov zabavlja onim, što je plemenito i uzvišeno, a odvraća od prosta i putena (osjetna) užitka. Još više nego oblici mišljenja, govora i veličina, zanose duh oblici ljepote (estetični) i dobrote (etični), a ti se oblici dobrim dijelom

kriju u pjesničkim i govorničkim djelima velikih umova (klasika). Zato se s punim pravom držalo, a dobrim dijelom još i danas drži, da čitanje i proučavanje klasičkih djela, naročito grčkih i rimskih, koja su u tom uzori, pruža najviše prilike za formalno obrazivanje tako, da ne samo izoštrava um, nego i plemeni srce.

Formalnim obrazivanjem razvija se prema tomu smisao za istinu, ljepotu i dobrotu. Te tri ideje, koje su u najsavršenijoj mjeri sjedinjene u Bogu, vrškom su onoga, za čim nam valja težiti. Zato se i stavlja formalno nad materijalno obrazivanje, te mnogi smatra, da formalno obrazivati znači isto, što i uzgajati. No ta se dva pojma ipak sasvim ne pokrivaju, te nijesu posve identična.

Priznajemo, da formalno obrazivanje doprinosi jačanju volje; jer iz jasnih ili jakih spoznaja i čuvstava mora da se razviju i jače težnje. No jačina težnja sama po sebi ne vodi k značajnosti, koja je upravo glavna svrha uzgoja. Značajnost zahtijeva, da težnje prijeđu u volju tako, da među njima bude sklada, t. j. da se niže težnje podvrgavaju višima, a sve jednoj najvišoj, koja je sadržana u najvišem ćudorednom zakonu, a to je po kršćanskom shvaćanju volja božja. Ni najjače pak težnje ne mogu prijeći u volju, ako se ne uvjerimo, da ih možemo izvesti, a za to se hoće i s k u s t v a, koga ne može da poda pusta obuka. Isto tako ne može se izvesti ni sklad u volji samo tim, da se uzvišene ideje istine, ljepote i dobrote učenicima naprosto predočuju. Prema tomu treba da obuku, koja ide za uzgojnim ciljevima, te u prvom redu pazi na formalno obrazivanje, vazda prati i v j e ž b a n j e. Nije dosta, da učenici samo poznadu uzvišene ideje, koje im treba vršiti, i da ih umiju cijeniti, nego je potrebno, da ih vrše svakom zgodom u svom životu, ili da barem makar i u mislima (fantaziji) prema njima udešavaju svoj rad u budućnosti. Pri tom će naići na mnoge zapreke, a najveće će biti životni njihovi nagoni, iz kojih često izviru požude, što no su u očitoj opreci s istinom, ljepotom i dobrotom. Budu li ih umjeli svladati, ojačat će im volja i postati dosljedna, a postići će se tim i onaj sklad u duši, koji je izvor čistoj savjesti i temelj značajnosti. Tako će obuka biti ne samo formalno-obrazovna, nego i uzgojna.

S. B.

Francke August Herman * 1663. † 1727. rodio se u Libeku. Gimnazijske je nauke izučio ponajviše privatno, a dovršio ih je s četrnaestom godinom u Goti. Budući da su se njegovi roditelji bojali, da bi mu tako mladu i neiskusnu mogao slobodan život sveučilišnoga đaka biti od štete, ostavili su ga kod kuće. Tu je dvije godine marljivo proučavao latinski i grčki jezik i filozofiju, a zatim je pošao na sveučilište najprije u Erfurt, a onda u Kiel, te je učio teologiju i vježbao se u engleskom jeziku.

Pošto je iza toga u Hamburgu kod učenoga nekog rabia (Esra Edzardia) temeljito proučio evrejštinu, vrati se opet k svojima u Gotu, gdje je pôdrugu godinu marljivo čitao bibliju i učio francuski jezik. U to mu se pruži zgoda, da bogatoga nekog slušatelja teologije prati na sveučilište u Lipisku, i da mu bude učiteljem evrejskoga jezika. Tu se usavršio u francuskom i engleskom, te naučio i talijanski jezik. Postavši magistrom (g. 1685.) stade na sveučilištu u Lipiskoj njemačkim jezikom predavati o bibliji, te osnuje u dogovoru s nekim drugim magistrima „collegium philobiblieum" (društvo prijateljâ biblije). U tom su se društvu svake nedjelje poslije podne nekoji odsjeci iz staroga i novog zavjeta u kratko tumačili i primjenjivali. To je Franckeu pribavilo mnogo slušalaca, a svratilo je na nj pažnju i mnogih odličnika, pa i dvorskoga vrhovnoga propovjednika u Draždanima Spenera, začetnika p i j e t i z m a (v. t.), kojim se išlo za tim, da se vjera učini više stvarju srca i volje, nego stvarju uma, kako su to tadašnji protestantski ortodoksi htjeli.

Uživajući lijep obiteljski štipendij, a željan nauke pođe međutim Francke glasovitomu poznavatelju biblije Sandhagenu u Lineburg (g. 1687.). Boravak kod toga muža bijaše odlučan po cijeli daljni život Franckeov; jer tu se istom posve učvrstio u vjeri. Po vlastitom ispovijedanju on je dotle često kolebao i kojekakve sumnje gojio o vjeri. No te se sumnje raspršiše pomalo, naročito pak onom zgodom, kad se vrućom molitvom spremao za propovijed, koju je po nagovoru svoga učitelja Sandhagena govorio o riječima sv. Ivana: „A ova se napisaše, da vjerujete, da Isus jest Hrist sin božji, i da vjerujući imate život u ime njegovo."

Iz Lineburga ode Francke (g. 1688.) u Hamburg i obučavaše tu nekoliko djece, od

kojih su neka bila vrlo mlada. Tu se, kako sam veli, najprije naučio cijeniti znamenitost i poteškoće školskoga rada. Prije nego li izminu godina, otputi se opet u Lipisku, ali se međutim zadrži dva mjeseca u kući spomenutoga jur Spenera u Dražđanima, uz čije je nazore sad posve prionuo. U Lipiskoj je kao privatni docenat na sveučilištu s nova započeo svoja predavanja o bibliji. Živa vatra, kojom se Francke zauzimao za pijetistička načela, i njegov uzorni, jakom vjerom zadahnuti život, pribavili su mu mnogo prijatelja među sveučilišnim slušateljima i građanstvom. Ali je upravo tim stekao i velikih neprijatelja, naročito među starijim profesorima teologije, koji su mu zavidjeli radi ugleda, što ga je bio stekao, i kojima su bila zazorna Spenerova pijetistička načela. Optužiše ga s toga radi širenja krivovjerstva; ali Franckeu pođe za rukom, da se obranio, i da je otkrio nečiste povode, s kojih su ga napali njegovi protivnici.

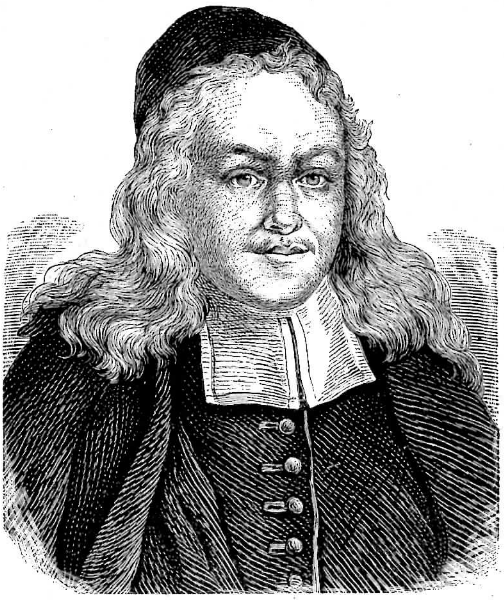

Francke.

Doskora (g. 1690.) bude međutim Francke pozvan za đakona u Erfurt. I tu je nabrzo stekao štovalaca svojim propovijedima; ali ortodoksni protestantski svećenici digoše se protiv njega potvarajući ga, da stvara novu sektu, te isposlovaše, da je Francke lišen časti i izagnan iz Erfurta. Iste godine (1691.) postade Spener u Berlinu konzistorijskim savjetnikom. Njegovim nastojanjem bude Francke pozvan (g. 1692.) za profesora grčkoga i istočnih jezika na novo osnovanom sveučilištu u Hallu i ujedno za pastora u halskom podgrađu Glauhi.

Župa, kojom je Francke kao pastor upravljao, bijaše veoma zanemarena, a župljani odani pijanstvu i drugomu zlu. Francke je s osobitom revnošću nastojao, da se to izpravi. Marljivo je propovijedao i poučavao svoje vjernike, te osobito njegovao katehizaciju po primjeru svoga prijatelja i zaštitnika Spenera. Svakoga četvrtka dolazili bi k njemu siromasi po milostinju. On ih je puštao u svoj dvor, te pred njima katehizovao djecu, prije nego bi im podijelio milostinju. Da ta milostinja bude što obilnija, namjestio je Francke kod vrata svoje sobe kutiju za milodare. Jednoga dana (g. 1695.) nađe u njoj sedam forinti. „To je divna glavnica! S njom treba nešto valjana učiniti. Hoću da s njom osnujem školu za siromahe!“ Tako uskliknu Francke veselo, i lati se odmah posla. Još isti dan kupi knjiga i sklonu jednoga sveučilišnoga đaka, te je uz malu nagradu poučavao siromašnu djecu u jednoj od njegovih soba.

Skoro za tim došli su k Franckeu neki građani, te ga molili, da njihovu djecu primi u svoju školu, a oni da će rado platiti školarinu, kako bi se mogli što pristojnije nagraditi oni, koji bi ih obučavali. Za toliku djecu ne bijaše u njegovu dvoru prostora, s toga najmi dvije sobe u susjednoj kući; jednu za siromašnu, a jednu za građansku djecu. Tako je uz siromašnu školu postala i građanska škola, a obje su poslije združene u jednu njemačku školu. U tim se školama učila religija, čitanje, pisanje i računstvo, a poslije i stvarna obuka kao i radnje u kući i vrtu.

Francke je sa žalošću opazio, da ono, što škola s teškom mukom sagradi, čestoput razgradi dom i život, naročito kod siromašne djece ili siročadi, za koju se izvan škole obično nitko ne brine. S toga se zakani, da osnuje sirotište. Još iste godine (1695.) u jeseni primi u tu namjenu dar od 500 talira, te prihodom od te glavnice uzdržavaše najprije jedno siroče. Prije nego li minuše dva mjeseca, povisio se taj broj siročadi na deset. Nadzor nad njima povjeri Francke poseb-

nomu sveučilišnom đaku, i tako bi položen temelj sirotištu.

I odličnici tražili su često kod Franckea upute i savjeta u pogledu uzgoja i obuke svoje djece, naročito bi ga molili, da im preporuči valjane kućne učitelje. Budući da se svaki put nijesu mogli naći valjani i sposobni ljudi za to, prihvatio se sam Francke, da uz pripomoć svojih suradnika uzgaja nekoliko plemićke djece. Tako se začeo pedagogij (g. 1696.), najznamenitiji i najodličniji zavod Franckeov. U njemu su se učili osim vjere jezici, i to latinski, grčki, evrejski, francuski i njemački, za tim matematičke i prirodne nauke, zemljopis i povjest, te nauka o zdravlju. Francke je osobitu pažnju svraćao stvarnim i tehničkim naukama, naročito u pedagogiju; jer je bio uvjeren, da su te nauke potrebne osobito plemićkoj djeci, koja će upravljati imanjima, ili će biti vojnici, činovnici itd. Da obučavanje bude što zornije i praktičnije, osnovan je uz pedagogij botanički vrt, fizikalni kabinet, kemijski laboratorij, anatomijski kabinet, radionica za točenje, za brušenje stakla itd.

Doskora stiže Franckeu opet jedan dar od 500 talira za siromašne sveučilišne đake. S početka je od te glavnice dijelio nedjeljne novčane pripomoći, no poslije je davao besplatno hranu teolozima, koji bi se obvezali, da će obučavati kao učitelji ili pomoćnici u njegovim školama. Tako je postalo sjemenište za učitelje (seminarium praeceptorum). Članove toga sjemeništa upućivao je on sa svojim vještijim suradnicima u tom, kako treba da obučavaju. Ta je pedagoška škola za njih bila praksa. Obučavajući učili su se obučavati. Učivo i smjer obučavanja određivale su točno nastavne osnove i posebni napuci, što ih je Francke izrađivao i izdavao. Rad u školama nadzirali su posebni nadzornici, koji su bili vješti obučavanju, ali nijesu sami obučavali, nego su neprestano išli po razredima, da se tako svaki dan uvjere o tom, da li se učitelji drže osnove i naputaka. I čestim konferencijama usavršivali su se učitelji u svom zvanju.

Spomenutim zavodima pridruži se (g. 1697.) i latinska škola, u kojoj su se građanska djeca, a poslije i siročad spremala za sveučilišne nauke. I u toj su se školi uz klasične jezike učile i stvarne nauke. Napokon je (g. 1698.) osnovan i zavod za ženskinje (gynaeceum), u kom su se uzgajale plemkinje. No taj se zavod nije dugo održao. — Povrh svega toga utemeljio je Francke još ljekaru, knjižaru i tiskaru, zatim biblijski zavod i zavod za istočno-indijsku misiju.

Svi su ti zavodi, koje su — izuzevši pedagogij — nazivali ponajviše jednim imenom sirotište, bili s početka smješteni dosta neprikladno po različnim kućama. S toga se zakani Francke, da sagradi za njih veliku zgradu. Milodari su udilj stizali i on uzdajući se u pomoć božju (g. 1698.) pristupi gradnji. Gradilo se dugo, a bilo je često i golemih neprilika novčanih; no Franckeovoj požrtvovnosti i ustrajnosti valja zahvaliti, da je sve srećno kraju privedeno. Franckeovi zavodi, koje je on reći bi od ništa stvorio, imali su g. 1727., kad je on umr'o, preko 2000 učenika i preko 200 učitelja. Lijepe su i karakteristične ove riječi, što no su uklesane na ulazu u Franckeove zavode: „Koji se uzdaju u Gospodina, dobivaju novu snagu, da uzlaze krilima poput orlova, da trče, a da se ne umore, da putuju, a da se ne utrude.“ Kad se prođe prvi dio zgrade, dolazi se u dvorište, koje je prava ulica s visokim kućama na obje strane, a to je tek polovica zgrade, koja više naliči kakvu gradu ili naseobini, nego li zavodu.

Književnim svojim radom nije se Francke osobito istaknuo na pedagoškom polju. Jedino djelo, u kojem je sustavnije razvio svoje misli, jest: „Kratak i prost nauk, kako treba djecu privoditi k pravoj pobožnosti i kršćanskoj mudrosti.“ Nadalje je k njemačkomu prijevodu Fenelonova spisa: „O uzgoju djevojaka“ napisao predgovor, u kom je također razvio neke misli o uzgoju u opće. Znamenit je još i njegov naputak učiteljima, na što da paze kod stege. (Instruction für die Praeceptores, was sie bei der Disciplin wohl zu beachten haben.)

Kao što se iz natpisa najglavnijega Franckeova djela razbira, on je glavnom svrhom uzgoja smatrao „pobožnost“, a zatim „kršćansku mudrost“. Pobožnost postavlja dakle kao glavni princip uzgoja, komu sve drugo valja podrediti. Što se s tim principom ne može složiti, to treba odstraniti. „Bez iskrene pobožnosti škodi sve znanje, sva mudrost i svjetska obrazovanost.“ — Da čovjek bude pravo pobožan, treba da prije svega spozna svoj grijeh, da se ozbiljno pokaje, i da upokoreni i uništeni duh svoj navrati krstu

Hristovu. „Samo Isusova krv i smrt podaje milost i vječni spas. Tim se čovjek preporađa i postaje novi stvor, koji žive posve drugi, novi život, i koga nimalo više ne raduju svjetske stvari.“ Tomu treba da djecu privede škola valjanim primjerom, molitvama, religijskim vježbama, stegom i obukom.

Mnogo je Francke očekivao od valjana primjera, ali se ipak nije pouzdavao samo u nj, nego i u pomoć božju. „Prava se pobožnost može uliti u dušu nježne mladeži najbolje valjanim primjerom učitelja. Ne treba ipak očekivati blagoslov od čovječje mudrosti ili rada, nego od neizmjerne milosti božje, radi česa ništa nije potrebno učitelju toliko, koliko molitva. — Slava božja treba da mu kod uzgoja i obuke vazda bude pred očima. Ako upravlja mladežju samo radi vremenitoga opstanka, ili radi slave pred svijetom, onda uzalud očekuje pravi plod od svojih uputa.“

Na molitve i pobožne vježbe mnogo se pazilo u Franckeovim zavodima. Jutarnjom pobožnošću započeo se dnevni rad. Školska se obuka započela i svršila molitvom. Uz to se svaki dan u stanovite sate molilo u crkvi. Nedjeljom išlo se po dva puta k službi božjoj. Učitelji su pri tom neprestano pratili i nadzirali mladež, pače i na šetnji valjalo im nastojati o tom, da „s djecom pod vedrim nebom pjevaju koju pobožnu pjesmu, ili da se mole Bogu“.

Jasno je, da se u tom i odviše pretjerivalo, pa s toga se jur za Franckeova života, a osobito poslije njegove smrti, među mladeži pokazala neka mračnost i pritvornost na mjesto veselosti i istinske pobožnosti. Tomu je doprinijela mnogo i vrlo oštra stega. Igre su u svjema Franckeovim zavodima zabranjivali, jer da se „njima srce odvraća od Boga“. I polazak sajmova zabranjivahu, da se tako djeca sačuvaju od osjetnih žudnja. Glazbu smatrahu također škodljivom igrarijom; jer da podaje prilike razuzdanu životu i da više služi raskošnoj nasladi, nego slavi božjoj. Francke doduše veli, da djeci ne treba kratiti zabave ni odmora, ali to da se može postići gibanjem, pa ugodnim i korisnim mekaničkim radom, i napokon motrenjem zanimljivih stvari iz prirode i umjetnosti.

Francke se u načelu protivio onima, koji hoće da samo prijaznim opomenama uzgajaju djecu. Kazne su potrebne u školi, a i sam Bog je zapovjedio, da se kazne nevaljala djeca. No pri tom valja postupati kršćanski, mudro i oprezno, da se ne bi učinilo previše ili premalo. Lijepo upućuje u tom svoje učitelje veleći u spomenutom naputku: Učitelj treba da je s djecom prijazan, ali ozbiljan poput oca. Neka nastoji, da je s pomoću božjom gospodar svoj i svojih strasti. Ako su djeca nemirna, ne treba da radi toga viče, ili ih pače u srditosti tuče. Radi neznatnih stvari, koje su možda kod djece „pogrješke dobi“ (vitia aetatis), ako se naime koje ogledava ili smije itd., ne treba ih odmah tući. Valja razlikovati lakoumnost od zlobe. Učitelju je paziti, da ne kazni djecu radi vlastite krivnje. Neka nastoji o tom, da upozna njihovu ćud, te da ne kazni one, koji su nježne ćudi, isto tako, kao i surove i drzovite.

Kod obuke pazilo se u Franckeovim zavodima najviše na vjeronauk. Svaki dan učio se po tri sata katekizam, knjiga poslovica i biblija. Katekizam se najprije recitovao, dakle učio naizust; zatim su ga tumačili i napokon su pokazivali, kako ga valja primjenjivati. Na čitanje, pisanje i računstvo trošilo se u njemačkoj (osnovnoj) školi ukupno jedva toliko vremena, koliko na vjeronauk. Čitanje se učilo sricanjem, a pisanje tako, da su djeca crnilom provlačila zelene i crvene crte, što bi ih učitelj prije nacrtao na njihovim pločicama ili pisankama. Mnogi su vježbali djecu i u sastavljanju pisama. Iz računstva se učilo malo. Pjevanje crkvenih popijevaka učila se mladež dva puta na nedjelju. Djevojke su učile ženski ručni rad. Povrh toga učili su se, kao što jur spomenusmo, u svjema školama Franckeovim stvarni i tehnički nauci, pri čem su se upotrebljavala mnogo zorna pomagala. U tom je Francke natkrilio sve dotadašnje pedagoge, jer je i praktično proveo ono, što su drugi zastupnici realizma samo teoretično zagovarali. Može se reći, da je Francke prvi prekinuo svaku svezu s humanizmom i pošao posve realističnim smjerom.

Znamenito je i to u Franckeovu obučnom sustavu, što je u svojim školama uz razredne učitelje uveo i stručne. Zanimljiva je i ona njegova ustanova, po kojoj su učenici viših zavoda mogli prema napretku u pojedinim strukama biti podijeljeni u različne razrede. Prema tomu događalo se, da je stanoviti učenik jednu nauku učio u najvišem,

dok je drugu slušao u nižem, ili pače u najnižem razredu.

Najveća pogrješka u Franckeovu obučnom sustavu bijaše u tom, što je mladež odviše opteretio učivom i brojem školskih sati. Svaki dan učilo se sedam sati, samo manja djeca učila su jedan sat manje. I nedjeljom bi se prije i poslije propovijedi obučavalo. Školskih praznika nije bilo; jer „ako djeca mogu ići kud ih je volja, onda lako zaborave ono, što su se naučila, rastresu se i podivljaju, te tako imadu učitelji silnoga posla, dok ih opet dovedu u red.“

S. B.

Francuska. Prije nego što razložimo uređenje pučke nastave, naznačit ćemo na kratko, kako su ustrojene različne službe javne obuke u Francuskoj.

Javna obuka obuhvata tri velika odjela:

1. Visoke škole (l' Enseignement supérieure), kojemu pripadaju sveučilišta (les Universités), nedavno preustrojena zakonom od 10. srpnja 1896., zatim svi visoki nastavni zavodi, kao što je Collège de France, l'École pratique des hautes études, le Museum d' histoire naturelle, l'école des Chartes, l'école des langues orientales vivantes itd.

2. Srednje škole (l' Enseignement secondaire) obuhvataju liceje (les licées) dječačke i djevojačke, gimnazije (collèges) dječačke i djevojačke.

3. Pučke škole, koje će biti posebni predmet ove radnje.

Na čelu sveukupne službe za pučku obuku, koju sačinjava „l' Université de France,“ stoji ministar za javnu nastavu.

Francusko je školstvo upravno razdijeljeno na šesnaest akademija, kojima upravljaju rektori. U glavnim mjestima svake pokrajine (département) sjedi akademijski nadzornik (inspecteur d' Académie) imajući pod svojom vlašću srednje i pučke škole; zvanje akademijskoga nadzornika, osobito u koliko se tiče pučke nastave, vrlo je znamenito; to je glavni dio njegove službe.

U glavnim mjestima svakoga okružja sjedi nadzornik pučkih škola (inspecteur de l' enseignement primaire), a u velikim okružjima ima i po dva nadzornika, koji nadziru niže i više pučke škole.

Vrhovni nadzornici za pučke i srednje škole, koji su neposredno podčinjeni ministru, dužni su svake godine polaziti škole u svom području.

Pučko školstvo. Povjesni dio. U srednjem vijeku razvijalo se školstvo u Francuskoj isto onako, kao i po svoj ostaloj Evropi. Cjelokupno školstvo bijaše u rukama crkve i svećenstva. Do velike revolucije slabo se država brinula za pučku školu. Muževi, koji su stajali ne čelu revoluciji, znali su, da će se njihova demokratska načela samo onda učvrstiti, ako se prosvjeta raširi u narodu. Predlažući svoju „uzgojnu osnovu“ u narodnom konventu (g. 1791.) reče Talleyrand: „Ustav ne postoji, ako je samo na papiru, a nije ukorijenjen i u srcu građana, i ako u njih ne pobuđuje nova čuvstva i nove plemenitije običaje. No takve promjene mogu da se izvedu samo uzgojem. — Ljudi su proglašeni slobodnima, ali su bez obrazovanosti tuđi robovi.“ Talleyrandova „uzgojna osnova“ bude prihvaćena, i u ustavu, na koji se kralj zakleo, ustanovljeno, da je početna obuka besplatna, i da pripada neposrednomu nadzoru države.

Narodni konvenat (g. 1793.) izdao je zakon, po kom je svaka općina od 400 stanovnika morala da osnuje barem po jednu početnu školu, a roditeljima bijaše strogo naloženo, da svoju djecu šalju u školu. Ustanovilo se također, da najmanja plaća učiteljima bude 1200 franaka. No u općem metežu, koji je bio zavladao Francuskom, nije se to moglo da provede. S toga je novim zakonom (g. 1794.) obveznost školskoga polaska opet dokinuta, pa je određeno samo to, da će se mladi građani, koji ne bi polazili početne škole, javno ispitivati, i ako se ustanovi, da ne znadu onoga, što bi kao francuski građani morali znati, da će se udaljiti od svake javne službe.

Trećim zakonom (g. 1795.) bude napokon određeno, „da početnu školu valja otvoriti u svakom kantonu, a srednju u svakom departementu“. Najveću zaslugu stekla je revolucija tim, što je (god. 1794.) osnovala „centralnu školu za javne radnje“, iz koje se poslije razvila „politehnička škola“. Pučka se prosvjeta nije uz svu dobru volju znatno promakla. U nekom izvještaju od g. 1800. veli se izrijekom: „Početne škole u najkukavnijem su stanju.“ U sjednici zakonodavnoga tijela od 20. travnja g. 1802. reklo se pak s punim pravom, „da početno školstvo i ne postoji“.

Ne može se reći, da Napoleon I. nije bio prijatelj prosvjeti, barem to no proizlazi iz ovih njegovih riječi: „Samo oni, koji hoće da varaju narod, mogu željeti, da ga uzdrže u neznanju.“ No uređujući školstvo svoje carevine nije Napoleon bio najsrećnije ruke, i to s toga, što ga osnovao na militarskom despotizmu. Zakonom od g. 1806. ustrojio je sveučilište (l' Université de France), u kom je bilo sjedinjeno svekoliko školstvo Francuske. Na čelu sveučilišta bijaše veliki meštar sa sveučilišnim vijećem, i to bijaše vrhovna školska oblast. U pokrajinama su školama upravljale akademije sa svojim rektorom i akademijskim vijećem. Sve škole iste vrste imale su istu nastavnu osnovu, isti školski red, istu metodu i iste obučne knjige. Tomu su se morali pokoriti i privatni zavodi, koji su mogli postojati samo s dopuštenjem carskoga sveučilišta, a smjeli su tek onda primati učenike, kad je državna škola u istome mjestu imala jur dovoljno mladeži. Svi su učitelji sačinjavali jednu korporaciju, koja se dijelila u devetnaest razreda, a svi su potpadali pod disciplinsku vlast sveučilišta.

Reštauracija, t. j. obnovljena monarkija Bourbonska mijenjala je koješta u školskoj upravi, no ustrojstvo je škola u glavnom ipak ostalo isto. Sve je bilo centralizovano u sveučilištu s tom razlikom, što je neko vrijeme (g. 1815—1820.) vlast, koju je imao veliki meštar i sveučilišno vijeće, vršilo posebno povjerenstvo za javnu obuku. Pučko je školstvo bilo veoma zanemareno. Za nj je onodobni državni proračun određivao jedva 50.000 franaka godišnjih. Kako se vlada slabo brinula za pučko školstvo, vidi se najbolje po tom, što je god. 1830. u 38.000 općina bilo jedva 10.000 pučkih škola.

Orleanska se vlada ozbiljnije brinula za pučke škole. Velikih je zasluga u tom stekao ministar Guizot. Zakon od 28. lipnja 1833., prozvan po njemu i „zakonom Guizotovim“, prvi je, koji je, nadahnut načelima velike francuske revolucije, prema slobodoumnim idejama uredio pučku nastavu u Francuskoj.

„Pučka je obuka — ustanovljuje V. članak toga zakona — niža i viša (élémentaire ou supérieure). — Niža obuka obuhvata osobito moralnu i vjersku obuku, čitanje, pisanje, osnove francuskoga jezika i računstva, zakoniti sustav mjera i uteza. — Prema potrebama (i sredstvima) i prostoru pučka se obuka može primjereno i proširiti.“

Istim se zakonom određivalo, da svaka općina mora imati barem jednu školu. Zenske je škole samo preporučivao, no kraljevskom su naredbom (g. 1836.) i one redovito ustrojene. U svakom je departementu valjalo podići školu za učitelje. Samo u vanrednim prilikama mogla su po dva departementa podići zajedničku učiteljsku školu.

Revolucija od g. 1848. nije izvela nikakvih osobitih promjena u školstvu. Ministar Carnot mišljaše doduše, da se republici valja osloniti na pomoć učiteljstva. S toga je uzvisio učitelje, te ih nazvao starješinama naroda. „Neka se plemenito slavoljublje raspali u njih; neka zaborave na svoj tihi i čedni položaj, koji je bio najposljednji za kraljevine, a za republike će biti jedan od onih, koji se najviše štuje i cijeni.“ No Carnot je samo nekoliko mjeseci upravljao javnom obukom, pa nije mogao da provede lijepih svojih misli.

Zakon je od 15. ožujka 1860. stegnuo taj program; on ne govori više o višoj pučkoj nastavi, već gotovo ovlašćuje i poziva pokrajine, da ukidaju učiteljske škole; on napokon dopušta slobodnoj obuci najveće povlastice.

Taj zakon postade temeljnim zakonom pučke nastave sve do časa, kad se pučko školstvo sasvim preustrojilo po jedinstvenoj osnovi i u suglasju s načelima republikanske vlade. Time prelazimo k sadašnjemu ustrojstvu pučke nastave u Francuskoj. To je ustrojstvo ustanovljeno nekolicinom vrlo znamenitih zakona. Spomenut nam je najznatnije ustanove tih zakona.

1. Zakon od 16. lipnja 1881. tičući se osposobljenja. Taj zakon propisuje, da nitko ne može obnašati službu učitelja ili učiteljice, pomoćnika ili pomoćnice ni u javnoj školi ni u privatnoj, koji nije stekao svjedodžbu osposobnicu za pučke škole.

Tako načelno stupi izvan kreposti „la lettre d' obédience“, poslušni list, po kojem je obučavao velik broj učitelja bratovština.

Zakon je dakle od 16. lipnja 1881. ukinuo svaki nadomjestak, a sada je svjedodžba osposobnica od prijeke potrebe svakomu, koji želi obučavati u pučkoj školi, bili ostali njegovi naslovi kakvi mu drago.

2. Zakon od 16. lipnja 1881. propisuje potpuno besplatnu obuku u javnim pučkim školama. Taj zakon, proglašen u isti čas kao i pređašnji, zabranjuje primanje ikakve odštete u ime školarine u pučkim školama.

Isto se tako u pučkim školama zabranjuje primanje odštete u ime opskrbe.

To je načelo o besplatnoj obuci.

3. Zakon od 28. ožujka 1882. o obveznom polasku pučke škole. Načelo o obvezi polaska pučke škole za svu djecu izraženo je u zakonu od 28. ožujka 1882.: „Pučka je obuka obvezna za svu djecu obojega spola od navršene šeste do navršene trinaeste godine; ona se može podjeljivati bilo u javnim zgradama pučkih i srednjih škola, bilo u javnim ili privatnim pučkim školama, bilo u porodicama tako, da je podjeljuje sam otac porodice ili kakvo drugo čeljade, koje on izabere.“

Na taj se način obveznost izmiruje sa slobodom obučavanja.

Isti zakon zavede „svjedodžbu o naukama pučke škole“, koja se izdaje na temelju javnog ispita, a mogu mu se podvrći djeca u dobi od jedanaest godina; oni, koji su stekli tu svjedodžbu, oprošteni su od školskoga polaska za ostalo još vrijeme.

U svakoj je općini ustanovljen školski odbor (commission scolaire). Ako koje dijete izostane u jednom mjesecu četiri puta iz škole, poziva se otac, skrbnik ili odgovorni priglednik djeteta pred školski odbor, „koji ga sjeti slova zakona i tumači mu njegovu dužnost“. Ponovi li se to, onda se ime oca, skrbnika ili odgovornoga priglednika djeteta pribije po zaključku školskoga odbora na vrata općinskoga ureda za jedan dan ili za mjesec dana. Ponovi li se napokon po više puta, krivac se pozove pred općinskoga suca, a posljedica može biti globa ili zatvor od 5 dana i više.

Djeca, koja se kod kuće obučavaju, moraju se podvrći ispitu, da se dokaže stupanj njihove obuke. Ako se znanje djeteta pronađe nedovoljnim, onda su roditelji prisiljeni, da ga pošalju u javnu školu.

4. Zakon od 30. listopada 1886. o ustrojstvu pučke nastave. To je ustrojni zakon pučke nastave. On ustanovljuje uvjete opstanka i djelovanja pučkoga školstva javnoga i privatnoga, te potvrđuje temeljno načelo o svjetovnjaštvu javnoga pučkoga školstva.

„U javnim je školama svake struke obuka isključivo povjerena svjetovnjačkomu osoblju.“ (Zak. čl. 17.)

Sada su sve javne pučke dječačke škole svjetovne, samo što još postoji neki broj javnih djevojačkih škola redovničkih; no kako zakon zahtijeva u slučaju smrti ili odstupa koje učiteljice redovnice, da se nadomjesti svjetovnom učiteljicom, to će i u djevojačkim školama prije ili poslije učiteljice pripadati svjetovnomu staležu.

Nabrojeni zakoni ustanovili su besplatnost, obveznost i svjetovnost javnog pučkoga školstva; po tom, da se u cijelosti označi karakter pučkoga školstva u Francuskoj, ono je besplatno, obvezno i svjetovno.

5. Zakon od 19. srpnja 1889. nadopunjen zakonom od 27. srpnja 1893. o redovitim troškovima javnoga pučkog školstva. To je zakon o financijskom ustrojstvu pučkoga školstva. On ustanovljuje troškove, koji su na teret državi, pokrajini i općini; on određuje plaću, klasifikaciju i promaknuće osoblja pučkih škola, viših i nižih.

Glavna se novotarija, koja se postigla tim zakonom, sastoji u tom, što su se plaće učitelja digle na teret države, koje su pod pređašnjim zakonarstvom bile na teretu općinskih blagajnica. Po tom su učitelji postali državni činovnici.

Različne kategorije ustrojstva javnoga pučkoga školstva. U Francuskoj se razlikuje u javnom pučkom školstvu:

a) Škole materinje, negda zvane „salles d' asile“ (čuvališta).

b) Škole dječje (des classes enfantines).

c) Škole niže pučke, osnovne (des écoles primaires élémentaires).

d) Produžni tečaji (des cours complémentaires).

e) Škole pučke više (des écoles primaires supérieures).

f) Učiteljske škole ženske i muške za niže pučke škole (des écoles normales primaires d' instituteurs et d' institutrices).

g) Učiteljske škole za više pučke škole u Saint-Cloudu za muškarce (l' école normale supérieure d' enseignement primaire supérieure de Saint-Cloud (jeunes gens).

8. Učiteljske škole za više pučke škole u Fontenay-aux-Roses za djevojke (l' école normale supérieure d' enseignemenst primaire de Fontenay-aux-Roses — jeunes filles).

Napose ćemo navesti: šegrtske škole (les écoles manuelles d' apprentissage); tri pučke obrtničke škole (les trois écoles nationales professionnelles).

Obilježja zavodâ pučkoga školstva. 1. Materinje škole (écoles maternelles) zavodi su prvoga uzgoja, u kojima se oko djece obojega spola zajednički vodi briga, što je iziskuje njihova dob zajedno s počecima osnovne obuke. Te su škole povjerene učiteljicama. U njih se primaju djeca od 2.—6. godine.

2. Dječje škole (classes enfantines). Te škole postoje samo kao dodatak k osnovnim, t. j. nižim pučkim školama ili k materinjim školama. Njima upravljaju učiteljice. U njih se primaju djeca obojega spola od 4. do 7. godine.

3. Niže pučke škole (écoles primaires élementaires) ili su dječačke, kojima upravlja učitelj, ili djevojačke, kojima upravljaju učiteljice, ili obospolne, kojima u načelu upravljaju učiteljice, ali mogu njima iznimice upravljati i učitelji.

Svaka općina od 500 stanovnika i više mora u načelu imati školu za dječake i djevojke. U općinama s manje od 500 stanovnika škole su obospolne.

4. Produžni tečaji (cours complémentaires). Uz neke velike pučke škole postoje produžni tečaji, u kojima se znanje u pučkoj školi stečeno širi i nadopunjuje.

5. Više pučke škole (écoles primaires supérieures). Više su pučke škole smještene u više razrednih soba; u njih se primaju djeca, koja su svršila nižu pučku školu. Nauci traju 3 godine. Obuka se u tim višim pučkim školama sastoji u općoj obuci francuskoga jezika, povjesnice, zemljopisa, računstva, prirodnih znanosti, risanja i živih jezika. Ali nastavna je osnova tako udešena, da se učenici mogu dijeliti u odjele prema svojim stručnim sposobnostima: odio ratarski, odio trgovački i odio obrtnički. U svakom je odjelu obuka udešena prema određenoj svrsi. Tako su više pučke škole zavodi, u kojima država nastoji odgojiti mladiće za struku obrtnu, trgovačku i ratarsku podavajući im prošireno znanje osnovno. Potvrda se tih nauka stječe svjedodžbom o naucima više pučke škole.

6. Učiteljske škole (écoles normales) određene su, da osposobe učitelje i učiteljice za niže pučke škole. Nauci traju 3 godine. Primanje biva svake godine natječajem. Svaki kandidat mora imati svjedodžbu o naucima pučke škole. Stupajući iz učiteljske škole pitomci dobivaju naslov „élèves-maîtres" i moraju se podvrći ispitu, da steku svjedodžbu osposobljenja za učiteljsku službu u pučkim školama (Bréset supérieur de capacité pour l' enseignement primaire).

U svakoj pokrajini ima po jedna učiteljska škola za dječake i za djevojke. Biva, te se dopustilo, da se nekoliko pokrajina združilo i zajedno uzdržaje učiteljsku školu.

7. Učiteljske škole za više pučke škole (écoles normales supérieures d' enseignement primaire). Za obrazivanje profesora za učiteljske škole nižih pučkih škola ustrojene su dvije učiteljske škole (école de St. Cloud et de Fontenay-aux-Roses). U svaku se od njih prima natječajem po 20 pitomaca na godinu (10 za jezikoslovnu skupinu, 10 za realnu).

Obuka odraslih. Govoreći o ustrojstvu pučkoga školstva u Francuskoj valja spomenuti s nekoliko riječi i obuku odraslih. Znatan se učinio korak u prilog toj instituciji, kad se stvorilo uvjerenje o tom, da valja uzdržavati i učvrstiti znanje, stečeno u pučkoj školi za čitavo dugo razdoblje od istupa iz škole, pa sve do pristupa u vojsku. Tečaji za odrasle i šegrte, što ih udešavaju javni učitelji večerom poslije dnevnoga rada, traju čitave zime po svjema općinama; nastavna se osnova može mijenjati prema mjesnim potrebama.

Polazak tečaja za odrasle pokazao je u posljednje doba znatne uspjehe. Ima i vrlo mnogo javnih predavanja sa zornim prikazivanjima s pomoću rasvjetnih sprava.

Osoblje svega školstva kao i mnogo drugih lica (odvjetnici, liječnici, mjernici itd.) pridružiše se tomu djelu pučkoga uzgoja, koji je namijenjen tomu, da zajamči, što no je riječ, „sjutradan škole" — „le lendemain de l' école".

Osoblje pučkoga školstva. Osoblje se pučkih škola sastavlja:

1. Od učitelja i učiteljica pokusnih (stagiaires), pomoćnika ili pomoćnica, pravih (adjoints ou adjointes titulaires);

od učitelja i učiteljica pravih. Pravi učitelji, namješteni na čelo škole s više od dva razreda, dobivaju naslov ravnatelja ili ravnateljice pučke škole (directeur ou directrice d' école primaire élémentaire).

2. Od ravnatelja i ravnateljica viših pučkih škola, od pomoćnih učitelja i učiteljica za više pučke škole. Po zakonu od 30. listopada 1886. oni pomoćni učitelji i učiteljice, koji imaju svjedodžbu osposobnicu za učiteljstvo u učiteljskim školama, dobivaju naslov profesora.

3. Od ravnatelja i ravnateljica učiteljskih škola za niže pučko školstvo i od profesora učiteljskih škola za niže pučko školstvo.

Naprvo smo već istakli, da ima nadzornika za pučko školstvo i na čelu svih pučkih škola u svakom departementu po jedan akademijski nadzornik (inspecteur d' Académie).

Pučki učitelji. — Uvjeti za osposobljenje. — Imenovanje. — Svaki učitelj i učiteljica mora imati najmanje svjedodžbu za niže pučke škole (brevet de capacité élémentaire). Po zakonu se traži za učitelje dob od 18 godina, a za učiteljice 17 god. Nitko ne može upravljati školom prije 21. godine.

Učitelje i učiteljice imenuje ponajprije akademijski nadzornik za pomoćne učitelje. Nakon dvije godine službe, pošto steku svjedodžbu o pedagoškoj sposobnosti (certificat d' optitude pédagogique), mogu biti primljeni u popis pravih učitelja i učiteljica, koji popis vodi vijeće departementa. Prave učitelje i učiteljice imenuje préfet (predstojnik) départementa na prijedlog akademijskoga nadzornika.

Beriva. Učitelji i učiteljice dijele se na pet razreda.

	Učitelji:	Učiteljice:
5. razred	1000 franaka.	1000 franaka.
4. „	1200 „	1200 „
3. „	1500 „	1400 „
2. „	1800 „	1500 „
1. „	2000 „	1600 „

Ravnatelji i ravnateljice dobivaju k tomu doplatak od 200 franaka, što se može povisiti na 400, ako škola ima više od 4 razreda.

Nezavisno od plaće imaju izim toga pravi učitelji pravo na stan ili razmjernu odštetu i odštetu mjesnu — dakle mjesni doplatak — prema broju stanovnika. Polovicu toga doplatka dobivaju pomoćni učitelji i pomoćne učiteljice i oni, koji nemaju naslova ravnatelja i ravnateljice; četvrtinu dobivaju pokusni učitelji. Iznos za mjesni doplatak jest, n. pr. 100 franaka u općini od 1000 do 3000 stanovnika, 500 franaka u općini od 20.000 stan., 800 fran. u gradu od 100.000 stan., 2000 fran. u Parizu. Stanarinu i doplatke mjesne plaćaju općine.

Nagrade i disciplinarne kazne. Učitelji i učiteljice mogu dobiti izim odlikovanja (počasna legija, akademijska paoma, zasluga gospodarska) i neke nagrade po redu zvanja, koji je propisima i zakonima ustanovljen. Te su nagrade: 1. Pohvalno spominjanje, broncana kolajna i srebrna. Godišnji i doživotni doplatak od 100 franaka spojen je s posjedom srebrne kolajne. 2. Kolajnu sa srebrnom nagradom, priznanicom, darom u knjigama i pohvalno spominjanje podjeljuje se učiteljima i učiteljicama, koji su se s najvećim marom bavili obukom odraslih. 3. Istu nagradu dobivaju i oni, koji su obučavali u ratarstvu i vrtlarstvu u pučkim školama.

Disciplinarne kazne. Disciplinarne kazne, koje se mogu upotrebljavati kod učitelja i učiteljica, jesu:

1. Opomena.
2. Ukor.
3. Obustava službe (suspendiranje).
4. Zabrana obučavanja za neko vrijeme, najviše do 5 godina.
5. Zabrana apsolutna.

Opomenu podjeljuje akademijski nadzornik. I ukor podjeljuje nadzornik, ali na obrazloženu izjavu departementalnoga vijeća. Obustavu izriče prefekat na prijedlog nadzornika i na obrazloženu izjavu vijeća departementa. U slučaju obustave ima okrivljeni učitelj pravo da iziđe pred vijeće i da se prije obavijesti o sadržaju spisa. On može uložiti utuk na ministra zbog odluke, kojom je obustavljen od službe.

Zabrana privremena i potpuna određuje se obrazloženom osudom vijeća departementa. Krivac se zove na sud; on može uzeti i branitelja. Osuda vijeća departementa dopušta utok na visoko vijeće pučke nastave.

Te uredbe pokazuju, da pučki učitelji kao i činovnici imaju jamstvo i izvanrednu sigurnost, jer im se služba ne može ustegnuti bez obrazložene osude departementalnoga vi-

jeća, u kojem sjedi nekoliko učitelja i učiteljica, koje bira učiteljstvo.

Osoblje viših pučkih škola. Imenovanje. — Uvjeti osposobljenja. Ravnatelji i ravnateljice tih škola moraju imati svjedodžbu osposobnicu za učiteljstvo u učiteljskim školama. Imenuje ih ministar. Pomoćne učitelje i pomoćne učiteljice također imenuje ministar, ako imaju svjedodžbu osposobnicu za učiteljstvo u učiteljskim školama; imenuju se po istim pravilima kao i učitelji pučki, ako imaju samo „le brevet supérieur" — svjedodžbu za više pučke škole, što je potrebno, da mogu obučavati u višim pučkim školama.

Plaće. — Plaće ravnateljâ i ravnateljica viših pučkih škola iznose 1800 franaka do 2800 fran. s mjesnim doplatkom, stanom ili stanarinom. Plaće za pomoćne učitelje i pomoćne učiteljice tih škola jesu od 1200 fr. do 2200 s istim doplacima.

Učiteljstvo u učiteljskim školama. — Uvjeti osposobljenja. Ravnatelji i ravnateljice učiteljskih škola moraju imati svjedodžbu osposobnicu za učiteljstvo (profesorat) u učiteljskim školama i svjedodžbu osposobnicu za nadzornika pučkih škola, a imenuje ih ministar.

Profesori u učiteljskim školama moraju imati svjedodžbu osposobnicu za učiteljstvo u učiteljskim školama, a imenuje ih ministar.

U višim učiteljskim školama dodijeljen je zavodu poseban upravitelj.

Plaće. — Plaće ravnatelja iznose 3500 do 5500 franaka; ravnateljice imaju plaću u iznosu od 3000 do 5000 fran.; uz to im pripada i stan.

Profesori-učitelji učiteljskih škola dobivaju plaću od 2500 do 3400 franaka; profesori-učiteljice učiteljske škole imaju plaću od 2200 do 3000 fran.

Privatno školstvo. Školski su zakoni zajamčili slobodu obučavanja. Jedino stavljaju neke uvjete i zahtijevaju neko jamstvo, u koliko se tiče otvorenja i držanja privatnih škola. Nitko ne može podučavati u privatnoj školi, ako nije Francuz (za strance postoje posebne ustanove), ako ne ispuni uvjete ustanovljene dobi za javne pučke učitelje, ako nema svjedodžbu osposobnicu (brevet de capacité), napokon ako nije bio neporočan.

Tko želi otvoriti privatnu školu, mora prije dati očitovanje po postojećim propisima. K tomu očitovanju valja dodati osim propisanih priloga još i osnovu zgrade, u kojoj se želi smjestiti škola.

Prigovarati se može tomu očitovanju u interesu morala ili zdravstva. O prigovoru sudi vijeće departementa zadržavši pravo priziva na vrhovno vijeće za javnu nastavu.

Ravnatelji su i ravnateljice privatnih škola u smislu zakona potpuno slobodni u izboru metode, osnove i knjiga, osim onih, koje je zabranilo vrhovno vijeće za javnu nastavu, što se rijetko događa.

Škole privatne podvržene su nadzoru školskih poglavara, u koliko se tiče morala, zdravstva i blagostanja, i da se uvjere, ne protivi li se obučavanje moralu, ustavu ili zakonima.

Statistički podaci. Stanje pučkoga školstva poredit ćemo po službenim statističkim podacima za razdoblje od 20 godina, od 1877.—1897.

Javno pučko školstvo. Broj javnih pučkih škola bijaše god. 1877. 59.021; g. 1887. 67.517, g. 1897. 67.556.

Broj javnih učitelja i učiteljica bijaše g. 1877. 80.063; g. 1887. 98.769; g. 1897. 105.587. (Narasli broj učitelja tumači se naraslim brojem razreda u svakoj školi.)

Broj učenika upisanih u javne pučke škole bijaše g. 1877. 3,823.348; g. 1887, 4,505.109; g. 1897. 4,580.153.

Privatno školstvo. Prema brojevima posljednjih statističkih podataka (1895. do 1896.) broj je privatnih pučkih škola iznosio 15.909 sa 1,333 784 učenika, a 1,203.628 u školama samostanskim.

Obuka popisanih (conscrits). Statistika analfabeta. Po službenoj ispravi od god. 1827. bijaše broj popisanih, koji su znali čitati i pisati, 42%; god. 1886. broj je popisanih, koji su umjeli čitati i pisati, narastao na 90%.

Broj pismenih žena narastao je g. 1887. na 80%. Noviji podaci manjkaju nam.

Proračun pučkoga školstva. Nije prilika, da se poređuju proračuni pučkoga školstva od g. 1877., 1887. i 1897., jer se zakonom od 1889. financijsko ustrojstvo pučkoga školstva iz temelja promijenilo.

Po posljednjim službenim statističkim podacima u školskoj se godini 1895—1896. potrošilo na sveukupno pučko školstvo što od države, što od departementa ili općina u svem 189,450.866 franaka.

*

Država prinosi k troškovima za pučko školstvo svotu od 146,354.546 franaka prema proračunu za upravnu godinu 1898.

Od te svote otpada na plaće za učitelje i učiteljice blizu 125 milijuna franaka.

Ti brojevi pokazuju, koliko zemlja doprinosi žrtava za uzdržavanje i za razvitak pučke obuke; oni dokazuju, koliko se narod zanima i brine za uzgoj puka.

M. Sabatić.

Frenologija. Znanost frenologiju (nauk o duhu i moždanima, osobito nauk o lubanji) utemeljio je liječnik dr. Franjo Josip Gall (1758.—1828.). I liječnici su se i laici već odavna bavili pitanjem o lokalizaciji duševnih sposobnosti u moždanima. Već je Aretej (50. pos. I.) znao, da čovjeku pogođenu od kapi, kojemu je oduzeta polovica tijela, stradaju moždani na suprotnoj polovici. Veoma različna građa moždana dovela je liječnike na misao, da različni dijelovi njihovi obavljaju i različne funkcije. Širemu je općinstvu ipak ostao nepoznat sastav ljudskih moždana i značenje dijelova njihovih. Pod kraj 18. stoljeća probudio je Gall mar za to pitanje. On je još kao učenik opažao saučenike, koji su bili obdareni osobitim pamćenjem, te je našao, da se oblik njihove glave u mnogom podudara. Za tim je obratio pažnju na druge izrazite duševne vrsnoće, pa je i za njih našao spoljašnje znakove, i to na lubanji. Svoja je opažanja nastavio u školama, tamnicama, ludnicama, te je i životinje poređivao s ljudima. Osobito je revno promatrao glave znamenitih ljudi živih i sadrene odlijevke pokojnika, pa što je nalazio više individuja s jednostranim, veoma izrazitim duševnim sposobnostima, sve se više uvjeravao, da svakomu takvu duševnom svojstvu odgovara osobita uzvisica na lubanji, te je po tom zaključivao, da su se ondje na površini moždani jače razvili. Taj dio moždana nazvao bi on „organom“ one duševne sile. Gdje je na onom mjestu u kojega čovjeka našao ravninu ili ća udubinu, ondje je po njegovu mišljenju onaj „organ“ bio slabije razvit Tako je tražio sijelo duševnim sposobnostima, a sam ih našao 27,. n. p. za djetinju ljubav, ponos, taštinu, srčanost, ustrajnost, lukavost itd., smisao za lica, mjesta, brojeve, boje, glasove, jezik.

Gall je držao, da je njegovo otkriće spomenutih „organa“ veoma znamenito za psihologiju i za prosuđivanje ljudskih čina. Po obliku lubanje, mišljaše on, možemo na svakom individuju otkriti slabije ili jače izrazite duševne sposobnosti ili nedostatke. I kad bi tako bilo, ne može se ni reći, od kolike bi vrijednosti bilo to otkriće za psihijatrijsku, kriminalnu i uzgojnu praksu. No stalo se Gallu prigovarati, da spoljašnja površina lubanje ne pokazuje vjernu sliku površine moždana, pa veća finoća i savršenost u organizaciji kod jednoga individuja često preteže samo veću masu u drugoga. I u metodi Gallovoj otkrila se pogrješka. Danas je nauka Gallova sasvim napuštena.

A što je s naukom o lokalizaciji moždanskih funkcija? Tu je marljivo istraživanje, osobito s pomoću vivisekcije, došlo do takvih uspjeha, da je na mjesto stare frenologije stupila nova, koja se ne protivi psihološkomu iskustvu, nego se s njim posvema podudara. Ta frenologija nema doduše pedagoškoga interesa, osim što je pokopala Gallovu nauku.

Što se tiče velikih moždana, slažu se svi fizijolozi, da je organ duševnih pojava. Što su moždani nerazvitiji, to je i ozleda njihova manje pogibeljna. Ako n. pr. golubu odrežemo jednu polutku ili komad obiju, doskora se ne će razlikovati od zdrava goluba. Što su moždani razvitiji, pogibeljnije je, ako se ozlijede. Kod čovjeka je posljedica sprečenje hotimičnoga gibanja, a kadikad i percepcije osjetila. No kako ne strada inteligencija, ako jednu polutku odstranimo, čini se, da jedna polutka zamjenjuje drugu. Svaka polutka služi suprotnoj polovici tijela. U sivoj naslazi velikih moždana osjetilna su i pokretna središta, a nalaze se u čelnom, tjemenom i zatiljnom mozgu. Ako uništimo koje osjetilno mjesto u moždanskoj naslazi, uništit ćemo ili sluh ili pipanje itd. Podražimo li koje pokretno mjesto, nastat će gibanja dotičnih udova ili dijelova njihovih. Uništimo li pokretno središte, uništit ćemo i gibanje. Odatle se razabira, da nova frenologija ne pripada području pedagoga, nego prirodoslovaca i liječnika.

dr. Julije Golik.

Fröbel Fridrik rodio se god. 1782. u jednom seocu njemačke kneževine Rudolstadske. Dao se bio najprije na šumarstvo i gospodarstvo. Učiteljovati je počeo u Frankfurtu u jednom privatnom zavodu. Pošto je zatim neko vrijeme bio kućnim učiteljem, otputi (g. 1808.) se u Iverdun k Pesta-

lozziju, gdje je dvije godine bio i učiteljem i učenikom. Nakon toga je neko vrijeme slušao nauke na sveučilištu u Götingenu, a zatim u Berlinu, gdje je ujedno i učiteljovao na jednom privatnom zavodu. U vojnama za oslobođenje pridružio se dobrovoljačkim četama, a nakon dovršena rata bijaše neko vrijeme asistentom mineraloškoga muzeja u Berlinu.

Zadahnut idejama Pestalozzijevim zanimao se Fröbel u velike pedagoškim pitanjima i mnogo razmišljao o tom, kako da podigne zavod, u kom bi se uzgajala čista humanost načinom i sredstvima čisto prirodnim, a u kom bi glavni radnik bila majka. Doskora se pruži zgoda, te je u društvu s dvojicom prijatelja i istomišljenika u Keilhau-u blizu Rudolstada osnovao (g. 1816.) uzgojni zavod prema svojoj ideji. Nešto zbog pomanjkanja novca, a nešto zbog spletaka morade taj zavod ostaviti, te ga predati jednomu od svojih prijatelja. Poslije toga osnovao je drugi uzgojni zavod najprije u Wartenseeu, a zatim u Willisau u Švicarskoj. Taj je zavod tako uspijevao, da mu je bernski kanton ponudio mjesto ravnatelja burgdorfskoga sirotišta, koje je on i primio. No doskora morade ostaviti to mjesto, jer oštri gorski uzduh nije prijao njegovoj ženi. Pošto se za tim još neko vrijeme bavio u Berlinu, pristupi najznamenitijemu svom djelu, i otvori (g. 1840.) prvo zabavište u Blankenburgu. Fröbel je taj zavod nazvao „Kindergarten“, jer je htio, da uz svaki takav zavod bude oveći vrt, kako bi se djeca za rana uvela u prirodu, te u prirodi prirodnim načinom i prirodnim sredstvima razvijala.

Zabavištu je po Fröbelu zadaća, da djecu od treće do sedme godine po nekoliko sati na dan obrazuje igrom i drugim prikladnim sredstvima. Nije dakle Fröbel htio, da djecu sasvim istrgne iz krila majčina, nego samo da majci uzgojni posao olakoti. Kao učenik Pestalozzijev znao je cijeniti silnu moć majčine ljubavi i prirođene joj sposobnosti za uzgoj, te nije poput Fichtea tražio, da se djeca uzgajaju posve u državnim zavodima. Fröbel je zamislio i osnovao zabavišta za to, jer je bio uvjeren, da obitelj ponajviše ne može da pruži svih onih sredstava, koja su potrebna za valjan uzgoj, i jer je držao, da majke nijesu dovoljno upućene u to, kako treba da se djeca na racijonalan način uzgajaju. S toga je on želio, da zabavište polaze također odrasle djevojčice i mlade majke, ne bi li se tako što bolje spremile za jednu od najznamenitijih svojih zadaća.

Da se uzgoje valjane učiteljice za zabavište, osnovao je Fröbel (g. 1849.) uzorno zabavište u kupalištu Liebensteinu, gdje su se one djevojke, koje bi se htjele posvetiti tomu zvanju, upućivale u teoriji i praksi zabavišta. Ideja zabavišta stekla je međutim dosta prijatelja i zagovornika, te su jur mnoga zabavišta u različnim krajevima Njemačke bila podignuta. Tad najednoć izda pruski ministar prosvjete (g. 1851.) naredbu, kojom se osnivanje zabavišta u Pruskoj zabranjuje „poradi uskoga saveza njihova s destruktivnim tendencijama na polju vjere i politike.“ Fröbel je srčano branio svoje čedo u mnogim časopisima, i nastojao s mnogim moćnim prijateljima, da se ta zabrana opozove. No on toga nije doživio, jer je umr'o već g. 1852., a naredba, kojom su zabranjena zabavišta u Pruskoj, ukinuta je istom nakon punih devet godina.

Pedagoške svoje ideje razložio je Fröbel u mnogim svojim spisima. Najznamenitije mu je ipak djelo: „Čovječji uzgoj“ (Die Menschenerziehung, die Erziehungs-, Unterrichts- und Lehrkunst, angestrebt in der allgemeinen deutschen Erziehungsanstalt zu Keilhau), što ga je izdao jur g. 1824. U tom je djelu postavio načela cjelokupnomu svom uzgojnom sustavu, a u bitnosti i zabavištu, koje je istom šesnaest godina nakon toga osnovano.

Fröbel hoće da se sav uzgoj osniva na prirodi. „Priroda“, veli on, „bila mi je gimnazija, kamenje i organske pretvorbe profesori, a drvo rektor. Moj rektor i profesori uče me još i danas, i učit će me, dok budem živ.“ Glavni uzgoj prirode i čovječjega razvitka jest jedinost u mnogostručnosti. Jedinost valja razvijati u mnogostručnosti. Tomu je simbol sferičnost (kugla). Ona nam prikazuje jedinost u mnogostručnosti, opće (univerzalno) u posebnom (individualnom), t. j. nešto, što se razvija u beskonačno, a ipak se samo u sebi ograničuje. Takvu savršenu jedinost u mnogostručnosti valja postići i uzgojem. Čovjek treba da se u jedinosti duha (uma) i ćudi (srca i volje) razvija sam iz sebe svestrano i samosvijesno, t. j. svaka njegova sposobnost i djelatnost treba da se obrazuje, ali ne pojedince ili odijeljeno, nego suglasno. On treba da upozna

jedinost u mnogostručnosti i obratno : čovjeka u čovječanstvu, i čovječanstvo u čovjeku, te da pronađe spoljašnost u unutrašnjosti, i unutrašnjost u spoljašnosti, po tijelu da upozna duh, a po duhu tijelo itd. Škola ne smije da se odijeli od života, nego oboje mora da složno i zajednički radi. Uzgoju je nastojati o tom, da dječak bude jednom dobar čovjek, krepostan građanin, revan rodoljub i valjan otac porodice."

Premda je Fröbel praktičnu stranu svoga uzgojnog sustava umio vrlo lijepo i jasno razložiti tako, te je tim na brzo osvojio um i srce sviju, koji su se za to zanimali, bilo mu je teorijsko razlaganje, naročito filozofska njegova strana dosta nejasna — mistična. Mnogi njegovi nazori sjećaju na panteizam, naročito na Schellingovu i Hegelovu nauku, po kojoj je svijet (priroda) i Bog u bitnosti jedno te isto. To je upravo i dalo povoda, da je pruski ministar prosvjete zazirao od zabavišta, te ih zabranio.

Najzanimljiviji su nazori Fröbelovi o uzgoju maloga djeteta. U svakom je djetetu, veli on, klica za sve, što je dobro, lijepo i istinito. Tu klicu valja samo pomno njegovati, pa će se razviti i donijeti obilna ploda. U tom se Fröbel potpuno slaže sa svojim učiteljem Pestalozzijem, ali se u provedbi toga načela ponešto odaljuje od njega. Pestalozzi sav svoj uzgojni rad osniva na zoru, a Fröbel ga hoće da utemelji više na činu (radnji). Zato je njemu igra i zabava najglavnije sredstvo uzgoja u prvoj dobi djeteta. No on hoće da se igrom poda prava i korisna zabava duhu. Zato traži, da se djeci daju samo takve igračke, koje može na različne načine upotrebljavati i koješta od njih slagati ili stvarati. U svakoj igri treba da bude klica za slijedeću tako, da se radnja djeteta prirodno razvija. Osim toga treba da su igre mile i zanimljive djeci, te da potpomažu fizički njihov razvitak. Prva je igračka lopta, zatim dolazi kugla, valjak i kocka. Poslije toga daju se djetetu stupići, šipke, daščice i kolobarići, da od toga po vlastitom ukusu i maštanju stvara različne oblike. Napokon daju mu se ostršci, da od njih pravi krstove, zvijezde, kutijice itd. Osim toga izbada i izrezuje životinje, bilje, oruđe. (Pobliže o tom vidi u članku zabavište.) *S. B.*

G.

Ljudevit Gaj rodio se 9. srpnja g. 1809. u Krapini, u hrvatskom Zagorju. Gimnaziju je izučio u Varaždinu, pa je već u 16. godini napisao latinskim jezikom povjest svoga rodnoga mjesta „Brevis descriptio loci Krapinae“, ali mu zagrebačka cenzura nije dopustila, da to djelce izda, nego ga je on poslije izdao u Karlovcu (1826.) njemačkim jezikom s natpisom: „Die Schlösser bei Krapina.“ Tu je napisao i onu zanimljivu priču o braći Čehu, Lehu i Mehu, koja se nalazi i u starim češkim, poljskim i ruskim kronikama. Kad je Gaj poslije svršio na gradačkom i lipiskom sveučilištu filozofske nauke i postao doktorom filozofije, pođe u Peštu, da ondje lakše prouči hrvatsku povjest u ondješnjim bogatim arkivima i knjižnicama, i da uza to uči prava. Ovdje se upoznao sa slavnim i glasovitim Slovakom Janom Kollárom, nježnim i rodoljubnim pjesnikom „Slavý dcerý“. Ta se pjesma sastoji iz 645 soneta, pa su u njoj opjevane tužne borbe Slavenâ na Sali, Odri, Rajni, Labi i Moldavi, a slave se ujedno i svi muževi, koji su stekli zasluga za Slavene. Kollár bijaše protestantski svećenik i neko vrijeme profesor za slavensku mitologiju i za starine u bečkom sveučilištu. Umr'o je god. 1852. Gajevu poznanstvu s Kollárom treba da zahvalimo mi Hrvati svoj današnji pravopis, što ga je Gaj objasnio u svojoj knjižici: „Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja“ (1830.). Ta je knjižica pisana hrvatskim i njemačkim jezikom; njemačkim zato, što su u nas u ono doba obrazovaniji krugovi razumjeli njemački bolje nego hrvatski. Taj novi Gajev pravopis bio je analogan s češkim, pa je u Gajevu javnom radu i nastojanju oko preporođaja hrvatske knjige bio znamenit i odlučan korak.

Ljudevit Gaj.

Preporođaj hrvatske knjige i hrvatskoga

naroda u trećem i četvrtom deceniju ovoga stoljeća bez sumnje je jedna od najsvjetlijih točaka u hrvatskoj povjesti, jer je u to zanosno doba hrvatski narod stao disati novim duhom i stupio u kolo ostalih kulturnih naroda. Hrvati bijahu početkom ovoga stoljeća rascjepkani državnim svojim životom, pa ne imađahu ni jedinstvenog književnoga jezika, ni jedinstvenoga pravopisa, a nestalo je bilo posve i narodne samosvijesti, pa je po svjema hrvatskim krajevima zavladalo mrtvilo i nehaj za narodnost, za jezik svoj i za otadžbeničke ciljeve. Ono malo pisaca, što su se pojavljivali kadšto i gdješto, pisalo svaki narječjem svoga kraja, svojim pravopisom i bez općene koristi. Isto je tako bilo i raznovrsnih naziva za hrvatski jezik, koji se upotrebljavao jedino u razgovoru sa seljacima i slugama. God. 1831. opjevao je Pavao Stoos, župnik pokupski, u svojoj elegiji „Kip domovine“ tužno stanje hrvatskoga naroda i mrtvilo, što je bilo zavladalo, pa je opominjao narod, da se osvijesti, i da opet prigrli svoj mili jezik.

Među austrijskim Slavenima počeli su se najprije buditi Česi, pa se doskora ugledaše u njih i ostali Slaveni, te stadoše njegovati misao slavenskoga zajedinstva, raditi na književnom polju i promicati narodne interese. U tom pogledu uzradiše u Čeha najviše Šafařik i Jungman, u Slovaka Kollár, u Slovenaca Vodnik i Kopitar, u Srba Obradović, Mušicki i Karadžić, pa su nastojali, da uliju i pobude u narodu ljubav prema svomu jeziku, narodnosti i narodnoj knjizi, o kojoj onda nije moglo ni biti prava govora. Pa i pogled u naš tadašnji javni život nije bio ni malo utješljiviji. Sav naš javni život koncentrovao i očitovao se tek u županijskim skupštinama, ali su i one bile samo sastanci plemstva, koje je obavljalo sve javne poslove latinskim jezikom.

U to tužno doba bilo je više hrvatskih mladića, koji su izvan Hrvatske bili u visokim školama, ponajpače u Beču, Pragu, Pešti i Gracu, pa videći kako ostali Slaveni nastoje oko probuđivanja svoga naroda, počeše i oni o tom misliti i dogovarati se. U Beču su već god. 1813. osnovali mladi ljudi iz Hrvatske i Srbije društvo, kojemu je bila svrha, da osvijetli svoj jezik. To su bili: Kopitar, Šporer, Mihanović, Davidović i Frušić. Davidović je počeo izdavati srpske novine, kroz koje se Kopitar upoznao poslije s Vukom Karadžićem. Šporer je ishodio također dopuštenje, da može izdavati hrvatske novine, no u Hrvata nije našao ma baš nikakva odziva. God. 1818. stade i Mihanović izdavati „Oglasnik ilirski“, ali je i taj zamr'o već u svom zametku. Toliko je mrtvilo bilo u nas!

Kao što u Beču, tako se našlo i u Gracu više mladih ljudi iz Hrvatske, Dalmacije, Srbije i slovenačkih krajeva, koji su se ondje u visokim školama pripravljali za svoj budući život i za svoje zvanje, a ponajglavniji među njima bijahu: Demeter, Kurelac, Gaj i Vraz, pa su za dokolice čitali Kačića i narodne pjesme, izučavali štokavštinu i povjest narodnu prožeti željom, da pomognu svomu narodu.

U tim žalosnim prilikama, u tom narodnom i književnom mrtvilu pojavi se dr. Ljudevit Gaj, da prene duboko uspavani narod hrvatski na nov život. Vrativši se iza svršenih nauka god. 1831. u Zagreb naumi, da uloži sve svoje sile i sav svoj imutak u dobro naroda svoga, pa je u kratko doba od god. 1835.—1848. učinio veoma mnogo za svoj narod. Uredio je hrvatski pravopis, osnovao hrvatske novine, prihvatio i uveo štokavštinu za književni jezik, te je pod imenom ilirskim sjedinio Hrvate, koji su se u ono doba dijelili na Slavonce, Dalmatince itd., a pisali najrazličnijim narječjima i pravopisima.

Videći da bez javnoga glasila ne može na narod djelovati i svoje ideje izvoditi, bijaše Gaju sad najpreča briga, da osnuje novine; ali to je bio onda mučan posao, no njemu je uz dugotrajni i teški napor pošlo ipak za rukom, da je posredovanjem ministra unutrašnjih posala, Čeha grofa Kolovrata, izvojštio u cara Ferdinanda I. ovlast za izdavanje hrvatskih političkih novina.

Gaj je međutim, dok mu je prispjelo dopuštenje, snubio i oko sebe sakupljao umne Hrvate, koji su njegove ideje s oduševljenjem prihvatili i oko njega se u kolo uhvatili. Gdjegod bi se Gaj pojavio, svuda je osvajao poput prava triumfatora sve i svakoga za svoje velike ideje. A nije ni čudo, kad se uzme na um, da je bio čovjek vanredno obrazovan, razborit i duhovit, domišljat i umiljat, a riječi su mu tekle iz usta kao med, pa bi svojim blagim, iskrenim i temeljitim razlaganjem umio svakoga začarati i osvojiti. Latinski, njemački, madžarski

i hrvatski govorio je jednako savršeno, s pravom retorskom vještinom.

Dne 6. siječnja 1835. godine izišle su bile prvi put na svjetlo njegove „Horvatzke novine“ i literarni prilog „Danicza horvatzka, szlavonzka y dalmatinzka“ bez osobitog političkoga programa. Prve godine pisalo se u njima kajkavskim narječjem i starim pravopisom; jer je Gaj hotio malo po malo da pripravi narod, naročito kajkavske Hrvate, na svoje književne reforme, pa je s toga primao kadšto članke i pjesme pisane štokavski i novim pravopisom. No već slijedeće godine u 10. broju „Danice“ uveo je štokavsko južno ili hercegovačko narječje i novi pravopis, razloživši potanko, zašto to čini, a svoje novine nazvao je „Ilirske narodne novine“ i „Danica ilirska“. Ime „Ilir“ odabrao je pak s toga, što je u jednu ruku držao, da to prastaro istorijsko ime „Illiricum“ označuje najzgodnije sve zemlje, u kojima prebivaju južni Slaveni, i jer je držao, da su stari Iliri bili Slaveni; u drugu ruku opet zato, što je onda još od Napoleonovih vremena bila u živoj uspomeni kraljevina ilirska, što se naš jezik nazivao u znanstvenom svijetu, osobito latinskom jeziku „lingua illirica“, a ponajpače zato, da okrsti sve južne Slavene jednim imenom, a da ne uvrijedi ni imena hrvatskoga ni srpskoga, pa da ih sve sjedini zajedničkim narodnim imenom i jednim književnim jezikom.

Uz Gaja pristadoše odmah svi tadašnji umniji kajkavski i štokavski književnici, kao Babukić, braća Mažuranići, Stoos, Vukotinović, dr. Demeter, Vraz, Bogović, Blažek, Topalović, Rakovac, Mihanović, Marić, pa onda Nijemčić, Trnski, Preradović, Utješenović, Kukuljević, Šulek, Rusan, Jukić i mnogi drugi. No te Gajeve ideje i novotarije naiđoše na otpor kod mnogih kajkavskih Hrvata, od kojih je bio kanonik Kristijanović, posljednji kajkavski pisac, Gajev najžešći protivnik, pa i učeni Slovenac Kopitar, cenzor za slavenske knjige i spise u Beču, bijaše Gaju protivan. Isto tako zazirahu i Srbi od imena Ilir, dok su na drugoj strani Gajeve ideje prihvatili s oduševljenjem ostali Hrvati u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, pa i mnogi Slovenci. Pisci i pjesnici onoga doba potpisivali bi se rado „Ilir iz Slavonije“, „Ilir iz Kranjske“ itd., a Gaj je žarom svoga govora sve oko sebe oduševljavao i na složni rad poticao. U njegovim je novinama bilo raznovrsnih povjesnih, prirodoznanstvenih, jezikoslovnih i inih poučnih članaka i rodoljubivih pjesama, kako su to već zahtijevali tadašnji duh i književni ciljevi.

U drugom tečaju „Danice“ poče izlaziti Babukićeva slovnica, koju je Fröhlich preveo na njemački jezik (1839). (v. Babukić).

Među Gajeve protivnike pripadaše i vlasnik jedine tad u Zagrebu tiskare, pa je za tiskanje novina zahtijevao vrlo mnogo. Budući da je Gaju bilo mnogo do toga stalo, da se štampa što više knjiga, to je ishodio i opet s velikom mukom drugi privilegij, da može osnovati svoju tiskaru, u koju je uložio sav svoj i sestrin imutak, pa mu je i taj pothvat zadavao mnogo briga. Uza to je sakupljao Gaj za ilirsku veliku knjižnicu sva djela, što govore o Iliriji, a i ostale hrvatske znamenitije knjige, pa je ta knjižnica postala s vremenom doista vrlo znamenitom.

Mnogo su doprinosile k tomu, da se narodna samosvijest tako uspješno u narodu širila, i pjesme-budnice, koje je osobito mlađi naraštaj širio po domovini i kojima je narod usplamćivao. Takove pjesme, kao: Mihanovićeva „Lijepa naša domovino“, Gajeva „Još Hrvatska nij' propala“, Demetrova „Prosto zrakom ptica leti“ itd. oduševljavale i budile su narod na nov život upravo nekom čudesnom snagom. Uz mnoge rodoljubive pjesnike, koji su Gaju u izvedenju njegovih ideja svojim pjesmama znatno pomagali, znameniti su u tom pokretu i neki glazbenici, koji su bili rodoljubive pjesme uglazbili, a najglavniji bijahu: Livadić, Lisinski i Rusan. Njihove su pjesme i glazbotvorine odjeknule po svem narodu, pa se mnoge i danas još rado pjevaju.

Kao što je Prag bio u ono doba stjecište sviju sjevernih Slavena, tako je evo sad postao i Zagreb na slavenskom jugu znamenitom točkom, u koju je sve upiralo svoje oči, jer su se ovdje raspredale znamenite stvari i osnivala različna društva i zajednice, kojima se nastojalo unaprijediti prosvjetu i materijalno stanje Hrvatâ. Da se mogu ilirski pokretači i pregaoci zgodnije sastajati i svoje namisli lakše izvoditi, pa da u to svoje stjecište privedu i ostale latinštinom i njemštinom otuđene krugove, osnovaše inicija-

tivom rodoljubnoga grofa Janka Draškovića, gorljivoga Gajeva pristaše, g. 1838. u Zagrebu „Narodnu čitaonicu“, u kojoj bijaše središte svega rodoljubivog revnovanja i književnoga rada. Tuj se snovalo, vijećalo, pisalo i potpomagalo sve, što je smjeralo na boljak i napredak naroda. Poput zagrebačke čitaonice osnivahu tad rodoljubi po svjema većim gradovima i mjestima širom domovine slične čitaonice, koje su u ono doba izbilja mnogo doprinosile, da su se Gajeve ideje tako brzo po narodu raširile i da se narod osvješćivao.

Rodoljubivi grof Janko Drašković progovorio je hrvatskim kćerima u djelu: „Ein Wort an Illiriens hochherzige Töchter über die älteste Geschichte und Regeneration ihres Vaterlandes!“ (1838.), dašto njemačkim jezikom, gdje ih poziva, da prionu uz patrijotski rad i uz svoj materinji jezik.

Nadalje su se Gajeve ideje mnogo razvijale i širile različnim društvima i zajednicama, a ponajglavnija bijahu: „Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo“, koje se osnovalo g. 1841. potporom i zagovorom zagrebačkoga biskupa i banskoga namjesnika Jurja Haulika. Godine 1842. utemeljena je „Matica ilirska“, kojoj je bila svrha: čitanje novina i knjiga, te raširivanje korisne nauke.

Kako je dubrovačka književnost u ono doba bila u nas slabo poznata, te su Iliri naši upoznali Dubrovčane tek preko Šafařikova djela: „Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten“, to je Gaj putovao sâm u Dubrovnik, da se što bolje upozna s radom slavnih Dubrovčana, pa je tako njegovom ponukom izdala „Matica ilirska“ već god. 1844. prvo izdanje Gundulićeva „Osmana“. Ilirima su bili dubrovački pjesnici uzor, pa su ih smatrali pravim klasicima. — U isto se doba osnovalo i „Narodno gospojinsko društvo“, koje je opet svojim načinom potpomagalo Gaja u njegovu patrijotskom nastojanju, pa su rodoljubive gospođe također vrlo mnogo uzradile, da se naša pjesma, naša riječ i naša knjiga, a po tom i narodna svijest što dublje uvriježila u one krugove, kojima je bila do onda zazorna. Spomena je vrijedno i društvo: „Zbor duhovne mladeži zagrebačke“ u zagrebačkom katoličkom sjemeništu, koje izdaje pobožne i poučne knjige.

Od velike znamenitosti bijaše u to doba osnutak „Narodnoga kazališta“, kojemu je udaren temelj god. 1841. potporom biskupa Haulika, i kojemu je bio dušom dr. Dimitrija Demeter, prvi hrvatski dramaturg i dramski pjesnik. Demeter je uređivao neko vrijeme i „Danicu“. Prikazivanjem dramskim u hrvatskom jeziku rasplamtila se još većma ljubav prema hrvatskomu jeziku i hrvatskoj pjesmi.

Kako je cenzura u ono doba bila stroga, i kako se bilo ilirskim pobornicima boriti s mnogim neprilikama i neprijateljima, to su stali već klonuti duhom; ali ih na novo osokoli na ustrajan rad priznanje s najviše strane. Car Ferdinand I. pošalje Gaju (1839.) u znak svoga priznanja za zasluge na prosvjetnom i književnom polju dragocjen alemprsten, i u tom su odlikovanju nazrijevali Iliri odobrenje za svoj rad i za svoje vladanje. No ime „Ilir“ imađaše odviše neprijatelja, pa je napokon iza mnogih potvora i sumnjičenja s političkih razloga zabranjeno (1843.). Gaj je promijenio sad ime svojim novinama u „Narodne novine“, a „Danica“ se prozvala „hrvatsko-slavonsko-dalmatinska“. Ta promjena imena nije ni najmanje smetala daljnomu oduševljenju i radu naših pokretača.

Gajeve ideje i ilirski pokret zahvatiše međutim Dalmaciju i Bosnu. U Dalmaciji, u Zadru, osnovao se god. 1844. list „Zora dalmatinska“, a urednikom mu bijaše Kuzmanić. Tuj se prvi put pojavio i Preradović sa svojim pjesmama: „Zora puca, bit će dana“, sa svojim „Putnikom“ i sa svojim „Prvijencima“. U Bosni je ilirski pokret širio ponajviše franjevac Franjo Jukić. On je bio ondje glavni zastupnik novijega književnog rada, pa je sa svojim „Bosanskim prijateljem“, „Zemljopisom i povješću Bosne“ i „Bosansko-hercegovačkim pjesmama“ krčio put većoj prosvjeti u Bosni. No Barašić, apostolski vikar za Bosnu, tužio je Gaja u Rimu, da širi krive nauke, a povodom ustanka god. 1837. potužio se na Gaja austrijskoj vladi i bonsanski paša, da je on začetnikom tih nemira u Bosni.

Književni rad ilirskih pjesnika i književnika bio je veoma opsežan i obilan, ali od najveće literarne vrijednosti bijaše „Kolo“,

časopis za literaturu, umjetnost i narodni život, što ga izdavahu Vraz, Vukotinović i Rakovac. U tom se časopisu pojavlja prvi put kritika u hrvatskoj književnosti. Od ne manje znamenitosti bijaše i to, što se u to doba osnovao „Narodni muzej", kojemu udariše temelj Dragutin Rakovac i Mijat Sabljak. Uz arheološke i prirodopisne zbirke osnovaše i biblijoteku, pa su muzeju darovali sami svoje zbirke.

God. 1845. odredi car Ferdinand, da se na zagrebačkoj akademijskoj gimnaziji osnuje prva stolica za hrvatski jezik, premda se već god. 1837. počeo privatno i izvanredno predavati. Prvi imenovani profesor bio je Vjekoslav Babukić, koji je bio vanredno marljiv i požrtvovan radnik na književnom polju. — Do godine 1847. govorilo se u hrvatskom saboru latinski, pa tek te godine prozborio je u saboru Ivan Kukuljević prvi hrvatskim jezikom, i od to je doba nestalo u nas u javnom životu latinštine. Hrvatski je jezik doduše bio uveden u sve grane javnoga života i god. 1850. dobio je sva prava, ali ga je već god. 1851. zamijenio njemački jezik, koji se upotrebljavao kao službeni jezik u nas kao i u cijeloj austrijskoj carevini sve do g. 1860., kadno je Hrvatima opet povraćen ustav.

Svi Gajevi pomagači i saradnici, svi tadašnji pjesnici i pisci bijahu prožeti najplemenitijim i najsvetijim težnjama, da uskrise hrvatski narod iz mrtvila, kako to najbolje pokazuju njihovi uspješni književni radovi i plodovi njihova rodoljubivoga pregnuća na prosvjetnom i političkom polju. — Gaj sâm pisao je malo; on je više živom zanosnom besjedom radio, budio, poticao, vodio i učio. On je držao svojim zvanjem, da širi usmeno ilirsko evanđelje, kao što su i apostoli širili kršćansko. On je ljepše govorio, nego pisao, a razvijanje svojih ideja ostavljao bi drugima. Napisao je bio „Dogodovštinu Ilirije", no ta nije ugledala svjetla. U svojim novinama napisao je više članaka o prošlosti Hrvata i o njihovu odnošaju prema Srbima, te je pokazao mnogo znanja, ali malo kritike. U „Danici" je objelodanio svoju „Banologiju iliti o hrvatskih banovih", a izdao je u svojoj tiskari starodalmatinske spise: Hanibala Lucića, Ranjinu i Đorđića. Od pjesama su nam poznate: „Još Hrvatska nij' propala", „Preobraženje", u kojem je opjevao sama sebe, i davorije: „Doletiše ptice kukavice", pa „Hajde braćo, hajd' junaci!", koja se osobito rado posvuda pjevala. God. 1848. iskazao se Gaj posljednji put kao zanosan i izvrstan govornik u Zagrebu, a i u Beču, kamo je vodio pred kralja veliku hrvatsku deputaciju, da izmoli u njega zaštitu za hrvatski narod i Jelačića za bana. Poslije zlokobne godine 1848., koja je zaustavila Gajá u njegovu radu i sav bujni književni život, povukao se Gaj s političkoga, književnog i u opće javnog života u zabit, u kojoj ga je godine 1872. zatekla naprasna smrt. Zahvalni Hrvati podigoše mu u rodnom mjestu Krapini doličan spomenik god. 1891.

Ilirski pokret zaprema po tom u hrvatskoj povjesti — i kulturnoj i političkoj — jedno od najodličnijih i najznamenitijih doba. Rad Gajev i njegovih ilirskih pomagača i pokretača doprinesao je mnogo i tomu, da se obuka u našim školama mogla jedinstveno urediti i razvijati. Do onda morale su se naime školske knjige štampati gotovo za svaki kraj naše domovine drugim narječjem. Tim, što je trudom i marom ilirskih pokretača i pregalaca uveden jedan književni jezik, postignuto je i to, da se može lakše polučiti jedan od glavnih ciljeva narodnoga uzgoja, da se naime u narodu u opće, a u mladeži napose razvija svijest narodnoga jedinstva, kako je to lijepo u svom Kraljeviću Marku istaknuo naš veliki pjesnik Petar Preradović.

Sjeme, što ga je Gaj posijao, razvilo se bujno, pa danas gleda svaki Hrvat s ponosom na ono zanosno doba — na preporođaj hrvatske knjige, kojom se narod podigao u tako kratko vrijeme do tako zamjerne visine.

T. I.

Gatka i priča. Gatka (bajka) je izmišljena pripovijetka čudesna sadržaja, koja nas prenosi u vilinski i čarobijski svijet, pa upotrebljava sva bića sujevjerja, kao vile, vračare, duhove, patuljke, divove itd., da tim stvori zanimljivu i privlačivu fantastičnu sliku. Priča se pak odnosi vazda na neko poznato mjesto, ili istorijsko koje lice, ili kakav događaj, ali se predanjem od usta do usta s vremenom znatno promijenila, čudesno iskitila i do nevjerojatnosti izvrnula.

Gatka je igranje s dražešću fantastičnoga i čudesnog svijeta, u kojem čovjek nastoji, da se riješi prirodnih sila; ona svladava

te međe i okove, pa rađa u nama kao što i mnogi san svojim čudom čuvstvo, da smo se oslobodili prirodnih sila. To čudo dolazi rado u pomoć progonjenu dobru, ne možda muževnim vrlinama i junaštvu, već djetinjoj nevinosti i dobroćudnosti. Kod junaka u gatkama radi se gotovo vazda više o sreći, nego o zaslugama i radu.

Gatka i priča su najstarije vrste narodne epske pojezije i one potječu iz nedogledne starine, iz doba mladenaštva narodnoga, dok je narod bio svojim naivnim vjerovanjem i mladenačkim maštanjem poput djeteta, koje je tek u razvitku svojih duševnih sila. U tim prvim danima, kad su se narodi stali duševno buditi, zameću se najbolje i najljepše gatke, pa s toga ih jamačno i vole djeca toliko i s toga i djeluju na njih tolikom privlačivom i neodoljivom snagom. Bio tomu razlog ovaj ili onaj, nepobitno je, da u njima imade privlačive sile, pa će to priznati doista svatko, koji je motrio, kako se lako osvajaju djeca pripovijedanjem zgodnih gataka. Mali Francuzi dive se isto tako kao i mali Englezi, Nijemci i Slaveni Palčiću ili pedalj-mužu s lakat bradom i drugim sličnim gatkama.

Estetički je karakter gatke obzirom na njezinu pedagošku vrijednost srodan **igri**. Gatka spaja elemente pravoga svijeta s likovima i zgodama, kakvih u tom svijetu nema, a ponajviše ih i ne može da bude, pa kao što u igri u opće, tako svladava često i ovdje motrenje i iskustvo puko utvaranje. Dijete n. pr. sjedne na preokrenut stolac, pa se vozi u kolima. Kuda? U Zagreb svojoj tetki. Tamo će jesti. Što? Nigda neviđena voća i bogzna kakvih sve poslastica. U koje to doba biva i kako dugo gatke začaravaju dijete, to je individualno različno. Imade doduše i takve djece, koju gatke slabo zanimaju, ali većina u njima živi i uživa, pa je upravo čudnovato, kako se gatka i djetinja duša lijepo razumiju; čini se, kao da su bile od iskona zajedno, i da su zajedno uzrasle. Od zbiljnoga svijeta prima dijete redovno samo ono, što se tiče njega samoga ili djece u njegovoj dobi; što je preko i izvan toga, to mu je daleko, tuđe i nerazumljivo. (Klaiber.)

Analogija među psihološkim procesom, što se obavljao u naših predа pred tisućama godina, i što se u naše djece još i danas obavlja, razlogom je, zašto su se ti mitološki produkti toga davnog doba uzdržali do danas. Djeca su ih čuvala, da ih nije nestalo.

Za razvitak duševne produktivne snage hoće se dakle, da djetetu kadšto nestane opreke među zbiljnim spoljašnjim životom i onim, što ga ono samo stvara u svojoj fantaziji. Taj kontrast među zbiljnošću i svijetom gataka ne traje ni onako dulje, nego što i igra traje. Ako dijete sigrajući se ili po uputi gatke srče iz prazna vrčića slatko vino, to će ipak zato odmah zatim, kad ožedni, zahtijevati prave vode. Ono znade, da lutka niti čuje, niti govori, pa se ipak s njom razgovara; ili da njegov drveni konj ne ide naprijed, a on ipak na njemu jaše u daleke krajeve itd. Isto tako znade, da mali Palčić ne može u svojim malenim džepovima nositi mnogo kamenja, da se sve ono, što se pripovijeda u gatkama, događa u svijetu samo jedanput, i to samo u gatkama.

Što se tiče uzgojne vrijednosti gataka, to ih moderni pedagozi u velike cijene. Ziller je osvijetlio pedagošku vrijednost gataka, pa ih je ocijenio s psihološkoga, religijsko-etičnog i realnog stajališta.

a) **Psihološka strana.** U duševnom stanju djeteta prevlađuje do 6. godine slobodna mašta. U takva djeteta nema još čvrstih pojmova, niti ih može da shvati, ako mu se podaju prerano. Slobodna mašta treba s toga da se obrazuje, jer iz nje proistječu sve više težnje. No mašta ne smije vazda da gospoduje, nego se dijete mora privoditi razumnu mišljenju. Za prijelaz do razumna mišljenja drži on najzgodnijim sredstvom pojetsko gradivo gataka, jer ono podaje fantaziji slobodu i jer tu nema nikakvih imena lica, ni mjesta, pa se zgode ne označuju ni prostorom, ni vremenom. Uza to ostaju djeca dulje djecom, pa se očuvaju od prerane umišljene zrelosti i nemara za potonji duševni rad. Djetinja narav slaže se posve s duhom gataka, pa se na tom i osniva, što ih dijete lako shvaća, rado sluša i prima, te što bezazleno vjeruje u njihovu istinu. Gatka uvodi uz slobodno razvijanje maštanja i u red ljudskih i prirodnih prilika.

b) **Religijsko-etična strana.** Gatka sadržaje u sebi i mnogo estetičkih i etičkih pojmova i pravila, pa podaju dovoljno prilike, da se u djece bûdi i obrazuje etički sud, taj temelj sve etičke vrijednosti. Mnogi primjeri, što osvjetljuju sudove i maksime,

podaju opet snage i žara, a to je potrebno osobito za dobrostivost, koja se u djece ne može dosta da bûdi i uzgaja.

Svaka se fantazija doduše ne obrazuje gatkama; ali fantazija, koja se odnosi na prilike života, i fantazija, koje treba ćudoredno-religijskomu čovjeku, može se gatkama zgodno jačati.

c) Realna strana. Budući da gatka sadržaje množinu objektivnih pojmova, koji se dadu dovesti u svezu s običnim životnim prilikama, to one brane od pripovijedaka o sablastima i strašilima. Dašto da takovo gradivo treba protumačiti, jer bi inače moglo biti i štetno, pa gdje je utvaranje u djeteta bolesno i razdražljivo, tu treba oprezno postupati i bditi, pa će biti stanovita umjerenost i tu umjesna i uputna.

U savezu s tim bilo je opet i protivnika, koji su tvrdili:

1. Gatke nijesu istinite, te zavode u laž. Taj prigovor nije osnovan, jer bi se onda to isto moglo prigovoriti svemu, što se nazivlje pojezijom i umjetnošću. Protivnici, koji tako tvrde, ne poznadu naravi dječjega duha, a ni bitnosti pojezije. Gatke nijesu kao što ni basne nikakve laži, već proizvodi djetinskoga doba naroda, koji se s dječjim životom posvema slaže. One u opće i ne idu za tim, da tko vjeruje u njih, a pravi pripovjedač ne pripovijeda gatke tako, kao da pripovijeda istinite pripovijetke, pa dijete i ne pita, da li su istinite. Iskustvo nas uči, da djevojčice ili dječaci slušaju i čitaju s pravim čuvstvom isto tako estetičke istine naših narodnih gataka, kao i grčku i rimsku bajoslovnu povjest. „Opsjena, koja se ne prikazuje kao obična zbiljnost, nego se upravo od nje razlikuje, pa ni za čim drugim ne ide, nego da čovjeka uzdigne, ne može se identifikovati s lažju“ (Lindner).

2. Gatke razdražuju fantaziju. Ni taj prigovor nije osnovan, jer objektivni pojmovi, te pedagoški izbor i postupak pomažu, da se realna podloga ne izgubi. Što se u djeteta polagano i postupno razvija i jača njegovo iskustvo, to se manje obazire na istaknute činjenice u gatki, a više pazi na pojetsku i idejalnu istinu estetskoga i etičnoga svijeta, tako da na posljetku ostaje samo idejalan pravac mislî i viši polet duševnoga života. (Staude.) Ne treba se dakle bojati, da će gatke oštetiti utvaranje, jer ga one samo osvježavaju. Zanemarivanje fantazije značilo bi osuditi djecu, da svoje duševno unapređenje osnivaju jedino na mehaničkom pamćenju. Fantazija je potrebita podloga i za nauku i za umjetnost, jer se bez nje ne može stvoriti ni u nauci, ni u umjetnosti ništa valjana ni od trajne vrijednosti.

3. Gatke ne zadovoljavaju religijskim ni ćudorednim zahtjevima. No ni taj prigovor ne vrijedi, jer u gatkama imade mnogo religijskih i etičkih momenata i motiva. Neke prenose učenika u valjano uređen život kršćanskih porodica. Na tom posvećenom porodičnom tlu, na kojem se uzgajanik zakorijenio svojim prvim i najdubljim čuvstvima, podaju mu gatke zgode, da gleda materinju ljubav, ljubav među roditeljima i braćom, poslušnost i zahvalnost prema roditeljima, a i druge vrline. I tim postaje veza među uzgajanikom i njegovom porodicom čvršća i jača, pa i sva ljubav i sva dobročinstva, što ih uživa u obitelji, oplemenjuju i jačaju njegov prirodni nagon prema svojoj porodici. Takove gatke pomažu, da se izvršuje kršćanska i narodna zadaća. Neke gatke opet gaje uz porodičnu ljubav u različnim oblicima i ljubav prema bližnjemu, koju je Isus Hrist toliko isticao. Kršćanski duh provejava tolike gatke, koje prikazuju ljubav prema onima, koji su otisnuti, potlačeni i od sviju ostavljeni. Sve, što tare bijeda, nevolja i muka, nagrađuje se u gatkama, pa prvi bivaju posljednji. Gatke se brinu nadalje i za pravednost i savjesnost, pa se u njima strogo kazne: prijevara, krađa, otimačina, neposlušnost, opakost, zavist, nevjera, mržnja, škrtost, gramzivost, popašnost i drugi grijesi. Dobri se razlučuju strogo od zlih. Zlo doduše na neko vrijeme nadjača dobro, ali dobro napokon ipak pobjeđuje. Gatke navraćaju i neposrednim vrlinama, kao marljivosti, urednosti, čistoći, udvornosti i svemu ostalomu, što pripada uljudnosti i učtivosti. Svagdje, gdje ne dostaju ljudske ruke, da spasu iz bijede, nevolje, pogibli, straha, muke, tu u gatkama pomaže božanska ideja.

4. Gatke izazivlju u djeci strah i sujevjerje. Taj se prigovor ne može protegnuti na sve gatke. Ima ih doduše i takvih, koje usađuju u dječju dušu strah i sujevjerje, pa djeci ne dadu spokojno spavati, a to su naročito takve gatke, u kojima se govori o sablastima, duhovima, mrtvacima i drugim različnim strašilima, kojima se neposlušna djeca plaše; s toga nije svaka gatka za malu i

veću djecu. No valjan uzgajatelj treba da je pri izboru na oprezu i da podaje djeci jedino takve gatke, koje su prema njihovu shvaćanju i stajalištu, i koje podaju čiste, idejalne i estetske duševne hrane.

Gatke su po tom za obrazovanje ćudi i čuvstva od velike vrijednosti. Budući da se u svijetu gataka mnogo toga omogućuje i da u istinu biva, što u običnom životu ne biva, to se mogu gatkama etički i religijski motivi često neprisiljeno privesti dječjoj ćudi, pa i mnogo ljepše i slobodnije, nego li umjetno načinjenim landavim pripovijetkama o zloj i dobroj djeci, koja se samo prekoravaju ili hvale. U takvim pripovijetkama draži često kakav nevaljao dječak znatiželjnu i živahnu djecu na nasljedovanje, dok se primjerice okrutni ljudožder u gatkama, ili opaki čarobnjak itd. prikazuje djetetu onako, kao što i treba — mrskim, odurnim, groznim i odvratnim.

Prema tomu mogu se gatke zgodno i u školi upotrebljavati kao obrazovno učivo. Naravno da se ovdje nameće pitanje, da li je dom ili škola zgodnije mjesto, da se gatke pričaju djeci. Ako se to pitanje nepristrano prosuđuje, tad bi svakako imao dom starije pravo. Ali kako se dandanas u vrlo malo porodica u opće čuje pripovijedanje gataka, to nema sumnje, da je i u školi mjesto, gdje djecu treba upoznati s našim najboljim gatkama. Valjanom njegom gataka može škola i tomu doprinijeti, da se ne samo održi ta vrsta narodne naše pojezije, nego da se tim u opće potpomaže i estetsko obrazivanje.

Nadalje valja imati na umu, da se gatke pripovijedaju djeci, čim ih pripovijedanje stane zanimati. Ne treba za to velikoga izbora, jer djeca slušaju dugo i rado vazda jednu te istu pripovijetku, pa su u tom upravo nezasitna. I kad već sve dobro znadu, slušaju ih još podjedno vazda rado i opaze odmah svaku malu razliku i svaki dodatak. O razumijevanju dašto nema tu ni govora; jer što u opće i mogu razumjeti mala djeca? Ta i majka sklapa djetetu male ručice na molitvu, a ono je sluša pozorno i nauči pjesmicu, molitvicu, ili što slična govoriti, a da toga ne razumije. Imade doduše pedagogâ, koji hoće, da se tim pričeka, dok dijete bude to moglo razumjeti, ali nas iskuvstvo uči, da dijete može mnogo toga naučiti, što tek poslije poima. Pripovijedati umije mnoga dadilja bolje od mnogoga učitelja; to nije doduše teško, ali se može jedva naučiti. Čitati pak maloj djeci nije zgodno, jer je čitanje teže, pa i dobro čitati mnogo je veća vještina, nego li jednostavno pripovijedati.

Kad djeca nauče čitati, i kad stanu za zabavu sama da čitaju, tad neka samo čitaju gatke, priče i basne. Ne treba se bojati, da će im to dosaditi; oni će se tim štivom pozorno i ustrajno pozabaviti, pa će im to biti prirodnije i korisnije vježbanje u čitanju, nego li ostalo vježbanje, jer se obavlja s ljubavlju i od svoje volje. Kadšto će dašto morati i uzgajatelj tu pohlepu za čitanjem susprezati, ako opazi, da bi moglo biti na štetu ostaloj obuci ili dječjemu utvaranju. Da djeca sama pričaju gatke, što su ih čula ili čitala, to je najbolje sredstvo, da im se odriješi jezik i da se vježbaju u pripovijedanju, a jednostavni djetinji oblik toga gradiva olakšava im pripovijedanje. Nekoja ugodna i poučna razmatranja o gatki mogu se u jezikoslovnoj nastavi primijeniti, ali na višem stepenu, nego što je onaj, na kojem djeci gatke istom pripovijedamo. Osobito su naše narodne gatke za to zgodne, da se djeca upoznadu s narodnim duhom i mišljenjem, i da nauče iz njih lijepi i čisti narodni jezik i slog.

Priče, koje se dadu zgodno dramatizovati, neka se na zgodnu mjestu i dramski prikazuju. Dramsko je prikazivanje posvema prema prirodi djeteta, pa mu oplemenjuje srce, i podaje mudrosti za život i poleta. U novije se doba posvećuje veća pažnja dramatizovanim gatkama, a to dokazuje, da u narodu još nije nestalo smisla za gatke.

Gataka imade u našoj narodnoj pojeziji vrlo mnogo, ali nijesu sve zgodne za djecu. U svjetskoj literaturi zapremaju odlično mjesto istočne gatke, a među ovima opet ponajglavnije „Tisuć i jedna noć." I umjetna pojezija obrađuje rado gatku i priču, ali te nijesu djeci tako shvatljive i razumljive, kao naše narodne gatke, među kojima imade vrlo mnogo lijepih, kao n. pr. „Pepeljuga", „Zlatoruni ovan." „Tko manje ište, više mu se daje." „Sve, sve, ali samo zanat " „Palčić." „Marica i Ivica." „Dobra djela ne propadaju." „Korijen kovač" itd. Neke su naše narodne gatke indoevropskoga podrijetla, pa ih s toga nalazimo i u germanskim i romanskim narodima. — Među svjema narodima u Evropi Slaveni su najbogatiji gatkama,

pa se u obilju, ljepoti, nježnosti i duhovitosti te vrste narodne pojezije ne može s njima ni jedan narod takmiti. — Evropske gatke počeše sakupljati, bilježiti i izdavati koncem prošloga stoljeća, a u nas početkom ovoga stoljeća, pa su se u tom poslu osobito u nas odlikovali: Vuk Štefanović Karadžić, Jukić, Vrčević, Stojanović, M. Valjavec, Marjanović, Mikuličić i drugi.

T. I.

Genetička metoda. Pojam genetičke metode tumači se različno. Najbliži su svakako istini oni, koji genetički postupak u obuci ne smatraju metodom, nego samo jednim momentom ili dijelom njezinim. Po njihovu je tumačenju ono, što se često zove genetičkom metodom, samo put, kojim se u obuci stupa, kad se podaje znanje učeniku. Prema tomu može se govoriti jedino o genetičkom putu u obuci, a ne o genetičkoj metodi. Priključujući se tomu mišljenju razložiti nam je, što je genetički put u obuci, ili kad se obučava genetički.

Ako se stvar ili istina predoči učeniku tako, da može pratiti njezin razvitak, onda je obučavanje genetično; i to realno-genetično, ako se predočuje razvitak stvari, a logično-genetično, ako se prikazuje razvitak istine (pojma). Genetičnomu obučavanju protivno je dogmatično, a to je, ako se podaje gotova ili potpuno razvita stvar ili istina.

Realno-genetičnim putem stupa se u obuci, kad učenici učeći n. pr. prirodopis motre prirodninu na različnim stupnjevima njezina razvitka. Tako im se kod lepira pokazuju najprije jajašca, zatim gusjenica, onda čahura i napokon razvit lepir. Sličnim načinom može se n. pr. kod geometrijske obuke pokazati, da krug postaje, ako se oko neke stalne točke u jednakoj udaljenosti kreće druga neka točka. — Realno-genetični put upotrebljava se naročito kod predmeta, koji se bave stvarima, dakle kod realnih ili egzatnih nauka, a s osobitim uspjehom kod vještina; jer se tu slijedi načelo: od prosta k složenu, i od lakšega k težemu. Krasnopis se n. pr. uči genetički, ako se obuka započne s najprostijim slovom, a to je u našoj azbuci „i“, pa za njim dolaze redom slova onako, kako su se jedno iz drugoga razvila. Obuka u risanju stupa genetičkim putem, ako se likovi ređaju jedan za drugim prema tomu, kako su jedan iz drugoga postali.

Logično-genetičnim putem stupa se u obuci, ako se učenici navode, da iz poznate istine izvedu nepoznatu, koja je prema njoj kao razlog ili posljedica. Iz poznate i priznate istine, da svaka stvar na svijetu ima svoj uzrok ili početak, izvodi se n. pr. istina, da i svijet mora imati svoj uzrok, svoga početnika, a to je Bog. Prema tomu upotrebljava se logično-genetički put ponajviše kod spekulativnih nauka.

Mnoge su se stvari po vremenu usavršivale, a tako i istine pomnijim istraživanjem i obrađivanjem dotjerivale. Ako obuka vodi učenika tako, da prati sve promjene u razvitku neke stvari (izuma, institucije itd.) ili istine (zasade, načela itd.), onda se put, kojim takva obuka stupa, zove istorijsko-genetičan. Prema tomu prikazuje se n. pr. mlinarstvo tako, da se najprije predoči učenicima, kako su ljudi kamenom tucali žito, zatim kako su ga žrvnjali, onda kako su mljeli mlinom, koji je tjerala životinjska sila, nadalje mlinom, koji je tjerala sila vjetra ili vode, i napokon mlinom, koji tjera parna sila. Pojam o božanstvu kao uzroku svega, što postoji, razvio bi se prema tomu tako, da se prikaže, kako su ljudi najprije različnim pojavima u svijetu tražili razlog u različnim izvanrednim moćima, i te moći pripisivali stanovitim prirodnim bićima, koje su nazivali božanstva, kako se pojam božanstva sve više usavršivao, dok se napokon božjom objavom nije uzdigao do pojma o jednom pravom Bogu.

Dogmatično obučavanje može da bude analitično ili sintetično prema tomu, kako učitelj predočujući neku stvar ili istinu začne s cjelošću ili s dijelovima. No analizu ili sintezu obavlja pri tom poglavito sam učitelj. Genetično je obučavanje sintetično, ako se predočuje razvitak stvari, a analitično, ako se prati razvitak istine. Prvo zato, jer se postupni razvitak stvari tumači tako, da se počne s najprostijim cjelovitim čestima ili elementima, a drugo s toga, što se pravilno opće istine (apstraktne) razvijaju iz posebnih (konkretnih).

Kod dogmatičnoga obučavanja duh je učenikov pretežno pasivan, jer samo prima gotove, makar i obrazložene istine ili pojmove. Kod genetičkoga je obučavanja usuprot duh učenika aktivan, jer mora da sam stvara pojam ili istinu. Zato se i preporučuje genetički put obuke više, nego dogmatički.

Često se ipak mora da upotrebi dogmatički put obuke. Ima istinâ, koje se moraju gotove učenicima podati, jer nije moguće da ih izvedu bud kakvim umovanjem ili zaključivanjem. Tako se moraju učenicima naprosto kazati i mnoge činjenice u zemljopisu, povjesti i drugim nekim naukama; jer ako se i može dokazati, da su n. pr. povjesne činjenice vazda u nekoj uzročnoj svezi, to ipak nikomu još nije pošlo za rukom, da pokaže, kako bi učenici s nekom sigurnošću iz poznatih im istorijskih događaja sami mogli izvesti ili razviti one, koji su se iza njih zbivali. Često nije ni duševni razvitak djece prema tomu, te bi se od njih moglo zahtijevati, da prođu sve one putove, kojima je prošla neka istina, dok se uzvinula do onoga stupnja, na kom upravo stoji, ili da iz poznatih istina sigurno i pravilno izvode nepoznate. Ako je ipak nužno, da se djeca upoznadu s takvim istinama i prije, nego li bi mogli tim putem doprijeti do njih, onda nema druge, van da im se podadu dogmatično.

Istorijsko-genetičan put je vrlo obrazovan, te su ga zato mnogi pedagozi toplo preporučivali. Već Baco Verulamski (v. t.) zahtijeva, da se učenik uvede u nauku onim putem, kojim je stupao i onaj, koji ju je otkrivao. No taj je put vrlo dugačak, te često ne dopušta ni kratko vrijeme, koje je određeno za obuku, naročito u pučkoj školi, da se učenici njime povedu. Ne može se preporučiti, da se tim putem na elementarnim stupnjevima obuke predočuje razvoj stanovitih istina ni s toga, jer bi se tako morale učiti i sve zablude prošlih vijekova, a to bi moglo uroditi sumnjama i pomutnjom pojmova. *S. B.*

Genie, genijalan, genijalnost (izgov. ženij, ženijalan, ženijalnost, od lat. genius, ingenium, duh, um), znači općeno najviši stupanj ljudskih duševnih djelatnosti u stanovitom području, ili vršak dosadašnje duševne umne savršenosti u opće. Prema tomu je ženij naziv za personifikaciju toga najvišeg stupnja umnoga savršenstva, a ženijalnost najviše svojstvo, kojim se čovjek kao duševno umno biće podičiti može.

Taj najviši stupanj očituje se duševnim proizvodima, koji su u svom postajanju daleko pretekli redovite putove u polučenju novih tečevina, a svojim rezultatima otvorili nove vidike na daljni razvoj dotičnoga duševnog područja. Ženijalan je dakle čovjek, koji je u stanovitom jednom ili više područja ljudske duševne djelatnosti pošao novim, do tada neobičnim putem, te proizveo nešto, čemu bi po dotadašnjim putovima nerazmjerno više truda i vremena trebalo. Bitno je dakle obilježje ženija, da proizvodi nešto novo, neobično prema pređašnjemu savršenije, i to načinom također neobičnim prema redovitoj proizvodnji umnih ljudskih tečevina.

Takva proizvodnja duševne djelatnosti pojavljivala se gotovo u svakom njezinu području, s toga poznaje povjest ljudskoga razvoja ženijâ svake vrste. Najobičnija je podjelba ženijâ u umjetničke (slikari, kipari, graditelji, glazbenici, pjesnici, glumci, i njima srodni), znanstvene (učenjaci sviju struka, mislioci, pronalazioci i t. d.), državničke (diplomate, govornici, organizatori, financijeri), te vojničke. Našlo bi se možda i ženijâ, koji se baš točno ne bi dali uvrstiti u koju od tih kategorija, no one u glavnom obasežu sve struke državnog i kulturnoga života.

U istoriji dotičnih ogranaka ljudskoga kulturnog i političkog razvoja označuje djelatnost ženija gotovo redovito i preobratne epohalne točke toga razvoja; njihova su imena istorijske postaje na tom razvojnom putu. Njihovom pojavom započinje se obično novo doba u napretku dotične kulturne struke ili u razvoju stanovitih društvenih i državnih uredaba i prilika, a često i u tijeku događaja političke istorije naroda, pa i čovječansta. Djelovanje ženija stvara prečesto razmeđe u razvojnim procesima, pa se njihovim imenom markiranja radi nazivlju i pojedini vijekovi, premda se takvo nazivanje mora smatrati već promašenim osobnim kultom. Primjera radi navodimo, gdje je takva personifikacija ipak opravdana u nekim područjima ljudske civilizacije. Tako se n. pr. ne može poreći, da je s napretkom pojezije nužno skopčano ime Homera, Sofokla, Vergila, Danta, Shakespearea, Goethea itd., s prirodnim naukama Arhimeda, Keplera, Newtona, Linnéa, Darwina, Helmholtza itd., s filozofijom Demokrita, Aristotela, Descarta, Kanta itd., s pedagogijom Komenskoga, Rousseaua, Herbarta, s astronomijom Ptolomeja, Kopernika, Keplera itd., sa slikarstvom

Michel-Angela, Rafaela, Rubensa, Kaulbacha itd., s glazbom Mozarta, Haydna, Bethovena itd. Ne možemo dalje duljiti tih primjera, kulturna i politička istorija pruža ih sjajnu i brojnu četu.

Iza ovih susrećemo ljude, koji su doduše također uz njih, ili za njima koračali na putu napretka; no čim koji od njih stupa utrtom već stazom, taj već ne nosi obilježja ženija. Ženij probija putove, a njegovi pristaše i nasljedovaoci ih šire i utiru. Događa se, da takvi nasljednici često uberu ne samo vremenitu korist, nego i lovore ženija, barem pred suvremenicima. Često se događalo i to, da se ženij svojim proizvodima predaleko vinuo iznad suvremene razine, pa ostao neopažen, pače i prezren. Tek pozniji je vijek upoznao ženijalnost duševnoga rada, koji je baš radi svoje ženijalnosti kao neshvaćen ostao neopažen po strani. Što se međutim dalje iz davnine primičemo sadašnjosti, to takvi pojavi bivaju sve to rjeđi, što je svakako dokazom općega umnog usavršivanja kulturnoga čovječanstva.

Psihologija ženija. Psihološka bitnost ženija bijaše nekoć gotovom zagonetkom. Nemogući taj pojav svesti pod suvremene psihološke nazore uvrstili su ga naprosto u abnormalne pojave. Obično se ženijalnost uzimala kao poseban izraz božanstva u ljudskom duhu. Po takvu bi nazoru ženijalnost bila pojava posve neovisna od ostaloga sveukupnog psihičkog razvoja. Takvu je shvaćanju mnogo doprinijela često i osebna pojava ženijalnih ljudi u prilikama svakidašnjega života. Ekscentričnost u vladanju, preziranje društvenih forma općenja, neobična spoljašnost mnogih ženija doprinijela je toliko njihovu obilježju, da su smatrali takve znakove bitnim dijelom toga obilježja.

Međutim je razvoj psihološke nauke i tumačenje pojava ženijalnosti sveo na podlogu općega psihološkog razvoja. Pojav ženijalnosti osniva se naime na nejednakosti u razvoju pojedinih umnih sklonosti u različnim individujima. Ta se nejednakost očituje u onom velikom razmaku, što postoji između pojava slaboumnosti i ženijalnosti, dakle najnižega i najvišeg stupnja ljudske duševnosti. Slaboumnost naime i ženijalnost samo su sastavni dijelovi cjelokupnoga područja psihičkoga umnog razvoja, od kojih prvi prikazuje ponor, a drugi vršak u tom napredovanju.

Razlog toj razvojnoj nejednakosti stoji u t. z. živčanoj lokalizaciji čovječjih djelatnosti. Svaka naime takva djelatnost ima svoje sjedište u stanovitom području živčanoga sustava. Ta sjedišta zovu se u psihologiji živčani centri (središta). Nauka o tom ima doduše još uvijek hipotešku vrijednost, no općeno su priznati; jer je njihova egzistencija za neke djelatnosti dokazana fizijološkim rezultatima psihologije. Dosta je, da navedemo, kako je pokusima ustanovljeno, da se odstranjenjem ili poremećenjem stanovitih dijelova moždanskoga aparata gube neke duševne djelatnosti. Zna se, da se takvim poremećenjem može izgubiti govor, pamćenje, sud, pače i volja.

Prema tomu, u koliko su ti centri sjedišta viših ili nižih djelatnosti, dijelimo ih na više ili niže živčane centre. Niži su oni, koji proizvode djelatnosti animalne, dakle negativne, senzitivne i motorne; viši oni, u kojima je podrijetlo postupnih viših duševnih djelatnosti, dakle zamjećivanja, pamćenja, razuma, suda i volje. Ti se centri ne razvijaju u čovjeku istodobno, a individualna razlika u tom razvoju ne očituje se toliko u nižim, koliko u višim centrima. Niži su naime prviji po svom pojavu, oni su općeno i jače organizovani u živčanom sustavu čovjeka. Oni su s toga i postali otporniji prema spoljašnjim utiscima, no zato i ne prikazuju čisto ljudskih osobina, nego su kao živčani organi animalnih funkcija manje više zajednički čovjeku i životinji. Viši, čisto ljudski centri, kao plod osobnoga ljudskog razvoja, pojavljuju se poslije, te su podvrgnuti u raznolikim prilikama ljudskoga duševnog razvoja većemu diferencovanju među pojedinim individujima. S toga nijesu oni ni tako potpuno organizovani čovječemu biću, kao što su niži centri. To se organizovanje zbiva kroz generacije, kao što se tim putem prije zbivala organizacija nižih centara, pa baš s toga prikazuje djelatnost tih viših centara osebujnost ljudskoga duha.

Općeno napredovanje u toj organizaciji ujedno je i napredovanje ljudske umne spreme. Redoviti tijek toga napredovanja u individuju po općem razvojnom tečaju cijele vrste jest predmetom ustanovljivanju opće valjanih psiholoških zakona. U koliko se ipak u pojedincu zbog posebne napredne živčane konstrukcije zbio veći razvoj tih viših

živčanih centara, u toliko se onda on očituje potencovanom snagom u području stanovitih duševnih djelatnosti, dok je napokon u nekim individujima redoviti razvoj tako jako pretekao, da može stvoriti nešto, što se redovitim razvojem stvoriti ne može. U koga se takav visoki razvojni stupanj duševnih živčanih centara očitovao djelima, toga onda nazivljemo ženijem.

Prema pojedinim područjima ljudskoga duševnog života, u kojima se ta djelatnost ženija očituje, dade se u glavnom osnovati i psihološka rasporedba pojava ženija.

Prije svega dade se odijeliti jasno ona vrsta ženija, koji imadu svoje podrijetlo u centrima, kakvima nalazimo zametke i u životinjskom organizmu, od onih, koji potječu iz čisto ljudskih djelatnosti. U tom poredanju posebno stoje ženiji umjetnosti odijeljeni od znanstvenih i državno-istorijskih.

Prvima je naime izvor u centrima t. z. čuvstva za lijepo, čemu nalazimo tragova i u životinjskom svijetu (sjetimo se samo krasote ptičjega perja i pjevanja); drugi potječu iz djelatnosti čisto ljudskih živčanih centara, naime uma, te volje njemu sarazmjerne.

Umjetnici, jer rade iz centara, koji su već u nekoj mjeri općeno organizovani ljudstvu, djeluju svojim proizvodima na organizovanu već sadržinu duševnosti ljudske, njihov je dojam emocijonalan ili pokrećući. Oni dakle ne stvaraju novo u samoj stvari, nego tek novim, neobično snažnim načinom pobuđuju u ljudima pokrete njihova osjećanja za lijepo i plemenito, koji se bez takve pobude ne bi u tolikoj mjeri pojaviti mogli. U tom stoji ženijalnost djela Rafaelovih, Mozartovih, Shakespearovih, Canovinih itd. Djelatnost druge od pomenutih vrsta ženija potječe iz najvišega razvojnog stupnja centara, kojima se stvara novo. Visoko razvit centar rasuđivanja bez razmjerno tomu razvitoga centra volje stvara mislioce — filozofe. Oni stvaraju iz stvorenih iskustvenih sudova nove vidike u području ljudskoga znanja; dalje ne dopire njihovo djelotvorno stvaranje. To su ženiji kova Aristotelova, Spinozina, Leibnitzova, Kantova ili Descartova.

Takav visoki centar rasuđivanja uz djelomično razvijeni centar volje stvara ženije istraživaoce i izumitelje, pa namjerne iznašasnike (obretnike). Oni uz svoje sudove stvaraju i djela, ali samo u području prirodne primjene ne utječući izravno u državni razvoj. U takve se broje ženiji, kao što su Galilej, Kopernik, Kepler, Kolumbo, Helmholtz, Pasteur i slični.

Napokon ljudi, u kojima je visoko razvijen centar rasuđivanja uz isto toliko razvijen centar volje, stvaraju djela, kojima utječu na društveni i državni život čovječanstva, i to izravno svojom osobnošću. To su ženiji čina, veliki ljudi političke istorije naroda. Takvi treba da su ne samo proniknuli u tečaj razvoja svoga naroda, nego su umjeli svojom voljom putove tomu razvoju upraviti. To su ženiji poput Aleksandra Velikoga, Cezara, Petra Velikoga, Richelieua, Napoleona, Gladstona itd.

U tom rasporedu nije međutim sadržano i mjerilo poredbene vrijednosti pojedinih tih vrsta ženija. Konačnu im vrijednost podaje uspjeh njihova djelovanja na etičko usavršenje ljudstva. O tom izriče svoj sud kulturna i politička istorija čovječanstva. Naravno da u takvu specijalnom razvoju pojedinih centara leži često i uzrok abnormalnomu pojavu ženija, pa se s neke strane cjelokupna pojava ženija shvaća kao fizijološki-abnormalna duševna pojava (Lombrozo). Tu nam teoriju međutim ne potvrđuje opće iskustvo.

Od ženija valja točno razlikovati talenat. On se naime sastoji u bržem recipovanju i reprodukovanju u području stvorenih već ljudskih tečevina, ali ne stvara ništa nova. Talenat stupa nešto brže od poprečnih ljudi po otvorenim već putovima, ali ne otvora novih kao što ženij. Vrsni duševni radnici sviju struka, okretni državnici, vješti vojskovođi, jesu talenti, ali nijesu ženiji.

Uzgoj i ženij. Pojav ženija, ako i jest po svojoj psihološkoj prirodi neovisan od uzgojnoga utjecaja na pojedinca, ipak je znamenit po uzgoj kulturnoga čovječanstva. Ako je naime cjelokupni njegov napredak ujedno i rezultat njegova općega uzgoja, onda su pojavi ženijalnosti slavodobitni uspjesi toga općeg uzgojnog napretka. Da pak pojav ženija nije postao izvan uvjetâ toga općeg ljudskog uzgajanja, dokazom nam je to, što se ni djela ženija nijesu mogla pojaviti bez stanovitih prethodnih kulturnih tečevina. Tako n. pr. Aristotel uza svu svoju ženijalnost nije mogao osnovati evolucijonu teoriju, ni Arhimed izumjeti parobroda ili

električkoga svjetla. I ženiji su dakle čeda svoga vremena, samo što ne ostaju u njihovim utrtim kolotečinama, nego na njihovim završecima skreću u nove. Ženiji su dakle najviši rezultat uzgoja stanovitoga razdoblja u razvoju dotičnoga kulturnog područja; oni prikazuju uzgojni uspjeh vrste. Uzgojni dakle rad oko individuja ne može doduše izravno stvarati ženije, ali doprinosi neizravno stvaranjem kulturne podloge pojavu ženija. Jer oni mogu nicati samo u kulturnim prilikama. Među Botokudima ili Kafrima istorija nije dosada zabilježila pojava ženija. Individujalni uzgojni utjecaj na razvoj ženija označen je općim pedagoškim obzirima na uzgajanikovu osobnost. Valjano rukovođeni uzgoj umjet će u jednu ruku razabrati znakove ženijalnosti, a u drugu ruku pospješivati i udešavati njezin razvoj. Uzgojni dojam na urođenu ženijalnu sklonost jest analogan radu brusioca dijamantâ, kojemu on doduše nije dao prirodnih svojstava, ali im je pomogao, da sinu u svom sjaju.

Lj. D—ć.

Geometrija i nauka o geometrijskim oblicima. 1. Geometrija je nauka o prostornim veličinama i njihovoj međusobnoj svezi. Riječ „geometrija“ grčkoga je podrijetla i znači za pravo „umijeća o mjerenju zemlje“, pa već to ime pokazuje, da je geometrija nikla iz potreba praktičnoga života. Herodot pripovijeda u svojoj povjesti, da joj je kolijevka u starom egipatskom svijetu, gdje su poplave Nila iskale ponovno izmjerivanje zemljišta, da bi se moglo pravedno urediti plaćanje zemljarine. U starom su je vijeku osobito gajili i razvijali Grci (Euklid, Arhimed, Apolonij), a od 16. se stoljeća preporodila i u velike stala razvijati u zapadnoj Evropi, gdje su postale sasvim nove grane njezine: analitična geometrija, deskriptivna geometrija (Monge, 1746.—1818.) i novija geometrija (geometrija položaja), na kojoj se i danas mnogo radi osobito u Francuskoj i Njemačkoj.

Obično je dijele na nižu i višu geometriju. Niža ispituje samo pravac i krug, pa plohe i tjelesa, koja postaju od njih, a viša radi i o drugim krivuljama i tjelesima, koja se sastavljaju od njih.

Niža se geometrija obično dijeli na planimetriju, koja razmatra prostorne likove, koji se mogu smjestiti u jednu ravninu; na stereometriju, koja razmatra prostorne veličine, koje se ne mogu smjestiti u jednu ravninu, a to su tjelesa, i na trigonometriju, koja se posebice bavi oko izračunavanja trokuta, koji su ili u ravnini (ravna trigonometrija) ili pak na površini kugle (sferna trigonometrija).

Na svakoj se prostornoj veličini može razmatrati njezin oblik i njezina veličina. Ako prevlada prvo razmatranje, imamo nauku o geometrijskim oblicima, a ako prevlada drugo, imamo geometriju mjere ili nauku o geometrijskim veličinama. No jedan se dio od drugoga nigda posve ne odlučuje. U pučkoj se školi n. p. uči nauka o geometrijskim oblicima; ali se ona mora poradi potreba u praktičnom životu obazirati i na njihovo mjerenje.

Geometrijska je obuka u organizmu škole veoma znamenita, makar da je razmjerno kasno ušla u nj. Znamenitost joj je za uzgoj ne samo u tom, što daje spoznaju većega ili manjega broja geometrijskih istina, nužnih u praktičnom životu, nego još više u tom, što daje veoma znatan prilog za opće obrazivanje duha priučavajući učenike na strogo logično mišljenje.

Sistematična geometrija polazi od nekoliko osnovnih pojmova, pa izvodi iz njih dosljednim logičnim zaključivanjem sve poučke. Na dlanu je, da bi bilo posve krivo, kad bi se od mladoga duha u nižim razredima srednje škole iskalo, da tako uči geometriju, a još više od dječjega duha u pučkoj školi.

U toj će dobi biti na mjestu, da se učenicima geometrijske veličine zorno pokazuju i njihovi najjednostavniji odnošaji prikazuju, kako bi s njima posvema upoznao i onda u mnogovrsnim vježbama, kod kojih radi ruka, oko i razum, naučio s tim veličinama operovati, da tek onda na toj osnovi znanja stečenoga tim načinom bude spreman za učenje sistematične geometrije u višim razredima. Obuka je dakle na nižem stupnju propedeutičnoga (pripravnoga) karaktera. Obučno se gradivo tiče tek osnova planimetrije i stereometrije i ide do izračunavanja ploha i tjelesa, a tomu se priključuje zgodno geometrijsko crtanje. Da bude ta obuka uspješna, treba da učitelj vodi od prvoga sata misli učenikâ tako, da u zajedničkom radu s učiteljem po malo prokuhaju geometrijske pojmove i nauče izvoditi ispravne

zaključke. U onoj mjeri, u kojoj se u učeniku budi pouzdanje u vlastitu snagu kod rada oko predmeta, koji je prema njegovoj dobi, raste i interes učenika za predmet i tim je i uspjeh obuke osiguran. Interes će se još povećati, ako obuku prati prema stečenomu znanju poučaka rješavanje geometrijskih konstruktivnih zadaća i geometrijsko crtanje.

2. Nauka o geometrijskim oblicima je za pravo geometrija, koja je osnovana samo na zrenju, pa odustaje od naučnoga dokazivanja po metodama strogo logičnim. Nju ide odlično mjesto već u organizmu pučke škole poradi toga, što je shvaćanje i razumijevanje prostornih oblika za razvoj čovječjega duha vrlo nuždan i znamenit. Prije Pestalozzija naučala se geometrija samo na sveučilištima i višim školama po poznatoj metodi Euklidovoj. No da ta metoda nije za prvu obuku geometrijsku ni u srednjoj školi, pokazalo se po njezinu potpunom neuspjehu. Pestalozzijeva je škola učinila geometriju pristupnom i mlađemu duhu obretom nauke o prostornim oblicima. Ali je ta nova nauka pala u protivni ekstrem: prometnula se u trivijalni i šuplji formalizam, koji duha učenikova nije hranio, nego ga je vodio na površnost. Neki njemački didaktičari izgladiše opreke između stare i nove metode primivši iz jedne i druge, što je u njima dobro i dovedoše svojim djelima nauku o geometrijskim oblicima na onaj stupanj, na kojem je danas u pučkoj školi. Put su prokrčila djela Gassera, Zizmanna, Loreya, Kaselitza, Schramma i dr.

Zadaća je nauci o geometrijskim oblicima u pučkoj školi, da učenici jasno poznaju najznatnije prostorne veličine i njihova svojstva i da umiju ta svojstva svijesno upotrebljavati u prilikama praktičnoga života. Ona dakle mora uzgajati duh i u praktičnom životu korisna biti. Uz jasnu spoznaju osnovnih geometrijskih istina treba da učenici steku vještinu, da znadu prostorne forme, koje su jasno spoznali, također ispravno nacrtati, i da iz svojstava promotrenih oblika i tjelesa mogu odrediti njihovu veličinu. Tri su prema tomu momenta odlučna za uspjeh ove obuke: 1. Stvaranje jasnih predodžba o prostornim oblicima i razmatranje njihovih svojstava. 2. Crtanje jednostavnih geometrijskih oblika i 3. Ispoređivanje prostornih veličina s obzirom na njihovu veličinu t. j. mjerenje i izračunavanje njihovo. Opseg te obuke u pučkoj školi ravna se po vremenu, koje joj je određeno u organizmu škole, ali cilj joj ostaje u svakoj školi isti: ona uči djecu stvari ispravno gledati, budi u njima smisao za oblike (forme), oštri snagu mišljenja, pa tako radi u interesu formalnoga uzgoja. No ona ima i materijalnu vrijednost, jer metodičkim vježbama u crtanju spoznatih oblika, pa onda mjerenjem i izračunavanjem njihovim polaže temelj za porabu u praktičnom životu.

Ishodištem obuci treba da bude motrenje tjelesnih oblika, koji se pokazuju ili na umjetnim ili na prirodnim tjelesima, i o koje zapinje oko poradi njihove osobite shodnosti. Ti se oblici rastvore u osnovne tjelesne oblike i na ove se nadovezuje razmatranje. Danas rado rastavljaju obuku na dva tečaja: na pripravni i na glavni tečaj.

U pripravnom se tečaju zorno rasprave: kocka, kvadratična prizma, pravokutnikova prizma (pravokutni paralelopiped), trostrana upravna prizma, valjak, piramida, stožac i kugla. Vježbe u crtanju jednostavnih oblika i najjednostavnija izračunavanja prate i zaključuju pripravni tečaj.

Glavni tečaj raširuje područje promotrenih oblika možda tetraedrom, šesterostranom prizmom, četverostranom piramidom, krnjom piramidom (trostranom) i krnjim stošcem. No ima geometrijskih oblika, koji dolaze na predmetima praktičnoga života, pa ih se poradi toga mora obuka taknuti, ali ih ne možemo motriti na geometrijskim tjelesima. Ima i svojstava prostornih veličina, koja ne izlaze neposredno iz motrenja geometrijskih tjelesa, ali su od prijeke potrebe za vježbe u crtanju i razumno izračunavanje ploha i tjelesa. Na rezultate neposrednoga motrenja nadovezat će dakle glavni tečaj obuke raširenje obučnoga gradiva i ispunit će praznine, koje su gore spomenute, ali će se pri tom pomno čuvati, da ne prevrši mjeru, i da dade samo ono, što je u istaknutim smjerovima zaista nužno. Ti se dopunjci zgodno priključuju razmatranju onoga tijela, iz kojega se izvode. I ovdje će obuku pratiti metodičke vježbe u crtanju, naročito mreža pojedinih jednostavnih tjelesa (jedini slučaj, gdje treba šestar i ravnalo). Izračunavanje veličine ploha i tjelesa završuje onu obuku. Ta se izračunavanja zaodijevaju u jednostavna pravila ili

u formule sa zgodnim slovima, koje u tom događaju nijesu ništa drugo, nego jedna vrsta duševne kondenzacije.

Što se tiče didaktičnoga postupka kod izučavanja geometrijskih oblika, spomenut ćemo, da treba tijelo namjestiti na katedri, stolu ili posebnom stalku, tako da ga može vidjeti cio razred. Zgodnim pitanjima uvodi učitelj učenike u ispravno gledanje tijela, pa ih puti, da reknu jasno i točno ono, što su vidjeli. Pojmovi se, izvedeni iz toga gledanja, sastavljaju i onda prema potrebi raširuju. Kad su učenici dobili posve jasne predodžbe o prostornim oblicima, onda ih treba navoditi na to, da ih predoče crtanjem. Sve se crta prostom rukom, tek kod sastavljanja mreža ne može proći bez šestara i ravnala, kad treba da učenik sam sastavi od mreža nacrtanih na ljepenci modele tjelesa. Kod cijele obuke treba da se nastoji nada sve oko jasnoga poimanja prostornih oblika, pedantno točnoga označivanja, točno poređanoga tečaja kod ispitivanja oblika, čistoće crtanja i napokon oko sigurnosti u razglabanju i rješavanju zadataka.

Da bude obuka uspješna, treba da su u svakoj školi neka učila za nju. Evo popisa bezuvjetno nužnih:

1. Drveni modeli onih tjelesa, koja se razmatraju u obuci, dosta veliki, da ih može jasno vidjeti svaki učenik. Neki od tih modela treba da se dadu rastaviti po sjekotinama, koje će obuka trebati (trostrana prizma, piramida, valjak, stožac, kugla).

2. Najznatnije mjere i to: a) štap od jednoga metra, razdijeljen u decimetre i centimetre; b) štap od jednoga decimetra razdijeljen u centimetre i milimetre; c) jedan kvadratni metar razdijeljen u kvadratne decimetre; d) jedan kvadratni decimetar razdijeljen u kvadratne centimetre; e) jedan drveni kubični decimetar, koji se može rastaviti; f) jedan limeni šuplji kubični decimetar gore otvoren i g) cilindrična posuda od jedne litre. *Dr. Oton Kučera.*

Gimnastika. 1. Povjest i širenje gimnastike. U starom vijeku opažamo, da su sve vrste gimnastike bile određene poglavito radi samoobrane, ili da su se razvile prilikom božanskoga kulta. U prve brojimo mačovanje, strijeljanje, bojne igre, trčanje itd., a potonjima je pripadao osobito ples. Na starim spomenicima Egipćana, Židova, Asiraca, Babilonaca i Inda opažamo različne vrste borenja i strijeljanja u redovima i druge vrste bojne taktike, koja nam je razumljiva tek nakon redovite gimnastike. No mnoge vrste gimnastike, n. pr. borenje, strijeljanje, jahanje i ples bile su obično mjestimice tek posebni privilegij pojedinih kasta ili obitelji, a metodičko sustavno nije tadašnja gimnastika utjecala na čitave narode. Iz zdravstvenih razloga jedini su Kitajci od najstarijih naroda zdravlja radi vježbali, te je stara kitajska terapija mnogo doprinijela kasnijoj zdravstvenoj gimnastici.

Potpuno i sustavno razvila se gimnastika tek kod Grka i poslije kod Rimljana. Kod Grka je pače gimnastika postala dijelom pravoga narodnog uzgoja. Već od rane mladosti vježbalo se u kući i u školama, a u javnom životu nije bilo narodne slave bez gimnastike. Grcima je bio cilj uzgoja „καλοκαγαθία“ t. j. idejalno lijepo i dobro spojeno u jedno, prema čemu su opet poslije Rimljani na usta Juvenalova izrekli onu staru: „Mens sana in corpore sano.“ Kod klasičkog već uzgoja grčkoga spoznalo se ono zdravo načelo, da treba kako dušu tako i tijelo uzgajati jednomjerno, da bude čovjek potpun u svakom pogledu.

Isprva vježbalo se u Grka na sasvim otvorenu prostoru, a poslije su za vježbanje počeli graditi posebne zgrade „gimnazije“. U tim sgradama nalazile su se garderobe, kupelji, pune dvorane, sobe za uljenje itd. Vježbalo se međutim uvijek samo na prostu uzduhu. U kasnije vrijeme počeše u gimnazijama učiti i teoriju, tim više, jer su se isti zavodi s vremenom pretvorili u faktične škole. Gimnazije nalazile su se ponajviše izvan grada i uz šume. U tim zavodima podučavali su posebni učitelji: 1. uvodne vježbe, 2. petoboj ili pentatlon, 3. atletiku, 4. mačovanje, 5. igranje, 6. ples i 7. plivanje. Najznatnije od svih tih vježbi bile su one od petoboja, jer se tu morala pokazati tjelesna vještina u pet vrsta vježba. Prva vježba bila je brzo trčanje od jednoga stadija ili 185 m., druga vježba bila je skok u daljinu, treća bacanje koplja, četvrta bacanje diska ili mjedene ploče, a peta rvanje. Pobjednik je bio onaj, koji je u svjema tim vrstama pobijedio, te bio svestrano u gimnastici izvježban. Pod atletikom se osobito razumijevalo šakanje, a od plesova izvodile su se različne vrste „kola“ uz pratnju pjesme ili frule.

Tjelesni uzgoj i gimnastika osobito su stekli popularnost i javni značaj prilikom glasovitih narodnih gimnastičkih svečanosti. Osim pitijskih igara u Delfima, istmijskih u Korintu i nemejskih (Nemeja je u Argolidi) bile su najglasovitije olimpijske u Olimpiji u Elidi u Peloponezu. Ta je svečanost trajala svake četvrte godine po nedjelju dana, te je u to vrijeme bila središtem čitavoga grčkog ne samo gimnastičkoga, već i u opće kulturnoga naroda. Pravi i prvi pobjednik bio je ipak gimnastičar, pobjednik u petoboju, kojemu su se u čast priređivale velike ovacije posvuda, gdje su obitavali Grci, osobito pak u njegovu rodnom mjestu. Čitavo pače razdoblje od četiri godine između pojedinih Olimpijada nazivalo se imenom pobjednika.

Rimljani su upoznali gimnastiku iz grčkih gimnazija, te su je donekle prenijeli na svoje zemljište. No popularnom nije gimnastika nigda postala u Rimljana; ona bude uvedena tek u t. zv. bolje krugove, koji su u mnogočem poprimili grčki odgoj i grčku kulturu. Tako su imale mnoge bogate rimske patricijske obitelji svoje privatne gimnazije ili „palaestre“, gdje su Grci naravno i u tjelesnom uzgoju podučavali.

Narod rimski zanimale su više proste i divlje igre, koje su se prikazivale u cirkusima, t. zv. „gladiatorstvo“, koje se obično svršavalo ubijstvom.

U herojsko ili junačko rimsko doba vježbali su se mladići i poput Grkâ u različnim vrstama gimnastike, od česa se poslije još pridržalo mačovanje i utrka na kolima. Etički karakter tih vježbi propade sasvim, kad su ih prepustili bili robovima i najmljenicima, t. zv. profesijonalima, koji su se za novac borili na život i smrt. Igre su se isprva uz žrtve priređivale u čast svim božanstvima, n. p. da dobro uspije koji rat, ili koje drugo preduzeće, no poslije se to sasvim izrodilo, te su carevi i viši časnici morali priređivati igre, da uđu u volju velikomu broju proletarijata, koji je od besposlice i pokvarenosti zahtijevao tek „kruha i igara“ (panem et circenses). Bogatiji su polazili i palestre, uz koje su bila i krasna kupatila, ali ponajviše tek poradi bolje probave, da mogu što više jesti i uživati.

Čim je propala sloboda Grčke i nastala seoba narodâ, koja je naravno poplavila i apeninski poluotok, nesta za dugo vremena klasične grčke gimnastike. Kad se seoba u srednjem vijeku umirila i Evropa zadobila novu političku razdiobu, počela se gimnastika na novo uz ostalu kulturu razvijati. Za vrijeme neprestanoga ratovanja i seljenja vježbali su se svi narodi naravno tek u mačovanju i strijeljanju. Kad se kršćanstvo stalo razvijati, bilo je ono isprva protiv svake tjelesne vježbe. Razlog je tomu bio prije svega u tom, što je kršćanstvo smatralo staru klasičnu gimnastiku neznabožačkom, a potom i nevaljalom, a za tim, što se tad raširena askeza brinula poglavito tek za dušu, a nipošto za tijelo. Cijeli pak odgoj bio je u rukama redovnikâ i svećenikâ. Kad se stao razvijati viteški stalež, započeše viteški mladići vježbati se u lovu, strijeljanju, jahanju i mačovanju, iz česa su se onda razvile glasovite viteške svečanosti i igre nazvane „turniri“, a poslije osobito kod Francuza „carusselima“. Slovjeni su te igre i zabave zvali „sjeđanja“, t. j. gdje bi kralj ili knez sjedio sa svojom družinom i motrio svečanost. Tom zgodom sastajali su se junaci na širokoj luci, na kojoj bijahu u okrug podignuta uzvišena sjedala ili tribine za vladara, njegovu obitelj i dvor.

Kad su u četrnaestom stoljeću humaniste počeli proučavati klasičku literaturu, otkrili su na novo i vrijednost tjelesnoga uzgoja. Na početku petnaestoga stoljeća vidimo, gdje glasoviti humanista Paulo Vergerio st. iz Padove ubraja i tjelesne vježbe u pedagogiju. U šesnaestom stoljeću nalazimo već opet privrženikâ gimnastike i po Francuskoj i Njemačkoj, kamo su doprla humanistička načela iz Italije. I liječnici shvatili su pače sada jur vrijednost gimnastike. Hieronymus Mercurialis napisa još i sada vrijednu knjigu „De arte gimnastica“.

Za tjelesni uzgoj zauzeše se i crkveni reformatori Luter i Zwingli, čiji su se pristaše morali boriti još protiv starih pedagoških predsuda, po kojima su n. pr. igre, plivanje i sklizanje naprosto zabranjivali. Slavni češki pedagog Jan Amos Komenski osobito je zagovarao gimnastiku u svom „Informatoriumu“, te je god. 1650. uveo gimnastiku u svojoj školi kao obligatan predmet. Komenski je želio, da se dan razdijeli na tri dijela po 8 sati. Prvi dio neka bude određen za posao, drugi za njegovanje tijela, a treći za spavanje.

Poput Komenskoga djelovali su Locke

(1632.—1704.) u Engleskoj, Rousseau (1712.—1778.) u Francuskoj i Ivan Pestalozzi (1776.—1827.) u Švicarskoj, koji je osobitu pažnju svratio i na siromašnu djecu i na njihov talenat uz jednomjerno vježbanje tijela i duha.

U Njemačkoj su osobito krčili put gimnastici filantropi Basedov (1723.—1790.) i Salzmann (1744.—1811.) i njihov učenik Guts-Muts (1759.—1839.). Basedov je u Desavi, a Salzmann u Schnepfenthalu kraj Gothe utemeljio posebni uzgojni internat „filantropin", gdje se tjelesnomu uzgoju svraćala osobita pažnja. Guts-Muts, koji je bio učiteljem gimnastike u Schnepfenthalu, počeo je učiti gimnastiku pedagoškim načinom uz sistem i disciplinu, te je prestao smatrati je tek zabavom i razbibrigom, kako je to bilo u Desavi. Prema tomu je i napisao svoju prvu knjigu „Gymnastik für die Jugend". Kad je u to doba uređeno vojništvo za ratovanja s Napoleonom postavio je gimnastiku za temelj vojničkomu vježbanju i napisao u to ime djelo: „Turnbuch für die Söhne des Vaterlandes." Ujedno je svrnuo veliku pažnju igrama, te je izdao i prvu zbirku igara, koja je danas nadopunjena doživjela već osam izdanja. Gimnastiku nazvao je Guts-Muts „sistemom vježbanja tijela, kojoj je svrha, da tijelo usavrši." Prema toj svrsi moraju i vježbe biti određene, pa se moraju metodički preduzimati. Već je Guts-Muts zagovarao vježbanje na prostom uzduhu, te preporučivao plesanje i sklizanje. U to vrijeme bude gimnastika uvedena tek u nekoliko privatnih zavoda; veće popularnosti i javnosti ne domože se jošte, jer je općeno svijet od te novosti još zazirao. Istom početkom devetnaestoga stoljeća udomila se gimnastika općeno u školi, vojsci i među građanstvom.

U Francuskoj je djelovao u tom pogledu Amoros (1770.—1848.), a Clias (1782. do 1854.) u Švicarskoj (1816.) i Engleskoj (1822.), koji su se poglavito brinuli, da se gimnastika uvede kod vojništva, da stvori vojnike čvršćima za obranu domovine.

S još većeg narodnoga stanovišta shvaćao je gimnastiku „otac" Lj. Jahn (1778. do 1852.), koji se brinuo poglavito, da stvori građanska gimnastička društva, te da na taj način bude čitav narod zdraviji i krjepčiji za rat protiv Francuzâ. Jahn je to makar i uz velike neprilike napokon postigao. „Turneri", koju riječ je on prvi počeo upotrebljavati, raširili su se domala po velikoj i duševno ujedinjenoj Njemačkoj, a korist njegova nastojanja pokaza se u velikom tek iza njegove smrti. Jahn je uveo također prvi sprave: preču i ruče.

Poslije je Adolf Spiess (1810.—1858.) sa svojim velikim djelom „Die Lehre der Turnkunst" proširio javnosti polje u njemačkim školama. Gimnastika je postala u pučkim, učiteljskim i srednjim školama općim predmetom. On je preudesio Jahnov „Massenturnen" u „Classenturnen" t. j. nijesu se vježbali svi zajedno ili bez sistema i reda, nego odijeljeno po razredima. Spiess je uveo javne ispite, razdijelio gimnastiku na redovne i proste vježbe, te vježbe na spravama. Ujedno je svratio pažnju i na potrebu, da se i djevojke vježbaju. Spiess je uveo izlete, uredio naučnu osnovu, gimnastičke svečanosti i pokazao na zdravstvenu vrijednost vježbanja i za odrasle; jednom riječi od sad bude gimnastika uvedena općeno u njemačkom narodu, od kojeg se raširi većim dijelom i po ostalim državama kulturnoga svijeta.

Iz Švedske raširi se istodobno posebni sistem gimnastični Petra Henrika Linga (1776.—1839.) po čitavoj Skandinaviji, a odanle djelomično po Njemačkoj, Engleskoj, Belgiji, Rusiji i Sjev. Americi Najprije je Ling učio kao sin protestantskoga pastora teologiju u Upsali, a poslije dođe na sveučilište u Kodanj, gdje se upoznao u prvoj gimnastičkoj školi Nachtigalla mačovanjem. Poslije postade Ling učiteljem na sveučilištu u južnoj Švedskoj u Lundu, gdje je bio ujedno učiteljem mačovanja. Opazivši i na samom sebi korisno djelovanje tjelesnih vježbi stade proučavati anatomiju i fiziologiju i stvori svoj posebni gimnastični sistem, kojemu bude temeljem centralna škola u Stockholmu (1814.) Ling razdijeli svoj sistem na: 1. pedagošku, 2. vojničku, 3. zdravstvenu i 4. estetičku gimnastiku. Fiziologija je glavni temelj svakoj vježbi i prema tomu treba da se svrha vježbi ispita, i koja bi bila u nesuglasju s harmoničkim djelovanjem na čovječji organizam, valja je odstraniti. Kod svake vježbe treba poglavito paziti na razvoj prsnoga koša, t. j. na pluća i na uzorno držanje tijela.

Pedagoška gimnastika uvedena je u sve škole. Glavni joj je temelj dnevni red, koji

treba da obuhvata vježbe po stalnom razvoju za sve dijelove tijela. Isti dnevni red treba da se u godini pojačava, i opet da se svrši s najjednostavnijim vježbama. Tako se isto i svaki dnevni red počinje lakim vježbama, kojima pridolaze sve teže i opet se svršava lakim vježbama, da učenik ne iziđe uzrujan iz škole.

U vojničku gimnastiku broji se mačovanje, floretovanje i bajonetovanje.

Liječnička ili zdravstvena gimnastika razvila se najdalje i izvan granica Skandinavije, osobito u liječničkim krugovima pod imenom „švedske zdravstvene gimnastike". Vježbe zdravstvene gimnastike jesu aktivne, kad ih dotičnik sam izvodi, i pasivne. Originalan je u tom pogledu izum za pasivne vježbe, koje drugi vježbaju na bolesnicima, a to su strojevi dra. Zandera, koji zamjenjuju t. zv. „gimnaste" u davanju vježbi.

Estetička gimnastika očituje tijelom estetiku misli, n. pr. ples itd.

Razlika između švedskog i njemačkoga gimnastičnog sistema. Švedska gimnastika zabacuje neke sprave njemačke gimnastike, n. pr. preču, krugove, ruče, konja, šir itd. držeći, da se na njima mogu izvoditi samo vježbe štetne po zdravlje. Ne zabacuju ih ipak, ako se racijonalno na njima vježba. Prema tomu su švedske sprave jednostavnije i masivnije. Jednostavnost se opaža osobito u skoku, gdje se ne upotrebljavaju ni odskočne daske ni strunjače. Dok je njemački dnevni red sastavljen obično od tri dijela (t. j. tri vrste vježbanja: proste vježbe, vježbe za ruke i skok), sastoji se švedski dnevni red od devet točaka (vježbe za noge, za hrptenjaču, za ruke, u ravnoteži, za stražnje, za prednje, za postrane mišice tijela, skok i vježbe za disanje), pa se uzimlju uz stupnjevanje, kako smo prije označili. Dok Nijemci vježbaju po razredima, vježba se u Švedskoj obično uvijek čitav zavod, te se učenici ne gledajući na razrede po jakosti stavljaju u iste odjele. Bolesni pak i defektni učenici vježbaju napose prema individualnim potrebama. Oba su se ta sistema razvila upravo istodobno, te se raširila među svojim zemljacima. Međutim patrijotizam je bio upravo najglavnijim razlogom, da su pristaše jednoga napadali na pristaše drugoga, što postoji već čitavu drugu polovinu ovoga stoljeća. U novije vrijeme istakoše se osobito fizijolozi, koji su stali napadati na njemački sistem. Tako francuski fizijolozi dr. Demeny i dr. Lagrange, kao i Talijan dr. Mosso, a da ne spominjem Nijemca Hugu Rothsteina, koji je pače pokušao uvesti i službeno švedsku gimnastiku u Njemačkoj. No na nj se oborila čitava legija učenih Nijemaca svake struke, koji pokušaše na svaki način da obrane čast njemačkoga „turnanja". Tako J. Lion, Angerstein, dr. Du Bois-Reymond, dr. Euler i drugi.

Svakako nalazi se i među jednim i među drugima protivnika, koji nepravedno napadaju na tuđi sistem, a da ga dobro i ne poznaju. Tako se prigovara prevelikoj jednostavnosti, istomjernosti i dosadnoj reći bi ukočenosti ili mrtvilu švedskoga sistema, koji n. pr. nama južnjacima apsolutno ne pristaje. Dobar učitelj znat će međutim voditi i u švedskoj gimnastici svoj odio živo, zabavno i s velikim izborom i promjenama na spravama i vježbama. Švedi opet prigovaraju Nijemcima, da se poglavito vrte samo na preči, i da njihov način vježbanja ne zadovoljava svaki sat racijonalnomu i harmonijskomu razvoju tijela. To opet nije utvrđeno, jer dobar njemački učitelj dandanas već slabo cijeni puke kovrtljaje, pa ako se svestrano preduzimlju i tri samo vrste vježbi (vidi gore), može se tijelo zaista svestrano i dobro izvježbati. Prema tomu stoji najviše do dobra učitelja, da ne bude švedska gimnastika odveć monotona, a njemačka opet odveć jednostrana. U najnovije vrijeme pokušalo se oba sustava spojiti, što je osobito u Norveškoj i Danskoj prilično dobro uspjelo. Na taj način uzimlju se u švedski dnevni red i njemačke sprave. Svakako međutim stoji, da se švedskim sistemom razvija više jakost i dobro držanje tijela, dok se opet u njemačkom sistemu pazi više na spretnost i okretnost, što oboje spojeno u jedno i jest pravi cilj idejalne gimnastike.

Među Slavenima uhvatila je gimnastika najprije i najčvršći korijen u Češkoj, kamo prijeđe naravno iz susjedne Njemačke. Veću popularnost steče gimnastika među Česima istom onda, kad su vrli patrijote dr. Tyrš i Fügner (1862.) zasnovali prvo češko gimnastičko društvo nazvavši ga „Sokolom".

U Hrvatskoj i Slavoniji uvedena je gimnastika preko Njemačke, poglavito u bivšoj Krajini. U Zagrebu ju je uveo Miroslav Singer (1859.), koji je imao svoju

privatnu školu najprije u današnjoj gornjogradskoj gimnaziji, a poslije u sadašnjem ženskom liceju. Tu školu polazili su najviše srednješkolski učenici. Doskora se međutim osjeti potreba i hrvatskog gimnastičnoga društva u Zagrebu. Prvo bude stvoreno početkom godine 1875. s imenom „Hrvatski Sokol", a po češkom uzoru. Prvim učiteljem bio je spomenuti Singer. Poslije njegove smrti (1876.) dođe skoro u Zagreb za učitelja tjelovježbe mlada vrsna sila Franjo Hochmann. On je uz učitelja Andriju Hajdinjaka, koji se počeo bio također baviti tjelesnim uzgojem, uredio odmah hrvatsku gimnastičnu terminologiju i počeo (1878.) izdavati gimnastički časopis „Hrvatski Sokol". Hochmann je uznastojao, da su grad Zagreb i vlada zaveli gimnastiku što više u škole. Njegovim nastojanjem oživjelo je na novo društvo „Hrvatski Sokol" u Zagrebu. Obuka iz gimnastike u učiteljskim školama započela je još za Singera (1872.). Poslije bude (1878.) uvedena i komisija za učitelje gimnastike, koji su domala započeli i s obukom u srednjim zavodima. Poslije smrti Hochmannove (1893.) bude nastavljen rad na polju gimnastike u jednakoj mjeri. Inicijativom tadašnjega odjelnoga predstojnika dra. Izidora Kršnjavoga obdržavan je g. 1895/6. tečaj za učitelje gimnastike s 30 pučkih učitelja, koji su poslije razmješteni po svim srednjim zavodima Hrvatske i Slavonije. U tečaju učio se švedski sistem uz češki (njemački). U isto vrijeme uređene su nove gimnastičke dvorane u gornjo- i donjogradskoj (ova kano uzorna za srednje škole) gimnaziji i na donjogradskoj pučkoj školi kao uzor za pučke škole. Napose su pak podignute gimnastičke zgrade u Karlovcu i Varaždinu. Potonja je ujedno uzorom moderne gimnastičke zgrade.

Na polju gimnastičke literature djelovao je kod nas najprije Andrija Hajdinjak izdavši: „Nazivlje za tjelovježbu i mačevanje" i „Tjelovježba u pučkoj školi" (1875.), „Djetinje sigre" (1878.). Prvu sistematičko obrađenu školsku „Gimnastiku za pučke škole" napisao je J. Löfler. Isto djelo bude popunjeno (1895.) švedskom Liedbeck-Bučarovom „Gimnastikom za pučke škole". Hochmann je napisao: „Rukovodnik za tjelovježbu u pučkoj školi" (1878.—1884.), te je poslije časopisa „Hrvatski Sokol" pokrenuo „Gimnastiku" (1890.), koja je do ove godine izlazila pod redakcijom (od 1893.) prof. Bučara. Hochmann je u tim časopisima napisao najveći broj stručnih članaka, te je započeo objelodanjivati i na novo obrađenu „Tjelovježbu u pučkoj školi". U higijensko-gimnastičnoj literaturi napisali su više popularnih spisa dr. Lobmajer i dr. Kosirnik.

2. Korist gimnastike prikazuje nam se na različne načine. Djetetu su prve gimnastičke vježbe dobra zorna obuka za pojmove mjerenja visine, daljine, širine i dubljine. Položaj stvari također će brzo shvatiti, tako što je: desno, lijevo, gore, dolje, strance, upravo, naprijed, natrag itd. S anatomskoga gledišta uputit će se lako o svim dijelovima tijela. Psihološki utjecaj pokazat će se opet tim, što će učenik pomno paziti, što i kako se vježba, i da li će moći isto načiniti. Ne može li mu nešto da pođe za rukom, on će ustrajati u vježbanju i stidjet će se da ne ostane za drugima. Tako će postati okretnim, budit će se kod njega plemenita smjelost i duševna energija. Prisutnost duha, samostalnost, pače i junački duh razvit će se također vježbanjem. Iz svega toga porodit će se veselost i zadovoljstvo, što je samo na korist općoj dispoziciji individuja. Sve se to može samo onda postići, ako vlada poslušnost i disciplina, na što dobar učitelj gimnastike ne smije nigda i podnipošto da zaboravi. Inače ne može biti koristi od gimnastike pojedincu ni cijelosti.

Neprocjenjiva je korist gimnastike po razvoj čitavoga duha pojedinca, jer samo u zdravu tijelu nalazi se zdrav duh, a duša je u najdirektnijem savezu s tijelom. Poslije gimnastike osjećamo se zdravijima, svježima, te smo skloni na svaki duševni rad. No to biva samo onda, ako se gimnastikom ne umaramo, jer inače postignemo baš protivno. Što smo zdraviji, bit će jača i poletnija duša naša, a u slabu i bolesnu tijelu smalaksa vrlo lako i duša, te pogine zajedno s tijelom.

Prvotni uzgoj djeteta također je tjelesni, a kad tijelo tek ponaraste i ojača, počinjemo ga uzgajati i duševno. Tad nam valja stupati dalje jednakim putem i da ne zanemarimo jednu vrstu uzgoja na štetu druge. Poglavito moramo nastojati, da bude tijelo uvijek toliko jako, da može podnijeti svu

duševnu borbu, koja čovjeka čeka na putu često vrlo mukotrpnoga života.

Moralno utječe gimnastika i na čuvstvo ljepote prikazujući estetičko lijepe vježbe pojedinaca i skupina. Da se pak ljepota može postići, potrebno je nada sve, da se svatko drži reda i točnosti, te se onda može složno provesti vrlo znamenit princip: „Svi kao jedan, a jedan kao svi.“

Gimnastika koristi gradskoj mladeži, gdje djeca često puta nemaju prilike za zabavu i slobodno igranje, a potrebna je i seljačkoj djeci, da se priuče na veću spretnost i okretnost, jer ih jednostrani težački posao čini suviše tromima i nespretnima za laglji posao. Korist gimnastike opazit će se sigurnije, ako vježbamo redovito i po mogućnosti svaki dan, makar i kraće vrijeme.

3. Gimnastička zgrada i dvorana neka bude po mogućnosti što prostranija i svjetlija, te lako pristupna za kiše i zimskoga vremena. Dobro je, da je uz dvoranu i igralište, da se ljeti može što više vježbati i igrati na prostu uzduhu. Prema tomu da se može u dvorani igrati, moraju sve sprave biti uređene u pomičnom sustavu, koji mora biti lake i jednostavne konstrukcije, da mogu i sami đaci sprave namještati i opet ih spremati. Zahod neka je uz samu dvoranu, ili ne bar daleko, te ako je moguće treba da je u dvorani i garderoba, voda za umivanje i sobica za učitelja. Zimi treba da se dvorana grije bar do 15° R., a za večernju obuku treba da služi dobra rasvjeta, da se ne dogode nesreće. Poslije svakoga razreda neka se pod dobro pomete od prašine mokrom metlom, a prozori neka se otvore, da se soba dobro provjetri.

4. Gimnastične sprave najobičnije su slijedeće: stol, koza, konj s hvataljkom ili bez nje, sve troje u duž i u šir; preča tanka i švedska, pa viseća; ruče, ljestve ovisne, kose i razite, ljestve, što vise; ovisne i razite, i ovisne od užeta, užeta ovisna i kosa; motke, što vise, i stalne za penjanje, greda i klupe, pozidne prečice, stalci s vrpcom za skok. Za proste skupne vježbe služe štapovi od drveta ili željeza, bučice i čunjevi. Dobro je imati od svake sprave što više komada, da se što više učenika može na jedanput vježbati, t. j. da su uvijek svi zabavljeni. Za pučku školu uzimlju se naravno tek najjednostavnije i najjeftinije sprave. Dobru uputu, kako se upotrebljavaju i prave sprave, sadržaje knjiga Ljudevita Sorlinija: „Uputa, kako se uređuju gimnastične dvorane i kako se izrađuju gimnastične sprave.“ (Osijek 1897. 8° 59 sa 60 slika, kod Pfeifera.) Osobito solidno načinjene sprave nabavljaju se iz Praga, a i kod nas je već pokus u tom pogledu učinjen, ali stvar još slabo napreduje radi premalenoga prometa.

5. Gimnastičko odijelo treba da bude što lakše i što jednostavnije. Majica bez rukava, pojas, široke hlače ili uski triko i papuče sačinjavaju čitavu opremu vježbača u dvorani. Glavno je načelo, da odijelo ne smeta vježbaocima i da bude što lakše, jer je kod vježbanja i onako znatno veća toplota u tijelu. Prema tomu je suvišno, da se dvorane zimi odveć griju. Papuče pak upotrebljavaju se poglavito poradi toga, da se ne donosi u dvoranu prašina na obući, koja se onda vježbanjem digne u uzduh, a vježbači je naravno udišu na svoju štetu. Nemaju li učenici papuča, neka vježbaju bosi, a nemaju li majice, neka vježbaju u samoj košulji. To osobito vrijedi kod igranja, gdje se mladež vrlo ugrije, te mora da ima onda suhe surke protiv niže toplote, koja im se vraća u tijelo, kad ne vježbaju i protiv eventualnoga vjetra.

6. Vrste gimnastike. a) Gimnastika u užem smislu, kako je jur spomenuto. b) Plivanje i kupanje. Isto može se početi vježbati na suhu kano predvježbe n. pr. u gimnastičnim dvoranama. Pliva se na prsima ili na hrptu na više načina. K tomu se izvode različni skokovi u vodu i ronjenje. Sve je to bitni dio kupanja, te je kao takvo naravno vrlo korisno. Najznatnije je, da se čovjek privikne stalnomu dnevnom kupanju uz primjerenu jednaku toplotu. Kupanje osvježi tijelo, te povećava djelatnost, snagu i bistroću uma. Smjelost se također povećava plivanjem, kad se čovjek toliko pouzdava u se, da se ne boji ni dubljine mora ni jakosti rijeke.

Nije dobro ići u vodu ni s praznim ni s punim želucem, a ni ugrijan. Najbolje je, da plivač odmah skoči u vodu. U vodi ispod 14° R. nije dobro ostati dulje od tri do četiri časka, a kod redovitog kupanja dulje od petnaest časova. Više o plivanju i kupanju vidi F. Bučar: „Obuka u plivanju.“ U direktnom savezu s plivanjem i kupanjem je veslanje, koje je također izvrsna gimnastička vježba.

c) Klizanje je zdrava tjelesna zimska vježba, koja se poput plivanja izvodi najviše na otvorenu prostoru. Kliza se ili željeznim sklizaljkama ili velikim drvenim (ski) ili i na raznovrsnim saonicama. Veliku zabavu, a i ugodno čuvstvo pruža ta vrsta gimnastike, kad može čovjek i za najveće zime proboraviti po koji sat na svježu uzduhu. Osobit užitak pruža još klizanje na velikim prostorima, kao što i klizanje na skima po snijegu preko bregova i dolina. Kod nas međutim blago podneblje ne dopušta u punoj mjeri, da se mladež služi tom blagodati. Klizanje je poznato tek u gradovima, te je isključivom zabavom samo nekolicine, a ski-klizanje poznato je i rašireno još u znatno manjoj mjeri. Najviše se mladež kliza na saonicama.

d) Mačovanje dijeli se na bajonetovanje, floretovanje i specijalno mačovanje. Sve troje je vrla gimnastička vježba. Specijalno se tim budi hrabrost i smjelost, a bistri vid. Gdjegdje se uči i u školama, i to ondje, gdje nema dvoboja n. pr. u Skandinaviji i Engleskoj. Kod nas u Hrvatskoj uči se mačovanje i floretovanje na nekim srednjim zavodima. Gdjegdje se opet vježba tek poradi dvoboja, te nije popularno, jer crkva osuđuje dvoboj. Bajonetom i floretom se bode, a sabljom se siječe. Kod vježbanja se uvijek upotrebljavaju obrazine i debele rukavice, dase predusretnu nesreće. Kao što se priređuju gimnastičke svečanosti, tako se priređuju i mačilački turniri, gdje se najbolji parovi bore međusobno i pojedinci protiv najboljih pojedinaca, dok napokon jedan ostane najbolji, ili pobjednik.

U nekim zemljama postoje posebna mačilačka društva, dok se opet gdjegdje, tako i kod nas, njeguje mačovanje u gimnastičkim društvima.

e) Igra je bez sumnje najbitniji dio gimnastike; njome pružamo zabavu, bistrimo um i jačamo tijelo. Igru poznaju svi narodi od najstarijega doba, a i dan danas njeguje se posvuda osobito u djetinjoj i mladenačkoj dobi. Igra se osobito sačuvala u prostom narodu, dok je srednja klasa od nje zazirala, a najbolji razredi pridržali su tek nekoje igre, za koje su držali, da su dostojne njihova staleža. Pedagozi svratiše pažnju zapravo tek u ovom stoljeću na vrijednost i znamenitost igara. Najpopularnijom bila je igra u novom vijeku u Engleskoj, te ondje i danas sve igra, staro i mlado, muško i žensko, bogataši i siromasi. Englezi raširiše svoje igre po čitavom svijetu, gdje god imade engleskih kolonija, te i drugi narodi poprimiše doskora t. zv. engleske igre. Najznatnije engleske igre jesu: krocket, kricket, nogomet, rukomet, tennis, hockey i golf. Svaka od tih igara igra se u stanovito godišnje doba.

I drugi narodi počeše ujedared igrati engleske igre, a patrijote i pedagozi svratiše pažnju i na domaće igre. Tako se rodi veliki moderni igralački pokret, koji je započeo poglavito u Njemačkoj, te se danas igra na svakom zavodu Njemačke. Da se raširе igre, ustrojeno bude centralno društvo uz mnoge podružnice, kojima je glavna zadaća podupirati i širiti igru privatno i u školi. Obdržavani su i u mnogim znatnijim gradovima posebni tečajevi za igre. Društva su nastojala nabaviti i urediti javna igrališta, gdje se mladež obojega spola u određeno slobodno vrijeme mogla sastajati i igrati pod nadzorom učitelja i učiteljica.

Od Slavena povedoše se osobito Česi i Poljaci za tim lijepim primjerima. Prag ima upravo ogromno igralište, kojim upravlja već mnogo godina velezaslužni učitelj gimnastike Josip Klenka, koji nastoji igru i po provinciji što više raširiti, priređuje također tečajeve za rukovoditelje igara i osniva društva za promicanje igre među češkom mladeži. U Krakovu je opet na glasu park dra. Jordana, koji je uredio upravo ogromno šetalište, da u njemu može mladež igrajući se provoditi svoje slobodno vrijeme.

Kod nas su žalibože još uvijek takve prilike, da se što slična ne može oživotvoriti, premda je već i nekoliko učitelja upoznalo se s tim institucijama u Pragu, Krakovu i Zgorelicama.

Ideja igranja tako se razmahala, da je mjestimice nadjačala i gimnastičku ideju. No to ne može biti dobro, jer se mjestimice i u stanovito vrijeme apsolutno ne mogu izvoditi igre, n. pr. zimi, za kiše itd. Najbolje čine bez sumnje oni učitelji gimnastike, koji spajaju jedno i drugo u zgodno vrijeme i na zgodan način, te sve lijepe ljetne dane posvećuju jedino igri, i koji se s najmlađom školskom djecom što više zabavljaju igrom.

Igra ima mnogo izvrsnih uzgojnih prednosti. Ona podržava poslušnost, čini mladež sr-

čanom i ustrajnom, a najviše koristi igra mladeži tim, što se ona međusobno udružuje, ljubi i slaže, što štuje otvorenost i poštenje, čuva se laži i zatajivanja, te pazi na pravednost i pomirljivost, a izbjegava sebičnost. To se osobito opaža kod društvenih igara, koje su među dječijim igrama u velikoj množini. Da igre dobro zabavljaju mladež, nužno je, da se biraju prema njihovu duševnu raspoložaju i spolu. Dobro je, da mladež i sama izabere one igre, koje najvoli, ali opet je nuždan nadzor, da se igra ne izrodi u svađu, i da se ne biraju igre, koje bi pobuđivale u mladeži zla svojstva, ili bi mogle uzrokovati ozlede i nesreće. Isto tako je nužna i promjena u igri, i to neka se što češće mijenja igra sama i oni, koji se igraju. Inače igra dosadi.

Hvalevrijedno je za hrvatsku literaturu, da ima više lijepih zbirki dječjih igara, među kojimi se nada sve odlikuje zbirka Ivana Tomašića „Gimnastičke igre“, koje je po nalogu zem. vlade sakupilo naše učiteljstvo. U toj knjizi naći će čitalac uz veliku zbirku (418) igara i opširnu uputu u svem, što je nužno za dobro igranje.

f) Pučke vježbe. Tim imenom krstimo ono vježbanje, što ga narod mjestimice gaji, a poprimiše to i škole i gimnastička društva. Ovamo ubrajamo: skok u duljinu i visinu, pa skok s pomoću drvenih motaka; nadalje bacanje koplja u duljinu i u nišan, te strijeljanje sulicom i puškom; onda bacanje kamena s mjesta i sa zaletom, zatim rvanje, hodanje i trčanje sa zaprekama, natraške, u vreći itd., napokon dizanje uteza, željeznih štapova itd., pa planinarstvo (turistika).

Sve te vježbe mogu se i pravilno uvježbati u običnom gimnastičnom dnevnom redu, ali se događa često, da stanoviti ljubitelji pojedinih tih vježbi njeguju samo njih, da tako postignu maksimalni stupanj vještine. To jednostruko vježbanje nazivljemo sportom, atletikom i akrobatsvom.

Na taj se način na uhar harmonijskoga zajedničkog razvoja tijela vježbaju tek stanovite mišice, koje znatno ojačaju. Posljedica je tomu abnormalni razvoj tijela, zbog česa vrlo često nastaju različne bolesti srca, te mnogi prerevni sportsman plati glavom. U najnovije vrijeme osobito se razvio jahalački i biciklistički sport, kod kojih se žalibože vrlo pretjeruje.

6. Metodika gimnastičke obuke. Obuka gimnastike treba da je skupna. Ali uz to moramo da pazimo i na individualnost obuke i to time, da jednaku mladež svrstamo u iste odjele. Vježbe treba da budu tako razdijeljene, da se počinje lakima, i da se njima završi. Kod svakoga sata neka se racijonalno nastoje staviti u gibanje sve mišice tijela. Moramo nastojati svakako, da učenike ne umorimo odveć teškim i mnogobrojnim vježbama. Nužno je, da se vježbe dobro nauče i shvate, te da se ne ide prebrzo naprijed, i da se teže vježbe ponavljaju, da pojedinci ne zaostanu za ostalim drugovima. Zato se moraju vježbe prije rastumačiti i pokazati, da ih onda učenici na prvu zapovijed mogu i znadu odmah i izvesti. Zapovijed treba da bude jasna i kratka, te prema tomu, ako treba da se vježba izvede brzo, mora se oštro zapovijedati. Treba li pak vježbu izvesti polako, i zapovijed onda mora polaganije da slijedi. Učitelj mora zapovijedati s vidljiva mjesta, koje valja češće mijenjati, da može učitelj paziti sa svake strane na mladež.

U zapovijedanju mora biti učitelj siguran i odrješit, da se učenici ne smetu, osobito kod skupnih vježbi. Uz to ipak mora učitelj biti jednako živ i veseo, jer već od zapovijedi, nekmo li od raspoloženja ovisi često slabo ili dobro vježbanje učenikâ. Nadalje treba da učitelj svestrano pazi na pogrješke pojedinaca, jer gimnastika ima i korektivan značaj. Te se pogrješke moraju po mogućnosti s mjesta popraviti ozbiljno rastumačivši ih pojedincu i čitavu razredu. Učitelj mora dobro paziti, da birajući vježbe gleda poglavito na njihovu svrhu, t. j. da ne budu ni u kojem pogledu škodljive, preteške i nelijepe.

Da bude vježbanje korisno i lijepo, moramo paziti na početni stav, izvođenje dotične vježbe i na konačni stav. Nije lijepo, da se vježba kakogod započne i svrši. Izrično pak treba uvijek kod pojedinih vježbi označiti smjer, vrijeme trajanja, silu i brzinu izvođenja svake vježbe.

Dobro je, da učitelj najstarijim razredima, osobito na srednjim zavodima, razjasni vježbanje i s fizijološkoga i higijensko-zdravstvenoga gledišta, naravno što popularnije. Kod svakoga gimnastičnog sata treba poglavito nastojati, da su svi učenici zabavljeni. Skupne i redovne vježbe prave svi zajedno,

a vježbe na spravama neka izvode po odjelima i pod vodstvom prednjaka, koje učitelj mora napose izvježbati i odabrati između najvrsnijih učenika. U pojedine odjele neka se svrstaju učenici po jakosti i spretnosti, a učitelj mora da bude uvijek prisutan, i da direktno nadzire zajednički rad. Tu će mu glavna pripomoć biti dobar auktoritet uz energičnu, a ipak prijateljsku disciplinu i red.

Prije početka školske godine neka školski liječnik pregleda sve učenike, ne bi li komu možda gimnastika škodila. Za pojedine može opet liječnik preporučiti stanovite zdravstvene vježbe, koje onda dotičnik neka individualno vježba. Da učitelj ne mora odveć vikati zapovijedajući, dobro je da upotrebljava i zviždaljku.

7. Djevojačka gimnastika razvija se u najnovije vrijeme poput dječačke, te je prema tomu uvedena i u djevojačke škole. U većim gradovima napose pak vježbaju djevojke i gospođe u posebnim ženskim gimnastičkim društvima, koja su najobičnije priklopljena uz muška gimnastička društva. U vježbama treba da se djevojačka gimnastika razlikuje od dječačke u toliko, da u opće izbjegava najveće stupnjevanje njeno, da se čuva poglavito i onakvih vježbi, koje vrijeđaju estetičko čuvstvo. To vrijedi naravno za vježbe na spravama. Djevojkama pristaju najbolje proste i redovne vježbe kao i različne vrste kola (Reigen) i plesova.

U koliko međutim vježbe ne smiju da budu preteške, u toliko se opet ne smiju izvoditi mlitavo i bez ikakve energije, jer na taj način postaju beskorisne.

8. Zdravstvena gimnastika se razvila na temelju aktivnih i pasivnih gimnastičkih vježbi i na temelju masaže. Na taj način liječe specijaliste, koji nijesu uvijek i liječnici, sve vrste bolesti. Najprije razvila se ta nauka kod Šveda, gdje se od Lingeova vremena sve više i više usavršivala u centralnom gimnastičkom zavodu. Dandanas izvode se skoro sve zdravstvene vježbe s bolesnicima mehanički s pomoću strojeva od Zandera. Zanderovi zavodi nalaze se već u svim većim kupatilima i gradovima. U Njemačkoj usavršio je zdravstvenu gimnastiku dr. Schreber, a u Nizozemskoj dr. Metzger, te su njihove metode jur na svjetskom glasu. *dr. Franjo Bučar.*

Gimnazija. Gimnazija znači nastavni zavod, koji ima zadatak, da podaje svojim uzgajanicima osobito s pomoću klasičnih književnosti Grka i Rimljana višu obrazovanost, te ih pripravlja za akademijske nauke. Zato se gimnazije zovu često i učene škole. Ime gimnazija postalo je u drugoj polovici šesnaestoga stoljeća, pa se i udomaćilo. Bilo je i drugih naziva, kao licej, pedagogij, latinska škola, koji su se upotrebljavali u različna vremena i na različnim mjestima. U Engleskoj ih zovu „public schools“ i „grammar schools“, u Francuskoj „lycées“, u Belgiji „Athénés“. U nekojim se gimnazijama učilo ono, što se danas uči u sveučilištima, pa su se zvale akademijske gimnazije; no danas se već gotovo i ne zna, da ih je bilo.

Gimnazije su potekle iz zbornih i samostanskih škola srednjega vijeka. Tu se učila gramatika, retorika i dijalektika, tumačilo se sv. pismo, a molitvama se i pjevanjem vršila na dušama duhovna stega. Obrazovanost je išla samo za kršćanskom spoznajom. To nije ni čudo. Na obuku svakoga i posljednjeg naroda utječe znatno njegov duševni razvitak, pa tako je i onda bilo. Moderna je kultura većim dijelom potekla od Rimljana, s kojom je došlo i kršćanstvo. Što je naime stare kulture preostalo od seobe naroda, to je s crkvom zajedno prešlo k novim narodima. Učitelji su dašto bili samo svećenici, koji su kroz stoljeća bili jedini čuvari duševnoga blaga, što su nam ga namrli stari narodi. Kako je ta kultura bila usko vezana s crkvom i školom, to su je upili obrazovani krugovi, koji su se tim otuđili narodu, pa je zaradi toga danas nemoguće zahtijevati, da stvorimo kulturu, koja bi potekla iz narodnoga značaja i osobitosti, jer se ono, što je isprva tuđe bile, tako sraslo s nama, da se danas ne da nikako više istrgnuti.

Kad su se prilike i crkvene i društvene na pomol novomu vijeku stale mijenjati, počeli su i svjetovnjaci osnivati škole, koje su još uvijek bile pod nazorom crkve, a i učitelji su im bili ponajviše svećenici. Jezik crkve bijaše i jezik škole. Živo osjećanoj težnji za duševnom i državnom slobodom bijaše velik pomoćnik humanizam, koji je klasičnu starinu tako reći na novo otkrio. Vidjelo se naime, da je staro doba imalo savršeniju kulturu, nego što je tadašnja bila, pa se išlo za tim, da se ljudstvo opet dovine onoj kulturi, koja je još živjela u djelima starih naroda. Ta je djela humanizam

iznio na vidjelo, izučavao ih i nastojao, da nasljedujući ih stvori i sam slična djela. Prevelika ljubav za klasike, pa i to, što su im se odveć divili, dovelo ih je do jednostranosti — do velikoga izučavanja samo rimskih pisaca i ljubavi za latinski jezik, kojim se i govorilo, a tim se svakako zanemarivao materinji. To opažamo i u školama, gdje se branilo govoriti materinjim jezikom. Humaniste su najviše nastojali oko ljepote jezika, natjecalo se u govorništvu i pjesništvu sa starim piscima, a tu je jednostranost prihvatila i škola, u kojoj se najviše nastojalo oko suhe gramatike, pa stilističnih i metričnih vježba. Čitali su doduše i pisce, ali samo zaradi forme, da se valjano nauči jezik, a do sadržaja im je bilo malo stalo. Dubljoj se svezi misli još posvećivala neka briga, da bi se uvježbali jezični oblici prijelaza, ali se slabo pazilo na to, da se istorijski ocijeni, što pisac prikazuje, a za estetiku se nije ni znalo. Latinski je jezik jezgra obuke, a sve ostalo gotovo bez vrijednosti. U filozofiji stegnuli su se na formalnu logiku, a u matematici stvoreni su tek kukavni počeci. Gdje su se prirodne znanosti u opće učile, uzimale bi se iz starih pisaca, a na te su pisce nadovezivali i ono malo svjetske povjesnice, što je nalazimo u tadašnjoj nastavi. Sve je to bilo, istina, slabo i nepotpuno, ali je utjecaj humanizma na škole ipak znatan. Mjesto crkvene latinštine upotrebljava se pravilna latinština starih pisaca, osobito Cicerona. Kad su uveli i grčki jezik u škole, onda se išlo k samomu Aristotelu, da ga izučavaju.

Humanizam je donio slobodu ispitivanja, te se u humanističkim spisima pokazuje oštroumlje u shvaćanju ljudskih prilika, a humanizam je donio i to, da su se škole stale otimati crkvenoj vlasti i prelaziti u ruke svjetovnjaka. Humanizam je bez sumnje donekle popravio i metodu škola. Na duh, koji je u školama vladao, utjecao je humanizam dvojako: u Italiji, gdje su klasičke nauke smatrali više nakitom plemenite obrazovanosti duha, otuđio je duhove evanđelju, i doveo ih u neznaboštvo, a u Njemačkoj su humaniste nastojali, da upotrebe klasične nauke u korist evanđelja i za obnovu duševnoga i ćudorednog života. Svjetlo starih jezika trebalo je da po njihovu mišljenju svijetli u dubljine božanske riječi, a gimnazije su trebale da budu „seminaria ecclesiae et reipublicae christianae“. Pored svetoga pisma uče se osobito klasični jezici. U nastavnoj je osnovi toga doba sve jedinstveno: teologija, filozofija i filologija. Što se u školi radilo, imalo je svoj početak i svršetak u crkvi. Tako su radili Trotzendorf, Neander i Sturm. Osobito je Sturmova škola bila od velika utjecaja na gimnazije. Za vjeronauk bijahu određena samo 2 sata, ali je ipak kršćanski duh provejavao čitavu školu. Čitajući klasike nije im bilo do sadržaja pisaca, nego do jezika i govora, i čitava obuka imala je samo tu svrhu. Učitelji su morali brzo početi govoriti latinski s učenicima, a tako su morali govoriti i učenici među sobom. Tko bi govorio materinjim jezikom, bio bi kažnjen. Grčki još nije imao prave cijene. Što se čitalo, bilo je ponajviše u retorične svrhe. Za predmete, koji se danas u gimnazijama uče, slabo se znalo. Gdjegdje se učilo računstvo, a ako su se već gdje učili povjest i prirodne znanosti, bilo je to u svezi sa starim piscima. Najviše se pazilo na nasljedovanje pisaca.

U sedamnaestom stoljeću popravila se donekle metoda, ali su se stali javljati glasovi, da se njeguje materinji jezik. Tako zahtijevaju Ratke i Komenski, da se latinskomu jeziku uče djeca, koja već prilično znaju materinji jezik. Ali i Ratkeu i Komenskomu dalo bi se prigovarati, baš što se tiče latinskoga jezika. Mnogo su bolje bile isusovačke škole. Njihove su jezične vježbe bile manje formalistične, a obučavanje u gramatici bijaše spretno. Grčki je jezik i u njihovim školama bio potisnut. Doskora su se promijenile prilike. Stalo se zazirati od klasika bojeći se njihova neznaboštva, pače se pomišljalo, da se čitaju crkveni pisci kao ustuk neznabožačkima. To je bilo i u isusovačkim i u drugim školama. Isusovci su rano spoznali, da mladeži treba i stvarnih nauka, premda to u prvom početku nije bilo valjano udešeno. Oni su se brinuli i oko tjelesnoga uzgoja. Ne može se odobravati, što su pretjerano utjecali na častoljublje, popuštali plemstvu, a u obuci su radili odveć mekanički i opterećivali pamćenje. Kad se poslije s pomoću prirodnih znanosti promijenilo lice nazorima o svijetu u evropskih naroda, utjecalo je to i na školu. Kad su realija prokrčila sebi put u školu, kršćanski je duh stao uzmicati, a svjetski je elemenat pretegnuo. U to su i noviji jezici doprli u

školu, osobito francuski. Latinski je jezik doduše još uvijek bio glavni predmet, jer je to bio jezik znanosti, ali se s njim u obuci postupalo pedantno i dugočasno. Grčki se još uvijek slabo znalo i učilo. Kako je obuka suhoparna bila, nije čudo, da su se javljali novi predmeti. U viteškim su se akademijama učili ples, jahanje, genealogija, heraldika, državne znanosti i ratne vještine. Ti su predmeti doduše doskora iščeznuli, ali je zato sve veću cijenu dobivala obuka u povjesnici i zemljopisu, a primili su u školu i fiziku. Pored latinskoga jezika i stila vježbao se sada i materinji jezik.

U osamnaestom stoljeću pojavio se utjecaj Lockeov, a poslije i Rousseauov, te se više pazilo na tjelesne vježbe, premda je do prave gimnastike došlo tek pod konac stoljeća. Ni Rousseau, ni filantropi ne bijahu osobiti prijatelji klasičnoj nastavi, jer po njihovu sudu nema od toga neposredne koristi za život. Vidimo dakle, da je osamnaesto stoljeće u opće bilo neprijazno humanističnoj obrazovanosti (pa ni pijetizam Franckeov nije joj bio koristan), a ipak je u Njemačkoj doživjela preporod. Već je dosadašnji razvoj gimnazije unio u nju novi duh. Prije joj bijaše svrha, da s pomoću klasikâ ide za kršćanskom spoznajom, za koju je svrhu i stvorena bila, a sada je postala škola za opće obrazivanje s pomoću starih klasika i znanosti, koje vježbaju razum. Od svoje se isprvične svrhe još više udaljila za preporoda na temelju grčkoga jezika. Opet se probudilo oduševljenje za klasičnu starinu, osobito grčku, te su ljudi u njoj nalazili najbolje uzore i vođe k pravomu humanitetu. Sad postaje humanistična obuka središte gimnazijskoj nastavi. Ne ide se više za tim, da se sa starima natječu, nego se traži u njima ljepota sadržaja i prirodnost jezične forme. Odsele počinju cvjetati i književnosti i znanosti. Lijepi sklad između forme i sadržaja, prirodu i duh tražili su moderni pjesnici u tim djelima i iz toga su ih vrela prenosili u moderni život. I oblasti nalažu pod utjecajem savremenih prilika, neka bi se uredilo, da se svi, koji se posvećuju naucima, revno uče grčkomu i latinskomu jeziku, države su pače postavile zahtjev, da su to uvjeti za akademijske nauke. Koncem prošloga stoljeća uveden je u gimnazije i ispit zrelosti. Ipak je nastavna osnova ostala još dugo veoma šarena. Od mladeži se zahtijevalo veoma mnogo, osobito u realijama, te bi sigurno bolje bilo, da se ranije osnovala realka. Gimnazija je ipak morala popustiti duhu vremena, te je u svoju osnovu primila nove jezike i prirodne znanosti. U prijateljâ humanistične nastave nastala je bojazan, da će se tim potisnuti jezgra gimnazijske obuke, t. j. humanistične nauke, pa se nastojalo tomu doskočiti novim nastavnim osnovama. U glavnom je ostalo pri starom, samo se išlo za tim, da se u obuci stvori što veća koncentracija. Sad se tek lice gimnaziji posve promijenilo, osobito otkad se stvorila posebna nauka o starini, koja ju je još više otisnula od isprvične svrhe. Prije su se škole zvale radionice Duha svetoga, sad se zovu hramovi Apolonovi, Gracija, Muza. S toga nije čudo, da se u prvim decenijama ovoga stoljeća stalo vikati na gimnaziju, da otuđuje mladež kršćanstvu, i zahtijevalo se, da se vrati k svomu izvoru. To nije nigda učinjeno.

U najtežu je krizu došla gimnazija u ovom stoljeću. Ta je kriza u uskoj svezi s općim razvojem javnoga života i znanosti. Znanosti su napredovale, rascijepale se u mnogo struka, pa se javljala težnja, da im se otvori put i u školu. Osobito su prirodne znanosti zadobile veliku cijenu već poradi vrijednosti za praktični život. S toga se zahtijevalo, da se i prirodne znanosti i matematika uče jednako kao i jezična obuka. U drugu je ruku filologija zabrazdila pravcem gramatično-kritičkim. Svaki je vukao na svoju stranu, jedinstva je sve više nestajalo, rezultati nijesu bili primjereni naporima mladeži, i premda je mladež stjecala više pojedinačnoga znanja, ipak je popuštao znanstveni interes. Na to su se stale dizati sve jače tužbe, i eto nastalo je doba revizija i reformi. No najžešća se borba porodila između realki i gimnazija. Realke su već bile uvrstile u svoju osnovu latinski jezik, da bi se učenici njihovi mogli posvećivati nekojim zvanjima. Ali se latinski učilo tako malo, da od toga nije bilo velikoga utjecaja na cjelokupnu obrazovanost učenika. Htjelo se tomu stati na put, jer da latinski jezik ne pripada u školu, koja hoće da pripravlja za praktični život, pa su se stvorile realne gimnazije. Ali je i to bilo zlo, jer nešto malo znanja latinskoga jezika nije zadovoljavalo onim načelima, što ih je postavio bio novi humanizam, a po gotovu nije ni iz daleka bio za-

mjena grčkomu jeziku. Upravo to bijaše uzrok, što su realno-gimnazijski ljudi najžešće napadali na humanističnu obrazovanost, a osobito na grčki jezik.

Drugdje se opet kušalo drugojačije. Išlo se za tim, da se humanizam i realizam izmire, pa da se istakne nacijonalni princip. To se moglo učiniti, kako je i razumljivo, samo na štetu klasičnih nauka, premda im se vrijednost priznavala, a nadali su se, da će taj gubitak nadomjestiti boljim metodama. Klasični su jezici doduše još uvijek bili glavni predmeti, matematika je stegnuta, fizika se učila samo dvije godine, a grčki šest godina. Gimnazija je obuhvatala osam godina (od sedamdesetih godina u Njemačkoj devet). Da ne bude preopterećenja, snizio se broj sati, ispit se zrelosti olakšao. U latinskom se još uvijek zahtijevao latinski sastavak, a u grčkom samo prijevod iz grčkoga na materinji jezik. Uređeni su i ispiti za gimnazijske učitelje. Ali su se ipak odsele sve življe zahtijevale reforme, pa se u različnim zemljama različno mijenjalo.

Porodila se bila prepirka i o svrsi gimnazije. Već je Trotzendorf bio postavio svojoj školi cilj, da se mladež spremi, da u višim fakultetima uči teologiju, medicinu, filozofiju i pravo. Ni Sturm ni Francke nijesu raskidali sveze gimnazija sa sveučilištem. Tomu su se neki stali protiviti misleći, da gimnaziji valja podati neku zaobljenu obrazovanost, a hoće li đaci tražiti daljnu obrazovanost u sveučilištu ili gdje drugdje, to da je stvar njihova i njihovih roditelja To je bilo pretjerano; jer nije neznatna stvar pripraviti učenike za sveučilište, t. j. za samostalno znanstveno zanimanje. Ili isključuje li ta pripava relativni završetak obrazovanosti, što je daju gimnazije? Bilo bi veoma znatno, da se taj cilj drži na oku, jer se iz njega mogu veoma lako izvesti predmeti i metoda gimnazijske obuke, i to sigurnije, nego iz formula i ciljeva novijih. Ne kane li svi poći u sveučilište, kao što i ne idu, otvoreni su im drugi putovi, gdje mogu naći obrazovanost, što je sami žele. Pita se: Može li gimnazija sama pripravljati za one nauke, ili to mogu i drugi zavodi, ili isto tako, ili možda i bolje, bar za neke grane onih nauka? Drugo je pitanje: Ako je to, što rekosmo, svrha gimnazijama, ne ide li mladež, koja se ne će posvetiti akademijskim naucima, krivim i nezgodnim putem do obrazovanosti? Što se prvoga pitanja tiče, često se isticalo u reformnoj književnosti, da je realka za samostalno shvaćanje prirodnih znanosti, kojima se broji i liječništvo, a gimnazija za samostalno shvaćanje istorijskih znanosti. To se mnijenje tada doduše pobijalo, no valja priznati, da još nije izumrlo, te još i danas ima glasova, koji zahtijevaju, da se oni, koji odabiru za svoje zvanje nauke prirodoznanstvene ili liječničke, već i u školi opsežnije oko njih bave, kao što i oko modernih jezika. Na to valja reći, da ne poznaju zadatka gimnazije oni, koji ih hoće sniziti do istorijske škole, jer joj nije svrha samo istorijsko znanje, koliko je god vrijedno, nego da temeljitim obrađivanjem grčkih i rimskih pisaca razvije u ljudskom duhu klice ljepote, dobrote i istinitosti, da ih jača i krijepi kao ničim drugim, da se duh škola i vježba, pa da može postati prikladan za znanstveno zanimanje, bilo ono koje mu drago ruke. Tim dobiva duh dobre navike i vrline, red i pravilnost u mišljenju, lakoću u stvaranju pojmova i obilje misli i nazora, koji nasporuju duh. To se postizava u gimnaziji kao nigdje drugdje, te su to potvrdili i službeni podaci o uspjesima kod ispita u sveučilištima. Neki su htjeli posredovati, pa su preporučivali, da se grčki uči samo u višim razredima, a vrijeme, što se uštedi, neka se upotrebi za prirodne znanosti i moderne jezike. To bi bilo na štetu gimnaziji, jer je grčki jezik oko gimnaziji i tko joj to oduzme, oslabit će i drugo oko latinske nastave. S toga bi bilo željeti, da grčki jezik uvijek ostane u nastavnoj osnovi gimnazija, i da gimnazija otvora put k svim naucima, kako je to dosele i uređeno.

Tim smo ujedno odgovorili i na ono drugo pitanje; jer ako gimnazija podaje opću višu obrazovanost, kako bi taj put bio nezgodan, van da koga borba za život prisili, da je se odreče?

Najnovije reformne težnje samo su korak naprijed konačnoj težnji, da se odstrane iz škola klasični jezici. To se već u nekim zemljama i dogodilo, kao u Norveškoj i Švedskoj. Drugdje se pošlo odatle, da se učenicima olakša teret. Zato se obuka u klasičnim jezicima stegnula; paziti valja najviše na sadržaj, gramatiku valja potisnuti, a osobito u gornjim razredima. Više treba paziti na tijelo, zato se ističe gimnastika. Duh današnjega vremena, treba priznati, nije pođudan

gimnaziji, no je li to na korist školstvu ili nije, pokazat će budućnost. Ali ako se igdje u prirodi život polagano razvija, onda bi trebalo, da se u školstvu polagano napreduje, pomno da se ispita, što se preživjelo, što nije, a onda tek da se uvodi novo. No jedno moramo ipak naglasiti, što je više puta od umnih ljudi istaknuto, da su filolozi (gramatičari suhoparni i neprirodni) uzrok nepovoljnim prilikama gimnazija, i nerazborit će njihov postupak stvarati gimnaziji svaki dan više neprijatelja, dok je najposlije i ne pokopa.

Kao što u svjema evropskim državama, tako je i u nas prva bila crkva, koja je osnovala škole. Svećenički su redovi od davnine poučavali u svojim samostanskim školama ponajviše zato, da uzgoje sebi mladi naraštaj za svećenički stalež, ali su te škole bile pristupačne i mladićima, koji su težili za višom obrazovanošću, da se usposobe za koje svjetovno zvanje. Prvu takvu latinsku školu susrećemo u Lepoglavi, koju su osnovali godine 1582. Pavlini. Ta je pavlinska škola bila doduše na glasu, ali nije mogla svjema da udovoljava, pa se s toga g. 1607. osnovala u Zagrebu isusovačka gimnazija. S vremenom je ta gimnazija postala akademija: donjih je šest razreda činilo gimnaziju, daljna su dva razreda bila dva mudroslovna tečaja, a za ovima pravnički i bogoslovni tečaj. Nastavni je jezik bio latinski. Godine 1773. dokinut je red Isusovaca, a namješteni su novi profesori. Za Josipa II. odijeljeni su od gimnazije bogoslovni nauci, te je ostala arhigimnazija s 5 razreda i dva fakulteta: mudroslovni i pravnički svaki s 2 tečaja. God. 1842. odijelila se gimnazija od akademije i dobila svojega ravnatelja. God. 1850. ukinut je mudroslovni fakultet i s gimnazijom od 6 razreda pretvoren u osmorazrednu gimnaziju. Pored Zagreba osnovane su gimnazije na Rijeci (1630.), Varaždinu, Požezi (1709.), Osijeku (1760.), Vinkovcima (1779.), Bjelovaru, Karlovcu (1766.), Senju (1777.), koja je god. 1820. ukinuta i opet osnovana 1839., i u Karlovcima (1734.).

Za vlade Marije Terezije oduzeto je školstvo crkvi i postalo državna stvar. God. 1777. izdano je jedinstveno školsko uređenje pod imenom: „Ratio educationis totiusque rei litterariae“. Po tom uređenju ima gimnazija pet razreda, od kojih su bila prva tri gramatikalna, a druga dva humanitarna. Gramatikalni su se zvali: principia, grammatica, syntaxis; humanitarni: poesis, rhetorica. Gramatikalni su učitelji išli sa svojim đacima, dok se humanitarni nijesu mijenjali. Od svih se predmeta najviše učio latinski, a imao je svrhu, da se nauči pravilno latinski govoriti. Materinski se jezik mogao upotrebljavati kao nastavni jezik samo u nižim razredima. Svaki je razred imao za sve predmete samo jednoga učitelja, a kateheta je bio za sve razrede.

Poslije se pripojio gimnaziji mudroslovni tečaj, kojim su se gimnazijski nauci svršavali. Trajao je dvije godine, a predavala se logika, povjest, filozofija, matematika, prirodopis i fizika. God. 1784. za Josipa II. uveden je njemački kao nastavni jezik, koji je potrajao do 1790. To školstvo nije više zadovoljavalo duhu vremena, pa se osjećala potreba, da se preustroji. To je i učinjeno u „Ratio educationis publicae totiusque rei litterariae“.

Po toj novoj „ratio“ ima gimnazija 6 razreda: prva se četiri (parva, principia, grammatica, syntaxis) zvala gramatikalni razredi, a druga dva viša (poesis, rhetorica) humanitarni. Predmeti su bili ovi: nauk vjere na nedjelju 2 s. u svakom razredu, latinski jezik u gramatikalnim razredima 54 s., a u dva viša 22; aritmetika 2 s. u svakom razredu; zemljopis austrijske monarkije i povjest ugarska u gramatikalnim razredima, a u višim sveopći zemljopis i austrijska povjest, pa prirodopis. Učitelji su bili razredni učitelji i redovito nijesu pratili svojih đaka s razredom. Obligatan je bio i njemački jezik.

Kad su takvoj gimnaziji pripojeni mudroslovni tečaji ili liceji, predavao se u njima vjeronauk 4 s., logika i metafizika 7 s., čista i primijenjena aritmetika 9 s., fizika i prirodopis s naukom o gospodarstvu 9 s., pragmatična povjest Ugarske i sveopća povjest 9 s., a jedan je učitelj predavao i grčki. Nastavni je jezik u gimnaziji po mogućnosti latinski, a u mudroslovnim tečajevima samo latinski.

Preopterećenja nije bilo, jer je obuka dnevno trajala samo 4 sata, a osim nedjelja i blagdana bilo je prosto u četvrtak cio dan i u utorak poslije podne.

Disciplina bijaše oštra. Mnogo se pazilo na moralno-religijski uzgoj. Svaki se dan prisustvovalo sv. misi, svakoga mjeseca pri-

malo sv. sakramente, išlo se na procesije. Zabranjeno je bilo polaziti glumišta, plesove, gostionice, kavane (pa ni s roditeljima), pazilo se strogo na promjenu stana i koliko tko dobiva novaca.

God. 1792. uveden je u neke gimnazije madžarski jezik, ali je g. 1848. ukinut, dok nije opet u najnovije vrijeme uveden u realne gimnazije kao relativno-obligatan predmet. Međutim nije ni to uređenje zadovoljavalo potrebama vremena, te je započela reorganizacija u austrijskim zemljama pod Thunom uz sudjelovanje Exnera i Bonitza. God. 1849. izišla je: „Osnova za organizaciju austrijskih gimnazija i realaka“, a godine 1850. propisana je i za hrvatske škole. Od sada gimnazije unapređuju opću obrazovanost obučavajući u matematično-prirodoznanstvenim i u filološko-istorijskim naukama, a težište im mora biti u tom, da se nastavni predmeti međusobno dotiču.

Gimnazija ima 8 razreda; četiri niža mogu i sama za se postojati, te čine malu gimnaziju. Redovni su nastavni predmeti: vjeronauk, hrvatski, latinski, aritmetika i mjerstvo u svim razredima, a grčki počevši od 3. razreda. U povjesti, prirodopisu i fizici treba poučavati dvojako, i to u nižoj gimnaziji više popularno, a u višoj znanstveno. Obuka u prirodopisu i u fizici treba da bude u nižoj gimnaziji ponajviše zorna, a u povjesti treba najviše paziti na životopise. Zemljopisnu obuku treba s povjesnom gotovo spojiti. Kao posebni je nastavni predmet u IV. razr. austrijska povjest i poznavanje domovine, a u VIII. statistika monarkije. U dva najviša razreda uči se logika i psihologija. Broj je sati na nedjelju u razredu 22—26. Od svih 186 sati treba da otpada na vjeronauk 16 s., latinski jezik 47, grčki 28, materinski 25, zemljopis i povjest 25, matematika 22, prirodne nauke 21, filozofsku propedevtiku 2 sata. Doskora je određeno 188 sati, od kojih je otpalo na latinski 49.

Niža gimnazija treba da podaje neku relativno posebnu cjelinu u obrazovanosti, koja osposobljuje učenika ili za prijelaz u višu gimnaziju ili za kakvo praktično zvanje života. Mjesto vježbanja u latinskom govoru, koji nema više svrhe, valja da se što valjanije tumače klasici. Osobitu brigu valja posvetiti njemačkomu jeziku i zemaljskim jezicima. Gimnazija je zavod, koji obukom uzgaja. Organizacijona osnova određuje, da može svaki zemaljski jezik biti nastavni, ali njemački mora biti obligatan. Za Hrvatsku je određeno, da u nižoj gimnaziji bude pretežno hrvatski nastavni jezik, a u višoj njemački (osim za vjeronauk i za materinski jezik), ali je njemački bezuvjetno obligatan za sve razrede. Od sada se plaća naukovina, uveden je ispit zrelosti, bez kojega se ne može prijeći u sveučilište. Učitelj mora biti za gimnazije osposobljen. Mjesto razrednih učitelja uvedeni su stručni učitelji, a da se to izgladi, propis je o učiteljskom ispitu spojio srodne grane, a uvedeni su i razrednici za pojedine razrede. Razrednici treba da ovda onda sazivlju učitelje, koji poučavaju u njihovim razredima, te da s njima raspravljaju, koliko da se zadaje iz pojedinih nastavnih predmeta, u čem se predmeti dotiču, i da se porazgovore o znanstvenom napretku i ćudorednom vladanju učenikâ, i kako će jednako provoditi disciplinu. Razrednik zastupa u svom razredu prema učenicima i njihovim roditeljima odgojni auktoritet škole.

Neposredna je uprava gimnazije povjerena ravnatelju, koji je također dužan predavati. On zastupa školu prema spoljašnjemu svijetu, obavlja uredovno dopisivanje. On je odgovoran za znanstveni i disciplinski uspjeh zavoda, te će nastojati, da marljivo nadzirući predavanja i zagledajući u pismene radnje i dogovarajući se češće s učiteljima upozna u tančine stanje gimnazije.

Poslije je (1860.) mjesto njemačkoga nastavnog jezika uveden hrvatski, a njemački je samo obligatan predmet. Ta organizacija vrijedi još i danas u Hrvatskoj, samo su uvedene neke neznatne promjene. Najglavnija je svakako promjena, da pored klasika u originalu valja čitati odlomke pisaca iz prijevodne čitanke i tako popunjati obuku u klasičnim jezicima. Mora se priznati, da čitanje u prijevodima može donijeti neku relativnu korist u zavodima, gdje se ti pisci ne mogu čitati u originalu, ali oduzimati vrijeme samomu čitanju u gimnazijama ne čini se podesno, te u tom valja bezuvjetno nazrijevati korak dalje, da se klasični jezici odstrane iz gimnazija, što bismo svakako morali požaliti. Poznato je, da prijevod ne može nadomjestiti originala, premda može biti i bolji. Svaki jezik ima svoje shvaćanje, nuansiranje misli, a po tom postaje prijevod nešto novo. Po našem bi mišljenju bilo za

čistoću gimnazije bolje, da se ta promjena nije uvela, ali da se nastojalo uvesti bolju metodu za klasične jezike, pa bismo i bez prijevoda bili dalje došli, nego što danas i s njima dolazimo.

Nije dakle trebalo spoljašnjih reforma nego unutrašnjih, jer se na taj dio gimnazija i čuju najviše tužbe. Zato je upravo znamenit korak napretku, što je uređen pedagoški seminar, kojemu je zadaća, da kandidate učiteljstva uputi teorijski i praktički u buduće zvanje.

Još su uvijek klasični jezici jezgra gimnazijske obuke, ali se ne bi smjelo ići za tim, da se stvaraju filolozi i gramatičari, nego da se mladeži živo prikažu grčki i rimski pisci i starinski život, da se tim njihov duh obogati, ćud oplemeni, a smisao za lijepo okrijepi.

Sva pitanja, što pripadaju na obuku, ujedno su i pitanja uzgoja, premda nijesu isto. Škola u prvom redu obučava, a s pomoću obuke i stege uzgaja. Za ćudoredan ćemo se uzgoj najbolje poskrbiti, ako priučavamo mladež, da redovno vrši svoje dužnosti. Samo će onaj biti valjan čovjek, koji je naučio u radu krepko naprezati sve svoje sile. S toga je upravo pogubna težnja nekih ljudi, koji su radi da od obuke stvore igru i poštede mladež od ozbiljna rada. Tim ne mislimo braniti preopterećivanje, koje oštro osuđujemo. Kušalo se ukinuti i sav domaći rad, ali nije ni to pravo; jer nam nestaje najljepše prilike, da mladež priučavamo samostalnomu radu. Vrlo se često krivi škola, ako je mladež nevaljala, no s nepravom, jer na uzgoj moćnije utječu društvo, dom i t. d. nego škola.

Rekli smo, da su duša gimnaziji klasični jezici. Drugi zavodi mogu davati za neka zvanja dobru, a moguće i udobniju pripravu, ali kad se radi o jezičnoj svijesti, i da se mišljenje djece potakne, onda je latinski jezik izvrsno sredstvo. U njemu je sve, čim govor izražava misli jasno, plastično, razumljivije nego u ikojem jeziku, a da čovjek govorom dolazi do mišljenja, ne treba ni dokazivati. Materinji jezik nije zgodan, da se apstraktno promatra. S toga bi trebalo, da je u početku latinski jezik u rukama spretna učitelja. Učeniku bi odmah trebalo dati štiva i rečenica, koje i svojim sadržajem obogaćuju duh, pa bi i pažnje bilo više. Prije nego se što dade za učenje, trebalo bi dobro uvježbati. Sintaktična pravila treba najprije na primjerima razjasniti. Pripaziti bi valjalo na riječi, sigurnost oblika i dijelove rečenice. I pismeno se može vježbati dosta rano, ali te pismene vježbe imaju samo tu svrhu, da preduzetu građu učvršćuju; s toga moraju biti s njom uvijek u svezi. Neke osobitosti latinske tvorbe rečenice participijalne i infinitvne konstrukcije mogu se i prije uvježbati, nego ih obradi sistematična gramatika, ali svagdje treba polaziti od primjera. Gramatičnu građu treba stegnuti. Vježbenica može imati i hrvatska štiva, koja su samo promijenjena latinska. Moderne tekstove prevoditi na latinski nije potrebno ni korisno, ali bi učenici imali obrađeno štivo samostalno latinskim jezikom reprodukovati. U trećem se razredu počinje s čitanjem L' Homonda. Poglavita težnja treba da ide za tim, da se učenik za sadržaj štiva zainteresuje, pa da se već ovdje vidi po prijevodu razlika u latinskoj i hrvatskoj rečenici.

Grčki počeci trebaju 2 godine (3. i 4. razred). I tu se treba stegnuti na najglavnije i to sigurno uvježbati.

Dok se vježbaju počeci u grčkom, čita se Cezarov „Galski rat“, povjest veoma interesantna. Neki prigovaraju toj lektiri s nepravom, jer za 13—14godišnjega dječaka nema zgodnije. Od grčkih pjesnika treba da se učenici što bolje upoznadu s Homerom, kojega treba što više čitati, pa sa Sofoklom, a od rimskih s Vergilijem, Horacijem i Ovidijem (no više s metamorfozama i fastima nego s elegijama). Od prozajika treba osobitu pažnju posvetiti u grčkom Platonu, koji je najbolja priprava za filozofiju, pa Demostenu, jednomu od najidejalnijih lica starine i najvećemu govorniku.

Mladež treba za pisce oduševiti, a to ne će onaj, tko smatra tekst za podlogu stilističnih i gramatičnih razmatranja. Najviše će dakle koristi biti od sigurne interpretacije, koja će poticati mlade duhove. Koji učitelj ne zna oduševiti za pisce, više škodi gimnaziji nego njezini neprijatelji. Valjano i intenzivno obrađivanje klasika koristit će mnogo hrvatskomu jeziku. Hrvatski jezik treba da ide za tim, da podade razumijevanje najvećih životnih pojava naroda, što su sadržani u pojeziji, a u drugu ruku treba dati neku formalnu vještinu, da učenici umiju prikazati usmeno i pismeno stvari i pojave. Za to koriste recitacije pjesama, suvislo kazivanje čitanih pripovijesti, rasprava i t. d.

*

Ali pravoga uspjeha ne će biti sve dotle, dok se ne bude u sveukupnoj obuci pazilo na valjan i gladak govor. Gramatika treba da se uči u uskoj vezi s latinskom i napose, a glavni će posao biti u pismenim vježbama. Te vježbe moraju učenike priučiti prije svega pravopisu i interpunkcijama, a onda treba da prijeđu k pripovijedanju onoga, što se čulo ili čitalo, a kad su učenici zreliji, onda će se tek moći zahtijevati slobodnije prikazivanje suvislih misli. U višim će razredima moći učenici takvim vježbama dati račun o razumijevanju djela, klasičnih ili domaćih. Učenike treba privoditi, da umiju valjano cijeniti najbolja djela književnosti. Da bi učenici kritizovali čitane pjesnike, za to nijesu zreli. Predavanja o književnosti ne bi smjela biti akademijska, nego bi morala podati sumaran prijegled literarnoga razvoja.

Što se tiče povjesnice, koja je od osobite uzgojne vrijednosti, treba spomenuti, da je s obzirom na to, što je u učenika u različno doba različno shvaćanje, sasvim opravdano, da se dva puta obrađuje: najprije u pričama i najglavnijim crtama, a poslije opširnije. Građu bi trebalo stegnuti tako, da se stara povjest, domaća, pa glavni i znatniji dijelovi opće povjesti opširnije prikažu, a ostalo da se pokrati. Opravdan je i onaj zahtjev, da se pored političe povjesnice polaže vrijednost i na kulturnu. Baš za to su podesna zorna sredstva, kojih danas ima dosta.

Zemljopisu je ta svrha, da poda jasnu predodžbu o povjesnim mjestima, a na to se nadovezuje opći prijegled zemlje, država i njihovih stanovnika, granice, gradovi i komunikacije. I tu bi kredom trebalo obuku zornom činiti.

Što se tiče modernih jezika, gimnazija ne može zadovoljiti zahtjevima javnoga mnijenja. Oni su doduše znameniti i potrebni za praktične prilike, a ni za obrazovanost nijesu beskorisni; ali se ne će postići znatan uspjeh već poradi vremena, koje im je određeno. Gimnazija može podati samo najznatnije gramatične zakone, nastojati oko izgovora i dati toliko obilje riječi, da učenici mogu čitati pisce u onom jeziku. Nešto se više može postići, gdje razredi nijesu veliki, pa ima više prilike za vježbanje u govoru. No svakako treba najviše vremena posvetiti štivu, a ne gramatici. Učenici bi morali znanje, stečeno u školi, proširivati vlastitim kućnim radom, a za to imaju dosta vremena.

Što se matematike i prirodnih znanosti tiče, to pripada prva riječ stručnjacima, ali se mora reći, da u gimnaziji nema za njih onoliko vremena, kao u drugim zavodima. Fizika bi morala biti više eksperimentalna, a trebalo bi što manje upotrebljavati matematiku. Prirodopis je dosta ograničiti na tipove, na kojima se može vježbati zrenje.

Gimnastika nije obligatna, ali se posljednjih godina opaža interes za nju. Osobito se preporučuju igre, koje se ne dadu nametnuti silom, nego poticanjem i ljubavlju. Risanje nije obligatan predmet, ali je veoma potrebno i korisno, te bi bar u dva donja razreda moglo biti obligatno. Neobligatno se uče francuski i talijanski jezik, stenografija i pored gimnastike mačovanje.

Kod ispita se zrelosti pazi danas više na duševnu zrelost nego na znanje iz pojedinih predmeta, koje valja pamtiti, a to je i pravo.

Na humanistične se gimnazije odasvud navaljuje, osobito u stranim zemljama, i one, moramo priznati, dolaze u tešku krizu. Toj je krizi, kako vidjesmo, mnogo kriva gimnazija sama, i što je odveć popuštala javnomu mnijenju, i što se nije držala zdravih nučela pedagogije. Hoće li i u nas naskoro ili kasno proći tu tešku krizu, pokazat će budućnost, no prijatelji njezini ne bi smjeli dati povoda ni oružja protivnicima njezinim.

dr. Julije Golik.

Glasovni ustroji. I. U koliko se tiče samo fizičkoga postanka ljudskoga glasa, zapravo je grlo (gljot, jabučica, grkljan, Kehlkopf, larynx) jedini glasovni ustroj, gdje se rađa glas. Ali glasovnim ustrojima moramo ubrojiti još i pluću, odakle dolazi uzdušna struja, t. j. sila, s pomoću koje nastaje u grlu glas, i nasad grla, t. j. cijela šupljina od grla do usana s organima: nepcem, jezikom, zubima i usnama, gdje glas dobiva snagu, boju i oblik.

Grlo je nasađeno na vrhu dušnika s prednje strane i po prilici u sredini vrata, gdje mu se prednji dio vidi izbočen osobito kod odraslih muškaraca; pričvršćeno je uz jezičnu kost, poradi čega se kretanjem jezika može ponešto mijenjati položaj grla. Sastavljeno je kao sklop od pet rskavica: prstenaste, štitne, dviju zdjeličastih rskavica i poklopca. Šupljinu grla može poklopac od ozgô zatvoriti, što biva n. p. kod gutanja, kad preko njega klizne hrana, pilo ili slina u jednjak. Ako se u pravom času ne za-

klopi grlo (kad se gutajući smijemo, uzdahnemo ili govorimo), uđe hrana u grlo i draži na kašalj, dok jê se opet ne istisne. Pri mirnu disanju stoji poklopac uspravno, grlo je dakle otvoreno.

Unutrašnjost je grla obložena kožom sluznjačom, koja se s desna i s lijeva nabrala u dva glavna, elastična nabora. Ti nabori, zvani glasiljke* i prostor među njima (glasilna pukotina), bitni su ustroji, gdje nastaje ljudski glas. Čovjek naime normalno razvijena grla, može upotrebiti izlaznu (neprirodno i ulaznu) struju uzduha iz pluće po volji, da ona ustrepti glasiljkama; ti treptaji osjete se u slušnom živcu kao glas. Po tom je grlo kao glazbalo nalik na t. z. jezična glazbala (klarineta, oboa, fagot). Ako ga zovemo glazbalom, odmah ćemo reći, da je i najsavršenije među svjema glazbalima, i to s toga, a) što može da izvede najbrže i najtočnije napetost glasiljki, kakvu iziskuju pojedini glasovi (različne visine), i b) što mu nasad (usna šupljina sa svojim organima) može mijenjati oblik prema nužnomu broju i vrsti paglasova (alikvotnih, parcijalnih glasova), na čem se, kako ćemo vidjeti, osniva tvorba vokala i konsonanta, dakle ljudski govor.

Inače kod mirna disanja struji uzduh slobodno kroz otvorenu glasiljnu pukotinu. Da glasiljke ustrepte, nužno je, da se s pomoću različnih mišica pomaknu zdjeličaste rskavice tako, te napnu glasiljke, čim se glasilna pukotina suzi. Glasilna se pukotina može naime s većom i s manjom napetošću glasiljki produljiti, skratiti, suziti i raširiti. (Nad dônjim, „pravim“ glasiljkama nalaze se manje, gornje (neprave) glasiljke, za koje neki fizijolozi tvrde, da učestvuju treptanjem kod falseta (Fistel) i kod vikanja.) Kako se glasiljke suze u času, kad ćemo da istisnemo iz grla glas, osjetit će svatko na svom grlu, ako mirno diše i pažljivo prati promjenu u grlu u času, kad je naumio zapjevati ili progovoriti koji glas, n. p. *a*.

Fizijologija je grla jošte slabo osvijetljena i u mnogočem osnovana na hipotezama. Zrcalom, koje je izumio učitelj pjevanja Garcia za proučavanje promjena u grlu, što se zbivaju kod disanja, šaptanja, govora i pjevanja, razjasnilo se mnogo što u tom pogledu. Tako se n. p. znade, da je kod vrlo visokih glasova (falseta) glasilna pukotina vrlo uska, te da falsetni glasovi nastaju parcijalnim treptanjem glasiljki, t. j. treptanjem njihovih rubova, dok kod glasova t. z. prsnoga registra — (ime mimogred rečeno vrlo nespretno, jer glasovi ne nastaju u prsima) — trepte glasiljke cijelom svojom širinom. — Položina samoga grla, t. j. pomakne li se grlo bliže k bradi ili k prsima, ne utječe po mnijenju većine priznatih stručnjaka na visinu glasa. Dr. Mandl, profesor higijene grla u pariskom konservatoriju, naglasuje to osobito u svom djelu „Die Gesundheitslehre der Stimme“ i veli, da se visoki glasovi mogu izvoditi i onda, ako je grlo (gljot) pomaknuto niže i obrnuto: dublji glasovi, ako je grlo podignuto k gornjoj strani vrata. On se poziva i na to, da je položaj grla (gore ili dolje) ovisan o kretanju jezika, jerbo je grlo pričvršteno o jezičnu kost. Morala bi se dakle mijenjati intonacija i kretanjem jezika. Pored svega učenjačkog ugleda toga pisca moram opaziti, da sam proučavanjem svoga i tuđih grla opazio ovo: a) Pjevajući ljestvicu ne dadu se glasovi iz najvišega (falset) registra nikako izvoditi, ako se grlo ne pomakne gore. b) Kretanje jezika, u koliko je nužno — o čem kasnije — za tvorenje samoglasnika i suglasnika, utječe vrlo neznatno na položaj grla. Bit će, da za pjevanje tu neznatnu razliku u položaju grla paralizujemo jačom i slabijom napetošću glasiljki.

S obzirom na intonaciju glasa utvrđeno je, da se kod iste napetosti glasiljki može glas povisiti do kvinte jačom navalom uzdušne struje iz pluće; tim se dade razumjeti, zašto se najviši glasovi dadu pjevati samo jako (forte), a najdublji samo tiho (piano). Pošto su mijenom kod visokih glasova postignule glasiljke svoju skrajnju napetost, dade se glas povisiti još samo jačom strujom uzduha. Upotrebimo li jaču struju uzduha kod najdubljih glasova, dakle kad bismo ih htjeli pjevati jače, trpjeli bi ti glasovi na intonaciji, t. j. izlazili bi viši. — Koliko će pjevač napeti glasiljke, i koliko smije pojačati struju, a da ne trpi čista intonacija, u to ga upućuje glazbeni sluh kao regulator mišica, s pomoću kojih se mijenja napetost glasiljki. Čovjek naime, koji shvaća po svom sluhu, kako treba zapjevati neki glas, napet će

* St. Novaković (»Fizijologija glasa« itd.) i Dr. T. Maretić (Gram. hrv. ili srp. jezika) zovu glasiljke »glasne žice« doista po latinskom imenu chordae vocalis.

glasiljke upravo onoliko, koliko je nužno, da se jače i slabije istisnutom uzdušnom strujom iz pluće taj glas grlom izvede. To se postizava vježbom i radi nesvijesno po prirođenom daru za shvaćanje muzikalnih glasova. Pjevač bez muzikalnoga sluha nema jasne predodžbe o pojedinim glasovima, s toga ne može ni upravljati grlom, da prilagodi napetost glasiljki i snagu uzdušne struje prema onomu glasu, što bi ga morao izvesti. Da grlo i pored muzikalne nadarenosti valja u tom vježbati (kao i drugo umjetno glazbalo), o tom će čitatelj naći točnije objašnjeno u članku „Pjevanje". Bolesne glasiljke, n. p. za nazebe ili u prijelaznoj dobi mutacije ne mogu opet pored sve točne kontrole sluha izvoditi čiste (po intonaciji) glasove. U tom je slučaju pjevač svijestan, da dobro ne pjeva, dok pjevač bez muzikalnoga sluha ne osjeća, da mu glasovi izlaze previsoki ili preniski. — Jasnoća i gipkost grla ovisi po J. Tyndall-u („Der Schall") o tom, da se glasilna pukotina, dok glasiljke trepte, p r a v i l n o zatvora. Ako su rubovi glasiljki neravni, te po tom ne zatvoraju glasilnu pukotinu pravilnom crtom ili ako su otečene, ako im se za treptanja rubovi dodiruju, glas bude hrapav. Po Helmholtzu („Die Lehre von den Tonempfindungen", als physiologische Grundlage für die Theorie der Musik. IV. izdanje, Braunschweig, 1877) nastaje hrapavost grla i onda, kad zađe u glasilnu pukotinu sluz, premda se s grlenim zrcalom dadu opaziti na glasiljkama i znatniji komadići sluzi, a da čistoća glasa od toga ne trpi.

Glasovi, što ih sva ljudska grla mogu izvesti, iznose oko četiri oktave, t. j. od glasa E iz velike osmice do glasa C^3 (iz tri puta podcrtane osmice). Pojedino grlo obaseže od prilike $1^1/_2$ oktavu, vježbano 2, gdjekada $2^1/_2$ oktave. Prema tomu, da li grlo izvodi glasove iz krupnijih (dubljih) ili sitnijih (viših) osmica, podijeljena su grla u dvije glavne skupine: muška — dublja, i ženska — viša. Grla su muška, kao što i ženska: 1. duboka (bas i alt), 2. srednja (bariton i mezzosopran) i 3. visoka (tenor i sopran). Njihov je opseg:

muških	ženskih
1. E — d^1	1. e — d^2
2. A — f^1	2. a — f^2
3. c — a^1	3. c^1 — a^2

Izvanredni basi idu još dublje od E, a izvanredni tenori više od a^2. Po toj se šemi vidi, da ženska grla zvuče za osmicu više od muških grla, koja su prema njima. — D j e č j a grla broje se među ženska, no opsegom su dašto manja. Vrsta grla čini se da je ovisna o duljini i debljini glasiljki. Gljot je u žena manji, mekši, nježniji i gipčiji nego kod muškaraca, a i glasiljke su ženske manje; duljinom stoje muške glasiljke prama ženskima u omjeru kao 3 : 2. K tomu dolaze i šire i jače muške prsi, koje mogu razviti više snage, te muška grla i zvuče krepčije i punije od ženskih. Dječja su grla poradi oštrijih rubova glasiljki piskutljiva.

Dok kod pjevanja moramo izvoditi glasove, koji su dijelovi muzikalnih ljestvica, to je kod govora karakteristično, da glas ne zadrži ni na kojem vokalu stalnu intonaciju, već neprestano pada ili raste (visinom); čim ostane visina glasa stalna toliko, da se dade muzikalno odrediti, prelazi govor u r e c i t a t i v i dalje u pjevanje. Padanje i dizanje intonacije u govoru ističe se najviše po naravi rečenica: drugojačije se izgovaraju rečenice, kojima se povlađuje, drugojačije, kojima se niječe, pita, kliče itd.; dašto da pri tom odlučuju najviše pokreti duše. Općeno kod govora upotrebljavaju muškarci i žene dublje glasove svoga grla; muškarci govore višom polovicom velike, a žene višom polovicom male oktave (Helmholtz). U časovima efekta raste visina glasa, a gdjekoji ljudi prelaze u govoru od same navade u najviše glasove, što se obično neugodno doimlje.

Visinu pojedinih glasova kod govora teško je odrediti. Helmholtz u spomenutom djelu (IV. izdanje str. 392.) uzima n. pr., da glasom kod jesne rečenice pred točkom padnemo za kvartu (n. p. od B na F), a kod upitne rečenice skočimo pred upitnikom na gornju kvintu (n. pr. od B na f). Vietor pak tvrdi, da razlika intervala u govoru iznosi jedva polustupku, te samo u efektnom govoru (n. pr. kod deklamacije) poraste na tercu ili kvartu. Helmholčev je sud o tom doista sigurniji; Vietor kaže međutim i sám, da mu je intonacija vlastitoga grla, koje je istraživao, valjda monotona, a zatim priznaje, da je u određivanju intervala kod tuđih grla bio vrlo nesiguran. Dr. Florschütz misli, da u hrvatskim riječima n. pr. s l ȁ v a i d ú š o

čuje sekstu

(„Prilog za razumijevanje hrv. i njem. akcenta“ u „Nastavnom Vjesniku“, knjiga IV. I. 1895.). Dr. se Florschütz oslanja u svom sudu samo na svoje uho. Bilo bi zanimljivo, da tko Helmholčevom metodom hrvatski jezik u tom ispita, jer kad bi se tim putem utvrdila misao dra. Florschütza, bilo bi dokazano, da je naš jezik melodično bogatiji u jednoj riječi, nego što su ostali jezici u cijelim rečenicama.

U ostalom visinu je glasa kod govora vrlo teško određivati poradi toga, što se osnovni glas grla miješa s rezonantnim glasovima usne šupljine. Pjevajući doduše i govorimo, ali je govor ipak podređen intoniranju melodije u grlu. Time možemo protumačiti, zašto nam je kod izvrsnih pjevača teško razumljiv tekst i dalje — u nekih modernih skladatelja — kako se ne da melodiju učiniti robom deklamacije, a da se arijozni stil ne skuči u recitaciju.

Glasovni ustroji životinja nalik su u glavnom na ljudsko grlo. Kod sisavaca razlikuje se grlo od ljudskoga grla poglavito veličinom; kod nekih manjkaju pojedini dijelovi (preživači), dok su neke vrste sisavaca bez glasa (mravožder, ljuskavac i neke vrste pasa u Americi). Grlo je pticâ drugojačije ustrojeno, čini se, kao da imaju dva grla, od kojih je doljno glavno. Kod dvoživaca manjkaju neke rskavice; kod jednih su glasiljke jake, a drugi ih i nemaju. Ribe su nijeme, ali za nekoje se tvrdi, da se mogu glasom javljati. Kukci, i to ponajviše samo mužjaci, imaju razvit ustroj, kojim proizvode glasove. Prije se uzimalo, da se oni glasaju trljanjem nekih dijelova tijela. Poslije se našlo, da imaju poseban glasovni ustroj, koji se dade isporediti glasilnoj pukotini kod sisavaca. Ostale životinje nemaju glasovnih ustroja.

II. Glas, koji je postao u grlu, dobiva jakost, boju (timbar) i oblik (vokali i konsonanti) u usnoj šupljini. Pitanje: kako se može boja i oblik ljudskoga glasa mijenjati, a da pri tom intonacija ne trpi, postavila je petrogradska akademija kao natječajnu radnju g. 1779. Iza mnogih pokusa bio je poslije među mnogim istraživaocima Helmholtz, koji je to pitanje raširio i jasnije i temeljitije pokusima razjasnio i znanstveno utvrdio.

Usnu i nosnu šupljinu možemo smatrati rezonancama, koje daju glasu jakost, zvučnost i boju. No k tim rezonancama moramo pribrojiti i svu prsnu šupljinu (za dublje) i neke kosti glave (za više glasove). Prislonimo li uho na prsi ili na leđa čovjeku, kad govori ili pjeva, osjetit ćemo jasno vibraciju. Tako kod visokih glasova osjećamo rukom vibraciju iznad sljepoočnica, osobito ako ih pjevamo vokalom *i*.

U usnoj šupljini dobiva glas nadalje one različne oblike, na kojima se osniva ljudski govor, t. j. u usnoj šupljini nastaju glasice i suglasice.

Bitnost glasica tumači Helmholtz iza pokusa i istraživanja mnogih predšasnika tim, da je usna šupljina za svaku glasicu ugođena drugojačije, to jest, usna šupljina pojačava kod svakoga vokala druge alikvotne glasove (paglasove, gornje glasove, parcijalne glasove) glavnoga glasa, koji je nastao u grlu. T y n d a l l tumači to u gore spomenutom djelu po Helmholčevim pokusima ovako: Uzmi viljuške ugađače (Stimmgabel), i dokle trepte, prinesi ih k ustima, pa mijenjaj oblik ustiju kao da izgovaraš glasice *a, e, i, o, u*. Kod jednoga od tih vokala opazit ćeš, da se glas viljuški pojačao; to će reći, usna je šupljina na nj rezonirala, a to dalje znači, da je usna šupljina bila ugođena jednako kao i ona viljuški. Imaš li pri ruci mnogo, a dašto i različno ugođenih viljuški, uvjerit ćeš se, da usta rezoniraju svakim vokalom drugim viljuškama. Iz toga slijedi, da su se kod vokalâ *a, e, i, o, u* drugojačijim oblikom ustiju pojačali svaki put drugi paglasovi onoga glasa, što je zvučio iz grla.

Willis je jednostavnim akustičnim pokusom (duljim i kraćim perom, koje je udaralo o zupce kola, koje se vrtjelo) dokazao također, da ako pruživo pero neke dužine daje vokal *a*, onda kraće pero daje *e*, a još kraće *i*; dulje *o*, još dulje *u*. Brže ili sporije okretanje kola mijenjalo je dašto visinu glasa, kojim se javljalo pero, ali ne vokal. To su bili prvi pokušaji, iz kojih je fizijolog Brücke crpao uvjerenje, da razlika glasnika dolazi od oblika, što ga zapremaju usta pri svakom od pojedinih glasnika.

U VI. odsjeku „Tonempfindungen“ obrazlaže Helmholtz opsežno zanimljiv eksperi-

menat, kako se s pomoću glasova mogu umjetno proizvoditi vokali. Navest ćemo u kratko samo rezultate tih pokusa, jedno, što oni utvrđuju Helmholčevu teoriju o postanku vokala, a drugo, što će ta teorija postati jasnija. Helmholtz je uzeo osam glazbenih viljuški, od kojih prva ječi glasom *B*, a ostale kao prvih sedam paglasova toga glasa, dakle: b, f^1, b^1, d^2, f^2, as^2. S pomoću posebnoga elektro-magnetičnoga stroja i s pomoću rezonatorâ mogao je posebnim tipalom po volji jače ili slabije ustreptjeti svaku viljušku i prema tome izvoditi raznovrsne kombinacije zajedničkoga istodobnog ječanja od više viljuški. Osnovne viljuške *B* dale su nešto tamnije „*u*“; ali ako je k ječanju viljuški *B* pridružio slabo ječanje viljuški *b* i f^1, postao je vokal „*u*“ jasniji. Vokal „*o*“ izveo je vrlo jasno s jakim ječanjem viljuški b^1 i zajedničkim slabijim ječanjem viljuški b, f^1 i d^2; pri tom se mora osnovni glas *B* nešta pridušiti. Kad je naglo izmijenio ječanje, da se viljuška *B* čula jako, a ostale tri (b, f^1 i d^2) slabo, izgovor je bio opet „*u*“. — Za jasnije glasice, koje određuju viši paglasovi, uzeo je kao osnovni glas viljuške *b* i k tomu paglasove: d^3, f^3, as^3 i b^3. S njihovom je kombinacijom izveo jasno glasove „*ä*“ i „*a*“ (koji su prije bili nejasni), „*e*“ također dosta jasno, ali glasicu „*i*“, koja postaje s najvišim paglasovima, nije mu pošlo za rukom da izvede. (Opširnije o tom vidi cit. djelo H., IV. izdanje, str. 195. i dalje, kao i prilog br. IX.). — Iz ovoga se dade izvesti: Analizom ljudskoga glasa s pomoću rezonatora razbira se u njemu skroz jasno prvih 6—8 paglasova; ali mijenjanjem oblika ustiju mogu se pojedini glasovi po volji ojačati, a drugi oslabiti dotle, da ih i ne čujemo. Tim miješanjem različnih paglasova s osnovnim glasom dobiva se različni oblik glasa, koji se u hrvatskom jeziku očituje jasnim vokalima: *i, e, a*, pa tamnijim *o, u*. Po tom je jasno, kako se jasnoća vokala, o čem je ovisna ljepota i jasnoća govora, može postići samo vježbom i nasljedovanjem govora (t. j. nasljedovanjem promjenâ oblika usne šupljine) onih, koji jasno tvore vokale.

Prema tomu, da usna šupljina rezonira kod svakoga vokala na drugi glas, pravili su se različni pokusi i — istaknut ćemo odmah — nijesu doveli do jednakih rezultata. Te rezultate prikazat ćemo u ovoj skrižaljci, kako ju je sastavio Vietor („Fonetik“), izostavivši vokale, kojih nema u hrvatskom jeziku.

Istražitelj	vokali				
	U	*O*	*A*	*E*	*I*
Reyher:	e	g	$a-e^1$	a^1	e^2
Flörke:	c	g	c^1	a^1	c^2
Hellway:	c	cis	dis, fis	h	c^1
Willis:	—	c^2 es^2 g^2	des^2 f^3	d^4-c^5	g^5
Donders:	f^1	d^1	b^1	cis^3	f^3
Helmholtz:	f	b^1	d^3	$f^1 + b^3$	$f + d^4$
Merkel:	d	fis	$a-h$	d^2-e^2	a^2
König:	b	b^1	b^2	b^3	b^4
Grabow:	c^2	g^2 h^2	d^3	b^3	d^4
Auerbach:	$g-b$ f^1	b^1-c^2 e^2 a^1 c^2	a^2 f^2 b^2	a^2 $g^1 - a^1$	c^3 f^1
Zahn:	$d-c^1$	$g-e^1$	$a-g^1$	$h^1 - f^2$	$c^2 - a^2$
Trautmann:	f^2	a^1 c^3	f^3	c^4	f^4

U jednom se slažu svi: Kod glasa „*u*“ je ugodba ustiju najdublja i što jasniji vokal, to je ugodba viša. Razlika u rezultatima nije inače toliko znatna, koliko bi se u prvi mah pomislilo. Gdje pojedinci diferiraju u oktavama, to je lako shvatiti, da se pri tako nježnim pokusima vrlo lako može zamijeniti jedna oktava s drugom. Nadalje moramo uzeti u obzir različan normalni glas, po kom su pojedini istraživaoci izvodili svoje pokuse. Pokusi Reyhera potječu n. p iz g. 1679., kad je glazbena ugodba bila mnogo niža od današnje. Mora se uzeti na um i to, da svi ljudi ne izgovaraju svaki vokal jednako (u čem se i sastoji lijep, jasan ili više manje nejasan i nelijep govor), a na tom se osniva nadalje razlika izgovora pojedinih jezika i pojedinih dijalekata u istom jeziku.

Kod izgovaranja pojedinih vokala uobličuje se usna šupljina ovako:

A. Šupljina je ustiju otvorena od gljota prama ustima gotovo pravilnim oblikom lijevka. Usta su ovalno otvorena.

O. Prelazeći izgovorom od vokala „*a*“ k vokalu „*o*“ opažamo, da se šupljina ustiju suzuje produljivanjem usnica.

U. Usnice se produlje jače prama vani, otvor ustiju postaje još uži, a unutrašnjost se ustiju raširi. Taj oblik daje najdublju rezonancu, što jê mogu da postignu usta, po Helmholtzu glas *f* iz male osmice. Helmholtz ispoređuje kod „*u*“ oblik ustiju boci bez grla s vrlo uzanim otvorom; takvih je boca ječanje to dublje, što im je šira šupljina, a uži otvor.

E. Usni se kutovi razmaknu, a usna se šupljina suzi tim, što se korijen jezika primakne tvrdomu nepcu.

I. Usni su kutovi rašireni, jezik prilegne jače prema nepcu i ostavi uzahan prolaz glasnoj struji; usna je šupljina najuža i rezonira najvišim glasovima. Helmholtz ispoređuje kod „*i*“ oblik usne šupljine boci s dugačkim grlom (grlo boce jest kanal među jezikom i tvrdim nepcem, a boca otvor ždrijela straga). Kanal među jezikom i nepcem dug je oko 6 cm.; otvorena cijev te duljine dala bi glas e^4 i tim je utvrđena Helmholčeva misao, koji je visinu tona za vokal „*i*“ odredio s d^4.

Glasice pripadaju među z v o n k e (sonorne) glasove; jer pri njihovu izgovaranju izlazi uzdušna struja slobodno (bez zapreke) napolje.

Suglasnici kao da nijesu muzikalni glasovi, nego ih većina nastaje tim, što se uzdušna struja naglo prekine. Od suglasnika su z v o n k i: *L, R, N, M,* jer dah izlazeći napolje ne pravi nikakva šuštanja. Ostale suglasnike zove prof. dr. T. Maretić (Gramatika i stilistika hrv. ili srp. jezika) š u š t a v i m a. Glasove *B, D, G, V, Z, Ž* zove z v u č n i m a s toga, što pri njihovu izgovoru trepte glasiljke, te se nešto glasa može čuti prije, nego se čuje glavni karakteristični glas. Glasovi su *P, T, K, F, S, Š* b e z z v u č n i, jer kod njih ne trepte glasiljke.

Nadalje se razlikuju z a t v o r e n i glasovi: *K, G, P, B, T, D,* koji se izgovaraju tako, da se dva organa u usnoj šupljini tako stisnu jedan uz drugi, da je put dahu posve zatvoren sve dotle, dok se onaj zatvor ne otvori.

Drugi se opet tvore tako, da dah na svojem putu nailazi negdje u ustima na tjesnac, što ga čine dva organa približivši se vrlo jedan drugomu, ali ne sastavivši se posve. Uzduh izlazeći kroz taj tjesnac napolje trlja se o one organe, koji čine tjesnac. Zovu se p r e d u š n i glasovi ili s p i r a n t i, jer se ti glasovi mogu izgovarati, dogod nam daha teče. Među spirante brojimo: *X* (ćirilovski znak za lat. „*h*“), *F, V, S, Z, Š, Ž.* Spirante tvore među sobom parove, te je u paru jedan bezvučan, a drugi zvučan (*F* i *V*, *S* i *Z*, *Š* i *Ž*). Prema svakomu paru spiranta stoji par zatvorenih (*K* i *G*, *P* i *B*, *T* i *D*). Razlika je u tom, što za produšnički par treba na istome mjestu da se načini tjesnac, na kojem se za zatvoreni par, koji je prema onomu predušničkom, načini zatvor. (Ispoređi *F* i *P*, *S* i *T*, *Z* i *D*).

J e d i n s t v e n i s u g l a s n i c i. *K* i *G.* Postaju na dva načina: a) Stražnji dio jezika prione sasvim uz meko nepce (velum) i tad se zovu v e l a r n i (ispred *a-o-u*, ispred suglasnika i na kraju riječi). b) Srednji dio jezika prione uz tvrdo nepce (palatum) i tad se zovu p a l a t a l i (ispred *e, i;* izgovori *ku, ki* jedno za drugim i prati pri tom kretnje jezika). — *X (h)* je bezvučan spirant, koji se tvori na istome mjestu (samo dakako s tjesnacem mjesto zatvora), na kojem i velarno *k.*

P i *B* zovu se dvousni (bilabiali), postaju tim, što zatvor sklope obje usne stisnuvši se jedna uz drugu. (*M* je bilabijalan glas, samo što se struja, koja ječi, potisne u nosnu šupljinu.)

T, D su u hrvatskom jeziku međuzubni (interdentalni), t. j. nastaju zatvorom, što ga čini prednji jezik položivši se među zube. Složeni suglasnici: *Lj, Nj*; organi stoje u položaju, koji je nuždan za oba glasa.

Složeni suglasnici u užem smislu zovu se latinskim imenom affricatae. Oni nastaju, ako iza kojega zatvornoga glasa ne otvorimo zatvor onoliko, koliko treba, kad iza takva suglasnika dolazi samoglasnik, nego ga samo toliko otvorimo, da dah ne može posve slobodno izići napolje, već se tare o tjesnac, što smo ga načinili mjesto potpunoga otvora. Svatko će lako dokučiti, da će affrikata samo onda nastati, kad se sjedini zatvor i tjesnac onakvih zatvorenih i predušnih glasova, koji stoje jedni prama drugima; dakle n. pr. $C = t + s$, $Č = t + š$, $Џ = d + ž$.

Glas *h*, zapravo *hak*, postaje u grkljanu i to tako, da se glasilna pukotina suzi, ali glasiljke ne trepte; dah se trlja o bokove sužene glasilne pukotine i izlazi kroz usta napolje bez ikakve druge zapreke. Čini se, da ovo naše *h* nema zvučnoga druga, t. j. nema *haka*, koji bi isto onako postajao te bi glasiljke trepetale. (Vidi opširnije o tom Dr. T. Maretić: „Gramatika hrv. ili srp. jezika“ §§. 23—33.; i Stojan Novaković: „Fizijologija glasa i glasovi srpskoga jezika.“ Glasnik srp. učenoga društva, knjiga 37., str. 1—108.)

Dr. T. Maretić složio je u svojoj gramatici (str. 11) ovu skrižaljku, u kojoj se vidi, koliko puta dolazi u hrvatskom jeziku koji glas u 10.000 glasova (od prilike u 2.000 riječi):

a: 1079 — *b:* 173 — *c:* 56 — *č:* 120 — *ć:* 91 — *d:* 428 — *dž* (*џ*): 1 — *đ:* 31 — *e:* 1099 — *g:* 192 — *h:* 73 — *i:* 1035 — *j:* 503 — *k:* 318 — *l:* 194 — *lj* (*љ*): 90 — *m:* 367 — *n:* 457 — *nj* (*њ*): 63 — *o:* 960 — *p:* 226 — *r* (samoglasno): 45 — *r* (suglasno): 343 — *s:* 464 — *š:* 150 — *t:* 400 — *u:* 429 — *v:* 402 — *z:* 147 — *ž:* 64.

Po tom dolazi najčešće glas *e*, a najrjeđe samoglasno *r*.

Izloživši tako u glavnim potezima fizijologiju glasovnih ustroja, čini se, te će biti jasno, da se nauka o jeziku mora sve više obazirati na narav glasova i njihovo postajanje, ako će biti potpuna. „Fizijologija je glasa osnova svakoj gramatici“ (Schleicher: Deutsche Sprache). Govor nije gola zuka ni glas; njega kreće ili izaziva duh; i kako ga duh izaziva, onako se glas i obrazuje. Govorni organi čine istina mehanizam, instrumenat za se; ali je taj instrumenat gluh, nijem, ako na njemu ne svira duh. Ako je duh rad, da na njemu svira, valja mu se pokoriti mehanizmu toga instrumenta (Dr. H. Steinhal: Abriss der Sprachwissenschaft, citovano u Novakovića).

Govor se uči nasljedovanjem, a to će reći, da dijete pokusima nauči udešavati svoje govorne ustroje onako, kako ih za pojedine glasove udešavaju oni, od kojih uči govoriti. U tom ćemo naći razlog, zašto djeca, koja još nemaju dovoljno vježbanja u preobličavanju ustiju, tepaju, šušaju i drugojačije izobličuju osobito konsonante; u tom nadalje moramo tražiti uzrok onoj poteškoči, koja se pokazuje u učenju književnoga hrvatskog jezika kod djece, koja su kod kuće naviknula od prve dobi govoriti kajkavskim ili čakavskim dijalektom, gdje su neki vokali skroz drugojačiji, nego što su kod štokavaca. U tom napokon valja tražiti uzrok muci, kojom se u kasnijoj (zrelijoj) dobi uči izgovor tuđega jezika. Ali ako opet isporedimo u tom pogledu svoj hrvatski jezik s drugim jezicima, možemo s ponosom reći, da nijesmo samo među prvima, nego baš prvi. Znademo naime iz iskustva, da romanski i germanski narodi uče vrlo teško izgovor slavenskih jezika, a da Slaveni, a napose mi Hrvati možemo savršeno usvojiti tuđe jezike. U fizijologiji glasova naći ćemo i mig, kako da ispravljamo loš izgovor pojedinih glasova kod djece. Po njoj napokon razumijemo, zašto n. pr. gluhi ljudi, koji su naučili govoriti, imaju vrlo neugodan izgovor, a zašto opet ljudi, koji su u odrasloj dobi ogluhnuli, razumiju govor tim, što gledaju u usta govorniku. — Ostalo, što se odnosi na glasovne ustroje, vidi u članku „Pjevanje“. *V. N—k.*

Glazba je lijepa umjetnost, koja upotrebljava glasove za gradivo.

1. Vrste glazbe. Glazba se dijeli u pjevačku (vokalnu) i u glazbalsku (instrumentalnu). Obično razumijevaju ljudi pod glazbom samo glazbalsku, a ne i pjevanje; ali to je krivo. Pjevanje se sastoji isto tako od glazbenih glasova, kao što i instrumentalna glazba, pa zato je i pjevanje glazba.

Ustroj, kojim se izvodi pjevačka glazba ili pjevanje, jest čovječje grlo (Stimme). Budući da su pjevačka grla po sitnini glasova različna, to ih dijelimo u sitna, polusitna, polukrupna, krupna i veoma krupna grla. Sitno žensko grlo zovemo sopranom ili diskantom, polusitno: mezzo-sopranom, krupno: altom, veoma krupno: kontra altom. Isto se tako dijele i dječačka grla. Muško sitno grlo zovemo tenorom, polukrupno: baritonom, krupno: basom, veoma krupno: basso profundo. Pjeva li pjevač ili pjevačica na samu, tada velimo da je to samopjev; pjeva li više ženskinja sa sitnim i krupnim grlima u skupu, tada velimo da je to ženski zbor, pjeva li više muškaraca, tada je to muški zbor, a pjeva li više ženskinja i više muškaraca u skupu, tada je to mješovit zbor. Pjevanje bez pratnje glazbala zovemo golim pjevanjem (a capella).

Kad narod govori o grlu, onda vazda razumijeva pod tim čovječje pjevalo (Singstimme). Govori li pak o glasu, onda misli ili na govorilo (Sprechstimme) ili na jedan glazbeni glas. Po tom ne valja reći: „Ovaj pjevač ima lijep glas", jer glas ne znači pjevačevo grlo, nego ili govornički glas ili samo jedan glazbeni glas. Mjesto: „Pjesma za jedan glas" valja dakle reći: „Popijevka za jedno grlo."

Nastroji, kojima se proizvodi instrumentalna glazba, zovu se glazbala, te se dijele: a) na glazbala, na kojima se glasovi proizvode sopenjem ili uduvanjem čovječjega daha ili umjetno napravljenim mijehom; b) na kojima se glasovi proizvode napetim strunama ili žicama; c) u koja se udara bubalom, pešću ili željeznom šibicom; d) na kojima se trlja prstima.

Glazbala pod a) zovemo sviralačkim glazbalima. Amo pripadaju: svirala, frula, pištaljka (piccolo), sopilo (oboe), žveglja (klarinet), surla (fagot), rog, trublja, rastegača (harmonika), fisharmonika i orgulje. Glazbala pod b) zovemo strunačnim glazbalima (strunilima). Amo pripadaju: 1. ona, kojima se strune ili žice trzaju prstima ili trzilom (plektrumom): arfa, kitara, cindra (citra), lutnja, mandolina i tambura (pandura); 2. na kojima se gudi gudalom: gusle, vijalo, egede, violina, viola, violoncello (bajs) i kontrabasso; 3. na kojima udaraju u žice batići, koje držimo prstima, ili koje pokrećemo tipkama: cinbal (cymbalo) i klavir (Clavicymbalum, Pianoforte, Klavier). Glazbala pod c) zovemo udaraljkama. Amo pripada: talambas (tympani), bubanj veliki i mali, polububanj (tamburino), pladnjići ili zile (piatti, cinelli) i trokutić (triangolo). Na svakoj udaraljci može se proizvesti samo jedan glazbeni glas, a zato ih s pravom i ne možemo nazvati glazbalima, na kojima se može proizvesti glazba, nego ih možemo nazvati samo glazbenim nastrojima. Jedan i drugi naziv (glazbalo i nastroj) valja dakle dobro razlikovati. Isto tako valja paziti na porabu riječi svirati. Svirati znači u hrvatskom narodu vazda duvati (blasen). Ne smijemo dakle reći: svirati na tamburu, svirati klavir, nego udarati u tamburu ili tamburati, udarati u klavir. Glazbala pod d) zovemo trljaljkama (Reibungsinstrumente). Amo pripada: staklena harmonika, terpodion i harmonichord

Oni, koji se bave glazbovanjem mjesto drugog obrta, zovu se glazbari (muzikanti, mužikaši); oni, koji umiju glazbovati na jednom ili više glazbala, te znadu i cijelu teoriju glazbe, zovu se glazbenici (muzičar, Musiker); oni, koji su dotjerali u glazbovanju do velikoga stupnja vještine, zovu se virtuozi (velevještaci, remek-pjevači, remek-guslari); oni, koji tvore nove glazbene komade i popijevke, zovu se umjetnici ili glazbotvorci (komponiste). Oni, koji znadu sve ono, što se glazbe tiče, bila to akustika, glazbena teorija, kompozicija, povjest, estetika itd. zovu se glazbenim učenjacima ili muzikolozima.

Još se dijeli glazba na narodnu i na umjetničku, na crkvenu i na svjetovnu. U narodnu glazbu pripadaju oni glazbeni proizvodi, koje sam narod tvori i ne znajući ništa o kajdopisu i o glazbenim teoretičnim pravilima. Narod umije u glazbi samo ono, što je od svojih pređa ili od svojih drugova nasljedujući naučio, te se u tom sam izvještio, a tvori, t. j. ishitri (improvizuje) novo po svom prirođenom glazbenom daru držeći se pri tom stare glazbene tradicije svoga naroda.

Umjetnička je glazba ona, koju je tvorio umjetnik znajući sva glazbena pravila i sve razloge, zašto je ovo ovako, a ono onako komponovao, i zašto tako biti mora.

Crkvena glazba zove se ona, koja se izvodi u crkvi. Ovamo pripada ritualno pjevanje, koje pjeva svećenik, i popijevke, koje pjeva puk u crkvi uz pratnju orgulja, pa i one svečane mise, koje se pjevaju na zborištu (choru) uz pratnju orgulja ili uz pratnju orkestra. K crkvenoj glazbi pripadaju i one nabožne popijevke, koje puk pjeva na ophodima ili kod kuće i na polju.

K svjetovnoj glazbi pripadaju one popijevke i oni glazbeni komadi, koji nemaju nabožnoga izražaja, a to je plesovna, vojnička, dvoranska (salonska), komorna (dvorska), koncertna i dramska (kazališna) glazba.

Ako se umjetnička glazba temelji na pučkoj glazbi kojega naroda, to jest ako umjetnička glazba odaje isti ukus, isti izražaj, isti smjer, i sve osobine dotične pučke glazbe, tada je zovemo narodno-umjetničkom glazbom. Od umjetničkih glazba s narodnim smjerom bila su do početka ovoga stoljeća najglavnije talijanska, francuska i njemačka, a zvali su ih i školom: talijanskom, francuskom i njemačkom. Naziv škola mjesto narodno-umjetnička glazba potječe od Nijemaca, te su se zato tim nazivom služili, jer se nije njemačka umjetnička glazba razvila na temelju pučke njemačke glazbe, nego na temelju školske tradicije, koju su stvorili i uveli njemački komponiste. U ovom stoljeću nastojali su i drugi narodi, osobito pak slavenski, da stvore svoju narodno-umjetničku glazbu. Među Slavenima bili su Poljaci i Hrvati prvi, koji su o tom svojski nastojali. Od neslavenskih naroda posvetili su veliku pažnju svojoj pučkoj glazbi Madžari, Španjolci i Rumunji.

Ipak nema ni u jednom slavenskom narodu toliko povoljnih uvjeta za razvitak pučke glazbe do umjetničke, koliko u Hrvata, Srba i Slovenaca. Od tih su uvjeta najglavniji:

a) Hrvatski (srpski i slovenski) jezik, koji je već samim tekstom popijevke u sebi glazben. Jer nema diftonga (ö, ü, ò, ù, au, eu) kao što ima njemački i madžarski jezik; nema u riječima toliko tankih vokala (e, i), koliko ima talijanski jezik; nema tvrdih konzonanta (r, t, rh). Hrvatski *r* nije tako oštar, kao što je talijanski (morte, corpo), hrvatski *k* i *t* čišći je nego njemački kh, th (Kirche, Thurm); hrvatski jezik nema takvih oštrih hakavaca (ch) kao njemački (mich, Krach). Vokali *a, o, u* ne intonuju se tako krupno (duboko) kao njemački *a, o, u* (Bad, Ofen, loben, Ufer, Uhr), a opet vokali *e, i* ne intonuju se tako sitno (Licht, rings, ecolo, verte); izmjena vokala je bogata, dok se n. p. u madžarskom jeziku često ponavlja u jednoj riječi jedan te isti vokal (akarat, orvosok, engedelem, csötörtök). Slogovi hrvatskih riječi svršavaju obično vokalom (Oče naš, ko-ji je-si na ne-be-si, sve-ti se ime tvo-je). Sve to je pjevanju u prilog.

b) Prirođeni glazbeni tvorni dar, što dokazuje množina lijepih pučkih melodija za pjesme i za glazbala.

c) Prirođene pjevačke sposobnosti, što dokazuju pojasta pjevačka grla, kojih je naći u izobilju u Hrvata i Slovenaca.

d) Neizmjerna ljubav za glazbu, što dokazuje množina raznovrsnih pučkih glazbala. „Jerbo su našeg roda ljudi od sebe pjevači, rado slušaju pjesme i grade stihove“ (Relković). U Hrvata nije trebalo narod iz vana buditi za gojenje glazbe, kao n. p. u Nijemaca, jer su oni od najdavnijih vremena ljubili i gajili tu umjetnost.

2. Biće glazbe. Glazba je po biću svom u jednu ruku arkitektonska, a u drugu pjesnička umjetnost. Arkitektonska je po tom, što su glasovi i glazbeni stavci (rečenice) poređane simetrično, koji među sobom korespondaju, i što struktura glazbena sačinjava građevnu cjelinu. Pjesnička je po tom, što glazba uzbuđuje čuvstva i iskazuje misli. Arkitektonska je njezina formalna, a pjesnička njezina idejalna strana. S formalnoga gledišta mogli bismo je nazvati umjetnošću, koja upotrebljava glazbene glasove mjesto riječi ili drugoga kojeg materijala, te koja svojom ritmikom, proporcijonom gradnjom bûdi u čovjeka čuvstvo za red, poredak i ljepotu, pa ugađa uhu. S idejalnoga gledišta prikazuje ona pojave ljudskoga života i prirode, oživljuje fantaziju, jača pamet, oplemenjuje čuvstvo, ugušuje divljaštvo u čovjeka, te karakteriše različne narode i duh različnih vremena. Ni jedna druga umjetnost ne može doseći snage, kojom glazba uzbuđuje čuvstva i kojom gospoduje čuvstvima.

No ako glazba i djeluje na čuvstvo čovjeka onako, kako smo spomenuli, ipak ne smijemo njezinu moć precijeniti, osobito treba da se toga čuvaju uzgajatelji mladeži.

Cijela je moć glazbe samo časovita, kako

je i ona sama samo časovita, jer čim je postala, već je i bila. Glazba, dok traje, diže čovjeka u nadzemaljske idejalne krajeve, čini da zaboravi na zemaljsko svoje bivstvovanje, usplamćuje mu čuvstvo, razigrava fantaziju, uzveličava i poljepšava sve, što oko njega biva. Čim je prestala, prestala je i njezina moć nad njim. Glazba nema takve trajne religijske ni ćudoredne moći, kakvu ima govorena ili pisana riječ. Jer da glazba imade trajnu onu moć, koja se njoj pripisuje, bili bi svi oni, koji se isključivo bave glazbom, savršeni zemaljski stvorovi, pravi anđeli na zemlji. No tisuće i tisuće primjera dokazuju, da tomu nije tako. Što u glazbi trajno utječe na čovjeka, to je njezina formalna strana. Red i poredak, što ona budi svojim ritmom, te smisao za ljepotu svojom proporcijonom strukturom, ostat će u njemu i onda, kad je više ne uživa. Vojnik korača pravilno i onda, kad mu korake ne utjeruje bubanj, ili trublja, ili vojnička glazba u jednaki ritam; pače on će ritmički pravilno koračati i onda, kad već ne bude služio u vojsci. Čuvstvo za ljepotu, što ju je glazba budila u čovjeku, pratit će ga kroz cijeli život; uvijek će mu goditi simetrija i proporcija, a neugodno će ga dirati nesimetrija i neproporcija bud u crtama lica, bud u geometričnim crtama, bud u živu govoru, gestima itd.

Sve, što se tvrdi o moći glazbe u idejalnom pogledu, vrijedi samo, ako se ne smetne s uma, da je to sve samo za čas, to jest samo dotle, dok glazba traje. Pobožnici pjevajući u crkvi nabožnu pjesmu postat će još pobožniji; zapjeva li se patrijotska pjesma, usplamtit će patrijotično čuvstvo još više, ali trajanje toga čuvstva produljit će se samo riječju, a ne melodijom. Dokaz je tomu i ples bez pjevanja. Plesovna glazba razigrava plesača do vrhunca veselja i blaženstva, ali sjutradan nema više tomu veselju i blaženstvu ni traga ni glasa.

Pitaš li: „Zašto nije idejalna moć glazbe tako trajna, kao što je govorena riječ?“ to možemo na to pitanje odgovoriti ovo: Zato nije tako trajna, što izražaj glazbe nije tako konkretan, kako su riječi jezika. Glazbotvorac uzbudi svojom glazbotvorinom u slušaoca samo stanovitu vrstu čuvstva, samo stanovite ideje ne iskazujući potanko smisla glazbenih fraza. Slušalac mora da glazbenim idejama daje u svojoj mašti neku konkretnu sadržinu. Glazba iskazuje samo univerzalno: radost, žalost, pobožnost, ljubav, junaštvo itd. ne opisujući ništa u konkretnom detajlu, premda ona može nebrojenim stupnjevima i niansama karakterizovati radost, žalost, osvetu itd. Konkretnoga znamenovanja glazbenih fraza (glazbenih riječi) mogla bi imati i glazba, da su se pojedini narodi i umjetnici njihovi u tom složili, da stanovita glazbena fraza znači stanovit pojam, kako je to bivalo u jeziku. Jer da sastavina više slova u jednu riječ znači u jednoga naroda ovo, a u drugoga ono, nastalo je samo sporazumkom ljudi toga naroda. U sastavini samoj ne kriju se ni kakve konkretnosti; n. pr. riječ g l a s znači u hrvatskom jeziku drugo nego u njemačkom i francuskom; riječ m o s t znači u hrvatskom jeziku drugo nego u njemačkom i u talijanskom (mosto), a isto tako i rieč brod, Brod, brodo. Možda će doći u nedogledno vrijeme i u glazbi do konkretnosti; tȁ već sada označuju vojnički trubljaji nešto konkretna. Ali ako i nijesu izražaji glazbe konkretni, može ona ipak svojim univerzalnim oznakama mnogo brže šta predočiti i tumačiti, nego što to može jezik riječima ili likovna umjetnost bojama i skulpturama. Turska svirka predočit će nam kao u jedan mah ćućenje, ukus i kulturni stupanj turskoga naroda, dok bi za takav opis trebala pojezija veoma mnogo riječi.

3. P o v j e s t g l a z b e. Počeci glazbe tako su stari, kako je star rod ljudski. Glasovi, što su ih proizveli prvi ljudi svojim govorilima, bijahu bez sumnje bliže glazbenomu glasu nego jezičnim glascima (Sprachlaute). Osjetila prvih ljudi nijesu bila još tako razvijena i izvježbana, da bi mogli lakše osjetiti ili čuti — kvantitativno m a l e, nego li kvantitativno v e l i k e glasove. Glazbeni je pak glas kvantitativno mnogo veći od izrečena glaska, ili drugim riječima intervali glazbenoga glasa mnogo su veći od intervala jezičnih glasaca. I sad se oglašujemo, hoćemo li komu iz veće daljine nešto doviknuti, više pjevajućim nego zborećim glasom. Dugo je moralo trajati, dok su prvi ljudi izvježbali svoj sluh i svoja govorila toliko, da su mogli razabrati i proizvesti male intervale govora. To je možda dulje trajalo, nego što su srećnim slučajem obreli pravi glazbeni glas. Nagađamo naime, da su prvi ljudi našli morskoga puža t r u b l j a č u

(Tritonium nodiferum), čijoj je kućici bio otkrnjen vrh, ili da su našli rog, koji je otpao rogatu blaščetu, te da su kušali gurimice duhati u kućicu puža ili u rog, te tako obreli pravi glazbeni glas. Ali mogli su i drugim putem obreti glazbeni glas. Upotrebivši naime ovčja crijeva, da njima vežu ovo i ono, ili da o njih vješaju stvari, kako mi vješamo rubine o konop, mogli su opaziti, da osušena i više manje napeta ovčja crijeva zuje, ako dirneš u njih. Ti su se glasovi njima sigurno mílili, te su nastojali, da ih upotrebe za različne svrhe; glasove puža ili roga, da njima jedan drugomu što doglase, a glasove ovčjih crijeva, da se naslađuju čarom glazbenoga glasa.

Sve, što se u najstarijim vremenima govori o utisku i o čaru glazbe, proteže se samo na čar glasa, ne pak na kombinaciju glasova među sobom. Ne će biti puka izmišljotina, što čitamo u mitu najstarijih naroda, da su oni čarom glazbe, t. j. čarom glazbenoga glasa ukrotili divljač, kao što Orfej i Amfijon, da su zvukom drvenih trubalja uplašili neprijatelja tako, da je glavom bez obzira pobjegao („Pad zidina grada Jericha"), ili kako su sirene začarale ljude svojim pjevanjem, te su od ushita i zamrli.

Takvo proizvođenje glazbenih glasova bez reda i logike nije dakako bila glazba u pravom smislu riječi, ali je ipak bio početak glazbe. Zato i možemo reći, da su počeci glazbe stariji nego počeci makar koje druge umjetnosti. U ostalom ni onda još nije sačinjavao proizvod glazbenih glasova pravu glazbu ili ća umjetnost, kad su ljudi obreli bili različna glazbala, te ih upotrebljavali kod bogoslužja, u ratovima i u bučnim svečanostima.

Znademo iz najstarije povjesti Grka, da su Kurete došavši iz Fenicije vršili religijske svoje ceremonije uza strašnu viku, uz udaranje u talambase, uza zvonjavu zvonova i uz tuljenje u rogove. Stari kulturni narodi Kitajci i Indi imali su izim rogova i talambasa još i svirale s tri glasa i arfe sa tri strune, kojima su pojačavali svoje pjevanje, da bude galama što veća, i da što bolje razdražuju čuvstvo slušalaca. Takvo je pjevanje bilo i ono, što ga je izvodila uz pojačanje glazbala Mojsijeva sestra Mirjam pjevajući mu hvalospjev, što je Židove vodio kroz crveno more u obećanu zemlju.

No razvitak prave glazbe počeo je istom onda, kad je znanost ustanovila pravila, kako treba glazbene glasove upotrebljavati, logično nanizati i među sobom vezati. To je pak istom tada bivalo, kad su druge umjetnosti već davno prije došle do pravilnoga sustava, te su bile dotjerane do velikoga stupnja savršenosti, naročito pojezija i skulptura. S toga i pripada glazba kao umjetnost među najmlađe umjetnosti.

No ako je glazba i božji dar, ipak je prava ljudska tvorevina. Slikarstvo i kiparstvo nahodi uzore u nijemoj prirodi, a graditeljstvo u životinjskom životu (gradnja lastavice, pčele, mrava, jazavca, dabra); glazba nema takvih uzora u prirodi, ona je proizvod čovjeka, kao što i pojezija. Pučka glazba može, pa i treba da je temelj i uzor umjetničkoj glazbi, ali i ova je čovječji umotvor. a ne tvorevina nijeme prirode ili životinje,

Stari su narodi, naročito Grci, iskazivali božansku čast onim ljudima, koji su radili o tom, da se u narodu širi uljudba, i koji su za ovu ili onu struku uljudbe imali više prirođenoga dara i više uzradili nego drugi ljudi. Bog glazbe bio je u njih Apolo. On je umio divno pjevati i udarati u liru (glazbalo poput primitivne arfe). Drugi bog glazbe bio je Marsija, koji je umio svirati u frulu. Taj se doduše takmio s Apolonom, ali jer je Marsija samo jedno umio: svirati u frulu, Apolo pak pjevati i u liru udarati, ostao je Apolo vrhovni bog muza. Među herojima slavili su Grci Orfeja, zaštitnika muza. U Homerovo vrijeme slavili su Grci božicama pjevanja: Kliju (koja navijesta), Euterpu (koja razveseljuje), Taliju (koja cvate), Melpomenu (koja pjeva), Terpsihoru (što pleše), Eratu (ljubaznu), Polihimniju (bogatu pjesmama), Uraniju (nebesku) i Kalijopu (lijepogrlu).

Stari Hrvati, jer su smatrali glazbu čovječjim djelom, nijesu ni jedne osobe uzdigli do boga glazbe, i jer je mnogo njih bilo, koji su imali glazbeni dar i uspješno gajili glazbu. Same vile, hrvatske sirene, nijesu uzdigli na čast božica.

Za razvitak glazbe do umjetnosti najviše su doprinijeli stari Grci, te su glazbu uvrstili u niz devet muza, kamo su pripadale gramatika, dijalektika, retorika, muzika, aritmetika, geometrija i astronomija. Tim su htjeli reći, da s muzikom treba onako postupati, kako i s drugim

umjetnostima, ako joj se hoće postaviti čvrst temelj. Toga radi istraživali su grčki učenjaci glazbu s akustičkoga gledišta, te stvorili znanstveni glazbeni sustav; no ujedno su je istraživali i s praktičkoga gledišta, te ustanovili zakone za ritam i za melodiju, iznijeli kajdopis, usavršili stara glazbala, a iznašli i nova, te razdijelili glazbu u vokalnu i instrumentalnu i u spojenu vokalnu s instrumentalnom. Uz to su dotjerali vještinu na pojedinim glazbalima, pa i u pjevanju do virtuoštva, te komponovali s umjetničkom samosviješću popijevke i glazbene komade što za bogoslužje, što za domaću porabu, za dramske predstave i za druge prilike društvenoga života. Moć glazbe cijenili su sredstvom za uljudbu u tolikoj mjeri, da su glazbu proglasili nužnim pomagalom pri uzgoju mladeži.

Rimljani ne imajući osobitoga glazbenog dara, nijesu u glazbi ni malo dalje došli od Grkâ, pače sve, što su umjeli i znali o glazbi, primili su od Grkâ. Rimljani bivši ratoborni i tvrdi nastojali su jedino oko toga, da bude glazba što bučnija. Seneka pripovijeda, da je za kazališnih prikazivanja više bilo zbornih pjevača na pozornici nego slušalaca u gledalištu, i da je bila cijela pozornica okružena trubljačima. Rimski car Nero (car od god. 54.—68. po H.), zloglasni tiran, istaknuo se javno u Napulju pjevanjem i plesanjem. Kad je Rim gorio, a dao ga je Nero sam zapaliti, pjevao je u kazališnom kostimu na tornju „Maecenas“ pjesmu „O razoridbi grada Troje.“ Iz toga se vidi, da nijesu ni u višim rimskim krugovima pripisivali glazbi etičnu vrijednost, nego da su je samo gajili od zabave i za zabavu, pače otmeni Rimljani nijesu se ni bavili glazbom, nego bi je obično prepustili robovima. Pa tako je „ars musica“ u Rimljana posve propala, kao što i sama rimska država.

Arapi, za sve umjetnosti i znanosti vrlo obdareni, gajili su glazbu kao i Grci, te su joj posvetili svu svoju pažnju. Oni su se držali znanstvene metode Grka, ali nijesu Grke ni u čem nasljedovali, nego su sve sami istraživali i ustanovili. S toga je i arapska glazbena teorija druga nego li teorija Grkâ. No ako su Arapi u mnogom, što se glazbe tiče, i dalje dotjerali nego Grci, ipak nijesu ni oni položili temelj današnjoj glazbi. To je istom kršćanskoj crkvi pošlo za rukom.

Kad se počela širiti Hristova nauka kod svih naroda staroga svijeta, dobila je i glazba posve drugi pravac. Kršćanska crkva znajući kakvu moć imade glazba na ljudsko srce, stade je ozbiljno gajiti. Ona je zamršeni glazbeni sustav neznabožačkih Grka ujednostavila, te nastojala, da se melodije za crkvenu porabu odlikuju uzvišenijim i mirnijim izražajem, nego li je u običaj ušao u neznabožačkim i židovskim melodijama. Iz množine grčkih glasovijeti poprimiše kršćanski učitelji četvrtoga stoljeća samo četiri, pa nazvaše glasovijet s ljestvicom

de, e, ef, ge, a, ha, ce, de: tonus primus,
e, ef ge, a, ha, ce, de, e: tonus deuteros,
ef, ge, a, ha, ce, de, e, ef: tonus tritus,
ge, a, ha, ce, de, e, ef, ge: tonus tetardus.

Sveti Vasilij Veliki (rođen u Kapadociji god. 329.), zabacio je grčki kajdopis sastojeći se od slova alfabeta, te izumio četrnaest znakova sličnih sadašnjim stenografskim znakovima, koje je nazvao neume, te njima bilježio crkvene melodije. Papa Silvestar I. (papa od god. 314.—335.) ustrojio je u Rimu pjevačke škole (scholae cantorum), a papa Hilarij (350) orfanatrofij, u kojem je dao uzgajati siročad za svećenike, te ih podučavati u pjevanju. Milanski biskup sv. Ambrozij (340.—390.) komponovao je mnogo krasnih crkvenih popijevaka, za koje je sv. Augustin rekao, da su ga do suza ganule, kad ih je čuo pjevati. Te popijevke i posebni način pjevanja zovemo još i danas Ambrozijskim pjevanjem, koje se uzdržalo do dana današnjega u milanskoj biskupiji i u hrvatskih glagolaša. Papa Grgur Veliki (papa od god. 590.—604.) reformovao je u velike crkveno pjevanje, pomnožao četiri stare crkvene glasovijeti na osam, te je nazvao stare autentičnim (glavnim, pravnim), a nove plagijalnim (izvedenim ili nuz-) glasovijetima; naime:

de, e, ef, ge, a, ha, ce, de: tonus I., autentična glasovijet;
a, ha, ce, de, e, ef, ge, a: tonus II., plagijalna;
e, ef, ge, a, ha, ce, de, e: tonus III., autentična glasovijet;
ha, ce, de, e, ef, ge, a, ha: tonus IV., plagijalna glasovijet;
ef, ge, a, ha, ce, de, e, ef: tonus V., autentična glasovijet;
ce, de, e, ef, ge, a, ha, ce: tonus VI., plagijalna glasovijet;
ge, a, ha, ce, de, e, ef, ge: tonus VII., autentična glasovijet;
de, e, ef, a, ha, ce, de: tonus VIII., plagijalna glasovijet.

Papa Grgur sastavio je jošte i „Antiphonar“ za liturgijsko pjevanje primivši u taj svoj pjevnik najljepše melodije, a sastavio je nekoliko ih i sam. Grgurov glazbeni sustav i po njemu za cijelo kršćanstvo propisano crkveno pjevanje zovemo gregorijevskim pjevanjem.

Neumski kajdopis, kojim je i papa Grgur Veliki bilježio svoje melodije, usvojio je i slavenski apostol sv. Metod, ali je neume u mnogom tako preinačio i dopunio, da se taj kajdopis može s punim pravom nazvati slavenskim kajdopisom. Metodova kajdopisa držali su se slavenski svećenici Bugarske, Moravske, Češke, Ugarske, Slavonije, Hrvatske i Dalmacije. Poslije je taj kajdopis prodr'o i u Srbiju, Poljsku, Rusiju i u Rumunjsku. Najstariju uputu o Metodovu kajdopisu, koju imamo u originalu, sastavio je u trinaestom stoljeću bugarski monak Ivan Kukuzel. Taj se kajdopis uzdržao kroz mnogo vijekova u ruskoj, a s malim promjenama sve do danas u bugarskoj pravoslavnoj crkvi.

U X. stoljeću izumio je flandrijski monak Hukbald (840.—930.) novi kajdopis, postavivši neume na crtovlje od sedam i više usporednih crta. Guido Aretinski (990. do 1050.) stvorio je novu metodu za pjevanje, te je glasove ljestvice imenovao slogovima *ut, re, mi, fa, sol, la (si)*. Njemu se koješta pripisivalo, da je u glazbi iznašao, no poslije se ispostavilo, da je već prije bilo izumljeno, ili da se istom izumjelo dvije, tri stotine godina poslije njega.

Napokon dođe do menzuralnoga kajdopisa, koji je sastojao od četverouglastih bijelih ili crnih (šupljih ili punih) kajda, postavljenih na četiri crte. Taj je kajdopis poprimio papa Klement V., kad je g. 1305. ostavio Rim, pa se preselio s cijelim svojim dvorom u južnu Francusku u grad Avignon. Uz različne preinake održao se taj kajdopis sve do danas u rimokatoličkoj crkvi.

Kad se harmonija počela u XII. stoljeću sve bolje razvijati, i kad su svjetovnjaci počeli sve glazbene tečevine crkve upotrebljavati i za svjetovnu glazbu, uzdignu se glazba do prije nigda nenadane visine, te je postala pravom umjetnošću.

Kako su se svi narodi Evrope okoristili novim izumima i tečevinama na glazbenom polju, tako i Slaveni. No od svih Slavena najviše su napredovali Hrvati, jer bivši susjedi Italije, odakle je proizlazio svaki glazbeni napredak, te bivši u uskoj svezi s prosvijetljenim kršćanskim Rimom, dopr'o je do njih prije glas o svakom glazbenom napretku nego do drugih Slavena, pa i prije nego do sjevernih germanskih naroda. A jer su Hrvati imali od vajkada veliki dar za glazbu, te su u Italiju i na nauke išli, to je u njih palo glazbeno sjeme kršćanske crkve na plodno tlo.

4. Uzgojna vrijednost glazbe. Za tu temu uzet ću ishodištem rečenice dvaju grčkih filozofa: Platona i Aristotela. „Budući da melodija uzbuđuje u duševnim pojavima čovjeka red, te izglađuje nesklad u duši, i budući da ritam pomaže urediti unutrašnjost čovjeka, ako je lišena dragosti: to je glazba za uzgoj mladeži od najvećega znamenovanja. Glazba sačinjava pravo rekavši drugo glavno sredstvo svakoga uzgoja, jer obuhvata sve strane unutrašnjosti, dakle ne samo duševnu vrsnoću za umjetnost, nego i znanstvenu ili umnu snagu; jer jača pamet, te na kraj konca rađa ljubav za dobrotu i za ljepotu.“ (Plato.) — „Glazbu treba da gajimo ne samo radi jedne, nego radi više korisnih svrha. Te su svrhe 1. ćudoredni uzgoj i ona izbava od teških čuvstvenih afekata, koju zovem katharesom (očišćenjem, smirenjem); 2. ugodno uživanje dokolice, i 3. odmor od napete djelatnosti.“ (Aristotel.)

Ako i ne ćemo ovdje tumačiti Platonovo mudrovanje o idejalnoj moći glazbe, ipak je nepobitno, da glazba uzbuđuje i oživljuje u čovjeka čuvstvo i pamet. To dvoje pak uzbuditi i jačati glavna je zadaća pučke, pa i svake druge škole. Obuka u risanju ne predaje se u pučkoj školi za to, da svu djecu pripravi za vješte risare i slikare, nego za to, da privikne dječje oko na lijepe i pravilne crte, a ruka da se djetetu toliko izvježba, da može izvoditi takve crte. Obuka u risanju teži dakle u pučkoj školi više za realnim nego za idejalnim ciljem.

Isti cilj i ista svrha treba da bude i obuci u glazbi u pučkoj školi. A budući da je temelj svakomu glazbenom obrazivanju pjevanje, to i ne treba da se u pučkoj školi gaji druga glazba nego pjevanje. Pjevanjem ćemo izvježbati u djetetu glazbeni sluh, ritmom čuvstvo za red i poredak, a pjevalo (grlo) djetinje izvježbat će se bar toliko, da će moći proizvoditi pravilne glazbene glasove, sitnije i krupnije (više i dublje), dulje i kraće.

Na to, što Plato tvrdi, da glazba jača ili oštri pamet, valja da se ovdje pobliže osvrnemo, jer zasijeca više u realnu nego u idejalnu (čuvstvenu) moć glazbe.

Tekst (riječi) koje pjesme naučit će dijete mnogo brže na pamet, te će ga i dulje pamtiti, ako mu valja učiti taj tekst tako, da ga pjeva uz lijepu melodiju, nego ako pjesmu nauči naizust samo čitajući ili kazivajući je. Pučki pjevači, kad im valja u pero kazivati tekst koje pjesme, zapnu često, to jest izgube nît. No čim to opaze, namah stanu pjevati pjesmu s početka ili od stanovitoga mjesta pjesme, te eto nađu nît, i pada im na um cijela pjesma. To je dokaz, da je glazba zaista izvrsno pomagalo pamćenju. Povjest nam pripovijeda, da su državnici nekadašnjih naroda zahtijevali, neka se državni zakoni naviještaju narodu pjevajući, a da i narod te zapovijedi nauči pjevati, jer će tada takve zakone dulje i točnije pamtiti.

U pogledu uzgoja mladeži znamenit je dijalog izmedju Sokrata i Glaukona, što ga je zabilježio Plato ovako:

Sokrat. Jesi li, Glaukone, opazio, kakve su ćudi i naravi oni, koji se samo bave gimnastikom, a da ne goje uz to i glazbu, a nasuprot kakve su naravi oni, koji protivno čine?

Glaukon. O čem govoriš?

Sokrat. Govorim o surovosti i tvrdokornosti jednih i o mekoćudnosti i krotkosti drugih.

Glaukon. Priznajem, da su oni, koji se bave samo gimnastikom, većma divlje ćudi, nego što bi trebalo; oni pak, koji samo služe muzama, da postaju mnogo mekušniji, nego što bi za njih bilo slavno.

Sokrat. Zato treba, da čuvari naše države spoje obje naravi u jednu.

Glaukon. To su i dužni učiniti.

Pjevanje doista uguši ili bar oslabi srdžbu, svađu itd. Kad primjerice tko u najvećoj gunguli ili u burnom usplamćenju srdaca zaviče: „Hajde, da radije koju zapjevamo!“, te sam započne pjevati glasno i jasno koju u opće omiljelu melodiju, eto ti u čas mira i pomirbe. Pa ako uzburkano more duševnih afekata utoli samo i za kratko vrijeme, mogu posrednici i miritelji ipak uhvatiti čas, da spase brod, da dva prijatelja ne postanu neprijatelji, ili da se ne dogodi još veća nesreća.

Uzgojna vrijednost glazbe, koju je istaknuo Aristotel, od veće je vrijednosti, nego što mnogi misle. Kako ne može i ne smije odrasli čovjek da vazda radi, da umne i tjelesne sile vazda napreže, tako ne smije to da čini ni dijete. U djece je svaka snaga jošte slaba, i istom u razvitku; s toga treba da su djeca neko vrijeme prosta od ozbiljnoga rada. Ali ako je takva danguba djeci i nužna, ipak moramo nastojati, da im ona ne bude opasna ćudorednosti. S toga treba da im zapremimo dokolicu bezazlenom i ugodnom zabavom. Roditelji seljačke djece i ne znajući ništa o uzgojnim pravilima i sredstvima uče za to svoju djecu svakojake bezazlene igre. I pučka škola, koja sve radi i mora da sve radi promišljeno, čini tako. Dijete nigda ne smije da bude posve besposleno, da hoda amo tamo bez cilja. Lijenost i dosada početak je svakomu zlu. Uz igre dječji duh također djeluje, ako i ne ozbiljno ili naporno. A jer se znade, da su igre to zanimljivije, ako se uz njih i pjeva, to nastoje seljački roditelji, da se igre izvode uz pjevanje lakih i ugodnih melodija. Ali kad se djeca istom sama sakupe, te i ne igrajući se pjevaju svoje pjesmice, onda nema od toga ljepšega prizora.

Ako dakle pučka škola priuči djecu, da na taj način zapremaju svoju dokolicu, rado će to učiniti i kad odrastu. Kolika je pak to dobit za uzgoj čovječanstva, za društveni život, za međusobnu snošljivost! Ruski pisac grof Leo Tolstoj misli, da je glavni zadatak umjetnosti, a naročito glazbi u opće taj, da ljude veže među sobom u jednako čuvstvo, da ih primora na miroljubivo udruženje i da ih sjedini u bratsku slogu, u kršćansku ljubav iskrnjega.

Hrvatskom je puku pjevanje oporavkom, okrepom, počinkom iza teškoga rada. Pošto se cijeli dan na polju naradio u znoju svoga lica, hvata se na večer, vani na polju u kolo, te pjeva i pleše, da sve ječi. Slično postupaju i naši obrtnici, trgovci, činovnici i druga gospoda u gradovima, kad iza dnevnoga rada idu večerom onamo, gdje se pjeva ili svira, da se odmore i da razbijaju svakidašnje brige. A tako čine i radnici, đaci i drugi mladi ljudi u gradovima, kad se večerom sastaju, da se vježbaju u pjevanju ili u udaranju onog glazbala, što ga je puk

veoma zgodno okrstio razbibrigom (tamburica).

Osim nabrojenih prednosti, koje glazbi pripadaju u uzgoju mladeži, ima pjevanje u pučkoj školi još i zdravstvenu vrijednost. Pjevanje širi prsište i jača pluću. Uz pjevanje mora se dublje i češće dihati nego uz obični govor. Čovjek, koji često pjeva, mnogo lakše diše nego onaj, koji nigda ne pjeva. Duboko i snažno dihanje očuvat će dijete od prsnih bolesti, jer kad duboko diše, udahne više kisika. To pak čisti krv i koristi zdravlju. I kad bježiš, dišeš više nego kad govoriš; ipak je velika razlika između disanja, kad bježiš i kad pjevaš. Bježeći dišeš samo češće, ali ne tako duboko, kao kad pjevaš, a to znači, da se uz bježanje izmjenjuje samo gornji dio uzduha u plući i u dušniku, a ne i doljni. Ako se dakle pluća i ne umara uz pjevanje toliko, koliko uz bježanje, ipak mora učitelj i na to paziti, da djeca ne pjevaju predugo, možda cijeli sat, jer to bi im moglo više škoditi nego koristiti, pa da bude uzduh u školi po mogućnosti čist, kada se pjeva.

Što sam u uvodu svoje „Pjevanke“ preporučio, da naime djeca pučke škole pjevaju vazda unisono (jednogrlice, jednozvučno), pri tom ostajem i sada, premda drugi preporučuju višezvučno ili bar dvozvučno pjevaju. Ako djeca pjevaju u skupu jednogrlice, onda pjevaju i ona djeca, koja nemaju osobito pojasta grla, ni osobita dobra sluha, pa svako dijete tako nauči dotične pjesme. Nasuprot ako se u pučkoj školi pjeva dvo- ili višezvučno, onda se moraju ona djeca isključiti, koja nemaju dobra glazbena sluha ni pojasta grla, da ne pokvare skupno pjevanje, te će umjeti melodiju pjesme samo ona djeca, koja pjevaju u višezvučnom zboru prim, ostala pak djeca ne će umjeti melodije. Svrha je pak obuci pjevanja u pučkoj školi ta, da djeca nauče pjevati više popijevaka za dječji, pa i za daljni život.

Djeca četverorazredne pučke škole neka uče pjevati samo po sluhu, to jest da nasljeduju pjevanje učiteljevo, a nipošto da uče po kajdama pjevati. Poznavanje kajdi i pjevanje po kajdama moramo prepustiti višim razredima i srednjim školama.

Pjevanjem po kajdama u seoskim školama uništit ćemo našu pučku glazbu. Mladić svršivši pučku školu sramit će se pjevati bezazlene, no jezgrovite i lijepe svoje popijevke skrojene po hrvatskoj glazbenoj tradiciji. Ne umijući druge umjetničke melodije nego one, koje je u školi učio, radije će zamuknuti, nego pjevati stare svoje pučke melodije, ili ishitriti nove po starim hrvatskim glazbenim načelima. Samo pjevanje po kajdama u seoskim školama uzrokom je, da je u Njemačkoj posve usahnuo cvijet pučke pojezije. Drugo je srednja škola, a drugo pučka. Oni, koji su izučili srednju školu, nijesu faktori pučke pojezije i pučke glazbe, oni ne će doprinijeti ni da pučka pojezija propadne, ni da se uzdrži, ili da se obogati. Pravi činbenik u tom je pogledu samo prosti puk. Zato i mislim, da bi se svaki hrvatski pučki učitelj upravo ogriješio o narodnu našu glazbu, kad bi se u tom poveo za Nijemcima.

Pučki učitelj vježbajući s djecom koji napjev može upotrebiti za pomagalo vijolinu, jer je muško grlo krupnije nego dječje, te bi djeci teško došlo pjevati za jednu osmicu sitnije od učitelja. Učiteljice ne trebaju nikakva glazbala pri pjevanju, jer grlo odrasle ženske ima jednaku sitninu s dječjim grlom, premda je drugoga karaktera.

Popijevke, koje pučka škola treba da upotrebi, neka budu jednostavne, pa ili religijskoga ili takva sadržaja, koji je prema dječjoj dobi, dječjemu shvaćanju i dječjoj ćudi. Goethe je rekao: „Svetost crkvene glazbe, pa veselost i ljupkost pučkih melodija dva su stožera, oko kojih se kreće prava glazba, i njima se postizava vazda siguran uspjeh.“ Sentimentalnim ili žalobnim melodijama mora se uklanjati pučka škola. Tuj treba da je obuka u pjevanju više realna nego idejalna, kako je to već Aristotel natuknuo. Odveć djelovati na čuvstvo djece, te mu dati sentimentalan pravac, ne valja za život. U našim hrvatskim pučkim melodijama nema sentimentalnosti ni očajne tuge, po gotovo je pak nema u melodijama namijenjenim djeci. Ugledajmo se dakle u te melodije. (Pobliže vidi članak: „Glazbena obuka“ i „Pjevanje“)

Fr. Š. Kuhač.

Glazbena obuka. 1. Cilj. Obično se veli onomu, tko nauči vješto glazbovati kakvim glazbalom ili prođe umjetničku pjevačku školu, da je glazbeno obrazovan. Istina, da se obuka u glazbi ne bi smjela odijeliti od glazbenoga obrazivanja, ali žalibože ne ide uvijek to dvoje usporedno. Ima „virtuoza“, o kojima se može smjelo reći, da

nijesu glazbeno obrazovani. Cilj se glazbenoj obuci sastoji u tom, da se učenik dovede do toga, da razumije glazbenu umjetnost, da mu se oplemeni ukus i da bude u shvaćanju glazbene umjetnosti, dakle i u svom sudu o njoj samostalan. „Bez razumijevanja je ukus nesiguran, nejasan, naturalističan, a razumijevanje bez ukusa čini čovjeka borniranim i stvara pedante“ (Dr. Andreae).

Prije nego uzmemo na oko sredstva i način obuke, kojom se dolazi do toga cilja, dotaknuti nam se pitanja o sućstvu glazbe, u koliko ono nije već u članku „Glazba“ iscrpeno. — Čovjek je glazbu stvorio kao i svaku drugu umjetnost. Povod njezinu zametku u ljudskoj duši ispitivali su osobito Englezi, napose Spencer i Darwin. Spencer je tražio početke pjevanju u zanosnijem, izrazitijem i modulacijom bogatom govoru, u kadencama uzbuđenoga govora. — Darwin uzima pak zarodak glazbenih prvotina kao seksualno podražilo životinja i navodi kitajsku riječ, da glazba imade u sebi moć, po kojoj će nebo na zemlju sići (Stumf: Musikpsychologie in England). Treći dovode početak glazbe u savez s vojevanjem, a ritmički joj dio s plesom (Grosse).

Jednako su kao povod postanku glazbene umjetnosti nesigurne, nejasne i protivurječne izjave o sućstvu glazbe, pače i o njezinu utjecaju na naš duševni život. Lotze n. pr. vidi zadaću glazbe u tom, da izražava duboku sreću, što leži u gradnji svijeta, i od koje je radost svakoga empirijskog čuvstva samo osobit odraz. — A Fechner (Vorschule d. Aesthetik) hoće, da za specifično muzikalno nema u našem iskustvu nikakve analogije, pa da su s toga sve tvrdnje, koje se oko takva promatranja glazbe kreću i sve isporedbe samo subjektivne vrijednosti. — Lazarus (Das Leben der Seele III.) govori o „promjeni naše duševne atmosfere“ glazbom, a vidi u glazbenom stavku logičnu neodređenost. Mendelssohn pak tvrdi ovako: „Ono, što mi izražava glazba, koja mi se sviđa, nijesu misli odveć neodređene, a da bih je mogao riječima izraziti — naprotiv, one su odveć određene. Tako u svakom pokušaju, da te misli izrečem, vidim nešto dobra, ali i nešto nedostatna. To je krivnja riječi, koje eto ne mogu bolje.“ — Lazarus uzima, da glazba može čuvstva izraziti, ali da ih ne može pobuditi, — a Hanslick („Vom musikalisch Schönen“) ne dopušta ni to, nego nalazi u glazbenim mislima samo lijepo uobličene oblike (arabeske), koji se giblju. — Ni isti Schopenhauer nije mogao dubljinom svoga mišljenja jasnije uhvatiti sućstvo glazbe. On veli, „da je glazba palik (Nachbild) uzora, koji sam ne može biti neposredno predočen.“ I tako su s obzirom na prapočetke i na sućstvo glazbe lijepo smišljene riječi Schumannove, da je „glazba siroče, koje ne pozna oca ni majke, pa možda upravo u tajinstvenosti njezina podrijetla valja tražiti čar njezine ljepote.“ Inače je neku sredinu između tako razrožnih mnijenja nastojao uloviti F. Jodl u svojoj psihologiji riječima: „Blagozvučje melodije i harmonije glasom može da bude osjetno ugodno, ali može i estetično djelovati; ovo estetično djelovanje raste to više, što bolje pođe za rukom asocijativnomu radu, nehotičnomu upoređivanju, da glazbene oblike oživi, pa ih prikaže kao lijepo zaobličene znakove unutrašnjega bivovanja i života.“

Iz svega se vidi, da se glazba, pa uzeli je samo i kao čisto formalnu umjetnost, osobito doima ljudske duše, i da se pokazuje kao potreba njezina, htjeli to dokazivati s istorijskoga ili s fizijološko-psihologijskoga stanovišta. U tom doimanju, u toj potrebi leži njezina obrazovna nužda i vrijednost, a u otkrivanju tajne njezina sućstva, pa bilo samo toliko, koliko se ono u logičnoj izvedbi glasovnih oblika očituje, leži opet zadaća glazbene obuke, t. j. glazbenoga obrazivanja. Valja još jednom naglasiti ono, čim smo započeli ovaj članak, da u čovjeka naime s virtuozno uvježbanim prstima ne mora biti ni trunka od onoga, što mislimo pod glazbenom obrazovanosti. On može mrtvom vještinom, hladan i bez razumijevanja kao automat reprodukovati najgenijalnije glazbotvorine velikih glazbotvoraca. A baš u cilju glazbene obuke najvećim dijelom gleda se samo na dotjerivanje tehničke vještine prstiju ili grla, dok pravo shvaćanje zadaće u glazbenoj obuci mora imati pred očima to, da tehnika nije svrha, nego sredstvo, da se učeniku otvori riznica duševnoga blaga, što su ga u nju kroz stoljeća ulagali toliki veliki umnici. Zalibože biva, kako rekosmo, vrlo često, da se upravo u glazbenoj obuci taj njezin pravi cilj previdi i učenik od prvoga početka mrcvari samim mrtvim „vježbama za prste“. Takva obuka, što vodi k praznomu

virtuozitetu, ubija u učenika volju i kida nemilosrdno sav čar pojezije, kojim moraju da budu zadahnuti lijepi oblici, sazdani od tonova. A posljedica je tomu, da inteligentni i vrlo obrazovani ljudi, koji su prošli takvu trnovitu glazbenu školu, ostanu hladni prama toj umjetnosti, ne vide u njoj ništa od višeg duševnoga života, ne nalaze umjetničkih ideja, već mogu da govore o samom umjetno stvorenom, lijepo uobličenom cvijeću — ali bez mirisa i života. Tehnika je apsolutno nužna, da se mogu valjano reprodukovati i razumjeti glazbene umotvorine, ali je treba držati kao nižu potrebu, kao sredstvo višemu cilju. Nijedna druga umjetnost ne treba dvojakih umjetnika, kao što glazba: jedni su, koji stvaraju, a drugi koji reprodukuju stvorena djela. Bez umjetnika, što reprodukuju, ostaju napisane glazbotvorine mrtve i pristupne samo skroz i skroz darovitim i izučenim glazbenicima, koji ih mogu i bez tvarnoga glazbala reprodukovati u sebi samim čitanjem. Od drugih umjetnosti biva tako samo kod dramske umjetnosti. Ali i dramu može obrazovan čovjek s nasladom čitati, dok je čitanje tonova, t. j. duševno pretvaranje znakova (nota) u zvučne glazbene oblike moguće samo vrlo darovitim glazbenicima, a i ti postizavaju to trudom istom nakon višegodišnjega nauka. Umjetnici, koji reprodukuju, moraju gotova djela glazbotvoraca razumjeti, u njih proniknuti i usvojiti toliko, koliko da ih u času reprodukovanja sami stvaraju; samom se tehnikom to ne može postići.

2. Učitelj. Da se u obuci glazbe svede postupno postizavanje tehničke vještine s uputom u razumijevanje glazbenih misli u pravi razmjer, to je zadaća glazbene škole, dakle stvar učitelja glazbe. Priznat ćemo, da se oko obrazivanja učiteljâ glazbe dosada malo radilo. Izvrstan virtuoz, kao što i najpouzdaniji član kojega orkestra može da bude skroz loš učitelj. Ne uvijek zato, što on sam ne bi razumio glazbene misli, nego što po svojoj jednostranoj obrazovanosti ne može da nađe načina, kako bi u to postupno upućivao i svoga učenika. On ne može obično ni sam da u logični sistem dovede spoljašnje i unutrašnje uvjete, pod kojima postaje glazbeno lijepo, te ih ne može dakle predočiti ni učeniku. On vidi svoju zadaću u tom, da bira postupne vježbe za tehniku glazbala (ili grla), u kom podučava, pa da učenik točno reprodukuje pored akustične čistoće i ritmike, dinamičke i druge ukrasne znakove glazbotvora. A to se sve odnosi samo na spoljašnji oblik glazbotvora. Ono, što nas zanese, što nam može potresti dušu, to ne dođe na vidjelo. „S pravom se misli svuda, gdje se radi o preinaci uzgajanja, u prvom redu na učitelja. Učitelji glazbe moraju svoje zvanje shvaćati s višega stanovišta, postaviti sebi zadaćom druge ciljeve, svoje djelovanje udesiti intenzivnije i duhovitije, moraju znati, da je njihova zadaća drugo, a ne dresovati samo ruke, od prilike kao što učitelj plesa dresuje noge; da je rad, što ga imaju pred očima (tehnika), makar koliko nuždan, ipak samo priprava i uvod znatnijemu djelu, koji slijedi iza njega.“ (Dr. Andreae.)

Ovdje možemo spomenuti i onu veliku zabludu, u kojoj živu toliki roditelji, kad se spremaju, da dadu dijete obučavati u glazbi, pa najviše poradi štednje nađu makar kakva učitelja uvjereni, da je za takve male početnike svaki učitelj dobar. Ne samo što dijete i samu tehničku stranu obuke nauči pogrješno i gdjekad tako zlo, da je poslije vrlo savjesni i vješti učitelji s velikim naporom i gubitkom vremena jedva isprave, nego se djeca naviknu na samu mrtvu stranu glazbene obuke, te im ona najposlije ili dosadi, ili — ako s voljom ili silom ustraju, ne mogu poslije ni kod dobrih učitelja da nauče u melodiji, harmoniji i ritmu tonova tražiti ništa drugo izim lijepih oblika, koji ugodno podražuju uho. Po takvoj obuci ostaju i tobož glazbeno obrazovani ljudi na niskom stupnju shvaćanja, da je glazba samo sredstvo zabave, jer ne mogu da otkriju ili ne mogu da shvate umjetničke ideje, koje su svjema umjetnostima zajedničke, tek se razlikuju po sredstvima, kojima ih pjesnik, slikar, kipar i glazbenik spoljašnjemu svijetu iz svoje duše otkrivaju. Po takvoj obuci dolazi na svijet ona velika sablast pred očima dobrih glazbenika, koju bismo nazvali „općim pravom kritikovanja“ glazbenih djela i njihova izvođenja. Istina, nikomu se ne može zabraniti, da ne reče i javno, što mu se sviđa, a što ne sviđa; no koliko je često nesmisla i krivice (t. j. krivih sudova) u sudu, koji izlazi iz usta takvih nepozvanih kritičara, to znadu samo oni, kojima je suđeno, da budu izvrgnuti navalama takva nerazumijevanja. Tko je samo nešta naučio udarati u klavir, drži se rado i pozvanim

sucem u umjetnosti, t. j. glazbeno obrazovanim. Obično se takvi u svom suđenju utječu pod velika krila frazeologije, koja ne može da ima pravoga ili barem potpunoga smisla poradi toga, što se „jezik, kojim govori glazba, ne da prevoditi“. O tom veli zgodno negdje i Hanslick, da će glazbeno obrazovan čovjek imati daleko jasniji pojam o nekoj skladbi, ako se o njoj reče nekoliko riječi jezikom glazbene nauke, nego ako se napiše bogzna koliko najduhovitijih, najzvučnijih i najdosjetljivijih fraza, kojima obično kritike i referati glazbeni obiluju.

3. Teorija glazbe. O metodi obuke, koja vodi do razumijevanja glazbene umjetnosti, ne možemo ovdje raspravljati. Radi se tu poglavito o biranju obučnoga gradiva i o analizovanju glazbenih umotvora. S ovim, t. j. s analizom u savezu je teorija glazbe — predmet obuke, koji se ili sasvim izostavlja, ili opet uzima kao sama apstrakcija, sasvim odijeljeno od opće obuke u glazbi. U prvom događaju bila bi glazbena obuka kao obuka u literaturi, koja bi se sastojala poglavito u tom, da učenika sili na metrično pravilno čitanje stihova bez obzira na ono, što je pjesnik rekao u stihovima; a u drugom događaju bila bi obuka u teoriji glazbe nalik na obuku u tuđem jeziku, gdje bi učitelj učio svoga učenika gramatiku toga jezika skroz odijeljeno od živoga jezika i njegove literature. — Bez teorije glazbe, kojom se jedino može posvijetliti u unutrašnje tajno carstvo glazbene umjetnosti, nema ni govora o razumijevanju glazbe; bez nje će osobito opće obrazovanu čovjeku glazbovanje dosaditi kao igračka bez dubljega smisla, a bez nje nema ni govora o velikom principu uzgojnomu: voditi k samostalnosti. Ima ljudi, u kojih je lijepih prirođenih sposobnosti za glazbenu umjetnost, koji su se pored toga kroz više godina učili pjevanju ili kojemu glazbalu, pa ipak polovično uživaju u koncertnim dvoranama, gdje se izvodi koje klasično djelo; ako su iskreni, oni će reći otvoreno: Mene to ne zanima, jer toga ne razumijem. U takvu priznanju najbolje se očituje nedostatnost teorijske glazbene obrazovanosti. S pomoću znanja općih pravila glazbene umjetnosti, koja se tiču gradnje melodije, harmonijskih kombinacija, oblika, polifonijskih zapletaja itd. može se čitati i analizovati glazbotvor prije, nego što ga čujemo, kako ga izvode dobri umjetnici; tako se samo mogu otkriti u njemu ljepote, koje će drugomu skroz sakrivene ostati, tako se samo može uživjeti s umjetninom u ono jedinstvo, koje je u opće nužno za potpuno estetično uživanje svakog umjetničkoga djela. A ovako vidimo često izlaziti ljude iz koncertnih dvorana, u koje su ušli sa sto drugih razloga, samo ne od želje za čistim umjetničkim užitkom. Ono, što bi trebalo da ih uznese, ubija ih s dosadom. Njihovo neshvaćanje ide često tako daleko, da tuđi zanos drže ili licemjerstvom ili nekakvim bolesnim entuzijazmom. Takav krivi sud nije tako lako moguć ni kod koje druge umjetnosti. Osim inih razloga bit će uzrok i u tom, što djela drugih umjetnosti (osim prikazivane drame) možemo po volji dugo promatrati i proučavati, dok glazbeni oblici, u koje je postavio glazbotvorac svoje umjetničke ideje, diraju vibracijom tonova naš slušni živac, a onda ih nestaje, te se ni uz najveću želju ne možemo kod jedne slike dulje zadržati. Da je pored prakse u brzom shvaćanju glasovnih slika poglaviti vođ i uputa u poznavanje pravila i uvjeta, po kojima se izražavaju u lijepim glazbenim oblicima (stavcima) glazbene misli, o tom je suvišno i govoriti.

4. Sposobnost za učenje glazbe. Može li se obuka u glazbi smatrati općeno obveznom? Neka bude svakako što općenija. Svaka umjetnost, a poglavito glazba s čišćenjem, idejalizovanjem ljudskih čuvstava može da otima čovjeka surovosti i prostoti; neki pisac njemački zove jê u tom smislu propedevtikom „für die ethische Entselbstung des Willens“. Glazba je dio općega kulturnog razvitka, a tko u njemu bilo s kojih razloga ne može da učestvuje, mora da prizna nedostatnost svoga uzgoja. Baš u tom je potreba i dužnost glazbenoga obrazivanja. Mi nemamo prava da uskratimo to obrazivanje onima, koji su donijeli za nj na svijet sposobnosti. „Poradi riješenja uzgojne zadaće“ — veli dr. Andreae — „ne može biti svejedno, da se budi koja strana duševnih sposobnosti ostavi bez njege, ili da zakržlja, jerbo je uzgoj jak samo kao jedinstvena moć, koja svaku posebnu svrhu svodi konačno u jedan cilj.“

Rješavajući pitanje: Tko je muzikalan (sposoban da uči glazbu)? — veli nekadašnji čuveni profesor bečkoga medicinskog fakulteta i izvrsni glazbenik dr. Billroth ovo: „Ima ljudi, kojima ritmičko čuvstvo nije prirođeno

i ne mogu ga nikako usvojiti. Takvi moraju biti apsolutno nemuzikalni.“ — Iskustvo nas ipak uči, da se sluh i finiji osjet za glazbu ne nalaze svagda zajedno. Svaki nas se već u životu namjerio na ljude, koji nemaju apsolutno nikakva sluha, nemaju dakle onoga spoljašnjega dara za glazbu, koji se dade kontrolovati, ali imaju vrlo tanahan osjećaj za razumijevanje glazbe. Oni ne mogu naučiti da točno odglazbuju ni najprostiju pjesmicu, a uz slušanje glazbe zaboravljaju na odmor, jelo i pilo; nježno pjevanje ili gudanje može da ih razdraga. Kod takvih je priroda bila nemilosrdna otevši im na vrsnoći organa, kojim primamo tonove, da ne bude u razmjeru s unutrašnjom, višom sposobnošću, kojom mogu da razumiju govor glazbe. Ima opet ljudi, koji imaju lijepo razvit dar za raspoznavanje glasova po visini i za osjećanje ritma, a ipak ne mogu da razbiraju jasno u nizu glasovlja simetrički poređaj i logično mišljenje, i u opće nemaju u sebi smisla za onaj sadržaj, što ga je glazbotvorac iz svoje duše uložio u sklad tonova. Za takve bi ljude — kojima su fizikalni organi savršeniji od duševnih sposobnosti za glazbenu umjetnost — rekli, da ne mogu muzikalno misliti, pa prema tomu ni tuđe muzikalne misli shvaćati. Dašto da takove sposobnosti i nesposobnosti nijesu gotovo nigda skroz izrazito odijeljene i da im je najčešće kriva nedostatna ili u opće nikakva muzikalna obrazovanost, kad naime uzmemo u taj pojam slušanje pjevanja i glazbovanja u kući i na polju od prvoga djetinjstva.

S obzirom na to, što smo istaknuli, moramo imati pred očima dva faktora, kad uzmemo prosuđivati o sposobnostima za glazbeno obrazivanje. Jedan je smisao za raspoznavanje glasova po visini i osjet za glazbeni ritam, a drugi je dublji, unutrašnji, t. j. sposobnost, kojom se shvaća glazbeno mišljenje. Smisao za raspoznavanje glasova po visini i smisao za glazbeni ritam samo je s r e d s t v o, da se može shvatiti unutrašnja sadržina glazbotvora; odnosi se dakle jedno napram drugomu kao s p o l j a š n j e spram u n u t r a š n j e g a, kao n i ž e spram v i š e g a. Niža je sposobnost nešto konkretna, a viša nešto apstraktna, jerbo se radi o duševnom procesu, koji poređuje u logičan red tonove kao što poređuje i riječi. „Svako unutrašnje spajanje i poređivanje osjetnih elemenata unutrašnji je proces. Takav duševni rad daje i glasovnomu materijalu oblik, postavlja ga u redove i skupine, stvara veće slike — proizvodi glazbene misli. Te misli stvarati ili ih s razumijevanjem reprodukovati i izlučivati iz znakova (nota), da budu duševna svojina kao unutrašnje glasovne predodžbe — u tom se po prilici sastoji sposobnost za glazbu.“ (Dr. Andreae).

Dar za glazbu, kao što u opće umjetničke sposobnosti pokazuje se vrlo rano, i to izbije često takvom snagom i zrelošću, da nas mora zadiviti kao psihološka zagonetka. Ne samo što se pokazuje izvanredna spretnost i okretnost u svladavanju tehničkih poteškoća, nego i lako shvaćanje visokih i zamršenih muzikalnih misli. Dašto da su takvi veliki talenti rijetko posijani.

Nastaje pitanje: Hoćemo li dati glazbeno obrazivati i onu djecu, koja ne pokazuju osobita dara za shvaćanje glazbene umjetnosti? Odgovor ćemo naći u samoj prirodi čovjeka. Veliki, izraziti talenti za glazbu isto su tako rijetki, kao što su rijetki i njihovi antipodi, t. j. ljudi bez ikakva dara za tu umjetnost. Prosječnih, srednjih talenata ima najviše i za to, kao i za sve znanosti i umjetnosti. Čim dijete pokaže, da pored smisla za ritam razaznaje glasove po visini, ono je sposobno da uči glazbu. Razumije se, ne da uči glazbu kao glavni predmet svoga budućeg zvanja, jer se takav srednji talenat ne može nigda znatnije uzdići. Onda je takav glazbenik ili vrlo nezadovoljan sam sa sobom, ili čovjek, koji ne može da dosegne širi krug i visinu shvaćanja darovitijih od sebe glazbenika, pa je nadut, nesnošljiv i smiješan „umjetnik“; u svakom događaju slabo može da koristi i sebi i ljudskomu društvu. No ako nema toliko prirođenih sposobnosti, da bude u glazbi stručnjakom, otud opet ne slijedi, da mu se posve mora uskratiti glazbena obrazovanost i time pogled u čarobno carstvo glasova. Već samo poimanje zakona melodike, ritmike i harmonije ima u sebi barem toliko obrazovne snage, koliko je ima shvaćanje crta i njihova slaganja u crtane oblike i ornamente. Ali nema, čini se, tako tupa čovjeka za glazbu, koji iz glasovnih oblika ne bi osjećao i onu toplinu života, koju ne može ni koja druga umjetnost izraziti tako snažno, a tako otajstveno, kad joj želiš analitičkim putem u trag ući. Ovdje pristaju Mažuranićevi stihovi:

Planu aga kao oganj živi;
Al gdje glasne o stožeru gusle
Med oružjem junak spazi,
Stuknu malo bijes krvni,
A usladi krv se gorka
Kô nebeskijem skladom struna,
I što krvi žeđ bje prije,
Tad postade pjesme žeđa:
Tolika se slast iz pjesmi lije!

Takvih indirektnih dokaza o snažnom dojmu glazbe na ljudsku dušu ima u najvećih pjesnika svih literatura, ima u poslovicama svih naroda, a ima eno i u našim narodnim pjesmama. Koliko su spletena s pjesmom junačka djela Kraljevića Marka! Reći će tko, da se tu ne radi uvijek o melodiji, nego i o sadržaju pjesme. Istina, no valja uzeti, da naš narod ne dijeli nigda tekst od melodije, da pjesmu nigda ne deklamuje, već je izvodi pjevajući, pa bilo samo recitativnim oblikom. Nadalje da narod misli na slast i snagu samoga pjevanja (melodije), kad govori o sitnom grlu djevojačkom, o pjevanju tankom glasovitom, o pjevanju vila, koje zatravljuje itd. Sve to dokazuje, da je dar za shvaćanje glazbene umjetnosti općen, da ga valja obukom obrazivati. Dašto da će se za obuke otkriti granice, dokle se može s pojedinim učenikom ići.

Ima roditelja, koji vele, da im nije do toga, da dijete nauči „bogzna kako" glazbovati, tek da zna u društvu štogod „zaigrati" itd. Budući da je egzistencija učitelja glazbe još ponajviše ovisna o privatnom obučavanju, nalazi takvo shvaćanje često potpore i u njih, i tako se u mnogo događaja ne uzgaja u glazbi, već se dresuju loši diletanti. Oni ostaju duševno gluhi za ono, što glazbuju i za ono, što slušaju glazbovati. Da sama glazba kao umjetnost nema nikakve dublje sveze s njihovim životom, najbolji je dokaz u tom, što žene na primjer udajom, a muškarci nastupom u javni život zanemare skroz glazbu. Najgora je posljedica takva lošega diletantizma, što takvi ljudi ne mogu da shvate, da se osim onoga, što su oni naučili, osim ugodne podražice glasovnih sličica, može tražiti u glazbi i šta višega. Djeca im uče glazbu opet, kako su i oni sami učili, uče samo zato, što je to zahtjev vremena i mode, i tako se to krivo shvaćanje nastavlja bez konca.

Uzmemo li na um onu opću žeđ za glazbovanjem, ne možemo odsuditi neznatnih talenata, kojima je glazbovanje svakidašnja zabavica i odmor. Mislimo tu navlastito naše tamburice i naša domaća gudala. Tek glazbena škola — bila javna ili privatna — ne smije tomu pogodovati; jer to ne pripada u njezin okvir. Njoj je kao uzgojnomu zavodu zadaća, da drži oči svojih učenika uprte svеđ u ono, što je najljepše i najbolje. Obuka u glazbi neka se započne što ranije već poradi toga, što djetinji prsti lakše naviknu svladavati tehničke poteškoće; ali ipak neka se sustavna obuka ne počne prije, nego dijete nauči čitati, pisati i nešto računati; jer će bez toga teško shvaćati glasovne omjere i glazbeno pismo.

5. Glazbala. Da se još taknemo pitanja: Koje glazbalo treba učiti? Za pjevanje treba lijepo grlo i dobar sluh, za gusle dobar sluh, a za klavir ne treba ni jednoga ni drugoga. Klavir se može uzeti i kao stroj, koji nije glazbalo; upamte se tipke, koje odgovaraju napisanim znakovima; ti se znakovi nauče čitati, prsti se dresuju s vježbama, što su ih u to ime pozvani i nepozvani sastavili, pa eto gotovih svirača. Otuda — pored krivoga uvjerenja, da je udaranje u klavir bezuvjetno potrebno radi obrazovanosti — ona bijesna manija za učenjem klavira mimo pitanje: Ima li u djeteta glazbenoga dara, volje i drugih uvjeta? Koliko se troši vremena, koliko novaca, koji bi se u kojoj drugoj grani obrazivanja, za koju je dijete sposobnije, korisnije uložiti mogli? Koliko trpi susjedstvo od neprekidnoga i dosadnog vježbanja istih „vježbi za prste"? A koliko odurne smiješnosti, kad pred razumnim čovjekom takvo nedarovito đače „odbubnja" na klaviru kakvu klasičnu kompoziciju i prisvaja pri tom sebi naduvenom taštinom pridjev „glazbeno obrazovana čovjeka"!

Istina da klavir ima nekih prednosti pred drugim glazbalima, a glavna je prednost ta, što se na njemu, kao što i na orguljama i harmoniju, mogu s punim harmonijama reprodukovati glazbotvorine, koje su pisane i za orkestar. Što se glasovne boje tiče, takva je međutim reprodukcija nalik na bakrorez koje slike izrađene u originalu bojama. Ali klavir niti bûdi, niti usavršava glazbeni sluh već poradi toga, što su na njemu gotovi tonovi, a pjevač ili guslač mora sám glasove stvarati. Ako se već izabere klavir kao glazbalo za glazbeno obrazivanje, onda valja preporučiti, da se dijete prije toga uputi pjevačkom obukom u klavirni sustav,

koji mnogima, što udaraju u klavir, ostaje do smrti nepoznata stvar.

Gudala bûde i usavršuju duh, shvaćanje se glazbe isto tako prije probuđuje i postaje preciznije, predavanje može da bude zanosnije i najviše nalik na pjevanje. U gudalačke kvartete uložili su najveći glazbotvorci svoju najbolju stvaralačku snagu; zato je ta vrsta komorne glazbe i u krugovima otmjenih diletanata toliko omiljena.

Još nam se valja taknuti pitanja: Zadovoljavaju li naše učiteljske škole svojoj zadaći u pitanju glazbene obuke? Ne zadovoljavaju. Učiteljski pripravnici dolaze u njih redovno bez ikakve glazbene obrazovanosti, pa se mora početi od glazbene abecede, a za velik broj takvih učenika premalo je četiri ili pet sati obuke na nedjelju, da se misli na više ciljeve osim onih istaknutih u nastavnoj osnovi: da se naime učiteljski pripravnici izvješte u orguljanju toliko, koliko treba da mogu orguljaškoj službi zadovoljiti, i da mogu uspješno u pučkoj školi u pjevanju obučavati. *V. N—k.*

Glazbene škole mogu biti privatne i javne. Budući da privatne nijesu pod kontrolom državnih školskih organa, a i uređene su u jednu ruku prema ukusu, obrazovanosti i sposobnosti učitelja (vlasnika), a u drugu prema mjesnim prilikama, gdje postoje, možemo ovdje da govorimo samo o javnim glazbenim školama, koje se — kao više glazbene škole — zovu većinom konzervatorija. Zadaća je konzervatorijima, da odgajaju glazbene skladatelje, dirigente, učitelje glazbe, pjevače, virtuoze i glazbenike za orkestre. Predmetom je obuke: Teorija glazbe (opći nauk o glazbi, harmonija, kontrapunkt, fuga, oblikoslovlje i povjest glazbe), dirigovanje (čitanje partitura), orkestralna i solo-glazbala i solo-pjevanje. Pored toga uči se u većini konzervatorija: opća povjest, geografija, aritmetika, jezici itd. — Učenici se primaju ponajviše iza navršenih nižih razreda srednjih škola i viših pučkih škola, a glavni je uvjet sposobnost i dovoljna sprema za glazbu. Obuka traje šest do osam godina.

Pod imenom konzervatorija poznate su prve glazbene škole u Italiji u XVI. stoljeću, no obuka u glazbi kao obrazovno sredstvo bila je uvedena u javne škole još kod starih Grka. Platonu je glazba bila bitni dio uzgoja, a isto tako i Aristotelu. Od procvata kršćanstva stoji glazba gotovo isključivo u službi crkve sve do blizu konca XVI. stoljeća. Crkvene se oblasti brinu i za osnivanje i uzdržavanje glazbenih škola, u kojima se uči poglavito pjevanje. Te su škole bile ponajviše u rukama redovnika, a učenici su ih smatrali pravim sveučilištima najviše poradi zapletenih glasovnih sustava i glazbene teorije srednjega vijeka. Darovitiji su, izučivši pjevanje, učili aritmetiku, a zatim i teoriju glazbe, jerbo „tko umije dobro pjevati ili tko je postigao veliku vještinu u sviranju različnih glazbala, ne može se još smatrati, da je musicus“. Ono, što dolazi u povjesti glazbe pod imenom „školâ“ (nizozemska škola, u Italiji rimska, mletačka itd. škola), odnosi se na slog i način skladanja i glazbovanja pojedinih epoha u razvitku glazbe, na što su pojedine zemlje i mjesta utjecale sa svojim glazbenim prvacima. Ti su prvaci sakupljali oko sebe darovitije učenike, i tako imali svoje škole, navlastito za skladbouku, orgulje i gudala.

Koncem XVI. stoljeća odjeljuje se svjetovna glazba od crkvene i razvija koliko u instrumentalnoj glazbi, toliko u operi svoje oblike. Tim se pokazuje veća potreba praktičnih glazbenika, pjevača, pjevačica i učitelja glazbe, i tim povodom osnivaju se glazbene škole, zvane konzervatorija. Prvi je konzervatorij — što znamo — osnovan u Napulju g. 1537. pod imenom: „Conservatorio Santa Maria di Loretto.“ U Parizu je osnovan g. 1784. „Conservatoire de musique“, poglavito da se u njemu izvješte glazbenici za vojničku glazbu; god. 1793. spojila se ta škola s „Ecole royal de chant et de déclamation“ (kralj. škola za pjevanje i deklamaciju). Napoleon je taj zavod bogato opskrbio, a ravnatelj mu Cherubini, poznati skladatelj i učitelj, digao ga je na visok umjetnički stupanj. Poslije su gotovo sve više glazbene škole osnivane pod imenom konzervatorija, premda su neke njemačke škole ostale kod imena glazbenih škola (Musikschule), a stoje po nastavnoj osnovi i umjetničkoj djelatnosti u istom redu s konzervatorijima. Od konzervatorija u austro-ugarskoj monarkiji najstariji je onaj u Pragu (od g. 1810.) i bečki (od g. 1817.).

U Hrvatskoj su osnivali neki gradovi glazbene škole. Svrha je tim školama bila ponajviše, da se izvješte praktični glazbenici kao pomladak za glazbe tih gradova, a onda se

tu obučavalo i u pjevanju, udaranju u klavir i guslanju. Na način konzervatorija uređena je potporom zemlje uzdržavana škola „Hrvatskog zemaljskog glazbenoga zavoda u Zagrebu". Taj je zavod osnovan pod imenom „Musikverein" g. 1827., poglavito zaslugom zagrebačkoga građanina i trgovca Đure Popovića, a uz pomoć više prijatelja glazbene umjetnosti, među njima i nekadašnjega učenika zagrebačke učiteljske škole, a poslije čuvenoga virtuoza na gitari Ivana Padovca. U prvi čas bilo je to glazbeno društvo privatno, ali je doskora dobilo pravo javnosti (u ožujku godine 1827.). Davalo je glazbene akademije, pa da uradi nešto i za glazbeni uzgoj budućih generacija, otvorilo je god. 1829. na osnovu posebnoga statuta svoju glazbenu školu. Polaznici te škole bili su pitomci, koji su se posvetili isključivo glazbi, i učenici, koji su polazili drugu koju školu, te učili glazbu kao sporedno zanimanje. Pitomci su se obučavali besplatno, a učenici su plaćali mjesečno 2 for. srebra naukovine. Obuka je trajala tri godine po četiri sata na dan za pitomce, a za učenike 3—4 sata na nedjelju. Obučavalo se u udaranju u klavir, gudanju i pjevanju, a ponešto i u skladbouci. Osnutkom te glazbene škole stalo je društvo na onu podlogu, na kojoj stoji i danas. No na sigurne noge postavilo se istom onda, kad ga je sabor god. 1861. proglasio narodnim zemaljskim zavodom podjelivši mu stalnu godišnju pripomoć od 800 for. iz regnikolarne zaklade.

Glazbeni zavod zagrebački temeljito je preustrojen g. 1891., najviše zaslugom prof. V. Klaića, te je izrađen za školu posebni štatut, nastavna osnova i pravilnik za polaganje ispita zrelosti. Tim je preustrojstvom uređena glazbena obuka prema načelu konzervatorija, u što treba da se s vremenom i pretvori. Zadaća je te škole, „da odgajajući u jednu ruku vješte glazbenike, a u drugu valjane diletante, podigne u zemlji ljubav za lijepu glazbenu umjetnost, a podjedno da zemlju opskrbi valjanim glazbenicima; domaćoj mladeži pak da otvori novo vrelo privrede u zemlji i izvan nje." — Škola se dijeli na tri odjela: a) za glazbala, b) za pjevanje i c) za skladbouku. U školi za glazbala uče se sva gudala (gusle, vijola, vijolončelo i kontrabas), sve svirale (frula, pikolo, klarinet, oboa i fagot) i glavna limena glazbala, naročito trublja, rog i trombone. Osim toga uči se klavir, harfa, harmonij i orgulje. Škola za glazbala traje šest godina i dijeli se na dva odjela: niži i viši, svaki s tri razreda. — Škola za pjevanje traje također šest godina u dva odjela. — Škola za skladbouku traje dvije godine, a mogu jê polaziti samo oni učenici, koji su s dobrim uspjehom svršili školu za glazbala. U nižem odjelu pjevačke i glazbene škole uči se još opći nauk o glazbi, a u višem: nauka o harmoniji i kontrapunkt, povjest i estetika glazbe, hrvatski jezik (gramatika, stilistika, pojetika i literatura) i talijanski jezik (gramatika i konverzacija). — Učenici se dijele u redovite, izvanredne i frekventante (polaznike).

Konzervatoriji se mogu osnivati samo u većim gradovima, gdje učenici imaju prilike, da se i izvan škole umjetnički obrazuju polaskom kazališta, koncerata, glazbenih akademija itd.

Niže glazbene škole osnovali su ovi hrvatski gradovi: Varaždin (najstarija glazbena škola u zemlji), Senj (g. 1842.), Petrinja (1843.), Karlovac (g. 1845.), Osijek (1878.). Prilično dugo postoji te vrste škola i u Samoboru. U najnovije doba osnovane su glazbene škole u Brodu, Križevcima, Virovitici i Valpovu. *V. N—k.*

Glob. I. Pojam i vrste globa. Riječ glob (globus) latinskoga je podrijetla te znači u hrvatskom jeziku kugla; u zemljopisu upotrebljavamo tu riječ za pojam zemaljske ili nebeske kugle. Glob je dakle umjetno izrađena kugla, koja je obavita zemaljskom ili nebeskom kartom. Prema tomu imamo dvije glavne vrste globa: zemaljski i nebeski glob.

1. Zemaljski je glob jako umanjena slika naše zemlje u spodobi kugle; on je umjetna zemaljska kugla, na kojoj se radi umanjenoga mjerila ne može prikazati sploštenost na stožerima. A budući da je zemlja kugla, s toga nam može samo glob vjerno predočiti njezinu površinu. Razlikujemo pak ove vrste zemaljskih globa: a) Glatki globi označuju najbolje zemlju prema naravi; na tim su globima nacrtana sva kopna bijelom bojom, a more i ostale vode modrom. b) Relifni globi prikazuju zemaljsku površinu s uzvisitostima u umanjenom mjerilu. Prikladni su za porabu u ško-

lama za slijepce; za ostale se škole ne mogu preporučiti, jer se mogu pojmovi o pravim uzvisitostima na zemlji vrlo lako pomutiti, tâ na našim globima s promjerom od 34 cm. smjele bi se najviše gore označiti tek sa $^1/_5$ mm. Kad bi htjeli, da imadu takvi globi barem približnu znanstvenu vrijednost, morali bi se povećati barem 50 puta. c) Pneumatički globi nacrtaju se na papir ili svilu, koji se mogu rastegnuti te se napune uzduhom, a poslije porabe dadu se opet složiti. Nijesu praktični, jer se prebrzo oštete, pa su s toga i slabo rašireni. d) Indukcijoni globi su izrađeni od crne škriljave tvari, na kojoj se može lako crtati kredom, ili pisaljkom. Na tim se globima mogu učenicima pokazati genetičkim načinom matematičke crte, nacrti zemalja, gorja, rijeka, gradova itd., dakle prvi pojmovi iz zemljopisne nauke, s toga se i zovu indukcijoni globi.

2. Nebeski je glob umjetna slika zviježđâ na površini kugle u umanjenom mjerilu, te je ujedno sredstvo, na kojem možemo da prikažemo položaj ekliptike i prividni put zviježđâ; osim toga učimo na njemu poznavati i sama zviježđa. Nebeski glob ne prikazuje tako točno sliku neba, kao što prikazuje zemaljski glob sliku zemlje, jer bi se morala zviježđa nalaziti na unutrašnjoj plohi šuplje kuglje, a ne na površini njezinoj. Budući da se nebeski glob u pučkoj školi ne upotrebljava, govorit ćemo ovdje samo o zemaljskom globu.

II. Sastavine potpunoga globa. Imamo sasvim jednostavnih globa, koji se sastoje samo od zemaljske kugle i stalka, a kadšto i od polumeridijana; ili pak glob s potpunom armaturom, t. j. opremom. Glavne su česti potpuna globa ove: kugla, podnevnik sa satnim prstenima, stupnjomjer ili kutomjer, raziti stalak s astronomskim koledarom i sjevernica

1. Glavni je dio zemaljskoga globa kugla sa zemaljskom osovinom. To je željezna šipka, koja ide kroz središte kugle, pa na obje strane nešto proviruje. Ta šipka, oko koje se može kugla lako da vrti, prikazuje zemaljsku osovinu. Prava zemaljska osovina broji radi sploštenosti samo 12.700 km., dok su ostali promjeri zemlje dugi 12.760 km. Skrajnje točke osovine zovu se poli (grč. pólos = stožer, pélo = vrtjeti) ili stožeri; jedan sjeverni, drugi južni.

Na zemaljskoj su kugli nacrtane i matematičke crte. Jednako udaljeno od oba pola nalazimo na globu crtu, koja je potegnuta kao krug oko zemaljske kugle. Ta se crta zove polutnik ili ekvator (lat. aequare = izjednačiti), jer dijeli zemlju na dvije jednake polutke ili hemisfere (grč. hēmi = pol, sphaîra = kugla), na sjevernu i južnu. Mornari ga zovu samo crtom. Taj je najveći krug ili polutnik razdijeljen na 360 jednakih dijelova ili stupanja. Petnaesti dio takva stupnja uzima se za duljinu jedne geografske milje; prema tomu je stupanj na polutniku dug 15 geografskih milja, ili 111·3 km. Svaki stupanj (^{0}) dijeli se na 60 stupanjskih minuta ('), a svaka minuta na 60 sekunda ('').

Obujam polutnika (a po tom i same zemlje) broji prema tomu 360 × 15 = 5400 geografskih milja ili 360 × 111·3 = 40.000 km. Sve ostale crte, koje idu usporedo s polutnikom, nazivljemo naporednice ili paralele (grč. parállelos = zamjenit, naporedan). One nijesu jednake, nego su sve manje, što su bliže polovima. Naporednice broje se počevši od polutnika, koji se označuje ništicom (0), k sjevernomu i južnomu stožeru; stožeri označuju se brojkom 90. Prema tomu možemo imati, ako povučemo naporednicu kroz svaki stupanj, njih 179, uzmemo li stožere za točke. Na globu povučene su naporednice samo kroz svaki 10. stupanj, prema tomu ima ih 8 na sjevernoj i 8 na južnoj poluci. Od tih su osobito četiri znamenite, naime obje obratnice $23^1/_2{}^0$ i obje stožernice $66^1/_2{}^0$ južno i sjeverno od polutnika.

Krugovi, koji se mogu povući preko svake točke na zemlji, pa ujedno idu kroz oba stožera, te polutnik dva puta pravokutno sijeku, zovu se prema sunčanoj rasvjeti zemaljske površine podnevni ili meridijanski (lat. meridies = podne) krugovi. Podnevni krug zove se zato, jer sunce svaki dan kroz godinu u 12 sati o podne budi u kojoj točki toga kruga kulminuje (lat. culminare = doseći najveći ispon). Podnevnih krugova možemo imati nebrojeno mnogo, ako pomislimo, da je povučen takav krug kroz svaku točku na zemaljskoj površini. Ako se pak kroz svaki od 360 stupanja polutničkih povuče takav krug, onda ima svega 180 podnevničkih krugova. Svi su jednako veliki i svaki dijeli zemlju na dvije polukugle,

naime na istočnu i zapadnu. Polovica podnevničkoga kruga (od jednoga stožera do drugoga) zove se podnevnik ili meridijan; ima dakle svega 360 meridijana. Na polutniku udaljen je jedan podnevnik od drugoga po 111·3 km., pošto prolaze kroz stupanjska djelišta polutnika. Što se dalje ide od polutnika k stožerima, podnevnici se sve više primiču; prema tomu su i stupnjevi na naporednicama sve manji. Na naporednici grada Zagreba $46^5/_6{}^0$ broji udaljenost jednoga podnevnika od drugoga 77·7 km. Na globu povučeni su i podnevnici obično samo kroz svaki 10. stupanj, te ih ima prema tomu 36 ili 18 podnevnih krugova.

Premda je svejedno, kojim se podnevnikom začinje brojiti, ipak različni pomorski narodi drže radi udobnosti glavnim ili prvim također početnim podnevnikom onaj, koji ide preko njihove najznatnije zvjezdarnice. Francuzima je glavni onaj, koji ide preko Pariza, Englezima onaj, koji ide preko Greenwicha (Griniča), Španjolcima, koji ide preko Kadiksa, Portugalcima, koji teče preko Lisabona, a Hrvatima, koji ide preko Zagreba. Posebnom odlukom Ljudevita XIV., kralja francuskoga, od g. 1634. drži se onaj glavnim podnevnikom, koji prolazi istočnim rtom otoka Ferra (najmanjega jugoistočnog kanarskog ostrva), pa se također obično još danas upotrebljava u geografskoj obuci. Početni je podnevnik označen ništicom (0), pa je obično prugast. Od njega se broji 180^0 k istoku i 180^0 k zapadu, ili opet 360^0 samo k istoku. Uzmemo li početnim podnevnikom onaj od Ferra, onda stoji greenwichski njemu na istok $17^2/_3{}^0$, pariski 20^0 i zagrebački $34^1/_2{}^0$.

Mjestima, koja stoje u različnim podnevnicima, kulminuje sunce u različno doba dana. Budući da dan broji 24 sata, to kulminuje nekomu mjestu, koje stoji za 24 dio polutnika (360 : 24 = 15), dakle za 15^0 više prema zapadu, sunce kasnije za 24. dio dana, naime za čitav sat. Prema tomu kulminuje mjestu, što stoji 1^0 k zapadu, sunce kasnije za $^1/_{15}$ sata ili (60 : 15 = 4) za četiri minute.

Od naporednica i podnevnikâ sastavljena je stupanjska mreža, s pomoću koje se označuje geografski položaj različnih mjesta na zemlji. Udaljenost kojega mjesta od polutnika prema stožerima zove se geografska širina. Budući da polutnik dijeli zemlju na sjevernu i južnu polukuglu ili polutku, razlikujemo sjevernu širinu (sjev. geogr. šir.) i južnu (juž. geogr. šir.). Geografska širina čita se po brojkama na podnevnicima, a naporednice zovu se s toga i širinski krugovi. Udaljenost od početnoga podnevnika zove se geografska dužina. Budući da se od prvoga podnevnika broji k istoku i zapadu, to je dužina istočna (ist. geogr. duž.) ili zapadna (zap. geogr. duž.). Geografska dužina označuje se po brojkama na naporednicama, a podnevnici se zovu s toga i dužinski krugovi.

Ljude, koji živu svaki na suprotnom kraju istoga zemaljskog promjera, zovemo protunošcima ili antipodima (grč. antí = proti, pūs gen. podòs = noga). Ljudi, koji prebivaju u mjestima iste geogr. širine, ali za 180^0 dužinskih stupanja razdaleko zovu se uzdomci ili perioeci (grč. perì = uz, oikéo = prebivati). Napokon žitelji, koji nastavaju iste geografske dužine, a suprotne geografske širine, jesu protudomci ili antioeci (grč. antì = proti, oikéo = stanovati).

Zemaljska kugla broji osim toga još četiri osobito znamenite crte, koje su joj znatne, i koje su postale iz njezina odnošaja prema suncu kao središnjemu tijelu našega planetnoga sustava, od kojega dobivamo svjetlo i toplinu. Te su crte oba obratnika ili tropi (grč. trópos = obrat, okret) i obje stožernice ili polarnice. Pomisli naime, da je zemaljska kugla sa svojom osovinom nagnuta, i da sunčane zrake na nju tako udaraju, da jedan okomice zahvati točku $23^1/_2$ stupnja polutniku na jugu, tada pravi ta zraka za okreta zemlje naporednicu, koja je $23^1/_2$ stupnja od polutnika udaljena i zove se južnim ili jarčevim obratnikom. Budući da sunce rasvjetljuje uvijek polovicu kugle, a za pomenute rasvjete zrake dopiru preko južnoga stožera, to čini najkrajnja zraka za okreta kugle drugu naporednicu, koja je sa svoje strane opet $23^1/_2$ stupnja od južnoga stožera udaljena, i zove se južnom stožernicom ili južnostožernim krugom. Pomisli nadalje, da je zemaljska kugla s druge strane tako prema suncu okrenuta, da jedna okomita zraka pada na točku $23^1/_2$ stupnja polutniku na sjeveru, tada čini ta zraka za okreta kugle naporednicu, koja leži $23^1/_2$ stupnja polutniku na sjeveru, i zove se sjevernim ili ra-

kovim obratnikom. Ona pak krajnja zraka, što za iste rasvjete dopire s druge strane preko sjevernoga stožera, pravi za okreta kugle okrug, koji je sa svoje strane $23^1/_2$ stupnja od sjevernoga stožera razmaknut, te se zove sjevernom stožernicom ili sjeverostožernim krugom.

Okomiti položaj sunca iznad južnoga obratnika naznačuje početak ljeta na južnoj, a početak zime na sjevernoj poluci (21. odnosno 22. prosinca); iza toga pomakne se sunce prema polutniku i stoji okomice iznad njega 21. ožujka; to jest jesen na južnoj, a proljeće na sjevernoj poluci. 22. lipnja udaraju sunčani traci okomice na sjeverni obratnik; to je začetak ljeta na sjevernoj, a začetak zime na južnoj poluci; 22. (23.) rujna stoji sunce, vraćajući se natrag, iznad polutnika po drugi put okomice, označujući jesen na sjevernoj, a proljeće na južnoj poluci. Dne 21. ožujka izlazi sunce upravo u istočnoj točki i zalazi u zapadnoj; od toga dana pomiče se izlazište i zalazište sve više k sjeveru, dok se 21. lipnja najviše ne prikuče sjevernoj točki obzorovoj. Ta razlika između sunčanoga izlazišta i istočne točke zove se jutarnji odstoj, a razlika između zalazišta i zapadne točke večernji odstoj. Počevši od 21. ožujka do 23. rujna u nas je sjeverni jutarnji i sjeverni večernji odstoj; ti su odstoji najveći 21. lipnja (oko 30°). Poslije 23. rujna ne izlazi sunce više u istočnoj točki, pa i ne zalazi u zapadnoj; izlazište i zalazište sunčano pomiče se sve više k jugu, dok se 21. prosinca najbolje ne prikuči k južnoj točki obzorovoj. Počevši od 23. rujna pa do 21. ožujka u nas je južni jutarnji i južni večernji odstoj; ti su odstoji 21. prosinca najveći (oko 30°).

Budući da sunce uvijek polovicu zemlje rasvjetljuje, to iz toga slijedi, da je također polutnik kao najveći krug uvijek na polovicu rasvijetljen, dakle uvijek su mu noć i dan jednaki. Nadalje se opaža, da kad na primjer sunce stoji okomice iznad južnoga obratnika, rasvijetljeni su komadi napored-nica na južnoj poluci veći nego tamni, da je dakle tada ovdje dan duži od noći. Obrnuto je za to doba krug rasvijetljenih sjevernih naporednica kraći nego tamnih, dani su dakle ovdje kraći, a noći duže. Po tom je ujedno jasno, da što južne naporednice imadu više svjetlosti, da to sjevernima manjka. Duljina dana na južnoj poluci nadoknađuje za 24 sata duljinu noći na sjevernoj poluci; a i obrnuto biva, ako sunce stoji iznad sjevernoga obratnika, kao i za cijeloga njegova tijeka između oba obratnika, t. j. za čitave godine.

Pomenuta četiri kruga imaju također reći bi fizikalno znamenovanje za zemlju; dijele naime površinu prema visini sunčanoga ispona na pet toplinskih pojava. Između oba obratnika sunce se kroz godinu dva puta pomalja u zenitu (španjolski zenit = tjemenište, ali je riječ arapskoga podrijetla); obratnici označuju među zenitnoga ispona sunčanoga, s toga se i čest zemlje između njih zove žarki ili tropski pojas. Žitelji mogu biti u tom pojasu o podne bez sjene (ascii, lat. a = bez, grč. skiá = sjena) ili mogu imati sjenu sad na sjevernu, sad na južnu stranu (amphiscii, grč. amphō = dva, dvostruk i skiá). Ovaj pojas zaprema 47°.

Između oba obratnika i obje stožernice nalaze se oba umjerena pojasa; žitelji u tim krajevima mogu imati sjenu samo na jednu stranu (heteroscii, grč. héteros = jedan ili drugi i skiá), t. j. u sjevernom umjerenom pojasu uvijek prema sjevernomu, a u južnom uvijek prema južnomu stožeru. Oba pojasa obasežu 86°.

Unutar obiju stožernica, u kojima sunce jedanput u godini ne zalazi (u sjevernoj 21. lipnja, u južnoj 21. prosinca), prostiru se oba studena pojasa, i to sjeverni unutar sjeverne stožernice, a južni unutar južne. U tim pojasima bacaju žitelji svoju sjenu, dok im sunce sja, na sve strane (periscii, grč. perí = okolo i skiá). Oba pojasa obasežu 47°.

Položaj je širine najznatniji, reći bi da odlučuje sudbinom nekoga mjesta, jer do toga stoji sunčana visina, a time i toplota. Kako sunčani ispon djeluje na toplinu zemaljsku, razbira se najbolje, kad se poredi sunčani ispon na stožerima s isponom na polutniku. Premda sunce unutar stožernica kroz više mjeseci neprekidno stoji nad obzorom, ipak sunčane zrake zemlju slabo griju, jer udaraju vrlo koso. I za najvišega ispona na stožerima stoji sunce samo $23^1/_2{}^0$ nad obzorom, dakle tek za 3^0 više nego u Zagrebu za najnižega ispona dne 21. prosinca ($20^1/_2{}^0$). Nasuprot blizu polutnika, između oba obratnika, grije sunce najjače, jer ondje dva puta u godini dosegne visinu od 90°, pa se samo malo odmiče od te visine. U Zagrebu je

najviši ispon $67\frac{1}{2}^{0}$ dne 21. lipnja; a 21. ožujka i 23. rujna 44^{0}.

Od dužine dana i od visine sunčanoga ispona na nebu ovisi i *godišnja doba*. U umjerenim i studenim pojasima pada *ljeto* u vrijeme, kad je najviše stajalište sunca, i kad su dani najdulji, dok se zima javlja za najnižega sunčanoga ispona i za najkraćih dana. Polarna zima i polarna noć pojavljuju se u isti mah. U vrućem pojasu, gdje je sunčano stajalište najviše, a dani i noći prilično jednako dugi kroz čitavu godinu, ima samo malo razlike u toplini. Podnevni ispon od 90^{0} čini, da se voda vrlo brzo i jako obilato pretvara u paru, pa tako se stvara osobito mnogo oblaka. Tim načinom nastaju kišne perijode. Budući da su zenitna stajališta u srednjoj česti žarkoga pojasa vremenom razdaleko, to imadu ondje dva *kišna doba* i dva bez kiše, koja se s toga zovu *sušna doba*. Blizu oba obratnika primiču se oba sunčana stajališta od 90^{0} jedno k drugomu, pa se oba kišna doba sjedine u jedno kišno doba. Blizu obratnika izmjenjuje se dakle kišno doba s jednim sušnim doba. U umjerenim krajevima pak padaju oborine u svako doba.

Na umjetnoj zemaljskoj kugli nalazimo uz ove još jednu prugavu dvostruku kružnicu, koja se zove *ekliptika* (grč. ékleipsis = pomrčanje mjeseca i sunca, ekleiptikós = što pripada k ekleipsi t. j. sunčani put sa zviježđem, što ga sunce svake godine prividno prevali). Zapravo mjesto joj je samo na nebeskom globu, ipak je potrebna i na zemaljskom globu, gdje prikazuje pravo *putište zemlje*, za rješidbu nekih matematičko-geografskih zadaća. Ta crta siječe polutnik na dvije protivne točke, i to koso pod kutom od $23\frac{1}{2}^{0}$. Nalazi se pak između oba obratnika, tako da se dotiče u dvije suprotne točke u jednoj na sjevernom, a u drugoj na južnom obratniku. I taj je najveći krug razdijeljen na 360^{0}, koji se broje samo od 1 do 30^{0}, tako da je cijela ekliptika razdijeljena na 12 glavnih česti, koje su prozvali već u starom vijeku po skupovima stajačica, uz koje sunce kroz godinu prividno prolazi. Ti su skupovi prozvani po životinjama, zato se i taj pojas zvjezdanih skupova zove suncopas ili zodiakus (grč. zodion = životinja). Obični znakovi i imena tih 12 zvjezdanih skupova jesu: a) sjeverno od polutnika: ♈ = ovan (21. ožujka); ♉ = bik; ♊ = blizanci; ♋ = rak (21. lipnja); ♌ = lav; ♍ = djevojka; b) južno od polutnika: ♎ = (23. rujna); ♏ = škorpijun; ♐ = strijelac; ♑ = jarac (kozorog, 21. prosinca); ♒ = vodenjak; ♓ = ribe.

Četiri su znamenite točke ekliptike na globu, naime: a) ona, gdje sunce stoji 21. ožujka. Toga dneva započinje se za sjevernu polutku proljeće: to je *proljetna točka* i na globu označena obično sa 360^{0}. b) Druga je točka ona, gdje sunce stoji 21. rujna ili *jesenska točka*, jer se tada započinje za sjevernu polutku jesen. Nalazi se pak na globu kod 180^{0}. Obje točke zovemo i *ekvinokcije* (lat. aequus = jednak, lat. nox = noć) i to prvi *proljetni*, a drugi *jesenski*, jer su na te dane za čitavu zemlju dan i noć jednaki. c) Treća je točka ona, gdje sunce stoji 21. lipnja, a to je obratnik rakov, budući da se sunce toga dana nalazi u skupu raka. Tada je na sjevernoj točki najdulji dan i najkraća noć, te se ujedno počinje ljeto; s toga se zove ta točka zemaljske staze *ljetni solsticij* (lat. sol = sunce i sistere = mirno stati). d) Ondje, gdje sunce stoji 21. prosinca, nalazi se četvrta točka, a to je obratnik jarčev. Na sjevernoj je točki taj dan najkraći, a noć najdulja; ujedno se počinje zima. To je *zimski solsticij*. Te dvije točke zovemo radi toga solsticij, jer nam se pričinja, kao da sunce nekoliko dana prije i poslije toga vremena mirno stoji. Na globu nalaze se obje točke ondje, gdje se sijeku obratnici s ekliptikom.

Konačno je na zemaljskoj kugli nacrtano kopno i more s njezinim čestima, najznatnijim gorjem, rijekama, jezerima i glavnim gradovima pojedinih zemalja. Kopno je obično ostavljeno bijelo, ali može biti i kolorisano; vode su pak uvijek označene modrom bojom.

2. Zemaljska kugla počiva s okončinama svoje osi na *mjedenom* ili *podnevnom obruču* ili meridijanu, te se lako kreće, tako da na kugli označeni stupnjevi širine stoje onima na obruču, s kojima se sudaraju, jednako i naproti, te da je obručna ploha za svakoga okreta s podnevnicima susredna (koncentrična). Taj obruč zastupa reći bi mjesto podnevnoga kruga, što ga možemo pomisliti povučena na nebeskom svodu, te se s toga zove *vikar* (lat. vicarius = zamjenik. Četiri kvadranda (lat. quadrans = četvrti dio kruga) razdijeljeni

su na stupnjeve i tako označeni, da se na jednoj strani stupnjevi broje od polutnika, a na drugoj od stožera, i to od 0 do 90°. Ako je zemaljska kugla dobro položena u obruč, moraju se njezini širinski stupnjevi podudarati sa dotičnim njegovim stupnjevima; a tako se može odrediti svako na globu označeno mjesto po širini i duljini. G e o g r a f s k a s e d a k l e d u ž i n a č i t a n a p o l u t n i k u, a g e o g r a f s k a š i r i n a n a p o d n e v n i k u.

Na globu nalazimo obično dva s a t n a p r s t e n a, od kojih je jedan pričvršten na sjevernom, a drugi na južnom stožeru kugle suredno na stožernim kolobarima pod podnevnim obručem. Obadva mogu se vrtjeti oko zemaljske osi; ali se vrte i sa zemaljskom kuglom, kad se ona vrti oko svoje osi. Svaki prsten je razdijeljen dva puta na 12 sati, jer se zemlja u to vrijeme jedanput oko svoje osi zavrti. Satovi se njihovi određuju kod vrtnje prednjom stupnjevanom plohom podnevnika. Ako stoji 12 sati pod stupnjevanom plohom podnevnika, a kugla se vrti istočno, određuje podnevnik satove prije podne, t. j. on pokazuje, gdje je istom 11, 10, 9 itd. sati; vrti li se kugla zapadno, određuje podnevnik satove popoldašnje, t. j. pokazuje, gdje je već 1, 2, 3, 4 itd. sati poslije podne ili na večer.

Neki su globi (na pr. Felklovi) uređeni tako, da imadu satni prsten na sjevernom stožeru. Taj je satni prsten pričvršten nepomično na mjedenom podnevniku; kroz središte njegovo produljena je zemaljska os, a na njoj namješteno kazalo, koje se na satnom prstenu pomiče, ako se glob zavrti. Zavrti li se kugla sasvim, da naime pod polutnikom prođe 360° polutničkih, tada opiše i kazalo cijeli krug od 24 sata; prema tomu se zavrti kugla za svaki sat, koji je kazalo prošlo, za 15°. Kazalo i os nije od jednoga komada, već je kazalo pričvršteno na os vijkom, pa se može lako metnuti na kojigod sat, tako da nije pri tom potrebno kuglu zavrtjeti. Taj je satni prsten kod upotrebe globa od velike znamenitosti. Što se tiče sati 1, 2, 3 itd. mogu biti napisani od desna na lijevo kao na običnom kazalu, ili obrnuto od lijeva na desno na satnom prstenu uneseni. Jedan i drugi način ima svoje prednosti i nedostatke. Idu li satovi lijevo, mora se i kugla na lijevo vrtjeti; ako li na desno, mora se vrtjeti i kugla na desno. Na Felklovim globima idu brojevi na satnom prstenu na desno, prema tomu su satovi nad zapadnim horizontom pretpodnevni, a oni nad istočnim horizontom popodnevni; kugla se mora dakle vrtjeti na desno.

3. Neki globi imadu i s t u p n j o m j e r ili o s o v n i k v a d r a n t. To je četvrti dio kruga, označen na uskom, gipkom, bakrenom prutku, koji je razdijeljen na 90° (obično se doda još 18°), a na podnevniku učvršten može se gibati na površju kugle na sve strane. Taj stupnjomjer služi, da se njim označuje udaljenost mjesta na zemlji bud po podnevničkim, bud po polutničkim stupnjevima S toga je i stupnjevan kao polutnik ili glavni podnevnik. Njim se mogu riješiti različne matematičke zadaće, n. pr. označiti strana svijeta, na kojoj stoje dva mjesta na zemlji jedan naprama drugomu.

4. Tako opremljena zemaljska kugla postavi se na s t a l a k, koji se sastoji od širokoga obruča i od jedne ili tri noge. Te noge mogu biti od željeza ili od drveta. Drvene su noge obično crno naličene, a željezne bronsirane. Ostali je dio stalka također drven i crno naličen, često vrlo ukusno izrađen. Široki obruč mora da bude tako širok, da se može zemaljska kugla u njemu vrtjeti, a osim toga mora da ima dva zareza za podnevni obruč na nozi stalka i na posebnom uporištu, što je smješten odozdo. To uporište mora biti od gornjega obručnog otvora toliko udaljeno, da ravnina gornje plohe širokoga obruča zemaljsku kuglu raspolovljuje, postavila se ona s podnevnim obručem u kojgod položaj ili vrtila se na kojugod stranu. Budući da se plošnina, koja raspolovljuje zemaljsku kuglu, s pravim obzorom kojega mjesta na zemlji sudara, s toga se zove gornji široki obruč o b z o r n i k r u g. Hoće li se prema tomu, da ravnica obzornoga kruga prikazuje za koju točku na zemlji ravnicu pravoga obzora, mora se zemaljska kugla postaviti tako, da se ta točka nad njim diže za 90°.

Hoćemo li, da bude obzorni krug za svaku točku na 46° (naporednica zagrebačka) sjeverne geografske širine pravim obzorom, mora se kugla postaviti tako u stalak, da se ta točka uzdiže 90° nad obzorom; tim je smještajem zemaljske kugle dobila svaka točka svoju p o l n u v i s i n u, jer polna visina je jednaka geografskoj širini, t. j. sjeverni stožer uzdiže se baš za toliko stupanja

nad obzornom plošninom, za koliko je točka od polutnika udaljena, t. j. u tom događaju za 46°.

Da se mogu riješiti mnoge zadaće, koje se odnose na prividno dnevno i godišnje kretanje sunca, treba da je obzor ovako uređen i označen: Na unutrašnjem rubu, najbliže kugli, nalazi se stupnjevan krug, razdijeljen na četiri kvadranta; stupnjevi se čitaju počevši od istoka i zapada prema jugu i sjeveru, što se može lako razabrati iz samih brojeva, koji su napisani oko te crte. U prostoru iza te kružnice narisano je 12 zviježđa ekliptike; izvana su obrubljena kružnicom, koja je razdijeljena također na 360°, ali tako, da se stupnjevi čitaju od 1 do 30°, jer svako od 12 zviježđa obaseže 30°. Iza te kružnice dolazi drugi prostor, koji je razdijeljen također na 12 česti, od kojih svaka označuje jedan mjesec. Stupnjevanjem toga prostora označuju se mjesečni dani, a tako je udešeno, da svaki stupanj ili dan odgovara onomu stupnju ekliptike, u kojem se nalazi isti dan sunce. Taj se prostor zove s toga astronomski koledar. Na skrajnjem rubu obruča naznačene su glavne i znatnije nuzgredne strane svijeta.

5. Konačno se nalazi na potpuno opremljenu globu obično unutar podnožnoga krsta sjevernica (kompas, lat. com za cum = sa i passus = korak = jednak korak; busola, lat. i grč. pyxis = škrabijica od šimširovine, ili u opće kutijica). Sjevernica je vrlo znatna sprava, kojom se mogu odrediti strane svijeta i ustanoviti sjeverno-južni smjer, prema kojemu se može onda glob smjestiti u pravi položaj.

Sjevernica se sastoji od tri česti, i to od kutije, vjetrnice i magnetičke igle. Kutija je od mjedi, iznutra šuplja, a odzgora pokrita staklom. Na dnu kutije nalazi se vjetrnica, koja se izradi ovako: Na papir se nacrta kružnica s promjerom, koji je prema duljini magnetičke igle. Onda se nacrtaju u kružnici dva promjera, koji se pravokutno sijeku, pa se zabilježi na točkama, gdje se dotiču kružnice, početna slova 4 glavnih strana svijeta S, I, J, Z. U sredinu med glavne strane dolaze četiri nuzgredne strane, kao: sjeveroistok, jugoistok, jugozapad i sjeverozapad. Sjevernica većih kompasa ima 16, 32, pače i 64 strane svijeta. Upravo u sredinu sjevernice postavi se uspravno ociljasta brukvica s tankim šiljkom.

Treća je glavna sastavina kompasa magnetička igla. To je magnetovana tanka ociljasta šipka, koja je slična jako zavinutoj kosočetvorini. U sredini je probušena i na njoj smještena sitna agatna kapica, s pomoću koje je nataknuta na šiljastu brukvicu u sredini vjetrnice, oko koje se može bez zapreke vrtjeti. U tom događaju okrene se jedan pol igle na sjever, drugi na jug. Prvi se zove sjeverni, drugi južni pol magnetičke igle. Poredimo li pravac magnetičke igle s podnevnikom, opažamo, da sa svojim sjevernim krajem ne kaže upravo prema sjeveru, nego se otklanja u našim krajevima (u Hrvatskoj za 12°) za nekoliko stupnjeva prema zapadu. Razlikujemo prema tomu magnetički i geografski sjever, a isto tako magnetički i geografski jug. Magnetički sjeverni pol nalazi se na zapadnoj obali poluotoka Bothia Felix, a južni kod vulkana Erebusa. To otklanjanje osi magnetičke igle od podnevnika zove se otklon ili deklinacija (lat. declinare = otklanjati) magnetičke igle, a može biti istočni i zapadni. Kolumbo je otkrio prvi otklon magnetičke igle.

Budući da željezo priječi gibanje magnetičke igle, s toga ga ne smije biti na kompasu. Njim se služe mornari, geometri, rudari i putnici. Obretoše ga Kitajci već 1000 godina pr. Hr. te su ga upotrebljavali na svojim putovanjima kroz velike stepe središnje Azije. Napolitanac Flavio Gioja (Džoja) upoznao se s tom spravom u Kitaju, te ju je poslije nešto ispravio; već god. 1307. prirediše trgovci iz Amalfija u južnoj Italiji po napucima Gioje kompas za brodove.

III. Upotrebljavanje globa. Glob upotrebljavamo u pučkoj školi samo kao zorno sredstvo, da pokažemo djeci oblik i gibanje zemlje, i da ih uputimo u poznavanje najznatnijih matematičkih crta na njoj. Ujedno možemo pokazati na globu u općim potezima geografski položaj oceana, kopna i pojedinih zemalja, glavne oblike kopna, rijeka i jezerâ, i položaj glavnih gradova na zemlji. Potanka obuka o svem tom nastavlja se na zemljovidima. Prava svrha globu sastoji se u tom, da se mogu njime rješavati zadaće o mjerenju prostora i vremena. No ta zadaća pripada u više škole i znanstvene studije. Zato mora onaj, koji se hoće tim da bavi, točno poznavati sve česti globa, te ih znati i vješto upotrebljavati.

Kad se može početi zemljopisna obuka s globom, zavisi o metodi, kojom se uči taj predmet. Po starijoj analitičkoj metodi mora se početi obuka s globom već na najnižem stupnju, dok se kod sintetične metode može glob upotrebiti istom na svršetku, dakle na najvišem stupnju obuke. Budući da se u pučkoj školi zemljopis uči sintetičkom metodom, upotrebljava se glob istom onda, kad učitelj počne govoriti o zemlji kao nebeskom tijelu, pa tim ujedno zemljopisnu obuku zaključuje. Po sintetičkoj metodi dolazi dakle ta obuka na najvišem stupnju zemljopisne obuke, kad se tumači o obliku, veličini i kretanju zemlje, o njezinoj rasvjeti i toplini, o položaju kopna i mora i o utjecaju, što ga ima jedno na drugo itd. Od tih pitanja treba u pučkoj školi uzeti samo ona, koja mogu shvatiti i djeca, podnipošto ne bi dobro bilo upuštati se u pobliža tumačenja težih pitanja iz matematičkoga zemljopisa. S toga je za obuku u matematičkom zemljopisu glob sasvim dostatno učevno sredstvo, a ne treba telurija ni drugih kakvih sprava, kojima se mogu djeci pojmovi samo pomutiti, a ne razbistriti.

Veličina globa određuje se po duljini njegova promjera, te se označuje obično u centimetrima. Imamo globa vrlo različne veličine — od $2^1/_2$ do 80 cm. — u vrijednosti od 80 novč. do 180 for. prema veličini i opremi njihovoj. Za školsku porabu ne smije biti glob ni premalen, ni prevelik. Premaleni globi nijesu dosta zorni, a preveliki su nespretni. Glob za školsku porabu ne smije biti dakle manji od 12, ni veći od 50 cm. Najbolji i najspretniji su globi od 32 ili 34 cm.

IV. Nekoliko zadaća, koje se mogu riješiti potpunim globom. Položaj zemaljske kugle može biti u horizontalnom stalku trovrstan: 1. stožeri mogu biti položeni u obzoru ili 2. od obzora udaljeni za 90°, t. j. okomito jedan nad drugim, ili 3. postavljeni među te dvije točke, t. j. jedan stožer nad obzorom, drugi pod njim. Prvi se položaj zove uspravna sfera (sphaera recta), te se upotrebljava za tumačenje geografskih i astronomskih odnošaja svih žitelja polutničkih. Drugi se zove naporedna sfera (sphaera parallela), te se upotrebljava za sve pojave na stožerima. A treći se položaj zove kosa sfera (sphaera obliqua), jer u tom događaju stoji zemaljska os koso naprama obzoru.

Taj se kosi položaj mijenja s geografskom širinom stajališta motriočeva. Kod rješidbe zadaća upotrebljavamo gotovo uvijek samo taj položaj zemaljske kugle. Poznata nam pak mora da bude geografska širina našega stajališta. Nađemo je lako u zemljopisnim knjigama ili na samom globu, kako ćemo se uvjeriti već kod rješidbe prve zadaće. Geografska širina iznosi n. pr. na polutniku 0°, u Caracasu 10°, Bombayu 20°, Kairi 30°, Madridu 40°, Zagrebu 46° (točno $46^5/_6$°), Beču 48°, Pragu 50°, Petrogradu 60°, Hammerfestu 70°, na Salm-otoku 80°, sjevernom stožeru 90°.

Prva bi zadaća s potpunim globom bila ta, da se namjesti, a namjestiti ga ne znači drugo, nego postaviti ga u pravi položaj sa stranama svijeta. Ako zemljovide crtamo tako, da je gore sjever, dolje jug, desno istok i lijevo zapad, treba da postavimo i glob sa stalkom njegovim točno prema stranama svijeta.

Prije svega treba da stoji stol ili stalak sasvim ravno, što se dade učiniti s pomoću razulje. Učitelj neka postavi glob na ravni stol tako, da ona točka obzornoga stalka, koja je označena sjeverom, stoji prema sjeveru, koja istokom prema istoku itd. Da postavimo pak glob sasvim točno prema 4 strane svijeta, moramo ili već poznati točno podnevnu crtu, ili je moramo odrediti kompasom, koji se zato i nalazi na podnožju stalka. Budući da znademo, da se magnetička igla kod nas otklanja od sjeverne točke prema zapadu za 12°, to moramo i glob okrenuti za kut od 12° prema istoku. Tako smo postavili ili orijentovali glob prema stranama svijeta za naše krajeve. Sada treba da postavimo stajalište naše na polnu visinu. Stajalište je naše u Zagrebu 46°, pa dademo kugli u stalku polnu visinu od 46°. Vrtimo naime kuglu s mjedenim podnevnikom, te dignemo sjeverni stožer (ili južni, ako je stajalište na južnoj poluci) za toliko stupnjeva nad obzor, koliko iznosi geografska širina (polna visina) našega mjesta. Pošto je pak podnevnik razdijeljen od polutnika prema stožeru, bit će najbolje, da zadanu geografsku širinu od 90° odbijemo i broj stupnjeva, koji nam je preostao, kod sjeverne točke obzora postavimo. Tako n. pr. geografska širina Zagreba iznosi 46°, 90°—46° = 44°,

vrti se dakle podnevnik tako dugo, dok se na sjevernom kvadrantu podnevnika označeni 44° ne dotiče sjevernoga obzora. Tako je naravnan glob prema geografskoj širini. Postavimo li naše mjesto pod podnevnik, tada stoji ono u zenitu t. j. na najvišoj točci polukugle nad obzorom; udaljeno je onda za 90° stupnjeva od sviju strana, a drveni rub stalka mu je onda pravi astronomski obzor.

Drugi zadatak: Neka se glob namjesti prema položaju zemlje.

Rješidba: S pomoću sjevernice smjesti se stalak na sjevero-južni položaj, pa vrti kuglom s pomoću kovnoga podnevnika tako, da bude sjeverni stožer gornjom stranom nagnut prema razitoj plohi pod kutom od $23^1/_2$°, najviša točka podnevna obruča pokazuje dakle $66^1/_2$°; tada će se ticati sjeverni obratnik sjeverne točke, a južni južne točke obzora.

Treći zadatak: Neka se označi geografska dužina i širina nekoga mjesta.

Rješidba: Glob možeš postaviti, kako hoćeš, pa kreći kuglom, da dotično mjesto padne pod podnevni obruč; tada naznačuje zabilježeni broj na podnevnom obruču širinu, a ondje, gdje obruč siječe polutnik, naznačuje broj polutnika dužinu. Na pr. Zagreb stoji na sjevernoj poluci, te ima $46^5/_6$° širine geografske i 34° geografske istočne dužine od Ferra.

Četvrti zadatak: Neka se označi razlika dužine i vremena dvaju mjesta.

Rješidba: Može se riješiti po stupnjevima (s polutnikom) i po dobi (sa satnim prstenom). Metni redom oba mjesta pod podnevni obruč, pa odbij pronađenu dužinu jednoga mjesta od pronađene dužine drugoga mjesta. Ostatak pokazuje traženu razliku geografske dužine jednoga mjesta od drugoga. Pomnoži li se taj ostatak s 4, dobijemo razliku vremena u minutama, koje možemo lako pretvoriti u satove. Na pr. Zagreb ima gotovo 34°, a Paris 20° istočne dužine; razlika je u geografskoj dužini tih dvaju gradova za 14°, a razlika u vremenu iznosi $14 \times 4 = 56$ minuta. b) Sa satnim prstenom (na Felklovim globima). Položi mjesto, što stoji istočno, pod podnevni obruč, a kazalo satnoga prstena postavi na gornje 12, onda vrti kuglom tako dugo na desno (t. j. prema istoku), da dođe drugo mjesto pod podnevni obruč, a tim satno kazalo, koje se kreće, pokazuje razliku doba. Pomnožimo li tu razliku s 15, dobijemo razliku u stupnjevima. Ako smo postavili kazalo na gornje 12, kad je stajao Zagreb pod podnevnim obručem i okretali kuglu na desno, dok je došao poda nj Washington, pomaknut će se kazalo samo za $6^4/_{15}$ sati prema istoku, a to je i razlika vremena tih gradova. Razlika dužine iznosi $6^4/_{15} \times 15 = 94$°.

Peti zadatak: Za neko stalno dnevno doba nekoga mjesta treba označiti istovremeno dnevno doba drugoga mjesta.

Rješidba: Položi se drugo mjesto (na pr. Petrograd, London) pod dnevni obruč, a kazalo na dotični sat (3 poslije podne); onda se postavi prvo mjesto (Zagreb) pod podnevnik i kazalo će nam samo pokazati, koliko je sati ondje (u Petrogradu 3 sata 56 minuta, u Londonu 1 sat 52 minute).

Šesti zadatak: Za naznačeni sat nekoga mjesta pronaći mjesta, koja imaju u isto vrijeme podne ili ponoću.

Rješidba. Neka se označeno mjesto položi pod podnevni obruč i postavi satni prsten na naznačen sat, ako je pretpodnevni na istočnu, ako je popodnevni, na zapadnu stranu, i neka se okreće kuglom, dok satni prsten ne pokaže 12; tada imaju sva mjesta, što su pod podnevnim obručem, u prije naznačeno vrijeme podne. Pomakne li se kugla za 12 sati naprijed, t. j. za polovinu naokolo, tada dolaze pod podnevni obruč sva ona mjesta, koja imaju u isto vrijeme ponoću.

Sedmi zadatak: Neka se pronađu nekoga mjesta protunošci, protudomci i uzdomci.

Rješidba: Protunošci nekoga mjesta nastavaju na protivnom podnevniku, na istoj, ali protivnoj širini. Protudomci nalaze se na istom podnevniku, na istoj ali protivnoj širini. Uzdomci su na istoj naporednici, na 180° dužine razdaleko jedno od drugoga.

Osmi zadatak: Neka se pronađe udaljenost dvaju naznačenih mjesta u geografskim miljama.

Rješidba. Jedno mjesto treba položiti pod podnevni obruč, zatim se nad istom točkom na isti obruč vijkom pričvrsti stupnjomjer, i upravi na drugo označeno mjesto, onda se vidi, koliko je stupnjeva udaljeno jedno od drugoga. Broj stupnjeva pomnožen s 15 daje udaljenost u geografskim miljama. Tako na pr. od Zagreba do Pekinga polo-

ženi kvadrant pokazuje duljinu od 64^0 ili $64 \times 15 = 960$ geogr. milja.

Ako je udaljenost veća od 90^0, treba potražiti antipode zadanoga mjesta i označiti udaljenost njihovu od drugoga mjesta; nađeni broj se odbije od 180^0, i ostatak daje traženu udaljenost.

Deveti zadatak. Neka se pronađe 1. vrijeme izlaza i zalaza sunčanoga za neko mjesto (na pr. Zagreb) i za neki koledarski dan (na pr. za 31. svibanj). 2. Jutarnji i večernji odstoj. 3. Duljina dana. 4. Početak jutarnjega i večernjeg sumraka.

Riješidba: Mjesto treba postaviti na polnu visinu ($+ 46^0$) i potražiti u razdjelu astronomskoga koledara na razitom stalku zadani dan (31. svibnja), a u okrugu nebeskih znakova također ondje znak, u kojem se nalazi sunce taj dan (ovdje ♊ = blizanci $9^1/_2{}^0$ ili $69^1/_2{}^0$). Posljednji naznačuje položaj sunca za naznačeni dan. Isti neka se potraži na ekliptici globa. Ako se hoće naći na ekliptici Felklova globa točka, koja odgovara položaju sunca, kako je naznačen u astronomskom koledaru, treba da se taj položaj poveća za 180^0, onda zbroj (ovdje $249^1/_2{}^0$) pokazuje mjesto, gdje se sunce nalazi na zemaljskoj ekliptici. Tu točku treba smjestiti pod podnevnik, a kazalo na 12. sat; jer sunce tada u tom podnevniku kulminuje. Sada se kugla okreće najprije prema zapadu, onda prema istoku, dok ta točka zemaljske ekliptike ($249^1/_2{}^0$) ne zapadne u prvom događaju u zapadni, a u drugom u istočni obzor. U prvom događaju pokazuje kazalo: 1. vrijeme sunčanoga ishoda (ovdje 4 s. 19 m.) i 2. odnosni stupanj na prvom kolobaru obzora jutarnji odstoj (ovdje 30^0 prema sjeveru). U drugom događaju pak pokazuje kazalo vrijeme sunčanoga zapada (ovdje 7 s. 35 m.) i odnosni stupanj na obzoru kao večernji odstoj (ovdje također 30^0 prema sjeveru). Prema tomu traje taj dan u Zagrebu 15 s. 16 m., a noć 8 s. 44 m.

Jutarnji se sumrak počinje, kad sunce stoji pod obzorom 18^0. Kreće li se kugla prema zapadu i onda prema istoku tako dugo, da dođe spomenuta točka ekliptike ($249^1/_2$) 18^0 pod obzor, može se vidjeti na satnom prstenu početak jutarnjega i svršetak večernjega sumraka.

(Kad bi spomenuti zbroj bio veći od 360^0, moralo bi se od njega odbiti 360^0, i ostatak bi nam pokazivao onu točku na zemaljskoj ekliptici.)

V. Povjest globa. Kažu, da je prvi glob izradio Anaksimandar iz Mileta oko g. 580. pr. Hr. I Arhimed je pravio globe; ipak se može izvjesno tvrditi, da je Krat iz Mallosa prvi izumio zemaljski glob, a Ptolomej napisao o njemu prva pravila oko g. 150. po Hr. Eudoks narisao je prvi (oko g. 190. pr. Hr.) na nebesku kuglu zviježđa po Aratu. Dva najstarija globa (nebeska), što su se do danas uščuvala, arapskoga su postanka; prvi (od god. 1225.) čuva se u muzeju kardinala Borgia u Velletriju, drugi (g. 1289.) u matematičkoj dvorani u Draždanima. Ovaj je od mjedi, te ima u promjeru 14·5 cm. Sve glavne crte, likovi i imena zviježđa jako su urezani, pa zlatom i srebrom izrađeni. Sva zviježđa (48 njih) čine srebrne pločice različne veličine. Izradio ga je umjetnik Mohamed, sin Muvajeda Elardhia. Arapski glob u Velletriju, također od mjedi, ima u promjeru 22·5 cm., a izradio ga je Alabraki Alhanasi. U 15. stoljeću izradili su nebeske globe Regiomontanus, Schoner, Hartmann i dr., a koncem istoga stoljeća (1492.) dobili smo i umjetnu zemaljsku kuglu od Martina Behaimsa. Čuva se u Nürnbergu. Iz godine 1493 imamo nebeski glob od Stöfflera, sada u knjižnici gimnazije u Konstancu, gdje se nalazi i glob od G. Laona. Iz toga vremena dolazi valjda i glob od Waldseemüllera (1507. ili 1509.), na kojem je nacrtana već Amerika; onda glob od Lenoxa (1510—12.), od Boulangera (1514—18.), glob zemljovid od Leonarda da Vinci (1515—20.), globi nürnberškoga astronoma Schönera (1515., 1520., 1533.), jedan glob u zbirci Liechtensteinovoj (od g. 1518.), pozlaćen glob od g. 1528. i jedan drveni od god. 1535., oba u Parizu. U 16. stoljeću proslavili su se izrađivanjem zemaljskih globa Frascatori u Italiji, Gemma Frisius, Gerhard Mercator i Jodok Hond. Tycho de Brache izradio je g. 1583. nebesku kuglu od mjedi u promjeru od 2 metra. U 17. su stoljeću bili na glasu kao izraditelji globa Wilelmo Janszoon i Ivan Janson Bläu (Caesius) u Amsterdamu, pa Talijan Coronelli. Od Ivana Bläua čuva se u umjetničkoj zbirci u Petrogradu glob, koji ima 2·75 m. u promjeru. Najznamenitiji je nebeski glob iz toga doba takozvani gottorpski ili golleryjski, što ga je dao izraditi vojvoda

Fridrik Holstein-Gottorpski i postaviti u Gollery-ju u Schleswigu. Od god. 1713. nalazi se u Petrogradu. Izradio ga je Andrija Busch iz Limburga s Adamom Obarijem od g. 1656.—64. Sastoji se od bakrenoga lima, ima 3·5 m. u promjeru, i prikazuje iznutra nebesku, a izvana zemaljsku kuglu; zvijezde su pak naznačene rupicama na njemu. Još su veće nego taj ogromni glob dvije kugle, koje je izradio Vinko Coronelli početkom 18. stoljeća za Ljudevita XIV.; svaka ima preko 4 m. u promjeru. Nalaze se sada u knjižnici u Marlyju. Od Weigelovih kugla nalazi se još jedna u Kopenhagenu. Sastoji se od bakra, a u promjeru mjeri 3 metra. Weigel ju je prozvao „Pankosmos“ (svjetska kugla), pa ju je poklonio kralju danskomu Kristijanu V. U tu kuglu može stati do 30 ljudi. Već počevši od 18. stoljeća, a napose u novije vrijeme napustili su velike globe, koji nijesu samo skupocjeni, nego i nespretni, pa su počeli izrađivati manje, koji se mogu lakše upotrebiti. Sasvim maleni globi nijesu dakako praktični za školu; najbolji su, kako već spomenusmo, globi s promjerom od 20 do 45 cm. Osobito izvrsne globe pravile su u prvoj polovici 18. stoljeća tvrtke L. Andrei i Homann u Nürnbergu; u drugoj polovici prošloga stoljeća bijahu na glasu globi Lalandrovi (1775) i Messierovi (1780.) u Parizu, a najbolje je nebeske globe pravila tvrtka Bode najprije u Nürnbergu (1790.), a poslije u Berlinu. Isto su tako izvrsni bili globi Klingerovi, a osobito Franzovi u Würzburgu i Riedigovi nebeski globi u Lipiskoj. Osim toga su bile poznate tvrtke globa, kao što su Schreiber u Lipiskoj, Kummer u Berlinu, Adams u Londonu, Bauer u Nürnbergu, geografski zavod u Weimaru, D. Reimer u Berlinu i Adami u Potsdamu. Politehnik Brandegger izumio je takozvani indukcijoni glob za praktičnu uputu u matematički zemljopis. G. 1832. počeo je kartograf J. L. Grimm u Berlinu izrađivati pneumatičke portativne globe (zemaljske) u promjeru od 3·75 m. Na pariskoj svjetskoj izložbi izložili su Villard i Cotard glob s obujmom od 40 m., u odru od kovine, koja je bila teška 10 tona. Sada proizvode najljepše i najbolje globe Ernst Schotter i dr. i Dietrich Reimer u Berlinu (Kiepertovi); J. Felkl i sin u Rostoku kod Praga i geografski zavod u Weimaru.

Ivan Steklasa.

Gluhonijemost. 1. Što je gluhonijemost? Ljudski je govor sastavljen od raznovrsnih glasova. Da čovjek zamjećuje glasove, potreban mu je sluh, a da proizvodi glasove, potrebni su mu organi za govor. Treba mu dakle i zdrava sluha i zdravih govorila, da može govoriti.

Tko ima zdrav sluh, a nedostatna ili pokvarena govorila, taj čuje, ali ne može govoriti. Ali ako tko ima zdrava i razvita govorila, a nema sluha, onda svojih govorila ne može da upotrebljava, t. j. ne govori.

Čovjeku, koji ne čuje, kažemo da je gluh, a koji ne govori, da je nijem. Čovjeku, koji ne čuje i ne govori, velimo da je gluhonijem. Gluhonijemi su dakle oni ljudi, koji su poradi gluhoće ostali nijemi. Oni se razlikuju od onih, koji čuju, ali ne mogu govoriti zato, što su im govorila (jezik, grlo, glasilne mišice, itd.) pogrješno ili nedostatno razvita. Gluhonijeme razlikujemo također od onih nesrećnika, koji su poradi slaboumnosti, t. j. poradi pogrješaka u moždanima nijemi ili gluhonijemi.

Stupanj je gluhoće raznovrstan. Imade posve gluhih ljudi, koji ne čuju upravo ništa; ima ih, koji razbiraju šum, grmljavinu, jeku, buku, bubnjanje, zvonjenje, pucanje itd.; ima ih, koji razbiraju tonove glazbe, a i pojedine čovječje glasove, napose samoglase, itd.

2. Uzroci i posljedice gluhoće. Duševno stanje gluhonijemoga. Gluhoća je ili prirođena, t. j. čovjek se rodi gluh, ili je stečena, t. j. kad čovjek iza poroda ogluši.

Dijete se rodi gluho, ako na svijet dođe takvo, da mu je organ sluha nepotpun, nedostatan, nepravilan, zarašten, ako su mu pojedini dijelovi uha krvlju, gnojem ili sluzi ispunjeni; ako mu je slušni živac bolestan, nedostatan, ili ako su mu takvi oni dijelovi moždana, na koje bi slušni živac morao da djeluje.

Svjema tim nepravilnostima i nedostacima različni su uzroci, a najčešći su: međusobno krvno srodstvo ili rodbinstvo roditelja, različne bolesti (škrofule, epilepsija, sifilis, alkoholizam, itd.) roditelja ili razuzdano njihovo življenje; zatim prebivanje u dubokim uvalama i dolinama, kamo dopire malo sunčanoga svjetla, a temperatura je podvržena nagloj i velikoj promjeni; nadalje

*

prebivanje uz močvare i jezera; zatim poraba vapnenaste vode, nadalje vlažan stan, slaba hrana roditelja itd. Događa se ne rijetko i to, da je gluhonijemosti djeteta krivo, ako se majka za trudnosti ražalosti, ako je tare velika briga, teška nevolja itd.

No uza sve to bio bi razmjerno dosta malen broj gluhonijemih na svijetu, jer je dokazano, da je od ukupnoga broja gluhonijemih puno veći postotak onakvih, koji su se rodili zdravi, ali su oglušili poslije, t. j. iza poroda. Ta vrsta gluhoće dolazi kod djece obično u najranijoj djetinjoj dobi. Tomu je ponajviše uzrokom: ako se djetetu podaje neuredno hrana, ako je izvrženo promaji, prehladi; ako leži u vlazi i smradu, ako trpi velike boli, dok mu probijaju zubi. Često se dogodi, da dijete ogluši nakon različnih bolesti, kao difterije, ospica, škrleta, reumatizma ušiju, žestoke vrućice, ili kad krv jako navre u moždane. I s različnih bolesti moždana može se djetetu pokvariti ili uništiti slušni živac, a mogu nastati i druge različne bolesti (vidi članak „afazija“). Djetetu se pokvari sluh također, ako mu se padom ili udarcem tako potrese ili rani glava, da pokvari slušne organe; ili ako čimgod zatrpa, začepi, ili zalije uho, zatim prevelikom krikom i vikanjem u uho, pucanjem, nadalje udarcem po uhu ili glavi itd.

I samo zanimanje roditeljâ nije bez utjecaja na razvoj slušnoga živca djeteta. Kod kovačâ, kolarâ, mlinarâ, tkalaca itd. naći ćemo razmjerno više gluhonijeme djece, nego kod roditelja, koji ne živu u sličnoj buci. Uho je u opće, a za rane mladosti napose, veoma nježan i osobito ćutljiv organ, pa upravo zato se ne može dosta preporučiti roditeljima i uzgajateljima, da što više paze na nježni taj organ kod svojih uzgajanika.

Kod našega se naroda u nekim krajevima opaža dosta zlih navika, a među njima i ta, da babe vračare dijete, kad ga zaboli uho, koječim zaljevaju. I tako mnogo dijete izgubi sluh. Bez liječničkoga znanja, savjeta i upute ne smije se uho liječiti; to neka bude pravilo u svakom događaju.

Od sviju osjetila sluh je prvo i najznatnije sredstvo duševnoga obrazivanja. Upravo s toga je gluhonijemi nesrećan, jer mu je prekinut put, koji duševni život spaja sa spoljašnjim svijetom. Zvučni i glasovni utisci ne dopiru mu u dušu; on za njih ne zna; za nj ne postoji glas ljudskoga govora, a prema tomu ni naš glasovni govor.

Gluhonijemi ne može da prima onu duševnu hranu, koja govorom u nas stvara mišljenje, i koja duši podaje pravi život. Jedino riječima, t. j. govorom mogu se ljudi pravo, jasno i potpuno sporazumjeti.

Govor nam pomaže i pri stvaranju pojmova, a na temelju potpunih, čistih i jasnih pojmova dolazimo do logičnoga mišljenja i zaključivanja.

I gluhonijemi misli, ali ne misli riječima ni pojmovima takvim, kao što mi, koji čujemo, nego samo prema slikama i spoljašnim oblicima. Čisto apstraktno mišljenje mu je nemoguće. Upravo radi toga stavljali su ih nekoć u isti red sa slaboumnicima i držali ih prema tomu nesposobnima za obrazivanje.

Ako poredimo dvoje djece, jedno, komu su zdrava sva osjetila, a drugo, kojemu ne dostaje sluh, vidjet ćemo, da su u početku svoga života oba u duševnom pogledu jednaka; ali se doskora opaža razlika, koja biva sve to veća, dok najposlije ne postane vrlo velikom.

Dijete, koje čuje, napreduje duševno danomice; jer svakim danom dobiva sve to više pojmova. Sasvim je to drugojačije s gluhonijemim djetetom. Makar da je i stvoreno na sliku i priliku božju, makar da je i njegova duša posve normalna i inače sposobna za nauku, ipak zaostane jako iza onoga djeteta, koje čuje.

Upravo kod gluhonijemih ljudi može se najbolje i najjasnije vidjeti, kako je govor prvi i najglavniji preduvjet obrazivanju u opće, i kako smo mi, koji govorimo, neizmjerno srećni spram onih bijednika, što no su lišeni toga dobra, koje se ničim nadoknaditi ne može.

No gluhonijemost i prilike, u kojima gluhonijemi živi, utječu štetno i na tjelesni njegov razvitak. Isto tako stoji i u ćudorednom pogledu gluhonijemi na niskom stupnju, i to tim niže, što se manje brinulo za nj društvo, u kom živi, ili ga je možda još i navodilo na zlo. Jasno je dakle, da je neobrazovan gluhonijemi velik bijednik. Njegov život nije ništa drugo, no gorčina u gorčini; on je stranac i među najbližim svojima. Koje onda čudo, ako se u njegovu srcu mjesto ljubavi porodi mržnja i mnoga druga zla, kad svaki dan i na svakom svom

koraku mora osjećati, kako ga preziru, kako mu se podruguju, kako ga ismjehivaju i kako ga draže! Koje čudo, ako postane nagao, surov, podivljao, razdražljiv, i ako ga sve to dovodi do kojekakvih opačina!

3. Statistički podaci. Obično se računa, da na 1.400 duša dolazi po 1 gluhonijemi; dakle bi na 1 milijun ljudi otpadalo oko 700 gluhonijemih.

Budući da su klimatičke, socijalne i druge prilike, što smo ih naveli kao uzroke gluhoći, u različnim zemljama različne, to je i broj gluhonijemih u pojedinim zemljama doista veoma različan.

Prema statističkim podacima sakupljenim prigodom popisa pučanstva od god. 1890., bilo je te godine u Hrvatskoj i Slavoniji u svem 2.936 gluhonijemih osoba. Od tih otpada na županiju ličko-krbavsku 171; modruško-riječku 259; zagrebačku 540; varaždinsku 522; bjelovarsko-križevačku 492; požešku 215; virovitičku 339; srijemsku 398.

U Hrvatskoj i Slavoniji otpada na svakih 10.000 duša 12 gluhonijemih. Na isti broj duša otpadaju: u Trstu s Primorjem 4, u Voralbergu 6, u Dalmaciji 7, u Kranjskoj 8, u Češkoj, Dolj. Austriji, Tirolu, Istri 10, u Bukovini, Gorici 11, u Ugarskoj (bez Erdelja) 12, u Moravskoj 13, u Šleskoj 15, u Erdelju 17, u Gornjoj Austriji 18 gluhonijemih.

Prema tomu je samo u četiri zemlje naše monarkije razmjer gluhonijemih nepovoljniji nego u našoj domovini.

Da vidimo, kako je u drugim evropskim državama:

Na svakih 10.000 žitelja otpada u Belgiji i Nizozemskoj po 4 gluhonijema; u Danskoj, Španjolskoj i Franceskoj po 6; u Italiji po 7; u Njemačkoj, Švedskoj i Norveškoj po 10. U ostalim zemljama taj je broj još veći, a u Švicarskoj seže pače do 25.

4. Obrazivanje gluhonijemih. Metode obučavanja. Razvitak zavoda i njihov broj. Dosadašnje iskustvo dokazalo je neoborivu činjenicu, da je čovjek, koji je radi pomanjkanja sluha gluhonijem, nadaren duševnim sposobnostima kao i svaki drugi čovjek. Razumijeva se, da je ta nadarenost različna, kao što i kod ljudi, kojima su sva osjetila zdrava i pravilno razvita. I nije do sada poznato, da bi bio posve bez duševnih sposobnosti ikoji gluhonijemi, kod koga je gluhonijemost nastupila zbog pomanjkanja slušnoga organa, a takvih ima preko 90%. Ako je pak gluhonijemost posljedica drugih duševnih nepravilnosti ili pogrješaka, onda je to sasvim druga stvar. Ali takvi se bijednici, bili gluhonijemi ili ne, ubrajaju među slaboumnike.

Nijemost je posljedica gluhoće, pa je zato sasvim jasno, da bi gluhonijemi govorio, t. j. naučio govoriti, čim bi zadobio sluh. Ipak je trebalo da prođe toliko stotina, pače tisuća godina, da se upozna pravi taj uzrok nijemosti.

Kod sviju naroda i u svako je doba bilo gluhonijemih, ali im je tužan bio život. Po mnijenju istih grčkih mudraca Aristotela i Hipokrata zavladalo je posvuda jednako uvjerenje, da su gluhonijemi bezumnici i nesposobni za obrazivanje. Tako su bili gluhonijemi ostavljeni bijednoj i teškoj svojoj sudbini; svatko ih je prijekim okom gledao kao stvorove, koje je sam Bog kaznio.

S kršćanstvom je sinulo bolje doba i tim nesrećnicima, ali je uza sve to prošlo punih 15 stoljeća, dok su se našli čovjekoljubi, koji su se zanimali uzgojem pojedinih gluhonijemih. Nesrećna predsuda, kojom su u gluhonijemomu gledali sasvim nešto drugo, nego dušu čovječju, najviše je kriva, da se tako kasno pomišljalo na obrazivanje gluhonijemih. Koliko su osim toga ti sirotani pretrpjeli kod različnih pokusa, kojima su ih htjeli da izliječe! Tako bi im puštali krv, podrezivali jezik, palili usta rasijanim željezom, bušili uši, magnetizovali ih, i što sve nijesu radili, ne bi li progovorili, ali uzalud.

No ideja, da je gluhonijemi sposoban za obrazivanje, nije ipak skinuta s dnevnoga reda. U različnim zemljama bavili su se obučavanjem pojedinih gluhonijemih ljudi različna staleža i s različnim uspjehom.

Povjest o uzgoju gluhonijemih podaje nam divnih primjera čovjekoljublja, a napose uzor učitelja. Kao prvi učitelj gluhonijemih spominje se Španjolac Pedro di Ponce, koji je god. 1570. obučavao četvoro gluhonijeme djece. Njegov način obučavanja opisao je g. 1620. Juan Pablo Bonet. Istodobno spominje se kao učitelj gluhonijemih Ramirez de Carion. U Engleskoj spominju se kao prvi učitelji gluhonijemih John Bulver, John Wallis i Wilhelm Holder; u Holandiji Joh. Aman; u Njemačkoj Agrikola, Karger, Schulze, Raphel, Lasius, Arnoldi; u Francuskoj Dechamps, Pereira itd.

No tek u drugoj polovici osamnaestoga stoljeća, dok su se počeli ustrajati zavodi za gluhonijeme, svraćala se sve to veća pažnja obuci gluhonijemih.

Znamenita dva muža: u Francuskoj Abbe de l' Epeé, a u Njemačkoj Samuel Heinicke (v. t.), staviše sebi životnom zadaćom, da prema stalnoj osnovi i na znanstvenim principima provedu obuku gluhonijemih. S toga su osnovali zavode, prvi u Parizu g. 1760., a potonji u Lipiskoj g. 1778.

Domala se cijeli svijet zadivio krasnim uspjesima tih zavoda. Sve je hrlilo, da vidi nečuveno čudo, što se moglo učiniti s gluhonijemim uzgajanicima tih zavoda. I iste okrunjene glave zanimale su se za tu stvar, pa tako su domala osnovani slični zavodi u različnim gradovima, kao n. pr. u Beču god. 1779.; u Karlsruhu g. 1783.; u Rimu g. 1784.; u Pragu g. 1786.; u Bordeauxu g. 1786.; u Berlinu g. 1788.; u Gröningenu g. 1790.; u Vacu g. 1802.; u Vratislavi g. 1804.; u Freisingenu g. 1804.; u Schleswigu g. 1807.; u Lincu g. 1812.; u Königsbergu g. 1817.; u Gorici g. 1840.; u Gracu g. 1844., itd.

Premda je od onoga vremena, što su osnovani zavodi u Parizu i Lipiskoj, prešlo tek dobrih sto godina, to se je broj zavoda besprimjernom brzinom do danas u toliko umnožao, da nema sada gotovo nijedne kulturne zemlje, koja ne bi imala zavoda za obrazivanje gluhonijemih. Ima pače takvih zavoda u istoj žarkoj Africi, Kini, Kalkuti i Bombaju.

Prema izvještaju „Wolta-Bureaua", poznate svjetske revije, koja izlazi u Washingtonu, ima: u Americi 103 zavoda, 1130 učitelja i 10.210 učenika; u Australiji 4 zavoda, 24 učitelja i 160 učenika; u Aziji 5 zavoda, 11 učitelja i 198 učenika; u Africi 5 zavoda, 14 učitelja i 72 učenika; u Evropi 357 zavoda, 2676 učitelja i 21.852 učenika.

„Wolta-Bureau" izdao je te podatke godine 1895. Broj zavoda povećao se međutim od te godine do danas. Tako su n. pr. u našoj monarhiji ustrojeni novi zavodi u Kečkemetu i Ljubljani. U Srbiji su ustrojeni zavodi u Biogradu i Požarevcu; u Rusiji ustrojeno je u posljednje vrijeme nekoliko novih zavoda.

Da se vidi, kako su u našoj monarkiji rašireni zavodi za gluhonijeme, navodimo zemlje i gradove, u kojima postoje: Češka: Prag, Ljutomjerice, Budjejovice i Kralj. Gradac. Moravska: Brno, Lipnik, Ivančice. Galicija: Lavov (ima 2 zavoda). Gornja Austrija: Linac. Doljna Austrija: Beč (ima 6 zavoda), St. Pölten. Tirol: Mils kod Halla i Trident. Koruška: Cjelovac. Salcburška: Salcburg. Gorica i Primorje: Trst, Gorica. Kranjska: Ljubljana. Štajerska: Gradac. Ugarska: Arad, Budimpešta (ima dva zavoda), Temišvar, Kapošvar, Kološvar, Kečkemet i Vac (ima zavod i učiteljsku školu za učitelje gluhonijemih). Hrvatska i Slavonija: Zagreb. Bukovina i Dalmacija nemaju nikakva zavoda.

Cijela monarkija ima dakle ukupno 33 zavoda.

S obzirom na način obučavanja možemo zavode za gluhonijeme u glavnom svrstati u dvoje. Jedni su se poveli za uzorom pariskoga, a drugi za uzorom lipiskoga zavoda. U prvima se upotrebljava metoda „znakovnoga govora", koju su po De l' Epeé-u neki prozvali i francuskom metodom. U drugima vlada „govorna" metoda, koju po Heinickeu neki nazivlju i njemačkom metodom (premda su Holandijci Helmont i Konrad Aman davno prije Heinickea upotrebljavali tu metodu).

Opisat ćemo u najkraćim crtama bitnost jedne i druge metode.

Kad nam gluhonijemi hoće da što kaže i rastumači, on to čini različnim znakovima. Prema takvu „naravskom znakovnom govoru", koji služi gluhonijemomu od nužde mjesto materinjega govora, udesio je i sastavio De l' Epeé „umjetni znakovni govor"; osim toga upućivao je svoje učenike u pisanju i napisujući pojedine riječi tumačio bi njihovo značenje u govornom našem jeziku tako, da bi uz svaki pojedini predmet napisao, kako se zove. Od pojedinih napisanih riječi slagao bi zatim rečenice. Učenici bi za njim umjetnim znakovima sve opisavali, a odmah zatim isto napisivali slovima.

Da se od znakovnoga govora (t. j. znakovnoga sporazumijevanja) uzmože što brže prelaziti pisanju, izumljena bi „prstovna" ili „ručna" abeceda (Finger-Alfabet), t. j. za svako slovo ustanovio se posebni znak, koji bi se načinio stavljanjem prsta na ruci u različni položaj.

Ako se „znakovnim govorom" ručnom

abecedom i pisanjem i može gluhonijemi prilično obrazivati; ako su za tu metodu vojevali i najznamenitiji muževi; ona je ipak nedostatan način sporazumijevanja već i zato, jer se na takov način — izuzevši samo pisanje — može gluhonijemi razgovarati samo s osobama, koje se umiju na taj način s njim sporazumjeti.

Pa zato se ta metoda, makar da je bila zavladala u većini zavoda, danas posve potisnula tako, da se sve to većma gubi, a svoje je mjesto morala ustupiti mnogo shodnijoj „govornoj, glasovnoj ili artikulacijonoj metodi", kojom se gluhonijemi, budući da ima organe za govor, nauči govoriti. — A kako je to moguće?

Gluhonijemi uči ponajprije izgovarati pojedine glasove tako, da metne svoju ruku na grlo onomu, koji govori. Glas se mora tako izrazito izgovarati, da gluhonijemi oćuti gibanje ili titranje glasilnih mišica u grlu onoga, koji govori. Drugu svoju ruku drži gluhonijemi na svom grlu, i nastoji da isto onakvo titranje proizvede u svom grlu, kakvo ćuti na grlu učiteljevu.

Gluhonijemo dijete upravo tako ne čuje svojih glasova, kao što ne čuje ni govora drugih ljudi; a da uzmože svoja govorila upotrebiti, t. j. proizvesti glas, nije dosta, da jednu ruku drži na učiteljevu, a drugu na svom grlu, nego treba da namješta svoja govorila (usta, jezik, grlo, itd.) prema učiteljevu naputku. Pri tome mu pomaže ogledalo i druga pomagala kao i metodičke vježbe, kojima se gluhonijemi upućuje, da svoja govorila za svaki pojedini glas stavlja u poseban, stalno za to određen položaj.

Takve se vježbe ponavljaju kod učenja svakoga glasa tako dugo, dok konačno gluhonijemi ne proizvede onaj glas, koji treba da nauči.

Dugački su i teški putovi, dok se dođe do pravog, čistog i izrazitoga glasa, ali se ipak do toga dolazi, da gluhonijemi za svojim učiteljem proizvodi glasove, i zatim ih spaja u glasovne skupine, t. j. u riječi, a napokon riječi u rečenice.

Ako uzmemo ogledalo u ruke, pa promatramo svoja usta, dok polagano, jasno i izrazito izgovaramo pojedine glasove, n. pr. a, u, p, m, s, itd., vidjet ćemo, da su nam govorila kod svakog pojedinoga glasa u drugojačijem položaju. Drugim riječima: za svaki pojedini glas imadu usta i govorila posebni svoj položaj ili namještaj.

Gluhonijemi ima bistro oko, kojim opaža i razbira svaki, pa i najmanji preokret naših usnica. Stanovitim se vježbama postigne, da upamti za svaki pojedini glas prikladni položaj usana. Tako n. pr. čim opazi na našim usnama položaj za glas „o", zna, da smo izgovorili glas „o", i onda pokuša da stavi svoja govorila u isti položaj, i da tako glas izgovori.

Gluhonijemi mora da upamti i položaj ustiju za sve glasove; i tako može da s ustiju onoga, koji govori, čita glasove i njihove skupine.

Za svaku stvar moramo gluhonijemomu podati pojam, t. j. kazati mu, kako se što zove. Kad gluhonijemi sabere neku zalihu pojmova, tada ga priučavamo, da upotrebljava različne govorne oblike jezika.

Gluhonijemi se uči našemu govoru upravo onako, kao što se uči i maleno dijete govoriti od svoje majke.

Što se pak čitanja s ustiju tiče, gluhonijemi nauči najprije čitati s ustiju svoga učitelja, a zatim se lako nauči čitati sa svačijih ustiju, koja se pravilno postavljaju. Napokon izvježba se čitati i s ustiju, koja se brže miču, kako to u običnom životu biva.

Govornom se metodom ide prije svega za tim, da se postigne što čišći izgovor (artikulacija), a ujedno da se učeniku poda što veća spremnost i okretnost u čitanju s tuđih ustiju. A sve to zato, da gluhonijemoga dovedemo do toga, da može što savršenije usmeno i pismeno svoje misli izražavati, i okretno s tuđih ustiju čitati, te tim govor drugih ljudi razumjeti.

Doista je veoma teško gluhonijemoga naučiti govoru. Za to se hoće ne samo neizmjerno mnogo truda, nego i vremena, strpljivosti i požrtvovnosti, a uz tjelesnu jakost pogotovo stručne vještine. Ali kad smo postigli to, da gluhonijemi i sam govori, i govor drugih čitanjem s ustiju razumije, tada možemo biti uvjereni, da smo mu podali najdragocjenije blago ovoga svijeta. Opravdana je s toga ona radost, koju učitelj uživa, kad gluhonijemo dijete dovede do toga. Ta radost najviše sokoli učitelja gluhonijemih, da u svom napornom radu ne klone i ne smalakše.

„Govorna metoda" stoji mnogo više truda i učitelja i učenika, ali su uspjesi, koji se njome postižu, mnogo veći i vredniji, nego uspjesi, što ih može da pruži znakovna metoda.

Borba o prvenstvo između jedne i druge metode bila je u svoje vrijeme žestoka, ali je jenjala posve, od kad su se međunarodni kongresi učitelja gluhonijemih u Parizu godine 1878. i u Milanu godine 1880. odlučno izjavili za govornu metodu.

Ima zavoda, gdje vlada t. zv. „mješovita metoda“, t. j. gdje se darovitiji učenici obrazuju više govornom metodom, a slabiji više znakovnom. Ima i takvih zavoda, gdje se kod pojedinih učenika preostali možda ostatak sluha jača vježbanjem.

Do danas usavršili su se zavodi za gluhonijeme toliko, da se u njima djeca uče sve predmete kao u pučkoj školi (dakako osim pjevanja); pače se za neke predmete propisuje i više, nego u pučkoj školi. I to je sasvim opravdano, jer takav je zavod ne samo pučka, nego i srednja i najviša škola gluhonijemoj mladeži. Ima doduše zemalja, gdje je i za gluhonijeme uvedena neka vrsta viših škola; u Americi ima pače posebnih graditeljskih i obrtnih škola za gluhonijeme. Razumijeva se, da su svi predmeti u školama za gluhonijeme podređeni glavnomu zadatku tih škola, t. j. izučavanju govora.

Škole ili zavodi za gluhonijeme uređeni su ponajviše kao internati, premda već ima dosta i eksternata. U novije doba pokazuju se kao vrlo slobodni zavodi s internatom za niže, a s eksternatom za više razrede. U Njemačkoj i Ugarskoj pače nadmašuje već danas broj eksternata internate.

Djeca se primaju u zavode sa sedmom ili osmom godinom, ili najkasnije s devetom godinom.

Zavodi za obrazivanje gluhonijemih uređeni su s osamgodišnjim polaskom, t. j. s osam razreda. Samo se sobom razumije, da je tolik broj razreda za gluhonijeme zavode od prijeke potrebe; jer ako djeca, koja su normalno razvijena, trebaju 5 do 8 godina da polaze pučku školu, onda je to još više potrebno za gluhonijemu djecu, koja prve tri godine potroše, dok se za prijeku nuždu tek uvedu u govorni naš jezik. U pojedini razred uzima se 8 do 10 učenika; a u dobro uređenim zavodima pomažu učiteljima hospitanti i vježbenici.

Gluhonijema djeca idu, kad svrše školu, ponajviše u različne zanate, te postaju izvrsni i vrlo traženi obrtnici, koji mnogoput zaslužuju više od svojih sudrugova, što čuju. U njemačkim se gradovima, gdje zavodi za gluhonijeme postoje, pojedini obrtnici upravo otimlju za gluhonijeme naučnike.

Obrazovani gluhonijemi u zemljama, gdje postoje takvi zavodi već dulje, imadu po gradovima svoja društva, svoje klubove, zajedničke zabave, pače i svoje novine.

Ima gluhonijemih, koji su se podigli i više od običnoga obrtnika. Tako ima među njima izvrsnih krasnopisaca, crtara, kipara, slikara. Vidimo ih zaposlenih kod banki, računarskih i mjerničkih ureda. Ima ih pače, koji kao pomoćni učitelji (risanja, ručnog rada, krasnopisa, tjelovježbe) službuju na istim zavodima, gdje su se obrazivali.

U Njemačkoj živi uz lijepi broj gluhonijemih umjetnika, kipara, slikara i gluhonijemi pjesnik Suterman; a čitanke gluhonijemoga učitelja Kruzea na lijepu su glasu, pa su doživjele već drugo izdanje.

Kako su u prvom svom početku zavode za gluhonijeme pojedini dobrotvori podizali jedino iz milosrđa spram tih bijednika, tako vidimo danas, kako same države redomice jedna za drugom podižu te zavode, ali ne iz milosrđa, nego s narodno-gospodarstvenih razloga; jer naprednoj državi ne može biti svejedno, ima li na tisuće beskorisnih stvorova na brizi, ili pak toliko korisnih građana, kakvima postaju iškolani gluhonijemi. Danas je poznata stvar, da se školom nikoji čovjek toliko ne preobrazi, koliko upravo gluhonijemi.

Do sada je za obuku gluhonijemih najbolje poskrbljeno u Švedskoj, Norveškoj, Danskoj, Belgiji, Njemačkoj (do nekih provincija), Francuskoj, Švicarskoj, Italiji i Sjevernoj Americi; a tek iza svih njih dolazi na red naša monarhija. U svjema tim zemljama uveden je osmogodišnji polazak, a u mnogima je zakonom ustanovljen i obvezan polazak za sve sposobne gluhonijeme.

U Švicarskoj i Njemačkoj polaze školu gotovo sva gluhonijema djeca, koja su sposobna za obučavanje.

Danas, kad se svjetska pedagoška književnost o uzgoju i obuci gluhonijemih razvila u ogromnu posebnu stručnu granu na veličajnom stablu školstva; danas, kad je ta struka doprla do zamjerne visine, dakako da se i od učitelja gluhonijemih zahtijeva posebno stručno znanje, te je opravdano, da polažu stručne ispite.

U našoj monarhiji polažu se takvi ispiti u Beču i Vacu. U Beču se zahtijeva, da

kandidat, koji treba da je po svom zvanju učitelj, ako se nije još bavio obukom gluhonijemih, najmanje jednu školsku godinu hospituje na tamošnjem c. i kr. zavodu za gluhonijeme, a koncem školske godine da polaže teorijski i praktični ispit pred posebnom za to određenom komisijom.

U Vacu postoji posebna dvogodišnja škola za obrazivanje učitelja gluhonijemih (jedina u monarhiji). Kandidati, koji mogu biti definitivno službujući pučki učitelji, svećenici i srednjoškolski učitelji, imadu, pridržavši svaki svoju plaću osim toga na trošak države kroz dvije godine svu opskrbu u tamošnjem zavodu za gluhonijeme, gdje polaze u svjema (16) razredima praktična predavanja, a za teorijsko obrazivanje postoji posebni učiteljski zbor.

U Italiji, Njemačkoj i dr. zakonom su normirane ustanove o takovim ispitima. U Njemačkoj je pače povrh stručnoga ispita za gluhonijeme propisan „Direktoren-Prüfung“ za ravnatelje zavoda. Svatko, tko želi da pravi takav ispit, mora jednu godinu polaziti u Berlinu propisani tečaj, a neke predmete da sluša na tamošnjem sveučilištu.

Zavod za gluhonijeme u Zagrebu ustrojen je god. 1888. kao privatan zavod, te ga je uzdržavalo posebno društvo. Metoda je bila „znakovna“. Učiteljem mu je bio gluhonijemi Hrvat Lampe, koji je u Beču svršio bio škole. Godine 1891. preuzela je kr. zemaljska vlada zavod, pa ga posve preuredila, napose u tom, što je uvela „govornu“ metodu. Zavod za gluhonijeme u Zagrebu sada je zemaljski zavod, pa se uzdržaje o trošku zemlje. Smješten je u svojoj vlastitoj zgradi. Do sada je na zavodu otvoreno prvih pet razreda, za koje je i nastavna osnova propisana. Zavod nije još potpun, ni zakonom uređen, ali kako mu kr. zem. vlada svraća mnogo pažnje, doista će se doskora zakonom urediti.

Učenike (imućnije uz odštetu, a siromašnije na trošak zemlje) prima kr. zemaljska vlada početkom školske godine. Uvjeti o primanju učenika označeni su u natječaju, koji se raspisuje početkom školskih praznika svake godine. Prema popisu pučanstva od godine 1890. bilo je te godine u Hrvatskoj i Slavoniji u svemu 2936 gluhonijemih osoba, od ovih bilo je 325 školskih sposobnjaka, od kojih je godine 1900. školu polazilo 41.

Na slavenskom jugu najstariji je zavod u Gorici, zatim ovaj u Zagrebu, a prije par godina ustrojen je zavod u Biogradu i Požarevcu, a lani u Ljubljani.

Josip Medved.

Gospodarske škole. Znamenitost gospodarstva kao glavne privredne grane čovječanstva zrcali se u opsežnosti i različnosti, kojom se općeno promiče širenje nauka o valjanom gospodarenju. Nijedan stalež, nijedno drugo zanimanje ne traži toliko raznovrsnih nastavnih uredaba, koliko gospodarstvo, jer se te uredbe moraju prilagođivati kadikad najprimitivnijoj duševnoj spremi, različnoj dobi i spolu, mjesnim prilikama dotičnoga kraja i materijalnom stanju gospodara. Pri tom se valja uvijek boriti s prirođenim konzervatizmom, osobito manjih gospodara, u kojima je tisućgodišnja navika praotaca razvila gotovo instinktom postale navike, koje su svakomu napretku na putu. U glavnom razlikujemo ove vrste gospodarskih škola, odnosno gospodarskih nastavnih uredaba:

I. Gospodarske škole u širem smislu razlikuju se prama predznanju, što ga traže od svojih polaznika, i prama cilju obuke u:

1. Visoke gospodarske škole, koje traže za redovite slušatelje s uspjehom položen ispit zrelosti gimnazije ili realke. Cilj im je, da uzgajaju samostalne upravitelje i najvećih gospodarskih kompleksa sa svjema gospodarskim industrijama. Osim toga mogu se u tim školama usposobljavati nastavnici za sve vrste gospodarskih škola. Obuka je skroz teorijska; u nekim zemljama traži se od slušatelja prethodno jedno- do dvogodišnje praktično poslovanje u gospodarstvu, n. pr. u Magyar-Ovaru. Te su škole uređene kao sveučilišta samostalno (Hochschule für Bodenkultur u Beču, Magyar gazdasagi akademia u Magyar-Ovaru, Landw. Hochschule u Berlinu, Institut national agranomique u u Parizu, Gospodarska polytechnika u Rigi itd.), ili su prislonjene kao posebni zavodi sveučilištima ili visokim tehničkim školama (u Krakovu, Pragu, Lipiskoj, Halleu, Zürichu itd.). Uz njih postoje redovito različni specijalno-znanstveni zavodi, n. pr. gospod. kemijsko-tehnološki, živinogojstveni, biljogojstveni, za bolesti bilja, bolesti životinja itd.

2. Srednje gospodarske škole, za koje se traži svršenih šest ili bar četiri razreda srednje škole, a ponajviše i neko u

gospodarstvenoj praksi provedeno vrijeme. Ti zavodi osposobljuju za vođenje srednjih gospodarstva, za gospodarske činovnike i daju pravo na jednogodišnju vojnu službu. Osim toga mogu oni, koji ih svrše, postati učiteljima nižih gospodarskih škola. Obuka je u tim školama teorijska, no učenici imadu prigode, da se upute u sve gospodarske poslove radeći vlastoručno nekim redom na polju, u vinogradu itd. Takva je škola u nas viši odio kr. gospodarskoga učilišta u Križevcima.

3. Niske gospodarske škole (ratarnice) primaju učenike, koji su svršili osnovnu ili pučku školu, i to u dobi od četrnaeste (Austrija, Rusija), šesnaeste godine i više (ratarnice u Hrvatskoj i Slavoniji). One osposobljuju svoje polaznike za samostalno vođenje seljačkih gospodarstva ili za niže, nadzorno osoblje u većim gospodarstvima (španove, gazde). Najjednostavniji zavodi te vrste ograničuju se na to, da pitomce upute u sve praktičke poslove, a teorijska obuka podaje im se samo kao tumačenje obavljenih posala (écoles-fermes u Francuskoj; kod nas mljekarski, vincilirski tečaj u Božjakovini). U drugim zavodima dobiva teorijska obuka sve to veći opseg, dok n. pr. u nekim njemačkim zavodima te vrste pitomci dobivaju dosta opsežnu obuku u povjesti, zemljopisu, literaturi itd. Uspjeh ovih — možda najznamenitijih — gospodarskih škola stoji do toga, da li je njihovo unutrašnje uređenje prilagođeno poprečnoj obrazovanosti seljačkoga staleža onoga kraja, iz kojega dolaze pitomci. Čim naime takva škola učeniku daje tako općenu teorijsku obrazovanost, a uz to samo stegnutu, djelomičnu praktičnu uputu, da on, kad se vrati kući, opaža, da je inteligencijom daleko natkrilio svoje domare, kojima ipak u praktičnim poslovima ne zna prednjačiti, tada se takav svršeni ratar za uvijek otuđi svojemu domu i staležu i prihvaća koji drugi poziv. Zato moraju ratarnice u manje naprednim zemljama biti više slične francuskim „écoles fermes“, a istom postupno se mogu dizati na visinu njemačkih „Ackerbauschulen“.

Ove tri kategorije razlikuju se — osim u ovdje istaknutim bitnim osobinama — još u više uzgrednih uredaba. Tako n. pr. visoke gospodarske škole redovito nemaju svojih sa školom spojenih gospodarstva, već jedino veća ili manja pokusna zemljišta; kod srednjih je škola svakako potreban makar i manji gospodarstveni objekat, no ne može se od njega uvijek tražiti — osobito ako je zemljište maleno —, da bitno doprinosi svojim čistim prihodom k uzdržavanju škole. Za ratarnice je pak uređeno gospodarstvo vrlo nužna podloga obuke, jer na njemu radeći moraju pitomci da pribave sebi ručnu vještinu, koja im je u prvom redu potrebna. Od tih bi zavoda valjalo uvijek tražiti, da se — odbivši beriva učiteljska, koje neka namiruje država — sami iz svojih prihoda i vlastitom snagom uzdržavaju; jer samo tako mogu učenicima da uz znanje gospodarske nauke podadu i vjeru u uspješnost i praktičnu vrijednost nauke, što jê podaju.

Gospodarske se škole uređuju rado kao internati; jer se samo u njima mogu pitomci naviknuti točnosti, redu u poslovima, ranu ustajanju itd. To vrijedi osobito za ratarnice. Broj pitomaca ne smije biti velik — u tečaju ne više od 30 učenika, jer je inače praktička obuka nemoguća. Obuku rukovode na srednjim i nižim zavodima uz stručno obrazovane nastavnike redovito i učitelji za opće discipline (jezik, računstvo, geomtriju, prirodopis itd.), osposobljeni za srednje ili pučke škole. Na čelu zavoda stoji na visokim školama rektor, koji se bira kao i na sveučilištima ili — sveučilištima prislonjenim zavodima i u Ugarskoj — posebni upravitelj. U srednjim i nižim školama predstoji zavodu redovito izučen gospodar, koji ujedno rukovodi upravu zavodskoga gospodarstva.

II. Posebne stručne gospodarske škole. Znamenitost, što je pojedine grane gospodarstva imadu u različnim krajevima, učinila je potrebnim, da se za te grane urede posebne ili specijalne škole, u kojima se međutim redovito upućuju učenici i u opće gospodarstvo, no ipak s osobitim obzirom na tu specijalnu granu. Takve su škole n. pr. vinogradarske i voćarske (u Petrinji i Iloku, uređene kao i ratarnica; glasovite škole u Reutlingenu, Gersenheimu u Njemačkoj; St. Michelu, Klosterneuburgu u Austriji), mljekarske (osobito razvijene u Danskoj, Švicarskoj, Švedskoj, Njemačkoj), pivničarske (u Češkoj, Moravskoj); nadalje za tvorenje žeste, za vrtlarstvo, za proizvodnju lana itd.). Neke od tih škola uređene su po primjeru srednjih gospodarskih škola (vinogradarska i voćarska škola u Klosterneuburgu, vrt-

larska škola u Eisgrubu (Moravska), pivarska škola u Beču i t. d.), no ponajviše su ustrojene kao i ratarnice. Obuka na tim školama — kako je predmet naukovanja stegnut — ograničuje se redovno na srednjim zavodima na jednu, u nižim na 2 i 3 godine; u potonjem događaju dobivaju posve značaj ratarnica.

III. Gospodarski tečaji imadu svrhu, da u kraćem razdoblju posreduju znanje svih ili samo jedne gospodarske grane, n. pr. vinogradarstva, mljekarstva itd. Što se veća inteligencija u slušateljâ može da pretpostavi, to su kraći takvi tečaji. Osobito se u potonje vrijeme cijene zimski tečaji, kakvi su u velikom broju uređeni u Austriji, Njemačkoj i t. d., a u posljednje vrijeme i u Ugarskoj. Vrlo blagotvorno djeluju ondje, gdje je seljak dovoljno inteligentan, i gdje rečene poslove već vrši s nekom savršenošću; jer daju odraslijim, u gospodarstvu praktički već upućenim gospodarima prilike, da se upute u teorijska načela i novije tečevine umnoga gospodarenja, n. pr. umjetno gnojenje, mljekarstvo i sirarstvo itd. Ti tečaji traže redovno dvije zime; preko ljeta su učenici kod kuće. — Stručnih tečaja ima za svaku gospodarstvenu granu; novije potrebe rađaju i novim tečajima. Tako su n. pr. nastali u nas tečaji za cijepljenje američke loze (na više mjesta), za livadarstvo (u Zagrebu), za vinogradarstvo, mljekarstvo (potonja dva u Božjakovini).

Ako tečaji traju jednu do dvije godine neprekidno, onda su uređeni kao stručne škole (ratarnice), od kojih se zapravo razlikuju samo tim, što se na potonjima nauča i opće gospodarstvo. — Tečaje, što traju kraće vrijeme, rukovode redovito putujući učitelji, koji prama potrebi i stalnoj osnovi održavaju tečaje o općem gospodarstvu ili specijalne svoje struke, n. pr. o pčelarstvu, mljekarstvu, košaraštvu itd. u svim krajevima, gdje je ta struka potrebna. Od takva se učitelja traži ne samo da pozna svoj predmet u najsitnije tančine s teorijske i praktične strane, već on mora da umije s narodom na njegov način općiti, mora da pozna njegove običaje i nagone, pa da zna put, kako se mogu širi slojevi naroda osvojiti za gospodarstveni napredak.

IV. Gospodarstvo kao predmet obuke na negospodarstvenim školama. Nema sumnje, da je poznavanje gospodarstva vrlo potrebno, ako ne svjema, a to stanovitim zanimanjima, te bi s toga dobro bilo, da se budući zvaničnici već u školi u nj bar donekle upute. To je n. pr. nužno pravnicima, naročito upravnim činovnicima, svećenicima, šumarima itd. S toga i nalazimo u mnogim sveučilištima posebne katedre za predavanje gospodarstva slušateljima prava i teologije. U agrikulturnim zemljama je to svakako nužno i za pučke učitelje. Teško je međutim riješiti se, kako da učitelji djeluju kao širitelji racijonalnoga gospodarenja. Mladost učenika ne dopušta, da se u pučkoj školi upućuju u valjano gospodarenje, a da podučava starije, i to je jedva kojemu učitelju moguće; jer učiteljima ne dostaje za to nužna opća gospodarska praksa. S toga se ponajviše ograničuje uspjeh obuke u gospodarstvu u pučkim školama na one grane, u kojima učitelj gotovo svagdje bez poteškoće može da steče dovoljno prakse, n. pr. u voćarstvu, pčelarstvu itd. Na te svakako znatne grane gospodarske privrede trebalo bi kod priprave učitelja za njegov poziv najviše paziti. *Oto Frangeš.*

Gospodarstvo u uzgojno-obrazovnoj školi. Pod imenom gospodarstva razumijevamo obrađivanje tla i rad oko domaće životinje. Nauka o toj vrsti privrednoga rada sastoji se od dva dijela, i to: 1. od prirodoznanstvenoga, što razjašnjuje sve prirodne pojave, koji utječu na taj rad, i koje gospodar želi da upotrebi u svoje gospodarske svrhe (životni procesi biljevni i životinjski, pojavi u tlu, podneblje itd.); 2. od upravnoga, koji uči, kako će se svi radovi jedan prema drugomu udesiti, da donesu što veću korist, i kako valja urediti potrošak vremena i radne sile; vježba u izvođenju radnja (na njivi, livadi, u bašči, voćnjaku, vinogradu, staji, pčelinjaku itd.).

Samo onaj, koji je uvjeren o zakonitosti prirode, t. j. koji priznaje, da prirodnim pojavima svake vrste vladaju zakoni, može da stječe prirodoznanstvenim dijelom gospodarske obuke stalna uvjerenja, koja će upravljati njegovim radom, i to uvjerenja, koja su u skladu s istinom. Prema tomu ne će ga voditi praznovjerje, ni predsude. Ako netko uči fizikalne i ine prirodoznanstvene zakone, a ipak se povodi za praznovjerjem, ili se navikao na to, da krivo ili nikako tumači prirodne pojave, na koje je vezan privredni rad, onda mu pouka te vrste ne

će koristiti dotle, dok ne steče onaj nužni preduvjet. Za prirodoznanstveni dio gospodarske pouke spreman je dakle onaj, tko je u toliko obrazovan, da se uputio u pravo shvaćanje prirode, naučio se motriti pojave u prirodi i o njima pravilno misliti. Isto se tako mora spremiti učenik i za obuku u upravnom dijelu gospodarske pouke. Mora naime steći uvjerenje, da uspjeh rada ovisi o pravom omjeru među radnom silom, vremenom i troškom, što se ulaže u neki rad. Tek onda će s interesom i razumijevanjem slušati obuku o upravi gospodarstva. Ali i za vježbanje u izvršavanju radnja gospodarskih treba spreme, a najglavnija sprema jest: volja za rad, veselje radi uspjeha u radu i uvjerenje, da je potrebno učiti i vježbati se u radu.

Uzgojno-obrazovna škola mora dakle i s obzirom na gospodarsku pouku razvijati one obrazovne elemente, koji proistječu iz tih grana nauke i ljudskoga zanimanja.

Sva prirodoznanstvena obuka u uzgojnoj školi, osobito u pučkoj, jest dio gospodarske obuke, jer na objektima i pojavima, koji su za to najzgodniji, razvija prirodoznanstveno uvjerenje, uči motriti i pravilno misliti, pa stečeno znanje, kao uvjerenje, upotrebljavati pri razjašnjivanju pojava u prirodi. Mnogi od objekata i pojava bit će isti kao i u stručnoj gospodarskoj pouci, ali će se o njemu govoriti s obzirom na svrhu uzgojno-obrazovne obuke, a ne stručno-gospodarske. Tako se n. pr. motri ustrojstvo konja, njegovih nogu i prsa, pa se iz toga razjašnjuje njegova snaga i spremnost za trčanje. — Najveći dio primijenjenih zadataka računske obuke rješavat će takve zadatke, kojima će se učenik vježbati, da razborito prosuđuje odnošaje izmed vremena, novca i radne sile, te kojima će stjecati uvjerenje, da o upravi ovisi uspjeh rada. Ne ide se dakle za tim, da učenik nauči ta pravila uprave, niti se uče pojedina pravila, nego se samo najzgodnija od njih odabiru prema obrazovnoj svrsi.

Ručni rad uzgojno-obrazovne škole ne ograničuje se na gospodarske poslove, jer za to niti je u mladeži dovoljno tjelesne snage, niti interesa. Naprotiv ako bi se mladež mučila tim poslovima, oni bi, jer su teški i jednolični, iscrpli snagu i dosadili, ubili bi volju za rad. Drži li se na pameti, da učenik ne opaža još ozbiljnosti posla i njezine znamenitosti kao ni potrebe rada, onda je jasno, da će mu se svaki takav prisilni gospodarski rad pričinjati kao muka. Zato moraju radovi biti laki i moraju se mijenjati. Uspjeh mora da bude očit. Rad treba da potječe iz mišljenja, i da navodi na mišljenje; s veseljem se mora k njemu pristupiti, a i sam rad treba da budi veselje. Zato se ne pazi na proizvod rada, na točnost, na efektivni uspjeh, nego se pazi na volju, kojom se prianja uz rad. Ne pazi se na to, da se učenik uvježba u nekom radu, nego da se vježba. Svaki rad mora učenik izvoditi s istim interesom, shvaćanjem i slobodno kao igru, naime svaki rad mora da izvodi radi samoga rada, radi gibanja, radi proizvoda, što se tim radom postizava, a ne koristi radi, što od samoga proizvoda izvire. Tek onda, kad se naukom i životom upozna rad i znamenitost njegova, može se prijeći pravomu vježbanju rada. *dr. Đ. T.*

Govor. 1. Što je govor. Govor je svaki pokret tijela, koji se drži znakom za neko stanje ili proizvod svijesti. Da je znakom za to, to mora da bude svijesno i onomu, tko ga upotrebljava, i onomu, tko ga opaža. Drečanje, izazvano bolom, ne možemo smatrati govorom; jer onaj, koji od boli dreči, ne drži tu dreku znakom, nego prejaki podražaj izazivlje to gibanje. Plač novorođenčeta, izazvan glađu ili mokrinom, nije govor za novorođenče, ali je za majku; jer je to majci znak, da novorođenčetu nešto treba. Tek poslije, kad dijete spozna, da na plač slijedi pomoć, pa zaplače u nadi, da će opet doći pomoć, onda je taj plač i za dijete govor. Najglavniji način govora je artikulovani glasovni govor ili „jezik“, pa se u tom smislu i upotrebljava ta riječ. To je govor čujni i slušni, dočim samo nijemi imaju vidni govor, t. j. znakove okom i rukama.

2. Uvjeti za razvitak govora jesu: naslijeđene spreme u djetetu i društvo.

a) Među naslijeđene spreme broje se ponajprije govorila: usta, usne, jezik, zubi, nebo, glasiljka i pluća napunjena uzduhom.

Pokretni živci, a osobito živci jezične mišice upravljaju pokretima, kojima se proizvode glasovi. Brocca-zavoj na dnu čeonih moždana desne polovice moždana sprema predodžbe mišičnih osjeta, koje su potekle od tih organa. Na najgornjem dijelu čeonih moždana jesu pokretna središta,

odakle idu vlakanaca do čvorova pokretnih živaca za govorila, dakle i podražaji za gibanje. U sljepočnim moždanima jesu središta za slušanje, pa čuvanje spremnosti za ponovni podražaj pri proizvođenju predočaba riječi. Svi ti organi udešeni su tako, da je već spremnost gotova za one podražaje, zbog kojih se upravo oni glasovi najbolje i najlakše proizvode i čuju, koji čine dijelove govora.

b) Da se naslijeđene spreme mogu razviti, mora dijete da živi u ljudskom društvu, gdje čuje govor. Da ga ne čuje, ne bi ga nigda ni naučilo. U društvu se dijete polagano nauči razlikovati znak od stvarne predodžbe, a čuveni znakovi (glasovi) izazivaju ga na nasljedovanje, t. j. na to, da govori.

3. Razvitak govorne sposobnosti. Četiri su stupnja u tom razvitku: a) dijete upoznaje značenje riječi i pamti riječi, b) uči se podražavati slogovima i pamti ih, c) uči se upotrebljavati riječ, d) uči se upotrebljavati rečenicu.

a) Učenje riječi i njihovo značenje prvo je i najlakše u razvitku govorne sposobnosti. Opaža se već oko polovine prve godine, kad na riječ „mama“ dijete traži okom svoju majku. Dijete je mnogo i mnogo puta zamijetilo mater i ujedno čulo, t. j. zamijetilo riječ „mati“. Ganglijon neki u vidnom središtu (zatiljni moždani) i drugi u slušnom središtu (sljepočni moždani) podraženi su često puta u isti mah, pa ne samo da je ostao trag u vidnom središtu za predodžbu matere, a u slušnom za riječ mati, nego su obje predodžbe svedene na jedan uzrok, te je stvoren jedan zor, a radi toga su se slili i podražaji, te su se i vlakanca međusredišne veze (od jednoga ganglijona do drugog) navikla na taj podražaj. Tim je omogućeno, da budu svijesne predodžba riječi i predodžba njezina značenja, te ako se zamijeti riječ, bude svijesna predodžba matere, ili ako se zamijeti mati, postane svijesna riječ „mati“: dijete zna značenje te riječi. — Prije nego li dijete progovori, sabere tako dosta veliku množinu riječi, i zna što znače.

b) U isto vrijeme, kada dijete sabire slušne predodžbe pojedinih riječi, sabire i predodžbe izgovora. Plačem, gundorenjem, smijehom i deranjem stječe dijete osjete gibanja govornih organa (mišične osjete). Svaki glas ima i svoju vrstu osjeta gibanja. Dijete proizvodi sve vrste glasova tim besvijesnim gibanjem, te sabire tako svijesna gibanja za izgovaranje različnih slogova. Izgovarajući besvijesno slogove čuje ih ujedno, te se i te dvije vrste osjeta: mišični i slušni, koji su potekli od istoga sloga, među sobom združuju, i tako se slog zamijeti u dotičnom govornom organu. Ta je vježba prerazlična i dugotrajna, pa često u prvoj, a i u drugoj godini, te je gotova u onaj čas, kad dijete počne da nasljeduje, t. j. dijete iz vana zamijeti neki slog, pa ga izgovara. Zamjedba obnovi i mišični osjet izgovora, te se i govorni centar podraži i dijete izgovara slog. (Vrsta refleksivnih gibanja.)

c) Dijete ima stvarnu predodžbu, ima predodžbu riječi, kojom se stvarna predodžba označuje, a ima i spremu gotovu, da može izgovoriti riječ. Potrebno je samo, da se ta sprema združi s predodžbom riječi i sa stvarnom predodžbom, dakle da dijete mogne hotimice izgovoriti tu riječ, kao znak. Kad zamijeti osobu matere ili riječ „mati“, onda se obnove i predodžbe mišičnih osjeta za slogove „ma“ i „ti“, pa dijete sada boljom, sada lošijom srećom te slogove izgovara i veže za one dvije predodžbe. Kad uspije u tom, onda je već naučilo govoriti i riječ mati.

d) Gramaticizam. Tim se imenom zove spremnost djeteta, da umije prema logičnoj vezi upotrebljavati promjenljive forme riječi, te one riječi, kojima se iskazuju odnošaji pojmova. I tu spremnost sabire dijete u vremenu, t. j. zapamti oblik, ili riječ, te jê sveže s onim, što je prema njoj. Razvijeni gramaticizam omogućuje, da se iz oblika zaključuje na odnošaj dijelova (pojmova) u sudu, ako se i ne zna, što su ti dijelovi t. j. mogu se stvarati sudovi od riječi, koje nijesu u svezi sa stvarnim pojmom, nego jedino s gramatičkim i formalnim logičkim pojmom (stvar, svojstvo, radnja, trpljenje itd.). Stjecanje praznih rečenica bez sadržaja i proizvođenje takvih rečenica zove se verbalizam.

4. Tuđi jezici. Učeći tuđi jezik mora se upamtiti tuđa riječ, i ova se mora svezati s dotičnom stvarnom predodžbom, t. j. s onim, što znači; a onda se moraju naučiti gramatični oblici i svezati s logičnima. Slušna i izgovorna predodžba mora imati svoj trag u kori velikih moždana i taj se trag mora spojiti s materijalnim tragom, koji omogućuje svijesnost stvarne predodžbe. Zato

se mora riječ često puta čuti i izgovoriti, a u isto vrijeme mora da bude svijesna i stvarna predodžba. Nenaravno, štetno i neshodno je dakle, da se tuđe riječi prevode na materinji jezik i obrnuto, jer onda se veže riječ uz riječ, a ne riječ i stvar. U takvoj prilici ne može da ostane trajnom ni predodžba riječi, ni veza.

5. Pismo. Vidni znakovi — pisani i štampani — upotpunjuju govor obrazovana čovjeka. U gornjim dijelovima zatiljnih moždana jesu središta za primanje utisaka pisanog i štampanoga govora. Kada dijete uči slova čitati, podražuju se pojedine ganglije moždana u tom dijelu i steku sprému za tu vrstu podražaja. U isto vrijeme, kad se gleda pojedino slovo, mora se izgovarati i čuti, te se ti svijesni elementi združuju, a spoje se i njihovi materijalni tragovi, te podražaj iz jednoga prelazi u drugi, a tim i svijesnost jednoga čini svijesnim i drugi elemenat t. j. čuveni glas čini svijesnom vidnu predodžbu i naprotiv. Pisana su slova posebne predodžbe, a posebne štampana slova, a oboja su spojena s glasovima. Vještina u pisanju stječe se gibanjem ruke. Svako slovo ima svoje mišične osjete, koji se među sobom spoje, a spoje se i s vidnom predodžbom pisanoga slova, dakle i s čujnom predodžbom glasa i s izgovornom predodžbom u Brocca-zavoju. Dijete će znati napisati slovo, ako glas učini svijesnom svoju vidnu predodžbu, a obje učine svijesnima predodžbe mišičnih osjeta ruke, a po tom podražaj dođe središtu gibanja u tjemenim moždanima. Vješto je pisanje i čitanje u automatskom gibanju, da se naime svijesna nekoć gibanja obavljaju besvijesno na pojav neke vidne predodžbe (kod čitanja) ili čujne (kod pisanja). Vješt čitač odmah izgovara glas, čim vidi slovo, jer podražaj po gotovoj, spremljenoj putanji (vlakancu) prelazi odmah s vidne predodžbe na pokretna središta govornih organa. Tako i vješt pisar piše slova, a ne misli na to, kako će ih napisati, jer podražaj prelazi odmah na pokretna središta ruke.

6. Naravi i abnormalnosti obzirom na govor. Sva djeca ne progovore u istoj dobi; nekoja progovore mnogo ranije od drugih. Po uzgoj je glavno, da neka djeca lako zapamte i izgovaraju riječi, a da nemaju stvarne sadržine, koja bi bila prema tim riječima, dok druga ne pamte riječi bez stvarne sadržine, a i ako zapamte, ne izgovaraju same riječi; tek im je stvarna sadržina povod, da ih izgovaraju. Razlika je i u pamćenju riječi, a još više u obnovi. Nekoje se dijete lako i sigurno sjeća stvari, ali se ne sjeća riječi za tu stvar. Takvo dijete pamti veoma teško nizove riječi (pjesmu, pravila, geografska imena, brojeve, tuđe jezike itd.). Ali ima i takvih naravi, koje lakše pamte riječi nego li stvarne predodžbe. Netko pamti bolje pisanu ili štampanu riječ od čuvene, a netko može pamtiti samo čuvene riječi. To su oni, koji uče najlakše glasno govoreći.

Ako je pokvaren slušni aparat ili slušni živac, onda nastaje gluhoća, t. j. nema osjeta sluha, niti se kupe duševne predodžbe, a po tom nema ni što da se nasljeduje; ne čuju se naime glasovi, pa je gluhoći posljedica nijemost. Osim osjetilne gluhoće može nastati i t. z. duševna gluhoća, da se naime zaborave riječi, pa kad se čuju, ne zna im se za značenje. Tako može nastati i duševna sljepoća, da naime pismen čovjek vidi napisanu ili naštampanu riječ, ali je ne može više da pročita i shvati. Znatno je i zaricanje; čovjeku je na pameti jedna riječ, a on izriče drugu. Te skrajnje abnormalnosti opažaju se više manje i kod normalnih ljudi, a zovu se obično zaboravljivost. Mucanje je posebna vrsta abnormalnosti, a potječe od grčeva u mišicama, i to ili u mišicama dihanja, glasiljkama, ili u mišicama artikulacije.

7. Vježba u govoru. Dijete donese u školu dvije do tri stotine riječi, a iz škole ih mora ponijeti barem pet tisuća. Ono izgovara pojedine glasove nepravilno i ružno, a isto tako sastavlja rečenice. Vježbom mora ne samo steći onaj potrebni broj riječi, nego se mora priučiti također pravilnu i lijepu govoru i blagoglasnu izgovaranju.

Od Pestalozzija ovamo počeli su bili vježbu u govoru isticati kao posebnu školsku nauku, te su uveli bili i posebne vježbe u mišljenju i govoru. No to je nenaravno; jer ne može biti govora, a po tom ni vježbe u govoru bez stvarnih pojmova. Zato je svaka obuka ujedno i vježba u govoru, te se počinje prvim časom u školi, a traje neprestano i bez prekidanja, pa budući da je svaka obuka ujedno i vježba u govoru, to se mora obazirati na neke posebne zahtjeve.

a) Vježbom u govoru valja držati pripravu

za čitanje, t. j. analizu. Djeca treba da nauče pri tom čisto i oštro izgovaranje suglasa, jasno izgovaranje samoglasa, a na to valja paziti osobito u onim krajevima, gdje se krivo izgovaraju glasovi. Kad dijete pogodi glas, onda ga mora mnogo puta ponoviti jedno za drugim, pa ponovno poslije nekoga vremena, da se živčevna materija privikne na novi podražaj, a mišičje na novu kombinaciju gibanja. Kao što se izgovor pojedinoga glasa uči slušanjem, tako se uči i naglas. Živčana materija navikne se na stanovitu vrstu podražaja, i taj trag upravlja govornim organima također s obzirom na naglas. Popravci neka su postupni i po određenoj osnovi.

b) Radi vježbanja u govoru mora dijete što više govoriti u potpunim rečenicama. No taj zahtjev ne smije da navede na neprirodni način govora, da se naime uvijek ponavlja pitanje. Ako se može jednom riječi misao da izreče točno, lijepo i pravilno, neka dijete odgovori tom jednom riječi. Ako nije potrebno da se ponavlja pitanje s obzirom na smisao, onda ga ne treba ponavljati. (Jesi li bio jučer u crkvi? Nijesam bio jučer u crkvi. Tu je suvišno ponavljanje. Gdje utječe Kupa u Savu? Kupa utječe u Savu kod Capraga. Tu ponavljanje nije suvišno, nego potrebno.)

c) Mnogo je potpunija i raznoličnija vježba, ako se djetetu dopusti svakom zgodom, da o predmetu nekom suvislo izgovori, što želi, a ne da mu se govor prekida množinom pitanja. Ako učenik može pripovijedati ili opisati štogod, da se ne mora na to sjećati množinom pitanja, onda neka samo govori. Griješi se, ako se suvišnom katehezom gotovi nizovi komadaju i tim priječi najuspješnija vježba u govoru. Samo onda je opravdano, da se prekida učenikov govor učiteljevim pitanjima, ako se izvode nove misli, ako se stvaraju novi sintetički sudovi. Ako učenik zapne u ponavljanju gotovih nizova, onda je dosta, da se sjeti jednom riječi, ili pače glasom. Suvisli govor mora se potpomagati dispozicijom. Samo u suvislom govoru može se učenik uvježbati u porabu veznika, prijedloga i prislova.

d) Govorom u zboru privikava se pojedinac na naglas i tempo. U zboru valja govoriti prozu i vezani slog.

e) Na stvarnoj sadržini stečene riječi moraju se često ponoviti, da se upamte. Isto tako moraju se ponoviti i logični odnošaji, do kojih se dođe, pa oblici i riječi, kojima su izraženi.

f) Osobito valja paziti na one riječi, kojima se iskazuju čuvstva i ina duševna stanja. Treba ih naime učiti onda, kad je svijesno ono stanje, koje se slaže s njima.

g) Isto tako treba da bude učitelj oprezan, kad naglasom i poredbom riječi hoće da izrazi uzbuđenost neku, neko čuvstvo; a još oprezniji, kad to zahtijeva od djece. Nema li u djetetu svijesnoga stanja, koje bi bilo prema načinu govora, onda se ne smije u tom ni vježbati. I pri deklamovanju pjesama mora se paziti na to, da se ne prekorači stupanj djetinjega razvitka, i da se dijete ne navede na krivi patos.

dr. Đ. T.

Gradske škole zovu se one škole, što su ih u srednjem vijeku uz crkvene škole ili usuprot njima podizali gradovi, da tim zadovolje posebnim obrazovnim potrebama svojih građana. Feudnomu sustavu zadalo je prvi udarac građanstvo, koje se gotovo istodobno počelo dizati i razvijati po svjema kulturnim zemljama Evrope, naročito u Italiji, Francuskoj i Njemačkoj. U četrnaestom je stoljeću vrlo ojačalo i bilo upravo u cvijetu. Spoljašnju svoju snagu nastojalo je građanstvo da osigura savezima (Hanza i savez porajnskih gradova), kojima je bila zadaća ne samo promicanje trgovačkih interesa, nego i zajednička obrana radi očuvanja mira, bez koga ne može napredovati trgovina ni obrt. Unutrašnju pak snagu građanstva podiglo je i to, što su gradovi od vladarâ dobili mnoge povlasti, a napokon i mjesto uz staleže (plemićstvo i svećeništvo) u državnim saborima. Tako su se gradovi doskora znatno podigli i postali upravo središta političkoga i društvenog života, te su u njima vrlo rado boravili sami vladari i visoko plemićstvo, a držali su u njima sabore, turnire i druge svečanosti.

Najveća snaga građanstva počivala je međutim na čvrstoj podlozi samosvojnoga i slobodnog rada. U to doba, kad je građanstvo bilo u cvijetu svoga razvitka, po prvi put se prava produktivna radnja u političkom i socijalnom pogledu oslobodila i oplemenila; jer u starovjekim su se državama ručnim radom bavili samo robovi, oslobođenici i stranci, koji nijesu imali nikakvih građanskih prava. Svijesno svoje snage i pot-

pune spoljašnje i unutrašnje sigurnosti sabiralo se građanstvo u omanje zborove, što no su ih sačinjavale pojedine skupine obrtnika, koje su nazivali cehovima, a bila im je zadaća, da promiču ne samo materijalne, nego i moralne interese svojih članova, pa su i u uzgojnom pogledu vrlo povoljno djelovale.

Ako građanstvo i nije steklo neposrednih zasluga za znanost, ne može se ipak poreći, da je znatno pripomoglo razvitku umjetnosti, navlastito umjetnoga obrta. I književnost, naročito narodna, podigla se najviše nastojanjem građanstva. Ono je naime osobitim načinom njegovalo narodni jezik i narodne običaje, koje su plemići i svećenici odnemarivali. Od toga valja dakako izuzeti naše hrvatske svećenike glagolaše, koji su narodni jezik gajili u crkvi i crkvenoj knjizi. Tako se pod konac srednjega vijeka razvila narodna proza i pojezija, pa ako ona i nije uvijek potjecala upravo iz građanskih krugova, nalazila je doista kod njih najviše odziva i susretanja.

Što se više pridizala materijalna i moralna snaga gradova, to je građanstvo više osjećalo potrebu valjana i temeljita obrazivanja, koje bi bilo prilagođeno njegovim posebnim prilikama. Obrazovanost, što su je podavale tadašnje crkvene škole (samostanske i katedralne), nije mogla zadovoljiti želji ni potrebama građanstva. S toga su već počevši od dvanaestoga stoljeća neki gradovi Italije (Milan, Brescija, Fiorenca) i Njemačke (Lübek, Hamburg, Vratislava) stali osnivati posebne svoje škole.

Nemamo potanjih vijesti o tom, kad je prva gradska škola osnovana kod nas. Tkalčić u povjesnim spomenicima grada Zagreba veli, da se gradska škola spominje u gradskim zapisnicima već druge polovine četrnaestoga stoljeća. Tuj se veli, da je gradska općina potrošila četrnaest dinara za jedan voz fašina, da se njima učvrsti nasip među školom i stražarnicom. U Dubrovniku bilo je, kako piše V. Adamović u svojoj „Povjesti dubrovačke pedagogije“ već od g. 1333. nastavnikâ, što ih je postavljao grad ili bolje republika dubrovačka. Da je već u četrnaestom stoljeću u Dubrovniku bilo osim samostanskih škola i javnih, svjedoči i Appendini, kad u svojoj povjesti o Dubrovniku veli, da je g. 1400. republika dubrovačka svjesnije preuredila javne škole.

Ustrojstvo gradskih škola bilo je vrlo različno. U nekima su se učili samo početni nauci, naime uz nauku vjere čitanje, pisanje i računstvo. No u većim, osobito trgovačkim gradovima, učilo se i trgovačko dopisivanje, pa su ih zato i zvali školama za pisanje (Schriefscholen). Iz tih su se škola razvile poslije građanske škole (v. t.). No bilo je i takvih gradskih škola, naročito po velikim gradovima, u kojima se učio i latinski jezik, u neke je pače s dopuštenjem crkvenih oblasti uvedena retorika, dijalektika i viša aritmetika. Tim su se znatno udaljile od prvobitne svoje zadaće.

Uspjeh u tim školama bio je prema sposobnosti učitelja vrlo različan. Stalnih nastavnih osnova nijesu imale te škole, niti su se izdavali kakvi napuci ili propisi, po kojima bi valjalo u njima raditi. Svaki je dakle učitelj radio, kako mu se svidjelo, ili kako je mislio, da će biti najbolje. Učilo se ponajviše naizust. Do polovice petnaestoga stoljeća bile su knjige vrlo skupe, pa ih mnogi učenici nijesu mogli da nabave. Zato su im učitelji ponajviše diktovali ono, što je trebalo da nauče. I samomu napretku u pisanju smetalo je jako, što je papir bio vrlo skup.

Stega je u gradskim školama bila vrlo oštra. Po običaju tadašnjega vremena šibalo se i batinjalo svaki dan. I naš povjesničar Tkalčić veli, „da gradski zapisnici (zagrebački) iz četrnaestoga stoljeća spominju užasne primjere o tjelesnoj kazni učenikâ“. Uza sve to bila je školska mladež silno razuzdana, pa se nije pokoravala ni oblasti, ni svojim učiteljima.

Kao što su gradovi brižno nastojali o tom, da svoje pravice brane protiv svakoga napadaja izvana, tako su gledali, da i škole, što su ih podigli, zadrže u svojoj vlasti, i da ih sačuvaju od svakoga spoljašnjeg utjecaja. Radi toga dolazili su kadšto u sukob sa svećeništvom, koje je držalo, da samo ono ima pravo podizati škole i njima upravljati. U manjim gradovima bili su doduše nadzornici gradskih škola ponajviše župnici, a u većima, gdje je postojao kaptol, upravljali su njima kanonici školastici, koji su gdješto ubirali i neki dio školarine. No mnogi su se gradovi tomu odlučno opirali, te je o prijeporima između gradskih općina i crkvenih oblasti morala u nekim događajima odlučiti i sama papinska stolica. Papa

Aleksandar III. (g. 1159.—1180.) odredio je tako jednom zgodom ovo: „Nijedan opat ne smije braniti školastiku ili magistru (tako su se gdješto zvali i učitelji gradskih škola, pače i onaj u Zagrebu), da ne preuzme službu upravitelja nad kakvom školom u gradu ili predgrađu; jer znanost je dar božji, a talenti su slobodni."

Učitelji gradskih škola bili su kadšto redovnici (Franjevci i Dominikovci), ali su bili i svjetovnjaci, a među njima je bilo često i propalih đaka, protjeranih redovnika, klerika itd. Glavni učitelj zvao se rektor ili magister, a ostali su bili njegovi pomoćnici, pa su se zvali lokati (najamnici), provizori, stampuales itd. Rektora, a kadšto i najbližega mu pomoćnika, biralo je gradsko vijeće, i to ugovorom, ponajviše na jednu godinu uz tromjesečni otkaz s jedne ili s druge strane. Ostale pomoćnike plaćao je, namještao i otpuštao sam rektor. Ugovarajući s gradskim vijećem obvezao bi se rektor, da će učenike uzgajati u pobožnosti (in pietate), nauku (doctrine) i ćudorednosti (moribus), pa da će ih vježbati u pisanju (in scribendo) i napokon, da će prigodom velikih blagdana s cijelom školom pjevati „vespere", a nedjeljom pomagati pri pjevanju kod službe božje.

U Dubrovniku su učitelji, kako piše V. Adamović, sklapali pogodbe obično na dvije godine. Pri postavljanju pak njihovu pazilo se više na dobro vladanje, nego na znanje. To se vidi iz dopisivanja republike s povjerenicima, kojima je bila zadaća, da traže nove učitelje. Tako se u pismu od 21. travnja god. 1433. veli: „Za uhar, čast i potrebu grada i građana naših mnogo želimo imati u ovom našem gradu dobra, praktična i ćudoredna učitelja."

Plaća je učitelja gradskih škola bila ponajviše vrlo slaba. U mnogim je gradovima rektor osim stana i školarine imao jedva po dvadeset do četrdeset forinti godišnje plaće. Pomoćnici nijesu obično imali stalne plaće, nego su dobivali samo neki dio od školarine, a gdješto redomice objed kod roditelja djece. Gradska općina zagrebačka plaćala je, kako piše Tkalčić, svomu učitelju godišnjih devet forinti. Osim te plaće mogao je učitelj zahtijevati od svojih učenika i poseban bir. U Dubrovniku je, veli V. Adamović, učitelj imao najprije (g. 1333.) 10 perpera plaće na godinu, koja se mijenjala, te iznosila čas 40, čas 20, a čas 35 perpera, a imali su jedno doba i lijepu plaću, jer su primali na godinu 200 dukata u zlatu i 10 škuda u ime stanarine. Osim toga veli, da su uživali iste povlastice, koje i plemići. Tako n. pr. kad bi koja vlasteoska kuća slavila pir, slala bi darove ostalim plemićima, pa i učitelju. Ako bi pak koji učitelj umr'o, sam bi knez ispratio njegovo tijelo do hladnoga groba, a to je bio običaj samo, kad bi umr'o koji od vlastele.

Napretku i razvitku gradskih škola škodilo je mnogo to, što učitelji nijesu bili stalno namješteni, nego su ih uzimali na pogodbu. Poradi toga su se rektori, a osobito njihovi pomoćnici, često mijenjali i selili od grada do grada. Mnogima je omilio takav život, pa su bili vazda na putu i varali svjetinu prodavajući krive relikvije, zaklinjući duhove, a bilo ih je dosta, koji su živjeli od prosjačenja i krađe. To je tako preotelo bilo mah, da su i sami crkveni sabori morali ustati protiv toga zla, pa su ga osudili i zabranili.

Za učiteljima poveli su se i učenici, pa su se dali na putovanje, da tobože nađu dobru školu, a glavno im je bilo, da provedu život u skitanju i besposlici. U mnogim gradovima primali su ih rado, jer su držali, da je časno po njihovu školu, ako u nju dolaze učenici iz drugih gradova. S toga su neki gradovi za takve učenike u školskoj zgradi uredili posebne stanove i osnovali bolnice. No bilo je i takvih gradova, koji ih nijesu trpjeli u svojoj sredini, nego su ih tjerali kao opasne individuje. Putovali su obično veći i manji učenici. Veći su bili vođi i zvali su se b a k a n t i, a manji su se zvali strijelci (abcschützen), te su morali prosjačiti, a ako je trebalo i krasti za bakante, koji su bili dužni, da ih upućuju u znanju i brane od svake nevolje. Kad bi čopor takvih skitnica navalio u koju školu, onda je nestalo reda, a surovost i razuzdanost njihova prihvatila bi se napokon i nepokvarene mladeži.

Uz javne postojale su u mnogim gradovima i privatne škole. Gradske općine davale su im kadšto pripomoć iz gradske blagajnice. Kad bi kojemu učitelju gradsko vijeće dopustilo, da osnuje školu, on bi se obično prikupio u koju obrtnu zadrugu ili ceh, objesio bi cimer nad vratima svoga stana, pa izložio pisma i račune na prozoru,

da pokaže svoju vještinu. Uspjeh u takvim privatnim gradskim školama bio je obično lošiji, nego u javnim gradskim školama.

S. B.

Građanska (viša pučka) škola. Pod tim se imenom razumijeva ona škola, što pruža učenicima, koji ne polaze srednje škole, višu obrazovanost, nego što im je može da pruži niža pučka škola. U građanskoj se školi proširuju i dopunjaju predmeti niže pučke škole; s toga se ona zgodno naslanja na nižu pučku školu. Osim materinskoga jezika uči se u građanskoj školi i koji svjetski jezik. Od srednjih se škola luči tim, što se u srednjim školama (gimnazijama i realnim gimnazijama) uče stari jezici: latinski i grčki, te što ona ne pripravlja učenike za više zavode, kao što su sveučilište i tehnika, nego ih pripravlja za praktični život. Prava bi svrha građanskim školama bila, da učini građanina ili varošanina obrazovanim čovjekom.

Građanskim je školama postavljen temelj u srednjem vijeku, u ono doba, kad se iza krstarskih vojna otvorio put trgovini i kad se stao dizati građanski stalež dobivši nekoje povlastice od svojih gospodara, knezova. Trgovac, obrtnik i u opće građanin je sada vidio, da mu treba uz krepko i zdravo tijelo također i bistra duha. Što milom, a što silom osnovaše sada građani škole, u kojima je njihov podmladak učio uz čitanje, pisanje i računanje nešto iz slovnice, pismenih sastavaka, zemljopisa, povjesti, tehnike i prirodoslovlja. Uz latinske škole srednjega vijeka bilo je dakle i takvih škola, u kojima su sebi pribaviti mogli nužnu obrazovanost i oni mladići, koji su htjeli da se dadu na zanat ili trgovinu. (Vidi gradske škole.)

Ime „građanska škola“ pojavilo se po svoj prilici najprije u Austriji. Pod konac trinaestoga stoljeća spominje se u Beču „Bürgerschule bei St. Stephan“. Godine 1500. zove se upravitelj te škole „Rector der Bürgerschule“. Francke i njegovi jednomišljenici imali su također škola za obrtnički i trgovački stalež. No javne građanske škole postale su ipak tek u devetnaestom stoljeću. Takova je škola osnovana u Lipiskoj godine 1803., a iza toga su osnivali te vrste škola i u drugim gradovima, mjestimice su pretvorili latinske škole u građanske.

U Austriji su se razvile građanske škole iz četvrtoga razreda glavne škole, koji je imao dva tečaja. Na početku devetnaestoga stoljeća dobile su glavne škole taj četvrti razred s dva tečaja, koj je bio kao pripravilište za realke. Iz toga četvrtog razreda mogli su dakle učenici prijeći u realke, no glavna mu je zadaća bila još i ta, da opširnijom naukom pripravi mladež za vještine, zanate i trgovinu niže vrste. G. 1849. pretvoriše četvrti razred u niže realke ili građanske škole s dva tečaja i ostaviše ih i dalje u savezu s pučkom školom. Zadaća tih realki ili građanskih škola bila je ta, da dade nužnu duševnu i ćudorednu obrazovanost onoj mladeži, koja je voljna bila da se dade na obrt, gospodarstvo i trgovinu. G. 1851. proširiše te zavode na tri tečaja, te tako nastadoše potpune građanske škole. G. 1869. osoviše se građanske škole na vlastite noge. One pružaju mladeži obojega roda, što ne polazi srednje škole, obrazovanost, koja nadmašuje cilj opće pučke škole; dakle je u njima obrazovanost općene naravi. U Austriji je građanska škola osmerorazredna, ako joj se pribroji pet razreda pučke škole, ili je trorazredna, ako se samo oslanja na peti razred pučke škole. Učenici su odijeljeni po spolu, obuka je koncentrična, a učitelji su ispitani iz pojedinih skupina struka, dakle su stručni učitelji.

Što se u Austriji zove građanskom školom, to je u Pruskoj srednja škola, građanska škola, gradska škola, rektorska škola ili viša dječačka škola. Ima tamo i viša građanska škola „höhere Bürgerschule“, no to je već neka vrsta realke sa šest tečaja. Na njoj rade učitelji s akademijskom obrazovanošću.

U Hrvatskoj su osnovane građanske škole najprije u nekadašnjoj Krajini. One su u nekim mjestima stupile u život na mjesto dokinutih državnih glavnih i trivijalnih škola. Svaka je pukovnija dobila po jednu takvu školu. Osnovane su te škole na temelju previšnje odluke Njeg. Veličanstva, proglašene okružnicom ratnoga ministarstva od 11. srpnja 1871. br. 1944., sa zadaćom, da onoj djeci, koja bud s kojega razloga ne bi polazila srednje škole, pružaju višu opću obrazovanost, nego što im je može dati pučka škola. U §. 37. škol. propisa za Krajinu označuje se zadatak građanskih škola ovako: „Die Bürgerschule hat die Aufgabe, Denjenigen, welche eine Mittelschule nicht besuchen, eine über das Lehrziel der allgemeinen Volksschule hinausgehende Bildung

oder eine Vorbildung für eine Mittelschule zu gewähren."

Na osnovu pomenute previšnje odluke otvoren je peti razred uz državne škole, koje su od prije postojale u Krajini, i to 1. listopada 1871. u Otočcu, Ogulinu, Glini, Novojgradiški, Brodu i Petrovaradinu; 1. listopada 1872. u Kostajnici, a 1. listopada 1874. u Karlobagu i Slunju. U prvih šest mjesta bile su građanske škole potpune, s 8 razreda, g. 1874.; u Kostajnici g. 1875., u Karlobagu i Slunju g. 1877. Obučni su predmeti bili ovi: vjeronauk i nauka o ćudorednosti; jezik i sastavoslovlje (hrvatski i njemački jezik); zemljopis i povjest s osobitim obzirom na domovinu i njezin ustav; prirodopis i fizika; računstvo i knjigovodstvo; mjerstvo, mjerstveno i prostoručno risanje; krasnopis; pjevanje i gimnastika. U propisu nije među predmetima spomenuto gospodarstvo, no i to se učilo u građanskim školama.

Građanske su škole bile osnovane za obrazivanje dječaka, ali jer u Krajini nije bilo viših djevojačkih škola, krajiška je upravna oblast dopustila, da gornja četiri razreda, dakle 5., 6., 7. i 8. razred, mogu polaziti i djevojčice, razumije se skupa s dječacima. Tako je to bilo i u nižim realkama u Krajini. U Karlobagu, gdje nije bilo niže djevojačke škole, polazile su djevojčice skupa s dječacima sve razrede građanske škole, a u Petrovaradinu počevši od četvrtoga razreda. Ako je bilo u građanskoj školi najmanje 15 djevojčica u višim razredima, onda ih je obučavala koja od učiteljica s mjesne djevojačke škole u ručnom radu i kućanstvu (§. 38. škol. propisa).

Krajiške su građanske škole bile osmerorazredne kao i neke u Austriji, jer su ovdje uzeli u račun četiri niža razreda. U svjema su razredima radili učitelji, koji su bili ispitani za građanske škole. Od toga su ispita oprostili samo one, koji su negda položili natječajni ispit za nadučitelja.

Prvobitno je bio u tim školama nastavni jezik hrvatski. G. 1878. odredila je krajiška vlada, da se njemačkim jezikom uči računstvo i mjerstvo počevši od petoga razreda, a fizika i kemija počevši od sedmoga razreda. To je određeno bilo samo radi toga, da se lakše moglo prijeći iz ove škole u vojničku školu. Odlukom vis. kr. zemaljske vlade od 30. ožujka 1886. br. 3391. dokinuta je ta naredba, te je od toga vremena ostao hrvatski jezik nastavnim jezikom, a njemački obligatnim predmetom od 3. razreda počevši. Na nekim se građanskim školama učio s početka latinski jezik, dakako kao neobligatan predmet, a to je bilo zato, da učenici mogu lakše prijeći u gimnaziju. U građanskim se školama učilo ponajviše po knjigama za srednje škole, a onda po prevedenim njemačkim za građanske škole. Nedjeljne je obuke bilo u petom razredu 24 sata, u šestom 26, a u 7. i 8. po 28 sati. Najviše je sati nedjeljno otpadalo na hrvatski i njemački jezik.

Koncem školske godine 1880—1., dakle nakon desetogodišnjega opstanka, imale su građanske škole u Krajini u svim razredima 1761 učenika i 170 djevojčica. U produžnim školama, koje su bile spojene s građanskim školama, bilo ih je 281. — Sav izdatak na beriva učiteljskoga osoblja, što no je te godine radilo u tim školama, iznosio je 63.180 for. U građanskim je školama te godine radilo 97 lica, i to 9 ravnatelja, 63 građanska učitelja; ostalo su bili vjeroučitelji i učiteljice za ručni rad. U Petrovaradinu je bio jedan učitelj preko sistemizovanoga broja, a u Karlobagu jedan za talijanski jezik. — Sve te škole uzdržavala je zemlja. Učitelje i ravnatelje imenovalo je glavno zapovjedništvo na osnovu raspisanoga natječaja. — Za procvat krajiškoga školstva, napose pak za osnutak građanskih škola, vodilo je brigu glavno zapovjedništvo, kojemu je za onda na čelu bio zapovijedajući general barun Molinary.

Kad je u Krajini bilo već nekoliko građanskih škola, onda se tek u građanskoj Hrvatskoj otvorila prva škola te vrste u Sisku godine 1875. §. 67. škol. zakona od god. 1874. određuje zadatak građanskoj školi ovako: „U građanskoj školi mogu učenici, koji ne prelaze u viša učilišta, nastaviti nauk pučkih škola s obzirom na obrt, trgovinu i umno gospodarstvo." Krajiškim školskim propisom isticala se viša opća obravanost, a ovdje se govori o višoj obrazovanosti, ali u tri glavna smjera, jer se htjelo, da se tim školama podigne obrtnički, trgovački i gospodarski stalež. Ta je razlika međutim istaknuta bila više u zakonu, nego u samoj nastavnoj osnovi. Obučni predmeti na muškoj građanskoj školi bili su ovi: nauk vjere; hrvatski jezik; njemački jezik, a u Primorju talijanski; zemljopis i povjest

s osobitim obzirom na domovinu i njezin ustav; prirodopis; prirodoslovlje; računstvo; geometrija i geometrijsko risanje; gospodarstvo i obrtoslovlje s obzirom na potrebe dotičnih mjesta; prostoručno risanje; krasnopis; gimnastika. — Na ženskoj građanskoj školi (višoj djevojačkoj) nastavni su predmeti isti kao i na muškoj građanskoj školi, osim što se mjesto gospodarstva i obrtoslovlja uči kućanstvo i žensko ručno djelo. Sisačku mušku građansku školu mogle su polaziti kao redovite učenice i djevojčice, i to na osnovu visoke naredbe od 16. listopada 1875.

G. 1888. izdan je jedan školski zakon za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju i s njima već od prije spojenu vojnu Krajinu. Na osnovu toga zakona, §. 63., preuređene su u nas muške građanske škole prema smjerovima, koji se donekle ističu u škol. zakonu od g. 1874. Tim je zakonom izmijenjeno i ime građanska škola imenom viša pučka škola. Pomenuti §. glasi: „U višoj pučkoj školi nastavljaju učenici, koji ne prelaze u viša učilišta, nauk nižih pučkih škola prema zahtjevima daljne općenite naobrazbe i posebnim zahtjevima praktičnoga života s obzirom na obrt, trgovinu i gospodarstvo." Prema §. 64. traje viša pučka škola četiri godine. Školski zakon propisuje predmete za mušku višu pučku školu ovim redom:

A. Predmeti općeni: a) nauk vjere; b) hrvatski ili srpski jezik i sastavoslovlje; c) njemački, a u Primorju talijanski jezik; d) zemljopis i povjest s osobitim obzirom na domovinu i njezin ustav; e) krasnopis; f) gimnastika; g) pjevanje.

B. Predmeti stručni: 1. Na višoj pučkoj školi smjera gospodarskoga: h) prirodopis s osobitim obzirom na gospodarske prirodnine; i) agrikulturna ludžba i prirodoslovlje; j) računstvo i gospodarsko knjigovodstvo; k) geometrija i geometrijsko risanje s gospodarskim graditeljstvom i praktičnim mjerenjem na polju; l) gospodarstvo i gospodarska tehnologija; popularno narodno gospodarstvo; m) prostoručno risanje; n) tumačenje za gospodare najnužnijih postojećih zakona; o) gospodarske radnje.

2. Na višoj pučkoj školi smjera obrtničkoga: h) prirodopis s osobitim obzirom na prirodnine uporavljive u obrtu; i) prirodoslovlje s osobitim obzirom na mekaniku i mekaničku tehnologiju; j) računstvo i obrtno knjigovodstvo; k) geometrija i geometrijsko risanje s počelima opisnoga mjerstva; l) popularno narodno gospodarstvo; m) strukovno risanje i modelovanje; n) tumačenje za obrtnike najvažnijih postojećih zakona; o) radnje u školskoj radionici.

3. Na višoj pučkoj školi smjera trgovačkoga: h) prirodopis s obzirom na poznavanje robe; i) prirodoslovlje i ludžbena tehnologija; j) trgovačko računstvo s jednovitim i sastavljenim knjigovodstvom; k) prostoručno risanje; l) tumačenje za trgovce najvažnijih postojećih zakona; m) trgovačka terminologija; n) komptoarne radnje.

Za te škole izdan je god. 1890. ustrojni štatut. Prema pojedinim, a više prema kombinovanim smjerovima, preuređene su bile dotadašnje građanske škole u više pučke škole, kao škola u Karlobagu, Otočcu, Ogulinu, Slunju, Glini, Kostajnici, Sisku, Novoj Gradiški, Brodu i Petrovaradinu.

Te su više pučke škole mogle i nadalje polaziti i djevojke; no bile su od nekih predmeta oproštene, pa bi se za to vrijeme bavile ženskim ručnim radom, kućanstvom, risanjem i tjelovježbom pod nadzorom svoje učiteljice. Peti razred tih preustrojenih viših pučkih škola stupio je u život 1. listopada 1890. Ali te su škole bile kratka vijeka. Visokom bi naredbom od 23. kolovoza 1894. br. 13.340. određeno, da se počevši od 1. rujna t. g. dade višim pučkim školama realni smjer, a to zato, da učenici iz tih škola mognu lakše prijeći u srednje škole, naročito u realke.

Nastavna osnova za te škole propisana je visokom naredbom od 30. kolovoza 1894. br. 12.816., odnosno od 19. kolovoza 1896. br. 13.237. i od 13. kolovoza 1897. br. 11.629. Nastavni predmeti jesu: nauk vjere; hrvatski jezik; njemački jezik; francuski jezik kao neobligatni predmet počevši od VII. razreda; zemljopis i povjest; matematika; mjerstvo i mjerstveno risanje; prirodopis; fizika (i kemija); prostoručno risanje; krasnopis; pjevanje; gimnastika; ženski ručni rad za ženske.

Osim navedenih muških viših pučkih škola otvoreno je još nekoliko novih, i to u Kraljevici, Krapini, Virju, Virovitici, Županji, Iloku i Križevcima. Većina tih škola ima samo V. i VI. razred, a malo ih je, koje bi bile potpune, t. j. koje bi imale sva četiri gornja razreda. *Ivan Martinović.*

Gräfe Henrik rodio se g. 1802. u Buttstädtu u Tirinškoj, a umr'o g. 1868. u Bremenu, gdje je od god. 1855. do smrti bio ravnateljem obrtničke škole. Izučivši u jenskom sveučilištu matematičke i teološke nauke postade (g. 1825.) u Jeni rektorom građanske škole, koju je preuredio i usavršio prema prilikama grada i potrebama vremena. Tu je započeo i njegov rad na književnom polju, jer je izdao više pedagoških djela i časopisa. Stekavši tako lijepo ime bude (g. 1840.) imenovan profesorom pedagogije u jenskom sveučilištu. No doskora (g. 1842.) ostavi to i primi mjesto rektora na građanskoj školi u Kaselu. Njegovim je nastojanjem ta škola preustrojena u realku, kojoj je on bio prvim ravnateljem. Budući da je u borbi za ustavna prava riječju i pismom učestvovao protiv vlade, odsudi ga stalno ratno sudište na tri godine teške tamnici. Ta je kazna međutim snižena na jednu godinu, i on ju je pretrpio u tvrđi Spangenbergu. Poslije toga otputi se u Švicarsku, te je u Ženevi osnovao uzgojni zavod i njime upravljao sve dotle, dok ga nijesu pozvali u Bremen.

Premda je Gräfe upravom i organizacijom zavoda, kojima je bio ravnateljem, bio dosta zaokupljen, ipak je dospio, da i književno radi. Najznamenitija i najveća su mu djela: „Allgemeine Pädagogik“ i „Die deutsche Volksschule nach der Gesammtheit ihrer Verhältnisse.“ Izdavao je i nekoliko pedagoških časopisa, no bili su kratka vijeka, a jedan je od njih („Die deutsche Volksschule“) bio u našoj monarkiji zabranjen. Osim toga napisao je više omanjih spisa o školskoj reformi i nekoliko matematičkih i prirodoznanstvenih školskih knjiga.

Svakolika Gräfeova djela odlikuju se osobitom jasnoćom i temeljitošću, naročito je u napomenutim svojim glavnim djelima pedagoška načela razvio vrlo opširno i potpuno, tako da se u njima može naći iscrpiva pouka o svjema pitanjima, što no zasijecaju u uzgoj. I ako Gräfeova pedagoška djela nemaju osobite znanstvene vrijednosti, jer nijesu osnovana na podlozi stanovite psihološke škole, pa ako on pedagoškoj znanosti i nije otvorio nikakvih novih vidika, niti joj je krčio nove putove, to ipak valja priznati, da je svojim oštrim duhom umio proniknuti u sve, što je tadašnja pedagoška znanost iznijela na vidik, te u svojim djelima pribrati i istaći od toga ono, što je bilo najzgodnije i najbolje.

U doba, u koje poglavito pada Gräfeov rad, vladala su njemačkom pedagogijom Pestalozzijeva načela, koja su zastupali mnogobrojni Pestalozzijevi učenici, naročito pak Diesterweg (v. t.). Gräfe se nije mogao posve oteti utjecaju tih načela, ali je ipak osuđivao ono nastojanje Pestalozzijevo i njegovih pristaša, po kome bi u uzgoju moralo da prevlađuje „apstraktno-formalistično obrazivanje duha“. Sposobnosti duha i njihovo obrazivanje nijesu po njegovu mišljenju svrha, nego samo sredstvo uzgoja.

Isto se tako usprotivio Gräfe i racijonalističkomu shvaćanju svrhe uzgoja, kako ga je postavio Rousseau, a prihvatili ne samo filantropiste, nego i Pestalozzi, a s njim i mnogi njegovi pristaše. Gräfe hoće da se uzgoj osnuje na „duhu kršćanskomu“, te zabacuje „opći čovječji uzgoj“; jer da se nijedan čovjek ne rodi naprosto kao čovjek, nego kao član neke društvene zajednice, te prema tomu treba da se udesi njegov život, a dosljedno tomu i uzgoj.

Uzgojni rad ustanovljuje se po Gräfeu uzgojnim načelima, koja se izvode neposredno iz pojma uzgoja. Najviše uzgojno načelo glasi: Uzgajaj uzgajnika tako, da bude sposoban sama sebe obrazivati, t. j. da bude mogao s potpunim razborom i jakošću volje nastojati o tom, da postigne svoju odredbu i da se ispuni volja božja u duhu Spasiteljevu.“ Tim je načelom ustanovljen formalni i materijalni cilj uzgoja. Formalni je: *obrazivanje sama sebe* (samosvojnost), a materijalni: *ispunjanje božje volje u duhu Spasiteljevu*.

Iz najvišega uzgojnog načela izvodi Gräfe podređena načela, koja se odnose tako na formalnu, kako i na materijalnu stranu uzgoja. Načelima formalne naravi ustanovljuje se, koje *sile* ili *sposobnosti* treba da se *razvijaju* i vježbaju, kojim smjerom, i u kojem opsegu; zatim kojim *sredstvima* treba da se to čini, i kojim načinom ili *metodom*. Načela, koja se odnose na materijalnu stranu uzgoja, zove Gräfe principi, a tiču se *sadržine života* i skladnoga razvitka duše i tijela.

Najznatnija načela formalne naravi jesu: 1. Pazi na zakon postupnosti t. j. razvijaj skladno i primjereno one sile, koje su se pojavile kod uzgajanikâ, i ne zahtijevaj od

njih ništa, što bi nadilazilo njihovu snagu. 2. Biraj sredstva prema smjeru, kojim treba da se razvijaju sile, i upotrebi ih u pravo vrijeme i u pravoj mjeri. 3. Udešavaj uzgojni rad (sredstva) prema prilikama (individualnosti uzgajanika i svojoj vlastitoj).

Principi materijalne naravi zahtijevaju, da se uzgajanik valjano spremi za rad u onim krugovima života, u kojima treba da jednom djeluje, a to su: obitelj, zvanje i građanski život. No najviši je uzgojni princip odredba čovjeka, naime ljubav Boga, t. j. potpuna i dragovoljna odanost Boga, u čem nam je Spasitelj naš Isus Hrist podao najljepši primjer. Ljubav je majka vjere, a pridružuju joj se istina, ljepota i poslušnost.

Uzgojni rad dijeli Gräfe na troje, naime na njegu, uzgajanje i obuku. Njezi je zadaća, da potpomaže naravni razvitak tijela i duše pružanjem potrebnih za to sredstava i odstranjivanjem svega, što može taj razvitak da spriječi. Uzgajanju je zadaća, da učini uzgajanika sposobnim, da može živjeti prema svojoj odredbi. U prvom redu ide za tim, da se dijete podvrgne umu uzgajateljevu. Prema tomu obuhvata uzgajanje po Gräfeu ono, što je po Herbartu zadaća stege i upravljanja. Obuci je zadaća, da razvija um (razbor) i jakost volje u uzgajanika, i da ga tako učini samosvojnim. Prema tomu ne smije obuka da razvija samo um, nego treba da utječe i na razvoj srca i volje, pače i na samo tijelo.

Zanimljivo je, kako Gräfe shvaća položaj i zadaću pučke škole. Po njegovu treba da ona članovima seljačkoga i građanskog staleža poda ne samo osnovnu, nego i potrebnu opću kao i stalešku obrazovanost. S praktičnih razloga misli, da se ne može osnovati takva pučka škola, koja bi svjema državljanima bez razlike staleža podavala potrebnu duševnu obrazovanost, pa misli, da bi dobro bilo, kad bi se osnovale elementarne škole, koje da budu osnovom u jednome pravcu pravim pučkim školama, a u drugom srednjim i višima. Znamenitost pučke škole vrlo je cijenio Gräfe; „jer ona podaje obrazovanost najvećemu dijelu naroda, i tako utječe u velike na dobrobit, kao i na razvitak socijalnoga, državnog i crkvenog života". *S. B.*

Grafična metoda. 1. Pojam grafične metode. Grafičnom metodom služi se učitelj, kad s nekoliko crta predoči neki kraj, ili prikaže crtama rečenicu i odnošaj pojedinih dijelova u njoj, ili kružićima predoči atome, koji se vežu u molekule, ili s nekoliko crta prikaže srce i optok krvi, kakov stroj i njegovo djelovanje, ili odnošaj vlage i topline, kosine i tereta na njoj itd. Kadgod se neka misao jednostavnim crtama zorno prikazuje, onda se obuka služi grafičnom metodom.

2. Kako se može misao zorno prikazati? Pojam se može prikazati ugovorenim kakvim znakom, n. pr. rijeka crtom, grad kružićem, sila pravcem, smjer gibanja strjelicom, jakost i jasnoća predodžbe duljinom pravca, jačanje i slabljenje čuvstva krivuljom, koja se diže i spušta itd. U mislima dolaze pojmovi u neki stanoviti odnošaj, u neku vezu. I znakovi se mogu staviti u prostoru jedan kraj drugoga, i to tako, da prostorni odnošaj odgovara logičnomu. Što je naprijed, to je uzrok onomu otraga. Pojam širi opsegom prikaže se krugom, u kom su manji kružići, koji prikazuju sadržinu onoga višega i opsegom širega pojma. Ime glavara napiše se na vrh školske ploče, ime najvišega pojma isto tako, pa se ispod njega pišu niži pojmovi i tako redom. Dvije sile, koje protivnim smjerom djeluju, prikazuju se s dva pravca, koji imaju protivne smjerove. Pače i različna čuvstva, koja su izazvala neke čine, ili određuju odnošaj među ljudima, pa težnje, volje, borbu načela i časovitih težnja, sve se to dade grafički prikazati odnošajem u prostoru.

3. Znamenitost grafičke metode. Što se ne može postići često puta dugim prikazivanjem i razjašnjivanjem riječima, to se postigne u času s nekoliko crta. Ne samo da se u računskoj, geometrijskoj, geografskoj, prirodopisnoj ili prirodoslovnoj obuci služimo kredom i školskom pločom, nego i pri jezikoslovnoj, povjesnoj i svakoj obuci u opće grafička je metoda vrlo nužna. Ona oživljava i omogućuje učeniku spajanje pojmova, pomaže mu, da lakše slijedi učiteljeve misli, jer veže misli uz zamjedbu. A tim, što omogućuje tijek misli, ona ujedno omogućuje i shvaćanje misli.

dr. Đ. T.

Grafologija je u doslovnom značenju nauka o pismu, a u najobičnijem je značenju nauka o upoznanju nečijega značaja iz njegova rukopisa.

Ta nauka nije doduše danas još znanstveno utvrđena, jer nema dovoljno iskustvene i znanstvene podloge, no u temeljnom svom principu ima ipak neku fizijološko-psihološku podlogu. Po svojoj prirodi naime ide grafologija u isti red s fizijognomikom, t. j. naukom o spoznanju duševnih osobina na osnovu stanovitih ličnih oblika. U oba je događaja podlogom razaznavanja stanoviti fizijološki sastav čovječjega organizma, tek što se u fizijognomici prosuđuje po stalnim oblicima lica, dok se grafologijom sudi na osnovu neke djelatnosti, koja se u ovom događaju očituje pismom.

Da se po načinu, kojim se očituje neka djelatnost ljudska, u opće može suditi o stanovitim ličnim osobinama, to nam je dovoljno poznato iz iskustva. Svakomu je znano, da po kretnjama i načinu govora možemo s priličnom vjerojatnošću prosuđivati nečiji temperamenat. Ima naime uz opću fizijološku organizaciju još neka posebna, individualna, koja se onda i posebnim načinom očituje u svom izražaju. Pošto takav način izražaja ima isti fizijološki osnov s cijelokupnom ćudi dotičnoga čovjeka, to onda iz takvih izražaja zaključujemo priličnom vjerovatnošću i o cjelokupnom temperamentu njegovu. Pokušaj, da se iz načina izražaja, kako se očituje u pismu, prosudi nečija ćud, urodio je modernom grafologijom. Psihološka podloga grafologije bila bi po tom u glavnom ova:

Svaka osobitost značaja ima svoju stanovitu fizijološku podlogu u tjelesnom organizmu. Kod izražaja duševnoga života očituju se jednakim načinom sve one osobine, koje imadu jednaku fizijološku podlogu. Ako smo iskustvom ustanovili načine izražaja za stanovite karakterne osobine, onda možemo i iz samih izražaja zaključivati o osobinama, iz kojih potječu. Kod grafologije je izražaj u obliku slova, t. j. u načinu, kojim se opći oblici slova udaljuju od svojih temeljnih oblika. Tako je n. pr. prilično iskustvom utvrđeno, da se čvrst, odlučan značaj očituje pismom krupnih, oštrih crta, dok ljudi gipki, nestalni prave slova tankih crta i skučenih oblika. Međutim je grafologija s toga općenoga — i onako još dosta nepouzdanog — stanovišta pošla i dalje u podrobnosti, pa se tu po načinu, kojim se prave pojedina slova, pače i njihovi dijelovi, zaključuje o različnim specijalnim sklonostima ljudskim. Ima pojedinih tobožnjih grafoloških vještaka, koji tvrde, da mogu iz nekoliko pisanih riječi podati duševnu fotografiju piščevu. To je naravno prosta opsjena, jer za takvo gonetanje nema još danas ni iskustvene ni znanstvene podloge. Između onoga, što je u grafologiji doista osnovano, i onoga, što je puka spekulacija, postoji od prilike isti odnošaj, kao što između nekadašnje frenologije i današnje psihološke teorije o fizijološkoj lokalizaciji duševnih funkcija. Tek u vrlo općenim crtama može se razabrati neka temeljna značajka u razlici pisma po osobnim razlikama (kao n. pr. između ženskog i muškoga pisma), u pojedinostima ostavlja nas kako iskustvo, tako i znanstveni osnov. Razlog toj nepouzdanosti stoji u tom, što stanoviti pismeni oblici mogu, ali podnipošto ne moraju odgovarati stanovitim karakternim osobinama. Iz nečijega pisma mogu zaključivati, da je netko ovakav ili onakav, ali iz toga nipošto ne slijedi, da svi ljudi istoga značaja moraju imati i iste osobitosti pisma; jer nam iskustvo često puta dokazuje i protivno. Očevidno je, da još nijesu istraženi svi faktori, koji uz temeljne, već poznate, sudjeluju pri izražaju pismenih oblika. Tako bi se n. pr. moglo priličnom sigurnošću uzeti, da se himba, kojom netko umije pravi značaj prikriti u saobraćaju, dade prenijeti i na rukopis.

Uz ovo općeno značenje ubraja se danas u grafologiju i vještina, kojom se zaključuje o istovetnosti jednoga rukopisa s drugim na temelju analogije pismenih oblika. Takva grafološka vještina priznato je pomagalo modernoga sudstva.

Grafologijom u najelementarnijem obliku, osnovanom na davnom iskustvu, služe se i učitelji u nastavnom radu. Da je pismo učenikovo neki odraz učenikova mara i pomnje, to znade svaki nastavnik, pa i neki dio svoga ukupnog suda o učeniku uvijek osniva na kakvoći njegova rukopisa. Za daljne kakve sudove o učenikovim osobitostima na tom temelju ne pruža ni današnja grafologija nikakva pouzdanoga uporišta.

Začetnikom sustavne grafologije drži se Abbé Jean Hippolyte Michon (1806—1881). Prvu znanstvenu podlogu grafologiji pokušao je dati Eugen Schwiedland. U Parizu postoji već od godine 1871. „Société de Graphologie“ s časopisom „La Graphologie“.

Lj. D—ć.

Graser Ivan rodio se g. 1766. u Eltmannu u Bavarskoj, a umr'o je g. 1841. u Bayreuthu. Izučivši nauke u Bambergu i Würzburgu bude zaređen za svećenika. Pošto je neko vrijeme bio prefektom plemićkoga sjemeništa u Würzburgu, postade prvim učiteljem i konrektorom u nadbiskupskom plemićkom zavodu u Salzburgu. Doskora vratio se u svoju domovinu, te bio najprije vrhovnim školskim povjerenikom, a zatim kratko vrijeme profesorom teologije u Landshutu, dok nije napokon imenovan bio vladinim i školskim savjetnikom najprije u Bambergu, a poslije toga u Bayreuthu. U to se vrijeme oženio napustivši svoj svećenički poziv. Od god. 1825. bijaše umirovljen, pa se bavio samo pedagoškom naukom i pisao svoja pedagoška djela. Navodimo ovdje samo najznamenitija: „Divinität, oder das Princip der einzig wahren Menschenerziehung“; „Die Elementarschule für's Leben in der Grundlage zur Reform des Unterrichts. 1. Abteilung: Unterrichtswissenschaft; 2. Abteilung: Unterrichtskunst.“ „Die Elementarschule für's Leben in ihrer Vollendung“; „Der erste Kindesunterricht — die erste Kindesqual, eine Kritik der bisherigen Lesemethoden.“

Graser je prianjao uz Schellingovu filosofiju, a to se opaža i u njegovoj pedagoškoj nauci, koju je sustavno i znanstveno obradio kao malo koji od njegovih suvremenika. Pedagoški svoj sustav nazvao je Graser divinitet, jer je držao, da je b o ž a n s t v e n i (divinus) ž i v o t svrha čovjeku, i da se prema tomu mora uzgajati. „Čovjek treba da sam od sebe, slobodnom svojom duševnosti i radom prikaže sliku božju, t. j. da božanstveno (divino), koje mu je nasuprot životinjskomu (animalnim) prirođeno, u životu dovede do razvitka i savršenosti. No za to se hoće, da nezrelu čovjeku pomažu zreli, kako bi on dospio do zrelosti, pa svoj život sam prema svojoj svrsi upravljao. To biva obukom i uzgojem.“

Na tom temeljnom načelu osniva Graser cjelokupnu svoju nauku o uzgoju i obuci. Uzgoj treba po Graseru da obaseže cijeloga čovjeka, t. j. njegove tjelesne, umne, moralne i estetične sposobnosti, koje se ne smiju obrazivati pojedince, nego skupno i skladno. Zadaća je uzgoju prije svega, da se prirođeni čovjeku nagon za radom u njemu pobuđuje, a zatim da se uzgajanik privodi samosvojnosti, da mu se duh obrazuje, i da se u njegovu dušu zasađuje pravednost i čovjekoljublje. Ako je uzgoj riješio tu zadaću, onda je ujedno uzgajanika učinio kršćaninom; jer divinitet, religija i kršćanstvo jedno su te isto.

S osobitom pomnjom bavio se Graser obukom, kao najznamenitijim dijelom i sredstvom uzgoja. U obuci razlikuje dvoje, naime gradivo obuke i način obuke.

Za izbor učiva postavlja Graser ovo pravilo: Uzgajanik treba da uči sve, što mu je potrebno, da može samosvojno živjeti i svoju svrhu postići. Budući da svi ljudi imadu istu svrhu, da naime ono, što je božanstvena u njima, razviju i usavrše, to je nužno, da se, u koliko se radi o općoj obuci, svi uče one predmete, koji su potrebni, da se mogne postići ta svrha. Ogriješio bi se dakle o čovječanstvo, tko bi im uskraćivao makar koji od obučnih predmeta, što pripadaju općoj čovječjoj obuci. Glavni pak predmeti, što ih svaki čovjek radi svrhe, za koju je određen, mora da nauči, jesu priroda, Bog i čovjek. Svaki od tih predmeta mora se potpuno prikazati.

Govoreći o načinu obuke polazi Graser sa stanovišta, da je čovjek sposoban sve ono, što mu je potrebno, da postigne svoju svrhu, s a m i z s e b e s p o z n a t i, i da ga neprekidno jaki životni nagon na to goni, da sebi pribavi potrebno znanje za život. No taj nagon valja ipak buditi i potpomagati obukom. Radi toga treba da obuka vazda ide za tim, da djecu obrazuje tako, da p o l a z i o d ž i v o t a i da ih p r i v o d i k ž i v o t u. Život valja u obuci uzeti kao temelj i izvor svakomu znanju, i svako znanje treba dovesti u najužu svezu sa životom, da se tako prikaže kao neposredni proizvod i zahtjev života. S toga valja kod svih nastavnih predmeta polaziti od onoga, što je djetetu najbliže i što može neposredno da motri. Na tom temelju treba duševni njegov vidik sve većma širiti i njihovu spoznaju svraćati na najraznovrsnije predmete.

Prema tomu načelu ustanovljuje Graser put obuke u opće i za pojedine nauke. Tako n. pr. zahtijeva, da se obuka, koju je podijelio na četiri tečaja, udesi tako, da se u prvom promatra kuća s polja, u drugom njezini stanovnici, u trećem njezine potrebe, a u četvrtom da se proučava jezik, kao najviša potreba čovječjega života i druženja. U obuci o društvenom redu treba da se po-

lazi od obiteljskoga života, koji je djetetu najbliži, zatim neka se prijeđe k (pravnom i ćudorednomu) životu općine i napokon k državi i državnoj vlasti. Isto tako neka se kod zemljopisa prijeđe od kuće k selu, okružju i napokon k zemlji, a kod povjesti od događaja u obitelji k mjesnoj kronici, a zatim k događajima u pokrajini i napokon u domovini. Tako i kod drugih predmeta, pače i vjeronauk treba da se priključi nauci o društvenom redu. Kao što se na prvom stupnju promatra uređeni život obitelji, tako treba da se i obuka u vjeri na tom stupnju sastoji iz mudrih rečenica o dužnostima spram roditelja, braće i ukućana. Na drugom stupnju, gdje se govori o pravnom i ćudorednom životu u općini, neka se podaju upute o životu u crkvenoj zajednici, i neka se pruži obuka o Bogu, Isusu i molitvi. Na daljnom stupnju opet, gdje se govori o oblasti i poglavarima, treba da se u obuci vjere razvije nauk o duhovnim poglavicama, o milosti i sakramentima.

Velikih je zasluga Graser stekao za obuku u čitanju. On je naime začetnikom metode združenoga pisanja i čitanja, prema kojoj se početno čitanje još i danas uči u vrlo mnogo škola, pa i kod nas. Uz to je uveo i neke predvježbe za pisanje i čitanje, koje su se sastojale naročito u pravljenju raznovrsnih crta i vađenju glasova iz riječi i rečenica. Pri tom je tražio, da djeca pomno paze na to, kakav oblik dobijaju usta pri izgovoru pojedinih glasova. Da to što jasnije prikaže, izumio je posebna latinici nalična „elementarna slova".

Promatrajući oblik usta pri izgovoru pojedinih glasova stao je Graser razmišljati, ne bi li se time mogla okoristiti i obuka gluhonijemih, te uvesti glasovni govor. Svoje nazore o tom razvio je u spisu: „Der durch Gesicht und Tonsprache der Menschheit wiedergegebene Taubstumme." Preporučio je i učiteljima pučkih škola, da se zauzmu za gluhonijemu djecu, pa da ih uz ostalu djecu podučavaju u onom, što je najpotrebnije. Njegovim nastojanjem podignute su uz neke učiteljske škole i škole za gluhonijemu djecu, da se učiteljski pripravnici mognu praktično uvježbati u obučavanju gluhonijeme djece.

Graser je učiteljski poziv cijenio u velike. Nije on zadovoljan samo tim, da učitelj bude gospodar učiva i vještak u obučavanju, nego da bude plemenit čovjek, pun žive pobožnosti, koji vazda ima pred očima najvišu svrhu uzgoja. Obične i proste ćudi ljudi morala bi država, kao najviša školska vlast, odstraniti od škole. Prije svega trebalo bi, da u učitelja ima ljubavi za djecu, koja ga nuka, da od njih stvori ljude, koji će biti sposobni za raznovrsne i najznamenitije zadaće čovječanstva. S tom ljubavi treba da se skopča strpljivost, koja čini, da se čovjek nigda ne umori, i da se ne uplaši ni najvećih poteškoća. K tomu treba da se pridruži i živa mašta, koja pomaže, da učitelj može sebi što jasnije i življe predočiti osobnosti svojih učenika i prema tomu postupati.

S. B.

Grci stari. Po shvaćanju Grka bijahu dobro uzgojena djeca najveći blagoslov kuće i obitelji, te se već u Ilijadi spominje, kako Hektor rastajući se s Andromahom izriče želju, da bi se o sinu mu Astianaksu reklo, da je ne samo valjan, nego i valjaniji od oca. Razumljivo je dakle, da se uzgoju djece velika briga posvećivala, pa ako je uzgoj svijesno utjecanje odraslih na nedorasle, onda mu se počeci nalaze već u Homera. Išlo se za tim, da se potomstvo uživi u narodne običaje i uredbe i da se na nj prenesu tjelesne i duševne sposobnosti, koje su po narod najznačajnije, pa da ono tako postane nosiocem duha narodnoga. Glavna je svrha uzgoju u plemićkim obiteljima bila učiniti dječaka, da bude dobar govornik i radiša. A gdje to i nije bio glavni cilj, podučavao se dječak u nekim umijećama i vještinama. Gimnastičke vježbe pripravljale su ga za rat, lov i natjecanje, a pjevanje (uz svirku forminge ili kitare) trebalo je da u njemu pobudi smisao za ljepotu. Ostalo je naučio slušajući i gledajući.

Priče o bogovima i narodnim junacima (herojima) slušao bi od pjevača, pa kako da mu ne usplamti srce od želje za slavom, koju bogovi daju valjanima? Odgojen u poslušnosti, primao je običaje i vrline, koje je narod najviše cijenio; kod vjerskih je obreda bio prisutan, pa mu je i tu primjer starijih bio najbolja škola. Uzgoj bijaše etičko-praktičan, a već je od najstarijih vremena smjerao na idejal, koji su poslije nazvali „kalokagatija" (od kalós, lijep; agathós, dobar), idejal, da bi se u jednom čovjeku združila ljepota tijela s ljepotom duše, s čestitošću. Djevojke su se uzgajale

za kućni posao (predenje, tkanje, vezenje, šijenje i pranje rublja). Za posla bi pjevale, za odmora bi se igrale lopte ili učile plesu (spominje se i ples mladića s djevojkama, jer je uzgoj djevojaka bio slobodniji). Gospodarstvu i načinu saobraćaja s muškarcima naučila se djevojka po primjeru majčinu. Kako pak nije bila onako vezana na skromni život, kao u kasnije vrijeme, mogla se i tjelesno i duševno razviti, da bude čestita i vrijedna žena. Odnošaj djece prema roditeljima bio je vrlo nježan, jer su djeca odrasla pod nježnom paskom i ljubavi roditelja. Pokoravati se roditeljima i poštivati ih bila je najpreča dužnost; prekršaj tih dužnosti kazne Erinije, a k tomu pridolazi zamjera od ljudi. Jednako je djeci valjalo poštivati starce. Odnošaj pijeteta, što je bio između djece i roditelja, bio je i između ostalih članova obitelji; najstariji bio je najčasniji.

Sav ovaj način uzgoja Homerskoga doba održao se i u kasnije vrijeme, tek što je bio prilikama i potrebama primijenjen. Gimnastičke i muzičke su se umijeće sustavnije učile, a k tomu je pristupila obuka u čitanju i pisanju, pa su za to bili potrebni učitelji i škole. Bilo je takvih škola već pod konac 7. stoljeća pr. Hr. u eolsko-jonskim gradovima Male Azije i u Ateni (zna se, da je već Solon za njih neke propise dao). Gimnastičke vježbe kao bitni dio uzgoja mladeži trebalo je da tijelu podadu snagu i okretnost. U nekih je plemena n. p. u Špartanaca trebalo to da bude priprava za rat, u drugih, osobito gdje je vladala aristokracija, trebalo je da poda tijelu lijepo držanje i neku uglađenost u kretnjama, jer se držalo, da tek u lijepu tijelu može biti plemenita duša. Mužičke umijeće, pa i religijska orhestika (ples) s pjevanjem trebalo je da služe ćudoredno-religijskomu uzgoju. Učitelji bijahu ponajviše robovi, koje su roditelji plaćali; ali je još uvijek primjer starijih i običaj bio najbolja škola. Za uzgojem mladića nije zaostajao uzgoj djevojaka u državama, gdje se žena smjela slobodnije kretati. U Šparti, gdje se država pobrinula i za tjelesni uzgoj djevojaka, učile su se one gotovo kao i dječaci gimnastici (skakanju, trčanju, bacanju diska i koplja), muzici i orhestici zajedno s dječacima. Gdje je pak život žene bio skromniji, nije se uzgoju djevojaka posvećivala tolika pažnja, kao uzgoju dječaka. Kad je poslije perzijskih ratova literatura i umjetnost procvala, opet se promijenio prema prilikama način uzgoja mladeži. No dok je donle ponajprije tek djeci plemića, a poslije i djeci bogataša bilo moguće polaziti škole, jer su roditelji sami plaćali učitelja, dalo je nastalo blagostanje i drugima sredstva, da šalju djecu u škole, kojih je bilo već mnogo. I najsiromašniji, koji nijesu učili čitati i pisati, uživali su plodove kulturnoga napretka gledajući umjetnička djela, slušajući govornike i prisustvujući (osobito u kazalištima i kod svečanosti vjerskih) prikazivanju znamenitih literarnih djela. Uzgoj u to vrijeme bijaše evo ovakav:

Rođaka koja ili dojkinja bi na peti dan iza poroda s djetetom obišla oko ognjišta želeći ga tim predati u zaštitu kućnih bogova. To je bio obred „očišćenja“, iza kojega bi otac odlučio, da li će se dijete uzgojiti ili izložiti. (U Šparti odlučivali su o tom najstariji članovi odjela, koji se zvahu file.) Deseti bi dan pred pozvanicima dobilo dijete ime; dječak obično djedovo, a djevojka bakino. Dano ime moralo je zadržati za cijeloga života.

Bogatije su kuće imale i d o j k i n j u, koja je dijete hranila i pjesme mu pjevala, i č u v a r i c u, koja bi na nj pazila, a uz majku pripovijedala priče (kadgod i o strašilima). Za zabavu djece bilo je igrački (lutka, posuđe, klupčice, lopte, kolica i kućice). Od igara spominje se jahanje na štapu, spuštanje zmaja, njihanje na užetu ili daski; igre s novcima na par i nepar, skakanje na jednu nogu na naduvanoj ali masnoj mješini. Kao primjer nestašluka spominje se, kako su dječaci puštali kukce da lete privezavši ih za nit. — Djevojka je živjela pod paskom čuvarice i majke (u Ateni posve odijeljena od svijeta), dok bi dječaka vrlo rano predali robu p e d a g o g u, koji bi ga počevši od osme godine pratio u školu i kući, nosio mu školske sprave i učio ga pristojnu vladanju. Učiti ga pisati i čitati nije mu bila dužnost. Do obrazovanosti majke ili čuvarice stajalo je, hoće li se i djevojka učiti čitanju i pisanju.

Uzgoju dječaka (koji je bio privatna stvar osim na Kreti i u Šparti) posvećivala se glavna skrb. Svrha mu je bila učiniti dječake čestitim građanima, čemu nije trebalo toliko znanja, koliko poštivanja zakonâ i poslušnosti prema njima. S toga je sva obuka,

koja se sastojala u gimnastici i muzici, smjerala na etički uzgoj dječaka.

Za gimnastiku služila je t. zv. palestra; učitelja pedotriba plaćali su roditelji. Glavne vježbe bile su: 1. rvanje, komu je bilo zadaćom, da mladiću uz okretnost tijela poda prisutnost duha, pa je za to i lukavština bila dopuštena. Rvači bili su goli, čim se htjelo postići, da tijelo otvrdne. Prije rvanja namazali bi tijelo uljem, a poslije rvanja ostrugali bi ulje i pijesak, a onda bi se okupali; za to su palestre obično bile u blizini kakve rijeke; 2. trčanje; 3. skakanje; 4. bacanje diske i 5. džilitanje kopljem. I poslije bi kao mladići nastavili u gimnazijama tih pet vježbi (koje se obično, možda i nepravo zovu péntatlon). Svrha tim vježbama bijaše učiniti tijelo jakim i zdravim, ali im je (ne samo kod Špartanaca, nego i kod ostalih Grka) bilo i to svrhom, da sileći na prijegor, na napore i boli, utru put gospodstvu duše nad tijelom. Godimice bi se o Hermovoj svetkovini pred sakupljenim općinarima obavljao „ispit“, a i prigodom svetkovina držala su se natjecanja (agoni).

Muzički je uzgoj obuhvatao gramata i glazbu. Gramata t. j. čitanje i pisanje učio je učitelj gramatista. Obučavalo se u čitanju tako, da su se učila najprije imena i oblik slova, onda slaganje u slogove i sastavljanje slogova u riječi (sricanje), riječi u rečenice. Uz to se učilo i nešto slovnice. U pisanju se pak obučavalo tako, da je učitelj načinivši crte, u kojima će učenik pisati slova, sam napisao na ploču, a onda vodeći učeniku ruku isprva s njim pisao, poslije diktovao, pa samo popravljao. U školama nije bilo drugoga namještaja do sjedala (u gdjekojima ni toga), za to je učenik pisao prebacivši nogu preko noge i podvinuvši jedno koljeno. Pisalo se na drvenim, voskom naličenim pločicama pisaljkom; naprednjii pisali su na „papyru“ mastilom. Za čitanje služili su epski i didaktični pjesmotvori (kao Ilijada, Odiseja, Heziodova „djela i dani“, Esopove basne), pri čem se uz umni uzgoj osobito pazilo na etički. I oštrenju pamćenja posvećivala se velika briga.

Obuka u glazbi započinjala se nešto kasnije, ali ipak bar u 13. godini. Učila se najviše lira i kitara; frula se manje cijenila osobito u Ateni (u Beoćana se vrlo cijenila). Ali kao što gimnastici nije bila svrha učiniti dječaka atletom, tako ni obuka u glazbi nije imala zadaću, da ga učini umjetnikom, već da mu poda samo neku vještinu, pa se i tu pazilo na religijsko-ćudoredni i estetički uzgoj; jer je (osobito uz kitaru) morao učenik učiti i mnoge pjesme lirskih pjesnika, pa bi ga učitelj-kitarista morao uputiti u metriku i rastumačiti mu neobične oblike, a i sadržaj pjesme.

Da li je dječak što od toga učio, i koliko je učio, ovisjelo je o imetku roditelja i nazorima plemena, kojemu je pripadao. Po državnom ustavu bio je dužan Špartanac steći gimnastičku i muzičko-orhestičku obrazovanost, dok se za gramatičku obuku država nije brinula. — U Ateni se jednako cijenio i uzgoj gramatički, no država se nije starala ni za školu ni za obrazovanost učitelja, ni za plaću njegovu; sva se briga države sastojala u tom, da se vrše odredbe, što se tiču javnoga ćudoređa.

Svršivši ovu elementarnu nauku primakao se dječak atenski 16. godini, koja je za nj početak mladenačke dobi. Manje imućni stupili su onda u očev zanat, a sinovi bogatašâ i plemićâ stekavši znanje gramata, posvetili bi se u vrijeme od 16. do 20. godine ponajviše glazbi i gimnastičko-orhestičkim vježbama i igrama, koje su mogle pribaviti pobjedu kod svečanih agona. Što su naučili u palestri, gdje ih je pedotrib strogo nadzirao i pazio na ćudoredno držanje, valjalo im je usavršiti u gimnazijima, koji su bili pod državnim nadzorom, a bilo ih je izvan grada tri: Akademija, Likej i Kinosarg (onaj za djecu iz nejednakoga braka). Neki su u to vrijeme slušali nauke jonskih i elejskih filozofa ili Pitagorinu nauku. Uz to su se mladići plemićkih obitelji rado bavili jahanjem i lovom. Postavši u 18. godini mladić punoljetan, upisan je u knjigu dema, iza kako je građansku prisegu položio. Vojničko službovanje, koje je morao vršiti od 18. do 20. godine, zapriječilo bi ga tako u jahalačkom i lovačkom sportu.

U vrijeme poslije peloponeskoga rata, kad je nastala promjena u intelektualnom životu Grka, morali su se promijeniti i nazori o uzgoju i obrazovanosti. U Atenu dođoše novi učitelji, sofiste, a težnja je vremena išla za što većim znanjem. Ravnovjesje, što je do onda postajalo između muzičkoga i gimnastičkog uzgoja u neprekidnoj svezi s etičkim, poremetilo se kroz to, što se glavna briga po-

svećivala umnomu uzgoju. Pa ako su sofiste utjecali ponajviše na promjenu uzgoja mladićâ, opažaju se tragovi toga utjecaja i kod uzgoja dječaka. Dosadašnja obuka se proširila tako, te su se i drugi pjesnici počeli čitati, makar i ne više onako temeljito kao prije, a i novi su se predmeti pojavili. Napredak u matematici i astronomiji učinio je, te se uvela geometrija i računstvo, dok su dotle dječaci kod kuće (ne u školi) učili računati obično na prste ili kamenčićima. Sad bijahu potrebni i osobiti učitelji matematike. Uz te je predmete došlo i risanje. Kako se pak za etički uzgoj vrlo slabo marilo, napustio se jedan dio glazbene obuke, ponajprije sviranje u frulu. Što je etički uzgoj tako postao nuzgrednim ciljem, djelovalo je štetno na mladež, te su se upravo u vrijeme, kad je trebalo da se priprave za građanske poslove i dužnosti, podali raskoši i nasladama. U drugu im je opet ruku sredstvo za višu duševnu obrazovanost bila retorika i filozofija, kojoj su se učili od sofista. Mladići su hrlili u njihove škole, da slušaju njihova predavanja i da se vježbaju u lijepu govoru. Prevelika subjektivnost njihova i površnost, koja nastaje od mnogostrukih znanja (a i eristika), potaknula je mnoge na temeljitije istraživanje. Naskoro se s toga i opet podigla znanost, pa neki učenjaci osnovaše i velike škole, koje su se održale i u kasnija vremena. (Platonova je filozofijska škola bila Akademija, Aristotelova u Likeju, a kinička u Kinosargu.)

U to su vrijeme mnoge nove misli u Grčkoj, napose u Ateni, izbile na površinu. Prema njima mijenjale su se i misli o uzgoju. Težnja ta za promjenom pokazuje se u djelima Ksenofontovim i Isokratovim, najviše pak u Platonovim i Aristotelovim, koji su išli upravo za etičko-socijalnom reformom.

Od 4. stoljeća pr. Hr. dalje opaža se uz propadanje ćudoređa napredak u školstvu. Propadanju ćudoređa, držalo se, moći će se stati na put samo, ako obuka bude pod nadzorom državnim (bit će to utjecaj djela Platonovih), pa je tako cijelo školstvo došlo pod državnu pasku; stvoriše se školske oblasti i školski zakoni, a i učitelje je država plaćala. Na Teosu bio je na čelu školstva jedan gimnaziarh i jedan pedonom, tri su učitelja učila gramata, dva pedotriba gimnastiku, jedan učitelj glazbu. Uz ove bijaše i hoplomah za mačovanje i jedan učitelj akontista za bacanje koplja i toksot za strijeljanje lukom. Godimice bijahu ispiti, a o prijelazu u tečaj efeba (mladića) odlučio je pedonom. Kako su bila tri učitelja za gramata, može se suditi, da je obuka osobito u povodu napretka filologije u Aleksandriji i Pergamu bila vrlo proširena, pa je jedan valjda učio pisati i čitati i „malu“ gramatiku, a druga dvojica „veliku“ potpuniju gramatiku i tumačenje pisaca uz nešto deklamatorne mimike. Tumačenje se ticalo oblika i sastava riječi i sadržaja, a uz to je pridošlo gdjekad i estetičko ocjenjivanje, pa obuka u metrici i ritmici. Za stvarno je tumačenje trebalo preudesiti knjige, jer je trebalo tumačiti mitologiju, povjest, istoriju literature, filozofiju, starine, retoriku, pa i geografiju, astronomiju i prirodne znanosti. Tako je u to vrijeme osim knjiga priudešenih za čitanje pisaca (hrestomatijâ), kojih je bilo i u pređašnje vrijeme, nastalo mnogo za školu udešenih pomoćnih knjiga, pa kronologijskih tabela i zemljopisnih karata. Napredak se vremena opaža i u tom, što se posvetila skrb i uzgoju djevojaka, te su uređene gotovo jednake djevojačke škole. Obuka u gimnastici i glazbi još se manje u to vrijeme cijenila nego u pređašnje, jer se smetnula s uma etička uzgojna svrha tih predmeta, pa se Aristotel tuži, da se glazba uči samo za zabavu.

Za uzgoj mladića ima u to doba nova uredba t. zv. uredba efeba. Bio je to javni uzgojni zavod za odlične i bogate mladiće, uređen prema duhu vremena. Upravljao je njime od naroda godimice izabrani kozmet, koji je opet sebi odabirao učitelje pedotriba, hoplomaha, akontistu, toksota. Osim toga učili su mladići plivati, veslati, a i baratati teškim bojnim spravama, pa su i vježbe u tom svem imali, a kraj toga se posvećivala pažnja i muzičkomu i znanstvenom uzgoju. Tko nije pripadao družbi efeba — a tko nije htio, nije morao —, polazio je u to vrijeme retorska i filozofijska predavanja. U retorskim se školama mogao mladić svestrano obrazovati. Filozofijske škole nijesu toliko privlačile mladiće upravo za to, jer u njih ne bijaše ništa originalna, nova, nego su se naprosto prikazivale nauke pojedinih filozofa. Uz to i nije duh vremena prijao tim školama, jer se filozofija držala samo pripravom za retoriku. U retorskim se pak

školama podučavalo osim u govorništvu i u literaturi, povjesti, prirodnim znanostima, pa i matematici, jer su te škole bile samo nastavak škola sofistâ. Uz govornike Demostena i Liziju čitali su se i historičari Herodot i Tukidid, pa pjesnici Homer i Heziod. I praktične su se vježbe držale pismeno i usmeno, a osobito su se cijenili improvizirani govori, u kojima su se i sami retoriučitelji odlikovali. Davale su te škole i uputu za javni život pripravljajući za sudnicu i vijeće. Osobita se pažnja posvećivala lijepomu obliku, a bila su u glavnom dva govornička smjera: azijski bujni, i atički zbijeni, između kojih stajaše kao posredni smjer rodski. Škola je bilo na mnogim mjestima, a polazili su ih i Rimljani, koji su se i u govorništvu kao i u svem drugom znanju i umijeći usavršivali u Grčkoj.

dr. A. Bazala.

Grčka. Kraljevina Grčka obuhvata 65.000 km², a ima 2,433.806 stanovnika. Kad se grčki narod nakon duga i teška ropstva oslobodio tuđega jarma (1829.), stao je odmah raditi i nastojati o tom, da se uzdigne što više na prosvjetnom polju. Grčko se školstvo uredilo prviput školskim zakonom od g. 1834. Taj se školski zakon naslanja na francuske i bavarske školske ustanove, pa je bio u kreposti do godine 1888., i sačinjava ujedno prvu perijodu u razvoju grčkoga pučkog školstva. Druga perijoda seže od god. 1888. do 1892., treća od to doba pa do god. 1896., a posljednja od tada do danas.

Prvo razdoblje. Zakonom od godine 1834. nastava je u kraljevini Grčkoj obvezna od pete do dvanaeste godine, te se roditelji kazne globom od 10 lepta do 50 drahma, ako ne šalju svoje djece u školu. Svaka je općina dužna izdržavati svoju školu, no može se složiti i više općina, da zajednički izdržavaju jednu školu. Vlada pripomaže ubogim općinama prinosima iz državne blagajnice, ako ne mogu same izdržavati škole.

Za izdržavanje škola doprinose i manastiri po kralj. odredbi od god. 1833. neki stalni godišnji prinos, pa je te godine doprinijelo šest manastira 11.170 drahma za pučku nastavu.

U početku su škole bile mješovite s jednim učiteljem, a samo su u većim gradovima imale kadšto još i drugoga — podučitelja. Poslije su se pretvorile u jedno-, dvo- i višerazredne. Tim su zakonom uređene donekle i djevojačke škole, pa su za njih vrijedile iste ustanove kao i za dječačke.

U svakoj se pučkoj školi učilo: vjeronauk, počela grčkoga jezika, čitanje, pisanje, računanje (poznavanje zakonom uvedenih mjera, uteza i novaca), crtanje, povjest i prirodopis. Osim toga propisana je dva puta na nedjelju gimnastika i praktično gospodarstvo s gospodarskim radnjama i s osobitim obzirom na voćarstvo, svilarstvo i pčelarstvo. U djevojačkim školama propisane su vježbe u ženskom ručnom radu.

Učitelji su razdijeljeni u tri stupnja. Učitelj prvoga stupnja za provincijalne, okružne i glavne gradove treba da pokaže osim dovoljne prakse i točno poznavanje kršćanskoga vjeronauka; nadalje se od njega traži pravilno, logično i izrazito čitanje, krasnopis, slovnica i stilistika, računstvo, crtanje, poznavanje svete i grčke povjesti, počela zemljopisa, gimnastika, teorija pjevanja i praktično poznavanje poljodjelskih i vrtlarskih radnja. Učitelji drugoga stupnja za općinske škole prvoga reda treba da umiju ortografski pisati i svoje misli jasno pismeno prikazivati, a treba da poznaju počela zemljopisa, svete i grčke povjesti, vjeronauk i gospodarske radnje. Učitelji trećega stupnja za općinske škole drugoga i trećega reda treba da umiju čitati, pisati i računati, da znadu tumačiti katekizam, nešto o pjevanju i praktične gospodarske radnje.

Ispit učiteljskih kandidata polaže se javno pred ispitnim povjerenstvom učiteljske škole. Iza smirenoga ispita namješta učitelje trećega i drugoga stupnja nomarh, a one prvoga stupnja ministarstvo, koje potvrđuje također nomarhom namještene učitelje. Dvije godine iza namještenja treba da se učitelji podvrgnu opet ispitu. — Plaća učiteljska ustanovljena je po tom zakonu mjesečno na 50 do 100 drahma, prema stupnju učiteljâ i prema mjesnim prilikama. Uz to imade učitelj slobodan stan, zatim najmanje 2 stremata (jutra) zemlje i 10—50 lepta školarine za svakoga učenika. Tu školarinu kao i svoju mjesečnu plaću dobiva kod općinskoga poreznog ureda. — Nema li posebne školske zgrade, tad se mora općina pobrinuti za prikladne prostore. — Zakon se brine i za stare učitelje, udovice i siročad tim, da se osnovala štedionica, u koju uplaćuje svaki učitelj dvadesetinu svoje plaće. Kad nastane potreba, isplaćuje se narasla svota sa 40% kamata.

Svaka općina ima svoj školski odbor, koji se sastoji od načelnika, svećenika i dvojice općinskih starješina, a ti odbori imadu ista prava, kao i u nas mjesni školski odbori s mjesnim školskim nadzornikom. Nad tim mjesnim nadzornim uredom stoji okružna, a nad ovom opet pokrajinska školska nadzorna oblast. Najviša školska nadzorna oblast je napokon ministarstvo.

Vlada pridržaje sebi pravo, da osniva i potpomaže po svojoj volji škole iz zajedničke blagajnice za bogoštovne i nastavne svrhe. Već je gŏd. 1829. osnovao narodni sabor u Argosu blagajnicu za crkvene i školske potrebe iz manastirskih i crkvenih prihoda. Od 400 po prilici manastira opustošio ih je rat do 120, a u 200 manastira nastavalo je samo po 5 i manje kaluđera. Ti su kaluđeri razmješteni u ostalih 80 manastira, dok je 320 napuštenih manastira država dala u zakup. Ta je zakupnina sačinjavala temeljnu glavnicu štedionice, a iznosila je već godine 1830. do 400.000 drahma. Toj se glavnici pridružio još porez nastavanih manastira u iznosu od 10%, pa onda milodari i zapisi.

Podjedno je tim zakonom osnovana u glavnom i prijestolnom gradu škola za obrazivanje učitelja i učiteljica, a pučka je škola u glavnom gradu bila ujedno vježbaonica i uzorna škola. — Što se tiče nastavne osnove i metode itd., izdaje ministarstvo posebne naputke i rukovođe. Ravnatelj učiteljske škole je ujedno i generalni školski nadzornik sviju pučkih škola, pa ima i disciplinarnu vlast. On je u činu ministarskoga ravnatelja, ima 3600 drahma plaće, pa je podčinjen neposredno ministarstvu zajedno s učiteljima učiteljske škole, koji imadu naslov profesora, te su izjednačeni u svem s gimnazijskim profesorima.

Disciplinske kazne za učitelje bile su zakonom od god. 1834.: ukor, novčana globa od 1—20 drahma, i otpust od učiteljske službe na osam dana do šest mjeseci s plaćom ili bez nje. No zakonom od godine 1887. promijenile su se te ustanove u toliko, da novčana globa ne smije iznositi više od polovice mjesečne plaće, a otpust na neko vrijeme određen je na tri dana do tri mjeseca. Te kazne može izdavati generalni nadzornik za pučke škole i izvanredni nadzornici, pošto je prije o tom sastavljen zapisnik, te ministarstvu podastrt na potvrdu. No prije nego se provede kazna, pozove se učitelj ili učiteljica, da se u nekom stanovitom roku izjavi i opravda. Isto se tako postupa kod premještenja i otpusta bilo povremenoga, ili posvemašnjega.

D r u g o   r a z d o b l j e. Izvještaji mnogih nadzornika, koji su obašli u različno doba kraljevinu, da pregledaju škole, prikazuju jednodušno njihovo stanje kao vrlo rđavo i kukavno. To je ponukalo vladu, da osnuje za pučku nastavu posebnu blagajnicu, koja je skroz neodvisna od državne blagajnice i kojoj je svrha, da pruža sredstva za uzdržavanje škola, što već postoje, kao i onih, što će se tek osnovati. Po škol. zakonu od god. 1888. doprinosila je državna blagajnica 1,200.000 drahma, manastiri 150.000 drahma, a općinske blagajnice za svakoga svog općinara po jednu drahmu. Iz toga su se prihoda namirivale sve potrebe pučkih škola. Tim se novim zakonom pomoglo bar u toliko, da su se otkrile sve potrebe i mane pučkoga školstva, i da su učitelji dobivali redovito svoje plaće, pa nijesu više ovisili od milosti pojedinih općinskih poglavarstva. No mnogim drugim nedostacima u školstvu novi je zakon slabo stao na put.

T r e ć e   r a z d o b l j e. God. 1889. podnijelo je ministarstvo prosvjete komori posebne zakonske osnove, kojima je htjelo popraviti i podići dotle dosta zanemareno školstvo, no komora zabavljena drugim političkim poslovima nije smogla toliko vremena, da raspravlja o tim vladinim zakonskim osnovama. Tek god. 1892. primljen je zakon o organizaciji pučkoga školstva, a za tu organizaciju uzelo se osnovom broj stanovništva. Trajanje osnovne nastave uglavljeno je na četiri godine. Broj učiteljâ treba da odgovara u svakoj osnovnoj školi pravomu stanju i broju učenikâ, i to po selima dolazi jedan učitelj na 40—50 djece, u manjim gradovima na 50—60, a po većim na 60—70. Učitelji, koji uče samo pisati, rade po selima s 15 do 40 učenika. — Nadalje je tim novim zakonom povišena plaća učiteljima, i to: učiteljima prvoga stupnja od 140 na 150 drahma mjesečno; onima drugoga stupnja od 100 na 120, trećega od 80 na 100, a učiteljicama drugoga stupnja od 100 na 120, a onima trećega stupnja od 80 na 100 drahma. Osim toga uredilo se pitanje o školskim podvornicima, o pisaćem materijalu, o školskim zgradama, namještaju, učilima, knjigama i drugim znamenitijim stvarima. Ujedno

su određene nastavne osnove za pojedine vrste škola, kao i za niže učiteljske škole. — Tako se tim zakonom uveo bar donekle red u pučkoj nastavi, pa se školstvo tim znatno podiglo, jer su se već za kratko vrijeme pokazali vrlo povoljni uspjesi.

Četvrto razdoblje. Zakonom od godine 1895., što i danas još vrijedi, dokinute su sve pređašnje zakonske ustanove o pučkim školama, pa je mnoga valjana i iskustvom prokušana morala ustupiti mjesto manje valjanoj. Po tom je zakonu predana uprava i nadzor javne nastave nadzornicima i posebnim nadzornim kolegijima na milost i nemilost, dakle: višemu svećenstvu, vlasteli, trgovcima i obrtnicima, liječnicima i odvjetnicima, upraviteljima privatnih škola i umirovljenim časnicima. Općinska su poglavarstva lišena gotovo sviju prava, a učitelji su potisnuti i ovisni od nadzornikâ, koji ih namještaju i otpuštaju po svojoj volji. Jedinstvo je u pučkom školstvu poremećeno, jer je uprava u rukama četrnaest različnih nadzornih kolegija i isto toliko nadzornika. I sama nastava trpi, jer se ne radi po jedinstvenoj nastavnoj osnovi, već po utjecajima pojedinih nadzorništva. Škole se dokidaju i opet osnivaju, umanjuju i povećavaju bez ikakva sustava, a državni se novci troše ponajviše uzalud, a ne može drugojačije ni da bude kraj tolikih raznolikih nadzornih kolegija, na koje utječu opet drugi moćni elementi. Jedina je blagodat toga zakona, da se ondje, gdje su nadzornici valjani i podobni, opaža dobar napredak, i da ondje učitelji vrše bolje svoje zvanične dužnosti, a tim se opet po toliko puta dokazalo, da je uredba nadzornikâ za napredak školstva veoma blagotvorna, kad su nadzornici savjesni i stručno obrazovani ljudi.

Prve odredbe o obrazivanju pučkih učitelja donio je školski zakon od god. 1834., po kojem se uredila u glavnom gradu učiteljska škola, ali se morala god. 1864. radi neuspjeha zatvoriti, pa od godine 1864. do 1878. nije bilo u kraljevini Grčkoj nijedne učiteljske škole, nego su za sve to vrijeme pučke učitelje imenovala posebna povjerenstva po želji i zapovijedi tadašnjih političkih korifeja. Tek godine 1878. stvoren je zakon o učiteljskim školama, koje su uređene kao i u drugim evropskim zemljama, naročito u Njemačkoj. U Grčkoj su četiri učiteljske škole: u Atini, Tripolisu, Larisi i Korfu-u, i sastoje se od tri tečaja, a nastavni su predmeti isti kao i u učiteljskim školama ostalih evropskih zemalja.

Učitelji, što uče samo pisati (a ima ih po prilici do tisuću), nijesu do god. 1893. dobivali nikakve upute ni obrazivanja. Te godine su zakonom uređene niže učiteljske škole i s njima spojene vježbaonice, a uređene su bile poput talijanskih „Scuole normali inferiori“, pa je iz njih izlazilo godimice do 300 mladih ljudi, koji su najnižoj nastavi prilično zadovoljavali, kako su to potvrđivala školska nadzorništva. No nakon tri godine ukinute su i te uredbe poput mnogih drugih, koje su se pokazale valjanima, novim zakonom od godine 1895..

Po statističkim službenim podacima od godine 1897. bile su tada u Grčkoj 2874 pučke škole (1479 dječačkih, 432 djevojačkih i 963 za pisanje). Te je škole polazilo 148.349 učenika (129.230 dječaka i 29.119 djevojčica); dakle $6\cdot_{58}\%$ od svega pučanstva. Učiteljâ je bilo te godine 3167 (1785 pučkih učitelja, 232 podučitelja, 550 učitelja za pisanje i 600 pučkih učiteljica). Izdaci za pučko školstvo iznosili su te godine 5,007.400 drahma; od toga se trošilo na plaće pučkih učitelja i učiteljica 3,853.440; na učitelje za pisanje 592.000; na školske podvornike 52.000, na najamninu školskih zgrada 410.000, a za namještaj, pisaći materijal i ostala učila 100.000 drahma.

Srednjih škola ima u kraljevini Grčkoj dvije vrste, tako zvanih helenskih škola i gimnazija. Prve se sastoje od tri razreda, te podavaju učenicima neku zaokruženu, cjelovitu spremu za život, kao što u nas više pučke škole, a ujedno pripravljaju učenike za gimnazije, kojih imade preko 40. Drugih viših škola u Grčkoj nema, osim jedne jedine realke, što se godine 1895. u Atini osnovala. U Atini je i sveučilište s četiri poznata fakulteta. Za djevojačku nastavu postoji od god. 1836. veoma znamenit zavod pod imenom „Hetaira philopaideftiké“, koji svojim velikim imutkom mnogo radi, da se po cijeloj zemlji osnivaju djevojačke škole i zavodi. Osim toga ima u Grčkoj 22 sillloga (udruženja) i posebnih društava, koja se brinu za uzgoj radnikâ, ubogih i siročadi.

T. I.

Gučetić Nikola rodio se u Dubrovniku od prastare vlasteoske porodice god. 1549. Izučio je škole u svom rodnom gradu, iz

koga se nigda nije udaljio. Ipak se još mlađan obogatio lijepim znanjem; jer je marljivo čitao stare pisce, naročito Platona i Aristotela, a isto tako i crkvene oce, pa učene školastičare, među inim i sv. Tomu Akvinca. Mnogo je i dopisivao s priznatim talijanskim učenjacima onoga doba. Poradi mnogobrojnih njegovih učenih djela zauze se za nj kardinal Belarmin i isposlova mu od pape Klimenta VIII. čast doktora filozofije i teologije, što bi rijetko zapalo svjetovnjaka.

Gučetić je redom obavljao sve građanske službe u Dubrovniku, pa i najvišu; bio je naime i retorom republike. Starost je sproveo na Trstenom blizu Dubrovnika. Zanimljiva je bilješka o njemu u genealoškom prijegledu njegove porodice. Tu se veli: „Nikša, sin Vida Gučetića, umr'o g. 1610. na 24. siječnja. Bio je rijetke dosjetljivosti; čovjek oštrouman i oprezan, mnogo štovan od republike. Održao je svaku službu i čast."

Gučetić je napisao latinskim i talijanskim jezikom četrnaest spisa, koji se dijele na filozofske, teološko-moralne, retoričke, političke i pravne. No nas zanima najviše djelo, što ga je u Mlecima izdao g. 1590. talijanskim jezikom, a potpuni mu napis u hrvatskom prijevodu glasi: „Uprava obitelji; napisao Nikola Vid Gorze, dubrovački plemić, član akademije skrovitih (occulti), u kojoj se u kratko raspravlja o pravoj ekonomiji, u kojoj se i na lagan i na učen način uči uprava ne samo kuće, nego i grada i okolice, pa i to, kako se može umnožiti i sačuvati bogatstvo."

U spomenutom djelu, koje je prema tadašnjemu običaju pisano u obliku razgovora između samoga pisca i prijatelja mu Bunića, raspravlja Gučetić o kućnom gospodarstvu, o krepostima muža i žene, o njihovim dužnostima spram služinčadi i kmetova, o uredbama kućnim, uređenju posjeda. Naravno je dakle, da se morao taknuti i dužnosti roditelja spram djece i podati pravila za njihov uzgoj. Dobra trećina cijeloga djela bavi se tom stvari.

Raspravljajući o uzgoju djece navodi Gučetić najprije dužnost očevu. Među inim veli, da je muškarac dužan paziti na to, iz čije se kuće ženi, kakvi su roditelji djevojčini, i kakvo joj je vladanje. Ne bude li pazio na to, rađat će djecu na ruglo, sramotu i propast svoje porodice. Ako su pređi bili bolesni ljudi, i djeca će na svijet donijeti iste pogrješke. A isto će tako od svojih pređa baštiniti i duševne pogrješke.

Navodeći majčine dužnosti ističe, kako treba da bude na oprezu već za trudnoće. Opominje je, da se čuva teško probavnih jela, a preporučuje joj, da giblje tijelo, a svoj duh navrne veselim, ugodnim i čistim mislima. Kad porodi, neka dijete hrani svojim mlijekom, a samo u nuždi neka mu traži dojilju. Dješešce valja privikavati na studen, da mu ojačaju udovi. Ne treba dopuštati, da žive u slastima. Već od treće godine neka vježba tijelo.

Poput Aristotela razdijelio je Gučetić vrijeme uzgoja u tri perijode, od kojih svaka obuhvata po sedam godina. Premda traži, da se u prvoj perijodi pazi najviše na tjelesni razvitak djeteta, to hoće ipak, da se već u toj dobi nauče poznavati slova i da ih slažu u slogove, t. j. da uče čitati i pisati; ali pri tom, veli, da ne treba žalostiti djecu slabašna razuma radi; jer njima više prudi, da nauče igrajući se, nego da se pod stegom silomice na to naviknu.

I u drugoj perijodi želi Gučetić, da se djeca hrane priprostim jelom, i da ne piju vina bez vode. Tijelo treba da vježbaju još više, nego u prvoj perijodi. Preporučuje skakanje, plesanje i rvanje, ali želi, da se djeca čuvaju prevelika napora. Sad je vrijeme, da se uče gramatici, logici, retorici i muzici. Tomu bi po Aristotelu valjalo dodati i slikarstvo, a po Platonu aritmetiku, domaće zakone, geometriju, filozofiju i metafiziku. Neka mladež mnogo uči, jer joj je sada pamet u cvijetu, pa dugo pamti, što nauči.

U trećoj perijodi poraslo je tijelo i njegova snaga, te mu treba više vježbe i hrane. Neka se dječak vježba, da čuje noću i neka se vježba u oružju, da u pogibli grad ima dosta jakih i spretnih branilaca. Zanimljivo je, što Gučetić veli, da tjelesne vježbe nijesu djeci potrebne samo radi zdravlja, nego i radi dobra duševnoga raspoloženja; jer besposlenost je za mladića kuga i majka sviju poroka, te lijenčine treba istjerati iz grada.

Gučetić je u opće veliku pažnju svraćao moralnomu uzgoju, pa mu je s toga, makar da ga se dotaknuo gotovo na svakoj stranici, posvetio i posebni dio knjige. O čovječjoj naravi veli, da je u sredini među dobrim i zlim, ali ipak više da naginje na zlo, nego

na dobro. Duša da u prvoj dobi jako slijedi tjelesni ustroj, te naginje onamo, kamo je vodi osjetna težnja. Toj težnji veoma ugađa ugodan predmet, koji podražuje osjetila i maštu u nadi za nečim, što je prividno dobro.

Osjetila su po Gučetiću vrata, kojima u dušu ulazi ono, što je pošteno, i što je nepošteno. Budemo li dobro upravljali dječjim osjećanjem, bit će mu i duša uglađena i dobro uzgojena. — Vidno osjetilo uzgajat će učitelj tako, da dječaku ne dopusti da vidi, što je ružno i besramno. Slušanje nepoštenih govora potiče dušu na zlo, a po gotovo u nježnoj i lakoumnoj dobi. Osjetilo mirisanja valja njegovati tako, da dječak ne miriše onih stvari, koje mogu poticati na pohotu. Osjetilo kušanja (usta) valja tako njegovati, da djeca ne govore nepristojne riječi, da ne lažu, da ne budu brbljava. Zatim valja nastojati, da djeca budu umjerena u jelu, da ne jedu ni prerano ni prekasno. Još više treba da se čuvaju od prekomjerna pila; jer potiče na suvišan trošak, škodi glavi i sili na sramotno vladanje. Treba paziti i na odijelo mladićâ. Neka u tom ne pretjeruju, ali neka i ne oskudijevaju odijelom. Odijelo treba da bude prema godišnjemu doba, pristojno skrojeno i od prikladne tkanine.

Na moralni uzgoj dječakov utječe osobito zlo društvo, koje ga može pokvariti više od kuge. Radi zla društva bivaju dječaci neposlušni svojim učiteljima. No nije dosta da djecu samo čuvamo od zla društva. Valja ih neprestano poticati na dobro i kreposno vladanje.

Gučetić govori i o uzgoju djevojaka, pa je u tome pogledu veoma strogih nazora. On hoće, da se djevojke poslije sedme godine ne puštaju iz kuće. A kad su zatvorene u kući, neka ne budu radoznale, neka ne dolaze na prozor samo, da ih svijet gleda. Osim toga neka oci ne dopuštaju, da im kćeri tajno pohađaju nepristojni rođaci, pa neka od njih odstrane i besramne žene. Vrlo im je pak koristan i potreban pošten rad, koji se za njih sastoji u kuhanju, vezenju, predenju, tkanju i sličnim vještinama. Osobito neka budu šutljive, jer je šutljivost velik nakit ženskomu spolu. No nije od potrebe, da budu nijeme, već razborite u govoru prema vremenu i mjestu.

Zanimljivo je, kako Gučetić sudi o svojstvima dobra učitelja. Da mogne svoju zadaću valjano ovršiti, traži on od njega, da bude pošten i iskusan za svoje zvanje. Neka bude valjan u govoru i radu, i neka mu budu pristale kretnje i izraz njegova tijela. Budući da se djela doimlju više nego riječi i budući da se mladići najviše upravljaju i uzgajaju primjerom, neka se učitelj pokazuje radije dobrostiv i blag, nego li ohol i surov. Seneka veli, dodaje Gučetić, da se duh ljudski lakše privabi ljubavlju, nego silom. Mladež, s kojom se postupa blago i ljubežljivo, postaje ponajviše blaga i ljubežljiva. Tko odmah daje djetetu strah za čuvara, slabo ga je osigurao. Neka učitelj s prvine ne pokazuje djeci grozno lice, već prijazno i blago, jer će inače poslije uvijek morati upotrebljavati šibu. Nadalje treba da učitelj bude razborit, t. j. mora budnim okom paziti, kakve je ćudi koje dijete i na što naginje, da može upotrebiti ona sredstva, kojima će ga moći okrenuti od zlih sklonosti k dobrima, pa ga u njima učvrstiti.

Kako se iz svega vidi, Gučetić je za svoje naputke o uzgoju upotrebio više pisaca, naročito grčke filozofe Platona i Aristotela, pa crkvene oce. No kao praktičan čovjek birao je iz njih samo ono, što je držao korisnim za uzgoj dubrovačke mladeži. *S. B.*

Guts-Muths Ivan Krištof Fridrik rodio se g. 1754. u Quedlinburgu. Izučio je teologiju u sveučilištu u Halle-u. Kad je Salzmann (v. t.) osnovao zavod u Schnepfenthalu, postao je Guts-Muths u njemu učiteljem i doveo mu prvoga pitomca, znamenitoga poslije geografa Karla Rittera. Guts-Muths je predavao geografiju i tehnologiju, a uz to je upravljao i gimnastičkim vježbama. Sve je predmete obrađivao vrlo savjesno i razumno, ali osobitu je pomnju svraćao gimnastici, koju je upravo on uveo u obuku novijega vremena. Proučivši tjelesne vježbe starih Grka popunio ih je i usavršio novima, te sveo u sustav. Da tomu predmetu prokrči put u školu i da olakša posao onima, koji bi bili voljni, da u njemu upućuju mladež, izdao je više djela, kao što su: „Gymnastik für die Jugend“, „Schwimmkunst“, „Turnbuch für die Söhne des Vaterlandes“, „Katechismus der Turnkunst“. U tim je spisima Guts-Muths preporučivao gimnastiku i kao pripravu za vojničke vježbe.

Osim toga radio je Guts-Muths i na polju geografske znanosti. U društvu s nekim učenjacima (Gaspari, Hassel, Jakobi itd.) izdao je zanimljiva geografska djela: „Hand-

buch der neuesten Erdbeschreibung" i „Deutsches Land und deutsches Volk". Samu pak geografsku obuku usavršio je svojim djelima: „Lehrbuch der Geographie" i „Versuch einer Methodik des geographischen Unterrichtes". Da međutim nije ništa drugo učinio van to, što je uzgojio Rittera, oca poredbene geografije, zaslužio bi, da se uvrsti među glavne promicatelje te znanosti.

Za pedagošku knjigu napose stekao je Guts-Muths osobitih zasluga svojim zbornikom: „Bibliothek für die Pädagogik", koji je vrlo bogato i pouzdano vrelo za školstvo i pedagošku nauku onoga doba.

Posljednje dane svoga života sproveo je Guts-Muths u Ibenhainu blizu Schnepfenthala, te je marljivo radio u školi i u svom vrtu, a bavio se i mekaničkim radnjama, kojima je bio osobito vješt. Umr'o je g. 1839.

S. B.

H.

Habdelić Đuro rodio se u Starim Čičama u Turopolju 1609., a umr'o u Zagrebu 1678. Bijaše sin Baltazara Habdelića, vlasnika Male Mlake, pa je kao mladić od 21 godine stupio u red Isusovaca. Nauke je polazio u Gracu i Trnavi, pa je postao doskora doktorom filozofije i učiteljem viših nauka. Bio je također kroz 20 godina upraviteljem varaždinskoga i zagrebačkog isusovačkog kolegija i seminara, pa je stekao mnogo zasluga za školu i književnost.

Kako je reformacija u šesnaestom stoljeću uzburkala gotovo čitavu Evropu, prenesena je i u Hrvatsku, gdje je našla moćnih zaštitnika i širitelja. Da se taj novi duh u nas preprriječi, poče se rimski papa Urban VIII., osobiti prijatelj Slavenâ, pa i naše katoličko svećenstvo u velike zanimati za našu književnost. Među tim znamenitijim kajkavskim piscima odlikovao se osobito Juraj Habdelić. Posvetivši se sa svom ljubavlju nastavi i uzgoju hrvatske mladeži vidje, da u nas nema knjiga, iz kojih bi se mladež mogla naučiti latinski jezik; s toga je sastavio u kajkavskom narječju rječnik hrvatsko-latinski, koji je tiskan god. 1670. u Gracu pod natpisom: „Dictionar ili reči slovenske ukup zebrane, u red postavljene i diačkemi zlahkotene.“ Taj rječnik nema doduše onolike vrijednosti kao Bijelostijenčev, koji je izdan sedamdeset godina poslije, ali je bio od velike koristi mladeži, kojoj je bio i namijenjen. — Drugo je Habdelićevo jezikoslovno djelo: „Sillabus Vocabulorum grammaticae Em. Alvari in illyricam, sine Croatis et Slauonibus vernaculam conversorum, cum appendice generum et Declinationem.“ To je djelo izdano poslije njegove smrti u Zagrebu god. 1726. — Nadalje je izdao: „Fasciculus Palmarum, seu Elogia Neomartyrum Cocincinensium. Graecii 1668. — Zatim hrvatskim jezikom: „Pervi otca našega Adama greh i žalostno po njem vse človečanske nature porušenje, stolmačeno i na kratkom popisano po Jurju Habdeliću Tovaruštva Jezuševoga mašnika.“ V Gracu 1674. — Kerščanski navuk z dogodjaji sv. pisma. V Gradcu 1674. — „Zercalo mariansko to je to poniznost Device Marie ka je Boga rodila“ itd. Vu nemškem Gradcu 1662. — Njegovo je znamenitije djelo: „Pervi otca našega greh“, što ga je posvetio zagrebačkomu biskupu Martinu Borkoviću. Ta moralno-poučna knjiga ima 1181 stranu, te je osnovana na sv. pismu, a pripada među najbolje knjige, što su napisane u kajkavskom narječju.

Upravo u ono vrijeme, kad je Habdelić bio rektorom zagrebačkoga isusovačkog kolegija, osnovao je veliki predstavnik zagrebačkoga kaptola Nikola Dinežević zakladu za sveučilište u Zagrebu. Kralj Leopold I. potvrdio je bio tu zakladu i primio zagrebačku akademiju pod svoju zaštitu, te joj podijelio sve one povlasti, koje imadu sveučilišta u njemačkom carstvu i drugim njegovim zemljama. No sveučilište nije ipak osno-

vano, jer su Isusovci zahtijevali, da kraljevu povelju potvrdi i njihov general u Rimu, na što hrvatski staleži nijesu htjeli pristati ne priznavajući u svojoj zemlji nikakve vlasti iznad kraljeve. *T. I.*

Hadžić Nikola rodio se g. 1791. u Mitrovici, gdje je svršio osnovnu školu. Do godine 1813. službovao je u različnim pisarnicama kao besplatan vježbenik. Tađa je nakon položenoga učiteljskog ispita dobio mjesto njemačkoga učitelja u Vojci, gdje je službovao do g. 1817. Od tuda bude premješten najprije na njemačku školu u Martince, zatim (g. 1818.) u Hrtkovce. Doskora (g. 1820.) bude međutim imenovan učiteljem na glavnoj školi u Novoj Gradišci.

Tri godine iza toga bude Hadžić s obzirom na uspješno položeni nadučiteljski ispit i s obzirom na to, što je bio prvi, koji je u slavonsko-srijemskoj Krajini usmeno računstvo obrađivao kao obligatan predmet i u njemu polučio sjajne uspjehe, kao i s obzirom na to, što je u krasnopisu natkrilio sve tadašnje učitelje, naimenovan nadučiteljem u Bijeloj Crkvi u Banatu, a doskora iza toga (g. 1826.) u Zemunu. Tu se Hadžić latio pera, pa je izdao (g. 1829.) djelce na hrvatskom jeziku s natpisom: „Cvitje istine za oplemeniti razum i popraviti srce mladeži.“ Poslije toga (g. 1831.) napisao je Hadžić djelce s natpisom: „Pripovjedčice.“ U toj knjižici upućuje Hadžić graničare, da osnivaju škole i školske blagajnice. To je djelce štampano latinicom i ćirilovicom.

Za taj plemeniti i nesebični rad izrekla mu je dvorska pisarnica svoje zadovoljstvo, te ga je (g. 1833.) priznavajući njegovo veoma uspješno dvadesetogodišnje službovanje i njegov književni rad naimenovala školskim ravnateljem slavonsko-vojne Krajine.

To je bio sada pravi djelokrug za Hadžića, u kojem je mogao upotrebiti cijelo svoje opsežno znanje i iskustvo.

Prigodom prvoga pregledanja škola opazio je Hadžić, da se kod obuke u računu ne postupa metodično, pa se s toga dade odmah na posao i sastavi „Uputnu knjižicu za usmeno računstvo“.

Godine 1835. spjevao je Hadžić na uspomenu smrti Njeg. Veličanstva Franje I. tužaljku s natpisom: „Plač matere Slavonie po smrti milostivog i nigda nezaboravljenog našeg zemaljskog otca, cesara i kralja Frana prvoga, na veću slavu i vječnu uspomenu Imena njegovog izdan.“

Godine 1847. sastavio je Hadžić školsku knjigu: „Abecedar za potrěbu narodnih učionicah u Hèrvatskoj i Slavonii, a napose za vojničku krajinu.“ Ta je knjiga štampana o zemaljskom trošku u Zagrebu. G. 1851. štampana je po drugiput troškom Franje Župana u Zagrebu s neznatnom preinakom. Imala je na 104. strani ovaj sadržaj: 1. Mala štampana slova; vježbe u sricanju. 2. Kleine Druckbuchstaben; Sylben-Tabelle. 3. Velika štampana slova. 4. Grosse Druckbuchstaben. 5. Kratki nauk. 6. Kurze Sittenlehren; 7. Male pripovijesti; 8. Kleine Erzählungen; 9. Naredba za dijeljenje riječih kod sricanja; 10. Regeln zur Theilung der Wörter beim Buchstabiren; 11. Građjanska ćirilica mala i velika, uspoređena s latinskim slovima; 12. Za uvježbovanje. (Из брзоукоr Буквара од Ис. Стојановића.) 13. Басне од Доситеја Обрадовића; 14. Кратка ћудоредна правила; 15. Crkvena ćirilica velika i mala.

God. 1848. sastavio je Hadžić knjižicu t. zv. „Slovoznanje“. Rukopis te knjižice ustupio je tadašnjemu banskomu vijeću, koje je „Slovoznanje“ dalo o svom trošku tiskati odredivši podjedno sporazumno s glavnim zapovjedništvom, da se ta knjiga upotrebljava u svjema školama.

Godine 1851. napisao je Hadžić brošuricu s natpisom: „Reč u zgodan čas mojim zemljacima.“ Hadžić je sastavljao i njemački rječnik, ali nije mogao naći nakladnika, pa je s toga sav rukopis g. 1851. ustupio Šulku, koji ga je primio sa zahvalnošću i shodno upotrebio. Budući da je Hadžić bio poznat kao izvrstan stručnjak i književnik, bude g. 1850. pozvan u Petrinju, a g. 1852. u Zagreb u povjerenstvo, koje se bavilo pitanjem, kako da se sastave školske knjige za narodne škole. Zagrebački je gouvernement povjerio god. 1854. Hadžiću, kao najvrsnijemu učitelju i pedagoškomu piscu, sastavak „Početnice“ i „Буквара“.

Tim bi bio u kratko prikazan Hadžićev učiteljski i književni rad.

No on se nije tim zadovoljio. Njegovo plemenito i patrijotsko srce moralo je činiti vazda dobro. Hadžić je s toga nadahnut pravim patrijotizmom i proniknut iskrenom ljubavlju prama učiteljstvu predložio god. 1828., da se ustrajaju narodne škole, gdje bi djeca

muška i ženska uživala blagodati školske obuke u svom materinjem jeziku. Da se pak namaknu potrebna sredstva za to, preporučivao je, neka se siju pusta zemljišta, a dohotkom tim neka se ustroji školska zaklada. Povodom toga podigoše se neke narodne škole već g. 1830. Njegovo daljno nastojanje, da se u svakoj školskoj općini osnuje narodna škola, ostade bezuspješno, ali je potpuno uspio u pogledu osnutka školskih zaklada; jer je nastojanjem oblasti narasla školska zaklada od godine 1830. do 1850. u slavonsko-srijemskoj Krajini na 130.175 f. i $14^6/_8$ novč., a u brodskoj i gradiškoj regimenti na 190.052 for. $26^6/_8$ novč.

Ako se i mora priznati, da bez ozbiljnoga i revnog nastojanja krajiških oblasti ne bi bilo moguće postići tako lijep uspjeh, to valja priznati i to, da bez Hadžića svega toga ne bi bilo.

Uvjeren o potrebi stručno obrazovanih učitelja ishodio je Hadžić, da se osnovao u Bjelovaru tromjesečni tečaj za učiteljske pripravnike. I postanak bjelovarske realke valja zahvaliti Hadžiću.

U znak priznanja za mnogogodišnji i uspješni rad odlikovalo ga je Njegovo Veličanstvo g. 1851. zlatnim krstom za zasluge.

God. 1852. bude Hadžić premješten u Zagreb, gdje je službovao kao školski izvjestitelj, a bio mu je povjeren nadzor nad školama i u varaždinskoj Krajini. G. 1855. umirovljen je na vlastitu molbu. Umirovljen živio je u Vinkovcima i u Zagrebu, gdje je g. 1871. umr'o. *V. Dominković.*

Hajdinjak Andrija rodio se g. 1847. u Preloščici kraj Siska od seljačkih roditelja, a umr'o je g. 1885. u Zagrebu. Pučku je školu svršio u rodnom mjestu, realku u Petrinji, a učiteljsku školu u Zagrebu. Godine 1868. počeo je službovati kao učitelj hrvatskoga jezika u izrajelitskoj školi u Zagrebu. God. 1871. dobio je mjesto privremenoga učitelja u Karlovcu, ali se vratio već g. 1873. kao namjesni učitelj u doljnogradsku školu u Zagrebu. Na osnovu novoga škol. zakona od god. 1874. imenovan je god. 1875. pravim učiteljem u kr. vježbaonici spojenoj s kr. učiteljskom školom u Zagrebu, gdje je službovao do svoje smrti.

Hajdinjak se počeo već za rana baviti i književnim poslom, pa je bio stalnim suradnikom političkoga časopisa „Narod“, a neko je vrijeme uređivao i šaljivi list „Vrebac“. Osobito se zanimao za gimnastiku, koja je bila u nas slabo, ili nikako obrađena, pa je s Franjom Hochmanom (v. t.) početkom g. 1878. stao izdavati „Sokol“, glasilo za gimnastiku. Izdao je također knjižicu: „Tjelovježba u pučkoj školi“, koja je učiteljima dobro došla. — G. 1878. izdao je knjigu: „Djetinje sigre za mladež obojega spola“, pa je i ta knjiga doskočila oskudici na tom za onda slabo uzoranom polju. Hajdinjak je tako svojim perom, a gdje je mogao i zborom i tvorom nastojao, da potakne veće zanimanje za gimnastiku, koja se počela u Hrvatskoj tek poslije škol. zakona od g 1874. življe gajiti, pa je bio za cijeloga svoga učiteljovanja najrevniji širitelj i promicatelj školske gimnastike. Uz taj stručno-književni rad bavio se i omladinskom knjigom, te je napisao knjižicu za mladež s natpisom: „Pomorčice“. — U zgodno je vrijeme izdao i knjižicu: „Njemačko-hrvatsko nazivlje pri podučavanju ženskoga ručnog posla u školah“, kojom je doskočio u nas velikoj potrebi. — Društvo sv. Jeronima izdalo je njegovu popularno pisanu knjigu: „Domaća perad ili živad“, koja se upotrebljavala u školama kao obučna knjiga.

Kako je Hajdinjak bio vazda vesele ćudi, napisao je nekoliko knjiga i za šalu i zabavu. Pod pseudonimom Andrije Šimunovića izdao je „Hrvatski nazdravičar“, a pod imenom Marije Cvjetoljube „Ljubovna dopisivanja“ i „Cvieće i ljubav, ili značenje cvieća i pjesničkih kiticah s dodatkom ljubavnih pjesama“. Uz to je bio revan suradnik u „Napretku“, „Hrvatskom učitelju“ i „Smilju“, pa je do posljednjega časa teško bolujući od sušice marljivo pisao i snovao o drugom izdanju nekih svojih djela, koja su bila već onda posve raspačana. Ujedno je mnogo radio kao tajnik i jedan od glavnih osnivača oko procvata humanitarnoga društva „Dobrotvor“ sve do svoje smrti.

Halucinacije se zovu predodžbe, koje ne nastaju spoljašnjim podražajem, nego na neki, ponajviše bolesni način u živčanom središtu, ali su svojom živahnosti jednake zamjedbama ili zorovima. Najjednostavnijim halucinacijama pripada svjetlucanje pred očima i šum u ušima, a i sastavljene duševne pojave mogu nastati u halucinacijama.

Dijete može vidjeti pred sobom velike oči ili divlje životinje, ili čuti, da ga tko ruži ili mu se grozi. Bolestan čovjek slušajući glas, koji ga grdi, vidi i osobu, koja taj glas proizvodi. Živahnost, kojom se predodžbe u halucinaciji gotovo posve približuju zamjedbama, upravo čini, da čovjek u takvoj prilici u istinu vidi, čuje, pipa, miriše ili kuša; on grabi za stvarju, koja mu se priviđa, ili odvraća pogrde osobi, koja ga tobože grdi. Zato i nije teško prepoznati, da se u čovjeku rađaju halucinacije, jer se njegovo bolesno stanje očituje u čudnovatom držanju i u izjavama, da nešto zamjećuje, česa njegova okolina ne zamjećuje. Halucinacije su, može se reći, u vanjštinu izmetnute (projicirane) predodžbe.

Uzroci su im fizički i psihički. Fizički su uzroci ponajviše poremetnje živčanoga sustava. Zbog razdraženosti živaca, koja nastaje od prevelikoga napora i od bolesti, može se dogoditi, da se tako zvani zaostaci pređašnjih podražaja u živčanom središtu pobude, te onda djeluju kao pravi podražaji, i uzrokuju u duši nastanak predodžbe, koja se po svojem postanju malo razlikuje od zamjedbe ili zora, koji nastaje s periferijskoga podražaja. Psihički uzroci halucinacijama jesu predodžbe, što no bilo s kojega mu drago razloga postizavaju premoć nad ostalima, pa i opet zbog tjelesnoga ponajviše bolesnog raspoloženja i djelovanja razdražene fantazije budu žive ili jake kao zamjedbe ili zorovi. U halucinacijama se u opće očituje najviši stupanj djelatnosti fantazijske. I reprodukcija znatno sudjeluje kod nastanka halucinacija.

Najobičnije su halucinacije vida (vizije) i sluha (akroazmi), t. j. kad se čovjeku čini, da nešto vidi ili čuje; ali ima i halucinacija kušanja, pipanja i mirisanja. Halucinacije pojedinih osjetila mogu se i sastavljati; tako se kadgod uz akroazme nađu i vizije, t. j. kad se bolesniku čini, da sluša glas, lako će mu se pričiniti, da i vidi, tko govori. Mnogi ljudi znadu, da se kod njih upravo javlja halucinacija; mnogi mogu pače hotimično proizvoditi halucinacije. Predočujući naime sebi živo, jako i trajno neke stvari dođu i dotle, da im se čini, da ih gledaju. Ponajviše su ipak ljudi, kod kojih se javljaju halucinacije, uvjereni o realnosti svoga zamjećivanja, pa je uzaludno prepirati se s takvim bolesnim čovjekom o njegovim halucinacijama, koje često na sav duševni rad njegov vrlo jako utječu. Utjecaj njihov može biti tolik, da jedne halucinacije mogu druge nove uzrokovati; a uvjerenje o realnosti zamjećivanja može ga dovesti i do nasilnih djela umorstva ili samoubijstva. Bolesnik će primjerice pogrde, koje čuje, tumačiti kao neprijateljske napadaje; domala će mu se pričinjati, da i vidi toga svojeg neprijatelja, od kojega se dakako ne može izbaviti. Kad takve halucinacije postanu trajne, onda se zovu f i k s e i d e j e; a bolesnik se takav nalazi u primarnom ludilu. Ima i halucinacija, koje su trajne, kao što je primjerice umišljanje nečije, da je najljepši i najmudriji, gdje se dakako ne može o ludilu govoriti. Toj vrsti trajnih halucinacija pripadaju predrasude.

Kod zdrava se čovjeka rado javljaju halucinacije čas prije sna, često i kad smo već zatvorili oči, te nas već osvaja prvi drijem, vidimo pred sobom prikaze ili čujemo kakav glas i trgnemo se. Redovito se odmah vidi, da su to samo tlapnje. Iza teškoga tjelesnog ili duševnog rada također se rado javljaju, kao i u afektivnim duševnim stanjima n. pr. u žalosti, u strahu.

U djece nastaju halucinacije vrlo lako, a javljaju se ponajviše zajedno s iluzijama u dječjim igrama. Inače su halucinacije patologijske duševne pojave, koje nastaju u bolesti (osobito u vrućici), poradi slabe hrane, malokrvnosti, slaboće i glada, iza dugoga napora i oskudijevanja, nadalje s otrovanja i prekomjernoga užitka alkohola ili narkotikâ. Razumljivo je dakle, da će djeca od živčano bolesnih ili slabih roditelja, ili djeca, koja žive u vrlo oskudnim prilikama, biti vrlo sklona halucinacijama. Kako halucinacije, osobito ako su trajne, nastaju od poremetnje živčanoga sustava, potrebna je u takvim događajima liječnička pomoć. *dr. A. B.*

Hamilton Jakov rodio se u Londonu g. 1769. S početka se bavio trgovinom. Preselivši se (g. 1798.) u Hamburg ugovori s nekim francuskim emigrantom, da ga uči njemačkomu jeziku, ali bez svake gramatike. Ovaj to pokuša tako, da je s njim od riječi do riječi prevodio nekoliko njemačkih pričica, i tek uzgredno upleo nekoliko gramatičkih uputa. Već poslije dvanaest lekcija mogao je Hamilton čitati laku njemačku knjigu.

Nesreće u trgovini skloniše Hamiltona,

da ode u Ameriku. Poslije neuspjeloga nekog pokušaja gospodarstvenog nastani se u New-Yorku (g. 1815.), pa stade po metodi, kojom je sam naučio bio njemački jezik, obučavati u francuskom jeziku. Već prve godine prikupi do sedamdeset učenika, i nakon deset lekcija dotjera do toga, da su oni evanđelje sv. Ivana prevodili s francuskoga u engleski. Pošto je još i u drugim nekim američkim gradovima obučavao u jezicima s povoljnim uspjehom, preseli se (g. 1823.) u Englesku. U svojoj domovini nastavi započeti svoj učiteljski rad. I makar da je načinom obične vašarske reklame razglasio, da može za nekoliko nedjelja naučiti grčki, latinski, francuski, talijanski, njemački učenike, koji dotle ne bi imali ni pojma o tim jezicima, steče veliko povjerenje. Kroz osamnaest mjeseci skupio je 600 učenika, koje obučavaše što sam, što uz pripomoć svojih suradnika. Povoljni uspjesi, što ih je postigao, pribaviše mu velik glas, i pošto je predavao u mnogim gradovima Velike Britanije neprestano proširujući i usavršujući svoju metodu, umrije g. 1831. u Dublinu.

Obučavajući u jezicima slijedio je Hamilton posve valjano načelo, da se osobine nekoga jezika moraju predočiti na građi, kojom se podaje zaokružena neka skupina misli, i koja je po tom puna života, te može da kod učenika pobudi interes. Prema tomu nije uzimao za temelj obuke rečenice, istrgnute iz većega kakva sastavka ili napose za to priređene primjere, nego oveće jezične cjeline. On bi naime dao učenicima u ruke odmah kakvu knjigu na onom jeziku, koji hoće da uče. Obično je to bilo evanđelje sv. Ivana.

Nadalje je Hamiltonu bilo više do prakse, nego do teorije jezika, t. j. on se više brinuo tim, da učenici nauče razumjeti i govoriti jezik, nego da znadu njegova pravila. S toga bi najprije s njima prevodio jednu, pa onda drugu knjigu na materinski jezik tako, da bi on riječ po riječ govorio izvorni tekst, a učenici bi to ponavljali za njim. Nekoji su spisi imali prijevod među vrstama. Istom poslije toga prelazio je gramatici, iz koje se učilo samo najnužnije, i to najprije pravilni, a zatim i nepravilni oblici; ali samo oni, koji se često upotrebljavaju. Jezična pravila morali su sami učenici izvoditi iz predočenih primjera. Kad bi se prilično izvještili u prevođenju s tuđega na materinski jezik, prevodio bi se isti spis s materinskoga na strani jezik. Taj je prijevod usmeno i pismeno morao da bude točan. Poslije šest ili osam vježbanja učenici su mogli govoriti i pisati bez pogrješke, a vježbanje se produžilo, doklegođ učenici ne bi bili toliko jaki, da im učitelj i nije trebao. Onda im se za svaki sat zadao po jedan sastavak, bilo kakvo pismo za rođake, bilo pismo trgovačko, bilo priča, dokle se slog ne očisti od osobina materinskoga jezika.

Zanimljivo je, kako je Hamilton postupao kod obuke u latinskom jeziku, i kakve je uspjehe postigao sa svojim učenicima u toj nauci, s kojom se još i danas učenici muče godine i godine. Kao što kod učenja modernih jezika, on bi i tu najprije čitao i prevodio evanđelje sv. Ivana. I u tri lekcije prevodio bi i bavio se samo s prvom glavom. Kod četvrte bi lekcije prevodio već 50 do 70 redaka. „U desetoj lekciji“, veli Hamilton, „moji su učenici svi bez muke prevodili cijelo evanđelje sv. Ivana.“

U drugom tečaju, koji je opet obuhvatao deset lekcija, čitao se koji „Epitome historiae sacrae“, pri čem se objašnjavalo mijenjanje imenica i glagola. U trećem tečaju prelazilo se u sintaksu čitajući Kornelija Neposa. U četvrtom se čitao Cesar, u petom Virgil, a u šestom Horac. Svi su ti pisci osim Horaca čitani s prijevodom među vrstama. Za šest mjeseci Hamilton je pročitavao sa svojim učenicima po trinaest djela.

O tom svome postupku veli Hamilton: „Pet do šest mjeseci pomne pažnje i od učenika i od učitelja dosta je, da se toliko nauči latinski, koliko se izuči za pet ili šest godina običnim načinom. Došavši do toga stupnja učenici mogu sami pisati latinske sastavke, a za deset lekcija oni lako odmaknu, koliko i oni, koji su ispisali cijelu rizmu papira po staroj metodi.“

O Hamiltonovoj metodi mnogo se govorilo u svoje doba. Bilo ih je, koji su je hvalili, ali su joj neki i prigovarali. Priznati pedagog dr. Stoy nazvao ju je ća „metodom za služavke“ (Domestikenmethode). No ne može se poreći, da je Hamilton njome postigao lijepe uspjehe. Moguće da je tomu doprinijelo i to, što je imao veliku vjeru u svoju metodu, i što je s velikom revnošću radio po njoj. U Njemačkoj su na mnogim mjestima kušali, da udese obuku u tuđim jezicima prema toj metodi (Hölder u Stutt-

gartu, Schmid u Göppingenu, Tafel u Schorndorfu itd.), pa su svuda postignuti povoljni rezultati. Valja spomenuti i to, da metoda Toussaint-Langenscheitova, po kojoj se i danas još vrlo mnogo uče moderni jezici, nije drugo van ponešto promijenjena metoda Hamiltonova. *S. B.*

Harnisch Vilim rodio se g. 1787. nedaleko Potsdama. Pošto je izučio teologiju i bio neko vrijeme kućnim učiteljem, postade (g. 1809.) učiteljem na Plamanovu zavodu u Berlinu. Tu se upoznao pobliže s načelima Pestalozzijeve metode, pa je napisao i svoje prvo djelo: „Deutsche Volksschulen mit besonderer Rücksicht auf die Pestalozzischen Grundsätze." Tim je svratio pažnju na se, te bude (g. 1822.) imenovan učiteljem učiteljske škole u Vratislavi. Na tom je zavodu radio neumorno u duhu Pestalozzijevu i izdao više školskih knjiga, naročito poznati svoj spis „Weltkunde". Osim toga uređivao je u društvu s kanonikom i ravnateljem katoličke vratislavske učiteljske škole Danielom Krügerom školski list „Erziehungs- und Schulrath an der Oder", a poslije isto takav list: „Der Volksschullehrer". Zatim je još izdao najveće svoje djelo: „Handbuch für das deutsche Volksschulwesen", nadalje spis: „Das Leben des fünfzigjährigen Hauslehrers Kaskorbi", u kom je razvio svoje nazore o tjelesnom uzgoju i zagovarao obuku u gimnastici. Nakon desetogodišnjega učiteljovanja u Vratislavi bude (g. 1822.) imenovan ravnateljem učiteljske škole u Weisenfelsu. Kad je vidio, da je začela u školstvu prevlađivati reakcija, položi svoju ravnateljsku čast i primi župničko mjesto u selu Elbeiu, „da mogne u tihoj crkvici sjedjeti pokraj žrtvenika i naviještati mir". Kao župnik napisao je (g. 1848.) spis: „Die künftige Stellung der Schule zur Kirche, Staat und Gemeinde." U tom je spisu branio pravo crkve na školu, ali je slabo našao odziva. Osim navedenih djela napisao je Harnisch još: „Darstellung und Beurtheilung des Bell-Lancasterschen Schulwesens" i „Die deutsche Bürgerschule". Poradi teške bolesti morade ostaviti svoje župničko mjesto, te umrije godine 1864. u nekoj bolnici u Berlinu.

Pedagoška svoja načela osnovao je Harnisch na kršćanstvu. Čovjek je, kako on uči, slika božja; raj je za njim i pred njim. Nogama stoji na zemlji, a oči je upr'o spram neba. Potrebno je, da se obrazuje tako, da bude hram božji, u kom prebiva duh božji. Nijedan čovjek nije nalik na drugoga; svaki ima svoje posebno obličje, i svaki treba da se obrazuje prema svojoj osobnosti, te da u njoj služi cijelosti. Bog je vječan i nepromjenljiv; svijet se neprekidno mijenja, u njemu se mijenja i čovjek. Njegovo mijenjanje treba da bude težnja za rajem i borba s tminom. Ta borba sačinjava pravu bitnost čovjeka; ona je njegov obrazovni nagon.

Obrazivati znači onomu, što nema oblika (lica, obraza) podavati oblik (obraz), t. j. nekoj stvari podavati ono savršenstvo, za koje ona u sebi ima sposobnosti. Sama sebe obrazuje čovjek, ako nastoji, da ono, što je u njemu surova ili neobrađena, sam u sebi obradi i usavrši. Čovjek treba da sama sebe slobodno obrazuje; ali istočni grijeh potiskuje često njegov slobodni obrazovni nagon. Zato mu je potrebna pomoć božja. Obrazivanje pojedinca ovisno je o prilikama mjesta i vremena, u kojima se nalazi. Nemaju dakle pravo oni, koji hoće da uzgajanika odijele od građanskoga života, pa da on sam sebi sve znanje stvori.

Uzgajati znači namjerice podavati zgodu čovjeku, da se može obrazivati, t. j. da ono, što nema određena oblika, dobije oblik, da se sposobnosti razviju u radnje, i da se odijeli ono, što je bez vrijednosti, ili što je nevaljalo. Čovjek može samo tako dugo valjano uzgajati, dokle sama sebe dobro obrazuje. Pravo reći i nema drugoga uzgoja, van samo kršćanskoga, t. j. uzgoja za slavu božju u imenu njegova Sina. Uzgajati dakle znači pomagati uzgajaniku, da se spase.

Tri su glavna pravca u uzgoju, i to: 1. Čovjek nastoji, da spozna i razumije konačno u beskonačnom; cilj mu je mudrost i istina. 2. Čovjek nastoji, da beskonačno zaodjene u konačne oblike, i da ih tako sačuva u onom, što je konačno; cilj mu je krepost i savršenstvo. 3. Čovjek gleda i uživa u konačnom beskonačno; cilj mu je mir u Bogu ili vječno blaženstvo. Jedinstvo tih triju ciljeva jest u ljubavi Boga i bližnjega. — Pravi uzgoj ide za tim, da u građaninu uzgoji čovjeka, a u tom obojem kršćanina. Za to obrazuje uzgajanika jednako za sva tri glavna kruga života, naime za kuću, državu i crkvu.

Iz glavnih načela uzgoja izveo je Harnisch ova tri temeljna pravila za obuku:

1. Učitelj neka pomaže učeniku, da se razviju svekolike njegove sposobnosti za učenje, i neka nastoji, da mu pobuđivanjem i saopćivanjem poda mnogostrano znanje i vještine, a tim da ga odvrati od zabluda i nespretnosti. 2. Kod obuke valja paziti tako na unutrašnje osobnosti učenika, kako i na spoljašnje njegove prilike. 3. Obuka treba da s početka zabavi tijelo učenika, t. j. njegova osjetila i mišice; iza toga neka utječe na različne sposobnosti duše, i napokon treba da stupajući vazda postupno i jednako traži svoj vrhunac u višoj obrazovanosti duha.

Učivo određuje Harnisch prema ovim načelima: 1. Čovjek se postavlja prema svijetu. Iz toga nastaju dva obučna predmeta: nauka o duhu i nauka o tijelu. Duh se očituje u čovjeku kao govor i pjevanje. Tijelo se prikazuje veličinom i oblikom. Tako dobivamo četiri obučna predmeta i to: o jeziku, pjevanju, veličini i obliku, a sva četiri mogu se podati ili sili spoznaje ili sili rada. Tako nastaje ovih osam obučnih predmeta: nauka o jeziku i vještina u govoru, nauka u pjevanju i vještina u pjevanju, nauka o veličinama (matematika) i vještina u izračunavanju i mjerenju veličina, nauka o oblicima (plastika) i vještina u izvođenju oblika (risanje, slikanje, vajarstvo). 2. Čovjek se postavlja između Boga i svijeta. Shvati li svoj odnošaj spram Boga kao spoznanje, onda je to religija; shvati li ga kao djelo ili rad, onda je to moral. Shvati li pak čovjek svoj odnošaj spram svijeta kao spoznanje, onda nastaje nauka o svijetu, a ako ga shvati kao djelo, onda ga to dovodi do različnih obrtnih radnja. Pučka škola treba osobito da njeguje risanje, pjevanje, nauku o veličinama (računstvo i geometriju), materinski jezik, nauku o svijetu i nauku kršćansku.

Harnisch se osobito istaknuo kao metodičar. Gotovo za sve nauke izradio je školske knjige i metodičke upute, ali je ipak najvećih zasluga stekao za računstvenu i geometrijsku obuku. On je izgladio opreku između zahtjeva privrženika Pestalozzijevih, koji su tražili „obrazivanje sposobnosti na apstraktnom broju“ i između njihovih protivnika, koji su zahtijevali „obrazivanje za život na temelju konkretnoga broja“. Prema načelu, što ga je on postavio za računstvenu obuku, treba da se učivo za tu nauku rasporedi tako, da stupa usporedno s razvitkom dječjega duha, i da u jednu ruku promiče prirodni i postupni razvitak razuma, a u drugu ruku da podaje za život potrebno računsko znanje i vještinu. Po njegovu treba da se usmeno i pismeno računstvo vazda spaja i zamjenito potpomaže. Postupni rad u računstvenoj obuci treba da se udešava prema desetičnomu redu. Čisto i primijenjeno računanje treba da se uči zajedno, a ne odijeljeno. Brojeve i njihove promjene treba da dijete motri na stvarima, i da zapamti ono, što je motrilo. Valja učenike nukati, da i sami zadavaju zadatke. Primijenjene zadatke treba uzimati iz svakidašnjega života. — I u geometrijskoj obuci tražio je Harnisch zrenje, pa je s toga zahtijevao, da učenici sami mjere, i da mjerenje bude ishodište svakomu obučavanju. Nadalje je tražio ne samo, da se znanje vježbanjem prepliće, nego da se sve, što se uči, odmah primjenjuje na različne prilike života.

Posve novim i skroz samostalnim putem udario je u svojoj nauci o svijetu (Weltkunde). Da dovede „pojedino u sklad s cjelošću“, i da „samu obuku učini što razumljivijom“, klonio se sustava znanstvenoga i ređao stvarne nauke na svakom stupnju oko djeteta samoga kao središta. Prema krugu dječjih zorova, koji se postupno šire, razlikuje tri stupnja u nauci o svijetu. Na prvom se stupnju proučava z a v i č a j, na drugom d o m o v i n a, a na trećem s v i j e t, i to tako, da se odmah uče sve stvarne nauke u onom opsegu, u kom ih pruža samo motrenje na pojedinim od tih područja.

Vrlo lijepe misli razvio je Harnisch o učitelju što u svojim spisima, a što u govorima, koje je kao ravnatelj učiteljske škole govorio svojim učenicima. Troje je zahtijevao od svakoga pravog učitelja: *A*, da bude kršćanin; *B*, da zna ono, što mu treba, i *C*, da vješto obučava. On sam bijaše uzor u tom ABC-u, pa je uzgojio svojoj domovini mnogo valjanih i uzornih učitelja.

S. B.

Hecker Ivan Julijo rodio se g. 1716. u Werdenu. Pošto je izučio teologiju na sveučilištu u Halle-u, bio je neko vrijeme učiteljem u sirotištu, što ga je osnovao znameniti pedagog Francke (v. t.). Poslije toga (g. 1735.) postade nadzornikom sirotišta u Potsdamu, a zatim (god. 1738.) propovjednikom kod crkve sv. Trojstva u Berlinu. Prodovjedničke dužnosti svoje vršio je

Hecker vrlo savjesno, pa je od različnih crkvenih prihoda, koji bi prema propisu i običaju njemu pripadali, osnivao slobodne škole, koje su se za nekoliko godina tako umnožale, da je gotovo u svakoj berlinskoj ulici bila po jedna, i u njima se preko 400 djece besplatno obučavalo.

Osim toga podigao je već g. 1739. školu, u kojoj je obučavalo šest učitelja. Tu je školu udilj usavršivao, te ju je napokon (g. 1747.) tako uredio, da se dijelila u tri škole: njemačku, latinsku i realnu. Najviše je njegovu školu, koju je nazvao realnom, pa je g. 1748. ishodio, da ju je pruska vlada priznala i odobrila.

Heckerova realka bijaše namijenjena takvim učenicima, koji su se mislili dati na praktičan rad. S toga se u njima učila aritmetika, geometrija, graditeljstvo, risanje, prirodoznanstvo, anatomija, svilarstvo, gospodarstvo itd. Sve to se učilo ne samo teorijski, nego i praktično, pa su djecu vodili i u radionice različnih obrtnika, a imali su i bogate zbirke modela za zgrade, lađe, kućni namještaj i gospodarske sprave, nadalje zbirku svakojake robe, koža itd. Osim toga imala je spomenuta škola i posebne odjele za obrt, graditeljstvo, gospodarstvo, rudarstvo i računarstvo.

S realkom spojio je Hecker i neku vrstu učiteljske škole za one mladiće, koji bi bili voljni, da primu učiteljska mjesta na župnim školama sv. Trojstva. Na toj je školi bio učiteljem metodike priznati pedagog Ivan Hähn, koji je izumo tabelarnu i literalnu metodu, što ju je u našoj monarkiji širio Felbiger (v. t.).

Hecker je umr'o kao konzistorijski nadsavjetnik g. 1758. u Berlinu.

S. B.

Hegel Đuro, Vilim, Fridrik rodio se g. 1770. u Stuttgartu. Sveučilišne je nauke svršio u Tübingenu. Pošto je neko vrijeme bio kućnim učiteljem u Bernu i Frankfurtu na M., posta (g. 1801.) privatnim docentom, a poslije (g. 1805.) izvanrednim profesorom filozofije na sveučilištu u Jeni. Tu je sa znamenitim filozofom Schellingom kratko vrijeme izdavao „Kritisches Journal der Philosophie". Radi političkih događaja, koji su u ono doba za jensko sveučilište bili kobni, ostavi Hegel Jenu i ode u Bamberg, gdje je neko vrijeme bio urednikom lista „Bamberger Zeitung". Doskora (g. 1808.) međutim postade ravnateljem gimnazije u Nürnbergu. Poslije toga bude profesorom filozofije najprije (g. 1816.) u Heidelbergu, a zatim (g. 1818.) u Berlinu, gdje no umrije od kolere (g. 1831.).

Hegel je napisao vrlo mnogo filozofskih djela, u kojima je svoj filozofski sustav razvio tako opsežno i temeljito, da mu se u tom i među njemačkim filozofima, koji su u opće na glasu sa svoje temeljitosti, jedva može naći premac. Neko su vrijeme njegova filozofska načela upravo gospodovala po svem obrazovanom svijetu, a naročito u Njemačkoj i Rusiji. Ne ćemo navoditi svih njegovih djela, nego samo najglavnija. Prvo i jedno od najznamenitijih je: „Die Phenomenologie des Geistes." Poslije toga dolazi djelo: „Die Wissenschaft der Logik", s koga je došao osobito na glas, te je bilo razlogom, da je bio pozvan na sveučilište u Heidelberg. Nakon toga je izdao: „Encyklopedie der philosophischen Wissenschaften", onda: „Philosophie des Rechtes", zatim: „Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte" i više drugih znamenitih djela.

Hegel nije napisao nikakva specijalno pedagoškoga djela, ali je u različnim filozofskim svojim spisima razvio zanimljivih i lijepih misli o uzgoju. Pedagogija je po njegovu mišljenju čest filozofije, i to primijenjena psihologija i etika. Hoćemo li dakle da Hegelove misli o uzgoju valjano shvatimo, onda je potrebno, da poznamo njegove filozofske nazore: njegovo shvaćanje svijeta, mišljenje o duši i njenu odnošaju prema spoljašnjemu svijetu u opće, a tijelu čovječjemu napose. Prije dakle nego li stanemo nizati misli Hegelove o uzgoju, razložit ćemo u kratko njegovo filozofsko stajalište.

Hegel je s početka u svojim filozofskim nazorima prianjao posve uz Schellinga (g. 1775.—1854.), profesora filozofije u Jeni i Berlinu. Schelling je pak u svojim prvim djelima prihvatio bio stajalište Fichteovo. I on je kao i Fichte (v. t.) prirodu (objektivni svijet) izvodio skroz iz bića „ja" (subjektivnoga svijeta). No poslije je odstupio od toga nazora, pa nije prirodu posmatrao samo sa subjektivnoga, nego i s objektivnoga gledišta. Napokon je došao do toga, da su oba svijeta (spoljašnji, objektivni ili priroda i unutrašnji, subjektivni ili duh) u bitnosti istovetni. Bitnost onoga, što misli i onoga, što bivstvuje, t. j. duše i tijela

skroz je ista. To su samo različni oblici jednoga bića. Priroda nije drugo, nego vidljivi duh, a duh je nevidljiva priroda. Bog je pak bivstvovanje i uzrok svemu bivstvu. On ispunja sam i potpuno krug zbiljnosti. Nešto zbiljna izvan njega, ne može se ni pomisliti. Bitno je Bog priroda, a priroda je bitno Bog. U prirodi dakle vidimo Boga, i u Bogu prirodu. Ta je nauka Schellingova prozvana panteističkom, jer po njoj Bog nije osobno biće, već samo duh svjetske cjeline, koji sve proniče i u svem se očituje.

Premda je Hegel s početka prionuo bio uz te nazore, pošao je doskora ipak svojim putem. Vrhovnim načelom svoje filozofije nije postavio ni Fichteov „ja“, ni Schellingovu istovetnost „ja“ (duha) i „ne-ja“ (priroda). I njegovoj je filozofiji doduše temeljnom dogmom apsolutna istovetnost bivstvovanja i mišljenja, ali se ona ne očituje u nerazljučljivosti (indiferenciji) toga dvoga, nego u logičnom pojmu, kojim se spoznaje svaka zbiljnost. Pravo zbiljno (realno) nije ono, što je posebno, nego samo ono, što je općeno. Kao neposredno pojedino nijesu stvari same za se ništa, nego samo pričina ili pojava. Samo ono je bitno, unutrašnje i istinito u stvari, što je općeno. Ne može se ustvrditi, da se općenost kao takva postavlja tek mišljenjem. Nasuprot ona postaje sama o sebi; ona je objektivno bivstvo, koje ne stvaramo mišljenjem, nego ga samo svijesti svojoj privodimo.

Iz daljnoga izvođenja slijedi ipak, da se ono, što je općeno zbiljno, javlja samo u mišljenju i mišljenjem. I tim je postavljeno temeljno načelo Hegelovoj filozofiji: Misao i bivstvo su istovetni. Ako je naime općeno jedino istinito i zbiljno bivstvo, i ako se to općeno javlja samo mišljenjem i u mišljenju, onda su misao i bivstvo svakako jedno isto. Bez misli i izvan misli ništa se ne može pomisliti.

Budući pak da se općenost kao takva može zamisliti samo pojmom, i budući da je pojam bitni oblik mišljenja, to se apsolutna istovetnost bivstva i misli očituje samo u pojmu i pojmom. Logički je dakle pojam opće sućstvo, koje je temeljem svjema pojavima; on je unutrašnja bitnost sviju stvari. Ništa nije zbiljno van samo u pojmu i pojmom; on je jedino bivstvovanje; izvan njega nema ništa. Da se dakle zbiljnost mogne spoznati u svojoj bitnosti, i shvatiti u obilno raščlanjenoj svojoj raznovrsnosti, valja za temelj uzeti logički pojam i od njega polaziti.

Prema razvijenim načelima bilo je i Hegelovo teološko uvjerenje. Njemu je logički pojam, u koliko se na nj odnosi sve, što zbiljno postoji, također i ono, što zovemo apsolutno ili božanstveno. Prema tomu nije dopušteno, da se pomišlja Bog kao nešta nad svijetom (transcedentno). On je logički pojam; to jedinstvo svega, što postoji; ta imanentna opća bitnost i sućstvo sviju stvari, — i ništa drugo. I Hegelov je dakle sustav u bitnosti panteistički. Prema tomu ne dopušta Hegel, da se dijeli konačno (prolazno) od beskonačnoga (neprolaznoga). Beskonačno je samo ono, što je općeno, a konačno, što je posebno. Kao što se dakle ono, što je posebno, realno, ne razlikuje od općega, nego usuprot u njemu postoji, tako se ne smije ni beskonačno držati kao nešta iznad ili izvan ovoga svijeta (s onu stranu), kao nešto iznad ili izvan onoga, što je konačno ili prolazno.

Apsolutni pojam, koji je prema Hegelovu shvaćanju temelj svemu bivstvu, mora da prijeđe tri stadija. Prije svega je sam sobom, čista logička ideja, apstraktni elemenat mišljenja. Zatim prelazi u svoju opreku, izvan sebe ili u spoljašnji svijet. Napokon se vraća iz spoljašnjosti opet u sama sebe. U prvom je stadiju apsolutni pojam Bog, kakav je sam sobom i o sebi od stvorenja svijeta; u drugom je priroda, a u trećem je napokon duh. Prema tomu dijeli se i filozofija u tri glavne grane: logiku, prirodnu filozofiju i duhovnu filozofiju.

Prema filozofskim načelima Hegelovim udešene su i njegove misli o uzgoju. Vidi se to već iz onoga, kako shvaća sam pojam i zadaću uzgoja. Njemu je uzgoj umjetnost, koja treba da čovjeka učini ćudorednim. Ona posmatra čovjeka prirodno i pokazuje put, kako da se preporodi, i kako da svoju prvu narav pretvori u drugu duhovnu tako, da ta duhovnost prijeđe kod njega u naviku. Pozitivno i bitno je pri tom, da čovjek, što raste i doji se na grudima opće ćudorednosti, i koji u apsolutnom njezinu shvaćanju živi jošte kao tuđe biće, nju sve većma dokučuje, i tako prelazi u opći duh. Potrebno je, da duh otkloni sve svoje posebnosti, te se uzvine do toga, da zna i hoće ono, što je opće; on mora da primi opću obrazova-

nost. Individualni duh treba dakle da prijeđe u opći. To preobražavanje duše, i samo to se zove uzgoj.

Uzgoj je u bitnosti obrazivanje. Čovjek je ono, što kao čovjek treba da bude, tek obrazivanjem, a ono je dvojako: teoretično i praktično. Teoretičnoj obrazovanosti pripada osim raznovrstnosti i određenosti znanja, kao i općenosti gledišta, s kojih se mogu prosuđivati stvari, smisao za predmete (objekte) u njihovoj slobodnoj samostalnosti bez svakoga subjektivnoga interesa. Praktičnoj pak obrazovanosti pripada, da čovjek zadovoljavajući prirodnim svojim potrebama i nagonima pokaže onu opreznost i umjerenost, koja se kreće strogo u granicama nužde, t. j. u granicama potrebnim, da čovjek uzdrži sama sebe.

Obrazivanje se začinje u porodici, a njeno je zemljište ženidba, kojoj je temelj ljubav. U prvo je doba uzgoj majke znamenit; jer ćudorednost treba da se kao čuvstvo zasadi u dijete. Majci je ljubav spram djeteta najuzvišenija zadaća na zemlji, a s njom je u skladu i njezin naravni značaj kao i najsvetije njezino zanimanje. Najljepša i najprikladnija slika te ljubavi jest ljubav Marije spram Isusa, ljubav majke, koja je rodila Spasitelja svijeta, pa ga drži u svom krilu.

Već se u majčinoj utrobi začinje njezin utjecaj na dijete. Tada dijete nije još prava individualnost, jer mu je život nalik na život biljke. Tek s porodom riješi se vegetativnoga tog stanja i prelazi kao gotov organizam k animalnomu načinu života. To je svakako veliki skok. Potpunost organizma razlogom je, da se u djetetu s razvitkom tijela sve više razvija i samoćut kao i težnja za neovisnošću. Može se reći, da čovjek nigda toliko ne nauči, koliko u toj dobi uzdižući se od osjetâ k zorovima i nailazeći na opreke iz spoljašnjega svijeta. Prvo, što treba da dijete nauči, jest uspravno stajanje. To je čovjeku prirođeno i može se izvesti njegovom voljom. Čovjek stoji, u koliko hoće da stoji. Hodanjem određuje dijete samo sebi mjesto u prostoru, a govorom postaje sposobno, da stvari shvaća kao opće, i da sebe spozna kao „ja". To je vrlo znamenita točka u duševnom razvitku djeteta. Sada se počinje oslobađati i samo sebe dovoditi u odnošaj sa spoljašnjim svijetom. Samostalnost se ta očituje tim, što se počinje igrati sa stvarima. Kad dijete stane ostavljati svoje igračke, te se počne laćati nauke, postaje dječakom ili djevojčicom.

Sada se dječakom stane zanimati za svašta, naročito pak za pripovijesti. Ono teži za takvim predodžbama, koje mu se ne podaju neposredno. Glavno je, što se u njemu probudi čuvstvo, koje mu kaže, da još nije, što bi trebalo da bude, kao što i živa želja, da bude onakav, kao što su i odrasli ljudi, među kojima živi. Iz toga se rađa i težnja za podražavanjem. Osjećanje neposrednoga jedinstva s roditeljima duševno je mlijeko majčino, i dojeći se njime uspijevaju djeca. No osjećanje potrebe, da budu velika, čini djecu velikom. Vlastita ta težnja djece za uzgojem imanentni je momenat svakoga uzgoja. No budući da se dječak nalazi još na stajalištu neposrednosti, to mu se ona uzvišenost, kojoj se želi uzdići, ne javlja u obliku općenosti ili stvarnosti, nego u obliku pojedinosti ili autoriteta. Njemu je ovaj ili onaj čovjek idejalom, što ga želi spoznati i komu želi podražavati. Što dakle dječaku valja učiti, to mu treba podati u obliku autoriteta. Naopaka je prema tomu ona pedagogija, koja hoće da djeci podaje i ono, što je ozbiljno, u spodobi igre, i koja zahtijeva, da se uzgajatelj snizi prema djetinjemu shvaćanju učenika, mjesto da ih uzdigne k ozbiljnosti stvari. Isto tako griješe i oni uzgajatelji, koji neprestano potiču djecu na mudrovanje (rezonovanje). Svakako ih treba pobuđivati na mišljenje; no ne valja pravu cijenu stvari izvrgavati sudu njihova nezrela i tašta razuma.

Dječakom stupa čovjek u školu, gdje nastaje za nj nov život. U porodici vrijedio je u neposrednoj svojoj pojedinosti. Ljubili su ga, bio dobar ili zao. U školi usuprot gubi neposrednost njegova svoju vrijednost. Štuju ga samo toliko, koliko je vrijedan, i koliko dobra čini. Tu ga više ne ljube samo, nego ga prema općim ustanovama ocjenjuju i sude. Prema tomu čini škola neki prijelaz iz porodice u građanski život. — Učeći u zajednici s drugima nauči se prilagođivati drugima, stječe pouzdanja spram drugih, naročito tuđih mu ljudi i spram sama sebe u odnošaju k njima. Tim se stvara početak obrazivanju i vršenju društvenih kreposti. — U školi mora da uzmaknu privatni interesi i sebeznale strasti; ona je krug rada, poglavito oko predodžbi i misli. To je tiha i unu-

trašnja sprema za više interese i ozbiljnost javnoga života.

Mladić shvaća i ono, što je općeno. Njegov se idejal ne javlja više kao kod dječaka u osobi jednoga čovjeka. On ga stvara kao neku od svake pojedinosti neovisnu općenost. No taj idejal ima kod njega manje više subjektivan oblik, pa je s toga u opreci s odnošajima u svijetu, te ga sili, da ga ostvari i tako ukloni spomenute opreke. Sadržaj takva idejala uljeva u nj čuvstvo djelatne snage, pa on radi toga i misli, da je sposoban i pozvan, da preobrazi ili bar da popravi svijet.

U bitnosti obaseže uzgoj dva momenta: stegu i obuku. Stegom se promiče praktična, a obukom teoretična obrazovanost uzgajanika.

Stega traži od djece, da se obuzdaju ili stegnu u svom veselju. Ona se moraju naučiti da slušaju, da se uništi njihova samovolja, i da se riješe osjetnih nagnuća i požuda, te da im se tako volja oslobodi. — Ne smije se dopustiti dječaku, da radi, što ga je volja; on mora slušati, da se nauči zapovijedati. Poslušnost je početak svake mudrosti; jer negotova volja dopušta po njoj, da njome zavlada spoljašnja umna volja, te joj podražava i malo po malo usvaja. Od naravi nije dijete ni dobro ni zlo, jer ne pozna još ni jedno ni drugo. No ta nesvijesna nedužnost nije nikakav idejal, pa nema nikakve vrijednosti, a veoma je kratkotrajna, jer se doskora kod djeteta pojavi samavolja i zlo, koje valja stegom kršiti i uništavati. Ne treba misliti, da se može obaviti sve samo dobrim; jer upravo neposredna volja radi po neposrednim domislima i pohotama, a ne prema razlozima. Ako se djeci navode razlozi, onda im se prepušta na volju, hoće li ih prihvatiti, a po tom i slijediti.

Obuka ima formalnu i sadržajnu (materijalnu) stranu. Prvoj je zadaća, da privede duh samostalnosti, a drugoj da poda duhu znanja. Formalna obuka nalazi osobitu svoju hranu u jeziku. U opće je jezik onaj osjetno-neosjetni elemenat, kojim se duh sve više uzdiže nad ono, što je osjetno i pojedino, k onomu, što je općeno, t. j. k mišljenju. Osposoba za mišljenje najveća je korist prve obuke. Razumno je, što se obuka započinje onim, što je najabstraktnije, što treba da djetinji duh shvati. To su slova, jer za njih se hoće apstrakcije, do koje se nijesu dovinuli cijeli narodi, kao na primjer ni isti Kitajci. Na valjano i razumno čitanje može se toliko toga nadovezati, da bi se time možda mogao najveći dio običnoga poučavanja i razlaganja u pučkim i naučnim školama prištedjeti. U gramatici počinje razum sama sebe proučavati, jer on svoje kategorije zaodijeva u formalnosti jezične. To vrijedi još više o gramatici staroga jezika, jer se kod materinjega jezika skladanje riječi osniva na navici, a kod tuđega je jezika razum neprekidno zabavljen, jer mora da neprestano podređuje posebno općemu, i da odlučuje posebno od općega.

Usuprot tim logičkim elementima jezika zanemaruje Hegel psihološku ili osjetno-zornu njegovu stranu. U opće nije on osobito cijenio zornost u obuci, t. j. on je nije držao glavnim momentom u spoznavanju. Zor je, veli on, samo početak spoznavanja; on sadržaje u sebi i ono, što je spoljašnje ili slučajno. Prava je zabluda, ako se misli, da se stvar već tim istinito spoznala, što smo o njoj stekli neposredni zor.

Vrlo malo cijeni Hegel i obrazovnu vrijednost računstva. Broj je nesvjesna stvar i sili duh na apstraktnu radnju, a to je od velike, ali ipak jednostrane znamenitosti. Budući da se broj osniva na čisto spoljašnjoj razlici, koja nema razloga u mišljenju, to je računstvo mekanički posao, pri kom nije zabavljeno mišljenje. Zato je moguće, da se načine makine, koje najpotpunije vrše aritmetičke poslove. Kad bi se računstvo učinilo glavnom stvari, duh bi se oblikom i sadržajem ispraznio i otupio.

Što je za nižu obuku čitanje, pisanje, gramatika i računstvo, to je za višu obuku filozofija. Sadržajem svojim treba da se obuka osniva na religijskim poukama i proučavanju staroga vijeka. Kod dječaka se doduše javlja tek predodžbeno mišljenje. On spoznaje svojstva stvari i odnošaje prirodnoga i duhovnog svijeta, zanima se za stvari, ali ne spoznaje svijeta u unutrašnjem njegovu savezu. Do takve spoznaje uzdiže se tek čovjek (odrastao). Nekakva nepotpuna spoznaja svijeta pojavlja se ipak već i kod dječaka. Krivo je dakle mišljenje, da dječak ne razumije još ništa o religiji ni pravu, pa da se ne smije upoznati s tim predmetima; u opće da mu se ne smiju nametati predodžbe, nego da on mora stjecati iskustva i zadovoljiti se tim, da ga pobuđuje ono, što je osjetno i prisutno (sadašnje). Već se u starom vijeku

nije trpjelo, da se djeca dugo zadrže kod onoga, što je osjetno. Moderni duh pak traži sasvim drugo uzdizanje nad osjetnost i dublje pronicanje u unutrašnjost. Nadosjetnost treba dakle već za rana predočivati dječaku.

U velike cijeni Hegel učenje starih klasika. Višoj obuci, veli on, treba da bude temeljem literatura, i to u prvom redu grčka, a zatim rimska. Savršenost i uzvišenost tih majstorskih djela treba da bude duhovna kupelj i profano krštenje, koje podaje duši prvi i neizbrisivi ton i tinkturu za ukus i znanost. Da se tako duša posveti, nije dosta, da samo općeno i spoljašnjim načinom upoznamo stare pisce, nego je potrebno, da budemo kod njih u stanu i na hrani, kako bismo usisali njihov uzduh, njihove predodžbe, njihove običaje, pa ako ćete i njihove zablude i predrasude, te se tako udomili u svijetu — najljepšem, što je igda postojao. Ako je prvi raj bio rajem čovječje prirode, to je drugi ovaj viši, rajem čovječjega duha, koji u divnoj svojoj prirodnosti, slobodi, dubljini i veselosti izlazi kao kakva nevjesta iz svoje sobice. — „Mislim, da ne ću odveć ustvrditi, ako kažem, da je onaj, koji nije čitao starih djela, živio tako, da nije spoznao ljepote. Ona sadržaju najplemenitiju hranu u najplemenitijem obliku, zlatne jabuke u srebrnoj ljusci, i daleko više, nego li djela ikojega drugog doba ili naroda. Dovoljno će biti, ako samo sjetim na to, kako je uzvišeno njihovo mišljenje, kako je plastična i od svake moralne dvoznačnosti prosta njihova krepost i njihovo rodoljublje, kako su velika njihova djela i značajevi, kako je raznovrsna njihova sudbina, njihovi običaji i uredbe, pa da opravdam svoju tvrdnju, da u opsegu nijedne druge obrazovanosti nije bilo sabrano toliko toga, što je izvrsno, divno, izvorno, mnogostrano i poučno.“

Da dokaže, kako nije dovoljno, da se stari pisci proučavaju samo iz prijevoda, veli Hegel: „Prijevodi nam daju doduše sadržaj, ali ne daju oblika, ni eterične njihove duše. Prijevodi su kao umjetne ruže, koje mogu da budu nalik na prirodne oblikom, bojom, pa i miomirisom, ali im ne dostaje ljupkost, nježnost i mekoća života. Jezik je muzikalni element, — elemenat srdačnosti, koji se gubi u prijevodu.“

Ali samo onda cijeni Hegel učenje starih pisaca, ako se proniče u njihov sadržaj, a ne ostaje pri pustom obliku. Iz starih pisaca ne treba da naučimo govoriti i pisati, nego misliti i raditi poput starih Grka i Rimljana. „Ali po onom, kako se stari pisci čitaju, mislio bi čovjek, da nijesu za drugo, nego da iz njih naučimo poznavati samo njihov jezik, a jezik njihov opet da nije za drugo, van da ga samo upoznamo. Svraća se pažnja samo riječima i frazama, a ni najmanje se ne pazi na njihov duh i narav. O stvarima nema ni govora.“

Hegel je bio protivnik pustomu primanju znanja, te je zahtijevao, da učenik sam radi i stječe znanje. „Znamenito je, da se mladež privodi od pustoga prihvaćanja k samostalnomu radu i vlastitomu trudu; jer učenje je kao prosto primanje i pusta stvar pamćenja vrlo nepotpuna strana obuke.“ — Ali kao što ne valja samo učenje naizust, tako ne vrijedi ni rezonovanje. Mučanju, što su ga nalagali Pitagorovci učenicima, svrha je stega, dosljednost i sabiranje misli. Poslušnošću treba da se započne ne samo obrazivanje volje, nego i obrazivanje misli. — Znamenit je za to momenat u obuci i pažljivost. Za nju se hoće napora, jer čovjek mora, hoće li da neku stvar shvati, odlučiti (apstrahovati) druge, možda tisuću njih, što se vrzu po glavi, svoje interese, pače sama sebe, te duboko uroniti u nju. Pažnja je dakle negacija sama sebe i podavanje sama sebe stvari. *S. B.*

Heinike Samuel rodio se g. 1727. u Nautzschützu u Saksoniji. Premda je pokazivao osobite darove i volju za nauke, nije njegov otac htio pristati, da ga pošalje na više nauke; jer je htio, da ga naslijedi u gospodarstvu. Zabranio mu je pače, da čita išta osim biblije i pjesmarice. Jedva mu je dopustio, da se uči gudanju na violini i orguljanju. Kad su Samuelu bile 23 godine, htjede ga otac oženiti djevojkom, koja mu nije bila s voljom. S toga pobježe u Draždane (g. 1750.) i stupi u kneževsku tjelesnu stražu.

Dojmovi velikoga grada pojačali su u Heinikeu težnju za naukom, i on stade sada usprkos napornoj vojničkoj službi dan i noć učiti. Prije svega valjalo je osvježiti ono, što je naučio u seoskoj školi, zatim se usavršivao u gudanju na violini i drugim glazbalima (braču i celu), te je u tom dotjerao do osobite vještine i na koncertima zaslužio lijep novac, koji je upotrebio za svoje obrazivanje. S pomoću vojničkoga propovjednika

naučio je latinski i francuski jezik tako, te je mogao u oba jezika čitati klasičke pisce.

Već u to vrijeme povjeri Heinikeu netko gluhonijemoga dječaka, da ga uputi u elementarnim naucima. On ga je s osobitom voljom poučavao ne samo u pisanju i računanju, nego i u govoru, pa ga je za kratko vrijeme tako izvještio, da je mogao i usmeno općiti s drugim ljudima. Pošto je dohodak Heinikeov što privatnim obučavanjem, što glazbenim produkcijama bio prilično dobar i osiguran, oženi se (g. 1754.) vrijednom jednom djevojkom, i stade razmišljati o tom, kako da se posve dade na učiteljsko zvanje, te zatraži (g. 1756.), da ga otpuste od vojske. No u to buknu sedmogodišnji rat, i on morade ostaviti ženu i dijete, te poći na bojno polje. Kod Pirne bude zarobljen i zatočen u Draždanima s cijelom kneževskom gardom, jer nije htjela da položi prusku zakletvu. Heinike uteče međutim srećno u Jenu, gdje se upisao (g. 1757.) u sveučilište, a uzdržavao prihodom od privatnoga obučavanja i sudjelovanjem u koncertima. Kad su mu međutim pruski vojni snubioci ušli u trag, pobježe u Hamburg, gdje se također bavio privatnim obučavanjem i glazbom. Srećnim udesom postade (g. 1760.) tajnikom kod danskoga poslanika, a njegovim nastojanjem (g. 1768.) kantorom u Eppendorfu blizu Hamburga. Tu je radi svojih slobodoumnih načela, kao i radi novosti, što ih je uvodio u školu, naročito radi metode glasanja u početnoj obuci čitanja, imao mnogo neprilika i borbe s pastorom i župljanima; ali on ih je umio suzbijati, pa ih je i srećno svladao. No kad je gluhonijemoga dječaka jednoga mlinara stao učiti govoru, podiže se bura na novo. Pastor je s propovjedaonice govorio protiv njega, jer da se digao „protiv božjega svemogućstva i premudrosti, kad hoće da popravlja njegova mudra djela, te one, koje je on obilježio — gluhonijeme — uči govoru.“ To Heinikea nije smelo; on je nastavio svoj rad oko obuke gluhonijemoga i podučio ga toliko, da je položio ispit za konfirmaciju pred protivnikom mu pastorom, koji je uspjeh njegova rada morao priznati i dječaka sam konfirmovati.

Uspjesi njegovi u obuci gluhonijemih dovedoše ga na glas, te je doskora (g. 1774.) imao već pet gluhonijemih pitomaca, pače i ruski tajni savjetnik grof Vietinghov povjerio mu je svoju gluhonijemu kćerku, da je odgoji. Sad se Heinike zakani, da napusti svoje kantorsko mjesto u Eppendorfu, i da se bavi samo obukom gluhonijemih. Budući da je želio zavod za gluhonijeme osnovati u velikom gradu, primi drage volje poziv saksonskoga kneza i njegovom pripomoći osnuje (1778.) zavod za gluhonijeme u Lipiskoj.

Posljednje dane svoga života u Lipiskoj ispunio je Heinike obilnim književnim radom, ali žalibože i mnogim književnim borbama. Prije svega uhvatio se u koštac s abbe de l' Epée-om (v. t.) u Parizu, zagovornikom znakovnoga govora u obuci gluhonijemih, i njegovim privrženikom Stockom, upraviteljem zavoda za gluhonijeme u Beču. Zatim je kao oduševljeni pristaša Kantove filozofije oštro navalio na „mračnjake“, koji su ustali bili protiv nje. Vrlo mnogo je škodilo Heinikeu, kao i načelima, koje je zastupao, što su polemike bile ne samo ogorčene i oštre, gotovo surove, nego i što je u njima sama sebe i svoj rad odveć hvalio i reći bio pravio neku vrstu „sajamske reklame“. — Heinike umrije u Lipiskoj godine 1790.

Heinike je napisao više spisa, u kojima se istaknuo ne samo kao napredan pedagog, nego i kao vrlo uman pisac. Dvojaki su mu spisi; u jednima je razvio svoje nazore o obuci gluhonijemih, a u drugima je izložio svoje misli o obuci u pučkoj školi u opće, naročito o obuci u čitanju i pisanju, kao i svoje filozofsko mišljenje. Ti su spisi: „Beobachtungen über Stumme und die menschliche Sprache.“ — „Über die Denkart der Taubstummen und die Misshandlungen, denen sie durch unsinnige Curen und Lehrarten ausgesetzt sind.“ — „Wichtige Entdeckungen und Beiträge zur Seelenlehre und zur menschlichen Sprache.“ — „Über alte und neue Lehrarten unter den Menschen.“ — „Metaphysik für Schulmeister und Plusmacher.“ — „Über graue Vorurtheile und ihre Schädlichkeit. Erwiesen durch Grundsätze der Vernunftkritik.“

Najvećih zasluga stekao je Heinike svakako tim, što je usuprot „znakovnoj metodi“ uveo u obuku gluhonijemih „govornu ili artikulacijonu metodu“, koja je danas općeno priznata i uvedena u sve zavode gluhonijemih (vidi članak: Gluhonijemost). No osim toga nastojao je oko toga, da se u opće promakne prosvjeta naroda, pa da se poboljšaju škole, i naročito položaj učitelja.

Da suzbije one, koji su dokazivali, da bi opća prosvjeta naroda mogla postati opasnom, te pobuditi kojekakve političke i socijalne neprilike, navodi: „Zar će seljak tim, što pozna nešto više, nego sunce, mjesec, piliće i guske, postati prevratnikom. Prosvjetom se postiže upravo protivno onomu, o čem takva gospoda sanjaju. Samo od neobrazovana čovjeka možemo stvoriti luđaka, koji će tražiti zemlju, gdje se pečene guske šeću, a gospoda mjesto njega oru, žanju i kruh mu režu; samo neobrazovan čovjek srne za Münzerom, Bundschuhom i Pugačevom. — Ako je dvadeset milijuna ljudi u nekoj zemlji duševnom okretnošću postalo i tjelesno okretnijima, a po tom, što je sasvim dosljedno, savršenijima i boljima, onda ipak svaki od tih obrazovanih ljudi među braćom vrijedi bar po pô talira na godinu više, nego zanemareni i izopačeni kakav nevaljalac. Godinu za godinom donosi to deset milijuna talira ne računajući ovamo religiju i ćudoredност, što no su sigurnom posljedicom kulture.“

Oštro je Heinike osuđivao tako učivo, kako i način obuke tadašnjih škola, naročito što su se učile čisto apstraktne stvari (katekizam) posve mekanički. „Učite svoje učenike s riječima spajati pojmove, i ako nijeste bezumni, onda nemojte s nježnom djecom, koja još ništa ne znadu, započinjati tamo, gdje biste morali prestati. Katekizam nije dakle za one, koji još ni čitati ne znaju, te nemaju nikakvih pojmova. Odgovarat ćete za to, ako učinite najsvetije stvari mučilima, i ako njima budete ubijali nedužne učenike. Uzimajte s početka za svoje učenike stvari iz prirode, a onda tek prijeđite k umjetnosti, stupajte od lakšega k težemu i pravite od ljudi kršćane.“

Zahtijevajući prirodan postupak u obuci oborio se Heinike i na sricanje, o kom veli, da je „iza istočnoga grijeha najveće zlo na svijetu“, pa da je „više zla počinilo, nego kuga, ratovi i parnice protiv vještica“. On je preporučivao, da učitelj s učenicima prije, nego ih počne učiti čitati, govori o različnim osjetnim stvarima, da ih tim nauči valjano motriti stvari, i da ih do sedme ili osme godine izvješti u različnim osjetnim pojmovima, pri čem treba da se zajedno uči stvar i riječ (govor). Onda bi trebalo da se u škole uvedu početnice sa stvarnom građom, a ne da djeca čitaju iz katekizma. Da prirodnoj metodi čitanja prokrči put u školu, sam je Heinike sastavio početnicu prema glasovnoj metodi, kojom je, kako spomenusmo, već u Eppendorfu učio djecu čitati. Ta je početnica do njegove smrti dvadeset i četiri puta izdana. Najprije su u njoj dolazili pojedini glasovi, od kojih su se slagali slogovi, a onda riječi. Na koncu je dodana abeceda, jer se Heinike nije usudio, da je posve izbaci iz svoje početnice „radi mnogih nad- i podučitelja, koji bi mogli podići viku kao i Indijanci, kad im hoće da uzmu vraga“. — Isto tako zagovarao je Heinike i prirodniju metodu za pisanje. Nije s toga dao da se slova uče redom alfabetskim, kako se to dotle činilo, nego je polazio od lakših k težima. Zagovarao je i latinicu protiv njemačkih slova, koje da su nalik na „noge muha i pauka“.

Heinike je srčano branio prava škole i učitelja. Živim je bojama ocrtao nepovoljno stanje tadašnje škole, za koje da se nitko ne brine osim učitelja, koji da imade silu neprijatelja, a najviše među svećenicima. „A zar se ne brinu propovjednici za mladež? Malo ili ništa“, odgovara Heinike. „Kad se kojemu od njih spotakne žalosno stanje njegova stada, onda svu krivnju radi toga obara na učitelja. — Mnogim svećenicima učitelj i vrag nijesu drugo van tovarni magarci, na koje svu krivnju i sve terete sa sebe svaljuju. — Bio učitelj u svojoj školi, ili izišao pred vrata, svuda ga čekaju lica, koja ga riječju ili pogledom ponizuju, vrijeđaju i žaloste. Često mu ne plaćaju ni ono malo krvavo zaslužene plaće, a hoće li da se toga radi potuži, onda mora prije poderati nekoliko pari cipela, pa ipak ne dobije ništa, dok sudskomu sluzi polovicu ne obeća i ne pokloni. Tko u žalosnom tome položaju ne izgubi razum i zdravlje, taj doista ni jednoga ni drugoga nije mogao izgubiti već onda, kad je postao učiteljem. — Ako je učitelj neznalica, onda se nitko ne brine za njega, a on uči onako, kao što se i sam negda učio, ili se strogo drži naputaka svojih poglavara i obučava po krivoj metodi, koju su mu propisali. Budne li dakle njegovo obučavanje nevaljalo, a drugojačije i ne može biti, kako se radi toga pravednim načinom može na nj obarati krivnja? Nije li takav postupak spram učitelja nečuven tiranski nesmisao? Kako da slijepac pokazuje drugomu put?“ Dosljedno tomu traži Heinike,

da se učiteljima poda temeljitija obrazovanost, jer s tadašnjim učiteljskim školama nije bio zadovoljan. Uzorom mu je bio Rochow (v. t.), koji je svoje učitelje sam obrazivao i spremao za njihov poziv. *S. B.*

Herbart Ivan Fridrik. I. Život. Porodica Herbartova (i to djed njegov) podiže se iz siromaštva i neznatnoga položaja do zamjerne visine. Djedov bistri um, plemenitu ćud i plemeniti način mišljenja i rada naslijedi Ivan Herbart. Rodio se g. 1776. u Oldenburgu. Otac mu je bio viši činovnik. No njegovim se uzgojem najviše bavila energična, ponosita i duhovita mu mati, koja htjede od svoga sina da stvori nešto velika. Razvitku darovitoga dječaka prijaše i to, što je dobio vrsnoga kućnog učitelja, čijom je pomoći svršio gotovo sve gimnazijske nauke. S osamnaestom godinom dođe na sveučilište u Jenu, gdje nađe ne samo vrsnih učitelja filozofije, nego i vrsnih drugova. I tako sâm dobro uzgojen i obrazovan, oduševi se u opće za plemenitost i obrazovanost čovjeka. To oduševljenje ga navede na pedagoški rad i nauku. Kao mladić od dvadeset i jedne godine pođe, potaknut tim oduševljenjem, u Švicarsku, da uzgaja tri dječaka. Tu pribra pedagoško iskustvo. Boraveći u Švicarskoj navrati se k Pestalozziju u Stanc upravo u času, kad je u Pestalozziju dozrijevala misao o psihičnoj metodi. Pedagoški interes odveo ga zatim u Bremen, gdje je također obučavao i sabirao pedagoško iskustvo.

Kad je Herbart došao u Jenu na sveučilište, opažao se trag slobodnom i neovisnomu mišljenju, zameci filozofskih i pedagoških ideja, koje su poslije do skrajnosti točno i dosljedno izrađene. U Jeni je predavao filozofiju Fichte, koji pobudi u Herbartu svojim zabludama mnogu ideju. Tako je Fichteov (v. t.) pojam o „ja“ potpuno kriv, i na temelju toga krivoga pojma i iz njega razvila se Herbartova psihologija. Istražujući naime Herbart, što je „ja“, došao je do temeljnih pojmova svoje psihologije. U dobi študija javljaju se kod njega također i temeljni etički pojmovi, a i mnoga pedagoška misao. Te nove misli mučile su Herbarta, jer je sumnjao o njihovoj istinitosti, ali su ga i navele na način života, u kom se mogao razvitku tih misli posvema posvetiti. On stupi u Götingenu na sveučilište kao privatni docent za filozofiju i pedagogiju, i steče tu priznanje i ljubav mladeži. Tu je napisao i neka svoja znamenita djela, kao o Pestalozzijevim nazorima („Pestalozzi's Idee eines ABC der Anschauung untersucht), o svrsi uzgoja (Über die aesthetische Darstellung der Welt), a g. 1806. iziđe njegovo najznamenitije djelo, a to je: „Allgemeine Pädagogik, aus dem Zweck der Erziehung abgeleitet.“ Poslije toga djela objelodanio je Herbart svoje filozofske radnje, u kojima je otkrio nova, originalna filozofska načela. Od tih je za pedagogiju od velike znamenitosti: „Allgemeine praktische Philosophie“, u kojoj Herbart izlaže svoje etičke ideje. Navela ga je na to misao o svrsi uzgoja. Jer kad je umujući došao do zaključka, da je ćudoredni značaj svrha uzgoju, onda je trebalo riješiti i pitanje: Što je ćudoredno? To pitanje rješava on tim djelom. Izdavši još neka omanja pedagoška djela, osobito takva, koja se tiču staroklasične knjige i klasičnih jezika, pozvan bi Herbart u Königsberg za redovitoga profesora (g. 1809.). Tu utemelji uza sveučilište pedagoški seminar s vježbaonicom. No to ne bi Herbartu dosta, nego je nastojao, da osnuje i internat, gdje bi se nesmetano mogle prokušati pedagoške teorije. To mu i pođe u nekoliko za rukom, pa je tomu internatu bio sam predstojnikom,

Herbart.

a i u vježbaonici je sam obučavao. I od to doba pitanje o osnutku pedagoških seminara i vježbaonica uz sveučilišta bilo je neprekidno na dnevnom redu; no tek na koncu devetnaestoga stoljeća počeše ih općenije ustrajati.

Baveći se u seminaru, vježbaonici i internatu spozna Herbart veliku znamenitost psihologije po uzgojnu teoriju, ali ujedno opazi, da je tadašnja psihologija puna nedostataka. Baveći se s djecom upozna Herbart, da ta psihologija u istinu ništa stvarna ne kaže o duhu djetinjem, dakle da ne potpomaže i ne upravlja rad, kojim se hoće da utječe na dijete. Zato se dade na posao, da izradi psihologiju, kojom će se moći pedagogija poslužiti u svoje svrhe. I pošto je objelodanio više omanjih spisa, izdade (g. 1816.) svoje posve originalno djelo: „Das Lehrbuch zur Psychologie.“ Njime navijesti posve novi smjer u razvitku psihologije u Njemačkoj. Godine 1824. izda svoje epohalno i sa svom znanstvenom spremom sastavljeno djelo: „Psychologie als Wissenschaft.“ Na to prijeđe (g. 1833.) u Göttingen, gdje ostade kao redoviti profesor do svoje smrti god. 1841. U Göttingenu posveti se posve sveučilišnim predavanjima, i za svoje đake napisa „Umriss pädagogischer Vorlesungen“.

II. Herbartovi znanstveni nazori. a) Metafizika Herbartova. Filozofovati reći će, kako već Plato i Aristotel uče, tražiti istinu t. j. tražiti ono, što je nepromjenljivo, i što ne propada, te je uvijek isto; nadalje kakvo je to nepromjenljivo i neprolazno; i napokon tražiti ono, što ima po čovjeka apsolutno najveću i bezuvjetnu vrijednost. I Herbart to usvaja, pa tražeći predmet filozofovanja nalazi ga u pojmovima iskustva, koji u sebi kriju protivurječja. Na taj način postaju i oni pojmovi, što ih iskustvo podaje problematični, t. j. njihova istinitost i ispravnost nije podana u samim njima, nego se mora tražiti mišljenjem. Tražeći u tim podanim problematičnim pojmovima izlaz iz protivurječja, dolazi filozof u opće do apsolutne istine. Evo tih protivurječja, koja se kriju u samim pojmovima, što ih dobivamo svakidašnjim iskustvom. 1. Jedno je biće, a ima više biljega. Ili je jedno, pa ima samo i jedan biljeg, ili ako je više biljega, onda svaki biljeg zahtijeva i svoje biće. A iskustvo se protivi i jednomu i drugom. — 2. Biće je, a promjenljivo je. Ako se nešto mijenja, onda nije jedno biće, ili bolje, onda i nije nikakvo biće, ali ipak postoji. Ne može se pak ni to pomisliti, da se jedno biće pretvara u drugo, jer onda nije biće. Jer čim mi pomislimo i upitamo se, što je to biće, odmah mislimo na nešto stalna, nepromjenljiva. — 3. Materija se pomišlja kao da je u prostoru protegnuta tvar. Što se u prostoru proteže, to se u prostoru i na dijelove podijeliti može, a opet se drži, da je jedno. Pomisli li se jedan komad bilo koje materije, da je sastavljen od malih dijelova materije, onda se opet protivurječje ne uklanja, jer i svaki od najmanjih dijelova opet je materija, koja se dade dijeliti, i tako to ide u neizmjernost, t. j. ne može se doći do tih najmanjih dijelova. — 4. Pojam „ja“ krije u sebi također protivurječje. Ako je „ja“ jedno biće, onda ima više biljega, a to je nemoguće. A onda se „ja“ mora držati prvotnim proizvoditeljem mnogih različnih spoznaja, dakle nije jedno biće. Uzme li se kao istina ovo: „Ja“ predočuje sebe, onda nijesmo ništa rekli, jer „ja“ i „sebe“ jedno je te isto. A uzeti, da je subjekat i objekat isto, opet se ne može, jer se to protivi pojmu subjekta i objekta. Subjekat i objekat naime nijesu i ne mogu da budu isto. Hoćemo li dakle, da se može pomisliti, da bića postoje, da postoji ono, što spoznajemo iskustvom, onda moramo mišljenjem ukloniti iz pojmova iskustva protivurječja. Pojam „apsolutne biti“ pak moramo uzeti, jer bez toga pojma ni misliti ne možemo.

Iz tih protivurječja u pojmovima iskustva izvodi Herbart svoje filozofske pojmove. Razlikujući „bit“ od „djelovanja“, od „pojavnoga bića“, dolazi do pojmova „apsolutne biti“, koja se pomišlja slobodno od svakoga djelovanja, slobodno od svakoga pojava, koje u istinu i kao ono, što postoji, spoznajemo. Bit je i apsolutno prosta i bez protega. Kao prava bit ne može se dakle držati nijedno biće, koje kao pojavno spoznajemo. To je sve relativno, to je naša predodžba, i kakvoće, što se u njima kriju, potječu iz odnošaja biti prema nama, dakle je to „postalo“ a nije „bit“. Istinske kvalitete biti ne možemo nigda spoznati. Ovo, što nam je podano, što spoznajemo zamjedbom, pravi je dakle odsjev prave biti, a ne san ili varka. Ovo, što spoznajemo, nepobitni je dakle znak, da postoji prava nepromjenljiva, prosta bit.

Pa budući da je pojav različan, to on naviješta i tvrdi, da su i biti mnogobrojne i kvalitativno različne. To su Herbartovi „reali“. Reali su dakle posve proste biti, proste kvalitetom, besprostorne, bez sile djelovanja.

S pomoću toga pojma „prosto realno“ rješava Herbart protivurječja u pojmovima iskustva.

1. Biće s više biljega: supstancija s više akcidencija, dakle: jedno, a u jednom više. To se protivurječje rješava tako, da se pomišlja prosto realno, s jednom kvalitetom izvrženo utjecaju inih realnih. Različni reali utječu na jedno, a otud različne akcidencije. Jedno realno, jedna bit ne može dakle dati supstancije, nego se ona javlja kao posljedica međusobnoga djelovanja reda.

2. Jedno biće, pa se mijenja, dakle postaje drugo, a opet hoće da ostane jedno — mijenja se, a ne pretvara; dakle je ista tvar i opet nije ista. Ako se uzme, da promjena dolazi od druge tvari, onda se mora uzeti, da nešto od te tvari u onu promijenjenu pridolazi. Ali i ta pomisao protivurječi samoj sebi. Jer ako će tvar neka pustiti, da na nju druga djeluje, to je u onoj morao nastati neki uzrok, koji je učinio, da je stvar postala spremnom za tu promjenu i za utjecaj iz vana. A nije moguće pomisliti, da „bit“ djeluje sama po sebi, jer onda prestaje biti „bit“. Djelovanje ne pripada „biti“, jer djelovanje zahtijeva odnošaj. Po tom dakle pada pojam uzroka i posljedice, jer uzrok niti može da dolazi izvana, niti od same stvari. Onda bi morali uzeti, da je sve u apsolutnom postajanju, u promjeni, ali onda nema „biti“, što se opet pomisliti ne može. Svim tim protivurječjima može se ukloniti, ako se uzme, da prosta realna bića nemaju u sebi uzroka promjeni, ali on nastaje, ako se dva sastanu i stupe u odnošaj, a među njihovim kvalitetima je neka negacija. Negacijom se ne može promijeniti kvaliteta, te se reali jedan drugomu opiru, i to opiranje jest novo, kojim nešto postaje. To je teorija smetanja i samouzdržanja. S v a k i d a k l e u z r o k, t. j. d j e l o v a n j e j e d n o g a n a d r u g o j e s t m e đ u s o b n o d j e l o v a n j e. Tako dakle s i l a nastaje tek onda, kad dva prosta bića stupaju u vezu, a kvaliteta toga ne dopušta. To opiranje je upravo sila.

3. Od istih prostih, besprostornih, i nikakvom silom oboružanih atoma (reala) konstruira Herbart i materiju u prostoru, pa i gibanje. Daleko bi nas vodilo, da ga i u tom slijedimo, a nije za nas ni od osobitoga interesa. Mnogo više nas interesuje posljednji problem.

4. Idejalizam, načelo filozofsko, uči i tvrdi neporecivu istinu, da je sve spoljašnje iskustvo u istinu unutrašnje iskustvo. Mi znamo i imamo naše spoznaje; one su nam podane. Da one potječu od nečega, što je izvan nas, to nam nije podano iskustvom, do toga dolazimo mišljenjem. Ovo, što mi zovemo stvari oko nas, to su u istinu predodžbe, koje su u nama. Jedino dakle realno biće, zaključuje Fichte (v. t.), jest „ja“, sve ostalo samo su predodžbe toga „ja“. Ali Herbart nalazi i u tom jedinom realnom biću protivurječja; dakle to nije realno biće. Po tom ne vrijedi ni idejalizam. Sve je djelovanje vezano na realna bića, sve je u njima. Tako je i „ja“ vezan na neko realno biće. To je duša. Duša je prosta bit, izvan svakoga je postajanja, u njoj nema sila, koje bi djelovale same od sebe. Tek kad duša dođe u dodir s inim bićima, onda djeluje. Duša dakle niti sama od sebe stvara predodžbe, niti misli, niti teži, niti čuvstvuje; drugojačije rečeno: duša nema prvotno ni sama po sebi sila, ni moći, kao što nema ni zametaka, iz kojih se razvija svijest ili samosvijest. Tek kad dođe u dodir s drugim realnim bićem, onda proizvodi predodžbe kao izraz samouzdržanja. Spoznaje su prerazlične, jer su i realna bića, s kojima dolazi duša u dodir, prerazlična. Iz tih spoznaja razvija se onda sav prerazlični duševni život, dok ne dođe i do samosvijesti, dakle i do „ja“.

No ne samo proti idejalizmu, koji proglašuje „ja“ kao realni princip, t. j. da „ja“ u istinu jest, a po njemu sve ostalo, nego i proti m o ć i m a, koje su do tada psiholozi držali kao realne podloge svega duševnog razvitka, ustaje Herbart odlučno. Moć osjećanja, pamćenja, čuvstvovanja, suđenja, zaključivanja, teženja itd. ne drži on uvjetom, koji je u duši prije, nego li se svijest razvije, i koji omogućuje sav duševni život i razvitak, nego su to oblici, kojima se prikazuje razvijen duševni život. A kad se upita, što je to moć, u čem se sastoji i kakav je to zarod i zametak ovoga ili onoga duševnoga života, onda stara psihologija ne odgovara.

O besmrtnosti duše ne može se dvoumiti. Ona je prosto, realno biće, koje se ne može

*

izgubiti, a ni ono, što to biće stječe za života, dok je izloženo utjecaju iz vana.

b) Etika Herbartova. Otkad se ponovno počela razvijati znanstvena, od vjerske neovisna etika, nijedna nije bila od tolikoga utjecaja kao Herbartova. Njegova je etika srodna s estetikom, t. j. logična je srodnost između tih znanstvenih disciplina. Obje znanosti izvode svoje zakone iz forme, estetika iz odnošaja dijelova na pojavima, etika iz odnošaja volja. Herbart ne počinje svoje etike pojmovima „zakon, dužnost, krjepost“, jer to su prazni formalni pojmovi. Oni naime ne kažu i ne određuju, što je dobro, što zlo, nego samo obuhvataju stvarne pojmove u jednu formalnu cijelost. Sud, što se izriče o nekoj volji, ne potječe od same volje, jer volja ne može prosuđivati sama sebe, niti ti sudovi mogu potjecati od volje. Ti su sudovi nehotični, i ne kriju u sebi nikakva htijenja. Etički sud ne može se izreći o jednoj volji, jer jedna volja je prosta, a sve što je prosto, to ostavlja ravnodušnim, u ravnodušju se pak ne rađaju sudovi. Samo odnošaj najmanje od dvije volje izazivlje suđenje. Pet je takvih odnošaja: odnošaj volje neke osobe prema razboru i načelu te iste osobe, odnošaj jače volje prema slabijoj u istoj osobi, odnošaj volje prema predočenoj tuđoj volji, odnošaj dviju volja protivnih, odnošaj dviju volja, gdje jedna na drugu utječe. Kadgod se opazi jedan od tih odnošaja, javlja se sud, a iz tih se sudova razvijaju ideje: unutrašnje slobode (uvjerenje se slušati mora), savršenosti (od nakane se ne smije odustati), dobrostivosti (učini hotimice drugomu po volji), pravičnosti (ukloni se svađi), pravednosti (što ti tko hotimice učini, to mu povrati). Herbart tvrdi, da te ideje, kao i odnošaji, na kojima se javljaju, potpuno iscrpljuju stvar, t. j. da nema ni jednoga odnošaja, koji bi bio izvan njih, a po tom nema ni etičke ideje, osim tih pet.

Herbart dakle ne proglašuje dobrim ono, što se do tada držalo ravnodušnim, ili pače zlim; ista je ocjena s obzirom na volje i čine. Sadržina nauke od prilike je dakle ista, samo je znanstveni način razlaganja drugojačiji. Tomu načinu se prigovaralo, da je u njemu psihološke primjese, t. j. da Herbart tumači, kako se u pojedincu razvijaju etičke ideje i etička razboritost, a da same ideje ne prikazuje ni znanstveno ne obrađuje. Lijepo se nalazi u samim formama, volje pak i odnošaji njihovi imaju nad sobom ideje, koje ih potvrđuju i obvezuju. Zadatak je etike, da te ideje sustavno prikaže i njihovu obveznu moć protumači, a to Herbart ne čini.

Iz odnošaja volja dobivene etičke ideje prenosi Herbart i na društvo, te dobiva najviše moralnim zakonima uređeno društvo, a to je država, u kojoj vlada ideja pravnoga društva, sistem plaća, upravni sistem, kulturni sistem, napokon ideja o blaženom društvu. Ideja Herbartova, da se država osnuje na moralnoj podlozi, a ne samo na pravu i sili, javlja se u znanstvenim sustavima po prviput; idejal kršćanske države od vajkada je doduše isti, a ovim ga i Herbart usvaja i znanstveno obrađuje.

c) Religijski nazori Herbartovi. Herbartov etički sustav zahtijeva religiju. Čovjek se ni etikom ne oslobađa zla, nego mu je nužna druga sila, koja će ga podignuti iz grijeha, a tu silu mu daje vjera. Svrsishodno uređenje prirode ne može se protumačiti nikakvom spekulacijom, a mora se priznati, da je u prirodi uređeno sve prema svrsi. Ne stoji pak to, da mi unaprijed — u povodu organizma našega duha — moramo prirodu držati kao svrsishodan organizam, još manje je pak istina, da je sve u apsolutnom postanku i mijeni. No ako i jest sve svrsi shodno uređeno, zato ne mora biti volja, koja je to tako uredila, ali je velika vjerojatnost, da gdje je svrsi shodna uredba, tu da je i stvorac. Moramo se dakle zadovoljiti vjerom, kad jasno doznati ne možemo. To osobno božanstvo, koje ima um nad sve umove, vlast i moć nad sve vlasti i moći, te je moglo i znalo urediti svijet; to božansko biće mora biti i savršeno dobro, jer čemu bi inače stvorilo ovaj svijet. Grješno i neutješno stanje čovjeka sili ga, da vjeruje u takva Boga, koji ga oslobađa od grijeha i zla čina, i podaje mu utjehu u patnjama i smrti, snagu u poboljšanju i posvećenju. — Filozofija ne može religije ni stvarati, ni mijenjati, ali može dokazati, da je neistina ono, što se tvrdi protiv religije, može pobijati i pobiti i panteizam i materijalizam; filozofija utvrđuje i potpomaže religiju i tim, što bistri i čisti od svake primjese i daje pravo značenje etičkim pojmovima. Čovjek pak, koji je spoznao prave etičke pojmove, drži nužno i religijske pojmove.

Metafizika i etika jesu znanosti posve neovisne od vjere i od teologije; isto tako nema

teologija pozitivnoga uporišta u etici i metafizici. Teologija se u svjema svojim pozitivnim naucima osniva samo na vjerovanju. Svako miješanje djeluje pogubno na sve tri znanstvene discipline i na vjeru. Jer dok se hoće vjerske istine na znanosti da osnivaju, pada se nehotice ili u panteizam, ili u materijalizam, ili u ateizam, ili monizam. Herbart vjeruje u jednoga, osobnoga Boga, ali on u nj vjeruje, a ne da za nj zna. Temelj toj vjeri jest sv. pismo, iz koga se izvode vjerske dogme, u koje se filozof, kao filozof, miješati ne može.

d) Herbartova pedagogija. Radi boljega prijegleda razglobit ćemo raspravljanje o tom u više dijelova:

1. Znanstveni karakter Herbartove pedagogije. Najviše se prigovaralo Herbartovoj pedagogiji, da prisvaja sebi isključivo pravo pedagoškoga znanstvenog sustava; a u tom ima istine. Herbartovci naime tvrde, da je Herbart podao znanstveni pedagoški sustav. U tom imadu i pravo, jer danas nije više moguće raspravljati o uzgojnoj nauci, a da se ne bi nadovezalo na Herbartove nazore, bilo da se pobijaju, ili dalje razvijaju. No ako se i tvrdi, da je Herbart osnovatelj i prvi novovjeki promicatelj znanstvene pedagogije, ne tvrdi se, da je podao u svem nove pojmove. Naprotiv, Herbart je već gotove pojmove sabrao i sastavio iz njih sustav pojmova. Tim su dakako dobili ti pojmovi karakter znanstvenosti, jer su razjašnjeni, istinitost im dokazana, u sklad su i međusobnu svezu dovedeni i svi su izvedeni iz jednoga znanstvenog principa.

Znanstveni pedagoški sistem osniva Herbart na iskustvu i na filozofskim principima. Filozofovanjem dolazi on do toga, da se pedagogija osniva na psihologiji i etici. Na tu znanstvenu podlogu pedagogije često se navaljivalo, ali se nije navaljivalo na sam princip, da je podloga pedagogiji etika i psihologija, nego se navaljivalo na samu psihologiju i etiku, pa obarajući ih reklo se, da se je oborila i podloga znanstvenoj pedagogiji. No to je posve krivo, jer ako i pane filozofska podloga Herbartove psihologije i etike, to još nije pao princip: etika i psihologija su podloga pedagoške nauke. Ako bi se uz etiku i psihologiju uzela još fiziologija i kulturna historija kao podloge pedagogiji, to opet ne bi mijenjalo u stvari ništa; one dvije discipline ostaju temeljne podloge pedagoškomu sustavu.

2. Herbartova psihologija. Duša je prostostavno biće bez ikakvih zarodaka i moći, tek kad dođe u odnošaj s drugim kojim prostim bićem, onda se javlja samouzdržanjem, a to su spoznaje; duša postaje dakle djelatna tek onda, kad je izazove utjecaj drugoga bića. Spoznaje, koje su postale na taj način, podloga su svemu duševnom životu. Svaka se spoznaja za se pamti; one se među sobom obnavljaju, one među sobom vežući se stvaraju pojmove, sudove i zaključke, njihova veza daje proizvode fantaziji, njihov odnošaj rađa čuvstva, težnje, volje, načela, i na posljetku samosvijest „ja". Prije Herbarta pak prevlađivao je nazor, da je duša oboružana moćima pamćenja, sjećanja, poimanja, suđenja, zaključivanja, fantazovanja, pa da svaka od tih moći radi sama za se i o sebi. Tako isto da su i moći čuvstvovanja, teženja, htijenja posebni organi duše. Herbart je s punim pravom kritikovao tu psihologiju moći, jer da tim nije ništa protumačeno, niti može takva psihologija bilo kako poslužiti pedagogiji i didaktici, a i iskustvo se potpuno protivi takvu tumačenju duševnoga života. Nadalje je Herbart otkrio protivurječja i absurdnosti, što ih u sebi krije ta psihologija moći. Mjesto moći, koje bi bile izvan spoznaja i koje bi njima vladale, postavi Herbart oslanjajući se na iskustvo u samim spoznajama moći, koje međusobno djeluju kao sile. Taj međusobni utjecaj podvrgao je matematičkim zakonima, i zadaća je statike i mehanike, da nađe zakone toga međusobnoga djelovanja. Evo u kratko glavnijih zakona: Jedinstvo duše sili spoznaje, da jedna na drugu djeluju; disparatne se istovremene spoznaje sljevaju u komplikacije, jednake u jednu spoznaju, protivne se potamnjuju, i onda sljevaju; spoznaje, koje su u vezi, međusobno se obnavljaju; jedna drugu potamnjuje i čini jê besvijesnom; stara spoznaja apercipuje novu zamjedbu; promijenjena obnova spoznaja (a promjena je nastala utjecajem inih spoznaja) daje proizvode fantazije; čuvstvo nastaje potamnjivanjem spoznaje ili podizanjem spoznaje u svijest; težnja nastaje tim, što se jača spoznavanje, a spoznaja ne može u istoj mjeri da bude svijesna; od težnja nastaje volja tim, što pristupa spoznaja rada; značaj čovjeka ovisi o masama jakih spoznaja, koje vladaju među inim spoznajama i tim određuju stalno rad čovjeka; volju određuje razbor, a razbor

su spoznaje; slobodan je čovjek, jer njime vlada njegov razbor, dakle spoznaje.

Vladaju li svi ti zakoni, onda je uzgoj moguć, a moguće je ustanoviti i zakone uzgajanja, jer je sve u vlasti spoznaja; na postanak njihov može pak utjecati uzgajatelj.

Proti Herbartovoj psihologiji digli su se prigovori, te je s toga koješta u njoj izmijenjeno, popravljeno i dopunjeno. Tako nije opravdana tvrdnja, da je duh bez prirođenih svojstava; svakidašnje iskustvo i nepobitne činjenice o nasljedstvu dokazuju protivno. Međutim utjecaj spoznaja ne da se matematički ustanoviti. Čuvstva, težnje i volje ne mogu se uvijek svesti na međusobno utjecanje samih spoznaja, jer i čuvstva i težnje utječu na spoznaje. No trajna zadaća Herbartove psihologije jest ta, da se spoznalo pravo polje empirijske psihologije, i da su iz empirijske psihologije isključene metafizičke primjese moći. Pa ako i Herbartova metafizička primjesa ne može da odoli kritici, ipak ne mora pasti empirijska psihologija, koja se razvila na osnovu Herbartovih nazora. Pedagoška se psihologija i ne smije osnivati na metafizičkim pojmovima, nego mora ostati u svijetu pojava tražeći svakomu pojavu uzrok u drugom nekom pojavu i osnivajući na tom zakonitost svijesti.

3. S v r h a u z g o j a. Uzgojnu svrhu određuje etika. Toj glavnoj svrsi treba da se podvrgne sav rad uzgoja i obuke. Moralni ukus, nježna i osjetljiva savjest treba da se razvije, a k tomu jaka volja. Uzgajanik se mora naviknuti na to, da sav svijet, sve događaje promatra i prosuđuje s etičkoga stanovišta. Kako je već unaprijed prikazano, nalazi Herbart pet temeljnih odnošaja, u koje volje stupiti mogu, pet sudova, koji su izazvani tim odnošajima i pet ideja, koje se razviju iz tih sudova (vidi članak „Etička čuvstva“). Razvijena moralna svijest dovodi do prave vjere, a vjera u jednoga, osobnog Boga podaje snagu čovjeku, da se može uzdržati na moralnoj visini. Proti tomu nazoru, da etika određuje svrhu uzgoju, podizali su se prigovori, ali neosnovani. Reklo se, da uzgoj idući samo za etičkom svrhom mora biti jednostran, da će se naime zanemariti tijelo, sprema za život itd. No ako tijelo nije zdravo, ako nema zdrava razbora, poznavanja svijeta, života i rada, onda nema ni govora o tom, da će se razviti etički značaj, jer se ne mogu izvršiti volje, a bez volja nema ni etičnoga značaja. Isto tako nije opravdan ni onaj prigovor, da Herbart zaboravlja na vjeru i da mu se etika ne slaže s kršćanskom. Herbart tvrdi, da samo čovjek etički razvijen može doći do prave vjere, a ne da će vjera razviti u pojedincu moral. Tim se ne poriče izvor etičkih zakona iz osobnoga božanstva, niti se pada u etički subjektivicizam. Samo se određuje, u kojoj se formi etička sadržina prikazuje i spoznaje. Moralna svijest dovodi do vjerske svijesti, a vjerska svijest podiže moralne zakone do gospodstva nad svim čovjekom.

4. S t e g a. a) Prvomu uzgojnom radu — stezi — jest zadatak, da spriječi ostvarivanje onih težnja, koje bi u dobi uzgojnoj spriječile razvitak pitomca; da ukloni svaku neurednost i svaku zapreku pozitivnomu uzgojnomu radu, koja proizvire iz naravi uzgajanikove, da prepriječi razvitak neovisne volje prije nego se razviju načela i jaki maksimi, naime sve dotle, dok se uzgajanik mora podvrgavati volji uzgajateljevoj.

b) S r e d s t v a stege: 1. G r o ž n j a, nesigurno sredstvo, jer dijete lako zaboravlja i volju tuđu i onu grožnju, t. j. obećanje neugodnosti, kojom se hoće snaga tuđoj volji da poda. 2. N a d z o r, popraćen zabavama i nalozima. To je sigurnije sredstvo. 3. U k o r radi neposluha. 4. T j e l e s n a k a z n a, gdje je ponovni, neopravdani posluh. Tjelesna kazna treba da se vrlo rijetko upotrebljava, i mora da djeluje više kao plašilo, da djeca za tu kaznu znadu. I gladovanje je tjelesna kazna. 5. Z a t v o r, ali pod nadzorom. 6. A u t o r i t e t je mnogo bolje sredstvo, nego li sva do sada napomenuta. Uzgajatelj će steći autoritet, ako je duševno jak, bogat znanjem, umiješem, tjelesno razvijen i u povoljnim životnim i gospodarskim prilikama. 7. L j u b a v. 8. N a r a v a n r a d, koji proistječe iz interesa.

c) Ako se sredstva stege pravo upoťavljaju, onda stega vodi p o s l u h u i to potpunomu i dobrovoljnom, a ne pod silu.

5. U p r a v l j a n j e (vođenje). a) Zadatak je upravljanju taj, da razvija maksime, da uzgajanik ne samo u dobi uzgoja, nego i poslije, kad se razvije, dragovoljno sluša ono, što odobrava moralni sud, a i da se čuva onoga, što se osuđuje istim sudom. Maksime su: ugodna i neugodna — lagode, korisna i štetna — razbora, dopuštena i nedopuštena — pristojnosti, dobra i zla — savjesti.

b) Uvjeti, pod kojima djeluje upravljanje. 1. Stalan red u životu i radu, s pomoću koga se razvijaju navike. Tko se navikne na uredan život, taj će prištedjeti sebi mnogu moralnu borbu. 2. Konzekvencija uzgajateljeva. 3. Mir uzgajateljev i njegova nepomućena dobra volja.

c) Sredstva upravljanja. Upravljanje djeluje tim, što uzrokuje veselje ili žalost. Veselje se izazove u uzgajaniku toga radi, da se navede na neki rad. Žalost se proizvodi toga radi, da se spoji s nedopuštenim činom, pa da se spriječi, da ga uzgajanik ne učini u buduće.

c) Prema naravi uzgajanika i djelovanje je upravljanja na osobu različno. 1. Upravljanje drži, sapinje zaboravljiva, lakomislena, koji dakle ne pamti voljâ. Zaboraviti se može zabranjeno, i takov se sapinje; ili se zaboravlja, što se učiniti mora, takav se mora trgnuti iz tromosti. To je mnogo teže nego ono prvo, i moguće je samo onda, ako uzgajanikova ugodnost ili neugodnost ovisi od uzgajatelja. 2. Upravljanje određuje pri odlučivanju. Opomene, nagovori i savjeti djeluju na uzgajanika u času odluke tako, da se odlučuje po već stečenim maksimama. Dovode se u svijest posljedice i maksime, i tim se određuje odluka. Zato — u koliko se savjetuje — moraju i posljedice i maksime biti već poznate. Nijesu li poznate posljedice, onda može dijete steći iskustvo pedagoškom nagradom i kaznom. 3. Upravljanje vodi postanak maksima. U času, kad se vidi, da se mladež počne odlučivati po vlastitim maksimama, mora se odmah utjecati na te maksime i mora se paziti, da mladić bude konzekventan, t. j. da se uvijek na isti način odlučuje. 4. Mora se brinuti za mir duševni, za mirno duševno raspoloženje, mora duh spremiti tako, da se mogu jasni etički sudovi izricati. Afekti i strasti moraju se priječiti; i na igru se mora paziti, jer i to se lako prevrne u strast. 5. Razvija se moralna obrazovanost, t. j. obukom stečene maksime dovode se do snage omjerujući ih o ozbiljnost života. 6. U pravi čas sjeća i dovodi do samosvijesti stečenu razboritost.

6. Obuka. Predaleko bi vodilo, a nije ni potrebno, da se svi didaktični pojmovi, što ih je Herbart dao ili ih barem znanstveno formulovao, ovdje tumače. Dosta je, ako ih ovdje nabrojimo, i uputimo na dotične članke. 1. Pojam uzgojne — pedagoške obuke i stručne obuke. 2. Interes kao glavni zadatak uzgojne obuke, i to mnogostran, jednako jak interes. 3. Pojam uronjivanja (zamišljanja) i osvješćivanja (domišljanja) i njihova izmjena. 4. Obučni proces: jasnost, asocijacija, sistem, metoda. 5. Artikulacija obuke. 6. Pojam hotimične i nehotimične pažnje. 7. Znamenitost apercepcije pri obuci. 8. Analitička i sintetička obuka ili analiza i sinteza pri obuci. 9. Iskustvo pri obuci. 10. Čuvstvo pri obuci.

Osim tih pojmova daje Herbart zgodne upute o maniri, o obliku obuke i o načinu, i metodičke upute za pojedine predmete, od kojih spominjemo najznatnije i najkarakterističnije. Vjerska obuka mora se početi što prije. Porodica je simbol svjetskoga reda. Sva obuka mora da bude u svezi s vjerskom i mora je poduprijeti. — Povjest treba da obrazuje saučešće, t. j. simpatijski i socijalni interes. Osobito je interesantan nazor Herbartov o staroklasičnim jezicima. On ističe njihovu veliku vrijednost i podaje metodičke upute. Učenje klasičnih jezika treba da se započne Odisejom, koja se čita u originalu. Početak s gramatikom zabacuje.

7. Posljedice Herbartova pedagoškoga rada veoma su velike. Nijesu sve ideje originalne, što ih je Herbart dao, pače im se u prošlosti svima opaža trag; ali on je te ideje doveo u sklad i znanstveno ih je utvrdio. Danas je Herbartova škola općena u svijetu, i u koliko se pedagogija može nazvati znanstvenom, t. j. u koliko se otela i izbavila samovolji pojedinca, naslanja se na Herbartovska načela. *dr. D. T.*

Herder Ivan Gotfrid rodio se g. 1744. u Mohrungeni, gdje mu je otac bio učiteljem. Na sveučilištu u Kraljevcu (Königsbergu) izučio je teologiju. Kantova predavanja o filozofiji posve su ga osvojila; ali ne toliko njihov sadržaj i sustav, koliko sam duh predavačev i slobodan način njegova mišljenja. Kant ga je upoznao i s velikim dusima prešašnjih vremena, naročito s Baconom, Lockeom, Humeom, ali i s Rousseauom, koji je upravo u ono doba svojim djelima, naročito Emilom, svratio na se pažnju svega obrazovanog svijeta. U prvi mah silno su se Herdera dojmila Rousseauova djela. Svaki bi dan rad svoj započeo i završio čitanjem tih djela. Rousseau mu je bio,

kako sam na jednome mjestu veli, svetac i prorok, koga malo da ne obožava. Poslije u zrelijoj dobi, kad je hladnije stao misliti, i kad je bolje proniknuo u misli Rousseauove, znatno je ohladnio taj njegov zanos, te je naročito prigovarao Rousseau-u, da mu je više do toga, kako bi svijet potresao novim, vanrednim i velikim, nego li istinitim, umnim i korisnim mislima. Mnogo oštrije osuđivao je Herder filantropiste, Rousseauove privrženike u Njemačkoj, naročito njihova glavnoga zastupnika Basedowa (v. t.), koga je nazvao „slijepim Herostratom".

Već kao sveučilišni đak u Kraljevcu bavio se Herder uzgojem i obukom mladeži, jer je u jednom tamošnjem kolegiju bio namješten kao inspicient, te je morao pitomce podučavati gotovo u svjema predmetima osim nauka vjere. No zato je rukovodio zajedničke molitve pitomaca i obavljao katehizaciju. Tim i javnim govorima, što ih je već u to doba rekao, stekao je mnogo prijatelja i štovatelja.

Ostavivši sveučilište (god. 1764.) primi mjesto učitelja (collaboratora) na katedralnoj školi u Rigi, a poslije je bio i propovjednikom u tome mjestu. Poradi svoje izvrsne metode i čovječnoga postupanja s učenicima stekao je doskora ljubav tako svojih učenika, kako i poglavara. Želeći međutim da svoje prerano prekinute nauke usavrši, zahvali na mjestu u Rigi i dade se s jednim prijateljem na putovanje po Francuskoj i Engleskoj. Pošto je zatim neko vrijeme bio kućnim učiteljem kod princa Holsteinskoga, a zatim dvorskim propovjednikom u Bückeburgu, postade nastojanjem proslavljenoga pjesnika Göthea (g. 1776.) vrhovnim dvorskim propovjednikom i generalnim superintendantom u Weimaru. S tom je časti bila skopčana i služba vrhovnoga gradskog župnika i efora (nadzornika) škola. Vršeći sve svoje dužnosti revno nastojao je Herder najodlučnije o tom, da se poprave škole. Na vojvodin poziv izradio je „osnovu za preustrojstvo škola"; priredio je zatim zgodniju „nastavnu osnovu za gimnaziju", ishodio je učiteljima bolje plaće i osnovao učiteljsko sjemenište.

Veliku je brigu Herder namjenjivao učiteljskomu sjemeništu, pa je želio, da se u nj primaju samo čestiti mladići, a ako se „koji nesposoban ili raskalašen ušulja u nj, neka se isključi bez milosrđa". Učiteljsko sjemenište imalo je dva tečaja. U prvom su kandidati samo učili ono, što im je potrebno, a u drugom su učili i ujedno vježbali se u obučavanju. Po Herderovu shvaćanju učiteljskoj je školi upravo glavna zadaća, da mladićima, koji se žele posvetiti učiteljstvu, poda zgodu, da ono, što će im biti nužno i korisno u budućem zvanju, nauče obukom i vlastitom vježbom.

S velikom je pomnjom Herder nastojao i oko gimnazije, pa ju je često pohađao, rukovodio ispite i obično ih uvodio i završivao govorima punim pedagoških misli. Premda nije odobravao, da u gimnaziji gospoduje pusta latinština, to je ipak bio protivnik utilitarnomu principu, koji je u ono doba bio zavladao školama tako, da su i u nekim gimnazijama, pa i u Weimaru, uz ostalo učili vojničke i gospodarske nauke, graditeljstvo itd. Kao zagovornik opće čovječanske ili humanitarne obrazovanosti zagovarao je klasičke nauke, ali je tražio, da se osobita pomnja svrati učenju materinskoga jezika i da se uče realne nauke. Poradi toga drže mnogi Herdera začetnikom „novoga humanizma", koji se očituje u uređenju današnjih naših gimnazija.

Svoje misli o uzgoju i školi razvio je Herder u različnim svojim spisima, od kojih valja spomenuti naročito: „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit", nadalje „Regeln für den Schulunterricht"; „Zusatz zu einer Vorschrift an einen Hauslehrer"; „Grundriss des Unterrichts für einen jungen Adligen", i napokon „Ideal einer Schule". Za školsku je porabu napisao katekizam i „Buchstaben- und Lesebuch" s naputkom za učitelje.

Prelazimo sada k izlaganju Herderovih misli o uzgoju. Uzgoj je po njegovu mišljenju strogo potreban. Nitko nije sam od sebe postao čovjekom. Prije svega potrebna je uzgojna pripomoć doma. Kao što je uzgoj potreban pojedincu, tako je potreban i cijelim narodima, pa i čovječanstvu. Uzgoj je temeljni uvjet pravomu čovječjem bivstvovanju.

Svrha uzgoju je po Herderu čovještvo (humanitet). Humanitet je svrha sviju ljudi. U svjema prilikama su ljudi naša braća, a Bog je naš otac. — U srcu sviju ljudi upisana je čista religija Hristova. Ime joj je savjestnost u svjema dužnostima, čista čovječja dobrota i velikodušnost. Malo je stalo

do imena „kršćani“, što su ga Grci dali kršćanskomu narodu kao sekti. — Kako se nazivao Hrist? Sin čovječji, t. j. prosti i čisti čovjek. Njegova dakle religija ne može da bude drugo, nego religija čiste čovječje dobrote, čovječja religija. — Škola je sjemenište za mlade ljude ne samo kao iduće državljane, nego također, i to osobito, kao za ljude. Ljudi smo prije nego postanemo zanatlijama, i jao si ga nama, ako i u svom idućem pozivu ne ostanemo ljudi. Svaki dakle dar u čovjeku valja uzgajati u svrhu čovještva, i svaki treba podrediti toj svrsi.

No za čovještvo može uzgajati samo onaj, koji sam u sebi ima čovještva, i koji ga sam sobom prikazuje. Učitelj treba dakle da promisli, kako je velika njegova odgovornost. Njemu je predano obrazivanje potomstva; u njegovim je rukama najveće blago roditelja, pače čovječanstva. U svojoj školi treba da je Likurgo i Solon ujedno, i da od nje s obzirom na mišljenje i vladanje stvori malu, valjanu republiku. Pokraj toga je potrebno, da razumno opći s mladim ljudima, da pouzdano s njima govori, i da im pokaže očinsko, ljubazno i dobro srce. Vatra se ne može zapaliti ledom, nego vatrom. U razredu neka je učitelj vazda prisutna duha među svjema i nad svjema, i neka obučava veselo i živo. Za to treba da uz monolog upotrebljava i dijalog u obuci, pa neka pita tu i tamo, naravno najviše ondje, gdje je to od potrebe, kadšto i iznenada, gdje je pitanje ili odgovor iznenadni dobar za onoga, koji odgovara ili za cijeli razred, i gdje se tim i onaj potiče na razmišljanje, koji najmanje misli.

Učitelj ne smije ipak da bude samo učitelj, nego treba da bude i uzgajatelj. Uz obrazivanje duha treba da se brine, da se mladež uzgoji i za život. Najljepši je napredak škole u tom, ako napreduje u ćudorednosti, stezi i redu. Toga radi neka učitelj budi ono plemenito natjecanje, što ga Hesiod zove dobra Eris, t. j. neka potiče antagonizam životnih sila, a ugušuje častoljublje, koje čovjeka čini nečovječnim (nehumanim). Prema tomu treba da upotrebi premještenja u razredu, i iz jednoga razreda u drugi. Pri tom valja mladež vazda pridržavati na čednost i istinitost. I čuvstvo za ljepotu treba da oživljava mladenačku dušu. Tomu služe lijepe znanosti, koje bi se najbolje nazvati mogle obrazovne znanosti.

Duh uzgajanika treba da bude religijski duh, t. j. duh, u kom nastava duh božji. On mora da bude svijestan toga, da je hram Duha svetoga, koji je štit i obrana, savjetnik i čuvar, prijatelj, što opominje, i demon, što zapovijeda, i koji mu — umjesto široke gospodske ceste bujne mašte i pohotnosti — pokazuje uska vrata slave i priznanja kod Boga i kod ljudi. Napokon ne smije čovjek sebe spram drugih ljudi shvaćati kao posebno biće, niti se smije u apstraktnim sanjarijama izgubiti u čovječanstvu, nego treba da se tim, što se uglobio u najuže krugove, uvrstio kao živ ud u dalji organizam čovječanstva; prije svega neka se ćuti udom svoga naroda.

Ljudi se mogu najbolje popraviti i obrazivati školom. No škola ne smije da bude mjesto pukoga preslušavanja i učenja (schola), nego upravo vježbalište (gimnazija). Neka se kod nauka vjere uči Luterov katekizam naizust, ali neka se uz to i katehizuje, ali valjano, t. j. vlastitim riječima. Vlastite riječi treba da kaže onaj, koji se katehizuje; jer samo vlastite riječi označuju vlastite misli. — Prvo i poglavito sredstvo, da se nauči jezik, jest uzoran govor roditelja i učitelja. Učenika valja usavršiti u jeziku na toliko, da govori lijepo, razumno, istinito i karakteristično ne samo u školi, nego i u općenju. Radi toga treba da uči i gramatiku. Jednu gramatiku mora čovjek da uči; jer ona je filozofija jezika, a jezik obaseže sve čovječje pojmove. Kod povjesti treba najprije učiti događaje pojedinih znamenitih muževa, zatim najglavnije zgode pojedinih naroda kronološkim redom, i napokon prijeglednu cijelu povjest. Zemljopis je pomoćna znanost za sve one predmete, koji se danas toliko cijene i ljube; ona se ne može odijeliti od povjesti i prirodopisa. No ona ne smije da bude suhoparno nabrajanje pukih imena. Najistinitiji, najugodniji i najkorisniji zemljopis dječji je prirodopis, a i prirodoslovlje je znamenit obučni predmet. Kod aritmetike i geometrije valja osobito upotrebljavati sokratski oblik obučavanja, da se dječaci nauče s pomoću pitanja sami pronaći ono, što treba da nauče iz geometrije.

Iz toga vidimo, da se Herder taknuo bio gotovo sviju pitanja tako općeno pedagoških, kako i onih, koja se tiču samoga rada u školi. Istina da su njegove upute bile namijenjene u prvom redu radu u gimnaziji,

ali se one mogu u bitnosti svojoj vrlo dobro upotrebiti i u pučkoj školi. *S. B.*

Hesenska. Školstvo velike vojvodine Hesenske u Njemačkoj počelo se pravo razvijati istom u sedamnaestom stoljeću. Još godine 1567. bilo je škola samo po gradovima. No već g. 1619. izišla je naredba, da su sva djeca i po selima dužna polaziti školu, i da će se kazniti globom oni roditelji, koji ne bi slali svoju djecu u školu. I g. 1634. izdana je naredba, da djeca moraju polaziti školu dotle, dok ne nauče bar čitati i pisati. Poslije toga je naredbom od g. 1670. ustanovljeno, da su djeca dužna polaziti školu od 5. do 12. godine, a zatim školskim redom od g. 1733. da je moraju polaziti od 7. do navršene 14. godine.

Naredbom od g. 1743. tražilo se od učiteljskih kandidata, da prije svoga namještenja polože ispit, a naredbom od g. 1776. uređena je posebna „uzgojna komisija". Godinu dana poslije toga izdane su ustanove „o nadzoru škola", koji je bio povjeren crkvenim organima. Da se uzgoje bolji učitelji, osnovana je za katoličke krajeve već g. 1804. u Bensheimu, a g. 1818. u Friedbergu učiteljska škola.

Uza sve to bilo je hesensko školstvo početkom prošastoga stoljeća u vrlo bijednom stanju. U mnogim bi selima samo zimi držali školu i najmili učitelja, koji je od jeseni do proljeća obučavao djecu u kakvoj kukavnoj kućici i za to dobivao vrlo malu plaću u gotovu novcu, a hranu po redu kod roditelja školske djece. Istom školskim zakonom od g. 1832. uređeno bi hesensko školstvo u duhu, koji se za ono doba može nazvati vrlo naprednim i slobodoumnim. Cijelo je školstvo bilo podređeno „najvišoj školskoj oblasti". Dužnost na polazak škole ustanovljena je na osam godina, t. j. od navršene šeste do navršene četrnaeste godine. U svakoj općini s 30 školskih sposobnjaka treba podići školu. Naraste li broj školskih sposobnjaka na 100, onda treba podići drugu, a kad naraste na 250 školskih sposobnjaka, i treću školu. Škole su konfesijske; ali ako dvije trećine općinara traži, mogu se pretvoriti u komunalne ili paritetične.

Današnje školstvo u Hesenskoj uređeno je zakonom od g. 1874. Obveza na polazak škole počinje se sa šestom, a svršuje s četrnaestom godinom, a može se i produljiti za jednu godinu, ako dijete nije dovoljno napredovalo u glavnim naukama (vjeronauku, njemačkom jeziku, računstvu i pisanju). Seoske škole dijele se u tri odjela: donji, srednji i gornji. Donji odio mora se 4 nedjeljna sata obučavati sam za se, a ostale sate zajedno s drugim odjelima. Gornji odio obučava se 3 nedjeljna sata (geometriju, povjest i prirodoznanstvo) napose, a ostale sate s drugim odjelima. Vjerouku dužni su obučavati svećenici 3 do 4 sata na nedjelju. Produžna se škola drži zimi najmanje po 4 sata na nedjelju, a zadaća joj je, da upotpuni opću obrazovanost, što su je učenici stekli u svakidašnjoj školi, navlastito pak da učvrsti i proširi ono znanje, koje je za građanski život od prijeke potrebe.

Zakonom od g. 1896. uređene su plaće učitelja pučkih škola. Najniža je plaća 1100 maraka, a najviša kod učitelja 2000, a kod učiteljica 1600 maraka prema godinama službovanja. Uz to pripada učitelju stan ili stanarina od 120 do 500 maraka prema mjesnim prilikama. Neoženjeni dobivaju 100 do 250 maraka, a upravitelji škola 700 do 800 maraka stanarine. Definitivno namješteni učitelji imadu pravo na mirovinu, i to iza desetogodišnjega službovanja na 40% plaće, a svake dalje godine na $1^1/_2$%. Prije namještenja mora učitelj da položi dva ispita. Jedan polaže nakon svršenih nauka u učiteljskoj školi iz svih predmeta, koji se uče u toj školi, naročito iz vjeronauka, pedagogije, njemačkoga jezika i računstva. Drugi ispit mora da pravi prije definitivnoga namještenja, a pita se na njemu isto, što i na prvom, samo se traži veća temeljitost i sigurnost u znanju, kao i savršenija praktična spretnost. Od službe može se učitelj otpustiti samo na temelju disciplinarne istrage i odluke upravnoga sudišta.

Škole su dužne uzdržavati političke općine. Siromašne općine dobivaju potporu od države. Gdje ima 30 školskih sposobnjaka, tamo je općina dužna osnovati školu. Ako u mjestu ima više konfesijskih škola, onda općina nije dužna uzdržavati, ni država podupirati one od takvih škola, u kojima je za tri godine spao broj mladeži ispod 30. One pak konfesije, u kojima je u istom vremenu broj školske mladeži narastao iznad 50, mogu zahtijevati, da se za njih osnuju posebne škole. Na temelju zaključka općinskoga vijeća mogu se konfesijske škole pretvoriti u komunalne ili paritetične.

Školom upravlja školski odbor, u kom je svećenik, općinski načelnik, najstariji po službovanju učitelj, ili dva učitelja, gdje su u svem četiri, i napokon 3 do 6 općinara, koje bira općinsko vijeće. Predsjednika školskomu odboru imenuje najviša školska oblast na prijedlog okružnoga školskog povjerenstva. G. 1891. bijaše u velikoj vojvodini Hesenskoj 992 pučkih škola s 2226 učitelja i 177 učiteljica, a 159.306 školske djece. Od tih škola bilo ih je 879 paritetičnih, 53 evangeličke, 57 katoličkih i 3 izraelitičke. Produžnih je škola bilo 906 s 25.945 pitomaca, proširenih (viših) pučkih škola 24 s 3730 školske djece. *S. B.*

Heuristička metoda. v. Nastavni oblik.

Higijena zove se ona grana medicinske nauke, koja se bavi istraživanjem onih sredstava i putova, kojima se uzdržaje zdravlje. Higijena ima opet dvije grane, naime javnu i privatnu. Javna higijena bavi se istraživanjem štetnih i korisnih utjecaja, koji su znatni za opće zdravstvene prilike; ona se brine, da se ne unose zarazne bolesti, ili barem da se dalje ne šire; ona se brine, da se školska mladež ne okuži i da su zdravstvene prilike u školama prikladne; ona nadzire hraniva (živež), vodu, koja se pije, zatim ventilaciju i određuje raskuživanja, da se klice bolesti ne raznose, i može se reći, da je ta grana medicine polučila već znamenite uspjehe.

Druga, skromnija grana, je privatna higijena. Ona se bavi pojedinim individujem i kaže mu način i putove, kako će se održati zdrav.

Higijenska pravila. Kad bi se svi ljudi rodili jednako razviti, kad bi bili svi pošteđeni od prirođenih bolesti, kada bi kod svih bio porod isti, a kad bi i poslije u životu prilike bile jedne te iste, onda bi tek za individuje istoga spola ovdje ondje trebalo postaviti općena pravila za sačuvanje zdravlja. Budući da tih preduvjeta nema, a ne može ih ni biti, s toga se i ne može postavljanjem takvih općih pravila sačuvati zdravlje svakoga pojedinog individuja. Zato se zdravstvena pravila mogu samo općeno postaviti, osebujnost pojedinoga individuja, njegova organizacija i njegove socijalne prilike uvijek će tražiti modifikaciju tih općih pravila.

Opća pravila zdravstvena obazirat će se poglavito na dva momenta: da se razborito udešava izmjena tvari, i da se čovjek čuva od štetnih utjecaja.

Izmjena je tvari u tom, da tijelo prima onakve tvari iz vana, koje treba za svoje uzdržavanje, i da izlučuje onakve tvari, koje bi škodile tijelu, kad bi duže ostale u njemu. Neprestano se dakle izmjenjuje dobro i potrebno sa škodljivim i nepotrebnim.

Tijelo prima u se uzduh i hranu, a izlučuje izmetine, bilo pogani ili mokraćom, bilo znojem ili drugim ishlapljivanjem kože ili pak izdisanjem.

Tri glavne obave, kojima biva izmjena tvari, jesu probava, disanje i optjecanje krvi

Higijenska pravila, da te tri obave idu pravilno svojim redom, jesu: pazi, da ti je jelo i pilo dobro i zdravo; gledaj, da imaš u stanu dovoljno i dobra uzduha, i napokon kreći se što više, da ti se optjecanje krvi ne poremeti, kao što to biva kod različnih obrtnika, činovnika, učenjaka itd., u opće kod onih, koji se mnogo ne kreću na uzduhu, i koji ne paze, da idu redovito na polje.

Na izmjenu tvari znatno utječe njegovanje kože, zato su kupelji, hladne i tople, pranje tijela i trljanje kože veoma probitačni.

Nadalje su za izmjenu tvari vrlo znatni faktori: njegovanje zubi, redovito spavanje po noći i rad, koji blago utječe na tijelo i duh.

Napokon su higijenska pravila i za haljine, koje čovjek nosi. Haljina neka nigda ne sprečava ishlapljivanje tijela; neka ne dopušta, da se tijelo iz vana odveć ugrije i odveć ohladi. Zato treba da je odijelo u različno doba godine različno.

Školska higijena. Ako se pod školskom higijenom razumijevaju uredbe za tjelesno usavršivanje mladeži, onda je vrlo stara, jer kod prastarih naroda nailazimo, kako su nastojali, da se sposobnima učine u borbi protiv ljudi i životinja. Tako su n. pr. Grci nastojali gimnastikom da razviju tijelo svoje, da uzmogne služiti duši u svakom obziru.

Sve škole i svi zavodi treba da zadovoljavaju higijenskim zahtjevima.

Na zdravlje djeteta utječe znatno kuća sa svim svojim prostorima, mjestima itd., koji služe poduci i gdje djeca danomice više sati borave. U školskoj zgradi i u školskoj sobi treba dakle ukloniti sve, što bi škodilo tijelu ili duši školske djece.

Škola treba nadalje da udešava odgajanje i poduku tako, da se njima ne samo svaka šteta po zdravlje koliko moguće uklanja, nego

da se što više tako uredi, da se njima zdravlje školske djece promiče.

Školska higijena treba nadalje da se bavi školskim bolestima, t. j. da se škola zdravstveno nadzire, da se nađu sredstva i putovi, kako će škola u onim prilikama zdravstvenim, koji su izvan njezina kruga, dobiti shodnu pomoć i prikladan savjet; — riječju, bavit će se utjecajem školskoga života na zdravlje školske mladeži.

Napokon valja spomenuti i neke higijenske uredbe mladeži, koje doduše ne pripadaju strogo na specijalnu zadaću škole, ali služe njezinim ciljevima, a to su dobrotvorne uredbe, koje su postale, a i uzdržavaju se dobrotvornim prinosima, i koje su u prilog siromašnoj, slabašnoj, bolešljivoj školskoj djeci i onakvoj djeci, koja još ne moraju ići u školu, i za koju se roditelji ne mogu skrbiti toliko, koliko je potrebno.

Što se tiče gradnje škole i školske sobe kao i drugih za školu potrebnih prostora, mjesta itd., to se današnja školska higijena u tom slaže, da sve mora biti prema higijenskim zahtjevima, premda neke točke još nijesu svagdje jednako poprimljene. Sasvim točni i potpuni su zahtjevi o prirodnom osvjetljenju školskih soba. Tehnika nam je međutim podala već i potpuno umjetno svjetlo, koje zadovoljava svim zahtjevima. U načelima loženja i vjetrenja danas su također svi higijeničari složni; dakako da su one uredbe loženja i vjetrenja skuplje, koje su potpune i dobre.

Najmanje su složni higijeničari i pedagozi u pitanju školskih klupa, jer se u mnogim stvarima razilaze mišljenja; a i tehničarima nije još pošlo za rukom kod konstrukcije školskih klupa da zadovolje svim zahtjevima.

Higijena nastave u posljednje je vrijeme znatno napredovala, jer su postavljene metode, kojima se može ustanoviti djelovanje nastave na organizam djeteta.

Školska higijena promiče se najbolje napretkom znanja u higijeni, fizijologiji i pedagogiji. Što više spoznavanje u tim granama znanja napreduje, to će veća biti korist, koju će otuda imati školska higijena. *dr. L.*

Hipnotizam. Ime ovo uzeto je iz grčkoga jezika, gdje se san ili spavanje zove hipnos; a za pojam može se u kratko reći samo toliko, da je to nauka o hipnozi, to jest o osobitom kao snu, u koji upada čovjek, kad se učini, što treba da on nastane. Za takvo uspavljivanje u glavnom su dvije metode.

Prva se zove somatička, a to je takvo djelovanje na bud koje osjetilo, da se ono umori od jakosti ili od monotonosti podražaka. Ti su podrašci na primjer: fiksovanje kakva predmeta, mahanje rukom ispred očiju, oštro gledanje u oči, jednolični zvekovi (kuckanje džepne ure, monotono pjevanje), gladenje po čelu itd. Od podražaka, koji umaraju i uspavljuju svojom jakošću, upotrebljavao je hipnotičar Charcot Drumondovo svjetlo (koje bi dao da sijevne iznenada) i žestoko udaranje u bubanj. Na kušanje i mirisanje slabo se može utjecati. Somatičku metodu postavio je James Braid (1795. do 1860.), engleski liječnik i pravi začetnik hipnotizma kao neke nauke. Da se vidi, kako se radi s tom metodom, evo prvoga primjera iz prakse samoga Braida: Otac hipnotizma u početku ni sam nije vjerovao u mogućnost umjetnoga uspavljivanja, naročito u čudesne pojave takva sna. Ali opet da na svoje oči vidi što je, posadio je nekoga momka u stolicu i uputio ga, da oštro gleda u grljak od boce. Momak je poslušao i gledao, a za tri časa spustiše se trepavice njegove, suze mu navriješe na oči i potekoše, glava mu bijaše klonula, lice poblijedjelo, a po tom je uzdahnuo i zaspao.

Druga je metoda psihička. To je, kad se dotičnomu pokusniku ubjedljivo kazuje ili sugeruje, da su mu udovi svuda umorni, i da mora zaspati. To se mora učiniti postupno. Najprije se kaže: Ruke su ti teške, za tim noge, glava, oči itd., a svrši se sugerovanje sa zapoviješću: Spavaj! — Tu je metodu postavio dr. Lièbeault, a dotjerao ju je prof. Bernheim. Nju drže za prikladniju od somatičke.

Ta podjela sredstava za uspavljivanje (u hipnozu) stoji samo u teoriji. U praksi to nije odvojeno, nego preteže sad somatički momenat, a sad psihički. Vrlo često je po srijedi pokusnikova individualnost. Kod gdjekoga jedno sredstvo ne djeluje nikako, a drugo odmah. Glavni su još uvjeti, da pokusnik bude miran tijelom i duhom, da se ne miče i da bude sabran.

Kao u običnu snu, tako i u hipnozi ima više stadija s obzirom na dubljinu i na različne pojave, što se mogu izvesti s hipnotizovanim čovjekom, i što ih on izvodi. Charcot je razlikovao mali hipnotizam (petit hypno-

tisme) i veliki (grand hypnotisme). Veliki je opet podijelio na tri stanja (po tom, kako nastaju jedno za drugim): kataleptično, letargično i somnabulno. U kataleptičnom stanju oči hipnotizovanika još su otvorene, a udovi postaju kataleptični, to jest: kakogod ih namjeste, tako ostanu. To je stanje vrlo prikladno za sugestiju. U letargičnom su stanju oči zatvorene, a podatnost sugestijama slaba je, ili se izgubi sasvim. Somnabulno stanje nije za sugestiju nikako. Ova Charcotova podjela nije danas u snazi gotovo nikakvoj; ponajviše s toga, jer je Charcot hipnozu proučavao na histericima, a kod njih se ne pojavljuju niža hipnotička stanja. S današnjim poznavanjem hipnotičkih pojava bolje se slaže podjela dra. Lièbeaulta, osnivača nansijske hipnotističke škole. U toj se podjeli nabraja šest stupnjeva:

1. Somnolencija (snenost, pospanost, drijem). Tko je u takvu stanju, ćuti neku težinu u tijelu, osobito u vjeđama. Svijest se drži još sasvim; pokusnik ili hipnotizovanik čuje sve, što mu se govori, i odgovara na pitanja kao u budnom stanju.

2. Hipotaksija ili laka hipnoza. Svijest se još drži, ali je oslabila. Osobita je karakteristika toga stupnja kataleptičnost udova (o kojoj je već rečeno, što je). Kad se hipnotizovanik prene, sasvim misli, da i nije spavao; jer se sjeća na sve, što se zbivalo oko njega.

3. Automatizam. Ovo stanje (kao što i samo ime veli) karakterizuju automatička gibanja. Na primjer: počnemo li ruku hipnotizovanikovu okretati, a sugerujemo mu, da se to mora i dalje, on će automatički nastaviti gibanje. To je već duboka hipnoza s otupljenom ili sasvim iščezlom sviješću.

4. Vrlo dubok san. Spoljašnji svijet za hipnotizovanika više kao da ne postoji. Čuje samo hipnotičara, odgovara na njegova pitanja i podaje se njegovim sugestijama. No ako hipnotičar naloži, da mora čuti i druge, čut će ih i odgovarati im.

5. Laki somnabulizam. Kad se hipnotizovanik prene iz toga stadija, samo se ponešto sjeća razgovora i događaja u njemu. Karakteristično je ovdje još i to, što se mogu sugerovati halucinacije (da hipnotizovanik vidi nešto, čega nema, ili da ne vidi, što jest) i iluzije (osjetilne varke).

6. Duboki somnabulizam. Pošto se hipnotizovanik prene iz toga stanja, ne zna upravo ni za što, što se događalo s njim ili oko njega.

Iz navedenih karakteristika o pojedinim stadijima hipnoze vide se ponešto i pojavi, no opet treba reći o njima štogođ točnije. Pojavi su u hipnozi vrlo različni i gotovo čudesni, nevjerojatni i neiscrpivi. Kako ovdje nema mjesta za opširno navođenje primjera iz prakse poznatijih hipnotičara i hipnotizovalaca, neka budu dosta samo ove naznake:

Spomenuta je već kataleptičnost udova (gdje oni ostaju u svakom položaju, kako ih namjesti hipnotičar). Kaže li se ili sugeruje hipnotizovaniku, da ne može izvesti stanovito gibanje, koje je inače sasvim u njegovoj vlasti, on doista ne će moći. Vidi se na njemu, da se muči i da bi htio, pa ne može. A moći će, kad mu se po tom opet sugeruje, da može. Na zapovijest otvora oči; no kod toga se lako probudi, a za to mu treba sugerovati, da će spavati i dalje, pošto naime otvori oči. Iz tih utjecaja na hipnotizovanikove kretnje vidi se, da on za vrijeme hipnoze sasvim kao izgubi svoju volju, pa se podaje volji hipnotičarevoj i njegovim sugestijama.

No može se izvršenje sugestije prenijeti na budno stanje poslije hipnoze. Može se naime sugerovati, da hipnotizovanik učini što za tri četiri dana u sasvim određeno vrijeme, pa i bude tako. Sugerovani nalog ostaje u njegovoj duši, samo što on ne zna za nj, dok ne dođe zakazani čas. To se zovu posthipnotičke sugestije. Za njih ima primjera i svjedočanstva vrlo pouzdanih mnogo, pače i takvih, da su se izvršile nakon godinu dana. Pitamo li hipnotizovanike, zašto su to i to učinili, zašto su izvršili posthipnotičku sugestiju, oni će ponajviše kazati, da su morali, da im je došlo tako, da moraju. Taj je pojav naveo neke na sumnju u slobodu ljudske volje. No sumnja s takvim razlogom slabo se drži, dok i sami hipnotičari tvrde, da se čovjek, vršeći posthipnotičku sugestiju, nahodi ponovno u hipnozi. — Nadalje se u hipnozi može djelovati na osjetila vrlo različno. Gdjekoje hipnotizovanike možemo iglom bosti, a oni ne će osjetiti, da ih boli; koji osjećaju, kod tih se neosjetljivost može izvesti sugestijom. S toga je hipnoza prikladna za teške kirurgičke operacije.

Osobite su pojave osjetilne varke (iluzije) i halucinacije. Iluzija bude, kad se hipnotizovaniku sugeruje zamjedba ili zor sa-

svim drugi od onih, što doista postoje. Halucinacija ima pozitivnih i negativnih. Pozitivne su u tom, da se hipnotizovaniku sugeruje, da vidi ili u opće zamjećuje nešto, čega u istinu nema. A negativna je halucinacija, kad hipnotizovanik slijedeći sugestiju takvu ne zamjećuje ono, što postoji i što je pred njim. To nezamjećivanje može biti potpuno ili od česti. Može se naime hipnotizovaniku sugerovati, da od dva prisutna čovjeka vidi samo jednoga, ili na jednom čovjeku da vidi sve osim glave, ruku itd. Sugerovanje negativne halucinacije može biti također posthipnotičko. Teže je sugerovati halucinaciju nego iluziju. — Kod mnogih se pokusnika u hipnozi pokazala vanredna, vrhunaravna oštrina osjetila. Ima primjera, da su pokusnici vidjeli preko prostornih zapreka, i da su vidjeli ili zatvorenih očiju, ili opet predmete za sobom. Tu nema druge, nego treba uzeti, da funkciju vidnoga organa preuzmu druge česti tijela (ponajviše valjda neke partije na epidermisu kože). Čvrsta je doduše fizijološka istina, da postoji apsolutno specifična energija osjetilnih organa; slušni živac ni u čem ne može da zamijeni vidni itd. No ako se uzme u obzir, da su u razvoju oblika organskoga života osjetila postala tim, što se adaptacijom i podjelom radnje pojedina prikladna mjesta na kožnom epidermisu osobito udešavahu za prihvaćanje izvjesnih podražaka spoljašnosti, i tako se prometnuše u organe stalne djelatnosti, tad ne će rečeni pojavi biti toliko čudesni i nevjerojatni. Sumnju međutim najbolje obaraju faktični primjeri. U hipnotizmu zovu to „premještanje osjetila“ (transposition des sens). Kod nekih se pokusnika događalo, da su u hipnozi znali vrlo dobro ono, što za budnoga stanja nije bilo svježe, nego je poblijedjelo u pameti. Taj se pojav zove hipermnezija. Naprotiv se može sugerovati, da dotični pokusnik zaboravi sve, što je bilo i što zna u istinu; da ne zna napisati ime svoje, da ne zna i ne može izreći koji glas itd. Ovo se zove amnezija, koja je ili potpuna ili od česti. I amnezija može se izvesti posthipnotički. Posthipnotički može se sugerovati događaj, koji se nije zbio nigda, ili ukloniti iz pamćenja takav događaj, koji se doista zbio. Prvo zovu hipnotičari pozitivnom, a drugo negativnom retroaktivnom sugestijom.

Za te pojave treba dakle dvoje; prvo: hipnoza, a drugo: sugestija. Nauka o hipnozi, to jest hipnotizam, pripada po znanstvenom području psihologiji i fizijologiji moždana. U objašnjivanju hipnoze mnogo su se ispomagali analogijama s običnim snom. Ima za to teorija u glavnom od dva pravca: psihološkoga (Lièbeault, Richet, Schneider, Wundt) i fizijološkoga (Heidenhain, Preyer i dr.). Tek protivnosti su među nazorima pojedinih kapaciteta velike i pokazuju, kako još uvijek „između neba i zemlje ima dosta stvari, kojih ne može dokučiti ljudski um“. A u čem je i što je sugestija, to će nam najbolje kazati vrlo dobra definicija jednoga od najpoznatijih današnjih hipnotista, dra. Molla. „Sugestija je“, kaže on, „takav proces, kojim se neka djelatnost u čovjeku pokreće tim, što se u njemu pobudi tek predodžba o tom, da se počela djelatnost.“ Sugerovati se može bez riječi i s njima. Prvi način zovu francuski hipnotičari „suggestion par attitude“. Na primjer: Ako se hipnotizovaniku naloži, da klekne, i ruke mu se sklope kao na molitvu, primit će mu također lice izraz pobožnosti. Promijeni li se to držanje tako, da mu se ruka ispruži, a pesnica stisne, odmah će se to odraziti na licu, t. j. ono će se pokazati jadno. Sugestije s riječima zovu se verbalne.

Mnogi stručnjaci ove ruke drže, da se može hipnotizovati svaki čovjek, koji je duševno zdrav, samo ako se upotrebe sredstva, koja su za nj najpodesnija. Neki prema tomu tvrde, da je nepristupačnost hipnozi znak bolesti. Što misle, da su za hipnozu najprikladniji ljudi histerični ili nervozni, to, kaže pomenuti Moll, potječe otud, što je najviše liječnika pravilo pokuse samo s takvima. Općeno je potvrđeno, da se najteže hipnotizuju bolesnici na duhu, osobito idijoti. Spol ne utječe na to ništa, a malo i narodnost. Naprotiv drže, da je utjecaj klimatičkih prilika vrlo znatan. Najlakše se mogu hipnotizovati južnjaci. I do dobi dosta stoji. Do treće godine djeca se ne mogu hipnotizovati gotovo nikako, jer se u toj dobi misli koncentruju vrlo teško. S djecom od 4 do 8 godina već se može uspjeti, ali s velikom mukom. Inače se drži, da je mladenačka dob, osobito do osamnaeste godine, za to vrlo podatna. Ni velika starost nije za hipnozu. Mnogo se lakše hipnotizuju zdravi i jaki radnici, vojnici, težaci itd., nego li slabašni i boležljivi ljudi, koji se bave najviše oko

knjiga i u pisarnicama. To je za to, što se oni, koji tjelesno rade, lakše mogu podati jednoj jeditoj misli. Izvrsno je za njih kazao Beaunis, da su to „homes, chez lequels la pensée se cristallise facilement“, — ljudi, kojih se misli lako skrućuju, kristalizuju.

Dehipnotizovati, t. j. buditi iz hipnoze, može se na više načina. Dosta je često samo reći: Probudi se! Preporučuje se, da se ne budi iznenada, nego s malom pripravom.

Najveće je praktično značenje hipnotizma u medicini. Tu su se razvili lijepi rezultati. Najdalje je liječenjem s pomoću hipnoze dopr'o i uspio dr. Wetterstrand u Stokholmu. Sugestivna terapija prikladna je za različne bolesti bez anatomičke osnove: glavobolju, besanicu, histeriju, mucanje, promuklost, pijanstvo, omaglicu, nemirni san, alkoholizam, morfinizam, nikotinizam i sl. U medicinskim novinama može se uvijek čitati novih slučajeva i uspjeha u takvu liječenju.

Lako je doći na misao, da bismo se hipnozom i sugestijom mogli ispomagati u uzgoju djece. Već god. 1860. prorekao je istraživalac ovih pojava, dr. Durand, da „hipnotizam sprema osnovu intelektualnoj i moralnoj ortopediji, koja će se sigurno jednom svečano uvesti u obrazovne zavode i popravljaonice“. To vrijeme, istina, još nije došlo, a i ne će skoro doći. No bilo je i ima pedagoga, koji pozivanjem na svoje čisto praktične studije podržavaju i podupiru rečeno proroštvo navodeći naročito, da se pedagoška patologija mnogo može koristiti sugestijom. Na hipnotističkom kongresu u Nancy-u g. 1886. istakao je predsjednik Feliks Hement vrlo odlučno hipnotizam kao uzgojno sredstvo. On se izjavio tako, da bi hipnotizam mogao biti ishodište duševnoj ortopediji, i trsio se, da na to pitanje svrati pažnju obrazovanoga svijeta, osobito pedagogâ. No konkretno nije predlagao ništa. Živo je zastupao te nazore i Berillon, urednik lista „Revue de l' Hypnotisme“. Spomenuti muževi nijesu bili pedagozi. Pobudilo ih je na tu misao osobito iskustvo liječnika dra. Augusta Voisina; jer taj da je neku Ivanku Schaff izveo na pravi moralni put. Bijaše to tatica, razuzdano, nečisto i brutalno čeljade, a on učini od nje djevojku poštenu, pristojnu, čistu, marljivu i poslušnu. Sugerovao joj je naime, što je mogao krepčije, da se kani rđava života i da bude, kakva treba da je jedna djevojka. Uspjeh liječenja bijaše takav, da su tu žensku mogli namjestiti za dvorkinju u bolnici, gdje se vladala vrlo lijepo. Drugoj je ženskoj Voisin sasvim okrenuo nesnosnu ćud, te je postala dobra spram svoga čovjeka, i nije se više podavala slijepoj srdžbi.

Takvi su pokusi pravljeni ne samo s odraslim ljudima, nego i s djecom. K dru. Lièbeaultu donesoše nervozno razdraženo dijete. Hipnotizovati se nije dalo. A brat bolesnikov, zdrav i krepak dječarac, odmah se javi, da će se on dati, i da se ne boji ništa. Kad je liječnik uspavao toga malog, potuži se mati njegova, da joj je sin lijenština, i da je posljednji od sve djece u školi. Dr. Lièbeault mu sugerova, da mora biti marljiviji. I to je uspjelo. Za šest nedjelja postade od maloga ljenivca dječak marljiv za izgled čitavomu razredu.

Nekoga malog idijota nijesu nikako mogli da nauče čitati, ni računati sasvim ništa; jer pažnje nije nikakve bilo u njega. Dr. Lièbeault se u prvu upr'o, da s pomoću sugestije probudi pažnju. I za dva mjeseca nauči idijot — dotad svakomu duševnom utjecaju nepristupan — čitati. Naučio je i prve četiri vrste računstva.

Kako se i rđave navike mogu istisnuti hipnotičkim sugestijama, kazuje ovaj primjer pomenutoga Berillova (u listu „Revue de l' Hypnotisme“; januarska sveska od god. 1887.): Dijete od jedanaest godina naučilo je nekako, da dva prsta od lijeve ruke do drugoga članka podjedno drži u ustima. Na veče, čim bi leglo, odmah je počelo da siše; drugojačije nije ni moglo usnuti. Protiv toga mogli su jedino da mu dadu kakvu zabavu ili posao, gdje trebaju obadvije ruke. Kušali su svakakva sredstva, ali sve uzaludu. Ništa nije pomoglo. Od one prljavštine na prstima zadobavi se dijete bolesti u želucu i probava poče slabiti. Kad ga dovedoše Berillonu, bijahu mu oba pomenuta prsta gotovo sasvim iskvarena. Nokti izgriženi do korijena, a od trenja zubima otvrdnula je koža na mjestima po 4 mm. Posljednji se članak sasvim skvrčio. Znalo je dijete i samo, da ta navika ne valja; ali nije upravo moglo, da je se kani. U hipnozi sugerova mu dr. Berillon po više puta, da odsad mora s večeri zaspati bez onoga sisanja prstiju. Prste da ne smije ni metnuti u usta. I to je sasvim uspjelo.

Mnogo ima primjera, da se hipnotičkim sugestijama pobudilo u učenika zanimanje za neke predmete učenja, te da se podigla lakoća, čvrstoća i vjernost pamćenja. Moglo bi se prigovarati i slutiti, da se hipnozom slabi volja; jer, kako je spomenuto, volja pokusnikova gotovo iščezne i slije se sasvim s voljom hipnotičarevom. No evo, što na to kaže dr. Ringer. „Tvrdim“, kaže, „najodlučnije, da se sugestivnim utjecanjem na volju bolesnikovu ona ne slabi, kako često misle, da jest tako. Ja sam naprotiv u mnogih bolesnika pobudio novu voljnu energiju, samopouzdanje, ustrajnost u radu, dobru volju i veselje za život, gdje je prije bila mlitavost, potištenost, pače potpuna psihična depresija s nagnućem na samoubistvo. I samo jedan pogled na obični uzgoj dovoljno je svjedočanstvo, da hipnotičke sugestije ne ruše voljnu snagu. Jer i tuj, u običnom uzgoju, podvrgava se volja boljemu uvjerenju ili djeteta samoga, ili uzgajatelja, pa se upravlja spram toga. I u običnom se uzgoju volja svojeglave djece istjeruje na pravi put, a djeci, koja kao da nemaju svoje volje, nameće se uzgajateljeva.

No sigurno je, da se na urođenim sklonostima s pomoću hipnotičkih sugestija ne može mijenjati ništa.

Ne treba se plašiti ni diviti odveć poradi čudesne moći sugestija u hipnozi. Sugestije djeluju ne samo u snu, nego i na javi i na djecu i na odrasle ljude. Taj psihični faktor utječe na život pojedinca i cijeloga društva skrećući ga svijesno ili nesvijesno ne samo k dobru, nego i k zlu. Sjetimo se za potvrdu toga samo mode u nošnji i društvenom općenju, strančarstva u politici itd.

Čitavo uzgajanje ugledom, opomenama, primjerima, nagradom i kaznom stoji zapravo u istom sugestivnom utjecaju, kao i u hipnozi. Utisak oka i pogleda učiteljeva na dijete u budnom stanju nalik je na takve utiske u hipnozi. Isto tako svaki učitelj zna, da nalagati, zabranjivati itd. treba mirno, krepko i određeno. Principijelne razlike između sugestija u hipnozi i na javi i nema. Za prve, se tek uzima osobito duševno stanje, koje je spram utisaka najpodatnije, najlakše ih prima i zadrži.

Međutim je uzgojni doseg hipnotizma još uvijek otvoreno polje za opažanja i studije koliko liječnika, toliko pedagoga.

M. Pejnović.

Hipoteza je unaprijed kao istinit postavljen opći sud s namjerom, da ga iz izvoda njegovih ispitamo. Kad naime želeći protumačiti događaje ne možemo uzroka pronaći induktivnim putem, ili kad skupinama zakona i činjenica nastojimo iznaći zajednički uzrok, smišljamo ga t. j. stvaramo hipotezu. Njom dakle seže duh ljudski preko iskustva; gdje indukcija prestaje, počinje hipoteza. Ona je dakle završetak indukcije, ali ujedno je i početak dedukcije, jer istinitost i valjanost joj ovisi o izvodima, što iz nje slijede. Svaki formalno valjan izvod, koji se protivi činjenicama ili temeljnim, priznatim istinama, pokazuje bezuvjetnu neistinitost njezinu. Ali kako je hipoteza sud, što smo ga smislili, a nijesmo ga dobili indukcijom, to je ona u logičkom obziru samo više ili manje vjerojatan sud. Vjerojatnost joj je to veća, što je jednostavnija, što manje pomoćnih hipoteza treba, i što više događaja može da protumači. Najveću vjerojatnost postizava onda, kad ne tumači samo poznate činjenice i zakone, nego kad upućuje i na nepoznate jošte pojave. Do jamačnosti dolazi hipoteza i postaje t e o r i j o m tek onda, kad se dokaže, da je ona j e d i n i način, kojim se činjenice neke vrste protumačiti dadu. Hipoteze su nužni prijelazni stupnjevi, kojima znanosti treba da prođu. Svako iznašašće znanstveno tako je dugo hipotezom, dok se činjenicama dovoljno ne utvrdi; sve, što je danas teorija, negda je bilo hipoteza. Zato bez hipoteza nema nijedne znanosti, pa upravo njima zahvaljuju one najveće uspjehe svoje. Za stvaranje hipoteza nema pravila; one nastaju sudjelovanjem mašte; zato je i istinita riječ Herbartova, da se nemože odrediti, tko je imao više mašte Newton ili Shakespeare. U obuci nema hipotezama mjesta, jer mladeži valja predati samo jamačne spoznaje znanosti. *dr. A. Bazala.*

Histerija zove se bolest živčevlja, koja je funkcijonalna, t. j. osniva se na zlu, koje se ne može dokazati.

Najglavnija su joj obilježja: bolesnika spopadnu grčevi, a da pri tom ne izgubi svijesti; poremete mu se osjetila, osobito vid; gdjekoji udovi su kljenuti, te se kadšto i zgvrče; volja i značaj se mijenjnju. Posljednje je za onoga, koji nije liječnik, najznatnije.

Raspoloženje histeričnoga čeljadeta je svaki čas drugojačije. Ljubi i mrzi, srdi se i boji se, sad je razuzdano, sad opet očajno, a to

sve može slijediti jedno za drugim. Histerična osoba bavi se neprestano samo sa svojim „ja“; ona je „egocentrična“. Nastoji i gleda na svaki mogući način, da bude zanimljiva i da se ljudi njome bave. Posmatra pažljivo sve funkcije svoga tijela, te se uplaši i poradi najmanje malenkosti, što je na sebi opazi, pa očajava, da ne će više nigda ozdraviti. Njezino je stanje središte, oko kojega se sve njezine misli kreću; ona opisuje svoje boli najcrnjim slikama, nigdje im nema para; riječju čitavo njezino živčevlje je uzrujano, bolesno.

Histerija je bolest, koja se ne razvija tek za vrijeme doraslosti ili poslije nje, kako su prije mislili, nego se ona pojavljuje ne rijetko i u djetinjstvu. U literaturi opisano je već 200 slučajeva, i to češće kod djevojaka, nego kod dječaka. Bolest se pojavljuje ponajviše između 8. i 15. godine života. Kod dvije trećine bolesnih dokazano je, da su tu bolest baštinili od roditelja. Često su djevojke pri tom bljedobolne, a mnogo utječu pri razvijanju te bolesti i pogrješke u uzgoju.

Prviput se ukazuje bolest obično iza kakve povrede ili straha, a i psihično okuženje često djeluje, tako da je onda cijela škola ili cijeli razred bolestan; jedno histerično dijete okuži drugo. Često se histeriji pridružuje migrena.

Histerija se kadšto mučno raspoznaje. Dijete je bolesno, premda se vlada kao da je na pozornici, pače je kadšto neizlječivo bolesno. Tu nema dakle govora o tom, da dijete sebi što „utvara“.

Psihične simptome histerije ljudi često drže raspuštenošću, neotesanošću ili pogrješkom u značaju. Histerično dijete kleveće, ogovara, laže, kadšto i krade, pa onda dakako pri tom nitko ne misli na kakvu bolest. Da se tu ipak ne radi o moralnoj zapuštenosti, nego o bolesti, dokazuju mnogobrojni tjelesni simptomi, koji se često ne mogu simulirati. Zato treba da roditelji i uzgajatelji u svim događajima, gdje se pokazuju kod djeteta pogrješke u značaju, koje su karakteristične za histeriju, odvedu dijete vještu liječniku, da mu točno pretraži živčevlje.

Djetinja histerija dade se veoma teško izliječiti. Ima doduše događaja, gdje se može odmah utušiti napadaj bolesti, ali obično se bolest opet vraća (u 22 slučaja 17 puta). Najposlije se ipak razvija neizlječiva histerija. To dolazi poglavito od tuda, što roditelji i uzgajatelji histeriju djeteta premalo poznaju; zato se odveć kasno domišljaju, da je to bolest i kasno traže savjeta u liječnika.

A baš kod histerije mnogo vrijedi, da jê što prije liječnici stanu liječiti, jer onda je i uspjeh liječenja trajniji. Liječenje je često i zato uzaludno, što roditelji ili uzgajatelji nikako ne će da zadovolje zahtjevu liječnikovu, naime, da se dijete ukloni iz domaćih prilika. Da se dijete potpuno i trajno izliječi, ponajviše je od prijeke potrebe, da ostavi roditeljsku kuću i dođe u druge prilike.

Kod odraslih liječi se histerija moralno i materijalno. Rad, duševni i tjelesni, kupanje u hladnoj vodi i boravak u svježem uzduhu najbolji je lijek od te bolesti.

dr. Lobmayer.

Hochman Franjo rodio se 20. travnja 1850. u Brandisu na Labi u Češkoj, a umr'o je 23. lipnja 1893. u Zagrebu. Pučku školu svršio je u svom rodnom mjestu, a gimnaziju u Pragu, gdje je slušao pravničke nauke na češkom sveučilištu. Još đakom zavolio je gimnastiku, pa joj je naklanjao u praškom gimnastičkom društvu „Sokolu“ mnogo mara. Tuj se izvještio toliko, da ga je „Sokol“ u Smichovu izabrao svojim vođom. Kad se godine 1873. osnovalo u Lavovu gimnastičko društvo „Sokol“, bio je Hochman pozvan onamo, da mu bude vođom i učiteljem. Tuj je naumio na lavovskom sveučilištu svršiti svoje pravničke nauke i uvoditi po Galiciji za onda još slabo poznatu češku gimnastiku protiv njemačke. Budući da mu nije bilo dopušteno, da juridičke ispite smiri na njemačkom jeziku, a poljski nije dovoljno znao, odrekao se sveučilišnih nauka, pa se dao svom snagom na gimnastiku.

U Galiciji je do tada bila gimnastika u školama vrlo slabo poznata; s toga je Hochman nastojao, da se uvede u školama i da se osnuje po zemlji što više gimnastičkih društava „Sokola“, ali se morao boriti mnogo protiv ondješnjih konzervativaca i protivnika, koji su mu bacali klipove pod noge. To ga je ozlojedilo, pa je — ako i nerado — ostavio Lavov i pošao u Vršec u Banatu (1874.), gdje je preuzeo službu učitelja gimnastike na tamošnjim srpskim školama.

Kako je Hochman bio oduševljen kao Čeh za slavensku uzajamnost, svjedoči i to, što je god. 1876. zamijenio školsku gimnastiku s vojničkom, u kojoj je obučavao mlade dobrovoljce, da pritekne s njima Srbima u

pomoć, kad je nastao te godine u Srbiji srpsko-turski rat. Hochmana primiše u Biogradu u srpsku vojsku kao časničkoga zamjenika. U ratu se odlikovao u više bitaka, pa je odlikovan srebrnom kolajnom za hrabrost i imenovan pravim poručnikom. Iza svršena rata ode u Zagreb i posta tu godine 1876. učiteljem i vođom „Hrvatskoga Sokola“, a doskora i učiteljem gimnastike u kr. učiteljskoj školi i ostalim srednjim zavodima.

Sad se Hochmanu otvorilo novo široko polje za rad. Prva mu je zadaća bila, da preudesi cijelu gimnastičku obuku, koja je bila osnovana na njemačkom sustavu. S toga je uveo u gimnastiku slavensko-češki sustav i hrvatski jezik. S Andrijom Hajdinjakom (v. t.) uredio je hrvatsko gimnastičko nazivlje, pa je napisao djelo: „Rukovodnik za tjelovježbu u pučkoj školi.“ Poslije je to djelo preradio, popunio i izdao ga s natpisom: „Tjelovježba u pučkoj školi.“ Njegovu revnovanju valja zahvaliti, što se u nas uredila i uvela sustavna školska gimnastika u učiteljskim, ostalim srednjim i pučkim dječačkim i djevojačkim školama, i što je uvedena kao obligatan predmet u sve škole.

God. 1878. počeo je Hochman izdavati gimnastički časopis „Hrvatski Sokol“, pa je te godine uvedena i ispitna komisija za učitelje gimnastike, koji su počeli doskora s obukom u srednjim zavodima. Hochman je mnogo pisao i u praški gimnastički list „Sokol“, gdje je među ostalim priopćio i rječnik tehničkoga nazivlja hrvatskim, slovenskim, češkim, poljskim i njemačkim jezikom, a poradio je mnogo i o tom, da su se u Hrvatskoj i po drugim gradovima osnivala gimnastička društva. Posljednje godine pokrenuo je i uređivao list „Gimnastika“, budući da se list „Sokol“ nije mogao uzdržati. *T. I.*

Holandija. Školstvo Holandije vrlo je staro. U srednjem vijeku cvale su već u njoj neke škole, a u dvanaestom stoljeću bilo je uz više znamenitih katedralnih i samostanskih škola i takvih gradskih škola, kojima su upravljali svjetovnjaci, a bila im je zadaća, da zadovoljavaju potrebama građanskoga života. Velikih zasluga za holandijsko školstvo stekli su Jeronimovci (v. Samostanske škole), koji su s velikom pomnjom njegovali klasičke nauke. Zato je Holandija jedno doba (16. i 17. stoljeću) bila zemlja, u koju su hodočastili svi, koji su željeli, da temeljito prouče stare jezike. Spominjemo među inim samo Ratkea (v. t.) i Komenskoga (v. t.).

Već na koncu osamnaestoga stoljeća preuzela je vlada brigu za pučki uzgoj, a godine 1806. stvoren je opći školski zakon. Po tom je zakonu imalo svako školsko okružje svoga nadzornika. Nad svjema okružnim školskim nadzornicima bio je generalni školski nadzornik, koji je bio podčinjen državnomu tajniku za javnu obuku. Budući da je pučanstvo Holandije s obzirom na vjeroizpovijest vrlo mješovito, to su škole po tom zakonu bile beskonfesijske, te se u njih učio samo neki opći moral, a za obuku u vjeri morale su se brinuti same konfesije.

Kad je princ Oranski (g. 1814.) postao vladarom Holandije, zavladale su opet stare intolerantne i fanatične tradicije, te su neki protestanti začeli raditi o tom, da škole zadobiju strogo konfesijski, i to protestantski značaj. No tomu su se najodlučnije usprotivili katolici braneći zakon od g. 1806. i zahtijevajući beskonfesijske škole. Kad je za tim g. 1857. stvoren novi školski zakon, upotrebila je protestantska stranka opet sve moguće, da bi se škole pretvorile u konfesijske, ali nije uspjela; jer je u njemu ustanovljeno (čl. 23.): Pučkoj je obuci zadaća, da podavajući djeci potrebno znanje razvija njihov razum, te ih sprema za vršenje sviju kršćanskih i socijalnih dužnosti. Učitelju valja se čuvati, da ne uči i ne čini ništa, što bi se protivilo religijskomu uvjerenju pripadnika druge vjere. Obuka u vjeri prepušta se različnim vjeroizpovijestima.

Od tih načela nije se u bitnosti odstupilo ni u školskom zakonu od g. 1878. I u njemu se ističe, da je školi dužnost uzgajati valjane građane, no obuku u vjeri da mora prepustiti svećenicima. Pučka škola da mora biti narodna škola, pa zato da bi bilo posve krivo, kad bi se zavodima, koji smjeraju na to, da potkopaju narodnu obuku, pružala ikakva državna pripomoć. Spomenuti školski zakon podvrgnut je reviziji godine 1889.

Prema tomu zakonu ostala je zadaća nastave ista, koja i po prеđašnjim zakonima. Njome treba djeci podati primjereno i korisno znanje i razviti djetinje duševne sile, pa ih privikavati na sve kršćanske i društvene kreposti. — Za obuku u vjeri dužne

su se brinuti vjeroispovijesti. Učitelj mora izbjegavati sve, čim bi se mogla povrijediti koja vjeroispovijest. U svjema osnovnim školama treba da se uče ovi predmeti: čitanje, pisanje, računstvo, počela holandijskoga jezika, povjesti, zemljopisa i prirodoznanstva, pjevanje, proste vježbe u crtanju, proste gimnastičke vježbe i praktične ručne radnje za djevojčice.

Prema potrebi mogu se međutim osim navedenih predmeta učiti još i ovi: počela francuskoga, njemačkoga i engleskoga jezika, počela opće povjesti, počela matematike, prostoručno crtanje, počela gospodarstva, kućanstvo i ukrasne radnje za djevojčice. Ova proširena nastava uvedena je ponajviše u većim općinama i gradovima.

Uz osnovne škole postoje gotovo u svjema općinama i produžne škole za dječake i djevojke, koji su svršili osnovnu školu. U tim se školama obučava ponajviše zimi i u večer. Polazak je prilično slab, a uče se prema mjesnim prilikama ponajviše praktične nauke, kao poljodjelstvo, vrtlarstvo, pomorstvo itd. Djevojke uče i ženske ručne radnje. Gradske su produžne škole prilično dobro uređene i imadu po tri godišnja tečaja, u kojima se uče poglavito praktične nauke. Djevojke se obučavaju odijeljeno od dječaka.

Svaka je općina dužna da se pobrine za potreban broj javnih škola, koje treba da budu pristupne svakoj vjeroispovijesti. Siromašne općine mogu dobiti od države potporu za podmirivanje školskih troškova. Male općine, ako su jedna uz drugu, mogu jednu ili više škola zajednički uzdržavati. — Škole treba da budu sagrađene i uređene prema propisima. Škole ili školske sobe, koje bi zdravstveni školski nadzor pronašao škodljivima zdravlju ili premalenima, ne smiju se dalje upotrebljavati u školske svrhe.

Svakoj školi treba da predstoji učitelj, koji je položio glavni učiteljski ispit, pa je navršio 23 godine. Po zakonu zove se „glava škole“ (hoofd der school). Ako u školi nema više od 40 učenika, onda u njoj obučava sam predstojnik ili glava škole. Bude li više od 40 učenika, onda treba da se namjesti još jedan učitelj ili pomoćni učitelj. Ima li pak više od 90 učenika, onda se moraju namjestiti barem još dva učitelja.

U većim školama moraju da su barem dva ili tri učitelja osposobljena za glavne učitelje. U školama, koje su razdijeljene po spolu, obučavaju dječake samo učitelji, a djevojke samo učiteljice. U školama za oba spola obučavaju obično u doljnim razredima učiteljice, a u gornjim učitelji. I „pitomci“ (preparandi) mogu se pripustiti, da obučavaju pod nadzorom i uputom prisutnoga učitelja. Pitomcima se zovu mladići i djevojke u dobi od 15 do 19 godina, koji se pripravljaju za učiteljski poziv, ako su dovoljno napredovali u nauci, pa imadu dobre svjedodžbe o vladanju.

Svaki predstojnik škole sastavlja nastavni plan i određuje unutrašnje prilike škole s odobrenjem pretpostavljene oblasti. Kod toga treba da ostavi stanovite sate za nauku vjere, koju podjeljuju vjeroučitelji. Ako se zatraži, može se za to odrediti posebna soba, koja se onda prema potrebi grije i rasvjetluje.

Ni predstojnik škole, ni učitelj, ni isti članovi njihove porodice ne smiju da se bave trgovinom ni drugim kakvim poslom, van ako im to dopusti vladina oblast.

Učitelje namještaju i otpuštaju privremeno ili sasvim od službe općinska vijeća. Svaki učitelj, koji je položio propisane ispite, pa ima potrebne svjedodžbe o vladanju, može moliti za ispražnjeno učiteljsko mjesto. Općinsko poglavarstvo zatraži o moliteljima mnijenje školskoga nadzornika i predstojnika škole, pa predloži onda trojicu općinskomu zastupstvu, koje između njih jednoga izabere i imenuje. Ako je ispražnjeno mjesto školskoga predstojnika, onda se moraju molitelji podvrći posebnomu „isporednom ispitu“, te bude imenovan onaj, koji najbolje uspije na tom ispitu. No taj se ispit ne drži, ako se općinsko poglavarstvo i okružni školski nadzornik unaprijed potpuno sporazumiju o tom, koji da se molitelj imenuje. U državnim školama imenuje učitelje ministar. Svako ispražnjeno mjesto mora da se popuni za šest mjeseci, inače ima pravo da to učini pokrajinska vlada.

Učitelj se može otpustiti ili na vlastitu molbu, ili na prijedlog općinskoga poglavarstva, ili na zahtjev školske oblasti. Ako učitelj nije „časno“ otpušten od službe, može mu vlada oduzeti povlast za daljno učiteljovanje. Na prijedlog školske oblasti može se učitelj najdulje na mjesec dana suspendovati, ali za to vrijeme uživa ipak svoju plaću.

Svi učitelji javnih škola imadu pravo na mirovinu, kad navrše 40 godina službe, ili

65 godina života, ili ako su zbog tjelesnih ili duševnih mana postali nesposobni za službu. Mirovina iznosi za svaku godinu službovanja $^1/_{60}$ plaće, što ju je učitelj najposlije uživao, ali ne smije da bude u svem veća od $^2/_3$ plaće. Učitelji su na državnim školama državni činovnici, pa i njihove udove i siročad dobijaju mirovinu. Ako učitelj bude otpušten zato, što je dokinuto njegovo mjesto ili škola, na kojoj službuje, onda dobija neko vrijeme, i to najmanje dvije godine, „počekninu".

Zakonom je određena minimalna plaća školskomu predstojniku 700 for. uz slobodan stan s vrtom, a gdje toga nema, tamo dobija za to odštetu u novcu. Učitelj, koji je položio glavni učiteljski ispit, dobija 600 for., a svaki drugi učitelj 400 for. plaće. Samo u malim općinama imadu učitelji ove najniže plaće. U većim općinama i gradovima dobijaju učitelji veće plaće.

Općine mogu za podmirivanje školskih troškova pobirati školarinu, ali nigda višu, nego što osjekom iznose godišnji troškovi za školu ne uračunavši pripomoć od države. Ako od iste obitelji ide više djece u školu, onda se školarina može razmjerno sniziti. Siromašni roditelji ne plaćaju školarine za svoju djecu, a manje imućnima oprašta se neki dio školarine. U gradovima se djeca takvih roditelja sakupe u jednu ili više posebnih škola, koje se zovu „škole za siromahe".

Sve škole u cijeloj kraljevini nadziru tri nadzornika, pa je svakomu dodijeljena po jedna ili više pokrajina. Svako se nadzorno područje dijeli opet u nadzorna okružja, a u svem ih ima 25. Škole tih okružja nadziru okružni školski nadzornici. Svako je okružje podijeljeno opet najmanje u dva kotara (arrondisementa), u kojima škole nadzire kotarski školski nadzornik. Kotar sačinjava po jedna ili više općina. Mjesni školski nadzor pripada općinskomu poglavarstvu. No općinsko zastupstvo može za to imenovati i posebno mjesno školsko povjerenstvo.

U Holandiji nije polazak škole obvezan. Svatko šalje svoju djecu, kad ga je volja i kamo ga je volja, ili je u opće i ne šalje u školu. U školskom zakonu ima nekoliko opomena i propisa, „kako da se unaprijedi polazak škole". Općinske oblasti brinu se za to, da polazak škole bude što bolji i redovitiji, osobito u školama za siromahe. Obitelji, koje svoje djece ne će da šalju u školu, ne dobijaju od općine nikakve potpore. Općinsko zastupstvo može im zabraniti, da djecu ispod 12 godina upotrebljavaju za radnju, a može i nagradama roditelje poticati, da svoju djecu redovno šalju u školu.

Rezultati obuke nijesu ipak nepovoljni. Na početku g. 1894. bilo je u cijeloj Holandiji 627.111 djece između 6. i 12. godine. Ustanovljeno je, da samo 60.658 djece nije bilo upisano ni u jednu školu, a bilo je 67.750 djece iznad 12 godina, koja su polazila javne škole. Na javnim školama službovalo je iste godine 2928 predstojnika (glava) i 76 predstojnica, nadalje 6355 učitelja i 2663 učiteljica, i napokon 868 preparanda i 943 preparandica. Mnoga su mjesta poradi pomanjkanja učitelja ostala nepopunjena. *S. B.*

Homer. Pjesnik velikih dvaju grčkih epa: Ilijade (15.663 stiha) i Odiseje (12.110 stihova). Sačuvalo se više njegovih bijografija (dvije krivo pod imenom Herodotovim i Plutarhovim), ali sve su vijesti o njegovu zavičaju i životu nepouzdane. Devetnaest se grčkih gradova prepiralo, da se veliki pjesnik u njima rodio, a danas se nagađa, da je živio u gradu Smirni i na otoku Hiju oko godine 850—800. pr. Hr., u koje je vrijeme epsko pjesništvo postiglo vršak svoga razvitka. Pobliže vijesti o njegovu životu (n. pr. ona, da je bio slijep) potječu iz mnogo kasnijega vremena.

Stariji ep Ilijada crta događaje iz 10. godine trojanskoga rata. Radnja Ilijade zaprema 51 dan. Počinjući s pripovijedanjem o srdžbi Ahilejevoj, koji se razljutio, što mu je kralj Agamemnon oteo robinju Brizeidu, crta Ilijada preokret, koji je nastao u borbi Ahejaca s Trojancima za Ahilejeva izbivanja, kako je Ahilej na mnoge molbe poslao druga Patrokla, da ide Ahejcima u pomoć, kako je Patroklo poginuo od Hektorove ruke, Ahilej osvetio njegovu smrt ubivši Hektora i kako je najposlije Ahilej pokopao svoga druga, a Trojancima vratio Hektorovo mrtvo tijelo, da mu iskažu posljednju počast. Odiseja pripovijeda, što je Odisej doživio vraćajući se iz Troje kući i kako su prosci njegove žene Penelope rastakali njegovu imovinu misleći, da je on poginuo, dok se Odisej najposlije nije vratio nakon dvadesetgodišnjega izbivanja i poubijao

bezdušne raspikuće. Radnja Odiseje obuhvata samo 40 dana, t. j. vrijeme, što je proteklo, dok se Odisej s Kalipsina otoka preko Sherije vratio u svoju domaju na Itaku. Pripovijedanje o preďašnjim Odisejevim doživljajima ispunjava nekoliko duljih epizoda.

U starom se vijeku držalo, da je Homer spjevao i Ilijadu i Odiseju, a osim toga još kikličke epe (koji su crtali dogaďaje prije i poslije Ilijade i Odiseje), 34 himne (5 većih: na pitijskoga i delskoga Apolona, na Hermesa, Afroditu i Demetru, i 29 manjih na različna božanstva), pjesme Βατραχομυομαχία (Boj žaba i miševa) i Μαργίτης (luda) pa 16 manjih epigrama. U petom i četvrtom stoljeću pr. Hr. držalo se, da samo Ilijada i Odiseja potječu zazbilja od Homera, a ostale pjesme da su djelo drugih pjesnika. To se mišljenje održalo do pod kraj osamnaestoga stoljeća: jedino Aleksandrinci Ksenon i Helanik poricahu Homeru i Odiseju (χωρίζοντες, rastavljači), ali Aristarh, najodličniji izučavalac Homerovih pjesama u starom vijeku, ostade protivnik tomu mišljenju. Homerovo je pitanje nastalo koncem osamnaestoga stoljeća, a pokrenuo ga je F. A. Wolf u knjizi: *Prolegomena ad Homerum* god. 1795. Wolf je ustvrdio, da je tek Pisistrat (oko god. 540. pr. Hr.) od manjih pjesama, koje su živjele u usmenoj predaji (predavali su ih pjevači rapsodi), sastavio ovakova dva cjelovita epa, kakve danas poznajemo. Tako je Wolf mislio s toga, što je držao, da Grci u Homerovo vrijeme nijesu poznavali pisma, a bez pisma se takve dvije velike pjesme ne mogu sastaviti. Nakon Wolfa opažamo dva glavna smjera u Homerovu pitanju: jedan se prislanja uza nj, pa drži, da su Homerove pjesme postale od samostalnih manjih pjesama (Lachmann, Haupt, Köchlig i dr.; teorija samostalnih pjesama), a drugi, da je Homer spjevao samo jezgru Ilijade i Odiseje, a mlaďi pjesnici da su ih raširivali; napokon je neki urednik sastavio onakve cjeline, kakove su se sačuvale (Hermann, Bergk i dr.; za Odiseju napose Kirchhoff, Wilamowitz; teorija jezgre).

Utjecanje Homerovih pjesama na razvitak grčkoga naroda bilo je veoma veliko. Već je Herodot ustvrdio, da je Homer uz Hesijoda stvorio Grcima njihovu nauku o bogovima. Eshil, prvi tragik atenski, nazvao je svoje drame mrvicama s bogatoga stola Homerova. Fidija je prema Homerovu crtanju stvorio kip olimpijskoga Zeusa. Homerovi su epi u grčkoj, a poslije i u rimskoj školi bili temelj svake više duševne obrazovanosti zapremajući u društvenom životu ono mjesto, što ga danas u svijetu zaprema biblija. Nije bilo odličnijega Grka ni Rimljanina, koji ne bi ljepša mjesta iz njih znao na pamet, a narod je uvijek i u kasnije vrijeme imenom „pjesnik“ označivao upravo Homera. Aleksandrinski je vijek mnogo vremena i truda žrtvovao izučavanju, tumačenju i izdavanju Ilijade i Odiseje, koje ostadoše i sada temelj školskoga obučavanja (Zenon, Aristofan, Aristarh i dr.); iz ovoga vremena potječe i dioba jedne i druge pjesme na dvadeset i četiri pjevanja prema broju slova u grčkom alfabetu. U srednjem je vijeku zapadna Evropa poznavala Homera samo u kratkom latinskom metričkom izvatku Ilijade *(Ilias latina)*, a za Odiseju nije ni znala. U vrijeme preporoda humanističkih nauka nijesu Homerove pjesme poradi grčkoga jezika, koji se isprva slabo poznavao, dugo nalazile pravoga razumijevanja, pa su i u školi morale da uzmaknu pred Vergilijevom Enejidom, koja se općeno više cijenila. Do prave su svoje cijene Homerove pjesme dospjele najprije u Engleskoj, a u Njemačkoj tek zaslugom Lessingovom, Winckelmannovom i Heyneovom. Vossov je prijevod upoznao i šire slojeve s Homerom, koji postade odsele najpopularniji pjesnik. Devetnaesto je najposlije stoljeće podalo Homeru odlično mjesto u humanističkim srednjim školama, u kojima se najviše vremena, što je odreďeno za čitanje grčkih klasika, namjenjuje upoznavanju njegovih pjesama. Pedagozi se svih naroda slažu u tom, da su Homerove pjesme najvrsnije, da estetički i etički valjano uzgajaju mladež. Herbart želi pače, da se klasičko obrazivanje započne učenjem grčkoga, a ne latinskoga jezika, pa da se što prije prijeďe k čitanju Odiseje, jer veli, da je sadržina Homerovih djela u suglasju s razvojnim stupnjem duševnoga života dječaka.

Oba se epa odlikuju bogatim i raznoličnim sadržajem i izvanrednom plastikom, a ljudi su njihovi bezazleni, naivni i posve prirodni; uz ljude se ističu bogovi sa svjema svojim vrlinama i strastima. Opisi su veoma brojni i savršeni; čas opširni, tako da ispunjaju čitavu epizodu, čas opet sporedni u

obliku poređenja, a najčešće kratki i pomiješani sa samim pripovijedanjem. Jezik je tih epa priprost, ali uza to biran, gibak, zvonak, bujan i miran, pa i kod najdivljijih provala strasti božanske i ljudske ćutimo u njemu neku slatkost i dostojanstvo.

Na hrvatski jezik preveo je oba epa dr. Tomo Maretić: Odiseju god. 1882., a Ilijadu god. 1883. *dr. Đ. K.*

Hrana. Čovječji organizam naliči s obzirom na svoju djelatnost stroju, koji samo tako dugo ide, t. j. radi, dokle ima dovoljne snage u njemu, da ga tjera. Takva snaga je kod stroja ili izvan njega (kod šivaćega stroja ruke i noge radnikove), ili je stroj sam proizvodi; no i u tom događaju mora mu se materijal dovesti iz vana (voda i ugljen).

Razlika među čovječjim organizmom i mrtvim strojem ipak je znatna. Stroj odmah stane i ne radi više, čim mu se potroši sila, što ga tjera. Kod čovječjega organizma usuprot dobiva sila, što ga tjera, ako joj se i ne dovodi nužni materijal iz vana, hranu iz organizma samoga. Ta snaga bivat će dakako sve slabija i slabija, ali ipak će tako dugo djelovati, dok se materijal, koji valja da se troši, sasvim ne potroši.

Onaj materijal, koji se iz vana mora dovoditi organizmu, da uzdrži svoju silu, da tijelo krijepi i uzdržaje, zove se hrana.

Priroda je životinjskomu organizmu dala dva osjećaja, kojima ga sjeća, da valja pravodobno uzeti hranu, a to je glad za kruta hraniva i žeđ za tekuća.

Čovjek je prošao sva tri carstva u prirodi, pak je postigao, da mu sva tri služe, da mu pribave potrebnu hranu.

Naravno je, da hrana ima u sebi sve ono, što je za organizam i njegove funkcije t. j. za obavljanje rada potrebno. Hrana treba dakle da ima sve one tvari ili elemente, od kojih se sastoji čovječji organizam, i koje pri radu svom troši. Što za organizam nije potrebno, to se izlučuje. Što su jednostavnije pojedini elementi u hrani spojeni, da služe svojoj zadaći, to se bolje probavljaju, a što bolje služe svojoj zadaći, to su više hranjivi. Hrana, u kojoj su elementi sastavljeni, i koji se moraju mijenjati na različan način, da organizmu budu od koristi, od manje su vrijednosti i manje su hranjivi.

Najznatnije sastojine tijela jesu krv, živci i mišice. Oni sačinjavaju građu našega tijela, a da se ova uzdrži, moraju joj se dovoditi onakovi elementi, od kojih se sastoje temelji našega organizma, a to su ugljik, vodik, kisik i dušik. Treba nam dakle hrane, u kojoj ima tih četiriju elemenata, a to je bjelančasta ili dušičasta hrana, dakle jaja, mlijeko, meso. Osim toga ima još i takve hrane, koja čini, da organizam može nešto učiniti, dakle raditi, koja dakle dovodi tijelu takve elemente, koji proizvode toplinu. Elementi dakle izgaraju, t. j. utjecajem kisika raspadaju organske sastojine. Budući da se pak kisik tijelu dovodi plućom, sastojat će se hrana, koja se toga radi dovodi organizmu, od ugljika i vode; a to su t. zv. ugljikovi hidrati i masti.

Da se dakle tijelo gradi i uzdržaje, treba mu dušičastih tvari, a da raditi može, treba mu ugljikovih hidrata i masti, dakle jedno i drugo. Masti su veoma znatne, jer se one ne istroše sasvim, kao slador i škrob, nego se od njih opet pravi mast, koja ostaje u tijelu, da služi kao zaliha za vrijeme, kad čovjek manje jede, a izgaranje je žešće, kao što to biva u bolesti, gdje će tijelo omršaviti. Osim toga potpomaže mast djelatnost želuca.

Bezdušičnoj hrani pripadaju sve tvari iz biljstva. Masti su što od životinja, što od bilja.

U hranjenju organizma vrlo je znatna i voda. Tekući oblik hrane je najprikladniji, da se potrebiti materijal dovodi u sve dijelove tijela, i da se rastvoreni produkti vodom što lakše iz tijela izlučuju, a osim toga ima u vodi takovih kemičkih sastojina, koje su potrebne tijelu.

Voda se tijelu dovodi u različnom obliku: ili je u jelu, ili je pijemo kao vodu, ili je ima u različnom piću, u čorbi, čaju, vinu itd.

Napokon ima u našoj hrani tvari i iz rudstva, a to su različne soli, kao kuhinjska sol, natron, vapnena sol itd. Kuhinjskom soli solimo jela, a drugih soli ima dovoljno u samoj hrani.

Prema tomu je potrebno, da hrana bude pomiješana, t. j. da se sastoji od tvari iz životinjstva i iz biljstva. Najbolje razmjerje je to, da na jedan dio jela iz životinjstva dolazi pet dijelova jela iz biljstva.

dr. Lobmayer.

Hrvatska i Slavonija. Razvitak školstva, naročito u civilnom dijelu naše domovine do g. 1888. Najstarija povjest o nastavi Hrvatâ prikrita je gustom koprenom.

Kad su Hrvati početkom sedmoga stoljeća nakon mnogogodišnje i ljute borbe s istočnorimskim carstvom i s Avarima zauzeli zemlje, koje i danas nastavaju, bijahu neznabošci, ali kao Slaveni ipak poznavahu neku vrstu pisma, jer — kako piše monah Hrabar —: „Prježde ubo Slovjene neimjeha knig, na čertami i rjezami čtjeha i gataaha, pogani šašče."

Primirivši se u osvojenim zemljama prigrliše Hrvati sv. krst, što im ga donesoše latinski svećenici, a s kršćanskom vjerom stalo je i među Hrvate prodirati latinsko pismo, latinski jezik i latinska kultura. No kršćanska vjera među Hrvatima uhvatila je pravi korijen istom onda, kad su sv. braća Ćiril i Metod polovicom desetoga stoljeća utvrdili Hrvate u toj vjeri slavenskim jezikom, tim jezikom im vršili bogoslužje i naučili ih pismo, što ga je za slavenski jezik priredio Ćiril, a to je glagolica. Metoda imenova papa Hadrijan II. biskupom panonsko-moravskim, a pod vlast te biskupije pripadala je i tadašnja Posavska Hrvatska. Tako su sv. braća ne samo mnoštvo Hrvata priveli sv. krstu, sav hrvatski narod utvrdili u kršćanskoj vjeri i uredili bogoslužje u njihovu jeziku, već su također nastojali, da se hrvatski narod obrazuje u svom materinskom jeziku. Ako ta obrazovanost i nije bila općena, slavensko pismo i slavensku knjigu učili su barem svećenici; učiti se dakle ipak moralo, pa to bijaše i prva kršćansko-hrvatska škola.

Poslije Metodove smrti nesrećni moravski knez Svatopluk potpiren najljućim neprijateljem Slavenstva — Nijemcem — protjera Metodove učenike Gorazda, Klementa, Savu, Nauma, Anđelova i mnoge druge iz svoje zemlje, te oni pođoše što u Bugarsku, a što u Hrvatsku, gdje ih je narod radosno primio. Ti Metodovi učenici nastaviše s najvećim uspjehom uzvišeno djelo velikih svojih učitelja, te slavenska služba, a s njome i slavenski jezik uhvati duboki korijen.

I tako se narodna slavenska knjiga počela širiti po našoj domovini. Uz narodnu knjigu i narodnu liturgiju uporedo se širila i latinska knjiga, a s njome i latinska kultura. To bijaše prirodna posljedica onih vremena. Sva tadašnja knjiga bijaše latinska; latinskim jezikom služila se diplomacija, a Hrvati uredivši sebi državu morali su se tim jezikom služiti radi diplomatskoga saobraćaja s ostalim svijetom. Predstavnik latinske kulture bijaše Rim, koji je uvijek težio za tim, da imade što veću vlast nad svijetom, i da uza se imade što više država i vladara. I moćnu hrvatsku državu hotio je Rim imati uza se, a to tim više, da Hrvatsku, koja bijaše između istoka i zapada, odvrati od Bizanta i pripoji zapadu. Toj težnji nijesu mogli odoljeti ni svi hrvatski vladari, jer su držali, da će prionivši uz zapad doći do veće moći i sjaja.

To su bili uzroci, što se među Hrvatima sve više širila latinština, s kojom je narodna knjiga morala stupiti u ljutu borbu. Ta borba usredotočila se za jezik u službi crkvenoj. Pristašama Rima i latinske kulture bijaše narodna liturgija trn u oku, pa su nastojali svjema silama, da unište tu svetinju hrvatsku.

Na velikom crkvenom saboru za kralja Tomislava (g. 925.) uz druga znamenita pitanja valjalo je riješiti i pitanje o jeziku u crkvi. Pristaše hrvatskoga jezika, a najviše Grgur, biskup ninski, neustrašivo su branili svoju svetinju, ali su morali ipak podleći papinskim poslanicima i pristašama Rima.

Zapisnik spomenutoga crkvenog sabora svjedoči, da je u Hrvatskoj već tada bilo škola. Člankom XIV. toga sabora nalaže se naime roditeljima, „da djecu svoju i sluge svoje šalju na nauk latinskoga jezika, ako žele, da budu pravi kršćani; učitelji pak da svoje učenike nadziru i opominju, a učenici da svoje učitelje dobrovoljno slušaju, ne kao inostrance i tuđine, već kao svoje". Po tom svjedočanstvu bilo je već tada latinskih škola, a učitelji tih škola bili su Hrvatima „inostranci i tuđinci", pa ih je sabor, u kojem je većina bila odana Rimu, uzeo u zaštitu proti školama, u kojima se njegovalo slavensko pismo i jezik.

Može se dakle pouzdano uzeti, da je već tada kod nas bilo škola i latinskih i hrvatskih.

Središte svega narodnoga života i kulture hrvatske bijaše s početka u južnom dijelu Hrvatske t. j. u današnjoj Dalmaciji, gdje je bilo sijelo hrvatskih vladara, a već tada bilo je tamo dosta samostana, koji su onda bili ne samo u Hrvatskoj, već u opće posvuda jedini prosvjetni zavodi. Među zidinama nekih samostana, koje je podupirala latinska stranka, gajila se latinština; ali je bilo i takvih samostana, u kojima se čuvala kao najveća

svetinja baština slavenskih apostola i prvih naših učitelja, i tu se uz slavensku liturgiju gajila starohrvatska knjiga pisana što glagolicom što ćirilovicom. Redovnicima i „hrvatskim popovima“ treba zahvaliti, što su nam ostavili silno mnoštvo listina i knjiga hrvatskih. Mnogi su od tih spomenika, što se danas čuvaju kao veliko blago u različnim samostanima, zavodima i knjižnicama, pisani velikim tehničkim savršenstvom, a mnogi su urešeni krasnim inicijalima i slikama.

Glavna svrha tih samostana — hrvatskih i latinskih — bijaše, da priprave mladež za redovnički ili svećenički stalež, no ipak su se u njima, kao jedinim nastavnim zavodima, obučavali i drugi mladići, a to bijahu sinovi hrvatskih vladara i drugih velmoža. Uz to je i na dvorovima hrvatskih vladara bilo učitelja, koji su vladarevu djecu učili knjigu. I to su dakako bili redovnici.

Od svih redova stekao je najvećih zasluga za prosvjetu hrvatskoga naroda najprije red sv. Vasilija, a poslije red benediktinski, koji se početkom jedanaestoga stoljeća naselio na otoku Lokrumu i Mljetu, a poslije je osnovao samostane i po drugim dalmatinskim gradovima.

Kao što u krajevima današnje Dalmacije, tako je u davnini i u krajevima današnje Hrvatske i Slavonije bilo samostana, u kojima se uz znanost gajila i elementarna obuka, pa je uz škole za redovnike bilo škola i za ostalu mladež. Nagađa se, da je već onda, kad je ugarski kralj Ladislav utemeljio zagrebačku biskupiju (g. 1093.) u Zagrebu postojala početna škola. Poslije, i to g. 1232., osnovao je zagrebački biskup Stjepan I. u Čazmi školu za svećenstvo. Hrvatski historičar Ivan Tkalčić u svom djelu „Povjesni spomenici slob. i kralj. grada Zagreba“ piše o postanku i uređenju naše katedralne škole ovako:

„Kako se i gdje obrazivalo svećeništvo novo utemeljene biskupije zagrebačke, o tom nema upravo nikakvih vijesti. Istom kad je crkveni sabor lateranski treći (g. 1179.) zahtijevao, da se siromašni klerici mogu obrazivati, da kod svake stolne crkve bude vješt učitelj, komu da se dade dostojna nagrada da badava podučava: odredi prema tomu zaključku odmah zagrebački kaptol, da učitelj, koji će badava poučavati sjemenišnu mladež, ima u svemkolikom kaptolskom dohotku, naime u novcu, žitu i vinu, jednaki dio, kao svaki kanonik.

Osnovane takove prve sjemenišne (katedralne) škole polazila je samo ona mladež, koja je bila voljna, da se posveti svećeničkomu staležu, a možda i koji plemić, ako je dobio volju, da nauči čitati i pisati. Građanstvo nije za sebe nazrijevalo u njima velike potrebe, a na puk se nije tada ni osvrtalo. Obuka sama u prvim tim školama sastojala se u tom, da se pitomci nauče čitati, pisati i latinski jezik, a iz teologije samo toliko, da se upoznaju s glavnim vjerskim zasadama.

I za ovu obuku moradijahu učenici plaćati učitelju ili školastiku nekakvu pristojbu koje u novcu, koje u prirodnim plodovima.

Početkom četrnaestoga stoljeća preustrojile su se te škole i uredile prema drugim po evropskim gradovima. U tim preustrojenim školama nalazimo već učenika iz svakoga sloja pučanstva i svake dobi. Bilo je je đaka, t. j. sinova siromaha ili takvih, koji bi morali prosjačiti, da ih tko ne uzdržava. Od tih ne samo da nije smio tražiti školastik nikakve školarine, već mu je bilo oštro zabranjeno, da mu u to ime čine kakvu uslugu. Bijahu zatim građanski sinovi, t. j. takvi, kojima roditelji ili rođaci, koji ih uzdržavaju, nemaju nikakva stalna posjeda ni dohodaka, već živu samo od zanata. Od ovih mogao je u spomenuta tri roka zahtijevati školastik svaki put 12 dinara; ili šest u novcu, a za šest sličnu vrijednost. Napokon su bili sinovi velikaša, a svi su u ime školarine o svakom od rečena tri roka plaćali 12 dinara i davali kakav dar. Od školarine bijahu oprošteni osim siromaha još i rođaci pojedinih kanonika, kao i oni mladići, koji su učili na trošak kaptolski.

Ravnatelj nad ovim školama, ili glavni njihov nadzornik bio je kanonik lektor kaptola zagrebačkoga. Njegova je pače bila dužnost, u koliko mu poslovi dopuštahu, da poučava ili sam, ili da ga zamjenjuje podlektor. — Predavalo se svaki dan osim blagdana te i onih dana, kad se učilo pjevanje.

Ove sjemenišne škole dijelile su se u tri odjela. U prvom, zvanom „gramaticalia“, tumačila se latinska gramatika i sintaksa. U drugom, koji se zvao „logicalia“, predavala se retorika i logika, u trećem teologija. Teologija predavala se posebice.

U katedralnim školama osvrtalo se ta-

također i na liječništvo, ali cijela ta nauka sastojala se samo u proučavanju ljekovitoga bilja, i učila su se stanovita pravila, kojih se valja držati, da čovjek bude zdrav.

Povrh spomenutih nauka učila se u tim školama još i glazba, t. j. pjevanje. U njemu je poučavao kanonik kantor, a kad nije dospio tomu, našao je sebi zamjenika u osobi kojeg vještog svećenika, koji ga je u toj obuci zamjenjivao."

Zagrebački biskup Augustin Gažotić pozva g. 1303. Dominikance, koji su tada upravljali čazmanskom školom, u Zagreb, da tu obučavaju mladež katedralne škole. Osim te škole oni su tada imali još nekoliko škola u Hrvatskoj. Dominikanci ostaviše god. 1527. Zagreb. God. 1564. povodom zaključka tridentskoga crkvenog sabora, da se u svakoj biskupiji osnuje zavod za uzgoj svećenstva, otvoreno je sjemenište za duhovnu mladež u Zagrebu.

Kao što u ostalim zemljama obrazovanoga svijeta, tako su se u srednjem vijeku uz crkvene škole i u našoj domovini stale javljati svjetske, naročito gradske škole. Ivan Tkalčić piše u svojim „Spomenicima grada Zagreba" o zagrebačkoj gradskoj školi iz toga doba ovo:

„U petnaestom stoljeću napredovale su zagrebačke gradske škole i u polasku mladeži i u samoj poduci znatno, čemu je vrlo mnogo doprinijela trgovina, koja je iz Zagreba i pokraj Zagreba išla ili na Rijeku k moru, ili u Zagorje i u Štajersku, ili u Podravinu ili u nekadašnju Banovinu i Bosnu. Osim trgovine bilo je i drugih poticala, da se posezalo za knjigom, n. pr. uzvišeno svećeničko zvanje; u petnaestom naime stoljeću, kako u svećeničkom, tako u redovničkom staležu nalazimo lijep broj zagrebačkih sinova; a napokon i udobniji život, koji je pismen čovjek prije postići mogao od nepismena. I sama školska zgrada, koja se u gradskim zapisnicima toga stoljeća spominje imenom palače (pallacium schole), bjelodano nam svjedoči, da se gradska općina oko obrazivanja mladeži mnogo brinula.

Početna obuka, koja se držala pripravom za više obrazivanje, n. pr. za bogoslovlje, pravne znanosti i medicinu, obuhvatala je čitanje, pisanje, računstvo i gramatiku, a nuzgredno uz to i crkveno pjevanje. Da se uči čitanje, služile su drvene pločice, na kojima bijaše prilijepljena pergamena s napisanom na jednoj strani abecedom, a na drugoj pojedinim slogovima i riječima. Poslije dugoga vježbanja u čitanju počelo se pisati. Prve vježbe u pisanju počeo je učenik na škriljevnoj ploči pisaljkom, a tada perom i crnilom na papiru, koji je u petnaestom stoljeću iz obične porabe istisnuo skupu pergamenu. Ova vježba duže je trajala, a uz nju je malo po malo slijedilo računstvo, t. j. prve tako zvane četiri vrste: zbrajanje, oduzimanje, množenje i dijeljenje. Ako se opazila u koga učenika vanredna vještina u pisanju, a nije li kakvo drugo zvanje htio odabrati, nastojao je učitelj, da ga dade pripraviti za krasnopisca. U doba prije pronašašća tiska takvi se krasnopisci upotrebljavahu ne samo kod stolnih crkvi i u samostanima za prepisivanje bogoslužnih knjiga i bogoslovnih djela, već i u općinama za pisanje povelja, a i privatnici, vješti čitanju, dali su u njih prepisivati kakvo nabožno ili znanstveno djelo.

U zagrebačkoj gradskoj općini nalazimo vrlo rano u petnaestom stoljeću takvih krasnopisaca, a poimence spominju nam ovi spomenici (1415.—1443.) nekoga Grgu, „Gregorius, scriptor librorum". Ti krasnopisci, potpuno vješti latinskomu jeziku, nijesu bili samo zgoljni prepisači, već, pošto su mnogogodišnjim prepisivanjem znanstvenih djela postigli neku višu vrstu obrazovanosti, priopćivali su je i svojim učenicima.

Kad je učenik valjano naučio izricati slogove i riječi i napisivati ih, dadoše mu za prvo čitanje psaltir, jer se taj u crkvi najviše upotrebljavao, a učitelj je pazio, da riječi prema naglasku izgovara, a pročitane retke da napamet nauči. Uz takvo čitanje obučavao se ujedno i u latinskom jeziku, koji bijaše tada u sveopćoj porabi.

Gradski učitelji obavljahu kadšto i službu gradskih magistratskih bilježnika."

Da je već početkom šestnaestoga stoljeća u Hrvatskoj bilo javnih pučkih škola ne samo po gradovima, nego i u nekim većim selima, dokazom nam je i to, što je prvi hrvatski kralj iz kuće hapsburške Ferdinand I. potvrdio saborski zaključak hrvatskih velikaša, da dobra razasutih samostana upotrebe za uzdržavanje j a v n i h š k o l a i za o b r a z i v a n j e u č i t e l j a.

Znatnih zasluga stekli su u ono doba za naše školstvo Pavlini, koji su od g. 1503. imali u Lepoglavi školu za obrazivanje re-

dovnika i svećenika, a od god. 1582. i za svjetovnjake.

Osnutkom isusovačke gimnazije u Zagrebu g. 1607. nestade uvjeta opstanku lepoglavske škole, pa zato ona prestade radi nestašice đaka godine 1.637.

U biskupskom sinodu, koji je g. 1669. održan u Zagrebu za biskupa Martina Borkovića, bi određeno, da se svećenicima valja pobrinuti, kako bi se osnovale škole i namjestili pučki učitelji. Taj je zaključak donekle djelovao, pa je bilo nešto škola i nešto učitelja, ali školstvo ipak nije moglo u to doba da pravo procvate.

Bolja vremena za školstvo nastadoše istom s caricom i kraljicom Marijom Terezijom. Kao brižna majka svojih naroda zauzimala se ona živo za prosvjetu puka znajući, da je prosvjeta temelj sreći naroda. Doznavši iz županijskih izvještaja g. 1768., kako malo imade u Hrvatskoj pučkih škola i kako se slabo polaze, opomenula je g. 1770. lijepo hrvatske velmože, biskupe i plemiće, neka osnivaju pučke škole, jer će i njima biti bolje, ako bude puk prosvijetljen. Na tu pobudu stalo se nešto raditi, pri čem je osobitih zasluga stekao veliki župan zagrebački i savjetnik banskoga vijeća Nikola Škrlec. Ozbiljnije i uspješnije počelo se nastojati, kad je kraljica odredila, da se od imutka dokinutih isusovačkih samostana osnuju školske zaklade.

Želja mudre carice i kraljice stala se u svjema njenim zemljama pravo izvoditi tek onda, kad je (g. 1774.) vođenje pučke nastave povjereno Ivanu Felbigeru, koji se može s punim pravom nazvati reformatorom pučkoga školstva u našoj monarkiji.

Ivan Felbiger sastavi osnovu: „Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivial-Schulen in sämmtlichen k. k. Erbländern“, a odredbom caričinom od 6. prosinca 1774. trebalo je da se prema tomu preustroji cjelokupno pučko školstvo.

Za Ugarsku i Hrvatsku bude taj školski red g. 1777. uz neznatne promjene izdan pod natpisom: „Ratio educationis publicae.“ Hrvatska bude u pogledu škola razdijeljena na kotare, a cijelim školstvom kao vrhovna školska oblast upravljaše bansko vijeće u Zagrebu.

Lijepe namjere kraljičine slabo su u Hrvatskoj oživotvorene. Po naročitoj želji kraljičinoj budu na Rijeci i u Bakru ustrojene glavne škole, a u Zagrebu normalna škola s pripravnim tečajem za obrazivanje pučkih učitelja. Ta je škola uz ravnatelja imala tri stručna učitelja: za literarne predmete, risanje i glazbu, zatim dva učitelja i dvije učiteljice za elementarne nauke. Ravnatelj je učiteljskim pripravnicima morao predavati didaktiku i metodiku. Po selima ostalo je sve pri starom.

Da se „Ratio educationis“ u Hrvatskoj nije posve proveo, tomu bijaše najviše krivo plemstvo, koje nije bilo vrlo zauzeto za prosvjetu naroda. Ponešto je bilo krivo i to, što su se te odredbe uvodile mimo sabor, kojemu nijesu ni predložene, dakle protuustavnim putem. Kad se pak tim odredbama za Josipa II. namjeravalo širiti germanizaciju i promicati centralizaciju apsolutističke uprave u Beču, onda se hrvatsko i ugarsko plemstvo svjema silama stalo tomu opirati.

U oči svoje smrti povratio je Josip II. narodima stari ustav. Tada je opet vrhovna uprava hrvatskih škola bila u ruci kr. ug. namjesničkoga vijeća u Budimu, gdje su izdavane i knjige za hrvatske škole. Sve tadašnje hrvatsko i ugarsko školstvo bijaše uređeno po „Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas“ (Budim 1806).

U devetnaestom stoljeću nastala je reakcija, pa se za Leopolda II. i Franje I. slabo marilo za pučku školu. U tom vremenu napredovala je škola bolje u onom dijelu Hrvatske, koji je šenbrunškim mirom pripao Francuskoj. Za kratko vrijeme te okupacije podizane su škole, a nadzor nad školom predan je svjetovnim oblastima.

Za Ferdinanda V. još se manje nastojalo oko pučke škole. Vrhovna školska oblast u Budimu slala je u Hrvatsku nešto hrvatskih školskih knjiga, a nešto ih se tiskalo u Zagrebu. Kolik je bio nehaj za pučku školu, vidi se najbolje po tom, što je god. 1835. bilo u cijeloj civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji samo 18 pučkih škola osim ono nekoliko, koje bijahu po gradovima i većim mjestima.

Uz tadašnje općene nazore, da za seljaka nije potrebna obrazovanost, nije drugojačije bilo ni moguće. Oko obrazivanja puka u to doba nastojalo je jedino svećenstvo, a osobito biskupi, koji su na svojim župama podržavali početne škole.

To nastojanje urodilo je lijepim plodom, jer je broj škola i školske mladeži znatno ponarastao. God. 1842. bilo je naime u županiji križevačkoj 20 škola s 816 muških i 375 ženskih učenika; u županiji varaždinskoj 32 škole s 1023 muška i 441 ženskom učenicom; u županiji zagrebačkoj 29 škola s 1150 muških i 528 ženskih učenika; u županiji požeškoj 12 škola s 314 muških i 172 ženska učenika; u županiji srijemskoj 16 škola s 714 muških i 368 ženskih učenika; u županiji virovitičkoj 43 škole s 1884 muška i 1009 ženskih učenika; u kotaru riječkom 9 škola s 657 muških i 220 ženskih učenika; ukupno 161 škola s 6576 muških i 3113 ženskih učenika.

Zajednička ugarsko-hrvatska vlada izdala je g. 1845. naredbu „Systema scholarum elementarium", po kojoj bi trebalo urediti pučke škole, no i to je slabo pomoglo.

Burni događaji godine 1848. bijahu povodom, da je uprava u cijeloj monarkiji dobila novo lice. Stari ustav bude dokinut i uveden novi jedinstveni, po kom sva uprava monarkije bude koncentrovana u Beču. Njemački jezik bi uveden u sve urede. Premda naš narod nije bio zadovoljan s tom apsolutističkom vladavinom, koja je nastojala, da germanizuje i hrvatske škole, to se ipak mora priznati, da je u to vrijeme mnogo učinjeno za pučku nastavu.

Već odlukom banskoga vijeća od 27. listopada 1849. bude preustrojena zagrebačka učiteljska škola. Na mjesto tro- ili šestmjesečnih tečaja bude kao i drugdje u monarkiji uveden najprije jednogodišnji, a onda dvogodišnji tečaj.

Naredba, kojom je ustrojena školska oblast za Hrvatsku i Slavoniju, izdana je 2. studenoga 1851. u Beču. C. kr. namjestništvo, koje je upravljalo našom domovinom, imalo je za školske poslove posebnu školsku oblast, koja je neposredno bila podređena banu, a preko njega c. kr. ministarstvu bogočasti i nastave u Beču. S obzirom na različne vrste škola bijahu kao članovi školske oblasti namješteni „školski savjetnici", kojima se bilo brinuti za znanstveno-pedagoške poslove. Osim toga je ministarstvo i izvan uprave imenovalo nekoliko vrsnih stručnjaka, kojima je također pripadao naslov škol. savjetnika, a pozivao ih je ban u vijeće i od njih zatraživao pismeno mišljenje o znatnijim školskim pitanjima.

Kao što je cijela uprava monarkije bila upriličena po jednom sustavu, komu je bila zadaća, da sve narode zadahne jednim njemačko-austrijskim duhom, tako se nastojalo i o tom, da se sve školstvo uredi po jednoj te istoj osnovi, kojom je valjalo provesti germanizaciju austrijskih naroda.

Vrlo mnogo se pazilo na konfesijski značaj škola, pa se zato dao crkvenim oblastima velik utjecaj na pučke škole. Taj utjecaj crkve na školu još se većma učvrstio godine 1855., kad je Austrija s rimskom stolicom sklopila konkordat, po kojem biskupi ne nadzirahu samo religijski i moralni uzgoj i ne upravljahu samo religijskom, već i svom školskom obukom. Biskupski ordinarijati preko svoga dijecezanskog školskog nadzornika (jednoga kanonika) i podarhiđakona, kao kotarskih školskih nadzornika, vršili su najveći dio uprave pučkim školama, kojima bijahu mjesni župnici ravnatelji.

Zagrebačka učiteljska škola bude preustrojena naredbom c. kr. ministarstva za bogočast i nastavu od 10. rujna 1853. i to prema načelu, da pučkomu učitelju ne treba mnogo opće obrazovanosti, već da mu je dosta, ako znade ono, što je u čitankama za pučke škole, i ako se nauči, kako treba postupati s tim čitankama. Zato osim knjiga za pedagogiju, didaktiku i vjerouku, pa propisanih čitanaka za pučke škole, nije bilo dopušteno, da se upotrebljavaju druge knjige. Tim je obrazivanje pučkih učitelja bilo stegnuto u najtjesniji okvir, te je ova organizacija učiteljske škole zaostajala i za onom od godine 1849.

U to vrijeme podizalo se mnogo škola po selima. Tako je nastala nestašica učitelja. Za nevolju uzimali su za učitelje i ljude bez stručne priprave za učiteljski poziv. No ipak su se uz neku pripravu za učiteljsku službu morali osposobiti posebnim ispitom, koji su se s početka polagali na zagrebačkoj učiteljskoj školi, a poslije i na glavnoj školi, spojenoj s nižom realkom u Varaždinu i na Rijeci, pa na glavnim školama u Požezi i Osijeku. Tim se dobilo u kratko vrijeme za novoustrojene škole učitelja makar i za nuždu osposobljenih.

Za pučke škole cijele monarkije budu sastavljene jedinstvene njemačke čitanke, koje su onda prevedene u sve jezike pojedinih zemalja. Da se učiteljstvo mogne točno upo-

znati s tim knjigama i metodičkim postupkom i u opće načinom obučavanja, budu na učiteljskim školama i u nekim većim mjestima obdržavani jednomjesečni produžni tečaji za pučke učitelje. Za daljno obrazivanje učitelja pobrinulo se tako, da su uvedene kotarske učiteljske skupštine, koje su se održavale pod predsjedanjem kotar. škol. nadzornika i na njima su se raspravljala pitanja, što su ih zadali konzistoriji, a morali su ih svi učitelji pismeno rješavati. Nadalje su osnovane i školske knjižnice.

U selima bile su osnovane trivijalke s tri razreda, a u gradovima glavne škole s četiri razreda. Osim toga uvedene su i opetovnice. Prema vrstama škola bilo je i učiteljsko osposobljenje. Učitelji su mogli biti osposobljeni i za podučitelje tih škola. Najmanja plaća učitelja iznosila je 300 for. u srebru ili 315 for. u austrijskoj vrijednosti.

Da se u to vrijeme u opće podiglo mnogo škola, vidi se i iz ovih podataka: Godine 1.851. bilo je u Hrvatskoj i Slavoniji (provincijalnoj) u svem 229 škola sa 16.440 djece, a g. 1.859. bila je 391 škola s 34.032 školska polaznika.

Carskim manifestom i diplomom od 20. listopada g. 1860. bude apsolutizam ukinut i narodima povraćen stari ustav, za kojim se toliko uzdisalo. Da se mogne sva uprava urediti prema ustavnomu životu, bile su po kraljevskom nalogu sazvane banske konferencije, u kojima se pored posala javne uprave raspravljalo i o pučkom školstvu. Napokon je sazvan i hrvatski sabor g. 1861., u kojem se raspravljalo o svjema potrebama domovine, pa i o školama. Saborskim člankom XCIV. stvoren bi školski sustav za narodne pučke učionice u trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. No taj članak ne dobi kraljevske potvrde, te ne postade zakonom, kao što ni mnoge druge zakonske osnove toga sabora. Hrvatsko pučko školstvo ostade u svem pri starom, ono se upravljalo što po „Systema scholarium elementarium“ od g. 1845., što po naredbama izdanim za apsolutizma.

Godine 1863. bilo je u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji u svemu 517 škola, od kojih je bilo 11 glavnih, 492 trivijalne i 14 posebnih djevojačkih. Od tih škola bilo ih je 378 s nastavnim hrvatskim, 7 s njemačkim i 132 s mješovitim jezikom. Školu je polazilo 22.627 dječaka i 13.763 djevojčice, dakle svih polaznika bilo je 36.390. Opetovnica bilo je 220, a polazilo ih je 5.117 dječaka i 3.272 djevojčice, dakle u svem 8389 opetovnjaka. Učitelja i učiteljica bilo je 686.

Duh naprednoga vremena i narodne potrebe pokazivale su, da se pučka nastava ne će moći dugo uzdržati u međama starih propisa, a to tim više, jer se u drugim stranama monarkije pučko školstvo stalo uređivati prema modernim potrebama. Reforma pučkoga školstva tražila se sa sviju strana. No nije se moglo k tomu pristupiti, doklegod je državnopravni odnošaj naše domovine bio neuređen.

Nagodbom između Ugarske i Hrvatske od 8. prosinca g. 1868. dobije međutim naša domovina posve autonomnu vladu za unutrašnje poslove, sudstvo i školstvo. Nakon toga bi ukinuto kr. namjesničko vijeće, a upravu spomenutih posala preuze kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada. Pučkom školom upravljali su međutim još uvijek biskupski ordinarijati. Sad se opet isticala želja, da se hrvatsko školstvo uredi autonomnim zakonom. Do toga je preustrojstva došlo međutim tek za banovanja Ivana Mažuranića, kad no je ustavnim putem stvoren „zakon od 14. listopada 1874. o ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“.

Po tom zakonu primi kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada upravu pučke škole posve u svoje ruke.

Glavne ustanove toga zakona jesu ove:

Pučkoj školi je zadaća, da djecu religijozno i ćudoredno odgaja, duševne im i tjelesne sile razvija, te ih u potrebitom za građanski život općem znanju i umijenju podučava.

Pučke škole, koje podižu i uzdržavaju općine same ili uz pripomoć zemlje, ili sama zemlja, jesu javne i opće, te ih mogu polaziti pripadnici svih vjeroispovijesti. Bogoštovne općine mogu o svom trošku podizati konfesijske škole, no one moraju u pogledu svoga vanjskog i unutrašnjeg uređenja udovoljavati uvjetima škol. zakona. Samo takve škole dobivaju pravo javnosti. Učitelj mora biti one vjere, kojoj pripadaju djeca, a gdje je u školi zastupano više konfesija, učitelj je one vjere, kojoj pripada većina djece. Svako dijete, ma koje konfesije, mora učiti svoju religiju. Djeca uče sve predmete, koji su potrebni, da im se razvije duh i da

se provide općim znanjem i umijenjem, potrebnim u građanskom životu. Polazak škole počinje se sa 7. godinom, a traje kroz 5 godina i 2 godine opetovnice. Škole se dijele na opće pučke škole s četiri razreda i više pučke (građanske i više djevojačke) škole. Mjesnu upravu i nadzor vrše mjesni školski odbori s mjesnim škol. nadzornikom, a dalje se za škole brinu (osobito u ekonomskim poslovima) županijski školski odbori. Stručni nadzor vrše županijski školski nadzornici, koje imenuje vlada između takvih učitelja pučkih škola, koji su barem deset godina u školskoj službi sproveli i svojim radom sposobnost za tu službu dokazali, ili između drugih poznatih školskih stručnjaka. Vrhovnu upravu i nadzor vrši kr. zemaljska vlada (odio za bogoštovlje i nastavu), kod koje također postoji i stalni zemaljski školski odbor, da vijeća o svim načelnim pedagoško-didaktičnim i disciplinarnim pitanjima, koja se tiču pučke škole.

Crkvene oblasti samostalno rukovode i nadziru svu obuku u vjeri, za koju izdaju nastavne osnove i vladi predlažu propisanja radi sve obučne knjige za obuku u vjeri. Crkva je zastupana u općinskom, županijskom i zemaljskom škol. odboru, a njezinoj oblasti pripada pravo obavješćivati se putem svojih organa o religijoznom i ćudorednom stanju škole, pa prema opaženim nedostacima tražiti lijeka kod zemaljske vlade.

Učitelji, koje na trojni prijedlog opć. škol. odbora imenuje zemaljska vlada, jesu javni činovnici, te prema klasifikaciji škole, na kojoj službuju, uživaju 700, 400 i 350 for. plaće uz besplatan stan ili 15% stanarine, pa 10% petogodišnji doplatak. Učitelji građanskih škola dobivaju najmanje 700 for. plaće. S tridesetom godinom dobivaju učitelji potpunu mirovinu. Učiteljstvo je po svojim zastupnicima zastupano u mjesnom, općinskom, županijskom i zemaljskom školskom odboru. Učiteljska škola raširena je na tri tečaja, a nastavna osnova joj je znatno proširena. Uz mušku učiteljsku školu utemeljena bi i ženska. Za obrazivanje učiteljica postojala je do tada samo ženska učiteljska škola u zagrebačkom samostanu milosrdnih sestara, koje su je osnovale god. 1848. Za daljno obrazivanje učitelja odredio je zakon kod svake škole školsku knjižnicu, za koju mora općina svake godine doprinositi 10 for., a dalje tomu služe školski časopisi, učiteljski (podžupanijski i zemaljski) sastanci i izvanredni produžni tečaji.

Posebnim naredbama, kojima je kr. zem. vlada izdala školski i nastavni red, ustrojni štatut za preparandije, nastavne osnove za opće pučke i građanske škole, propise o upravi pučkih škola, o učiteljskim sastancima, opetovnoj obuci itd. prevođen je taj zakon god. 1.875.

Po tom zakonu stalo je pučko školstvo lijepo i brzo napredovati. Tomu je mnogo pripomoglo i nastojanje učiteljstva, koje se počevši od godine 1865. stalo udruživati u različna društva i u svojim sastancima i skupštinama razvijalo veliku djelatnost. I pedagoška literatura stala se lijepo razvijati, a to osobito nastojanjem hrv. pedagoško-književnoga zbora, koji je počevši od g. 1871. uz školske i omladinske časopise izdao mnogo krasnih pedagoških djela za učitelje i omladinu. Hrv. pedagoško-književni zbor također je izradio početnicu i prve četiri čitanke za opće pučke škole, a školske knjige su se od sada izdavale u kr. zemaljskoj nakladi školskih knjiga u Zagrebu.

Godine 1.874. bila je u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 41 glavna, 613 trivijalnih, ukupno 654 škole i 427 opetovnica. Te je škole polazilo 28.404 dječaka, 9.742 djevojčica, ukupno 38.146. Opetovnicu polazilo je 7652 dječaka i 4336 djevojčica, ukupno 11.988. Na tim školama službovalo je 1.454 učitelja i učiteljica.

Razvitak školstva u Krajini. Opći dio. Budući da se u onom dijelu Hrvatske i Slavonije, koji se zvao „Vojnom Krajinom“, školstvo razvijalo ponešto drugojačije, nego u civilnom dijelu, potrebno je, da njegovu povijest naposе prikažemo. Školstvo se u tom dijelu otpočelo razvijati kao i po drugim krajevima Austrije za vladanja carice Marije Terezije (1740.—1780.). Može se to zaključiti odatle, što naputak generala topništva grofa Mercy-a od 8. veljače 1755. poziva gradske općine u slavonskoj Krajini, da osnuju njemačke škole. Iste godine izjavljuje glavno zapovjedništvo u Osijeku, da je s osobitim zadovoljstvom doznalo, da je u slavonskoj Krajini otpočela škol. obuka, pa nalaže, da se školske knjige nabavljaju iz Beča.

Gradiški kapetan Špoljarević piše g. 1780., da je on prvi, koji je kao domaći sin otišao u požešku školu, da što nauči, jer u ono

doba, kad je on bio djetetom, nije bilo nikoga u njegovoj zemlji (valjda u Krajini), koji bi ma išto znao njemački; nije bilo tamo ljudi, koji bi umjeli čitati i pisati. Prije toga, veli on, Franjevci su sve izdane zapovijedi časnicima čitali i razlagali. Još spominje i to, da je on kao kapetan utemeljio prvu školu za boljak zemlje, pa da je uspjeh tih škola (bilo ih je oko g. 1.780. više) tako dobar, „dass die Gemeinen fasst alle deutsch sprechen". I ovo nam je evo dokaz, da se školstvo u Krajini započelo za Marije Terezije.

G. 1764. odredi carica i kraljica Marija Terezija, da se u svakoj pukovniji osnuje u svakom štopskom mjestu i u svakom batalijunskom okružju po jedna njemačka škola, i to od česti na trošak države, a od česti prinosima krajišnikâ. Ali ima primjera, gdje su pazili na to, da se prve škole u pukovniji osnivaju u župskim mjestima i uzdržavaju prinosima krajišnikâ. I ovim se dokazom potkrepljuje navod, da osnutak krajiških škola pada u doba vladanja carice i kraljice Marije Terezije. Ako je dotle i bila koja škola na krajiškom teritoriju, onda je doista imala sasvim drugu zadaću, nego li ove škole. Tako vele, da su do toga doba bile škole u Srijemu i to: u Kamenici, Batajnici, Bežaniji, Molovinu, Irigu, Petrovčiću, Hrtkovcima i Kuzminu. I sam grad Brod imao je školu g. 1709., koju da je polazio i vođ hrvatskih pandura barun Trenk.

G. 1774. istaknuto je načelo, da svaki podanik po svojem staležu i zvanju mora uživati potrebitu obuku i da samo sposobne osobe treba kod školstva namještati. Sada je morala svaka pukovnija odaslati najvrsnijega učitelja u Beč, da se tamo izvješti u metodi, u kojoj bi mogao, kad se vrati iz Beča, druge učitelje obučavati.

G. 1780. odredi car Josip II., da se osnuje u svakoj pukovniji po jedna njemačka škola na trošak krajiške proventne zaklade. Od te se naredbe u brzo odustalo, pa su onda odredili, da se dvije kumpanije zadovolje s jednom školom, koju su nazivali i divizijskom školom, jer su dvije kumpanije činile diviziju.

Na osnovu naredaba Marije Terezije i sina joj Josipa II. osnovane su njemačke škole u štopskim, a i u mnogim drugim mjestima, naročito u onima, u kojima je bilo sijelo kumpanije. Škole u štopskim mjestima zvale su se naddučionice ili glavne učionice od g. 1856., a mnoge, i bez prava na to ime, „uzorne škole". Zapravo morala bi se zvati uzornom školom samo ona, gdje je bilo sijelo školske komisije i gdje su se učitelji obrazivali. Škole izvan štopskih mjesta zvale su se trivijalke.

S početka su glavne škole bile trorazredne, a trivijalke dvorazredne. Prvi je razred imao dva odjela, niži i viši. Rakovačka i mitrovačka glavna škola raširile su se poslije u četiri razreda, pa je četvrti razred imao dva tečaja. Te su škole zvali s pravom uzornim školama. Iz tih su se škola razvile niže realke. Ostale glavne škole u hrvatsko-slavonskoj Krajini dobile su mnogo kasnije (1856.) četvrti razred, no koji ni izdaleka nije bio onako udešen, kao što su bili četvrti razredi na glavnim školama u Mitrovici i Rakovcu.

Na glavnim školama služila su po tri do četiri učitelja, a najstariji od njih zvao se nadučitelj (Oberlehrer). Na trivijalkama je služio jedan učitelj, a po potrebi i po jedan podučitelj, koji se zvao pomoćnik.

Djevojačke škole u štopskim mjestima bile su isto tako uređene, kao što su bile uređene i trivijalke. Sve dosele pomenute škole uzdržavala je država.

U većim gradovima (vojnim komunitetima) bile su također glavne škole, kao što i u štopskim mjestima.

Škole, što su ih poslije pojedine općine uzdržavale iz svojih sredstava, zvale su se općinske škole, a bile su od dvije vrste: njemačko-općinske škole i narodne ili elementarne škole. Obuka u narodnim školama bila je samo u materinskom jeziku, a u njemačko-općinskim u materinskom i njemačkom.

Iz elementarne škole išli su najbolji i najdarovitiji učenici u prvu bližu trivijalku, a iz trivijalke i njemačko-općinske škole primali su bolje i darovitije učenike u najviši razred glavne škole.

Najviše je općinskih škola, koje su mjestimice zvali i privatnim školama, podignuto između 1830.—1840. godine. Nego broj se tih škola znatno umanjio, osobito u siromašnim krajevima, u ratnim godinama 1848. i 1849. Mnogi učitelji ostaviše školu, a prigrliše pušku, da brane cara i dom, a i da poluče možda veću čast, nego li je učiteljska. A bit će, da i mnoge općine nijesu mogle smoći troška za uzdržavanje učitelja i škola,

jer je selo ostalo pusto; nestalo je radnih sila. Drugojačije je to bilo u Slavoniji i u nekom dijelu Hrvatske, gdje su dotle škole imale lijepe zaklade za uzdržavanje učiteljâ.

Obuka u narodnim školama trajala je s početka dvije godine, a ako je bila poludnevna, onda tri godine. Opetovnica je trajala dvije godine. Poslije su proširili obuku na tri godine, a opetovnicu opet na dvije godine. U njemačko-općinskim školama polazile su djevojčice obuku tri, a opetovnicu dvije godine; dječaci pak pet godina, a opetovnicu dvije; ukupno sedam godina.

Da se što više mladeži obrazuje, otvorili su u prošastom stoljeću uz neke trivijalke i elementarne razrede, pa se i u njima obučavalo u materinskom jeziku.

Čita se, da je bilo i takozvanih filijalnih škola u mjestima, gdje je bilo puno djece, a učiteljovati je mogao kapelan, pa i ispisani podčasnik ili mladić, koji je svršio s izvrsnim uspjehom trivijalku. U nekim su mjestima držali zimske škole (Winterschulen), koje bi otvorili prve nedjelje adventa, a trajale bi do konca ožujka. U filijalnim i zimskim školama htjelo se barem donekle polučiti ono, što je trebalo polučiti u elementarnim školama. Sve su te škole, kao što i same opetovnice, čedo prošastoga stoljeća.

Do g. 1770. bile su sve javne škole u Krajini katoličke. Grčko-istočne škole uzdržavali su privatnici; no tih je škola bilo jako malo u to doba.

U trivijalke i u glavne škole, što ih je država poslije uzdržavala, išli su učenici različnih vjeroispovijesti, a bilo je na njima učitelja i katoličke i grčko-istočne vjere. Od g. 1807. bili su učitelji tih škola državni činovnici.

Kad je izišao krajiški školski propis godine 1871., onda su po njemu razdijelili škole u dvije vrste: a) u opće pučke (elementarne) i b) više pučke (građanske) škole. Te su škole javni zavodi, ako ih uzdržava posve ili od česti krajiški budget ili općina, te ih mogu polaziti djeca bez razlike vjeroispovijesti.

Sve škole, koje se uzdržavaju drugim načinom, jesu privatni zavodi. No ti su zavodi morali biti isto tako uređeni kao i javni, inače ih je moglo zatvoriti glavno zapovjedništvo. Sada su i dječaci i djevojčice išli jednako dugo u pučku školu.

Krajiške građanske škole, današnje više pučke škole, uzdržavao je zemaljski budget. One su u tom pogledu nastupile mjesto, što su ga do njih zauzimale erarske glavne i trivijalne škole.

Osim te dvije vrste škola postojale su produžne ili opetovne škole uz svaku javnu školu, zatim škola za kućanstvo i ženski ručni rad. U tim su školama mjestimice radile učiteljske supruge.

Postojala je u Krajini u osamnaestom stoljeću i takozvana „geometrijska škola“, koju spominjemo radi toga, što se s punim pravom može nazvati i obrtničkom školom, a to zato, jer joj je bila glavna svrha, da obrazuje mladiće za valjane obrtnike, tesare, zidare i vrsne kućne gospodare. I za geometrijske škole odabirali su učenike iz seoskih škola, i to takove, koji su svršili tri razreda, a potjecali su iz imućnih kuća. U toj se školi učilo i mjerenje zemljišta. Geometrijske škole zamijeniše poslije matematičke škole, kojima je bila glavna svrha vojno obrazivanje, kao što su pod konac bile pukovnijske škole (Regimentsschulen, Stift).

Obrazivanje učitelja. Da se popravi neuki krajiški narod i da se uzgoji što više podčasnika za vojničku službu, odrediše g. 1764., da se u Krajini namjeste „šulmeisteri“ ili učitelji njemačke narodnosti, kojima su za njihov trud davali za ono doba dobru plaću. Nije tim ljudima bila u Krajini baš ugodna služba, jer su se bojali Turčina pa i same turske međe. Može se po tom suditi, da ih je ovamo dolazilo svake vrste.

Da se krajiško školstvo podigne na bolji stupanj, odrediše poslije, da se iz Krajine pošalje u Beč nekoliko učitelja ili inih osoba, koje bi bile voljne posvetiti se učiteljskomu zvanju, da se tamo upoznadu s novom metodom pedagoga Felbigera. Ti su ljudi dakako morali znati njemački, ali se zahtijevalo, da znadu i hrvatski. G. 1774. s proljeća otide u Beč nekoliko učitelja, da se ondje obrazuju. Ti su se učitelji još iste godine u jesen vratili u domovinu. I u samom se Beču potražilo ljudi, koji su bili vješti češkomu jeziku, pa ih je dalo obrazivati za krajiške učitelje na tamošnjoj normalnoj školi. Dok su polazili tečaj, davalo im se 10—15 for. mjesečne potpore.

Kad su imali priličan broj valjanih učitelja, koji su svoju obrazovanost crpli izvan

Krajine, onda su imali i valjane nadučitelje, kojim su u pomoć dali po jednoga ili po dva trivijalna učitelja, da svojim uzornim radom prednjače drugima. Nadučitelji su imali uz tu zadaću i drugu znamenitu, da učitelje u svojoj okolici upoznaju s novom metodom, pa da obrazuju učiteljski podmladak. Što su tako radili nadučitelji u štopskim i većim mjestima, to su radili Piariste u Bjelovaru i Karlovcu, pa učitelj Mayer u Brinju. Eto dakle naših prvih učiteljskih škola.

Nadučitelji su se zvali i potpisivali Oberlehrer, Stabsoberlehrer, Regimentsschuloberlehrer, Normaloberlehrer, dirigierender Oberlehrer, a uz to su zvali još „Schuldirektor" one u sijelu komisije. Učitelje su zvali Regimentslehrer, Gränzschulmeister, Stadtschulmeister, Stabslehrer, Triviallehrer, Schulmeister.

G. 1780. nalaže se učiteljima trivijalnih škola, da odaberu sposobne i umne dječake iz svojih škola, koji bi mogli biti učitelji, i koji bi znali druge podučavati, pa da ih namjeste kao svoje pomoćnike. Po naputku učiteljevu počeli bi ovi odmah poučavati druge učenike, i tako bi se pripravljali za samostalnu službu. Učilo ih je po „Methodenbuchu".

Da su naše trivijalke bile neka vrsta učiteljskih škola, vidi se i odatle, što se godine 1779. traži izvještaj od kumpanija, koliko su krajiške škole počevši od g. 1775. odgojile učitelja i koliko ih je namješteno, te koliko ih ima sada, koji bi se mogli primiti kao preparandi i pripraviti za službu trivijalnoga učitelja. S dopuštenjem roditelja otišli bi opet siromašni učenici iz kumpanijske ili trivijalne škole u štopsku školu, da se tamo usavrše za trivijalne učitelje. Takvim su davali i potpore. Učenici, koji su bili daroviti i dobra vladanja, a uz to bi pokazali volju za učiteljsko zvanje, postali bi školski praktikanti, od praktikanta bi postali preparandi, a od preparanda učitelji na trivijalci. Više oblasti preporučuju, da školski pomoćnici i školski praktikanti nastavaju što bliže učitelju, da se vazda drže njega, da ga slušaju, pa da mu vjerno pomažu. Učitelj im izdaje svjedodžbu o vladanju, ako traže promaknuće. On ih klasifikuje iz ćudorednosti, sposobnosti i upotrebljivosti. Učitelji su mogli preparande i zatvorom kazniti, ako ne bi radili i vršili dužnosti, kako treba. Ali i učitelju se grozi otpustom, ako ne bi voljno i uspješno radio oko obrazivanja praktikanta.

U sijelu školske komisije, a i kod popunjenja kojega mjesta držali su ispite s praktikantima i preparandima. Tko je bolje smirio ispit, taj bi dobio ispražnjeno mjesto.

G. 1814. naredilo se, da je ravnateljeva dužnost, brinuti se za obuku školskih praktikanata i pomoćnika; no budući da su oni drugim učiteljima u pripomoć određeni, te ne mogu kod njega slušati obuku i predavanje, zato je dužnost njihovih učitelja, da se brinu za njihovo obrazivanje. Učiteljima se nalaže, da barem svake nedjelje preduzmu s njima pet glavnih dijelova kao: von dem Zusammenunterrichte, Zusammenlesen, von der Buchstabenmethode, Tabellen und Katechisieren. Obuku u pravopisu treba da preduzmu s njima kao s učenicima na ploči. Za praznika treba da prave glavni ispit na glavnoj školi.

Bilo je mjesta, gdje su im nadučitelji davali teme za izradbu, i gdje su prije morali kod nadučitelja praviti ispit, pa onda tek ići u sijelo školskoga ravnatelja, da se tamo podvrgnu učit. ispitu.

Sve je to bilo prije učiteljskih škola, koje su započeli u Krajini s početka sami ravnatelji školski, a onda nadučitelji i nekoji bolji učitelji kao pomoćnici nadučitelja. To valja za tromjesečne učiteljske tečaje.

Prvi pedagoški tečaj držao je ravnatelj Markušević u Karlovcu g. 1821. Taj su tečaj po odredbi glavnoga zapovjedništva slušala i dvojica iz bjelovarske krajine. G. 1822., i to 1. lipnja započeo se pedagoški tečaj u Vinkovcima, a držao ga je ravnatelj Jodl. Tuj se polagao i prijamni ispit, a iza položenoga ispita mogli su moliti potporu siromašni mladići. Tu se ističe, da se u buduće ne će namještati za školske pomoćnike osobe, koje nijesu svršile pedagoški tečaj s dobrim uspjehom.

G. 1823. držao je Jodl ispit za postignuće učiteljskih svjedodžbi. Tomu su se ispitu mogli podvrći samo oni školski pomoćnici, koji su navršili 20. godinu. G. 1825. držao je ravnatelj Frass pedagoški tečaj u Karlovcu, a od g. 1826. imamo naredbu, kako treba da se stavljaju prijedlozi o uređenju pedagoških tečaja. Od te godine pa do uključivo g. 1863. imamo tromjesečne tečaje, koji su po potrebi održavani u sijelu ravnateljstva i pod upravom ravnatelja, a

poslije, kako je spomenuto, pod upravom nadučitelja u štopskom mjestu.

Glavna zadaća naših tromjesečnih tečaja bila je ta, da se dobije što više dobrih učitelja za narodne škole. Pa zbilja nekoliko godina iza njihova otvorenja hvali se blagodat tih tečaja. Svjedodžbe su izdavane na osnovu obrasca, što ga propisuje „Politische Schulverfassung", te se dijele na teoretički i praktični dio. Na svršetku tečaja, koji je održavan o praznicima, pravili su kandidati pismeni i usmeni ispit pred pukovnijskim školskim povjerenstvom, a po mogućnosti i pred samim školskim ravnateljem. Kandidata je bilo svake vrste: mladih i starih, bogatih i siromašnih, dotle bez ikakva zvanja i sa zvanjem.

Da se narodni učitelji što bolje usavrše u svom zvanju, bilo je određeno, da polaze bliže trivijalne škole, pa da tamo pod nadzorom trivijalnoga učitelja sami rade.

Druga vrsta pedagoških tečaja bili su takozvani viši tečaji. Dvorsko ratno vijeće odredilo je g. 1843., da se takovi tečaji otvore u Mitrovici i Rakovcu. Obuka je u njima trajala najmanje šest mjeseci. Primali su mladiće, koji su navršili 16. godinu, a svršili su treći normalni razred. Predavati su morali oni, koji su svršili oba tečaja 4. razreda normalne škole. Bilo je poslije i to, da se držao s kandidatima prijamni ispit, od kojega su oslobođeni bili stalno namješteni učitelji, koji su htjeli polaziti viši tečaj. U nuždi mogli su se primiti mladići i ispod 16. godine. Glavna svrha tomu tečaju bila je ta, da se u opće dobije bolji učiteljski podmladak, da se dobiju valjani učitelji za njemačke škole. Upravitelj i rukovoditelj tečaja bio je najstariji razredni učitelj, koji se zvao i lokalnim ravnateljem. Uz njega su radili na tom tečaju i vještiji učitelji s glavne škole.

Iza tih tečaja došli su jednogodišnji tečaji. Održavani su u Mitrovici i Rakovcu, a i tuj su bili kao učitelji razredni učitelji i oni s glavne škole, normalne. Kao predznanje tražilo se, da je kandidat svršio oba tečaja četvrtoga razreda normalne škole ili četvrti gramatikalni razred. Dopušteno je bilo, da mogu biti primljeni u takav tečaj i oni, koji nijesu svršili oba tečaja četvrtoga razreda, ali uz uvjet, da to svrše pohađajući pedagoški tečaj. Za polazak toga tečaja dobivali su mjesečnu potporu od 5 for.; na šestmjesečnom tečaju uživali su potporu u iznosu od 3 do 4 for., a praktikanti svoj adjutum od 4 for.

Na jednogodišnjem tečaju mogao se osposobiti kandidat za nadučitelja, trivijalnoga učitelja, općinskoga učitelja i školskoga pomoćnika.

Iza jednogodišnjih tečaja dođoše na red dvogodišnji tečaji, koji su održavani u Mitrovici, Rakovcu, Bjelovaru, Petrinji i Zemunu. Kad se započeo dvogodišnji tečaj u Rakovcu, onda su u smislu reskripta rekli, da mu je zadaća, da osposobi lica za glavne škole s tri razreda i za niže realke. Na tim tečajima bilo je kandidata sa svršenom trivijalkom, svršenom glavnom školom, nižom realkom, s nekoliko razreda gimnazije, bilo je već namještenih učitelja s tromjesečnom preparandijom, bilo je i carskih podučitelja. Siromašniji kandidati dobivali su mjesečnu potporu. Uz kandidate polazile su pedagoški tečaj i kandidatkinje, a svi su u nekim predmetima obučavani zajedno s realcima, i to pod konac još nesamostalnih dvogodišnjih tečaja.

Prvim listopadom g. 1868. otvoren je prvi samostalni dvogodišnji pedagoški tečaj u Petrinji; bio je dakle odijeljen od realke u toliko, što su kandidati u svim predmetima posebno obučavani, premda su im učitelji bili oni s realke. Dotle su kandidati primani u učiteljsku školu svake druge godine, t. j. kad bi jedni dovršili dvogodišnji tečaj, onda bi došli drugi. Od g. 1868., odnosno g. 1869. primali su u Petrinji kandidate svake godine. Učili su se u toj učiteljskoj školi osim hrvatskoga jezika i vjeronauka svi predmeti njemački po njemačkim knjigama.

Prvim listopadom g. 1871. otvoren je u Petrinji treći tečaj, i tako je potpuno uređena bila petrinjska učiteljska škola, koja je ostala kao jedina u hrvatsko-slavonskoj Krajini. Od toga doba radili su na njoj učitelji, koji nijesu uz to imali nikakva posla s realkom, a potjecali su iz kruga pučkoga učiteljstva. Uz tu učiteljsku školu otvorena je i samostalna vježbaonica.

Kao uvjete za primanje u učiteljsku školu istakli su dob od 16. do 24. godine, zatim svršenu nižu gimnaziju, nižu realku ili građansku školu.

Počevši od g. 1868. slala je krajiška vlada nekoje učitelje na bečki pedagogij, kojim je ravnao Dittes (v. t.).

Namještanje učitelja. Učitelje su namještali na osnovu raspisanoga natječaja. Događalo se međutim, da se ispražnjeno učiteljsko mjesto popunilo na usmenu zapovijed ili odredbu kapetana. Da učitelj bude što sigurniji na svom mjestu, te da ga ne mogu općinari po volji dići i drugoga uzeti, odredili su, da se mora napraviti pismeni ugovor s općinom, a pukovnija bi taj ugovor potvrdila. To je vrijedilo za općinske učitelje.

Na državnim školama popunjivali su mjesta pomoćnika kandidatima, koji su s izvrsnim uspjehom proučili predmete normalne glavne škole i bili uzorna vladanja, a potjecali iz krajiških kuća, koje su bile imućne i mnogobrojne. I učiteljska mjesta na tim školama popunjali su s početka na osnovu natječaja, a pod konac Krajine na osnovu natječajnoga ispita.

Nadučiteljska su mjesta, kako se čita, još g. 1790. popunjali natječajnim ispitom. Tako je devetoga lipnja g. 1790. pozvalo učitelje na natječajni ispit za nadučiteljsko mjesto u Pančevu.

Predmeti, iz kojih se u to doba pitalo, bili su: pravopis, njemački slog, slovnica, računstvo do „regula falsi", zemljopis, prirodoslovlje i ostali niži predmeti.

Dvorsko vojno vijeće odredilo je međutim g. 1829., da se imaju nadučiteljska mjesta popunjati bez natječajnoga ispita barem tako dugo, dok ima valjanih i potpuno sposobnih osoba među podučiteljima i učiteljima, da tako nagradi najvještije i najsposobnije. Ali pod konac krajiškoga vladanja uvedoše opet te natječajne ispite i za nadučitelje i za učitelje, pa kad su u nas otvorene građanske škole, onda su na njima namještali osobe s ispitom za nadučitelje kao građanske učitelje.

I takozvani „Adjustirungs-Prüfung" pred ravnateljem valjao je za promaknuće.

Na rad i mar poticali su učitelje ne samo ispitima, nego i nagradom, koja je od godine 1817. iznosila 50 for. konv. vr. Na tu nagradu imao je pravo u svakoj pukovniji po jedan učitelj, koji bi se svojim radom odlikovao. A najbolje, što je poticalo na rad, bilo je to, što je marnik mogao biti u neku ruku siguran, da ga čeka bolje i odličnije mjesto.

Kad se u Mitrovici i Rakovcu otvorio četvrti razred s dva tečaja, onda su popunjali mjesta razrednih učitelja također natječajnim ispitom. Tomu su se ispitu mogli podvrći ne samo nadučitelji, nego i podučitelji i učitelji na trivijalkama. Bez toga ispita nije mogao postati razrednim učiteljem ni nadučitelj ni podučitelj.

Učiteljsko osoblje na državnim školama imenovala je vazda bud koja vojna oblast. Godine 1858. pripalo je pravo imenovanja učitelja na trivijalkama glavnomu zapovjedništvu. Godine 1807. imenovalo je dvorsko vijeće i praktikante i preparande. — Učitelje na selima ili narodne učitelje imenovala je poslije okružna oblast, a pod konac glavno zapovjedništvo. Pri naimenovanju su državni učitelji polagali zakletvu, a državni i općinski morali su tom prigodom izdati „Verbrüderungs-Revers", u kojem bi izjavili, da nijesu upleteni ni u kakvo potajno društvo ili bratovštinu.

Plaće učiteljâ. Prvi učitelji dobivali su svoju plaću od države, a i od općina. Bilo je tuj gotovih para, a i beriva u naravi. Svi učitelji nijesu imali jednaku plaću. Obično su stranci imali 15 for. mjesečno, a domaćima su davali 9, 10, 13 for. Kad bi se svojim radom odlikovali, onda bi im povisili plaću za 1 for. mjesečno. Nadučitelji nijesu posvud imali istu plaću. G. 1789. imao je gradiški nadučitelj 240 for., a petrovaradinski 252 for.

U varaždinskoj Krajini imao je praktikant mjesečno 1 for. 30 kr., preparand 6 for., učitelji 15 for., a nadučitelji 20 for. To je bilo u osamnaestom stoljeću, gdje je bilo pomoćnika i sa 4 for., a i učiteljica s isto toliko plaće. Nekoj su učiteljici baš 1800. godine povisili plaću od 4 for. na 12 for. 30 kr., a pomoćnicima su dali opet u početku devetnaestoga stoljeća 5 for. mjesečno. G. 1807. dopustiše, da se državni učitelji mogu ženiti bez kaucije, a supruge su im dobile pravo na mirovinu. Poslije je izišla naredba o umirovljenju učiteljica, odnosno ako postanu nesposobne za službu, da dobivaju proviziju od 8—12 krajcara na dan.

Prvi su učitelji pobirali — valjda samo na nekim mjestima — plaću i od učenika, što su ih učili pojedine predmete, a to je prema naravi predmeta bilo od 6 do 24 krajcare. Ako se to uzme u obzir, onda su nekoji uz stalna beriva imali puno veću plaću, nego mnogi naši narodni učitelji, koji su imali s početka 2—3 for. mjesečno. A i do samoga novoga škol. propisa od g. 1871. bilo ih, koji su imali godišnje plaće ispod 100 for.

Za uzdržavanje narodnih učitelja osnovane su školske zaklade, iz kojih su učitelji primali svoja beriva. To je osobito bilo u bogatijim krajevima bivše Krajine. Te su zaklade pred razvojačenjem Krajine dosegle do znatne svote, ako se pomisli, da je brodska i gradiška pukovnija još za početka Hadžićeva ravnateljevanja (v. Hadžić) imala svotu od 109.000 f. konv. vr., a križevačka pukovnija g. 1859. 69.500 for., pa tako i neke druge pukovnije. Te zaklade postoje i danas.

Plaća nadučitelja ostala je dugo na 300 f., ona podučitelja bi povišena od 180 for. na 200, odnosno 240 for., a pomoćnici dobiše 100 for. godišnje.

Godine 1858. uvrstiše nadučitelje glavnih škola iz dvanaestog dnevnoga razreda u deseti i dadoše im plaću 500 for. s pravom promaknuća na 600 for. Trivijalni učitelji dođoše iz dvanaestoga plaćevnog razreda u jedanaesti s plaćom od 350 for. i s pravom promaknuća na 400 for. Školski pomoćnici, odsele podučitelji, dobiše godišnju plaću u iznosu od 200 for. Učiteljice u djevojačkim školama i podučiteljice izjednačene su u berivima s trivijalnim učiteljima i podučiteljima. Osim toga imalo je sve učiteljsko osoblje pravo na stan u naravi ili stanarinu i na pisaći paušal.

Kad je stupio u život krajiški školski propis, kad je nestalo tih raznovrsnih škola i učitelja, kad su sve škole podijeljene bile na opće i na više pučke škole, a učitelji postali pučki i građanski učitelji, onda je udarena plaća temeljna za pučke učitelje na 300 for. na godinu, za podučitelje na 200 f., a za građanske učitelje na 600 for. Osim tih beriva imali su pravo na stan ili stanarinu svi, a na ogrjev samo pučki učitelji; na petogodišnje doplatke u iznosu od 10%. ravnajući učitelji, ako su na školi više od dva lica, i ravnatelji građanskih škola na funkcijonalne doplatke, koji su u mirovinu uračunivi. Podučitelji su pripadali u dvanaesti, učitelji u jedanaesti, a građanski učitelji u deseti dnevni razred. Pravo na mirovinu stjecalo se s navršenom desetom godinom, a cijelu plaću kao mirovinu mogao je dobiti samo onaj, koji bi navršio 40 godina službe. Pređašnji državni učitelji ostali su s prvašnjim svojim berivima, a svjema osobama, koje su dotle služile u pučkom školstvu, priznate su službovne godine, ako su imale svjedodžbu s pedagoškoga tečaja.

G. 1880. odrediše s obzirom na plaću učitelja nižih pučkih škola ovako: U svakom okružju i gradu uživalo je od svega učiteljskoga osoblja godišnju plaću: od 500 for. 5%; od 450 for. 15%; od 400 for. 20%; od 350 for. 60%. Građanskim učiteljima ostala je netaknuta plaća.

Od nadučitelja postalo je više školskih ravnatelja u Krajini. Čita se pače, da su nadučitelja u sijelu komisije zvali ravnateljem. I njihova je plaća bila za različne krajeve različno odmjerena. U Banovini je još godine 1824/5. imao osim osobnoga doplatka isto toliko plaće kao i nadučitelj, a u Banatu 800 for. Poslije im se uredila plaća na 700, 600 i 500 for., ali ne po kraju, gdje koji služi, nego po starosti. Najstariji je imao najveću plaću. G. 1858. dođoše iz jedanaestoga dnevnog razreda u deveti i dadoše im svjema jednaku plaću u iznosu od 900 f., podvoz i 1 for. u ime putnoga troška. Njihova je služba prestala g. 1868.

Razredni su učitelji imali 400 i 500 for. plaće. Od škola, na kojima su oni započeli služiti, postale su niže realke. I učiteljima u nižim realkama urediše plaću g. 1858. Lokalni (mjesni) školski ravnatelji, koji su upravljali glavnom školom i s njom spojenom realkom, dobiše 700 for. plaće i dođoše u deveti dnevni razred, a ostali učitelji na realkama bili su u činu i plaći jednaki nadučiteljima.

Kotarski školski nadzornici od g. 1871. imali su plaću od 1000 for., a stanarinu od 150 for.; od g. 1873. kao okružni školski nadzoznici imali su 1000 i 1200 for. plaće.

U učiteljskoj školi uredili su g. 1871/2. ovako beriva: Ravnatelj je pripadao u osmi dnevni razred s plaćom od 1200 for., petgodišnjim doplacima od 10% od plaće; stanarina je iznosila 200 for. ili stan u naravi. Učitelji su bili činovnici devetoga dnevnog razreda s plaćom od 900 for., stanarinom od 150 f. i s pravom na petogodišnje doplatke od 10% u mirovinu uračunive plaće.

N a d z o r š k o l a. Čim su se u Krajini zasnovale škole, odmah su im dali mjesne školske nadzornike. Bili su to, kako se na više mjesta čita, sami župnici, koji su imali kod sebe i školsku blagajnicu, kao što su je poslije imale kumpanije za isplaćivanje narodnih učitelja.

Iz ruku svećenika prešao je poslije nadzor

u ruke časnika, a gdjegdje se spominju i podčasnici kao mjesni školski nadzornici. Glavni nadzornik u kumpaniji bio je časnik uprave. Prva oblast sviju škola jedne kumpanije bila je kumpanijska oblast. Sve škole jedne pukovnije potpadale su pod pukovnijsku školsku komisiju. Predsjednikom joj je bio koji od štopskih časnika, članovi pak kapetan od uprave i nadučitelj. Štopski oficir potpisuje se g. 1784. kao „Oberschulinspecteur". U vojnim gradovima bila je komisija sastavljena od gradskoga načelnika, jednoga gradskog činovnika i nadučitelja, gdje je bila nadučionica.

Za sve škole jednoga generalata bila je opet školska komisija, koja se zvala i zemaljskom školskom komisijom. Članovi te komisije bili su brigadir, vojni povjerenik i ravnatelj kao izvjestitelj. U početku g. 1775. bilo je i više članova u tim komisijama. U bivšoj hrvatsko-slavonskoj Krajini bila su sijela takvih školskih komisija u Vinkovcima, Bjelovaru, Petrinji i Karlovcu, a pod konac samo u Karlovcu i Vinkovcima. Ravnatelj je po odredbi dvorskoga vojnog vijeća potpadao glavnomu zapovjedništvu, a ne brigadi.

Ispiti su obavljani na školama više puta. Bilo je doba, kad su na nekim školama obavljali ispite svakoga mjeseca, da vide, da li se učitelj popravio. U glavnom pak pohađali su škole koncem prvoga i koncem drugoga polugodišta. Na koncu prvoga polugodišta obavljan je ispit u prisutnosti kapetana kumpanije ili njegova zamjenika, zatim mjesnoga školskog nadzornika, mjesnoga svećenstva i drugih osoba, koje je ispit zanimao, a vazda u prisutnosti općinskoga starješinstva. Cjelogodišnji ispit održan je u prisutnosti škol. ravnatelja i članova pukovnijske škol. komisije. Rezultat ispita za svaku školu, odnosno svakoga učitelja, potpisali bi u posebnoj knjizi, koju je ravnatelj sa sobom nosio. Razumije se, da su i tim ispitima prisustvovali kumpanijski časnici, svećenstvo i starješinstvo općine.

Na ispit su morala doći djeca čisto i lijepo odjevena. Tamo su pročitali bolje i izvrsnije učenike iz „zlatne" ili „časne knjige", dijelili su i nagrade, koje su s početka bile skroz praktične naravi, kao rubac za vrat, šešir, prsluk itd., a poslije lijepo ukoričene knjižice. Dijeljenje nagrada obustavljeno je u drugoj polovini prošastoga stoljeća. I svi opetovnjaci, pa i šegrti, morali su prisustvovati ispitima, i bili su pitani na ispitu. — Na ispitu je bila izložena i „crna knjiga" (Strafprotokoll), u kojoj su bili ubilježeni dječaci nevaljala vladanja.

Da je školski ravnatelj bio ugledna osoba, imamo za to više dokaza. Između inih neka bude napomenuto samo ono, što se čita godine 1845.: „Dem reisenden Schulen-Direktor gebühren 4 angeschirte Pferde und unentgeltliche Unterkunft in Nachtstationen." Od g. 1862. odredili su, da ravnatelj sam za se obavlja pregledanje škola. Za francuske vlade zvao se ravnatelj karlovačke Krajine „školskim nadzornikom", a nadučitelj se zvao „ravnateljem".

I nadučitelj je mogao pregledavati škole prigodom ispita, ali, kako se veli, o svom trošku. Bilo je doba, kad je doista vršio tu službu mjesto samoga ravnatelja.

G. 1868. prestalo je djelovanje škol. ravnatelja, a nadzor sviju škola u Krajini povjeriše školskim savjetnicima. Pučke škole stadoše opet nadzirati pukovnijski nadučitelji baš onako, kao što je to bilo na početku krajiškoga školstva.

Kad je g. 1871. stupio na snagu „krajiški školski propis", onda je sva hrvatsko-slavonska Krajina dobila za pučke i srednje škole jednoga zemaljskog školskog nadzornika, a u pukovnijama, odnosno u okružjima, nadzirali su više i niže pučke škole kotarski, odnosno okružni školski nadzornici. G. 1873., odnosno 1875., osnovano je u Krajini posebno mjesto zemaljskoga nadzornika za pučke škole.

Na osnovu školskih propisa zasnovano je kod glavnoga zapovjedništva „zemaljsko škol. vijeće", u pukovnijama ili okružjima „kotarsko ili okružno školsko vijeće", a u općinama za sve škole jedne općine „mjesno školsko vijeće". U svjema tim vijećima imalo je učiteljstvo svoje zastupnike. — Svaka pojedina škola imala je svoga mjesnog škol. nadzornika, koji je bio gdješto i odličniji seljak. Ispiti su održavani samo na koncu školske godine pod predsjedanjem načelnika, koji je bio na više mjesta opet seljak.

Statistički podaci. Čuli smo, što se odredilo g. 1764. u pogledu osnivanja njemačkih škola u Krajini, a sad ćemo navesti nekoje statističke podatke o tom počevši od g. 1765. do g. 1885.

U karlovačkom se generalatu spominju g. 1765. škole u Gospiću, Otočcu, Ogulinu, Slunju i pijaristička škola u Karlovcu. Te je škole polazilo 320 djece, a sve su to bila djeca krajiških činovnika i podčasnika.

U varaždinskom generalatu bile su te godine škole u Virju, Peterancu, Trnovitici i Čazmi i škola Pijarista u Bjelovaru. U slavonskom generalatu bilo je više škola, među kojima se spominju škole u Mitrovici, zatim u Lukačevu Šamcu i u Kopanici. U banskoj Krajini bile su u to doba četiri katoličke škole: u Petrinji s 55, u Kostajnici s 25, u Jasenovcu s 50, i u Glini sa 116 učenika.

G. 1777. bilo je u slavonskom generalatu 2088 učenika, koji su polazili škole. U varaždinskom generalatu pohađalo je škole godine 1777. 1835 učenika. Slab je polazak bio u banskoj Krajini, a nešto bolji u karlovačkoj.

Ma da je pod konac 18. stoljeća u hrvatsko-slavonskoj Krajini postojao lijep broj škola, polaznika je bilo dosta malo. Tomu je uzrokom bila naredba, u kojoj se veli izrijekom: „Nicht auf grosse Zahlen der Schüler, sondern deren guten und gründlichen Unterricht ist alle Aufmerksamkeit zu verwenden und so nur ein Unterricht wird das Verdienst des Lehrers ausmachen, denn es ist vortheilhafter aus einer Schule 10 gut unterrichtete Bursche zu erhalten, als 30 austreten zu lassen, die schlecht oder mittelmässig abgerichtet sind."

G. 1819. bilo je u banskoj Krajini 950 učenika; g. 1820. bilo ih je 865, a g. 1821. bilo ih je 931. Školu je polazio samo svaki osmi dječak, a svaka 66. djevojčica.

G. 1819. bilo je u školama karlovačkoga generalata 1300 učenika; g. 1820. bilo ih je 1313, a g. 1821. bilo ih je 1206. Od ovo 1206 otpadalo je na vojne gradove Senj i Karlobag 183, a ostalo na pukovnijske škole. Od školskih sposobnjaka polazio je školu svaki 13. ili 14. dječak i svaka 150. djevojčica. U opće je s početka jako malo djevojčica polazilo školu. Poslije se spoznalo, da nije bio pravi put, kojim su udarili, pa je izdana odredba, u kojoj se veli: „Besonders sei darauf zu sehen, dass noch mehr schulfähige Mädchen einem ordentlichen Unterrichte beiwohnen, weil vorzüglich das weibliche Geschlecht dasjenige ist, welches auf die erste Erziehung und Bildung des Menschen Einfluss nimmt, daher die bessere Cultur des Grenzvolkes durch den guten Schulunterricht der Mädchen als künftige Mütter nicht wenig bedingt sei."

Nešto bolji polazak škole bio je u tom generalatu g. 1834. Od 31.125 sposobnjaka polazilo je njemačke škole 2469 učenika, elementarne razrede 589, narodne učionice 2201, a opetovnice 162 učenika. Škola je bilo te godine u tom generalatu 146, i to: 1 uzorna glavna škola, 4 glavne škole, 25 trivijalki, 5 djevojačkih škola, 72 narodne škole, 2 njemačko-općinske škole i 18 nedjeljnih škola. U njima je obučavalo 5 nadučitelja, 29 učitelja, 30 pomoćnika, 5 učiteljica, 2 njemačko-općinska učitelja, 72 narodna učitelja i 121 vjeroučitelj (župnik ili kapelan).

G. 1837. bilo je u sjedinjenom generalatu bansko-varaždinsko-karlovačkom 8 nadučionica, 50 trivijalki, 8 djevojačkih škola, 31 elementarni razred, 244 općinske škole i 242 opetovnice. Za svakidašnju školu bilo je 54.273 školskih sposobnjaka, od kojih je polazilo školu 13.814; za opetovnicu je bilo sposobnjaka 4998, a polazilo ju je 4680. U slavonsko-srijemskom generalatu bilo je 7 nadučionica, 19 trivijalki, 6 djevojačkih škola, 2 elementarna razreda, zatim 224 općinske škole i 225 opetovnica. Školskih sposobnjaka za svakidašnju školu bilo je 19.957, a polazilo je te škole 12.139 učenika. Od 5825 obvezanika za pohađanje opetovnice bilo je polaznika 5141.

U hrvatsko-slavonskoj Krajini osim petrovaradinske pukovnije bilo je godine 1854. 62.074 obvezanika, a polazilo je škole 20.784. Opetovnicu bilo je obvezano polaziti 7715 učenika, a polazilo ju je 7094. U opće je bio najlošiji polazak škola u nekadašnjem karlovačkom generalatu. Državnih je učitelja bilo 162, a općinskih 333.

G. 1873/4. bilo je u krajiškom području, u bivšoj ličkoj, otočkoj, ogulinskoj, slunjskoj, prvoj i drugoj banskoj, gradiškoj, brodskoj i petrovaradinskoj pukovniji škola, i to: a) općih javnih 55 dječačkih, 63 djevojačke i 370 obospolnih; b) vjerskih javnih 2 dječačke, 2 djevojačke i 9 obospolnih; c) privatnih 1 dječačka, 4 obospolne. U svjema tim školama bilo je sistemizovano 579 učiteljskih mjesta.

G. 1884/5. bilo je od općih javnih škola 40 dječačkih, 47 djevojačkih, a 411 obo-

spolnih. Vjerskih je škola bilo 12, i to: 11 grčko-istočnih i 1 mojsijeve vjere; privatnih je škola bilo 6. Na svjema tim školama bilo je sistemizovano 713 učiteljskih mjesta.

G. 1873/4. bilo je obvezano na polazak svakidašnje i opetovne škole 117.417 djece, a polazilo je 39.131, ili 35% od školskih obvezanika. G. 1884/5. bilo je školskih obvezanika 91.842, i to: za svakidašnju školu 86.550, a za opetovnicu 5292.

Ako se uzme, da je na polazak građanskih škola bilo obvezano te godine 3027 djece, onda iznosi broj obvezanika na polazak škola 94.869. Od toga broja polazilo je svakidašnju i opetovnu školu 43.482 djece (39.201 svakidašnju, 4281 opetovnu školu), a građanske škole 2171 dijete.

Na krajiškom području otpadalo je na jednu školu 178 djece obvezane na polazak škole, a 84 ih, koji su je polazili; na jednoga učitelja 129 obvezanika, a 61 polaznik. Ako se pak uzmu u račun i građanske škole, onda dolazi na svaku školu 187 obvezanika i 87 polaznika, a na učitelja 129 obvezanika i 58 polaznika.

U š k o l a v a n j e. S početka se u Krajini pri uškolavanju učenika pazilo u prvom redu na to, da su učenici krepki i zdravi, lijepa stasa i uzrasta, i da potječu iz bogatih zadruga. Da se ne bi ušuljao u školu i koji tupoglav učenik, preporučivale su oblasti, da se pri uškolavanju upita za savjet u tom pogledu i sam župnik, koji je bio obvezan obučavati djecu u vjerouci i prije polaska škole.

S početka su odredili, da se u školu primaju dječaci, koji su navršili sedmu ili osmu godinu. Poslije su vidjeli, da su to premladi dječaci za školu, jer ako su i polazili školu po šest godina, nijesu bili sposobni za vojničku službu, kad bi ostavili školu. Zato se poslije odredilo, da se upisuju u školu djeca s navršenom devetom ili desetom godinom, pa će onda moći odmah po svršetku škole poći u vojničku službu. S navršenom šesnaestom godinom dolazili su mladići u rubriku: „Felddiensttauglich“ ili „Hausdiensttauglich“. I zbilja čita se na jednom mjestu, kako je školska komisija ispisala nekoga dječaka, jer ga je kumpanija trebala za tambura, a drugoga za vojnika.

Bilo je u školama učenika, koji su prevalili i šesnaestu godinu; s toga su odredili u prvi mah, da se ne smije trpjeti u školi učenik, koji je u sedamnaestoj godini, a poslije ustanoviše, da treba iz škole ispisati i one, koji su navršili petnaestu godinu.

G. 1827. čita se, kako dvorsko vojno vijeće određuje, da se u školu upisuju djeca između šeste i osme godine, a polazak da ne smije trajati preko 13. godine.

Kad su zavedene u nas narodne škole, određeno je, da se u te škole upisuju učenici i učenice u dobi od 7—10 godina, i svakidašnja obuka je trajala dvije ili tri godine, a opetovnicu dvije godine. Pri svem tom bilo je u svakidašnjoj školi, kako se čita 1837. godine, takovih učenika, koji su imali 14, 15 i 16 godina, pa se to ne odobrava, jer se iz same trivijalke po višoj odredbi moraju ispisati učenici, koji su navršili 12. godinu.

Opetovna obuka trajala je, kako se spominje, do ispod 18. godine, a sve to radi toga, da se naučeno gradivo lako ne zaboravi. Tako se govorilo s početka, kad su opetovnice zavedene, a poslije se i u tom pogledu dosta toga promijenilo s obzirom na svakidašnju školu.

Kad su u nas zavedene škole, onda se nije pravo pazilo na vrijeme upisivanja i ispisivanja; obavljalo se to često puta pod godinom, dok na posljetku ne odrediše, da se to mora ovršiti samo na koncu svakoga poljeća, a poslije na koncu drugoga poljeća. Da se ne ponove stare pogrješke, obavljala je taj posao sama školska komisija.

Po školskom propisu od g. 1871. počela je obvezanost na polazak škole u ravnici i zaklonjenim mjestima s navršenom šestom godinom, a u krajevima, gdje je put do škole bio dalek i tegotan, s navršenom (osmom) godinom; sposobnost počela je s navršenom šestom godinom. Na selima je trajala svakidašnja obuka šest godina, a opetovnica jednu godinu. U gradovima, gdje su bile građanske škole, trajala je svakidašnja obuka osam godina, a gdje toga nije bilo, tamo su otpadale dvije posljednje godine, 7. i 8., na opetovnicu.

Svjedodžbu odlaznicu dobili su oni učenici, koji su udovoljili zahtjevima propisa. Radi lošega napretka mogli su se učenici pridržati na dulji polazak škole.

N a s t a v n i p r e d m e t i. Svrha je krajiškim školama bila ta, da se uzgoji valjan vojnički podmladak, ali nije se pri tom zaboravilo ni na to, da se uzgoje dobri i radljivi

građani. S toga vidimo već u prvom začetku, kako su odabirali predmete, kojima se to polučiti može.

Obučni predmeti bili su u prvom redu uz vjeronauk: čitanje, pisanje i računanje, zatim podaničke dužnosti, a onda gospodarstvo, nauka o poštenju (Rechtschaffenheit), a uz to njemački jezik; u tom se jeziku obučavalo. Na lijepo pisanje, na pravopis, na diktando pazilo se osobito.

Gospodarstvena je obuka u Krajini obligatorno zavedena tek g. 1868., no ima puno dokaza za to, kako je ona već s početka bila glavnim predmetom u školama. Još u osamnaestom stoljeću strogo se nalagalo učiteljima, da štiva gospodarstvenoga sadržaja ne daju samo čitati, nego ih valja svestrano razglabati u oba jezika, da učenici od toga budu imali korist, kad jednom ostave školu. Početkom prošastoga stoljeća dobili su učitelji nalog, da preuzmu u zimskom poljeću uz stočarstvo teoretično i voćarstvo, a s proljeća da praktično pokažu učenicima trećega razreda, kako se divljake iskopavaju, sade i kaleme. Te poslove valja obavljati u vlastitom vrtu, u vrtu časnika i u drugim vrtovima. G. 1817. dobiše učitelji jedno jutro vrta i voćnjaka. Voćnjak je valjalo ograditi živicom.

G. 1808. govori se o tom, da se uvede svilogojstvo u škole i da se tim za praznika pod nadzorom učitelja učenici bave. Jedan dio dobitka pripao bi učitelju, a drugi bi se razdijelio među učenike, koji su se bavili tim poslom. Za to se mogla upotrebiti i školska zgrada. I pčelarstvo se rano preporučivalo za školsku obuku.

U trorazrednim trivijalkama varaždinske Krajine učilo se god. 1822. osim običnih predmeta još i povjest, zemljopis, prirodopis, prirodoslovlje i gospodarstvo. Iz računstva se učilo trojno pravilo, dobitni i družbeni račun, a g. 1792. još i to, kako valja urediti dnevnik „Journal". Učilo se u školama na osnovu poglavlja iz čitanke „Von dem, was zur Artigkeit gehört", kako valja hoditi, sjedjeti, stajati itd. Neko doba učilo se u školama i vojničko vježbanje kao nauka, no poslije se to napustilo. Potrebne knjige za škole dobivali su iz Beča i iz Budima. A bilo je više naših školnika, koji su se s uspjehom bavili sastavljanjem knjiga za učenike i za učitelje.

Po „školskom i nastavnom redu" od godine 1879. učili su se u četiri niža razreda općih pučkih i građanskih škola ovi predmeti: nauk vjere; hrvatski jezik i to: čitanje, slovnica, usmeni i pismeni izraz misli; njemački jezik; stvarna obuka na temelju čitanke i to: zemljopis i povjest, prirodne znanosti; računstvo; geometrijsko oblikoslovlje i risanje; pisanje; gospodarstvo; pjevanje; gimnastika; žensko ručno djelo.

Razvitak školstva od g. 1888. Godine 1881. združena je Krajina s materom zemljom, te je došla pod upravu bana Hrvatske. Pučke škole bile su u to vrijeme upravljane dvojakim zakonima. Za škole bivšega provincijala vrijedio je zakon od 14. listopada 1874., a za škole vojne Krajine spomenuti školski propis od 8. lipnja 1871. Nastala je zato potreba, da se za svu zemlju stvori jedan zakon, u kojem bi se ujedno neke ustanove zakona od g. 1874. prema potrebi i stečenomu iskustvu popunile ili promijenile. To je učinjeno zakonom od 31. listopada 1888. „ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji".

Glavne ustanove toga zakona jesu:

Pučke škole dijele se u niže i više. S pučkim školama spojene su opetovnice. One škole, koje se uzdržavaju troškom zemlje ili političke općine, jesu javne, te ih mogu polaziti djeca bez razlike vjeroispovijesti. Druge škole su ili konfesijonalne ili privatne. Polazak škole traje pet, a opetovnice dvije godine. Škola se mora otvoriti u svakom mjestu, gdje imade 40 školskih sposobnjaka. Učitelj mora biti one vjere, kojoj pripada većina učenika. Gdje je više učitelja, jedan se od njih postavlja ravnajućim učiteljem.

Svaka općina dužna je o svom trošku podizati i uzdržavati svoje pučke škole.

Općine plaćaju i učitelje, samo se u bivšem krajiškom području beriva učitelja namiruju zajedničkim zemaljskim školskim nametom od 20% izravnih poreza.

Nastavni predmeti niže pučke škole jesu: nauk vjere, materinski jezik (gdje nije hrvatski ili srpski jezik nastavnim, treba da se uči kao obvezni predmet), računstvo i geometrijsko oblikoslovlje, najznatnije iz zemljopisa, povjesti, prirodopisa i fizike na temelju čitanaka, krasnopis, risanje, svjetovno i crkveno pjevanje, gimnastika, praktična uputa u najznatnije struke gospodarstva, k tomu za žensku djecu ženski ručni rad i uputa u kućanstvo.

Znanje stečeno u svakidašnjoj pučkoj školi ponavlja se u opetovnici. Uza svaku školu mora biti školski vrt.

U višoj pučkoj školi nastavljaju učenici, koji ne prelaze u viša učilišta, nauk nižih pučkih škola prema zahtjevima daljega općeg obrazivanja i posebnim zahtjevima praktičnoga života s obzirom na obrt, trgovinu i gospodarstvo. Te škole traju najviše četiri godine. Predmeti su opći i stručni prema smjeru (gospodarskom, obrtničkom ili trgovačkom) dotične škole.

Za učiteljsku službu obrazuje se u učiteljskim školama, koje uzdržaje zemlja, te imadu četiri godišta. Koncem četvrtoga godišta polaže se ispit zrelosti. Svjedodžba zrelosti osposobljuje za obnašanje službe privremenoga učitelja, a stalno namještenje polučuje se poslije dvije godine ispitom pred posebnim povjerenstvom, što ga imenuje kr. zemaljska vlada.

U području svake županije drži se redovito svake treće godine pod predsjedanjem jednoga od županijskih školskih nadzornika učiteljski sastanak, a zemaljska vlada može sazvati sastanak iz sve zemlje. Učiteljski sastanci pretresuju didaktičko-pedagoška, disciplinarna i materijalna pitanja, koja se tiču pučke škole. Kod svake škole je školska knjižnica.

Učitelji javnih pučkih škola jesu javni činovnici, a imenuje ih kr. zem. vlada na trojni prijedlog opć. škol. odbora. Definitivni učitelji imadu 800 K. plaće i 200 K. stanarine, ako ne imadu stana u naravi, a učitelji viših pučkih škola imadu 1200 K. plaće i 300 K. stanarine. Osim toga imadu učitelji nižih i viših pučkih škola u gradovima i većim mjestima mjesne doplatke od 120 do 600 K. Ravnatelji viših pučkih škola dobivaju 400 K. funkcijonalnoga doplatka, ako je viša pučka škola spojena s nižom, ako je pak samostalna, 300 K. Ravnajući učitelji dobivaju u ime funkcijonalnoga doplatka na školama s 4 ili više učiteljskih lica 200, a s 2 ili 3 učiteljska lica 100 K.

Beriva učitelja u učiteljskim školama izjednačena su s berivima učitelja srednjih škola, a učitelji vježbaonica imadu 1400 K. plaće i 300 K. stanarine.

Definitivno namješteni učitelji nižih pučkih škola dobivaju i petogodišnje u mirovinu uračunive doplatke od 100 K., a učitelji viših pučkih škola i vježbaonica 120 K. Učiteljice izjednačene su u svem s učiteljima.

Poslije četrdesete godine službovanja ima svaki učitelj pravo tražiti, da se stavi u mir. Poslije navršene 10. godine službovanja dobiva učitelj, ako se stavlja u mir, 40%, a za svaku dalju godinu do 40. službovne godine 2% svoje uračunive plaće. Udovi učitelja pripada $^1/_3$ suprugove plaće, koja ipak ne smije iznositi manje od 400 K.

Mirovinu primaju učitelji (osim onih, koji su na zemaljskim školama) iz zemaljske učiteljske mirovinske zaklade, u koju moraju uplaćivati i definitivno namješteni učitelji i to 25% od svoje prve u mirovinu uračunive plaće i svake povišice, a preko toga svake godine 2% od svojih u mirovinu uračunivih beriva.

Mjesnu upravu nad školama vrši mjesni školski odbor, a predsjednik toga ujedno je mjesni školski nadzornik; dalje upravlja školama kotarska, a onda županijska oblast, i konačno zemaljska vlada. Kod županijske oblasti i zem. vlade postavljeni su županijski, dotično zemaljski školski nadzornici kao stručnjaci. Županijske školske nadzornike imenuje zem. vlada između pučkih učitelja, koji su barem deset godina sproveli u školskoj službi. Županijski školski nadzornici uvršteni su u osmi i deveti, a zemaljski nadzornici za pučke škole u sedmi dnevni razred.

Obuku u vjeri samostalno rukovode i nadziru dotične crkvene oblasti.

Hrvatska i Slavonija imade 42.531·$_{4484}$ četvor. kilometara površine. Godine 1900. bilo je 2,400.766 stanovnika. U cijeloj zemlji bile su 1304 javne opće, 41 javna vjerska i 33 privatne, ukupno 1378 pučkih škola. Po tom je jedna pučka škola dolazila na 30·$_{86}$ četvor. kilometara i na 1586 stanovnika. Od javnih škola bilo ih je 59 dječačkih, 60 djevojačkih i 1185 obospolnih; a po broju učiteljskih lica 770 s jednim učiteljem, 336 s dva, 77 s tri, 103 s četiri, 17 s pet, a 1 sa 6 učitelja. Po trajanju obuke bile su 1124 škole sa cijelodnevnom, a 180 s poludnevnom obukom. Po nastavnom jeziku bilo je 1270 škola s nastavnim hrvatskim jezikom, 22 s njemačkim, 7 s madžarskim, 2 s rusinskim i 3 sa slovačkim jezikom.

Kod svih javnih škola bilo je 1106 školskih vrtova u ukupnoj površini od 21.609·$_{56}$ ara.

Na općim javnim školama službovalo je 377 ravnajućih učitelja, 37 vjeroučitelja, 953 učitelja i 92 namjesna učitelja, ukupno dakle 1459 muških lica, zatim 18 ravn. učiteljica, 666 učiteljica, 130 namjesnih učiteljica, dakle u svemu 814 učiteljica. Učitelja i učiteljica bilo je dakle u svemu 2273. — Osim toga bio je na javnim vjerskim školama 51 učitelj i 25 učiteljica, a na privatnim 33 učitelja i 12 učiteljica. Na svjema općim javnim, vjerskim javnim i privatnim pučkim školama službovala su u svemu 2394 učiteljska lica. Jedan učitelj pučkih škola dolazio je na 1014 stanovnika.

Na polazak škole obvezane djece bilo je 135.148 dječaka, 119.371 djevojčica, ukupno 254.519, a na polazak opetovnice bilo je obvezano 35.050 dječaka, 28.071 djevojčica, ukupno 63.121. Svakidašnju i opetovnu školu trebalo je dakle da polazi u svem 317.640, što čini 16·25% od svega stanovništva.

Od te djece polazilo je 3075 višu pučku školu, 154.908 javnu opću svakidašnju školu, 3334 javnu vjersku svakidašnju i 1778 privatnu pučku školu. Višu pučku školu i sve niže pučke škole polazilo je dakle 163.095 djece, a k tomu 34.612 opetovnicu; u svem je dakle školu polazilo 197.707 djece. Prosjekom polazilo je jednu školu 75·15% obvezanika, a svi polaznici iznose 9·14% od ukupnoga stanovništva. Na jednog učitelja dolazi 127 obvezanika, a 76 polaznika.

Sav trošak za uzdržavanje nižih pučkih škola iznosio je 3,762.614 K. 67 filira.

Javnih viših pučkih dječačkih škola bilo je 18, a javnih djevojačkih viših pučkih škola 8. Osim tih bile su 3 privatne ženske više pučke škole s pravom javnosti.

U svjema javnim višim pučkim školama službovao 21 ravnatelj, 21 vjeroučitelj, 41 učitelj, 2 namj. učitelja, 31 nuzučitelj, 3 ravnateljice, 30 učiteljica, 4 namj. učiteljice, 20 nuzučiteljica, ukupno 173 učit. lica. Na privatnim pak 1 ravnateljica, 1 vjeroučitelj, 1 učitelj, 13 učiteljica, ukupno 16 učiteljskih lica. U svim javnim i privatnim višim pučkim školama službovalo je 189 učiteljskih lica.

U svjema višim pučkim školama bilo je 1008 učenika i 1906 učenica, dakle skupa 2914.

Sav trošak za izdržavanje tih škola iznosio je 257.461 K. 54 fil.

Za uzgoj djece, koja nijesu za školu, bilo je 16 zabavišta i 6 čuvališta. Od tih 4 zabavišta (u Zagrebu) uzdržavaju se troškom gradske općine, a sva ostala su privatna. Na tim zavodima bile su 24 učiteljice i 13 pomoćnica, a polazilo ih je 637 dječaka i 768 djevojčica; ukupno 1405 djece.

Od ženskih stručnih škola bila je 1 zemaljska i 16 ih uzdržavanih troškom općinskim.

Osim tih zavoda postojali su još neki stručni tečajevi ili samostalno ili uz pučke škole, zatim zemaljski zavod za gluhonijemu djecu, za odgoj slijepe djece i ženski licej sa ženskom vježbaonicom. Osim toga bilo je u cijeloj zemlji još 8 privatnih zavoda za ženski ručni rad.

Šegrtskih škola bilo je u svem 36, a polazilo ih je 4788 šegrta. Na njima je obučavalo u svem 320 učiteljskih lica.

Za uzdržavanje tih škola potrošeno je 116.594 K. 46 fil.

Radi obrazivanja učiteljstva uzdržaje zemlja tri muške učiteljske škole (u Zagrebu, Petrinji i Osijeku).

Učiteljice se obrazuju u ženskoj učiteljskoj školi u samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu. Ta je škola privatan zavod s pravom javnosti. (Od godine 1875. do 1884. opstojala je u Zagrebu zemaljska ženska učiteljska škola.) Učiteljice mogu se obrazivati i u ženskom liceju u Zagrebu, koji je uređen poput gimnazije. Osim toga postoje dvije srpske autonomno-konfesijske učiteljske škole (u Pakracu muška, a u Karlovcu ženska).

Za višu nauku pripravlja se mladež u srednjim školama, i to u gimnazijama, kojih ima u svem 8 zemaljskih i 1 konfesijska; nadalje u realnim gimnazijama, od kojih ima 8 zemaljskih i 1 komunalna. Uz tri realne gimnazije (u Zagrebu, Osijeku i Zemunu) postoje trgovačke škole.

G. 1874. otvoreno je u Zagrebu sveučilište Franje Josipa I., koje imade za sada tri fakulteta: bogoslovni, filozofski i juridički. S filozofskim fakultetom spojen je odio za farmaceute i šumarska akademija.

Od stručnih zavoda postoje u Hrvatskoj i Slavoniji još ovi zemaljski zavodi: 1 gospodarsko-šumarsko učilište, 1 ratarnica, 1 vinogradarska i voćarska škola, 1 nautička škola, 1 zem. obrtna škola, 1 ženska stručna škola. Uz to postoji još i 1 narodni zemaljski glazbeni zavod, kao i 1 primaljsko učilište.

Rezultat narodnoga popisa od god. 1900. pokazuje, da je te godine od žitelja preko

šeste godine u Hrvatskoj i Slavoniji znalo čitati i pisati muških 523.206, ženskih 364.672, ukupno 887.878. Znalo je samo čitati muških 7522 i 21.785 ženskih, ukupno 29.307. Nije znalo ni čitati ni pisati muških 466.912, ženskih 627.693, skupa dakle 1,094.605.

U postocima pak znalo je čitati i pisati muških 52·45%, ženskih 35·95%, osjekom 44·20%. Znalo je samo čitati muških 0·75%, ženskih 2·15%, osjekom 1·45%. — Nije znalo ni čitati ni pisati muških 46·80%, ženskih 61·90%, osjekom 54·35%. — Porede li se ti podaci s onima od g. 1880., pokazuje se znatan napredak u obrazovanosti naroda. No rezultat narodnoga popisa od g. 1900. govori jasno, da bi uza sve dosadašnje nastojanje oko narodnoga obrazivanja valjalo još mnogo učiniti, da se na najmanji postotak svede broj nepismenih ljudi.

Josip Kirin i Ivan Martinović.

Humanizam. Tako se zove struja, koja je u 15. stoljeću u Italiji nastala i otud se po svoj Evropi proširila, te znatno promijenila sve dotadašnje mišljenje. Lozinka joj je bila: Čovjek sam, i što je čovječje, ne držim, da mi je tuđe (Homo sum: humani nil a me alienum puto). Sredovječni je život bio pod utjecajem vjere, koja mu je, podajući vrijednost samo duhu, a zapostavljajući tijelo, utisnula obilježje asketsko. Tijelo je čovjeku neprijatelj, s njim mu se valja boriti i tijem se dokopati slobode duha. Kako se pak ta sloboda ne da potpuno steći na ovom svijetu, dobio je sav život sredovječni i drugo obilježje: nadu na bolji drugi svijet i težnju za njim. Otkinut od prirode živio je čovjek za taj svijet. I mišljenje sredovječno skroz je prožeto vjerom. Filozofija stoji u službi teologije, a sva težnja znanosti ide za tim, da dovede u sklad filozofiju i vjeru, znanost i objavu. U prijepornim pitanjima vrijedio je i odlučivao auktoritet crkve. „Sacra theologija“ bila je vrhovna znanost, a osnovom su joj bile dijalektika, matematika, gramatika i retorika, koje pripadahu poznatim „septem artes liberales“ (sedam slobodnih umjetnosti). Gotovo potpuni nehaj opaža se za lijepu knjigu i umjetnost — osim crkvene. Kod pisanja svraćala se pažnja poglavito sadržaju, a oblik se zanemario; zato je način pisanja bio suhoparan, tvrd, ako i jest bio primjeren građi, o kojoj se pisalo i načinu, kojim se pisalo. Latinština, kojom se govorilo, bila je iskvarena, posve zapuštena i nije se mogla crpsti iz klasika, nego se učila kao i živi jezik što se uči.

Velike promjene u životu naroda znadu se ponajprije očitovati u promjeni estetičkoga ćućenja. Pa ako se u srednjem vijeku više cijenio sadržaj, trebalo je da dođe vrijeme, kad će se obliku osobita pažnja navrnuti. Trebalo je da nastane doba oduševljeno za lijepu knjigu, puno ukusa i smisla za lijep i uglađen stil, doba umjetničko. Poezija će procvasti, a na svjema će dvorovima i kod svake svečane ili znatne zgode odjeknuti latinski govor u ciceronskom jeziku. Zanemareno i potisnuto estitičko čuvstvo izbilo je na površinu. Sve se veseli čistoći jezičnoga izražaja, sve uživa u ljepoti. Čovjek ovoga doba potaknut studijem klasika grčkih i rimskih, ne mari za pitanja teologijska, već za pitanja svjetska i umjetnička. Stari pisci uniješe u ljudstvo novi život i novi duh.

Preteče svemu tomu pokretu tri su pjesnika: Dante Alighieri (1265—1321), Francesco Petrarca (1304—1374) i Giovanni Bocaccio (1313—1375).

Dante, rodom iz Fiorence, pjesnik „Božanske komedije“ (Divina commedia), dobar poznavalac starih pisaca, pravi je tip preteče, koji još nije prekinuo sa starim, a ipak već pokreće novo. Građom svoga djela pripada posve u srednji vijek, te se u njemu pokazuje kao učenik Tome Akvinskoga, ali način obrađivanja i osjećanje njegovo izdaje ga za početnika novomu smjeru. „Divina commedia“ pisana je talijanskim jezikom i to takovim, da se Dante drži osnivačem talijanskoga književnog jezika.

Blagoglasje jezika klasičnoga, ritam i skladnost Ciceronova govora i ljepota Vergilijevih stihova osvojiše Petrarcu za starinu. On izučava pisce rimske, traži i prepisuje rukopise i piše klasičnim jezikom latinskim. Drug mu Bocaccio, pisac djela „Decamerone“, piše jezikom latinskim i talijanskim, a bavi se književnošću grčkom, te njegovim nastojanjem bude osnovana u Fiorenci stolica za izučavanje Homera (god. 1357.).

Tako je tlo za humanizam bilo pripravljeno i zanimanje za klasične pisce potaknuto. Spoljašnji povod, koji je razvoj težnje za humanističkim študijem unaprijedio, bio je dolazak grčkih učenjaka u Italiju poslije pada Carigrada (1453.). Novi je vijek posegnuo za grčkim i rimskim klasicima tra-

žeći u njima čistu čovječnu obrazovanost (humanitas). Otud i struji toj ime humanizam. Čovjek je opet stekao smisao za prirodu i njenu ljepotu, pa se tako opet sastaju dvije dugo zavađene sile, duh i priroda, u skladnoj čovječnosti. Kršćanstvo traži sreću u poniznosti i preziranju zemaljskih dobara; pod utjecajem duha starine čovjek nalazi sreću u veličini i snazi svojoj i u tom, da sva svoja svojstva razvije do skladne cjeline. Bilo je to vrijeme slobode i razvoja individualnosti. U životu starih naroda, u njihovoj umjetnosti i literaturi nazrijevao se vrhunac čistoga ljudskog razvoja. Zato se sve dalo na izučavanje klasika. Osnivaju se akademije (platonska akademija u Fiorenci), knjižnice i muzeji, a sav pokret moćno potpomažu pape i knezovi (osobito Medicejci). Zato se s pravom može reći, da je humanistički pokret aristokratički, jer mu je na čelu aristokracija obrazovanosti i posjeda (Paulsen). Izdaju se klasici i piše se i govori pravilnom latinštinom, kojoj je uzor Ciceron. Da je izum štampe mnogo potpomogao sav taj pokret, lako se spoznaje.

I umjetnost se preporodila. I ona je dobila života i snage od starine. Pa što je u znanstvenom pogledu humanizam, zove se u umjetničkom pogledu renesansa (renaissance = preporod). I tuj se opaža težnja za skladnom, jedinstvenom i snažnom ljepotom. Likovi umjetnički nijesu više ukočeni i neprirodni kao u sredovječnoj umjetnosti, nego puni života i krepkoće, lijepa oblika, snažnih tjelesa i prirodnih kretnja. Znanost i umjetnost procvala je ljepše no igdje, pa je neporeciva zasluga humanizma, da je novomu vijeku dao nova sredstva obrazovanosti. Da on kraj dobrih strana ima i zlih, ne da se tajiti. Precjenujući staroklasičnu kulturu i jezik zanemarivali i zametavali su humaniste narodni jezik. Uz to je s duhom starine došlo i antično ćudoredno nazrijevanje, a razvoj individualizma i slobode mnogo je doprinio općenoj razvraćenosti i nemoralnosti društva.

Iz Italije raširio se humanizam po svoj Evropi osvojivši doskora najviše obučne zavode. Vrlo rano zahvatio je preporod Dalmaciju, osobito Dubrovnik. Dalmatinski sinovi polaze u Italiju na nauke, od kojih neki na talijanskim sveučilištima postaju i učitelji i poglavari (Dinko Zlatarić, rektor Padovanskoga sveučilišta g. 1580.). Imena su svoja polatinili i pišu latinskim jezikom, kako je to u ono vrijeme bio običaj.

S juga prešao je humanizam u Francesku, Englesku i druge zemlje, osobito u Njemačku, gdje su mu glavni zastupnici Erazmo Roterdamski (v. t.), Filip Melanchton (1497.—1560.), Ivan Reuchlin (1455. do 1522.) i dr. Ovaj je osnovao znanstveni študij evrejskoga jezika, radi čega je godine 1509. došao u spor sa kolinskim teolozima, na koje je u svezi s Ulrikom Huttenskim (1488.—1523.) napadao u poznatim „Listovima mračnjaka“ (Epistolae obscurorum virorum. Prvi dio tih listova izišao je g. 1515., a drugi g. 1517.). Humanizam tih ljudi sastojao se poglavito u lijepom i ukusnom latinskom stilu.

U pedagogiji zove se humanizmom smjer, koji drži svrhom uzgoja razumno poznavanje duševno-povjesnoga svijeta, pa zato osobito cijeni jezično-literarnu obuku.

Humaniste u Njemačkoj cijenili su osobito latinski jezik, a zadaća njihovih škola izrečena je riječima Sturmovim: „sapiens atque eloquens pietas“ t. j. pobožnost, znanje i vještina govornička, dakako u latinskom jeziku, pri čem se osobito pazilo na čistoću govora i ukrase. Grčki se jezik istom poslije počeo više cijeniti, a materinji ne samo da se nije cijenio, nego se kadgod i zabranjivao. Budući da su se klasici čitali i učili više radi forme, a malo se pazilo na sadržaj samih pisaca, zato se ovaj humanizam zove formalističkim. Melanchton i Erazmo Roterdamski preporučivali su i grčki jezik, ali su tražili i to, da se ne pazi samo na način izricanja, nego i na sadržaj klasika. I njima je „eloquentia“ (rječitost) cilj obuke, ali ona treba da se usavrši do „eruditio“ (znanja); do toga dovodi stvarno poznavanje klasika. Uspjeh pak svega bit će „prudentia“ (razboritost). Nastojanje njihovo ide dakle za tim, da ukloni jednostranost formalnoga studija staroklasičnih jezika, pa se taj smjer zove verbalni realizam.

U sedamnaestom stoljeću prevladava od humanizma različan — ali ne mora da mu bude oprečan — smjer realistični, koji drži da je cilj obuke teoretična i praktična premoć uma nad prirodom, pa zato osobito cijeni spoznaju tvarnoga svijeta i njegovih pojava, a prirodnim znanostima i matematici podaje odlično mjesto u nastavnoj osnovi.

Zapostavljeni materinski jezik i opet se uveo u škole.

Iza Ratkea i Komenskoga kao najodličnijih predstavnika realističnoga smjera, opet se pojavio humanizam, koji se za razliku od starijega zove novim (Neuhumanismus). Pa ako je onomu svrha obuke bila „sapiens atque eloquens pietas", ovomu je svrha „sapiens atque eloquens humanitas", t. j. opća obrazovanost, koja vodi k čovječnosti. Nije zadaća škole nasljedovati stare uzore, nego čitajući ih izvježbati estetički ukus i duh usavršiti, da bude sposoban za samostalno stvaranje. Glavni su zastupnici toga smjera Herder (v. t.), August Niemayer, Friedrich August Wolf, koji drži studij Grkâ najboljim sredstvom, da se dođe k cilju prave čovječnosti. Pod utjecajem toga novog humanizma razvila su se dva u Njemačkoj najveća samotvorna pjesnika Goethe i Schiller.

Pojam humanizma ne ograničuje se danas samo na onaj smjer, koji traži učenje latinskoga i grčkog jezika. Svaka škola, koja u nastavnoj osnovi imade jezično-literarnu nastavu, jest humanistička. Sav duševni život ljudstva predmetom je humanističke obuke. S toga stanovišta su i realke humanistične, kao što opet ni današnje naše gimnazije nijesu samo humanistične, nego su i realistične. *dr. A. Bazala.*

Humor. I. Opis pojava. Za čovjeka, koji je dosjetljiv i šaljiv, koji zna ironijom ošinuti, velimo, da je „pun humora", da ima „zdrava humora". Misli se dakle na neko duhovno svojstvo, silu i stalni sadržaj duha, koji stvara dosjetke, šalu i ironizovanje, kao što n. pr. razum stvara sudove i pojmove. Jedino što se proizvodi razuma stvaraju radi onih predmeta i pojava, na koje se odnose, a proizvodi humora stvaraju se radi osoba, na koje će dosjetka, šala ili ironija djelovati. Posljedak djelovanja jest čuvstvo, poćudna uzbuđenost, koja navodi na smijeh i smijehom se izlije i smiri. Humor djeluje dakle na svijest budeći čuvstva, kao i tragični i komični pojavi. Ali i tragični su pojavi u spoljašnjem svijetu, ili su u svijesti neke osobe (konflikti, radi kojih osoba strada), pa na druge osobe djeluje takav pojav i izazivlje čuvstvo žalosti. Isto tako komični pojavi (kao ludost, koja se hoće da prikrije, pa se tim upravo odaje) djeluju na osobe i bude čuvstva i smijeh. Humor pak sam proizvodi situacije. Dosjetka, šala i ironija odnose se istina na neki pojav, koji se dogodio, ali na tom činu ili pojavu nema dosjetke, šale, ni ironije, da bi se mogao na njemu odmah opažati (kao što na pojavu tragičnom ili komičnom), nego se o pojavu ili činu mora dosjetka napraviti, mora se ironizovati. Pojavi su građa humoru, spoljašnje poticalo za duševni rad, komu su posljedicom dosjetka, šala i ironija. Od komičnoga razlikuje se humor i tim, što komičnim izazvani smijeh ismijava osobu, koja je luda, nedotupavna ili nevaljala, dok humor izabire čine valjanih, dobrih, barem dosta pametnih i razumnih ljudi, pa na njima i o njima pravi dosjetke, šale ili ironije.

Humor se služi sitnim, ludim ili nevaljalim činima, ali ih ne drži izljevom biti dotične osobe, nego nedostatkom, pogrješnim korakom, posrtanjem. Isto se tako humor bavi valjanim ljudima i njihovim činima, što ih izazivlju male prilike, gdje se uz svakidašnje sitnice, kao što je siromaštvo, slabo znanje, naivnost, neiskustvo u malim prilikama i u malom društvu, opažaju velike ideje i njihova vlast (idila), koje smo navikli motriti u velikim odnošajima, gdje je prema ideji i pojav, kojim ideja vlada. Humor se služi često puta i tragičnim, kao i velikim i uzvišenim pojavima, pa nas navodi na smijeh, koji je pomiješan s plačem. U opće je karakteristično za poćudnu uzbuđenost, što joj je uvijek primiješano žalosti, ili čuvstva uzvišenoga, ili straha. Zato se i veli za humor, da se jednim okom smije, a drugim plače, i da je nastao na taj način, što su se jednom u mračnoj šumi sastali tuga i obijest, a nijesu se prepoznali, poljubili se i iz toga se združenja porodio humor.

Humorom se ne mogu ponijeti svi ljudi. To je obilježje umjetničkih naravi, koje mogu stvarati.

II. Psihološko razjašnjenje. 1. Čuvstva. Razvijene ideje navode sobstvo (ja) na težnje, da sama sebe udesi prema tim idejama, prema duhovnom i umišljenom svijetu, koji je spoznat kao potpun, savršen i vrijedan života i opstanka. No „ja" se sam ne može podići do toga, da svaki svoj pojedini čin udešava prema idejama, jer je ograničen duhom, pa mnogo štošta pravo ne spozna, te počini lud čin; ograničen je i

silom, pa uza sve naprezanje čini su maleni nedostojni čovjeka, ili prevlada sebičnost, strast, provala afekta, pa izvede čin, posve protivan onim priznatim idejama. Isto to opaža „ja" i na drugim ljudima oko sebe. Tako nastaju opreke i oprečni pojavi u svijesti i „ja" opaža, da pojedini pojav, koji potječe od njega samoga, ili od njegova bližnjega, nije prema onomu općenom, stalnom, neizuzetno vrijednom, što ga on sam drži za bit. Tako bi „ja" morao sama sebe odsuditi, postati sam pred sobom ništetan, jer je smrvljen i odsuđen od onih ideja, što ih je sam priznao kao nešto savršena i potpuna (tragika). No to se ne događa, nego „ja" izmakne toj presudi smijehom, kojim sama sebe sa sobom izmiri, kao što izmiri sa sobom i drugi „ja", s kojim bi se morao zavaditi i odsuditi ga radi čina, koji se ne slaže s idejama. Mjesto prijezira javlja se sažalost nad sobom ili nad drugim, što ne može biti onakav, kakav bi htio i morao da bude, a mjesto potištenosti nad slaboćom samoga sebe ili nekoga drugog javlja se čuvstvo smiješna, a tim i smijeh. Tu se dakle javljaju ova čuvstva: sažalost, smilovanje za malo, sitno, nedovršeno, nepotpuno, ludo, pa čuvstvo smiješnosti nad tim, a sva ta čuvstva javljaju se na nečem, što je humor proizveo iz duha, a pod utjecajem onih opreka, što su ih izazvali spoljašnji pojavi.

2. Zašto se javlja čuvstvo smilovanja i smiješnoga, a ne prijezira? Ideje, što ih „ja" spozna kao stalne i nepromjenljive, te im podaje biljeg „biti", vladaju također sudom humoriste. On bi dakle morao odsuditi sve ono, što se ne slaže s tim svijetom ideja. Pa to u istinu i radi humorista, ali presuđuje čine, a poštedi onoga, koji ih počinja, bilo da je to on sam ili tko drugi. Poštedi ga pak radi ugodnosti, što ih „ja" uživa, a potječu od njega nesavršena i nepotpuna, kao i od drugih pojedinih konkretnih pojava, što nijesu posve prema idejama, nego se pokazuju pojedine manjkavosti. Uspomena dakle na mnoga čuvstva uživanja utječe na svijest tako, da traži način, kako da usprkos tomu, što „ja" priznaje ideje, ne odreče prava opstanka onomu, što se u svem ne slaže s tim idejama. „Ja" prelazi preko te opreke s pomoću čuvstva smiješnoga, koje ovlada svjema svijesnim pojavima onoga časa, a nastaje na taj način, da se omjerava o savršenost ništetnost, ograničenost, ludost ili nevaljalost čina sa savršenosti ideje kao izraz slaboće, ograničenosti, nedotupavosti, dakle nešto, što nije u vlasti „ja", nego je „ja" u vlasti toga nedostatka. Čuvstvo smiješnoga postaje pak uvijek, kad stupa u omjer nepotpuno s potpunim, te onaj, tko ih u omjer dovodi, tko ih poređuje, misli pri tom jedino na kvantitativni omjer bez obzira na vrijednost i nevrijednost. Jer: ludost nije nigda smiješna, ako se upravo ona sama prosuđuje nekom idejom, ali je smiješna, ako se poredi, kako je u njoj malo onoga, što je prema ideji, a traži se, ili sam „ja" se drži tako, kao da je toga veoma mnogo u činu, što čini, da je taj čin vrijedan. Isto je takov odnošaj i u idili, gdje su velike ideje, predmeti oduševljavanja prikazani u malim prilikama, pa to navodi na smijeh; a ujedno se bude čuvstva, što su vezana na konkretne događaje u životu pojedinca. (Ideja „učitelj" vlada u pojedinom učiteljčiću.) Sličan je odnošaj, kad se netko pričini ludim, pa otvoreno istinu govori, ili se brani navaljujući na ideje, a vidi se vlast ideja nad njegovim činima; ili kad se teži za velikim, a ljudske slaboće smetaju; ili kad se dovede u odnošaj ideja slobode i ograničenost, koja potječe od zakonitosti prirode.

3. Kako nastaje humor? Prvi je uvjet tomu, da su ideje poznate, t. j. da je razvijen čisti duhovni život, i da ideje imaju vlast, moć nad svijesti, pa da su ideje svijesne svakom zgodom. Drugi je uvjet, da je život zbiljski, osjetilni, koji je vezan na pojedini čas i čin, jak, pa da su jaka čuvstva, koja od toga života potječu, dakle podloga idejama, i da je ta upletena u samosvijest i životno čuvstvo, dakle u tijek života. Tada se ti pojavi zanijekati ne mogu; oni postoje, pa makar se i protivili onim idejama. Ideje se onda ne gube, jer im je duhom priznata realnost, opstanak, bit, a osjetilni, časoviti pojavi se ne gube, jer su tu, realni su. Za humor su dakle spremne samo duboke naravi, gdje je uz ideju uvijek svezana množina konkretnih svijesnih pojava, t. j. gdje ideja sjeća na mnoge čine i osobe, a opet osobe, čini i momenti sjećaju na ideje. Ideje su nepogrješivo mjerilo za sve, što postoji; pojedini čini opet jesu, postoje, ne mogu da ne budu, snaga se ideje baš i vidi na tom, u koliko uobličuje ono, što postoji. Ideja podiže zbilju k sebi, misao utječe na tva-

rinu, pa ako je i ne uobličuje posve prema sebi, a ono približno; dakle: Priznajem veliko, savršeno, ali me evo ovako slaba, nesavršena, pa mi se zato nasmij!

III. Utjecaj humora na život. Humor čini srećnim, uzbuđuje ugodno i u potištenosti. Na pojavima, koji drugoga navode na grižnju, ili mržnju i muku, humorom se dolazi do neke vrste uživanja, barem je užitak u toliko, što se „ja" uklanja neugodnosti, pa se „plačući smije". Humorom se uklanja čovjek također mnogomu čuvstvu brige, ali tim i poticalu na rad. Humor pomaže čovjeku idejalnu, koji se zanosi za duhovni savršeni život, da može podnositi nesavršene ljude, i da mu oni radi čina ne postaju nesnosljivi i odurni, nego naprotiv vrijedni smilovanja i sredstvo blage dosjetke i šale. Dosjetka, šala i blaga ironija obični su izraz humora. Poruga i satira tjera također na smijeh, ali su ujedljive i udaraju po subjektu, a ne po činima, te djeluju na samosvijest. Dosjetki i šali se smije i onaj, koga su čini ciljem dosjetke i šale, dok poruga i satira neugodno uzbuđuju. Uz dubokoumlje (traženje skrivenih uzroka), oštroumlje (razlikovanje pojava od pojava, pojma od pojma) i dosjetljivost je biljeg duhovitosti. Dosjetljivost opaža i otkriva nepotpuno, sitno, jednostrano, nevrijedno. Opažati može, jer to čini mogućim duboka narav, t. j. veza među idejama i pojedinim pojavima. Otkriva pak tako, što pojedine pojave dovodi u vezu s drugim pojavima, koji nemaju ništa pravo zajedničkoga, nego su u nekoj slučajnoj ili spoljašnjoj svezi, ili je prividno u nekoj svezi, ali ta sveza ipak odaje ideju, koju sitni čin ne dostizava ni u običnoj mjeri, ili joj se protivi.

U šali su još više slučajne sveze nego u dosjetkama. Igra riječi, izvrtanje, podmetanje smisla itd. jesu šale, a proizvodi ih humor zato, jer se s pomoću njih samosvijest ugodno uzbuđuje i oživljava. Šala izbija najjače u travestiji, gdje se nešto velika i opće poznata prikazuje u prostoj i ništetnoj formi, a i u parodiji, gdje se nešto malena i ništetna prikazuje u poznatoj formi velika i vrijedna. Tako nam je smiješno čuti čovjeka sitnih, neuglednih težnja i života, kad riječima prikazuje neke težnje i čuvstva, kojih — po našem uvjerenju — ne može da ima.

Čovjek „zadahnut humorom" cijeni uzvišeno, ali mu se mili i malo; ima smilovanja sa slabim, ne može podnijeti, da strada radi pojedinoga nevaljalog; a ipak je pod vlasti ideja. Zato dosjetkom prelazi preko te strane opreke, koja se ne da ujediniti, a ne može u duhu ostati neujedinjena, prelazi preko nepremostive opreke smijehom izazvanim ugodnom uzbuđenosti, ili bolje opreku zaboravlja motreći hotice konstrnovani odnošaj nepotpuna prema potpunu. Tako pomaže pojedincu, da ne samo sam sebe ne izmuči prijezirom radi pojedinih čina, i da može podnijeti slabijega i lošijega. Tim se malo i nepotpuno ne ubija, nego se pače okrepljuje i podiže prema svijetu ideja. Uzrok pak tomu zaštićivanju konkretnoga jest u tom, što je na konkretno vezana uzbuđenost, vezano čuvstvo, vezano dakle ono, što se zove život ljudski, i na čem se odsijeva krasota i uzvišenost ideja.

Valjanim obrazivanjem može se svaki čovjek razviti tako, da barem razumije proizvode humora, ako i ne će sam proizvoditi. Valjanim obrazivanjem naime razvija se „duboka narav", gdje ideja počiva na bogatoj konkretnoj podlozi, pa se budi oduševljenje za veliko i smilovanje za malo i nesavršeno. Za shvaćanjem proizvoda humora mora se težiti u obrazovnom radu, jer je u tom čisti duhovni užitak, jer nas to čuva od zagrižljiva i ujedljiva podrugivanja, i jer nas čuva od ledenoga idejalizma, koji maleno, dakle upravo ono, što u istinu postoji, nemilosrdno ubija i uništuje.

dr. Đuro Turić.

I.

Ideja znači isprva u grčkom jeziku pojav, slika, lik; poslije znači i predodžba, osobito ona, koja je tvorevina mašte, napokon znači misao u opće. Prvi je toj riječi u filozofiji podao osobito značenje Platon, ali se i ono kroz stoljeća ne jednom mijenjalo.

1. Platon. U njega znači ideja isto, što i oblik, u kom je sadržano bivstvo stvari. Po relativističkoj naime nauci sofistâ, osobito Protagorinoj, da o stvarima ne možemo imati znanja nego samo mnijenje, postala je svaka znanost nemoguća. Ako je sve znanje u osjećanju, a osjeti pokazuju, da u spoljašnjem svijetu vječna mijena vlada, kako je već Heraklit izrekao bio, onda ne možemo o stvarima reći, kakve su u opće, nego tek, kakve su u onaj čas, kad ih opažamo. Ali se mijenjamo i mi, pa će o istoj stvari u različno vrijeme jedan te isti čovjek različno suditi, a kud i kamo više će se razlikovati sud različnih ljudi o njoj. Sve, što dakle o stvarima reći možemo, jest, kako se nama pričinjaju. Sud naš vrijedi samo za onaj čas i samo za nas, nipošto pak ne mora vrijediti za druge. On ima samo relativnu vrijednost (Protagorin relativizam). Gdje se, kao što je to po nauci sofistâ, znanje istovetuje s osjećanjem; gdje se briše razlika između mišljenja i osjećanja: tuj su mogući samo relativno vrijedni sudovi, a nije moguća znanost, koja traži sudove općeno vrijedne. Protiv nauke sofistâ ustao je već Sokrat učeći, da se u pojmu nalaze oznake zajedničke i nepromjenljive, koje sačinjavaju bivstvo stvari. U pojmu je dakle pravo znanje, istina. Nauku je Sokratovu prihvatio i dalje razvio Platon. Ako naime osjetnomu opažanju odgovara vidljivi spoljašnji svijet pojava i promjenâ, onda mora da i pojmovnomu mišljenju odgovara neki svijet, koji zbilja postoji. To je svijet ideja. Pojam, koji je po Sokratu samo psihička tvorevina, koji po tom samo u mišljenju našem postoji (kako se i danas drži), postoji po Platonu izvan subjekta, sam o sebi; on je biće za se. Taj općeni pojam jest ideja. Koliko ima na svijetu vrsta predmeta i njihovih rodova, koliko ima vrsta bića, i koliko pojmova zamisli čovjek, toliko ima u nadnebesju ideja. Ideje te su proste, nepromjenljive i vječne, a stvari su složene i promjenljive. Spoznati ideju neke stvari znači spoznati ono, što je na njoj stalna, znači spoznati njezino bivstvo. Izvor je dakle Platonovim idejama, kojima je htio da učini opet moguću znanost, u spoznajnoj teoriji. Ali Sokratov pojam ostaje psihička tvorevina, Platonove pak ideje postaju bića, koja jedina imadu pravi bitak (egzistenciju), a stvarima pripada bitak samo u toliko, u koliko imadu dijela na kojoj ideji. Ovako su ideje s područja spoznajno-teorijskoga prešle u područje metafizičko.

2. Kant razumijeva pod idejama pojmove uma. Iskustvo nas nuka, da ih stvaramo, ali ih ne može potvrditi. Tako mnoge činjenice upućuju na to, da stvorimo pojam Boga, premda ne možemo o njemu iskustve-

noga znanja imati. Ti se pojmovi tiču uvijek nečega, što je neizmjerno, bezuvjetno, apsolutno. Kao tvorevine uma ideje se ne tiču predmeta, nego tek razuma i njegovih sudova. Iznalaziti pojmove i zakone, istraživati istinu, zadaća je razuma; zadaća pak uma jest urediti u jedinstvenu cjelinu iskustvom stečeno znanje. Razum sastavlja, um uređuje, ili drugim riječima: principi razuma su konstitutivni, principi uma, t. j. ideje su regulativne. Jednako kao Kant uči o ideji i Wundt. Po Herbartu dobila je riječ ideja poglavito znamenovanje na području estetike i etike. Ideje su Herbartove općeni oblici odnošaja (osobito volje), koji se nužno sviđaju. Zato se prema njima i određuje vrijednost estetičkih i etičkih odnošaja. Kako su jedne ideje regulativne za volju, dakle i za djelovanje, a druge za razum, zovu se one prve praktične, a ove druge teoretične. Idejama se dakle počevši od Kanta zovu sva osnovna načela, što vode učenjaka u istraživanju istine, jednako kao i motivi estetički i etički. Zato se govori o ideji istine, ljepote i dobrote, svrhovitosti, savršenosti, reda, kreposti, pravednosti i dr., ali nigda o ideji neistine, zla, rugobe, nereda, jer rugoba i zlo, neistina i nered ne mogu biti „uređujući" principi.

3. Ne samo pojedinca, nego i cijele narode vode ideje. U povjesti ljudstva zovu se idejama motivi htijenja i djelovanja i ciljevi, što ih ljudi sebi postavljaju. Radi li se o pitanju, da li u povjesti ljudstva vladaju ideje, onda se misle pod tim ćudoredne i estetičke ideje u opreci s interesima. Skup ideja, što vode neko vrijeme, sačinjavaju duh vremena. Najglavnije ideje, na kojima se osnivaju svi javni odnošaji društva, jesu: Bog, pravo i sloboda. „Povjest tih ideja je povjest društva ljudskoga. Oduzmemo li jednu od njih ljudskoj zajednici, ona će spasti do surovosti i bezvlađa" (Lindner).

4. U francuskoj i engleskoj filozofiji sedamnaestoga i osamnaestog stoljeća znači riječ ideja isto što i predodžba (idea) za razliku od osjeta (impression). U tom smislu upotrebljava riječ ideja René Descartes (Cartesius 1596.—1650.), koji razlikuje „ideae adventiciae", t. j. predodžbe, što ih duh ljudski u sebe prima za života, i „ideae innatae", prirođene ideje, koje su prvotna svojina duše. Uz ovu nauku, kojoj je izvor Platon, pristaje i Leibniz, a i Kanta valja držati pristašom njenim. Protivnici su te nauke osobito Locke (1632.—1704.), koji tvrdi, da je duša isprva „tabula rasa", neispisana ploča, na koju tek iskustvo svoje znakove bilježi. S njim se slaže i Hume (1711.—1776.). U značenju ideja-predodžba upotrebljava se ta riječ u psihologiji i danas, kad se govori o združivanju (v. t.) ideja i o fiksim idejama (v. halucinacije); u običnom pak govoru prevladava joj ovo psihologijsko znamenovanje, pa se riječ ideja upotrebljava u značenju pomisao ili zamisao (n. pr. duhovita, zgodna ideja). Od riječi ideja u ovom značenju načinjen je pridjev idejelan (različno od idejalan, koji dolazi od idejal v. t.). Idejelno je ono, što je samo pomišljeno, prema onomu, što je zbiljsko, realno; dakle ono, što postoji samo u misli.

dr. A. Bazala.

Idejal. 1. Pomišljamo li koju teoretičnu ili praktičnu ideju, koja je po sebi nešto općeno i apstraktno, ostvarenu ili oblikovanu, onda je mašta stvorila neki uzor, na koji upiremo oči želeći, da ga dostignemo, drugim riječima: stvorila je idejal. Po Kantu je idejal cilj ljudskoga teženja, koji se očituje doduše unutrašnjom nuždom, a da se uza sve to nigda dostići ne može. Tako je cilj znanosti spoznaja istine, koj znanost polaganim krokom dostiže. Pomišljamo li spoznaju ljudsku tako savršenu, da je obuhvatila svu istinu, onda smo stvorili idejal znanosti. Razum, koji bi taj cilj postigao, jest idejalan. I pojedine znanosti imadu svoje idejale. Pomišljamo li etičke ideje u jednoj osobi ostvarene tako, te između težnja i dužnosti nigda ne nastaje sukob, onda smo stvorili idejal, koji zovemo ćudorednim značajem. Tako je idejal i stoički mudrac. Kako ideja tako i idejal ima ponajviše neko etičko i estetičko znamenovanje. I čovjek, koji je u svom djelovanju jednu ili više ideja, što no vele oživotvorio, zove se idejal (n. pr. narodni junaci i heroji, Aristid, Leonida, Kraljević Marko, Zrinjski i dr.). I djelo, u kom je ideja najbolje prikazana, zove se idejal (n. pr. Fidijin Zeus, Rafaelova madona).

Idejalno je ono, što je prema idejalu. Kako pri stvaranju idejala sudjeluje mašta, razumljivo je, da imadu na sebi neki čar, kojim su djelovali ne samo na pojedince,

nego i na cijele narode. Oni sačinjaju posebni (pomišljeni dakako) svijet, iz kojega je mašta izbacila sve ružno i sve zlo. Okruženi neobičnim sjajem i svjetlom potiču srce ljudsko na sve, što je lijepo i plemenito. Zato zovemo idejalnim i čovjeka, kojega je ćućenje plemenito, čisto i reći bi sveto, i koji se ugrijava za idejale. Kako riječ idejal vuče svoj izvor od Platona, najbolje se vidi po tom, što se mjesto idejalan kaže kadgod i platonski (platonska ljubav = idejalna ljubav).

Pojedina razdoblja u životu narodâ imadu svoje idejale, t. j. ciljeve, za kojima se teži. Oni određuju smjer, kojim ide sve djelovanje. Gdje nema idejala, tamo se razilaze smjerovi djelovanja, pa se nužno međusobno ukrštavaju i sprečavaju. Zato je istina, da narod bez idejala ništa ne će postići. I pojedinac, već prema individualnosti i obrazovanosti, ima svoje idejale. Koliko ima područja ljudskoga rada, toliko ima različnih idejala. Grčkomu je uzgoju bio idejal kalokagatija, t. j. čovjek lijep — dobar; idejal kršćanskoga uzgoja je svetost; idejal humanističkoga uzgoja rječitost i pobožnost.

2. S idejom ima idejal zajedničko to, da se tiče nečega, što pomišljamo savršeno, bezuvjetno. Zato idejalizovati znači nešto manjkavo, nedostatno, slabo pomišljati kao savršeno, snažno. Idejali su jednako kao i ideje n o r m a t i v n i, zato ih stavljamo sebi ili drugima za ugled. Zajedničko im je s idejama i to, da se prema njima (kao i prema idejama) određuje vrijednost stvari i ljudi. Komu je idejal stoički mudrac, cijenit će prema njemu sve ljude, jedne više, druge manje, koliko su se već primakli tomu uzoru. Komu je idejal Hrist, drugojačije će prosuđivati ljude od onoga, komu je idejalom Nietzscheova ljudina (Uebermensch).

Vrijednost svoju dobiva idejal po ideji, koja je ostvarena u njemu.

3. Budući da su idejali normativni, valjat će se njima poslužiti u u z g o j u s r c a i v o l j e. Oni bude plemenita čuvstva i potiču na ćudoredno djelovanje, pa će zato biti najbolja „brana moralnomu čuvstvu". (Herbart.) U priči, u pjesmi, u biblijskoj i svjetskoj povjesti mnogo je lijepih idejalnih likova, koje valja djeci predočiti i na njih putiti. Oni će im se usjeći u pamet, i tako normirati njihovo ćućenje i djelovanje. A kako je zadaća uzgoju po Herbartu i to, „da se unaprijedi ćudoredno prosuđivanje", steći će djeca s onim idejalima i mjerilo za prosuđivanje. Poslije će na mjesto idejala stvoriti načela (maksime), koja će se pod utjecajem idejalna učitelja sve više usavršivati. Učitelj sam mora djeci da bude idejal, i treba da, „što kaže inom, i sam svojijem potvrđuje činom". Tko hoće da uzgoji značajeve, sam mora da bude značajan. Onda će moći udariti smjer, kojim valja gojenac da pođe, hoće li da se razvije do skladne individualnosti. U njemu će živjeti i djelovati idejali, a mrtvi i nerazumljivi bit će nasuprot, ako ih ne oživi duh i srce učiteljevo.

dr. A. Bazala.

Idejalizam. Idejalizam dobiva svoje značenje što od riječi ideja, što opet od riječi idejal. Izveden od riječi ideja znači i d e j a l i z a m svjetovni nazor, koji drži, da se bivstvo svega nalazi u duševnom bitku. Zato pridaje ovaj nazor duševnomu sadržaju osobitu vrijednost, najviše pak cijeni čovjeka, jer je u njega duševnost najsavršenija; vrijednost njegovu ocjenjuje upravo prema duševnoj mu valjanosti i sposobnosti. Oprečan je tomu nazoru m a t e r i j a l i z a m, po kom je tvar (materija) osnov svega, jednako tvarnoga kao i duševnog svijeta. Sredinu između ta dva nazora zauzimlje r e a l i z a m. Početak svoj ima idejalizam već u mitologijskom mišljenju. U povjesti filozofije grčke prvi se put s njim sastajemo u P l a t o n a. Svijet ovaj tvarni nije nego slika idejnoga svijeta, u kojem je pravi bitak, prava istina i pravo dobro. Platonov svijet ideja jest isprva svijet pojmova, u kojima je pravo znanje; ali ti pojmovi bivstvuju, i njihov bitak jest pravi; oni sačinjavaju i uređenu skupinu, kojoj je na vrhuncu ideja dobrote. Idejalizam Platonov rodivši se na polju spoznajne teorije postao je metafizičkim, a završuje se kao etički. Upravo to i jest značajna crta idejalizma, da ne smjera toliko na spoznaju, koliko na to, da sadržajima odredi estetičku i etičku vrijednost. Zato Platonov idejalizam i znači promjenu svih dotadašnjih vrijednosti, jer po tom idejalizmu osjetnost gubi svoju vrijednost na korist uma i razuma. Spoznaja ideja je vrednija od osjetne spoznaje; čovjek pak kao osoba treba da više cijeni i u djelima svojim slijedi razum, nego li osjetnu nasladu. Um i razum postaju vrhovne sile, koje čovjeka dovode do skladne osobnosti, do kreposti. U cijelom sustavu Platonovu

preteže etika, a osnovom joj je spoznajna teorija. Čovjeku, njegovoj duši, njegovu držanju individualno-etičkomu i socijalno-etičkom posvećuje Platon poglavitu pažnju. Sličan je u tom Platonovu etički idejalizam kršćanski. Spoznajno teorijski idejalizam Platonov prihvatili su neki filozofi srednjega vijeka učeći, da su pojmovi stvari (res). Ovaj idejalizam zove se (logički) realizam za razliku od nominalizma, po kom su ideje samo naše pomisli, iskazane riječima (nomina).

Descartesov idejalizam počinje sa sumnjom. Tko hoće da dođe do prave spoznaje, mora o svem sumnjati, što je i malo nesigurno. Tako valja sumnjati i o tom, da li je svijet zbilja takav, kakav nam se ukazuje u predodžbama, pače valja sumnjati i o bitku njegovu. Iz te sumnje izlazi Descartes veleći, da uza sve to ipak ne možemo sumnjati, da mi postojimo i to da postojimo kao misaona bića. „Cogito, sum.“ Tako ujedno dolazimo i do ideje duha, koja je jamačna. Duh postoji dakle. Razmotrimo li ostale ideje u našoj duši, opazit ćemo neke za života nadošle, a neke prirođene. Ovima pripada ideja Boga. Budući pak da je to ideja o neograničenom biću, nijesmo je mi, ograničena bića, mogli stvoriti, nego nam je ona usađena od bića, koje zbilja postoji. Dakle i Bog postoji. Od sad je osnov dalje ideja Boga Descartesovoj filozofiji; i druge naime ideje moraju da dolaze od Boga, pa zato i ono, što je prema tim idejama, mora da zbilja postoji, samo valja to jasno i razgovijetno upoznati. Tako ideja Boga razrešuje Descartesovu sumnju o egzistenciji spoljašnjega svijeta; ona ujedno i jamči, da nam se u idejama ukazuje zbiljski svijet. Duh kao misaona supstanca nigda ne bi mogao sam doći do jamačnoga znanja o tvari kao protežnoj supstanci. Bog spaja ove obadvije supstance, pa tako skeptički idejalizam Descartesov prelazi u realizam, koji se zove monistički, jer pravo uzevši priznaje samo jednu supstancu — jedini Bog za svoj bitak nikoga ne treba —, dok su to duh i tvar relativno — jer trebaju Boga za svoju egzistenciju.

Po Leibnizovu se idejalizmu sav svijet duševni i tvarni sastoji od bezbroja monada, koje su sile i kao takve duševna bića. Ove se monade razlikuju međusobno jedino tim, što jedne manje druge više jasno pomišljaju događanje u svemiru. Monade s nejasnim pomišljanjem sačinjavaju ono, što se zove materijalni svijet. Po Leibnizu dakle materija nije drugo, nego manje razvita duševnost. Na vrhuncu razvoja monada stoji vrhovna monada, Bog, u koje ima najjasnije pomišljanje. Ova je monada prema Platonovoj vrhovnoj ideji dobrote. Ako materijalizam hoće da u svijetu ima samo tvar; ovaj idejalizam izlazi na to, da ima samo duh, a materija nije nego neka modifikacija duševnosti.

Leibniz (1646.—1716.) je s pomoću duševnih monada nastojao konstruirati tvarni svijet; sad je trebalo samo još, da se u opće zaniječe egzistencija spoljašnjega svijeta. To je učinio Berkeley (1684.—1753.), po kom su duše jedine supstance. Stvarima pripada egzistencija samo po tom, da se pomišljaju, one egzistiraju dakle samo kao naše ideje. Ali budući da stvaranje tih ideja, kojima pomišljamo spoljašnji svijet, ne može ovisiti o nama, mora da nam ih Bog pripopćuje. Berkeleyev subjektivni idejalizam je dakle potpuna negacija materije.

Kantov transcendentalni idejalizam uči, da nam sav iskustveni sadržaj pokazuje samo svijet pojava; stvari o sebi (Ding an sich) ne možemo spoznati. Teoretički dakle um ne može spoznati pravoga bitka, ne može spoznati bića, nego tek pojave; ne može spoznati ništa bezuvjetna, neograničena, samostalna, kao što je „Ding an sich“, stvar o sebi. Zato ne može teoretički um ni spoznati ideju Boga, duše (besmrtnosti) i svijeta, niti može dokazati bitak Boga, duše niti egzistenciju spoljašnjega svijeta. Ali transcendentalni idejalizam zato još ne poriče egzistenciju svijeta, duše i Boga, jer što teoretičkomu nedostaje, to praktički um nadomješta: sloboda volje, besmrtnost duše i Bog — postulati su, zahtjevi ćudorednoga zakona. Nema li slobode volje, ne može biti ćudorednoga savršenstva, nije li duša besmrtna, ne može se ćudoredni zakon ostvariti, a da nema Boga, ne bi bilo ćudorednoga zakona. Ćudoredni zakon u nama tek nam jamči, da ima Bog, besmrtna duša i sloboda volje. Budući pak da u iskustvenom empirijskom svijetu opažamo, da sve ima svoj uzrok, to je za slobodu volje ća nadiskustveni svijet, a to je svijet stvarî o sebi. Tako praktički um rješava pitanje o „stvarima o sebi“, čega teoretički um nije mogao da riješi. Iskustvo nam podaje sadržaj, um teoretički podaje tomu sadržaju oblik, a tek

praktički um može dokazati, da nam se u tom sadržaju očituju stvari o sebi, može dokazati egzistenciju spoljašnjega svijeta.

Nasljednik Kantov Fichte (1762.—1814.) prešao je u subjektivni idejalizam učeći, da nije samo oblikovanje sadržaja, nego i samo stvaranje sadržaja posao našega „ja". Zato su spoljašnji predmeti puke tvorevine naše svijesti. Iz Kantova se idejalizma pod utjecajem Spinozinim razvio Schellingov (1775.—1854.) objektivni idejalizam, koji uči istovetnost bitka i misli (sein = denken). Duh i tvar su očitovanja jednoga bića: onaj je pročišćena tvar, ova je nesvijesni duh. Po Hegelu (1770.—1831.), na koga je znatno utjecao Platon, imade samo misao bitak. Čisti pojam ne izražava samo bitnost stvari, nego je i bitak stvari. Apsolutni um mišljenjem stvara iz sebe svijet: logika postaje istovetna s metafizikom, a svijet nije drugo nego razvojna povjest apsolutnoga bića. Poslije Hegela i Schellinga nema više samoniklih idejalističkih sistema, a pojavljuje li se idejalizam i poslije, onda dolazi manje ili više u jednom od ovih oblika; osobito se ističe utjecaj Leibnizov (Lotze) i Kantov (Novokantovci).

2. Izveden od riječi idejal znači idejalizam u estetici onaj smjer, po kojem umjetnine moraju da odabiru tek neke oznake zbilje, a ne smiju da budu puka kopija njena. Umjetnine dakle treba da budu idejalizovane slike zbilje. Ovo idejalizovanje ipak ne smije da bude pretjerano, jer likovi postaju time manje vjerojatni, porad čega onda i estetički užitak strada. Opreka je ovomu skrajnom idejalizmu naturalizam, t. j. smjer, koji u umjetnini hoće da prikaže čistu neidejalizovanu prirodu; ovaj je smjer vrsta realizma. Etički idejalizam je smjer, koji (prema etičkomu materijalizmu) uči, da čovjek nije samo produkat svoje okoline, nego da se može i slobodno određivati; da ne radi samo obazirući se na ekonomske prilike, i da ga ne vode samo interesi (osobni), nego i (estetičke) etičke ideje. I u povjesti ljudstva vidjet će jedni samo borbu i prevladavanje interesa, dok će idejalista držati, da je doduše „povjest ljudstva borba između interesa i ideja", ali da „u času uvijek prevladavaju interesi, za trajnost pak samo ideje." (Castellar).

Idejalizmom u opće zove se nazor o prirodi i životu, koji stvara jednako hladni razbor kao i plemenito čuvstvo. Cijeneći više duševna dobra ide taj nazor za ostvarenjem estetičkih, etičkih i religijskih idejala. Kako pri satvaranju njegovu znatno sudjeluje mašta, ima on u sebi kadgod vrlo mnogo pojezije, te je utjecaj njegov na ćud često vrlo zamašan. On oduhovljuje prirodu, okružuje je lijepim svjetlom, vidi u njoj krasno djelo umnoga Tvorca; u čovjeku vidi biće, koje imade i drugih zadaća, a nije za to, da udovoljava samo svojim požudama i težnjama, biće, koje treba da se usavršuje umom određujući svoje htijenje i djelovanje. Zadaća je školi u mladeži buditi idejalni duh, da bude težila za istinom, uživala u ljepoti i činila dobro, — ali ta zadaća ne pripada samo obuci u nauci vjere. Prirodne znanosti, povjest i materinji jezik moraju da posluže uzgoju estetičkoga i etičkog idejalizma. U djece valja buditi estetičko čuvstvo pokazujući im ljepotu u prirodi i umjetnosti, poticati ih na dobro djelovanje što puteći ih na idejale ljudskoga djelovanja, što i sam svojim djelom pokazujući, što valja činiti i kako. Sav idejalni duh treba da se osniva na čvrstoj podlozi realnoga znanja, koji će znati idejalizam u nužnim granicama podržavati, da ne prijeđe u zanesenjaštvo i sanjarenje. Samo čovjek sigurna, obilna i duboka znanja može da bude pravi idejalista. *dr. A. Bazala.*

Idijot je čovjek, koji je u svom duševnom razvitku zaostao iza redovitoga razvoja normalnih ljudi, te je po tom nepristupan redovitomu uzgojnom obrazivanju. Takav pojav duševnoga stanja zove se općim imenom idijotizam i označuje ono, što mi nazivljemo slaboumnošću i tupoglavošću. Idijotizam je dakle zastoj u razvoju čovječje duševne snage na najnižem stupnju, dok tjelesni razvoj u takva individuja može da pođe redovitim putem. Ako se uz taj duševni zastoj pojavio i tjelesni, koji se očituje u zakržljalosti tjelesnoga sastava, onda se takav slaboumnik nazivlje kretenom (cretinstvo v. t.). Iz toga je jasno, kakva je razlika između idijota i kretena: idijota ne mora baš da ima izrazito tjelesno obilježje svoje slaboumnosti, a kreten je uvijek obilježen tjelesnom zakržljalošću. Međutim ima i idijotstvo neke tjelesne znakove, po kojima se može raspoznati. Takvi su nerazmjerno malena lubanja (mikrokefalija) ili prevelika (makrokefalija). U posljednjem je događaju

čelo iskočilo, nos utisnut, a očišta upala. Pogled je ponajviše ukočen, kretnje gotovo automatske, a često i ritmičke, kao n. pr. njihanje i lupanje po nekom taktu. Od osjetila najsavršeniji je sluh, vid je slabiji i često škilje. Okus i njuh slabije su razvijeni, a često i posve otupjeli; isto im je tako slabo razvijeno opće životno osjećanje. Često su i epileptični.

U duševnom je pogledu glavno obilježje idijotizma nesposobnost za sve one duševne radove, na kojima se osniva razvoj samosvijesti. Idijot ostaje redovito kod osjetnih predodžbi, a ne može se uzvinuti do apstraktnih pojmova, do rasuđivanja i zaključaka. Prema tomu zaostao mu je i razvitak govora, pa je govor idijota posve istovrstan obiljem riječi i načinom izražaja govoru djeteta, koje se tek uči govoriti, a često zaostaje i iza toga. U opće je intelektualni život idijota u glavnom nalik općemu tipu maloga djeteta, a to isto vrijedi i o njegovu čuvstvovanju i htijenju. Čuvstva su reakcije i afekti na tjelesne podražaje, te se spoljašnjim načinom očituju kao smrknuće, srdžba, pa i bijes na nepovoljne utiske, a povoljnost se očituje tupoglavim smijuljenjem. Afekti se naglo izmjenjuju kao i u djece, a o kakvoj razumnoj volji nema ni govora. Čudnovat je pojav, da u nekih idijota iz toga općenog zastoja duševnoga života izbiju na površinu izvjesne sposobnosti u nekim duševnim radnjama, u čem znadu polučiti i znatnu vještinu. Te se radnje međutim osnivaju ponajviše na samom pamćenju. Idijote su vrlo skloni različnim zločinstvima.

Makar da se idijotstvo ne očituje tako izrazito tjelesnim sastavom kao što kretenstvo, ipak mu je razlog u tjelesnom organizmu, i to u građi njegova glavnoga organa duševnog, naime u moždanima. Ako je idijotstvo urođeno (takva ima najviše), onda mu je razlogom nedostatan razvoj moždana. Ovi se naime zbog manjkavosti u građi lubanje ne mogu razvijati, a tim nestaje i uvjeta razvoju duševne snage. U takvih je idijota lubanja redovito nerazmjerno malena. Biva međutim i to, da se u moždanima nekih idijota prikuplja neka tekućina, s koje im glava bude nerazmjerno velika, taj se spoljašnji znak idijotstva poznat pod imenom t. zv. vodenaste glave pojavlja ponajviše kao znak kretenstva.

Urođenomu idijotstvu podrijetlo je različno. Kao najobičnije ustanovljeno je: blisko krvno srodstvo roditeljâ, prestari ili premladi roditelji, alkoholizam i sifilis roditelja, nezgoda matera za trudnoće. Sve to može, ali ne mora biti uzrokom pojavu idijotstva u djece. Često se ono javlja i atavističkim putem, t. j. uzroci mu mogu biti ne u roditeljima, nego u djedovima ili pradjedovima idijota.

Osim rođenih idijota ima i takvih, koji su to postali spoljašnjim kakvim utjecajima, no ponajviše u djetinskoj još dobi, rjeđe u kasnijoj. Ti su utjecaji obično žestoke bolesti u glavi, kao tifus, šarlah itd., zatim jaki potresi moždana padom ili udarcima, a kod djece naročito može idijotstvo nastupiti i od rđava postupka s njima u nježnoj dobi, od obitavanja u tamnim i vlažnim prostorima, u kratko od posvemašnjega zanemarenja njihova.

Posebna vrsta idijota je t. zv. „tip astekâ“, nazvanih tako po jednom izumrlom sjeveroameričkom plemenu istoga imena, kojemu je ta vrsta idijota nalik. To su stvorovi sitna tijela, a osobito malene glave, vrlo izbočena nosa, po čem nalikuju na ptičju glavu. Vrlo su živahni, gotovo majmunski okretni, no duševnom su snagom potpuno na stepenu običnih idijota.

Idijotstvo je redovito neizlječivo. Najviše, što se u tom pogledu učiniti dade, jest, da se brižnom pažnjom i njegom zapriječi njihovo tjelesno propadanje, te se time sačuvaju od potpunoga poživinčenja. Razlozi idijotstva toliko jako leže u organizmu tih nesretnika, te je ljudska znanost nemoćna, da ih ukloni.

Isto je tako nemoćan i uzgoj prema njima. Budući da im je zaustavljen u razvoju glavni organ duševne snage, ne može se ni ona razvijati, pa s toga idijota ostaje uvijek na najnižim stepenima duševnoga života. Ni najveći i najustrajniji napor ne može da ih podigne iz toga stepena; jedino, što se može postići, jest to, da se dresurom dotjeraju u neki red u vladanju, a vježbom do nekih mekaničkih vještina, dok se sva intelektualna snaga ograničuje na samo pamćenje. No ni ti se uzgojni rezultati ne mogu polučiti u životnim prilikama idijota, jer se tu ne može nitko da bavi oko njih s onom ustrajnošću, koja je za to potrebna. U običnim zavodima ne može se također ništa postići, jer su tu idijoti samo na smetnju. S toga se u novije doba ide za tim, da se iz redovnih

obučnih zavoda isključe ne samo potpuni idijoti, nego i sva izrazito slaboumna djeca, koja su idijotstvu vrlo blizu, pa da se uzgajaju u posebnim zavodima.

Filantropska nastojanja prošastoga stoljeća urodiše i nastojanjem oko njege idijotâ i kretenâ, te već u drugoj polovini njegovoj nalazimo u Evropi više takvih zavoda. Prvi je utemeljio dr. Guggenbühl u Abendbergu kod Interlackena (Švicarska) god. 1841., no taj je zavod već za dva decenija propao, jer se dokazalo, da je Guggenbühl sljepario izdajući normalnu djecu kao izliječene idijote.

Lj. D—ć.

Idijosinkrazija je osobna vrsta osjećanja, s kojega se izvjesni dojmovi osjećaju posve inače, nego li u čovjeka normalnih osjetila. Ta se raznolikost osjećaja ne osniva na razlici u jakosti dojma, nego na razlici u vrsti dojmova. Pojavi idijosinkrazije najčešće se očituju abnormalnim osjećajima mirisa i ukusa, rjeđe sluha ili životnoga osjetila. Tako su n. pr. pojavi idijosinkrazije, ako je nekomu ugodan zadah paljevine, a odvratan miomiris cvijeća, ili kad netko voli gristi kredu. U pojave idijosinkrazije broji se također i nerazložna odvratnost od stanovitih vesova ili pogleda na neke životinje, gdje odvratnost ne može potjecati od običnoga straha.

Pojavi idijosinkrazije imadu svoj razlog u živčanoj boljetici, te su po tom neka vrsta psihološko-patoloških pojava, koji međutim u ograničenoj mjeri ne moraju da smetaju ukupnomu psihičkom životu onih, na kojima se pojavljaju. Često je idijosinkrazija posljedicom histerije i opće nervoznosti.

S idijosinkrazijom ne valja zamjenjivati hiperesteziju, t. j. preveliku osjetljivost za dojmove, jer se u tom događaju dojmovi osjećaju posve normalnom kakvoćom, ali mnogo većim stupnjem kolikoće, dok je kod idijosinkrazije osjećaj nenormalan svojom kakvoćom.

Pojavi idijosinkrazije zaslužuju pažnju i u uzgoju; ovo je jedan od individualnih uzgojnih obzira. Odvratnost ili pohlepa uzgojenika za nečim, što nije u skladu s odredbama uzgojiteljevim, može često potjecati od idijosinkrazije, pa ako se to pomnjivim opažanjem opazi, ne lako se može dogoditi, da uzgajatelj vladanje uzgajanikovo, poteklo iz idijosinkrazije, drži neposluhom i prkosom, i tim se na krivi postupak zavede. Na to se treba napose osvrnuti prije, nego li se djeca silom prinukaju nečemu, proti čemu se s najvećom uzrujanošću odupiru (kao n. pr. proti stanovitim jelima), jer se idijosinkrazija ne da bez štetnoga utjecaja na organizam naprosto silom ugušiti.

Lj. D—ć.

Igra. 1. P o j a m i p r i r o d n a p o t r e b a d j e č j e i g r e. Igra je zabava, kojom se djeca bave, samo da zadovolje izvjesnoj fizičkoj i psihičkoj potrebi, a ne da što privrijede ili namjerice nauče.

Vrlo rano i vrlo izrazito javlja se ta potreba u oba pravca.

Već prvih dana života bacaka se i pokreće dijete svojim udovima, i vidi se na njemu, da mu se takvo poigravanje mili. Ove kretnje, kojima se igra upravo počinje, bude u njemu ugodno osjetno čuvstvo. Drugim riječma: one su u skladu s uvjetima, potrebnim za opstanak i razvitak djetinjega t j e l e s n o g o r g a n i z m a. Dok počeci igre dječje, t. j. različni pokreti, potječu tek iz rečene fizičke potrebe, dok su im posredni motivi tek u ugodnom osjetnom čuvstvu, dotle su nehotični, nijesu naime čin volje djetetove, nego nagona — nesvijesne sile, koja ga goni, da teži za onim, što mu treba i prija.

Vrlo rano mogu se u djece zamijetiti i p s i h i č k i motivi za potrebu igre. To je u prvom redu ugodno čuvstvo zabave, što ga u duši budi laka i različna izmjena predodžbi, koje se vežu uz različna gibanja dječjih udova i stvari u okolini njihovoj. A za tim je to ona ugodnost — neko primitivno samočuvstvo —, što se u djece budi spoznajom vlastite snage, koju u igri slobodno upotrebljavaju. Iz tih čuvstava izvija se svijesna težnja za igrom.

2. U z g o j n a v r i j e d n o s t i g r e. Kako je prirodna potreba igre dvojaka, naime fizička i psihička, tako su i igre znamenito sredstvo za tjelesni i duševni razvoj djece.

U f i z i č k o m pogledu utječu igre povoljno na j a č a n j e m i š i c a i n a i z o š t r a v a n j e o s j e t i l a.

M i š i c e su zajedno s kostima organi za gibanje, a da ojačaju, valja ih vježbati u njihovu poslu. Među sredstvima za to (ručni rad, šetnje, gimnastika i dr.) najprirodnije su, a djeci bez sumnje i najmilije, sredstvo prikladne pokretne igre na svježu uzduhu. Mimo jačanje mišica koristi se tim tjele-

snomu organizmu i drugojačije: pospješuje se kolanje krvi, povisuje toplina tijela, olakšava ishlapljivanje kože i pospješuje probava. Naročito danas, gdje veliki zahtjevi za duševno obrazivanje prijete tjelesnomu razvitku, valja da se obraća dovoljna pažnja školskim gimnastičkim igrama. Napose to vrijedi za djevojčice, koje su mimo učenje zabavljene još i ručnim radom (šijenjem, pletenjem i vezenjem), a i kućnim poslovima.

Vježbaju se osjetila u igri, kad djeca moraju prosuđivati daljinu, oštro motriti protivnikove kretnje, pogađati što n. pr. loptom, razbirati boje i oblike, zatim razbirati i pogađati slušanjem ili pipanjem itd. I zato su vrlo prikladne pokretne igre, koje traže, da igrač oštro motri i da osjetilne utiske pravilno prosuđuje, a zatim odlučno i sigurno uzvrati, što treba. Ništa nije u duši, što nije bilo u osjetilima; zato je rano njegovanje i vježbanje tih organa — pa makar i pukom igrom — jedan od najprečih uvjeta za obrazivanje snažnoga i potpunog duha.

Na području duševnom najviše hrane podaju prikladne igre djetinjoj mašti. Sila prerazličnih igara plod je bogate mlade fantazije, i zato je mladost za igru. Dok je glavna karakteristika igre zabava radi zabave same, sav čar i magnetična njena snaga stoji u slobodnom mahu fantazije. Za takvo vlastitom silom duševnoga života vođeno kretanje misli daju igre mnogo prilike. U igri daje dijete života onomu, što ne živi, i opći s tim kao s bićem, koje misli i ćuti. Na taj umišljeni svijet prenosi iskustvo svoje iz zbilje, ili slobodno stvarajući te elemente kombinuje u nešto nova i neobična.

Igranjem se nadalje jačaju intelektualne sile u djece. Mnoge igre traže brzo suđenje; uspjesi igre stoje do oštra opažanja i valjana zaključivanja na tom temelju. Igra podstiče dijete, da štošta izumljava i da se vježba u razrešavanju zakučastih i zapletenih odnošaja. Igrajući se traže djeca nova sredstva za svrhu i nove putove k cilju.

Za razvijanje estetičkoga smisla prikladne su igre, spojene s ritmičkim pokretima, pjevanjem i recitovanjem. Lake i proste, ali melodične i po taktu pjevane pjesmice sljevaju se s dotičnim pokretima tijela, ruku i nogu u osobitu estetičku cjelinu. Igra dobija lijep, originalan izgled. Vrlo mnogo takvih primjera ima u knjizi „Gimnastičke igre“ od Ivana Tomašića.

Znatno utječu igre na uzgoj djece i u moralnom pogledu. U igri se prije svega budi duh zajedinstva, što je upravo temelj za kasniji samostalni život u porodici, općini i državi. Tu uče djeca poimati, da se čovjek oslanja na čovjeka, da pripadaju jedno drugomu, i u tom da je njihova snaga. U tom društvenom čuvstvu zameće se smisao za vršenje utvrđenih pravila i za poštivanje tuđih prava, a i za potrebu, da se vlastita volja podvrgne volji drugih. Protiv samovolje i sebeznalosti, što se slabim i popustljivim kućnim uzgojem tako često prihvate djece, društvene su igre vrlo jaka obrana. Dok je gdjekoje dijete naviklo, da uvijek stoji na središtu, oko koga se sve vrti, ovdje mora stati i na stranu, ne će li, da ga drugovi izbace iz svoga kruga. Dječja je pravda stroga; nestrpljivaca, svadljivaca, prkošljivaca, napržica i oholica, a ni plašivica ne smije biti u igri. Samo se sobom kaže, od kolike je znamenitosti za obrazivanje značaja, kad se djeca samom igrom vježbaju u strpljivosti, čednosti, snošljivosti, srčanosti i odvažnosti. Kako je igra upravo udovoljavanje nagonu za upotrebljavanjem vlastitih sila, njom se obrazuju u nekoliko ona dobra svojstva, koja i radom, naročito potiskuje se možebiti prirođena lijenost ili nespretnost, a podstiče lijepo natjecanje. Povoljno utjecanje igara na ćudoredni uzgoj stoji u tom, što se njima sprečava opasno besposličenje i dosada, koja ubija, truje i kojekakvim nastranostima odvodi i malo budniji život duha.

Ispred drugih sredstava za moralno uzgajanje ističe se igra i tim, što po prirodi svojoj i dječjoj razbuđuje čuvstvo veselosti, a to je „podneblje, pod kojim uspijeva sve osim otrova“.

Za učitelja i uzgajatelja su igre dječje najbolja prilika i najprikladnije sredstvo, da upozna ćud i osobnost svojih uzgajanika. Ta je istina sačuvana već u staroj rečenici: „Puerorum mores inter ludendum optime deteguntur.“ Rano se može opaziti, da uz igru većma prianjaju žive i budne naravi, nego li spore i trome; a kasniji život potvrđuje, da od tih sporih i tromih ne postaju ljudi snažnoga, produktivnog talenta. Pažljiv promatrač vrlo će lako zamijetiti, kako se oštro u igri ističe dječja osobnost. Gdjekoji učenici, što su za

obuke rastreseni, nepažljivi, lijeni i na oko neobdareni i tupi, pokazuju se u igri živi i hrabri, domišljati, okretni i obzirni, pa upravo radi tih svojstava cijene ih drugovi njihovi.

3. Pedagoška pravila. Prvo je i glavno pravilo, da se prava i zdrava volja za igru mora u djece razvijati sama od sebe. Ne valja djeci propisivati, što će da se igraju; jer tim prestaje igra biti igra — slobodna zabava djece — i gubi se ono povoljno utjecanje na uzgoj, što izlazi iz te glavne njene karakteristike. Igra ne poznaje zapovijesti izuzevši društvene igre, gdje je potrebno komandovanje; ali tomu se djeca dragovoljno pokoravaju tek onda, ako je vođ slobodno izabran. Uzgajateljev utjecaj treba da bude tek u tom:

a) Da zabranjuje sve takve igre, koje bi mogle biti na štetu zdravlju, ili duševnomu — osobito moralnom — razvitku. Naročito valja zabraniti porabu takvih sredstava u igri, koja sadrže u sebi tuđe elemente, što interes odvode od samoga igranja na dotični uspjeh, n. pr. novčani dobitak. Poradi pohlepe za dobitkom, što se tuj raspiruje, mogu takve igre lako da navraćaju mladež k laži i prijevari.

b) Da svjetuje djeci igre, kojima se pomaže razvoj tjelesnih i duševnih sposobnosti. Poradi tjelesnoga uzgoja preporučuju se igre, koje daju djeci prilike, da mogu vježbati mišice i osjetila. Takve su pomenute već pokretne igre. A što se razvijanja duševnih sposobnosti s pomoću igre tiče, tu se valja mnogo obazirati na stupanj dječjega razvitka i na ćud, pa radi toga treba veća pažnja da se priklanja igrama, koje jače pokreću na rad maštu i čuvstvo, nego li razum. Gdje razum mora mnogo da radi, te igre budu djeci preteške, umaraju ih i dosađuju im, pa mogu djeca lako i da zamrze na njih.

c) Da ne dopušta mijenjanje igara svaki čas. Nije dobro, da igra predugo traje, jer tako prelazi u dosadu i može se za najljepšu igru izgubiti interes. No još je gotovo gore često i bezrazložno mijenjanje igara, koje privodi djecu k površnosti i nestašluku. „Uzgajatelj može udesiti i neku osnovu za dječje igre tako, da se prema ustanovljenoj svrsi izmjenjuju stalnim redom, ali to treba da izvodi oprezno, da se djeca ne ćute stegnutima u slobodi izbora igara.

d) Da suzbija pretjerane dječje težnje za igrom. No zato utjecanje uzgajateljevo ne smiju biti mjerilom njegovi posebni nazori, ili posebna ćud, koja je protivna igri. Ipak, čim se od djece može i mora tražiti ozbiljan rad, prevelika njihova sklonost spram igre postaje manom, koja je međutim dosta obična i raširena. Takva su djeca nemirna, brbljava i vjetrena, a za rada ili nauke rastresena, lijena i bez zanimanja. Glavni su psihički biljezi ove mane slaboća volje i duha, da vlada tijelom, i prevlast mašte u duševnom životu. S toga se ona pojavljuje najčešće u sangviničke djece i u takve, koja pate na bolesti živaca. Ako su joj povodi fizijološki, može da prijeđe u izvjesnu fizičku ili psihičku bolest. Druge uzroke, što potječu iz rđava uzgoja, valja uklanjati dobrom disciplinom i buđenjem volje za ozbiljan rad.

e) Da podstiče na igranje djecu, koja sama za to ne pokazuju volje ni smisla. To je doduše kod djece, koja su tjelesno i duševno normalno razvijena, rijetkost i nije dobar znak. No ipak, gdje takva pobuda za igranje ne dolazi iz duše ni iz okoline dječje, treba da dođe od uzgajatelja. On dakako ne će pozivati djecu, da se igraju, niti im zapovijedati. Tu nema druge, nego da uzgajatelj sam sudjeluje u igri i tim da privuče svu djecu. Naravno da je to žrtva, da za to treba dara, i da to treba znati; ali je i velika radost i nagrada u tom, kad se ponešto mlitavo i tromo dijete u igri posokoli i probudi, kad istakne tragove budnijega duševnog života ili prave poteze svoje individualnosti.

O igračkama dječjim vrijede ova pravila:

a) Igračke neka budu proste i jevtine; jer takve mogu djeca slobodno upotrebljavati bez bojazni, da ih pokvare ili oštete. Djetetu nije igračka mila sama sobom, nego poradi igre. Zato je nabavljanje vrlo umjetnih i skupocjenih igračaka ne samo nepotrebno, nego takve igračke upravo sputavaju slobodno i potpuno zadovoljavanje one sile, koja djecu pokreće na igru. Hrpa pijeska, lutka i sl., što se može upotrebljavati bez pogibli, da se pokvari ili ošteti, osigurava trajan dječji interes.

b) Igračke neka budu takve, da se može od njih nešto stvarati (slagati, graditi, plesti itd.). Uz takva sredstva mogu djeca da se ozbiljno zamisle u igru, a to je glavni uvjet za njeno blagoslovno utjecanje na duševni razvoj. Treba, istina, za rana nastojati oko toga, da djeca razlikuju zabavu svoju od

zbilje života. No kao što se ozbiljni rad ne smije izvrgavati u pustu igru, tako ni igra ne smije da se promeće u prosto ubijanje vremena, u nerednost, svojevolju i nestašluk.

c) Igrački neka se djetetu ne daje odveć. Na krivu je putu, tko u prevelikoj i pretjeranoj roditeljskoj ljubavi pretrpava djecu tim darovima. Tako se interes za igru cijepa, pa može da oslabi ili sasvim ishlapi.

4. Igrališta. Vrlo je potrebno, da se za djecu, naročito po većim mjestima, urede prikladna igrališta. I najbolja pedagoška pravila za rukovođenje dječje igre uz najbolje i najvoljnije učitelje malo vrijede, ako nemaju gdje, da ih privedu u život. Igrališta treba da su dosta prostrana, zatim treba da su na dosta prikladnu tlu i da su valjano uređena. Što se prostora tiče, tu se može reći: što je igralište prostranije, to je bolje. U nas je naredbom kr. zem. vlade, odjela za bogočast i nastavu, od 7. kolovoza 1895. br. 11.743 određeno, da igralište uz seoske škole mora biti tako veliko, da na svako dijete dođe 5 m^2 površine. Treba dakle za školu s jednom školskom sobom ili 75 djece 375 m^2, za školu s dvije sobe ili 150 djece 750 m^2, za školu s tri sobe ili 225 djece 1125 m^2, a za školu s četiri sobe ili 300 djece 1500 m^2. Tlo mora biti čvrsto, pa takva sastava i tako položeno, da se lako i brzo suši. Brzo je sušenje potrebno već i s toga, što se igralište tad može upotrebiti prvi dan iza kiše, kojom se uzduh pročisti i ne bude prašine. Samo se sobom kaže, da je za igralište najprikladnija tratina, samo treba da je kratka i da se brzo suši. Tu ljeti nema prašine, a ne škodi ni kad jače padnemo. Ne valja za taj posao rđava livada, gdje je mnogo tvrde drače, krtorovina i jama ili vododerina. No ako se tratina ne može izvesti, ili ako bi se odveć sporo sušila, tad valja igralište posuti sitnim s ilovačom smiješanim pijeskom. To je bolje od šljunka, jer šljunak smeta osobito kod trčanja, pa mogu djeca padati. Rečena je smjesa i zato dobra, što se lako ne troši u prašinu i ne pravi blata, kad kiša padne. Oko igrališta dobro je da ima drveta, koja štite od vjetrova, a u hladu njihovu mogu se igrači odmarati. No nije dobro, da ih ima po igralištu, jer to smeta osobito kod loptanja. Na strani treba da su i različne sprave za gimnastiku. Tako treba da se smjeste i prostori za posebne vježbe, i to: a) ravno trkalište, koje treba da bude dugo barem 100 m.; b) po jedno 4 m^2 prostrano i sitnim pijeskom nasuto mjesto za skakanje u daljinu i za skok u visinu; c) jame za preskakivanje; d) humak za skok na juriš.

Potrebna je na igralištu spremnica za igračke i za čuvanje odijela.

5. Vrste igara. Učitelji i roditelji mogu ih naći na pretek u djelima: Tomašić, Gimnastičke igre, Zagreb 1896.; Belović-Bernadzikowska, 110 igara za mladež, Zagreb 1895.; Hajdinjak, Djetinje sigre, Zagreb 1878. i dr.

6. Kratki povjesni prijegled. Umni zakonodavci i državnici već su u najstarija vremena visoko cijenili igre kao uzgojno sredstvo nastojeći i zakonskim odredbama, da urede i otvore mladeži ove tako prirodne i blize putove k razvoju tijela i duha. Što je u povjesti poznatih naroda, svjema duševnom snagom i znamenitošću za kulturni razvitak čovječanstva prethodi slavno pleme grčko. A u Grka nije bilo protivnosti među tjelesnim i duševnim uzgojem. Cilj uzgojni bijaše harmonično obrazivanje čitava čovjeka u službi visoke državne ideje, koja je pokretala i uznosila lovorom ovjenčane borce olimpijske, ne da proslave tek sebe, nego rodni grad i čitavo pleme svoje.

Na širokom Martovu polju bacahu loptu sijedi senator i ponosni građanin pobjedničkoga Rima, da do kasne starosti uzdrže tjelesnu snagu i okretnost. Ovdje se rvala i natjecala rimska mladež, da se nađe spremna, kad zatreba u krvavoj zbilji uložiti snagu za čast i veličinu ili obranu domovine.

Manje se marilo za tjelesni uzgoj u početku potonjega kršćanskog doba; jer izbiše osobiti nazori, da je neznabožački i da ne treba lomnom i prolaznom tijelu — pukoj posudi duše — priklanjati istu pažnju kao i duhu, koji je vječit i neprolazan. No opet mudri vladari i državnici nijesu nigda smetnuli s uma, da je uzgajanje tijela vrlo znamenito i potrebno. Car Justinijan naređuje, da se umjesto zakonom zabranjenih igara za novac uvedu pokretne igre: preskakivanje, bacanje koplja, rvanje i natjecanje u bježanju, a i poslije Ljudevit sv., Karlo V. (francuski) i Petar Veliki preporučivahu narodu igre, koje služe zdravlju i okretnosti tijela i spremaju za bojnu vještinu. Različnih bojnih igara bilo je bez sumnje u sva vremena. Spomena su vrijedni turniri srednjo-

vjekoga viteštva, koje je procvalo uz krstaške ratove. Više bi se naime vitezova, odjevenih u svilu, kadifu i zlato, na vilovitim konjima sabralo na bojištu, te bi se uz bojnu svirku, okruženi gospođama i plemićima, borili kopljima i mačevima. Pobjeditelji dobivali bi iz ruku najljepših i najodličnijih gospođa vitešku nagradu, naime zlatan lanac, vezen pojas i proveslo za oružje. Pravila turnirstva učio je mladoga „paža" ponajviše posebni vještak. Do čitanja i pisanja i drugih nauka nije vitezovima bilo mnogo stalo. To su držali za „popovske vještine", a njima je bilo glavno, da prouče „probitates", naime: jahanje, plivanje, strijeljanje, mačovanje, lovljenje, igranje šaha i verzifikaciju.

U novije doba mnogo su se trsili, da igre za mladež opet u život privedu, filantropi Basedow (1723.—1790.) i Salzmann (1744. do 1811.). I smiješnih igara bilo je u Basedovljevu filantropizmu. „Najprije bješe" — pripovijeda Schumel u spisu „Fritzens Reise nach Desau" — „igra po komandi." Evo kakva je ta igra. Svi filantropi (učenici) stanu u red kao vojnici i Wolke (glavni suradnik Basedowa) njihov časnik komanduje im latinski, n. pr.: Zatvorite oči! (Claudite oculos). U jedan mah sve oči zažmuriše. Ili: Podražavajmo krojaču! (Imitamini sartorem.) I svi učenici činjahu rukama kao krojači, kad režu. Ili: Podražavajmo postolaru! — i svi razvlačahu kao što razvlače dretvu postolari. Wolke je komandovao silu takvih smiješnih igara. U trećoj igri Wolke zapovijedaše latinski učenicima, da podražavaju glasovima životinja. E, tu si mogao prsnuti od smijeha. Negda rikahu kao lavovi; negda kvocahu kao kvočke, lajahu kao psi, maukahu kao mačke, rzahu kao konji, ili urlahu kao vuci." No najviše je za dječju igru učinio G u t s - M u t h s (1759.—1839.). U svom djelu „G i m n a s t i k a z a m l a d e ž" (Gymnastik für die Jugend) taj je pedagog znanstveno potkrijepio i dokazao potrebu tjelesnih vježbi kao jednako vrijednoga faktora za obrazivanje, a u kasnijem djelu: „S p i e l e z u r U e b u n g u n d E r h o l u n g d e s K ö r p e r s u n d G e i s t e s f ü r d i e J u g e n d , i h r e E r z i e h e r u n d a l l e F r e u n d e u n s c h u l d i g e r J u g e n d f r e u d e n" i praktično sproveo.

Od g. 1890.—1895. održani su u Görlitzu osobiti tečajevi za dječje igre, kojima su prisustvovala i 72 učitelja iz naše monarhije, među njima nekoliko ih iz naše domovine, a g. 1891. osnovano je u Njemačkoj „centralno društvo za nastojanje oko igara djece i mladeži". I to je društvo priređivalo obučne kurzove za učitelje i učiteljice po mnogim njemačkim gradovima.

U nas je kr. zem. vlada, odio za bogočast i nastavu, naredbom od 13. svibnja 1892. br. 5673 pozvalo pučko učiteljstvo, da sabire narodne i dječje igre svoje okolice, da ih točno opiše i njoj podnese. Sabrani je materijal za štampu priredio učitelj J. Tomašić. Tako je nastala pomenuta knjiga „G i m n a s t i č k e i g r e", kojima je dodan i obilni teorijski dio. *M. Pejnović.*

Iluzije. Tako se zovu zamjedbe i predodžbe, kod kojih spoljašni podražaj krivo tumačimo. Od halucinacija razlikuju se tim, što halucinacije ne nastaju u povodu spoljašnoga podražaja, nego u živčanom središtu.

1. Iluziji su uzroci fizikalni ili fizijologijski. Lom zraka svjetla uzrok je, te nam se štap u vodi slomljen čini, dok u istinu nije slomljen; u rjeđem uzduhu čine nam se stvari manje i udaljenije nego u gušćem. Da nam se pak drvored čini, da ide naokliz, ili da su nam jednaki predmeti u različnoj udaljenosti različne veličine, tim je iluzijama uzrok fizijologijsko ustrojstvo oka. Zato i velimo, da nas oko vara, pa se iluzije te vrste često i zovu o s j e t n e v a r k e. Najčešće su iluzije vida i sluha. U svjema tim i sličnim događajima pridajemo stvarima drugojačije biljege, nego li ih imadu; griješimo i varamo se dakle u k a k v o ć i b i l j e g a. Zato treba sve iluzije popravljati i to tako, da ili promijenimo prilike, u kojima se stvari nalaze (štap izvadimo iz vode), ili da naše stajalište prema stvarima promijenimo (primaknemo se predmetima na jednaku udaljenost), ili pak treba prizvati u pomoć svjedočanstvo drugih osjeta, osobito mišičnih i opipnih (n. pr. potegnut ćemo rukom po štapu, dok je još u vodi, pa će nas osjeti pipanja i mišični uvjeriti o tom, da nije slomljen).

2. Uzroci su iluziji i u tom, što kod tumačenja spoljašnjega podražaja sudjeluje mašta, te predmetima pridajemo, bolje reći primišljamo, d r u g e biljege, negoli ih imadu. Varamo se dakle u s a d r ž a j u b i l j e g a. Koje će biljege tko primisliti, ovisi što o duševnoj dispoziciji, što opet o tomu, koje su predodžbe najpodražljivije, te se najlakše dignu u svijest. Tako će se plašljivu čovjeku

panj za mjesečine lako pričiniti sablašću, dok će se škrcu pričiniti razbojnikom, koji vreba, da mu otme novac, a ubojica će u njemu vidjeti sjenu žrtve svoje. U svakom ovom i sličnom događaju vidi čovjek nešto, ali mu zamjedba nije jasna (većina tih iluzija nastaje kraj slabe rasvjete, u noći, za mjesečine), pa je upotpunjuje maštom dodajući joj biljege, koje joj manjkaju do cjeline. Velikomu dijelu narodnoga vjerovanja, izložena u pjesmi i priči, izvor je u iluzijama te vrste.

Iluzije su uzrokom, da se nekim predmetima podaje veća vrijednost, nego li ih imadu inače. Takva se vrijednost zove iluzorna, primišljena. U običnom životu zove se iluzijom i nadanje ili očekivanje, koje nema objektivne osnove.

U djece se često javljaju iluzije od umora, nespavanja, gladi, uživanja alkohola i dr. U tim će događajima pomoći kadšto i pranje hladnom vodom. Gdje je pak nastanku iluzija povod nejasnoća zamjedbe, valja da se djeca spreme u zračnu i svijetlu sobu. Potraje li iluzija dulje vremena, valja prizvati liječnika. *dr. A. Bazala.*

Indija je kolijevka ljudske kulture. Priroda je Indije vrlo lijepa i bujna, a narod blage ćudi, pun pjesničkoga zanosa i vrlo pobožan. Religija Indijaca ima svoj izvor upravo u ljepoti i bujnosti te prirode. Oni poštuju prirodne sile i vjeruju, da su svemoćne. U cijeloj prirodi i u svakom stvoru njezinu vide boga. Indijska se dakle religija osniva na panteizmu, a najviša je svrha čovjeku, da se sjedini s božanstvom, ili bolje, da se u njemu izgubi. Toj se svrsi može približiti čovjek, ako se prinoseći žrtve i praveći pokoru poda mirnomu razmatranju najvišega bića. U tom je razlog pasivnoj i sanjalačkoj naravi Indijaca.

Indijci su podijeljeni u kaste. Oni vjeruju, da su od različnih dijelova božanstva, koje je sve stvorilo (Brame), postali ljudi, i to bramini (svećenici) od glave, kšatrije (vojnici) od mišica, vajše (trgovci i obrtnici) od utrobe, a sudre (težaci) od nogu. Porod odlučuje, kojoj će kasti netko pripasti, te se onaj, koji se rodi od roditelja niže kaste, ne može nikakvim trudom ni zaslugom pomaknuti u višu kastu.

Prema tim društvenim uredbama Indijaca udešen je i način njihova uzgoja. Nastoji se o tom, da svaka kasta upozna svoja prava i dužnosti, i da ih vrši strogo prema propisima (ceremonijelu). U pravom smislu uzgajaju se samo više tri kaste. Budući da su bramini čuvari religije, pa glavni nosioci i predstavnici znanosti i umjetnosti, to se najviše brinu za njihov uzgoj. I druge se dvije kaste obrazuje, ali najviše u onom, što im treba za njihovo posebno zvanje. Za obrazivanje četvrte kaste nimalo se ne mari, a tako ni za obrazivanje žena. Samo javne plesačice (bajadere), kojima je zadaća, da uzveličavaju svečanosti u hramovima, poučavaju bramini u čitanju, pisanju, glazbi, pjevanju i plesu.

Sveza između roditelja i djece drži se svetom. Događa se ipak, da majke prinoseći žrtvu božanstvu ubijaju svoju, osobito žensku djecu, ili je bacaju u svetu rijeku Ganges. U prvo doba uzgajaju sami roditelji svoju djecu, i to ponajviše uputama i opomenama. Daljni je uzgoj u rukama bramina, koji jedini imadu pravo, da uče i tumače svete knjige (vede).

U mjestima, gdje se nahodi porodica od tri više kaste, ima osnovnih škola, u kojima djeca uče čitati, pisati, računati, kao i različne poslovice i ćudoredne rečenice. Čitanje i pisanje uči se u jedan mah. Prva se slova pišu po pijesku štapićem; poslije se piše po palminu lišću gvozdenim šiljkom, a najposlije po plataninu lišću mastilom. Ako je u školi mnogo učenika, onda učitelj upotrebljava starije i vještije učenike, da upućuju mlađe i slabije. Taj su način običavanja u drugoj polovici osamnaestoga stoljeća u Engleskoj širili Bell i Lancaster (v. t.). Mladež se u Indiji učila obično u sjeni kakva drveta; samo kad bi ružno vrijeme bilo, preselili bi se pod kakav naslon ili sušu.

Osim osnovnih škola ima u Indiji i znanstvenih. Njima upravljaju odličniji i vještiji bramini. Učenici se dijele na eksoterike i esoterike. Prvima mogu pripadati i sinovi druge i treće kaste, a uče gramatiku, prozodiju i matematiku. Esoterici su braminski sinovi, a uče pojeziju, povjest, filozofiju, astronomiju, medicinu i pravne nauke. Središtem svekolike obuke je čitanje i tumačenja veda, koje su pisane svetim jezikom ili sanskritom. Prvih pet godina učenici samo slušaju, a tek onda im se dopušta, da pitaju o stvarima, u koje sumnjaju, i da s učiteljem o njima raspravljaju. Obuka traje dvanaest do dvadeset godina, a učenici su

cijelo to vrijeme u stanu i na hrani kod svoga učitelja, koji od njih za nauku ne prima nikakve plaće, jer ima i bez toga dobre dohotke. Istom pošto učenje svrše, valja da učenici svoga učitelja darivaju prema svomu imanju kakvim poklonom (njivom, dragim kamenjem, konjem, haljinom, žitom, novcem ili drugom kojom stvari).

Način obučavanja mora da bude ugodan, a stega blaga. U svetim knjigama stoji: „Valjana pouka treba da se podaje bez neugodnoga čuvstva, a učitelj, koji slavi krepost, treba da upotrebljava slatke i blage riječi. Ako učenik štogod skrivi, valja ga oštro ukoriti, pa mu se zagroziti, da će dobiti i šiba, ako ponovno pogriješi, a ako skrivi za hladna vremena, neka ga učitelj polije mrzlom vodom."

Roditelje, a osobito učitelje valjalo je osobito štovati. Svete knjige uče: „Tko štuje svoju majku, dobit će ovaj svijet; tko poštuje svoga oca, dobit će svijet uzdušni; a tko uvijek štuje svojega učitelja, dobit će nebeski svijet u Brame." — Nadalje veli se u tim knjigama: „Tko kudi svojega učitelja, makar da i pogriješi u čem, odići će poslije smrti u tijelo magarca, a tko ga kudi na pravdi, odići će u pseto. Tko uzme bez pitanja njegovu stvar, odići će u crvića, a tko mu zavidi zasluge, pretvorit će se u velikoga crva."

U šestom stoljeću prije Isusa pojavi se neki kraljević Buda, t. j. prosvjećeni, kao vjerozakonski reformator. On proglasi jednakost svih ljudi bez obzira na stalež, rod ili spol, i učaše, da se samo onaj može spasti ili rasplinuti u „nirvani", koji ljubi svakoga čovjeka, i koji se na svakoga smiluje. Uz to je od vjernika tražio potpunu samozataju, t. j. život u samoći, siromaštvu i čistoći. S početka se budizam znatno raširio, no kako je prijetio svojom naukom, da poruši sve indijske uredbe, potisnuše ga posve iz prednje Indije upravo u vrijeme, kad je na zemlji boravio naš Spasitelj Isus Hrist.

Indijci nemaju pedagoške književnosti; no u krasnim njihovim pjesmotvorima, naročito basnama i pričama, kojima je upravo Indija kolijevka, ima puno krasnih pedagoških uputa. Najstarija zbirka takvih basana je „pančatantrum", koju su poslije preradili i nazvali „hitopadera", t. j. prijazna uputa. Ta se zbirka basana, koja je prevedena u mnoge evropske jezike, vrlo mnogo upotrebljava kod obuke. Evo nekih mudrih rečenica iz te zbirke: „Kao što drvo podaje sjenu i onomu, koji ga hoće da podsiječe; kao što mjesec svojim sjajem obasjava i kolibu najnižega čovjeka: tako neka svaki ljubi i one, koji na nj mrze." — „Kao što se stvar na istočnim brdima sjaji pri svjetlu sunca, tako se sjaji čovjek i niska roda, ako je obrazovan čarom dobrih spisa." — „Obrazovanost više vrijedi nego ljepota; ona prati čovjeka na putu po stranim zemljama i podaje mu neiscrpivu snagu." — „Mudar čovjek skuplja znanje i bogatstvo, kao da će uvijek živjeti, a dužnosti vjerozakonske vrši, kao da mu je smrt na ustima." — „Kao što se ne mogu lako otrti slike s nove posude, tako se ne može izbrisati lako ni mudrost, što se djeci utuvi čarom basne."

Davno je prošlo slavno doba Indijaca. Većim dijelom zemlje vlada danas tuđinac, naročito Englezi. Narod ne napreduje. Vlast svećenika pada. Vojničke je kaste nestalo. Uzalud pojedini odličniji i samostalniji duhovi rade o preporodu narodnom. Većina toga ne shvaća, jer se uz čisto aristokratične uredbe domaće kroz tolika stoljeća naviknula na neograničenu odanost. Englezi se brinu doduše za obrazivanje naroda u krajevima, u kojima vladaju; ali na svoj način i prema svojim svrhama. Svake godine ide mnogo darovitijih i odličnijih mladića u Englesku na nauke. Škole podižu različne vrste, ali kod Indijaca je zavladala tolika mlitavost, da im Englezi podučavaju i iste bramine, i to ne samo u modernim naukama, nego i u vlastitoj njihovoj književnosti.

S. B.

Individualnost. I. Što je individualnost. Radovi živčanoga sustava, što prate i omogućuju osjete i pokrete, mogu biti jači ili slabiji, brži i polaganiji, trajniji ili kraći, izrazitiji i točniji ili neodređeniji; živčani sustav može biti spreman za više ili manje raznolikih podražaja. Te osobine, koje karakterišu pojedinca i po čem se on razlikuje od drugih ljudi, jesu prvo elementarno obilježje individualnosti.

Razvitak i stalnost pojmova, uvjerenja i odluka, vlast njihova nad pojedinim osjetima, čuvstvima i pokretima može biti savršena, ili može posve manjkati, a može se pomisliti i velik stupanj savršentva u tim pojavima, koji su drugo obilježje individualnosti.

Treće obilježje individualnosti jesu čuvstva, što nastaju pod utjecajem spoljašnjih pojava na pojedinca i pod utjecajem pojedinca na svijet, što je oko njega, dakle način, kako se svijet pojedinca doimlje, i kako pojedinac utječe na svijet. Pojedinac dobiva neizbrisivo obilježje tim, što su jača ili ona čuvstva, koja se javljaju pod utjecajem iz vana, ili ona čuvstva, što postaju, kad „ja" djeluje na spoljašnji svijet. No nijesu jednaka sva čuvstva, što ih budi utjecaj iz vana (srdžba, strah, mržnja, ljubav), pa je i to znamenito obilježje individualnosti, koje se od tih čuvstava najlakše budi i najdulje traje.

Spremna sila za rad može biti veća ili manja, a razlika je i u tom, za koju vrstu rada ima više spremne sile; da li za rad tjelesni (u mišičju) ili duševni (u živčanom sustavu). U tom je četvrto obilježje individualnosti. A peto je u tvornoj sili i veselju nad tvorenjem originalnih tvorevina bilo koje mu drago vrste.

„Individualnost" kao pojam pedagoške psihologije obazire se jedino na stupnjeve savršenosti različnih radova i svojstava u svijesnom životu, što ih dijete sa sobom donese i prema kojima se uzgoj udešavati mora. Sve, što dijete za vrijeme uzgoja steče, t. j. što čovjek osebujnoga ima, i čim se razlikuje od drugih ljudi, dakle sadržaj razvijena duha, navike i uvjerenja, pojedini pojmovi i načela, sve to nijesu obilježja individualnosti u smislu pedagoške psihologije, još manje pak pojedini osjeti ili predodžbe.

P o j e d i n i biljeg individualnosti utječe na komplikovani duhovni život pojedinca i stvara vrste ljudi. No još više daju m e đ u s o b n i u t j e c a j i tih individualističkih elemenata ljudskim naravima i značajevima posebna obilježja, što se opažaju na razvijenim ljudima. Za pedagošku psihologiju od velike je znamenitosti, da se odrede oni individualistički biljezi i njihovi međusobni odnošaji, koji olakšavaju uzgoj i obrazivanje, i opet oni, koji otešćavaju ili pače učine uzgoj nemogućim. Pedagoška psihologija mora naći elementarno obilježje individualnosti i one posljedice u razvijena čovjeka, koje postanu od dotičnoga elementarnog individualističkog obilježja.

1. S t u p a n j j a s n o s t i osjetne kakvoće utječe na mišljenje, jer o tom ovisi jasnost biljega u pojmu i mogućnosti točnoga suđenja. Jasnost osjeta ovisi o trajanju (da nije osjet prekratak) i o omjeru među kakvoćom i prićutom. Što je živčani sustav jači, to može podražaj dulje trajati, jer je više spremne sile, a tim je podražaj više u vlasti živčanoga sustava. Što je pak podražaj više u vlasti živčanoga sustava, to je živčani sustav više podređen duhu i stalnim tvorevinama duha, dakle to je većma moguće razumno mišljenje, razborit i promišljen rad i život. Jasni osjeti u djetinjstvu jesu dakle znak budućega stalnog i jasnog duhovnog života.

2. S t u p a n j p r i ć u t a u različnim osjetima ovisi o snazi živčanoga sustava. Što je živčani sustav jači, to su prićuti — ugodni kao i neugodni — slabiji, a što je živčani sustav slabiji, to su prićuti jači. Što je živčani sustav slabiji, to osjeti traju kraće vremena. Zato se kakvoća posve izgubi, pa su samo prićuti svijesni. Što je prićut jači, to je tjelesni užitak veći, te se lakše razvijaju strasti, koje potječu iz nagona. Jaki prićuti su znakom, da će momentane težnje, kao i afekti, lako prevladati, te da će čovjek biti lako nepromišljen, nagao i zaboravljati na predmete nakane. Slab naime živčani sustav nema snage, pa ni vlasti nad podražajem; ako pak nema živčani sustav vlasti nad podražajem, onda je duh spriječen u prosuđivanju i svijesnom odlučivanju, jer podražaj uzrokuje mnoge osjete i pokrete, koji se otimlju vlasti duha, t. j. pojmova, etičkih ideja i sudova. Duh potamnjuje, a ti časoviti osjeti i težnje upravljaju čovjekom. Prićuti mogu biti jači od kakvoće osjeta i zato, što su osjetila i živčani sustav onih osjetila, što imaju u opće jače prićute (kušanja, mirisanja, tjelesni organski osjeti) razvijeniji od osjetila s jakom kakvoćom (vida, sluha). Tako mogu i jači živčani sustavi biti podloga jakih prićuta. Takav individualistički biljeg vodi lako do razvratne putenosti, jer manjkaju jasni osjeti, koji čine mogućim vlast načela. Ako su osjeti sa živim prićutima abnormalno jači od osjeta s jasnom kakvoćom (vida i sluha), onda je tomu razlogom živčani sustav, koji u opće nije harmonijski razvijen, pa ta abnormalnost priječi očitovanje vlasti živčanoga sustava nad podražajem.

3. T r a j n o s t i j a k o s t o s j e t a s j a s n o m k a k v o ć o m. Osjeti mogu trajati tako, da se jasno zamjećuju i postaju dijelom jas-

noga i potpunoga zora; ili traju kratko vrijeme, ne zamjećuju se, pa su zorovi nejasni. Ako je živčani sustav jak, onda će biti i sila obustave podražaja jaka, a pritajene ili spremne sile za podražaj dosta, te će pojedini osjet biti dulje jasno svijestan, a tim i zor. Ako pojedini zor ili predodžba mogu biti odulje jasno svijesni, onda će tijek predodžbi, t. j. prijelaz svijesnosti s jedne predodžbe na drugu biti umjeren i svaka će predodžba biti brzo svijesna, ali će potrajati dulje, t. j. dotle, dok se jasno ne zamijeti. Tako se mogućim učini postanak sudova, kojima se ili stvaraju pojmovi, ili se predodžba dovodi u svezu s gotovim pojmovima, a to je duboko i točno mišljenje. Takove predodžbe i zorovi čine mogućim i postanak čuvstava, koja se javljaju uz objektivne misli (estetička i intelektualna čuvstva), a to sve skupa daje obilježje za duboke naravi. Ako su osjeti kratko svijesni, pa se ne mogu pravo predodžbe zamijetiti, onda manjka duboko mišljenje i čuvstvovanje, pa se govori o plitkim naravima.

4. Pamćenje osjeta i predodžbi, pa lakoća obnove može biti jaka ili slaba, a odlučuje o uskoći ili širini duhovnoga pogleda, o siromaštvu ili bogatstvu građe za duhovni život.

5. Jasnost osjeta i predodžbi, pamćenje njihovo i laka obnova uvjeti su postanku čuvstava u duhovnom životu. Ta čuvstva su pak prva podloga interesu za duhovni život i rad, kojim se jedinim čovjek u prvi čas otimlje vlasti tjelesnih nagona i vlasti sebičnosti. Razvitak interesa ovisi i o snazi nagona za primanje utisaka, koji je nagon kod neke djece jak, a kod neke slab.

6. Na govor navode dijete dvije različne sile: dijete podražava tuđemu govoru, ili govorom očituje svoje duševno stanje i misao. Ako lako i brzo podražava, t. j. izgovara za drugim riječi, a da nema ni traga stvarnoj sadržini, ili duševnomu stanju, koji bi bio uzrokom, da se riječ izgovara, onda će i poslije izgovarati riječi bez valjane stvarne sadržine, to je dakle budući brbljavac. Naprotiv, ako na izgovaranje riječi u djetinjstvu pokreće jedino duševno stanje, pa se riječ u djetinjstvu izgovara više na spoljašnju pobudu, a na ponuku podražavanja i na nagovor se ne reaguje, onda će se razviti čovjek, koji stvarno i promišljeno govori. Ista se razlika opaža i kod školske djece. Nekoja naime ponavljaju cijele rečenice, za koje nemaju misli ni pobude, samo ako uhvate približno, kako riječi zvone; dok druga djeca govore tek ono, za što imaju misao i pobudu.

7. Pokreti se razlikuju po jakosti i spretnosti, a od toga ovisi uspjeh, i po tom ugodno čuvstvo, koje se javlja na uspješnim pokretima. Jači pokreti, koji se mogu dulje obnavljati, rađaju rad i veselje nad uspjehom rada, te se dijete s takovim pokretima može razviti u marljiva radnika; spretni pokreti, gdje se dakle živčani sustav brzo i sigurno diferencuje za pojedini pokret, čine mogućima gibanja prema nekoj svrsi, te vode do vještine i podloga su različnim talentima.

8. Što više različnih osjeta i predodžbi dijete sabire i pridrži; što je dijete u tom sabiranju i pridržavanju jače: to će biti više spremno za obrazivanje, a po tom i za život. Razlika se opaža u prvom djetinjstvu i poslije u razvitku za školske dobi. Neka djeca gledaju, slušaju i rade svjema osjetilima istrajno i pridržavaju osjete; druga se zadovoljavaju malim brojem osjeta i predodžbi, brzo se zasite gledanja i slušanja, pa se bave mnogo više sami sobom i svojim duševnim stanjima (zabavljaju se nečim, ne paze na stvari oko sebe, koje su nove). Između inih biljega, to je jedan od znatnijih, po kome bi valjalo odmjeriti visinu obrazovanosti, do koje će se htjeti ići s pojedinim djetetom. Posebno je obilježje djece osobita obdarenost, to su t. zv. čudovišta. Čudovišta se lako prebace, t. j. podađu se razvratnomu životu, ili odnemare svaki duhovni rad, jer ga preziru kao ništetan, ili klonu i iznemognu. Čudovištima, koja se lako pokvariti mogu, jesu osobito jednostrana djeca, kojima se razum naglo razvija i mnogo pamte, a čuvstvo je slabo, osobito čuvstva ljubavi, samilosti, pa i samočuvstva.

9. Već za rana počinje dijete mišljenjem tražiti stalne motive, po kojima će se upravljati pri suđenju i odlučivanju (stvaranje pojmova i traženje biljega za te pojmove). Zamjećivanje, prepoznavanje, suđenje o istinitosti i neistinitosti prepoznatoga jesu elementarni radovi te vrste, iz kojih se i s pomoću kojih se razvija razum i razbor. Zamjećivanje može biti površno ili temeljito, opsežno, ili se pak ograniči na ono, što budi u djetetu osjećaje s prićutom i čuvstva samo-

svijesti. Na pogledu i pažnji može se razabrati, kakvo je zamjećivanje. Početak prepoznavanja pada u isti čas sa zamjećivanjem, te što se ranije počne, to je znak veće spreme za mišljenje. Dužina zamjećivanja također je znak, po kom se može naslutiti jakost mišljenja i spremnost za bogaćenje razuma. Kako dugo dijete može zamjećivati predmete ili pojave — poslije prvoga časa pažljivosti, kad je svako normalno dijete pažljivo i zamjećuje radi prepoznavanja, kako predmet utječe na njega, — jest znak snage i spremnosti za trajanje i točnost mišljenja. Što je zamjećivanje dulje, to je mišljenje u budućnosti intenzivnije i ekstenzivnije. Poređujući djecu lako se nađe srednje trajanje zamjećivanja, a može se odmjeriti i jednostavnim pokusima. (Neka se n. pr. govore nizovi poznatih riječi, ili slogova, među kojima se jedna riječ često ponavlja u nejednakim razmacima, a djeca prave pred sobom ugovorene znakove, kadgod čuju takav znak.) Začuđeni pogled također je znak zamjećivanja i prepoznavanja, pa se po gustoći povraćanja u zgodi i po trajanju začuđenoga pogleda dade zaključiti na jakost zamjećivanja. Slabo zamjećivanje u osobitim zgodama (kad je nešto nova za dijete), kratkotrajno zamjećivanje na predmetu, koji inače djecu zanima, znakovi su buduće veće ograničenosti umne.

10. Pitanja: Što je to, — od kuda je, — je li to istina, — da li to u istinu postoji itd., znakovi su pravoga prosuđivanja, u kom se duh bori, da dopre do istine. Što dijete prije počne s tim pitanjima i što su ta pitanja češća, to je veća spremnost za logično mišljenje. Motreći više djece stvori se pojam o normalnoj obdarenosti za logično mišljenje, pa se onda dade po broju onih pitanja ustanoviti, da li je dijete iznad srednje obdarenosti za logično mišljenje, ili je ispod nje. U zgodnim prilikama može se zaključiti, da ima takve obdarenosti, kad je naime sam pojav takav, da u djeteta mora pitanje o istinitosti okupiti svu pažnju.

11. Stupanj jakosti i konzekvencije u djelovanju motiva pri mišljenju i radu (suđenju i odlukama) može biti jednak ništici (motivi nigda ne djeluju, niti imaju kakva utjecaja i snage na stvaranje sudova i odluka), ili savršen (svaki se sud i svaka odluka udešava prema stalnim motivima). Između te dvije skrajnosti nalazi se po srijedi srednji čovjek, a ostali se primiču više jednoj ili drugoj skrajnosti. U djetinjstvu ima znakova, po kojima se može zaključivati, do kojega će se stupnja — od naravi — razviti vlast motiva. Tako slušanje i zaboravljanje zapovijedi, utjecaj pretrpljene kazni, gibanja pri obavljanju posla (ili su polaganija i svako prema svrsi, ili su brža i nijesu udešena prema svrsi, lomatanje), vezanje misli prema stečenim pojmovima u pripovijedanju i rješavanju zadataka, upravljanje volje prema vlastitomu spoznavanju i prema stečenim odlukama, sjećanje na odluke poslije čina, prepoznavanje pojedinih predmeta s pomoću stečenih pojmova, udešavanje rada prema pravilima (igra, rješavanje zadatka itd.).

12. Narav nije kod sve djece jednaka i razlika po naravi opaža se mnogo jače kod djece nego kod odraslih. Kod odraslih prekrivena je narav voljom ljudskom, kojom čovjek sebe i svoju narav skriva, a skrivena je mnogim i mnogim tvorevinama duha. No ako se narav kod odrasla tako lako i ne razbira, ona je ipak jako sudjelovala pri razvitku ljudskoga značaja, a osobito ćudi. Narav potječe od stalnoga stanja tijela, napose živčanoga sustava, što ga dijete u prvom svom razvitku zadobije i za dugo vremena, pače redovno za uvijek zadrži. Narav se odaje kao uzbuđenost, klonulost, razdraživost.

Uzbuđenost može biti veća ili manja, a navodi lako na čuvstva: žalosti, radosti, zadovoljstva, nezadovoljstva, zabave, dosade, ako dođu iz vana uzroci, koji ta čuvstva uzrokuju. — Klonulost je zgodna podloga za čuvstvo nesreće, tjeskobe, očajanja i nemoći, pa u kojoj mjeri ovlada klonulost, u toj se mjeri na zgodne spoljašnje pobude javlja i jedno od tih čuvstava. — Razdraživost navodi — ako dođe iz vana razlog — na srdžbu i bjesnilo.

Narav je dakle sa svojom uzbuđenosti, klonulosti i razdraživosti, onda čuvstvima, koja iz tih stanja lako niču, glavnom podlogom ljudske ćudi, a ćud je opet prvo i glavno obilježje individualnosti.

Narav se opaža na licu, pokretima tijela, razvitku i promjeni misli, pa načinu govora. Tako se odaje uzbuđenost svijetlim očima, očni i usni kutovi su podignuti na smijeh, crte lica (jagodice) su napete i svježe, kretnje su lagane, govor umjeren, više brz, misao lagana i brza. Klonulost se odaje upravo

protivnim znakovima. Razdraživost se pak odaje prejakim, jednoličnim podražajem, što no je sličan grču, koji se odaje u napetosti mišičja i u prevelikoj osjetljivosti.

13. Radljivost, t. j. stupanj kao i vrsta radljivosti, osobito je obilježje individualnosti i ljudskoga razvijenoga značaja, a opaža se među biljezima individualnosti, pa ostaje obilježjem osobe sve i onda, kad se uzgojem i životnim prilikama razvije štošta, čemu nema traga u biljezima individualnosti. Jakost mišičja i živčanoga sustava, spojena sa razvijenim živčanim sustavom za raznovrsna gibanja podaje spremnost za tjelesnoga radnika. Ako se k tomu pridruži veselje nad proizvođenjem i veselje nad imućstvom, onda je to individualističko obilježje, koje daje naslutiti, da će se iz djeteta razviti marljiv i štedljiv gospodar. To obilježje može posve manjkati, te ili nije ničim zamijenjeno, ili je na djetetu obilježje duševnoga radnika, koji se odaje u maru za različne duševne radove već u prvi čas obuke.

14. Tromost i talenti. Živost i originalnost igre, rano stvaranje oblika risanjem, modelovanjem ili rezanjem; stvaranje fantazijom prema nekoj namisli ili čuvstvu znakovi su za tvaralačku silu, a posebna spretnost, t. j. neharmonijski i jednostrano udešeni živčani sustav ruke, noge, oka ili usta odaje budućega likovnog, glazbenog, pjevačkog i t. d. umjetnika.

15. Spomenuli smo na početku, da pojedini individualistički biljezi iz djetinjstva dadu naslutiti, što se može u budućnosti razviti, ali i kombinovanje tih pojedinih biljega daje opet nove osobnosti i biljege značaja, pa se i ti dadu naslutiti, bili takvi biljezi značaja valjani ili nevaljani. Evo nekoliko mogućnosti: Uzbuđenost uz jak živčani sustav i uz dosta spremne sile za rad daje naslutiti, da će se uz valjan uzgoj i valjano nadziranje samoga sebe razviti radljiv i požrtvovan čovjek. Uzbuđenost uz jake osjete s manje radne i pritajene sile daje duboke i humoristične naravi. Uzbuđenost uz malo radne sile daje nestašan stvor, ako život i uzgoj iz uzbuđenosti proizvode redovno vesela čuvstva, a ako proizvode žalosna čuvstva, onda nezadovoljnika. Razdraživost uz mnogo radne sile i jasno osjećanje vodi lako do zlih čina. Razdraženost s malo radne sile vodi do pasivne mržnje i osvetljivosti. Jaki osjeti s velikim prićutima (kušanje, mirisanje, organski osjeti), a slabi osjeti s velikom kakvoćom (vida, sluha), uz veću pritajenu silu živčanoga sustava vode do razvratne i slijepe putenosti, gdje je spriječen utjecaj razbora. Uz uzbuđenost, valjano pamćenje osjeta s jasnom i trajnom kakvoćom razvit će se u zgodi čovjek mislilac. Iz uzbuđenosti, popraćene jasnim i brzim osjetima, razvija se bogata i živa fantazija.

II. Individualistički biljezi dakle olakšavaju ili otešćavaju uspješno uzgajanje i obrazivanje. Ta svojstva dobiva dijete od svojih roditelja, a roditelji su ih također ili naslijedili, ili stekli načinom života, pa ih prenijeli na svoje potomstvo. Iskustvom i sustavnim promatranjem došlo se do nekih pravila nasljedstva.

1. Po uzgoj nepovoljne individualističke biljege, što će ih roditelji prenijeti na dijete, stječe pojedinac nemoralnim životom, bolešću, uživanjem alkoholnih pića, nesnom, životom u pokvarenu uzduhu, pušenjem i svakim inim trovanjem, prekomjernim radom uz slabu hranu i manjkav odmor.

2. Po uzgoj povoljni individualistički biljezi, što će ih roditelji prenijeti na dijete, stječu se moralnim životom, valjanom hranom, umjerenim podraživanjem živčanoga sustava, harmonijskim upotrebljavanjem i razvijanjem svih tjelesnih i duševnih sila.

3. Po vremenu stječu preci i jednih i drugih svojstava. Od načina života roditelja, osobito od načina života materina u trudnom stanju, ovisi, koja će svojstva naslijediti dijete.

4. Individualnost, pa bila i najpovoljnija, ne podaje jamstvo, da će se dijete razviti tako, da postigne ljudsku svrhu. Ovisi to o uzgoju i volji svakoga pojedinca. Isto tako ne moraju individualistička svojstva, koja otešćavaju valjan razvitak, smesti razvitak i spriječiti, da se ne postigne svrha. Duhom se svaki čovjek nabrzo diže nad individualistička svojstva i opaža, što je u njima nevaljala, pa opaža i način, kako da to suzbija.

III. Pedagoška pravila, koja se dadu izvesti iz pojma pedagoške psihologije „individualnost“, određuju, kako se sabiru individualistički biljezi, kako se udešava obrazivanje, a kako uzgoj prema pojedinomu biljegu individualnosti.

1. Biljezi individualnosti pojedinoga djeteta sabiru se motreći značaj, individualnost i način života roditeljâ, njihova roda i sabirući podatke o životu i individualnosti starijih iz obitelji djetinje. Evo znatnijih pitanja, na koja uzgajatelj i obrazivatelj mora tražiti odgovor i ubilježiti ga u posebnu bilježnicu.

1. Imućstvene prilike obitelji (roditelja i starijih). Način života (štedljivost, obilje).

2. Ima li u obitelji članova podatih rasipnosti, škrtosti, piću, bludu, eksaltovanih u gibanjima ili u načinu mišljenja, čudnovatih osebujnjaka s neobičnim navikama, padavičavih, samoubojica.

3. Zdravlje roditelja, hrana, stan. Način života materina u trudnom stanju (duševni mir, umjerenost u radu, obilatost hrane, spavaonica).

4. Zanimanje roditeljâ.

5. Život i odnošaj obitelji prema susjedima, sugrađanima, okolici, crkvenoj i političkoj općini, prema vlasti.

6. Ima li u obitelji posebnih talenata? Život vjerski? Zanimanje za nauku i umjetnost. (Odijevanje, stan, interes za knjigu i znanje.) Odaje li se u članovima obitelji duhovni život. Duševne i tjelesne sposobnosti u obitelji.

Odgovori na prvo, treće i četvrto pitanje tiču se života roditelja, a o tom životu ovisi, što su stekli roditelji, pa će prenijeti na svoju djecu kao individualističke biljege. Brige životne, ako su velike, bolest, slaba hrana, loš stan i prevelik napor roditelja, osobito matere, kao i raskalašenost ili neradin život, razdraženost i nemir živčani imaju kao posljedicu po uzgoj neprikladne individualističke biljege. Protivan život rađa protivnim biljezima. Odgovori na drugo, peto i šesto daju naslutiti na osobnosti, što su izbile iz individualističkih biljega, koji se i kod djece mogu naći i to: abnormalan živčani sustav, razdraživost, nejednako razvijen živčani sustav i tomu slično.

Uzgajateljima po zvanju na selu bit će lakše doznati podatke, koji su im nužni, nego onima u gradu. Pri sabiranju valja postupati oprezno i uvijek imati pred očima moralnu i zvaničnu svrhu, a treba štedjeti osjetljivost i ponos roditelja i djece.

2. Biljezi individualnosti sabiru se i na samom djetetu ne na jedanput, nego u vremenu. Pri tom se ne smije zaći na gotove tvorevine ili drugotna svojstva, jer to su rezultati nešto individualističkih osobina, a nešto opet drugih faktora. Naredna pitanja i njihova tendencija i način, kako se odgovor najuspješnije naći može, označuju od prilike taj postupak.

1. Kako je dijete dobivalo zubiće? Odgovor može biti: Lako; bilo je nemirno; trpjelo je; javljali su se grčevi. Odgovor se dobije od roditelja i roda. Iz odgovora se može zaključivati na jakost živčanoga sustava. Što veće muke kod dobivanja zubi, to može biti živčani sustav s manje pritajene sile, narav razdraživa. Čuvati ga valja od prejakih utisaka, prenaporna rada.

2. Kad je dijete progovorilo, kad prohodilo? Pitati roditelje. — Rano, kasno. — Ako rano, znak, da se živčana vlakanca lako spremaju za neku vrstu podražaja i da pridrži spremu za taj podražaj.

3. Kakav je govor (izrazit, jasan ili mukao i neodređen), kakav je pogled (stalan, ili je oko nemirno, izrazit i uvijek određen, upravljen na jednu točku, ili neodređen), kakve su lične crte (izrazite, određene i čvrste, ili mlohave, uvenule i klonule)? Zaključak iz opaženih biljega dade se naći u pređašnjim razjašnenjima.

4. Ima li više impulzivnih i refleksivnih gibanja (trčkarenje, bacakanje nogama i rukama, kreveljenje usta, glavurdanje), ili se nagonu za gibanjem nastoji udovoljiti promišljenim pokretima (u igri, izvođenjem kakvih ritmičkih gibanja). Jakost motiva nad časovitim pojavima u radu, mišljenju i načinu života.

5. Stupanj spretnosti gibanja. Mjera tjelesne jakosti. (Širina prsa prema visini tijela.)

6. Što pokreće na govor. (Više tuđe riječi — podražavanje, ili duševna stanja.)

7. Je li bilo dijete do sedme godine teško bolesno, naročito je li pretrpjelo živčane bolesti?

8. Jesu li sva osjetila normalno razvijena. (Kako čuje: treba pronaći šaptanjem sličnih riječi na pedeset koraka, ali da dijete ne gleda u usta govorniku. Kako vidi: pokusi s običnim slovima. Manjka li osjetilo mirisanja, što se često događa.)

9 Jasnoća kakvoće osjeta. Koje dijete ima jasnije osjete, vidi se na posljedicama, t. j. na razlikovanju predmeta različne boje, razlikovanju osjeta sluha (zvonaca ili svirala), na tom, ako je pažljivo

$x + x + \frac{x}{2} + \frac{x}{4} + 1 = 100 \mid \cdot 4$

$4x + 4x + 2x + x + 4 = 400$

$11x = 396$

$x = \frac{396}{11}$

$396 : 11 = 36$

$10 - 40$
$x - 17$

$x : 10 = 17 : 40$

$17 : 4 = 4{,}25$

$40 - 10$
$17 - x$

$x : 10 = 17 : 40$

$10 - 40$
$x - 20$

$x : 10 = 40 : 20$

$10 \quad 400$
$25 \quad x$

$x : 400 = 25 : 10$

$4000 : 1000$